تەفسیری قورئانی بەرزو بەپێز

بەرگی بیست و دووەم

سوورەتەکانی

(الأحزاب) و (سبأ)

عەلی باپیر

تەفسیری سوورەتەکانی

الأحزاب و سبأ

تەفسیری سوورەتەکانی

الأحزاب و سبأ

نووسینی : عەلی باپیر
دیزاینی ناوەوە : زەردەشت کاوانی
چاپی یەکەم ١٤٤٣ك - ٢٠٢١ز
٦٩٣ لاپەڕە
١٧* ٢٤ سم
بابەت : ئایینی

لە بەڕێوەبەرایەتی گشتی کتێبخانە گشتیەکان - هەرێمی کوردستان
ژمارە سپاردنی (٧) ی ساڵی ٢٠١٢ پێدراوە

تەفسیری سوورەتەكانی

الأحزاب

و

سبإ

نووسینی: عەلی باپیر

بسم الله الرحمن الرحيم

پێشەكی ئەم تەفسیرە بەگشتیی

إنَّ الحَمْدَ للَّـهِ نَحْمَدُهُ وَنَسْتَعِينُهُ، وَنَسْتَغْفِرُهُ، وَنَعُوذُ بِاللَّهِ مِنْ شرُورِ أَنْفُسِنَا، وَمِنْ سَيئَاتِ أَعْمَالِنَا، مَنْ يَهْده اللَّهُ فَلاَ مُضِلَّ لَهُ، وَمَنْ يُضلِلْ فَلاَ هَادِيَ لَهُ، وَأَشْهَدُ أَن لاَ إلَهَ إلاّ اللَّهُ وَحْدَهُ لاَ شَرِيكَ لَهُ، وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّداً عَبْدُهُ وَرَسولُهُ.

﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ٱتَّقُواْ ٱللَّهَ حَقَّ تُقَاتِهِۦ وَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنتُم مُّسۡلِمُونَ ١٠٢ ﴾ آل عمران.

﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ ٱتَّقُواْ رَبَّكُمُ ٱلَّذِي خَلَقَكُم مِّن نَّفۡسٖ وَٰحِدَةٖ وَخَلَقَ مِنۡهَا زَوۡجَهَا وَبَثَّ مِنۡهُمَا رِجَالٗا كَثِيرٗا وَنِسَآءٗۚ وَٱتَّقُواْ ٱللَّهَ ٱلَّذِي تَسَآءَلُونَ بِهِۦ وَٱلۡأَرۡحَامَۚ إِنَّ ٱللَّهَ كَانَ عَلَيۡكُمۡ رَقِيبٗا ١ ﴾ النساء.

﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ٱتَّقُواْ ٱللَّهَ وَقُولُواْ قَوۡلٗا سَدِيدٗا ٧٠ يُصۡلِحۡ لَكُمۡ أَعۡمَٰلَكُمۡ وَيَغۡفِرۡ لَكُمۡ ذُنُوبَكُمۡۗ وَمَن يُطِعِ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥ فَقَدۡ فَازَ فَوۡزًا عَظِيمًا ٧١ ﴾ الأحزاب .

أمَّا بَعْدُ: فإنَّ أَصْدَقَ الحَديث كَلامُ اللَّه، وَخَيْرَ الْهَدِي هدْيُ مُحَمَّد ﷺ وَشرَّ الأُمُورِ مُحْدَثاتُها، وَكُلَّ مُحْدَثَةٍ بِدْعَة، وَكُلَّ بِدْعَةٍ ضَلاَلَةٌ، وَكُلَّ ضَلاَلَةٍ فِي النَّار[1].

خوێنەرە بەڕێزو خۆشەویستەكان!

هیچ گومانی تێدانیە - بۆ مرۆڤی بڕوادار - كە ئەو تەمەنەی لە خزمەت دوایین كتێبی خوا (قورئان)دا بەسەردەبرێ، جا بە هەر شێوەیەك لە شێوەكانی لە خزمەتدابووندا بێ؛ خوێندنەوە، تێفكرین و ڕامان، فێركردن، كارپێكردن ... هتد، بە باشترین جێگرتن جێگا دەگرێ و، خاوەنەكەی لە دنیاو دواڕۆژدا لێی بەهرەمەندە.

---

(١) ئەوە پێی دەگوترێ: (خطبة الحاجة) كە پێغەمبەر ﷺ هاوەڵانی بەڕێزی فێردەكرد، پێش هەر قسەیەكی گرنگ، بیڵێن، وەك وتاری جومعەو داخوازییكردن (خِطْبة)و... هتدو، ئەم وتارە، هەركام لە: الترمذي: (١١٠٥)، النسائي: (١١٠٤)، ابن ماجە: (١٨٩٢) أحمد: (٣٧٢٠)، الطّبراني: (٢٤١٤) هێناویانەو (مسلم)یش بەشێكی هێناوە.

منیش کە - وەك باسکردنی چاکەی خوا (**التحدّث بنعمة اللّه**) دەیخەمەڕوو- لەوەتی فامم کردۆتەوە، خوای بەبەزەیی و بەخشەر چاکەی لەگەڵ کردووم و، بە فەرمایشتی بەرزو بێ وێنەی خۆیەوە سەرگەرمی کردوومو، بەر لە تەمەنی بیست ساڵیی یەوە هیدایەتی داوم، کە قورئانی بەرێزو پێز لەبەر بکەم و، سەرقاڵی خوێندنەوەی تەفسیرەکانی قورئان و تێوەرامانی ئایەتە پڕ بەرەکەتەکانی و، لێوردبوونەوەیان بم.

هەر بۆیەش تێکڕای کتێب و نامیلکەو وتارو دەرسەکانم، کەم و زۆر لەبەر رۆشنایی قورئان دابوون، کە دیارە هەر ئەمەش شتێکی سروشتییە؛ ئاخر ئایا ئیسلام بێجگە لە قورئان پاشان سوننەتی پێغەمبەر ﷺ، کە ئەویش هەر ڕوونکردنەوەی قورئان و چۆنیەتی جێبەجێکردن و کارپێکردنیەتی، شتێکی دیکەیە؟! بێگومان نەخێر.

ئنجا لەمێژ ساڵیش بوو، کە براو خوشکانێکی دڵسۆزی نزیك و ئاشنام، داوایان لێدەکردم کە دەست بکەم بە دانانی تەفسیرو لێکدانەوەیەکی قورئان، هەتا لە ڕەمەزانی ساڵی (١٤٢٨)دا هاتە دڵمەوە، کە ناوی خوای لێبهێنم و دەست بەو کارە گەورەو گرنگە بکەم، بەڵکو وردە وردە بەپێی بوارو دەرفەت، هەرساڵە هەندێکی لێ ئەنجام بدەم، لەگەڵ سەرقاڵیی زۆرو جۆراو جۆریشدا، هەتا دەرفەتێکی وام بۆ دەرەخسێ کە بتوانم خێرایی تێدا بکەم و خۆمی بۆ یەکلایی (**متفرّغ**) بکەمەوەو، خوا پشتیوان بێ تەواوی بکەم، ئەگەر تەمەن بەبەریەوە مابێ.

سەرچاوەی دانانی ئەم تەفسیرو لێکدانەوەیەشم، وێڕای سەرنجدانی زۆربەی ئەو تەفسیرانەی کە باون و، دەستم پێیان گەیشتوە، بریتیە لە وردبوونەوەو تێوەرامانی خۆم لە خودی قورئان، چونکە بێگومان قورئان: هەندێکی هەندێکی ڕوون دەکاتەوە: (**القرآن يُفَسِّر بَعضُهُ بَعْضَاً**)، پاشان سوننەتی پێغەمبەری خوا ﷺ، چونکە پێغەمبەری خواش ڕوونکەرەوە (**مُبَيِّن**)ی قورئانە، وەك خوا ﷻ فەرموویەتی:

﴿...وَأَنزَلْنَآ إِلَيْكَ ٱلذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٤٤﴾﴾ النحل.

واتە: هەروەها زیکرمان بۆ لای تۆ ناردۆتە خوار، تاکو ئەوەی بۆ خەڵکی نێرراوەتە خوار، بۆیان ڕوون بکەیەوە، وە بەڵکو خۆشیان بیربکەنەوە.

ئومێدیشم وایە - بە یارمەتی خوای بەخشەر ﷻ - شایستەیی ئەوەم هەبێ تەفسیرو لێکدانەوەیەکی وا بۆ قورئان پێشکەش بە مسوڵمانانی کوردستان بکەم، کە لە قورئان بوەشێتەوەو، مایەی بەهرەو سوودی خوێنەران بێ، بەتایبەتیش کە زیاتر لە سی (٣٠) ساڵە لەگەڵ قورئانی بەرزو مەزن و تەفسیرەکانی و کتێبەکانی سوننەتدا خەریکم و، دەیان کتێب و بەرهەمی جۆراوجۆرم لە زۆربەی بوارەکانی زانستەکانی شەریعەتدا پێشکەش کردوون.

شایانی باسیشە کە ئەو بیست و دوو مانگ زیندانیی کرانەم لەلایەن ئەمریکاوە - لە (٢٠٠٣/٧/١٠ تاکو: ٢٠٠٥/٤/٢٨) - دەرفەتێکی گەورەو گرنگ بوو، بۆ زیاتر پێدا قووڵبوونەوەی کتێبی خوا (تبارك و تعالى) و، بۆ پەیدابوونی تێگەیشتنی تایبەت لەبارەی زۆرێك لە ئایەتەکانی یەوە، ئەم ڕاستییەش لە مەوسووعەی: (**الإسلام كما يتجلّى في كتاب اللّه تعالى**)دا زۆر چاك درەوشاوەتەوە[1]. بەڵام هەڵبەتە ناڵێم و هیچکەسیش بۆی نیە بڵێ: کە ئەم تەفسیرەی من تێروتەواوە، چونکە وێڕای سنووردارbوونی تواناو بڕستم، لە بەرانبەر کتێبی لە هەموو ڕوویێکەوە ڕەها (مطلق)و بێسنوور (لا محدود)ی خوادا، نەشمویستوە کە زۆر بەملاولادا بچم و بچمە نێو هەندێك وردەکارییەوە، کە یان من تێیدا پسپۆڕو

---

(١) ئەو مەوسووعەیە کە ئێستا چاپ کراوەو، کەوتۆتە بەردەستی خوێنەران و، سەرجەم هەشت بەرگ و دەوری سێ هەزارو پێنج سەد (٣٥٠٠) لاپەڕەیەو، هەوڵمداوە بەگشتی تێیدا باسی سەرجەم لایەنەکانی ئیسلام بکەم و، تاکە سەرچاوەشم قورئان بووە، وێڕای دەقەکانی سوونەت، کە لە هۆش (ذاكرة)دا بووون.

شایانی باسە ئەو مەوسووعەیە لە چاپی دووەمی دا، کراوە بە دوازدە (١٢) کتێبی سەربەخۆ، بە مەبەستی ئاسانتر سوود لێ بینرانی .

شــارەزا نیم، یـان خوێنــەر پێویســتی پێـی نیـە، لـە کاتێکـدا دەیــەوێ لـە قورئان تێبـگات و، بزانـێ خـوا (تبـارك وتعــالـى) ڕاسـتەوخۆ چـی پـێ فــەرمووە؟!

ئنجـا هــەر لێرەشـەوە بە پێویسـتی دەزانم پڕ بە دڵ سـوپاسی ئەو بـرا گەنجە ڕووح سـووك و گـورج و گـۆڵ و دڵسـۆزە بکـەم (حـەزی نەکـرد نـاوی بهێنـم)، کـە هـەڵسـا بـە نووسـینەوەو هێنـانە سـەر کاغـەزو، پاشـان تایپکـردن و دوایـی پێداچوونـەوەو هەڵەگیـریی، سـەرجـەم ئـەم زنجیـرە دەرسـە، کـە لـە ئەسـڵدا لـە شـێوەی وتـار (محـاضرة)دا پێشـکەش کراون، هــەروەها هـەڵسـا بـە (تخریج)ی سـەرجەم دەقەکانی سـوننەت، لـە سـەرچاوە متمانـە پێکراوەکانـەوەو، زەحمـەت و ماندووبوونێـکی زۆری بـە سـەرجەم بەرگـەکانی ئـەم تەفسیـرەوە کێشـــاوە، خـــوا بـە باشـتـرین شـــێوە پاداشـتی بداتـەوەو، هــەر صـاڵح و سـاغ و سـەلامەت و ســەربەرزبێ[1]، لـە خـوای بـەرزو بێهـاوتاش داواکارم ئـەو جـۆرە گەنـج و لاوانـە لـە کـوڕان و کچـان، لەنێـو گەلەکەمانـدا، زۆر بـکات .

شـایانی باسیشــە کـە ئێمـە لـەم تەفسیــرەماندا، بـاسی بـەش (جـزء)ەکانی قورئـان و دابەشــکردنەکانی دیکـەی وەك: - (حــزب) - ناکەیــن، چونکــە هـــەر ســـووڕەتێك بۆخـــۆی شـــتێکی ســەربەخۆیـــەو، ســەرجەم ئایەتــەکانی وەك ئاڵقــەکانی زنجیرێــك پێکـەوە پەیوەسـتن و، ئاشکراشـە کـە دابەشـکرانی سـەرجەم قورئـان بـۆ سـی (٣٠) بـەش (جـزء) و شەســـت (٦٠) (حـزب)، شـتێکە لەلایـەن زانایانـەوە کـراوە، بـۆ ئاسـانکاریی خوێنـدنی قورئـــان، دیـارە ئێمـە لـە دابەشـکردنی بەرگـەکانی ئـەم تەفسـیرەشــدا، دیسـان حیســـاب بـۆ بەشــەکان (أجـزاء)ی ناکەیـن و، بـە گوێـرەی ســووڕەتەکان، بەرگــەکانی دیــاریی دەکەیـن.

---

(١) ئـەو بـــرا دڵســۆزە ئێســتاش پاش تەواوکردنـی زۆربـەی قورئـان، لێبڕاوانـە بەردەوامـە و عەزمیشــی جــەزم کردوە، کە ئەگەر تەمەنمـــان بەردەوام بێ، هەتــا کۆتـــایی ئەم تەفسیــرە ســەرگەرمی کارەکـەی بێ .

دوا قسەشم ئەوەیە کە:

ئەم تەفسیرە - وەك پێشتر گوتمان - لە ئەسڵدا بەشێوەی دەرس و وتار پێشکەش کراوە، بەڵام دواتر خۆم دووجار بە وردیی پێیدا چوومەوەو، بەپێی پێویست دەستکاریییم کردوە، دیارە هەموو دەرسێکیش بەناوی خواو ستایشی خوا ﷻ دەستی پێکردوە، بەڵام ئێمە لە سەرەتای دەرسەکانەوە، ئەوانەمان لابردوە، بۆ زۆر دووبارە نەبوونەوەو، ئەو (خطبة الحاجة)یەی لە سەرەتای ئەم پێشەکییەوە هاتوە، لەجیاتی سەرەتای سەرجەم دەرسەکانە.

سُبْحَانَ رَبِّكَ رَبِّ الْعِزَّةِ عَمَّا يَصِفُونَ،

وَسَلَامٌ عَلَى الْمُرْسَلِينَ، وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ .

دووشەممە ٢٥ رجب ١٤٣٢

٢٠١١/٦/٢٧

هەولێر

بەرچاو ڕوونییەكی گرنگ
لەبارەی ئەم تەفسیرەوە

خوێنەری بەڕێز !

هەرچەندە لە (پێشەكی گشتیی) ئەم تەفسیرەدا باسمان كردوە كە بۆ نووسینی ئەم تەفسیرە، لە هەموو ئەو تەفسیرە باوانەی دەستم پێیان گەیشتوە، بەهرەمەندبووم، هەروەها لە كۆتایی هەر بەرگێكی ئەم تەفسیرەدا، سەرجەم ئەو تەفسیرانەی كەم و زۆر لێیان سوودمەند بووم، ناوەكانیانمان بە ڕیز نووسیون، بەڵام لێرەش وەك جەختكردنەوەی زیاترو بەرچاوڕوونیی باشتر بۆ ئێوەی بەڕێز دەڵێم :

مادام ناوی تەفسیرەكانمان نووسیوە، نە پێویست دەكات و نەدەشگونجێ، بۆ هەر تێگەیشتن و بیرۆكەیەك، كە زۆربەی تەفسیرەكان لەبارەی ئایەتێكەوە، یان ڕستەو بڕگەیەكی ئایەتێكەوە، دەیهێنین، ئێمە هەموو جارێ ناوی ئەو تەفسیرانە بێنین، بەڵام بێگومان هەر كات بیرۆكەو تێگەیشتنێكی تایبەتی یەكێك لە تەفسیرەكان هەبێ و بكەوێتە بەرچاوم، ئنجا چ پەسندی بكەم، چ ڕەفزی بكەم، هەر كات بە پێویستی بزانم، بە تایبەت ئاماژەی پێدەكەم، ئەگەرنا بە ئاماژەی گشتیی و بە نووسینی ناوی تەفسیرەكان لە كۆتایی هەر بەرگێك دا، ئیكتیفا دەكەم و، زۆریش لە ئەمانەتی زانستیی (الأمانة العلمية) دەخەفتێم و مەبەستمە ڕەچاوی بكەم، چونكە ئەمینیی و ئەمانەت پارێزیی، ڕەوشتێكی گەورەو بەرزی مسوڵمانەتییە .

شایانی باسیشە جاری وا هەیە بیرۆكەو تێگەیشتنێكی تایبەتیی خۆمم، دەربارەی كۆمەڵە ئایەتێك یان ئایەتێك یان ڕستەو بڕگەیەكی ئایەتێك، بۆ دروست دەبێ، وەك تێگەیشتن و بۆچوونی خۆم دەینووسم، كەچی ڕەنگە لە تەفسیرەكانی

دیکەش - یەكێكیان یان زیاتر - دا هەبێ، ئەویش بەهۆی ئەوەوەیە كە من ئەو تەفسیرەم نەكەوتۆتە بەر دیدە، یان دیتوومەو لەیادم نەماوە.

پێشەکی ئەم بەرگە

الحمدلله كما ينبغي لجلال وجهه وعظيم سلطانه والصلاة والسلام والبركات على النبي الأمي محمد سيد رسله وخاتم أنبيائه وأعظم برهانه، وآله المهتدين بهديه المبين من الصحب والأزواج والقرابة والتابعين بإحسان إلى يوم الدين.

خوێنەری بەڕێز و خۆشەویستم!

ستایش بۆ خوای بەخشەر ئەمە بەرگی بیست و دووەمی تەفسیری قورئانی بەرز و بەپێزە، کەهەردووك سووڕەتی (**الأحزاب**) و (**سبأ**)ی تێدان، کە وەك سەرجەم بەرگەکانی دیکە بە حەوت هەنگاو ئایەتەکانیان تەفسیرکراون : پێناسە، خوێندنەوەی ئایەتەکان، مانای دەقاو دەقی ئایەتەکان، شیکردنەوەی هەندێك لە وشەکان، هۆی هاتنەخوار، مانای گشتی، مەسەلە گرنگەکان، ئنجا وێرای ئەوەش چەندان کورتە باسیشیان تێدا خراونە ڕوو، کە ئەمانەن:

یەکەم: لە سوورەتی [الأحزاب] دا:

١- ژمارەی ئایەتەکانی ئەم سووڕەتە و ڕواندنەوەی تەم و مژێك.

٢- بەسەرهاتی جەنگی ئەحزاب و جەنگی تیرەی بەنی قوڕەیزە.

٣- جەنگی ئەحزاب و دوازدە هەڵوەستە.

٤- جەنگی بەنی قوڕەیزە و حەوت هەڵوەستە.

٥- کورتە باسێك لەبارەی چەمک و واتای (**فاحشة مبينة**) ەوە.

٦- لافلێدەرانی پێغەمبەرایەتی و بابییەکان و بەهائییەکان.

٧- کورتە باسێك لەبارەی بەسەرهاتی : زەید و زەینەبەوە

٨- كورتە باسێک لەبارەی یادی خوا كردنەوە.

٩- چوار سەرنجی گرنگ.

١٠- كورتە باسێك لەبارەی صەڵات و سەلام دان لەسەر پێغەمبەری خوا ﷺ.

١١- كورتە باسێك لە بارەی خێزان (**أسرة**)ی پێغەمبەرەوە.

١٢- مانای وشەی (**أمانة**) لە ئایەتی (٧٢) دا.

دووەم : لە سوورەتی (سبأ)دا:

١- كورتە باسێك دە (١٠) كورتە سەرنج لەبارەی چاكەكانی خواوە لەسەر داوود و سولەیمان .

٢- حەوت هەڵوەستە لە بەرانبەر بەسەرهاتی گەلی سەبەئدا.

٣- كورتە باسێك لەبارەی شێوازی بانگەوازەوە لە دە (١٠) خاڵان دا.

هیواداریشم ئەم بەرگەش وەك سەرجەم بەرگەكانی دیكەی ئەم تەفسیرە كە ئەركی زۆریان لەگەڵ كێشراوە، هەم لەلایەن بەندە و هەم لەلایەن دڵسۆزانێك مشوورخۆر و ماندوو نەناسە، وەك شایستەیە گرنگیی و بایەخی پێبدرێ و بەقووڵیی و تێفكرین و ڕامانەوە موتاڵا بكەێ و فام بكرێ و دواتریش كاری پێبكرێ.

سبحانك اللهم وبحمدك، أشهد أن لا إله إلا أنت أستغفرك وأتوب إليك

١٩ رمضان ١٤٤٢ ك

١ / ٥ / ٢٠٢١ ز

تەفسیری سووڕەتی

الأحزاب

دەستپێك

بەڕێـــزان!

ئەمـڕۆ کـە (١٥/ ١١/ ١٤٤٠) کۆچییـە، بەرانبـەر (٢٠١٩/٧/١٨) زایینیـی، لـە شـاری هەولێـر دەسـت دەکەیـن بـە شـیکردنەوەو ڕوونکردنـەوەی واتـاو مەبەسـتەکانی ئایەتـە موبارەکەکانـی سـوورەتی (**الأحْـزَاب**).

نێوەڕۆکی سوورەتی (الأحزاب) و بابەتەکانی

یەکەم: ناوی ئەم سوورەتە:

ئـەم سـوورەتە نـاوی (**سُـورَةُ الأحْـزَاب**)ە، بـە جگە لـەو نـاوە نەنـاسراوەو، نەزاندراوە ناوێکـی دیکـەی هەبـێ، هـۆی ناونرانـی بـە (**سُـورَةُ الأحْـزَاب**)، ئەوەیـە کـە باسـی (**الأحْـزَاب**)ی تێـدا کـراوە، کـە بریتـی بـوون لـە کافرەکانـی قورەیـش و، هاوکارانیـان لـە (**غطفـان**) و (**الأحابیـش**)ی قورەیـش، (**بنُـو المصطلـق**)، و (**بَـنُ هـون**) کـە لـە لای چیـای (**حُبْشـي**)، کاتـی خـۆی کۆبوونـەوەو پەیمانیـان لەگـەڵ قورەیشـدا بەسـتوە، چیـای (**حُبْشـي**)یش لـە نیزیـك شـاری مەککەیـە، هەروەهـا وێـڕای ئەوانـەی باسـکران هـۆزی (**بَنُـو قریظـة**)ش لـە جوولەکـەکان، ئەوانـە هەموویـان ئـەو کۆمەڵـە کافرانـە بـوون کـە بـە (**الأحْـزَاب**) ناویـان هاتـوەو، لـە سـاڵی پێنجەمـی کۆچییـدا گەمـارۆی شـاری مەدینەیـان داوەو، شـەڕێکی زۆر دڕندانەیـان بەرانبـەر مسـوڵمانان کـردوە، بـە نیەتێکـی زۆر خراپـەوە، بـە تەمابـوون بنەبـڕو قـڕە بڕیـان بکـەن.

دووەم: ڕیزبەندیی لە موصحەف و هاتنە خواردا:

لـە ڕیزبەندیـی دابەزینـدا، ژمـارەی ئـەم سـوورەتە، بـە پێـی کتێبـی: (**الإتقـان في علـوم القـرآن**)ی (**السـیوطي**)، هەشـتاو نـۆ (٨٩)یـە، بـەڵام هەندێکیـان دەڵێـن: ژمـارە نـەوەد (٩٠)ە، ڕەنگـە هەشـبێ بڵـێ: نەخێـر نـەوەدو یـەك (٩١)ە، هەمیشـە لـەو بـارەوە ڕاجیایـی لـە نێـوان زانایانـدا هەیـە، یەکێـك گوتوویەتـی: ئـەم سـوورەتە پێـش ئـەوە دابەزیـوە، یەکێـك گوتوویەتـی: ئـەوە دوای ئـەوە دابەزیـوە، ئەوانـە هـەر بوون.

لـە ڕیزبەندیـی موصحەفیـش دا ژمـارە سـی و سـێ (٣٣)یـە، واتـە: لـە سـوورەتی (**الفاتحـة**)ەوە کـە دێـی لـە ژمـارە سـی و سـێ (٣٣) دەگەیـن بـە سـوورەتی (**الأحْـزَاب**).

سێیەم: شوێنی دابەزینی:

ئـەم سـوورەتە بـە ڕای تێکـڕای زانایـان و لێکۆڵـەرەوان، سـوورەتێکی مەدینەییـە، نەمبینیـوە کەسێك لەسـەر ئایەتێك ڕاجیاییەکـی بووبێ و، هیـچ کام لـە ئایەتەکانـی بـە مەککەیـی دابنـێ.

کاتی دابەزینیـشی، بـە پێـی قسـەی (**ابـنُ إسـحاق**)، لـە کۆتایـی سـاڵی پێنجەمـی کۆچییـدا بـووە، چونکـە (**ابـنُ إسـحاق**)، کـە (**ابـن هشـام**)، لـە سـیرەکەی خـۆی دا[1]، لێـی نەقـڵ کـردوە دەڵـێ: (**ثُـمَّ كَانَ سُـورَةُ خَنْـدَقٍ فـي شَـوَّالِ سَـنَةٍ خَمْـسٍ**)، واتـە: ئنجا سـوورەتی خەنـدەق (**أحـزاب**) لـە مانگـی شـەووالی سـاڵی پێنجـەم دا بـوو، مانـای وایـە دابەزینـی ئـەم سـوورەتە دەکەوێتـە کۆتایـی سـاڵی پێنجـەم.

هەروەهـا (**ابـنُ إسـحاق**)، دەڵـێ: (**وَأَنْـزَلَ اللّـهُ تَعَالَى فِي أَمْـرِ الْخَنْدَقِ، وَأَمْـرِ بَنِـي قُرَيْظَـةَ مِنَ الْقُرْآنِ سُـورَةَ الْأَحْـزَابِ**)[2]، واتـە: خـوای بـەرز لـە بـارەی خەندەقـەوە، [جەنگـی خەنـدەق] و لـە بـارەی (**بَنِـي قُرَيْظَـةَ**)ەوە، سـوورەتی (**الأحـزاب**)ی لـە قورئـان دابەزاند.

---

(١) السيرة النبوية لابن هشام: ج٣، ص١٢٣.

(٢) السيرة النبوية لابن هشام: ج٣، ص١٢٣.

کـە نـۆزدە ئایـەت لـەو بـارەوە هاتنـە خـوار، حەڤدەیـان دەربـارەی جەنگـی (الْخَنْـدَقِ)، یـان (الْأَحْـزَابِ) و دووشـیان دەربـارەی (بَنِـي قُرَيْظَـةَ).

چوارەم: ژمارەی ئایەتەکانی:

بـە بەیـەك دەنگیـی ژمێرەرانـی ئایەتەکانـی قورئـان، سـوورەتی (الأحـزاب) حەفتـاو سـێ (٧٣) ئایەتـە.

پێنجەم: نێوەرۆکی:

نێـوەرۆکی ئـەم سـوورەتە بـە گشـتیی هەمـان نێوەڕۆکـی سـوورەتە مەدینەییەکانـە، لـە خسـتنەڕووی حوکمەکانـی ئیسـلام بـۆ ڕێکخسـتنی کۆمەڵگای مسـوڵمان، لـە ڕووی ژیانـی کۆمەڵایەتیـی و، سیاسـیی و، خێزانییـەوەو، لـە ڕووی چۆنیەتـی مامەڵەکـردن لەگـەڵ دەغـەڵ و دڵ نەخۆشـەکانی نێوخـۆداو، لەگـەڵ دوژمـن و ناحـەزە شـەڕ فرۆشـە دەرەکییـەکان دا، لـەم سـوورەتە موبارەکـەدا هەمـوو ئەوانـە هاتـوون.

شەشەم: تایبەتمەندییەکانی:

ئـەم سـوورەتە ژمارەیـەکی زۆر تایبەتەندیـی هـەن، ئێمـە سـێزدە تایبەتمەندیـی ئـەم سـوورەتە موبارەکەمـان دیاریـی کردون:

١- لەم سوورەتە موبارەکەدا، پێنج (٥) جاران وشەی: ﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلنَّبِيُّ ﴾، ئەی پێغەمبەر! هاتوەو، شەش جاران وشەی: ﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ ﴾، ئەی ئەوانەی بڕواتان هێناوە! هاتوە، ئنجا ئەو پێنج جارە کە ﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلنَّبِيُّ ﴾، دووبارە بۆتەوە، یان ئەو شەش جارە کە ﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ ﴾ هاتوە، هەر جارە بابەتێکی تایبەت و گەورەو گرنگ خراوەتەڕوو، چ کە خوا عزوجل بانگی پێغەمبەری ﷺ کردوە، چ کە بانگی بڕواداران کردوە، کە دوایی لە کاتی درێژەی پێشکەشکردنی دەرسەکاندا، هەڵوەستە دەکەین، لە بەرانبەر ئەو پێنج جار: ﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلنَّبِيُّ ﴾و، ئەو شەش جار: ﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ ﴾دا.

٢- لە قەدەغەکردنی عادەتی نەفامییانەی بە کوڕ گرتن، یان بە کوڕکردن (تَبَنِّي)، کە ئەمە لە ئایەتی ژمارە (٤ و ٥)دا لەم سووڕەتی (الْأَحْزَابِ)دا هاتوە، کە ئەوە کاتی خۆی عادەتێك بووەو ئێستاش هەر هەیە، کەسێك کوڕی کەسێکی دیکەی کردوە بە کوڕی خۆی، دوایی هەر وەك کوڕی خۆی مامەڵەی لەگەڵدا کردوەو بە مەحرەم لە قەڵەم دراوە، بەڵام خوا ﷻ ئەوەی هەڵوەشاندۆتەوە، چونکە بە قسەی ڕووت کوڕی کەسێکی دیکە، نابێتە هی یەکێکی دی، وەك خوا فەرموویەتی: ئەوە هەر قسەیەکە هەر بە زاری خۆیان دەیڵێن.

٣- خوا ﷻ لەم سووڕەتەدا، پێغەمبەری ﷺ بە لە پێشتر داناوە، بۆ بڕواداران لە خودی خۆیان: ﴿ ٱلنَّبِيُّ أَوْلَىٰ بِٱلْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنفُسِهِمْ ٦ ﴾، واتە: پێغەمبەر ﷺ لە پێشترە بۆ بڕواداران لە خودی خۆیان، پاشان هاوسەرانی پێغەمبەریش ﷺ بە دایکی بڕواداران لە قەڵەم دراون: ﴿ وَأَزْوَٰجُهُۥٓ أُمَّهَٰتُهُمْ ٦ ﴾، ئەم دوو بابەتە تەنیا لەم سووڕەتە موبارەکەدا، بەو شێوەیە هاتوون.

٤- لەم سووڕەتەدا باسی جەنگی ئەحزاب کراوە، لە ئایەتەکانی: (٩ - ٢٧) واتە: نۆزدە ئایەت، هەم جەنگی ئەحزاب، هەم جەنگی (بَنِو قُرَيْظَةَ)، تەنیا لەم سووڕەتەدا باسی ئەم دوو جەنگە کراوە.

٥- هەروەها بەس لەم سووڕەتەدا باسی سەرپشککردنی پێغەمبەر ﷺ بۆ هاوسەرانی کراوە، لە دوو ئایەتی: (٢٨ و ٢٩)دا، دوای ئەوەی هەندێك لە هاوسەرانی پێغەمبەر ﷺ، پێغەمبەری خوایان ﷺ هەڵپێچاوەو ئیلحاحیان لێکردوە کە لە ڕووی ژیانی دنیاییەوە، لە ڕووی عەیش و نۆش و گوزەرانەوە، ئاسانکارییان بۆ بکات، دوای ئەوەی تەماشایان کردوە، دەوڵەتی ئیسلامیی فراوان بووەو، بەرهەم و دەستکەوت هەیەو، خەزێنەی دەوڵەت وەك جاران ڕووت و ڕەجاڵ نیە، ئەوانیش وە تەماع کەوتوون، وەك ماڵەکانی دیکە، نەك لە خەڵکی دیکە زیاتر، بەڵکو وەك ماڵەکانی دیکە جۆرێك لە خۆشگوزەرانییان هەبێ، بەڵام خوا فەرمانی بە پێغەمبەر ﷺ کردوە: بە هاوسەرەکانت بفەرموو: وەرن ئەگەر ژیانی دنیاو جوانیی دنیاتان دەوێ، سەرو دیارییتان پێ دەدەم و، بە شێوەیەکی جوان دەستتان لێ بەردەدەم، ئەگەر خواو پێغەمبەری خوا ﷺو ڕۆژی دواییشتان دەوێ،

ئەوە خوا دوو قات پاداشتتان دەداتەوە، پاداشتێکی مەزنتان بۆ هەڵگیراوە، بەڵام ، دوای سەرپشککرانەکە - کە پێغەمبەر ﷺ سەرەتا دایکمان عائیشە سەرپشك دەکات - هاوسەرەکانی هەموویان دەڵێن: بەڵکو ئێمە خواو پێغەمبەری خوا ﷺو ڕۆژی دوایی هەڵدەبژێرین بەسەر دنیادا.

٦- چەند ڕێنماییەکی تایبەت بە هاوسەرانی پێغەمبەرەوە ﷺ لە ئایەتەکانی: (٣٠ - ٣٤)، لە پێنج ئایەت دا، کۆمەڵێك ئامۆژگاریی خوا ﷻو، کۆمەڵێك ڕێنمایی گەورەو گرنگ کە تایبەتن بە هاوسەرە بەڕێزەکانی پێغەمبەرەوە ﷺ دایکانی بڕواداران.

٧- پێکەوە بەراورد کردنی پیاوان و ئافرەتانی بڕوادار لە دە (١٠) لە سیفەتەکانیاندا، کە لە ئایەتی ژمارە (٣٥)دا هاتوە، کە لە هەموو قورئاندا تەنیا لێرەدا ئەو دە (١٠) سیفەتە بۆ بڕواداران بە پیاوو ئافرەتەوە هاتوون، کە هەردووك ڕەگەزەکە پێکەوە بەراورد کراون: ﴿إِنَّ ٱلْمُسْلِمِينَ وَٱلْمُسْلِمَٰتِ وَٱلْمُؤْمِنِينَ وَٱلْمُؤْمِنَٰتِ وَٱلْقَٰنِتِينَ وَٱلْقَٰنِتَٰتِ وَٱلصَّٰدِقِينَ وَٱلصَّٰدِقَٰتِ وَٱلصَّٰبِرِينَ وَٱلصَّٰبِرَٰتِ وَٱلْخَٰشِعِينَ وَٱلْخَٰشِعَٰتِ وَٱلْمُتَصَدِّقِينَ وَٱلْمُتَصَدِّقَٰتِ وَٱلصَّٰٓئِمِينَ وَٱلصَّٰٓئِمَٰتِ وَٱلْحَٰفِظِينَ فُرُوجَهُمْ وَٱلْحَٰفِظَٰتِ وَٱلذَّٰكِرِينَ ٱللَّهَ كَثِيرًا وَٱلذَّٰكِرَٰتِ أَعَدَّ ٱللَّهُ لَهُم مَّغْفِرَةً وَأَجْرًا عَظِيمًا ﴿٣٥﴾﴾.

٨- بەسەرهاتی زەیدو زەینەب و، بە کردەوە هەڵوەشاندنەوەی نەریتی بە کوڕگرتن، لە ئایەتەکانی: (٣٦ - ٤٠)دا، پێنج ئایەتی بۆ تەرخانکراون، پێشتر ئاماژەمان پێدا.

٩- باسی چەند تایبەتمەندییەکی خێزانیی پێغەمبەر ﷺ کە لە ئایەتەکانی: (٥٠ - ٥٢)، لەو سێ ئایەتە دا هاتوون.

١٠- چۆنیەتیی مامەڵەکردنی مسوڵمانان لەگەڵ ماڵ و خێزان و هاوسەرانی پێغەمبەردا ﷺ کە لە ئایەتەکانی: (٥٣ - ٥٥)دا هاتوە، دەبێ مسوڵمانان چۆن بچنە ماڵەکانی پێغەمبەر ﷺ ئەگەر دەعوەت کران، چۆن خواردن بخۆن؟ چەند دابنیشن؟ ئەگەر کارێکیان پێویست بوو، پێویستییەکیان لە هاوسەرانی پێغەمبەر ﷺ ویست، چۆنیان لێ داوا بکەن؟ کە دەبێ لە پشت پەردەوە بێ، بۆ یەکەمجار لەم سوورەتە موبارەکەدا هاوسەرانی بەڕێزی

پێغەمبەر ﷺ (خوا لێیان ڕازی بێ)، پابەند کران بە پەردەگرتنەوەوە، (حجاب) واتە: پەردە، نەك وەك زۆر كەس وا دەزانێ حیجاب پۆشاكی ئافرەتە! حیجاب واتە: پەردە، ﴿وَإِذَا سَأَلْتُمُوهُنَّ مَتَٰعًا فَسْـَٔلُوهُنَّ مِن وَرَآءِ حِجَابٍ ﴿٥٣﴾﴾، واتە: ئەگەر پێویستییەكتان لە هاوسەرانی پێغەمبەر ﷺ داوا كرد، ماڵی بابی خۆتان و ماڵی دایكی خۆتان، لە پشت پەردەوە داوایان لێ بكەن، نەك ڕووبەڕوو، بەو جۆرە بە ویقارو حورمەت و ڕێزەوە، لەگەڵ ماڵی پێغەمبەردا ﷺ مامەڵە بكەن.

١١- فەرمانكردن بە پێغەمبەری خوا ﷺ كە فەرمان بە هاوسەرانی و كچانی و ئافرەتانی ئۆممەتی بكات، خۆیان داپۆشن، كە ئەمە لە ئایەتی (٥٩)دا هاتوە، سەرپۆشەكانیان، یاخود كۆڵوانەكانیان، ئەو پۆشاكەی كە لەسەر پۆشاكی ئاساییەوە بە خۆیانی دادەن، كە بە پێی عادەت و نەریتی گەلان، ناوەكانی جیاجیان، دەگونجێ بگوترێ: چوارشێو، دەگونجێ بگوترێ: كۆڵوانە، دەگونجێ بگوترێ: عەبا، گرنگ ئەوەیە ئافرەتان مولزەم كراون كە سەرتاپای جەستەی خۆیان داپۆشن، بە بەرگێك كە تەنك و تەسك نەبێ و، سەرنجڕاكێش نەبێ، وەك دوایی باسی دەكەین.

١٢- هەڕەشەكردن لە مونافیق و دڵنەخۆش و پڕوپاگەندە چییەكان، كە ئەگەر دەست هەڵنەگرن لەو ڕەفتارە خراپانەی كە دەیانكەن، پێغەمبەریان ﷺ لێ هان دەدات، پێغەمبەری خوا ﷺ دەگونجێ ئاشكرایان بكات، دواییش هیچ ڕێی دەربازبوونیان نابێ لە سزای خوا، چ لە دنیا، چ لە دواڕۆژدا، ئەمیش لە ئایەتەكانی: (٦٠ - ٦٢)دا هاتوە.

١٣- باسی سپاردنی خوا، سپاردەی خۆی بە مرۆڤ و، هەڵنەگیرانی ئەو سپاردەیە بە هیچ كام لە چیایەكان و زەوی و ئاسمانەكان، كە لە ئایەتی (٧٢)ی ئەم سوورەتە موبارەكەدا هاتوە.

حەوتەم: دابەشكردنی ئەم سوورەتە بۆ چەند دەرسێك:

ئێمە حەفتاو سێ (٧٣) ئایەتەكەی ئەم سوورەتە، بۆ نۆ (٩) دەرس دابەش دەكەین، كە ئەو نەریتەی ئێمەش لاسایی هیچ كام لە تەفسیرەكانم تێدا نەكردۆتەوە، بەڵكو داهێنانێكی خۆمە، چونكە تەماشا دەكەم، هەر كۆمەڵە

ئایەتێك كە باسی بابەتێك دەكەن، دەیكەم بە دەرسێك، جاری واش هەیە چەند بابەتێك دەكەم بە دەرسێك كە ئایەتەكان پێكەوە پەیوەستن، ئەم حەفتاو سێ (٧٣) ئایەتەمان دابەشكردوە بۆ نۆ دەرس، كە نیو جوزئن، بە پێی دابەشكردنی زانایان بۆ قورئان، كە كردوویانە بە سی (٣٠) بەش، ئنجا نیو بەشی بەشێك، ئەم سووڕەتە دەیگرێتە خۆی:

دەرسی یەكەم: ئایەتەكانی: (١ - ٨)، واتە: هەشت ئایەت كە وەك پێشەكیی وان لەم سووڕەتە موبارەكەدا بۆ كۆی بابەتەكان، ئەم دەرسەش كۆمەڵێك بابەتی تێدا خراونە ڕوو:

١- فەرمانكردنی خوا بە پێغەمبەر ﷺ كە پارێز لە خوا بكات و، فەرمانبەریی و گوێڕایەڵیی كافرو مونافیقەكان نەكات و، شوێن ئەوە بكەوێ كە خوا بۆی دابەزاندوە.

٢- دوایی باسی هەڵوەشانەوەی عادەتی بە كوڕ كردن (تَبَنِّي)، دەكات.

٣- پاشان قەدەغەبوونی زیهاركردنی پیاو لە خێزانی.

٤- دوایی باسی هاوسەرانی پێغەمبەر ﷺ كە دایكانی بڕواداران و، پێغەمبەری خوا ﷺ بۆ بڕواداران لە خۆیان لە پێشترە.

٥- دوایی باسی پەیمان لێوەرگیرانی پێغەمبەری خاتەم ﷺ و نووح و ئیبراهیم و مووساو عیسای كوڕی مەریەم (عَلَيْهِم الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم).

دەرسی دووەم: ئایەتەكانی: (٩ - ٢٧)، واتە: نۆزدە ئایەت دەگرێتە خۆی، هەمووی تەرخانكراوە بۆ باسی جەنگی ئەحزاب، كە وەك پێشتر ئاماژەمان پێدا، حەڤدە ئایەتیان بۆ جەنگی ئەحزابن و، دوو ئایەتی كۆتاییش بۆ جەنگی (بَنِي قُرَيْظَةَ)ن.

دەرسی سێیەم: ئایەتەكانی: (٢٨ - ٣٥)، واتە: هەشت ئایەتە، باسی هاوسەرانی بەڕێزی پێغەمبەرە ﷺ، دایكانی بڕواداران، سەرەتا خوا فەرمانی بە پێغەمبەر ﷺ كردوە كە ئەگەر هاوسەرانت ژیانی دنیاو جوانیی دنیایان دەوێ، سەرپشكیان

بکە لە نێوان مانەوە لەگەڵ تۆو ڕازیبوون بە ژیانێکی دنیا بە کەمگرانەدا، یاخود ئازادبوونیان و، دەست لێ بەردرانیان لە لایەن تۆوە، دواى ئەوەی تۆ سەرو دیارییان پێ دەدەی، دوایی کۆمەڵێك ڕێنمایی لە لایەن خوای پەروەردگارەوە، ئاڕاستەی هاوسەرانی پێغەمبەر ﷺ کراون.

دەرسی چوارەم: ئایەتەکانی: (٣٦ - ٤٠)، واتە: پێنج ئایەت، باسی بەسەرهاتی زەیدو زەینەبە (خوا لێیان ڕازی بێ)، کە چۆن سەرەتا زەینەب ڕازی نەبووە شوو بە زەید بکات، کە زەید کۆیلەیەك بووە لە لای موحەممەد ﷺ، لە سەردەمی پێش ئیسلامدا، دوایی کردوویەتی بە کوڕی خۆی، ئنجا خوا ویستوویەتی ئەو عادەتە هەڵبوەشێنێتەوە، عادەتی بە کوڕکردن (**تَبَنِّي**)، بۆ ئەوەش پێغەمبەری خوای ﷺ هەڵبژاردوە، زەیدیش لەگەڵ زەینەب هەر ناکۆك بووە، جارێك پێغەمبەر ﷺ پێی فەرمووە: {**أَمْسِكْ عَلَيْكَ زَوْجَكَ وَاتَّقِ اللَّهَ**} (**أخرجه أحمد: ١٢٥٣٣، والبخاري: ٦٩٨٤، والترمذي: ٣٢١٢، وقال: صحيح، وابن حبان: ٧٠٤٥، والحاكم: ٣٥٦٣**)، هاوسەرەکەت بهێڵەوە لە لای خۆت و پارێز لە خوا بکە، ئیدی ئەویش گوتوویەتی: لێی بێزارم و، دەبێ زەینەب خۆی بەسەردا هەڵکێشابێ، کە ڕەچەڵەکی لەو بەرزترە، زەینەب کچە پووری پێغەمبەر ﷺ بووە، یانی: کچی خوشکی بابی بووە، سەرەنجام زەیدو زەینەب لێك جیا دەبنەوە، دوایی خوا فەرمان بە پێغەمبەری خاتەم ﷺ دەکات، کە ئەوە زەینەبمان لێ مارە کردی و، بوو بە هاوسەری تۆ.

ئەو پێنج ئایەتە لەو بارەوەن، کە وەك دواتر پێی دەگەین، مشتومڕێکی زۆر لە ڕابردوودا و ئێستاش، لەو بارەوە بووەو هەیە، بەڵام هەر کەسێك سەرنجی ئایەتەکان بدات، جێی ئەو مشتومڕە هیچی نابێت، چونکە ئەوە هاوسەرگیرییەکی ئیجباریی بووە، خوا ﷻ بۆ پێغەمبەری خۆی ﷺ هێناوەتە پێش، تاکو ئەو نەریتە نەفامییەی کە پێشتر بووە، پێی هەڵبوەشێنێتەوە.

دەرسی پێنجەم: ئایەتەکانی: (٤١ - ٤٩)، واتە: نۆ ئایەت، ئەویش چەند ڕێنماییەك بۆ پێغەمبەر ﷺو بۆ بڕواداران، دیسان لە بواری مامەڵەکردن لەگەڵ هاوسەرو خێزان و ژیانی خێزانییدا.

دەرسی شەشەم: ئایەتەکانی: (٥٠ - ٥٢)، واتە: سێ ئایەت، چەند ڕێنماییەك بۆ پێغەمبەری خاتەم ﷺ لە بواری مامەڵەکردنی لەگەڵ هاوسەرانیدا، چۆن مامەڵەیان لەگەڵدا بکات؟ کێ لە لای خۆی بهێڵێتەوەو کێ واز لێ بێنێ؟ ئایا بۆی هەیە ئافرەتانی دیکە هاوسەرگیریيان لەگەڵیاندا بکات؟

دەرسی حەوتەم: ئایەتەکانی: (٥٣ - ٥٨)، واتە: شەش ئایەت، ئەویش دیسان چەند ڕێنماییەك بۆ بڕوادارانە، لە بواری مامەڵەیان لەگەڵ ماڵ و خێزانی پێغەمبەر ﷺو هاوسەرانیدا، چۆن هاموشۆی ماڵی پێغەمبەر ﷺ بکەن؟ چۆن لەگەڵ هاوسەرەکانیدا قسە بکەن؟ چۆن دابنیشن؟ چۆن مامەڵە بکەن بە شێوەیەك نەبێتە هۆی بێزاریی پێغەمبەر ﷺ؟ پێچەوانەی ئەو ئەدەب و ڕەوشتە بەرزانە نەبێت، کە دەبێ مسوڵمانان مامەڵەیان پێ بکەن لە نێوان خۆیاندا.

دەرسی هەشتەم: ئایەتەکانی: (٥٩ - ٦٢)، واتە: چوار ئایەت، چەند ڕێنماییەك بۆ پێغەمبەر ﷺ لە بواری ئامۆژگاریی بۆ ئافرەتان، چ هاوسەرانی خۆی، چ کچەکانی، چ ئافرەتانی بڕوادار، هەروەها مامەڵەی پێغەمبەر ﷺ لەگەڵ دەغەڵاندا، دەغەڵ و دڵ نەخۆش و پڕو پاگەندەکەرەکانی نێو شاری مەدینەدا، پاشان باسی سەرەنجامی شوومی کافران کە لە دنیاو دواڕۆژدا، لە سزای خوا دەرباز نابن.

دەرسی نۆیەم و کۆتایی: ئایەتەکانی: (٦٣ - ٧٣)، واتە: یازدە ئایەت، باسی قیامەت و، سەرەنجامی شوومی مونافیقان و کافران و، ئامۆژگاریی کردنی بڕواداران کە لەوانە نەبن کاتی خۆی پێغەمبەرەکانیان ئەزیەتدا، وەك بەنی ئیسرائیل کە مووسایان ئەزیەتدا، ئەوانیش پێغەمبەری خۆیان ﷺ ئەزیەت نەدەن و، باسی ئەوە کە خوا سپاردە (**أمانة**)ی بە ئاسمانەکان و زەوی و چیایەکان سپاردوە، بەڵام نەیانتوانیوە هەڵیبگرن و مرۆڤ هەڵیگرتوەو، دوایی سەرەنجامی مامەڵەکردن لەگەڵ ئەو ئەمانەتەی خوادا، خوای پەروەردگار ڕوونی کردۆتەوە.

ژمارەی ئایەتەکانی ئەم سوورەتەو ڕەواندنەوەی تەم و مژێك:

سەرەتـــا دەڵـــێم:

بۆیـە ئـەم باسـە دەورووژێنـم، چونکـە چەنـد دەقێـك لـەو بـارەوە هـەن، کـە ئیشـکال و دوو دڵیـی و گومـان دروسـت دەکـەن، لەسـەر ئـەم سـوورەتی ئەحـزاب، هەروەهـا لەسـەر کـۆی قورئـان، هەندێك لەوانـەی کـە ناحـەزی ئیسـلام و قورئانـن، هەندێـك لـەو جـۆرە دەقانـە دێنـن و، دەیانـەوێ بیانکەنـە هۆکارێـك و بیانـوو پاسـاوێك، بـۆ خسـتنە ژێر پرسـیاری کـۆی قورئـان و سـوورەتەکان و ئایەتەکانـی قورئان.

ئنجـا ئێمـە سـەرەتا ئـەو دەقانـەی کـە ئـەو ئیشـکالە دروسـت دەکـەن دێنیـن، دوایـی ڕای زانایـان دێنیـن، ڕای خۆشـمان لـەو بـارەوە دەڵێیـن و، نێواخنـی ڕای ئـەو زانایانـە دەکەیـن، کـە بەرپەرچـی ئـەو جـۆرە قسـانە دەدەنـەوە:

١- {عَنْ زِرِّ بْنِ حُبَيْشٍ، قَالَ: قَالَ لِي أُبَيُّ بْنُ كعب رضي الله عنه كأين تَقْرَأُ سُورَةَ الْأَحْزَابِ؟ أَوْ كَأَيِّنْ تَعُدُّهَا؟ قُلْتُ: ثَلَاثًا وَسَبْعِينَ آيَةً، فَقَالَ: أَقَطُّ؟ لَقَدْ رَأَيْتُهَا وَإِنَّهَا لَتُعَادِلُ سُورَةَ الْبَقَرَةِ، أَوْ أَكْثَرَ مِنْ سُورَةِ الْبَقَرَةِ، وَلَقَدْ قَرَأْنَا فِيهَا «الشَّيْخُ وَالشَّيْخَةُ إِذَا زَنَيَا فَارْجُمُوهُمَا أَلْبَتَّةَ نَكَالًا مِنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ» فَرُفِعَ فِيمَا رُفِعَ} (أخرجه عبد الرزاق: ١٣٣٦٣، والطيالسي: ٥٤٠، وأحمد: ٢١٢٤٥، والنسائي في الكبرى: ٧١٥٠، وابن حبان: ٤٤٢٩، والحاكم: ٨٠٦٨، وَالضِّيَاءُ فِي الْمُخْتَارَةِ: ١١٦٦، قَالَ ابْنُ كَثِيرٍ: وَإِسْنَادُهُ حَسَنٌ)،

واتـە: زیـڕی کـوڕی حوبەیـش، دەڵـێ: ئوبـەی کـوڕی کەعـب رضي الله عنه (کـە یەکێکـە لـە هـاوەڵان، زۆر شـارەزا بـووە لـە قورئـان) پێیگوتـم: تـۆ سـوورەتی ئەحـزاب چەنـد دەخوێنـی؟ یـان بـە چەنـد ئایەتـی دەژمێـری؟ گوتـم: حەفتـاو سـێ ئایـەت، گوتـی: هـەر ئەوەنـدە؟ مـن سـوورەتی ئەحزابـم بینـی کـە هێنـدەی سـوورەتی بەقـەرە دەبـوو، یاخـود زیاتـر لـە سـوورەتی بەقـەرەش دەبـوو، خوێندمانـەوە لـە سـوورەتی ئەحزابـدا: (**الشَّـيْخُ وَالشَّـيْخَةُ إِذَا زَنَيَا فَارْجُمُوهُمَا الْبَتَّةَ نَكَالًا مِـنَ اللَّـهِ وَاللَّـهُ عَزِيـزٌ حَكِيـمٌ**)، واتـە: (پیـاوی بـە تەمـەن و ئافرەتـی بـە تەمـەن، ئەگـەر زینایـان کـرد، بـەرد

بارانیان بکەن بە یەکجارەکیی، ئەوە تەمبێکردنە لە لایەن خواوە، خواش زاڵی کارزانە)، ئەم ئایەتەش بەرز کرایەوەو نەسخ کرایەوە، لە میانی ئەوەدا کە نەسخ کراوەتەوە.

ئنجا ئەمە هەرچەندە (**ابْنُ كَثِير**) دەڵێ: سەنەدەکەی باش (**حَسَن**)ە، بەڵام دوایی قسەی دیکە لەو بارەوە دەکەین.

٢- {عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا، قَالَتْ: كَانَتْ سُورَةُ الْأَحْزَابِ تُقْرَأُ فِي زَمَانِ النَّبِيِّ ﷺ مِائَتَيْ آيَةٍ، فَلَمَّا كَتَبَ عُثْمَانُ الْمَصَاحِفَ لَمْ يُقَدَّر مِنْهَا إِلَّا عَلَى مَا هُوَ الْآنَ} (أخرجه أَبُو عُبَيْدٍ فِي الْفَضَائِلِ وَابْنُ الْأَنْبَارِيِّ، وَابْنُ مَرْدَوَيْهِ)[1].

واتە: دایکمان عائیشە (خوا لێی ڕازی بێ)، گوتوویەتی: سوورەتی ئەحزاب لە ڕۆژگاری پێغەمبەردا ﷺ بە دووسەد ئایەت دەخوێندرایەوە، کە ئێستا حەفتاو سێیە، {واتە: (١٢٧) ئایەتی لێ دیار نەماوە}، کاتێك عوسمان موصحەفەکانی نووسینەوە، {ئەو چەند موصحەفە کە هەر یەکەی بۆ شارێك نارد}، تەنیا ئەوەی کە ئێستا هەیە لەم سوورەتە، تەنیا ئەوەندەی تێدا تۆمار کرد.

(ئەمەش گوایە دایکمان عائیشە گوتوویەتی)!!

٣- {عَنْ حُذَيْفَةَ ﵁، قَالَ: قَالَ لِي عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ ﵁: كَمْ تَعُدُّونَ سُورَةَ الْأَحْزَابِ؟ قُلْتُ: ثِنْتَيْنِ أَوْ ثَلَاثًا وَسَبْعِينَ قَالَ: إِنْ كَانَتْ لَتُعَادِلُ سُورَةَ الْبَقَرَةِ، وَإِنْ كَانَ فِيهَا لَآيَةُ الرَّجْمِ} (أخرجه وَابْنُ مَرْدَوَيْهِ)[2].

واتە: حوزەیفە ﵁، دەڵێ: عومەری کوڕی خەتتاب ﵁، پێی گوتم: سوورەتی ئەحزاب لە لای ئێوە بە چەند ئایەتی دەژمێرن؟ گوتم: حەفتاو دوو یان حەفتاو سێ، گوتی: سوورەتی ئەحزاب بە ئەندازەی سوورەتی بەقەرە بوو، ئایەتی ڕەجمیشی تێدا بوو.

---

(١) فتح القدير الشوكاني ج:٤، ص: ٣١٣، ٣١٤.

(٢) فتح القدير الشوكاني ج:٤، ص: ٣١٣.

(هەڵبەتە دەقی دیکەش هەن، بەڵام ئەو سێیەم لێ بە نموونە هێنانەوە).

(ابْنُ كَثِيرٍ)، لە تەفسیرەکەی خۆیدا دەڵێ: (**وَهُوَ يَقْتَضِي أَنَّهُ قَدْ كَانَ فِيهَا قُرْآنٌ ثُمَّ نُسِخَ لَفْظُهُ وَحُكْمُهُ أَيْضًا، وَاللَّهُ أَعْلَمُ**)، دەڵێ: ئەم دەقانە ئەوە دەگەیەنن کە لە سووڕەتی ئەحزاب دا، قورئانی دیکەش هەبووە، غەیری ئەو حەفتاو سێ ئایەتە، بەڵام دوایی بێژەکەشی و حوکمەکەشی نەسخ کراوەتەوەو خواش زاناترە.

قسەی زانایان:

من قسەی دوو لە زانایانم بە نموونە هێناونەوە:

ڕای یەکەم:

(**جمال الدين قاسمي**) لە تەفسیری خۆی دا[1] دەڵێ: (**قُلْتُ: كَانَ يَصِحُّ هَذَا الإقْتِضَاء، لَوْ كَانَ هَذَا الأَثَرُ صَحِيْحَاً، أَمَا وَلَمْ يُخْرِجْهُ أَرْبَاب الصِّحَاح، فَهُوَ مِنَ الضُّعْفِ بِمَكَان**)، دوای ئەوەی قسەکەی (ابْنُ كَثِيرٍ)، دێنێ کە دەڵێ: ئەم دەقانە ئەوە دەگەیەنن و خوازیاری ئەوەن، کە قورئانی دیکە لە سووڕەتی ئەحزابدا هەبووە، بەڵام دوایی بێژەکەشی و حوکمەکەشی هەڵوەشێنراوەتەوە، دەڵێ: ئەو خواستنە کاتێك ڕاست دەبوو کە ئەو شوێنەوارانە(ی سێیانمان لێ بە نموونە هێنایەوە)، لە ڕووی سەنەدەوە ڕاست بوونایە، بەڵام مادام خاوەنانی فەرموودە ڕاستەکان نەیانهێناون، کەواتە: ئەو شوێنەوارە یەکجار بێهێزە، واتە: هی ئەوە نیە کە بڵێین: ئەو شوێنەوارە خوازیاری ئەوەیەو، بە پشت بەستن بە هێنانی ئەو دەقانە، ئێمە هەڵوەستەیەك وەربگرین بەرانبەر بە سووڕەتی (**الْأَحْزَابِ**)، یان بەرانبەر بە حوکمێکی شەرعیی، کە بەرد بارانکردنی پیاوو ئافرەتی زیناکەرە، کە حوکمێکی بەردەوام بێ، ئەگەرنا وەك پێشتر لە سووڕەتی تەفسیری (النور)دا باسمان کرد، ئەو حوکمە بووەو پێغەمبەر ﷺ کاری پێکردوە، بەڵام ئێستا هەبێ و بەردەوام بێ، بە بیانووی ئەوەی کە وەختی خۆی لە قورئاندا بووە، ئەوە

---

(١) محاسن تأويل: ج٨، ص ٢٢١.

کاتێك دەبێ کە ئەم شوێنەوارە، ئەم دەقانە لە ڕووی سەنەدەوە ڕاست بن، بەڵام هیچ کام لەوانەی لە فەرموودەو دەقە ڕاستییەکانیان هێناون، نەیانهێناوە.

ڕای دووەم:

(محمد الطاهر بن عاشور) لە تەفسیرەکەی خۆیدا[1]، دەڵێ: (إنْ صَحَّ عَنْ أُبَيٍّ ما نُسِبَ إلَيْهِ، فَما هو إلّا أنَّ شَيْئًا كَثِيرًا مِنَ القُرْآنِ كانَ أُبَيٌّ يُلْحِقُهُ بِسُورَةِ الأحْزابِ، وَهُوَ مِنْ سُوَرٍ أُخْرَى مِنَ القُرْآنِ، مِثْلَ كَثِيرٍ مِن سُورَةِ النِّساءِ الشَّبِيهِ بِبَعْضِ ما في سُورَةِ الأحْزابِ أغْراضًا ولَهْجَةً، مِمّا فِيهِ ذِكْرُ المُنافِقِينَ واليَهُودِ، فَإنَّ أصْحابَ رَسُولِ اللَّهِ لَمْ يَكُونُوا عَلى طَرِيقَةٍ واحِدَةٍ في تَرْتِيبِ آيِ القُرْآنِ، ولا في عِدَّةِ سُوَرِهِ وتَقْسِيمِ سُوَرِهِ كَما تَقَدَّمَ في المُقَدِّمَةِ الثّامِنَةِ، ولا في ضَبْطِ المَنسُوخِ لَفْظُهُ، كَيْفَ وقَدْ أجْمَعَ حُفّاظُ القُرْآنِ والخُلَفاءُ الأرْبَعَةُ، وكافَّةُ أصْحابِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ إلّا الَّذِينَ شَذُّوا، عَلى أنَّ القُرْآنَ هو الَّذِي في المُصْحَفِ، وأجْمَعُوا في عَدَدِ آياتِ القُرْآنِ عَلى عَدَدٍ قَرِيبٍ بَعْضُهُ مِن بَعْضٍ، ولَيْسَ بَعْدَ إجْماعِ أصْحابِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ عَلى مُصْحَفِ عُثْمانَ، مَطْلَبٌ لِطالِبٍ، وأمّا الخَبَرُ عَنْ عائِشَةَ، فَهو أضْعَفُ سَنَدًا وأقْرَبُ تَأْوِيلًا، فَإنْ صَحَّ عَنْها، ولا إخالُهُ، فَقَدْ تَحَدَّثَتْ عَنْ شَيْءٍ نُسِخَ مِنَ القُرْآنِ كانَ في سُورَةِ الأحْزابِ. وفي الكَشّافِ: وأمّا ما يُحْكى أنَّ تِلْكَ الزِّيادَةَ الَّتِي رُوِيَتْ عَنْ عائِشَةَ كانَتْ مَكْتُوبَةً في صَحِيفَةٍ في بَيْتِ عائِشَةَ فَأكَلَتْها الدّاجِنُ، أيِ الشّاةُ، فَمِن تَأْلِيفاتِ المَلاحِدَةِ والرَّوافِضِ. ووَضْعُ هَذا الخَبَرِ ظاهِرٌ مَكْشُوفٌ، فَإنَّهُ لَوْ صَدَقَ هَذا، لَكانَتْ هَذِهِ الصَّحِيفَةُ قَدْ هَلَكَتْ في زَمَنِ النَّبِيِّ ﷺ أوْ بَعْدَهُ، والصَّحابَةُ مُتَوافِرُونَ، وحُفّاظُ القُرْآنِ كَثِيرُونَ، فَلَوْ تَلِفَتْ هَذِهِ الصَّحِيفَةُ، لَمْ يُتْلَفْ ما فِيها مِن صُدُورِ الحُفّاظِ، وكَوْنُ القُرْآنِ قَدْ تَلاشى مِنهُ كَثِيرٌ، هو أصْلٌ مِن أُصُولِ الرَّوافِضِ، لِيَطْعَنُوا بِهِ في الخُلَفاءِ الثَّلاثَةِ، والرّافِضَةُ يَزْعُمُونَ أنَّ القُرْآنَ مُسْتَوْدَعٌ عِنْدَ الإمامِ المُنْتَظَرِ، فَهو الَّذِي يَأْتِي بِالقُرْآنِ وقَرَ بَعِيرٍ).

واتە: ئەگەر ئەوەی پاڵ دەدرێتە لای ئوبەی سەنەدەکەی ڕاست بێ، (یانی: کە ڕاست نیە)، تەنیا ئەوەیە کە دەبێ بەشێکی زۆر لە قورئان، ئوبەی کاتی

---

(١) التحرير والتنوير: ج٢١، ص ٢٤٦، ٢٤٧.

خـۆی لکاندوویەتـی بـە سـوورەتی ئەحزابـەوە، کـە ئـەو بەشـە زۆرەی قورئـان هـی سـوورەتەکانی دیکـە بـووە، بـۆ وێنـە: وەك زۆرێـك لـە سـوورەتی (النسـاء)، کـە دەشـوبهێتە هەندێـك لـەوەی لـە سـوورەتی ئەحزابـدا هاتـوە، هـەم لـە ڕووی نێوەڕۆکـەوە، هـەم لـە ڕووی شێوەی دەربڕینـەوە، کـە باسـی مونافیقـەکان و باسـی جوولەکانـی تێدایـە، هاوەڵانـی پێغەمبـەری خـواش ﷺ هەموویـان بـە یـەك شـێواز ئایەتەکانـی قورئانیـان ڕیزبەنـد نەدەکـردن، هەروەهـا لـە ژمـارەی سـوورەتەکانیش دا، وەك یـەك مامەڵەیـان نەدەکـرد، هەروەهـا دابەشـکردنی ئایەتـەکان بـۆ سـوورەتەکان وەك یـەك نەبـوون، هـەر کامێکیـان ئەوەنـدە قورئانـەی کـە خـۆی لەبـەری بـووە، بـە کۆشـش و ئیجتیهـادی خـۆی، ئایەتەکانـی پێکـەوە نووسـیون.

لێرەدا منیش قسەیەك دەکەم:

عوسـمان (خـوا لێـی ڕازی بـێ)و، پێـش عوسـمان لـە سـەردەمی ئەبووبەکـردا (خـوا لێـی ڕازی بـێ)، وەك لـە کتێبـی: (بـا لـە خزمـەت قورئانـدا بیـن!)، هەروەهـا دواتـر لـە بابـەتی: (قورئـانی مـەزن لـە نـۆزدە تـەوەردا)، بـە درێژیـی و بـە ڕوونیـی دەربـارەی چۆنیەتیـی لەبەرکـردن و نووسـینەوەی قورئـان و، کۆکردنـەوەی لـە نێـو دوو بەرگـی موصحەفـدا، باسـم کـردوە، کـە کاتـی خـۆی عومـەر ﷛، پێشـنیار دەکات بـۆ ئەبـوو بەکـر: بـا قورئـان بخەینـە دوو توێـی کتێبێکـەوە (مصحـف)! ئەبـوو بەکریـش ﷛، دەڵـێ: چـۆن شـتێك بکـەم کـە پێغەمبـەر ﷺ نەیکردبـێ؟ ئەویـش دەڵـێ: وەڵڵاهـی خێـرە، ئیـدی عومـەر چەنـد جارێـك داوای لـێ دەکات، تاکـو ئەبـوو بەکریـش ﷛، سـینەی بـۆ ئـەو پێشـنیارە گوشـاد دەبـێ و، قورئـان دەخەنـە نێـوان، واتـە: سـوورەتەکانی قورئـان بـە هەمـوو ئایەتەکانیانـەوە، کـە لـە ڕۆژگاری پێغەمبـەردا وەك قۆناغـی یەکەمـی کۆکردنـەوەی قورئـان، کۆکراونـەوە، دەخەنـە نێـوان دوو بەرگـەوە، کـە ئـەوە قۆناغـی دووەمـی کۆکردنـەوەی قورئـان بـوو لەسـەردەمی ئەبـوو بەکـرداو بـە پێشـنیاری عومـەر (خـوا لێیـان ڕازی بـێ)، هەمـوو سـوورەتەکان خرانـە نێـوان دوو بەرگـەوە، قۆناغـی سـێیەمی کۆکردنـەوەی قورئـان ئەوەبـوو کـە لـە ڕۆژگاری عوسـمان دابـوو ﷛، چونکـە هـاوەڵان - وەك ئـەم قسـەیەی (محمـد

الطاهر بن عاشور) ئاماژەی پێ دەكات - هەندێكیان ڕەنگە هەندێك پەروەردەی پێغەمبەریان ﷺ وەك شەرح و تەفسیر لەگەڵ ئایەتەكان نووسیبێ، هەندێكیان هەندێك ئایەتی سوورەتی دیكەیان لەگەڵ تێكەڵ كردوە، بۆیە لە سەردەمی عوسماندا ﷺ، لیژنەیەكی شەش كەسیی لە شارەزایان لە قورئان و ئەوانەی قورئانیان لەبەرەو، زۆر جێی متمانە بوون پێك دێنن، كە یەكێك لەوانە زەیدی كوڕی سابیت بوو، ئەو بەرپرسی لیژنەكە بوو، زۆریش شارەزا بووە لە قورئان و پێغەمبەر ﷺ شایەدیی بۆ داوە، ئنجا ئەو لیژنە شەش كەسییە بە هەموو سوورەتەكاندا دەچنەوەو، جۆرێك لە تێكەڵیی كە لە هەندێك لەو نووسراوانەی لە لای هەندێك لە هاوەڵانە لایدەبەن و، ئەو سەدو چواردە سوورەتە، بەو شەش هەزارو دوو سەدو سی و شەش ئایەتەوە، كە ئێستا لەبەر دەستی ئێمەدا هەیە، دەیخەنە نێوان دوو توێی موصحەفێكەوە.

ئنجا بۆ ڕیزبەندیی سوورەتەكانیش، هەندێ لە سوورەتەكان لە ڕۆژگاری پێغەمبەردا ﷺ ڕیزبەند كراون، بۆ وێنە: هاوەڵێك دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ نوێژی كرد، دوای فاتیحە سوورەتی (**الْبَقَرَة**)ی خوێند، دوایی (**آل عمران**)، دوایی (**النساء**)، ئەمە جۆرێك لە ڕیزبەندیی لە سوورەتەكاندا هەبووە، بەڵام لەسەر ڕیزبەندیی هەندێ لە سوورەتەكان، جۆرێك لە مشتومڕ بووە، بۆیە من لەو كتێبەدا كە ئاماژەم پێدا: (با لە خزمەت قورئاندا بین!)، هەروەها لە بابەتی: (قورئانی مەزن لە نۆزدە تەوەردا)، وەك تێكڕای زانایان ئەو ڕایەم تەبەنیی كردوە، كە ڕیزبەندیی ئایەتەكان هەمووی تەوقیفییە، یانی: خوا چۆنی فەرمووەو پێغەمبەر ﷺ چۆنی بۆ داناون، ئاوا بەو شێوەیە بووەو، بواری ئیجتیهادو بۆچوون و ڕای كەسی تێدا نەبووە، بەڵام ڕیزبەند كردنی سوورەتەكان، كام لە پێش كامەوە بێ؟ بەشێكی تەوقیفیی بووە واتە: بە وەحیی خواو بە فەرمانی ڕاستەوخۆی پێغەمبەر ﷺ بووە، بەڵام بەشێكیشی دەتوانین بڵێین: تەوفیقیی بووە، واتە: بە ئیجتیهادو ڕای هاوەڵان، كە بە تەئكید ئەوانیش هەوڵیانداوە بزانن و ئەوە ڕەچاو بكەن: ئەگەر شتێك لە پێغەمبەرەوە ﷺ لەو بارەوە بیستراب، كام سوورەت بخەنە

پێش کام سوورەت؟ یاخود هەندێ ئیعتیباری دیکەی وەك قەبارەی سوورەتەکان، یاخود نێوەڕۆك و پێکەوە گونجانیان، بۆ وێنە: (الأنفال) و (التوبة)، کە (التوبة) لە (الأنفال) زیاترە، بەڵام ئەویان خستۆتە پێش، چونکە ڕایەك هەبووە کە هەردووکیان یەك سوورەتن، هەر بۆیە لە سەرەتای سوورەتی (التوبة)دا، (بسم الله الرحمن الرحيم) نەهاتووە، (کەواتە: ئەوەی لە سەردەمی عوسماندا (خوا لێی ڕازی بێ) کراوە، ئەوە بووە کە ئەم موصحەفەی ئێستا لەبەر دەستی ئێمە دایە، بەو شێوەیە بێ، کە هەر هەمان قورئانی ڕۆژگاری پێغەمبەرو ئەبووبەکرو عومەرە، بەڵام هاوەڵان (خوا لێیان ڕازی بێ)، هەندێکیان ئیجتیهادیان کردوە کە هەندێك لە ئایەتی سوورەتێکیان لەگەڵ سوورەتێکی دیکەدا تێکەڵ کردوون و، هەندێك سوورەتیان پێش هەندێك سوورەتان خستوون، هەروەها هەندێك ڕای خۆیان، شەرح و تەفسیری هەندێك لە ئایەتەکانیان، خستوونە نێو ئایەتەکانەوە، وەك لە تەفسیرەکاندا ئەوە هەیە، عەبدوڵڵای کوڕی مەسعوود (خوا لێی ڕازی بێ) گوتوویەتی: ئەو ئایەتە ئاوا دەخوێنرێتەوە، بۆ خۆی دوو سێ وشەی لێ زیاد کردوون، کە مەبەست پێی چەمك و ڕوونکردنەوەی مانای ئایەتەکان بووە].

(إبن عاشور) دەڵێ: چۆن دەگونجێ سوورەتی ئەحزاب زیادەی بوویێت و، ئێستا دیار نەمابێ، یان عوسمان (خوا لێی ڕازی بێ) تۆماری نەکردبێ؟، لە حاڵێکدا کە هەموو لەبەرکەرەکانی قورئان (حُفَّاظ القرآن) و، هەر چوار خەلیفە ڕاشیدەکان و، تێکڕای هاوەڵانی پێغەمبەری خوا ﷺ مەگەر ئەوەی ڕیزپەڕ بووبێ، هەموویان لەسەر ئەوە یەکدەنگ بوون، کە قورئان ئەوەیە لە موصحەفدایە، [کە بە سوورەتی (الفاتحة) دەست پێدەکات و، بە سوورەتی (الناس) کۆتایی پێدێت، سەدو چواردە (١١٤) سوورەتەو، شەش هەزارو دوو سەدو سی و شەش (٦٢٣٦) ئایەتەو، حەفتاو حەوت هەزارو سەدو نەوەد (٧٧١٩٠) وشەیەو، سێ سەدو بیست و یەك هەزارو چوار سەدو سی و نۆ (٣٢١٤٣٩) پیتە، یانی: وشەو پیتەکانی قورئانیشیان سەرژمێر کردوە][1]، هەروەها یەکدەنگ بوون لەسەر

---

(١) ئەوەی نێوان ئەو دوو کەوانەیە،ڕای خۆمە بۆ زیاتر ڕوونبوونەوەی مەبەست.

ژمـارەی ئایەتـەکان، ژمارەکانـی هەندێکیـان لـە هەندێکیـان نیزیکـن، [یەکێکیـان گوتوویەتـی: ئـەو سـووڕەتە حەفتـاو دوو ئایەتـە، یەکێکـی دیکـە گوتوویەتـی: حەفتـاو سێیە، وەك گوتـم: درێژیـی و کورتیـی ڕستەکان بـووە بۆتـە هـۆی جیاوازیـی ژمـارەی ئایەتەکانـی سـووڕەتێك، (دوایـی (**محمـد الطاهـر بـن عاشـور**) دەڵـێ:] لـە دوای یەکدەنگیـی هاوەڵانـی پێغەمبـەری خـوا ﷺ لەسـەر موصحەفـی عوسـمان، هیـچ داواکارییـەك بـۆ هیـچ داواکارێـك نامێنێتـەوە، (واتـە: هیـچ قسـەیەك نامێنێتـەوە بـۆ هیـچ کەسـێك)، ئنجـا ئـەو هەواڵـەش کـە لە عائیشـەوە (خـوا لێـی ڕازی بـێ)، هێنراوە، سـەنەدەکەی زۆر بێهێـزە، ئەگـەر گریـمان سـەنەدەکەیش بەهێـز بـێ، کـە (**ابْنُ كَثِيرٍ**) سـەنەدەکەش بـە بـاش دانـاوە، ئـەوە تەئویـل کردنەکـەی ئاسـانەو نیزیکـە، ئـەوە دیـارە دایکـمان عائیشـە قسـەی کـردوە لـە بـارەی هەندێـك لـە قورئانـەوە، کـە نەسـخ بۆتـەوە لـە سـووڕەتی (**الأحزاب**)دا، [واتـە: کاتـی خـۆی بـووە، بـەڵام نەسـخ بۆتـەوە، کـە مـن پێـم وانیـە کاتـی خۆشـی هیـچ قورئـان نەسـخ بوبێتـەوە، بـەڵام ئەگـەر ئـەو ڕایـە ڕاسـتیش بـێ، گرنـگ ئەوەیـە ئێسـتا هیـچ ئایەتێـك لـە قورئانـدا نیـە کاری پـێ نەکـرێ و لابرابـێ و نەسـخ کرابێتـەوە].

لـە تەفسـیری (**الكَشّافِ**)یشـدا هاتـوە، دەڵـێ: ئـەو زیادەیـەش - لـە سـووڕەتی ئەحـزاب - کـە گێڕدراوەتـەوە لـە عائیشـەوە (خـوا لێـی ڕازی بـێ)، گوایـە لـە لاپەڕەیەکـدا نـووسراوەو لـە ماڵـی عائیشـەدا بـووە، دوایـی ئاژەڵێکـی دابەسـتە، لـە ماڵـی ئەوانـدا ئـەو پەڕەیـەی خـواردوە کـە ئـەو قورئانـەی تێـدا نووسراوەتـەوە، [ئـەو زیادەیـەی گوایـە لـە سـووڕەتی (**الأحـزاب**)دا بـووەو ئێسـتا تێیـدا نەمـاوە]، ئـەوە هەڵبەسـتراوی ڕافیـزەکان (**روافِضِ**)ە، (شـیعەی ڕافیـزە) کـە تانـە لـە قورئـان دەدەن.

هەڵبەسـترانی ئـەو هەواڵـەش زۆر ئاشـکراو دیـارە، چونکـە ئەگـەر ئـەو هەواڵـە ڕاسـت بووایـە، دەبووایـە ئـەو لاپەڕەیـە کـە ئـەو ئاژەڵـە خواردوویەتـی لـە ماڵەکـەی عائیشـەدا (خـوا لێـی ڕازی بێ)، لە سـەردەمی پێغەمبـەردا ﷺ، یاخود دوای سـەردەمی پێغەمبــەر ﷺ بووبــێ، ئــەو کاتــەش هــاوەڵان زۆر بــوون و، لەبەرکەران(**حفــاظ**)ی قورئانیـش زۆر بـوون، ئنجـا ئەگـەر لاپەڕەکـە فەوتـاوە، بـەڵام ئـەوەی لـە سینەو دڵـی

هاوەڵاندا بووە هەر ماوە، (دووبارە دەیاننووسیەوە)، بەڵام کە هیچ کەس باسی ئەوەی نەکردوە، دیارە ئەوە هەواڵێکی هەڵبەستراوە بۆ تانەدان لە قورئان.

ئەو قسەیەش کە گوایە قورئان زۆرێکی لێ فەوتاوە، ئەمە یەکێکە لە بنەمایەکانی شیعەی ڕافیزە، بۆ ئەوەی تانە بدەن لە سێ خەلیفە ڕاشیدەکان، [کە گوایە ئەوان وایانکردوە، بەشێك لە قورئان، یان زۆرێك لە قورئان بفەوتێ، لەبەر ئەوەی مەدحی عەلی تێدا بووەو، زەم و سەرزەنشتی ئەو سێ خەلیفەیەی تێدا بووە (خوا لێیان ڕازی بێ)][1]، شیعەی ڕافیزە گومانیان وایە، دەڵێن: قورئان لە لای پێشەوای چاوەڕوانکراو (**المَهْدِي المُنْتَظَر**)ە، ئەوە کە دوایی قورئان دێنێ باری یەك حوشترە.

دەڵێن: ئەو قورئانەی ئێستا لەبەر دەستی مسوڵماناندا هەیە، کە شەش هەزارو دوو سەدو سی و شەش ئایەتە، ئەوە کەمێکی قورئانەو (**المَهْدِي المُنْتَظَر**)، لە ئاخیر زەماندا کە دێت، قورئان دێنێ، قورئانە ئەصڵییەکە، باری یەك حوشترە!.

ئنجا خۆشم دەڵێم:

یەك: لە ڕاستییدا هاوەڵانێك (خوا لێیان ڕازی بێ)، کە پێغەمبەری خوا ﷺ ئەو هەموو مەدح و ستایشەی کردوون و، خواش پێش پێغەمبەر ﷺ ئەو هەموو مەدح و ستایشەیان دەکات: ﴿لَّقَدْ رَضِيَ ٱللَّهُ عَنِ ٱلْمُؤْمِنِينَ إِذْ يُبَايِعُونَكَ تَحْتَ ٱلشَّجَرَةِ فَعَلِمَ مَا فِي قُلُوبِهِمْ فَأَنزَلَ ٱلسَّكِينَةَ عَلَيْهِمْ ...﴿١٨﴾﴾ **الفتح**، واتە: بە دڵنیایی خوا ڕازی بوو لەو بڕوادارانەی کە لە ژێر درەختەکەدا پەیمانیان لەگەڵ تۆدا بەست، خوا زانی چی لە دڵیاندا هەیە، بۆیە ئۆخژن و ئارامیی دابەزاندە سەریان...

هاوەڵانێکی بەڕێز کە ژمارەیان (١٤٠٠) کەس بوو لە ژێر درەختی (**رضوان**) دا، کە چوار خەلیفە ڕاشیدەکان هەر چواریان لە نێویان دا بوون، کە خوا ئەو هەموو مەدح و ستایشەیان دەکات، پاشان هاوەڵانی بەرزی پێغەمبەر ﷺ چ

---

(١) نێوان کەوانەکان زیادەی خۆمە.

بەرژەوەندییەکان لەوەدا بووەو چۆن ئیمان و دینیان ڕێ دەدات، ئایەتێکی خوا نادیدە بگرن، ئەوە بە ڕاستیی گومانێکی زۆر خراپەو، لە دڵێکی زۆر پیس و ڕەشەوە دێ و، لە پشت پەردەی ڕەشەوە تەماشاکردنی ئەو هاوەڵە بەڕێزانەیە (خوا لێیان ڕازی بێ).

دوو: ئەو گێڕدراوانە، سەنەدو نێوەڕۆکیشیان زۆر لەوە بێهێزترەو کەمترە، کە پشتیان پێ ببەسترێ و، ڕایەکیان لێ وەربگیرێ، کە پێچەوانەی ڕای هەزاران لە هاوەڵانی پێغەمبەر ﷺ بێ، بە پیاوو ئافرەتەوە، کە هەموو قورئانیان لەبەر بووە، تەنانەت ئەو پێشنیارەی عومەر (خوا لێی ڕازی بێ)، کاتی خۆی بۆ ئەبوو بەکری کرد، کە سوورەتەکانی قورئان بخەنە نێوان دوو بەرگەوە، کە هەر هەبوون، بەڵام لە لەوحی نووسراوو چەرمی نوسراوو...هتددا بوون، بەڵام نەخرابوونە نێوان دوو بەرگ و نەکرابوون بە موصحەف، پێشنیارەکەی لەوەوە هات، کە لە جەنگەکانی هەڵگەڕاوان (**حُرُوب الرِدَّة**)دا، ئەوانەی کە قورئانیان لەبەر بوو، ئەهلی قورئان، شارەزایانی قورئان ئەوانە سەرەڕمی سوپای ئیسلام بوون، زۆریان لێ کوژران، گوتراوە: (**فَلَمَا اسْتَحَرَّ القَتْلُ بِالقُرَّاءِ**)، کاتێك قورئان خوێنەکان، قورئان لەبەرەکان، شارەزایانی قورئان کە سەرە ڕمی سوپای ئیسلام بوون، نەدەگەڕانەوە، فیداکاربوون، ئەوانە زۆریان لێ کوژرا، عومەر (خوا لێی ڕازی بێ)، گوتی: ئاوا بچێتە دوێ و، ئەو جەنگانە بەردەوام بن، سەرەنجام هەموو ئەوانەی کە شارەزای قورئانن، ڕەنگە زۆریان شەهید ببن، بەڵێ قورئان نووسراوەتەوە، بەڵام ئەوە دوایی مەترسیی هەیە بۆ سەر ئایندەی پارێزرانی قورئان، کەواتە: ئەو هەموو هاوەڵانەی (خوا لێیان ڕازی بێ)، کە هەموو قورئانیان لەبەر بووە، ئێستا ڕیوایەتێك و شوێنەوارێکی کێویلکە، کە سەنەدێکی وای نیە پشتی پێ ببەسترێ، چۆن دژایەتیی هەڵوێستی ئەو هەموو هاوەڵانەی (خوا لێیان ڕازی بێ) پێ دەکرێ؟! بە تایبەت چوار خەلیفە ڕاشیدەکان، کە لە سەرووی ئەو شوبهەو دوو دڵیی و گومانانەوەن.

سێ: پاشان هەندێك لە شیعەی ڕافیزە کە وا دەڵێن[1]، بێگومان عەلی کوڕی ئەبی تاڵبیش (خوا لێی ڕازی بێ)، هەر لەسەردەمی ئەو سێ خەلیفە ڕاشیدانەدا بووە، ئنجا ئەگەر

---

(١) کە ئێستا ئەو ڕایە لە نێو شیعەدا شتێکی ڕیزپەڕو دەگمەنە.

سوورەتێکیان لاداوە، ئایەتێکیان لاداوە، ئەدی بۆچی عەلی (خوا لێی ڕازی بێ)، ڕۆژێك لە ڕۆژان ڕەخنەكی نەگرتوە؟ بەڵكو لە هەندێك لە سەرچاوە مێژووییەكاندا هاتوە، كە عەلی (خوا لێی ڕازی بێ)، كە ماوەیەك دواكەوتوە لە بەیعەت پێدانی ئەبوو بەكر، شەش مانگێك دوا كەوتوە، گوتوویەتی: من خەریكی قورئان بووم كۆمدەكردەوەو، سوورەتەكانم ڕیز بەند دەكرد، ئنجا ئەگەر قورئان كەم و زیادی تێدا هەبووایە، ئەو كاتە هەڵوێستی دەبوو.

بەڵام وەك ئەمانەتێكی عیلمیی دەڵێم: من سەرنجی سێ لە تەفسیری شیعەكانم دا كە هەر ئەو سێ تەفسیرەشم لەبەر دەستدان، لەم شوێنەدا لە بارەی سوورەتی (**الأحزاب**)ەوە، ئەوەم تێدا نەدیتن كە بڵێن: سوورەتی (**الأحزاب**) زیاتر بووەو، كەمتر نووسراوە، یاخود لێی نایدەگیراوە، هەروەها بە نسبەت كۆی قورئانیشەوە تێمدا نەبینین، هەر كام لە:

١- تەفسیری (**الميزان**)ی (**الطبا طبائي**).

٢- تەفسیری (**الكاشف**)ی (**جواد محمد مغنية**).

٣- تەفسیری (نمونه)، لە ژێر سەرپەرشتی ناصری مەكاریمی شیرازیی، كە بە فارسیی نووسراوەو بیست و حەوت بەرگە.

لە هیچ كام لەو تەفسیرانەدا دوورو نیزیك ئەوەم نەبینی، ئاماژە بەوە كرابێ كە سوورەتی (**الأحزاب**)، لەوەی كە ئێستا هەیە، لەو حەفتاو سێ ئایەتە زیاتر بووەو، هەندێكی لێ فەرامۆش كراوە، یاخود لێ نەسخ كراوەتەوە، یاخود لێی نادیدە گیراوە، شتی وام نەبینی.

بەڵێ دەزانم كە هەندێك لە شیعەی دوازدە ئیمامیی ئەو ڕایەیان هەیەو، لە كتێبەكانیاندا ئەوە باسكراوە، بەڵام لە نێو خۆشیاندا لەو بارەوە مشتومڕ هەیە، چونكە بە تەئكید هەر كەسێك باسی كەم و زیادیی لە قورئاندا بكات، بۆی بە كوفر لە قەڵەم دەدرێ، دوای ئەوەی خوا دەفەرمووێ: ﴿ إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا ٱلذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُۥ لَحَٰفِظُونَ ۝٩ ﴾الحجر، واتە: ئێمە خۆمان زیكرمان دابەزاندووەو

خۆشـمان پارێزەرینـی، هـەر کەسـێك بڵـێ: قورئـان نەپارێـزراوە، مانـای وایـە ئـەو فەرمایشـتەی خـوا بـە درۆ دادەنـێ و بـەس بـەوە کافـر دەبـێ، جگـە لـەوەی کـە تانەدانـە لـە پێغەمبـەر ﷺو هەمـوو هاوەڵانـی پێغەمبـەر (خـوا لێیـان ڕازی بـێ)، بـە چـوار خەلیفەکانـەوە بـە عەلـی کـوڕی ئەبـی تاڵیبـەوە لـە نێویانـدا، ئنجا ئەگـەر ئـەوە کوفـر نەبێ، بێگومـان کوفـرو کافـر بـوون هـەر نیـە، چونکـە تانـەدان لـە یـەك حوکمـی شـەریعەت و لـە یـەك ئایـەت، بە کوفـر لە قەڵـەم دەدرێ، چ جای قسـەیەکی هێنـدە زل بکـرێ! بـە هـەر حـاڵ ئێسـتا شـیعەی دوازدە ئیمامیـی کەمتر وایـە خۆیـان لـەو قسـەیە بکەنـە خـاوەن، دەڵێـن: ئـەوە قسـەی هەنـدێ لـە خەڵکـی پێشـوو بـووە، هەندێـك لـە (غُـلاة) ئەوانـەی زۆر تێپەڕێنـەڕ بـوون و، لـە بازنـەی ئیسـلام چوونـە دەرێ، قسـەی ئـەوان بـووە، بـەڵام ئەوانـەی ئێسـتا بـە تایبـەت شـیعەی ڕۆژگاری ئێمـە، مەگـەر چـۆن دەنـا لێیـان نەبیسـتراوە، تانـە لـە قورئـان بـدەن.

ئنجـا ئـەو (المَهْـدِي المُنْتَظَـرِ)ەش کـە چاوەڕێـی دەکـەن، سـەرچاوە مێژووییـەکان دەریانخسـتوەو، هەندێـك لـە لێکۆڵـەرەوانی شـیعە خۆشـیان دەڵێـن: حەسـەنی عەسـکەریی کـە ئیمامـی یازدەیەمـە - ئـەو ئیمامـی یازدەیـەم و، ڕیزبەندیـی ئیمامەکانیـش لـە ڕاسـتیی دا ئەفسـانەیەکە، ئەوانـە هەموویـان زانایانـی ئیسـلام بـوون، وەك ئەبـوو حەنیفـەو شـافیعیی و مالیـك و ئەحمـەد - سـەرچاوە مێژووییـەکان دەڵێـن: حەسـەنی عەسـکەریی هیـچ وەچـەی نەبـووە، نـە کـوڕ نـە کـچ، چـوار سـاڵ دوای کۆچـی دوایـی خـۆی گوتیـان: کوڕێکـی هەیـەو پەنهانمـان کـردوە! بـەڵام لـە ڕاسـتییدا (المَهْـدِي المُنْتَظَـرِ)، مەهـدی چاوەڕوانکـراو، بوونی نیەو، شـتێکی ئەفسـانەیەو هەڵبەسـتراوەو، دەڵێـن: پێـش قیامـەت دێ، بـەڵام لـە دایـك نەبـووە تاکـو دوایـی بـێ، بەداخـەوەش خەڵکێکـی زۆر چاوەڕێـی شـتێك بکـەن، کـە بـوونی نیـە!

دەرسی یەکەم

پێناسەی ئەم دەرسە

ئەم دەرسە هەشت (٨) ئایەت دەگرێتە خۆی لە: (١ - ٨) کە تییاندا، چوار (٤) بابەتی گەورەو گرنگ خراونە ڕوو:

١- خوای کارزان بۆ جاری یەکەم لەم سوورەتەدا بە: ﴿يَـٰٓأَيُّهَا ٱلنَّبِيُّ﴾، پێغەمبەری کۆتایی موحەممەد ﷺی دواندوە، کە سەرجەم لەم سوورەتەدا، پێنج جاران خوا ﷻ بە ﴿يَـٰٓأَيُّهَا ٱلنَّبِيُّ﴾، پێغەمبەری کۆتایی موحەممەد ﷺ دەدوێنێ، لەم یەکەم جارە دا، خوا فەرمانی پێکردوە بە پارێزکاریی و، بە قسەنەکردنی کافرو دەغەڵەکان و، شوێنکەوتنی پەیامی خوای پەروەردگاری و، پشت بە خوا بەستن، لە ئایەتەکانی: (١ - ٣)دا ئەمە هاتوە.

٢- خوا ڕایگەیاندوە کە هیچ پیاوێك، دوو دڵی نین و، ئافرەتانی ظیهار لێکراو دایکی مێردەکانیان نین و، کوڕانی تەبەننیی کراویش، کوڕی کوڕگرەکانیان نین و، فەرمانیشی پێکردوون کە دادگەریی ئەوەیە، بە ناوی بابیانەوە بانگیان بکەن و، ئەگەر باببیشیان زانراو نەبوو، برای ئایینی و دۆست و نیزیکیانن و، قسەی زاریش کە بە هەڵە دەکرێ، زیانی نیە، ئەگەر مەبەستی نێو دڵی لەگەڵدا نەبێ، ئەمەش لە ئایەتەکانی: (٤ - ٥)دا هاتوە.

٣- ڕاگەیاندنی ئەو ڕاستییە کە پێغەمبەر ﷺ بۆ بڕواداران، لە خۆیان لێیان لە پێشترەو هاوسەرانیشی دایکیانن، خزمانیش بۆ میراتگرتن لە یەکدی، لە پێشترن لە بڕواداران و کۆچکەران...، ئەمیش لە ئایەتی شەش (٦)دا هاتوە.

٤- باسکردنی بەڵێن و پەیمانی پتەو وەرگرتنی خوا، لە پێغەمبەر موحەممەد ﷺ و نووح و ئیبراهیم و مووساو عیسا (**عَلَيْهِمُ الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم**)، تاکو سەرەنجام ڕاستان لێیان بپرسرێتەوەو، بێبڕوایانیش ئازاری بە ئێشی بۆ ئامادەکراویان بچێژن، ئەمەش لە ئایەتەکانی (٧-٨)دا هاتوە.

﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّبِيُّ ٱتَّقِ ٱللَّهَ وَلَا تُطِعِ ٱلۡكَٰفِرِينَ وَٱلۡمُنَٰفِقِينَۚ إِنَّ ٱللَّهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا ١ وَٱتَّبِعۡ مَا يُوحَىٰٓ إِلَيۡكَ مِن رَّبِّكَۚ إِنَّ ٱللَّهَ كَانَ بِمَا تَعۡمَلُونَ خَبِيرًا ٢ وَتَوَكَّلۡ عَلَى ٱللَّهِۚ وَكَفَىٰ بِٱللَّهِ وَكِيلًا ٣ مَّا جَعَلَ ٱللَّهُ لِرَجُلٍ مِّن قَلۡبَيۡنِ فِي جَوۡفِهِۦۚ وَمَا جَعَلَ أَزۡوَٰجَكُمُ ٱلَّٰٓـِٔي تُظَٰهِرُونَ مِنۡهُنَّ أُمَّهَٰتِكُمۡۚ وَمَا جَعَلَ أَدۡعِيَآءَكُمۡ أَبۡنَآءَكُمۡۚ ذَٰلِكُمۡ قَوۡلُكُم بِأَفۡوَٰهِكُمۡۖ وَٱللَّهُ يَقُولُ ٱلۡحَقَّ وَهُوَ يَهۡدِي ٱلسَّبِيلَ ٤ ٱدۡعُوهُمۡ لِأٓبَآئِهِمۡ هُوَ أَقۡسَطُ عِندَ ٱللَّهِۚ فَإِن لَّمۡ تَعۡلَمُوٓاْ ءَابَآءَهُمۡ فَإِخۡوَٰنُكُمۡ فِي ٱلدِّينِ وَمَوَٰلِيكُمۡۚ وَلَيۡسَ عَلَيۡكُمۡ جُنَاحٞ فِيمَآ أَخۡطَأۡتُم بِهِۦ وَلَٰكِن مَّا تَعَمَّدَتۡ قُلُوبُكُمۡۚ وَكَانَ ٱللَّهُ غَفُورٗا رَّحِيمًا ٥ ٱلنَّبِيُّ أَوۡلَىٰ بِٱلۡمُؤۡمِنِينَ مِنۡ أَنفُسِهِمۡۖ وَأَزۡوَٰجُهُۥٓ أُمَّهَٰتُهُمۡۗ وَأُوْلُواْ ٱلۡأَرۡحَامِ بَعۡضُهُمۡ أَوۡلَىٰ بِبَعۡضٖ فِي كِتَٰبِ ٱللَّهِ مِنَ ٱلۡمُؤۡمِنِينَ وَٱلۡمُهَٰجِرِينَ إِلَّآ أَن تَفۡعَلُوٓاْ إِلَىٰٓ أَوۡلِيَآئِكُم مَّعۡرُوفٗاۚ كَانَ ذَٰلِكَ فِي ٱلۡكِتَٰبِ مَسۡطُورٗا ٦ وَإِذۡ أَخَذۡنَا مِنَ ٱلنَّبِيِّـۧنَ مِيثَٰقَهُمۡ وَمِنكَ وَمِن نُّوحٖ وَإِبۡرَٰهِيمَ وَمُوسَىٰ وَعِيسَى ٱبۡنِ مَرۡيَمَۖ وَأَخَذۡنَا مِنۡهُم مِّيثَٰقًا غَلِيظٗا ٧ لِّيَسۡـَٔلَ ٱلصَّٰدِقِينَ عَن صِدۡقِهِمۡۚ وَأَعَدَّ لِلۡكَٰفِرِينَ عَذَابًا أَلِيمٗا ٨ ﴾.

مانای دەقاو دەقی ئایەتەکان

{بـە نـاوی خـوای بـە بەزەیـی بەخشـندە، ئـەی پێغەمبـەر! پارێـز لـە خـوا بکـەو، بـە قسـەی بێبـڕوا و مونافیقـەکان مەکـە، بێگومـان خـوا زانـای کارزانـە ﴿١﴾ هەروەهـا شـوێن ئـەو (پەیـام)ە بکـەوە کـە لـە پەروەردگارتـەوە بـۆت سروش دەکـرێ، بەڕاسـتیی خـوا بـەوەی دەیکـەن شـارەزایە ﴿٢﴾ تەنیـا پشـتیش بـە خـوا ببەسـتەو، خـوا بەسـە پارێـزەرو کار پـێ سـپێردراوبێ ﴿٣﴾ خـوا دوو دڵـی بـۆ هیـچ پیاوێـك لـە هەناویـدا دانەنـاون و، ئـەو هاوسەرانەشـتانی نەکردوونـە دایکتـان کـە ظیهاریـان لێدەکـەن و، بـە کـوڕ گیراوەکانیشـتانی نەکردوونـە کوڕانتـان، ئـەو (قسـەی)ەتان، تەنیـا قسـەی خۆتانـە بـە زارتـان دەیڵێـن و، خـواش تەنیـا هـەق و ڕاسـتیی دەفەرمـوێ و، تەنیـا ئەویـش ڕاسـتە ڕێ پێشـان دەدات ﴿٤﴾ (ئەوانـەی بـە کوڕتـان گرتـوون) بـە نـاوی بابەکانیانـەوە بانگیـان بکـەن (پاڵیانبدەنـە لای ئـەوان) ئـەوە لـەلای خـوا دادگەرانەتـرو ڕاسـترە، ئنجـا ئەگـەر بابەکانیشـیانتان نـەزانی، ئـەوە براتانـن لـە ئاییـن داو دۆسـت و نیزیکتانـن و، بـە هـۆی ئەوەشـەوە کـە (لـە کاتی دوانـدا) هەڵـەی تێـدا دەکـەن، گوناهتـان نـاگات، بـەڵام (کاتێـك گوناهتـان دەگات) کـە بـە ئەنقەسـت لـە دڵەکانتانـەوە بـێ و، خـواش لێبـوردەی بـە بەزەییـە ﴿٥﴾ پێغەمبـەر (ﷺ) بۆ بـڕواداران لـە خۆیـان لێیـان لە پێشـترە، (بـە خۆشویسـتران و ڕێزلێگیـران و فەرمانبەریی، شایسـتە تـرە)و هاوسـەرەکانیشی دایکانیانـن و، خـاوەن خزمایەتییەکانیـش لـە (حوکمـی) کتێبـی خـوادا، لـە بـڕواداران و کۆچکـەران لـە یەکـدی لـە پێشـترن (بـۆ میراتگرتـن)، مەگـەر چاکەیـەك لەگـەڵ دۆسـت و نیزیکانتـان دا بکـەن (وەك هاوکاریـی ماددیـی و پشـتیوانیی مەعنەویـی)، ئـا ئـەوە لـە کتێـب (لـە زانیاریـی خـوا)دا نـووسراوە ﴿٦﴾ یادیـش بکـەوە کاتێـك پەیـمانی پتەومـان لـە پێغەمبـەران وەرگـرت، هەروەهـا لـە تـۆو لـە نـووح و ئیبڕاهیـم و مووسـاو عیسـای کـوڕی مەریـەم، بەڵێـن و پەیمانێـکی پتەومـان لێوەرگرتـن (لەسـەر گەیانـدنی پەیامـی خـوا) ﴿٧﴾ تاکـو (سـەرەنجام) خـوا

لـە ڕاسـتان لـە بـارەی ڕاسـتییانەوە بپرسـێ و، بـۆ بێبڕوایانیـش ئازارێـکی بـە ئێـشی ئامادەکـردوە ﴿٨﴾}.

شیکردنەوەی هەندێک لە وشەکان

(جَوۡفِهِۦ): (**الجَـوْفُ: بَاطِـنُ الإِنْسَـانِ، صَـدْرُهُ وَبَطْنُـهُ وَهُـوَ مقَـرُّ الأَعْضَـاء الرَّئِيسِـيَّةِ عَـدَا الدِّمَـاغ**)، (**جَـوْف**) واتـە: نێـوەوەی مـرۆڤ، سینەو سـکی، کـە نشـینگەی ئەندامـە سـەرەکییەکانی جەسـتەیە، جگـە لـە مێشـك، بـە کوردیـی هەنـاوی پـێ دەڵێیـن.

(تُظَٰهِرُونَ مِنۡهُنَّ): (**الظِّهَـارُ: أَنْ يَقُـولَ الرَّجُـلُ لامْرأَتِـهِ: أَنْـتِ عَـلَيَّ كَظَهْـرِ أُمِّـي**)، واتـە: (**ظِهَـار**) ئەوەیـە کـە پیاوێـك مێردێـك بـە ژنەکـەی خـۆی بڵـێ: تـۆ وەك پشـتی دایکـم وای، ئنجـا چ بـە پشـتی دایـکی بچوێنـێ، چ بـە هـەر ئەندامێـکی دایـکی بچوێنـێ، لەبـەر ئـەوەی دایـکی لێـی قەدەغەیـە، واتـە: تـۆش لـە مـن قەدەغـەی، کـە ئـەوە سـەرەنجامەکەی بریتـی بـوو: لـە لێـك جیابوونـەوە، ئەگـەر ئـەو کەسـە پەشـێمان نەبێتـەوەو کەفـارەت نـەدات، وەك لـە سـەرەتای سـووڕەتی (**المجادلـة**)دا خـوا باسـیکردوە.

(أَدۡعِيَآءَكُمۡ): (**جَمْـعُ دَعِـيّ، وَهُـوَ الَّـذِي يُدْعَـى لِغَـيْرِ أَبِيـهِ**)، (**أَدْعِيَـاء**) کـۆی (**دعـيّ**)ە، (**دعي**)یـش بریتیـە لـەو کەسـەی کـە پـاڵ دەدرێتـە لای جگـە لـە بـابی خـۆی.

(وَمَوَٰلِيكُمۡ): (**الـوَلِي وَالمـوْلَى: يُسْـتَعْمَلاَنِ فِي مَعْنَـى الفَاعِـلِ، المُـوالِي، والمفعـولِ: والمُـوَالَى، وَيُسْـتَعَارَ الـوَلِيُّ لِلْقُـرْبِ مَكَانَـاً وَنسْبَةً وَدِيْنَـاً**)، وشـەی (**ولِي ومـوْلى**) بەکاردەهێنرێـن هـەم بـۆ مانـای بکـەر، هـەم بـۆ مانـای بـەرکار، ئەگـەر بـۆ بکـەر بـێ، ئـەو کاتـە (**وَلِي، ومَـوْلى**) دەبـن بـە (**مُـوالي**) یـانی: کەسـێك کـە نیزیکـە لـە کەسـێك، کەسـێك کەسـێك بـە دۆسـت دەگـرێ، یـان سـەری دەخـات، پشـتی دەگـرێ، ئەگـەر بـە مانـای (**مفعـول بە**)یـش بـێ، ئـەو کاتـە، واتـە: (**مُـوالى**) یـانی: کەسـێك کـە نیزیکایەتیـی لـێ دەکـرێ و، دۆسـتایەتیی دەکـرێ و، پشـتیوانیی لـێ دەکـرێ، وشـەی (**ولي**)یـش بـۆ نیزیکیـی

دەخوازرێتەوە لە ڕووی شوێنەوە نیزیك بێ، یاخود لە ڕووی کاتەوە، یان لە ڕووی دینەوە، یان لە ڕووی ڕەچەڵەکەوە.

(تَعَمَّدَتْ قُلُوبُكُمْ): واتە: دڵتان بە ئەنقەست بیڵێ، (**العَمْدُ: قَصْدُ الشَّيءِ وَالإِسْتِنَادُ إِلَيْهِ**)، (**عَمْد**) بریتیە لەوەی ئینسان شتێك بە ئامانج بگرێ و، پشتی پێ ببەستێ.

(مَسْطُورًا): (**أَي: مُثْبَتاً مَحْفُوظاً، وَجَمْعُ السَّطْر: أَسْطُر وَسُطُور وَأَسَاطِير وَأَسطار، مَسْطوراً: أَي مَكْتُوباً**)، واتە: چەسپاوە و، پارێزراوە لە کتێبی خوادا واتە: مەبەست پێی زانیاریی خوای پەروەردگارە، (**سطر**) یانی: دێڕ، بە (**أَسْطُر وَسُطُور وَأَسَاطِير وأسطار**)یش کۆدەکرێتەوە، (**أُسْطورة**)ش هەر لەوەوە هاتووە (**أسطورة**)، واتە: شتێك کە نووسرابێتەوەو ئەفسانە بێ، بە (**أساطير**) کۆ دەکرێتەوە.

(مِّيثَٰقًا): (**أَوْثَقْتُهُ: شَدَدْتُهُ، الوَثَاقُ وَالوِثَاق: إِسْمَانِ لِمَا يُوثَقُ بِهِ الشَّيءِ، وَالمِيثَاقُ: عَقْدٌ مُؤَكَّدٌ بِيَمِينٍ وَعَهْدٍ**)، دەگوترێ: (**أَوْثَقْتُهُ**) واتە: توندم کرد، قاییمم کرد، (**وَثاق و وِثَاق**) هەردووکیان ناون بۆ شتێك کە شتێکی پێ ببەسترێتەوە، بەڵام (**مِيثاق**) بریتیە لە گرێبەستێکی جەخت لەسەر کراو، بە هۆی سوێند و پەیمان بە یەکدی دانەوە.

(غَلِيظًا): (**الغِلْظَةُ ضِدُ الرِّقَّةِ، وَأَصْلُهُ أَنْ يُسْتَعْمَلَ فِي الأَجْسَامِ، لَكِن قَدْ يُسْتَعَارُ لِلْمَعَانِي كَالكَبِيرِ والكَثير**)، (**غِلْظَة**) پێچەوانەی (**رِقَّة**)یە، (**رِقَّة**) واتە: نەرمیی و ناسکیی، بەڵام (**غِلْظَة**) واتە: زبریی و قەبەیی و، لە ئەسڵدا لە شتی بەرهەست و جەستەییدا بەکاردێ، بەڵام جاری واشە دەخوازرێتەوە بۆ مانایەك وەك گەورەو زۆر، وشەی (**غَلِيظ**) لە جیاتی ئەو دوو واتایەش جاری وا هەیە بەکاردێ.

هۆی هاتنە خوارەوەی ئایەتەکان

١)- هۆی هاتنە خواری ئەم ڕستە موبارەکەی دەفەرموێ: ﴿ ٱدۡعُوهُمۡ لِأٓبَآئِهِمۡ هُوَ أَقۡسَطُ عِندَ ٱللَّهِۚ فَإِن لَّمۡ تَعۡلَمُوٓاْ ءَابَآءَهُمۡ فَإِخۡوَٰنُكُمۡ فِي ٱلدِّينِ وَمَوَٰلِيكُمۡۚ وَلَيۡسَ عَلَيۡكُمۡ جُنَاحٞ فِيمَآ أَخۡطَأۡتُم بِهِۦ وَلَٰكِن مَّا تَعَمَّدَتۡ قُلُوبُكُمۡۚ وَكَانَ ٱللَّهُ غَفُورٗا رَّحِيمًا ٥ ﴾.

لەوبارەوە ئەم دوو ڕیوایەتە دێنین:

یەکەم: **{عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا، أَنَّ زَيْدَ بْنَ حَارِثَةَ، مَوْلَى رَسُولِ اللهِ ﷺ، مَا كُنَّا نَدْعُوهُ إِلاَّ زَيْدَ بْنَ مُحَمَّدٍ، حَتَّى نَزَلَ الْقُرْآن: ﴿ ٱدۡعُوهُمۡ لِأٓبَآئِهِمۡ هُوَ أَقۡسَطُ عِندَ ٱللَّهِ ﴾} (أخرجه أحمد: ٥٤٧٩، والبخاري: ٤٧٨٢، ومسلم: ٢٤٢٥، والترمذي: ٣٢٩٠).**

واتە: عەبدوڵڵای کوڕی عومەر (خوا لێیان ڕازی بێ)، دەڵێ: زەیدی کوڕی حاریسە، [کۆیلەی ئازادکراوی پێغەمبەری خوا ﷺ] ئێمە هەر بە زەیدی کوڕی موحەممەد بانگمان دەکرد[1]، هەتا قورئان دابەزی ﴿ ٱدۡعُوهُمۡ لِأٓبَآئِهِمۡ هُوَ أَقۡسَطُ عِندَ ٱللَّهِ ﴾، واتە: بە ناوی باببیانەوە بانگیان بکەن. (دوای دابەزینی ئەم ئایەتە هەر دەیانگوت: زەیدی کوڕی حاریسە).

دووەم: **{عَن ابْن عَبَّاس رَضِي الله عَنْهُمَا قَالَ: كَانَ من أَمر زيد بن حَارِثَة ﷺ أَنَّهُ كَانَ فِي أَخْوَاله بني معن من بني ثعلب من طَيء، فأصيب فِي غلمة من طَيء، فَقدم بِهِ سوق عكاظ، وَانْطَلق حَكِيم بن حزَام بن خويلد إِلَى عكاظ يتسوق بهَا، فأوصته عمته خَدِيجَة رَضِي الله عَنْهَا أَي يبْتَاع لَهَا غُلَاماً ظريفاً عَرَبياً إِنْ قَدَر عَلَيْهِ ... ثمَّ إِنَّه خرج فِي إبل (عبدالمطَلب) إِلَى الشَّام فَمر بِأَرْض قومه، فَعرفهُ عَمّه فَقَامَ إِلَيْهِ... الخ}[2].**

---

(١) کاتی خۆی پێش پێغەمبەرایەتیی پێغەمبەر ﷺ، وەك کۆیلە کەوتبووە ژێر دەستی، دوایی ئازادی کردبوو و کردبووی بە کوڕی خۆی، کە ئەوە پلەو پێگەیەك بووە بە هەموو کەس نەدراوە.

(٢) الدر المنثور: ج٦، ص٥٦٣ و ٥٦٤، ونسبه لابن مردويه.

واتـە: عەبدوڵـڵای کـوڕی عەبباس (خـوا لێیـان ڕازی بـێ) دەڵـێ: بەسـەرهاتی زەیـدی کـوڕی حاریسـە بـەو شـێوەیە بـوو: لـە لای خاڵـەکانی بـوو لـە بـەنی مەعنـی بـەنی سـەعلەبە لـە (**طـيء**)، (هـۆزی **طـيء** کـە (حاتـم **الطـائي**) لـەوان بـووە)، لەگـەڵ کۆمەڵێـك گەنجـدا دەگیـرێ[1]، دەکرێتـە کۆیلـەو دەهێـنرێ بـۆ بـازاڕی عـوکاظ، حەکیمـی کـوڕی حیزامـی کـوڕی خوەیلیدیـش دەچـێ بـۆ بـازاڕی عـوکاظ بـۆ شـت کڕیـن، پـووری (خەدیجـەی کچـی خوەیلیـد) ڕای دەسـپێرێ کوڕێـکی عاقـڵ و نەجیبـی عەڕەبـی لـە بـە کۆیلەکـراوان بـۆ بکـڕێ، ئەگـەر دەسـتی بکـەوێ، (ئەویـش زەیـد دەکـڕێ، خەدیجـەش خـوا لێـی ڕازی بێ، دەیبەخشـێ بـە هاوسـەرەکەی موحەممەدی کـوڕی عەبدوڵـڵای کـوڕی عەبدولموتتەلیـب)...

جارێـك زەیـد لەگـەڵ حوشـترەکانی عەبدولموتتەلیـب دا (کـە مەبەسـت پێـی کاروانـە) دەچـێ بـۆ شـام، بـە لای سـەر زەمینـی خەڵکەکـەی خۆیـدا ڕەت دەبـێ، مامـی دەیناسـێتەوە.

ئنجـا هەڵدەسـتێتەوە بـۆ لای [لێـی دەپرسـێ: تـۆ کێـی؟ کۆیلـەی فلانکەسـم، لـە کـوێ؟ لـە فـلان شـوێن، بەسـەرهاتی خـۆی بـۆ دەگێڕێتـەوە، ئەویـش ماچـی دەکات و دەڵـێ: تـۆ بـرازای منـی، بابـی بانـگ دەکات، بابـی نـاوی (**حارثـة بـن شراحبيـل**) بـووە، دایکیـشی نـاوی (**سُعْدَى**) بـووە، لێـی دەپرسـێ تـۆ کێـی؟ نـاوی خـۆی دەڵـێ، دایکـت نـاوی چییـە؟ دەڵـێ: نـاوی (**سُعْدَى**)یە، ئنجـا بـابی و برایـەکی لەگەڵـی دەچـن بـۆ مەککـە، دوای ئـەوەی کـە لەوسـەر دەگەڕێتـەوە، داوا لـە موحەممـەد دەکـەن کـە بیانداتـەوە، دەڵێـن: ئـەوە کـوڕی ئێمەیـە، کاتی خـۆی بـە سـتەم گیـراوەو بـە کۆیلـە کـراوە، ئێمـە هۆزێـکی ئازادیـن، موحەممەدیـش دەڵـێ: چـی دەڵێـن: ئەگـەر سەرپشـکی بکـەم؟ دەڵێـن: شـتێکی زۆر باشـە، کـە سەرپشـکی دەکات، زەیـد دەڵـێ: مـن لـە لای موحەممـەد دەمێنمـەوە، بابـی و مامـی و بـرای سەرزەنشـتی دەکـەن، دەڵێـن: چـۆن کۆیلایەتیـی هەڵدەبژێـری بەسـەر ئازادییـداو، بێگانـە بەسـەر بـاب و مـام و خزمـدا؟ ئەویـش دەڵـێ: ئـەو ڕەوشـت و ئـاکارە جوانانـەی لـەو پیـاوەم

(١) لە لایەن کۆمەڵێک خەڵکەوە کە ڕێگرو دز بوون، ئەو کاتە عادەت وا بووە.

بینیـون، لـە کەسـم نەبینیـون، بۆیـە حـەز دەکـەم لـە خزمـەت ئـەودا بـم و لێـی نیزیـك بـم، موحەممەدیـش لـە بەرانبـەر ئـەوەدا ئـازادی دەكات، بـابی و مامـی و خەڵـك كۆدەكاتـەوە، دەڵـێ: ئێـوە شـایەدبن، ئـازادی دەكـەم و دەشـیكەم بـە كـوڕی خـۆم، ئیـدی بـاب و مـام و برایەكـەی دەڵیـن: ئێسـتا دڵـمان ئاسـوودەیە، ئیـدی زەیـد ئـازادەو كـوڕی موحەممـەدە].

٢)- دەربارەی هاتنە خوارەوەی ئەم ئایەتە: ﴿ ٱلنَّبِيُّ أَوۡلَىٰ بِٱلۡمُؤۡمِنِينَ مِنۡ أَنفُسِهِمۡۖ وَأَزۡوَٰجُهُۥٓ أُمَّهَٰتُهُمۡۗ وَأُوْلُواْ ٱلۡأَرۡحَامِ بَعۡضُهُمۡ أَوۡلَىٰ بِبَعۡضٖ فِي كِتَٰبِ ٱللَّهِ مِنَ ٱلۡمُؤۡمِنِينَ وَٱلۡمُهَٰجِرِينَ إِلَّآ أَن تَفۡعَلُوٓاْ إِلَىٰٓ أَوۡلِيَآئِكُم مَّعۡرُوفٗاۚ كَانَ ذَٰلِكَ فِي ٱلۡكِتَٰبِ مَسۡطُورٗا ٦ ﴾.

ئەو گێڕدراوەیە هەیە:

{عَنْ قَتَادَةَ قَالَ: لَبِثَ الْمُسْلِمُونَ زَمَانًا يَتَوَارَثُونَ بِالْهِجْرَةِ، وَالْأَعْرَابِيُّ الْمُسْلِمُ لَا يَرِثُ مِنَ الْمُهَاجِرِ شَيْئًا، فَأَنْزَلَ اللهُ: ﴿ ٱلنَّبِيُّ أَوۡلَىٰ بِٱلۡمُؤۡمِنِينَ مِنۡ أَنفُسِهِمۡۖ وَأَزۡوَٰجُهُۥٓ أُمَّهَٰتُهُمۡۗ وَأُوْلُواْ ٱلۡأَرۡحَامِ بَعۡضُهُمۡ أَوۡلَىٰ بِبَعۡضٖ فِي كِتَٰبِ ٱللَّهِ مِنَ ٱلۡمُؤۡمِنِينَ وَٱلۡمُهَٰجِرِينَ إِلَّآ أَن تَفۡعَلُوٓاْ إِلَىٰٓ أَوۡلِيَآئِكُم مَّعۡرُوفٗاۚ كَانَ ذَٰلِكَ فِي ٱلۡكِتَٰبِ مَسۡطُورٗا ٦ ﴾، فَخَلَطَ الْمُؤْمِنِينَ بَعْضُهُمْ بَعْضِهِ فَصَارَتِ الْمَوَارِيثُ بِالْمِلَلِ}[1].

واتـە: قەتـادە دەڵـێ: مسـوڵمانان ماوەیـەك مانـەوە بـە كۆچكـردن میراتیـان لـە یەكـدی دەگـرت، (كـە پێغەمبـەر ﷺ كۆچكـەران و پشـتیوانانی كردبوونـە بـرای یەكـدی)، بـەڵام ئەعرابیـی مسـوڵمان كـە كۆچـی نەكردبـوو، میـراتی لـە بـرا، یـان لـە خزمـە كۆچكەرەكـەی نەدەگـرت، دوایـی خـوا ﷻ ئـەم ئایەتـەی نـاردە خـوار، كـە دەفەرمـوێ: ﴿ ٱلنَّبِيُّ أَوۡلَىٰ بِٱلۡمُؤۡمِنِينَ مِنۡ أَنفُسِهِمۡۖ وَأَزۡوَٰجُهُۥٓ أُمَّهَٰتُهُمۡۗ وَأُوْلُواْ ٱلۡأَرۡحَامِ بَعۡضُهُمۡ أَوۡلَىٰ بِبَعۡضٖ فِي كِتَٰبِ ٱللَّهِ مِنَ ٱلۡمُؤۡمِنِينَ وَٱلۡمُهَٰجِرِينَ إِلَّآ أَن تَفۡعَلُوٓاْ

---

(١) أخرجـه الطـبري: ج٢١، ص١٥٧، رقـم: ٢٨٣٦٦، الإسـتيعاب في بيـان الأسـباب: ج٣، ص٨٣، قلنـا: وهـذا مرسـلٌ صحيـح الإسـناد.

﴿ إِلَىٰٓ أَوۡلِيَآئِكُم مَّعۡرُوفٗاۚ كَانَ ذَٰلِكَ فِي ٱلۡكِتَٰبِ مَسۡطُورٗا ٦ ﴾، ئیدی لەو کاتەوە بڕواداران بە هۆی دینەوە میراتیان لە یەکدی دەگرت، نەك ئەو برایەتییە کاتییەی کە پێشتر پێغەمبەر ﷺ لە نێوانیاندا دروستی کردبوو، بە هۆی بارودۆخێکی تایبەتەوە، چونکە کۆچکەران، لە شوێنی خۆیان و لە نێو خزم و کەسیان هەڵقەنابوون و، پێغەمبەر ﷺ وەك قەرەبوو کردنەوە، ئەوەی بۆ کردن.

مانای گشتیی ئایەتەکان

خوا ﷻ ئەم سووڕەتی **(الأحزاب)** - کە وەك پێشتر باسمان کرد، لە کۆتایی ساڵی پێنجەمی کۆچیدا دایبەزاندوە - جگە لە باسی جەنگی خەندق، کە جەنگی ئەحزابیشی پێ دەگوترێ و، جەنگی بەنوو قورەیزە، کۆمەڵێك یاسای دیکەشی تێدا خستوونە ڕوو، کە زیاتر پەیوەستن بە بواری کۆمەڵایەتیی و خێزانیی، بە تایبەت پێغەمبەر ﷺو، هاوسەرە بە ڕێزەکانی و ماڵی پێغەمبەری خوا ﷺو، چۆنیەتیی مامەڵە کردن لەگەڵ هاوسەرانی پێغەمبەر ﷺ و ماڵی پێغەمبەر ﷺ، هاموشۆ و نان و خواردن و دانیشتن، هەروەها باسی بەرگ و پۆشاکی ئافرەتان و، هاوسەرانی پێغەمبەر ﷺ دەبێ چ جۆرە ئاکارو ڕەوشت و هەڵسوکەوتێکیان هەبێ کە شایستەی ئەو پێگەو پایە بەرزە بێ، هەیانە، کە بریتیە لە هاوسەریی پێغەمبەر ﷺ، سەرەتا خوا ﷻ دەفەرموێ: (بسم الله الرحمن الرحيم) بە ناوی خوای بە بەزەیی بەخشندە، واتە:

١)- ئەم کارە بە ناوی خوا دەستپێدەکەم.

٢)- ئەم کارە بۆ خوا دەکەم.

٣)- بە پێی شەرعی خوا ئەنجامی دەدەم.

٤)- ئەم کارەم بە یارمەتیدان و ئاسانکاریی خوا دەکەم، نەك بە شان و شەوکەتی خۆم.

ئنجا خوا بە پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّبِيُّ ٱتَّقِ ٱللَّهَ وَلَا تُطِعِ ٱلۡكَٰفِرِينَ وَٱلۡمُنَٰفِقِينَ ﴾، ئەی پێغەمبەر ﷺ! پارێز لە خوا بکە، پارێزکارانە مامەڵە لەگەڵ خوای پەروەردگاردا بکە و، بە قسەی کافرەکان و مونافیقەکان مەکە، بۆیان ملکەچ مەبەو فەرمانبەرییان مەکە، ﴿ إِنَّ ٱللَّهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴾، بە دڵنیایی خوا لە ئەزەلەوە زاناو کارزان بووە، زانا بووە لە فەرمایشتەکانی دا و، کارزان بووە لە کارەکانیدا.

﴿ وَٱتَّبِعۡ مَا يُوحَىٰٓ إِلَيۡكَ مِن رَّبِّكَ ﴾، شوێن ئەوەش بکەوە کە لە پەروەردگارتەوە بۆت سروش دەکرێ، بۆت دەنێردرێ، ﴿ إِنَّ ٱللَّهَ كَانَ بِمَا تَعۡمَلُونَ خَبِيرٗا ﴾، بە دڵنیایی خوا شارەزای کردەوەکانتانە، بەوەی کە دەیکەن شارەزایەو ئاگادارە.

﴿ وَتَوَكَّلۡ عَلَى ٱللَّهِۚ وَكَفَىٰ بِٱللَّهِ وَكِيلٗا ﴾، پشتیش هەر بە خوا ببەستە و، خوا بەسە کە پشت پێ بەستراوو کار پێ سپێردراو بێ، (**وكيل**) لەسەر کێشی (**فعيل**)ە، بەڵام بە مانای (**مفعول**)ە، (**وكيل**) واتە: (**موكول إليه**)، کەسێك کە کاری پێ دەسپێردرێ و بە سەرپەرشتیار دادەنرێ، واتە: خوا بەسە کار پێ سپێردراوی تۆ و سەرپەرشتییکاری تۆ بێ.

ئنجا دوای ئەو ئاماژە ڕاستەوخۆیە بۆ پێغەمبەر ﷺ، خوای پەروەردگار دێتە سەر خستنە ڕووی هەندێك شتی دیکە، کە پێویست بە ڕاستکردنەوە بوون و، پێویست بە هەڵوەشاندنەوە بوون و، هەندێ عادەت و نەریتی نەفامیی، دەفەرموێ:

﴿ مَّا جَعَلَ ٱللَّهُ لِرَجُلٖ مِّن قَلۡبَيۡنِ فِي جَوۡفِهِۦۚ ﴾، خوا بۆ هیچ پیاوێك دوو دڵی لە نێو هەناویدا دانەناون، لەو بارەوە کە ئەم ڕستە قورئانییە بۆچی هاتۆتە خوار؟ باسکراوە، گوایە: کەسێك هەبووە، یان دوو کەس هەبوون لە نێو شاری مەککە، لافی ئەوەیان لێداوە کە دوو دڵیان هەن و، زۆر زیرەك و هۆشیارن و بە هەردوو دڵەکانیشیان دەفامن.

لە هەندێ ڕیوایەتی دیکەدا هاتوە گوتوویانە: موحەممەد ﷺ ڕەنگە دوو دڵی هەبن، بەڵام خوا دەفەرموێ: خوا بۆ هیچ پیاوێك دوو دڵی لە نێو هەناویدا

دانەناون، هەندێکیش دەڵێن مەبەست پێی ئەوە بووە، کە وەك چۆن مرۆڤ دوو دڵی نین، بە هەمان شێوەش نابێ کوڕی دوو بابان بێ، دەبێ کوڕی بابێك بێ، واتە: ئەمە دەفەرمویٚ: خوا بۆ هیچ پیاوێك دوو دڵی دانەناون، بۆیەش باسی پیاو دەکات، چونکە دەیەوێ نەریتی: بە کوڕ گرتن (**تبنّي**) هەڵبوەشێنێتەوە، واتە: وەك چۆن هیچ پیاوێك دوو دڵی نین، بە هەمان شێوەش هیچ کوڕێکی دوو بابی نین، کەواتە: هەر کەسە با پاڵ بدرێتە لای بابی خۆی و، ئەو عادەت و نەریتەی کە لەسەردەمی نەفامیی دا بووە، دەبێ هەڵبوەشێتەوە.

﴿ وَمَا جَعَلَ أَزْوَٰجَكُمُ ٱلَّٰٓـِٔى تُظَٰهِرُونَ مِنْهُنَّ أُمَّهَٰتِكُمْ ﴾، ئەو هاوسەرانەشتان کە **ظیهاریان** لێ دەکەن، خوا ئەوانەی نەکردۆتە دایکانی ئێوە، واتە: مێردێك کە **ظیهار** لە ژنەکەی دەکات و دەڵێت: تۆ وەك پشتی دایکم وای، بەو قسەیە ژنەکەی نابێتە دایکی و لێی قەدەغە نابێ، بەڵکو دایکیان هەر ئەوانەن کە ئەوانیان بووە، وەك لە سوورەتی (**المجادلة**)دا دەفەرمویٚ: ﴿ إِنْ أُمَّهَٰتُهُمْ إِلَّا ٱلَّٰٓـِٔى وَلَدْنَهُمْ ۝٢ ﴾، دایکیان هەر ئەوانەن کە ئەوانیان بووە، ﴿ وَمَا جَعَلَ أَدْعِيَآءَكُمْ أَبْنَآءَكُمْ ﴾، هەروەها ئەو کوڕانەی کردووتانن بە کوڕانی خۆتان، خوا نەیکردوون بە کوڕانی ئێوە، (**أدعیاء**) کۆی (**دَعِيٌّ**)ە، (**دعي**) یانی: (**الإبن المتبنّى**) کوڕێك کە بە کوڕی کەسێکی دیکە کراوە، ﴿ ذَٰلِكُمْ قَوْلُكُم بِأَفْوَٰهِكُمْ ﴾، ئەوەتان هەر قسەیەکە بە زاری خۆتان دەیڵێن، ﴿ وَٱللَّهُ يَقُولُ ٱلْحَقَّ وَهُوَ يَهْدِى ٱلسَّبِيلَ ﴾، خواش تەنیا هەق دەفەرمویٚ، هەق واتە: شتی چەسپاو و ڕاست، هەر ئەویش خەڵك بەرەو ڕێی ڕاست، ڕێنمایی دەکات، (**سبیل**) یانی: ڕێی ڕاست، ڕاستە ڕێ، ﴿ ٱدْعُوهُمْ لِءَابَآئِهِمْ هُوَ أَقْسَطُ عِندَ ٱللَّهِ ﴾، ئەو کوڕانە کە بە کوڕتان کردوون، بە کوڕی خۆتانتان کردوون، کوڕی ئێوە نین، بانگیان بکەن بۆ لای بابیان، واتە: پاڵیان بدەنە لای بابیان، ئەوە لە لای خوا دادگەرانەترە، ﴿ فَإِن لَّمْ تَعْلَمُوٓا۟ ءَابَآءَهُمْ فَإِخْوَٰنُكُمْ فِى ٱلدِّينِ وَمَوَٰلِيكُمْ ﴾، ئنجا ئەگەر بابەکانتانیان نەزانی و نەناسی، ئەوە براتانن لە دین دا و، دۆست و نیزیکانتانن، ﴿ وَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ فِيمَآ أَخْطَأْتُم بِهِۦ ﴾، لەوەشدا کە بەهەڵە دەیڵێن بەسەر زمانتان دێ، گوناهتان ناگاتێ،

﴿ وَلَٰكِن مَّا تَعَمَّدَتْ قُلُوبُكُمْ ﴾، بەڵام ئەوەی کە دڵتان بە ئەنقەست ڕووی تێ دەکات و، دەیکاتە ئامانج، لەسەر ئەوە گوناهبار دەبن، ﴿ وَكَانَ ٱللَّهُ غَفُورًا رَّحِيمًا ﴾، خواش هەمیشە لێبوردەی میهرەبان و بە بەزەیی بووە.

ئنجا کە لە هەڵوەشاندنەوەی دوو نەریتی نەفامیی بۆوە، **یەکەم:** عادەتی تەبەننیی، **دووەم: ظیهار** کردنی مێرد لە ژنی، دێتە سەر بابەتی **سێیەم:**

دەفەرموێ: ﴿ ٱلنَّبِىُّ أَوْلَىٰ بِٱلْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنفُسِهِمْ ﴾، پێغەمبەر ﷺ بۆ بڕواداران لە خۆیان لێیان لە پێشترە، واتە: لە ڕووی خۆشویستنەوە، لە ڕووی ڕێزگرتنەوە، لە ڕووی بە قسەکردنەوە، لە ڕووی فیداکاریی لە پێناودا کردنەوە، لە هەموو ڕوویەکەوە، دەبێ لە خۆیان نیزیکتری بزانن، بە شایستەتری بزانن، کە خۆشیانی بوێ، ﴿ وَأَزْوَٰجُهُۥٓ أُمَّهَٰتُهُمْ ﴾، هاوسەرەکانیشی دایکیانن، هاوسەرەکانی پێغەمبەر ﷺ لە حوکمی دایکانی بڕواداراندان، ئنجا ئایا تەنیا دایکانی پیاوانی بڕوادارن، یاخود هی ئافرەتانی بڕواداریشن؟ لەو بارەوە ڕاجیاییەك هەیە، ﴿ وَأُو۟لُوا۟ ٱلْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَىٰ بِبَعْضٍ فِى كِتَٰبِ ٱللَّهِ ﴾، خاوەن خزمایەتییەکانیش لە کتێبی خوادا لە حوکمی کتێبی خوادا، هەندێکیان لە پێشترن لە هەندێکیان، واتە: ئەوان لە نێو خۆیاندا لە یەکدی لە پێشترن، بۆ میرات لە یەکدی گرتن، لە کێ؟ ﴿ مِنَ ٱلْمُؤْمِنِينَ وَٱلْمُهَٰجِرِينَ ﴾، لە بڕواداران و لە کۆچکەران، ﴿ إِلَّآ أَن تَفْعَلُوٓا۟ إِلَىٰٓ أَوْلِيَآئِكُم مَّعْرُوفًا ﴾، مەگەر بتانەوێ چاکەیەك لەگەڵ دۆستەکانی خۆتان دا بکەن، پێش ئەوەی کابرا بمرێ، بۆی هەیە وەسیەت بکات: ئەوەندە ماڵەی من بدەن بە فلانکەس، کە دۆستیەتی و هاوەڵ و ناسیاویەتی و خۆشی دەوێ، ﴿ كَانَ ذَٰلِكَ فِى ٱلْكِتَٰبِ مَسْطُورًا ﴾، ئەوەش لە کتێبدا نووسراوە، تۆمارکراوە، چەسپێنراوە، لە کتێبدا ئایا مەبەست پێی قورئانە؟! یاخود مەبەست پێی زانیاریی خوای پەروەردگارە، کە لە قورئاندا بە (**لوح محفوظ، کتابٍ مبین، إمامٍ مبین**)، تەعبیرکراوە؟ وا پێدەچێ مانای دووەم ڕاستربێ کە مەبەست پێی زانیاریی خوایە، چونکە ئەوەی پێشێ باسی: (**کتابُ الله**)ی کرد: ﴿ بَعْضُهُمْ أَوْلَىٰ بِبَعْضٍ فِى كِتَٰبِ ٱللَّهِ ﴾، کە بە تەئکید ئەوەیان مەبەست پێی کتێبی خوایە، واتە: ئەو

کتێبەی کە قورئانەو دەخوێنرێتەوەو نووسراوەتەوە، بەڵام ئەوی دیکە دەفەرموێ: ﴿ كَانَ ذَٰلِكَ فِي ٱلۡكِتَٰبِ مَسۡطُورًا ﴾، ئەمە دەیگێڕێتەوە بۆ ڕابردوو، ئەوە لە ئەزەلەوە لە کتێبی خوادا، لە زانیاریی خوادا، تۆمار کراوە، بەڵام کە بۆ ماوەیەکی کاتیی پێغەمبەر ﷺ وایکرد کە کۆچکەران میرات لە پشتیوانان بگرن، کە برایەتییان لە نێواندا هەبووە و، میراتیان لە یەکدی دەگرت، ئەوە شتێکی کاتیی بوو، لەبەر حاڵەتێکی ناچاریی بوو، کە پێغەمبەری خوا ﷺ بەو شێوەیەی کرد، بەڵام دوای تێپەڕینی ئەو حاڵەتە ناچارییە، وەزعەکە گێڕدرایەوە بۆ حاڵەتە ئاسایی و سروشتییەکەی خۆی، کە لە زانیاریی خوادا بەو شێوەیە بووە، واتە: ئەوەی کە پێغەمبەر ﷺ کردبووی ئەم ئایەتە موبارەکە، ئەوەی نەسخ کرد، کە لە ئایەتی کۆتایی سووڕەتی (**الأنفال**)یشدا، هەمان مەبەست هەر هاتووە: ﴿ وَٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ مِنۢ بَعۡدُ وَهَاجَرُواْ وَجَٰهَدُواْ مَعَكُمۡ فَأُوْلَٰٓئِكَ مِنكُمۡۚ وَأُوْلُواْ ٱلۡأَرۡحَامِ بَعۡضُهُمۡ أَوۡلَىٰ بِبَعۡضٖ فِي كِتَٰبِ ٱللَّهِۚ إِنَّ ٱللَّهَ بِكُلِّ شَيۡءٍ عَلِيمُۢ ٧٥ ﴾، واتە: ئەوانەی بڕوایان هێناوە و، دواتر کۆچیان کردووە، لەگەڵ ئێوەدا تێکۆشاون، ئەوانەش لە ئێوەن، بەڵام خاوەن خزمایەتییەکان لە کتێبی خوادا لە یەکدی لە پێشترن، (واتە: بۆ میراتگرتن)، بێگومان خوا بۆ هەموو شتێك زانایە.

وا پێدەچێ سووڕەتی (**الأنفال**) کە لە کاتی جەنگی بەدردا دابەزیوە، پێشتربووبێ، دوایی لێرە لە سووڕەتی (**الأحزاب**)دا کە لە کاتی جەنگی ئەحزاب دا دابەزیوە لە کۆتایی ساڵی پێنجەمی (٥) کۆچییدا، ڕوونتر خوای بەرزو پاك ئەو حوکمەی ڕاگەیاندوە.

ئنجا لە بابەتی کۆتایی دا خوا دەفەرموێ: ﴿ وَإِذۡ أَخَذۡنَا مِنَ ٱلنَّبِيِّـۧنَ مِيثَٰقَهُمۡ ﴾، یاد بکەوە! کە پەیمانی پتەومان لە پێغەمبەران وەرگرت، پەیمانی چی لێوەرگرتن؟ پەیمانی ئەوە کە پەیامی خوا بگەیەنن، پەیمانی ئەوە کە خەڵك بۆ تەنیا خوا پەرستیی بانگ بکەن و، پەیمانی ئەوە کە بۆ پابەندیی بەرنامەو شەریعەتی خواوە بانگیان بکەن و، ئەو شەریعەتە لە ژیانی تایبەتیی و خێزانیی و کۆمەڵایەتیی خۆیاندا بەرجەستە بکەن، بۆ ئەوەی ببنە سەر مەشق بۆ خەڵك، ئەو پەیمانەی

لێوەرگرتن، ﴿وَمِنكَ وَمِن نُّوحٖ وَإِبۡرَٰهِيمَ وَمُوسَىٰ وَعِيسَى ٱبۡنِ مَرۡيَمَۖ﴾، دوای ئەوەی کە خوا بە گشتیی باسی پێغەمبەران (عَلَيْهِمُ الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم) دەکات، ئنجا بە تایبەتیی باسی ئەو پێنج (٥)یان دەکات، بەڵام موحەممەد ﷺ پێش هەموویان دەخات، لەبەر ئەوەی سەروەری پێغەمبەرانە، واتە: یاد بکەوە کاتێك پەیمانی پتەومان لە پێغەمبەران وەرگرت و، بە تایبەت لە تۆ و لە نووح و، هەروەها ئیبراهیم و مووساو عیسای کوڕی مەریەم، ﴿وَأَخَذۡنَا مِنۡهُم مِّيثَٰقًا غَلِيظٗا﴾، پەیمانێکی پتەوو قاییم و قەبەو مەحکەممان لێ وەرگرتن، (**غليظ**) واتە: زۆر پتەو قاییم و قەبە، کە (**غليظ**) لە ئەسڵدا بۆ شتی ماددیی و بەرهەست بەکاردێ، بەڵام لێرەدا خوازراوەتەوە بۆ شتێکی مەعنەویی، کە بریتیە لە پەیمان، واتە: پەیمانێکی زۆر قاییم و توندو پتەو، ﴿لِّيَسۡـَٔلَ ٱلصَّٰدِقِينَ عَن صِدۡقِهِمۡۚ﴾، خوا ئەو پەیمانەی وەرگرت لە پێغەمبەران، بە تایبەتیی لەو پێنجەی کۆتاییان لە: موحەممەدو نووح و ئیبراهیم و مووساو عیسای کوڕی مەریەم، تاکو لە بارەی ڕاستییانەوە لە ڕاستان بپرسێ، ﴿وَأَعَدَّ لِلۡكَٰفِرِينَ عَذَابًا أَلِيمٗا﴾، بۆ بێبڕوایانیش ئازارێکی بە ئێشی ئامادە کردوە.

مەسەلە گرنگەکان

مەسەلەی یەکەم:

فەرمانکردنی خوا بە پێغەمبەرەکەی موحەممەد ﷺ کە پارێزی لێ بکات و، بە قسەی کافرو دەغەڵەکان نەکات و، شوێن ئەو پەیامە بکەوێ کە بۆی دابەزێنراوەو، پشتیش بە خوا ببەستێ و، بێباك بێ لە پیلان و فێڵی ناحەزانی:

خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّبِيُّ ٱتَّقِ ٱللَّهَ وَلَا تُطِعِ ٱلۡكَٰفِرِينَ وَٱلۡمُنَٰفِقِينَۚ إِنَّ ٱللَّهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمٗا ١ وَٱتَّبِعۡ مَا يُوحَىٰٓ إِلَيۡكَ مِن رَّبِّكَۚ إِنَّ ٱللَّهَ كَانَ بِمَا تَعۡمَلُونَ خَبِيرٗا ٢ وَتَوَكَّلۡ عَلَى ٱللَّهِۚ وَكَفَىٰ بِٱللَّهِ وَكِيلٗا ٣﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە حەوت بڕگەدا:

١)- خوا ﷻ بانگی پێغەمبەر ﷺ دەکات، دەفەرموێ: ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّبِيُّ ٱتَّقِ ٱللَّهَ﴾، ئەی پێغەمبەر! ﷺ پارێز لە خوا بکە، ئایا پێغەمبەر ﷺ پارێزی لە خوا نەکردوەو پارێزکار نەبووە؟ بە تەئکید با، لێرەدا یانی: لەسەر ئەو پارێزکردن و وریا بوون و هۆشیار بوونەت لە مامەڵە لەگەڵ خوادا بەردەوامبە، **(دُم عَلَى التَّقْوَى فِي التَّعَامِلِ مَعَ الله)**.

لەم سوورەتەدا پێنج (٥) جاران خوا بە: ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّبِيُّ﴾، پێغەمبەری کۆتایی ﷺ دەدوێنێ:

جاری یەکەم: لە ئایەتی ژمارە (١)دا کە ئێرەیە:

جاری دووەم: لە ئایەتی (٢٨)دا کە دەفەرموێ: ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّبِيُّ قُل لِّأَزۡوَٰجِكَ إِن كُنتُنَّ تُرِدۡنَ ٱلۡحَيَوٰةَ ٱلدُّنۡيَا وَزِينَتَهَا فَتَعَالَيۡنَ أُمَتِّعۡكُنَّ وَأُسَرِّحۡكُنَّ سَرَاحٗا جَمِيلٗا ٢٨﴾.

جاری سێیەم: لە ئایەتی ژمارە (٤٥)دا کە خوا جارێکی دیکە بە پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّبِيُّ إِنَّآ أَرْسَلْنَٰكَ شَٰهِدًا وَمُبَشِّرًا وَنَذِيرًا ﴿٤٥﴾ ﴾.

جاری چوارەم: لە ئایەتی ژمارە (٥٠)دا کە دەفەرموێ: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّبِيُّ إِنَّآ أَحْلَلْنَا لَكَ أَزْوَٰجَكَ ٱلَّٰتِيٓ ءَاتَيْتَ أُجُورَهُنَّ ﴿٥٠﴾ ﴾.

جاری پێنجەمیش: لە ئایەتی ژمارە (٥٩)دا کە دەفەرموێ: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّبِيُّ قُل لِّأَزْوَٰجِكَ وَبَنَاتِكَ وَنِسَآءِ ٱلْمُؤْمِنِينَ يُدْنِينَ عَلَيْهِنَّ مِن جَلَٰبِيبِهِنَّ ﴿٥٩﴾ ﴾.

ئەو پێنج (٥) جارە کە خوا بانگی پێغەمبەر ﷺ دەکات بە نازناوی پێغەمبەرایەتیی ﷺ، هەرجارە ئەرکێکی گەورەو گرنگی پێ دەسپێرێ، کە لە هەموویان گرنگتر ئەم ئەرکی یەکەمە کە دەفەرموێ: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّبِيُّ ٱتَّقِ ٱللَّهَ وَلَا تُطِعِ ٱلْكَٰفِرِينَ وَٱلْمُنَٰفِقِينَ ﴾، ئەی پێغەمبەر! ﷺ پارێز لە خوا بکەو، بە قسەی کافرەکان و مونافیقەکان مەکە.

٢)- ﴿ وَلَا تُطِعِ ٱلْكَٰفِرِينَ وَٱلْمُنَٰفِقِينَ ﴾، فەرمانبەریی بێبڕوایان و دەغەڵان مەکە، **(الطَّاعَةُ: العَمَلُ عَلَى مَا يَأْمُرُ بِهِ الغَيْرُ أَو يُشيرُ بِهِ)**، **(طاعة)** بریتیە لەوە کە مرۆڤ کار بەوە بکات کە ئەوی دیکە، کەسێك فەرمانی پێدەکات، یاخود ئاماژەی بۆ دەکات، واتە: بۆیان ملکەچ مەبە، بۆیان فەرمانبەر مەبە، گوێڕایەڵیان مەبە، کە بە تەئکید هەر گوێڕایەڵیان نەبووە، بەڵام ئەوە هۆشداریی پێدانە بە پێغەمبەر ﷺ، کە لەسەر حاڵەتی پێشتری کە بریتی بووە لە گوێ نەدان بە کافرەکان و بە قسە نەکردنیان، لەوەدا کە لەگەڵ ئایین و بەرنامەی خوادا تێك دەگیرێ، بەردەوام بێ.

٣)- ﴿ إِنَّ ٱللَّهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴾، بە دڵنیایی خوا زانایەو کارزانە، زانایە لە فەرمایشتکردنیدا و، کاربەجێیە لە کارەکانیدا.

لە بارەی ئەم ئایەتە موبارەکەوە، ئایەتی ژمارە یەك (١)، بەسەرهاتێك گێڕدراوەتەوە لە هۆی هاتنە خواردا، گوایە: **(أبو سفیان)**و **(عِكْرمە بن أبي**

جهل)و (**أبو الأعور**) لە مەککەوە هاتوون و، لە مەدینە میوانی هەندێك لەوانە بوون کە ئەهلی نیفاق و دوو دڵیی و دەغەڵیی بوون، دوایی داوایان لە خانە خوێیەکەیان کردوە، دیدارێکیان لەگەڵ پێغەمبەری خوادا ﷺ بۆ بڕەخسێنێ، ئەویش دیداری بۆ ڕەخساندوون و، ئەوانیش داوایان لە پێغەمبەر کردوە ﷺ کە واز لە پەرستراوەکانیان بێنێ و، قسەیان پێ نەڵێ، بەڵام لە ڕووی سەنەدەوە مەحکەم نیە و، جێی پشت بەستن نیە.

لێرەدا کە خوا دەفەرموێ: ئەی پێغەمبەری خوا! ﷺ پارێز لە خوا بکەو گوێڕایەڵیی و فەرمانبەریی کافران و مونافیقان مەکە، بێگومان خوا زانای کارزانە، واتە: ئەو خوایەی کە تۆ دەیپەرستی، ئەوپەڕی زانیاریی هەیە، ئەوپەڕی کارزانیی هەیە، ئنجا تۆ متمانەی ڕەهات هەبێ بە فەرمایشتەکانی و فەرمانەکانی و قەدەغەکانی.

٤)- ﴿ وَٱتَّبِعۡ مَا يُوحَىٰٓ إِلَيۡكَ مِن رَّبِّكَ ﴾، بشکەوە شوێن ئەوەی لە پەروەردگارتەوە بۆت سروش دەکرێ.

ئەمە زەمینە خۆشکەرە بۆ ئەوەی کە لە دوایی دێ، لە هەڵوەشانەوەی نەرێتی بە کوڕ گرتن، هەروەها **ظیهار کردنی** مێرد لە ژنی، ئەمە زەمینە خۆشکردنە بۆ هەڵوەشاندنەوەی ئەو دوو نەرێتە نەفامییەو، حوکمەکانی دیکەش، کە هەرچەندە پێغەمبەری خوا ﷺ لەسەر دڵی قورس بووە، لەبەر لۆمەو سەرکۆنەی خەڵك، بەڵام خوا زەینەبی - دوای ئەوەی لە زەید جیابۆوە - لێ مارەکرد، هەروەها هەر ئەرکێکی دیکەش کە خوا بە پێغەمبەری خاتەمی ﷺ سپاردوە، ئەم ئایەتە کە دەفەرموێ: شوێن ئەوە بکەوە کە لە پەروەردگارتەوە بۆت سروش دەکرێ، ئەمە زەمینە خۆشکەرە بۆ وەرگرتنی هەموو ئەو ئەرك و فەرمانانەی کە دوایی دێن.

٥)- ﴿إِنَّ ٱللَّهَ كَانَ بِمَا تَعۡمَلُونَ خَبِيرٗا ﴾، بە دڵنیایی خوا بەوەی دەیکەن شارەزایە، ئەوەی دەیکەن لە داهاتوودا و ئێستاش دەیکەن شارەزایە، دەزانێ چی دەکەن و چۆنی دەکەن!

٦)- ﴿ وَتَوَكَّلۡ عَلَى ٱللَّهِ ﴾، پشتیش بە خوا ببەستە.

ئەمەش دیسان هەر زەمینە خۆشکردنە بۆ ئەو فەرمان و ئەرکانەی کە لە داهاتوودا دێن، واتە: پشت بە خوا ببەستە بۆ جێبەجێکردنی فەرمانەکانی خوا و، گوێ نەدان بە ئازاری دەغەڵ و مونافیقەکان و دژایەتیی کافرەکان.

٧)- ﴿ وَكَفَىٰ بِٱللَّهِ وَكِيلًا ﴾، خواش بەسە کارپێسپێردراو بێ، (**الوَكيلُ: الَّذِي يُسْنِدُ إِلَيْهِ غَيْرُهُ أَمْرَهُ**)، (**وكيل**) کەسێکە کە جگە لە خۆی، کاری خۆی پێ دەسپێرێ، واتە: وەکالەتی خواو پاراستنی خوا بۆ تۆ بەسە.

(**الطبري**): ئەم ڕستەیەی ئاوا لێك داوەتەوە، دەڵێ: (**وَفَوِّضْ إلى اللهِ أَمْرَكَ يَا مُحَمَّد وَثِقْ بِهِ**)، ئەی موحەممەد! ﷺ کاری خۆت بە خوا بسپێرەو متمانەو باوەڕی پێ بکەو، پشتی پێ ببەستە.

مەسەلەی دووەم:

بەرپەرچدانــەوەی قســەی: بــوونی مرۆڤــی دوو دڵ و، بــە هــۆی ظیهــارەوە ژن بوونــە دایــکی پیــاو و، بــە ئیددیعــا بــە کوڕکــران، کــوڕی خەڵــك بوونــە کــوڕی کەسێك و، فەرمانکــردنی خــوا ﷻ بــە بانگکــردنی ئــەو کوڕانــە بــە نــاوی بابیــان و، ڕوونکردنــەوەی ئــەوە کــە بــە قســەی زاری هەڵــە، مــرۆڤ گوناهبــار نابــێ، بــەڵام بــە نیــازی دڵ گوناهبــار دەبــێ:

خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ مَّا جَعَلَ ٱللَّهُ لِرَجُلٍ مِّن قَلْبَيْنِ فِى جَوْفِهِۦ ۚ وَمَا جَعَلَ أَزْوَٰجَكُمُ ٱلَّٰٓـِٔى تُظَٰهِرُونَ مِنْهُنَّ أُمَّهَٰتِكُمْ ۚ وَمَا جَعَلَ أَدْعِيَآءَكُمْ أَبْنَآءَكُمْ ۚ ذَٰلِكُمْ قَوْلُكُم بِأَفْوَٰهِكُمْ ۖ وَٱللَّهُ يَقُولُ ٱلْحَقَّ وَهُوَ يَهْدِى ٱلسَّبِيلَ ﴿٤﴾ ٱدْعُوهُمْ لِءَابَآئِهِمْ هُوَ أَقْسَطُ عِندَ ٱللَّهِ ۚ فَإِن لَّمْ تَعْلَمُوٓا۟ ءَابَآءَهُمْ فَإِخْوَٰنُكُمْ فِى ٱلدِّينِ وَمَوَٰلِيكُمْ ۚ وَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ فِيمَآ أَخْطَأْتُم بِهِۦ وَلَٰكِن مَّا تَعَمَّدَتْ قُلُوبُكُمْ ۚ وَكَانَ ٱللَّهُ غَفُورًا رَّحِيمًا ﴿٥﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم دوو ئایەتە، لە سێزدە بڕگەدا:

١)- ﴿ مَّا جَعَلَ ٱللَّهُ لِرَجُلٍ مِّن قَلْبَيْنِ فِى جَوْفِهِۦ ﴾، خوا بۆ هیچ پیاوێك دوو دڵی دانەناون، لە نێو هەناویدا.

ئەمــە زەمینــە خۆشــکردنە بــۆ قەدەغەکــردنی ئــەوەی کــە لــە دوایــی دێ، کــە بریتیە لــە نەرێتــی بــە کوڕگرتنــی کــوڕی خەڵــك و، نەرێتــی ظیهارکــردنی مێــرد لــە ژنی، کــە لــە ســەردەمی نەفامییــدا دەبــوو بــە هــۆی لێــك جیابوونــەوەی ژن و مێــردو تــەڵاق، بــەڵام خــوا ﷻ حوکمەکــەی گــۆڕی، بــەوە کــە ئــەو مرۆڤــە گوناهبــار دەبــێ، بــەڵام کــە کەفــارەتی دا:

أ- کە یان کۆیلەیەك ئازاد بکات.

ب- یان دوو مانگ بە ڕۆژوو بێ.

ج- یاخود خۆراکی ڕۆژێکی شەست (٦٠) کەس دابین بکات و، بەو کەفارەتدانەش ئەو گوناهەی لە کۆڵ دەکەوێ و، دەبنەوە بە ژن و مێردی جاران، دوای ئەوەی کە ئەو پیاوە پەشێمان دەبێتەوەو داوای لێبووردن لە خوا دەکات، وەك لە سوورەتی (**المجادلة**)دا باسکراوە، ئنجا ئەمە کە خوا دەفەرموێ: خوا بۆ هیچ پیاوێك دوو دڵی دانەناون لە هەناوییدا، - ﴿فِي جَوْفِهِۦ﴾، (**الجوف: باطِن الإنسان**)، کە بە کوردیی هەناوی پێ دەڵێین - ئەمە زەمینە خۆشکردنە، وەك چۆن سێ (٣) ئایەتی پێشووش هەر جۆرێك لە زەمینە خۆشکردن بوون، ئایەتەکانی: (١ و ٢و ٣)، بەڵام ئەو لەلایەنی پێغەمبەرەوەو ﷺ، ئەمیشیان زەمینە خۆشکردن بووە بۆ خەڵك، کە بزانن وەك چۆن خوا دوو دڵی نەداون بە هیچ کەس، کەواتە: ناشگونجێ هیچ کوڕێك هی دوو بابان بێ و، ناشگونجێ بە قسەی زار، ژنێك بۆ مێردەکەی وەك دایکی مێردەکەی لێبێ.

٢)- ﴿وَمَا جَعَلَ أَزْوَٰجَكُمُ ٱلَّٰٓـِٔى تُظَٰهِرُونَ مِنْهُنَّ أُمَّهَٰتِكُمْ﴾، ئەو ژنانەشتان کە **ظیهاریان** لێ دەکەن، خوا نەیکردوون بە دایکتان، وشەی (اللاء) بە دوو جۆر خوێندراوەتەوە: (اللاءِ) بە ژێر (**کسرة**)، هەروەها (اللائي) بە یاء (ي)، بێگومان وشەی (اللاءِ واللائي: **اسم موصول لجماعة النساء، فهو اسم جمع التي**)، (اللاء واللائي) ناوی مەوسووڵە بۆ کۆمەڵێك لە ئافرەتان و، ناوی کۆیە بۆ (التي)، (التي) یانی: ئافرەتێك، (اللائي) یانی: کۆمەڵە ئافرەتێك، هەروەك (اللاتي)یش هاتوە و، (اللائي)یش هاتوە.

﴿تُظَٰهِرُونَ مِنْهُنَّ﴾، واتە: **ظیهاریان** لێ دەکەن، (**تظاهرون**)ش بە چەند جۆرێك خوێنراوەتەوە:

أ- بە (**تُظاهِرون**).

ب- بە (**تَظَّهَّرون**).

ج- بە (**تَظاهرون**).

هەر سێکیان بە یەك واتان، واتە: **ظیهاریان** لێ دەکەن، **ظیهاریش** ئەوە بووە کە پیاوەکە بە ژنەکەی بڵێ: (**أَنْتِ عَلَيَّ كَظَهْرِ أُمِّي**)، تۆ بۆ من وەك پشتی

دایکم وای، وەك چۆن دایکم لێم قەدەغەیە، تۆشم لێ قەدەغەی، کە ئەوە لە سەردەمی نەفامییدا، بە تەڵاق و جیابوونەوەی ژن و مێرد، دادەنرا.

٣)- ﴿ وَمَا جَعَلَ أَدْعِيَآءَكُمْ أَبْنَآءَكُمْ ﴾، بە کوڕ کردووەکانیشتانی نەگێڕاون بە کوڕانتان.

(أدعِياء) کۆی **(دعـي)**ە، **(دعـي)** واتـە: کوڕێـك کـە پاڵدەدرێتـە لای جگـە لـە بـابی، واتـە: دەبێتـە کـوڕی یەکێـکی دیکـە، کەسێکی دیکـە دەیـکات بـە کـوڕی خـۆی، کـە پێـی گوتـراوە عـادەتی **(تبنِّـي)** واتـە: بـە کوڕکـردن، واتـە: ئـەو کوڕانـەی کـە بـە کـوڕی خۆتانتـان کـردوون، خـوا نەیکـردوون بـە کـوڕی خۆتـان.

(الأدعيـاء: جمـع دعـي بـوزن فعيـل بمعنـى مفعـول مـن مـادة الإدِّعـاء)، **(دعـي)** **(فعيـل)**ە، بـە مانـای **(مفعـول)**، واتـە: بـە کـوڕ کـراو، لـە مـاددەی **(إدعـاء)**ەوە هاتـوە، ئەویـش بریتیـە لـەوە کـە کەسێك شـتێك بـکات بـە مـافی خـۆی لـە مـاڵ و ڕەچەڵـەك، بـێ ئـەوەی بەڵـگەیەك لەسـەر ئـەوە بێنـێ، بەڵکـو بـە لاف لێـدان و بـە ئیددیعـا.

٤)- ﴿ ذَٰلِكُمْ قَوْلُكُم بِأَفْوَٰهِكُمْ ﴾، ئا ئەم قسەیەتان بەس قسەیە بە زارتان، واتە: تەنیا قسەیەکی ڕووتە و، هیچ حەقیقەتێکی نیە لەسەر زەوی واقیع.

٥)- ﴿ وَٱللَّهُ يَقُولُ ٱلْحَقَّ ﴾، هەر خوا ڕاستیی و هەق دەبێژێ، وشەی **(الحَقُّ: صِفَةٌ لمصدرٍ محذوف مفعول به ل (يقول) تقديره: الكلام الحق)**، واتە: **(والله يقول الكلام الحق)**، **(القول الحق)**، واتە: هەق سیفەتە بۆ چاوگێك کە قرتێنراوە و دەبێتە بەرکار **(مفعول به)** بۆ **(يقول)**.

٦)- ﴿ وَهُوَ يَهْدِى ٱلسَّبِيلَ ﴾، هەر خوا بەرەو ڕاستە شەقام خەڵك ڕێنمایی دەکات، دەڵێ: **(السَّبيلُ: الطَّرِيقُ السابلة الواضحة)**، **(السبيل)** ڕێیەکە خەڵك پێیدا دەڕواو ڕۆشنە، هەر خوا خەڵك دەخاتە سەر ئەو ڕاستە ڕێیەو، خەڵك بەو ڕاستە ڕێیەدا ڕێنمایی دەکات.

٧)- ﴿ ٱدْعُوهُمْ لِءَابَآئِهِمْ ﴾، ئەوەش ڕاستە ڕێیەکەیە: کە بانگیان بکەن بۆ لای بابیان.

٨)- ﴿ هُوَ أَقۡسَطُ عِندَ ٱللَّهِ ﴾، ئەوە لەلای خوا دادگەرانەترە، ﴿ هُوَ أَقۡسَطُ عِندَ ٱللَّهِ ﴾، دەگەڕێتەوە بۆ چاوگێك كە دەفامرێتەوە لە كرداری: ﴿ ٱدۡعُوهُمۡ لِأٓبَآئِهِمۡ ﴾، واتە: بانگكردنیان بۆ لای بابیان، دادگەرانەترە لەلای خوا، (**هُوَ أَقْسَطُ: عَائِدٌ إلى المصْدَرِ المفهوم مِن فعل ادعوهم لآبائهم، أي الدُّعاء للآباء أقسط، أي هو قسط كامل، وغيره جور**)، (**أقسط**) لێرەدا مانای ئەوە نیە كە بەراورد كرابێ لەگەڵ شتێكی دیكەدا، كە كەمتر دادگەرانەیەو ئەویان دادگەرانەتر بێ، بەڵكو مەبەست ئەوەیە كە دادگەریی تەواو هەر ئەوەیە كە پاڵیان بدەنە لای بابیان و بانگیان بكەن بۆ لای بابیان.

٩)- ﴿ فَإِن لَّمۡ تَعۡلَمُوٓاْ ءَابَآءَهُمۡ ﴾، ئنجا ئەگەر بابەكانتانیان نەزانین و نەناسین، تەماشا بكەن! ئەو وردەكارییە هەر شایستەی خوایە ﷻ، شایستەی فەرمایشتی خوایە، باشە ئەوە كەسێك بابی دیار نەبوو وەك ئێستا لە ڕۆژئاوا، لە ئەورووپاو ئەمریكا، لە وڵاتانی ڕۆژئاوا، بە گشتیی زۆر كەس هەیە بابی خۆی ناناسێ، كاتێ خۆی من لە زیندانی (كرووپەر) كە لەلایەن ئەمریكاوە گیرابووم، پاسەوانەكان هەر لە بەینی خۆیاندا كە قسەیان دەكرد لەگەڵ گیراوەكان دەیانگوت: فڵانكەس نازانێ كوڕی كێیە، فڵانكەس بابی خۆی ناناسێ، ئەوە شتێكی ئاساییە لەوێ، كە لە كوردەوارییدا ئێمە بەو كەسانە دەڵێین: زۆڵ، بیژوو، كە نازانێ بابی كێیە، ئنجا ئەوەش لە سەردەمی نەفامییدا وابووە، كە جاری وابووە چەند پیاوێك چوونە لای ئافرەتێك، یان ئافرەتێك لەگەڵ چەند پیاواندا جووت بووە، دوایی منداڵی بووە، نەیزانیوە هی كامیانە، مەگەر هەروا لە خۆڕا پاڵیدابێتە لای یەكێكیان، جاری واش هەبووە كە كەسەكان دیارییكراو نەبوون، پاڵیبداتە لای كەسێك نەیانزانیوە بابی كێیە، بۆیە دەفەرموێ: ﴿ فَإِن لَّمۡ تَعۡلَمُوٓاْ ءَابَآءَهُمۡ ﴾، ئەگەر بابیانتان نەزانین، بابەكانیانتان نەزانین و نەناسین.

١٠)- ﴿ فَإِخۡوَٰنُكُمۡ فِي ٱلدِّينِ وَمَوَٰلِيكُمۡ ﴾، ئەوانە برای ئایینیتانن و، دۆست و نیزیكتانن، (**ومواليكم**) لێرەدا (و) بە مانای (یان) (أو)ە: ﴿ فَإِخۡوَٰنُكُمۡ فِي ٱلدِّينِ وَمَوَٰلِيكُمۡ ﴾، واتە: برای دینیتانن، یاخود دۆست و نیزیك و هاوكارتانن، (**الواو: بِمَعْنَى (أو) و«الموالي»: يقصد بهم المتحالفون**)، (**موالي**) كۆی (**مولى**)یە، هەم بە خاوەن و ئازادكەر (**مُعْتِقْ**) گوتراوە،

کەسێك کە کەسێك یان کۆیلەیەکی ئازادکردوە، هەم بە (**مُعْتَقْ**) کەسێك کە ئازاد کراوە، هەروەها (**مولى**) بە (دۆست و نیزیك)یش لێکدراوەتەوەو (**مواليكم**) باشترە وا لێکبدرێتەوە هەر کۆی (**مولى**)یە، واتە: نیزیك دۆست، یانی: برای دینییتانن، یان دۆست و نیزیکتانن، ئەگەر برای دینیشتان نەبن، چونکە هەبووە مسوڵمان نەبووە، ئنجا چی پێ دەگوترێ؟ پێی دەگوترێ دۆست و نیزیك.

دەشـگونجێ (**مـوالي**) مەبەسـت پێـی هاوپەیمانـان بووبـن، ئەوانـەی پەیمانیـان لەگـەڵ یەکدیـدا هەبـووە، کەسـێك لـە عەشیرەتێکی دیکـە بووە، بـەڵام پەیـمانی لەگەڵ ئـەو عەشـیرەتەدا هەبـووە، پێیـان گوتـوە ئـەو کەسـە (**مَـولى**)ی ئـەو عەشـیرەتەیە، یـان ئەوانـە (**مـوالي**) ئـەو عەشـیرەتەن، واتـە: هاوپەیمانـن لەگەڵیانـدا، لێـرە بـە تەئکید خـوا ﷻ ئـەوەی هەڵوەشـاندۆتەوە، ئەمـە پێـی دەگوتـرێ: نەسـخ کرانـەوەی سـوننەتی کردەیـی بـە قورئـان، یـانی: پێغەمبـەری خـوا ﷺ پێـش ئـەوەی خـوا ئـەو حوکمـە هەڵبوەشـێنێتەوە، کاری پێکـردوەو زەیـدی کـردوە بـە کـوڕی خـۆی، بـەڵام دوایـی خـوا ﷻهەڵیوەشـاندۆتەوە.

١١)- ﴿وَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ فِيمَآ أَخْطَأْتُم بِهِۦ﴾، گوناهتان ناگاتێ لەوەدا کە بە هەڵە بیڵێن، واتە: بە هەڵە، بە قسەی زار کەسێك بڵێ: فڵانکەسی کوڕی فڵانکەس، بۆ ئەوەی کوڕی بێ، لەبەر ئەوەی لە سەردەمی نەفامییدا کردوویەتی بە کوڕی خۆی، ئنجا مادام بە هەڵە بێ، گوناهتان ناگاتێ.

١٢)- ﴿وَلَٰكِن مَّا تَعَمَّدَتْ قُلُوبُكُمْ﴾، بەڵام ئەوەی کە دڵتان بە ئەنقەست دەیکات و، دڵتان بە ئەنقەست بە ئامانجی دەگرێ: (**قصدتموه بقلوبكم، قصدته قلوبكم عَامِدَةً**)، بە دڵ بە ئامانجتان گرتوە، یاخود دڵەکانتان بە ئەنقەست کردوویەتی و بە مەبەست، لەسەر ئەوە گوناهبار دەبن.

١٣)- ﴿وَكَانَ ٱللَّهُ غَفُورًا رَّحِيمًا﴾، بە دڵنیایی خوا لێبوردەی بە بەزەییە.

لەو بارەوە چەند دەقێك دێنین:

یەكەم: {عَنْ سَعْدٍ وَأَبِي بَكْرَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا، كِلاَهُمَا يَقُولُ: سَمِعَتْهُ أُذُنَايَ، وَوَعَاهُ قَلْبِي أَنَّ مُحَمَّدًا ﷺ يَقُولُ: «مَنِ ادَّعَى إِلَى غَيْرِ أَبِيهِ، وَهُوَ يَعْلَمُ أَنَّهُ غَيْرُ أَبِيهِ، فَالْجَنَّةُ عَلَيْهِ حَرَامٌ»} (أخرجه البخاري: ٦٧٦٦، ومسلم: ١١٥).

واتە: سەعدو ئەبوو بەكرە (خوا لێیان ڕازی بێ) دەگێڕنەوە، دەڵێن: هەردوو گوێیەكانم بیستیان و دڵم وەریگرت، كە موحەممەد ﷺ دەیفەرموو: هەر كەسێك یەكێك پاڵبداتە لای جگە لە بابی، بشزانێ كە ئەوە بابی نیە، ئەوە بەهەشتی لێ حەڕامە.

دووەم: {عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضي الله عنه، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ، قَالَ: «لاَ تَرْغَبُوا عَنْ آبَائِكُمْ، فَمَنْ رَغِبَ عَنْ أَبِيهِ، فَهُوَ كُفْرٌ»} (أخرجه البخاري: ٦٧٦٨، ومسلم: ١١٣).

واتە: ئەبوو هورەیرە رضي الله عنه دەڵێ: پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: هیچ پیاوێك نیە كە لاڤی ئەوە لێ بدات و خۆی بداتە لای جگە لە بابی و، بشزانێ كە ئەوە بابی نیە، مەگەر ئەوە كوفری گوتوە (یان سپڵەیی نواندوە).

سێیەم: {عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ عُمَرَ رضي الله عَنْهُمَا، أَنَّ زَيْدَ بْنَ حَارِثَةَ، مَوْلَى رَسُولِ اللهِ ﷺ، مَا كُنَّا نَدْعُوهُ إِلاَّ زَيْدَ بْنَ مُحَمَّدٍ، حَتَّى نَزَلَ الْقُرْآن: ﴿ ٱدۡعُوهُمۡ لِأٓبَآئِهِمۡ هُوَ أَقۡسَطُ عِندَ ٱللَّهِ ﴾}، (أخرجه أحمد: ٥٤٧٩، والبخاري: ٤٧٨٢، ومسلم: ٢٤٢٥، والترمذي: ٣٢٩٠).

واتە: عەبدوڵلای كوڕی عومەر (خوا لێیان ڕازیبێ)، دەڵێ: زەیدی كوڕی حاریسە، كۆیلەی ئازادكراوی پێغەمبەری خوا ﷺ، ئێمە هەر بە زەیدی كوڕی موحەممەد بانگمان دەكرد[1]، هەتا قورئان دابەزی: ﴿ ٱدۡعُوهُمۡ لِأٓبَآئِهِمۡ هُوَ أَقۡسَطُ عِندَ ٱللَّهِ ﴾، واتە: بە ناوی بابیانەوە بانگیان بكەن. (دوای دابەزینی ئەم ئایەتە هەر دەیانگوت: زەیدی كوڕی حاریسە).

---

(١) كاتی خۆی پێش پێغەمبەرایەتیی پێغەمبەر ﷺ وەك كۆیلە كەوتبووە ژێر دەستی، دوایی ئازادی كردبوو و، كردبووی بە كوڕی خۆی، كە ئەوەش پلەو پێگەیەك بووە بە هەموو كەس نەدراوە.

ئـەوە کـە دەفەرمـوێ: گوناهاتـان ناگاتـێ لـەوەدا کـە بـە زار بیڵێـن: زانایـان گوتوویانـە: یەکێـك لەوانـە کـە پاڵدراوەتـە لای جگـە لـە بابـی و، پێشـیەوە نـاسراو بـووە، میقـدادی کـوڕی ئەسـوەد بـووە، کـە کاتی خـۆی **(الأسـود)** یەکێـك بـووە لـە زلەزلـەکانی قورەیـش، لەسـەردەمی نەفامیـی دا، میقـدادی تەبەننیـی کـردوەو کردوویـەتی بـە کـوڕی خـۆی، ئەگەرنا بابـی نـاوی عەمـڕ بـووە، بـەڵام دواییـش هـەر بـە میقـدادی کـوڕی ئەسـوەد نـاسراوە، بـەڵام مـادام بـۆ ناسـینەوە بـووە، ئـەوە گوناهباریـی تێـدا نیـە، چونکـە شـتێك بـە زار دەگوتـرێ، نـەك خەڵکەکـە دڵـی خۆیـان لەسـەر چەسـپاندبێ، چونکـە وا نیـە.

(القرطبي) دەڵـێ: **(وَلَـمْ يُسْـمَع فِيمَـن مَـضَى مَـنْ عَـصَّى مُطْلِـق ذَلِـكَ عَلَيْـهِ، وَإِنْ كَانَ مُتَعَمِّـدَاً وَكَذَلِـكَ سَـالِمُ مَـوْلَى أَبِي حُذَيْفَـة، كَانَ يُدْعَـى لأبِي حُذَيْفَـة)**[1].

واتـە: لـەوەدا کـە ڕابـردوە، نەبیسـتراوە هیـچ کـەس ئـەو نـاوەی کـە لـێ هەڵـدەدا (بـۆ وێنـە: کـە دەڵێـن: میقـدادی کـوڕی ئەسـوەد) بـە گوناهبـار دابـنرێ، هەروەهـا سـالیمی مـەولای حوزەیفـە، دیسـان هـەر پاڵدراوەتـە لای ئەبـوو حوزەیفـە، کەچـی کـوڕی ئـەو نەبـووە، بەڵکـو کاتی خـۆی ئـەو تەبەننیـی کـردوە.

جـاری واش هەبـووە، ئەوانـەی تەبەننیـی کـراون، بابیـان نـاسراو نەبـووە، هەتـا لـە شـوێنەوارێکدا هاتـوە: فڵانکەسـە بابـی خـۆی نەدەنـاسی، ئەگـەر زانیبـای بـابی گـوێ درێژێکیشـە، نـاوی دەهێنـاو خـۆی پاڵدەدایـە لا، بۆیـە هـەر بـە نـاوی کەسێکی دیکـە بانـگ کـراون، بـۆ وێنـە: گوتوویانـە: **(زیـاد بـن أبیـهِ)**، بـەڵام دوایـی ئەبـوو سـوفیان گـوتی: کاتی خـۆی مـن لەگـەڵ دایکیـدا جووتبـووم لەسـەردەمی نەفامیـی دا، ئنجـا ناویـان لێنـا **(زیـاد بـن أبي سـفيان)**.

---

(١) الجامع لأحكام القرآن: ج١٤، ١١٩.

مەسەلەی سێیەم:

پێغەمبەر ﷺ بۆ بڕواداران لە خۆیان لە پێشترەو، هاوسەرەکانیشی دایکانیانن و، خزمانیش لە حوکمی کتێبی خوادا، بە میرات لە یەکدی گرتن لە خەڵکی دیکە شایستەترن و، ڕێش لە چاکە لەگەڵ یەکدی کردن نەگیراوە، وەك دۆستایەتیی و برادەرایەتیی:

خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ٱلنَّبِيُّ أَوۡلَىٰ بِٱلۡمُؤۡمِنِينَ مِنۡ أَنفُسِهِمۡۖ وَأَزۡوَٰجُهُۥٓ أُمَّهَٰتُهُمۡۗ وَأُوْلُواْ ٱلۡأَرۡحَامِ بَعۡضُهُمۡ أَوۡلَىٰ بِبَعۡضٖ فِي كِتَٰبِ ٱللَّهِ مِنَ ٱلۡمُؤۡمِنِينَ وَٱلۡمُهَٰجِرِينَ إِلَّآ أَن تَفۡعَلُوٓاْ إِلَىٰٓ أَوۡلِيَآئِكُم مَّعۡرُوفٗاۚ كَانَ ذَٰلِكَ فِي ٱلۡكِتَٰبِ مَسۡطُورٗا ٦﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە پێنج بڕگەدا:

١)- ﴿ٱلنَّبِيُّ أَوۡلَىٰ بِٱلۡمُؤۡمِنِينَ مِنۡ أَنفُسِهِمۡ﴾، پێغەمبەر ﷺ بۆ بڕواداران لە خۆیان لێیان لە پێشترە، هەندێك لە توێژەرەوانی قورئان گوتوویانە: ئەمە دەبێ شتێك تەقدیر بکرێ، بۆ وێنە: پاڵدراو (**مضاف**)ێك تەقدیر بکرێ، وەك: (**النَّبي أَوْلَى بِمَصَالِح المؤمِنين**)، (**بالمؤمِنين**) واتە: (**بمصالح المؤمنين**)، پێغەمبەر ﷺ بە بەرژەوەندییەکانی بڕواداران نیزیکترە لە خۆیان، واتە: ئەگەر بەرژەوەندییەکی پێغەمبەر ﷺ یان شتێك هەبێ، پێغەمبەری خوا ﷺ پێویستیی پێبێ و، ئەو مرۆڤەش بۆ خۆی پێویستیی بە شتێك بێ، دەبێ پێغەمبەری خوا ﷺ پێش خۆی بخات، وەك لە سوورەتی (**التوبة**)دا دەفەرموێ: ﴿وَلَا يَرۡغَبُواْ بِأَنفُسِهِمۡ عَن نَّفۡسِهِۦ ١٢٠﴾، واتە: نابێ خۆیان هەڵبژێرن بەسەر نەفسی پێغەمبەردا ﷺ.

کەواتە: ﴿ٱلنَّبِيُّ أَوۡلَىٰ بِٱلۡمُؤۡمِنِينَ مِنۡ أَنفُسِهِمۡ﴾، (**أي: أَشَدُّ قُرْبَاً وَيَتَضَمَّنُ (أَوْلى) الأَحَقِيَّة بالشيءِ**)، واتە: پێغەمبەری خوا ﷺ بۆ بڕواداران لە خۆیان لێیان نیزیکترە، ئنجا وشەی (**أَوْلى**) شایستە بوون بە شتێك دەگرێتە خۆی، وەك پاڵدراو (**مُضاف**) ێك لەوێدا مەزەننە (**تقدیر**) بکرێ، یانی: پێغەمبەری خوا ﷺ بە بەرژەوەندیی بڕواداران نیزیکترەو لە پێشترە لە خودی خۆیان.

٢)- ﴿ وَأَزْوَٰجُهُۥٓ أُمَّهَٰتُهُمْ ﴾، هاوسەرەكانیشی دایكانیانن، لەو بارەوە كە ئایا هاوسەرەكانی پێغەمبەر ﷺ بە دایكانی پیاوان و ئافرەتانی بڕوادار لە قەڵەم دەدرێن؟ یان تەنیا بە دایكانی پیاوان لە قەڵەم دەدرێن؟ لەو بارەوە ڕاجیایی هەیە: لە دایكمان عائیشەوە گێڕدراوەتەوە كە ئافرەتێك جارێك پێی دەڵێ: **(یا أمّاه!)** ئەی دایكە! ئەویش دەڵێ: من دایكی پیاوەكانتانم، دایكی ئافرەتان نیم، بەڵام زۆربەی زانایان دەڵێن: كە خوا دەفەرموێ: هاوسەرەكانی دایكانی بڕوادارانن، ئەم تەعبیری **(مؤمنین)** یان **(مؤمنون)** كە لە قورئاندا هاتوە، مەگەر بەڵگەو نیشانەیەك هەبێ، ئەگەرنا نێر و مێ دەگرێتەوە، هەموویان دەگرێتەوە واتە: بڕواداران چ نێر بن چ مێ، لەبەر ئەوە ئەو مانایە بەهێزترە و، ڕەنگە ئەوەی كە لە دایكمان عائیشەوە گێڕدراوەتەوە خوا لێی ڕازی بێ، ڕاست نەبێ، یان ئەوەتا دایكمان عائیشە خوا لێی ڕازیبێ، لەوەدا نەیپێكابێ، ئەگەرنا لە ڕاستییدا بۆ پیاوان و ئافرەتانیان، وەك دایكیان بوون، هەڵبەتە وەك دایكیان بوون، یانی: لە ڕووی ڕێزلێگرتن و حورمەت و، بۆ پیاوانیان لە ڕووی ئەوەوە كە پێیان ناشێن، بۆ ئافرەتان و پیاوان، پێغەمبەری خوا ﷺ وەك بابیان بووەو، هاوسەرەكانیشی وەك دایكیان بوون.

٣)- ﴿ وَأُوْلُواْ ٱلْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَىٰ بِبَعْضٍ فِى كِتَٰبِ ٱللَّهِ مِنَ ٱلْمُؤْمِنِينَ وَٱلْمُهَٰجِرِينَ ﴾، خاوەن نیزیكایەتییەكان لە كتێبی خوادا، لە یەكدی لە پێشترن لە بڕواداران و كۆچكەران، یانی: خزمایەتیی ڕاستەقینە زاڵترە لە برایەتییەك كە دانراوە بۆ قۆناغێكی كاتیی.

(فِى كِتَٰبِ ٱللَّهِ) یانی: لەوەدا كە خوا نوسیوویەتی و، لەو كتێبەی خوادا كە قورئانە، خوا لەوێدا تۆماری كردوە، خزمان لە كێ لە یەكدی نیزیكترن؟ بڕواداران بە گشتیی و، لە كۆچكەرانی بڕواداران بە تایبەتیی، لە ڕووی میرات لە یەكدی گرتنەوە، ئەم ڕستەیە زانایان ئاوایان لێكداوەتەوە: **(أي: أُولُوا الأَرْحَامِ أولى بـإرثِ ذَوِي أَرْحَامِهِـم مِـنْ إِرْثِ أَصْحَـاب ولايـة الإِيْمَـان وَالهِجْـرَة)**، واتە: خزمان بۆ میراتگرتنی خزمانیان لە ئەوانە كە بە هۆی ئیمانەوە كرابوون، بە برا بە شێوەیەكی كاتیی و میراتیان لە یەكدی دەبرد، لە پێشترن و لە یەكدی نیزیكترن.

٤)- ﴿ إِلَّآ أَن تَفۡعَلُوٓاْ إِلَىٰٓ أَوۡلِيَآئِكُم مَّعۡرُوفٗاۚ ﴾، مەگەر چاکەیەك لەگەڵ دۆستەکانتاندا بکەن، {(إلاّ) لێرەدا (إستثناء منقطع) بمعنى (لكن)}، هەڵاواردنێکی دابڕاوە بە مانای (بەڵام)ە، یانی: بەڵام ئەگەر بتانەوێ چاکەیان لەگەڵدا بکەن، ئەوە ڕێی لێنەگیراوە، بۆچی؟ چونکە هەڵاواردن پەیوەست (**إستثناء متصل**) ئەوەیە کە (**مستثنى ومستثنى منه**) یەك جۆر بن، وەك (**جاء القومُ إلاّ محمَّدٌ**)، بەڵام (**إستثناء منقطع**) هەڵاواردنی دابڕاو ئەوەیە کە (**مستثنى ومستثنى منه**) واتە: هەڵاوێردراو و لێ هەڵاوێردراو، یەك جینس نەبن، وەك لە زمانی عەرەبییدا ڕێزمان زانان وێنەیان بە: (**جاء القوم إلاّ حمار**) واتە: خەڵکەکە هات جگە لە کەرێك، کەرەکە، یەکێك نیە لە قەومەکە.

لێرەش: (**لِأَنَّ مَا بَعْد «إلاّ» لَيْسَ مِنْ جِنْس مَا قَبْلَهَا، إذ الأَولَويَّة الَّتِي أُثْبِتَت لأُولِي الأَرْحَام، أَوْلَويَّةٌ خَاصَّة وَهِيَ أولويّة الميراثِ بدلالَةِ السِّيَاق**)، واتە: چونکە ئەوەی لە دوای (إلاّ)وە هاتوە: ﴿ إِلَّآ أَن تَفۡعَلُوٓاْ إِلَىٰٓ أَوۡلِيَآئِكُم مَّعۡرُوفٗاۚ ﴾، لە جینسی ئەوەی پێشێ نیە کە: (**أولوا الأرحام**)ە، چونکە ئەو لە پێشتریەی کە چەسپاوە بۆ خزمان، لە پێشترییەکی تایبەتە کە بریتیە لە پێشتربوون بۆ میراتگرتن، بە دەلالەتی ئەو سیاقە کە ئەوەی تێدا هاتوە.

٥)- ﴿ كَانَ ذَٰلِكَ فِي ٱلۡكِتَٰبِ مَسۡطُورٗا ﴾، ئەوە لە کتێب دا تۆمار کراو بووە. (**الكتاب**) کە (**أل**)ی ناساندنی لەسەرە بۆ (**عهد**)ە، واتە: ئەوە لە کتێبەکە لە کتێبی خوادا، لەوەدا کە خوا لەسەر خەڵکی نووسیوەو پێویستی کردوە، تۆمارکراوە، دەشگونجێ (**الكتاب**) (**أل**)ی (**تعريف**) بێ و بۆ (**عهد**) بێ، بەڵام مەبەست لە (**كتاب**)، (**لوح محفوظ**) بێ، یانی: زانیاریی خوا ﷻ واتە: دەگونجێ کە دەفەرموێ: (**في كتاب الله**) ئەم (**كتابُ الله**)یە، لەگەڵ ئەو (**الكتاب**)ە، لە یەك جیا بن، (**كتاب الله**) قورئانە، بەڵام (**الكتاب**) لێرەدا واتە: زانیاریی خوا، ئەم ڕایەش بەهێزترە، دەشگونجێ هەر یەك بن و، ئەو کاتە (ال) بە هی (**عهد**) دادەنرێ، واتە: لە کتێبەکەدا کە (**كتاب الله**)ەو پێشتر ناوی هاتوە.

پێغەمبەر ﷺ لەو بارەوە کە دەبێ وا مامەڵەی لەگەڵدا بکرێ، کە بۆ بڕواداران لە خۆیان لێیان لە پێشترەو نیزیکترە و شایستەترە، فەرمایشتی زۆرن، دوو فەرموودەیان لێ بە نموونە دێنینەوە:

یەکەم: {**عَن أَبِي هُرَيْرَةَ** رضي الله عنه**، عَن النَّبِيِّ** ﷺ **قَالَ: مَا مِنْ مُؤْمِنٍ إِلاَّ وَأَنَا أَوْلَى النَّاسِ بِهِ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ، اقْرَءُوا إِنْ شِئْتُمْ: النَّبِيُّ أَوْلَى بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ، فَأَيُّمَا مُؤْمِنٍ تَرَكَ مَالًا فَلْيَرِثْهُ عَصَبَتُهُ مَنْ كَانُوا، فَإِنْ تَرَكَ دَيْنًا، أَوْ ضَيَاعًا، فَلْيَأْتِنِي فَأَنَا مَوْلَاهُ**} (**أخرجه البخاري: ٢٣٩٩، ومسلم: ١٦١٩**)، واتە: ئەبوو هوڕەیرە رضي الله عنه دەڵێ: پێغەمبەر ﷺ دەفەرمووێ: هیچ بڕوادارێك نیە، مەگەر من نیزیکترین کەسم لێی لە دنیاو لە دواڕۆژدا، ئەگەر دەتانەوێ بەڵگەی ئەوە بزانن، بخوێننەوە، (**النَّبِيُّ أَوْلَى بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ**)، ئنجا هەر بڕوادارێك ماڵ و سامانێکی بەجێهێشت با خزمەکانی پشتێی، خزمە میراتگرەکانی لێی بەمیرات بگرن، (هەر کەسێك بن)، بەڵام ئەگەر قەرزێکی بەجێهێشت (قەرزی لەسەر بوو)، یاخود ماڵ و منداڵێك کە دەبوو سەرپەرشتیی بکرێ، ئەگەرنا زایەدەبوون، با بێت بۆ لای من، من دۆست و سەرپەرشتیارو نیزیکم بۆی.

دووەم: {**عَن أَنَس** رضي الله عنه**، قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ** ﷺ**: لاَ يُؤْمِنُ أَحَدُكُمْ، حَتّى أَكُونَ أَحَبَّ إِلَيْهِ مِنْ وَالِدِهِ وَوَلَدِهِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ**} (**أخرجه البخاري: ١٤، ومسلم: ٦٧**)، واتە: ئەنەس رضي الله عنه دەڵێ: پێغەمبەر ﷺ دەفەرمووێ: هیچ کامێکتان بە بڕوادار لە قەڵەم نادرێن، تاکو منی لە لا خۆشەویستتر نەبێ لە باب و دایکی و منداڵ و، وەچەکەی و، تێکڕای خەڵکی.

مەسەلەی چوارەم و كۆتایی:

پەیمانی پتەو وەرگرتنی خوا لە پێغەمبەران بە گشتیی و، بە تایبەت موحەممەدو نووح و ئیبراهیم و مووساو عیسای كوڕی مەریەم (عَلَيْهِمُ الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم) تاكو خوا لە ڕاستیی ڕاستان بپرسێ و، بێبڕوایانیش سزایەكی بە ئێش بدات:

خوا ﷻ دەفەرمووێ: ﴿ وَإِذْ أَخَذْنَا مِنَ النَّبِيِّينَ مِيثَاقَهُمْ وَمِنكَ وَمِن نُّوحٍ وَإِبْرَاهِيمَ وَمُوسَىٰ وَعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ ۖ وَأَخَذْنَا مِنْهُم مِّيثَاقًا غَلِيظًا ﴿٧﴾ لِّيَسْأَلَ الصَّادِقِينَ عَن صِدْقِهِمْ ۚ وَأَعَدَّ لِلْكَافِرِينَ عَذَابًا أَلِيمًا ﴿٨﴾ ﴾.

شیكردنەوەی ئەم دوو ئایەتە، لە پێنج بڕگەدا:

١)- ﴿ وَإِذْ أَخَذْنَا مِنَ النَّبِيِّينَ مِيثَاقَهُمْ ﴾، یادیش بكەوە كاتێك پەیمانێكی پتەومان لە پێغەمبەران وەرگرت.

(**وَإِذ**) (**و**) بۆ بادانەوەیەو ئەمە دەباتەوە سەر ئەوەی پێشێ، واتە: هەروەها (**إذ**)یش، یانی: یاد بكەوە (**اذكر**)، كاتێك پەیمانیانمان لە پێغەمبەران (**عَلَيْهِمُ الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم**) وەرگرت بە گشتیی، (**الميثَاقُ: إسمُ للعَهْدِ وَتَحْقِيقُ الوَعْد**)، ناوە بۆ پەیمان و جێبەجێكردنی بەڵێن، ئایا ئەو بەڵێن و پەیمانەی كە لە پێغەمبەران (**عَلَيْهِمُ الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم**) وەرگیراوە، چی بووە؟ خوا ﷻ بە گشتیی باسی كردوە، بەڵام بە ڕەوت (**سیاق**)و بە عەقڵ و سەلیقە دەزانرێ، كە ئەو پەیمانەی لە پێغەمبەران (**عَلَيْهِمُ الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم**) وەرگیراوە، دەبێ شتێك بێ تایبەت بێ بەوانەوە، ئەویش ئەوەیە: مادام خوا كردوونی بە نوێنەری خۆی و، ڕەوانەكراوی خۆی، دەبێ پەیامی خوا بگەیەنن بە بەندەكان و، دەبێ بەندەكان دڵخۆش بكەن و، موژدەیان پێ بدەن، ئەگەر ڕێی خوا بگرن و، بیانترسێنن و هۆشیاریان بكەنەوەو هۆشداریيان پێ بدەن، ئەگەر لار بڕۆن و لە ڕێ لابدەن و، دەبێ

ئـەو ئاییـن و بەرنامەیـەی خـوا پێیـدا نـاردوون، هەوڵبـدەن لـە خۆیانـدا، لـە مـاڵ و خێزانیانـدا، لـە دەوروبەریـان، لـە کۆمەڵگایانـدا، لـە هەمـوو ڕووەکانەوە بەرجەسـتەی بکـەن و جێبەجێـی بکـەن، خـوا ئـەو بەڵێنەی لـە پێغەمبـەران (**عَلَيْهِمُ الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم**) وەرگرتـوە، دەزانـرێ کـە ئـەو بەڵێـن و پەیمانـە، نێوەڕۆکەکـەی ئەوەیـە.

٢)- ﴿وَمِنكَ وَمِن نُّوحٍ وَإِبْرَٰهِيمَ وَمُوسَىٰ وَعِيسَى ٱبْنِ مَرْيَمَ﴾، هەروەها لە تۆو لە نووح و ئیبراهیم و مووساو عیسای کوڕی مەریەم، دوای ئەوەی کە بە گشتیی باسی پێغەمبەران (**عَلَيْهِمُ الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم**) دەکات، ئنجا دەفەرموێ: هەروەها بە تایبەت: پەیمان و بەڵێنی پتەومان لە تۆ و، لە نووح و ئیبراهیم و مووساو عیسای کوڕی مەریەمیش وەرگرت، ئەمە لە زمانی عەرەبییدا پێی دەگوترێ: (**ذِكْرُ الخَاصِّ بَعْدَ العَام**)، باسکردنی شتی تایبەتە لە دوای شتی گشتیی، پێغەمبەران (**عَلَيْهِمُ الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم**) بە گشتیی پەیمانیان لێوەرگیراوە، بەڵام بە تایبەت لە تۆ ئەی موحەممەد! ﷺ و لە نووح و، لە ئیبراهیم و، مووساو، عیسای کوڕی مەریەم، ئەم پێنج (٥) پێغەمبەرە (**عَلَيْهِمُ الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم**) لە سووڕەتی (**الشورى**)ش دا خوای پەروەردگار پێکەوەی هێناون، کە دەفەرموێ: ﴿شَرَعَ لَكُم مِّنَ ٱلدِّينِ مَا وَصَّىٰ بِهِۦ نُوحًا وَٱلَّذِىٓ أَوْحَيْنَآ إِلَيْكَ وَمَا وَصَّيْنَا بِهِۦٓ إِبْرَٰهِيمَ وَمُوسَىٰ وَعِيسَىٰٓ ۖ أَنْ أَقِيمُوا۟ ٱلدِّينَ وَلَا تَتَفَرَّقُوا۟ فِيهِ ﴿١٣﴾﴾، واتە: خوا لە ئایینی گشتیی خۆی بەرنامەی بۆ داناون، ئەوەی کە نووحی پێ ڕاسپارد بوو و، ئەوەی بۆ تۆمان سروشکردوە و، ئەوەی کە ئیبراهیم و مووساو عیساشمان پێ ڕاسپارد بوون، (ئەویش بریتیە لەوەی:) ئایین بەرپا بکەن و تێیدا پەرتەوازە مەبن.

کەواتـە: ئـەو پەیمانـەی کـە لێـرە وەرگیـراوە، هـەر ئەوەیـە کـە ئاییـن بەرنامـەی خـوا، دەبـێ ڕابگەیەنـرێ و بەرپـا بکـرێ و، بەرجەسـتە بکـرێ لەسـەر زەوی و، تێیـدا پەرتـەوازە نەبـن، ئنجـا هەندێـك لـە زانایـان - وەك لـە (**موسـوعة**) عەرەبییەکـەی خۆم: (**الإسـلام كـما يتجـلى في كتـاب اللـه**) لـە بەرگـی پێنجـەم (٥)دا، کـە تەرخانـم کـردوە بـۆ بـاسی پێغەمبـەران، ئـەو پێنـج (٥) پێغەمبـەرە کـە لێـرەدا پێکـەوە هاتـوون واتـە: نـووح و ئیبراهیـم و مووسـاو عیسـا و موحەممـەد (**عَلَيْهِـمُ الصَّـلاَةُ وَالسَّلاَم**)، هەروەهـا لـە سـووڕەتی (**الشـورى**)ش دا پێکـەوە هاتـوون، هەندێـك لـە زانایـان کردوویانـە بـە

بەڵگە لەسەر ئەوەی کە خوا بە پێغەمبەری خاتەم دەفەرموێ: ﴿ فَٱصۡبِرۡ كَمَا صَبَرَ أُوْلُواْ ٱلۡعَزۡمِ مِنَ ٱلرُّسُلِ ﴿٣٥﴾ ﴾الأحقاف، واتە: خۆت ڕابگرە وەك چۆن خاوەن عەزم و ئیرادە پتەوەکان لە پێغەمبەران خۆیان ڕاگرت، گوتوویانە: **(أولوا العزم)** ئەو پێنجەن.

بەڵام من لەوێ دا باسم کردوە، کە لە ڕاستییدا ئەو بۆچوونە ڕاست نیە، پێغەمبەران تەنیا ئەو پێنجەیان خاوەن عەزم نەبوون، بەڵکو پێغەمبەران هەموویان خاوەن عەزم و ئیرادەی پتەو بوون، بەڵێ دەگونجێ بگوترێ: ئەو پێنجەیان ناسراوترن، یاخود ئیرادەو عەزمەکەیان بەهێزتر بووە، بەڵام مانای وا نیە پێغەمبەرانی دیکە خاوەن عەزم نەبوو بن، لە سوورەتی **(طـه)**دا خوا لە بارەی ئادەمەوە دەفەرموێ: ﴿ وَلَمۡ نَجِدۡ لَهُۥ عَزۡمٗا ﴿١١٥﴾ ﴾طـه، عەزمـمان پێوە نەبینی واتە: لەو هەڵوێستەدا عەزمـمان پێوە نەبینی، نەك ئادەم خاوەن عەزم نەبوو بێ، واتە: لەو هەڵوێستەدا کە خۆی مەرزەم بکات و، لە درەختە قەدەغەکراوەکە نەخواو، بە فێڵی شەیتان هەڵنەخەڵەتێ، لەوەدا عەزیمەت و عەزم و ئیرادەیەکی پتەومان پێوە نەبینی، نەك بە گشتیی ئادەم خاوەن عەزم نەبووبێ، یاخود تەنیا ئەو پێنج پێغەمبەرە خاوەن عەزم بووبن!!

کە ئەوە هەڵەیەکە، من کاتی خۆی لەو مەوسووعەیەدا ڕاستم کردۆتەوە، چونکە بێگومان تەنیا بە خاوەن عەزم لە قەڵەمدانی ئەو پێنج پێغەمبەرە، نوقسانیی و پاڵدانە لای پێغەمبەرانی دیکەیە، ئنجا ئێمە هەر لەبەر ئەوەی مەدحی پێنج لە پێغەمبەرانی خوا دەکەین، با لەوانی دیکەش ناسراوتر و پلە بەرزتر بن، بێنین ئەوانی دیکە بشکێنین، شتێکی خراپمان کردوە، چونکە لە ڕاستییدا پێغەمبەران، هەر کامێکیان لە ڕۆژگاری خۆیدا لە نێو خەڵکی خۆیدا، باشترین بووە و، پێغەمبەران بە گشتیی باشترینی مرۆڤەکانن، وەك خوا ﷻ لە سوورەتی **(النمل)**دا دەفەرموێ: ﴿ قُلِ ٱلۡحَمۡدُ لِلَّهِ وَسَلَٰمٌ عَلَىٰ عِبَادِهِ ٱلَّذِينَ ٱصۡطَفَىٰٓۗ ءَآللَّهُ خَيۡرٌ أَمَّا يُشۡرِكُونَ ﴿٥٩﴾ ﴾النمل، واتە: بڵێ ستایش بۆ خواو سەلامی خوا لەسەر ئەو بەندانەی کە هەڵیبژاردوون، یان دەفەرموێ: ﴿ ٱللَّهُ يَصۡطَفِي مِنَ

﴿ٱلْمَلَٰٓئِكَةِ رُسُلًا وَمِنَ ٱلنَّاسِۚ إِنَّ ٱللَّهَ سَمِيعٌۢ بَصِيرٌ ٧٥﴾ الحج، واتە: خوا لە فریشتەکان و لە خەڵکێ نوێنەران هەڵدەبژێرێ، بە دڵنیایی خوا بیسەری بینەرە.

پێغەمبەران (عَلَيْهِمُ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ) هەڵبژێردراوانی خوای پەروەردگارن و، لە سوورەتی (ص)دا، کە دەفەرموێ: ﴿وَإِنَّهُمْ عِندَنَا لَمِنَ ٱلْمُصْطَفَيْنَ ٱلْأَخْيَارِ ٤٧﴾، واتە: ئەوانە بەندە بژاردەو گوڵبژێرکراوەکانی ئێمەن.

٣)- ﴿وَأَخَذْنَا مِنْهُم مِّيثَٰقًا غَلِيظًا﴾، هەروەها پەیمانێکی زۆر پتەو و مەحکەممان لێوەرگرتن، (الغليظ: القوي المتين الخلق)، (الغليظ) شتێکە کە قاییم و قوڵ دروست کرابێ، بەڵام (اسْتُعِيرَ هُنَا للعظِيم الرَّفيعِ فِي جِنْسِهِ)، لێرە خوازراوەتەوە، بۆ شتێکی مەزن و بەرز لە جینسی خۆی.

٤)- ﴿لِّيَسْـَٔلَ ٱلصَّٰدِقِينَ عَن صِدْقِهِمْ﴾، تاکو لە بارەی ڕاستییانەوە لە ڕاستان بپرسێ.

خوا ﷻ بۆیە پەیمانی لە پێغەمبەران وەرگرتوە، پێغەمبەرانی ناردن و پەیمانی لێوەرگرتن، تاکو لە ڕاستان بپرسێتەوە دەربارەی ڕاستییەکەیان.

٥)- ﴿وَأَعَدَّ لِلْكَٰفِرِينَ عَذَابًا أَلِيمًا﴾، بۆ بێبڕوایانیش سزایەکی بە ئێشی داناوە، ئەم (ل)ە، هەندێك لە زانایان دەڵێن: ئەمە (ل)ی (عاقبة)یە، تاکو سەرەنجام ئاوای لێبێ، وەك لە سوورەتی (القصص) دەفەرموێ: ﴿فَٱلْتَقَطَهُۥٓ ءَالُ فِرْعَوْنَ لِيَكُونَ لَهُمْ عَدُوًّا وَحَزَنًاۗ إِنَّ فِرْعَوْنَ وَهَٰمَٰنَ وَجُنُودَهُمَا كَانُوا۟ خَٰطِـِٔينَ ٨﴾، چونکە ئالی فیرعەون، بنەماڵەی فیرعەون و شوێن کەوتووانی فیرعەون، بۆیە مووسای مەلۆتکەیان هەڵنەگرتەوە، کە بۆیان ببێ بە دوژمن و مایەی دڵتەنگیی، کەواتە: لێردا (ل)کە، (ل)ی سەرەنجامە کە سەرەنجام وایلێبێ، تاکو سەرەنجام خوا ﷻ لە ڕاستان بپرسێتەوە، دەربارەی ڕاستییەکەیان، ئنجا ڕاستان دەگونجێ پێغەمبەران (عَلَيْهِمُ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ) مەبەست بن، کە لە لووتکەی ڕاستییدا بوون، دەشگونجێ مەبەست هەموو ئەو بڕوادارانە بن، کە بە دوای پێغەمبەران کەوتوون، بەڕاستیی، بۆ ئەوەی خوا لێیان بپرسێتەوە، چونکە ئەگەر پێغەمبەریان بۆ نەنێررابان و، پەیامی خوایان بۆ ڕەوانە نەکرابایەو، دوایی خوا لێی

پرسیبانەوە، بیانوویان دەبوو، پاساویان دەبوو، دەیانگوت: خوایە! نەمانزانی تۆ چیت پێ چاکەو، چیت پێ خراپە، تاکو چاکەکە بکەین و خۆمان لە خراپەکە بپارێزین، هەروەها بۆ ئەوەی بێبڕوایانیش خوا ﷻ ئازارێکی بە ئێشیان بۆ دابنێ، ئەو کاتە ئەوانیش هیچ بیانوو پاساویان نابێ.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ، أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

دەرسی دووەم

پێناسەی ئەم دەرسە

ئـەم دەرسـەمان ئایەتەكانـی: (٩ - ٢٧) واتـە: نـۆزدە (١٩) ئایـەت دەگرێتـە خـۆی، تێیانـدا بـاسی جەنگـی ئەحـزاب (**خنـدق**) كـراوە، كـە لـە ساڵی پێنجەمـی (٥) كۆچیـی دا ڕوویـداوە، بەڵكـو دەتوانیـن بڵێیـن: حەڤـدە (١٧) ئایـەتی بـاسی جەنگـی خەندەقن و، دوو (٢) ئایەتیشـیان بـاسی جەنگـی بـەنی قوڕەیـزەن، كـە هـەردوو جەنگەكـە بـە دوای یەكـدا بـوون و لـە كۆتایـی سـاڵی پێنجەمـی كۆچییـدا ڕوویانـداوە، لـە مانگـی شـەووالدا كـە دەكاتـە مانگـی دە (١٠)یـەم لـە سـاڵی كۆچیـی دا، كـە (**بنـو قریظـة**) ی جوولەكـە هـەر لەمیـانی جەنگـی ئەحزابـدا پەیمانیـان لەگـەڵ پێغەمبـەر و ﷺ مسـوڵمانانـدا شـكاند و، ویسـتیان خەنجـەری غـەدر لـە پشـتەوەڕا لـە مسـوڵمانان بـدەن، بـەڵام خـوای دادگـەر و باڵادەسـت پیلانەكەیـانی هەڵوەشـاندەوەو، كـردی بـە نەخـشی سـەر ئـاو.

﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ٱذۡكُرُواْ نِعۡمَةَ ٱللَّهِ عَلَيۡكُمۡ إِذۡ جَآءَتۡكُمۡ جُنُودٞ فَأَرۡسَلۡنَا عَلَيۡهِمۡ رِيحٗا وَجُنُودٗا لَّمۡ تَرَوۡهَاۚ وَكَانَ ٱللَّهُ بِمَا تَعۡمَلُونَ بَصِيرًا ٩ إِذۡ جَآءُوكُم مِّن فَوۡقِكُمۡ وَمِنۡ أَسۡفَلَ مِنكُمۡ وَإِذۡ زَاغَتِ ٱلۡأَبۡصَٰرُ وَبَلَغَتِ ٱلۡقُلُوبُ ٱلۡحَنَاجِرَ وَتَظُنُّونَ بِٱللَّهِ ٱلظُّنُونَا۠ ١٠ هُنَالِكَ ٱبۡتُلِيَ ٱلۡمُؤۡمِنُونَ وَزُلۡزِلُواْ زِلۡزَالٗا شَدِيدٗا ١١ وَإِذۡ يَقُولُ ٱلۡمُنَٰفِقُونَ وَٱلَّذِينَ فِي قُلُوبِهِم مَّرَضٞ مَّا وَعَدَنَا ٱللَّهُ وَرَسُولُهُۥٓ إِلَّا غُرُورٗا ١٢ وَإِذۡ قَالَت طَّآئِفَةٞ مِّنۡهُمۡ يَٰٓأَهۡلَ يَثۡرِبَ لَا مُقَامَ لَكُمۡ فَٱرۡجِعُواْۚ وَيَسۡتَـٔۡذِنُ فَرِيقٞ مِّنۡهُمُ ٱلنَّبِيَّ يَقُولُونَ إِنَّ بُيُوتَنَا عَوۡرَةٞ وَمَا هِيَ بِعَوۡرَةٍۖ إِن يُرِيدُونَ إِلَّا فِرَارٗا ١٣ وَلَوۡ دُخِلَتۡ عَلَيۡهِم مِّنۡ أَقۡطَارِهَا ثُمَّ سُئِلُواْ ٱلۡفِتۡنَةَ لَأٓتَوۡهَا وَمَا تَلَبَّثُواْ بِهَآ إِلَّا يَسِيرٗا ١٤ وَلَقَدۡ كَانُواْ عَٰهَدُواْ ٱللَّهَ مِن قَبۡلُ لَا يُوَلُّونَ ٱلۡأَدۡبَٰرَۚ وَكَانَ عَهۡدُ ٱللَّهِ

مَسْـُٔولًا ﴿١٥﴾ قُل لَّن يَنفَعَكُمُ ٱلْفِرَارُ إِن فَرَرْتُم مِّنَ ٱلْمَوْتِ أَوِ ٱلْقَتْلِ وَإِذًا لَّا تُمَتَّعُونَ إِلَّا
قَلِيلًا ﴿١٦﴾ قُلْ مَن ذَا ٱلَّذِى يَعْصِمُكُم مِّنَ ٱللَّهِ إِنْ أَرَادَ بِكُمْ سُوٓءًا أَوْ أَرَادَ بِكُمْ رَحْمَةً ۚ وَلَا يَجِدُونَ
لَهُم مِّن دُونِ ٱللَّهِ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا ﴿١٧﴾ ۞ قَدْ يَعْلَمُ ٱللَّهُ ٱلْمُعَوِّقِينَ مِنكُمْ وَٱلْقَآئِلِينَ لِإِخْوَٰنِهِمْ هَلُمَّ
إِلَيْنَا ۖ وَلَا يَأْتُونَ ٱلْبَأْسَ إِلَّا قَلِيلًا ﴿١٨﴾ أَشِحَّةً عَلَيْكُمْ ۖ فَإِذَا جَآءَ ٱلْخَوْفُ رَأَيْتَهُمْ يَنظُرُونَ إِلَيْكَ
تَدُورُ أَعْيُنُهُمْ كَٱلَّذِى يُغْشَىٰ عَلَيْهِ مِنَ ٱلْمَوْتِ ۖ فَإِذَا ذَهَبَ ٱلْخَوْفُ سَلَقُوكُم بِأَلْسِنَةٍ حِدَادٍ
أَشِحَّةً عَلَى ٱلْخَيْرِ ۚ أُو۟لَٰٓئِكَ لَمْ يُؤْمِنُوا۟ فَأَحْبَطَ ٱللَّهُ أَعْمَٰلَهُمْ ۚ وَكَانَ ذَٰلِكَ عَلَى ٱللَّهِ يَسِيرًا ﴿١٩﴾
يَحْسَبُونَ ٱلْأَحْزَابَ لَمْ يَذْهَبُوا۟ ۖ وَإِن يَأْتِ ٱلْأَحْزَابُ يَوَدُّوا۟ لَوْ أَنَّهُم بَادُونَ فِى ٱلْأَعْرَابِ
يَسْـَٔلُونَ عَنْ أَنۢبَآئِكُمْ ۖ وَلَوْ كَانُوا۟ فِيكُم مَّا قَٰتَلُوٓا۟ إِلَّا قَلِيلًا ﴿٢٠﴾ لَّقَدْ كَانَ لَكُمْ فِى
رَسُولِ ٱللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِّمَن كَانَ يَرْجُوا۟ ٱللَّهَ وَٱلْيَوْمَ ٱلْءَاخِرَ وَذَكَرَ ٱللَّهَ كَثِيرًا ﴿٢١﴾ وَلَمَّا
رَءَا ٱلْمُؤْمِنُونَ ٱلْأَحْزَابَ قَالُوا۟ هَٰذَا مَا وَعَدَنَا ٱللَّهُ وَرَسُولُهُۥ وَصَدَقَ ٱللَّهُ وَرَسُولُهُۥ ۚ وَمَا زَادَهُمْ
إِلَّآ إِيمَٰنًا وَتَسْلِيمًا ﴿٢٢﴾ مِّنَ ٱلْمُؤْمِنِينَ رِجَالٌ صَدَقُوا۟ مَا عَٰهَدُوا۟ ٱللَّهَ عَلَيْهِ ۖ فَمِنْهُم مَّن قَضَىٰ
نَحْبَهُۥ وَمِنْهُم مَّن يَنتَظِرُ ۖ وَمَا بَدَّلُوا۟ تَبْدِيلًا ﴿٢٣﴾ لِّيَجْزِىَ ٱللَّهُ ٱلصَّٰدِقِينَ بِصِدْقِهِمْ وَيُعَذِّبَ
ٱلْمُنَٰفِقِينَ إِن شَآءَ أَوْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ كَانَ غَفُورًا رَّحِيمًا ﴿٢٤﴾ وَرَدَّ ٱللَّهُ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟
بِغَيْظِهِمْ لَمْ يَنَالُوا۟ خَيْرًا ۚ وَكَفَى ٱللَّهُ ٱلْمُؤْمِنِينَ ٱلْقِتَالَ ۚ وَكَانَ ٱللَّهُ قَوِيًّا عَزِيزًا ﴿٢٥﴾ وَأَنزَلَ
ٱلَّذِينَ ظَٰهَرُوهُم مِّنْ أَهْلِ ٱلْكِتَٰبِ مِن صَيَاصِيهِمْ وَقَذَفَ فِى قُلُوبِهِمُ ٱلرُّعْبَ فَرِيقًا
تَقْتُلُونَ وَتَأْسِرُونَ فَرِيقًا ﴿٢٦﴾ وَأَوْرَثَكُمْ أَرْضَهُمْ وَدِيَٰرَهُمْ وَأَمْوَٰلَهُمْ وَأَرْضًا لَّمْ تَطَـُٔوهَا ۚ
وَكَانَ ٱللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرًا ﴿٢٧﴾

مانای دەقاو دەقی ئایەتەکان

{ئەی ئەوانەی بڕواتان هێناوە! یادی چاکەی خوا بکەنەوە بەسەرتانەوە، کاتێك سەربازانێك (سوپایەك) بۆتان هاتن، ئێمەش بایەك(ی بەهێز)مان ناردە سەریان، وێڕای سەربازانێك (لە فریشتان) کە نەتاندەدیتن و، خواش بینەری ئەوەبوو کە دەتانکرد ﴿٩﴾ کاتێك لە سەرووتانەوە و، لە لای خوارووتانەوە بۆتان هاتن (ئابلووقەیان دان) و، ئەو حاڵە یاد بکەنەوە کە چاوەکان (لە ترس و حەژمەتان) لایاندا، (ئەبڵەق بوون) و دڵەکان گەیشتنە گەرووان و، گومانی جۆراوجۆرتان بە خوا دەبردن ﴿١٠﴾ لەو کات و شوێنەدا بڕواداران تاقیکرانەوەو بە سەختیی ڕاتەکێنران ﴿١١﴾ هەروەها یاد بکەنەوە کاتێك مونافیقەکان و ئەوانەی دڵەکانیان نەخۆشیی تێدایە، دەیانگوت: خواو پێغەمبەرەکەی تەنیا گفتی فریودەریان پێداوین ﴿١٢﴾ دیسان یاد بکەنەوە کاتێك کۆمەڵێکیان گوتیان: ئەی خەڵکی یەثریب! هیچ شوێنی مانەوەتان نیە (سوود لە مانەوەتان لێرەدا نیە لە مەیدانی جەنگدا) و، بگەڕێنەوە (ماڵەکانی خۆتان)، هەروەها کۆمەڵێکیان مۆڵەتیان لە پێغەمبەر وەردەگرت دەیانگوت: بێگومان ماڵەکانمان بە دەرەوەن (هیچ پارێزەریان نیە)، لە حاڵێك دا کە (ماڵەکانیان) بە دەرەوەش نەبوون (بێ پارێزەر نەبوون) تەنیا مەبەستیان ڕاکردن بوو ﴿١٣﴾ ئەگەر هاتباو لە لایەکانی شارەوە بەسەریاندا درابایە (و دوژمن لێیان وە ژوورکەوتبایە)، ئنجا داوای هەڵگەڕانەوەیان لێکرابایە، دەیانکردو کەمێك نەبێ جێبەجێکردنی ئەو (داواکاری)ەیان نەدەوەخراند ﴿١٤﴾ هەرچەندە بە دڵنیاییشەوە پێشتر پەیمانیان بە خوادا بوو کە پشت ناکەنە دوژمن و، بێگومان پەیمانی خواش لێی دەپرسرێتەوە ﴿١٥﴾ پێیان بڵێ: ئەگەر لە مردن و کوشتن ڕابکەن، ڕاکردن سوودتان پێ ناگەیەنێ و، لە حاڵی قوتاربوونیش دا کەمێك نەبێ (لە ژیانی دنیا) بەهرەمەند ناکرێن ﴿١٦﴾ بڵێ: ئایا ئەگەر خوا خراپە و زیانێکی بۆتان بوێ، یان بەزەییەکی بۆتان بوێ، ئەو کەسە کێیە کە لە

بەرانبەریدا دەتانپارێزێ و چەپاڵەتان دەدات! (بێگومان) جگە لە خوا هیچ دۆست و پشتیوانێك شك نابەن ﴿١٧﴾ مسۆگەر خوا ئەوانەتان باش دەناسێ کە پەکخەرو کۆسپن (لە بەشداریی کردنی جەنگ دا)، هەروەها بێژەران بە برایەکانیان: وەرنە لامان (و مەچن بۆ جەنگ) دەناسێ، لە حاڵێك دا کە خۆشیان کەمێك نەبێ ناچن بۆ جەنگ ﴿١٨﴾ ئەوانە (لە هەموو ڕوویێکەوە) لەگەڵتان چرووکن، (بێ خێرن بۆتان، کاتێکیش ترس دێ، دەیانبینی تەماشات دەکەن، چاویان دەسووڕێن وەك کەسێك کە لە کاتی مردن دا بێهۆشیی بەسەردا دێ، کەچی هەر کات ترس نەما، دەتانخەنە بەر زمانە تیژو بڕندەکانیان، لە (ئەنجامدانی) هەر چاکەیەك دا چرووك ڕژدن، ئا ئەوانە (کاتی خۆیشی) بڕوایان نەهێنا، ئنجا سەرەنجام خوا کردەوە (بە ڕواڵەت باشە)کانی هەڵوەشاندوونەوەو، ئەوەش بۆ خوا ئاسانە ﴿١٩﴾ (ئەوانە دوای شکانی ئابڵووقەی شارو ڕۆیشتنی سوپای دوژمن) هێندە ترساون، پێیان وایە (سوپایەکانی) حیزبەکان نەڕۆیشتوون و، ئەگەر (گریمان) حیزبەکانیش بگەڕێنەوە (بۆ سەر مەدینە) حەز دەکەن، لە نێو عەرەبە بیاباننشینەکاندا بن (لە دوورەوە) لە هەواڵەکانتان بپرسن و، ئەگەر لە نێویشتاندا بان تەنیا کەمێك دەجەنگان ﴿٢٠﴾ بە دڵنیایی لە پێغەمبەری خوادا ﷺ سەرمەشقێکی باش هەیە، بۆ هەر کەس بە ئومێدی (بەزەیی) خواو (پاداشتی) ڕۆژی دوایی بێ و، زۆر یادی خوا بکات ﴿٢١﴾ کاتێکیش بڕواداران حیزبەکانیان دیتن، گوتیان: ئەمە بوو کە خواو پێغەمبەرەکەی بەڵێنیان پێدابووین (کە لە تەنگانانەدا سەردەکەوین) و، خواو پێغەمبەرکەیشی ڕاستیان فەرموو و، ئەو (حاڵەت)ەش، تەنیا بڕوا و ملکەچیی تێدا زێدەکردن ﴿٢٢﴾ لە نێو بڕواداران دا پیاوانێك (ی دانسقە) هەن، کە لەو پەیمانەی لەگەڵ خوادا بەستوویانە، ڕاستیان کردوە، ئنجا هەیانە بەڵێنەکەیان جێ بەجێکردوەو، هەشیانە چاوەڕێ دەکات و، هیچ گۆڕانێکیان تێدانەکردوە ﴿٢٣﴾ (ئامانجیش لەوە ئەوە بوو) کە خوا پاداشتی ڕاستان بە هۆی ڕاستییانەوە بداتەوەو، ئەگەر ویستیشی سزای مونافیقەکان بدات، یان گەڕانەوەیان لێ وەربگرێ، بێگومان خوا لێبووردەی میهرەبانە ﴿٢٤﴾ سەرەنجامیش خوا ئەوانەی بێبڕوان بە (دڵی پڕ لە) پەستیی و تووڕەییەوە بەرپەرچ دانەوە و، هیچ سوودێکیان وەرنەگرت و، خواش جەنگی لە

كـۆڵ بـڕواداران كـردەوە و، خـواش بـە هێـزی زاڵـە ﴿٢٥﴾ ئەوانـەش لـە خـاوەن كتێبەكان كـە پشـتگیرییان كـردن (هـی بتپەرسـتەكانی مەككـە) لـە قەڵایەكانیـان دایبەزانـدن و، تـرس و بیمـی هاویشـتە دڵەكانیانـەوە (كـە سـەرەنجام) كۆمەڵێكتـان (لێیـان) كوشـت و، كۆمەڵێكیشـیانتان بـە دیـل گرتـن ﴿٢٦﴾ هەروەهـا زەوییەكەیـان و خانووەكانیـان و سـامانەكانیان و، سـەرزەمینێكیش كـە نەچـوو بوونـە سـەری (نەكەوتبـووە ژێـر ڕكێفتـان، ئەوانـەی هەمـوو) كـردە میراتتـان (بـە میراتتـان گـرت)و، خـواش لەسـەر هەمـوو شـتێك توانایـە ﴿٢٧﴾}.

شیكردنەوەی هەندێک لە وشەكان

(زَاغَتِ ٱلۡأَبۡصَٰرُ): واتـە: چاویـان ئەبڵـەق بـوون، یـان: چاویـان لایـدا، (**الزَّيْـغُ: المَيْـلُ عَـنِ الإِسْـتِقَامَة**)، (**زیـغ**) بریتیـە لـەوە كـە شـتێك لـە ڕێـی ڕاسـت لا بـدات، مـرۆڤ كاتێـك دەكەوێتـە حاڵەتێـكی تـرس و لەرزێـكی زۆر، سەراسـیمە دەبـێ و چـاوی ئەبڵـەق دەبـن و، چـاوی بـە هەمـوو لایانـدا دەسـووڕێن، چونكـە نازانـێ ئـەوەی جێـگای مەترسـییە بـۆی، لـە كوێـوە دێ؟ لەبـەر ئـەوە چـاوی دەسـووڕێن.

(ٱلۡحَنَاجِرَ): (**جَمْـعُ حَنْجَـرَة، وَهِـيَ رَأْسُ الغَلْصَمَـةِ مِـنْ خَـارِجٍ**)، (**حَنجـرة**) قـوڕگ، كـە بـە (**حَنَاجِـر**) كـۆ دەكرێتـەوە، (**وبَلَغَـتِ القُلُـوب الحَنَاجِـر**)، دڵـەكان گەیشـتنە قوڕقوڕاگـەكان، كـە مەبەسـت ئەوەیـە دڵـەكان زۆر بـە خێرایـی لـێ دەدەن و، مـرۆڤ وا هەسـت دەكات خەریكـە دڵـی بێتـەدەر.

(زِلۡزَالٗا): واتـە: ڕاشـەقێنران، ڕاتەكێـنران، (**التَّزَلْـزُلُ: الإِضْطِـرَابُ وَتَكْرِيـرُ حُـرُوفِ لَفْظِـهِ تنبيـهٌ عَـلَى تَكْرِيـرِ مَعْنَـى الزَّلـلُ فيـهِ**)، (**زلـل**) بـە مانـای لادانـە، ئنجـا (**تَزَلْـزُل**) بریتیـە لـە هاتـن و چـوون و جـووڵان، پیتـەكان كـە دووبـارە دەبنـەوە (**زَلزلـة**)، یـان (**زِلْـزَال**) دەلالـەت لەسـەر ئـەوە دەكات، كـە مانـای (**زلـل**)ی تێـدا دووبـارە بۆتـەوە، لادان و جووڵـە جووڵـە.

(**لَا مُقَامَ لَكُمْ**): شوێنی وەستان بۆ ئێوە نیە، یاخود: کاتی وەستانی نیە، یاخود: وەستان بۆ ئێوە نیە، (**مُقَام**) هەم بە چاوگ دەگوترێ، هەم بە ناوی شوێن، هەم بە ناوی کات.

(**عَوْرَةٌ**): (**العَوْرَةُ: شِقٌّ فِي الشَّيءِ كَالثَّوْبِ وَالبَيْتِ وَنَحْوِه...**)، (**عَوْرَة**) بریتیە لە درزو کەلێنێك لە شتێکدا، وەك لە بەرگ و پۆشاك، لە دیوار، وێنەی ئەوانە، (**عورة**) لێردا بە مانای بۆشاییە، یان بە مانای شتێکە کە پارێزراو نەبێ و بە دەرەوە بێ، واتە: ماڵەکانمان بە دەرەوەن، شوورەیان نیە، یاخود پارێزەرێکیان نیە.

(**أَقْطَارِهَا**): (**جَمْعُ قُطْر: وَهُوَ الجَانِب**)، (**قُطْر**) بە مانای لا، یان تەنیشت دێ، (**أَقْطَار**) لایەکان، وەك خوا دەفەرموێ: ﴿إِنِ ٱسْتَطَعْتُمْ أَن تَنفُذُوا۟ مِنْ أَقْطَارِ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ﴿٣٣﴾﴾ الرحمن، واتە: ئەگەر دەتوانن لەلایەکانی ئاسمان و زەوی دەربچن.

(**ٱلْفِتْنَةَ**): وشەی (**فِتْنَة**) لە ئەسڵدا بە مانای تاقیکردنەوە دێ، بەڵام دوایی دەخوازرێتەوە بۆ: بەڵاو، پێشهات و، سزا، بەڵکو جاری وا هەیە بۆ: کوفر و شیرك و هەڵگەڕانەوە، کە بە پێی سیاقەکان مانای دەگۆڕێ، لێردا (**إِذَا سُئِلُوا الفِتْنَة**) واتە: داوایان لێ بکرێ هەڵبگەڕێنەوە، بۆیە وامان لێکداوەتەوە: (**الفتنة: البَلَاءُ المُصِيبَةُ، العَذَابُ، الوُقُوعُ فِي الكُفْر وَالشِّرْك، وَهُوَ المَقْصُود هُنَا**).

(**وَمَا تَلَبَّثُوا۟**): واتە: کەمێك نەبێ نەدەمانەوە، دەگوترێ: (**لَبِثَ بالمَكَانِ: أَقَامَ بِهِ مُلَازِمَاً لَهُ**)، لە شوێنەکە مایەوەو پێیوەی پەیوەست بوو، کەواتە: (**وَمَا تَلَبَّثُوا۟ بِهَآ إِلَّا يَسِيرًا**)، کەمێك نەبێ نەدەوەخران، کە داوایان لێ دەکرا بچنە نێو کوفرو شیرکەوەو، هەڵبگەڕێنەوە لە ئیسلام، ئەگەر داوایان لێکرابایە کەمێك نەبێ پێی نەدەچوو، کە ئەوەیان دەکرد.

(**ٱلْمُعَوِّقِينَ**): پەکخەران، ئەوانەی کۆسپ و پەرچ دەخەنە ڕێی خەڵك، (**العَائِقُ: الصَّارِفُ عَمَّا يُرَادُ بِهِ مِنْ خَيْرٍ، عَاقَهُ وَعَوَّقَهُ وَاعْتَاقَهُ**)، (**عَائِق**) بریتیە لەوەی خێرێك ڕوو لە کەسێك بکات، بەڵام شتێك ببێتە پەرچ، یان کەسێك ببێتە کۆسپ لە بەردەمیدا، دەگوترێ: (**عَاقَهُ وَعَوَّقَهُ وَاعْتَاقَهُ**) هەرسێکیان بە یەك واتان.

ئنجا (عائق) واتە: کۆسپ و پەرچ، بەڵام (معوِّق) واتە: پەکخەر، (عَائِق) بوونە کۆسپ و پەرچی شتێکە بێ ئەوەی ویستێکی هەبێ، بۆ نموونە: دیوارێك بەردێك دەبێتە کۆسپ (عائق)، بەڵام (مُعَوِّق) حەتمەن ئیرادەو ویستێکی لە پشتەوەیە، (المعوِّقين) واتە: ئەوانەی خەڵك دەگێڕنەوەو خەڵك لادەدەن.

(هَلُمَّ إِلَيۡنَا): (هَلُمَ: دُعَاءٌ إِلى الشَّيءِ)، (هَلُمَّ) بانگکردنە، ناوی کار (إسم فعل)ە، کە بۆ تاك و دووان و کۆو نێرینەو مێینە، هەموویان وەك یەکە، بەڵام هەندێك گوتوویانە: ئەگەر دووان بن: (هَلُمَّ)، ئەگەر کۆ بن: (هلمّوا)، مێیینە بێ: (هَلُمِّي)، بەڵام ڕای یەکەم ڕاسترە کە (هَلُمَّ) بۆ هەموویان بەکاردێ، واتە: وەرن بۆ لامان.

(أَشِحَّةً عَلَيۡكُمۡ): (أَشِحَّة) کۆی (شحيح)ە، واتە: چرووك و ڕژد، (الشُّحُ: بُخْلٌ مَعَ حِرْصٍ)، (شحّ) بریتیە لە چرووکیی، لەگەڵ سوور بوون لەسەر چرووکیی، واتە: (شحيح) لە (بخيل) ماناکەی بەهێزترە، واتە: چرووکن لەسەر ئێوەو هیچ خێرێکیان لە ئێوە بۆ هەڵناوەرێ، نە شتی مادديی و نە مەعنەویی.

(سَلَقُوكُم): (السَّلْقُ: بَسْطٌ بقَهْرٍ باليَدِ أَوِ اللِّسَان)، (سَلْق) بریتیە لەوە کە لە ڕووی باڵادەستییەوە دەست بۆ شتێك، یان زمان بۆ شتێك درێژ بکرێ، کەواتە: (سَلَقُوكُم): زمانیانتان لێ دەدەن.

(حِدَادٍ): بە زمانانێکی تیژ، چونکە (حداد) کۆی (حديد)ە، دەگوترێ: (لِسَانٌ حَدِيد: صَارِمٌ وَمَاضٍ، إِذَا كَانَ يُؤَثِّر تَأْثِيرَ الحَدِيد)، (لسان حديد) واتە: زمانێکی تیژ، زمانێکی بڕندە، مەرج نیە بە بڕین بێ، یانی: کاریگەریی تێیدا هەیە، وەك چۆن ئاسنێك لە شتێك دەدەی، یان بە مشارێکی ئاسن شتێك دەبڕی، ئەو زمانەش کە بەرانبەر بە کەسی بەرانبەر تیژ بێ، پێی دەگوترێ: (لسان حديد)، واتە: زمانێکە وەك چەقۆو تیغ دەبڕێ.

(قَضَىٰ نَحۡبَهُۥ): واتە: نەزرەکەی خۆی، یان بەڵێنەکەی خۆی جێ بەجێکردوە، دەڵێ: (النَّحْبُ: النَّذْرُ المحكومُ بوجوبه)، لە خۆ گرتنێکە کە پێویستەو حوکم دراوە، بەوەی جێ بەجێ بکرێ، (قضى نحبه) یانی: (وَفَى بعَهْدِهِ)، یان (وَفَى بنَذْرِهِ)، بەڵێنی خۆی، یان نەزری خۆی جێ بەجێکردوە.

(بِغَيْظِهِمْ): واتـە: بـە پەسـتييانەوە، (الغَيْـظُ: أَشَـدُّ الغَضَـبِ، وَهُـوَ الحَـرَارَةُ الَّتِـي يَجدُهَـا الإِنْسَـانُ مِـنْ فَـوْرَانِ دَمِ قَلْبِـهِ)، (غيـظ) بريتيـە لـە تـوورە بوونێـكی زۆر، بريتيـە لـەو گەرمييـەی مـرۆڤ لـە دەروونی خۆيـدا هەسـتی پێـدەكات، كاتێـك كـە هەسـت دەكات خوێنـی زياتـر دەجۆشـێ.

(صَيَاصِيهِمْ): (جَمْـعُ صِيْصَـة: وَهِـيَ الحِصْـنُ، وَيُقَـالُ: لِقَـرْنِ البَقَـرِ، وَيُقَـالُ: الشَّـوْكَةِ الَّتِـي يُقَاتِـلُ بهَـا الدِّيـك)، (صِيصَـة) يـان (صِيصِيـة) هـەم بـە قـەڵا دەگوتـرێ، هـەم بـە قۆچـی ڕەشـەوڵاخ دەگوتـرێ، هـەم بـەو درِكـەی كەڵەشـێر شـەڕی پێـدەكات لـە پێيـەكانی دا، نينۆكـەكانی.

(لَمْ تَطَئُوهَا): واتـە: نەيچوونـە نێـو، دەگوتـرێ: (وَطِئتُـهُ برِجْـلِي، أَطئُـوهُ وَطْـأَةً وَوَطَـاءَةً)، واتـە: پێـم لەسـەر دانـا، كەواتـە: (لَـمْ تَطَئُوهَـا) يـانی: (لم تدخلوهـا) ئينسـان كاتـێ دەچـێ بـۆ شـوێنێك پێيـەكانی لـێ دادەنـێ.

هۆی هاتنە خوارەوەی ئايەتەكان

هـۆی هاتنـە خـوارەوەی ئـەو ئايەتـەی كـە دەفەرمـوێ: ﴿ وَكَفَى ٱللَّهُ ٱلْمُؤْمِنِينَ ٱلْقِتَالَ ۚ وَكَانَ ٱللَّهُ قَوِيًّا عَزِيزًا ﴿٢٥﴾ ﴾.

لەو بارەوە ئەو گێڕدراوەيە هاتوە:

(عَـنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُـدْرِيِّ رضي الله عنه، قَـالَ: حُبِسْـنَا يَـوْمَ الْخَنْـدَقِ عَنِ الظُّهْـرِ وَالْعَصْرِ وَالْمَغْرِبِ وَالْعِشَـاءِ، حَتَّـى كُفِينَـا ذَلِـكَ، وَذَلِـكَ قولـه تعـالى: ﴿ وَكَفَى ٱللَّهُ ٱلْمُؤْمِنِينَ ٱلْقِتَالَ ۚ وَكَانَ ٱللَّهُ قَوِيًّا عَزِيزًا ﴿٢٥﴾ ﴾ فَقَـامَ رَسُـولُ اللـهِ ﷺ فَأَمَـرَ بِـلاَلاً، فَأَقَـامَ الصَّـلاَة، ثُـمَّ صَـلَّى الظُّهْـرَ كَـمَا كَانَ يُصَلِّيهَـا قَبْـلَ ذَلِـكَ، ثُـمَّ أَقَـامَ الْعَصْرَ، فَصَلَّى الْعَـصْرَ كَـمَا كَانَ يُصَلِّيهَـا قَبْـلَ ذَلِـكَ، ثُـمَّ أَقَـامَ الْمَغْـرِبَ، فَصَـلَّى الْمَغْـرِبَ كَـمَا كَانَ يُصَلِّيهَـا قَبْـلَ ذَلِـكَ، ثُـمَّ أَقَـامَ الْعِشَـاءَ فَصَلاَهَـا كَـمَا كَانَ يُصَلِّيهَـا قَبْـلَ ذَلِـكَ، قَبْـلَ أَنْ يَنْـزِلَ: {فَـإِنْ خِفْتُـمْ فَرِجَـالاً ، أَوْ رُكْبَانًـا} (أخرجـه ابـن

أبي شيبة في المصنف: ٨٣٥١، والنسائي في الكبرى: ١٦٢٥، والبيهقي في الدلائل ج٣، ص٤٤٥، وأبو يعلى: ١٢٩٦، قال حسين سليم أسد: إسناده صحيح)[1].

ئەبوو سەعیدی خودریی ﵁ دەڵێ: لە ڕۆژی خەندەکدا (واتە: ڕۆژی جەنگی ئەحزاب) ئێمە دەرفەتمان نەبوو نوێژەکانی نیوەڕۆو عەصر و شێوان و خەوتنان بکەین، (ئەو چوار نوێژەیان بۆ نەکراون، دیارە گەمارۆدان و ئابڵووقەدانەکە لەو کاتەدا زۆر توونـد بووە، هەر هەموویان سەرقاڵی بەرپەرچدانەوە بوون، شەڕە تیر بوون و دوژمنان هێرشیان هێناوە)، هەتا دوایی خوا ﷻ ئەوەی لە کۆڵ کردینەوە، (ئەویش ئەوە بوو کە بایەکی توندی ناردو، کافرەکان بە دەردی خۆیانەوە گرفتار بوون)، خوا ئەو ئایەتەی ناردە خوارەوە کە دەفەرمووێ: ﴿وَكَفَى ٱللَّهُ ٱلْمُؤْمِنِينَ ٱلْقِتَالَ ۚ وَكَانَ ٱللَّهُ قَوِيًّا عَزِيزًا ﴿٢٥﴾﴾، (دوای ئەوە کە ئەو چوار نوێژەیان چوون، لە وەختی خۆیدا بۆیان نەکران)، پێغەمبەر ﷺ فەرمانی بە بیلال کرد، قامەتی خوێند، دوایی نوێژی نیوەڕۆی کرد، وەك چۆن پێشتر دەیکرد، (واتە: بە چوار ڕکات)، دوایی دووبارە بیلال قامەتی خوێندەوەو نوێژی عەسریشی کرد، هەروەك چۆن پێشتر دەیکرد، دوایی دووبارە قامەتی خوێندەوەو نوێژی شێوانیشی کرد (بە سێ ڕکات)، وەك چۆن پێشتر دەیکرد، دوایی دووبارە قامەتی خوێندەوەو نوێژی خەوتنانیشی کرد، وەك چۆن پێشتر دەیکرد، (ئەوەش پێش ئەوە بووە، کە چۆنیەتیی نوێژی ترس بێتە خوار)، پێش ئەوەی ئەو ئایەتە دابەزێ: ﴿فَإِنْ خِفْتُمْ فَرِجَالًا أَوْ رُكْبَانًا ۖ فَإِذَآ أَمِنتُمْ فَٱذْكُرُوا۟ ٱللَّهَ كَمَا عَلَّمَكُم مَّا لَمْ تَكُونُوا۟ تَعْلَمُونَ ﴿٢٣٩﴾﴾ البقرة، خوای پەروەردگار دەفەرمووێ: ئەگەر ترستان لەسەر بوو نوێژەکەتان بکەن بە پێوە، یاخود بە سوارییی، ئەگەر دڵنیابوونەوەو ترستان نەما، یادی خوا بکەن، هەروەك چۆن ئەوەی فێر کردوون، کە نەتاندەزانی.

---

(١) قال مؤلِّفا الإستيعاب في بيان الأسباب، قلنا: وهذا سندهُ صحيح، ج٣، ص٩٤.

مانای گشتیی ئایەتەکان

پێشتر باسمان کرد کە هەر کام لە جەنگی ئەحزاب و، جەنگی بەنی قورەیزە، کە تیرەیەك بوون لە جوولەکەکان، لە کۆتایی ساڵی پێنجەمی کۆچیی، لە مانگی شەووالدا ڕوویداوە، کە مانگی شەووال مانگی دەیەمینە لە ساڵی کۆچییدا، بۆیە ئێمە بەسەرهاتی جەنگی ئەحزاب و جەنگی هۆزی بەنو قورەیزە لە باسێکی سەربەخۆدا دەکەین، وردەکارییەکان لەوێدا باس دەکەین، بەڵام لێرەدا بە کورتیی بەسەر مانای گشتیی ئەم نۆزدە ئایەتەدا دەڕۆین.

خوا ﷻ بانگی بڕواداران دەکات، بانگی بڕوادارانێك کە یەکەمین کۆمەڵی بڕواداران بوون، یەکەمین پشت (جیل)ی بڕواداران بوون، کە هاوەڵانی بەڕێزی پێغەمبەرن ﷺ، دەفەرمووێ: ﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ ٱذْكُرُوا۟ نِعْمَةَ ٱللَّهِ عَلَيْكُمْ ﴾، ئەی ئەوانەی بڕواتان هێناوە! چاکەی خوا یاد بکەنەوە لەسەر خۆتان.

بێگومان ئەم دواندن (**خطاب**)ە، ئێمەش دەگرێتەوە، پێش ئێمەش و دوای ئێمەش دەگرێتەوە، چونکە ئەو چاکەیەی کە خوا لەگەڵ پێغەمبەری خواو ﷺ هاوەڵانی بەڕێزیدا خوا لێیان ڕازیبێ، کردوویەتی، ئێمەش دەگرێتەوە، ئەگەر خوا ئەوانی نە پاراستباو، سەری نەخستبان، ئەو ئایین و بەرنامەو پەیامی خوایە، نەدەگەیشتە دەستی ئێمە، هەر بۆیەش خوا ئەو دواندنانەی کە ڕاستەوخۆ ئاراستەی هاوەڵانی بەڕێزی پێغەمبەر ﷺ کردوون، لە یەك شوێنیشدا لە قورئاندا نەیفەرمووە: (**يا أصحاب النَّبي، يا صحابة النَّبي**)، ئەگەر وای فەرمووبایە، بەس ئەوانی دەگرتەوە، بەڵام هەمیشە دەفەرمووێ: ﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ ﴾، ئەی ئەوانەی بڕواتان هێناوە! کە ئەوانیش دەگرێتەوە بە پلەی یەکەم و، مسوڵمانانیش لە هەموو جیل و پشت و سەدەکاندا دەگرێتەوە، ﴿ إِذْ جَآءَتْكُمْ جُنُودٌ ﴾، یاد بکەنەوە کاتێك سەربازانێك بۆتان هاتن، پەلاماریان دان و هێرشیان بۆ هێنان،

گەمارۆیـان دان، ﴿ فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِيحًا وَجُنُودًا لَّمْ تَرَوْهَا ﴾، ئێمـەش بایـەکی تایبەتمـان نـاردە سـەریان، بایـەکی بەهێـز کـە پێغەمبـەرﷺ فەرموویـەتی بـای (صبـا) بـووە، (ريح الصَّبـا)، وێـڕای سـەربازانێك کـە نەتاندەبینیـن، کـە مەبەسـت پێـی فریشـتەکانە، ﴿ وَكَانَ اللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرًا ﴾، بـە دڵنیایـی خـواش بینـەری ئـەوە بـوو کـە دەتانکـردو دەیکـەن.

ئنجا خـوا بۆمـان وێنـا دەکات، ئەو سـوپایە چـۆن هاتـوە؟ ﴿ إِذْ جَاءُوكُم مِّن فَوْقِكُمْ وَمِنْ أَسْفَلَ مِنكُمْ ﴾، کاتێـك کـە لـە لای سـەرووتانەوە (لـە لای باکوورەوە) هاتـن و، لـەلای خوارێشـەوە بۆتـان هاتـن، کـە دەگونجـێ تەنیـا لـەو دوو لایەنـەوە هاتـبن، دەشـگونجێ مەبەسـت ئـەوە بـێ: لـە هەمـوو لاوەو لـە هـەر چوارلاوە بۆتـان هاتـن، کـە هاتـن شـاری مەدینەیـان گەمـارۆدا، ﴿ وَإِذْ زَاغَتِ الْأَبْصَارُ ﴾، یاد بکەنـەوە کاتێك کـە چـاوەکان لایانـدەدا، چـاو ئەبڵـەق دەبـوون لـە ترسـان، چـاو بەمـلاولا دەسـووڕان، ﴿ وَبَلَغَتِ الْقُلُوبُ الْحَنَاجِرَ ﴾، دڵەکانیـش گەیشـتنە گـەرووان، واتـە: دڵەکانتـان بەخێرایـی لێیـان دەدا، خـوا مرۆڤـی وا خوڵقانـدوە، کاتێـك تـووشی مەترسـییەك دێ، لـە مێشـکەوە فەرمـان دەچـێ بـۆ دڵ کـە خێراتـر لێبـدات و، خوێـن باشـتر دابـەش بـکات، بەسـەر جەسـتەدا، بـۆ ئـەوەی ئەندامـەکان ئامادەبـن، بۆیـە کەسـێك کـە تـوورە دەبـێ سـوور دەبێتـەوە، چونکـە خوێنـی زیاتـر بـۆ دەم و چـاو و هەمـوو ئەندامـەکانی دەچـێ و، پەیـت و گـورج دەبێتـەوە، ﴿ وَتَظُنُّونَ بِاللَّهِ الظُّنُونَا ﴾، گومـانی جـۆرا وجۆریشـتان بـە خـوا دەبـردن، هەبـوو گومـانی وابـوو کـە: ئـەوە بەڵێنـی خوایەو خـواو پێغەمبـەری خـوا ﷺ ڕاسـتیان فەرمـووەو ئێمـە سـەردەکەوین، هەشـبوو بـە جۆرێـکی دیکـە بیـری دەکـردەوەو گومـانی خراپـی دەبـرد!

هەشـبووە کـە هـەر بـە تەمـای سـەر وماڵـی خـۆی نەمـاوە! هەشـبووە کـە لـەو نێوانـەدا بـووە، ﴿ هُنَالِكَ ابْتُلِيَ الْمُؤْمِنُونَ ﴾، لـەو کاتـەدا و، لـەو شـوێنەدا بـڕواداران تاقیکرانـەوە، جەڕبێـنران، ﴿ وَزُلْزِلُوا زِلْزَالًا شَدِيدًا ﴾، زۆر بـە خەسـتیی و بـە سـەختیی تێکـەوە ڕاشـەقێنران، ڕاتەکێـنران.

﴿ وَإِذْ يَقُولُ ٱلْمُنَٰفِقُونَ وَٱلَّذِينَ فِى قُلُوبِهِم مَّرَضٌ ﴾، یاد بکەوە! کاتێك کە مونافیقەکان و ئەوانەی دڵیان نەخۆشیی تێدایە، دەیانگوت، مونافیقەکان ئەوانە بوون کە لە دەرووندا کافربوون بە ڕواڵەت خۆیان بە مسوڵمان پیشانداوە، بەڵام ئەوانەی نەخۆشییان لە دڵدا هەیە، ئەوانە بوون کە مسوڵمان بوون، بەڵام گومان و دوو دڵیی هەبووە لە دڵ و دەروونیاندا، دەیانگوت چی؟ ﴿ مَّا وَعَدَنَا ٱللَّهُ وَرَسُولُهُۥٓ إِلَّا غُرُورًا ﴾، خواو ڕەوانەکراوەکەی، تەنیا بەڵێنی فریودەریان پێداوین، یانی: هیچ بەڵێنێکیان پێ نەداوین مەگەر بەڵێنێکی فریودەر، واتە: کڵاویان لەسەر ناوین، هەڵیانخەڵەتاندووین، کە گوتوویانە: بە دوای ئیسلام بکەون و خوا دەتانپارێزێ و سەرتان دەخات، ﴿ وَإِذْ قَالَت طَّآئِفَةٌ مِّنْهُمْ يَٰٓأَهْلَ يَثْرِبَ لَا مُقَامَ لَكُمْ فَٱرْجِعُوا۟ ﴾، یاد بکەوە! کاتێك کۆمەڵێکیان دەیانگوت: ئەی خەڵکی یەثریب (خەڵکی (مەدینە)) مانەوە بۆ ئێوە لێرە نیە، یان: شوێنی مانەوە، یان: کاتی مانەوە نیە، بگەڕێنەوە، واتە: بگەڕێنەوە بۆماڵەکانی خۆتان، ﴿ وَيَسْتَـْٔذِنُ فَرِيقٌ مِّنْهُمُ ٱلنَّبِىَّ ﴾، کۆمەڵێکیشیان مۆڵەتیان لە پێغەمبەری خوا ﷺ وەردەگرت، بۆچی مۆڵەتیان وەردەگرت؟ بۆ ئەوەی بچنەوە ماڵێ، ﴿ يَقُولُونَ إِنَّ بُيُوتَنَا عَوْرَةٌ ﴾، دەیانگوت: ماڵەکانمان چۆڵایین، ماڵەکانمان بۆشن، پارێزراو نین و بە دەرەوەن، خوا دەفەرمویێ: ﴿ وَمَا هِىَ بِعَوْرَةٍ ﴾، لە حاڵێك دا ماڵەکانیان و خانووەکانیان بە دەرەوە نەبوون، بێ پارێزەر نەبوون، چونکە یان قەڵاو بورج هەبوون، یان خەندەق لێدرابوو، لە شوێنەکانی دیکەش مسوڵمانان شوێنی پاراستنیان دروست کردبوو، ﴿ إِن يُرِيدُونَ إِلَّا فِرَارًا ﴾، تەنیا هەڵاتنیان دەویست، ڕاکردنیان دەویست، بیانوویان بەوەدەگرت کە ماڵەکانمان بۆشن و دەوری ماڵەکانمان چۆڵن، یاخود ماڵەکانمان هیچ پارێزەریان نیە.

﴿ وَلَوْ دُخِلَتْ عَلَيْهِم مِّنْ أَقْطَارِهَا ﴾، ئەگەر لە لایەکانی شاری مەدینەوەش دوژمن لێیان وەژوور کەوتبایەو، پەلامار درابان، ﴿ ثُمَّ سُئِلُوا۟ ٱلْفِتْنَةَ ﴾، دوایی داوای فیتنەیان لێکرابایە، واتە: داوای هەڵگەڕانەوە، یان داوای کافربوونەوەو موشریك بوونەوەیان لێکرابایە، ﴿ لَءَاتَوْهَا ﴾، دەیاندا، واتە: ئەوەی کە داوایان لێ دەکرا،

دەیانبەخشی، ﴿ وَمَا تَلَبَّثُوا۟ بِهَآ إِلَّا يَسِيرًا ﴾، کەمێکیش نەبێ نەیاندەوەخراند، واتە: دوانەدەکەوتن، بەخێرایی ئەوەی لێیان داوا دەکرا، جێبەجێیان دەکرد، ئەگەر کافربوون و هەڵگەڕانەوەش بووایە!.

﴿ وَلَقَدْ كَانُوا۟ عَـٰهَدُوا۟ ٱللَّهَ مِن قَبْلُ ﴾، پێشتریش بەڵێنیان بە خوادا بوو، ﴿ لَا يُوَلُّونَ ٱلْأَدْبَـٰرَ ﴾، پشت لە دوژمن ناکەن، لە کاتی جەنگ و ڕووبەڕوو بوونەوەدا، ﴿ وَكَانَ عَهْدُ ٱللَّهِ مَسْـُٔولًا ﴾، بە دڵنیایی بەڵێنی خواش لێی دەپرسرێتەوە، بەڵێنێك کە بە خوا دەدرێ خوا لێی دەپرسێتەوە، کە ئایا خاوەنەکەی وەفادار بوو بەو بەڵێنە، یان بێ وەفا؟ پابەندبوو یان نا؟!.

﴿ قُل لَّن يَنفَعَكُمُ ٱلْفِرَارُ إِن فَرَرْتُم مِّنَ ٱلْمَوْتِ أَوِ ٱلْقَتْلِ ﴾، بڵێ: هەڵاتن سوودتان پێناگەیەنێ، ئەگەر لە ترسی مردن ڕابکەن، یان لە ترسی کوشتن، ﴿ وَإِذًا لَّا تُمَتَّعُونَ إِلَّا قَلِيلًا ﴾، ئەگەر ڕاشبکەن، لە ترسی مردن و کوشتن، کەمێك نەبێ بەهرەمەند ناکرێن، واتە: لە ژیانی دنیا بەهرەمەند ناکرێن، واتە: تۆ ئێستا بە حیساب لە هۆکارێك ڕادەکەی کە مردنی خۆتی تێدا دەبینی، یان کوژرانی خۆتی تێدا دەبینی، بەڵام هەر دەمری، ئەگەر بەو شتەش کە تۆ جێی مەترسییتە، کە بە هۆیەوە بکوژرێی یان بمری، ئەگەر بەوەش نەمری، بە شتێکی دیکە دەمری و هەر نامێنیەوە لە دنیادا، ﴿ قُلْ مَن ذَا ٱلَّذِى يَعْصِمُكُم مِّنَ ٱللَّهِ ﴾، بڵێ: کێیە ئەو کەسەی کە لە خوا دەتانپارێزێ، کێ چەپاڵەتان دەدات، ﴿ إِنْ أَرَادَ بِكُمْ سُوٓءًا أَوْ أَرَادَ بِكُمْ رَحْمَةً ﴾، ئەگەر خوا بیەوێ زیانێکتان تووش بکات، یاخود ئەگەر بیەوێ بەزەییتان بۆ فەڕاهەم بێنێ، کێ دەتوانێ ببێتە بەرپەرچدەر، ئەگەر خراپەیەکتان تووش بکات و، کێ دەتوانێ بتانپارێزێ، هەروەها ئەگەر خوا چاکەو بەزەییەکتان بە قسمەت بکات، کێ دەتوانێ بیگێڕێتەوە، بەرپەرچی بداتەوە؟ ﴿ وَلَا يَجِدُونَ لَهُم مِّن دُونِ ٱللَّهِ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا ﴾، جگە لە خواش هیچ سەرپەرشتیارو هیچ پشتیوانیان نیە.

ئنجا دێتە سەر باسی کۆمەڵێکی دیکەیان، کە هەر بەوەندەیان وازنەهێناوە کە خۆیان بڕۆن، بەڵکو هەوڵیانداوە سوپایەکەی پێغەمبەری خواش ﷺ لێك بڵاو بکەن و، هەر کەسە بە ماڵ و منداڵی خۆیەوە سەرقاڵ بکەن و مەیدانیان پێ

چۆڵبکەن، ﴿ قَدْ يَعْلَمُ ٱللَّهُ ٱلْمُعَوِّقِينَ مِنكُمْ ﴾، بە دڵنیایی خوا ئەوانەتان دەناسێ کە پەرچ و کۆسپ دروستکەرن، یاخود خەڵك ساردکەرەوەن و، خەڵك گێڕەرەوەن لە مەیدانی جەنگ و جیهاد، ﴿ وَٱلْقَآئِلِينَ لِإِخْوَٰنِهِمْ هَلُمَّ إِلَيْنَا ﴾، بێژەران بە برایەکانیان: وەرن بۆ لای ئێمە، ﴿ وَلَا يَأْتُونَ ٱلْبَأْسَ إِلَّا قَلِيلًا ﴾، ناشچن بۆ جەنگ و بۆ کوشتار، مەگەر کەمێك نەبێ، بایی شەرمێ ڕووان و، بایی ئەوە کە بە ترسنۆك لە قەڵەم نەدرێن، یان بایی ئەوە کە نەکەونە سەر زارو زمانی خەڵکی، ﴿ أَشِحَّةً عَلَيْكُمْ ﴾، زۆر چرووکن لەسەر ئێوە، واتە: هیچ خێرێکیان نیە بۆ ئێوە، نەخێری ماددیی و نەخێری مەعنەویی، ﴿ فَإِذَا جَآءَ ٱلْخَوْفُ رَأَيْتَهُمْ يَنظُرُونَ إِلَيْكَ تَدُورُ أَعْيُنُهُمْ كَٱلَّذِى يُغْشَىٰ عَلَيْهِ مِنَ ٱلْمَوْتِ ﴾، کاتێك ترس دێ، دەیانبینی تەماشات دەکەن چاویان دەسووڕێن، وەك کەسێك کە لە حاڵەتی مردندایەو بێهۆشیی مردنی بەسەر دادێ، ﴿ فَإِذَا ذَهَبَ ٱلْخَوْفُ سَلَقُوكُم بِأَلْسِنَةٍ حِدَادٍ ﴾، بەڵام هەر کە ترس لاچوو، بە زمانە تیژو بڕندەکانیان لێتان دەدەن، واتە: زمانی تیژیان بۆ ئێوە بەکاردەخەن، بە تیغی زمانیان دژی ئێوە قسە دەکەن، ﴿ أَشِحَّةً عَلَى ٱلْخَيْرِ ﴾، زۆر چرووك و دەستنووقاون لە بەرانبەر هەر چاکەیەکدا، واتە: هیچ خێرو چاکەیەکیان لێ هەڵناوەرێ، ﴿ أُوْلَٰٓئِكَ لَمْ يُؤْمِنُوا۟ فَأَحْبَطَ ٱللَّهُ أَعْمَٰلَهُمْ ﴾، ئا ئەوانە بڕوایان نەهێناوە، ئەو بڕوایەی کە خوا دەیەوێ، هەر بە ڕواڵەت گوتوویانە مسوڵمانین، بۆیە خوا کردەوەکانی هەڵوەشاندوونەوە، ﴿ وَكَانَ ذَٰلِكَ عَلَى ٱللَّهِ يَسِيرًا ﴾، ئەوەش بۆ خوا ئاسانە، خوا ستەم لە بەندەکان ناکات، بەڵام خۆیان ستەم لە خۆیان دەکەن، ﴿ يَحْسَبُونَ ٱلْأَحْزَابَ لَمْ يَذْهَبُوا۟ ﴾، ئەوەندە ترساون لە گەمارۆدان و ئابلووقەدانی شارەکەیان لەلایەنی دوژمنەوە، وا ترسیان چۆتە دڵ، دوای ئەوەی کە گەمارۆی دوژمنیش شکاوەو حیزبەکانی کە گەلەکۆمەکێیان لە دژی ئیسلام و مسوڵمانان کرد، بڵاویش بوون، پێیان وایە نەڕۆیشتوون، پێیان وایە حیزبەکان نەڕۆیشتوون و کۆمەڵ و سوپایەکەی ئەهلی کوفر بڵاونەبوون، ﴿ وَإِن يَأْتِ ٱلْأَحْزَابُ يَوَدُّوا۟ لَوْ أَنَّهُم بَادُونَ فِى ٱلْأَعْرَابِ يَسْـَٔلُونَ عَنْ أَنۢبَآئِكُمْ ﴾، ئەگەر جارێکی دیکەش ئەو کۆمەڵانە بێنەوە، ئەو سوپایانەی ئەهلی کوفر بێنەوە، خۆزگە دەخوازن کە بیابانشین بان و، لە نێو عەرەبە خێڵەکییەکان، بوونایە، لەوێوە لە هەواڵ

و دەنگوباسی ئێوەیان پرسیبایە، ﴿ وَلَوْ كَانُوا۟ فِيكُم مَّا قَـٰتَلُوٓا۟ إِلَّا قَلِيلًا ﴾، ئنجا ئەگەر لە نێویشتاندابوونەیە، کەمێك نەبێ جەنگیان نەدەکرد، بایی ئەوەندە کە نەکەونە سەرزارو زمانی خەڵکی و لەبەر شەرمێ ڕووان، نەك وەك هاندەری ئیمانیی و هاندەری پاراستنی شارو وڵاتی خۆیان.

ئنجا خوا ﷻ ڕوو لە ئیمانداران دەکات و پێیان دەفەرموێ کە دەبێ چۆن بن؟ ﴿ لَّقَدْ كَانَ لَكُمْ فِى رَسُولِ ٱللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ ﴾، بە دڵنیایی لە پێغەمبەری خوادا ﷺ بۆ ئێوە سەرمەشقییەکی باش هەیە، ﴿ لِّمَن كَانَ يَرْجُوا۟ ٱللَّهَ وَٱلْيَوْمَ ٱلْـَٔاخِرَ وَذَكَرَ ٱللَّهَ كَثِيرًا ﴾، بۆ هەر کەسێك کە بە ئومێدی خوابێ و، بە ئومێدی ڕۆژی دوایی بێ و، زۆریش یادی خوا بکات، واتە: بە ئومێدی بەزەیی خوابێ، بە ئومێدی پاداشتی ڕۆژی دوایی بێ و، هەمیشەش خوای لە یاد بێ، بۆ کەسێك وابێ، پێغەمبەری خوا ﷺ سەرمەشقیەتی، وەك چۆن بۆ نوێژو عیبادەتی شەخسیی و، بۆ کارو هەڵوێستی کۆمەڵایەتیی و سیاسیی و، بۆ ڕووبەڕووبوونەوە لەگەڵ مەترسیی و لە کاتی جەنگ و ئاشتیی دا، لە هەموو شتێکدا، پێغەمبەر ﷺ دەبێ بکرێتە سەر مەشق و چاوساغ، ﴿ وَلَمَّا رَءَا ٱلْمُؤْمِنُونَ ٱلْأَحْزَابَ ﴾، کاتێك بڕواداران حیزبەکانیان بینی ئەو کۆمەڵانەی ئەهلی کوفر کە گەمارۆی مەدینەیان دابوو، ﴿ قَالُوا۟ هَـٰذَا مَا وَعَدَنَا ٱللَّهُ وَرَسُولُهُۥ ﴾، گوتیان: ئەمە ئەوەبوو کە خواو پێغەمبەرەکەی ﷺ بەڵێنیان پێدایـن، ﴿ وَصَدَقَ ٱللَّهُ وَرَسُولُهُۥ ﴾، خواو پێغەمبەرەکەشی ﷺ ڕاستیان کرد، دیارە پێغەمبەر ﷺ پێشتر پێی فەرموون، وەك لە هەندێ شوێندا هاتوە کە لە ئەوەندە ڕۆژەی دیکەدا، ئەهلی کوفر دێن و گەمارۆی ئەم شارەی ئێمە دەدەن، ئنجا یان خوا بە وەحیی پێیڕاگەیاندوە، یان پێغەمبەر ﷺ لە ڕێی هەواڵگرییەوە و بە عەقڵ و سەلیقەی خۆی زانیویەتی، هەواڵی پێداون و پێشبینیی ئەوەی کردوە، بۆ ئەوەی خۆیانی بۆ ئامادە بکەن، ئنجا کە خەندەقەکەیان لێداوە، زانیویانە دوژمن دێ و گەمارۆیان دەدات، ئنجا بڕواداران گوتیان: ئەمە ئەوە بوو کە خواو پێغەمبەرەکەی ﷺ بەڵێنیان پێدایـن و، خواو پێغەمبەری خواش ڕاستیان کرد، لەوەدا کە دوژمن هاتن و، ڕاستیشیان کرد لەوەدا کە زەفەرمان پێنابەن و زیانمان

لێنادەن و، ئێمە سەرکەوتوو دەبین، ﴿ وَمَا زَادَهُمْ إِلَّآ إِيمَـٰنًا وَتَسْلِيمًا ﴾، هاتنی حیزبەکان بۆ دەوروبەری مەدینەو گەمارۆدانیان بۆ شاری مەدینە، تەنیا بڕوا هێنان و ملکەچیی تێدا زیادکردن، تیغی چاك هەتا شتی پێ ببڕی، زیاتر ساف و لووس دەبێ، بەڵام تیغی نارەسەن ئەگەر شتێکت پێ بڕی، دەم و تیژایی و نووکەکەی دەپاچێتەوە.

ئنجا خوا باسی بڕوادارانێك دەکات کە لەو تەنگانەو نارەحەتییەدا، هەڵوێستی زۆر جوان و جوامێرانەیان بووە، دەفەرموێ: ﴿ مِّنَ ٱلْمُؤْمِنِينَ رِجَالٌ صَدَقُوا۟ مَا عَـٰهَدُوا۟ ٱللَّهَ عَلَيْهِ ﴾، لە نێو بڕواداراندا پیاوانێك هەن ئەو بەڵێنەی لەگەڵ خوادا داویانە، بەڵێنەکەیان ڕاست بردۆتە سەر، یانی: ڕاستیان کرد لەو بەڵێنەدا کە بە خوایان دابوو، کە گوتیان: ئێمە خۆڕاگر دەبین، ڕاستیان کرد، ﴿ فَمِنْهُم مَّن قَضَىٰ نَحْبَهُۥ وَمِنْهُم مَّن يَنتَظِرُ ﴾، ئنجا هەیانە نەزرەکەی خۆی، ئەو شتەی لە خۆی گرتبوو، تەواوی کردوە، ئنجا چ شەهیدبوون بێ، چ ئەرکی خۆی جێبەجێ کرد بێ لە تەنگانەدا، هەشیانە چاوەڕێ دەکات، بێتە پێش، تاکو وەك پێویستە ئەرکی سەرشانی خۆی جێبەجێ بکات، ﴿ وَمَا بَدَّلُوا۟ تَبْدِيلًا ﴾، هیچ گۆڕانێکیان نەکردوە لەو بەڵێن و پەیمانەدا کە بە خوا داویانە، ﴿ لِّيَجْزِىَ ٱللَّهُ ٱلصَّـٰدِقِينَ بِصِدْقِهِمْ ﴾، بۆیەش خوا ئەوەی هێنایە پێش، تاکو پاداشتی ڕاستان بە هۆی ڕاستییەکەیانەوە بداتەوە، ﴿ وَيُعَذِّبَ ٱلْمُنَـٰفِقِينَ إِن شَآءَ أَوْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ ﴾، مونافیقەکانیش ئەگەر خوا بیەوێ سزایان بدات، یاخود دوای ئەوەی کە دەگەڕێنەوە، خوا بگەڕێتەوە سەریان واتە: تۆبەیان لێ وەربگرێت، ﴿ إِنَّ ٱللَّهَ كَانَ غَفُورًا رَّحِيمًا ﴾، بە دڵنیایی خوا لێبووردەی بە بەزەییە.

﴿ وَرَدَّ ٱللَّهُ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ بِغَيْظِهِمْ لَمْ يَنَالُوا۟ خَيْرًا ﴾، خوا ئەوانەی بێبڕوابوون بە تووڕەیی پەستیی خۆیانەوە، بەرپەرچی دانەوەو هیچ دەستکەوتیان نەبوو، دەسخەڕۆ بوون و، بێ ئامانج بوون، ئامانجێك کە بۆی هاتبوون: بنبڕکردنی مسوڵمانان، وە دەستیان نەهێناو بۆیان دەستەبەر نەکرا، ﴿ وَكَفَى ٱللَّهُ ٱلْمُؤْمِنِينَ ٱلْقِتَالَ ﴾، خواش جەنگی لە کۆڵ بڕواداران کردەوە، بە هۆی ئەوەوە کە

بای ناردو، فریشتەکانی ناردن و ترسی خستە دڵیانەوە، خوا کارێکی وایکرد، کە هەرچەندە ڕووبەڕوو بوونەوە هەبوو، بەڵام ئەو ڕووبەڕوو بوونەوە گەورەیە نەبێ، کە بڕواداران ترسیان لێی هەبوو، سەرەنجام سوپایەکانی ئەهلی کوفر، پڕژان و لێك بڵاوبوون و بڵاوەیان لێکرد، ﴿وَكَانَ ٱللَّهُ قَوِيًّا عَزِيزًا﴾، بە دڵنیایی خواش بەهێزی زاڵە.

لە کۆتاییدا خوا لە دوو ئایەتدا باسی جەنگی بەنی قوڕەیزە دەکات، ئەو هۆزە جوولەکەیەی کە ویستیان لە پشتەوە خەنجەری غەدر لە مسوڵمانان بدەن و، پەیمانیان شکاندو هەڵوەشاندەوە، دەفەرموێ: ﴿وَأَنزَلَ ٱلَّذِينَ ظَٰهَرُوهُم مِّنْ أَهْلِ ٱلْكِتَٰبِ مِن صَيَاصِيهِمْ﴾، ئەوانەش لە خاوەن کتێبان کە پشتگیرییان کرد لەوان، لە قەڵایەکانیان دایبەزاندن، واتە: لە کافرەکانی شاری مەککەو هۆزی غەتەفان و ئەو هۆزانە کە لە گەڵیاندا هاوپەیمان بوون و هاتبوون، ئەوانەی پشتگیریی وانیان کرد لە خاوەن کتێبەکان، دایبەزاندن هێنانیە خوار لە قەڵایەکانیان، ﴿وَقَذَفَ فِي قُلُوبِهِمُ ٱلرُّعْبَ﴾، ترس و سامی خستە نێو دڵیانەوە، ﴿فَرِيقًا تَقْتُلُونَ وَتَأْسِرُونَ فَرِيقًا﴾، کە سەرەنجام کۆمەڵێکتان کوشت و، کۆمەڵێکیشتان بە دیلگرتن، ﴿وَأَوْرَثَكُمْ أَرْضَهُمْ وَدِيَٰرَهُمْ وَأَمْوَٰلَهُمْ وَأَرْضًا لَّمْ تَطَـُٔوهَا﴾، هەروەها سەر زەمینەکەی ئەوان و خانووبەرەکانیان و، ماڵ و سامانەکانیان و، سەر زەمینێکیش کە ئێوە پێشتر پێتان تێنەنابوو، ئەوەی هەموو کردە میراتی ئێوە، هەمووی بە ئێوەدا، وەك میراتێك چۆن بۆ مرۆڤ دێ، ئاوا هەمووی هاتە دەستی ئێوە، ﴿وَكَانَ ٱللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرًا﴾، خواش لەسەر هەموو شتێك بە توانایە.

بەسەرهاتی جەنگی ئەحزاب و جەنگی تیرەی بەنی قورەیزە

شایانی باسیشە: ئێمە ئەم بەسەرهاتە لەبەر ڕۆشنایی (**السیرة النبویة لابن هشام**)دا دێنین و، ئەوەی لەوێدا هاتوە، لە سی و پێنج (٣٥) بڕگەدا، کورت و پوختی دەکەینەوە، جەنگی خەندەك لە بیست (٢٠) بڕگەداو، هی بەنو قورەیزەش لە یازدە بڕگەدا:

(**إبن هِشَام**) لە ژێر ناوی: (**غَزْوَةُ الْخَنْدَقِ فِي شَوّالٍ سَنَةَ خَمْسٍ**)[1]، جەنگی خەندەق لە مانگی شەووالی ساڵی پێنجەمی کۆچییدا، لە کۆتایی ساڵی پێنجەمی کۆچییدا، بەم شێوەیە دەیهێنێ:

جەنگی خەندەك (الأحزاب) لە بیست (٢٠) بڕگەدا:

١)- دەڵێ چەند پیاوێك لە جوولەکەکان کە ئەوانەیان لە نێودابوون: (**سَلّامُ بْنُ أَبِي الْحُقَيْقِ النّضَرِيّ ، وَحُيَيّ بْنُ أَخْطَبَ النّضَرِيّ، وَكِنَانَةُ بْنُ أَبِي الْحُقَيْقِ النّضَرِيّ، وَهَوْذَةُ بْنُ قَيْسٍ الْوَائِلِيّ، وَأَبُو عَمّارٍ الْوَائِلِيّ**) ئەمە پێنج، لەگەڵ کۆمەڵێکی دیکە کە لەگەڵیان بوون، ناویان نەهێناون، لە (**بني النَّضير**) و کۆمەڵێکی دیکە لە (**بَني وائل**) (**وَهُمْ الّذِينَ حَزّبُوا الْأَحْزَابَ عَلَى رَسُولِ اللّهِ ﷺ**) ئەوانە بوون کە حیزبەکانیان کۆکردنەوە لە دژی پێغەمبەری خوا ﷺ (واتە: ئەم جەنگی خەندەقە لە ئەسڵدا جوولەکەکان پێی هەڵساون و، ئەوان ئاگری بن کایە بوون)، بەو تەعبیرە گوتیان: (**إنّا سَنَكُونُ مَعَكُمْ عَلَيْهِ حَتّى نَسْتَأْصِلَهُ**)، بە قورەیش و بە تیرەکانی دیکە کە لەگەڵ قورەیشدا هاوپەیمان بوون، گوتیان: ئێمە لەگەڵ ئێوە دەبین لە دژی موحەممەد ﷺ تاکو ڕیشەکێشی دەکەین، (واتە: قڕە بڕیان دەکەین، کەسیان لێ ناهێڵین، بە خەیاڵی خۆیان)، قورەیشییەکان لێیان پرسین، گوتیان: کۆمەڵی جوولەکە! ئێوە خاوەنی کتێبی یەکەمن، (واتە: بە نسبەت نەصرانییەکانەوە، تەورات کتێبی یەکەم

---
(١) السيرة النبوية لابن هشام، التحقيق: جودة محمد جودة، دار آبن الهيثم، سنة: ٢٠٠٦ ز، الطبعة الأولى، ج٣، ص ١٠٣ - ١٢٩.

بووە، لە هی خاوەن کتێبان و، جوولەکە تەوراتیان پێدراوە، بەلای کەمەوە (١٥٠٠) ساڵ پێش ئەوەی ئینجیل بە عیسا عليه السلام بدرێ، گوتیان: ئێوە خاوەنی کتێبی یەکەمن و، خاوەنی زانیاریین و، شارەزان لەوەدا کە ئێمە لەگەڵ موحەممەددا ﷺ تێیدا کەوتووینە ڕاجیایی، ئنجا ئایا بەرنامەی ئێمە چاکترە یان هی وی؟ گوتیان: بەڵکو بەرنامەی ئێوە باشترە لە بەرنامەی وی و، ئێوە لە هەقەوە نیزیکترن! ئنجا ئەم ئایەتانەی سوورەتی (النساء) (٥١ - ٥٥) لەو بارەوە دابەزین:

﴿ أَلَمْ تَرَ إِلَى ٱلَّذِينَ أُوتُوا۟ نَصِيبًا مِّنَ ٱلْكِتَٰبِ يُؤْمِنُونَ بِٱلْجِبْتِ وَٱلطَّٰغُوتِ وَيَقُولُونَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا۟ هَٰٓؤُلَآءِ أَهْدَىٰ مِنَ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ سَبِيلًا ﴿٥١﴾ أُو۟لَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ لَعَنَهُمُ ٱللَّهُ ۖ وَمَن يَلْعَنِ ٱللَّهُ فَلَن تَجِدَ لَهُۥ نَصِيرًا ﴿٥٢﴾ أَمْ لَهُمْ نَصِيبٌ مِّنَ ٱلْمُلْكِ فَإِذًا لَّا يُؤْتُونَ ٱلنَّاسَ نَقِيرًا ﴿٥٣﴾ أَمْ يَحْسُدُونَ ٱلنَّاسَ عَلَىٰ مَآ ءَاتَىٰهُمُ ٱللَّهُ مِن فَضْلِهِۦ ۖ فَقَدْ ءَاتَيْنَآ ءَالَ إِبْرَٰهِيمَ ٱلْكِتَٰبَ وَٱلْحِكْمَةَ وَءَاتَيْنَٰهُم مُّلْكًا عَظِيمًا ﴿٥٤﴾ فَمِنْهُم مَّنْ ءَامَنَ بِهِۦ وَمِنْهُم مَّن صَدَّ عَنْهُ ۚ وَكَفَىٰ بِجَهَنَّمَ سَعِيرًا ﴿٥٥﴾ ﴾.

کاتێك کە جوولەکەکان ئەوەیان بە هۆزی قوڕەیش گوت، (بە هاوبەش بۆ خوادانەرانی هۆزی قوڕەیش)، ئەوە دڵخۆشیکردن و، هانیدان بۆ ئەوەی ئەوانیان بۆ بانگهێشت کرد بوو، کە بریتی بوو: لە جەنگکردن لە دژی پێغەمبەر ﷺ ئیدی کۆبوونەوەو بەڵێنیان دانا، دوایی ئەو کۆمەڵە لە جوولەکەکان ڕۆیشتن هەتا چوونە لای هۆزی (**غطفان**)یش، کە دەچنەوە سەر (**قَيْسِ عَيْلاَنَ**)، ئەوانیشیان بانگکرد بۆ جەنگ لە دژی پێغەمبەری خوا ﷺ، پێشیان ڕاگەیاندن کە قوڕەیشییەکان پشتگیرییان کردوون و، لە گەڵیاندان و، هەواڵیشیان پێدان کە لەگەڵیان دەبن لە دژی پێغەمبەر ﷺ ئیدی ئەوانیش بەڵێنیان پێدان لەگەڵیان بن، بناغەی جەنگی ئەحزاب ئاوا دەستی پێکرد.

٢)- قوڕەیشییەکان چوونەدەر، (واتە: لەو کاتەدا کە دیاریی کرابوو) و، فەرماندەکەیان (**أَبُو سُفْيَانَ بْنُ حَرْبٍ**) بوو، (**غطفان**)یش چوونەدەر و، فەرماندەکانیان ئەم سێیە بوون: (أ- **عُيَيْنَةُ**

بْنُ حِصْنِ بْنِ حُذَيْفَةَ بْنِ بَدْرٍ ، فِي بَنِي فَزَارَةَ، ب- وَالْحَارِثُ بْنُ عَوْفِ بْنِ أَبِي حَارِثَةَ الْمُرِّيّ، ج-فِي بَنِي مُرَّةَ ؛ وَمِسْعَرُ بْنُ رُخَيْلَةَ بْنِ نُوَيْرَةَ بْنِ طَرِيفِ بْنِ سُحْمَةَ بْنِ عَبْدِ اللّهِ بْنِ هِلَالِ بْنِ خُلَاوَةَ بْنِ أَشْجَعَ بْنِ رَيْثِ بْنِ غَطَفَانَ ، فِيمَنْ تَابَعَهُ مِنْ قَوْمِهِ مِنْ أَشْجَعَ)، کەواتە: هۆزی قورەیشییەکان و هۆزی (غطفان) هێزی سەرەکیی ئەحزاب بوون کە بەرەو مەدینە هاتن.

٣)- کاتێك پێغەمبەری خوا ﷺ هەواڵی ئەوەی بیست، ئەوەی نیەتیان لێی هێناوە بۆی کۆبوونەوە، هەڵسا بە هەڵقەندنی چاڵێك بە دەوری مەدینەدا، کە لەسەرچاوە مێژووییەکاندا دەڵێن: ئەو چاڵە بە مەزەندە، دەوری شەش (٦) کیلۆمەتر درێژ بووە، واتە: شەش (٦٠٠٠) هەزار مەتر و، بێگومان چەند مەترێکیش قووڵ بووە، کە بە ئاسانیی پڕنەکرێتەوە و، چەند مەترێکیش فراوان و بەرین بووە، بۆ ئەوەی نە مرۆڤ و نە ئەسپ سوار، بتوانێ لێی باز بدات، پێغەمبەری خوا ﷺ بۆ خۆشی کاری تێدا دەکرد، بۆ ئەوەی مسوڵمانان هان بدات، لەسەر ئەوە کە پاداشتیان دەبێ، مسوڵمانانیش کاریان تێدا کرد و، زۆر بە جیددیی خۆیان تێدا ماندوو کرد، کە بەر لەوەی ئەو سوپای ئەهلی کوفر بێ و گەمارۆی شاری مەدینە بدات، ئەوان ئەو خەندەق و چاڵەیان تەواوکرد بێ، (ئەو چاڵەش لەو شوێنە بووە کە دەشتایی بووەو پێ دەشت بووە و، سوپای ئەهلی کوفر توانیویانە کە بە پێڕۆ و بە سواریی پێیدابێن، ئەوان چاڵیان لێداوە، ئەگەرنا شوێنەکانی دیکە کە بەرزایی بوون، بە تیرو کەوان و بەو ئامرازانەی کە جەنگی ئەو کاتی پێکراوە، ئێشکەیان گرتوە)، کەسانێك هەبوون کە دڵنەخۆش بوون و، لەرزۆك بوون، خۆیان پەنادەدا و، خۆیان دەدزییەوە، لەوە کە بەشداریی ئەو چاڵ هەڵکەندنە بکەن، ئنجا ئەم ئایەتە موبارەکە لە بارەی ئەوانەوە دابەزیوە، کە زۆرینەی هاوەڵان بوون و بە قسەی پێغەمبەریان ﷺ کردوە، بەبێ فەرمانی وی بەملاو لادا نەچوون:

﴿إِنَّمَا ٱلْمُؤْمِنُونَ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ بِٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦ وَإِذَا كَانُوا۟ مَعَهُۥ عَلَىٰٓ أَمْرٍ جَامِعٍ لَّمْ يَذْهَبُوا۟ حَتَّىٰ يَسْتَـْٔذِنُوهُ ۚ إِنَّ ٱلَّذِينَ يَسْتَـْٔذِنُونَكَ أُو۟لَـٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦ ۚ فَإِذَا ٱسْتَـْٔذَنُوكَ لِبَعْضِ شَأْنِهِمْ فَأْذَن لِّمَن شِئْتَ مِنْهُمْ وَٱسْتَغْفِرْ لَهُمُ ٱللَّهَ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿٦٢﴾﴾ النـور.

واتـە: بـڕواداران تەنیـا ئەوانـەن کـە بڕوایـان بـە خـواو بـە پێغەمبەرەکـەی ﷺ هێنـاوە و، کاتێـك لـە خزمـەتی پێغەمبـەردا دەبـن ﷺ بـۆ کارێـکی کۆکـەرەوە، کارێـکی هەرەوەزیـی، نـاڕۆن تاکـو مۆڵـەتی لێوەرنەگـرن، ئەوانـەی کـە مۆڵەتـت لێوەردەگـرن، ئنجـا بـۆ ئیـش و کارێکیـان دەچـن، ئەوانـە بڕوایـان بـە خـواو بـە پێغەمبەرەکـەی هەیـە، ئەگـەر بـۆ کارێکیـان داوای مۆڵـەتی لێکـردی مۆڵەتیـان بـدە، هـەر کەسـێکت ویسـت لێیـان مۆڵەتیـان بـدە و، داوای لێبوردنیـان بـۆ لـە خـوا بکـە، بێگومـان خـوا لێبـوردەی بـە بەزەییـە، (ئـەوە لـە بـارەی بڕوادارانێکـەوە کـە پابەنـد بـوون بـە فەرمـانی پێغەمبـەرەوە ﷺ، کاری چاکیـان دەکـرد و، خۆیـان نەدەدزییـەوە)، لـە بـارەی ئەوانەشـەوە کـە دڵنەخـۆش بـوون و خـۆ دزەرەوە بـوون، خـوا ئـەم ئایەتـەی ژمـارە (٦٣) سـوورەتی (**النـور**)ی دابەزانـد، دەفەرمـوێ:

﴿ لَّا تَجْعَلُوا۟ دُعَآءَ ٱلرَّسُولِ بَيْنَكُمْ كَدُعَآءِ بَعْضِكُم بَعْضًا ۚ قَدْ يَعْلَمُ ٱللَّهُ ٱلَّذِينَ يَتَسَلَّلُونَ مِنكُمْ لِوَاذًا ۚ فَلْيَحْذَرِ ٱلَّذِينَ يُخَالِفُونَ عَنْ أَمْرِهِۦٓ أَن تُصِيبَهُمْ فِتْنَةٌ أَوْ يُصِيبَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٦٣﴾ ﴾النـور.

واتـە: بانگکـردنی پێغەمبـەر ﷺ لـە نێـو خۆتانـدا، وەك بانگکـردنی هەندێکتـان بـۆ هەندێکتـان تەماشـا مەکـەن، بـە دڵنیایـی خـوا ئەوانەتـان دەزانـێ کـە خـۆ دەدزنـەوە، خۆیـان لـە شـتێك دەگـرن و خۆیـان پەنـا دەدەن، بـا ئەوانـە بترسـێن و وریـا بـن، کـە سـەرپێچیی لـە فەرمـانی پێغەمبـەر دەکـەن ﷺ بەڵایەکیـان تـووش بـێ، یاخـود ئـازارو سـزایەکی بـە ئێشـیان لـە ڕۆژی دواییـدا تـووش بـێ، دوایـی خـوا لـە کۆتاییـدا دەفەرمـوێ: ﴿ أَلَآ إِنَّ لِلَّهِ مَا فِى ٱلسَّمَـٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ۖ قَدْ يَعْلَمُ مَآ أَنتُمْ عَلَيْهِ وَيَوْمَ يُرْجَعُونَ إِلَيْهِ فَيُنَبِّئُهُم بِمَا عَمِلُوا۟ ۗ وَٱللَّهُ بِكُلِّ شَىْءٍ عَلِيمٌۢ ﴿٦٤﴾ ﴾النـور، واتـە: ئـاگادار بـن! هەرچـی لـە ئاسـمانەکان و لـە زەویدایـە هـی خوایـە، دەزانـێ ئێـوە لەسـەر چ حاڵێکن و، ئـەو ڕۆژەش کـە بـۆ لای دەگێڕدرێنـەوە، هەواڵیـان پێـدەدا بـەوەی دەیانکـرد و، خـوا بـە هەمـوو شـتێك زانایـە.

٤)- ئیدی مسوڵمانان کاریان کرد لە هەڵقاندنی ئەو خەندەکەدا، وەك (**القرطبي**)یش[1] هەمان شت دێنێ، مسوڵمانان چاڵەکەیان هەڵقەندو، بە دەم چاڵ هەڵکەندن و ئیشکردنەوەش هەندێ شیعریشیان دەگوتن، کە پێغەمبەریش ﷺ جاری وا هەبووە لەگەڵی دەگوتنەوە، بۆ وێنە: پیاوێك لە مسوڵمانان کە ناوی (**جُعَيل**) بوو، پێغەمبەر ﷺ ناوی لێنا بوو (**عَمْرو**)، ئنجا مسوڵمانان بە شیعر دەیانگوت: بە دەم ئیشکردنەوە:

(سَمّاهُ مِنْ بَعْدِ جُعَيْلٍ عَمْرًا ... وَكَانَ لِلْبَائِسِ يَوْمًا ظَهْرًا).

واتە: دوای جوعەیل ناوی نا عەمر   کە ڕۆژانێك بۆ بابای داماو، پشت بوو.

ئنجا کاتێك بە لای وشەی (**عَمْـرو**)دا تێدەپەڕین پێغەمبەریش ﷺ دەیفەرموو: (**عَمْرا**)، کاتێ بەلای وشەی (**ظهـر**) تێدەپەڕین، پێغەمبەریش ﷺ لەگەڵیان دەیفەرموو: (**ظَهْرا**).

٥)- (**ابْنُ إِسْحَاق**) باسی چەند شتێك دەکات کە وەك موعجیزە لە کاتی هەڵکەندنی ئەو خەندەکەدا ڕوویانداوە، دەڵێ: لە کاتی هەڵکەندنی ئەو خەندەکەدا، هەندێ قسە هەن پێم گەیشتوون، کە لە خوای بەرزەوە پەندیان تێدایە بۆ ڕاست دانانی پێغەمبەری خوا ﷺو، دڵنیاکردنەوە لە پێغەمبەرایەتیی موحەممەد و، مسوڵمانان ئەوانەیان بینیون:

چوار نموونە دێنێتەوە، کە بە کورتیی باسیان دەکەین:

أ- لە هەڵکەندنی ئەو خەندەکەدا شوێنێکیان لێ عاصێ دەبێ، شاخی ڕەق دەبێ، سکاڵا دەبەنە لای پێغەمبەر ﷺ، ئەویش داوا دەکات کە هەندێ ئاوی بۆ بێنن و، فوو لە ئاوەکە دەکات و تفی تێ دەکات، دوایی دوعا دەکات، بەوەی کە لەو کاتەدا خوای پەروەردگار ویستی لەسەر دەبێ، لێی بپاڕێتەوە، دوایی ئەو ئاوە بەو شوێنەدا دەکات، ئەو شاخە ڕەقە کە لێیان عاصێ بووە، ئەوەی کە لەوێ ئامادەبوون دەڵێن: سوێند بەو کەسەی کە موحەممەدی ﷺ بە هەق ناردوە، دوای ئەوەی ئاوەکەی لێ پرژاند و، دوعاکانی لێ خوێندن، وەك چۆن زبڵێك، یان لمێك کە پێکەوە لکاوە بەو شێوەیە بوو، نە پاچی لێ هەڵدەبەزیەوە، نە بێڵیش و بەسەریەکدا ڕما.

---

(١) الجامع الأحكام القرآن، ج١٤، ص١٠٧.

ب- کچێکی (**بَشِيرِ بْنِ سَعْد**) خوشکی (**نُعْمَانُ بْنُ بَشِير**)، دەڵێ: دایکم (**عَمْرَةُ بِنْتُ رَوَاحَة**) بانگی کردم و چەنگە خورمایەکی وێدام، لە کۆشی خۆمم کرد، یان لە پۆشاکەکەم کرد، گوتی: ڕۆڵە گیان! ئەمە بۆ بابت و خاڵت (**عبدالله بن رَوَاحَة**) بەرە، کە وەك خواردنی نیوەڕۆ بیخۆن، دەڵێ: منیش ئەو چەنگی خورمایەم برد، بەلای پێغەمبەری خوادا ﷺ تێپەڕیم، لە بابم و لە خاڵم دەگەڕام، پێغەمبەر فەرمووی ﷺ: کچی خۆم وەرە ئەوە چییە پێتە؟ گوتم: ئەی پێغەمبەری خوا! ﷺ ئەوە خورمایە، دایکم پێیدا ناردووم بۆ بابم (**بَشِيرُ بْنُ سَعْد**) و، خاڵم (**عَبْدُاللهِ بْن رَوَاحَة**)، کە وەك خواردنی نیوەڕۆ بیخۆن، فەرمووی: بۆم بێنە، دەڵێ: منیش خورمایەکەم کردە هەردوو دەستی پێغەمبەرەوە ﷺ، کە خورمایەکە هێندە نەبوو، هەردوو لەپە دەستی پڕ بکات، دوایی پێغەمبەر ﷺ فەرمانی کرد پەڕۆیەکیان هێنا، ڕایخست و، خورمایەکانیشی لەسەر ئەو پەڕۆیە دانان، دوایی بە کەسێك کە لە لای بوو پێی فەرموو: بانگی ئەهلی خەندەك بکە، کە بێن بۆ خواردنی نانی نیوەڕۆ، دەڵێ: خەڵکی خەندەك هەموو ئەوانەی کە چاڵی خەندەکیان هەڵدەکەند، هاتن، لێیان دەخوارد، کەچی ئەو چەنگە خورمایە لە هەمووشیان زیاد بوو، هەتا خەڵکی خەندەك هەموویان ڕۆیشتن، (واتە: خواردیان و ڕۆیشتن)، ئەو خورمایە هێندە زۆر بوو لە قەراغی پەڕۆیەکە دەکەوتە خوارێ.

ج- جابیری کوڕی عەبدوڵڵا (خوا لێیان ڕازی بێ) دەگێڕێتەوە دەڵێ: لەگەڵ پێغەمبەری خوادا ﷺ لە هەڵکەندنی خەندەکدا کارمان دەکرد، منیش بەرخۆڵەیەکم لەلا بوو قەڵەویش نەبوو، گوتم: با بۆ پێغەمبەری خوا ﷺ سەری ببڕین و، بۆی ساز بکەین، بە خێزانەکەم گوت: با بۆی ئامادە بکەین، ئیدی خێزانم هەندێ جۆی کوتا و، نانی لێ دروستکرد و، ئەو بەرخۆڵەیەشمان سەربڕی و، برژاندمان بۆ پێغەمبەری خوا ﷺ، کاتێك ئێوارە داهات، پێغەمبەری خوا ﷺ ویستی لەلای خەندەکەوە بچێتەوە بەرەو ماڵ، کە ئێمە ئیشمان تێدا دەکرد، لە بەیانیی ڕا تاکو ئێوارە، ئنجا دوایی دەچووینەوە، گوتم: ئەی پێغەمبەری خوا! ﷺ من بەرخۆڵەیەکم بۆ سازکردووی لەگەڵ هەندێك لە نانی جۆ، پێم خۆشە تەشریفت بێ و، بچینەوە ماڵێ، بۆ ئەوەی پێکەوە بیخۆین، (دیارە ئەویش ماڵ و منداڵی هەبووەو مەبەستی ئەوە بووە پێغەمبەر ﷺ تەنیا بۆ خۆی بێت)، دەڵێ: کاتێ ئەوەم گوت: پێغەمبەر فەرمووی ﷺ بەڵێ، دوایی بانگی کرد، کە یەکێك بانگ بکات

و هاوار بکات کە خەڵکینە! لەگەڵ پێغەمبەری خوادا ﷺ وەرن بۆ ماڵی جابیری کوڕی عەبدوڵڵا، منیش گوتم: (**إنا لله وإنا إليه راجعون**)، (ئەوە لە کاتی موصیبەتدا دەگوترێ، واتە: من خواردنی دوو سێ نەفەرم سازکردوە، ئێستا ئەهلی خەندەك خوا دەزانێ چەند سەد کەس بوون، بە لای کەمەوە)، ئنجا پێغەمبەر ﷺ هات خەڵکەکەشی هەموو لە خزمەت دابوو، ئێمەش ئەو بەرخۆلەیە گۆشتەکەیمان برژاندبوومان، نانەکەش پێغەمبەر ﷺ دوعای لێکرد ناوی خوای هێنا، دوایی دەستیان کرد بە خواردن و هەموو خەڵکیش هاتن، هەتا هەر کۆمەڵێك تەواو دەبوون، (دیارە ماڵەکەیان جێی هەموویانی تێدا نەبۆتەوە)، کۆمەڵێك نانیان دەخوارد و، کۆمەڵێکی دیکە دەهاتن، تاکو خەڵکی خەندەك هەموویان خواردیان و بەشی هەمووانی کرد[1].

د- (**إبن إسحاق**) دەڵێ: لە سەلمانی فارسییەوە پێم گەیشتوە، دەڵێ: لەلایەکی خەندەکەوە خەندەکم هەڵدەکەند، گاشە بەردێکی ڕەق هاتە پێشم، پێغەمبەری خواش ﷺ لێم نیزیك بوو، کاتێ بینیمی (ئایا بە کوین بووە، بە پاچ بووە، ئەوەی کە بەردیان پێی شکاندوە)، لێی دەدەم و تەماشای کرد شوێنەکە زۆر ڕەقەو هەر پاچ لێی هەڵدەبەزێتەوە، پێغەمبەر ﷺ دابەزی و، پاچەکەی لێوەرگرتم و پاچێکی لێدا، لە ژێر نووکی پاچەکەدا بلێسەیەك بەرز بۆوە، دوایی یەکێکی دیکەی لێدا، جارێکی دیکە بلێسە بەرز بۆوە، دوایی سێیەم جاری لێدا، جاری سێیەمیش بلێسە لە شوێنی نووکی پاچەکە بەرز بۆوە، منیش گوتم: باب و دایکم بە قوربانت بن، ئەی پێغەمبەری خوا! ﷺ ئەوە چی بوو، لە ژێر نووکی پاچەکەدا دەمبینی بلێسە دەدا؟ پێغەمبەر ﷺ فەرمووی:

(**أَوَقَدْ رَأَيْتَ ذَلِكَ يَا سَلْمَانُ ؟ قَالَ قُلْتُ: نَعَمْ، قَالَ: أَمَّا الْأُولَى، فَإِنَّ اللَّهَ فَتَحَ عَلَيَّ بِهَا الْيَمَنَ؛ وَأَمَّا الثَّانِيَةُ، فَإِنَّ اللَّهَ فَتَحَ عَلَيَّ بِهَا الشَّامَ وَالْمَغْرِبَ، وَأَمَّا الثَّالِثَةُ فَإِنَّ اللَّهَ فَتَحَ عَلَيَّ بِهَا الْمَشْرِقَ**)، واتە: سەلمان! ئایا تۆش ئەوەت بینی؟ گوتم: بەڵێ، فەرمووی: دوای لێدانی یەکەمیان: برووسکەی یەکەمیان خوا یەمەنی پێشاندام، کە ئۆممەتی من یەمەن ئازاد دەکەن، هی دووەمیان: خوای پەروەردگار شام و لای ڕۆژئاوای پێشاندام، ئەویش ئازاد دەکەن، (واتە: وڵاتی ڕۆم)، هی سێیەمیان: لای

---

(١) الجامع لأحكام القرآن: ج١٤، ص١٠٨، ١٠٩.

ڕۆژهـەڵاتی پێشـاندام، واتـە: وڵاتی فـارس و ئێرانیـش دەگـرن، (ئێـرانی ئێسـتاو فـارسی کاتی خـۆی).

٦)- کاتێك پێغەمبەر ﷺ لە هەڵکەندنی خەندەك بۆوە، ئنجا سوپایەکانی کافران هاتن، هەم هۆزی قورەیش و، هەم هۆزی (**غَطَفَان**) و هاوپەیمانەکانی قورەیش، هاتن، هەتا گەیشتنە شوێنێك کە پێی دەگوترێ: (**مُجْتَمَعِ الأَسْيَالِ مِنْ رُومَةَ، بَيْنَ الْجُرُفِ وَزغَابَةَ**)، ژمارەیان دە هەزار (١٠،٠٠٠) کەس بوو، هەم قورەیش، هەم ئەحابیش، ئەوانەی کە شوێنیان کەوتبوون لە (**بَنِي كِنَانَة**)، هەروەها لە خەڵکی (**تِهَامة**)، هەروەها (**غطفان**) یش و، خەڵکی (**نجد**) کە شوێنیان کەوتبوون، ئەوانە هەموویان هاتن، ئەوانیش لە (**ذَنْبُ نَقْمَى**) بارەگایان خست و، پێغەمبەرو ﷺ مسوڵمانانیش دەرچوون، پشتی خۆیان کردە چیای (**سلع**)، ژمارەی پێغەمبەرو ﷺ مسوڵمانانیش سێ هەزار (٣٠٠٠) کەس بوو، لەوێ سەربازگەی خۆیان دانا و، خەندەکەکە کەوتبۆ نێوان ئەو سێ هەزار کەسە، بە سەرکردایەتیی پێغەمبەرو ﷺ، ئەو دە هەزار (١٠) کەسە بە سەرکردایەتیی (**أبو سُفيان**) لە قورەیشییەکان و، هەروەها (**غطفان**)یش کە چەند سەرکردەیەکیان هەبوون و، هۆزو تیرەکانی دیکەش.

٧)- پێغەمبەر ﷺ کاتێك دەرچوو بۆ ئەو جەنگە، (**عبدالله ابْنُ أُمِّ مَكْتُوم**)ی لە شوێنی خۆی دانا، لە شاری مەدینە، کە پێشنوێژیی بۆ خەڵك بکات و سەرپەرشتییان بکات.

٨)- پێغەمبەر ﷺ فەرمانی کرد: منداڵ و ئافرەتان لە قەڵاکان دابن، لە شوێنی مەحکەم و قاییم، کە دوژمن دەستی نەیانگاتێ.

٩)- هەڵوێستی جوولەکەکانی پەیمان شکێن، ئەمە درێژەیەکی هەیەو تەنیا پوختەیەکی لێ دێنین، (**إبن إسحاق**) دەڵێ:

دوژمنـی خـوا (**حُيَـيّ بْـنُ أَخْطَـب النَّـضرِيّ**) دەرچـوو، هەتـا هاتـە لای (**كَعْـبُ بْـنُ أَسَـد الْقُرَظِـيّ**)، کـە خـاوەنی بەڵێـن و پەیـمانی بـەنی قورەیـزە بـوو، پەیـمانی لەگـەڵ پێغەمبـەری خـوادا ﷺ بەسـتبوو، کـە شـەڕ دژی یەکدیـی نەکـەن، ئنجـا کـە (**كَعْب بْن**

أَسَـد الْقُرَظِـيّ) دەبیسـتێ (**حُيَـيّ بْـنُ أَخْطَـب**) هاتـوە، دەرگایەکـە بـە ڕوویـدا دادەخات، ئەویـش مۆڵـەت وەردەگـرێ، بـەڵام (کعـب) ئامـادە نابـێ دەرگای بـۆ بکاتـەوە، (**حُيَـيّ بْـن أَخْطَب**)یـش بانگـی دەکات دەڵـێ: ئـەی (**کعـب**)! بـێ قـەزابی دەرگام لـێ بکـەوە، ئەویـش دەڵـێ: بـێ قەزابـی (**حُيَـيّ**) تـۆ پیاوێـکی بـێ خێـرو نەگبـەتی، مـن بەڵێنـم بـە موحەممـەد ﷺ داوە و، بەڵێنەکـە هەڵناوەشـێنمەوە لـە نێـوان خـۆم و ئـەودا، مـن جگـە لـە وەفـاو ڕاستگۆیی هیچـی دیکـەم لـە موحەممـەد ﷺ نەبینیـوە، دووبـارە (**حُيَـيّ بْـن أَخْطَـب**) بانگـی دەکاتـەوە دەڵـێ: دەرگام لـێ بکـەوە، قسـەت لەگەڵـدا دەکـەم، دەڵـێ: نەخێـر دەرگات لێناکەمـەوە، دوایـی (**حُيَـيّ**) دەڵـێ: بۆیـە دەرگای قـەڵام لـێ دادەخـەی، لـە تـرسی ئـەوەی لـە خواردنەکـەت بخـۆم، تـۆ پیاوێـکی چـرووکی! تـووڕەی دەکات، ئەویـش دەرگایەکـەی بـۆ دەکاتـەوەو، (**حُيَـيّ**) پێـی دەڵـێ: ئـەی (**کعـب**)! سـوپایەك و هێزێکـم بـۆ هێنـاوی وەك دەریـا وایـەو، دەسـەڵاتدارانی ئـەم ڕۆژگارەو قوڕەیشـم هێنـاوە بـە هەمـوو سـەرکردەکان و گەورەکانیانـەوەو، لـە (**مجتمـع الأسـيال**) کـە لـە دوامەوەیـە، لـەوێ مەنزڵگایـان گرتـوە، (**غطفان**)یـش بـە هەمـوو سـەرکردەو گەورەکانیانـەوە، هێناومـە، ئەوانیـش لـە (**ذَنـبُ نقمـى**) لـە لای چیـای ئوحـود، بارەگایـان گرتـووەو، بەڵێنیشـان بـە مـن داوە کـە نـەڕۆن هەتـا موحەممـەدو ﷺ ئـەوەی لەگەڵیدایـە، بنبڕیـان دەکـەن.

(**كَعْـب بْـن أَسَـد الْقُرَظِي**)یـش، پێیگـوت: سـوێند بـە خـوا، بـێ دەسـتەڵاتدارانی ئـەم ڕۆژگارەت بـۆ هێنـاوم و، هەورێکـت بـۆ هێنـاوم، ئـاوی تێـدا نەمـاوە، (واتـە: هیچیـان لـە بـاران دا نیـە، هـەر هـەورە گرمەیـەتی و برووسـکەیەتی، بـەڵام هیـچ ئـاوی تێدانیە). ئـەی (**حُيَـيّ**)! لێـم گـەڕێ لـەو حاڵـەی مـن لەسـەریمی، چونکـە مـن لـە موحەممـەد ﷺ جگـە لـە ڕاسـتگۆیی و وەفـا، هیچـی دیکـەم لـێ نەبینیـوە! (**حُيَيّ**)یـش هـەر لەگەڵـی دا خەریـك دەبـێ و هـانی دەدات، هەتـا ڕێـگای دەدا و، بەڵێنـی پێـدەداو پەیـمانی لەگەڵـدا دەبەسـتێ، (**حُـيي**)ش بەڵێـن و پەیـمانی پێـدا، کـە ئەگـەر قوڕەیـش و (**غطفان**)یـش گەڕانـەوەو نەیانتـوانی موحەممـەدو ﷺ هـاوەڵانی لـە بەیـن بـەرن، مـن لەگەڵتـدا دێمـە نێـو قەڵایەکـە، تاکـو چـی بەسـەر تـۆ بـێ، بەسـەر منیـش بـێ، ئیـدی

(**كعب**) پەیمانەكەی هەڵدەوەشێنێتەوە لەسەر قسەی (**حُيَيّ**)و، بەڕائەت دەكات لەو پەیمانەی كە لە نێوان ئەوو پێغەمبەری خوادا ﷺ بووە.

١٠)- كاتێك ئەو هەواڵە بە پێغەمبەری خوا ﷺو، بە مسوڵمانان دەگات، پێغەمبەری خوا ﷺ (**سعد بن معاذ**) كە ئەو كاتە گەورەی هۆزی ئەوس بوو، لەگەڵ (**سعد بن عبادة بن دليم**) كە یەكێك بووە لە (**بني ساعدة بن خزرج**) كە ئەویش لەو كاتەدا گەورەی هۆزی خەزرەج بوو، هەروەها لەگەڵیشیاندا (**عبدالله بن رواحة**) و (**خوات بن جبير**) ئەو چوار كەسە دەنێرێ، دەفەرموێ: بچن سەرنج بدەن، ئایا ئەوەی پێمان گەیشتوە لە بارەی ئەو خەڵكەوە، ڕاستە؟! ئەگەر ڕاستبوو، بە شێوەیەك پێم بڵێن بە ئاماژە، كە من تێبیگەم، بەڵام وامەكەن عەزیمەتی خەڵك بڕووخێ و، ئەگەر لەسەر وەفادارییش مابوونەوە، لەسەر ئەو بەڵێنەی كە لە نێوان ئێمەو ئەواندا هەیە، ئەوە بە ئاشكرا بیڵێن.

ئەوانیش دەرچوون تاكو چوونە لایان، تەماشایان كرد لەسەر حاڵێكی زۆر خراپن و، قسەشیان بە پێغەمبەری خوا ﷺ گوت، گوتیان: (**رسول الله**) كێیە؟ هیچ پەیمان لە نێوان ئێمەو موحەممەد دا نیە، هیچ گرێبەستمان لە نێواندا نیە، سەعدی كوڕی موعازیش قسەی پێگوتن و جنێوی پێدان، (**سعد**) پیاوێك بوو تۆزێك توندیی تێدابوو، [جێی سەرنج ئەوەیە لێرەدا (**إبن إسحاق**) دەڵێ: (**سعد**) قسەی پێگوتن، بەڵام (**القرطبي**) لە (**الجامع لأحكام القرآن**)دا دەڵێ: سەعدی كوڕی عوبادە رضي الله عنه قسەی پێگوتن، واتە: سەرۆكی هۆزی خەزرەج، نەك سەرۆكی هۆزی ئەوس]، ئنجا كە سەعدی كوڕی موعاز قسەی پێگوتن، سەعدی كوڕی عوبادە پێیگوت: لێیان گەڕێ و، قسەیان پێ مەڵێ، ئەوەی لە نێوان ئێمەو ئەواندا هەیە، گەورەترە لە قسە بە یەكدی گوتن.

{بەڵام لە تەفسیری (**القرطبي**)دا دەڵێ: سەعدی كوڕی موعاز ئامۆژگاریی سەعدی كوڕی عوبادەی كردو، گوتی: شەڕە جنێویان لەگەڵدا مەكە، ئەوەی لە نێوان ئێمەو ئەواندا هەیە، گەورەترە لە شەڕە قسە، ئنجا من ئەوەی دووەمیانم پێ ڕاستە، چونكە سەعدی كوڕی عوبادە، زیاتر بەلای توندیی و هەڵچووندابوو،

وەك لـە هەڵوێسـتەكانیدا دیـارەو، سـەعدی كـوڕی موعـاز پیاوێـكی هێدیـی مەندتـر و بـار قووڵتربـووە}

دوایـی هـەردووك سـەعد و ئەوانـەی لەگەڵیـان بوون، هاتنـەوە بـۆ لای پێغەمبەری خـوا ﷺ سـڵاویان لێكـرد، دوایـی گوتیـان: (**العَضَـل وَالْقَـارَةُ**) پێغەمبـەری خـواش ﷺ تێگەیشـت، [واتـە: ئەوانـە پەیمانیـان شـكاندوە، وەك پەیـمان شـكاندنی هـەردووك هـۆزی (**العَضَـل وَالْقَـارَةُ**) كـە هـاوەڵانی پێغەمبەریـان ﷺ كوشـت لـە (**الرجيـع**)، كـە (**خُبيـب**)و هاوەڵـەكانی بـوون]، پێغەمبـەری خـواش فەرمـووی: خـوا گەورەتـرە، موژدەتـان لێبـێ، ئـەی كۆمەڵـی مسـوڵمانان!

١١)- ئنجا ئەو بەڵایە لەسەر مسوڵمانان زۆر توند بوو، ترسیان وردە وردە لەسەر توند بوو، دوژمن لەسەرروویانەوە هات و، لە لای خوارەوەش بۆیان هات، هەتا بڕواداران هەموو جۆرە گومانێكیان بردو، نیفاق و دەغەڵیی سەری هەڵێنا، هەتا یەكێك لە مونافیقەكان كە ناوی (**مُعَتّبُ بْنُ قُشَيْر**) بوو لە (**بني عمرو بن عوف**) گوتی: موحەممەد بەڵێنی پێدەداین كە خەزێنەكانی كیسڕاو قەیسەر (واتە: پادشای فارس و ڕۆم) بگرین، كەچی یەكێك لە ئێمە لە خۆی دڵنیا نیە بچێ تارەت بگرێ، هەتا یەكێكی دیكە لە (**بنو حارثة**) بە ناوی (**أوس بن قَيظي**) گوتی: ئەی پێغەمبەری خوا! ﷺ ماڵەكانمان چۆڵن و بە دەرەوەن لە دوژمن، ئەویش لەلای كۆمەڵێك لە خەڵكی خۆی وایگوت، مۆڵەتمان بدە بچینەوە بۆ لای ماڵەكانمان، چونكە لە مەدینە دوورە! پێغەمبەری خوا ﷺ مایەوە لەسەر ئەو حاڵە و، ئەوانەش كە لە خزمەتیدا بوون مانەوە، بیست و ئەوەندە شەوە، نیزیكەی مانگێك، بەڵام جەنگێكی جیددییان لە بەیندا نەبوو، تەنیا بریتی بوو لە گەمارۆدان و، لە دوورەوە شەڕە تیر.

١٢)- كاتێك ئەو حاڵەتە لەسەر خەڵك توند بوو، پێغەمبەری خوا ﷺ وەڵامی نارد بۆ هەر كام لە: (**عُيَيْنَةَ بْنِ حِصْنِ بْنِ حُذَيْفَةَ بْنِ بَدْرٍ**) و (**الْحَارِثِ بْنِ عَوْفِ بْنِ أَبِي حَارِثَةَ الْمُرّيّ**) كە دوو سەركردەی هۆزی (**غطفان**) بوون و، لەگەڵیان ڕێككەوت كە سێیەكی بەروبوومی مەدینەیان بداتێ، بەڵام بە مەرجێك ئەوان وازبێنن و، پشتگیریی هۆزی قورەیش و ئەهلی كوفر نەكەن و، خۆیان و خەڵكەكە بڕۆن، صوڵح و دانووستان لە نێوانیاندا بوو، تەنانەت نووسیشیان،

بەڵام شایەدییان لەسەر نەدا و، نەبوو بە عەزیمەت، هەروا خەریکی دانووستان بوون، کاتێك پێغەمبەری خوا ﷺ ویستی ئەوە بکات، پێش ئەوەی ئیمزای لەسەربکرێ و بە یەکجاریی ئەو پێکهاتنە ببڕێتەوە، نوێنەری نارد بۆ لای سەعدی کوڕی موعازو سەعدی کوڕی عوبادە، (هەردووك سەرۆك هۆزی ئەوس و خەزرەج)، ئەوەی بۆ باسکردن و ڕاوێژی پێکردن، ئەوانیش گوتیان: ئەی پێغەمبەری خوا! ﷺ ئایا ئەمە شتێکە حەزت لێیەو دەیکەی، یان شتێکە خوا فەرمانی پێکردوەو هەر دەبێ بیکەین؟ یان شتێکە بەرژەوەندیی ئێمەی تێدا دەبینی؟ فەرمووی: بەڵکو شتێکە لەبەر ئێوە دەیکەم، (واتە: نەخۆم حەزم لێیە و، نە خواش فەرمانی پێکردووم)، چونکە تەماشا دەکەم عەرەب هەمووی لە یەك کەوانەوە تیرتان تێ دەگرێ، (هەموویان گەلە کۆمەکێ لە دژتان دەکەن و، لە هەموو لایەکەوە لە دژتان کۆبوونەوە)، ویستم تۆزێك لە دڕك و سەختییەکی کە ئەوان هەیانە، بیشکێنم، سەعدی کوڕی موعاز گوتی:

(يَا رَسُولَ اللهِ! قَدْ كُنَّا نَحْنُ وَهَؤُلَاءِ الْقَوْمُ عَلَى الشِّرْكِ بِاللَّهِ وَعِبَادَةِ الْأَوْثَانِ لَا نَعْبُدُ اللهَ وَلَا نَعْرِفُهُ، وَهُمْ لَا يَطْمَعُونَ أَنْ يَأْكُلُوا مِنْهَا تَمْرَةً إِلَّا قِرَى أَوْ بَيْعًا، أَفَحِينَ أَكْرَمَنَا اللهُ بِالْإِسْلَامِ وَهَدَانَا لَهُ وَأَعَزَّنَا بِكَ وَبِهِ، نُعْطِيهِمْ أَمْوَالَنَا؟ «وَاللهِ» مَا لَنَا بِهَذَا مِنْ حَاجَةٍ وَاللهِ لَا نُعْطِيهِمْ إِلَّا السَّيْفَ، حَتَّى يَحْكُمَ اللَّهُ بَيْنَنَا وَبَيْنَهُمْ قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: فَأَنْتَ وَذَاكَ، فَتَنَاوَلَ سَعْدُ بْنُ مُعَاذٍ الصَّحِيفَةَ، فَمَحَا مَا فِيهَا مِنْ الْكِتَابِ ثُمَّ قَالَ: لِيَجْهَدُوا عَلَيْنَا).

واتە: ئەی پێغەمبەری خوا! ﷺ ئێمەو ئەو خەڵکە (واتە: (غطفان))، لەسەر هاوبەش بۆ خوا دانان و بتپەرستیی بووین، (خوامان نەدەناسی و نەدەپەرست)، بەڵام ئەوان تەماعیان لە ماڵی ئێمەدا نەبوو کە دەنکە خورمایەك بخۆن، مەگەر بە میوانداریی بێن بۆ لامان، وەك میوان پێیان بدەین، یاخود بە فرۆشتن، ئنجا ئایا دوای ئەوەی خوا ئێمەی بەڕێز کردوە بە هۆی ئیسلامەوە و، ئێمەی ڕێنمایی کردوە بۆ ئیسلام، بە هۆی تۆوەو بە هۆی ئیسلامەوە ئێمەی عیززەت مەندو باڵا دەست کردوە، ماڵ و سامانی خۆمانی دەدەینێ؟ بە خوا پێویستییمان بەوە نیە، بە خوا جگە لە شمشێر هیچی دیکەیان نادەینێ، تاکو خوا دادوەرییمان

لـە نێـوان دا نـەکات، پێغەمبـەری خـوا ﷺ فەرمـووی: دەجا ئێـوەو ئـەو کارەتـان چۆن پـێ چاکـە، ئـاوا بکـەن، سـەعدی کـوڕی موعازیـش پەڕەکـە کـە دانوسـتانەکەی تێـدا نـووسرا بـوو، وەری گـرت و ئـەوەی تێـدا نـووسرا بـوو کوژاندیـەوە (ئـاوی پێداکـرد، یـان بـە جۆرێـك سـڕییەوە)و گـوتی: چـی لـە توانایاندایـە بـا بیکـەن.

١٣)- پێغەمبەر ﷺو مسوڵمانان مانەوە بەو شێوەیەو، دوژمن گەمارۆو ئابڵووقەی دابوون، هیچ جەنگی تێدا ڕوونەدا، جگە لە چەند ئەسپ سوارێکی قورەیش کە (**عَمْرُو بْنُ ودّ بْنِ أَبِي قَيْسٍ، وَعِكْرِمَةُ بْنُ أَبِي جَهْلٍ، وَهُبَيْرَةُ بْنُ أَبِي وَهْبٍ الْمَخْزُومِيّانِ، وَضِرَارُ بْنُ الْخَطّابِ الشّاعِرُ ابْنُ مِرْدَاسٍ أَخُو بَنِي مُحَارِبِ بْنِ فِهْرٍ**)، ئەم چوار نەفەرە هاتن خۆیان بۆ جەنگ پۆشیی و، دوایی بە سواری وڵاخەکانیانەوە هاتن، هەتا گەیشتنە لای مەنزڵگەکانی (**بني كنانة**)و گوتیان: ئەی (**بني كنانة**)! بۆ جەنگ ئامادەبن، ئەمڕۆ بۆتان دەردەکەوێ سوارچاك کێن؟ دوایی ڕۆیشتن بە ڕاکردن بە ئەسپەکانیان تاکو هاتنە لای خەندەك، کە بینییان گوتیان: (**والله إن هذه لمكيدة، ما كانت العرب تكيدُها**)، بە خوا ئەمە تاکتیکێکەو فێڵێکە عەرەب فێڵی وای نەزانیوە!.

بـەڵام ئـەوە داهێنـانی پێغەمبـەری خوایـەﷺ، بـە ڕاوێـژ سـەلمانی فارسـیی، دەگوترێ: سـەلمانی فارسـیی ئامـاژەی بـۆ پێغەمبـەری خـوا ﷺ کـردو گوتی: ئـەی پێغەمبـەری خوا! ﷺ ئێمـە لـە وڵاتی فـارس کـە جەنگـمان دەبـوو لەگـەڵ دوژمنـدا لـەو شـوێنەوە کـە دەشـت بـوو، خەندەکـمان لێـدەدا، پێغەمبـەری خـواش ﷺ ئـەو پێشـنیارەی وەرگـرت و، تەبەننیـی کـردو جێبەجێـی کـرد.

هەروەهـا (**إبـن هِشَـام**) دەڵـێ: هەندێـك لـە ئەوانـەی خـاوەن زانیارییـن، بۆیـان باسـکردووم کـە کۆچکـەران لـە ڕۆژی خەندەکـدا گوتیـان: سـەلمان لـە ئێمەیـە و، پشـتیوانەکانیش گوتیـان: سـەلمان لـە ئێمەیـە، پێغەمبەریـش ﷺ فەرمـووی: (**سـلمانُ مِنّـا أهـل البيـت**) واتـە: سـەلمان لـە ئێمەیـە لـە بنەماڵـەی ئێمەیـە، (بـۆ ئـەوەی جۆرێکیـش لـە صوڵـح بـێ لـە نێـوان کۆچکـەران و پشـتیوانانندا، کەواتـە: سـەلمان بـە تایبـەت عایـدی منـەو لـە بنەماڵـەی ئێمەیـە، ئنجـا کـە لـە بنەماڵـەی پێغەمبەریـش

ﷺ بـوو، لـە خێـزانی ئـەو بـوو، مانـای وایـە هـی هـەردووك لایـە، هـی كۆچكـەران و پشـتیوانان).

ئنجـا ئـەو چـوار ئەسـپ سـوارە ڕۆیشـتن، كـوێ لـە خەندەكەكـە بـە تەسـك و تەنگەبەریـان زانی بـە سـواری وڵاخەكانیـان و بـە ڕاكـردن خۆیـان پێـداداو پەڕینـەوە، هەتـا گەیشـتنە شـوێنێك لـە نێوانی خەنـدەك و سـەلعدا، ئیـدی لـە وێ عـەلی كـوڕی ئەبـو تاڵیـب ؓ لەگـەڵ كۆمەڵێـك لـە مسـوڵمانان، بۆیـان چوونـە مەیـدان و، ئـەو شـوێنەی كـە ئـەوان لێـی پەڕیبوونـەوە، ئـەو شـوێنەیان لـێ گرتـن، ئنجـا چـوار ئەسـپ سـوارەكان بۆیـان گەڕانـەوەو ڕووبـەڕووی یەكـدی بوونـەوە.

١٤)- (**عمرو بن ود**) لە جەنگی بەدردا جەنگی كرد بوو هەتا بە برینداریی پەكی كەوتبوو، (واتە: هێندەی برین تێ بوو بوون پەكی كەوتبوو)، بۆیە لە جەنگی ئوحوددا نەیتوانی بوو بەشداریی بكات، برینەكانی زۆر بوون و چاك نەبوو بۆوە، بۆیە لە ڕۆژی خەندەكدا دەرچوو، خۆی نیشانەداركرد تاكو بزانرێ و بناسرێ، كاتێك بە خۆی و ئەسپەكەی ڕاوەستا (**علي بن أبي طالب**) بۆی چۆوە پێشێ، دیارە عەلیی و هاوەڵەكانی بە پێیان بوون، (**علي**) بە (**عمرو بن ود**)ی گوت: بیستوومە پەیمانت لەگەڵ خوادا بەستوە، كە هەر كەسێك لە قوڕەیش تۆ بانگ بكات بۆ یەكێك لە دوو شتان لێی وەردەگری، گوتی: بەڵێ، گوتی: ئنجا من بانگت دەكەم بۆ لای خواو بۆ لای پێغەمبەری خوا ﷺ و، بانگت دەكەم بۆ ئیسلام، ئەویش گوتی: پێویستم بەوە نیە، گوتی: كەواتە: بانگت دەكەم بۆ ڕووبەڕوو بوونەوەو بۆ جەنگ! گوتی: ئاخر بۆچی ئەی برازام؟ بە خوا حەز ناكەم بتكوژم، عەلی گوتی: بە خوا من حەز دەكەم بتكوژم، (**عَمْرو**) تووڕە بوو لە ئەسپەكەی هاتە خوار و، ئەسپەكەی پەیكرد (چوار پەلەكانی بڕین)و، لە دەم و چاوی ئەسپەكەی دا، (كوشتی)، دوایی ڕوویكردە عەلیی و، بۆ یەكدی دابەزین و لێك سووڕان، سەرەنجام عەلی ؓ كوشتی و ئەو سێ ئەسپ سوارەی مابوونەوە ڕایانكرد و، خۆیان بە خەندەكەكەدا داو پەڕینەوەو هەڵاتن.

١٥)- دروشمی هاوەڵانی پێغەمبەر ﷺ لە كاتی جەنگی خەندەكدا و، لە كاتی جەنگی بەنی قوڕەیزەدا بریتی بوو لە: (**حـم، لا ينصرون**) حا میم سەرناكەون، یاخود سەرناخرێن، (ئەو كاتە عادەت وابووە دەبووایە هەر سوپایەك دروشمێكی هەبێ).

١٦)- (إبن إسحاق) دەڵێ: بۆم گێڕدراوەتەوە کە عائیشە دایکی بڕواداران لە قەڵایەك دابوو لە قەڵایەکانی **(بني حارثة)** لە ڕۆژی خەندەکدا، کە لە هەموو قەڵایەکان مەحکەمتر بوو، دایکی سەعدی کوڕی موعازیش لەگەڵی بوو لەو قەڵایەدا، عائیشە دەڵێ: سەعدی کوڕی موعاز تێپەڕی زرێیەکی لەبەر دابوو، زرێیەکەی کورت بوو، واتە: هەموو جەستەی نەگرتبۆوە و، قۆڵی لە زرێیەکە هاتبووە دەرێ، نێزەیەکی بەدەستەوە بوو، نێزەکەی ڕادەوەشاندو دەیگوت:

(لبّثْ قليلاً يشهد الهيجا حمل ... لا بأس بالموت إذا حان الأجل).

واتـە: ئـارام بگـرە لـە مـەودوا جەنـگ دەبینیـن و، قەیـدی نـاکات مـردن بـێ هـەر کاتـێ کـە کاتی خـۆی هـات

دایـکی پێیگـوت: ڕۆڵـە گیـان! بـڕۆ بـە خـوا دواکەوتـووی، خـۆت بگەیەنـێ، عائیشـەش خـوا لێـی ڕازیبـێ دەڵـێ: پێمگـوت: ئـەی دایـکی سـەعد! بـە خـوا حـەزم دەکـرد زرێیەکـەی سـەعد لـەوەی کـە ئێسـتا لەبەریـەتی، درێژتـر بووایـە، عائیشـە دەڵـێ: ترسـام تیرێـك بـە قۆڵـی بکـەوێ، چونکـە قۆڵـی لـە زرێیەکـە هاتبـووە دەرێ و، (دواییـش ئەگـەر دانانەکـەی دایکـمان عائیشـە هاتۆتـە دی و، تیرێـك بـە قۆڵـی سـەعد کەوتـوە کـە دەمارەکـەی بڕیـوەو واپێدەچێـت دەمـاری خوێنبـەری بڕیبـێ)، ئنجـا ئـەوەی کـە لێیـداوە **(إبـن عرقـة)** بـووە، کـە دەڵـێ: لێـم وەربگـرە مـن **(إبـن عرقـة)**م، سـەعد دەڵـێ: **(عـرّق اللـه وجهـك في النـار)** خـوا دەم و چـاوت گـەرم دابێنـێ و، ئارەقـەی پـێ بـكات لـە ئاگـردا، دیـارە دوایـی سـەعد دەڵـێ: خوایـە! ئەگـەر لـە نێـوان ئێمـەو قوڕەیشـدا جەنـگ مـاوە، بـۆ ئـەو جەنگـە بمهێڵـەوە، چونکـە هیـچ کۆمەڵـە خەڵکێـك لـە لام خۆشەویسـتتر نیـە لـە دژیـان بجەنگـم لـە خەڵکێـك کـە پێغەمبەرەکـەی ﷺ تۆیـان ئەزیەتـداوەو، بـە درۆیـان دانـاوەو دەریانکـردوە، ئەگـەر لـە نێـوان ئێمـەو قوڕەیشـیش دا جارێـکی دیکـە جەنـگ نابێتـەوە، ئـەو برینـەم بـۆ بکـە بـە مایـەی شـەهید بـوون، بـەڵام مەشـمرێنە تاکـو دڵخـۆش و شـادمانم دەکـەی، بـەوە کـە تۆڵـە لـە بـەنی قوڕەیـزە بسـەنرێتەوە، (کـە خـواش ئـەو دوعایانـەی سـەعدی هەموویـان قبـووڵ کـردوون).

١٧)- (**إبن إسحاق**) دەڵێ: بۆم گێڕدراوەتەوە کە (**صفية بنت عبدالمطلب**)، (کە پووری پێغەمبەرە ﷺ خوشکی بابی)، لە قەڵایەکدا دەبێ و، (**حسَّان بن ثابت**)یش هەر لەوێ دەبێ، کە وەك پارێزەرێك پێغەمبەری خوا ﷺ بەسەر ئافرەتان و منداڵانەوە دایناوە، صەفییە دەڵێ: پیاوێك لە جوولەکەکان بە لاماندا ڕەتبوو، دەوری قەڵاکەی دەدا، کەسیشی لێ نەبوو بەرگریمان لێ بکات، بە حەسسانم گوت: ئەو جوولەکەیە بە دەوری قەڵایەکە دێت و دەچێ، منیش دڵنیا نیم کە بزانێ و پەی بەرێ کە ئێمە کەسمان لە لا نیە و، دوایی جوولەکەکانی دیکە تێبگەیەنێ و بەسەرماندا بدەن، لە قەڵاکە دابەزەو بچۆ بیکوژە! ئەویش گوتی: خوا لێت ببوورێ کچی (**عبدالمطلب**) بۆ خۆت دەزانی کە من هاوەڵی ئەوە نیم، صەفییە دەڵێ: کاتێك کە ئەوەی پێگوتم و تەماشام کرد هیچی لە باراندا نیە لەو بارەوە، خۆم بەست و کۆڵەکەیەکم بەدەستەوە گرت، یان مەترەقێکی گەورە، (کۆڵەگەی کە چادریان پێ هەڵداوە)، لە قەڵایەکە دابەزیم و بەو کۆڵەگەیە لە جوولەکەکەم دا تاکو کوشتم، کاتێك لێی بوومەوە گەڕامەوە بۆ قەڵایەکە، گوتم: حەسسان دابەزە سەلەبەکەی بێنە، (واتە: کەل و پەلەکانی بێنە)، چونکە تەنیا ئەوە ڕێگرم بوو لەبەر ئەوەی پیاوە، نەوەك عەوڕەتی دەربکەوێ، حەسسان گوتی: ئەی کچی (**عبدالمطلب**) بە خوا پێویستیم بە کەل و پەل و شمەکی ئەو نیە.

بەڵام (**القرطبي**) لە تەفسیرەکەیدا[1]، دەڵێ: (**أبو عمرو بن عبدالبرّ**) گوتوویەتی: ئەو گێردراوەیە وا پێناچێ ڕاست بێ، چونکە (**حسان بن ثابت**) پیاوێکی ئازا بووە و، ئەوەندە بەسە کە ڕووبەڕووی هاوبەش بۆ خوا دانەرەکان بۆتەوە و، شیعری زۆر بوێرانەی گوتوون و بەرگریی چاکی لە پێغەمبەر ﷺ کردوە، پێغەمبەری خواش ﷺ فەرموویەتی: (**روح القدس**)، جیبریلیش لەگەڵتەو هانت دەداو فێرت دەکات.

١٨)- (**إبن إسحاق**) دەڵێ: ئیدی بەو شێوەیە پێغەمبەری خواو ﷺ هاوەڵانی کە خوای پەنهانزان بەو شێوەیە وەسفی کردوە، لە ترس و سەختیی و، لە ئابڵووقەدانی دوژمنەکان بۆیان و، لەسەرەوەو لە خوارەوە پەلاماردانیان دا بۆیان، مانەوە و، لەو نێوانەدا (**نُعَيْمَ**

---

(١) الجامع لأحكام القرآن، ج١٤، ص ١١٢.

بْنَ مَسْعُودِ بْنِ عَامِرِ بْنِ أُنَيْفِ بْنِ ثَعْلَبَةَ بْنِ قُنْفُدِ بْنِ هِلَالِ بْنِ خَلَاوَةَ بْنِ أَشْجَعَ بْنِ رَيْثِ بْنِ غَطَفَانَ) هاتە لای پێغەمبەر ﷺ گوتی: ئەی پێغەمبەری خوا! ﷺ من مسوڵمان بووم و خەڵکەکەشم بە مسوڵمانێتیی من نازانێ، ئنجا فەرمانم پێبکە چیت دەوێ؟ پێغەمبەری خوا ﷺ ئەوەی پێ فەرموو: (**إِنَّمَا أَنْتَ فِينَا رَجُلٌ وَاحِدٌ، فَخَذِّلْ عَنَّا إِنْ اسْتَطَعْتَ، فَإِنَّ الْحَرْبَ خَدْعَةٌ**)، گوتی: تۆ لە نێومان دا پیاوێکی بەتەنێی، بەڵام هەوڵبدە دوژمنانمان لە کۆڵ بکەوە، ئەوەندەی کە دەتوانی، چونکە جەنگ بریتیە لە فێڵ[1].

دوایی (**نعیم بن مسعود الثقفي**) هەر بەو ئامازەی پێغەمبەر ﷺ تێدەگات چی بکات! (ئەوانە هێندە عاقڵ بوون بە ئامازە لە شت حاڵی بوون)، (**نعیم**) دەچێ بۆ لای بەنی قورەیزە کە لەسەردەمی نەفامییدا هاودەم و هاوڕازیان بووە، دەڵێ: ئەی بەنی قورەیزە! دەزانن من چەندە ئێوەم خۆش دەوێ و، دەزانن پەیوەندیی تایبەتیی من و ئێوە چۆنە؟ دەڵێن: ڕاستە تۆ لە لای ئێمە تۆمەتبار نی، دەڵێ: ئنجا بۆ زانیارییتان قورەیش و (**غطفان**) وەك ئێوە نین، وڵات وڵاتی خۆتانە، ماڵ و سامانی ئێوەو کوڕەکانتان و ئافرەتەکانتان و منداڵەکانتان لێرەن، ئێوە ناتوانن ئێرە بەجێ بهێڵن و بچن بۆ شوێنێکی دیکە، بەڵام قورەیش و (**غطفان**) هاتوون بۆ جەنگ کردن لە دژی موحەممەدو ﷺ هاوەڵانی، ئێوەش پشتگیریی ئەوانتان کردوە، بەڵام ئەوان وڵاتیان و ماڵ و سامانیان و ئافرەتەکانیان لە شوێنێکی دیکەن، وەك ئێوە نین، هاتوون ئەگەر کەلێنێکیان دەستکەوت و دەستکەوتێکیان دەستکەوت باشە، ئەگەرنا دەگەڕێنەوە بۆ وڵاتی خۆیان و، لە ئێوەو لە موحەممەد ﷺ دەگەڕێن لە وڵاتی خۆتاندا و، ئنجا ئەگەر ئێوەو موحەممەدو ﷺ هاوەڵانی بمێننەوە، تواناتان بەسەریاندا ناشکێ، بۆیە لەگەڵ قورەیشدا جەنگ لە دژی موحەممەدو ﷺ هاوەڵانی مەکەن، تاکو بارمتە (رهن) ێکیان لێ وەرنەگرن، چەند بارمتەیەك لە پیاوە ناودارەکانیان، با لە لای ئێوەبن وەك متمانەی ئێوە بەوان، تاکو لەگەڵ موحەممەدا ﷺ دەجەنگن، نەك لە

(١) ئەم دەقە: ئەلبانیی بە بێهێزی داناوە لە (ضعیف الجامع) ژمارە (١٨٢٨) و هەروەها لە (السلسلة الضعیفة) (٣٧- ٧٧)، بەڵام (ابن کثیر وابن سید الناس وابن خلدون و الطبري وابن حبان) هێناویانە.

تەنگانـەدا بڕۆنـەوەو بـە گـورگان خواردووتـان بـدەن!.

بـەنی قورەیـزە دەڵێـن: بەڕاسـتیی ڕایـەکی چاکـت پێشـنیاز کـردوە، دوایـی **(نعیـم)** لـەلای ئـەوان دەڕواو دەچـێ بـۆ لای قورەیـش و، بـە ئەبـوو سـوفیانی کـوڕی حـەڕب و بـە پیـاوەکانی قورەیـش کـە لەگەڵیـدان دەڵـێ: خۆتـان دەزانـن ئێـوەم خـۆش دەوێ و، دەزانـن کـە مـن لەگـەڵ موحەممـەددا نیـم ﷺ و، هەواڵێکیشـم پێگەیشـتوە، کـە ئـەوە حەقـی ئێوەیـە لەسـەر مـن، پێتـان بگەیەنـم وەك دڵسـۆزیی بـۆ ئێـوە، بـەڵام لێـم ئاشـکرا مەکـەن، دەڵێـن: باشـە وا دەکەیـن، دەڵـێ:

خۆتـان دەزانـن کـە کۆمەڵـی جوولەکـەکان، لەسـەر ئـەوەی کـە کردوویانـە بـۆ پشـتگیریی پەشـێمان بوونـەوە، لـە نێـوان خۆیـان و موحەممـەددا ﷺو، نوێنەریـان بـۆ لا نـاردوە، وەڵامیـان بـۆ نـاردوە کـە ئێمـە پەشـێمانین لـەوەی کردوومانـە، ئایـا ڕازی دەبـێ کـە ئێمـە لـە قورەیـش و لـە **(غطفـان)** چەنـد پیاوێـك لـە ناودارەکانیـان وەربگریـن و بیاندەیـن بـە تـۆ، تـۆش لـە گەردنیـان بـدەی؟ دوایـی ئێمـە لەگـەڵ تـۆ بیـن تاکـو ئەوانـەی مـاون بنبڕیـان بکەیـن؟ ئەویـش دەڵـێ: بەڵـێ، ئنجـا هـەر کاتـێ جوولەکـەکان داوای بارمتەیـان کـرد لـە پیاوەکانتـان، یـەك پیاویـان تەسـلیم مەکـەن، چونکـە بـە تەمـان تەسـلیمی موحەممەدیـان بکـەن و ﷺ بیانکـوژێ، دوایـی لـەلای قورەیـش لادەچـێ، دەچـێ بـۆ لای **(غطفـان)** دەڵـێ: ئـەی کۆمەڵـی **(غطفـان)**! ئێـوە ئەسـڵی منـن، هـۆزی منـن، خۆشەویسـترین کەسـن لـە لای مـن، پێموانیـە مـن تۆمەتبـار بکـەن، دەڵێـن: نەخێـر ڕاسـت دەکـەی تـۆ لـە لای ئێمـە تۆمەتبـار نـی، دەڵـێ: ئنجـا شـتێکتان پێدەڵێـم، پەنهـانی بکـەن و لێـم ئاشـکرا مەکـەن، دەڵێـن: باشـە، شـتەکە چییـە؟! ئەویـش چـی بـە قورەیـشی گوتـوە، بەوانیـشی دەڵـێ، چـۆن ئـەوانی ترسـاندوە، ئەوانیـش دەترسـێنێ.

ئنجـا کاتێـك کە شـەوی شـەممە بەسـەردا دێ، مانگی شـەووالی سـاڵی پێنجـەم، **(أبو سُـفيان بـن حـرب)** و سـەرانی **(غطفـان)** ئـاگاداری بـەنی قورەیـزە دەکەنـەوە: **(عكرمـة بـن أبـو جهـل)**و کۆمەڵێـك لـە قورەیـش و **(غطفـان)** دەنێـرن پێیـان دەڵێـن: ئێمـە لـە شـوێنێك نیـن کـە بتوانیـن هـەر ئـاوا بمێنینـەوە، ئێمـە حوشـترمان نەمـاوە و، یـەك

سـممان نەما (واتـە: وڵاخـە بـەرزە)، مانـدوو بـوون، یـان سـەرمان بڕیـون بـۆ خـواردن، بۆیـە ئامادەبـن کـە جەنـگ لـە دژی موحەممـەدا بکەیـن، ئـەوەی لـە نێـوان ئێمـەو ئەوانـدا هەیـە کۆتایـی پێبێنـن، جوولەکـەکان وەڵامیـان بـۆ دەنێرنـەوە دەڵێـن: ئەمڕۆ ڕۆژی شـەممەیە، ئێمـە لـەو ڕۆژەدا هیـچ ناکەیـن و، کاتی خـۆی لـە ڕۆژی شـەممەدا، جوولەکـە شـتێکیان کـردوە و بەڵایەکیـان بەسـەر هاتـوە، کـە لـە ئێـوە شـێردراوە نیـە کـە خـوا کـردوونی بـە مەیمـوون و بـەراز، ئنجـا ئێمـە لـە دژی موحەممـەد، لەگـەڵ ئێـوەدا جەنـگ ناکەیـن، تاکـو چەنـد بارمتەیـەك لـە پیاوەکانتانمـان نەدەنـێ و لـە لای ئێمـە بـن و، وەك متمانـەی ئێمـە بـە ئێـوە، تاکـو شـەڕ لـە دژی موحەممـەد ﷺ دەکەیـن، چونکـە ئێمـە دەترسـین ئەگـەر لـە جەنگـدا تینتـان بـۆ هـات و وەزعەکـە لێتـان سـەخت بـوو، بڕۆنـەوە بـۆ وڵاتی خۆتـان و، ئێمـە بەجێهێڵـن و ئـەو پیاوەش لـە وڵاتی ئێمەدایـەو، بـە تەنیـاش ناتوانیـن بەرەنـگاری ببینـەوە.

کاتێـك نوێنـەرەکان دەچنـەوە بـۆ لای قورەیـش و (**غطفـان**)، دەڵێـن: ئـەوەی کـە (**نعیـم**) پێیگوتـن حـەق بـوو، ئیـدی ئـاگاداری بـەنی قورەیـزە دەکەنـەوە دەڵێـن: ئێمـە یـەك پیاویشـتان تەسـلیم ناکەیـن لـە پیاوەکانمـان، ئەگـەر دەتانـەوێ جەنـگ بکەیـن وەرنـە دەرێ، بـا بجەنگیـن، بـەنی قورەیـزە دەڵێـن: کەواتـە: ئـەوەی (**نُعیـم**) گوتی حەق بـوو، ئەوانـە نایانـەوێ جەنـگ بکـەن و، دەیانـەوێ ئەگـەر هەلێکیـان دەسـتکەوت بەهرەیـەك وەربگـرن، ئەگـەر نـا لـە ئێمـە بگەڕێـن لەگـەڵ موحەممـەدا ﷺ چییـمان لێـدەکات، بـکات، بۆیـە سـوێند بـە خـوا ئێمـە لەگـەڵ ئێـوەدا لـە دژی موحەممـەد ﷺ ناجەنگیـن، تاکـو چەنـد بارمتەیەکـمان نەدەنـێ، ئەوانیـش ئامـادە نابـن، ئیـدی بـەو شـێوەیە خـوا بەینیـان تێکـدەدا بـە هـۆی (**نعیـم بـن مسـعود الثقفي**)یـەوە.

هەروەهـا خـوا ﷻ بایـەکی ساردیشی لـە شـەوانێکی زۆر سـارددا دەنێـرێ، هێنـدە سـارد دەبـێ و، هێنـدە بەهێـز دەبـێ، مەنجەڵیـان لەسـەر ئاگـرو سـێکوچکە بـۆ ڕاناوەسـتێ و، ڕەشـماڵ و چادرەکانیـان فـڕێ دەدات.

١٩)- کاتێك پێغەمبەری خوا ﷺ پێی دەگاتەوە کە چۆن لە بەینی خۆیاندا تێکچوون و،

چۆن خوا ﷻ بڵاوی کردوون و، متمانەیان بە یەکدی نەماوە، (واتە: قورەیش و (**غطفان**) لەلایەك و بەنی قورەیزە لەلایەك)، حوزەیفەی کوڕی یەمان بانگ دەکات و دەینێرێ بۆ لایان، تاکو بزانێ ئەو خەڵکە چی کردوەو، چۆنەو بە تەمای چین؟، واتە: ئەحزاب، بە تایبەت قورەیش و (**غطفان**).

ئنجا ئەوە (**القرطبي**) لە تەفسیرەکەیدا[1] هێناویەتی و (**إبن هشام**)یش بە هەمان شێوە دەڵێ: پیاوێك لە خەڵکی کووفە بە حوزەیفەی کوڕی یەمانی ﷺ گوت: ئەی (**أبو عبدالله**)! ئایا پێغەمبەری خواتان ﷺ بینیوەو هاوەڵاتییتان کرد؟ گوتی: بەڵێ ئەی برازا، گوتی: چیتان دەکرد؟ گوتی: بە خوا هەوڵمان دەدا بەپێی توانا، گوتی: بە خوا ئەگەر ئێمە ئەو کاتە بووباین لە خزمەت پێغەمبەردا ﷺ، ڕازی نەدەبووین بە پێیان لەسەر زەوی بڕوا و، لەسەر ملمان هەڵمان دەگرت، حوزەیفەی کوڕی یەمان گوتی: بە خوا برازام ئێمە لەگەڵ پێغەمبەری خوادا ﷺ بووین لە جەنگی خەندەکدا، پێغەمبەری خوا ﷺ شەوێکیان ئەندازەیەك لە شەوەکە شەو نوێژی کرد دوایی ئاوڕی لێداینەوەو فەرمووی:

چ پیاوێك دەچێ تەماشا بکات بزانێ ئەو خەڵکەی (ئەحزاب) بە تەمای چین؟ دوایی بگەڕێتەوە، پێغەمبەر ﷺ بۆشی بە مەرج گرت، کە بە سەلامەتیی بگەڕێتەوەو، داوا لە خوای بەرز دەکەم کە لە بەهەشتدا هاوەڵی من بێ؟ بەڵام یەك پیاو لە ئێمە ئامادە نەبوو لەبەر ترسی زۆرو برسێتیی زۆرو سەرمای زۆر، یەکێك لە ئێمە هەڵنەستا، دوایی پێغەمبەر ﷺ بانگی کردم بە تایبەت، کاتێك بانگی کردم بە ناچاریی دەبوو هەر هەڵسم، فەرمووی: ئەی حوزەیفە! بچۆ نێو ئەو خەڵکە [کە شەو بووە] و، تەماشا بکە بزانە بە تەمای چین و چی دەکەن؟ بەڵام هیچ مەکە تاکو دەگەڕێیەوە بۆ لامان، دەڵێ: چوومە نێو خەڵکەکە، باو سەربازانی خواش ئەوەی پێدەکردن کە دەیانکرد، نە مەنجەڵێکیان بۆ ڕادەوەستا، نە ئاگرێکیان بۆ دەکرایەوە، نە چادرێکیان بۆ ڕادەگیرا، ئەبوو سوفیان گوتی: ئەی هۆزی قورەیش! هەر کام لە ئێوە با تەماشا بکات هاونشینەکەی کێیەو

(١) ج١٤، ص١١٣.

کێ لەگەڵیدا دانیشتوە؟ شەوە تاریکە، حوزەیفە دەڵێ: من یەکسەر دەستی ئەوەی تەنیشتی خۆمم گرت و گوتم: جەنابت کێی؟ گوتی: فلانی کوڕی فلانم، (چەند عاقڵ و بلیمەت بوونە ئەو هاوەڵانە، ئەگەر ئەو دەستی حوزەیفەی گرتبایە دەبووایە چی گوتبایە؟ یەکسەر ئەو دەستی وی گرتوە تۆ کێی؟) ئەبوو سوفیان گوتی: ئەی قورەیشییەکان! سوێند بە خوا، ئێوە لە شوێنێکن کە جێی دیکە لێمانەوە دیار نیە، ئێمە وڵاخمان فەوتان، حوشترەکانمان فەوتان، ئاژەڵەکان هەموویان تەواو بوون، (هەموویان سەربڕیون و خواردوویانن)، بەنی قورەیزەش پەیمانی لەگەڵ هەڵوەشاندووینەوە و، هەواڵێکمان پێگەیشتوە لەوانەوە کە پێمان ناخۆشەو، ئەو بایەش وەك دەیبینن زۆر بەهێزە، نە مەنجەڵمان بۆ ڕادەوەستێ، نە ئاگرمان بۆ دەکرێتەوە، نە بیناو چادرێکمان بۆ ڕادەوەستێ، بۆیە خۆتان ئامادە بکەن من دەڕۆم، ئیدی هەڵسا بۆ حوشترەکەی کە بۆی بەسترا بۆوە، لەسەر حوشترەکەی دانیشتوو دوایی سێ جاران لێیدا بڕوا، ئنجا حوشترەکە هەڵسا، بەر لەوەی پەتەکەی کە حوشترەکەی پێی بەسترا بۆوە بکاتەوە، حوشترەکەی ڕاستکردەوە، لە پەلە پەلیان، ئەگەر ئەوە نەبوایە پێغەمبەر ﷺ ئامۆژگاریی کردم و فەرمووی: هیچ مەکە تاکو دێیەوە، دەمتوانی بە تیرێك بیکوژم.

ئنجا گەڕامەوە بۆ لای پێغەمبەر ﷺو لەو کاتەدا پێغەمبەری خوا ﷺ نوێژی دەکرد لە پۆشاکێکدا، پۆشاکی یەکێك لە هاوسەرانی، (واتە: لە خۆی پێچابوو سەرمای بوو)، کاتێك منی دی لە نوێژدا بوو، خستمیە نێوان پێیەکانی خۆی بۆ ئەوەی گەرمم بێتەوە، بەشێك لەو پۆشاکەی کە بەخۆی دادابوو لەسەرمان هەندێکیشی بە منىدادا، دوایی چووە ڕکووع و چووە سەجدە، من هەر لەنێو ئەو پۆشاکەدا بووم، کاتێك سەلامی دایەوە، هەواڵەکەم پێیدا و، دواییش (**غطفان**) یش ئەوەی قورەیش بڕیاری دابوو بیستبوویان، ئیدی هەم قورەیش گەڕانەوە، هەم (**غطفان**)یش گەڕانەوە.

(**إبن إسحاق**) دەڵێ: پێغەمبەرو ﷺ هاوەڵانیشی و مسوڵمانانیش، کاتێك زانییان ئەو گەمارۆیە نەماوە لە دەوری مەدینەو ڕۆیشتوونە، ئەوانیش چوونەوە ماڵەکانی

خۆیـان و چەكیـان دانـا.

٢٠)- (إبن هِشَام) دەڵێ: دوای ئەوەی سوپا گەمارۆدەرەكانی شاری مەدینە، [دەوڵەتی ئیسلامیی كە پایتەختەكەی شاری مەدینە بوو]، دوای ئەوەی ئاڵقەی گەمارۆ شكا، خوا ﷻ ترسی خستە نێو دڵیان و، بایەكی بەهێزی بۆ ناردن و، فریشتەكان ڕیزەكانیان لێك هەڵوەشاندن، هەروەها كۆمەڵێك هۆكاری دیكەش هەبوون، یەكێك لەوانە هەڵوێستەكەی **(نعیم بن مسعود)**.

ئنجـا دەمـی نیـوەڕۆ بـوو جیبریـل هاتـە لای پێغەمبـەری خـوا ﷺ مێزەرێـكی ئاوریشـمی بەسـتبوو، [واهاتـە بەرچاوی] بـە سـواریی ئێسـترێك كـە كورتـانی لەسـەر بـوو، كورتانەكـەش قەطیفەیـەكی لەسـەر بـوو (كـە جـۆرە قوماشـێكە لـە دیبـاج، دیباجیـش جـۆرە ئاوریشـمێكە)، جیبریـل بـە پێغەمبـەری خـوای ﷺ فەرمـوو: (ئـەی پێغەمبـەری خـوا! ﷺ ئایـا چەكتـان دانـاوە؟ (واتـە: كۆتاییتـان بـە جەنـگ هێنـاوە؟))، فەرمـووی: بەڵـێ، جیبریـل گـوتی: بـەڵام تاكـو ئێسـتا فریشـتەكان چەكیـان دانەنـاوە و، مـن ئێسـتا گەڕامـەوە لـە شـوێنكەوتنی ئـەو خەڵكـە كـە هاتبـوون بـۆ گەمـارۆدانی شـاری مەدینـەو بـە ناچاریـی ڕۆیشـتن، خـوا ﷻ فەرمانتـان پـێ دەكات، كـە بـەڕێ بكـەوی بـەرەو هـۆزی بـەنی قوڕەیـزە، مـن ئـەوە بـەرەو ڕوویـان دەچـم و، ڕایاندەتەكێنـم، (واتـە: ترسـیان دەخەمـە دڵ)، ئیـدی پێغەمبـەری خـوا ﷺ فەرمـانی بـە بانگەرێـك كـرد، بـە جـاڕ چییـەك كـە لـە نێـو خەڵكیـدا جـاڕ بـدات: **(مـن كان سـامعاً مطیعـاً فـلا یصَلِّیَنَّ العـصر إلاَّ ببنـي قریظـة)**، واتـە: هـەر كەسـێك بیسـەرەو گوێڕایەڵـەو فەرمانبـەرە، بـا نوێـژی عـەسر نـەكات، مەگـەر لـە لای هـۆزی بـەنی قوڕەیـزە!.

ئنجـا پێغەمبـەری خـوا ﷺ **(عبداللـه بـن أم مكتـوم)** لـە شـوێنی خـۆی دانـا بەسەرپەرشـتیاری مەدینـە.

جەنگی بەنو قوڕەیزە لە پازدە (١٥) بڕگەدا:

٢١)- پێغەمبەری خوا ﷺ (**علي بن أبو طالب**)ی پێش خست و ئاڵایەکەی دایە دەستی بەرەو هۆزی بەنی قورەیزە، خەڵکیش پەلەیانکرد لە کۆبوونەوەداو بەڕێکەوتن، عەلی ﷺ ڕۆیشت تاکو لە قەڵایەکانیان نیزیك کەوتنەوە، (بەنی قورەیزە لە چەند قەڵایەکی مەحکەمدابوون)، گوێی لێ بوون قسەی ناشیرینیان بە پێغەمبەری خوا ﷺ دەگوت، گەڕایەوە لە ڕێ گەیشتە پێغەمبەری خوا ﷺو گوتی: ئەی پێغەمبەری خوا! ﷺ لەسەرەخۆ بە لەو خەڵکە پیسە نیزیك مەبەوە، فەرمووی: بۆچی؟ پێموایە لە بارەی منەوە ئازارت لێ بیستوون (قسەی ناشیرین؟)، گوتی: بەڵێ، ئەی پێغەمبەری خوا! ﷺ، پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: ئەگەر من ببینن، ئەو قسانە ناکەن، کاتێك پێغەمبەری خوا ﷺ لە قەڵایەکانیان نیزیك بۆوە، فەرمووی: (**يَا إِخْوَانَ الْقِرَدَةِ! هَلْ أَخْزَاكُمْ اللَّهُ وَأَنْزَلَ بِكُمْ نِقْمَتَهُ؟ قَالُوا: يَا أَبَا الْقَاسِمِ مَا كُنْت جَهُولاً**)، ئەی برایەکانی مەیموونان! ئایا خوا سەرشۆڕی کردوون و بەڵاو تۆڵەی خۆی بۆ ناردوون؟ گوتیان: ئەی (**أبو القاسم**) تۆ هەرگیز نەفام نەبووی، (واتە: قسەی ناشیرین گوتن لە تۆ ناوەشێتەوە)[1].

٢٢)- پێغەمبەری خوا ﷺ بەلای کۆمەڵێك لە هاوەڵانی دا تێپەڕی، لە (**الصَّورين**) (شوێنێك بووە) پێش ئەوەی بگاتە هۆزی بەنی قورەیزە، پێغەمبەر فەرمووی ﷺ: کەس بەلاتاندا ڕەت بووە؟ گوتیان: ئەی پێغەمبەری خوا! ﷺ (**دِحْيَةُ بْنُ خَلِيفَةَ الْكَلْبِيّ**)، بە لاماندا ڕەت بوو بە سواری ئێسترێکی سپیی، کورتانی بەسەرەوە بوو، کورتانەکە قوماشێکی لە ئاوریشمی تێوە پێچرا بوو، پێغەمبەری خوا فەرمووی ﷺ: (**ذَلِكَ جِبْرِيلُ بُعِثَ إِلَى بَنِي قُرَيْظَةَ يُزَلْزِلُ بِهِمْ حُصُونَهُمْ وَيَقْذِفُ الرّعْبَ فِي قُلُوبِهِم**) واتە: ئەوە جیبریل بووە نێردراوە بۆ لای هۆزی بەنی قورەیزە، کە قەڵایەکانیان بلەرزێنێ و، ترس بخاتە نێو دڵ و دەروونیانەوە.

٢٣)- کاتێك پێغەمبەری خوا ﷺ چوو بۆ لای هۆزی بەنی قورەیزە، لە لای بیرێك لە بیرەکانیان کە لە لای ماڵ و سامانەکانیان بوو، بارگەو بنەی خست، بیرەکە پێیدەگوترا: (**بِئْرُ أَنَا**)، بەڵام (**إبن هشام**) دەڵێ: پێیدەگوترا: (**بِئْرُ أَنِي**)، ئنجا خەڵك وردە وردە پێوەی

---

(١) تأريخ الطبري: ج٢، ص٩٩، عيون الآثر: ج٢، ص١٠٣.

پەیوەست بوون، هاوەڵان هاتن خوا لێیان ڕازیبێ، هەندێکیان لە دوای نوێژی خەوتنان گەیشتن و، نوێژی عەسریان نەکرد، چونکە پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووبووی: (**لاَ يُصَلِّيَنَّ أَحَدُكُمْ الْعَصْرَ إِلاَّ فِي بَنِي قُرَيْظَةَ**).

[ئیدی ئەوان تەماشای ڕواڵەتی فەرمانەکەیان کردو، وەك خۆی جێ بەجێیان کردو، هەتا گەیشتبوونە لای هۆزی بەنی قورەیزەش، نەك نوێژی عەسر، نوێژی شێوانیشیان چوو بوو، ڕۆیشتن سەرقاڵی کردبوون و نەیانتوانی فریای نوێژەکەیان بکەون، چونکە پێغەمبەری خوا ﷺ فەرموو بووی: (**من كان سامِعاً مطيعاً فلا يصَلِّينَّ العصر إلاَّ في بني قريظة**)، ((هەر کەسێك بیسەرەو گوێڕایەڵە، با نوێژی عەسر نەکات مەگەر لە لای بەنی قورەیزە))]، ئنجا هەندێکیان نوێژەکەیان بۆ ئەوێ دواخستبوو، هەتا گەیشتنە لای بەنی قورەیزە لەوێ نوێژی عەسریان کرد، لە دوای نوێژی خەوتنان، بەڵام نە خوا ﷻ لە کتێبەکەیدا لەو بارەوە ڕەخنەی لێگرتن، نە پێغەمبەری خواش ﷺ لەو بارەوە لێیان تووڕە بووە، [بەڵام هەندێکیان تەماشای نێوەڕۆکی فەرمانەکەی پێغەمبەری خوایان ﷺ کردوەو گوتوویانە: مەبەستی پێغەمبەری خوا ﷺ ئەوەنە بووە، نوێژی عەسر بەرینە ئەوێ، مەبەستی ئەوە بووە بە پەلە بڕۆین، کەواتە: با زوو نوێژەکەمان بکەین و بڕۆین، کە بە تەئکید هی دووەمیان پێکاویانە، چونکە پێغەمبەر ﷺ ئامانجی ئەوە نەبووە هەموو خەڵك نوێژی عەسر بەرێتە بەنی قورەیزە و، زانیوشیەتی نایگەنێ، مەبەستی ئەوە بووە کە زوو بەڕێ بکەون، ئنجا ئەوانەی تەماشای نێوەڕۆکی فەرمانەکەیان کردوە، نوێژەکەیان زوو کردوەو بەڕێکەوتوون، ئەوانی دیکەش تەماشای ڕواڵەتی فەرمانەکەیان کردوەو، نوێژەکەیان نەکردوەو چوون]، تاکو گەیشتنە لای هۆزی بەنی قورەیزە، کە گەیشتنە ئەوێ نوێژی خەوتنانیش بووە، نوێژی عەسر و نوێژی شێوان و خەوتنانیان لەوێ کردوون.

٢٤)- پێغەمبەری خوا ﷺ بیست و پێنج (٢٥) شەو ئابڵووقەی دان، هەتا ئابڵووقەو گەمارۆیەکە ماندووی کردن و، خواش ﷻ ترسی خستە نێو دڵیان و، (**حُيَيّ بْن أَخْطَب النَّضري**) سەرۆکی هۆزی بەنوو ننەزیر کە پێشتر لەسەر خیانەت لە شاری مەدینە

دەرکرابوو، وەك بەڵێنیدا بوو بە (**كعب بن أسد القرظي**) بەڵێنەکەی خۆی بردە سەرو، لەگەڵیدا چووە نێو قەڵایەکە، کاتێك کە قورەیش و (**غطفان**) گەڕانەوە، وەك وەفادارییەك بۆ ئەو بەڵێن و پەیمانەی خۆی، کە پێشتر پەیمانی پێی دابوو، لەگەڵیدا چووە نێو قەڵایەکە، [هەڵبەتە جوامێریی و وەفاداریی بە پەیمان، لە هەر کەسێکەوە بێ جوانەو، ئەو هەڵوێستەی (**حُيَيّ بْن أَخْطَب**) هەرچەندە زۆر کینە لە دڵ بووە بەرانبەر بە ئیسلام و مسوڵمانان، بەڵام ئەو هەڵوێستەی جوامێرانە بووە].

٢٥)- کاتێك بەنی قورەیزە دڵنیابوون کە پێغەمبەری خوا ﷺ وازیان لێ ناهێنێ، تاکو لە دژیان نەجەنگێ، (**كعب بن أسد**) کە سەرۆکی بەنی قورەیزە بوو، گوتی: ئەی کۆمەڵی جوولەکە! ئەوەتان بە ملدا هاتوە کە خۆتان دەیبینن و، من سێ پێشنیارتان دەخەمە بەردەم، هەر کامێکیانتان پێ چاکە هەڵیبژێرن، گوتیان: ئەو سێ پێشنیارە چیین؟ گوتی:

یەکەم: ئەوەیە کە ئێمە بە دوای ئەو پیاوە بکەوین و بەڕاستیی دابنێین، سوێند بە خوا بۆتان دەرکەوتوە کە پێغەمبەرو ڕەوانەکراوە ﷺ و، ئەو کەسەیە کە سیفەتەکانی لە کتێبی خۆتاندا دەبینن، بەو شێوەیە هەم خوێنتان دەپارێزرێ و ماڵ و سامانتان و کوڕەکانتان و ئافرەتەکانتان، جگە لە سەرفرازیی دواڕۆژ، جوولەکەکان گوتیان: هەرگیز ئێمە سەرپێچیی حوکمی تەورات ناکەین و، هەرگیز تەورات بە هیچ کتێبێك ناگۆڕینەوە.

گوتی: ئنجا ئەگەر ڕازی نین بەو پێشنیارە، دووەم: فەرموون با کوڕەکانمان و ئافرەتەکانمان بکوژین و، بچینەدەر بەرەو موحەممەدو هاوەڵانی، پیاوانێك بە شمشێری ڕووتەوە و، هیچ شتێکی قورس بەدوای خۆمانەوە بە جێی ناهێڵین کە پەرۆشمان بێ، نە ماڵ و سامان، نە ماڵ و منداڵ، هەتا خوا حوکم لە نێوان ئێمەو موحەممەددا دەکات، ئەگەر فەوتاین ئەوە دەفەتێین و، هیچ منداڵ و ژن و وەچەمان لە دوای خۆمان بەجێ نەهێشتوون، کە مەترسییمان لێیان هەبێ و، ئەگەر سەریش کەوتین ئەوە بێگومان دەتوانین ژن و منداڵان پەیدابکەینەوە، جوولەکەکان گوتیان: ئەو پاك و بێگوناهانە بکوژین! ئنجا ژیان چ خۆشییەکی

تێدایـە لـە دوای وان، بۆچـی بیانکوژیـن؟ بـێ گوناهـن.

ئنجا (**كعب** بن **أسد**) گوتی: ئەگەر بەمەش هەر ڕازی نین،

سێیەم: ئـەم شـەو شـەوی شـەممەیە و، موحەممـەد ﷺو هـاوەڵانی لێمان دڵنیـان لـەم شـەودا، ئنجـا وەرن بـا بڕۆیـن و دابەزیـن، بەڵکـو دەرفـەت لـە موحەممـەدو هـاوەڵانی ببینیـن و گـوێ نەدەینـە شـەممە شـکاندن (جوولەکـەکان لـە شـەوانی شـەممە و ڕۆژانی شـەممەدا هیـچ شـتێکیان نەکـردوە)، گوتیـان: شـەممەی خۆمـان بشـکێنین و شـتێکی تێـدا بکەیـن کـە دەزانیـن ئەوانـەی پێـش ئێمـە کـە شـەممەیان شـکاندوە، چییـان بەسـەرهاتوە!

[کە لە سووڕەتی (**الأعراف**)دا بەسەرهاتەکەیان هاتوە کە خوا ﷻ لەو بارەوە دەفەرموێ:

﴿ وَسْـَٔلْهُمْ عَنِ ٱلْقَرْيَةِ ٱلَّتِى كَانَتْ حَاضِرَةَ ٱلْبَحْرِ إِذْ يَعْدُونَ فِى ٱلسَّبْتِ إِذْ تَأْتِيهِمْ حِيتَانُهُمْ يَوْمَ سَبْتِهِمْ شُرَّعًا وَيَوْمَ لَا يَسْبِتُونَ لَا تَأْتِيهِمْ كَذَٰلِكَ نَبْلُوهُم بِمَا كَانُوا۟ يَفْسُقُونَ ﴿١٦٣﴾ وَإِذْ قَالَتْ أُمَّةٌ مِّنْهُمْ لِمَ تَعِظُونَ قَوْمًا ٱللَّهُ مُهْلِكُهُمْ أَوْ مُعَذِّبُهُمْ عَذَابًا شَدِيدًا قَالُوا۟ مَعْذِرَةً إِلَىٰ رَبِّكُمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ ﴿١٦٤﴾ فَلَمَّا نَسُوا۟ مَا ذُكِّرُوا۟ بِهِۦٓ أَنجَيْنَا ٱلَّذِينَ يَنْهَوْنَ عَنِ ٱلسُّوٓءِ وَأَخَذْنَا ٱلَّذِينَ ظَلَمُوا۟ بِعَذَابٍۭ بَـِٔيسٍۭ بِمَا كَانُوا۟ يَفْسُقُونَ ﴿١٦٥﴾ فَلَمَّا عَتَوْا۟ عَن مَّا نُهُوا۟ عَنْهُ قُلْنَا لَهُمْ كُونُوا۟ قِرَدَةً خَـٰسِـِٔينَ ﴿١٦٦﴾ ﴾.

تەفسیری ئایەتی کۆتایی (١٦٦):

واتـە: کاتێـك کـە لـەوەی لێـی قەدەغەکرابـوون، سەرکێشـییان کـردو سـەرپێچییان کـرد، پێمانگوتـن: ببنـە مەیمـوونی زەبـوون.

خـوای دادگـەر کـردوونی بـە مەیمـوون، بەڵکـو لـە هەنـدێ ڕیوایەتانـدا هاتـوە: کـە کـراون بـە مەیمـوون و بـەراز، بـە تەمەنەکانیـان بوونـە بـەراز و، کەم تەمەنەکانیشـیان بوونـە مەیموون].

ئنجا کە ئەو پێشنیارەشیان ڕەفز کرد، کەعبی کوڕی ئەسەد گوتی: هیچ کامێك لە ئێوە لەوەتی لە دایکی خۆی بووە، حەزم و عەقڵ و تێگەیشتنی نەبووە!

[واتە: هەر کام لەو سێ پێشنیارە کە هیچتانیان قبووڵ نەکردن، ئێوە عاقڵ و تێگەیشتوو نین].

٢٦)- دوایی بەنو قوڕەیزە ناردیانەوە لای پێغەمبەری خوا ﷺ، گوتیان: (**أبو لُبابة بن عبدالمنذر وأخي بن عمرو بن عوف**)مان بۆ بنێرە (بەنی قوڕەیزە کاتی خۆی هاوپەیمانی هۆزی ئەوس بوون، ئەبوو لوبابەش لە هۆزی ئەووس بووە، لەسەردەمی نەفامییداو دۆستایەتیی و پەیوەندیی لەگەڵ بەنی قوڕەیزەدا بەهێز بووە)، گوتیان: ئەبوو لوبابەمان بۆ بنێرە تاکو ڕاوێژی پێ بکەین، لە بارەی حاڵی خۆمانەوە، پێغەمبەری خوا ﷺ ئەبوو لوبابەی نارده لایان، کاتێك بینییان پیاوەکان بۆی هەڵسان (وەك پێشوازیی) و، ئافرەت و منداڵیش دەستیان کرد بە گریان لە ڕوویدا، ئەویش بەزەیی پێدا هاتنەوە دڵی پێسووتان، گوتیان: ئەی ئەبوو لوبابە! ئایا ڕات وایە ئێمە بە پێی ڕای موحەممەد ﷺ ڕازیبین، ئەو چ بڕیارێکمان لە بارەوە دەدات؟ (واتە: عەقڵت دەیبڕێ کە موحەممەد ﷺ دەڵێ: لە قەڵاکان وەرنە خوارەوەو تەسلیم بن، دوای ئەوەی کە لە جەنگدا شکستیان خواردوە، ئایا بێینە خوار بەبێ مەرج تەسلیم بین؟).

ئەبوو لوبابەش گوتی: بەڵێ، بەڵام ئاماژەی کرد بۆ گەردنی، [یانی: هەمووتان دەکوژرێن سەر دەبڕدرێن! کە ئەو هەڵوێستەی ئەبوو لوبابە ﵁ هەڵە بووە، ئەوەی کە بە ئیجتیهادی خۆی هەڵیهێنجاوە، یاخود لە پێغەمبەری ﷺ بیستوە کە حوکمی بەنی قوڕەیزە کە خیانەتی مەزن (**الخیانة العظمی**) یان کردوەو لە پشتەوە خەنجەریان لە سوپای ئیسلام و مسوڵمانان داوە و، دەستیان لەگەڵ دوژمنی دەرەکیی دا تێکەڵ کردوە و، پەیمانیان شکاندوە، جگە لەوەش زۆر جنێوو قسەی ناشیرینیان گوتوە، نە دەبووایە ئەبوو لوبابە ئەو نهێنیە بدرکێنێ، بەڵام بە هەرحاڵ مرۆڤەو، هاوەڵیش بێ دەگونجێ تووشی گوناهو هەڵەبێ]، ئەبوو لوبابە دەڵێ: سوێند بە خوا هەر لە شوێنی خۆم بووم کە زانیم خیانەتم

لە خواو پێغەمبەرەکەی کرد ﷺ (نهێنییەکی درکاندوە کە نەدەبووایە بیدرکێنێ)، دوایی ئەبوو لوبابە ڕۆیشت و نەهاتە لای پێغەمبەری خوا ﷺ، هات خۆی بە کۆڵەکەیەك لە کۆڵەکەکانی مزگەوتەوە بەستەوە و، گوتیشی: لە شوێنی خۆم ناجووڵێم، هەتا خوا لەوەی کە کردم، تۆبەم لێ قبووڵ نەکات، (دیارە هەر ئەو کاتی پەشێمان بۆتەوە، بەڵام گوتوویەتی: ڕووم نیە بچمە لای پێغەمبەری خوا ﷺ تاکو خوا تۆبەکەم لێ قبووڵ نەکات و)، پەیمانی بە خواشدا کە هەرگیز نەچێتە سەر زەمینی بەنی قورەیزەوە، (هەرگیز نابێ لە شوێنێك ببینرێ کە ناپاکیی بەرانبەر بە خواو پێغەمبەرەکەی ﷺ تێداکردوە).

(**إبن هِشَام**) دەڵێ: وەك (**سفيان بن عُيَينة**) گوتوویەتی: لە (**إسماعيل بن أبي خالد**) لە (**عبدالله بن أبي قتادة**)ەوە گێڕاویەتەوە، خوا لە بارەی ئەبوو لوبابەوە ئەو ئایەتەی ناردە خوار: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تَخُونُواْ ٱللَّهَ وَٱلرَّسُولَ وَتَخُونُوٓاْ أَمَٰنَٰتِكُمۡ وَأَنتُمۡ تَعۡلَمُونَ ﴿٢٧﴾ ﴾الأنفال.

واتە: ئەی ئەوانەی بڕواتان هێناوە! خیانەت بە خواو پێغەمبەرەکەی ﷺ مەکەن و، خیانەت بە سپاردەکانتان مەکەن، لە حاڵێکدا کە دەزانن، واتە: دەزانن خیانەت چەند گوناهێکی گەورەیە.

(**إبن إسحاق**) دەڵێ: کاتێك کە پێی وەخراو پێیچوو هەر نەهاتەوەو، پێغەمبەری خوا ﷺ هەواڵەکەی پێگەیشت، فەرمووی: (**إِنَّهُ لَوْ جَاءَنِي لَاسْتَغْفَرْت لَهُ فَأَمَّا إذْ قَدْ فَعَلَ مَا فَعَلَ، فَمَا أَنَا بِالَّذِي أُطْلِقُهُ مِنْ مَكَانِهِ حَتَّى يَتُوبَ اللّهُ عَلَيْهِ**)، پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: ئەگەر هاتبا بۆ لای من، داوای لێبوردنم بۆ لە خوا دەکرد، بەڵام ئێستا کە ئەوەی کردوە، کە کردوویەتی، من بەری نادەم، (واتە: کە خۆی بەستۆتەوە بە کۆڵەکەیەکەوە) نایکەمەوە تاکو خوا تۆبەی لێ قبووڵ نەکات.

(**إبن إسحاق**) دەڵێ: (**يَزِيد بْن عَبْدِ اللّهِ بْنِ قُسَيْطٍ**) بۆی باسکردووم کە تۆبە قبووڵکران لە ئەبوو لوبابە کاتێك بۆ پێغەمبەری خوا ﷺ هاتە خوار دەمەو سەحەر بوو [(**سحر**) واتە: پێش بەرەبەیان]، لە حاڵێکدا کە پێغەمبەری خوا

ﷺ لە ماڵەکەی (**أم سلمة**) بوو لە ژوورەکەی ئەودا بوو، ئوممو سەلەمە گوتی: گوێم لە پێغەمبەری خوا بوو ﷺ لە کاتی سەحەردا پێدەکەنی، [کەواتە: دیارە پێغەمبەر ﷺ هەندێ جاران بە دەنگیش پێکەنیوە، نەك وەك هەندێك لە مێژوو نووسان دەڵێن: تەنیا زەردەخەنەی هەبووە! بەڵکو پێکەنیوەو دەنگی پێکەنینیشی هاتوە]، ئوممو سەلەمە دەڵێ: گوتم: بەچی پێدەکەنی ئەی پێغەمبەری خوا! ﷺ، خوا هەمیشە زەردەخەنە بخاتە سەر ددان و لێوت؟ ئەویش فەرمووی: (**تِيبَ عَلَى أَبِي لُبَابَة**)، واتە: تۆبە لە ئەبوو لوبابە قبووڵکراوە؟[1].

(ئوممو سەلەمە دەڵێ:) گوتم: ئایا هەواڵی پێ بدەم، موژدەی پێ بدەم، ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ؟ فەرمووی: بەڵێ ئەگەر پێت خۆشە هەواڵی پێبدە، ئوممو سەلەمەش لە دەرگای ژوورەکەی دەوەستێ، ئەویش ئەو کاتە بووە بەر لەوەی بخرێنە پشت پەردەوە و، دەڵێ: ئەی ئەبوو لوبابە! موژدەت لێبێ خوا تۆبەی لێ قبووڵ کردووی، ئوممو سەلەمە دەڵێ: خەڵك ڕۆیشتن تاکو بەریبدەن و بیکەنەوە لەو کۆڵەکە، کە خۆی پێوە بەست بۆوە، ئەبوو لوبابە گوتی: نەخێر سوێند بە خوا دەبێ پێغەمبەری خوا ﷺ بە دەستی خۆی بەرهەڵدام بکات و لەو کۆڵەکە بمکاتەوە، ئنجا کاتێك پێغەمبەری خوا ﷺ کە چوو بۆ نوێژی بەیانیی، ئەبوو لوبابەی لە کۆڵەکەکەی کردەوەو دەربازی بوو.

(**إبن هِشَام**) دەڵێ: ئەبوو لوبابە شەش شەوان بەو کۆڵەکەیەوە بوو، هاوسەرەکەی دەهات هەموو کاتی نوێژەکان لە کۆڵەکەکەی دەکردەوە بۆ نوێژ، دوایی دووبارە خۆی بە کۆڵەکەکەوە دەبەستەوە، ئنجا ئەو ئایەتەش لە بارەی پەشێمان بوونەوەو قبووڵکرانی تۆبەی ئەبوو لوبابەوە، هاتۆتە خوار کە دەفەرموێ: ﴿ وَءَاخَرُونَ ٱعْتَرَفُوا۟ بِذُنُوبِهِمْ خَلَطُوا۟ عَمَلًا صَٰلِحًا وَءَاخَرَ سَيِّئًا عَسَى ٱللَّهُ أَن يَتُوبَ عَلَيْهِمْ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿١٠٢﴾ ﴾التوبة، واتە: هەندێکی دیکەش هەن لە بڕواداران، دانیان بە هەڵەی خۆیاندا هێناوە، کردەوەیەکی باش و یەکی خراپیان تێکەڵکردوە، نیزیکە خوا تۆبەیان لێ قبووڵ بکات، بێگومان خوا لێبوردەی بەبەزەییە.

---

(١) تأريخ الطبري: ج٢، ص١٠٠، عيون الأثر: ج٢، ص١٠٣.

٢٧)- (**إبن إسحاق**) دەڵێ: دوایی (**ثعلبة بن سعية**) و (**أسيد بن سعية**) و (**أسد بن عبيد**) کە ئەوانە کۆمەڵێك بوون لە (**بني هدل**) و لە (**بنو قريظة**) نەبوون و لە (**بنو النضير**)یش نەبوون، ڕەچەڵەکیان لە سەرووی هی ئەوانەوە بوو، ئەوان کاتێك بەنی قورەیزە ڕازی بوون بە حوکمی پێغەمبەر ﷺ کە خۆیان بەدەستەوە بدەن، لەو شەوەدا مسوڵمان بوون، (واتە: ئەو سێیەیان خۆیان و ماڵ و منداڵیان و، کێی دیکەشیان لەگەڵدا بووە، مسوڵمان بوون).

[دەڵێم: ئەمەش ئەوەی لێوەردەگیرێ کە کەسانێك لە بەنی قورەیزە مسوڵمان بووبن، ڕزگارو ئازاد بوون و حوکمی کوشتنیان وەك دیلی جەنگ، کە لە جەنگدا بە ناچاریی تەسلیم دەبن، مامەڵەیان لەگەڵدا نەکراوە، بەڵام ئەوانەی کە لەسەر جوولەکایەتیی سوور بووبن و، دوای ئەوەش کە تێکشکابوون لە جەنگدا ئامادە نەبوون بێنە نێو ئیسلامەوە، ئەوانە سزای دیلی جەنگ کە بە ناچاریی تەسلیم دەبێ، بەسەریاندا چەسپێنراوە].

٢٨)- (**إبن إسحاق**) و (**إبن هشام**) دەڵێن: دوای ئەوەی کە بە حوکمی پێغەمبەری خوا ﷺ ڕازیبوون، هۆزی ئەوس کە کاتی خۆی هاوپەیمانی (**بنو قريظة**) بوون، هەروەك چۆن خەزرەجییەکان هاوپەیمانی (**بنو النضير**) بوون، هۆزی ئەوس هاتن بە کۆمەڵ، گوتیان: ئەی پێغەمبەری خوا! ﷺ ئەوانە هاوپەیمانی ئێمەن، جیا لە خەزرەجییەکان و، لە ڕابردوودا لەگەڵ هاوپەیمانانی برایانمان (واتە: هاوپەیمانانی برایانیان لە خەزرەجییەکان کە هاوپەیمانەکانیان بەنو نەزیر بوون) ئەوەت کرد کە بۆ خۆت دەزانی (کە پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: بڕۆن یەکی باری وڵاخێك بەرن و خانوو جێ و ڕێیەکانتان بەجێبێڵن، چونکە پەیمانتان شکاندوە، واتە: هەمان شتیش لەگەڵ ئەو هاوپەیمانانەی ئێمەدا بکە، کە بەنی قورەیزەن، کە دیارە پێغەمبەری خوا ﷺ پێش هۆزی بەنی قورەیزە، ئابڵووقەی قەڵاو شوێنەکانی هۆزی (**بنو قينقاع**)یدا کە هاوپەیمانی خەزرەجییەکان بوون و، ئەوان ڕازیبوون بە حوکمی پێغەمبەر ﷺ، ئەویش (**عبدالله بن أبي بن سلول**) داوای بەخشرانی کردن، پێغەمبەریش ﷺ فەرمووی: ئەوە بە تۆم بەخشین، (**بني بنو قينقاع**)یش کە هاوپەیمانی خەزرەجییەکان بوون و سەرۆکی خەزرەجییەکان (**سعد بن عبادة**) بوو،

(**عبدالله بن أُبي بن سلول**)یش کە سەرۆکی مونافیقەکان بووە، هەر لە خەزرەجییەکان بووەو یەکێك بووە لە بڕیار بەدەستانیان]، ئنجا کاتێ هۆزی ئەوس پێغەمبەری خوایان ﷺ لەو بارەوە دواند، پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: (**أَلا تَرْضَوْنَ يا مَعْشَرَ الأَوْسِ! أَنْ يَحْكُمَ فِيهِمْ رَجُلٌ مِنْكُمْ؟ «قَالُوا: بَلَى، قَالَ: فَذَاكَ إِلى سَعْدِ بْنِ مُعَاذٍ**)، واتە: ئەی کۆمەڵی ئەوس! (هۆزی ئەوس) ئایا ڕازی نین پیاوێك لە خۆتان لە بارەیانەوە دادوەریی بکات؟ گوتیان: با، ئەی پێغەمبەری خوا! ﷺ، فەرمووی: ئەوە عایدی سەعدی کوڕی موعازە.

پێغەمبەری خوا ﷺ پێشتر سەعدی کوڕی موعازی لە چادرێکدا کە هی ئافرەتێك بووە لە هۆزی ئەسلەم، دانابوو، ئەو ئافرەتە پێی دەگوترا: (**رُفیدَة**)، کە ئەویش هەر لە مزگەوتی پێغەمبەر ﷺدا بووە، بەڵام چادرەکە هی ئەو ئافرەتە بوو، کە ئەو ئافرەتە عادەتی وابوو بریندارەکانی چارەسەرو تیمار دەکردن و، تەنها لەبەر خوا خۆی تەرخانکرد بوو بۆ خزمەتی برینداران و مسوڵمانانی نەخۆش، پێغەمبەریش ﷺ بە هۆزی ئەوسی فەرموو بوو، بە خزمەکانی سەعد کاتێك تیرەکەی پێکەوتبوو، لە چادرەکەی ڕوفەیدەدا دایبنێن، تاکو لێم نیزیك بێ بۆ سەردان، ئنجا کاتێ پێغەمبەری خوا ﷺ ئەوی کردە دادوەر لە بارەی بەنی قوڕەیزەوە، هۆزی ئەوس هاتنە لای و، سەعدیان بە سواری کەرێك برد، شتێکیان لەسەر ئەو کەرە ڕاخست وەك جل و کورتان لە چەرم بوو، سەعد پیاوێکی بە خۆوەو جوان بوو، دوایی لەگەڵ خۆیان هێنایان بۆ لای پێغەمبەری خوا ﷺو، دەیانگوت: (**يَا أَبَا عَمْرو**) {بە کونیەکەی بانگیان کردوە، وەك ڕێزو حورمەت}، لە بارەی هاوپەیمانەکانتەوە کە لە سەردەمی نەفامییدا هاوپەیمانت بوون، چاکەکار بە، چونکە پێغەمبەری خوا ﷺ بۆیە ئەو شتەی عایدی تۆ کردوە، تاکو چاکەیان لەگەڵدا بکەی! کاتێ ئەوان زۆریان دووبارە کردەوە گوتی: کاتی ئەوە هاتوە کە سەعد لە ڕازییکردنی خوادا، گوێ نەداتە سەر کۆنە کردن و لۆمەی لۆمەکاران! ئنجا هەندێك لەوانەی کە لەگەڵی بوون لە هۆزەکەی، گەڕانەوە بۆ لای داروبەندی (**عبد الأشهل**) کە دیارە قۆناغێکی هۆزی ئەوس بووە، لەوێ هەواڵی مەرگی بەنی قوڕەیزەیان بڵاو کردەوە، کە سەعد کە پێغەمبەر ﷺ

کردوویـەتی بـە دادوەر، لەبـەر ئـەوەی کـە هاوپەیـمانی بـەنی قورەیـزە بـوون لـە پێـش ئیسـلام، وا پێدەچـێ بڕیارێـکی خەتەریـان لـە بـارەوە بـدات و، هەواڵـی مەرگـی بـەنی قورەیزەیـان بڵاوکـردەوە، بـەر لـەوەی سـەعد بگاتـە وێ، بـە هـۆی ئـەو وشـەوە کـە لێیـان بیسـت.

٢٩)- کاتێك سەعد گەیشتە لای پێغەمبەرو ﷺ مسوڵمانان، پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: **(قُومُوا إِلَى سَيِّدِكُم)** واتە: هەڵسن بۆ گەورەکەتان، ئنجا کۆچکەران لە قورەیش دەڵێن: پێغەمبەری خوا ﷺ مەبەستی پشتیوانەکان بووە، پشتیوانەکانیش دەڵێن: پێغەمبەری خوا ﷺ بە گشتیی مەبەستی بووە، ئیدی ئەوەندەی پێویست بکات، هەڵدەستن کە لە گوێدرێژەکە بیهێننە خوارێ و، پێی دەڵێن: **(يَا أَبَا عَمْرٍو)** پێغەمبەر ﷺ بۆیە ئەو کارەی بە تۆ سپاردوە، تاکو چاکە لەگەڵ هاوپەیمانەکانی ڕابردووتدا بکەی، واتە: کە لە ڕابردوودا هاوپەیمانت بوون، سەعدیش گوتی: پەیمان و بەڵێنی خواتان لەسەربێ، کە من چ بڕیارێك بدەم ئایا هەمان بڕیار جێبەجێ دەکرێ؟ گوتیان: بەڵێ، سەعد، گوتی: هەروەها ئەو بڕیارە کە دەیدەم کەسێك لەم لایەشە دەگرێتەوە، [ئاماژەی کرد بۆ ئەو شوێنەی کە پێغەمبەری ﷺ لێبووە، پێی جوان نەبووە بڵێ ئایا بڕیارەکەی من پێغەمبەریش پێوەی پابەند دەبێ؟! بەڵکو ئاوا ئاماژەی بۆدا، وەك ڕێزلێگرتن]، پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: بەڵێ، سەعد، گوتی: **(أَنْ تُقْتَلَ الرِّجَالُ وَتُقَسَّمَ الْأَمْوَالُ، وَتُسْبَى الذَّرَارِيّ وَالنِّسَاء)**، گوتی: من بڕیارم وایە: پیاوەکانیان بکوژرێن و، ماڵ و سامانیان دابەش بکرێ و بکرێتە دەستکەوتی جەنگ و، منداڵ و ئافرەتەکانیشیان بە دیل بگیرێن، پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: **(لَقَدْ حَكَمْتَ فِيهِمْ بِحُكْمِ اللهِ مِنْ فَوْقِ سَبْعَةِ أَرْقِعَة)**، بە دڵنیایی تۆ دادوەرییەکەت لە بارەوە کردن حوکمێکت بۆ دان، کە حوکمی خوایە لە سەرووی حەوت ئاسمانانەوە.

٣٠)- دوای ئەوەی سەعدی کوڕی موعاز لەسەر داوای بەنی قورەیزە: کە با یەکێك لە هۆزی ئەوس، کە هاوپەیمانیان بوون لەسەردەمی نەفامییدا، بڕیاریان لە بارەوە بدات، دوای ئەوەی ئەو بڕیارەی بۆ دان، هێندرانە خوار لە قەڵایەکەیان و، پێغەمبەری خوا

ﷺ لە ماڵێکدا لە مەدینە بە ناوی ماڵی (**بنت الحارث**) کە ئافرەتێك بوو لە (**بني النجّار**) لە وێدا کۆیکردنەوەو سجنی کردن، دوایی پێغەمبەر ﷺ چوو بۆ بازاڕی مەدینە، کە ئێستا بازاڕی مەدینەیەو ئەو کاتە شوێنێکی چۆڵ بووە، لەوێ چەند خەندەکێکی لێدان و، دوایی ناردی و لە گەردنیان دان و، لەو خەندەکانەدا نێژراون، کۆمەڵ کۆمەڵ دەچوون، لە نێویاندا دوژمنی خوا (**حُيي بن أخطب النضري**)یش هەبوو و، هەروەها (**كعب بن أسد القرظي**) کە ئەوانە سەرۆکی خەڵکەکە بوون، (**حُيي**) سەرۆکی بەنوو نەزیر بوو، (**كعب**)یش سەرۆکی بەنوو قورەیزە بوو، ئەو پیاوانەی کوژران، لە نێوان شەشسەد (٦٠٠) تاکو حەوتسەد (٧٠٠) بوون، ئەوانەی زۆر بڵێن، دەڵێن: (٨٠٠) کەس (٩٠٠) کەس بوون، بەڵام ئەوانی دیکە دەڵێن: (٦٠٠ تاکو ٧٠٠) کەس بوون، جوولەکەکان بە (**كعب بن أسد**)یان گوت: لە کاتێکدا کە دەیانبردن بۆ لای پێغەمبەری خوا ﷺ، کۆمەڵ کۆمەڵ، گوتیان: ئەی کەعب! پێت وایە چیمان لێ دەکات؟ کەعب گوتی: ئایا ئێوە لە هەموو وەختاندا هەر تێناگەن؟! ئەدی تەماشا ناکەن، هەر کەس دەچێت ناگەڕێتەوە و، ئەوەی کە بانگ دەکات، هەر بانگ دەکات و، ئەوەش کە دەچێ ناگەڕێتەوە؟ سوێند بە خوا ئەوە کوشتنە، ئیدی بەو شێوەیە هەتا پێغەمبەری خوا ﷺ لێیان بۆوەو کۆتایی پێهێنان، (**حُيي بن أخطب**)یش دوژمنی خوا، هێنرا کە پۆشاکێکی فوقاحی لەبەر دابوو، (جۆرە پۆشاکێکی نایاب و ڕازاوە)، بەڵام لە هەموو لایانەوە بە ئەندازەی پەنجان لەتی کرد بوو، بڕیبووی، بۆ ئەوەی کەسێك کە لێی دەستێنێ، یاخود بەرگەکەی لێ دادەڕنێ، لێی بەهرەمەند نەبێ و، پەتێك لەلای ملی گرێدرابوون کاتێك تەماشای پێغەمبەری خوای کرد ﷺ گوتی: (**أَمَا وَاللهِ مَا لُمْت نَفْسِي فِي عَدَاوَتِك، وَلَكِنَّهُ مَنْ يَخْذُلْ اللهُ، يُخْذَلْ، ثم أَقْبَلَ عَلَى النَّاسِ فَقَالَ: أَيّهَا النّاسُ! إنّهُ لَا بَأْسَ بِأَمْرِ اللهِ كِتَابٌ وَقَدَرٌ وَمَلْحَمَةٌ كَتَبَهَا اللهُ عَلَى بَنِي إسْرَائِيلَ، ثُمّ جَلَسَ فَضُرِبَتْ عُنُقُهُ**)، واتە: سوێند بە خوا ڕەخنەم لە خۆم نەگرتوە کە دژایەتییم کردووی، بەڵام هەر کەسێ خوا تێی بشکێنێ، تێدەشکێ، دوایی ڕووی لە خەڵکەکە کرد، گوتی: ئەی خەڵکینە! فەرمانی خوا قەیدێناکات، ئەوە تۆمارێکەو نووسراوێکەو جەنگێکە لەسەر (**بنو إسرائيل**) خوا نووسیبووی، دوایی دانیشت و لە گەردنیان داو کۆتایی پێهات.

(**إبن إسحاق**) دەڵێ: لە عائیشەوە خوا لێی ڕازیبێ دایکی بڕواداران گوتوویەتی:

لـە ئافرەتەکانیـان، تەنیا ئافرەتێـك کـوژرا، ئەویـش ئـەوە بـوو کـە بەرداشـێکی، یاخـود دەسـتاڕێکی لـە سـەرێ ڕا هەڵدایـە سـەر (**خـلاد بـن سـوید**) کـە یەکێـك بـوو لـە هـاوەڵان و کوشـتوویەتی، وەك تۆڵـە تەنیـا ئـەو ئافرەتەیـان لـێ کـوژراوە، ئەگەرنـا ئـەوانی دیکـە هەموویـان بەدیـل گیـراون.

٣١)- (إبن إسحاق) دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمانی کرد کە لە پیاوەکانیان ئەوانەیان کە باڵغ بوون و پیاون، تەنیا ئەوانەیان بکوژرێن، ئەوەش کە باڵغ نەبوو بێ و منداڵ بوو بێ لە نێرینەکانیان، بە دیل گیراون.

یەکێـك لەوانـە (**عطیـة القُرَظِـي**) دەڵـێ: پێغەمبـەری خـوا ﷺ فەرمـانی کـرد هـەر کـەس لـە بـەنی قوڕەیـزە کـە باڵـغ بـووە، [کـە نیشـانەی باڵـغ بـوون ئەوەیـە، مـووی لـە هەندێـك شـوێنی تایبـەت بـوو بـێ، یاخـود دیـار بـێ سـمێل و ڕیشـیی هاتبـێ، ئەوانـەی کـە موویـان لێهاتـوە سـەرو ڕیشـیان لێهاتـوە، بـە پیـاو لـە قەڵـەم دراون و حوکمیـان کوشـتن بـووە]، بـەڵام مـن گەنجێـك بـووم تەماشـایان کـردم کـە جـارێ مـووم لـێ نەهاتـوەو سـمێل و ڕیشـم نەهاتـوون، بۆیـە نەکـوژراوم، دیـارە دواییـش مسـوڵمان بـووە.

٣٢)- کۆچی دوایی سەعدی کوڕی موعاز:

کاتێـك سـەعد تیرەکـەی پێدەکـەوێ دەڵـێ: خوایـە! ئەگـەر جەنگـمان مـاوە لەگەڵ قوڕەیشـدا بمهێڵـە، چونکـە جەنگـم لەگـەڵ قوڕەیشـدا بـە قـەدەر هیـچ کـەسی دیکـە پێخـۆش نیـە، کەسـانێك کـە پێغەمبـەری تۆیـان دەرکـردوە و، دژایەتیـی دینـی تۆیـان کـردوە، ئەگـەر جەنگیشـمان لەگـەڵ قوڕەیشـدا نەمـاوە، بـا ئـەو برینـە ببێتـە کۆتایـی ژیانـم، بـەڵام دڵخۆشیشـم بکـە، ببینـم تۆڵـە لـە بـەنی قوڕەیـزە دەسـێنرێتەوە، لـە ئەنجامـی ئـەو خیانەتـەدا کـە کردوویانـە.

(**إبـن إسـحاق**) دەڵـێ: دوای ئـەوەی کاری بـەنی قوڕەیـزە تـەواو بـوو، برینەکـەی سـەعد تەقییـەوە (واتـە: دووبـارە خوێنـی لێهاتـەوە) و، بـە شـەهیدیی کۆچـی دوایـی کـرد، (**إبـن إسـحاق**) بـە سـەنەدی خـۆی دەڵـێ: پێـم گەیشـتوە کـە جیبریـل سـەلامی

خـوای لەسـەر بێ، کاتێـك کـە سـەعد گیـانی دەکێـشرێ، دێ بـۆ لای پێغەمبـەری خـوا ﷺ کـە مێزەرێـکی بەسـتوە لـە ئاوریشـم و، پێـی دەڵـێ: ئـەی موحەممـەد! ﷺ ئـەو کەسـەی مـردووە، کێیـە؟ کـە دەروازەکانی ئاسـمانی بـۆ کراونـەوە و، عـەرشی خـوا بـۆی لـەرزی؟ پێغەمبـەری خـوا ﷺ بـە خێرایـی هەڵدەسـتێ، کـە کراسـەکەی لـە دوای خـۆی ڕادەکێشـێ، تەماشـا دەکات: سـەعد کۆچـی دوایـی کـردوە.

دیسـان **(إبـن إسـحاق)** هێناویـەتی کـە سـەعد پیاوێـکی بـە خـۆوە بـووە، بـە کەلـەش بـووە، بـەڵام کاتێـك جەنازەکـەی هەڵدەگـرن، سـووك دێتـە بـەر دەسـتیان، هەندێـك لـە موونافیقـەکان دەڵێـن: ئەمـە پیاوێـکی زۆر بـە خـۆ وە و دامـەزراو بـوو، بـەڵام بـە خـوا هیـچ جەنازەیەکـمان لـەوە سـووکتر هەڵنەگرتـوە! ئنجـا ئـەوە بـە پێغەمبـەر ﷺ دەگاتـەوە، ئەویـش دەفەرمـوێ: **(إِنَّ لَـهُ حَمَلَـةً غَيْرَكُـمْ، وَالَّـذِي نَفْـسِي بِيَـدِهِ لَقَـدْ اسْتَبْشَرَتْ الْمَلَائِكَـةُ بِـرُوحِ سَـعْدٍ، وَاهْتَـزَّ لَـهُ الْعَـرْشُ)**، واتـە: ئـەو جەنازەیـە، هەڵگرانێـکی دیکـەی جگـە لـە ئێـوەی هـەن، (بۆیـە بـە دەسـتی ئێـوە سـووکە)، بـە دڵنیایـی فریشـتەکان دڵخـۆش بـوون بـە ڕووحـی سـەعد و، عـەرشی خـوای پـەروەردگار بـە هـۆی کۆچـی دوایـی سـەعدەوە، هـەژا.

[هـەژان و لـە رزینەوەکـە، هەنـدێ لـە زانایـان وایـان تەفسـیرکردوە، کـە عەرشـیش دڵخـۆش بـوو بـە ڕووحـی سـەعد کـە بـەرز دەبێتـەوە بـۆ لای ئاسـمان و، هەندێکیـش دەڵێـن: مەبەسـتی پێغەمبـەر ﷺ ئـەوە بـووە کـە کۆچـی دوایـی سـەعد، کاریگەریـی هەبـووە لەسـەر هەمـوو گـەردوون بـە سـەروو و خوارووویـەوە].

٣٣)- **(إبن إسحاق)** دەڵێ: لە مسوڵمانان شەش کەس شەهید بوون، ئەوانیش لە **(بني عبد الأشهل)**:

١- **(سعد بن معاذ)**.

٢- **(أنس بن أوس بن عتيب بن عَمْرو)**.

٣- **(عبدالله بن سهل)** سێ کەس.

لە (بني جشم بن الخزرج وبن سلمة)یش:

٤- (الطفيل بن النعمان).

٥- (ثعلبة بن غُنيمة).

٦- (كعب بن زيد) تیرێكی نامۆی پێكەوت نەیانزانی لە كوێوەیەو كوشتی.

كەواتە: لە جەنگی خەندەكدا مسوڵمانان شەش شەهیدیان بوون.

٣٤)- كوژراوانی هاوبەش بۆ خوادانەران، لە ڕۆژی خەندەكدا ئەوانیش سێ كەس بوون:

١- لە: (بني عبدالدار بن قصي: منبِّه بن عثمان بن عبيد بن سباق بن عبدالدار) ئەوە تیرێكی پێكەوتوەو، دوایی لە مەككە مردووە.

٢- لە: (بني مخزوم: يقظان بن عبدالله بن المغيرة) لەوانیش ئەو كوژراوە.

٣- (إبن هشام) دەڵێ: عەلی كوڕی ئەبووتاڵیبیش، (عمر بن ود بن عبد ود ابن حسن بن عَمْرٍو)ی كوشتوە، كەواتە: ئەوانیش ئەو سێ كەسەیان لێ كوژراون.

٣٥)- (إبن إسحاق) دەڵێ: لە ڕۆژی بەنی قورەیزەدا لە مسوڵمانان:

١- (خَلَّادُ بْنُ سُوَيْدِ بْنِ ثَعْلَبَةَ بْنِ عَمْرٍو) كوژرا، شەهید بوو، كە دەستاڕێكی بەسەردا بەردرابۆوە و، زۆر بە خراپی تێكی شكاندبو و، پێغەمبەر فەرموویەتی ﷺ پاداشتی دوو شەهیدی هەیە: (إِنَّ لَهُ لَأَجْرَ شَهِيدَيْنِ) .

٢- (وَمَاتَ أَبُو سِنَانِ بْنُ مِحْصَنِ بْنِ حُرْثَانَ) ئەویش بە مردنی خۆی كۆچی دوایی كردوە، لە كاتێكدا كە ئابڵووقەی بەنی قورەیزەیان داوە و، هەر لە گۆڕستانی بەنی قورەیزە كە ئێستا خەڵكی لێ دەنێژرێ، لە وێ بە خاك سپێردراوە.

كاتێك كە خەڵكی خەندەك، واتە: هاوەڵانێك كە لە جەنگی خەندەكدا بەشدار بوون، دەگەڕێنەوە، پێغەمبەری خوا ﷺ فەرموویەتی: (لَنْ تَغْزُوَكُمْ قُرَيْشٌ بَعْدَ عَامِكُمْ هَذَا، وَلَكِنَّكُمْ تَغْزُونَهُم)، لە مەودوا قورەیش ناتوانن پەلاماری ئێوە

بدەن و، هێرش بۆ سەر ئێوە بێنن، بەڵكو ئێوە لە مەودوا هێرش بۆ سەر ئەوان دەبەن و پەلاماریان دەدەن، [بە كردەوەش هەروا بوو، هەتا جەنگی ئازادكردنی مەككە، هیچ جەنگ ڕوویان نەدا، دوایی مەككە ئازاد كراو لە دەسەڵاتی شیرك و هاوبەش بۆ خوا دانەران پاككرایەوەو بوو بە شارێكی ئیسلام تێدا بەرپاكراو].

مەسەلە گرنگەكان

مەسەلەی یەکەم: چاکەی خۆ بیرخستنەوەی خوا ﷻ بۆ بڕواداران کە دوای ئابڵووقە درانیان لەلایەن ئەحزابەوە، بایەکی بەهێزو فریشتەکانی ناردوون و، هەرچەندە مسوڵمانان لەو پەڕی تەنگانەدا بوون و، زۆر توند ڕاتەکێنراون، بەڵام خوا لە فریایان هاتوەو، دەربازی کردوون:

خوا دەفەرموێ: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ٱذۡكُرُواْ نِعۡمَةَ ٱللَّهِ عَلَيۡكُمۡ إِذۡ جَآءَتۡكُمۡ جُنُودٞ فَأَرۡسَلۡنَا عَلَيۡهِمۡ رِيحٗا وَجُنُودٗا لَّمۡ تَرَوۡهَاۚ وَكَانَ ٱللَّهُ بِمَا تَعۡمَلُونَ بَصِيرًا ﴿٩﴾ إِذۡ جَآءُوكُم مِّن فَوۡقِكُمۡ وَمِنۡ أَسۡفَلَ مِنكُمۡ وَإِذۡ زَاغَتِ ٱلۡأَبۡصَٰرُ وَبَلَغَتِ ٱلۡقُلُوبُ ٱلۡحَنَاجِرَ وَتَظُنُّونَ بِٱللَّهِ ٱلظُّنُونَا۠ ﴿١٠﴾ هُنَالِكَ ٱبۡتُلِيَ ٱلۡمُؤۡمِنُونَ وَزُلۡزِلُواْ زِلۡزَالٗا شَدِيدٗا ﴿١١﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە یازدە بڕگەدا:

١)- ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ﴾، ئەی ئەوانەی بڕواتان هێناوە! لەم سووڕەتە موبارەکەدا خوا ﷻ شەش جاران، ئەو ڕستەیەی دووبارە کردۆتەوە، کە ئەمە جاری یەکەمیانە، لەو شەش جارەی کە لە سووڕەتی (**الأحزاب**)دا، خوا ﷻ بانگی بڕواداران دەکات، بە نازناوی ئیمان، یانی: ئەی ئەوانەی بڕواتان هێناوە! بەو شتانەی کە پێویستە بڕوایان پێبهێنن، بڕوا هێنان بە خوا ﷻ، بە فریشتەکانی خوا، بە کتێبەکانی خوا، بە پێغەمبەرانی خوا، بە ڕۆژی دوایی و، بە هەموو ئەو شتانەی کە پێغەمبەری خوا ﷺ هەواڵی پێداون لە خواوە.

٢)- ﴿ ٱذۡكُرُواْ نِعۡمَةَ ٱللَّهِ عَلَيۡكُمۡ ﴾، چاکەی خوا بەسەر خۆتانەوە یاد بکەنەوە، واتە: چاکەکردنی خوا لەسەر خۆتانی یاد بکەنەوە، بیهێننەوە بیر خۆتان، لە بیرتان بێ، ئایا ڕووی دواندن تەنیا لە هاوەڵانی پێغەمبەرە ﷺ؟ پێموایە نەخێر، ئەگەرنا خوا دەیتوانی بفەرموێ: (**يا صحابة رَسُولِ الله**)، یان: (**يا أيها الصَّحَابَة**)، بەڵام کە دەفەرموێ: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ﴾، لە هەموو قورئاندا ئەو تەعبیرە زۆر دووبارە بۆتەوە، بۆ ئەوەیە کە ئێمەش ئێستا ئەو چاکەیەی خوا کە ئەو کاتە لەگەڵ پێغەمبەر ﷺ و هاوەڵانی بڕواداری دا کردوویەتی، لەگەڵ ئێمەش دایە و، لەگەڵ مسوڵمانانی پێش ئێمەشدایە و، لەگەڵ

مسوڵمانانی دوای ئێمەشە، كەواتە: ئەی بڕوادارینە! یادی چاكەو چاكەكردنی خوا بەسەر خۆتانەوە بكەنەوە، چ بە نسبەت هاوەڵانەوە خوا لێیان ڕازیبێ، كە یەكەمین جیلی بڕواداران بوون، چ بە نسبەت جیلەكانی دواییشیان، ئایا ئەو چاكەیە، چی بوو؟.

٣)- ﴿إِذۡ جَآءَتۡكُمۡ جُنُودٞ﴾، كاتێ كە سەربازانێك بۆتان هاتن، ئەمە زەمینە خۆشكردنە بۆ فەرمایشتی خوا كە دوایی دێ، كە شوێنی چاكەكاریی و منەتی خوایە.

ئنجا ئەو سوپایەی بۆ مسوڵمانان هاتن، سێ هێزی سەرەكیی بوون:

أ- قوڕەیش و هاوپەیمانەكانیان لە (**أَحَابِيش**).

ب- (**غَطَفَان**) و هاوپەیمانەكانیان.

ج- هۆزی بەنی قوڕەیزە كە پەیمانیان شكاند بوو، بەڵێنیان هەڵوەشاند بۆوەو لە پشتەوەڕا ویستیان خەنجەری غەدر لە مسوڵمانان بدەن.

٤)- ﴿فَأَرۡسَلۡنَا عَلَيۡهِمۡ رِيحٗا وَجُنُودٗا لَّمۡ تَرَوۡهَاۚ﴾، ئێمەش یەكسەر بایەك و سەربازانێك كە ئێوە نەتان دەبینین، ناردمانە سەریان.

وشەی (**ریح**) لە قورئاندا بە زۆریی بۆ سزادان بەكارهاتووە، كە زانایان گوتوویانە: (**رِيحُ الصَّبَا، وَكَانَتْ بَارِدَةً وَقَلَعَتِ الأَوْتَادَ وَالأَطْنَابَ**)، بای (صەبا) بوو زۆر سارد بوو گوڵمیخ و پەتەكانی چادرەكانی هەڵكەندن، بای صەبا وەك خاوەنی (**مفردات ألفاظ القرآن**)[1]، دەڵێ: (**الصَّبَا: الرِّيحُ المسْتَقبلَة للقبلَة**)، ئەو بایەی كە بەرەو ڕووگە (**قیبلە**) دێ، دیارە با لە هەر شوێن و دەڤەرێك ناوێكی هەیە، بۆ وێنە: لە پشدەر جۆرێك بای توندو وشك، پێی دەگوترێ: بای ژوورو، لە سلێمانیی پێی دەگوترێ: ڕەشە با، بەڵام بایەك كە لە خوارووەوە دێ، پێی دەگوترێ: شەماڵ، لەبەر ئەوەی فێنكەو بەسەر دەریادا دێ، بە نسبەت هەندێك شوێنەوە لەوانەیە پێی بگوترێ: بای ڕۆژهەڵات، لە هەندێ شوێن پێی دەڵێن: بای ڕۆژئاوا، لە هەندێ شوێن: باكوورە، یان باشوورە، یان بای قیبلەیە.

---

(١) ص ٤٦٥.

ئنجا ئەو بای صەبایە زۆر بەهێزو سارد بووە، سینگ و گوڵمیخی چادرەكانی كە پێیانیانەوە بەستبوونەوەو، پەتەكانیشیان كە لە سنگەكانیان خستبوون، هەموویان هەڵقەندن، واتە: بایەكی بە هێزی ماڵ كاولكەر بووە، هەروەها سەربازانێك كە نەتاندەبینین، (جنود) پێی دەگوترێ: كۆی كۆ (جمع الجمع)، چونكە (جنود) كۆی (جُند)ە، (جُند)یش كۆی (جندي)ە، واتە: سەرباز.

٥)- ﴿ وَكَانَ ٱللَّهُ بِمَا تَعۡمَلُونَ بَصِيرًا ﴾، خواش بینەری ئەوە بوو كە دەتانكرد، واتە: حاڵ و باڵی سەختی ئێوەی دەبینی، بۆیەش خوا بای ناردە سەر دوژمنەكانتان، هەروەها فریشتەشی ناردن بۆ سەر دوژمنەكانتان، كە ترسیان بخەنە دڵ و، دڵی ئێوەش بە هێز بكەن.

٦)- ﴿ إِذۡ جَآءُوكُم مِّن فَوۡقِكُمۡ وَمِنۡ أَسۡفَلَ مِنكُمۡ ﴾، (ئەمە بە نسبەت شاری مەدینەوە)، واتە: لەسەرووتانەوە هاتن و، لە خوارووشتانەوە هاتن.

٧)- ﴿ وَإِذۡ زَاغَتِ ٱلۡأَبۡصَٰرُ ﴾، یاد بكەنەوە كاتێك كە چاوەكان ئەبڵەق بوون و كەوتوونە جووڵە جووڵ، (الزَّيْغُ: المَيْل عَنِ الإستِوَاءِ وَالإنْحِرَاف)، (زیغ) ئەوەیە كە چاو هەر جارە بەلایەكدا بسوورێ، چاوتان دەسووڕان.

٨)- ﴿ وَبَلَغَتِ ٱلۡقُلُوبُ ٱلۡحَنَاجِرَ ﴾، دڵەكانیش گەیشتنە گەروان، (الحَنْجرة: مُنْتَهَى الحُلْقُوم)، واتە: كۆتایی قوڕگ پێی دەگوترێ: (حُنْجُرَة) واتە: قورقوڕاگە.

٩)- ﴿ وَتَظُنُّونَ بِٱللَّهِ ٱلظُّنُونَا۠ ﴾، گومانی جۆراو جۆرتان بە خوا دەبردن، (ظنون) كۆی (ظن)ە، (أل) بۆ ناساندنی تێكڕا (التعريف للجنس)ە، چەندان جۆرە گومانتان بە خوا دەبردن، وشەی (ظُنُونَا) بە ئەلیفیش خوێنراوەتەوە: (وتظنون بالله الظنونا) هەورەها بە سەر (فتحة)یش خوێندراوەتەوە: (وتظنون بالله الظنونَ).

ئایا گومانەكانیان چۆن بوون؟:

أ- هەبووە گومانی وابووە كە خوا لە فریایان دێ و، یارمەتییان دەدات و پشتیان دەگرێ.

ب- هەبووە گومانی وابووە، كە نەخێر خوا بە گورگان خواردوویان دەدات و لێیان ناپێچێتەوە.

ج- هەشبووە ڕەنگە لەو نێوانەدا بوو بێ.

١٠)- ﴿ هُنَالِكَ ٱبْتُلِيَ ٱلْمُؤْمِنُونَ ﴾، لەو کات و لەو شوێنەدا، بڕواداران جەڕبێنران، **(هُنَالِك)** هەم ناوی شوێنە، هەم ناوی کاتە، **(هُنَالِك)** لەو کاتەدا، یان لەو شوێنەدا، ئەسڵی خۆی **(هُنَالِك)** بۆ شوێنە، بەڵام جاری وا هەیە ناوی شوێن و کات، لە جیاتی یەکدی بەکاردێن، لەو کات و لەو شوێنەدا بڕواداران تاقیکرانەوە.

١١)- ﴿ وَزُلْزِلُوا۟ زِلْزَالًا شَدِيدًا ﴾، زۆر بە سەختیی تێکەوە ڕاشەقێنران و ڕاتەکێنران.

ئـەوەی لێـرەدا پێویسـتە بـاسی بکـەم، ئەوەیـە: خـوا خاتـری هیـچ کـەس ناگـرێ، لـە کاتی ڕوونکردنـەوەی ڕاسـتییەکاندا، لێـرەدا خـوا واقیعـی مسـوڵمانان و بـڕواداران و هـاوەڵانی بەڕێـزی پێغەمبـەر ﷺ چـۆن بـووە، ئـاوا دەیخاتـەڕوو، بـۆ ئـەوەی پەنـد وەربگـرن، ئەوانەیـان کـە بێهێزبـوون و، یـان بێهێزییـان دەربڕیـوە، جارێـکی دیکـە پەند وەربگـرن و، بێهێزنەبـن لـە بەرانبـەر سـەختیی و ناڕەحەتییەکانـدا، وەك لـە سـووڕەتی **(آل عمـران)**دا، کـە خـوا دەفەرمـوێ: ﴿ مِنكُم مَّن يُرِيدُ ٱلدُّنْيَا وَمِنكُم مَّن يُرِيدُ ٱلْءَاخِرَةَ ﴿١٥٢﴾ ﴾، واتـە: هەتانبـوو دنیـای دەویسـت و، هەتانبـوون ڕۆژی دوایـی دەویسـت، یەکـێ لـە هـاوەڵان، دەڵـێ: هەتـا ئـەو کاتـە نەمـدەزانی کـە تێماندا هەیـە، مەبەسـتی زیاتـر دنیایـە، واتـە: دەسـتکەوتی جەنگیی، هانـدەرە سـەرەکییەکەی ئـەوە بـوو کـە هاتـوە بـۆ جەنگـی ئوحـود، ئەوانـەش حیسـابیان لـە کـۆی سـوپایەکە تێکـدا، کـە بـە تەماعـی کۆکردنـەوەی دەسـتکەوت و غەنیمەتـەوە، هاتبـوون، فەرمـانی پێغەمبەریـان شـکاندو ﷺ، ئـەوەش بـووە هـۆی ئـەوەی دوژمـن، ئـەو شـوێنەی ئەوان بگرێتـەوە و، سـەرەنجام جەنگـی ئوحـود بدۆڕێنـن.

هەروەهـا لـە سـووڕەتی **(الأنفـال)**دا کـە خـوا ﷻ لـە بـارەی مسـوڵمانانەوە، کـە بـەرەو گرتنـی کاروانەکـەی **(أبـو سـوفیان)** دەچـن، دەفەرمـوێ: ﴿ وَتَوَدُّونَ أَنَّ غَيْرَ ذَاتِ ٱلشَّوْكَةِ تَكُونُ لَكُمْ ﴿٧﴾ ﴾، ئێـوەش دەتانویسـت ئـەوەی دڕکی پێـوە نیـە بـۆ ئێـوە بـێ، واتـە: حەزتـان نەدەکـرد کـە لەگـەڵ سـوپایەکەی **(أبـو جهـل)** دا، ڕووبـەڕوو بنـەوە، کـە هـەزار (١٠٠٠)کـەس بـوو، حەزتـان دەکـرد کاروانەکـە بگـرن، کـە نێچیرێـکی تـووك نـەرم و، پارووی‌ەکی ئـاسان بـوو، خـوا لـە ڕوونکردنـەوەی

ڕاستییەکاندا خاتری کەس ناگرێ، هەروەها یەکێك لە کافرەکان چاکەیەکی هەبێ، باسی دەکات و، بڕوادارانیش ئەگەر خاڵێکی بێهێزیان هەبێ و کەم و کوڕییەکیان هەبێ، دەیخاتە ڕوو.

مەسەلەی دووەم:

باسی هەڵوێستی بەزیوانەو ترسنۆکانەی مونافیق و دڵنەخۆشەکان و خۆدزینەوەیان بە پاساوی پووچ و درۆ و، بڵاوکردنەوەی ترس و لەرزو، فەرمانکردنی خوا بە پێغەمبەرەکەی ﷺ کە سەرزەنشت و سەرکۆنەیان بکات:

خـوا ﷻ دەفەرمـوێ: ﴿ وَإِذْ يَقُولُ ٱلْمُنَٰفِقُونَ وَٱلَّذِينَ فِى قُلُوبِهِم مَّرَضٌ مَّا وَعَدَنَا ٱللَّهُ وَرَسُولُهُۥٓ إِلَّا غُرُورًا ﴿١٢﴾ وَإِذْ قَالَت طَّآئِفَةٌ مِّنْهُمْ يَٰٓأَهْلَ يَثْرِبَ لَا مُقَامَ لَكُمْ فَٱرْجِعُوا۟ ۚ وَيَسْتَـْٔذِنُ فَرِيقٌ مِّنْهُمُ ٱلنَّبِىَّ يَقُولُونَ إِنَّ بُيُوتَنَا عَوْرَةٌ وَمَا هِىَ بِعَوْرَةٍ ۖ إِن يُرِيدُونَ إِلَّا فِرَارًا ﴿١٣﴾ وَلَوْ دُخِلَتْ عَلَيْهِم مِّنْ أَقْطَارِهَا ثُمَّ سُئِلُوا۟ ٱلْفِتْنَةَ لَءَاتَوْهَا وَمَا تَلَبَّثُوا۟ بِهَآ إِلَّا يَسِيرًا ﴿١٤﴾ وَلَقَدْ كَانُوا۟ عَٰهَدُوا۟ ٱللَّهَ مِن قَبْلُ لَا يُوَلُّونَ ٱلْأَدْبَٰرَ ۚ وَكَانَ عَهْدُ ٱللَّهِ مَسْـُٔولًا ﴿١٥﴾ قُل لَّن يَنفَعَكُمُ ٱلْفِرَارُ إِن فَرَرْتُم مِّنَ ٱلْمَوْتِ أَوِ ٱلْقَتْلِ وَإِذًا لَّا تُمَتَّعُونَ إِلَّا قَلِيلًا ﴿١٦﴾ قُلْ مَن ذَا ٱلَّذِى يَعْصِمُكُم مِّنَ ٱللَّهِ إِنْ أَرَادَ بِكُمْ سُوٓءًا أَوْ أَرَادَ بِكُمْ رَحْمَةً ۚ وَلَا يَجِدُونَ لَهُم مِّن دُونِ ٱللَّهِ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا ﴿١٧﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە نۆزدە (١٩) بڕگەدا:

١)- ﴿ وَإِذْ يَقُولُ ٱلْمُنَٰفِقُونَ وَٱلَّذِينَ فِى قُلُوبِهِم مَّرَضٌ مَّا وَعَدَنَا ٱللَّهُ وَرَسُولُهُۥٓ إِلَّا غُرُورًا ﴾، یاد بکەوە! کاتێك مونافیقەکان و ئەوانەی دڵیان نەخۆشیی تێدایە دەیانگوت: خواو پێغەمبەرەکەی بەس بەڵێنی فریودەریان پێداوین.

(**المُنَافِقـون: الكَامِلُونَ فِي النِّفَاق**)، ئەوانـەی کـە مونافیقـی تـەواو عیـار بـوون، واتـە: ئەوانـەی لـە دڵـدا کافـر بـوون، بـەڵام بـە ڕواڵـەت خۆیـان بـە مسـوڵمان پێشـان دەدەن، ئەویـش لـە چییـەوە هاتـوە؟ لـە (**نفـق**) و (**نافُقـاء**)ەوە هاتـوە، (**نافقـاء**) یـش کـونی جرجـەو دوو سـەری هـەن، لێـرەوە تینـی بـۆ هـات لەوێـوە دەرەچـێ، مونافیقیـش دوو ڕووی هـەن، لـە لای مسـوڵمانان بـە ڕوویـەك خـۆی پێشـاندەداو، کـە دەگەڕێتـەوە لای ئەهـلی کوفریـش بـە ڕوویـەکی دیکـە: ﴿ وَإِذَا لَقُوا۟ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ قَالُوٓا۟ ءَامَنَّا وَإِذَا خَلَوْا۟ إِلَىٰ شَيَٰطِينِهِمْ قَالُوٓا۟ إِنَّا مَعَكُمْ إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِءُونَ ﴿١٤﴾ ﴾البقـرة، واتـە: کاتێـك بـە بـڕوادارن دەگـەن، دەڵێـن: ئێمـە بڕوادارێـن و بڕوامـان هێنـاوە، کاتێـك دەچنـەوە بـۆ لای سـەرکردەکانیان و شـەیتانەکانیان دەڵێـن: ئێمـە لەگـەڵ ئێوەیـن، ئێمـە تەنیـا گاڵتـە کەریـن (بـە مسـوڵمانان).

﴿ وَٱلَّذِينَ فِى قُلُوبِهِم مَّرَضٌ ﴾، ئەوانـەی دڵیـان نەخۆشـیی تێـدا هەیـە، لێـرەدا وشـەی (**مـرض**) نەخۆشـیی بـە مانـای گومـان و دوو دڵییـە، کەواتـە: (وَٱلَّذِينَ فِى قُلُوبِهِم مَّرَضٌ) واتـە: (**المـتَرَدِّدُونَ بَـيْنَ الإِسْلَامِ وَالكُفْر**)، ئەوانـەی کـە لـە نێوان ئیسلام و کوفـردا، هـەر لـە لەرەلـەر و لەقەلـەق دابـوون، نـە مسـوڵمانێکی بـە هـەق بـوون، نـە کافرێـکی موتڵـەق بـوون، بەڵکـو دڵنەخۆشـێکی بـە لەقـە لـەق بـوون، ئەوانـە چییـان دەگـوت؟

﴿ مَّا وَعَدَنَا ٱللَّهُ وَرَسُولُهُۥٓ إِلَّا غُرُورًا ﴾، دەیانگـوت: خـواو پێغەمبەرەکـەی ﷺ تەنیـا بەڵێنـی فریودەریـان بـە ئێمـە داوە، (**الغُـرورُ: ظُهُـورُ الشَّيءِ المَكْـرُوهِ فِي صُورَةِ المحْبُوب**)، (**غـرور**) بریتیـە لـەوە کـە شـتێکی ناخۆشویسـتراو ناپەسـندو خـراپ، لـە شـێوەیەکی جوانـدا بێتـە بەرچـاو، کـە ئـەوە فریودانـە، بـۆ وێنـە: کەسـێك شـتێك بـۆ کەسـێك دەبـات، ڕواڵەتەکـەی زۆر جوانـە، بـەڵام نێوەڕۆکەکـەی وێرانـە، دەڵـێ: فڵانکـەس فریـوی دام، واتـە: شـتێکی کـە بـە ڕواڵـەت جـوان بـوو، بـەڵام بـە نێـوەڕۆك وێـران بـوو، بـۆ منـی هێنـا، یاخـود شـتێك کـە لـە حەقیقەتـدا بـاش نەبـوو، بـە شـێوەیەکی جـوان خسـتیە بەرچـاوم، ئەوانیـش دەیانگـوت: خـواو پێغەمبەرەکـەی ﷺ تەنیـا بەڵێنـی فریـودەرو زرق و بـرق و بریقەداریـان بـە ئێمـەداوە.

٢)- ﴿ وَإِذْ قَالَت طَّآئِفَةٌ مِّنْهُمْ يَٰٓأَهْلَ يَثْرِبَ لَا مُقَامَ لَكُمْ ﴾، یاد بکەوە! کاتێك کە کۆمەڵێك لەوان گوتیان: ئەی خەڵکی یە**ثریب** مانەوە یان: شوێنی مانەوە بۆ ئێوە نیە.

ئنجـا لـە هەنـدێ لـە تەفسـیرەکاندا نـاوی هەنـدێ لـە کەسـەکان دێنـن، هەندێـك گوتوویانـە: (**أوس بـن قيظـي**) بـووەو، هەنـدێ گوتوویـان: (**عبداللـه بـن أُبِي بـن سـلول**) بـووە، کـە ڕەنگـە ئەوانـەش بووبـن و، هـی دیکـەش بـوو بـن، بـەس خـوا بـۆ خـۆی دەزانـێ کـێ و کـێ و چەنـد کـەس بوونـە، بـەڵام خـوا دەفەرمـوێ: کۆمەڵێکیـان گوتیـان.

﴿ يَٰٓأَهْلَ يَثْرِبَ لَا مُقَامَ لَكُمْ ﴾: (**يـثرِب**) نـاوی شـاری مەدینـە بـوو بـەر لـەوەی پێغەمبـەر ﷺ بچـێ، دوای چـوونی پێغەمبـەر ﷺ نـاوی لێنـراوە: (**المدينـة**)، یـان (**مدينـة**

الرسول)، یان (**المدینة المنورة**)، دەیانگوت: ئەی خەڵکی یەثریب! مانەوەتان بۆ نیە، (**مُقَام**) خوێنراویشەتەوە: (**مَقام**)، (**لا مَقام لکم**)، مانەوە، یاخود شوێنی مانەوە بۆ ئێوە نیە لێرە (**مَقام**) ناوی شوێنە، واتە: (**مكان القيام**)، كەواتە: (**مُقام و مَقام**) واتاكەیان لێك نیزیكە، (**مُقام**) هەم بە مانای وەستان دێ، هەم بە مانای شوێنی وەستان دێ، بەڵام (**مَقام**) واتە: شوێنی لێ ڕاوەستان، واتە: شوێنێك نیە ئێوە لێی بمێننەوە.

٣)- ﴿ فَٱرۡجِعُواْ ﴾، بگەڕێنەوە، بۆ كوێ؟ یانی: بۆ ماڵەكانتان، واتە: مەیدان چۆڵبكەن، ئێرە شوێنی شەڕ كردن نیە، ئەم جەنگە جەنگێك نیە، كە ئومێدێكتان هەبێ بیبەنەوە.

٤)- ﴿ وَيَسۡتَـٔۡذِنُ فَرِيقٞ مِّنۡهُمُ ٱلنَّبِيَّ ﴾، كۆمەڵێكیشیان مۆڵەتیان لە پێغەمبەر ﷺ وەردەگرت، ئەمانەش كۆمەڵێكی دیكەن، كۆمەڵێكیان هەر خەریكی بڵاوكردنەوەی ترس و لەرز و پڕوپاگەندە بوون، وایاندەكرد كە مسوڵمان بڵاوەی لێ بكەن و بچنەوە ماڵی خۆیان، كۆمەڵێكیشیان مۆڵەتیان لە پێغەمبەر ﷺ وەردەگرت:

٥)- ﴿ يَقُولُونَ إِنَّ بُيُوتَنَا عَوۡرَةٞ ﴾، دەیانگوت: ماڵەكانی ئێمە بۆشن، (**العَوْرَةُ: الشَّقُّ فِي الثَّوْبِ أو البَاب، الثَّغْرَةُ: الخَلَل**)، (**عَوْرَة**) هەم بە مانای درزو كەلێنێك دێ، كە لە دەرگادا بێ، لە دیواردا بێ، لە بەرگ و پۆشاكێكدا بێ، هەروەها بە مانای كەلێنێك دێ و، بە مانای بۆشایی دێ، واتە: ماڵەكانی ئێمە بۆشایین، هیچ شتێكمان بە دەورەوە نیە، یاخود بە ئاسانیی زەفەر بە ماڵەكانمان دەبردرێ.

خواش دەفەرموێ:

٦)- ﴿ وَمَا هِيَ بِعَوۡرَةٍ ﴾، لە حاڵێك دا ماڵەكانیان بۆش نەبوون، چۆڵ نەبوون، ماڵەكانیان ئەوەنەبوو كە بە ئاسانیی زەفەریان پێبردرێ، چونكە لەو كاتەدا شاری مەدینە مەحكەم كرابوو، هێزێكی فیداكاری جەنگاوەری زۆر مەرد دەیپاراست، پاشان خەندەكیش لێدرابوو لەو شوێنانەدا كە دوژمن بتوانێ بە پێڕۆ بۆیان بێ، یان بە سواری وڵاخ، شوێنەكانی دیكەش دیوارو قەڵاو بورجیان لێبوون و تێیان دا ئێشكە گیراوە، بۆیە خوا دەفەرموێ:

ماڵەکانیان بۆش نەبوون و، کەلێنی تێدانەبوو دوژمن بە ئاسانیی زەفەریان پێببات.

٧)- ﴿إِن يُرِيدُونَ إِلَّا فِرَارًا﴾: تەنیا مەبەستیان ڕاکردن بوو، (**مَا يُرِيدُونَ إِلاَّ الهُرُوب**) تەنیا مەبەستیان ڕاکردن و هەڵاتن بوو لە دوژمن.

٨)- ﴿وَلَوْ دُخِلَتْ عَلَيْهِم مِّنْ أَقْطَارِهَا ثُمَّ سُئِلُوا۟ ٱلْفِتْنَةَ﴾، ئەگەر دوژمن لە لایەکانی شار(ی مەدینە) لێیان وە ژوورکەوتبایە، ئنجا داوای فیتنەیان لێکرابایە، (**الأَقْطَارُ: جَمْعُ قُطْر، الجَانِب وَالنَّاحِية**)، لا، تەنیشت، یانی: لە هەرلایەکی مەدینەوە، دوژمن لێیان وە ژوورکەوتبایە.

﴿ثُمَّ سُئِلُوا۟ ٱلْفِتْنَةَ﴾، (**فِتْنَة**) دەگونجێ بە مانای شیرك بێ، واتە: داوایان لێکرابایە موشریك بن، یان هەڵبگەڕێنەوە، یاخود داوایان لێکرابایە: فێڵ و پیلان لە دژی مسوڵمانان بکەن، ئەگەر ئاوایان لێ داواکردبایە.

٩)- ﴿لَأَتَوْهَا﴾، ئەوەی داوایان لێکرابایە دەیاندا، دەیانبەخشیی، خوێنراویشەتەوە: (**لأَتَوْهَا**) ئەوەی داوایان لێکرابایە، بۆی دەچوون و، سەریان پێوە نەبوو.

١٠)- ﴿وَمَا تَلَبَّثُوا۟ بِهَآ إِلَّا يَسِيرًا﴾، کەمێکیش نەبا لە جێبەجێکردنی ئەم داواکارییەدا (کە چوونە، یاخود: پێدانی ئەوەیە کە لێیان داوا دەکرێ)، نەیاندەوەخراند، (**لَبِثَ: أَي اسْتَقَرَّ، أَي: مَا أَبْطَأُوا بهَا**)، کەمێك نەبێ نەیاندەوەخراند، زوو ئەو داواکارییەیان جێبەجێ دەکرد.

کە ئەمەش جۆرێکە لە گاڵتەپێکردنیان.

١١)- ﴿وَلَقَدْ كَانُوا۟ عَـٰهَدُوا۟ ٱللَّهَ مِن قَبْلُ لَا يُوَلُّونَ ٱلْأَدْبَـٰرَ﴾، ئەوانە پێشتر بەڵێن و پەیمانیان بە خوا دابوو کە پشت هەڵناکەن، ڕاناکەن و هەڵنایەن.

﴿لَا يُوَلُّونَ ٱلْأَدْبَـٰرَ﴾، (**الأَدْبَار: الظُّهُور**) واتە: پشتیان ناکەنە دوژمن، (**التَّولية: التَّوَجُّه بالشَّيء**)، واتە: پشتیان ڕوو پێناکەنە دوژمن، کاتێ ئینسان پشتی خۆی ڕووپێدەکاتە دوژمن، مانای وایە ڕایکردوە، بەڵام ئەگەر سینگی خۆی بداتە

دوژمــن، مانــای وایــە لەگەڵــی ڕووبەڕووبۆتــەوە.

١٢)- ﴿ وَكَانَ عَهۡدُ ٱللَّهِ مَسۡـُٔولٗا ﴾، بەڵێنی خواش لێی دەپرسرێتەوە، واتە: هەر بەڵێنێك کە مرۆڤ لەگەڵ خوادا دەیدات، لێپرسینەوەی لەسەر دەکرێ و، لێی دەپێچرێتەوە.

١٣)- ﴿ قُل لَّن يَنفَعَكُمُ ٱلۡفِرَارُ ﴾، (خوا بە پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ:) بڵێ: ڕاکردن سوودتان پێ ناگەیەنێ.

١٤)- ﴿ إِن فَرَرۡتُم مِّنَ ٱلۡمَوۡتِ أَوِ ٱلۡقَتۡلِ ﴾، ئەگەر لە مردن، یاخود لە کوشتن ڕابکەن، واتە: ئەگەر بەو دەردەش نەمرن و دوژمنیش نەیانکوژێ، بە دەردێکی دیکە دەمرن، ئەگەر بەوەش نەمرن کە ئێستا چاوەڕێی دەکەن، بە شتێکی دیکە دەمرن، سەرەنجام خەڵك هەمووی دەبێ مردن بچێژێ.

١٥)- ﴿ وَإِذٗا لَّا تُمَتَّعُونَ إِلَّا قَلِيلٗا ﴾، (ئنجا ئەگەر ڕاش بکەن لە دوژمن و پشتیش بکەنە دوژمن و، شوێنی مەترسیداریش بە حیسابی خۆتان بە جێبێڵن:) دیسان کەمێك نەبێ بەهرەمەند ناکرێن، واتە: لە دوای ڕاکردن ماوەیەکی کەم دەژین، چونکە ژیانی دنیا هەرچۆنێ بێ کەمە.

١٦)- ﴿ قُلۡ مَن ذَا ٱلَّذِي يَعۡصِمُكُم مِّنَ ٱللَّهِ ﴾، بڵێ: کێیە ئەو کەسەی لە خوا دەتانپارێزێ؟! (**العِصْمَةُ: الوِقَايَةُ وَالمنْعُ مِمَّا يَكْرهُهُ المعْصُومُ**)، (**عِصْمَة**) بریتیە لە خۆپاراستن و بەرگریی لە خۆکردن لە شتێك، کە ئەو کەسەی دەپارێزرێ، ڕقی لێیەتی، بڵێ: کێ لە بەڵای خوا دەتانپارێزێ؟ ،

١٧)- ﴿ إِنۡ أَرَادَ بِكُمۡ سُوٓءًا ﴾، ئەگەر (خوا) بیەوێ خراپەتان تووش بکات، (**السُّوءُ: مَا يسوءُ الإِنْسَانَ ويتضررُّ بِهِ**)، (**سُوء**): هەر شتێکە کە بۆ مرۆڤ خراپ بێ و، بۆی مایەی زیان بێ.

١٨)- ﴿ أَوۡ أَرَادَ بِكُمۡ رَحۡمَةٗ ﴾: یان ئەگەر خوا بیەوێ بەزەییتان لەگەڵدا بنوێنێ، کێ دەتوانێ نەهێڵێ ئەو بەزەییەی خوا بۆ ئێوە بێ؟ واتە: ئەگەر خوا بیەوێ زیانتان لێ

بدات، هیچ کەس ئەو زیانەتان لێ دوور ناخاتەوە، هەروەها ئەگەر خواش بیەوێ: بەزەیی لەگەڵ ئێوەدا بنوێنێ و، چاکەیەکتان لەگەڵدا بکات، هیچ کەس ناتوانێ پەرچ و کۆسپ بخاتە بەردەم بەزەیی و چاکەی خواوە.

١٩)- ﴿وَلَا يَجِدُونَ لَهُم مِّن دُونِ ٱللَّهِ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا﴾، ئەوان جگە لە خوا هیچ سەرپەرشتیارێك و پشتیوانێکیان وەچنگ ناکەوێ.

﴿وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا﴾: (وَلِيّ: مَنْ يَتَولَّى غَيْرَه)، ئەوەی جگە لە خۆی سەرپەرشتیی دەکات، بەڵام (نَصِير: مَنْ يَنْصُرُ غَيْرَه)، ئەو کەسەی جگە لە خۆی پشتیوانیی دەکات، دیارە سەرپەرشتییکردن زۆر بەهێزترە لە پشتیوانییکردن، پشتیوانییکردن جارێك، لە هەڵوێستێکدا پشتیوانیی دەکات، بەڵام سەرپەرشتییکردن ئەوەیە کە بەردەوام سەرپەرشتیەتی و مشوورخۆریەتی و چاودێریەتی.

مەسەلەی سێیەم:

باسی کەسانێکی پڕوپاگەندە چیی، خەڵك ترسێنەری چرووك و ترسنۆك و زماندرێژ، کە دوای بڵاوبوون و ڕۆیشتنی حیزب و سوپا گەمارۆدەرەکانی مەدینەش، بڕوایان نەدەکرد ڕۆیشتبن و، خۆزگەشیان دەخواست لە بیابان بوونایەو، بەس لە

دوورەوە هەواڵی مسوڵمانانیان زانیبایە:

خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿قَدْ يَعْلَمُ اللَّهُ الْمُعَوِّقِينَ مِنكُمْ وَالْقَائِلِينَ لِإِخْوَانِهِمْ هَلُمَّ إِلَيْنَا ۖ وَلَا يَأْتُونَ الْبَأْسَ إِلَّا قَلِيلًا ﴿١٨﴾ أَشِحَّةً عَلَيْكُمْ ۖ فَإِذَا جَاءَ الْخَوْفُ رَأَيْتَهُمْ يَنظُرُونَ إِلَيْكَ تَدُورُ أَعْيُنُهُمْ كَالَّذِي يُغْشَىٰ عَلَيْهِ مِنَ الْمَوْتِ ۖ فَإِذَا ذَهَبَ الْخَوْفُ سَلَقُوكُم بِأَلْسِنَةٍ حِدَادٍ أَشِحَّةً عَلَى الْخَيْرِ ۚ أُولَٰئِكَ لَمْ يُؤْمِنُوا فَأَحْبَطَ اللَّهُ أَعْمَالَهُمْ ۚ وَكَانَ ذَٰلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرًا ﴿١٩﴾ يَحْسَبُونَ الْأَحْزَابَ لَمْ يَذْهَبُوا ۖ وَإِن يَأْتِ الْأَحْزَابُ يَوَدُّوا لَوْ أَنَّهُم بَادُونَ فِي الْأَعْرَابِ يَسْأَلُونَ عَنْ أَنبَائِكُمْ ۖ وَلَوْ كَانُوا فِيكُم مَّا قَاتَلُوا إِلَّا قَلِيلًا ﴿٢٠﴾﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە نۆزدە بڕگەدا:

١)- ﴿قَدْ يَعْلَمُ اللَّهُ الْمُعَوِّقِينَ مِنكُمْ﴾، بە دڵنیایی خوا ئەوانە لە ئێوە دەزانێ کە خەڵك گێڕەرەوەن، (**عَاقَهُ عَنْ كَذَا: مَنَعَهُ وَثَبَّطَهُ عَنْه، وَالتَّضْعِيفُ لِلْشِدَّةِ مثل: قَطَّعَ الحَبْلَ، وَغَلَّقَتِ الأَبْوَاب**)، (**عَاقَهُ عَنْ كَذَا**) واتە: گێڕایەوە لەوە، دوای خست، بەڵام کە دەفەرموێ: (**مُعَوِّقِين، عَوَّق، يُعَوِّق، فهو مُعَوِّق**)، کە گیرە (**شدّة**)ی خراوەتە سەر بۆ سەختیی کارەکەیە، وەك: (**قَطَعَ الحَبْلَ**) پەتەکەی پچڕیی، بەڵام (**قَطَّعَ الحَبْلَ**) واتە: زۆر بە قوەت پچڕیی، یان بڕ بڕی کرد، یان (**غَلَقَتِ الأَبْوَابَ**) دەرگاکانی داخستن، بەڵام (**غَلَّقَتِ الأَبْوَابَ**) واتە: زۆر بە مەحکەمی دایخستن، یان: دەرگای زۆری داخستن، کەواتە: (الْمُعَوِّقِينَ مِنكُمْ) واتە: ئەوانەی زۆر بە سەختیی خەڵکی پەك دەخەن و، خەڵکی لە جەنگ دەگێڕنەوەو سارد دەکەنەوە.

٢)- ﴿وَالْقَائِلِينَ لِإِخْوَانِهِمْ هَلُمَّ إِلَيْنَا﴾، بێژەران بە برایەکانیان: وەرن بۆ لای ئێمە، (**هَلُمَّ: إِسْمُ فِعْلِ أَمْرٍ: أَقبلْ لِلْوَاحِدِ والمُثَنَّى وَالجَمْعِ وَالمُذَكَّر وَالمُؤَنَّث**)، واتە: وەرن بۆ لای ئێمە، ئەمە ناوی کار (**إسم فعل**)ە، بەڵام بۆ فەرمانە، کە بۆ تاك و دووان و کۆو، بۆ نێر و مێ بەکاردێ.

٣)- ﴿وَلَا يَأْتُونَ الْبَأْسَ إِلَّا قَلِيلًا﴾، کەمێکیش نەبێ ناچنە جەنگ، (**البَأْسَ: الحَرْب**)،

جەنگ، واتە: بایی ئەوەندە کە لۆمە لە خۆیان دووربخەنەوە، یاخود تۆمەتبار نەکرێن بە ترسنۆکیی، هەر بایی ئەوەندەو بایی شەرمێ ڕووان دەچن.

٤)- ﴿ أَشِحَّةً عَلَيْكُمْ ﴾، (أَشِحَّة جَمْعُ شَحِيح، والشُّحُّ: البُخْلُ بِمَا فِي الوِسْعِ مِمَّا يَنْفَعُ الغَيْر)، (شُحّ) بریتیە لەوەی شتێك كە لە تواناتدا هەیە، چرووكیی و ڕژدیی بنوێنێ، شتێك كە سوود بە بەرامبەرەكەت دەگەیەنێ، ئامادە نەبی بەكاری بێنی و خەرجی بكەی، **(أشحة عليكم)** لەسەر ئێوە زۆر چرووكن، یانی هیچ جۆرە سوودێكتان پێناگەیەنن، نە ماددیی و نە مەعنەویی، هەر خێرو چاكەیەك بۆ ئێوە سودبەخش بێ و بە دەست ئەوان بێ، دەستی لێدەگرنەوە.

٥)- ﴿ فَإِذَا جَآءَ ٱلْخَوْفُ ﴾، كاتێ ترس هات، هاتن مەجازێكی زانراوە بۆ پەیدابوون و ڕوودانی شتێك، دەگوترێ: **(جَاءَ العَدوّ)**، یان **(جَاءَ الخَوْفُ)**، یان **(جَاءَ الخَطَرُ)**، مەبەست لە ترس لێرەدا، مەترسیی هاتن و پەیدابوونی جەنگە، ئەگەر جەنگ بقەومێ.

٦)- ﴿ رَأَيْتَهُمْ يَنظُرُونَ إِلَيْكَ تَدُورُ أَعْيُنُهُمْ ﴾، دەیانبینی، تەماشایان دەكردی، چاویان دەسووڕان، وشەی **(دور، دوران)** بریتیە لە شتێك كە وەك دەستاڕ بسووڕێ، یان وەك بەرداش، ئەمیش بۆ وێناكردنی حاڵەتی تەماشاكردنەكەیانە، تەماشاكردنێكی ترسنۆكانەی پڕ ترس و لەرز، كە بابای زۆر ترساوو خەجڵاو بە هەردوو چاوەكانی تەماشای ئەملاولا دەكات، مەترسیی هەیە داخۆ لە كوێوە ترسەكەی بۆ دێ، لە كوێوە ئەوەی كە هۆكاری مەترسییەتی، بۆی دێ؟ بۆیە چاو بە هەموو لایاندا دەگێڕێ.

٧)- ﴿ كَٱلَّذِى يُغْشَىٰ عَلَيْهِ مِنَ ٱلْمَوْتِ ﴾، وەك كەسێك كە لە كاتی مردندا، بێهۆشیی بەسەردا دێ و، چاوی ئەبڵەق دەبن و دێن و دەچن.

٨)- ﴿ فَإِذَا ذَهَبَ ٱلْخَوْفُ ﴾، ئنجا كاتێك ترس ڕەویەوەو ڕۆیشت.

٩)- ﴿ سَلَقُوكُم بِأَلْسِنَةٍ حِدَادٍ ﴾، بە زمانە تیژەكانی خۆیان لێتان دەدەن، **(سَلَقُوكُم: أَي عَضُّوكُمْ بِألسِنَةٍ ذربة)**، واتە: بە زمان بڕندەكانیان لێتان دەدەن، قسەتان پێدەڵێن، توانج و

پلارتان تێدەگرن، (**السَّلْقُ: قُوَّةُ الصَّوْتِ وَالصِّيَاحِ، سلقوكم: طَعَنُوكُم، وَحِدَادُ: جَمْعُ حَدِيد: كُلُّ شيء نافذِ**)، (**سَلَقُوكُم: ضَرَبُوكم**) واتە: بەهێز لێتان دەدەن، زمانەکانیان، وەك نشتەرو تیرن لێتان دەدەن، زمانەکانیانی تەشبیهـ کردوون بە تیغە بڕندەکانە وەو، قسەی پێگوتنەکەی چواندوون بە لێدانەوە، (**حداد**) کۆی (حدید)ە، (حدید) هەر شتێکە کە لە شتێك بچێتە دەرێ و ببڕێ، واتە: زمانەکانیان لە ئێوە وەگەڕدەخەن.

١٠)- ﴿ أَشِحَّةً عَلَى ٱلۡخَيۡرِ ﴾: ئەوانە چرووکن بەرانبەر بە هەر چاکەیەك، واتە: هیچ چاکەیەکتان پێناگەیەنن، نە چاکەی ماددیی نە مەعنەویی.

١١)- ﴿ أُوْلَٰٓئِكَ لَمۡ يُؤۡمِنُواْ ﴾، ئا ئەوان بڕوایان نەهێناوە، هەر لە بنەڕەتدا بڕوایان نەهێناوە، یاخود لەو هەڵوێستەیاندا بڕوایان نەهێناوەو بڕوادارنەبوون، بۆیە:

١٢)- ﴿ فَأَحۡبَطَ ٱللَّهُ أَعۡمَٰلَهُمۡ ﴾، خوا کردەوەکانیانی هەڵوەشاندوونەوە، (**الإِحْبَاطُ: جَعْلُ الشَّيءِ حَابطَاً، والحَبطُ: فَسَادٌ مَا يُرَاد بِهِ الصَّلاَحُ وَالنَّفْعُ، أَحْبَطَهُ: أَبْطَلَهُ**)، (**إِحْبَاط**) ئەوەیە شتێك (**حَابط**) بکەی، (**حابط**)یش واتە: شتێکی کەوتوو، (**حَبْط**) بریتیە لەوەی شتێك مەبەست پێی چاکەو سوود گەیاندن بێ، تێك بچێ، کەواتە: (**أَحْبَطَهُ: أي أَبْطَلَهُ**)، (**حَبط**) بریتیە لە ئاژەڵ لەوەڕ بخوات، بەڵام هێندە بخوات کە دوایی سکی پێی بچێ و تەندروستی پێی تێك بچێ.

١٣)- ﴿ وَكَانَ ذَٰلِكَ عَلَى ٱللَّهِ يَسِيرٗا ﴾، ئەوەش لە لای خوا ئاسانە، واتە: ئەوە کە خوا کردەوەکانیان هەڵبوەشێنێتەوە، لە لای خوا ﷻ ئاسانە، بەڵێ کردەوە چاکەکان لە لای خوا تۆمار دەکرێن، بەڵام کاتێ مرۆڤ ئەو ئیمان و عەقیدەیەی کە دەبێ پاڵی پێوەبنێ بۆ کردەوەی چاك، نایمێنێ، وەك ئەوە وایە دیوارێك بناغەکەی لە بن دەربێنی، بێگومان دەڕووخێ.

١٤)- ﴿ يَحۡسَبُونَ ٱلۡأَحۡزَابَ لَمۡ يَذۡهَبُواْ ﴾، پێیان وایە حیزبەکان نەڕۆیشتوون، واتە: وادەزانن حیزبە گەمارۆدەرەکانی شاری مەدینە، نەڕۆیشتوون، ترس وا چووەتە نێو دڵیانەوە، بڕواناکەن، ئەو حیزبانەی گەمارۆی شاری مەدینەیان دابوو، ئەو هێزانەی ئەهلی کوفر ڕۆیشتووشن، بەڵام بڕواناکەن ڕۆیین.

١٥)- ﴿ وَإِن يَأْتِ ٱلْأَحْزَابُ ﴾، ئەگەر حیزبەكان لە داهاتووش دا بێن، جارێكی دیكە ئەو هێزانە كۆببنەوەو بێن.

١٦)- ﴿ يَوَدُّوا۟ لَوْ أَنَّهُم بَادُونَ فِى ٱلْأَعْرَابِ ﴾، ئەوانە خۆزگە دەخوازن لە بیابان بوونایە لە لای عەرەبە خێڵە دەشتەكییەكان، (**البَادِي: سَاكِن البَادِيَة**)، (**بادي**) ئەو كەسەی لە (**بادية**) یە، بیاباننشینە، یان لە دەشت و چۆڵایی، نیشتە جێیە، وەك خوا دەفەرموێ: ﴿ سَوَآءً ٱلْعَٰكِفُ فِيهِ وَٱلْبَادِ ﴿٢٥﴾ ﴾الحج، واتە: لە حەرەمی مەككەدا، ئەو كەسەی نیشتەجێیە، لەوێداو، ئەو كەسەش كە لە دەرەوە هاتوە، لە بیابانەوە هاتوە، هەردووكیان تێیدا یەكسانن و، وەك یەك مافیان پێوەی هەیە.

كە دەفەرموێ: ﴿ فِى ٱلْأَعْرَابِ ﴾، (**الأَعْرَابُ: سُكَّان البَوادِي**)، دانیشتووانی بیابان، یاخود دەوارنشین، كە دەفەرموێ: (**یودّوا لو أنهم**) ئەمە مانای خۆزگە خواستن دەگەیەنێ، هەركاتێ (**لو**) لە دوای (**ودّ، یودّوا**) یان وێنەی ئەوانەوە، هات، مانای خۆزگە خواستن و بریا دەگەیەنێ.

١٧)- ﴿ يَسْـَٔلُونَ عَنْ أَنۢبَآئِكُمْ ﴾، خۆزگە دەخوازن: ئەگەر جارێكی دیكە حیزبە گەمارۆدەرەكان بێنەوە، لە بیابان بن، لە نێو عەرەبە خێڵەكییەكاندا، لەوێوە لە بارەی هەواڵەكەتانەوە بپرسن، ئنجا مەبەستیشیان لە هەواڵ پرسین دوو ئامانج بووە:

١- بۆ ئەوەی بزانن داخۆ بەڵایەكیان بەسەرهاتوە، تاكو دڵخۆش بن.

٢- بۆ ئەوەی سیخوڕییان بەسەرەوە بكەن.

واتە: هەواڵ پرسینەكەشیان بۆ دوو ئامانجی خراپ بووە:

أ- بۆ ئەوەی دڵخۆش بن بەو بەڵایەی كە بەسەریان هاتوە.

ب- بۆ ئەوەی سیخوڕییان بەسەرەوە بكەن، عەورەت و كەلێنەكەیان بخەنە بەرچاوی دوژمن، دوژمنیش زیاتر بتوانێ زەفەریان پێ بەرێ.

كە دەفەرموێ: (**عن أنبائكم**) (**أنباء**) كۆی (**نبأ**)ە، (**نبأ**) بریتییە لە هەواڵێك كە

گرنگ بێ و، سوود بەخش بێ، بەلای کەمەوەش ئەگەر یەقینی لەسەر نەبێ، گومانی زاڵی لەسەربێ.

١٨)- ﴿وَلَوْ كَانُوا۟ فِيكُم﴾، ئنجا ئەگەر ئەو دڵنەخۆشانە لە نێویشتاندا بوونایە.

١٩)- ﴿مَّا قَٰتَلُوٓا۟ إِلَّا قَلِيلًا﴾، کەمێك نەبا، جەنگیان نەدەکرد، واتە: کەمێك نەبا، شانی خۆیان نەدەدایە بەر ئەو جەنگە، جەنگکردنەکەشیان هیچ سوودی نەبوو، تەنیا ڕیابازیی بوو، تاکو بە ترسنۆك تۆمەتبار نەکرێن.

پێشەوا (الطبري) لە شیکردنەوەی ئەم ئایەتە موبارەکانەدا دەڵێ: (**هَؤُلَاءِ نَاسٌ مِنَ الْمُنَافِقِينَ كَانُوا يَقُولُونَ لِإِخْوَانِهِمْ: مَا مُحَمَّدٌ وَأَصْحَابُهُ إِلَّا أَكَلَةُ رَأْسٍ، وَلَوْ كَانُوا لَحْمًا لَالْتَهَمَهُمْ أَبُو سُفْيَانَ وَأَصْحَابُهُ، دَعُوا هَذَا الرَّجُلَ فَإِنَّهُ هَالِكٌ**)[1].

واتە: ئەوانە کۆمەڵێك لە مونافیقەکان بوون، خەڵکیان دەترساندو بە برایەکانی خۆیانیان دەگوت: (وەرن بۆ لای ئێمە و، خۆتان بە فەوتان مەدەن، سەری خۆتان بە فەتارەت مەدەن)، موحەممەد ﷺ و هاوەڵانی تەنیا بایی ئەوەندەن سەری ئاژەڵێك بخۆن، (بۆیان لێبنرێ و بیخۆن، وەك لە کوردەواریی دا دەڵێین: بە مەنجەڵە یاپراخێك تێر دەخۆن)، ئەوانە ئەگەر گۆشت بوونایە، ئەبوو سوفیان و هاوەڵەکانی هەڵیاندەلووشین، لێی گەڕێن لەو پیاوە، با بۆ خۆی بفەوتێ، (ئەو دەفەوتێ، ئێوەش لەگەڵ ویدا سەری خۆتان بە فەتارەت مەدەن).

هەر لەو بارەوە (**الطبري**) بە سەنەدێکی ڕاست، هێناویەتی و، (**السيوطي**) لە (**الدر المنثور**)داو، (**إبن أبي حاتم**)یش، هێناویانە، ئەو بەسەرهاتە دەگێڕێتەوەو[2] دەڵێ:

(**قَالَ ابْنُ زَيْدٍ، فِي قَوْلِهِ:** ﴿قَدْ يَعْلَمُ ٱللَّهُ ٱلْمُعَوِّقِينَ مِنكُمْ وَٱلْقَآئِلِينَ لِإِخْوَٰنِهِمْ هَلُمَّ إِلَيْنَا﴾الأحزاب: ١٨، **إِلَى آخِرِ الْآيَةِ، قَالَ: هَذَا يَوْمُ الْأَحْزَابِ، انْصَرَفَ رَجُلٌ مِنْ عِنْدِ رَسُولِ اللهِ ﷺ، فَوَجَدَ أَخَاهُ بَيْنَ يَدَيْهِ شِوَاءٌ وَرَغِيفٌ وَنَبِيذٌ، فَقَالَ لَهُ: أَنْتَ هَهُنَا فِي الشِّوَاءِ وَالرَّغِيفِ وَالنَّبِيذِ، وَرَسُولُ اللهِ ﷺ بَيْنَ الرِّمَاحِ وَالسُّيُوفِ؟ فَقَالَ: هَلُمَّ إِلَى هَذَا،**

---

(١) جامع البيان: ج٢١، ص١٧٣، رقم: ٢٨٤٢١.

(٢) جامع البيان: ج٢١، ص١٧٤، رقم: ٢٨٤٣٢.

فَقَـدْ بَلَـغَ بِـكَ وَبِصَاحِبِـكَ، وَالَّـذِي يُحْلَـفُ بِـهِ، لَا يَسْـتَقْبِلُهَا مُحَمَّـدٌ أَبَـدًا، فَقَـالَ: كَذَبْـتَ وَالَّـذِي يُحْلَـفُ بِـهِ، قَـالَ، وَكَانَ أَخَـاهُ مِـنْ أَبِيـهِ وَأُمِّـهِ، أَمَا وَاللـهِ لَأُخْـبِرَنَّ النَّبِـيَّ ﷺ أَمْـرَكَ، قَـالَ: وَذَهَـبَ إِلَى رَسُـولِ اللـهِ ﷺ لِيُخْـبِرَهُ؛ قَـالَ: فَوَجَـدَهُ قَـدْ نَـزَلَ جِبْرَائِيـلُ عَلَيْـهِ السَّـلَامُ بِخَـبَرِهِ).

واتـە: ئیبنـو زەیـد گوتوویـەتی: لـە ڕۆژی ئەحزابـدا بـوو، ئـەم ئایەتـە (هاتـە خـوار): ﴿ قَدۡ يَعۡلَمُ ٱللَّهُ ٱلۡمُعَوِّقِينَ مِنكُمۡ وَٱلۡقَآئِلِينَ لِإِخۡوَٰنِهِمۡ هَلُمَّ إِلَيۡنَاۖ ﴾، پیاوێـك لـەلای پێغەمبـەری خـواوە ﷺ گەڕایـەوە بـەرەو مـاڵ، برایەکـەی بینـی لەبەر دەسـتی گۆشـتی بـرژا و، نانی تـازە لـە تەنـدوور دەرهێـنراوو خۆشـاو، (شـەربەتی مێـوژ) بـرا بڕوادارەکـەی بـەوەی دیکـەی گـوت: تـۆ لێـرە لـە نێـو گۆشـتی بـرژاو و نـانی تـازەو خۆشـاودا {(نبیذ) هـەم بـە جۆرێـك لـە شـەڕابیان گوتـوەو، هـەم بـە جۆرێـك لـە شـەربەت و خۆشـاویان گوتـوە}، پێغەمبـەری خـواش لـە نێـو ڕم و شمشـێراندا!! بـرا دڵنەخۆشـەکەی پێـی گـوت: وەرە بـۆ ئێـرە تـازە خـۆت و هاوەڵەکـەت حیسـابتان ڕۆیشـتوە، سـوێند بـەو کەسـەی کـە سـوێندی پـێ دەخـورێ، تـازە موحەممـەد هەرگیـز هیـچ داهاتوویـەکی نیـە، (واتـە: لێـی دەربازنابـێ)، بـرا بڕوادارەکـەش گـوتی: درۆ دەکـەی، سـوێند بـەو کەسـەی کـە سـوێندی پـێ دەخـورێ (کـە بـرای دایـك و بابیـشی بـوو)، سـوێند بـە خوا ئـەم هەڵوێسـتەی تـۆ بـە پێغەمبـەری خـوا ﷺ ڕادەگەیەنـم، چـوو بـۆ لای پێغەمبـەری خـوا ﷺ هەواڵەکـەی پێبـدات، کـە چـوو تەماشـای کـرد جیبریـل هاتۆتـە خـوار و ئـەو هەواڵـەی پێـداوە، خـوا ئـەم ئایەتـەی لـەو بـارەوە ناردۆتـە خـوار: ﴿ قَدۡ يَعۡلَمُ ٱللَّهُ ٱلۡمُعَوِّقِينَ مِنكُمۡ وَٱلۡقَآئِلِينَ لِإِخۡوَٰنِهِمۡ هَلُمَّ إِلَيۡنَاۖ وَلَا يَأۡتُونَ ٱلۡبَأۡسَ إِلَّا قَلِيلًا ١٨ ﴾.

مەسەلەی چوارەم:

سەرمەشـقی هـەرە چـاك بـوونی پێغەمبەری خـوا ﷺ بۆ بـڕواداران و، ستایشـكردنی مسـوڵمانان لەلایـەن خـواوە، لەسـەر خۆڕاگریـی و فیداكارییـان و، نەلەخشـانیان لـە بەرانبـەر حیزبـەكانی كوفـرداو، مەدحكـردنی پیاوانێـكی فیـداكاری بـڕوادار، كـە

پەیمانیان لەگەڵ خوادا ڕاست بردۆتە سەر و، سەرەنجامیش پاداشتدانەوەی ڕاستان و، سزادانی دەغەڵان، ئەگەر نەگەڕێنەوە بۆ لای خوا:

خوا ﷻ دەفەرمووێ: ﴿لَّقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِّمَن كَانَ يَرْجُوا اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ وَذَكَرَ اللَّهَ كَثِيرًا ﴿٢١﴾ وَلَمَّا رَأَى الْمُؤْمِنُونَ الْأَحْزَابَ قَالُوا هَٰذَا مَا وَعَدَنَا اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَصَدَقَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ ۚ وَمَا زَادَهُمْ إِلَّا إِيمَانًا وَتَسْلِيمًا ﴿٢٢﴾ مِّنَ الْمُؤْمِنِينَ رِجَالٌ صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا اللَّهَ عَلَيْهِ ۖ فَمِنْهُم مَّن قَضَىٰ نَحْبَهُ وَمِنْهُم مَّن يَنتَظِرُ ۖ وَمَا بَدَّلُوا تَبْدِيلًا ﴿٢٣﴾ لِّيَجْزِيَ اللَّهُ الصَّادِقِينَ بِصِدْقِهِمْ وَيُعَذِّبَ الْمُنَافِقِينَ إِن شَاءَ أَوْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ ۚ إِنَّ اللَّهَ كَانَ غَفُورًا رَّحِيمًا ﴿٢٤﴾﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە پازدە بڕگەدا:

١)- ﴿لَّقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ﴾، سوێند بە خوا، بە دڵنیایی لە پێغەمبەری خوادا ﷺ بۆ ئێوە سەر مەشقییەکی هەرە باش هەیە، وشەی (**أُسْوَةٌ**) خوێنراویشەتەوە: (**إِسوة**)، (**إِسوة وأُسوة**) ناون بۆ هەر کەسێك کە چاوی لێ بکرێ و بکرێتە سەرمەشق بۆ کارێك کە ئەو کردوویەتی، کە دەفەرمووێ: (**فِي رَسُولِ الله**) لە پێغەمبەری خوادا ﷺ، واتە: خودی پێغەمبەری خوا ﷺ، نەك یەکێك لە سیفەتەکانی، بۆ وێنە بفەرمووێ: (**لقد كان لكم فِي شجاعة رسول الله، فِي عِلمه، أو فِي تقواه**)، بێگومان لە ئازایەتیی پێغەمبەری خوادا، لە زانیارییەکەی دا، لە پارێزکارییەکەی دا، بەڵکو لە خودی پێغەمبەری خوادا ﷺ بۆ ئەوەی هەموو سیفەتەکانی پێغەمبەری خوا ﷺ بگرێتەوە، واتە: پێغەمبەری خوا ﷺ لە ڕووی بوونناسیی تەواوو دروستەوە، لە ڕووی ئیمان و عەقیدەی ڕاست و ساغەوە، لە ڕووی خواپەرستیی چاك و پاکەوە، لە ڕووی ڕەوشتی بەرزو جوانەوە، لە ڕووی هەڵسوکەوتی ڕەندو پەسندەوە، لە ڕووی فیداکاریی و ئازایەتییەوە، لە ڕووی سەخاوەتەوە، لە ڕووی ڕەحم و بەزەییەوە، لە ڕووی دادگەریی و ئینسافەوە، لە هەموو ڕوویەکەوە، پێغەمبەری خوا ﷺ بۆ ئێوە سەرمەشقە، بەڵام بۆ کێ؟

٢)- ﴿لِّمَن كَانَ يَرْجُواْ ٱللَّهَ وَٱلْيَوْمَ ٱلْآخِرَ﴾، بۆ هەر کەسێك بە ئومێدی (بەزەیی) خواو (پاداشتی) ڕۆژی دوایی بێ.

٣)- ﴿وَذَكَرَ ٱللَّهَ كَثِيرًا﴾، زۆریش یادی خوا بکات، عادەتیشی وابێ زۆر یادی خوا بکات.

ئەمە جۆرێکە لە توانج و پلارتێگرتنی مونافیقەکان، کە ئەوان، نە بە تەمای بەزەیی خوابوون، نە بە تەمای پاداشتی ڕۆژی دوایی بوون، نە زۆریشیان یادی خوا کردوە، واتە: ئەی ئەوانەی بە تەمای پاداشتی خواو، ڕۆژی دواییـن و زۆر یادی خوای دەکەن! پێغەمبەری خوا ﷺ بۆ ئێوە باشترین سەرمەشقە.

شایانی باسە: شوێنکەوتنی پێغەمبەری خوا ﷺ و بەسەر مەشقگرتنی، تەنیا یەك حاڵەتی نیە، بەڵکو لەو شتانەدا کە فەرزن، یان بەبێ وان مرۆڤ نابێتە مسوڵمان، بەسەر مەشقگرتنی پێغەمبەر ﷺ فەرزەو مەرجی مسوڵمانێتییە، بۆ وێنە: دەبێ ئیمانمان وەك ئیمانی پێغەمبەر ﷺ بێ، بەنداتیەتییمان بۆ خوا، وەك هی ئەو بێ، یانی: لەو شتانەدا کە پێویستن، بەسەر مەشقگرتنی پێغەمبەر ﷺ پێویستە و، لەو شتانەدا کە پەسندن، بەسەر مەشقگرتنی پەسندنەو، لەو شتانەش دا کە ڕەوان، بەسەر مەشقگرتنی ڕەوایە، واتە: بە پێشڕەو گرتنی پێغەمبەر، تەنیا یەك حوکمی نیە، بەڵکو چاو لە پێغەمبەر ﷺ کردن و، کردنی بەسەر مەشق، حوکمەکەی دەگۆڕێ لە حاڵێکەوە بۆ حاڵێك و، لە کارێکەوە بۆ کارێك.

٤)- ﴿وَلَمَّا رَءَا ٱلْمُؤْمِنُونَ ٱلْأَحْزَابَ﴾، کاتێك بڕواداران حیزبەکانیان بینی، ئەو کۆمەڵانەیان بینی، واتە: قوڕەیش و هاوپەیمانەکانی و (**غطفان**) و هاوپەیمانەکانی، هەروەها بەنوو قوڕەیزە.

٥)- ﴿قَالُواْ هَٰذَا مَا وَعَدَنَا ٱللَّهُ وَرَسُولُهُۥ﴾: گوتیان: ئەمە ئەوەیە کە خواو پێغەمبەرەکەی ﷺ بەڵێنیان پێداوین، ئنجا ئایا مەبەست لەوە چییە؟

لە سووڕەتی (**البقرة**)دا خوا دەفەرموێ: ﴿أَمْ حَسِبْتُمْ أَن تَدْخُلُواْ ٱلْجَنَّةَ وَلَمَّا يَأْتِكُم مَّثَلُ ٱلَّذِينَ خَلَوْاْ مِن قَبْلِكُم ۖ مَّسَّتْهُمُ ٱلْبَأْسَآءُ وَٱلضَّرَّآءُ وَزُلْزِلُواْ حَتَّىٰ يَقُولَ ٱلرَّسُولُ وَٱلَّذِينَ

ءَامَنُواْ مَعَهُۥ مَتَىٰ نَصۡرُ ٱللَّهِۗ أَلَآ إِنَّ نَصۡرَ ٱللَّهِ قَرِيبٞ ﴿٢١٤﴾﴾.

دەگونجێ مەبەست ئەوە بێ کە سوورەتی (**البقرة**)دا، کە پێش سوورەتی (**الأحزاب**) دابەزیوە، لە ساڵی یەکەم و دووەم و سێیەمی کۆچییدا، واتە: ئەمە ئەوەیە کە خوا بەڵێنی پێداوین، کە دەفەرموێ: ئایا پێتان وایە بچنە بەهەشتێ، بەر لەوەی ئەوەتان بەسەربێ کە تووشی ئەوانی پێش ئێوە هاتوە، کە هەژاریی و نەداریی و نەخۆشیی و ناخۆشییان تووشبوو و تێکەوە ڕاشەقێنران - لە ئەنجامی هەڕەشەو گورەشەو شەڕ پێ فرۆشتنی دوژمندا - هەتا ڕاددەیەك کە پێغەمبەر و ﷺ ئەوانەی بڕوایان لەگەڵ هێناوە گوتوویانە: یارمەتیی خوا کەنگێیە؟ ئاگاداربن! یارمەتیی خواو سەرخستنی خوا نیزیکە.

کەواتە: ئەوە بەڵێنی خوایە، کە هەر کاتێ مسوڵمانان دەکەونە نێو تەنگانەو نارەحەتیی، خوا لە فریایان دێ، گوتیان: ئەمە ئەوەبوو کە خواو پێغەمبەرەکەی ﷺ بەڵێنیان پێداوین، چونکە (**وعد**) هەواڵپێدانی هەواڵپێدەرە بە هەواڵپێدراو، کە کارێکی بۆ دەکات.

٦)- ﴿ وَصَدَقَ ٱللَّهُ وَرَسُولُهُۥ ﴾، (گوتیان:) خواو پێغەمبەرەکەشی ﷺ ڕاستیان کردوە، واتە: ئەو بەڵێنەی داویانە، کە کاتێك مسوڵمانان زۆر نارەحەت دەبن و، داوای یارمەتیی لە خوا دەکەن، خوا لە فریایان دێ، ڕاستیانکرد.

٧)- ﴿ وَمَا زَادَهُمۡ إِلَّآ إِيمَٰنٗا وَتَسۡلِيمٗا ﴾، دیتنی ئەو کۆمەڵە ئابلۆوقەدەرانەی ئابلۆوقەی مەدینەیان داوە، هەر ئیمان و زیاتر ملکەچ بوونی بۆ خوا، تێدا زیاد کردن، وەك چۆن تیغی ڕەسەن هەتا شتی پێ ببڕی، زیاتر بڕندە دەبێ و سپی و ساف دەبێ، بە پێچەوانەی تیغی نارەسەنەوە، کە شتێکی پێ ببڕی، نووکەکەی دەپاچێتەوە، بەڵام ئینسانی ئیماندار تیغی ڕەسەنە، هەتا زیاتر لەگەڵ سەختییەکاندا ڕووبەڕوو بێتەوە، زیاتر قاییم و تۆکمەو مەحکەم دەبێ، وەك گوتراوە: (**الشَّدِائد صَيْقَلُ الرِّجَال**)، سەختییەکان تیف تیفە دەری پیاوانن، سافیان دەکەن و خڵتەو خاڵی ترسنۆکیی و دنیا ویستییان، پێوە ناهێڵن.

کەواتە: ئەوەی بینییان، کە بینینی حیزبەکان بوو، لە دەوری مەدینە بوون و گەمارۆیان دابوون، هەر ئیمانی تێدا زیادکردن و، ملکەچیی بۆ خوا تێدا زیاد کردن، ئەمەش بەڵگەیەکی یەکلاییکەرەوەیە لەو بارەوە، کە ئیمان بە کردەوەی چاك زیاد دەکات، هەروەك بە گوناهو تاوانان کەم دەکات، وەك پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: {**لاَ يَزْنِي الزَّانِي حِينَ يَزْنِي وَهُوَ مُؤْمِنٌ، وَلا يَشْرَبُ الْخَمْرَ حِينَ يَشْرَبُهَا وَهُوَ مُؤْمِنٌ، وَلا يَسْرِقُ السَّارِقُ حِينَ يَسْرِقُ وَهُوَ مُؤْمِنٌ**} (**أخرجه أحمد: ٨١٨٧، والبخاري: ٢٣٤٣، ومسلم: ٥٧، والنسائي: ٤٨٧٠، وابن ماجه: ٣٩٣٦**) واتە: کەسێك کە زینا دەکات و، کەسێك کە شەڕاب دەخواتەوەو، کەسێك کە دزیی دەکات، لە کاتی گوناهەکەیدا ئیماندار نیە، یانی: ئەو ئیمانە تەواوەی لەلا نیە، بیگێڕێتەوە لەو گوناهانە، کەواتە: بە هۆی گوناهان ئیمان کەم دەکات و، بەهۆی **طاعە**تیشەوە، ئیمان زیاد دەکات.

٨)- ﴿مِّنَ ٱلْمُؤْمِنِينَ رِجَالٌ﴾، لە نێو بڕواداراندا پیاوانێك هەن.

٩)- ﴿صَدَقُوا۟ مَا عَـٰهَدُوا۟ ٱللَّهَ عَلَيْهِ﴾، ئەو بەڵێنەی بە خوایانداوە، ڕاستیانکردوە لەو بەڵێنەدا، ئەو پەیمانەی کە بە خوایانداوە، پەیمانەکەیان هێناوەتە دی.

وشەی (**صدق**) لێرەدا وەك (**صَدَقَهُ الخَبَرَ**)، بە تێپەڕکەر (**متعدّي**) بەکارهاتوە، چونکە دەتوانین بڵێین: (**صَدَقَ مُحَمَّد**) موحەممەد ﷺ ڕاستییکرد، ئەوە کرداری لازیمەو پێویستیی بە بەرکار (**مفعول به**) نیە، بەڵام (**صَدَقَهُ الخَبَرَ**) لە هەواڵەکەدا ڕاستیکرد لەگەڵیدا، (**صدق**) تێپەڕکەر (**متعدّي**)ە، (**صَدَقُوا ما عاهدوا الله عليه**) ئەو پەیمانەی لەگەڵ خوادا بەستبوویان، لە پەیمانەکەیاندا ڕاستیان کرد، وەك عەرەب دەڵێن: (**صَدِيقُكَ مَنْ صَدَقَكَ، لاَ مَنْ صَدَّقَكَ**)، برادەرت ئەوەیە ڕاستت لەگەڵ بکات، نەك هەر بڵێ ڕاست دەکەی.

١٠)- ﴿فَمِنْهُم مَّن قَضَىٰ نَحْبَهُۥ﴾، ئنجا (کە لە پەیمانەکەیان ڕاستیانکردوە)، هەیانە نەزرەکەی خۆی، بەڵێنەکەی خۆی تەواو کردوە بردوویەتە سەر.

١١)- ﴿وَمِنْهُم مَّن يَنتَظِرُ﴾، هەشیانە چاوەڕێ دەکات، ئنجا هەندێ گوتوویانە: (**نحبه**

أي: نَذْرَه)، بەڵام هەندێکیان گوتوویانە: (نحبه: عهده) بەڵێن و پەیمانەکەی، (نحْب) واتە: بەڵێن و پەیمان، لە فەرمایشتدا هاتوە، پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: {طَلْحَةُ مِمَّنْ قَضَى نَحْبَهُ} (أخرجه الترمذي برقم٣٧٤٠، قَالَ أَبُو عِيسَى هَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ غَرِيبٌ، وابن ماجه: ١٢٧، والطبراني في الكبير برقم ٧٣٩)، واتە: طەلحە لەوانەیە کە نەزری خۆی هێناوەتە دی، بەڵێن و پەیمانی خۆی بردۆتە سەر.

١٢)- ﴿وَمَا بَدَّلُواْ تَبۡدِيلٗا﴾، هیچ گۆڕانکارییان نەکردوە لەو بەڵێن و پەیمانەدا، کە دەفەرموێ: هەیانە نەزرەکەی تەواو کردوەو، هەشیانە چاوەڕێ دەکات، هەندێ ئاوایان لێکداوەتەوە: هەیانە شەهید بووە و ڕۆیشتوەو، هەشیانە چاوەڕێی شەهیدیی دەکات و، هیچ گۆڕانکارییان نەکردوە، [تبديلاً: مفعولٌ مطلق مُؤَكِّد لـ (بدَّلوا)]، هیچ جۆرە گۆڕانکارییان لەو بەڵێن و پەیمانەدا نەکردوە.

١٣)- ﴿لِّيَجۡزِيَ ٱللَّهُ ٱلصَّٰدِقِينَ بِصِدۡقِهِمۡ﴾، بۆ ئەوەی خوا بە هۆی ڕاستییانەوە پاداشتی ڕاستان بداتەوە، (ل) بۆ (تعليل)ە، واتە: (أَمَرَ اللهُ بالجهَاد لِيَجْزِيَ الصَّادِقِين فِي الْأَخِرَة بِصِدقِهِم)[1]، واتە: خوا فەرمانی کردوە بە جیهادو جەنگ و فیداکاریی، تاکو لە دواڕۆژدا پاداشتی ڕاستان بە هۆی ڕاستییەکەیانەوە بداتەوە.

دەشگونجێ بڵێین، واتە: بڕواداران لە پەیمانی خۆیاندا ڕاستیانکردوە، بەڵام مونافیق و دەغەڵەکان بەڵێنەکەیان گۆڕیوە، تاکو خوا پاداشتی ڕاستان بە هۆی ڕاستییانەوە بدات و، سزای مونافیقەکانیش بدات.

١٤)- ﴿وَيُعَذِّبَ ٱلۡمُنَٰفِقِينَ إِن شَآءَ أَوۡ يَتُوبَ عَلَيۡهِمۡ﴾، هەروەها مونافیقەکانیش سزا بدات، ئەگەر بیەوێ، یاخود بگەڕێتەوە سەریان و تۆبەیان لێوەربگرێ، (تاب عليه) واتە: (رجع إليه)، ئەوان تۆبە بکەن و، خواش بگەڕێتەوە بۆ لایان و تۆبەکەیان لێ قبووڵ بکات، کە دیارە تۆبە لە نیفاق، ئەوەیە کە ئینسان ئیمانەکەی بۆ خوا ساغ بکاتەوە.

١٥)- ﴿إِنَّ ٱللَّهَ كَانَ غَفُورٗا رَّحِيمٗا﴾، بە دڵنیایی خوا لێبوردەی بە بەزەییە، کەواتە:

---

(١) الجامع لأحكام القرآن: ج١٤، ص١٣٠، ١٣١.

لێبوردن و بەزەیی نواندن، دوو سیفەتی زاتی خوای پەروەردگارن، لەگەڵ زاتیدان و بێ سەرەتان، هەروەك بێ كۆتاییشن.

مەسەلەی پێنجەم:

گێڕانەوەی خوا و ﷻ بەرپەرچدانەوەی بۆ بێبڕوایان بە ڕق و تووڕەیی و

پەستییانەوە، بێ ئەوەی هیچ دەستکەوتێکیان ببێ و، جەنگ لە کۆڵ بڕواداران کرانەوە:

خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ وَرَدَّ اللَّهُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِغَيْظِهِمْ لَمْ يَنَالُوا خَيْرًا ۚ وَكَفَى اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ الْقِتَالَ ۚ وَكَانَ اللَّهُ قَوِيًّا عَزِيزًا ﴿٢٥﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە چوار بڕگەدا:

١)- ﴿ وَرَدَّ اللَّهُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِغَيْظِهِمْ ﴾، خوا ﷻ ئەوانەی بێبڕوا بوون بە پەستیی و تووڕەییانەوە، بەرپەرچی دانەوە، (**الرَّدُّ: الإِرْجَاعُ إِلَى المَكَانِ الَّذِي صَدَرَ مِنْهُ**)، واتە: (**رد**) بریتیە لە گێڕانەوەی شتێك بۆ ئەو شوێنەی کە لێوەی هاتوە، (**الغَيْظُ: أَشَدُّ الغَضَبِ وَالحَنْقُ**)، (**غَيْظ**) بریتیە لە تووڕەییەکی زۆر و، ڕق و کینەیەکی زۆر، داخ لە دڵیی، کە دەفەرموێ: (**بغيظهم: أي رَدَّهم مُغَيَّظِين**)، خوا ئەوانی بەرپەرچدایەوە لە حاڵێکدا کە زۆر پەست و تووڕەو دڵ پڕ لە ڕق بوون.

٢)- ﴿ لَمْ يَنَالُوا خَيْرًا ﴾، دەستیان نەگەیشتە هیچ چاکەیەك و، هیچ ئامانجێکیان بۆ دەستەبەر نەبوو، لەو ئامانجانەی بۆیان هاتبوون، (**أي: لَمْ يُحَصِّلوا شَيْئاً خَيْراً لَهُم**)، واتە: هیچ شتێك کە بۆ ئەوان چاك بێ، وەدەستیان نەهێنا.

٣)- ﴿ وَكَفَى اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ الْقِتَالَ ﴾، خواش جەنگی لە کۆڵ بڕوادارن کردەوە، ئەویش بەو شێوەیە کە ئەوانەی هاتبوون گەمارۆی مەدینەیان دابوو، گەلەکۆمەکییان لە دژی ئیسلام و مسوڵمانان دەکرد، بە هۆی ترس خرانە نێو دڵیان، لە ڕێی فریشتەکانەوەو، بە هۆی ئەو بایە توندو بەهێزەوە کە ناردبوویە سەریان، بڵاوەیان پێکرد و، ئاڵقەی گەمارۆیەکە شکاو، هەر کەسە چۆوە شوێنی خۆی، (**كَفَى: أَغْنَى أي: أَرَاحَهُم مِنْ كُلْفَةِ القِتَالِ بِأَنْ صَرَفَ الأَحْزَاب**)، واتە: خوا ئەرکی جەنگکردنی لە کۆڵکردنەوە، کە حیزبەکانی لاداو بە ڕێی کردن.

مانگێك یان کەمتر ئابڵووقەی شاری مەدینەیاندا، بەڵام جەنگی بە کردەوە دەستی پێنەکرد، ئەگەرنا لە هەردوو لایان کوژراو و بریندار زۆر دەبوون، وشەی

(**كَفَى: يتعدَّي إلى مفعولين**)، دیارە (**كفى**) تەعەددا دەكات بۆ دوو بەركاران، دوو بەركاران دەخوازێ: ﴿وَكَفَى ٱللَّهُ ٱلْمُؤْمِنِينَ ٱلْقِتَالَ﴾، (**ألله**) بكەر (**فاعِل**)ی، (**كفى**) یە، ئنجا (**المؤمنين**) بەركاری یەكەمیەتی و، (**القتال**) بەركاری دووەمیەتی.

لێرەدا مەبەست ئەوەیە كە خوا ئەركی جەنگكردنی لە كۆڵ بڕواداران كردەوە، بە هۆی ئەوەوە كە نەیهێشت جەنگەكە ڕووبدات.

٤)- ﴿وَكَانَ ٱللَّهُ قَوِيًّا عَزِيزًا﴾، خوا هەمیشە و بەردەوام بەهێزی باڵادەست بووە، واتە: ئەو دوو سیفەتە لە خوای پەروەردگاردا بێ سەرەتان، لە ئەزەلەوە هەر سیفەتی بوون و، خوا بەردەوام بەهێزی زاڵ و باڵادەست بووە.

مەسەلەی شەشەم:

لە قەڵایەكانیان هێنانە خواری، خاوەن كتێبە پشتیوانەكانی حیزبە كافرە

گەمارۆدەرەكانی مەدینەو، ترس خستنە نێو دڵیان و، سەرەنجام كوژرانی هەندێكیان و، بەدیلگیرانی هەندێكیان و، بە میراتگیرانی سەرزەمین و خانوو سامانیان و ژن و منداڵیان:

خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿وَأَنزَلَ ٱلَّذِينَ ظَٰهَرُوهُم مِّنْ أَهْلِ ٱلْكِتَٰبِ مِن صَيَاصِيهِمْ وَقَذَفَ فِى قُلُوبِهِمُ ٱلرُّعْبَ فَرِيقًا تَقْتُلُونَ وَتَأْسِرُونَ فَرِيقًا ﴿٢٦﴾ وَأَوْرَثَكُمْ أَرْضَهُمْ وَدِيَٰرَهُمْ وَأَمْوَٰلَهُمْ وَأَرْضًا لَّمْ تَطَـُٔوهَا ۚ وَكَانَ ٱللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرًا ﴿٢٧﴾﴾.

شیكردنەوەی ئەم دوو ئایەتە، لە حەوت بڕگەدا:

١)- ﴿وَأَنزَلَ ٱلَّذِينَ ظَٰهَرُوهُم مِّنْ أَهْلِ ٱلْكِتَٰبِ مِن صَيَاصِيهِمْ﴾، ئەوانەی كە پشتیوانییان لێكردن، لە خاوەن كتێبەكان لە قەڵایەكانیان هێنانیە خوار.

(**ظَاهِرُوهُم: أي نَاصَرُوهُم**)، (**الَّذِين**) بە سیاق دەزانرێ كە مەبەست پێی هۆزی بەنو قورەیزەیە لە جوولەكەكان، كە سەرۆكی ئەو هۆزە (**كعب بن أسد**) بوو، بەڵام (**حُيَي بن أَخْطب**)یش، چووە پاڵی و پەیمانی پێدا كە ئەگەر شتێك بوو لەگەڵت دێمە نێو قەڵاكە و، لەگەڵی چووە نێو قەڵایەكەی و، لەگەڵیاندا سەری بە فەتارەت چوو.

﴿مِّنْ أَهْلِ ٱلْكِتَٰبِ مِن صَيَاصِيهِمْ﴾، ئەوانەی كە لە خاوەن كتێبەكان پشتیوانییان لێكردن، بە تەئكید پشتیوانییان لە هێزی سەرەكیی ئەحزاب كرد، كە هاوبەش بۆ خوا دانەرانی قورەیش بوون و، ژمارەیان دەوری چوار هەزار (٤٠٠٠) كەس زیاتر بوو، هەروەها هاوپەیمانەكانیشیان لەگەڵیان و، هێزی دووەمی پێكهێنەری ئەحزاب هۆزی (**غطفان**) بوو، لەگەڵ ئەوانیشدا هەندێ خەڵكی دیكە و، هەندێ وردە هۆزو عەشیرەتی دیكەشیان كەوتبوونە گەڵ، ئنجا بەنو قورەیزەش بوو بوونە سەربار، خوا لە قەڵایەكانیان دایبەزاندن، (**صَيَاصِي: جَمْعُ صِيصِيَةَ، أَو جمع صِيْصَة وَهِيَ الحِصْن**)، كەواتە: (صیاصي) یانی: (**حصون**)، ئنجا

(**صیصة و صیصیة**)، وێڕای قەڵا بە قۆچی ڕەشە وڵاخیش دەگوترێ، قەڵاش بۆیە ئەو ناوەی لێنراوە، چونکە وەك چۆن گا بە قۆچەکانی خۆی دەپارێزێ، بە هەمان شێوەش گەل و کۆمەڵگای ئەو کاتە، بە هۆی قەڵایەکانەوە خۆیان پاراستوە، شایانی باسە: هۆزی بەنو قورەیزە لە ڕووی جوگرافییەوە ماڵەکانیان لە باشووری ڕۆژهەڵاتی شاری مەدینەوە (**جنوب شرقي المدينة**)بوون .

٢)- ﴿ وَقَذَفَ فِي قُلُوبِهِمُ ٱلرُّعْبَ ﴾، خوا ترس و سامی خستە دڵ و دەروونیانەوە (**القَذْفُ: الإِلقَاءُ السَّرِيع**)، (**قذف**) بریتیە لە تێفرێدان و تێخستنێکی خێرا.

٣)- ﴿ فَرِيقًا تَقْتُلُونَ ﴾، کۆمەڵێکیانتان دەکوشت، واتە: لە خاوەن کتێبە پشتیوانەکانی هاوبەش بۆ خوا دانەرەکان، دیارە ڕووی دواندن لە مسوڵمانانە.

٤)- ﴿ وَتَأْسِرُونَ فَرِيقًا ﴾، کۆمەڵێکیشتانیان بە دیل دەگرتن، کە مەبەست پێی ئافرەت و منداڵەکانیانە.

٥)- ﴿ وَأَوْرَثَكُمْ أَرْضَهُمْ وَدِيَٰرَهُمْ وَأَمْوَٰلَهُمْ ﴾، سەر زەمینەکەیان و خانووبەرەکانیان، ماڵ و سامانەکانیانی کردە میراتتان، وایکرد بکەوێتە دەستی ئێوە، وەك چۆن میراتی کەسێك دەکەوێتە دەستی میراتگرەکانی، ئەوانیش کە نەمان، خانووبەرەو، سەرزەمین و ماڵ و سامانیان و هەموو شتێکیان، بۆ ئێوە بەجێما، وەك میراتتان لێگرتبن، وایە.

٦)- ﴿ وَأَرْضًا لَّمْ تَطَـُٔوهَا ﴾، هەروەها سەر زەمینێکیش کە پێتان تێنەخستبوو، لە سەرەتای سوورەتی (**الحشر**)دا، خوای پەروەردگار باسی سەر زەمینی خەیبەر دەکات، کە بەبێ جەنگ کەوتە دەستی مسوڵمانان، دوای ئەوەی جوولەکەکانی خەیبەر خیانەتیان کرد، پێغەمبەر ﷺ سەرپشکی کردن لە نێوان جەنگ کردن و، بەجێهێشتنیدا، ئەوە بوو کە بە جێیان هێشت بەبێ جەنگ، واتە: هەروەها سەر زەمینێکیش کە ئێوە جارێ نەیچووبوونە نێو، پێتان تێنەخستبوو، ئەویشی کردە میراتتان، ئەویشی کردە دەستکەوتتان، کە هەندێ لە زانایان دەڵێن: مەبەست پێی سەر زەمینی (جوولەکەکانی خەیبەرە)، کە دواتر ئەوانیش خەریکی فێڵ و تەڵەکە بوون و خیانەتیان کرد و، سەرەنجام سزادراون، هەندێکیش گوتوویانە: مەبەست پێی سەر زەمینی (**بنو النضير**)ە، بەڵام زیاتر وا پێدەچێ

مەبەست پێی سەر زەمینی (خەیبەر)بێ، چونکە بەنوو ننەزیر پێشتر دەرکرابوون.

٧)- ﴿وَكَانَ ٱللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرًا﴾، خواش لەسەر هەموو شتێك بە توانایە، هەڵبەتە بەنوو ننەزیر، لە ساڵی چوارەمی کۆچییدا خیانەتیان لێ ئاشکرا بوو، پێغەمبەریش ﷺ دەری کردن لەسەر زەمینەکەی خۆیان.

جەنگی ئەحزاب و دوازدە (١٢) هەڵوەستە

١)- جەنگی ئەحزاب دوا هەوڵی هاوبەش بۆ خوادانەرانی قورەیش بوو لە دژی ئیسلام و مسوڵمانان، پێشەوا (**طبري**) لە تەفسیرەکەی داو، هەروەها سەرچاوەکانی دیکەی مێژووش گوتوویانە: ئەو سەربازانەی کە هاتن کە خوای پەروەردگار دەفەرموێ: ﴿ إِذْ جَآءَتْكُمْ جُنُودٌ ﴿٩﴾ ﴾، سەربازانێك لە دژتان هاتن کە بریتی بوون: لە حیزبەکان (**الأحزاب**)، سێ پێکهاتەی سەرەکیی هەبوون:

یەك: هاوبەش بۆ خوا دانەرانی قورەیش.

دوو: هۆزی (**غطفان**).

سێ: هۆزی بەنو قورەیزە.

هەڵبەتە هەر کام لە هاوبەش بۆ خوا دانەرانی قورەیش و، (**غطفان**)، ئەوانیش چەند تیرەو هۆزێك لەگەڵیاندا هاوپەیمان بوون، ئەوانیشیان لەگەڵ خۆیاندا هێنا بوو، هەروەها بەنوو قورەیزە کە بەس خۆیان بوون، ئەوە بوو کە (**حُيي بن أخطب النضري**)، کە هانیدان و سەرەنجام ئەویش لەگەڵ ئەواندابوو، ژمارەی هەموو حیزبەکان، هەموو هێزە گەمارۆدەرەکانی مەدینە لە دە هەزار (١٠،٠٠٠) کەس کەمتر یان زیاتر بوون.

٢)- ئاگری بن (کا)ی ئەو جەنگە، جوولەکەکان بوون، سێ تیرەکانی جوولەکە کە لە مەدینەدا هەبوون: (**بنو قينقاع، بنو النضير، بنو قريظة**)، هەرچی بەنوو قەینوقاع بوون، لە ساڵی دووەمدا دوای ئەوەی پەیمانیان هەڵوەشاندەوە، ئەو پەیمانەی کە ناوی لێنرابوو (**الوثيقة**) یان (**الصَّحيفة**) و، پێغەمبەر ﷺ لە سەرەتای نیشتەجێ بوونی لە مەدینەدا، پەیمانێکی لە نێوان: جوولەکەکان و هاوبەش بۆ خوا دانەرانی مەدینە، لەگەڵ مسوڵمانەکاندا (**وثيقة**)یەکی کە لە شوێنی دەستووری ئێستا بوو، لە نێوانیان دا نووسیبوو، بەڵام بەنوو قەینوقاع خیانەتیان کرد، دوای ئەوەی مسوڵمانان لە جەنگی بەدر گەڕانەوە، جوولەکەکانی بەنوو قەینوقاع گوتیان: بەوە لە خۆتان بایی مەبن، کە شەڕتان لەگەڵ

کەسانێکدا کردوە، کە شارەزای جەنگ نەبوون، ئەگەر لەگەڵ ئێمەدا بەشەڕ بێن، ئەوجار دەزانن جەنگ چۆنە! ئنجا بەوەندەش لێنە گەڕان و، ئەوەش بووە هۆی ئەوەی بەنوو قەینوقاع لە سێ تیرە جوولەکەکان دەربکرێ.

هەرچی هۆزی بەنوو نەزیریش بوو، لە ساڵی چوارەمی کۆچییدا ئەوانیش دیسان دوای ئەوەی پەیمانیان شکاند و خیانەتیان کرد، لە جێگاو ڕێگاکانی خۆیان دەرکران، ئەو دوو تیرەیە بەبێ جەنگ، دوای ئەوەی ئابڵووقەدران، خۆیان ئەوەیان هەڵبژارد کە جەنگ نەکەن، چونکە دەیانزانی جەنگەکەیان بۆ ناکرێ و سەرباره خیانەتیشیان لێ ئاشکرا بووە و، بەبێ شەڕ ماڵ و حاڵ و سەر زەمینی خۆیان بەجێهێشت و مەدینەیان چۆڵکرد.

مابۆوە هۆزی بەنوو قورەیزە کە ئەوانیش لە کۆتایی جەنگی ئەحزابدا کە لە کۆتایی ساڵی پێنجەمی کۆچییدا، ڕوویداوە، ئەوانیش پەیمانیان شکاند و، خەنجەری غەدریان لە پشتەوەڕا لە مسوڵمانان‌دا، یان بەتەما بوون لێیان بدەن و، سەرەنجام تووشی سزای خۆیان بوون، دیارە ئاگری بن (کا)ی ئەو جەنگە، جوولەکەکان بوون بەو شێوەیە کە باسمانکرد هەم لە سیرەی (**إبن هشام**)دا هێناومانە و، هەم (**الطبري**) باسی دەکات لە مێژووەکەی خۆیدا و، لە تەفسیرەکەشیدا، هەروەها (**القرطبي**)یش لە تەفسیرەکەی خۆیدا[1] باسی ئەوە دەکات و دەڵێ:

(أن نفراً من اليهود منهم: كنانة بن الربيع بن أبي الحقيق، وسلام بن أبي الحقيق، وسلام ابن مشكم، وحيي بن أخطب النضريون، وهوذة بن قيس، وأبو عمار من بني وائل، وهم كلهم يهود، هم الذين حزَّبوا الأحزاب وَأَلَّبوا وجمعوا، خرجوا في نفر من بني النضير ونفر من بني وائل، فأتوا مكة فدعوا إلى حرب رسول الله ﷺ، وواعدوهم من أنفسهم بعون من انتدب إلى ذلك، فأجابهم أهل مكة إلى ذلك، ثم خرج اليهود المذكورون إلى غطفان، فدعوهم إلى مثل ذلك، فأجابوهم، فخرجت قريش يقودهم أبو سفيان بن حرب، وخرجت غطفان، وقائدهم عيينة بن حصن

---

(١) الجامع لأحكام القُرآن: ج١٤، ص١٠٧.

بـن حذيفـة بـن بـدر الفـزاري عـلى فـزارة، والحـارث بـن عـوف المـري عـلى بنـي مـرة، ومسـعود بـن رخيلـة).

واتـە: کۆمەڵـێ لـە جوولەکـەکان کـە لـە نێویانـدا **(كنانـة بـن الربيـع بـن أبي الحقيـق، وسلام بـن أبي الحقيـق، وسـلام ابـن مشـكم، وحيـي بـن أخطـب النضريـون، وهـوذة بـن قيـس وأبـو عـمار مـن بنـي وائـل)**، ئەوانە بـوون حیزبەکانیـان کۆکردنـەوەو هانیـان دان، خڕیـان کردنـەوە، چـوون بـۆ مەککـە و لـەوێ هاوبـەش بـۆ خوادانـەرانی مەککەیـان هانـدا لـە دژی مسـوڵمانان و، گوتیـان: ئەگـەر کارێـك بکـەن، ئێمـە لـە پشـتتانین، دوایـی هـەر ئـەو جوولەکانـە کـە باسـکران چـوون بـۆ لای هـۆزی **(غطفـان)** کـە فەرماندەکەیـان **(عيينـة بـن حصـن بـن حذيفـة بـن بـدر الفـزاري عـلى فـزارة، والحـارث بـن عـوف المـري عـلى بنـي مـرة، ومسـعود بـن رخيلـة)** بـوون، لەگـەڵ ئەوانیشـدا قسـەیانکرد و، هەموویـانی سـازکردن و، خۆشـیان دیـارە لـە نێـو سـنووری شـاری مەدینـەدا بـوون، کـە دەردی ئـەوان لـە هەمـوو دەردان گرانـتر بـوو بـۆ مسـوڵمانان و، زۆر لەسـەر دڵیـان قـورس بـوو.

٣)- ڕاوێژکردنی پێغەمبەری خوا ﷺ بە هاوەڵانی بۆ بەرەنگاربوونەوە، کە بە وردیی دیراسەی بارودۆخەکەیان کرد و، هەر لەو ئان و ساتەشدا بوو کە سەلمانی فارسیی رضي الله عنه پێشنیاری کرد گوتی: ئێمە کاتی خۆی کە لە وڵاتی فارس بووین، ئەگەر شەڕمان بووبایە لەگەڵ دوژمنێکدا، ئەگەر شوێنەکەمان پێدەشت بووایە، لەو شوێنەی کە پێدەشت بوو خەندەکمان لێدەدات، شوێنەکانی دیکەش بورج و قەڵامان دادەنان و ئێشکەمان تێدادەگرتن، بۆ ئەوەی دوژمن نەتوانێ زەفەرمان پێ بەرێ و لە پێ دەشتەکانەوە بۆمان بێ، پێغەمبەر ﷺ پێشنیارەکەی سەلمانی وەرگرت، بە مەزەندە پێدەچێ درێژیی ئەو خەندەکە دەوری شەش هەزار (٦،٠٠٠) مەتر، واتە: شەش (٦) کیلۆمەتر بووبێ.

٤)- کارکردنی پێغەمبەر ﷺ لەگەڵ هاوەڵانیدا، بۆ هەڵقەندنی خەندەکەکە و، کاری جیددیی نەك تەنیا بۆ ڕووپامایی و ڕیکلام و بانگەشە، تەنانەت پێغەمبەر ﷺ وا بە جیددیی کاری دەکرد، هاوەڵان ئەوانەی کە دەستی شیعر و هەڵبەستیان هەبوو، چەندان هەڵبەستیان

گوتوە لە کاتی هەڵقەندنی خەندەکدا، یەکێ لە شیعرەکانیان ئەوەبوو دەیانگوت:

لَئِنْ قَعَدْنا وَالنَّبي يَعْمَلُ ... لَذاكَ مِنَّا العَمَلُ المُضَلَّل

ئەگەر ئێمە دابنیشین و پێغەمبەر ﷺ کار بکات

ئەوە لە ئێمەوە کارێکی ون بووەو سەر لێتێکچوویە.

٥)- هەڵبەست و گۆرانیی گوتنی هاوەڵان لە کاتی کارکردندا، چەندان هەڵبەست و گۆرانیی و سروود گێڕراونەوە کە هاوەڵان خوا لێیان ڕازیبێ، لە کاتی هەڵقەندنی خەندەکەکە و لە کاتی کارکردندا گوتوویانن، دیارە شیعرو هەڵبەست گوتن و گۆرانیی گوتن لە کاتی کاردا جۆرێك لە ئاسوودەیی بە دڵ و دەروون و، عەقڵ و هەست و نەستی مرۆڤ دەدات و، وزە و توانای زیاتر دەکات بۆ کارکردن، یەکێ لەو گۆرانیی و هەڵبەستانە کە دەیانگوتن:

اللَّهُمَّ لَوْلا أَنْتَ مَا اهْتَدَيْنَا ... وَلَا تَصَدَّقْنَا وَلَا صَلَّيْنَا

فَأَنْزِلَنْ سَكِينَةً عَلَيْنَا ... وَثَبِّتْ الْأَقْدَامَ إِنْ لَاقَيْنَا

إِنَّ الْأُولَى قَدْ بَغَوْا عَلَيْنَا ... وَإِنْ أَرَادُوا فِتْنَةً أَبَيْنَا

واتە: ئەی خوایە! ئەگەر تۆ نەبووایەی ڕێی ڕاستمان نەدەگرت و، هەروەها خێر وچاکەمان نەدەکرد و، نوێژمان نەدەکرد، بۆیە ئارامیی دابڕژێنە سەرمان و، پێیەکانمان بچەسپێنە لە کاتێکدا کە ڕووبەڕوو دەبینەوە لەگەڵ دوژمندا، ئا ئەوانە دەستدرێژییمان دەکەنە سەر، ئەگەر بیانەوێ هەڵمانگێڕنەوە، ئێمە ئامادە نابین و ملیان بۆ کەچ ناکەین.

ئنجا پێغەمبەری خواش ﷺ کاتێ کە هاوەڵان ئەو شیعرەیان دەگوت، ئەویش کۆتاییەکانی لەگەڵ دەگوتنەوە، بۆ وێنە: **(ولا صلَّينا، إن لاقينا، أَبَيْنا)** لەگەڵ دەگوتنەوەو دەنگی پێ درێژدەکردنەوە.

کاتی خۆی شیعرێکی دیکەشمان هێنا، یەکێ لە هاوەڵانی ناوی (**جُعيل**) بووە، (**جُعيل**) واتە: قالۆنچۆکە، پێغەمبەری خوا ﷺ ناوی لێنا (**عَمْرو**)، ئنجا ئەویشیان کرد بوو شیعر دەیانگوت:

سَمَّاهُ مِنْ بَعْدِ جُعَيْلٍ عَمْرًا ... وَكَانَ لِلْبَائِسِ يَوْمًا ظَهْرًا

واتە: پێغەمبەر ﷺ دوایی ناوی لە (**جعيل**)ەوە گۆڕی بۆ (**عمرو**)و، کاتێك پشت و پەنا بووە، بۆ بابای ستەملێکراو.

٦)- ئەحزاب ژمارەیان دە هەزار (١٠،٠٠٠) کەس دەبوو، چوار (٤٠٠٠) هەزاریان لە هۆزی قوڕەیش و ئەوانی دیکەش لەوانی دیکە بوون، بە زۆریی لە دوای قوڕەیش زۆربەی هێزەکە بریتیی بوو لە هۆزی (**غطفان**) بە سەرکردایەتیی: أ- (**عيينة بن حصن**) و، ب- (**الحارث بن العوف**)و، ج- (**مسعود بن رخيلة**) ئەو سێیانە بوون، هەروەها هێزی بەنوو قوڕەیزەش بە بەڵگەی ئەوە کە (٦٠٠ - ٧٠٠) یاخود (٨٠٠ - ٩٠٠)یان لێ کوژراوە، دیارە هێزەکەیان لە دەوروبەری هەزار (١٠٠٠) کەسدا بووە.

٧)- جەنگ و گەمارۆیەکە، هەندێك لە مێژوو نووسان دەڵێن: بیست (٢٠) ڕۆژ و هەندێ دەڵێن: بیست و پێنج (٢٥) ڕۆژ و، هەندێکیان دەڵێن: سی (٣٠) ڕۆژی درێژە کێشاوە، واتە: مانگێك ئەو ئابڵووقەیە هەبووە، ئنجا مانگێك شارێك یان وڵاتێك ئابڵووقەبدرێ و، ئەو خەڵکە هەمووی دەستی لەسەر دڵی بێ، بە تەئکید ئەوانە لە حاڵەتێکی دەروونیی زۆر ناڕەحەت دابوون لە هەموو لایەك، چونکە مەترسیی هەبووە لە هەر کاتێکدا، کە ئەوانە هێرش بێنن لە شوێنێکەوە، ئاڵقەیەك کە بەبێ هێزی بزانن بێنە نێو شارەوەو دەست بکەن بە قەتڵعام و بنبڕکردنی مسوڵمانان، وەك ئەسڵی نەخشەکە کە جوولەکەکان دایانناوە لەگەڵ قوڕەیش و (**غطفان**)دا، لەسەر ئەوە ڕێککەوتوون و بۆ ئەوە بووە کە مسوڵمانان قڕە بڕ بکەن و قەلاچۆیان بکەن.

٨)- ژمارەی مسوڵمانان دەوری سێ هەزار (٣٠٠٠) کەس بووە و، بۆ هەڵقەندنی خەندەکەکەش هەر دە (١٠) کەس چل (٤٠) **باسك** واتە: بیست (٢٠) مەتریان گەیشتۆتێ و بۆیان

دیارییکراوە، کەواتە: درێژیی خەندەکەکە، ئەگەر سێ هەزار دابەشی بیست (٢٠) مەتر بکەی بۆ هەر دە کەس، مانای وایە دەکاتە دەوری شەش کیلۆمەتر درێژ بووە، واتە: شەش هەزار (٦،٠٠٠) مەتریان هەڵقەندوە، دیارە بە قووڵاییەکی واش کە بە ئاسانیی پڕنەکرێتەوە، بەلای کەمەوە حەوت هەشت (٧ - ٨) مەتریان قووڵکردوە، چونکە ئەگەر قووڵاییەکی کەم بێ بەخێرایی دەیانتوانی پڕی بکەنەوە، هەڵبەتە گڵ و خۆڵەکەشیان فڕێداوەتە دیوی خۆیان، واتە: ئەو شوێنەی کە دەکەوێتە لای مسوڵمانان، بۆ ئەوەی لەلای کافرەکان نەبێ و یەکسەر پڕی بکەنەوە، ئنجا دەبێ هێندەش پان بوو بێ، کە نەتوانن نەك خۆیان لێی باز بدەن، بەڵکو بە ئەسپیش لێی باز بدەن، هەر بۆیەش (**عمرو بن ود و، عکرمة بن أبي جهل**) و چەند سوارێك لە شوێنێك کە تۆزێ بەرتەسك بوو، لەوێوە ئەسپەکانیان بە غار هێناوەو، بازی ئەسپ زۆر خێراترە لە هی مرۆڤ، لەوێ توانیویانە بپەڕنەوە، کەواتە: خەندەکێکی هێندە قووڵ و هێندە فراوان و هێندەش درێژ، مانای وایە کارێکی زۆر گەورە کراوە و، ئەرکێکی زۆر گەورە کێشراوە، بەڵام بە باشترین شێوەش ئامانجی خۆی پێکاوە، ئەویش بریتی بووە لەوەی ئەو خەندەکە کەلێنی هێزێکی زۆری بۆ مسوڵمانان پڕکردۆتەوە، چونکە ئەوان خۆیان ژمارەیان سێ هەزار کەس بووەو، دوژمن سێ بەرانبەری ئەوان زیاتر بوون.

٩)- پێغەمبەری خوا ﷺ سەرجەم ئامرازەکانی لەو جەنگ و ڕووبەڕوو بوونەوەیەداو، لە هەموو جەنگ و ڕووبەڕوو بوونەوەکانی دیکەش دا، ڕەچاو کردوون، بۆ وێنە:

یەکەم: خۆڕاگریی و یادی خواو پشت بە خوا بەستن، کە ئەوە عادەتی هەمیشەیی پێغەمبەر ﷺ و هاوەڵانی بووە.

دووەم: بەرزکردنەوەی مەعنەویاتی مسوڵمانان و موژدە پێدانیان، وەك لە کاتی هەڵقەندنی خەندەکەکەدا، شوێنێکیان لێ عاسێ بووە، پێغەمبەر ﷺ دابەزیوەتە نێو چاڵەکەو سێ چوار پاچی لێداوەو بڵێسەی لێ بەرزبۆتەوەو فەرموویەتی: کۆشکەکانی وڵاتی فارس و ڕۆم و وڵاتی حەبەشەم لێدەرکەوتن.

سێیەم: لە ڕووی هەواڵگرییەوە، پێغەمبەر ﷺ کاری کردوە، وەك نموونەیەك: ئەوە بوو کە حوزەیفەی کوڕی یەمانی نارد، تاکو بزانێ دەنگ و باسیان چییە؟

چوارەم: لە ڕووی جەنگی دەروونییەوە، دیسان گرنگیی پێداوە کە پێغەمبەری خوا ﷺ (**نعیم بن مسعود**) کە تازە مسوڵمان بوو بوو، نە (**غطفان**) بە مسوڵمانەتییەکەی زانیبوو، نە قوڕەیش و نەجوولەکەکانیش، لە نێوان ئەو سێ کۆمەڵەدا، (**نعیم**) ڕۆڵێکی زۆر زیرەکانەی گێڕا، لەوەدا کە متمانەیان بە یەکدی نەمێنێ و، دڵیان سارد بێتەوە لەسەر جەنگەکەیان.

پێنجەم: پێغەمبەری خوا ﷺ بۆ خۆی لە مەیداندا بووە، سەرکردەیەکی مەیدانیی بووە، نەك بە هەواڵ ناردن و بە بەریدو پۆستە قیادەیی بکات لە دوورەوە، بەڵکو بۆ خۆی لە نێو جەرگەی کارەکاندا بووە و، بۆ خۆی لە خەندەك هەڵقەندن دا بووە، بۆ خۆی لە بەرەنگاربوونەوەدا بووە، بۆ خۆی سەرماو گەرمای جەنگەکەی بینیوە، بۆ خۆی لە نێو هەموو ڕووداوەکاندا بووە.

١٠)- کوشتنی عەلی رضي الله عنه بۆ عەمڕی کوڕی وەد، ئەویش بێگومان کاریگەرییەکی گەورەی هەبوو کە لووتی بێبڕوایەکان بشکێنێ و، کاریگەریی گەورەی هەبوو بۆ ئەوە کە لە مەعنەویياتيان دابەزێ.

بەڵام ئەوەی کە شیعە دەیڵێن، شیعەی دوازدە ئیمامیی و جۆرەکانی دیکەی شیعەش، بێگومان ئەوە زێدەڕۆییەکی زۆر بێ جێ و نالۆژیکییەکی بێ مانایە، بۆ وێنە: لە (**بحار الأنوار**)دا[1]، ئەم دەقە هاتوە کە لە ڕاستییدا، نە سەنەدو زنجیرەکەی چەسپاوە و، نە مانایەکەشی تەواوە، دەڵێ: (**لَوْ وزِنَ اليومُ عملُك بعمل جميع أمة محمَّد، لَرَجح عَمَلُك على عملهم**)، گوایە پێغەمبەر ﷺ ئەو ڕۆژە بە عەلی رضي الله عنه فەرمووە: ئەگەر کردەوەی ئەمڕۆت هەڵسەنگێنرێ و بخرێتە تەرازووەوە، لەگەڵ کردەوەی هەموو ئۆممەتی موحەممەددا ﷺ کردەوەی ئەمڕۆی تۆ لە هی هەموو ئۆممەت قورسترە! کە بێگومان ئەوە زێدەڕۆییەکی دیارە، عەلی رضي الله عنه ئامۆزای پێغەمبەرە ﷺ، پاڵەوانی ئیسلام بووەو پیاوێکی زۆر ئازا بووە، بەڵام کە ئەو کابرایەی کوشتوە، ئەو کابرایە هەر یەکێك بووە لە پاڵەوانەکانی موشریکەکان، بەڵام سەرۆکی سوپایەکە نەبووە، تاکو بگوترێ: بە هۆی ئەوەوە شکاون، ئنجا دوای کوشتنی (عەمرو)یش سوپاکەیان نەشکاوە، بەڵکو ئەوە لە سەرەتای جەنگەکەدا بووە، باشە ئەوە کارێکی باشەو لووتی ئەو سوپایەی پێ شکاوە،

---

(١) ج١٢ ص٢١٦.

بەڵام ئەوە کە ئەو کردەوەیە، لەگەڵ هەموو کردەوەکانی ئوممەتدا بخرێتە تەرازووەوە، لە هەموویان قورسترە! قسەیەکی عاتیفییانەیە، بە داخەوە کە شیعە کاتێ قسە دێتە سەر عەلی رضي الله عنه و حەسەن و حوسێن و فاتیمە و، پێشەوایەکانی دیکەیان، کە جێی ڕێز و حورمەتن لە لای هەموو ئوممەت، عەقڵیان زۆر لە دەست دەدەن و، بە دوای ئەسپی عاتیفە دەکەون و، هەرچی دەربارەیان لە کتێباندا هاتوە، بەبێ ئەوەی سەنەدو زنجیرەیەکی هەبێ، هەمووی وەردەگرن، مادام مەدحی عەلی تێدابێ، یان حەسەن و حوسێن، یان یەکێ لە ئیمامەکانیان خوا لێیان ڕازیبێ و خوا لێیان خۆشبێ، کە زۆرینەی مسوڵمانان کە بە ئەهلی سوننەت و جەماعەت ناسراون، ڕێزو حورمەتیان هەبووە بۆ هەموو ئەوانەی کە خزمانی پێغەمبەر ﷺ بوون و زانا بوون، وەك باقی زانایانی دیکەو، فەرقیان نەکردوە بە جەعفەری صادیق و مالیك و ئەبوو حەنیفەو زەیدو ئەوی دیکەو ئەوی دیکە، ڕێزیان بۆ هەموویان هەبووە، خوا لە هەموویان ڕازیبێ.

١١)- ئەوەی جەنگەکەی یەکلایی کردەوە بە قازانجی مسوڵمانان، ئەوە بوو کە خوا دەفەرموێ: ﴿فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِيحًا وَجُنُودًا لَّمْ تَرَوْهَا ۚ وَكَانَ اللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرًا ﴿٩﴾﴾، بایەکی بەهێزمان ناردنە سەریان و، سەربازانێك کە نەتاندەبینین.

کەواتە: بە دەقی ئایەت ئەوە سەرەنجامی جەنگەکەی یەکلایی کردۆتەوە.

١٢)- خوا دەفەرموێ: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ جَاءَتْكُمْ جُنُودٌ فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِيحًا وَجُنُودًا لَّمْ تَرَوْهَا ۚ وَكَانَ اللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرًا ﴿٩﴾﴾، ئەی ئەوانەی بڕواتان هێناوە! یادی چاکەی خوا بەسەرخۆتانەوە بکەنەوە کە سەربازانێك لە دژتان هاتن و بۆتان هاتن، ئێمەش بایەکی بەهێزو سەربازانێك کە نەتاندەبینین بۆمان ناردن، خواش بینەری ئەوە بوو، کە دەتانکرد، کەواتە: ئەو چاکەیە کە خوا کاتی خۆی کە لەگەڵ پێغەمبەرو ﷺ هاوەڵانیدا کردوویەتی، چاکە بووە لەگەڵ هەموو مسوڵمانان و ئیمانداراندا، هەتا دوا کەسی ئوممەت، چونکە ئەگەر ئەوان بنبڕ کرابانایە - وەك بێبڕوایان نەخشەیان کێشا بوو - بە تەئکید ئەو ئیسلامە نەدەگەیشتە دەستی ئێمە.

جەنگی بەنی قورەیزەو حەوت هەڵوەستە

١)- (**كعب بن أسد القرظي**) سەرۆكی هۆزی بەنی قورەیزەی جوولەكەكان، وەك پێشتر هێنامان، دان بەوەدا دێنێ كاتێك كە (**حُيي بن أخطب النضري**) وای لێدەكات ئەو پەیمانەی كە لەگەڵ موحەممەددا ﷺ بەستوویەتی، بیشكێنێ و، بە هەموویان دژی بن، هێزی قورەیشی هێناوەو، (**غطفان**)ی هێناوەو، لە فڵان شوێن و فڵان شوێنی داناون، چەند جارێك دووبارەی دەكاتەوە دەڵێ: من جگە لە وەفاو ڕاستگۆیی و پاكیی لە موحەممەد ﷺم نەبینیوە و، پەیمان ناشكێنم، بەڵام ئەو هەر زۆر ئیحراجی دەكات و دەڵێ: تۆ لەبەر ئەوەتە كە پاروە نانێكت لەگەڵ نەخۆم! ئیدی سەرەنجام كڵاوی لەسەردەنێ و ئەویش وەك خۆی هەڵدەخەڵەتێنێ! ئنجا ئەوەیە كە دەڵێ: (**والفضل بما شَهِدتْ بهِ الأعداء**)، چاكەكاریی ئەوەیە، دوژمنانیشت و بەرانبەرەكانیشت، دانی پێدابێنن، پێغەمبەری خواش ﷺ (**كعب بن أسد القرظي**) دانی پێدا دێنێ و دەڵێ: غەیری وەفاو ڕاستگۆییم لە موحەممەد ﷺ نەبینیوە.

٢)- لە پشت ڕا خەنجەری غەدر وەشاندن، كە تاوانێكی نەبەخشراوە، بەنوو قورەیزەش وایانكرد، نەك هەر پەیمانیان هەڵوەشاندەوە، بەڵكو جنێوو قسەشیان بە پێغەمبەر ﷺ گوتبو و، زۆر بێ شەرمانە، هەروەها هەموو توانای خۆیان سەرفكرد، بۆ پشتگیریی كردنی ئەو گەلە كۆمەكییەی لە دژی ئیسلام و مسوڵمانان كرابوو و، ئەگەر ئەو پیلان و فێڵە سەری گرتبایەو، خوای پەروەردگار بە فریای مسوڵمانان نەهاتبایە، بە تەئكید ئەو كاتە هەر پارچەو پرمۆڵەی مسوڵمانێك بە دەست جوولەكەیەك و بە دەست موشریكێكەوە دەبینرا، ئنجا سەیر ئەوەیە كە هەندێك ئێستا لەم ڕۆژگارەی ئێمەدا دوای چواردە، پازدە، سەدە فرمێسكی تیمساحیی دەڕێژن بۆ جوولەكەكانی بەنوو قورەیزە، بەڵام ئەگەر پیلان و نەخشەی جوولەكەكان، كە لە ئەسڵدا شەڕەكە ئەوان ئاگری بن (كا)ی بوون و، ئەوان نەخشە داڕێژەری بوون، ئەگەر ئەوە سەری گرتبایەو مسوڵمانان قەڵاچۆكرابان، دەبێ، ئەوانەی كە ئێستا بۆ جوولەكەكان دەگریەن، بۆ جوولەكە پەیمان

شكێنەكان و، جوولەكە لە پشتەوە ڕا خەنجەری غەدر وەشێنەكان، دەبێ ئەوانە چییان بۆ مسوڵمانان كردبایە!! مسوڵمانانێك كە پەیمانیان لە دژ دەشكێنرێ و، گەلەكۆمەكییان لە دژ دەكرێ، مسوڵمانانێك كە پەیامی خوا بە دنیا ڕادەگەیەنن، پەیامی دادگەریی و برایەتیی و تەبایی، پەیامی هۆشیاریی و زانست و مەعریفەت؟!

٣)- سزادانی بەنوو قورەیزە بە پێی بەڵێن و پەیمان و داب و نەریتی خۆشیان بووە، جگە لە حوكمی شەرع، چونكە ئەوان ڕازیبوون كە سەعدی كوڕی موعاز كە هاوپەیمانیان بووە، لە سەردەمی نەفامییدا، ببێتە دادوەر، ئنجا سەعدی كوڕی موعازیش دوای ئەوەی ئاماژەی بۆ بەنو قورەیزە كرد: ئایا ئێوە ڕازین بە دادوەریەتیی من؟ گوتیان: بەڵێ، ئنجا ئاماژەشی بۆ لای مسوڵمانان كرد، بۆ لای پێغەمبەر ﷺ ئایا ئەوەی لەو لایەنەشە - وەك ڕێزو حورمەت بۆ پێغەمبەر ﷺ - ئەویش ڕازییە بە دادوەریی من؟ گوتیان: بەڵێ، ئنجا گوتی: من بەو شێوەیە حوكم دەكەم، كە پیاوەكانیان بكوژرێن و، ئافرەت و منداڵیشیان بەدیل بگیرێن و، ماڵ و سامانیشیان غەنیمەت و دەستكەوت بێ، پێغەمبەریش ﷺ فەرمووی: بەو شێوەیە دادوەرییت كرد، كە خوا پێی خۆشە لەسەرووی حەوت ئاسمانانەوە، ئنجا ئەمە، جگە لە حوكمی شەرع، كە هەر كەسێ مسوڵمان بێ، نابێ ڕەخنە لەو حوكمە بگرێ، بەڵام پێش حوكمی شەرع، عەقڵ و داب و نەریت و، پاشان بەدان پێداهێنانی خۆیان، **(والمرء مؤاخَذٌ بإقراره)**، (مرۆڤ بە دان پێداهێنانی خۆی دەگیرێ)، ئەوانیش خۆیان ڕازیبوون كە سەعدی كوڕی موعاز سەرۆكی هۆزی ئەوس، كە ئەو كاتە برینداریش بوو بە تیری ئەحزاب، خۆیان ئەویان پێشنیار كرد لەبەر ئەوەی كاتی خۆی هاوپەیمان بووە لەگەڵیاندا، وایانزانیوە وەك چۆن **(عبدالله بن أُبي بن سلول)** كە هاوپەیمان بووە لەگەڵ بەنوو ننەزیردا لە ساڵی چوارەمی كۆچییدا و، داوای لە پێغەمبەر ﷺ كردو ئیلحاحی لێكرد، كە بەویان ببەخشێ، ئەویش پێی بەخشین، وایانزانی سەعدی كوڕی موعازیش وا دەكات، بە تەئكید ئەگەر سەعدیش وای كردبایە، پێغەمبەر ﷺ بە سەعدی دەبەخشین، بەڵام نەخێر سەعد دەیزانی كە ئەوانە دەبێ سزا بدرێن و، چەندان كەسی دیكەش كە چاویان لە پەیمان شكاندن بوو و، خەنجەری غەدر وەشاندن بوون، تەمبێ خواردن بن، بە درێژایی مێژوو، بۆ ئەوەی وانەزانن مسوڵمانان كڵاویان لەسەر دەنرێ و هەڵدەخەڵەتێنرێن.

٤)- سەعدی کوڕی موعاز دادگەرانە حوکمی داو، بە قسەی سۆزو عاتیفەی نەکرد، بەڵام (**أبو لُبابة**) کە ئەویش کاتی خۆی لەگەڵ بەنوو قوڕەیزەدا، لە سەردەمی پێش ئیسلامدا جۆرێك لە کەین و بەین و دۆستایەتیی هەبووە، (**أبو لُبابة**) کە هەڵوێستەکەیمان باسکرد، نهێنیی مسوڵمانانی ئاشکرا کرد، (**أبو لُبابة**) لە هەڵوێستەکەیدا کەوت، بەڵام دوایی هەستایەوەو خوای پەروەردگاریش لێی خۆشبوو.

هەڵبەتە گرنگە کە نەکەوی، وەك سەعدی کوڕی موعاز، بەڵام گرنگیشە کە کەوتی، هەڵسیەوە وەك: (**أبو لُبابة**) نەك لەسەرکەوتنی خۆت بەردەوام بی.

٥)- هەر کەس ناپاکیی مەزن (**الخيانة العظمى**)ی لێ دەربکەوێ، جگە لە سزادان، هیچ شتێکی دیکەی شایستە نیە و، بێگومان لە ئەگەری سەرکەوتنی ئەحزابدا، دیارە مسوڵمانان و ئیسلام چۆن کۆتاییان پێدەهات و، ئیسلام ئەو پەیامە بەرزو مەزنەی خوای پەروەردگار، چۆن خەفە دەبوو، دەکوژایەوە، هەر بۆیەش جیبریل (علیه السلام) و مەلائیکە هەر بەردەوام بوون، کاتێ پێغەمبەرو ﷺ هاوەڵانی چوونەوە بۆ ماڵ، وایانزانی کۆتایی بە جەنگ هاتوە، جیبریل چوو بۆ لای پێغەمبەر ﷺ، کە مێزەرێکی بەستبوو، سواری ئەسپێك بوو، لەو شێوەیەدا هاتۆتە بەرچاوی پێغەمبەر ﷺو گوتی: من فریشتەکانم ناردوە بۆ سەر بەنوو قوڕەیزە بۆ ئەوەی ترسیان بخەنە دڵ، ئێمە وەك فریشتەکان کۆتاییمان بە جەنگ نەهێناوە، بەڵکو ئەو جەنگە جارێ جەولەی یەکەمی تەواو بووە، بەڵام جەولەی دووەمی ماوە، لەگەڵ بەنوو قوڕەیزەی پەیمان شکێنی غەدرکەری لە پشتەوە خەنجەری غەدر وەشێنەردا، کە ئەگەر ئابڵووقەکە، بیست و پێنج ڕۆژ تاکو مانگێکی پێچووە، ئابڵووقەی ئەحزاب بۆ مەدینە، بە هەمان شێوە، ئابڵووقەی پێغەمبەر ﷺیش بۆ قەڵاکانی هۆزی بەنوو قوڕەیزەی جوولەکەش دەوری مانگێکی پێچووە، کەواتە: جەنگەکە دوو قۆناغ بووە:

قۆناغی یەکەمی شکانی ئەو گەمارۆیە بووە، کە ئەحزاب بە دەوری مەدینەیاندا داناوە و، قۆناغی دووەمیش بریتی بووە لە کۆتایی پێهێنانی پەیمان شکێنانی هۆزی بەنوو قوڕەیزە، کەواتە: کوژرانی پیاوانی جەنگاوەری بەنوو قوڕەیزە، پێویستیی بە پینەو پەڕۆیان، یان نکووڵییلێکردن لە ڕاستیی مێژوویی ناکات و شتێکی دادگەرانەو حەکیمانە بووە.

ئەگـەر کەسـانێکیش تانـە بـدەن لـە سـەنەدی ڕیوایەتەکانـی سـیرە و سـوننەت ئـەدی چـی لـە ئایەتەکانـی (٢٦ و ٢٧) الأحـزاب، دەکـەن؟!

٦)- کوژرانی پیاوانی بەنوو قورەیزەش، تایبەت بووە بە جەنگاوەرەکانیان، ئەوانەیان کە مسوڵمان نەبوون، واتە: تەنیا جەنگاوەرەکان کوژراون و، لەوانیش ئەوانەیان کە مسوڵمان نەبوون و، ئەگەر خەڵکیان تێدا بوو بێ، ڕاهیب بووبێ، یان پیرو کەنەفت بوو بێ، یان نەخۆش بوو بێ، بە تەئکید ئەوانە نەکوژراون، وەك لە هەموو جەنگەکانی ئیسلام لەگەڵ ئەهلی کوفردا، هەروا بووە، پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: بابای ڕاهیب، بابای کرێکار، بابای پیرو کەنەفت، بابای نەخۆش، مەکوژن، تەنیا پیاوە جەنگاوەرەکانیان کوژراون، ئەوانەی کە مسوڵمان نەبووبن، کۆمەڵێکیان کە مسوڵمان بوون، دیارە ئەوانە نەکوژراون، ئنجا ئەوانەش کە کوژراون، لەبەر ئەوە بووە کە لە جەنگدا گیراون، ئەوە نەبووە کە بە ئاشتییانە بگیرێن، چونکە لە ئیسلامدا دیل ناکوژرێ، بەڵام ئەوانە جەنگاوەربوون و، دوای ئەوەی کە شەڕەکەیان دۆڕاندوە، خۆیان بەدەستەوە داوە، ئەویش لەسەر قسەی کەسێك کە خۆیان پێشنیاریان کردوە کە سەعدی کوڕی موعازە، کە ئەو دادوەر بێ، بۆیە تەنیا ژنێك لە بەنوو قورەیزە کوژرا، ئەویش ئەو ئافرەتە بوو کە بەرداشێکی، یاخود دەستاڕێکی بەسەر یەکێ لە هاوەڵاندا دابوو، کوشتبووی، وەك تۆڵە (قصاص)، تەنیا ئەو ئافرەتە کوژرا.

٧)- هەمیشە دوژمنانی نێوخۆ، لە هی دەرەکیی مەترسییدارترن، هەر بۆیەش پێویستە دوژمنانی نێوخۆ، بە تایبەت کە بەڵێن و پەیمان هەبێ، کاتێ کە بەڵێن و پەیمان دەشکێنن و لە پشتەوەڕا خەنجەری غەدر دەوەشێنن، پێویستە زۆر بە سەختیی سزابدرێن، بۆ ئەوەی خۆشیان جارێکی دیکە ئەوە دووبارە نەکەنەوە و، خەڵکی دیکەش لێیان عیبرەت گرتوو بێ و، دەرس و پەندیان لێوەربگرێ.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ، أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

دەرسی سێیەم

پێناسەی ئەم دەرسە

ئەم دەرسەمان هەشت ئایەت دەگرێتە خۆی: (٢٨- ٣٥)، کە جگە لە ئایەتی کۆتایی، هەموویان لەبارەی هاوسەرانی بەڕێزی پێغەمبەری خواوەن ﷺ، (خوا لێیان ڕازی بێ)، ئەوانیش دوو ئایەتی سەرەتا (٢٨ و ٢٩)، لە بارەی سەرپشککردنی پێغەمبەر ﷺ بۆ هاوسەرەکانیەوەن، پێنج ئایەتەکەی دیکەش، هەموویان ئامۆژگاریی و ڕێنمایی خوای دادگەرو کارزانن، بۆ هاوسەرانی پێغەمبەر ﷺ، کە چۆن هەڵس و کەوت بکەن، لەگەڵ خواو لەگەڵ پێغەمبەر ﷺداو، لە ژیانی ڕۆژانەیاندا، لەگەڵ کۆمەڵگاو دەوروبەریاندا.

﴿يَـٰٓأَيُّهَا ٱلنَّبِيُّ قُل لِّأَزْوَٰجِكَ إِن كُنتُنَّ تُرِدْنَ ٱلْحَيَوٰةَ ٱلدُّنْيَا وَزِينَتَهَا فَتَعَالَيْنَ أُمَتِّعْكُنَّ وَأُسَرِّحْكُنَّ سَرَاحًا جَمِيلًا ﴿٢٨﴾ وَإِن كُنتُنَّ تُرِدْنَ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥ وَٱلدَّارَ ٱلْـَٔاخِرَةَ فَإِنَّ ٱللَّهَ أَعَدَّ لِلْمُحْسِنَـٰتِ مِنكُنَّ أَجْرًا عَظِيمًا ﴿٢٩﴾ يَـٰنِسَآءَ ٱلنَّبِيِّ مَن يَأْتِ مِنكُنَّ بِفَـٰحِشَةٍ مُّبَيِّنَةٍ يُضَـٰعَفْ لَهَا ٱلْعَذَابُ ضِعْفَيْنِ ۚ وَكَانَ ذَٰلِكَ عَلَى ٱللَّهِ يَسِيرًا ﴿٣٠﴾ وَمَن يَقْنُتْ مِنكُنَّ لِلَّهِ وَرَسُولِهِۦ وَتَعْمَلْ صَـٰلِحًا نُّؤْتِهَآ أَجْرَهَا مَرَّتَيْنِ وَأَعْتَدْنَا لَهَا رِزْقًا كَرِيمًا ﴿٣١﴾ يَـٰنِسَآءَ ٱلنَّبِيِّ لَسْتُنَّ كَأَحَدٍ مِّنَ ٱلنِّسَآءِ ۚ إِنِ ٱتَّقَيْتُنَّ فَلَا تَخْضَعْنَ بِٱلْقَوْلِ فَيَطْمَعَ ٱلَّذِى فِى قَلْبِهِۦ مَرَضٌ وَقُلْنَ قَوْلًا مَّعْرُوفًا ﴿٣٢﴾ وَقَرْنَ فِى بُيُوتِكُنَّ وَلَا تَبَرَّجْنَ تَبَرُّجَ ٱلْجَـٰهِلِيَّةِ ٱلْأُولَىٰ ۖ وَأَقِمْنَ ٱلصَّلَوٰةَ وَءَاتِينَ ٱلزَّكَوٰةَ وَأَطِعْنَ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥٓ ۚ إِنَّمَا يُرِيدُ ٱللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنكُمُ ٱلرِّجْسَ أَهْلَ ٱلْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا ﴿٣٣﴾ وَٱذْكُرْنَ مَا يُتْلَىٰ فِى بُيُوتِكُنَّ مِنْ ءَايَـٰتِ ٱللَّهِ وَٱلْحِكْمَةِ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ كَانَ لَطِيفًا خَبِيرًا ﴿٣٤﴾ إِنَّ ٱلْمُسْلِمِينَ وَٱلْمُسْلِمَـٰتِ وَٱلْمُؤْمِنِينَ

وَٱلْمُؤْمِنَٰتِ وَٱلْقَٰنِتِينَ وَٱلْقَٰنِتَٰتِ وَٱلصَّٰدِقِينَ وَٱلصَّٰدِقَٰتِ وَٱلصَّٰبِرِينَ وَٱلصَّٰبِرَٰتِ وَٱلْخَٰشِعِينَ وَٱلْخَٰشِعَٰتِ وَٱلْمُتَصَدِّقِينَ وَٱلْمُتَصَدِّقَٰتِ وَٱلصَّٰٓئِمِينَ وَٱلصَّٰٓئِمَٰتِ وَٱلْحَٰفِظِينَ فُرُوجَهُمْ وَٱلْحَٰفِظَٰتِ وَٱلذَّٰكِرِينَ ٱللَّهَ كَثِيرًا وَٱلذَّٰكِرَٰتِ أَعَدَّ ٱللَّهُ لَهُم مَّغْفِرَةً وَأَجْرًا عَظِيمًا ﴿٣٥﴾.

مانای دەقاو دەقی ئایەتەکان

{ئەی پێغەمبەر! بە هاوسەرەکانت بڵێ: ئەگەر ژیانی دنیاو جوانییەکەیتان دەوێ، وەرن یەکێ دیارییەکتان بدەمێ و، بەدەست لێبەردانێکی جوان و پەسند، دەستتان لێ بەر بدەم (لێتان جیاببمەوە) ﴿٢٨﴾ ئەگەر خواو پێغەمبەرەکەی و، مەنزڵگای کۆتاییشتان دەوێ، بێگومان خوا بۆ چاکەکاران لە ئێوە، پاداشتێکی مەزنی داناوە ﴿٢٩﴾ ئەی ئافرەتانی پێغەمبەر! هەرکامێکتان خراپەیەکی ئاشکرا (یاخیبوون و سەرپێچیی) بکات، سزاو ئازاری بۆ دوو قات دەکرێ و، ئەوەش بۆ خوا ئاسانە ﴿٣٠﴾ هەر کەسێکیشتان ملکەچی خواو پێغەمبەرەکەی بێ (گوێڕایەڵیان بێ) و، کردەوەی باش بکات، دوو کەڕەتان پاداشتەکەی دەدەینەوە (پاداشتی دوو قات دەدەینەوە) و، بژیوێکی باشیشمان (لە بەهەشتدا) بۆ ساز کردوە ﴿٣١﴾ ئەی ئافرەتانی پێغەمبەر! ئەگەر پارێز (لە خوا) بکەن، وەك هیچ کام لە ئافرەتان نین (لە پلە و پایەدا) بۆیە قسەی نەرم و ناسك (لەگەڵ پیاوان دا) مەکەن، کە سەرەنجام ئەو کەسەی دڵی نەخۆشیی تێدایە، تەماع(تان تێ) بکات و، قسەیەکی پەسندیش بکەن ﴿٣٢﴾ لە ماڵەکانیشتاندا سەقامگیر بن و وەك (جوانیی) خۆ دەرخستنی (سەردەمی) نەفامێتیی یەکەم، خۆتان دەرمەخەن و، نوێژ بەرپا بکەن و زەکات بدەن و، فەرمانبەریی خواو پێغەمبەرەکەی بکەن، بە دڵنیایی ئەی هاوسەرانی ماڵی پێغەمبەر، خوا (بەم ڕێنمایی و ئامۆژگارییانەی) دەیەوێ پیسیی (گوناهو خراپە)تان لێ لابەرێ و، بە پاککردنەوەیەکی تایبەت

پاکتـان بکاتـەوە ﴿٣٣﴾ هەروەهـا یـادی ئـەو ئایەتانـەو ئـەو حیکمەتـەش بکـەن، کـە لـە ماڵەکانتانـدا دەخوێنرێنـەوە، بێگومـان خـوا پەنهانـزانی شـارەزایە ﴿٣٤﴾ بـە دڵنیایـی پیـاوانی (بـۆ خـوا) ملکـەچ و ئافرەتـانی ملکـەچ و، پیـاوانی بـڕوادار و ئافرەتـانی بـڕوادار و، پیـاوانی فەرمانبـەرو ئافرەتـانی فەرمانبـەر و، پیـاوانی ڕاسـت و ئافرەتـانی ڕاسـت و، پیـاوانی خۆڕاگـرو ئافرەتـانی خۆڕاگـر و، پیـاوانی بـە تـرس و بیـم (بەرانبـەر بـە خـوا) و، ئافرەتـانی بـە تـرس و بیـم و، پیـاوانی ماڵبەخشـەرو ئافرەتـانی ماڵبەخشـەر و، پیـاوانی ڕۆژووگـرو ئافرەتـانی ڕۆژووگـر و، پیـاوانی پارێـزەری داوێنـی خۆیـان و ئافرەتـانی پارێـزەری داوێنـی خۆیـان و، پیـاوانی زۆر خـوا یادکـەرو ئافرەتـانی زۆر (خـوا) یادکـەر، خـوا لێبـوردن و پاداشـتێکی مـەزنی بـۆ دانـاون ﴿٣٥﴾}.

شیکردنەوەی هەندێک لە وشەکان

(فَتَعَالَيْنَ): واتـە: وەرن، (**تَعَـال: إسْـم فِعْـلِ أَمْـرٍ بِمَعْنَـى أَقْبِلـوا**) (**تَعَـال**) نـاوی کاری فەرمانـە، واتـە: (**أَقْبِـل**)، وەرە، (**تَعَالَـيْن**) بـۆ کۆمەڵێـك لـە ئافرەتانـە، واتـە: وەرن.

(أُمَتِّعْكُنَّ): سـەرو دیارییتـان بدەمـێ، (**المَتَـاعُ والمُتْعَـةُ: مَـا يُعْطَـى المطَلَّقَـةُ لِتَنْتَفِـعَ بِـهِ مُـدَّةَ عِدَّتِهَـا**)، (**متـاع و متعـة**) بریتیـە لـەوەی کـە دەدرێ بـە ئافـرەتی تەڵاقـدراو، تاکـو لـە مـاوەی عیددەکەیـدا لێـی بەهرەمەنـد بـێ.

(وَأُسَرِّحْكُنَّ سَرَاحًا جَمِيلًا): واتـە: دەسـتتان لـێ بـەردەدەم، بـە دەسـت لـێ بەردانێـکی جـوان، (**التَّسْرِيـحُ: الطَّـلاَق**).

(بِفَاحِشَةٍ مُّبَيِّنَةٍ): واتـە: گوناهێـکی ناقـۆڵای ئاشـکرا، (**الفُحْـشُ وَالفَحْشَـاء وَالفَاحِشَـةُ: مَـا عَظُـمَ قُبْحُـهُ مِـنَ الأَفْعَـالِ وَالأَقْـوَال**)، هـەر کام لـەم وشـانە بریتیـن لـەو کـردەوەو قسـانەی کـە ناشـیرینییەکەیان زۆر مـەزن بـێ، ئنجـا (**فاحشـة مُبيِّنـة**) و (**فاحشـة مُبيَّنـة**) بـە هـەردووك شـێوەکەی خوێنراوەتـەوە (**مُبيِّنـة**) واتـە: دەرخـەر، ئاشـکراکەر، (**مُبيَّنـة**) واتـە: ئاشـکراو ڕوون.

(ضِعۡفَيۡنِ): دوو قـات، (ضَعَفْـتُ الـشَّيءَ وَضَاعَفْتُـهُ: ضَمَمْـتُ إِلَيْـهِ مِثْلَـهُ فَصَاعِـداً)، (ضِعْفَـين: أي مثلـين)، واتـە: وێنـەی خۆییـم خسـتە گـەڵ و زیاتریـش، مـەرج نیـە کـە دەگوتـرێ: (ضِعْفَـين) یـان (مِثْلَـيْن) تەنیـا دوو هێنـدە بـێ، بـە ڕای هەنـدێ لـە زانایـان دەڵـێ: واتـە چەنـد بەرانبـەر، ئنجـا دوو بەرانبـەرە، سـێ بەرانبـەرە، چـوارە....

(يَقۡنُتۡ): (القُنُوتُ: لُزُومُ الطَّاعَةِ مَعَ الخُضُوعِ)، (قنوت): بریتیـە لـە پابەندیـی بـە گوێڕایەڵییـەوە، لەگـەڵ ملکەچیـی دا، واتـە: هـەم فەرمانەکـە جێبەجـێ بـکات، هـەم ملکەچیـش بـێ لـە دەروونـەوە.

(وَقَرۡنَ): واتـە: نیشـتەجێ بـن، دەگوتـرێ: (قَـرَّ فِي الْمَـكَانِ يَقَـرُّ قَـرَاراً ثَبَـتَ ثبُوتـاً جَامِـداً، وَأَصْلُـهُ مِـنَ القُـرِّ، وَهُـوَ الـبَرْدُ)، واتـە: چەسـپا لـە شـوێنی خـۆی دەچەسـپێ، چەسـپان، وەك شـتێکی وشـك، نەجـووڵاو چەسـپا، لـە ئەسـڵدا وشـەی (قَرّ) لـە (قُرّ) ەوە هاتـوە، کـە بـە مانـای (بَرْد) سـەرما دێ، لەبـەر ئـەوەی کـە لـە حاڵـەتی سـەرمادا دروسـتکراوەکان زیاتـر دادەسـەکنێن و نیشـتەجێ دەبـن، لـە حاڵـەتی گەرمـادا زیاتـر دەکەونـە جموجـۆڵ.

(تَبَرَّجۡنَ): (تَبرَّجَـتِ المـرْأَةُ: تَشَـبَّهَت بالـبُرجِ «القَـصْر» فِي إِظْهَـارِ المَحَاسِـنِ)، (بُـرج) یـانی: کۆشـك، (تـبرّج) خـۆی دەرخسـت، وەك قـەڵا، ئنجا ئافرەتیـش ئەگـەر جوانییەکانی خـۆی دەربخـات و ئاشـکرا بـکات، لـەوەوە هاتـوە.

(ٱلرِّجۡسَ): (الرِّجْـسُ: الـشَّيءُ القَـذِرُ، رَجُـلٌ رِجْـسٌ، وَرِجَـالٌ أَرْجَـاسٌ، وَالرِّجْـسُ: شَرْعَـاً وَطَبْعَـاً وَعَقْـلاً وَثلاَثَتُهُـم)، (رجـس) بریتیـە لـە شـتێکی پیـس و، دەگوتـرێ: (رَجُـلٌ رِجْسٌ)، پیاوێـکی پیـس و (رجـال أرجـاس) پیاوانێـکی پیـس، (رجـس)، واتـە: شـتێکی پیـس، چ لـە ڕووی شـەرعەوە پیـس بـێ، یاخـود لـە ڕووی سروشـتەوە مـرۆڤ پێـی پیـس بـێ، یاخـود بـە عەقـڵ دیـار بـێ، یاخـود بـە هەرسـێکیان و بـە هەرسـێ واتایەکـەی.

(أَهۡلَ ٱلۡبَيۡتِ): (أَهْـلُ الرَّجُـلِ: مَـنْ يَجْمَعُـهُ وَإِيَّاهُـم نَسَـبٌ أو دِيـنٌ، أَو مَـا يَجْـرِي مَجْرَاهُـمَا)، ئەهـلی پیـاو ئەوەیـە کـە ئـەو و ئـەوان ڕەچەڵەکێـك یـان دینێـك، یاخـود شـتێکی وەك وان، پێکـەوە کۆیـان بکاتـەوە، (أَهْـلُ الرَّجُـلِ فِي الأَصْـلِ: مَـنْ يَجْمَعُـهُ وَإِيَّاهُم مَسْـكَنٌ وَاحِـد)، ئەهـلی پیـاو لـە ئەسـڵدا ئـەو کەسانەن کـە لـە یـەك ماڵـدا کۆببنـەوە.

وشـەی (**أهـل البیت**)یـش زیاتـر بـۆ خێزانـەکانی پێغەمبـەر ﷺ بەکارهێـنراوە و، (**تأهَّـل**) واتـە: (**تـزوَّج**) واتـە: ئەهـلی پەیـدا بـوو، هاوسـەری پەیـدا بـوو، (**بیـت: أهـل البیـت: مَـأْوَى الإِنْسَـانِ باللَّیـلِ، بَـاتَ: أَقَـامَ باللَّیـل**).

کەواتـە: (**بیـت**) ئـەو شـوێنەیە کـە مـرۆڤ شـەو پشـوویی تێـدا دەدات، (**أهـل البیـت**) واتـە: هاوسـەر، ژن، یاخـود ژنـەکان، بۆچـی؟ چونکـە ئـەوان زیاتـر لـەماڵێـن و، ئـەوان زیاتـر لـەو ماڵـەدا پشـوو دەدەن، پیـاو بـای دەرێیـە، بـەڵام ئافـرەت بـە حوکمـی شـەرع و عەقـڵ و عـورف (**شَرْعَـاً وَعَقْـلاً وَعُرْفَـاً**) زیاتـر پەیوەسـتە بـە مـاڵ و حاڵـی خۆیـەوە، مەگـەر لـە خوارسـك هەڵگەڕابێتـەوە و، پێشـبڕکێ لەگـەڵ پیـاودا بـکات کـە دەبـێ لـە هـەر شـوێنێك پیـاوی لێبـێ، ئافرەتیـشی لـێ بـێ! کـە ئـەوەش پێچەوانـەی سروشـتی خۆیـەتی، ئەگەرنـا لـە ئەسـڵدا ئافـرەت پێـی خۆشـە لـە ماڵـێ بـێ و، لـە ڕاسـتییدا نشـینگەی ئافـرەت زیاتـر ماڵـە.

هۆی هاتنە خوارەوەی ئایەتەکان

١)- هۆی هاتنە خوارەوەی ئەم دوو ئایەتە کە خوا دەفەرموێ: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّبِيُّ قُل لِّأَزْوَٰجِكَ إِن كُنتُنَّ تُرِدْنَ ٱلْحَيَوٰةَ ٱلدُّنْيَا وَزِينَتَهَا فَتَعَالَيْنَ أُمَتِّعْكُنَّ وَأُسَرِّحْكُنَّ سَرَاحًا جَمِيلًا ﴿٢٨﴾ وَإِن كُنتُنَّ تُرِدْنَ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥ وَٱلدَّارَ ٱلْءَاخِرَةَ فَإِنَّ ٱللَّهَ أَعَدَّ لِلْمُحْسِنَٰتِ مِنكُنَّ أَجْرًا عَظِيمًا ﴿٢٩﴾ ﴾، لەو بارەوە چەند گێڕدراوەیەك هەن، دووانیان لێ دێنین: کە کتێبی (**الإستیعاب في بیان الأسباب**)[1] هێناونی، بەڵام لەبەر درێژیی دەقە عەرەبییەکەی گێڕراوە (**راویة**)ی یەکەمیان ناهێنین و، یەکسەر وەرگێڕراوە کوردییەکەی دێنین:

أ)- عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس (خوا لە خۆی و بابی ڕازیبێ) دەڵێ: من سوور بووم، (لە ڕیوایەتێکدا دەڵێ: ساڵێك مامەوە) دەمەویست لە عومەر ﵁ بپرسم، دەربارەی ئەو دوو

---

(١) ج٣، ص ٩٥ -٩٩، هەروەها بڕوانە: صحیح البخاري: ٢٤٦٨ و ٥١٩١ و، صحیح مسلم: ١٤٧٩ - ٣١ -٣٤.

ئافرەتە لە هاوسەرانی پێغەمبەر ﷺ کە خوا ﷻ پێیان دەفەرموێ: ﴿إِن تَتُوبَآ إِلَى ٱللَّهِ فَقَدۡ صَغَتۡ قُلُوبُكُمَا ﴿٤﴾﴾التحريم، واتە: ئەگەر بگەڕێنەوە بۆ لای خوا، شتێکی باش دەکەن، چونکە دڵتان لایداوە، بەڵام نەمدەتوانی لێی بپرسم، لەبەر ئەوەی زۆر سامم لێی دەکرد، لە لام زۆر بە قەدر بوو، (لە ڕیوایەتێکدا دەڵێ: کاتێکی واو، شوێنێکی وام، دەست نەدەکەوت لێی بپرسم)، هەتا عومەر بۆ سەفەری حەج چوو، منیش لەگەڵیدا چووم بۆ حەج، کاتێك کە گەڕایەوە و، ئێمە لە هەندێ لە ڕێگایان، (لە ڕیوایەتێکدا دەڵێ: لە **(ظهران)** بووین)، عومەر ﵁ لایدابووە لای هەندێ لە درەختی ئەراك کارێکی هەبوو دەستی بە ئاو گەیاند، منیش لەگەڵی چووم و، ئاوێك کە تارەتی پێبگرێ، بۆیم برد، ئیدی عومەر ﵁ تارەتی گرت، منیش ڕاوەستام تاکو گەڕایەوە، کە گەڕایەوە گوتی: **(أَدْرِكْنِي بالوَضُوء)** ئاوی دەست نوێژم بۆ بێنە، منیش لەو دەفرەی ئاوی تێدا بوو بە دەستمداکرد دەست نوێژی گرت و، منیش لەو کاتەدا شوێن و کاتێکم دەستکەوت کە ئەو پرسیارەی ماوەیەکی زۆرە لە دڵمدایە لێی بکەم، گوتم: ئەی سەرکردەی بڕواداران! ئەو دوو ئافرەتانە لە هاوسەرانی پێغەمبەر ﷺ کە خوا پێیان دەفەرموێ: ﴿إِن تَتُوبَآ إِلَى ٱللَّهِ ﴿٤﴾﴾التحريم، ئەو دووانە کێن؟ (عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس دەڵێ:) قسەکەم تەواو نەکرد بوو، عومەر ﵁ گوتی: ئای سەرسامیی لە تۆ ئەی عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس! (واتە: سەرسامیی لە تۆ کە تۆ گەنجێکی هێندە سووری بە دوای زانستدا دەگەڕێی زانستی ورد)، ئەو دووانە عائیشەو حەفصە بوون، منیش گوتم: سوێند بە خوا، ئەوە ماوەی ساڵێکە دەمەوێ ئەوەت لێ بپرسم، بەڵام نەمدەتوانی هەیبەتم لێ دەکردی، ئەویش گوتی: وامەکە، هەر شتێك تۆ پێت وابوو من زانیارییم لە لایە، لە بارەیەوە لێم بپرسە، ئنجا ئەگەر بیزانم، هەواڵت پێدەدەم، (عەبدوڵڵا) دەڵێ: دوایی عومەر گوتی: سوێند بە خوا ئێمە لەسەردەمی نەفامییدا هیچ شتێکمان بۆ ئافرەتان دانە دەنا، (واتە: هیچ مافێکمان بۆ دانە دەنان، بە هیچمان نەدەزانین)، هەتا خوا لە بارەیانەوە ئەوەی دایبەزاند دایبەزاند و، ئەوەی بۆی دیارییکردن لە پشك و بەش، بۆی دیارییکردن، (لە ڕیوایەتێکدا دەڵێ: کاتێك ئیسلام هات، خوا باسی کردن)، ئنجا زانییمان کە ئەوانیش مافیان لەسەر ئێمە هەیە، بەڵام پێمان وابوو کە بۆیان نیە دەست وەردەنە کاروباری ئێمە، (واتە: کاروباری پیاوان).

دوایـی عومـەر بـەردەوام بـوو لەسـەر قسـەكانی خـۆی گـوتی: مـن دراوسـێیەكم هەبـوو لـە پشـتیوانەكان لـە (بني أمية بن زيد) كـە لـە باكـووری شـاری مەدینـە بـوون و، ئێمـە بـە نـۆرە دادەبەزینـە لای پێغەمبـەر ﷺ، ئـەو ڕۆژێك دادەبـەزی، منیش ڕۆژێـك، (واتـە: ئـەو ڕۆژەی یەكیـان دابەزیـوە، بـۆ وێنـە: عومـەر دابەزیـوە، ئـەو مسـوڵمانە پشـتیوانە، كارو كەسـابەتی كـردوە، ئـەو ڕۆژەش كـە پشـتیوانەكە دابەزیـوە، عومـەر خەریـكی كارو كەسـابەتی خـۆی بـووە، ڕۆژ نـا ڕۆژێـك تەرخانیـان كـردوە بـۆ ئـەوەی لـە خزمـەت پێغەمبـەردا ﷺ بـن)، دەڵـێ: ئەگـەر مـن دابەزیبامایـە هەواڵـی ئـەو ڕۆژەم بـۆ دەهێنـا و، لـە ڕیوایەتێكـدا دەڵـێ: ئەگـەر وەحیـی، یـان هـەر شـتێكی دیكـە بووایـە بـۆم دەهێنـا، ئەگـەر ئەویـش دابەزیبایـە بـە هەمـان شـێوە وایدەكـرد و، ئێمـە كۆمەڵـی قوڕەیـش زاڵ بوویـن بەسـەر ئافرەتانـدا، بـەڵام كاتێـك هاتینـە لای پشـتیوانەكان، تەماشـامان كـرد ئـەوان ئافرەتـان بەسـەریاندا زاڵـن و، ئافرەتـانی ئێمەش لـە ئـەدەب و كلتـووری ئافرەتـانی پشـتیوان فێربـوون و وەریانگـرت.

دەڵـێ: ڕۆژێـك مـن خەریـكی كارێـك بـووم بیـرم لێدەكـردەوە، ژنەكـەم گـوتی: ئەگـەر ئاواتكـرد بایـەو، ئاواتكـرد بایـە، دەڵـێ: منیـش بەسـەریدا هاوارمكـرد، گوتـم: بۆچـی قسـەی وا دەكـەی؟ ئەویـش وەڵامـی دامـەوە و، منیـش نكووڵییـم لەوەكـرد كـە وەڵامـم بداتـەوە و، پێـم گـوت: تـۆ چ پەیوەندییـت بـە كاری پیاوانـەوە هەیـە؟ بۆچـی شـتێك كـە مـن دەمـەوێ ئەنجامـی بـدەم، تـۆ خـۆتی تـێ هەڵدەقورتێنـی؟ ئەویـش گـوتی: ئنجـا بۆچـی نكووڵییـم لێدەكـەی، كـە مـن وەڵامـت بدەمـەوە! (شـەڕە قسـەت لەگەڵـدا بكـەم)، سـوێند بـە خـوا هاوسـەرانی پێغەمبـەر ﷺ قسـە لـە قسـەیدا دەكـەن و مشـت و مـڕی لەگـەڵ دا دەكـەن، جـاری وایـە یەكێكیـان لـە سـەرەتای ڕۆژێ تاكـو شـەوێ نایدوێنـێ.

لـە ڕیوایەتێكـدا دەڵـێ: سەرسـامیی بـۆ تـۆ ئـەی كـوڕی خەتتـاب! دەتـەوێ كـەس قسـە لـە قسـەتدا نـەكات! كەچـی كچەكـەت قسـە لـە قسـەی پێغەمبـەری خـوادا ﷺ دەكات، هەتـا ڕۆژەكـەی هەمـووی لێـی تـووڕە دەبـێ، دەڵـێ: كـە وایگـوت: ئـەوە زۆر ترسـاندمی و، بـە ژنەكەمـم گـوت: هـەر كامێكیـان كارێـكی وابـكات، ئـەوە زۆر

پەشێمانییەكی مەزنی تووش دەبێت و گوناهێكی گەورە دەكات و لەسەری پەشێمان دەبێتەوە، دوایی خۆم پۆشتە كرد و، چوومە لای حەفصە، پێم گوت: ئایا یەكێك لە ئێوە ڕۆژێك پێغەمبەری خوا ﷺ تووڕە دەكات، تاكو شەوێ؟ ئەویش گوتی: بەڵێ، گوتم: هەر كەسێ وابكات ئەوە پەشێمانەو زیانبارە، ئایا تۆ دڵنیای،

لە ڕیوایەتێكدا دەڵێ: گوتم: كە خوا تووڕە ببێ لەسەر تووڕە بوونی پێغەمبەرەكەی ﷺ و بفەوتێی؟ دەڵێ: دوایی پێم گوت: نەچی زۆر پێوەبچی لەگەڵ پێغەمبەری خوادا ﷺ لەسەر شتێك زۆر قسەی لەگەڵ دابكەی، یاخود نەیدوێنی و قسەی لێببڕیەوە، هەر شتێكت پێویست بوو، لە من داوا بكە، (واتە: زۆر پێغەمبەری خوا ﷺ هەڵمەپێچە)، بەوە فریو مەخۆ كە دراوسێیەكەت لە تۆ جوانترەو، لە تۆش لە لای پێغەمبەری خوا ﷺ خۆشەویستترە.

لە ڕیوایەتێكدا گوتی: ئەو ئافرەتەی كە جوانییەكەی و خۆشویستنی پێغەمبەری خوا ﷺ بۆی، لە خۆی بایی كردوە (كە مەبەستی عائیشەیە)، وەك ئەو مەكە، دوایی چوومە دەرێ هەتا چوومە لای (**أم سلمة**) لەبەر ئەوەی خزمایەتییم لەگەڵی هەبوو، قسەم لەگەڵدا كرد، (**أم سلمة**)ش گوتی: سەیرە ئەی كوڕی خەتتاب! تۆ دەست وەردەدەیە هەموو شتێك، هەتا دەتەوێ بێیە نێو كاروباری پێغەمبەرو ﷺ هاوسەرەكانیشی؟! دەڵێ: بە خوا كە (**أم سلمة**) بە توندیی وای پێگوتم، ئەو قسەیە گرتمی و، هەندێك لەو تووڕەیی و شیددەتەی هەم بوو لێی شكاند، لەلای وی چوومە دەرەوە ((**أم سلمة**)م، بەجێهێشت)، ئنجا پێغەمبەری خوا ﷺ دەوروبەری هەمووی بۆ ڕێك بوو بوو (واتە: هاتبوونە نێو ئیسلام)، تەنیا پادشای غەسسان مابوو لە شام، ئێمە مەترسییمان هەبوو كە بەسەرمان دا بدات و، قسەمان دەكرد كە هۆزی غەسسان پێڵاویان دروستكردوون بۆ جەنگ لە دژی ئێمە و، سینەمان پڕبوو بوو لە ترس لەوان، (دیارە پادشا بووەو دەوڵەت و دەسەڵاتێكی هەبووە)، دەڵێ: ڕۆژێ هاوەڵە پشتیوانییەكەم لە نۆرەكەی خۆی چوو بوو بۆ خزمەت پێغەمبەری خوا ﷺ ، كاتێك شەو گەڕایەوە وەختی نوێژی خەوتنان، زۆر بە توندیی لە دەرگایماڵەكەمانی دا و، گوتی: خەوتووی؟

لـە ڕیوایەتێکـدا گـوتی: عومـەر لەوێیـە؟ دەڵـێ: منیش ترسـام و ڕاچڵەکیـم و چوومە دەرێ، گـوتی: کارێـکی مـەزن ڕوویـداوە، گوتـم: چییـە؟ غەسسـان هاتـوە؟! گـوتی: نـا، بەڵکـو لـەوە گەورەتـرو مەزنـتر، لـە ڕیوایەتێکـدا گـوتی: (**أهـول**) بێڕەزاتـر، پێغەمبـەری خـوا ﷺ ژنـەکانی تەڵاقـداوە، لـە ڕیوایەتێکـدا دەڵـێ: گـوتی: کەنـاری لێگرتـوون.

لـە ڕیوایەتێکـدا دەڵـێ: گوتـم کەواتـە: حەفصـە پەشـێمانەو زیانبـارە، مـن گومانـم وابـوو کـە ئـەوە ڕوودەدات، بۆیـە خـۆم پۆشـتە کـرد و چـووم هەتـا نوێـژی بەیانییم لە خزمـەت پێغەمبـەردا ﷺ کـرد، ئنجـا پێغەمبـەری خـوا ﷺ شـوێنێکی هەبوو، ئاو و شـتی تێـدا دانرابـوو، شـوێنێکی پەنـا بـوو، بـە پەیژۆکەیەکـدا سـەرکەوت، چەنـد قادرمەیـەك بـوو سـەرکەوت و چـوو بـۆ ئـەوێ، لـەو شـوێنەدا کەنـاری گرتبـوو لـە هاوسـەرەکانی و نەدەچـوو بـۆ لایـان، منیـش چوومـە لای حەفصـە، تەماشـامکرد حەفصـە دەگریـا، گوتـم: چ شـتێك دەتگریەنـێ؟ ئایـا مـن هۆشـدارییم پـێ نـەدای! نەمترسـاندی؟ ئایـا پێغەمبـەری خـوا ﷺ تەڵاقـی داون؟ گـوتی: نازانـم، ئـەوە بـۆ خـۆی لـەو بانیژۆکەیـە دایـە، دەڵـێ: چوومـە لای مینبـەر تەماشـامکرد: لـەوێ کۆمەڵێـکی لێبـوون هەندێکیـان دەگریـان، منیـش تـۆزێ لەلایـان دانیشـتم، دوایـی ئـەو حاڵەتـەی کـە بـۆم دروسـتبوو، بەسـەرمدا زاڵبـوو، هاتـم بـۆ لای ئـەو شـوێنەی پێغەمبـەری خـوا ﷺ لێیبـوو، ئـەو خزمەتـکارە ڕەشـە کـە لەسـەری پەیژەکـە وەسـتابوو، پێمگـوت: مۆڵـەت بـۆ عومـەر وەربگـرە، ئەویـش چـووە ژوورێ و، قسـەی لەگـەڵ پێغەمبـەر ﷺدا کـرد، دوایـی هاتـە دەرێ گـوتی: تـۆم بـۆ پێغەمبـەری خـوا ﷺ باسـکرد، بـەڵام بـێ دەنـگ بـووە، منیـش ڕۆیشـتم، چـووم بـۆ لای ئـەو کۆمەڵـە خەڵکـە کـە لـە لای مینبەرەکـە بـوون، بـەڵام دووبـارە حاڵەتەکـە بەسـەرمدا زاڵبـوو هاتمـەوە، دیسـان بـە غوڵامەکـەم گـوت، ئەویـش دیسـان بـە هەمـان شـێوە باسـیکردەوە کـە بـۆ پێغەمبـەرم ﷺ باسـکردوە، بـەڵام بـێ دەنـگ بـووە، دووبـارە چوومـەوە لای ئـەو کۆمەڵـە خەڵکەکـەی لـەلای مینبەرەکـە دانیشـتبوون، (دەکاتـە جـاری سـێیەم) دووبـارە ئـەو حاڵەتـە بەسـەرمدا زاڵ بـوو (ئـەو خـەم و خەفەتـە)، دیسـان هاتمـەوە بـە غوڵامەکـەم گـوت: دیسـان مۆڵـەتی بـۆ عومـەر وەرگـرت، دیسـان وەك جـاری پێشـێ باسـیکرد کـە بـۆ پێغەمبـەری

ﷺ باسکردوە، بەڵام بێ دەنگ بووە، کاتێك ڕۆیشتم و پشتم تێکرد، غوڵامەکە بانگی کردم گوتی: ئەوە پێغەمبەری خوا ﷺ مۆڵەتی داوی، ئیدی لە پێغەمبەری خوا ﷺ وە ژوور کەوتم، لەسەر حەسیرێکی شڕ ڕاکشا بوو، کە لە نێوان ئەوو حەسیرەکەدا هیچ شتی دیکە نەبوو، (قوماشێك دۆشەکێك شتێك)، حەسیرەکە شوێنکەی لەلا تەنیشتی کرد بوو، ئەویش پاڵیدا بۆوە لەسەر سەرینێك کە لە چەرم بوو و، نێواخنەکەشی پووشی دارخورما بوو، سەلامم لێیکرد، دوایی کاتێك کە وەستا بووم، گوتم: ئەی پێغەمبەری خوا! ﷺ ئایا ئافرەتەکانت تەڵاقداوە؟ ئەویش سەری بۆ لا بەرزکردمەوەو فەرمووی: نەخێر، دەڵێ: منیش گوتم: (**الله أكبر**) خوا گەورەترە، دوایی لە کاتێکدا کە ڕاوەستا بووم، ویستم زیاتر لەگەڵ پێغەمبەری خوادا ﷺ هۆگریی دروست بکەمەوە، گوتم: ئەی پێغەمبەری خوا! ﷺ ئەگەر ئێمەت بینیبایە ئێمەی کۆمەڵی قورەیش کە بەسەر ئافرەتاناندا زاڵبووین، کاتێ هاتینە مەدینە، ئافرەتەکانی مەدینە بەسەر پیاوانیان دا زاڵ دەبن، کە ئەوەم باسکرد، پێغەمبەری خوا ﷺ زەردەخەنەیەکی کرد، دوایی پێمگوت: ئەگەر منت بینیبایە کە چوومە لای حەفصەو پێم گوتوە: ئەوە فریوت نەدات کە دراوسێیەکەت لە تۆ جوانترەو، لەلای پێغەمبەری خوا ﷺ خۆشەویسترە، (واتە: عائیشە)، لە ڕیوایەتێکدا دەڵێ: ئەوەم بۆ باسکرد کە لەگەڵ حەفصە و (**أم سلمة**)دا باسم کرد بوو و، ئەوەی کە (**أم سلمة**) وەڵامی دابوومەوە، پێغەمبەری خوا ﷺ جارێکی دیکەش زەردەخەنەی کرد، ئنجا کاتێك کە بینیم کە پێغەمبەری خوا ﷺ زەردەخەنەی کرد، دانیشتم، دوایی سەرم بەرزکردەوە، چاوم بەماڵەکەیدا گێڕا، بە خوا هیچ شتێکم نەبینی چاو بگێڕێتەوە، (بکەوێتە بەرچاو)، جگە لە سێ پێستە، لەلای دیکەیەوە پێستێکی دەباغکراو هەبوو، دەڵێ: منیش گوتم: ئەی پێغەمبەری خوا! ﷺ داوا بکە، لە خوا کە ماڵ و سامان بۆ ئۆممەتت فراوان بکات، چونکە ئەها فارس و ڕۆم چۆن گوزەرانیان بۆ فراوانکراوە لە دنیادا ئەوەیان پێدراوە کە پێیاندراوە، لەگەڵ ئەوەشدا بەندایەتیی بۆ خوا ناکەن، دەڵێ: پێغەمبەر ﷺ کە پاڵیدا بۆوە دانیشت، فەرمووی: (**أو في**

شك أنت یا ابن الخطاب! إن أولئك قوم عُجلّت لهم طیباتهم فِي الحیاة الدنیا)، واتە: ئەی کوڕی خەتتاب! ئایا تۆ دوو دڵی؟ ئەوانە کۆمەڵێکن خۆشییەکانی ژیانی دنیایان بۆ پێشخراون.

لە ڕیوایەتێکدا دەڵێ: گریام، پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: چ شتێك دەتگریەنێ؟ گوتم: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ! کیسراو قەیسەر (واتە: پادشای فارس و ڕۆم) لەو حاڵەتەدان کە تێیدان، تۆش پێغەمبەری خوای و ﷺ ئەوەش وەزعەکەتە! پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: {**أَمَا تَرْضَى أَنْ تَكُونَ لَهُمُ الدُّنْيَا وَلَنَا الآخِرَةُ**}[1]، واتە: ئایا ڕازی نابی کە ئەوان دنیایان هەبێ و، ئێمەش دوارۆژمان هەبێ؟ دەڵێ: دوایی گوتم: ئەی پێغەمبەری خوا! ﷺ داوای لێبوردنم بۆ لە خوا بکە، (واتە: لەو قسەیەی کە کردم).

ئنجا پێغەمبەری خوا ﷺ لەبەر ئەو قسەیەی حەفصە بڵاوی کردبۆوەو بە عائیشەی گوتبوو، بیست و نۆ (٢٩) شەو مایەوە، کەناری لێگرتن و، فەرمووبووی: ماوەی یەك مانگ ناچمە لایان، لەبەر ئەوەی زۆر لێیان بە گلەیی بووە، خوا لە سوورەتی **(التحریم)**دا کە لۆمەی کردوە کە بۆچی بۆ ڕازییکردنی هاوسەرانت ئاوا دەکەی؟ کاتێك کە بیست و نۆ شەوەکە تێپەڕین، دەچێ بۆ لای عائیشە لەوەوە دەست پێدەکات، عائیشە خوا لێی ڕازیبێ پێی دەڵێ: ئەی پێغەمبەری خوا! ﷺ تۆ سوێندت خوارد بوو کە ماوەی مانگێك نەیەی بۆ لامان، ئێستا بیست و نۆ (٢٩) شەوە، من هەموویم ژماردوە، پێغەمبەری خواش ﷺ فەرمووی: **(الشهر تسع و عشرون، وكان هذا الشهر تسعاً وعشرين)** واتە: مانگ بیست و نۆ شەوە و، ئەم مانگە بیست و نۆ شەوە، عائیشە دەڵێ: دوایی ئایەتی سەرپشککردن دابەزی و لە منەوە دەستی پێکرد، یەکەمین لە ئافرەتەکانی پێی فەرمووم:

{**إِنِّي ذَاكِرٌ لَكِ أَمْرَاً، فَلاَ عَلَيْكِ أَنْ لاَ تَعْجَلِي حَتَّى تَسْتَأْمِرِي أَبَوَيْكِ، قَالَتْ: وَقَدْ عَلِمَ أَنَّ أَبَوَيَّ لَمْ يَكُونَا يَأْمُرَانِي بِفِرَاقِهِ، قَالَتْ، ثُمَّ قَالَ: إِنَّ اللهَ جَلَّ ثَنَاؤُهُ قَالَ: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا**

---

(١) أخرجه البخاري: ٤٦٢٩)، ومسلم: ١٤٧٩، وابن ماجه: ٤١٥٣.

ٱلنَّبِيُّ قُل لِّأَزۡوَٰجِكَ إِن كُنتُنَّ تُرِدۡنَ ٱلۡحَيَوٰةَ ٱلدُّنۡيَا وَزِينَتَهَا ﴾، إِلَى ﴿أَجۡرًا عَظِيمٗا ﴿٢٩﴾ ﴾، قَالَتْ: فَقُلْتُ فَفِي أَيِّ هَذَا أَسْتَأْمِرُ أَبَوَيَّ؟ فَإِنِّي أُرِيدُ اللهَ وَرَسُولَهُ وَالدَّارَ الآخِرَةَ، قَالَتْ: ثُمَّ فَعَلَ أَزْوَاجُ النَّبِيِّ ﷺ مِثْلَ مَا فَعَلْتُ}[1].

واتە: من شتێکت بۆ باس دەکەم بەڵام ئەگەر پەلە نەکەی باشترە، تاکو ڕاوێژ بە باب و دایکت دەکەی، عائیشە دەڵێ: دەیزانی کە باب و دایکم فەرمانم پێ ناکەن لێی جیاببمەوە دوایی فەرمووی: بێگومان خوا (جَلَّ ثَنَاؤُهُ) فەرموویەتی: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّبِيُّ قُل لِّأَزۡوَٰجِكَ إِن كُنتُنَّ تُرِدۡنَ ٱلۡحَيَوٰةَ ٱلدُّنۡيَا وَزِينَتَهَا ﴾، إِلَى ﴿أَجۡرًا عَظِيمٗا ﴿٢٩﴾ ﴾، دەڵێ: گوتم: چۆن لەوەدا من ڕاوێژ بە باب و دایکم بکەم؟ من خواو پێغەمبەری ﷺ خواو مەنزڵگای کۆتاییم دەوێ، دەڵێ: دوایی پێغەمبەر ﷺ ئافرەتەکانی دیکەشی سەرپشککردو هەموویان وەك من چۆنم گوت، ئەوانیش وایان گوت.

ئنجا بەپێی ئەم ڕیوایەتە بێ، ئەوەی پێغەمبەری خوا ﷺ لەسەری تووڕە بووە، ئەوە بووە کە نهێنییەکەی لە لای حەفصە باسکردوەو ئەویش بۆ عائیشەی باسکردوە، عائیشەو حەفصە جۆرێك لە پشتگیریی یەکدییان کردوە، بە شێوەیەك کە بۆتە هۆی نیگەرانیی پێغەمبەر ﷺ و، خوای پەروەردگار لەسەر ئەوە سەرەتای سوورەتی (التحريم) دادەبەزێنێ: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّبِيُّ لِمَ تُحَرِّمُ مَآ أَحَلَّ ٱللَّهُ لَكَۖ تَبۡتَغِي مَرۡضَاتَ أَزۡوَٰجِكَۚ وَٱللَّهُ غَفُورٞ رَّحِيمٞ ﴿١﴾ ﴾، واتە: لەسەر ئەوە پێغەمبەر ﷺ لێیان بە گلەیی دەبێ و، سوێند دەخوات کە ماوەی مانگێك نەچێ بۆ لایان، دوایی ئەو ئایەتەی سەرپشککردنی هاوسەرانی پێغەمبەر ﷺ هاتۆتە خوار.

بەڵام ڕیوایەتێکی دیکە هەیە کە من ئەویانم لە لا پەسندە، دەگونجێ ئەوەش بووبێ، بەڵام ئەوەیان ڕاستەوخۆ پەیوەستە بەوەوە، کە ئەمیان دەقە عەرەبییەکەشی دێنم:

---

(١) أخرجه البخاري في: كتاب التفسير: سورة الأحزاب: باب قوله: إن كنتن تردن الله ورسوله والدار الآخرة.

ب)- {عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ رضي الله عنهما، قَالَ دَخَلَ أَبُو بَكْرٍ يَسْتَأْذِنُ عَلَى رَسُولِ اللهِ ﷺ فَوَجَدَ النَّاسَ جُلُوساً بِبَابِهِ لَمْ يُؤْذَنْ لأَحَدٍ مِنْهُمْ «قَالَ» فَأُذِنَ لأَبِي بَكْرٍ فَدَخَلَ، ثُمَّ أَقْبَلَ عُمَرُ فَاسْتَأْذَنَ، فَأُذِنَ لَهُ فَوَجَدَ النَّبِيَّ ﷺ جَالِساً حَوْلَهُ نِسَاؤُهُ وَاجِمًا سَاكِتاً «قَالَ» فَقَالَ لأَقُولَنَّ شَيْئًا أُضْحِكُ النَّبِيَّ ﷺ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللهِ! لَوْ رَأَيْتَ بِنْتَ خَارِجَةَ، سَأَلَتْنِى النَّفَقَةَ، فَقُمْتُ إِلَيْهَا فَوَجَأْتُ عُنُقَهَا، فَضَحِكَ رَسُولُ اللهِ ﷺ وَقَالَ: «هُنَّ حَوْلِي كَمَا تَرَى يَسْأَلْنَنِي النَّفَقَةَ»، فَقَامَ أَبُو بَكْرٍ إِلَى عَائِشَةَ يَجَأُ عُنُقَهَا، فَقَامَ عُمَرُ إِلَى حَفْصَةَ يَجَأُ عُنُقَهَا، كِلاَهُمَا يَقُولُ: تَسْأَلْنَ رَسُولَ اللهِ ﷺ مَا لَيْسَ عِنْدَهُ؟ فَقُلْنَ وَاللهِ لاَ نَسْأَلُ رَسُولَ اللهِ ﷺ شَيْئاً أَبَداً لَيْسَ عِنْدَهُ، ثُمَّ اعْتَزَلَهُنَّ شَهْرًا أَوْ تِسْعًا وَعِشْرِينَ، ثُمَّ نَزَلَتْ عَلَيْهِ هَذِهِ الآيَةُ: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّبِيُّ قُل لِّأَزۡوَٰجِكَ ﴾، حَتَّى بَلَغَ: ﴿ لِلۡمُحۡسِنَٰتِ مِنكُنَّ أَجۡرًا عَظِيمًا ﴿٢٩﴾ ﴾ قَالَ: فَبَدَأَ بِعَائِشَةَ، فَقَالَ: «يَا عَائِشَةُ! إِنِّي أُرِيدُ أَنْ أَعْرِضَ عَلَيْكِ أَمْرًا أُحِبُّ أَنْ لاَ تَعْجَلِي فِيهِ حَتَّى تَسْتَشِيرِى أَبَوَيْكِ»، قَالَتْ: وَمَا هُوَ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ فَتَلاَ عَلَيْهَا الآيَةَ، قَالَتْ: أَفِيكَ يَا رَسُولَ اللهِ أَسْتَشِيرُ أَبَوَيَّ؟ بَلْ أَخْتَارُ اللهَ وَرَسُولَهُ وَالدَّارَ الآخِرَةَ، وَأَسْأَلُكَ أَنْ لاَ تُخْبِرَ امْرَأَةً مِنْ نِسَائِكَ بِالَّذِي قُلْتُ، قَالَ: «لاَ تَسْأَلُنِي امْرَأَةٌ مِنْهُنَّ إِلاَّ أَخْبَرْتُهَا، إِنَّ اللهَ لَمْ يَبْعَثْنِي مُعَنِّتاً وَلاَ مُتَعَنِّتاً، وَلَكِنْ بَعَثَنِى مُعَلِّمًا مُيَسِّرًا»}[1].

واتە: جابیری کوڕی عەبدوڵڵا (خوا لێیان ڕازیبێ) دەڵێ ئەبوو بەکر ﷺ مۆڵەتی خواست لە پێغەمبەری خوا ﷺ کە خەڵك لە دەرگاکەی دانیشتبوون، مۆڵەتی هیچ کامیان نەدرابوو، بەڵام مۆڵەت بە ئەبوو بەکر درا چووە ژوورێ، دوایی عومەر هات مۆڵەتی خواست، ئەویش مۆڵەتدراو چووە ژوورێ، تەماشای کرد پێغەمبەری خوا ﷺ دانیشتوەو هاوسەرەکانیشی لە دەورینی و پێغەمبەری خوا ﷺ مات و بێ دەنگە، جابیر دەڵێ، عومەر گوتی: دەبێ شتێك بڵێم پێغەمبەری خوا ﷺ بهێنمە پێکەنین، گوتی: ئەی پێغەمبەری خوا! ﷺ ئەگەر کچی خاریجەت بینیبایە (واتە: هاوسەرەکەی خۆی) داوای نەفەقەی لێکردم، (بۆی زیاد بکەم)، منیش هەڵسام و تۆزێك ملیم ئەزیەتدا، (ڕەنگە بە جۆرێك لە جۆرەکان ملی گرتبێ، دەستی گرتبێ، بەڵام تەعبیرەکە لە عورفی زمانی عەرەبییدا وایە، ڕەنگە دەستی گرتبێ زللەیەکی لێدابێ)، پێغەمبەری خوا ﷺ کە ئەوەی لە

(١) أخرجه مسلم، باب: بَيَانِ أَنَّ تَخْيِيرَ امْرَأَتِهِ لَا يَكُونُ طَلَاقًا إِلَّا بِالنِّيَّةِ، رقم: ٣٧٦٣.

عومەر بیست، پێکەنی، فەرمووی: ئەوانەش ئەوەتان لە دەورمن داوا دەکەن، نەفەقەو خەرجییان بۆ زیاد بکەم، ئەبوو بەکر هەڵسا کە سزای عائیشە بدات، عومەریش هەڵسا سزای حەفصە بدات و، هەردووکیان دەیانگوت: شتێك لە پێغەمبەری خوا ﷺ داوا دەکەن کە نیەتی؟ ئەوانیش گوتیان: سوێند بە خوا هیچ شتێك لە پێغەمبەری خوا ﷺ داوا ناکەین، کە لەلای نەبێ، دوایی پێغەمبەر ﷺ ماوەی مانگێك، یاخود بیست و نۆ شەو، کەناری گرت لە هاوسەرەکانی، تاکو ئەو ئایەتە بۆ لای دابەزی: ﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلنَّبِيُّ قُل لِّأَزْوَٰجِكَ ﴾ هەتا گەیشتە: ﴿ لِلْمُحْسِنَـٰتِ مِنكُنَّ أَجْرًا عَظِيمًا ﴿٢٩﴾ ﴾.

پێغەمبەر ﷺ لە عائیشەوە دەستی پێکرد گوتی: ئەی عائیشە! من کارێکت پێدەڵێم، حەز دەکەم پەلەی تێدا نەکەی، تاکو ڕاوێژ بە دایك و بابت دەکەی، ئەویش گوتی: چ کارێکە، ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ؟ ئەویش ئایەتەکەی بەسەردا خوێندەوە، عائیشە (خوا لێی ڕازی بێ) گوتی: ئەی پێغەمبەری خوا! ئایا لە بارەی تۆوە ڕاوێژ بە دایك و بابم بکەم! بەڵکو من خواو پێغەمبەری خواو ﷺ مەنزڵگای کۆتایی هەڵدەبژێرم، بەڵام داوات لێدەکەم ئەوەی من گوتوومە، هەواڵ بە هیچ کام لە هاوسەرەکانت نەدەی، ئەویش فەرمووی: هیچ کام لە ئافرەتەکانم لێم ناپرسێ، مەگەر هەواڵی پێ دەدەم، چونکە خوا منی نەناردوە کە سەغڵەتکەرو ناڕەحەتکەربم، بەڵکو منی ناردوە کە فێرکەرو ئاسانکەربم.

هەڵبەتە ئەمەیان زیاتر لەگەڵ نێوەڕۆکی ئایەتەکاندا دەگونجێ، دەشگونجێ هۆکارەکەی ئەوە بووبێ کە لە سوورەتی (التحريم)دا هاتوە، بەڵام لە ئەنجامی ئەوەدا پێغەمبەری خوا ﷺ ئەو هەڵوێستەی نواندبێ.

٢)- هۆی هاتنە خوارەوەی ئەم ئایەتەی کە دەفەرموێ: ﴿ إِنَّمَا يُرِيدُ ٱللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنكُمُ ٱلرِّجْسَ أَهْلَ ٱلْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا ﴿٣٣﴾ ﴾.

لەو بارەوە سێ ڕیوایەت هەن:

أ)- {عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا فِي قَوْلِهِ: ﴿إِنَّمَا يُرِيدُ ٱللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنكُمُ ٱلرِّجْسَ أَهْلَ ٱلْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا ﴿٣٣﴾﴾، قَالَ: نَزَلَتْ فِي نِسَاءِ النَّبِيِّ ﷺ خَاصَّةً}[1].

واتە: عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس (خوا لە خۆی و باوکی ڕازیبێ) لە بارەی فەرمایشتی خواوە: ﴿إِنَّمَا يُرِيدُ ٱللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنكُمُ ٱلرِّجْسَ أَهْلَ ٱلْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا ﴿٣٣﴾﴾، دەڵێ: ئەوە بە تایبەت لە بارەی هاوسەرانی پێغەمبەرەوە ﷺ دابەزیوە.

ب)- {عَنْ عُمَرَ بْنِ أَبِي سَلَمَةَ -وكان في حجر النَّبِيِّ ﷺ- قَالَ: لَمَّا نَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ عَلَى النَّبِيِّ ﷺ: ﴿إِنَّمَا يُرِيدُ ٱللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنكُمُ ٱلرِّجْسَ أَهْلَ ٱلْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا ﴿٣٣﴾﴾، فِي بَيْتِ أُمِّ سَلَمَةَ، فَدَعَا فَاطِمَةَ وَحَسَنًا وَحُسَيْنًا، فَجَلَّلَهُمْ بِكِسَاءٍ وَعَلِيٌّ خَلْفَ ظَهْرِهِ فَجَلَّلَهُ بِكِسَاءٍ، ثُمَّ قَالَ: اللَّهُمَّ هَؤُلَاءِ أَهْلُ بَيْتِي، فَأَذْهِبْ عَنْهُمْ الرِّجْسَ وَطَهِّرْهُمْ تَطْهِيرًا، قَالَتْ: أُمُّ سَلَمَةَ وَأَنَا مَعَهُمْ يَا نَبِيَّ اللَّهِ؟ قَالَ: أَنْتِ عَلَى مَكَانِكِ وَأَنْتِ عَلَى خَيْرٍ}[2].

واتە: عومەری کوڕی ئەبی سەلەمە (کە لە ژێر سەرپەرشتیاریی پێغەمبەردا ﷺ بەخێو کراوە)، دەڵێ: کاتێك ئەم ئایەتە دابەزیە سەر پێغەمبەر ﷺ ﴿إِنَّمَا يُرِيدُ ٱللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنكُمُ ٱلرِّجْسَ أَهْلَ ٱلْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا ﴿٣٣﴾﴾، لە ماڵی ئوممو سەلەمە دابوو، بانگی فاتیمەو حەسەن و حوسێنی کرد و، بە پۆشاکێك دایپۆشین، عەلییش لە پشتیەوە بوو، ئەویشی خستە نێو پۆشاکەکەو دوایی فەرمووی: ئەی خوایە! ئەوانە بنەماڵەی منن، پیسییان لێ لابەرەو پاکیان بکەوە، ئوممو سەلەمە گوتی: منیش لەگەڵیاندام، ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ؟ فەرمووی: تۆ لە شوێنی خۆت بە، بەڵام تۆ هەر بەرەو خێرو چاکەی.

---

(١) رواه ابن حاتم في تفسيره كما في تفسير القرآن العظيم: ج٣، ص٤١٩، وابن عساكر في تأريخ دمشق: (١١١/٧٣)، وابن مردويه كما في الدر المنثور: ج٦، ص٦٠٣، قلنا وهذا سند حسن، انظر: الإستيعاب: ج٣، ص١٠٤.

(٢) أخرجه الترمذي: ٣٢٠٥، قَالَ هَذَا حَدِيثٌ غَرِيبٌ، و قال الشيخ الألباني: صحيح، قال مؤلفا، الإستيعاب في بيان الأسباب: وله شاهد آخر عن حديث عائشة عند مسلم بنحوه: ٢٤٢٤.

ج)- {عَنْ أَبِي عَمَّارٍ، قَالَ: إِنِّي لَجَالِسٌ عِنْدَ وَاثِلَةَ بْنِ الْأَسْقَعِ إِذْ ذَكَرُوا عَلِيّاً ﷺ، فَشَتَمُوهُ؛ فَلَمَّا قَامُوا، قَالَ: اجْلِسْ حَتَّى أُخْبِرَكَ عَنْ هَذَا الَّذِي شَتَمُوا، إِنِّي عِنْدَ رَسُولِ اللهِ ﷺ، إِذْ جَاءَهُ عَلِيٌّ وَفَاطِمَةُ وَحَسَنٌ وَحُسَيْنٌ، فَأَلْقَى عَلَيْهِمْ كِسَاءً لَهُ، ثُمَّ قَالَ: «اللَّهُمَّ هَؤُلَاءِ أَهْلُ بَيْتِي، اللَّهُمَّ أَذْهِبْ عَنْهُمُ الرِّجْسَ وَطَهِّرْهُمْ تَطْهِيراً»، قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللهِ وَأَنَا؟ قَالَ: «وَأَنْتَ»، قَالَ: فَوَاللهِ إِنَّهَا لَأَوْثَقُ عَمَلِي عِنْدِي}[1].

واتە: ئەبو عەممار دەڵێ: من دانیشتبووم لە لای (وَاثِلَةَ بْنِ الْأَسْقَعِ) یەكێك لە هاوەڵان، لەو كۆڕو مەجلیسەدا باسی عەلییان كرد و قسەیان پێگوت، كاتێ هەڵسان، ئەبوو عەممار دەڵێ: (وَاثِلَةَ بْنِ الْأَسْقَعِ) پێیگوتم: وەرە دانیشە، تاكو لە بارەی ئەو كەسەوە كە جنێویان پێدا، هەواڵت پێ بدەم: من لە لای پێغەمبەری خوا ﷺ بووم، كە عەلی و فاتیمەو حەسەن و حوسێن هاتنە لای، پۆشاكێك كە پێی بوو بەسەریدادان، دوایی فەرمووی: ئەی خوایە! ئەوانە خێزانی منن، ئەی خوایە! پیسییان لێ لابەرەو پاكیان بكەوە بە پاككرانەوە، (وَاثِلَةَ) گوتی: ئەی پێغەمبەری خوا! ﷺ منیش؟ فەرمووی: تۆش، دەڵێ: بە خوا ئەوە مەحكەمترین كردەوەیە لە لام.

(كە پێغەمبەر ﷺ منیشی لە ڕیزی بنەماڵەو خێزانی خۆیدا ئەژماركردوە).

٣)- هۆی هاتنە خوارەوەی ئەو ئایەتە، كە دەفەرموێ: ﴿إِنَّ ٱلۡمُسۡلِمِينَ وَٱلۡمُسۡلِمَٰتِ وَٱلۡمُؤۡمِنِينَ وَٱلۡمُؤۡمِنَٰتِ وَٱلۡقَٰنِتِينَ وَٱلۡقَٰنِتَٰتِ ... ﴿٣٥﴾﴾، لەو بارەوەش ئەم گێڕدراوەیە هاتوە:

(عن أُمُّ سَلَمَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا، زَوْجِ النَّبِيِّ ﷺ تَقُولُ: قُلْتُ لِلنَّبِيِّ ﷺ: مَا لَنَا لَا نُذْكَرُ فِي الْقُرْآنِ، كَمَا يُذْكَرُ الرِّجَالُ؟ قَالَتْ: فَلَمْ يَرْعَنِي ذَاتَ يَوْمٍ ظَهْرًا إِلَّا نِدَاؤُهُ عَلَى الْمِنْبَرِ، قَالَتْ: وَأَنَا أُسَرِّحُ رَأْسِي، فَلَفَفْتُ شَعْرِي، ثُمَّ خَرَجْتُ إِلَى حُجْرَةِ بَيْتِي، فَجَعَلْتُ سَمْعِي عِنْدَ الْجَرِيدِ، فَإِذَا هُوَ يَقُولُ عَلَى الْمِنْبَرِ: «يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّ اللهَ يَقُولُ فِي كِتَابِهِ»: ﴿إِنَّ

---

(١) رواه أحمد: ٢٦٦٣٩، والطبراني في الكبير: ١٥٩، وأبو يعلى: ٧٠٢١، قال حسين سليم أسد: رجاله رجال الصحيح، تعليق شعيب الأرنؤوط على المسند: حديث صحيح.

ٱلۡمُسۡلِمِينَ وَٱلۡمُسۡلِمَٰتِ وَٱلۡمُؤۡمِنِينَ وَٱلۡمُؤۡمِنَٰتِ وَٱلۡقَٰنِتِينَ وَٱلۡقَٰنِتَٰتِ ﴾، إِلَى قَوْلِهِ: ﴿أَعَدَّ ٱللَّهُ لَهُم مَّغۡفِرَةٗ وَأَجۡرًا عَظِيمٗا ٣٥﴾}[1].

واتە: ئوممو سەلەمە (خوا لێی ڕازیبێ) دەڵێ: ڕۆژێك بە پێغەمبەری خوام ﷺ گوت: ئەوە بۆچی ئێمە لە قورئاندا باس ناکرێین، وەك چۆن پیاوان باس دەکرێن؟ دەڵێ: ڕۆژێ لای نیوەڕۆ بوو، هەر ئەوەندەم زانی لەسەر مینبەر پێغەمبەر ﷺ بانگی کرد، لەو کاتەدا من قژی خۆم دادەهێنا، یەکسەر سەری خۆم پێچا و، چوومە لای ژووری ماڵەکەم (کە ژوورەکەی دەرگاکەی بەسەر مزگەوتەوە بووە)، گوێی خۆم خستە سەر ئەو پووشی دارخورمایە کە دەرگاکەی پێگیرابوو، پێغەمبەر ﷺ لەسەر مینبەر دەیفەرموو: ئەی خەڵکینە! خوا لە کتێبەکەی خۆیدا دەفەرموێ: ﴿إِنَّ ٱلۡمُسۡلِمِينَ وَٱلۡمُسۡلِمَٰتِ وَٱلۡمُؤۡمِنِينَ وَٱلۡمُؤۡمِنَٰتِ وَٱلۡقَٰنِتِينَ وَٱلۡقَٰنِتَٰتِ ﴾، تاکو دەگاتە: ﴿أَعَدَّ ٱللَّهُ لَهُم مَّغۡفِرَةٗ وَأَجۡرًا عَظِيمٗا ٣٥﴾، واتە: پیاوانی مسوڵمان، ئافرەتانی مسوڵمان، پیاوانی بڕوادار، ئافرەتانی بڕوادار، تاکو کۆتایی خوا لێبوردنێك و پاداشتێکی مەزنی بۆ داناون.

کەواتە: پیاوان و ئافرەتان کە خاوەنی ئەو دە (١٠) سیفەتەن لە پاداشتداو، لەوەدا کە خوا لێیان دەبووڕێ، یەکسانن.

(١) رواه النسائي في تفسيره: ٤٢٥، والطبراني في الكبير: ٦٥٠، والطبري في تفسيره: ٢٨٥٣٧، وقال الحافظ إبن حجر: هذا حديث حسن، هەردوو نووسەری (الإستيعاب) دەڵێن: (قلنا وهذا سند حسن) بەرگی (٣) لەپەڕە (١١٠).

مانای گشتیی ئایەتەکان

خـوا ﷻ بـۆ جـاری دووەم لـەم سـوورەتە موبارەکـەدا پێغەمبـەری خاتـەم ﷺ دەدوێنـێ، کـە وەك گوتمـان خـوا لـەم سـوورەتەدا پێنج جاران دەفەرمـوێ: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّبِيُّ ﴾، ئـەی پێغەمبـەر ﷺ! ئنجا ئەمـە جاری دووەمـە، خـوا دەفەرمـوێ: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّبِيُّ قُل لِّأَزۡوَٰجِكَ إِن كُنتُنَّ تُرِدۡنَ ٱلۡحَيَوٰةَ ٱلدُّنۡيَا وَزِينَتَهَا فَتَعَالَيۡنَ أُمَتِّعۡكُنَّ ﴾، ئـەی پێغەمبـەر ﷺ! بـە هاوسـەرەکانت بفەرمـوو: ئەگـەر ئێـوە ژیـانی دنیاتـان دەوێ و، جوانیـی ژیـانی دنیاتـان دەوێ، وەرن یـەکی دیارییەکتـان پـێ بـدەم.

سـوننەتە کاتێـك مـرۆڤ دەسـت لـە هاوسـەرەکەی هەڵدەگـرێ، دیارییـەکی پـێ بـدات بـۆ دڵڕاگرتنـی، ﴿ وَأُسَرِّحۡكُنَّ سَرَاحٗا جَمِيلٗا ﴾، ئنجـا بـە شـێوەیەکی جـوان دەسـتتان لـێ بـەردەم و دەسـت بەردارتـان ببـم، ئەگـەر جوانیـی ژیـانی دنیـا هەڵدەبژێـرن.

﴿ وَإِن كُنتُنَّ تُرِدۡنَ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥ وَٱلدَّارَ ٱلۡأٓخِرَةَ ﴾، ئەگـەر ئێـوە خـواو پێغەمبەرەکەیتـان ﷺ دەوێ و، مەنزڵـگای کۆتاییتـان دەوێ، واتـە: ژیـانی بەهەشـت، ﴿ فَإِنَّ ٱللَّهَ أَعَدَّ لِلۡمُحۡسِنَٰتِ مِنكُنَّ أَجۡرًا عَظِيمٗا ﴾، بـە دڵنیایـی خـوا بـۆ ئەوانەتـان کـە چاکـەکارن، پاداشـتێکی مـەزنی دانـاوە.

ئـەم دوو ئایەتـە (**آيتا التخيير**)یـان پـێ دەگوتـرێ: دوو ئایـەتی سەرپشـککردن، کـە پێغەمبـەری خـوا ﷺ بـە فەرمـانی خـوا، هاوسـەرە بەڕێـزەکانی سەرپشـك کـردن، بـژاردەی دایـە دەسـتیان، کـە ئایـا دەیانـەوێ لەگـەڵ پێغەمبـەری خـوادا ﷺ وەك هاوسـەر بمێننـەوە، بـەڵام بـەو ژیانـە سـادەیەی پێغەمبـەری خـوا ﷺ ڕازیـبن و، قەناعـەت بکـەن و خۆڕاگربـن لەسـەر ژیـانی سـادە؟ یاخـود ئەگـەر بـە تەمـای ژیانێـکی خۆشـگوزارانەن، کـە پێغەمبـەری خـوا ﷺ بـۆی دابیـن ناکـرێ و، لـە خـۆی ناوەشـێنێتەوە، نـەك لەبـەر ئـەوەی توانـای ماددیـی نیـە، بەڵکـو لەبـەر ئـەوەی

نەیویستوە بە شێوەیەکی خۆشگوزەرانانە، ژیان بەرێتە سەر، ئەگەر خوازیاری ئەوەن، ئەوە بە لە باریی و بە شێوەیەکی جوان دەستبەردارتان دەبێت، ئەگەر نا مادام بە ژیانی زاهیدانەی پێغەمبەری خوا ﷺ ڕازین، خواو پێغەمبەری خوا ﷺ هەڵبژێرن بەسەر زرق و برقی ژیانی دنیادا، خوا بۆ چاکەکاران لە ئێوە پاداشتێکی مەزنی داناوە.

ئێمە لە هۆی هاتنە خوارەکەی دا باسمان کرد، کە لە ئەنجامی ئەو سەرپشککردنەی پێغەمبەردا ﷺ بۆ هاوسەرە بەڕێزەکانی، دایکانی بڕواداران خوا لێیان ڕازیبێ، هەموویان خواو پێغەمبەری خوا ﷺ و، ڕۆژی دواییان هەڵبژارد بەسەر ڕابواردنی ژیانی کەمی دنیاو، خۆشگوزەرانیی و، جوانیی ژیانیی دنیادا، بۆیە لە خزمەت پێغەمبەردا ﷺ وەك دایکانی بڕواداران و هاوسەرانی بەڕێزی پێغەمبەر ﷺ، مانەوە.

پێشێ خوا ڕوویکردە پێغەمبەر ﷺ، ئنجا ڕوو دەکاتە هاوسەرە بەڕێزەکانی پێغەمبەر ﷺ خوا لێیان ڕازیبێ و دەفەرموێ: ﴿يَٰنِسَآءَ ٱلنَّبِيِّ مَن يَأۡتِ مِنكُنَّ بِفَٰحِشَةٖ مُّبَيِّنَةٖ﴾، ئەی ئافرەتانی پێغەمبەر ﷺ! (کە بە تەئکید مەبەست پێی هاوسەرەکانیەتی)، هەر کامێك لە ئێوە گوناهێکی ناشیرین و لە سنوور بەدەری خۆ ئاشکراکەر، یاخود: (مُبيَّنة) ئاشکراو ڕوون بکات، ﴿يُضَٰعَفۡ لَهَا ٱلۡعَذَابُ ضِعۡفَيۡنِۚ﴾، سزای بۆ دووقات دەکرێتەوە، واتە: چەند بەرانبەر سزا دەدرێ، مەرج نیە بەس دوو بەرانبەر بێ، وەك هەندێ لە زانایان گوتوویانە: (ضِعْفَين) واتە: چەند بەرانبەر دەکرێتەوە، ﴿وَكَانَ ذَٰلِكَ عَلَى ٱللَّهِ يَسِيرٗا﴾، ئەوەش لەسەر خوا ئاسانە.

لێرەدا مەبەست لە (**فاحشةٍ مُبيِّنة**)، یان (**فاحشة مُبيَّنة**) بە (**إسم فاعل**) یان بە (**إسم مفعول**) (**مُبيِّنة**) واتە: ئاشکراکەر، (**مُبيَّنة**) واتە: ڕوون و ئاشکرا، کە مەبەست پێی یاخیبوونی ژنە لە مێردو، دەمەوەربوونیەتی و، بێزارکردنی مێردەکەیەتی، ئەگەرنا مەبەست پێی زینا نیە، بەڵکو وشەی (**فَاحِشَة**) ئەگەر

بـە تەنیا بـێ، مەبەسـت پێـی زینایـە، بـەڵام (فاحشـة مُبيِّنـة) یـان (مُبيَّنـة) واتـە: گوناهێـکی ناشـیرینی لـە سـنوور بـەدەری خـۆ ئاشـکراکەر، یاخـود ئاشـکرا، مەبەسـت پێـی یاخیبـوونی ژنـە لـە مێردەکـەی، یاخـود ئـاکارو ڕەفتـار خراپیـەتی، بـە شـێوەیەکی وا کـە بێـزاری بـکات.

﴿وَمَن يَقْنُتْ مِنكُنَّ لِلَّهِ وَرَسُولِهِۦ﴾، هەریـەك لـە ئێـوەش ملکـەچ بـێ بـۆ خـواو پێغەمبەرەکـەی ﷺ، ﴿وَتَعْمَلْ صَٰلِحًا﴾، کـردەوەی باشـیش بـکات، ﴿نُّؤْتِهَآ أَجْرَهَا مَرَّتَيْنِ﴾، پاداشـتەکەی دوو جـاران دەدەینـەوە، دوو کەڕەتـان پاداشـتەکەی دەدەینـەوە، دوو بەرانبـەر، یـان چەنـد بەرانبـەری دەکەینـەوە، ﴿وَأَعْتَدْنَا لَهَا رِزْقًا كَرِيمًا﴾، بژیوێـکی پـڕ ڕێـزو حورمـەت، یاخـود بژیوێـکی زۆر پەسـندو چاکیشـمان بـۆ ئامـادە کـردوە.

ئنجـا بـە بەڵگـەی بەراوردپێکـردنی (فاحشـة مُبيِّنـة) لەگـەڵ ﴿وَمَن يَقْنُتْ مِنكُنَّ لِلَّهِ وَرَسُولِهِۦ﴾دا، ئەمـە بەڵگەیـەکی زۆر پتـەوە لەسـەر ئـەوە کـە (فاحشـة مُبيِّنـة) بـە مانـای یاخیبـوونی ژن لـە مێـردە، چونکـە بەچـی بـەراوردی پێکـراوە؟ بـە ملکـەچ بـوون بـۆ مێـرد، بـە قسـەکردنی مێـرد، کەواتـە: هـەر کەسـێ لـە ئێـوە ملکـەچ بـێ بـۆ خـوا و پێغەمبەرەکـەی ﷺ لـە بەرانبەریشـدا، یاخیبوونـە لـە پێغەمبـەر ﷺ و ڕەفتـار خراپیـە لەگـەڵ پێغەمبـەری خـوادا ﷺ.

جارێـکی دیکـەش خـوا ﷻ بانگـی هاوسـەرانی بەڕێـزی پێغەمبـەر ﷺ دەکات: ﴿يَٰنِسَآءَ ٱلنَّبِيِّ﴾، ئـەی ئافرەتـانی پێغەمبـەر ﷺ! ﴿لَسْتُنَّ كَأَحَدٍ مِّنَ ٱلنِّسَآءِ ۚ إِنِ ٱتَّقَيْتُنَّ﴾، ئەگـەر پارێـز بکـەن، وەك هیـچ کام لـە ئافرەتـان نیـن، واتـە: پێگـەو پلـەی ئێـوە و، ڕێـز و حورمـەتی ئێـوە، وەك هـی هیـچ کام لـە ئافرەتـانی دیکـە نیـە، وەك ئافرەتـانی ئاسـایی تەماشـای خۆتـان مەکـەن، ﴿فَلَا تَخْضَعْنَ بِٱلْقَوْلِ﴾، قسـەی نـەرم و ناسـك مەکـەن، قسـەی وا مەکـەن کـە قسـەکە بـە لای نـەرم و ناسـکیی و بـە لای ئـەوەدا بچـێ کـە نەرمیـی نوانـدن بـێ لـە بەرانبـەر پیاوانـدا، قسـەی وا مەکـەن، ﴿فَيَطْمَعَ ٱلَّذِى فِى قَلْبِهِۦ مَرَضٌ﴾، کـە سـەرەنجام ئـەو کەسـەی نەخۆشـیی لـە دڵیـدا

هەیە، تەماع بكات، ﴿ وَقُلْنَ قَوْلًا مَّعْرُوفًا ﴾، مانای وا نیە هیچ قسە مەكەن: قسە بكەن، بەڵام قسەی پەسند و باش بكەن.

دوایی جارێكی دیكە خوا ﷻ بە هاوسەرانی بەڕێزی پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: ﴿ وَقَرْنَ فِي بُيُوتِكُنَّ ﴾، لە ماڵەكانی خۆتاندا نیشتەجێبن، واتە: لەوێدا سەقامگیربن، زیاتر با شوێنی مانەوەتان ماڵەكانی خۆتان بێ، ﴿ وَلَا تَبَرَّجْنَ تَبَرُّجَ ٱلْجَٰهِلِيَّةِ ٱلْأُولَىٰ ﴾، واتە: ئەگەر چوونە دەر لە ماڵ، وەك خۆ دەرخستنی نەفامیی یەكەم، خۆتان دەرمەخەن، دیارە لە ماڵیدا ئافرەت هەر پۆشاكێك لەبەر بكات بۆ مێردەكەی، هیچ سەغڵەتیی لەسەر نیە، واتە: زیاتر لە ماڵێ نیشتەجێ بن و، ئەگەر چوونە دەرێش بۆ كارو ئیشێك، بۆ ئەنجامدانی یەكێك لە دروشمەكانی خواپەرستیی، بۆ وێنە: نوێژی جومعە، یان نوێژی بە كۆمەڵ، یان نوێژی جەژنەكان، یان نوێژی خۆرگیران و مانگ گیران، یان نوێژی داواكردنی باران، یان هەر بۆنەیەكی دیكە، یاخود بۆ كارێكی دنیایی چوونەدەر، جوانیی خۆتان دەرمەخەن، وەك خۆ دەرخستنی نەفامیی یەكەم، كە ئافرەتان جوانیی خۆیان بۆ پیاوان دەردەخست، ﴿ وَأَقِمْنَ ٱلصَّلَوٰةَ وَءَاتِينَ ٱلزَّكَوٰةَ ﴾، نوێژ بەرپا بكەن و زەكات بدەن، ﴿ وَأَطِعْنَ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥٓ ﴾، فەرمانبەریی خواو پێغەمبەرەكەشی بكەن.

﴿ إِنَّمَا يُرِيدُ ٱللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنكُمُ ٱلرِّجْسَ أَهْلَ ٱلْبَيْتِ ﴾، بە دڵنیایی خوا دەیەوێ پیسییتان لێ لابەرێ، ئەی خاوەنانی ماڵ! واتە: خاوەنانی ماڵی پێغەمبەر ﷺ، كە مەبەست پێی هاوسەرانی پێغەمبەرە ﷺ، ئەی هاوسەرانی بەڕێزی پێغەمبەر! ﷺ كە لە ماڵی ئەودان، خوا بەو فەرمانانەی دەیەوێ پیسییتان لێ لابەرێ، پیسیی گوناهو تاوان، ﴿ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا ﴾، هەروەها پاكتان بكاتەوە، بە پاككردنەوەیەكی ناوازە.

﴿ وَٱذْكُرْنَ مَا يُتْلَىٰ فِي بُيُوتِكُنَّ مِنْ ءَايَٰتِ ٱللَّهِ وَٱلْحِكْمَةِ ﴾، یادی ئەو ئایەتانەی خوا و ئەو حیكمەتەش بكەن، كە لە ماڵتاندا دەخوێنرێتەوە، كە

دیـاره قورئانـەو هـەم ئایەتـەکانی خوایـە و، هـەم دانایـی و پێـکانی هـەق و ڕاسـتیی تێدایـە، لـە قورئانـدا، ئـەوە بخوێننـەوە، یاخـود یـادی بکەنـەوە، ﴿إِنَّ ٱللَّهَ كَانَ لَطِيفًا خَبِيرًا﴾، بـە دڵنیایـی خـوا زۆر پەنهانـزانی شـارەزایە.

لـە کۆتاییـدا خـوا بەراوردێـك دەکات لـە نێوان پیـاوانی بـڕوادارو ئافرەتانی بـڕوادارردا، بـە دە (١٠) لـە سـیفەتەکانیان، دوایـی ڕایدەگەیەنـێ کـە ئەوانـەی خـاوەنی ئـەو دە (١٠) سـیفەتەن، خـوا لێبـوردن و پاداشـتێکی مـەزنی بـۆ دانـاون، دەفەرمـوێ: ﴿إِنَّ ٱلْمُسْلِمِينَ وَٱلْمُسْلِمَٰتِ﴾، واتـە: بـە دڵنیایـی پیاوانی بـۆ خـوا ملکـەچ و، ئافرەتـانی بـۆ خـوا ملکـەچ، ﴿وَٱلْمُؤْمِنِينَ وَٱلْمُؤْمِنَٰتِ﴾، پیـاوانی بـڕوادارو ئافرەتـانی بـڕوادار، ﴿وَٱلْقَٰنِتِينَ وَٱلْقَٰنِتَٰتِ﴾، پیـاوانی گوێڕایـەڵ بـۆ خـواو، ئافرەتـانی گوێڕایـەڵ بـۆ خـوا، ﴿وَٱلصَّٰدِقِينَ وَٱلصَّٰدِقَٰتِ﴾، پیـاوانی ڕاسـت و ئافرەتـانی ڕاسـت، ﴿وَٱلصَّٰبِرِينَ وَٱلصَّٰبِرَٰتِ﴾، پیـاوانی خۆڕاگـر و پشـوو درێـژ و، ئافرەتـانی پشـوو درێـژو خۆڕاگـر، ﴿وَٱلْخَٰشِعِينَ وَٱلْخَٰشِعَٰتِ﴾، پیـاوانی بـە تـرس و لـەرزو بـۆ خـواو ملکـەچ و، ئافرەتـانی بـە تـرس و لـەرزو بـۆ خـوا و ملکـەچ، ﴿وَٱلْمُتَصَدِّقِينَ وَٱلْمُتَصَدِّقَٰتِ﴾، پیـاوانی مـاڵ بەخشـەرو، ئافرەتـانی مـاڵ بەخشـەر، ﴿وَٱلصَّٰٓئِمِينَ وَٱلصَّٰٓئِمَٰتِ﴾، پیـاوانی ڕۆژووگـرو ئافرەتـانی ڕۆژووگـر، ﴿وَٱلْحَٰفِظِينَ فُرُوجَهُمْ وَٱلْحَٰفِظَٰتِ﴾، پیـاوانی پارێـزەری داوێنـی خۆیـان و، ئافرەتـانی پارێـزەری داوێنـی خۆیـان، لـە گوناهـو حـەڕام، ﴿وَٱلذَّٰكِرِينَ ٱللَّهَ كَثِيرًا وَٱلذَّٰكِرَٰتِ﴾، پیـاوانی زۆر خـوا لـە یـادو، ئافرەتـانی زۆر خـوا لـە یـادو خـوا یادکـەر، ئـا ئەوانـە: ﴿أَعَدَّ ٱللَّهُ لَهُم مَّغْفِرَةً وَأَجْرًا عَظِيمًا﴾، خـوا لێبوردنێـکی تایبـەت و پاداشـتێکی مـەزنی بـۆ ئامـادە کـردوون.

مەسەلە گرنگەكان

مەسەلەی یەكەم:

فەرمانكـردنی خـوا بـە پێغەمبەرەكـەی موحەممـەد ﷺ كـە هاوسـەرەكانی سەرپشـك بـكات، لـە نێوان هەڵبـژاردنی ژیـانی دنیـا و، دەسـت لـێ بـەردانی بۆیـان و، هەڵبـژاردنی خـواو پێغەمبــەرو ﷺ مەنزڵـگای كۆتایــی دا:

خــوا ﷻ دەفەرمــوێ: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّبِيُّ قُل لِّأَزۡوَٰجِكَ إِن كُنتُنَّ تُرِدۡنَ ٱلۡحَيَوٰةَ ٱلدُّنۡيَا وَزِينَتَهَا فَتَعَالَيۡنَ أُمَتِّعۡكُنَّ وَأُسَرِّحۡكُنَّ سَرَاحٗا جَمِيلٗا ﴿٢٨﴾ وَإِن كُنتُنَّ تُرِدۡنَ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥ وَٱلدَّارَ ٱلۡأٓخِرَةَ فَإِنَّ ٱللَّهَ أَعَدَّ لِلۡمُحۡسِنَٰتِ مِنكُنَّ أَجۡرًا عَظِيمٗا ﴿٢٩﴾ ﴾.

شیكردنەوەی ئەم دوو ئایەتە، لە شەش برگەدا:

١)- ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّبِيُّ ﴾، ئەمە جاری دووەمە لەم سوورەتەدا، خوا پێغەمبەری خاتەم ﷺ دەدوێنێ، ئەی پێغەمبەر! ﷺ.

٢)- ﴿ قُل لِّأَزۡوَٰجِكَ ﴾، بە هاوسەرەكانت بڵێ، واتە: ئەو هاوسەرانەی كە ئێستا لە ژێر نیكاحتدان، لە چوارچێوەی ماڵی پێغەمبەردان ﷺ، كە ئەو كاتە نۆ (٩) ئافرەت بوون، نۆ هاوسەربوون، كە ئەمانەن: (**سودة بنت زمعة، عائشة بنت أبي بكر، حفصة بنت عمر، أم سلمة، أم حبيبة، زينب بنت جحش، جويرية بنت الحارث، صفية بنت حُيي بنتِ أخطب، ميمونة بنت الحارث**)[1]، پێغەمبەری خوا ﷺ چی بە هاوسەرەكانی بفەرموێ؟

٣)- ﴿ إِن كُنتُنَّ تُرِدۡنَ ٱلۡحَيَوٰةَ ٱلدُّنۡيَا وَزِينَتَهَا ﴾، ئەگەر ئێوە ژیانی دنیاو، جوانیی دنیاتان دەوێ!

---

(١) جامع البيان رقم: ٢٨٤٨٦.

٤)- ﴿ فَتَعَالَيْنَ أُمَتِّعْكُنَّ وَأُسَرِّحْكُنَّ سَرَاحًا جَمِيلًا ﴾، وەرن، دیارییتان بدەمێ و بە وازلێهێنانێکی جوان دەستبەردارتان بم.

(**أُمَتِّعْكُنَّ**) واتە: (**أُعْطِيكُنَّ مُتْعَةَ الطَّلَاقِ**)، وەك (**الطبري**) دەڵێ: دیاریی دەست لێك بەردانتان پێ بدەم، کە لە سووڕەتی (**البقرة**)دا خوا ﷻ باسی (**مُتْعَة الطلاق**)ی کردوە، دەفەرموێ: ﴿ وَمَتِّعُوهُنَّ عَلَى الْمُوسِعِ قَدَرُهُ وَعَلَى الْمُقْتِرِ قَدَرُهُ مَتَاعًا بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُحْسِنِينَ ﴿٢٣٦﴾ ﴾البقرة، هەروەها دەفەرموێ: ﴿ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ ﴿٢٤١﴾ ﴾البقرة، واتە: ئەگەر ئافرەتانتان وازلێ هێنان (دەست پێشخەریی لە پیاو بوو، وازی لە ئافرەت هێناو تەڵاقی دا)، دیارییان پێ بدەن، ئەو کەسەی توانای زیاترە بە پێی خۆی، ئەو کەسەش کە توانای کەمە، بە پێی خۆی، دیاریی پێدانێکی پەسند، ئەوە لەسەر چاکەکاران پێویستە.

لە ئایەتەکەی دیکەدا دەفەرموێ: لەسەر پارێزکاران پێویستە، کەواتە: (**أمتعكن**) واتە: سەرو دیارییتان پێ بدەم، ئەندازەیەك لە ماڵ و سامان، بۆ ئەوەی ئەو ئافرەتە لە ماوەی جیابوونەوەی لە مێردەکەیدا، کە دەبێ عیددە بشوات، سێ مانگ، یان سێ حەیز، یان ئەگەر تۆلدار بێ، تاکو حەملەکەی دادەنێ، بەو ئەندازە ماڵ و سامانە، کە لەلایەن مێردەکەیەوە پێیدراوە، کە دەستی لێی بەرداوە، مەداری پێ بکات، تاکو پێویستیی بە خەڵك نەبێ، تاکو دەرفەتی دەبێ شوو دەکاتەوە، یاخود دەچێتەوە ماڵی بابی، یان بە شێوەیەك لە شێوەکان، ژیانی خۆی دابین دەکات.

﴿ وَأُسَرِّحْكُنَّ سَرَاحًا جَمِيلًا ﴾، (**الطبري**) ئەم ئایەتەی ئاوا تەفسیرکردوە: (**وَأُطَلِّقْكُنَّ عَلَى مَا أَذِنَ اللهُ بِهِ، وَأَدَّبَ بِهِ عِبَادَهُ**)، وازتان لێ بێنم بەو شێوەیەی کە خوا مۆڵەتی داوە و، بەو شێوەیە کە خوا بەندەکانی خۆی پێ ئەدەب داداوەو پێ پەروەردە کردوە، ئەوە لە حاڵێکدا، کە ژیانی دنیاو جوانیی ژیانی دنیایان بوێ.

٥)- ﴿ وَإِن كُنتُنَّ تُرِدْنَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَالدَّارَ الْآخِرَةَ ﴾، بەڵام ئەگەر ئێوە خواو پێغەمبەرەکەیتان ﷺ دەوێ و مەنزڵگای کۆتاییتان دەوێ.

٦)- ﴿ فَإِنَّ ٱللَّهَ أَعَدَّ لِلْمُحْسِنَٰتِ مِنكُنَّ أَجْرًا عَظِيمًا ﴾، بە دڵنیایی خوا بۆ ئەوانەتان کە چاکەکارن، پاداشتێکی مەزنی داناوە، ئەوانەی چاکەکارن کێن؟ **(الطبري)** دەڵێ: **(وَهُنَّ الْعَامِلَاتُ مِنْهُنَّ بِأَمْرِ اللهِ وَأَمْرِ رَسُولِهِ)**، ئەوانەن کە کار دەکەن بە فەرمانی خواو فەرمانی پێغەمبەرەکەی ﷺ.

ئەمە پێویستە تۆزێك تیشکی زیاتری بخەینە سەر، با سەرەتا ئەم دەقە بێنین:

(قَالَتْ عَائِشَةُ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا: لَمَّا نَزَلَ الْخِيَارُ، قَالَ لِي رَسُولُ اللهِ ﷺ: «إِنِّي أُرِيدُ أَنْ أَذْكُرَ لَكِ أَمْرًا، فَلَا تَقْضِي فِيهِ شَيْئًا حَتَّى تَسْتَأْمِرِي أَبَوَيْكِ»، قَالَتْ: قُلْتُ: وَمَا هُوَ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ: فَرَدَّهُ عَلَيْهَا، فَقَالَتْ: مَا هُوَ يَا رَسُولَ اللهِ؟ قَالَ: فَقَرَأَ عَلَيْهِنَّ: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّبِيُّ قُل لِّأَزْوَٰجِكَ إِن كُنتُنَّ تُرِدْنَ ٱلْحَيَوٰةَ ٱلدُّنْيَا وَزِينَتَهَا ﴾ إِلَى آخِرِ الْآيَةِ؛ قَالَتْ: قُلْتُ: بَلْ نَخْتَارُ اللهَ وَرَسُولَهُ؛ قَالَتْ: فَفَرِحَ بِذَلِكَ النَّبِيُّ ﷺ)[1].

واتە: دایکمان عائیشە خوا لێی ڕازیبێ، دەڵێ: کاتێك کە سەرپشککردن دابەزی، پێغەمبەری خوا ﷺ پێیگوتم: من دەمەوێ شتێکت بۆ باس بکەم، تۆ هیچ بڕیار مەدە، هەتا ڕاوێژ بە دایك و بابت نەکەی، عائیشە (خوا لێی ڕازیبێ) دەڵێ: گوتم: ئەو کارە چییە! کە بۆم باس دەکەی ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ؟ دوایی جارێکی دیکە دیسان پێغەمبەر ﷺ بۆی دووبارە کردەوە، (فەرمووی: کارێکت بۆ باس دەکەم، هەتا ڕاوێژ بە باب و دایکت نەکەی، هیچ بڕیارێك مەدە)، دووبارە دایکمان عائیشە گوتی: ئەو کارە چییە! ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ؟ ئنجا پێغەمبەری خوا ﷺ ئەو دوو ئایەتەی بەسەردا خوێندنەوە: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّبِيُّ قُل لِّأَزْوَٰجِكَ إِن كُنتُنَّ تُرِدْنَ ٱلْحَيَوٰةَ ٱلدُّنْيَا وَزِينَتَهَا فَتَعَالَيْنَ أُمَتِّعْكُنَّ وَأُسَرِّحْكُنَّ سَرَاحًا جَمِيلًا ﴿٢٨﴾ وَإِن كُنتُنَّ تُرِدْنَ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥ وَٱلدَّارَ ٱلْءَاخِرَةَ فَإِنَّ ٱللَّهَ أَعَدَّ لِلْمُحْسِنَٰتِ مِنكُنَّ أَجْرًا عَظِيمًا ﴿٢٩﴾ ﴾، دەڵێ: منیش گوتم: بەڵکو ئێمە خواو پێغەمبەرەکەی ﷺ هەڵدەبژێرین، پێغەمبەریش ﷺ بەوە زۆر دڵخۆش بوو.

---

(١) رواه الطبري في تفسيره: ٢٨٤٩٠، وأحمد في المسند: ج ٦، ص٧٧و ١٥٢، والبخاري: ٤٧٨٥، ومسلم: ١٤٧٥.

هەڵبەتە لە ڕیوایەتی دیکەدا هاتوە کە دایکمان عائیشە دەڵێ: خواو پێغەمبەری خوا ﷺ هەڵدەبژێرم و، لەو شتەدا پێویست ناکات ڕاوێژ بە دایك و بابم بکەم، دوایی پێغەمبەر ﷺ دڵخۆش دەبێ، بەڵام دەڵێ: ئەی پێغەمبەری خوا! ﷺ ئەو ڕایەی من بە هاوسەرەکانی دیکەت مەڵێ، پێغەمبەریش دەفەرموێ ﷺ: خوا منی نەناردوە بە توندوتیژیی و شت قورسکەربم لەسەر خەڵك، بەڵکو منی بە ڕەحمەت و نەرم و نیانیی ناردوە، هەرکامێکیان لێم بپرسێ، دەڵێم: عائیشە ئەوەی هەڵبژاردوە.

لێردا قسەیەکی (الشوكاني) لە تەفسیرەکەی خۆیدا[1] دێنم، کە پوختەی ڕای توێژەرەوانی قورئان دێنێ، دەڵێ:

(قَالَ الْمُفَسِّرُونَ: إِنَّ أَزْوَاجَ النَّبِيِّ ﷺ سَأَلْنَهُ شَيْئاً مِنْ عَرَضِ الدُّنْيَا، وَطَلَبْنَ مِنْهُ الزِّيَادَةَ فِي النَّفَقَةِ، وَآذَيْنَهُ بِغَيْرَةِ بَعْضِهِنَّ عَلَى بَعْضٍ، فَآلَى رَسُولُ اللهِ ﷺ مِنْهُنَّ شَهْراً، وَأَنْزَلَ اللهُ هَذِهِ الآيَة، وَكُنَّ يَوْمَئِذٍ تِسْعاً: عَائِشَة، وَحَفْصَة، وأُمُّ سَلَمَة، وأُمُّ حَبِيْبَة، وسودة، هَؤُلَاءِ مِنْ نِسَاءِ قُرَيْشٍ، وَصَفِيَّةَ الْخَيْبَرِيَّةَ، وَمَيْمُونَةَ الْهِلَالِيَّةَ، وَزَيْنَبَ بِنْتَ جَحْشٍ الْأَسَدِيَّةَ، وَجُوَيْرِيَّةَ بِنْتَ الْحَارِثِ الْمُصْطَلَقِيَّةَ).

واتە: مانا لێکدەرەوانی قورئان گوتوویانە: هاوسەرانی پێغەمبەر ﷺ شتێکیان لە ژیانی دنیا لە پێغەمبەری خوا ﷺ داواکردوە و، داوایان لێکرد کە نەفەقە و بژیویان بۆ زیاد بکات، (وەك خەڵکی دیکە بژین)، بە هۆی ئەوەوەش کە هەندێکیان غەیرەیان هەبوو، [هەستی هەوێدارییان هەبوو] بەرانبەر بە هەندێکیان، پێغەمبەریان ئەزیەتدا، پێغەمبەری خوا ﷺ سوێندی لێ خواردن، بۆ ماوەی مانگێك لێیان کەنار بگرێ و، خواش ﷻ ئەم ئایەتەی سەرپشککردنی ناردە خوار، کە ئەو کاتە نۆ هاوسەر بوون، لە ماڵی پێغەمبەردا ﷺ: (**عَائِشَة، وَحَفْصَة، وأُمُّ سَلَمَة، وأُمُّ حَبِيْبَة، وسودة** (ئەمانە لە ئافرەتانی قورەیش)، **وَصَفِيَّةَ** (ی خەیبەریی)، **وَمَيْمُونَةَ** (ی هیلالیی)، **وَزَيْنَبَ بِنْتَ جَحْشٍ** (ی ئەسەدیی)، **وَجُوَيْرِيَّةَ بِنْتَ الْحَارِثِ** (ی موصطەڵەقیی)).

---

(١) فتح القدير: ج٤، ص٣٣٣.

لە بارەی ئەوەوە کە ئایا پێغەمبەر ﷺ چۆن سەرپشکی کردوون؟ دوو ڕا هەن:

(الْقَوْلُ الْأَوَّلُ أَنَّهُ خَيَّرَهُنَّ بِإِذْنِ اللهِ فِي الْبَقَاءِ عَلَى الزَّوْجِيَّةِ، أَوِ الطَّلَاقِ فَاخْتَرْنَ الْبَقَاءَ، وَالْقَوْلُ الثَّانِي: أَنَّهُ إِنَّمَا خَيَّرَهُنَّ بَيْنَ الدُّنْيَا، فَيُفَارِقُهُنَّ، وَبَيْنَ الْآخِرَةِ، فَيُمْسِكُهُنَّ، وَلَمْ يُخَيِّرْهُنَّ فِي الطَّلَاقِ، وَالرَّاجِحُ الْأَوَّلُ)[1].

ڕای یەکەم: دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ سەر پشکی کردن لە نێوان مانەوەدا، وەك هاوسەر لە خزمەت پێغەمبەردا ﷺ، یاخود تەڵاق دانیان، ئەوانیش مانەوەیان هەڵبژارد.

ڕای دووەم: دەڵێ: پێغەمبەر ﷺ سەرپشکی کردن، لە نێوان ژیانی دنیادا، کە دەستیان لێ هەڵبگرێ، (هەڵبژاردنی ژیانی دنیاو جوانیی دنیا)، یاخود مەنزڵگای کۆتایی هەڵبژێرن و بیانهێڵێتەوە، لە لای خۆی، ئەوانیش مەنزڵگای کۆتاییان هەڵبژاردوە، بەڵام ڕای یەکەم بەهێزترە.

لەو بارەوە ئەم دەقەش لە دایکمان عائیشەوە دەهێنن، {**عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا، قَالَتْ: خَيَّرَنَا رَسُولُ اللهِ ﷺ فَاخْتَرْنَاهُ، فَلَمْ يَعُدَّهُ طَلَاقًا**}(**أخرجه البخاري: ٥٢٦٣، ومسلم: ١٤٧٧**).

واتە: دایکمان عائیشە خوا لێی ڕازی بێ، دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ ئێمەی سەرپشك کرد (لە نێوان مانەوە لەگەڵیدا وەك هاوسەر و، ڕازیبوون بەو شێوە ژیانە سادەیەی کە دەژیا، یاخود جیابوونەوەو هەڵبژاردنی زرق و برقی دنیا)، ئێمەش پێغەمبەری خوامان ﷺ هەڵبژارد (و شێوە ژیانە سادەکەیمان هەڵبژارد)، بۆیە ئەوەی بە تەڵاق لە قەڵەم نەدا.

---

(١) فتح القدير: ج٤، ص٣١٧.

مەسەلەی دووەم:

ڕاگەیاندنی ئەو ڕاستییە کە هەر کام لە هاوسەرانی پێغەمبەری خوا ﷺ یاخیی و ئاکار خراپ بێ لەگەڵ پێغەمبەردا ﷺ، سزای بۆ دوو قات دەکرێتەوە و، هەر کەسێکیش ملکەچ و گوێڕایەڵی خواو پێغەمبەرەکەی بێ ﷺ و، کرداری باش بێ، پاداشتی دوو قاتە، یان چەند بەرانبەرە لە قیامەتدا:

خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿يَٰنِسَآءَ ٱلنَّبِيِّ مَن يَأۡتِ مِنكُنَّ بِفَٰحِشَةٖ مُّبَيِّنَةٖ يُضَٰعَفۡ لَهَا ٱلۡعَذَابُ ضِعۡفَيۡنِۚ وَكَانَ ذَٰلِكَ عَلَى ٱللَّهِ يَسِيرٗا ﴿٣٠﴾ وَمَن يَقۡنُتۡ مِنكُنَّ لِلَّهِ وَرَسُولِهِۦ وَتَعۡمَلۡ صَٰلِحٗا نُّؤۡتِهَآ أَجۡرَهَا مَرَّتَيۡنِ وَأَعۡتَدۡنَا لَهَا رِزۡقٗا كَرِيمٗا ﴿٣١﴾﴾.

شیکردنەوەی ئەم دوو ئایەتە، لە هەشت بڕگەدا:

١)- ﴿يَٰنِسَآءَ ٱلنَّبِيِّ﴾، ئەی ئافرەتانی پێغەمبەر ﷺ! کە وەك گوتمان: ئەم بانگکردنە بۆ هەر کام لەو نۆ (٩) هاوسەرەی پێغەمبەرە ﷺ، بۆ هەر کامیان تاك بە تاك و، بۆ هەمووشیان بە کۆ.

٢)- ﴿مَن يَأۡتِ مِنكُنَّ بِفَٰحِشَةٖ مُّبَيِّنَةٖ﴾، هەر کامێك لە ئێوە گوناهێکی خۆ ئاشکراکەر بکات، گوناهێکی ناقۆڵا، (مُبيِّنة) خوێنراویشتەوە: (مبيَّنَة)، هەر کامێك لە ئێوە گوناهێکی ناقۆڵای ئاشکرا بکات، هەڵبەتە (مَنْ يَأتِ) خوێنراویشەتەوە: (مَن تَأتِ مِنكُنَّ)، (مُبَيِّنَة: قُبْحها بنفسها)، هەر کامێك لە ئێوە گوناهێکی ناقۆڵاو بزێو و ناشیرینی خۆ ئاشکرا کەر بکات، بەڵام ئەگەر بخوێندرێتەوە: (فَاحِشَة مُبيَّنة) واتە: هەر کامێك لە ئێوە گوناهێکی ناقۆڵا و ناشیرینی ئاشکرا بکات، (مُبَيَّنة: بَيَّنَ الشَّرْعُ وَالعَقْلُ قُبْحَهَا)، عەقڵ و شەرع ناشیرینییەکەیان دزێوییەکەیان ئاشکرا کردوە، هەر کام لە ئێوە وابکات.

٣)- ﴿يُضَٰعَفۡ لَهَا ٱلۡعَذَابُ ضِعۡفَيۡنِ﴾، سزا و ئازاری بۆ دوو قات دەکرێتەوە، خوێنراویشەتەوە: (يُضَعَّفْ لهُ العَذَاب)، کە هەریەك واتایان هەیە.

٤)- ﴿وَكَانَ ذَٰلِكَ عَلَى ٱللَّهِ يَسِيرًا﴾، ئەوەش لەسەر خوا ئاسانە، واتە: پەرچ و ڕێگرییەك نیە لەبەردەم خوادا، كە سزا بۆ ئێوە دووقات، یان چەند قات و چەند بەرانبەر بكاتەوە، لەسەر ئەوە كە گوناهێكی ناقۆڵای ئاشكراكەر، یان ڕوون و ئاشكرا ئەنجام دەدات، كە مەبەست پێی یاخیی بوونە لە پێغەمبەر ﷺ و، بێزاركردنیەتی و، ئاكار خراپ بوون لە خزمەتیدا.

٥)- ﴿وَمَن يَقْنُتْ مِنكُنَّ لِلَّهِ وَرَسُولِهِۦ﴾، هەر كامێك لە ئێوەش ملكەچ بێ بۆ خوا و، بۆ پێغەمبەرەكەی ﷺ، (**القُنُوتُ: الطَّاعَةِ مَعَ الخُضُوعِ**)، (قنوت): بریتیە لە گوێڕایەڵیی لەگەڵ ملكەچیی و، شەرم لێكردن و سام لێكردن.

٦)- ﴿وَتَعْمَلْ صَٰلِحًا﴾، كردەوەی چاكیش بكات، خوێندراویشەتەوە: (**ويَعمَلْ صَالِحَاً**): كە هەر یەك واتایان هەیە.

٧)- ﴿نُّؤْتِهَآ أَجْرَهَا مَرَّتَيْنِ﴾، ئەوە پاداشتەكەی دوو جاران دەدەینەوە، (**مثلي ثَوَابِ عمل غيرهنَّ مِنَ النساء**)، دوو بەرانبەری پاداشتی ئافرەتانی دیكەی دەدەینەوە.

٨)- ﴿وَأَعْتَدْنَا لَهَا رِزْقًا كَرِيمًا﴾، بژیوێكی خۆش و پەسند، یاخود پڕ ڕێزو حورمەتمان بۆ ئامادە كردوە، (**الكَرِيْمُ: الجَيِّدُ مِنْ نَوْعِهِ**)، (**كَريم**) بریتیە لە پەسندو چاك لە جۆری خۆی، هەروەها (**كريم**) بە مانای بەڕێزو پەسندیش دێ ﴿إِنْ هَٰذَآ إِلَّا مَلَكٌ كَرِيمٌ ٣١﴾ يوسف.

کورتە باسێک لە بارەی
چەمک و واتای: (فَاحِشَة مُبَیِّنَة)ەوە

شایانی باسە: ئێمە لە تەفسیری سوورەتی (النساء)دا، کە بەرگی سێی ئەم تەفسیرەیە، هەروەها لە تەفسیری سوورەتی (النور)یشدا لە بارەی (فاحشة مبیِّنة)وە، قسەمان کردوە، بەڵام لێرەش بە کورتیی دووبارەی دەکەینەوە، ڕەنگە هەندێ شتی تازەش بڵێین، کە لەوێ نەمانگوتبێ، ئەویش لە سێ بڕگەدا:

بڕگەی یەکەم: وشەی (فَاحشة مُبَیِّنَة)، یان (فَاحِشَة مُبَیَّنة) کە بە هەردوو جۆر خوێنراوەتەوە، تەنیا لە سێ شوێنی قورئاندا هاتوە:

أ)- خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ لَا يَحِلُّ لَكُمْ أَن تَرِثُوا۟ ٱلنِّسَآءَ كَرْهًا ۖ وَلَا تَعْضُلُوهُنَّ لِتَذْهَبُوا۟ بِبَعْضِ مَآ ءَاتَيْتُمُوهُنَّ إِلَّآ أَن يَأْتِينَ بِفَـٰحِشَةٍ مُّبَيِّنَةٍ ۚ وَعَاشِرُوهُنَّ بِٱلْمَعْرُوفِ ۚ فَإِن كَرِهْتُمُوهُنَّ فَعَسَىٰٓ أَن تَكْرَهُوا۟ شَيْـًٔا وَيَجْعَلَ ٱللَّهُ فِيهِ خَيْرًا كَثِيرًا ۝١٩﴾ النساء، کە کاتی خۆی تەفسیرمان کردوە.

ب)- هەروەها خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿يَـٰنِسَآءَ ٱلنَّبِىِّ مَن يَأْتِ مِنكُنَّ بِفَـٰحِشَةٍ مُّبَيِّنَةٍ يُضَـٰعَفْ لَهَا ٱلْعَذَابُ ضِعْفَيْنِ ۚ وَكَانَ ذَٰلِكَ عَلَى ٱللَّهِ يَسِيرًا ۝٣٠﴾ الأحزاب.

ج)- دیسان خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿يَـٰٓأَيُّهَا ٱلنَّبِىُّ إِذَا طَلَّقْتُمُ ٱلنِّسَآءَ فَطَلِّقُوهُنَّ لِعِدَّتِهِنَّ وَأَحْصُوا۟ ٱلْعِدَّةَ ۖ وَٱتَّقُوا۟ ٱللَّهَ رَبَّكُمْ ۖ لَا تُخْرِجُوهُنَّ مِنۢ بُيُوتِهِنَّ وَلَا يَخْرُجْنَ إِلَّآ أَن يَأْتِينَ بِفَـٰحِشَةٍ مُّبَيِّنَةٍ ۚ وَتِلْكَ حُدُودُ ٱللَّهِ ۚ وَمَن يَتَعَدَّ حُدُودَ ٱللَّهِ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُۥ ۚ لَا تَدْرِى لَعَلَّ ٱللَّهَ يُحْدِثُ بَعْدَ ذَٰلِكَ أَمْرًا ۝١﴾ الطلاق.

بڕگەی دووەم: بە سەرنج دانی وردیش لەم سێ ئایەتە، زۆر بە دڵنیاییەوە بۆمان دەردەکەوێ کە:

ناگونجێ لە هیچ کامیاندا وشەی (فَاحِشَة مُبَيِّنَة) بە مانای زینا بێ، کە بەداخەوە زۆربەی هەرە زۆری ڕوونکەرەوانی قورئان و مانا لێدەرەوانی قورئان، وایان مانا کردوە، بەڵکو مەبەست لە (فَاحِشَة مُبَيِّنَة، مبيَّنة) وەك هەندێك لە ڕوونکەرەوانی واتاکانی قورئان گوتوویانە: (النشوز وسوء الخلق) بریتیە لە یاخیی بوون و، بەد ڕەفتاریی و ئاکارخراپیی، بۆ نموونە:

(قال ابن عباس بفَاحِشة مُبَيِّنَة: وهي النشوز وسوء الخلق)[1]، واتە: عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس گوتوویەتی: (فَاحِشَة مُبَيِّنَة) بریتیە لە یاخیی بوونی ژن لە مێردی و، ڕەوشت خراپیی لەگەڵیدا، وەك دەمەوەربوون، بە بۆڵە بۆڵ کردن و ناڕەحەت و بێزارکردنی مێردەکەی بە ناهەق.

بڕگەی سێیەم: سێ بەڵگە لەسەر ئەوە کە (فَاحِشَة مُبَيِّنَة) بە مانای زینا نیە:

بەڵگەی یەکەم: زینا لە قورئاندا، هەروەها (**لواط وسحاق**)یش، واتە: نێربازیی و خۆ لێکخشاندنی ئافرەتانیش، وشەی (**فاحشة**)یان بۆ بەکارهاتوە، بۆ نموونە:

أ)- خوا لە سوورەتی (**الإسراء**)دا: ﴿ وَلَا تَقْرَبُوا۟ ٱلزِّنَىٰٓ ۖ إِنَّهُۥ كَانَ فَٰحِشَةً وَسَآءَ سَبِيلًا ﴿٣٢﴾ ﴾الإسراء، توخن (نیزیك)ی زینا مەکەون، چونکە فاحیشەیە و، خراپترین ڕێیە.

(فاحشة)ش (**الفُحْشُ وَالفَحْشَاء وَالفَاحِشَة**) بریتیە لە هەر قسەو کردەوەیەك، یان هەر گوناهو خراپەیەك کە ناقۆڵایی و ناشیرینییەکەی سنووری بەزاند بێ.

ب)- لە سوورەتی (**النساء**)دا، خوا دەربارەی ئەوە کە هەر کەسێك توانای نەبوو ئافرەتانی ئازاد بێنێ، کاتی خۆی کەنیزەك هەبوون، با ئەوان بێنێ، دەفەرموێ:

﴿ وَمَن لَّمْ يَسْتَطِعْ مِنكُمْ طَوْلًا أَن يَنكِحَ ٱلْمُحْصَنَٰتِ ٱلْمُؤْمِنَٰتِ فَمِن مَّا مَلَكَتْ أَيْمَٰنُكُم مِّن فَتَيَٰتِكُمُ ٱلْمُؤْمِنَٰتِ ۚ وَٱللَّهُ أَعْلَمُ بِإِيمَٰنِكُم ۚ بَعْضُكُم مِّنۢ بَعْضٍ ۚ فَٱنكِحُوهُنَّ بِإِذْنِ أَهْلِهِنَّ وَءَاتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ بِٱلْمَعْرُوفِ مُحْصَنَٰتٍ غَيْرَ مُسَٰفِحَٰتٍ

---

(١) المصباح المنير في تهذيب تفسير إبن كثير ص ١٠٨٦.

﴿ وَلَا مُتَّخِذَاتِ أَخْدَانٍ فَإِذَآ أُحْصِنَّ فَإِنْ أَتَيْنَ بِفَٰحِشَةٍ فَعَلَيْهِنَّ نِصْفُ مَا عَلَى ٱلْمُحْصَنَٰتِ مِنَ ٱلْعَذَابِ ذَٰلِكَ لِمَنْ خَشِيَ ٱلْعَنَتَ مِنكُمْ وَأَن تَصْبِرُوا۟ خَيْرٌ لَّكُمْ وَٱللَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿٢٥﴾ ﴾ النساء.

خوا دەفەرموێ: هەر کەسێ نەیتوانی لەگەڵ ئافرەتانی بڕواداری ئازاددا، هاوسەرگیریی بکات، با لەوانەی لەبەر دەستتانن لەگەڵ کچە بڕوادارەکانتان دا هاوسەرگیریی بکات (واتە: کەنیزەکەکان) لەبەر ئەوەی ئافرەتانی ئازاد مەسرەفیان گرانتر بووەو، مارەییان زیاتر بووە، ئافرەتی کەنیزەك بە ئاسانتر هێنراوە، دوایی دەفەرموێ: ئنجا ئەگەر ئەو ئافرەتە کەنیزەکانە کە هاوسەرگیرییتان لەگەڵیان کردوە، فاحیشەیان ئەنجامدا، نیو هێندەی ئافرەتانی ئازاد، سزایان لەسەرە!

سزای ئافرەتانی ئازاد کە زینا بکەن، یەکی سەد قەمچییە، کەواتە: ئافرەتی کەنیزەك ئەگەر زینای کرد، سزایەکەی پەنجا قەمچییە، کەواتە: فاحیشە لێرەدا بە مانای زینایە.

ج)- لە بارەی ئەوەوە کە (**فاحشة**) بە مانای نێربازییش هاتوە لە قورئاندا، خوا دەفەرموێ: ﴿ وَلُوطًا إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِۦٓ أَتَأْتُونَ ٱلْفَٰحِشَةَ مَا سَبَقَكُم بِهَا مِنْ أَحَدٍ مِّنَ ٱلْعَٰلَمِينَ ﴿٨٠﴾ إِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ ٱلرِّجَالَ شَهْوَةً مِّن دُونِ ٱلنِّسَآءِ بَلْ أَنتُمْ قَوْمٌ مُّسْرِفُونَ ﴿٨١﴾ ﴾ الأعراف، واتە: یادی **لووط** بکەوە! کاتێك بە گەلەکەی خۆی گوت: ئایا فاحیشە ئەنجام دەدەن، کە لە پێش ئێوەدا هیچ کەسێك لە جیهانییان ئەنجامی نەداوە، ئێوە دەچنە لای پیاوان بە ئارەزووەوە لە جیاتی ئافرەتان، بەڵکو ئێوە کۆمەڵێکی زێدەڕۆییکارن.

کەواتە: بە ئاشکرا دیارە لێرەدا مەبەست لە فاحیشە نێربازییە.

د)- هەروەها فاحیشە بە مانای خۆ لێکخشاندنی ئافرەتان (**مساحقة النساء**)یش هاتوە بۆ تێرکردنی غەریزەی جینسییان پێکەوە، وەك خوای پەروەردگار دەفەرموێ: ﴿ وَٱلَّٰتِي يَأْتِينَ ٱلْفَٰحِشَةَ مِن نِّسَآئِكُمْ فَٱسْتَشْهِدُوا۟ عَلَيْهِنَّ أَرْبَعَةً مِّنكُمْ فَإِن شَهِدُوا۟ فَأَمْسِكُوهُنَّ فِى ٱلْبُيُوتِ حَتَّىٰ يَتَوَفَّىٰهُنَّ ٱلْمَوْتُ أَوْ يَجْعَلَ ٱللَّهُ لَهُنَّ سَبِيلًا ﴿١٥﴾ ﴾ النساء.

واتـە: ئـەو ئافرەتانـەی کـە فاحیشـە ئەنجـام دەدەن لـە ئێـوە، چـوار شـایەدیان لـێ بگـرن، ئنجـا ئەگـەر شـایەدییان لەسـەردان، لـە ماڵەکانـدا زیندانییـان بکـەن، هەتـا دەمـرن، یاخـود خـوا ڕێیەکیـان بـۆ دەبینێتـەوە، {واتـە: خـوا لـە دڵیـان دەنـێ کـە بگەڕێنـەوەو واز لـەو کارە قێزەونـە بێنـن).

هـ)- هەروەها لە ئایەتی ژمارە (١٦)ی سوورەتی (**النساء**)دا، وشەی فاحیشە بە مانای نێربازیی هاتوە، وەك دەفەرموێ: ﴿ وَٱلَّذَانِ يَأۡتِيَٰنِهَا مِنكُمۡ فَـَٔاذُوهُمَاۖ فَإِن تَابَا وَأَصۡلَحَا فَأَعۡرِضُواْ عَنۡهُمَآۗ إِنَّ ٱللَّهَ كَانَ تَوَّابٗا رَّحِيمًا ١٦ ﴾، واتە: ئەو دوو پیاوەتان کە فاحیشە ئەنجام دەدەن، (کە دیارە فاحیشەیەك دوو پیاو ئەنجامی بدەن، نێربازییە، هەروەك فاحیشەیەك لە نێوان ئافرەتاندا بە تەنیا ئەنجام بدرێ بریتیە: لە خۆ لێکخشاندنیان).

بەڵگـەی دووەم: هیـچ کام لـەم سـێ سـیاقە، ناگونجـێ تێیانـدا وشـەی: (**فاحِشـة مُبَيِّنَـة**) بـە مانـای زینـا بەکارهێنرابـێ، چونکـە:

یەکەم: ئایەتی (١٩)ی سوورەتی (**النساء**)، خوا دەفەرموێ: ئەی ئەوانەی بڕواتان هێناوە! بۆتان حەڵاڵ نیە، ئافرەتان بە زۆریی بە میرات بگرن، (واتە: ناچاریان بکەن دەستبەرداری ماڵ و سامانیان بن بۆ ئێوە)، هەروەها ڕێگەی شوکردنەوەیان لێ مەگرن، (ئنجا ئەو ئافرەتە چ کچ و خوشکە، چ خێزانە کە تەڵاقدراوە، ڕێگەی هاوسەرگیریی کردنەوەیان لێ مەگرن)، تاکو هەندێك لەو ماڵەی کە پێتان داون بتاندەنەوە، (جاری وا هەبووە پیاوێك ژنەکەی خۆی تەڵاق دەدا، دوایی نەیدەهێشت شوو بکاتەوە، یان خزمێکی خۆی نەیدەهێشت شوو بکاتەوەو دەیگوت: دەبێ ئەوەندە پارەم بدەیە، ئنجا ڕێگات دەدەم، خوا دەفەرموێ: بۆ ئەوەی هەندێك لەوەی پێتان داون، لێیان وەربگرنەوە، ڕێگرییان لێ مەکەن، پێشگیرییان لێ مەکەن، لەوەی شوو بکەنەوە)، ﴿ إِلَّآ أَن يَأۡتِينَ بِفَٰحِشَةٖ مُّبَيِّنَةٖ ١٩ ﴾النساء، مەگەر گوناهێکی ناقۆڵا بکەن، خۆ ئاشکراکەر، یان ئاشکرا، (کە مەبەست پێی ئەوەیە ئەو ئافرەتە کە لە ماڵێدایە و، ئەو پیاوە دەیەوێ دەستی لێ هەڵبگرێ، نابێ بڵێ: دەبێ ئەوەندە پارەم بدەیە، ئنجا دەستت لێ هەڵدەگرم)، مەگەر

پێکەوە نەگونجێن، ئەو ئافرەتە یاخیی بێ لە مێردەکەی و لەگەڵی نەگونجێ، (ئەو کاتە پیاوەکە بۆی هەیە هەندێك لە مارەییەکەی لێی وەربگرێتەوە، یان هەندێك ماڵی لێوەربگرێ و لە بەرانبەر ئەوەدا دەستبەرداری بێ، ئەگەر ئافرەتەکە خۆی داوا بکات کە لەو پیاوە جیابێتەوە، بەڵام ئەگەر پیاوەکە دەستپێشخەر بێ، بۆی نیە هیچی لێوەربگرێتەوە)، ﴿وَعَاشِرُوهُنَّ بِٱلْمَعْرُوفِ ١٩﴾النساء، لەگەڵیشیاندا بە چاکە مامەڵە بکەن.

ئاشکراشە لێرەدا ناگونجێ مەبەست لە: (**فَاحِشَة مُبَيِّنَة**) زینا بێ، چونکە پارە وەرگرتن لەبەرانبەر ئەوەدا هێندە ناشیرینە، نامەوێ لەم تەفسیرەدا وشەو تەعبیرەکەی بڵێم!.

دووەم: هەروەها لە سوورەتی (**الأحزاب**)دا، هیچ ماقووڵ نیە و، گونجاو نیە خوای کاربەجێ بە هاوسەرانی بەڕێزی پێغەمبەر ﷺ بفەرموێ: هەر کامێك لە ئێوە زینا بکات! خوا شتی وا لەگەڵ هاوسەرانی پێغەمبەردا ﷺ نافەرموێ، ئنجا هۆی هاتنە خواری ئایەتەکانیش ئەوە نەبووە، هۆی هاتنە خواری ئایەتەکان ئەوە بووە کە هاوسەرانی پێغەمبەر ﷺ، پێغەمبەریان ﷺ هەڵپێچاوە، بۆ ئەوەی نەفەقەیان بۆ زیاد بکات و، لە رووی خۆشگوزەرانیی دنیاوە زیاتر دەستیان ئاوەڵا بکات، یاخود لە بارەی هەوێدارییەوە دڵی پێغەمبەریان ﷺ نیگەران و بێزار کردوە، بە بەڵگەی ئەوە کە دواییش خوا دەفەرموێ: ﴿وَمَن يَقْنُتْ مِنكُنَّ لِلَّهِ وَرَسُولِهِۦ وَتَعْمَلْ صَٰلِحًا نُّؤْتِهَآ أَجْرَهَا مَرَّتَيْنِ وَأَعْتَدْنَا لَهَا رِزْقًا كَرِيمًا ٣١﴾، واتە: هەر کامێك لە ئێوە ملکەچ بێ بۆ خواو پێغەمبەرەکەی ﷺ، کەواتە: ئەوەی پێشێیان بریتی بووە لە سەرپێچیی، چونکە ملکەچ بوون، پێچەوانەکەی سەرپێچییە، کەواتە: (**فَاحِشَة مُبَيِّنَة**) واتە: یاخیبوون و ڕەفتار خراپ بوون.

سێیەم: ئایەتەکەی سوورەتی (**الطلاق**) کە باسی تەڵاقە، کە خوا دەفەرموێ: ئەی پێغەمبەر! ﷺ هەر کاتێ ئافرەتانتان تەڵاقدا لە پێش عیددەکەیانەوە تەڵاقیان بدەن، واتە: لە پاکییەکدا کە نەچووبنە لایان، وەك توێژەرەوانی قورئان گوتوویانە: (**طَلِّقوهنَّ مُسْتَقْبلاَتٍ لعدتِهنَّ أي: فِي طُهرٍ لَمْ تجَامعوهُنَّ فيه**)، لە پاکییەکدا کە نەچووبنە لایان،

عیددەش بژمێرن و، پارێز لە پەروەردگارتان بکەن و، لە ماڵەکانیان دەریان مەکەن، با خۆشیان نەچنە دەر، مەگەر گوناهێکی ناقۆڵا و خۆ ئاشکراکەر بکەن.

کە بە تەئکید لێرەدا مەبەست ئەوە نیە مەگەر زینا بکەن! بەڵکو مەبەست ئەوەیە مەگەر ئەو ئافرەتە مێردەکەی بێزار بکات، کەس و کاری مێردەکەی بێزار بکات، ڕەوشت و ڕەفتارو ئاکاری خراپ بێ، ئەو کاتە حەقی مانەوەی لە ماڵەکەیدا - دوای ئەوەی تەڵاقدراوە - ئەو حەقەی دەفەوتێ، بە هۆی ئەوەوە کە هەڵناکات و مەدار ناکات لەگەڵ مێردەکەیدا، یاخود لەگەڵ کەس و کاری مێردەکەی و بێزاریان دەکات، مێردەکە بۆی هەیە بڵێ: بچۆ دەرێ.

کەواتە: (**فَاحِشَة مُبَيِّنَة**) لەو سێ سیاقەدا کە هەر لەو سێ شوێنەشدا لە قورئاندا هاتوە، ناگونجێ بە مانای زینا بێ.

ئنجا کردەوەکانی زینا و نێربازیی و سوحاق، خۆیان لە زاتی خۆیاندا دزێو خراپ و قێزەونن و، قێزەونیی و خراپییان ئاشکرایە و، خۆ ئاشکراکەرە، (**مُبَيِّنَة، مُبَيَّنة**)یە و حەوجێیان بە سیفەتی (**مُبَيِّنَة و مُبَيَّنة**) نیە، بخرێتە پاڵیان، بەڵام ئەوە یاخیبوون و ڕەفتار خراپییە کە پێویستیی بەوە هەیە، دیارو خۆ دیارخەر (**مُبَيَّنَة، مُبَيِّنَة**) بێ، چونکە لە ئەسڵدا یاخیبوونی ژن لە مێردەکەی و، دەمەوەربوونی و، بێزارکردنی بۆ مێردەکەی، شتێکی ڕێژەیی (**نسبية**)یەو، بواری مشت ومڕی تێدایە، بۆیە دەبێ خۆ ئاشکراکەربێ (**مُبَيِّنَة**)بێ یاخود ئاشکراو ڕوون بێ (**مُبَيَّنة**)بێ، ئەو ڕەفتار خراپییەو ئەو یاخیبوونە.

مەسەلەی سێیەم:

چەند ڕێنماییەكی گرنگ و بنەڕەتیی بۆ هاوسەرانی پێغەمبەر ﷺ لە بارەی هەڵس و كەوتیان لە كۆمەڵگادا و، لە بواری قسەكردن و چوونە دەرو پەرستشەكانیان و، فەرمان پێكرانیان بە خوێندنەوەی قورئان:

خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ يَٰنِسَآءَ ٱلنَّبِيِّ لَسۡتُنَّ كَأَحَدٖ مِّنَ ٱلنِّسَآءِ إِنِ ٱتَّقَيۡتُنَّ فَلَا تَخۡضَعۡنَ بِٱلۡقَوۡلِ فَيَطۡمَعَ ٱلَّذِي فِي قَلۡبِهِۦ مَرَضٞ وَقُلۡنَ قَوۡلٗا مَّعۡرُوفٗا ٣٢ وَقَرۡنَ فِي بُيُوتِكُنَّ وَلَا تَبَرَّجۡنَ تَبَرُّجَ ٱلۡجَٰهِلِيَّةِ ٱلۡأُولَىٰۖ وَأَقِمۡنَ ٱلصَّلَوٰةَ وَءَاتِينَ ٱلزَّكَوٰةَ وَأَطِعۡنَ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥٓۚ إِنَّمَا يُرِيدُ ٱللَّهُ لِيُذۡهِبَ عَنكُمُ ٱلرِّجۡسَ أَهۡلَ ٱلۡبَيۡتِ وَيُطَهِّرَكُمۡ تَطۡهِيرٗا ٣٣ وَٱذۡكُرۡنَ مَا يُتۡلَىٰ فِي بُيُوتِكُنَّ مِنۡ ءَايَٰتِ ٱللَّهِ وَٱلۡحِكۡمَةِۚ إِنَّ ٱللَّهَ كَانَ لَطِيفًا خَبِيرًا ٣٤ ﴾.

شیكردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە شازدە بڕگەدا:

١)- ﴿ يَٰنِسَآءَ ٱلنَّبِيِّ ﴾، ئەی ئافرەتانی پێغەمبەر! ﷺ كە مەبەست پێی هاوسەرانی بەڕێزیەتی.

٢)- ﴿ لَسۡتُنَّ كَأَحَدٖ مِّنَ ٱلنِّسَآءِ إِنِ ٱتَّقَيۡتُنَّ ﴾، ئەگەر پارێزكار بن، وەك هیچ كام لە ئافرەتان نین، واتە: پێگەی ئێوە، ڕێزو حورمەتی ئێوە، بەرزترە لە هی ئافرەتانی ئاسایی، بۆیە ئەركیشتان قورسترە و، ئەگەر گوناهو لادان بكەن، سزاشتان قورسترەو ئەگەر چاكەش بكەن، پاداشتتان زیاترە.

٣)- ﴿ فَلَا تَخۡضَعۡنَ بِٱلۡقَوۡلِ ﴾، كە قسە دەكەن، قسەكەتان با بە نەرمیی و ملكەچانە نەبێ.

كە دەفەرموێ: ﴿ فَلَا تَخۡضَعۡنَ بِٱلۡقَوۡلِ ﴾، (**البَاءُ: فِي بالقَوْلِ، يَجُوزُ أَنْ تَكُونَ للتعديةِ بِمَنْزِلَةِ همزة التعدية أي: فَلاَ تُخضِعْنَ القَوْلَ**)، یانی: قسە بەلای ملكەچییدا مەكەن، قسەیەك مەكەن كە قسەكە ملكەچانەو زەبوونانە بێ.

تەعبیری: قسـەی ملکەچانـە مەکـەن، ئاماژەیـە بـۆ ئاگادارکردنەوەیـان لـەوە کـە زیـاد بـێ لـە حاڵـەتی ئاسـایی قسـەی ئافرەتـان، ئافرەتـان بـۆ خـۆی دەنگیـان نـەرم و ناسکە، بـەڵام بـا بـە ئەنقەسـت دەنگـی خۆیـان نـەرم و ناسـك نەکـەن، وا نەکـەن کـە لایـەنی بەرانبـەر لێیـان، وە تەمـاع بکـەوێ.

کـە دەفەرمـوێ: ﴿لَسْتُنَّ كَأَحَدٍ مِّنَ ٱلنِّسَآءِ إِنِ ٱتَّقَيْتُنَّ﴾، وا باشـترە لەسـەر (**إن اتقيـتن**) بوەسـتی و وەسـتان (وقـف) لـەوێ بـێ، نـەك بگوتـرێ: ﴿إِنِ ٱتَّقَيْتُنَّ فَلَا تَخْضَعْنَ بِٱلْقَوْلِ﴾، ئەگـەر ویسـتتان پارێـز لـە خـوا بکـەن، قسـەی نـەرم و ناسـك مەکـەن، ئـەو مانایـە بـاش نیـە، بەڵکـو مانـای ڕاسـتر ئەوەیـە کـە ئێـوە وەك هیـچ کام لـە ئافرەتـان نیـن، ئەگـەر پارێـز بکـەن، دوایـی دەفەرمـوێ: ﴿فَلَا تَخْضَعْنَ بِٱلْقَوْلِ﴾، قسـەی نـەرم و ناسـك مەکـەن.

٤)- ﴿فَيَطْمَعَ ٱلَّذِى فِى قَلْبِهِۦ مَرَضٌ﴾، کە سەرەنجام ئەو کەسەی دڵی نەخۆشیی تێدایە، نەخۆشیی گومان و دوو دڵیی، یان نەخۆشیی داوێن پیسیی و خراپەی تێدایە، وە تەماع بکەوێ، دیارە (**فيطمع**) پەیوەستە بە شتێکەوە، بەڵام لەبەر ڕێزو حورمەتی هاوسەرانی پێغەمبەر ﷺ قرتێنراوە، یانی: (**فَيَطْمَعُ فيكنَّ الَّذي فِي قَلبهِ مَرَض**) لێتان وە تەماع بکەوێ و، تەماعتان تێ بکات، ئەو کەسەی دڵی نەخۆشیی تێدایە.

٥)- ﴿وَقُلْنَ قَوْلًا مَّعْرُوفًا﴾، قسەیەکی پەسند و چاك و زانراو بکەن، (**المَعْرُوفُ: مَا يَأْلِفُهُ النَّاس بحَسَبِ العُرْفِ العَام: شَكْلاً وَمَضْمُوناً**) کە دەفەرموێ: قسەی پەسند بکەن، قسەی بە چاك زانراو، بکەن، یانی: ئەوەی کە بە پێی باوی خەڵك، هەم لە ڕووی نێوەڕۆکەوە و، هەم لە ڕووی شێوازی قسەکەوە، چاك و ڕێك بێ.

٦)- ﴿وَقَرْنَ فِى بُيُوتِكُنَّ﴾، لە ماڵەکانی خۆشتاندا نیشتەجێ بن.

(**قَـرْن**) خوێنراویشـەتەوە: (**قِـرْنَ**)، هەردووکیـان بـە مانـای نیشـتەجێ بـوون و، بـەردەوام بـوونی، لـە ماڵـەوە بـوون، دێـن، یاخـود (**قِـرْن**) دەشـگونجێ لـە (**الوَقَـار**) ەوە هاتبـێ و، دەشـگونجێ: (**أَقْـرِرْنَ عيونـاً فِي بيُوتِكُـنَّ**)، دڵتـان خۆشـبێ لـە ماڵـەکانی

خۆتانـدا و، دەشـگونجێ لـە سـەقامگیر بـوون (**الإِسْـتِقْرَار**)ەوە هاتبـێ، واتە: نیشـتەجێ بـن لـە ماڵـەکانی خۆتانـدا.

وشـەی (**بيوت**)یـش، هـەم لێـرە هـەم لـە شـوێنەکانی دیکـەش، هـەم بـە (**بُيـوت**) بـە بـۆر (**ضَمَّـة**)ی (**ب**) و بـە (**بيـوت**) بـە ژێـر (**کـسرة**)ی (**ب**) خوێنراوەتـەوە، (**بِيُـوت**) کـۆی (**بيـتْ**)ە، ئەویـش ئـەو شـوێنەیە کـە مـرۆڤ شـەو تێیـدا دەخـەوێ.

٧)- ﴿ وَلَا تَبَرَّجْنَ تَبَرُّجَ ٱلْجَٰهِلِيَّةِ ٱلْأُولَىٰ ﴾، وەك خۆپێشاندانی نەفامیی یەکەم خۆتان پێشان مەدەن، واتە: جوانیی خۆتان دەرمەخەن، (**التَّبَرُّجُ: إِظْهَارُ المَرْأَةِ مَحَاسِن ذَاتِهَا وَثِيَابِهَا وَحُلِيِّهَا بِمَرْأى الرِّجَال**)، (**تبرّج**) بریتیە لەوە کە ئافرەت جوانییەکانی خۆی دەربخات، جوانیی جەستەی، یاخود جوانیی پۆشاکی، یان خشڵەکەی، بە شێوەیەك کە پیاوان ببینن.

کـە دەفەرمـوێ: ﴿ تَبَرُّجَ ٱلْجَٰهِلِيَّةِ ٱلْأُولَىٰ ﴾، زانایـان زۆریـان قسـە لـەو بـارەوە کـردوە، هەندێکیـان گوتوویانـە: مەبەسـت پێـی نەفامیـی دوای (**نـوح**)ە، هـی دووەمیشـیان هـی پێـش ئیسـلامە، هەندێکیـش دەڵێـن: (**الجَاهِلِيـةِ الأُولى**) سـەردەمی نەفامییـە، کـە پێـش ئیسـلام و دوای نـووح و هەمـوو ڕۆژگارو چاخـەکان دەگرێتـەوە، منیـش ئـەو ڕایـەی دووەمیانـم پـێ پەسـندترە.

٨)- ﴿ وَأَقِمْنَ ٱلصَّلَوٰةَ ﴾، هەروەها نوێژ بەرپا بکەن.

٩)- ﴿ وَءَاتِينَ ٱلزَّكَوٰةَ ﴾، دیسان زەکات بدەن.

١٠)- ﴿ وَأَطِعْنَ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥٓ ﴾، فەرمانبەریی خواو پێغەمبەرەکەی ﷺ بکەن، واتە: ئەوەی کە لەسەری بوون، لەسەری بەردەوام بن، ئەگەرنا وەنەبێ تازە نوێژ بکەن و زەکات بدەن و، تازە گوێڕایەڵیی خواو پێغەمبەرەکەی بکەن!.

ئنجا دوایی حیکمەتی ئەوە دەردەخات و دەفەرموێ:

١١)- ﴿ إِنَّمَا يُرِيدُ ٱللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنكُمُ ٱلرِّجْسَ أَهْلَ ٱلْبَيْتِ ﴾، بە دڵنیایی خوا دەیەوێ پیسییتان لێ لابەرێ، ئەی خاوەنانی ماڵەکە (ماڵی پێغەمبەر).

(الرِّجْس) واتـە: پیسـییەك كە لاشـەی مـرۆڤ قێـزەون دەكات، لێـرەدا خوازراوەتەوە بـۆ گوناهـو نـا تەواوییـە ئایینییـەكان كـە ڕووحی مـرۆڤ پیـس دەكەن.

ڕانـاوی نێرینـەشی بەكارهێنـاوە، لەبـەر ئـەوەی پێغەمبـەر ﷺ خـاوەنی ماڵەكەیـەو ڕاناوی نێرینـە بـۆی بـەكاردێ، ئـەوەش **(تغليـب)**ە، چونكـە هـەر كات كۆمەڵێـك پیاوو ئافـرەت پێكـەوە بـوون، ڕانـاوی نێرینـە بـەكاردێ، وەك زاڵكـردنی نێرینـان لەسـەر مێینـان **(تَغْليـبُ الذكُـور عَـلَى الإِنَـاث)**، ئەمـە بنچینەیـەكی گشـتیی زمـانی عەرەبییـە، یاخـود: ئـەوە بـەس ڕێـزو بـە مەزنگرتنـی پێگـەو مەقامـی هاوسـەرانی پێغەمبـەرە، وەك لــە ســوورەتی **(هــود)**دا، فریشــتەكان بــە ســارە خاتــوون دەڵێــن: ﴿ رَحْمَتُ ٱللَّهِ وَبَرَكَٰتُهُۥ عَلَيْكُمْ أَهْلَ ٱلْبَيْتِ ﴿٧٣﴾ ﴾، كـە بـە تەئكیـد دوێنراوەكـە سـارە خاتوونـە، چونكـە لەوێـدا خـوا دەفەرمـوێ: ﴿ وَٱمْرَأَتُهُۥ قَآئِمَةٌ فَضَحِكَتْ فَبَشَّرْنَٰهَا بِإِسْحَٰقَ وَمِن وَرَآءِ إِسْحَٰقَ يَعْقُوبَ ﴿٧١﴾ قَالَتْ يَٰوَيْلَتَىٰٓ ءَأَلِدُ وَأَنَا۠ عَجُوزٌ وَهَٰذَا بَعْلِى شَيْخًا إِنَّ هَٰذَا لَشَىْءٌ عَجِيبٌ ﴿٧٢﴾ قَالُوٓاْ أَتَعْجَبِينَ مِنْ أَمْرِ ٱللَّهِ رَحْمَتُ ٱللَّهِ وَبَرَكَٰتُهُۥ عَلَيْكُمْ أَهْلَ ٱلْبَيْتِ إِنَّهُۥ حَمِيدٌ مَّجِيدٌ ﴿٧٣﴾ ﴾هـود، ئنجـا وشـەی: (عَلَيْكُمْ) لەگـەڵ (أَتَعْجَبِينَ) هـەر ڕوویـان لـە یـەك دوێـنراوە، كـە سـارە خاتوونـە، لێـرەش: ﴿ إِنَّمَا يُرِيدُ ٱللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنكُمُ ٱلرِّجْسَ أَهْلَ ٱلْبَيْتِ ﴾، بـە هەمـان شـێوە مەبەسـت پێـی هاوسـەرانی بـە ڕێـزی پێغەمبـەر دایـكانی بڕوادارانـە خـوا لێیـان ڕازی بـێ.

١٣)- ﴿ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا ﴾، هەروەها (خوا دەیەوێ) بە پاككردنەوەیەكی تەواو پاكتان بكاتەوە.

١٤)- ﴿ وَٱذْكُرْنَ مَا يُتْلَىٰ فِى بُيُوتِكُنَّ مِنْ ءَايَٰتِ ٱللَّهِ وَٱلْحِكْمَةِ ﴾، یادیش بكەنەوە (یاخود بخوێننەوە)، ئەوەی لە ماڵەكانتان دەخوێنرێتەوە، لە ئایەتەكانی خواو لە حیكمەت.

١٥)- ﴿ إِنَّ ٱللَّهَ كَانَ لَطِيفًا خَبِيرًا ﴾، بە ڕاستیی خوا پەنهانزانی شارەزایە.

لـە ڕاسـتییدا هـەر كەسـێك تەماشـای ئایەتـەكان بـكات، زۆر بـە ڕوونیـی دیـارە، كـە بـە گشـتیی ڕوویـان لـە هاوسـەرانی پێغەمبەرە، تەنیـا شـتێك بویسـترێ وەك گێچەڵێك بە

لێتێگەیشتنی ئەو ئایەتانە بکرێ، ئەوەیە کە دەفەرموێ: ﴿إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا﴾، ئەویش وێنەمان هەیە لە قورئاندا، لە سوورەتی (**هود**)دا: ﴿رَحْمَتُ اللَّهِ وَبَرَكَاتُهُ عَلَيْكُمْ أَهْلَ الْبَيْتِ ﴿٧٣﴾﴾ هود، لێرەشدا ڕاناوی نێرینە بەکارهاتوە بۆ سارە خاتوون، خێزانی (**خليل الله**) ئیبراهیم، ئەگەرنا ناگونجێ ئەو ڕاناوانەی پێشێ هەموویان ڕوویان لە کۆی هاوسەرانی بەڕێزی پێغەمبەر ﷺ بێ و، ئەوانەی دواییش هەموویان، بەڵام لەو نێوەڕاستەدا، جگە لە هاوسەرانی پێغەمبەر ﷺ مەبەست بێ، ئەوە شتێکی زۆر بێ جێیە!

چونکە فەرمایشتی خوا وەك ئاڵقەکانی زنجیر یەکدی دەبەستنەوە، (هەر تیرە لە کەندالێك نیە)، پاشان کە خوا دەفەرموێ: ﴿إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا﴾، ئەم هۆکار دۆزیی (تعليل)ە، بۆ ئەو قسانەی پێشێ دەهێنرێتەوە، کە دەفەرموێ: ئەی هاوسەرانی پێغەمبەر ﷺ! ئێوە وەك هیچ کام لە ئافرەتان نین، ئەگەر پارێز بکەن، قسەی نەرم و ناسك مەکەن، تاکو کەسێکە کە دڵی نەخۆشییەکی تێدایە، تەماعتان تێ بکات و، قسەی پەسندو باش بکەن و، لە ماڵەکانی خۆتاندا نیشتەجێ بن و، وەك نەفامیی یەکەم، خۆتان پێشان مەدەن، نوێژ بەرپا بکەن و، زەکات بدەن و فەرمانبەریی خواو پێغەمبەرەکەی بکەن ﷺ ئنجا ئەوە هەمووی بۆچی؟ ﴿إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا﴾، چونکە ئەی خاوەنانی ماڵ! ئەی ئافرەتەکان! خوا دەیەوێ پیسییتان لێ لابەرێ، واتە: پیسی مەعنەویی، ﴿وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا﴾، هەروەها بە پاککردنەوەیەکی چاك، پاکتان بکاتەوە، بە هۆی پابەندیی بە شەریعەتەوە، دوایی دیسان دەفەرموێ: ﴿وَاذْكُرْنَ مَا يُتْلَىٰ فِي بُيُوتِكُنَّ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ وَالْحِكْمَةِ﴾، هەروەها ئەوەی کە لە ماڵەکانتاندا دەخوێنرێتەوە، لە ئایەتەکانی خواو لە حیکمەت، بیخوێننەوە، یادی بکەن، فێری بن، ﴿إِنَّ اللَّهَ كَانَ لَطِيفًا خَبِيرًا﴾، بە دڵنیایی خوا پەنهانکاری شارەزایە.

بە نسبەت ئەوە شەوە کە لە سوننەتدا هاتوە، کە پێشتر چەند دەقێکمان لەو بارەوە هێنان، ئەوە ئەوپەڕی بریتیە: لە پەیوەستکردنی پێغەمبەر ﷺ بۆ

ئەو چوار کەسە، واتە: (**عَلِي، فَاطِمة، حَسَن، حُسَيْن**) خوا لێیان ڕازیبێ، بە هاوسەرەکانیەوە، بەڵام مەبەستی ئایەتەکان، هاوسەرانی بەڕێزی پێغەمبەرە ﷺ، سیاقەکە هەمووی لە بارەی ئەوانەوەیە، بەسەرهاتەکەو هۆی هاتنە خواریش لە بارەی ئەوانەوەیەو، ڕواڵەتی ئایەتەکانیش بەس ئەوان دەگەیەنێ، بەڵام کە لە سوننەتدا هاتوە پێغەمبەر ﷺ (**عَلِي و فَاطِمة و حَسَن و حُسَيْن**) خوا لێیان ڕازیبێ عەبایەك، پۆشاکێکی بەسەردا داون و دوعای بۆ کردوون: ئەی خوایە! ئەوانە خێزانی منن پاکیان بکەوە، واتە: ئەوانەش لە میانی خێزان و هاوسەرانی مندان، لە نێو ماڵەکەی مندان، ئەوانەش پاکبکەوە، وەك چۆن هاوسەرەکانم بە هۆی پابەندیی بە شەریعەتەوە، بە هۆی ئیمان و تاعەت و عیبادەت و ڕۆژوو زەکات و قورئان و شوێنکەوتنی قورئان و سوننەتەوە، پاکیان دەکەیەوە، ئەو چوارانەش لە ڕیزی ئەوانەدا پاکبکەوە، هەروەك چۆن خوای پەروەردگار حەرەمی مەککەی داناوە، بەڵام پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: ئەوە منیش مەدینەم حەرامکرد، یانی: وەك چۆن خوای پەروەردگار، یان ئیبراهیم مەککەی حەرام کردوەو کردوویەتی بە حەرەم، منیش ئەوە مەدینەم کرد بە حەرەم، واتە: مەدینەشی بە مەککەوە پەیوەست کرد.

ئنجا بە دڵنیایی ئەوەی شیعە دەیڵێن: (بە تایبەت شیعەی دوازدە ئیمامیی) کە هەڵدەستن بە زەوتکردنی چەمکی (**أهل البيت**)، بۆ ئەو چوار کەسە و، دوور خستنەوەی لە هاوسەرانی بەڕێزی پێغەمبەر ﷺ، ئەوە دژی قورئانە، ئەو دەقەش کە پێی دەگوترێ: فەرموودەی پۆشاك (**حَدِيثُ الكِسَاء**) لەگەڵ ئایەتەکاندا دژ نیە، بەڵکو پێغەمبەر ﷺ ویستوویەتی تێمان بگەیەنێ کە ئایەتە موبارەکەکان بە شێوەیەکی ڕاستەوخۆ هاوسەرەکانی دەگرنەوە و، بە شێوەیەکی ناڕاستەوخۆ ئەو خزمە نیزیکانەشی دەگرنەوە، ئنجا گریمان ئەو دەقەی سوننەت لەگەڵ ئایەتەکەدا دژ بوەستێ، یەکسەر دەبێ بە دیواری دابدەین، چونکە مەحاڵە پێغەمبەر ﷺ شتێك بفەرموێ، کە لەگەڵ فەرمایشتی خوادا دژ بوەستێ.

مەسەلەی چوارەم:

بەراوردکردنی پیاوان و ئافرەتان لە دە (١٠) خەسڵەتی گەورەو گرنگیاندا: ملکەچیی، ئیمان، بۆ خوا زەبوونیی، ڕاستیی، ترس و بیم بەرانبەر بە خوا، خێرکردن، خۆڕاگریی، ڕۆژووگرتن، داوێنپاكیی، زۆر یادی خوا كردن:

خوا دەفەرموێ: ﴿إِنَّ ٱلْمُسْلِمِينَ وَٱلْمُسْلِمَٰتِ وَٱلْمُؤْمِنِينَ وَٱلْمُؤْمِنَٰتِ وَٱلْقَٰنِتِينَ وَٱلْقَٰنِتَٰتِ وَٱلصَّٰدِقِينَ وَٱلصَّٰدِقَٰتِ وَٱلصَّٰبِرِينَ وَٱلصَّٰبِرَٰتِ وَٱلْخَٰشِعِينَ وَٱلْخَٰشِعَٰتِ وَٱلْمُتَصَدِّقِينَ وَٱلْمُتَصَدِّقَٰتِ وَٱلصَّٰٓئِمِينَ وَٱلصَّٰٓئِمَٰتِ وَٱلْحَٰفِظِينَ فُرُوجَهُمْ وَٱلْحَٰفِظَٰتِ وَٱلذَّٰكِرِينَ ٱللَّهَ كَثِيرًا وَٱلذَّٰكِرَٰتِ أَعَدَّ ٱللَّهُ لَهُم مَّغْفِرَةً وَأَجْرًا عَظِيمًا ﴿٣٥﴾﴾.

شیكردنەوەی ئەم ئایەتە، لە یازدە بڕگەدا:

١)- ﴿إِنَّ ٱلْمُسْلِمِينَ وَٱلْمُسْلِمَٰتِ﴾، بە دڵنیایی بۆ خوا ملكەچان لە پیاوان و، بۆ خوا ملكەچان لە ئافرەتان، واتە: پیاوانی بۆ خوا ملكەچ و، ئافرەتانی بۆ خوا ملكەچ.

٢)- ﴿وَٱلْمُؤْمِنِينَ وَٱلْمُؤْمِنَٰتِ﴾، پیاوانی بڕوادار و، ئافرەتانی بڕوادار.

٣)- ﴿وَٱلْقَٰنِتِينَ وَٱلْقَٰنِتَٰتِ﴾، پیاوانی گوێڕایەڵ و فەرمانبەر و، ئافرەتانی گوێڕایەڵ و فەرمانبەر (بۆ خوا).

٤)- ﴿وَٱلصَّٰدِقِينَ وَٱلصَّٰدِقَٰتِ﴾، پیاوانی ڕاست، (نەك هەر ڕاستگۆ، بەڵكو دڵیان ڕاستە و زمانیان ڕاستەو كردەوەیان ڕاستەو پەنهانیان ڕاستەو ئاشكرایان ڕاستەو، لەگەڵ خواو خۆیان و خەڵكدا ڕاستن)و ئافرەتانی ڕاست.

٥)- ﴿وَٱلصَّٰبِرِينَ وَٱلصَّٰبِرَٰتِ﴾، پیاوانی خۆڕاگر و پشوو درێژ و، ئافرەتانی خۆڕاگرو پشوو درێژ، لە سوورەتی (**البقرة**)دا، دەفەرموێ: ﴿وَٱلصَّٰبِرِينَ فِى ٱلْبَأْسَآءِ وَٱلضَّرَّآءِ وَحِينَ

ﭐلۡبَأۡسِۗ ﴿١٧٧﴾ ﴾البقرة، واتە: خۆڕاگران لە کاتی نەدارییدا و، لە کاتی نەخۆشیی و ناخۆشییدا و، لە کاتی جەنگ و ڕووبەڕوو بوونەوەدا.

٦)- ﴿ وَٱلۡخَٰشِعِينَ وَٱلۡخَٰشِعَٰتِ ﴾، پیاوانی بە ترس و بیمەوە بۆ خوا ملکەچ و، ئافرەتانی بە ترس و بیمەوە بۆ خوا ملکەچ.

٧)- ﴿ وَٱلۡمُتَصَدِّقِينَ وَٱلۡمُتَصَدِّقَٰتِ ﴾، پیاوانی خێرکەرو ماڵی خۆ بەخشەر و، ئافرەتانی خێرکەرو ماڵی خۆ بەخشەر.

٨)- ﴿ وَٱلصَّٰٓئِمِينَ وَٱلصَّٰٓئِمَٰتِ ﴾، پیاوانی ڕۆژووگرو، ئافرەتانی ڕۆژووگر.

٩)- ﴿ وَٱلۡحَٰفِظِينَ فُرُوجَهُمۡ وَٱلۡحَٰفِظَٰتِ ﴾، پیاوانی داوێنی خۆ پارێزو، ئافرەتانی داوێنی خۆپارێز (لە حەڕام).

١٠)- ﴿ وَٱلذَّٰكِرِينَ ٱللَّهَ كَثِيرٗا وَٱلذَّٰكِرَٰتِ ﴾، پیاوانی زۆر خوا یادکەرو، ئافرەتانی زۆر خوا یادکەر.

(مُجَاهِدْ) لەو بارەوە دەڵێ: {**قَالَ مُجَاهِدٌ: لَا يَكُوْن ذَاكِراً لله حَتَّى يَذْكُرَهُ قَائِماً وَجَالِسَاً وَمضْطَجَعَاً**}[1]، واتە: مرۆڤ ناچێتە ڕیزی ئەوانەوە کە یادی خوا دەکەن، تاکو یادی خوا نەکات بە پێوە و، بە دانیشتنەوەو بە ڕاکشانەوەو بە پاڵکەوتنەوە.

ئنجا ئەوانەی خاوەنی ئەو دە سیفەتەن، لە پیاوان و ئافرەتان:

١١)- ﴿ أَعَدَّ ٱللَّهُ لَهُم مَّغۡفِرَةٗ وَأَجۡرًا عَظِيمٗا ﴾، خوا لێبوردنێکی تایبەت و پاداشتێکی مەزنی بۆ داناون.

پێشتر لە هۆی هاتنە خوارەوەی ئایەتەکاندا چەند دەقێکمان هێنان، ئێستاش ئەمە دێنین: {**عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا، قَالَتْ: قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ! أَيُذْكَرُ الرِّجَالُ فِي كُلِّ شَيْءٍ، وَلَا نُذْكَرُ؟ فَأَنْزَلَ اللَّهُ: ﴿ إِنَّ ٱلۡمُسۡلِمِينَ وَٱلۡمُسۡلِمَٰتِ ... ﴾**}[2].

---

(١) الجامع لأحكام القرآن: ج١٤، ص١٥٠.

(٢) جامع البيان برقم: ٢٨٥٣٤.

واتـە: ئوممـو سـەلەمە (خـوا لێـی ڕازیبـێ) هاوسـەری بەڕێـزی پێغەمبـەر ﷺ دەڵـێ: گوتـم: ئـەی پێغەمبـەری خـوا! ئایا پیاوان لـە هەمـوو شـتێکدا بـاس دەکرێـن و، ئێمـە بـاس ناکرێیـن، (واتـە: حیکمـەتی چییـە؟) خـوا ﷻ ئـەم ئایەتـەی ناردە خـوار: ﴿إِنَّ الْمُسْلِمِينَ وَالْمُسْلِمَاتِ ...﴾.

کـە لـە هـەر دە (١٠) بـوارە سـەرەکیی دینداریـی و مسـوڵمانێتییدا: ئیسلام و ئیمان و ملکەچیـی و تـرس و بیـم لـە خـوا و بەخشـین و خۆڕاگریـی و ڕۆژوو گرتـن و داوێنـی خـۆ پاراسـتن و، یـادی خواکـردن، ئـەو دە (١٠) ئەرکـە هەمـوو لایـەن و ڕەهەنـدەکانی دیـن و ژیـن دەگرنـەوە، خـوا بـەراوردی کـردوە لـە نێـوان ئافرەتـان و پیاواندا، ئەوانـەی کـە لـە پیاوان و ئافرەتـان، خـوا لێبوردنێـك و پاداشـتێکی مـەزنی بـۆ داناون.

هەروەهـا هـەر لـەو بـارەوە ئـەم دەقـەش هەیـە: {**عَـنْ أُمِّ عُـمَارَةَ الْأَنْصَارِيَّـةِ رَضِيَ اللهُ عَنْهَـا، أَنَّهَـا أَتَـتِ النَّبِـيَّ ﷺ، فَقَالَـتْ: مَـا أَرَى كُلَّ شَيْءٍ إِلَّا لِلرِّجَـالِ، مَـا أَرَى النِّسَـاءَ يُذْكَـرْنَ بِـشَيْءٍ، فَنَزَلَـتْ:** ﴿إِنَّ الْمُسْلِمِينَ وَالْمُسْلِمَاتِ وَالْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ.... ﴿٣٥﴾﴾}، (**أخرجـه الترمـذي: ٣٢١١، وَصَحَّحَـهُ الألبـاني في صحيـح سـنن الترمـذي**).

واتـە: ئوممـو عومـارەی ئەنصارییـی (خـوا لێـی ڕازیبـێ) هاتـە لای پێغەمبـەری خـوا ﷺ گـوتی: بۆچـی دەبینـم هەمـوو شـتێك بـەس بـۆ پیـاوان بـاس دەکرێـت، ئافرەتـان بـاس ناکرێـن؟ ئنجا ئـەو ئایەتـە موبارەکـە هاتـە خـوار: ﴿إِنَّ الْمُسْلِمِينَ وَالْمُسْلِمَاتِ وَالْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ ...﴿٣٥﴾﴾.

دیـارە ئافرەتـان ئـەو کاتـەش ئـەو هەسـتەیان هـەر هەبـووە، کـە وەك پیـاوان حیسـاب ناکرێـن، یاخـود بـە پێگەیـەکی کەمـتر دادەنرێـن، دوایـی خـوای بـەرز ئـەو وەهمـەی بـۆ ڕەواندوونـەوە و، ئـەو ڕاسـتییەی بـۆ ڕوونکردنـەوە، کە نەخێـر نێرایەتیی و مێیایەتیـی نابێتـە هـۆی بەرزیـی و نزمیـی مرۆڤـەکان، بەڵکـو ئـەو سـیفەتانەیانن، ئـەو کردەوانەیانـن کـە خۆیـان ئەنجامیـان دەدەن، دەبنـە هـۆی بەرزبوونیـان، یاخـود نـزم بوونیـان، بـەڵام ڕەگەزیـان بـە دەسـت خۆیـان نیـە، تاکـو خـوا ﷻ بیکاتـە هـۆکاری بەرزییـان، یـان نزمییـان، نـە پیـاو بـە هـۆی نێـر بوونیـەوە، چـاك دەبـێ،

نە ئافرەت بە هۆی مێینە بوونیەوە، خراپ دەبێ، هەروەها بە پێچەوانەشەوە، بەڵکو ئەوەی کە مرۆڤ چاك دەكات نێر بێ، یان مێ، کردەوەی باشیەتی، ئەوەی کە خراپیشی دەكات، کردەوەی خراپیەتی.

کەواتە: ئەو ئایەتە موبارەکە یەکسانیی پیاوان و ئافرەتان، لە ئەرکە شەرعییەکەیاندا بە گشتیی دەخاتە ڕوو:

١- (إسلام): ﴿إِنَّ ٱلْمُسْلِمِينَ وَٱلْمُسْلِمَٰتِ﴾، کە پێنج پایەکانی ئیسلام دروشمە سەرەکییەکانی مسوڵمانەتیین، وەك پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: {**بُنِيَ الإِسْلَامُ عَلَى خَمْسٍ: شَهَادَةِ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ، وَأَنَّ مُحَمَّداً عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ، وَإِقَامِ الصَّلَاةِ، وَإِيتَاءِ الزَّكَاةِ، وَحَجِّ البَيْتِ، وَصَوْمِ رَمَضَانَ**} (**أخرجه البخاري: ٨، ومسلم: ١٦، عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا**)، واتە: ئیسلامەتیی لەسەر پێنج پایان بنیات نراوە: شایەدیی دان بەوە کە جگە لە خوا هیچ پەرستراو نین و، موحەممەد ڕەوانەکراوی خوایە و، نوێژ بەرپاکردن و، زەکات دان و، حەجکردنی ماڵی خوا و، ڕۆژوو گرتنی مانگی ڕەمەزان، ئنجا کە دەفەرموێ: ﴿إِنَّ ٱلْمُسْلِمِينَ وَٱلْمُسْلِمَٰتِ﴾، یانی: ئیسلامەتیی بە هەر پێنج پایەکەیەوە.

٢- (**إيمان**): ﴿وَٱلْمُؤْمِنِينَ وَٱلْمُؤْمِنَٰتِ﴾، ئیمان بە هەر شەش پایەکەی کە لە قوڕئان و سوننەتدا هاتوون، {**الإِيمَانُ: أَنْ تُؤْمِنَ بِاللَّهِ، وَمَلَائِكَتِهِ، وَكُتُبِهِ، وَرُسُلِهِ، وَالْيَوْمِ الآخِرِ، وَتُؤْمِنَ بِالْقَدَرِ خَيْرِهِ وَشَرِّهِ**} (**أخرجه البخاري: ٨، ومسلم: ١٦**)، ئیمان ئەوەیە ئیمان بێنی: بە خواو بە فریشتەکان و بە کتێبەکانی و، بە پێغەمبەرانی و، بە ڕۆژی دوایی و، بە قەدەر، کەواتە: ﴿وَٱلْمُؤْمِنِينَ وَٱلْمُؤْمِنَٰتِ﴾، واتە: ئیمان بە هەر شەش پایەکانیەوە، کە پیاوو ئافرەت تێیدا یەکسانن.

٣- (**قنوت**): ﴿وَٱلْقَٰنِتِينَ وَٱلْقَٰنِتَٰتِ﴾، واتە: گوێڕایەڵان لە پیاوان بۆ خوا و، گوێڕایەڵان بۆ خوا لە ئافرەتان، ئەمیش سەرجەم بوارەکان دەگرێتەوە.

٤- (صدق): ﴿وَٱلصَّٰدِقِينَ وَٱلصَّٰدِقَٰتِ﴾، ڕاستیی دڵ و زمان و کردەوە، ئەمیش پیاوو ئافرەت تێیدا یەکسانن.

٥- (خشوع): ﴿ وَٱلْخَـٰشِعِينَ وَٱلْخَـٰشِعَـٰتِ ﴾، واتە: ئەوانەی بە ترس و بیمەوە بۆ خوا ملکەچن، زەبوونیی دەردەبڕن، پیاوان و ئافرەتان تێیدا یەکسانن.

٦- (تصدُّق): ﴿ وَٱلْمُتَصَدِّقِينَ وَٱلْمُتَصَدِّقَـٰتِ ﴾، ئەوانەی مـاڵ و سامـانی خـۆیان دەبەخشن لە پیاوان و ئافرەتان.

٧- (صبر): ﴿ وَٱلصَّـٰبِرِينَ وَٱلصَّـٰبِرَٰتِ ﴾، خۆڕاگران لە پیاوان و ئافرەتان، خۆڕاگران لە هەژاریی و نەدارییدا، لە نەخۆشیی و ناخۆشییدا، لە جەنگ و ڕووبەڕوو بوونەوەدا، پیاوان و ئافرەتان تێیدا یەکسانن.

٨- (صـیام): ﴿ وَٱلصَّـٰٓئِمِينَ وَٱلصَّـٰٓئِمَـٰتِ ﴾، ڕۆژووگرتن، پیـاوان و ئـافرەتان تێیدا یەکسانن.

٩- (حفظ الفرج): ﴿ وَٱلْحَـٰفِظِينَ فُرُوجَهُمْ وَٱلْحَـٰفِظَـٰتِ ﴾، پیاوانی داوێنی خۆ پارێز، هەروەها ئافرەتانی داوێنی خۆ پارێز.

١٠)- (ذكر الله تعالى كثيراً): ﴿ وَٱلذَّٰكِرِينَ ٱللَّهَ كَثِيرًا وَٱلذَّٰكِرَٰتِ ﴾، پیاوانی زۆر خوا لە یادو، ئافرەتانی زۆر خوا لە یادیش یەکسانن.

هەمـوو ئەوانـەی کـە بـەو شـێوەیەن و، خـاوەنی ئـەو دە (١٠) سـیفەتەن، لـە پیـاوان و لـە ئافرەتـان، لـە نێـر ومـێ: ﴿ أَعَدَّ ٱللَّهُ لَهُم مَّغْفِرَةً وَأَجْرًا عَظِيمًا ﴾، خـوا لێبوردنێـکی تایبـەت و پاداشـتێکی مـەزنی بـۆ ئامادەکـردوون.

لە کۆتایی دا ئەم فەرمایشتەی پێغەمبەر ﷺ دێنین، دەفەرموێ:

{إِذَا اسْـتَيْقَظَ الرَّجُـلُ مِـنَ اللَّيْـلِ، وَأَيْقَـظَ امْرَأَتَـهُ، فَصَلَّيَـا رَكْعَتَـيْنِ، كُتِبَـا مِـنَ الذَّاكِرِيـنَ اللـهَ كَثِـيراً وَالذَّاكِـرَاتِ} (أخرجـه أبـو داود: ١٤٥١، والنسـائي في الكـبرى: ١٣١٠، وابـن ماجـه: ١٣٣٥، وأبـو يعـلى: ١١١٢، وابـن حبـان: ٢٥٦٩، والحاكـم: ١١٨٩، وقـال: صحيـح عـلى شرط الشـيخين، ووافقـه الذهبـي، عـن أبي سـعيد الخـدري، وأبي هريـرة).

واتە: هەر کە پیاو ژنەکەی خۆی لە شەویدا بێدارکردەوە و، پێکەوە دوو ڕکاتیان کردن، ئەو شەوە لە: ﴿وَالذَّاكِرِينَ اللَّهَ كَثِيرًا وَالذَّاكِرَاتِ﴾، لە ڕیزی ئەوانەدا دەنووسرێن، ئەو پیاوو ئافرەتانەی زۆر یادی خوا دەکەن.

ئەم ئایەتە موبارەکە بە ڕاستیی بەهێزترین بەڵگەیە، لەسەر ئەوە کە لە تەرازووی خوادا، لە پێوەری خوادا، ڕەگەز ناخوێنرێتەوە، ڕەنگ و زمان و پێگەی کۆمەڵایەتیی ناخوێنرێتەوە، ڕەچەڵەك ناخوێنرێتەوە، بەڵکو خودی مرۆڤەکە، ئیمان و عەقیدەکەی، کردەوەکەی، ڕەوشت و ئاکارەکەی، ئەوانە سەنگی مەحەك و پێوەری هەڵسەنگاندنی ئەو مرۆڤەن.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ، أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

دەرسی چوارەم

پێناسەی ئەم دەرسە

بەڕێـــــزان!

ئـەم دەرسـەمان لـە پێنج ئایەتـان پێکهاتـوە، ئایەتـەکانی: (٣٦ - ٤٠)، کـە تێیانـدا بـاسی بەسـەرهاتی زەیـد و زەینـەب و لێـك جیـا بوونەوەیـان و، مارەکـردنی خـوای کارزان زەینـەب لـە پێغەمبـەری خـوا ﷺ کـراوە.

هەروەهـا بـاسی ئـەوە کـراوە کـە کـە گەیەنـەرانی پەیامـەکانی خـوا، جگـە لـە خـوا شـەرم لـە هیـچ کـەس ناکـەن و، لـە هەمـوو دنیـا بـێ باکـن، موحەممەدیـش ﷺ کۆتایـی پێغەمبـەرانی خوایـە و، بـە هاتنـی موحەممـەد ﷺ دەرگای وەحیـی و پێغەمبەرایـەتی گاڵـە دراوەو، داخـراوەو، کۆتایـی پێهاتـوە.

﴿وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ وَلَا مُؤْمِنَةٍ إِذَا قَضَى ٱللَّهُ وَرَسُولُهُۥٓ أَمْرًا أَن يَكُونَ لَهُمُ ٱلْخِيَرَةُ مِنْ أَمْرِهِمْ ۗ وَمَن يَعْصِ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَـٰلًا مُّبِينًا ﴿٣٦﴾ وَإِذْ تَقُولُ لِلَّذِىٓ أَنْعَمَ ٱللَّهُ عَلَيْهِ وَأَنْعَمْتَ عَلَيْهِ أَمْسِكْ عَلَيْكَ زَوْجَكَ وَٱتَّقِ ٱللَّهَ وَتُخْفِى فِى نَفْسِكَ مَا ٱللَّهُ مُبْدِيهِ وَتَخْشَى ٱلنَّاسَ وَٱللَّهُ أَحَقُّ أَن تَخْشَىٰهُ ۖ فَلَمَّا قَضَىٰ زَيْدٌ مِّنْهَا وَطَرًا زَوَّجْنَـٰكَهَا لِكَىْ لَا يَكُونَ عَلَى ٱلْمُؤْمِنِينَ حَرَجٌ فِىٓ أَزْوَٰجِ أَدْعِيَآئِهِمْ إِذَا قَضَوْا۟ مِنْهُنَّ وَطَرًا ۚ وَكَانَ أَمْرُ ٱللَّهِ مَفْعُولًا ﴿٣٧﴾ مَّا كَانَ عَلَى ٱلنَّبِىِّ مِنْ حَرَجٍ فِيمَا فَرَضَ ٱللَّهُ لَهُۥ ۖ سُنَّةَ ٱللَّهِ فِى ٱلَّذِينَ خَلَوْا۟ مِن قَبْلُ ۚ وَكَانَ أَمْرُ ٱللَّهِ قَدَرًا مَّقْدُورًا ﴿٣٨﴾ ٱلَّذِينَ يُبَلِّغُونَ رِسَـٰلَـٰتِ ٱللَّهِ وَيَخْشَوْنَهُۥ وَلَا يَخْشَوْنَ أَحَدًا إِلَّا ٱللَّهَ ۗ وَكَفَىٰ بِٱللَّهِ حَسِيبًا ﴿٣٩﴾ مَّا كَانَ مُحَمَّدٌ أَبَآ أَحَدٍ مِّن رِّجَالِكُمْ وَلَـٰكِن رَّسُولَ ٱللَّهِ وَخَاتَمَ ٱلنَّبِيِّـۧنَ ۗ وَكَانَ ٱللَّهُ بِكُلِّ شَىْءٍ عَلِيمًا ﴿٤٠﴾﴾.

مانای دەقاو دەقی ئایەتەكان

{هەروەهـا هیـچ پیاوێـكی بـڕوادارو ئافرەتێـكی بـڕوادار، هـەر كات خـواو پێغەمبەرەكـەی بڕیـاری كارێكیانـدا، بۆیـان نیـە بـۆ كارەكەیـان (مـافی) سەرپشـك بوونیـان هەبـێ و، هـەر كەسـێكیش سـەرپێچیی لـە خـواو پێغەمبەرەكـەی بـكات، بێگومـان بـە گومڕاییـەكی ئاشـكرا گومـڕا بـووە ﴿٣٦﴾ (ئەی موحەممـەد!) یادیـش بكەوە كـە بـەو كەسـەت دەگـوت كـە خـواش چاكـەی لەگەڵـدا كـرد بـوو و، تـۆش چاكـەت لەگەڵـدا كـرد بـوو: هاوسـەرەكەت بگـرە (بهێڵـەوەو وازی لـێ مەهێنـە) و پارێـز لـە خـوا بكـە، ئـەوەش كـە خـوا دەرخەریـەتی (كـە بریتیـە لـە مارەكـردنی زەینـەب لـە تـۆ پـاش جیابوونـەوەی لـە زەیـد) دەتشـاردەوەو (لـە قسـەو قاڵـی) خەڵـكی دەترسـای و، خـواش شایسـتەتر بـوو كـە لێـی بـترسی! ئنجـا هـەر كات زەیـد پێویسـتیی پێـی نەمـا (بـە زەینـەب)، ئـەوە لـە تۆمـان مارەكـرد، (حیكمـەتی ئـەو یاسایەش ئەوەیـە) كـە بـڕواداران سـەبارەت بـە هاوسـەرگیریی كـردن لەگـەڵ هاوسـەران (ی تەڵاقـدراو) ی پیـاوانی بــە كــوڕ گیراویانــدا، ســەغڵەتییان لەســەر نەبــێ، هــەر كات (لێیــان جیابوونـەوەو) پێویسـتییان پێیـان نەمـاو، فەرمـانی خـواش جێبەجێكـراوە (لـە لایـەن بـڕوادارانی ڕاسـتەقینەوە) ﴿٣٧﴾ پێغەمبـەر لـەوەدا كـە خـوا بـۆی بڕیـارداوە، هیـچ سـەغڵەتیی لەسـەر نیـە (ئەمـە) یاسـای خوایـە لـەو (كۆمەڵ)انـەدا كە پێشـتر ڕابردوون و، فەرمـانی خـواش، نەخشـەیەكی دانـراوە (پێویسـتە وەك خـۆی ئەنجـام بـدرێ، لـە لایـەن بڕوادارانـەوە) ﴿٣٨﴾ (پێغەمبـەران) ئەوانـەی پەیامـەكانی خـوا دەگەیەنـن و، بـە مەزنگرتنـەوە سـامی لێدەكـەن و، جگـە لـەوی سـام لـە هیچكـەس ناكـەن و، خـواش بەسـە لێپرسـەرەوە بێـت ﴿٣٩﴾ موحەممـەد بـابی هیـچ كام لـە پیاوانتـان نیـە، بەڵكـو ڕەوانەكـراوی خـواو كۆتایـی پێغەمبەرانـەو، خـواش (هەمیشـە) بـە هەمـوو شـتێك زانـا بـووە ﴿٤٠﴾}.

شیکردنەوەی هەندێک لە وشەکان

(ٱلْخِيَرَةُ): (مَصْدَرُ تَخَيَّرَ كَالطِّيَرَة، إسْمُ مَصْدَرِ تَطَيَّر، قيْلَ لَمْ يُسْمَع فِي هَذَا الوَزْنِ غَيْرُهُمَا)، وشەی (خِيَرَة) ناوی چاوگە لە (تَخَيَّر)ەوە هاتوە، وەك (طِيَرَة) ناوی چاوگە لە (تَطَيَّرَ)ەوە هاتوە، (طِيَرَة) واتە: فاڵگرتنەوە، یان ڕەشبینیی و گەشبینیی، گوتراوە: کە لەسەر ئەم کێشە، تەنها ئەو دووە هاتوونە: (خِيَرَة) سەرپشك بوون و، (طِيَرَة) گەشبینیی و ڕەشبینیی.

(قَضَىٰ): (أي أَتَمَّ، وَاسْتَوْفَى)، واتە: پێویستیی پێی نەما، کاری پێی نەما.

(وَطَرًا): (الوَطَرُ: الحَاجَةُ المُهِمَّةُ وَالنَّهْمَةُ)، (قَضَاءُ الوَطَرِ: بُلُوغُ مُنْتَهَى مَا فِي النَّفْسِ مِنْ شَيءٍ)، (وَقِيْلَ: الوَطَرُ: الشَّهْوَةُ وَالمَحَبَّةُ)، (وَقِيْلَ: الأَرَبُ وَالحَاجَّةُ)، (وَطَر) واتە: پێویستییەکی گرنگ، ئارەزوویەك لە شتێکدا، (قَضَاءُ الوَطَر) واتە: گەیشتن بە ئەوپەڕی ئامانج، کە لە شتێکدا ئینسان ڕەچاوی کرد بێ، گوتراوە: (وَطَر) بە مانای ئارەزوو دێ، بە مانای خۆشەویستیی دێ، گوتراویشە: بە مانای پێویستیی دێ.

(حَرَجٍ): (أي: ضِيْق وإثْمْ)، واتە: (حَرَج) بە مانای سەغڵەتیی و بە مانای گوناهیش دێ.

(حَسِيبًا): (مَحَاسِبَاً أو حَافِظَاً)، (حَسِيْب) هەم بە مانای ژمێرەر دێ، هەم بە مانای پارێزەر دێ.

(وَخَاتَمَ): (إسْمُ فَاعِلٍ مِنْ خَتَم)، (خَاتَم) ناوی بکەر لە (خَتَم)ەوە هاتوە (خَتَمَ) یانی: تەواوی کرد، کەواتە: (خَاتَمْ) تەواوکار، بە (خَاتِم)یش خوێنراوەتەوە، (خَاتِم)، واتە: کۆتایی پێهێنەر، (خَاتَمْ) واتە: کۆتایی.

هۆی هاتنە خوارەوەی ئایەتەکان

١)- هۆی هاتنە خوارەوەی ئەو ئایەتەی کە خوا دەفەرموێ: ﴿وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ وَلَا مُؤْمِنَةٍ إِذَا قَضَى ٱللَّهُ وَرَسُولُهُۥٓ أَمْرًا أَن يَكُونَ لَهُمُ ٱلْخِيَرَةُ مِنْ أَمْرِهِمْ ۗ وَمَن يَعْصِ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَٰلًا مُّبِينًا ﴿٣٦﴾﴾،

لەو بارەوە ئەم گێڕراوەیە هەیە:

{عَنْ عَبْدِاللهِ بْنِ عَبَّاسَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ لِزَيْنَبَ: «إِنِّي أُرِيدُ أَنْ أُزَوِّجَكِ زَيْدَ بْنَ حَارِثَةَ، فَإِنِّي قَدْ رَضِيتُهُ لَكِ»، قَالَتْ: يَا رَسُولَ اللَّهِ! لَكِنِّي لَا أَرْضَاهُ لِنَفْسِي، وَأَنَا أَيِّمُ قَوْمِي، وَبِنْتُ عَمَّتِكَ، فَلَمْ أَكُنْ لِأَفْعَلَ، فَنَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ: ﴿وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ﴾، يَعْنِي زَيْدًا، ﴿وَلَا مُؤْمِنَةٍ﴾، يَعْنِي زَيْنَبَ، ﴿إِذَا قَضَى ٱللَّهُ وَرَسُولُهُۥٓ﴾، أَمْرًا يَعْنِي النِّكَاحَ فِي هَذَا الْمَوْضِعِ: ﴿أَن يَكُونَ لَهُمُ ٱلْخِيَرَةُ مِنْ أَمْرِهِمْ﴾، يَقُولُ: لَيْسَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ مِنْ أَمْرِهِمْ، خِلَافَ مَا أَمَرَ اللهُ بِهِ: ﴿وَمَن يَعْصِ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَٰلًا مُّبِينًا﴾ قَالَتْ: قَدْ أَطَعْتُكَ فَاصْنَعْ مَا شِئْتَ، فَزَوَّجَهَا زَيْدًا وَدَخَلَ عَلَيْهَا}[1].

ئەمە بە چەند سەنەدێك هاتوە كە دیارە لە بێهێزیی خاڵیی نین، بەڵام بە هەموویان تیشكمان بۆ دەخەنە سەر هۆكارو چۆنیەتیی دابەزینی ئەو ئایەتانە.

واتە: عەبدوڵڵای كوڕی عەبباس (خوا لێیان ڕازیبێ)، دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ بە زەینەبی فەرمووە: (كە كچە پووری خۆی بوو)[2]، فەرمووی: دەمەوێ لە زەیدت مارە ببڕم و، من ئەوم بە هاوسەر بۆ تۆ پەسند كردوە، ئەویش گوتی: ئەی پێغەمبەری خوا! ﷺ بەڵام من بۆ خۆمی بە پەسند نازانم، من ئافرەتی دیارو

---

(١) ذَكَرَهُ السّيوطِيُّ فِي «الدّر المَنْثُور» ج٦، ص١١٠، وَنَسَبَهُ لابْنِ مرْدَوَيْه، الإِستيعاب، ج٣ ص ١١٧، والطبري: (٢٨٥٣٨، ٢٨٥٣٩، ٢٨٥٤٠، ٢٨٥٤١) بأسانيد لا تخلو من ضعف.

(٢) واتە: كچی خوشكی بابی بوو، زەینەب كچی ئومەیمەیە، ئومەیمەش كچی عەبدولموتتەلیبە، عەبدولموتتەلیبیش بابی ئومەیمەو، بابی عەبدوڵلای بابی پێغەمبەر ﷺ بووە.

بێ هاوسەری خەڵکەکەی خۆمم و، کچی پوور (خوشکی بابی) تۆم، من بەوە ڕازی نیم، ئیدی ئەم ئایەتە هاتە خوارێ، کە دەفەرمووێ: ﴿وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ﴾، هیچ پیاوێکی بڕوادار بۆی نیە - کە مەبەست پێی زەیدە - {لێرەدا وایگوتوە، بەڵام لە ڕاستییدا مەبەست پێی عەبدوڵڵای برای زەینەب بووە، چونکە عەبدوڵڵا ڕازی نەبوو، ئەگەرنا زەید ڕازی بوو، ئیدی بە هەر حاڵ لێرە وا هاتوە، بەڵام ئەسڵ ئەوەیە کە زەینەب و عەبدوڵڵای برای ڕازی نەبوون و لێرەدا وشەی (زَيْدًا) بە هەڵە هاتوە}، ﴿وَلَا مُؤْمِنَةٍ﴾، هیچ ئافرەتێکی بڕوادار، کە زەینەبی کچی جەحشە (خوا لێی ڕازیبێ)، بۆیان نیە ﴿إِذَا قَضَى اللَّهُ وَرَسُولُهُ﴾، هەر کاتێ خواو پێغەمبەرەکەی ﷺ بڕیارێکیاندا، لێرەدا مەبەست مارەکردنە لەو شوێنەدا، ﴿أَن يَكُونَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ مِنْ أَمْرِهِمْ﴾، کە مافی سەرپشك بوونیان هەبێ لە بارەی کاری خۆیانەوە، واتە: مافی سەرپشك بوونیان نیە، لە کاری خۆیاندا پێچەوانەی ئەوەی خوا فەرمانی پێکردوە، ﴿وَمَن يَعْصِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا مُّبِينًا﴾، هەر کەسێکیش سەرپێچیی خواو پێغەمبەرەکەی بکات ﷺ، بە شێوەیەکی ئاشکرا گومڕا بووە، ئنجا کە ئەوە هاتە خوار، زەینەب گوتی: (قَدْ أَطَعْتُكَ فَاصْنَعْ مَا شِئْتَ)، ئەوە گوێڕایەڵم بۆت، ئەوەی کە حەزت لێیە وا بکە، ئیدی ئەویش لە زەیدی مارەکرد و، زەید گواستیەوە.

هەڵبەتە عەبدوڵڵای براشی کە زانی خوا بڕیاری داوە، ئەویش ڕازیبوو.

٢)- هۆی هاتنە خوارەوەی ئەو ئایەتەی کە خوا تێیدا دەفەرمووێ: ﴿وَإِذْ تَقُولُ لِلَّذِي أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِ وَأَنْعَمْتَ عَلَيْهِ أَمْسِكْ عَلَيْكَ زَوْجَكَ وَاتَّقِ اللَّهَ وَتُخْفِي فِي نَفْسِكَ مَا اللَّهُ مُبْدِيهِ وَتَخْشَى النَّاسَ وَاللَّهُ أَحَقُّ أَن تَخْشَاهُ فَلَمَّا قَضَى زَيْدٌ مِّنْهَا وَطَرًا زَوَّجْنَاكَهَا لِكَيْ لَا يَكُونَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ حَرَجٌ فِي أَزْوَاجِ أَدْعِيَائِهِمْ إِذَا قَضَوْا مِنْهُنَّ وَطَرًا وَكَانَ أَمْرُ اللَّهِ مَفْعُولًا ﴿٣٧﴾﴾.

لەو بارەوە، چەند گێڕدراوەیەك هاتوون، ئێمە سێیان دێنین:

أ)- {عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رضي الله عنه، قَالَ: إِنَّ هَذِهِ الْآيَةَ: نَزَلَتْ فِي شَأْنِ زَيْنَبَ بِنْتِ جَحْشٍ وَزَيْدِ بْنِ حَارِثَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا} (أخرجه البخاري: ٤٧٨٧).

واتە: ئەنەسی کوڕی مالیك ﷺ دەڵێ: ئەم ئایەتە لە بارەی زەینەبی کچی جەحش و زەیدی کوڕی حاریسەوە، خوا لێیان ڕازیبێ، هاتە خوار.

ب)- {عَنْ أَنَسٍ ﷺ قَالَ: جَاءَ زَيْدُ بْنُ حَارِثَةَ يَشْكُو زَيْنَبَ إِلَى رَسُولِ اللهِ ﷺ، فَجَعَلَ رَسُولُ اللهِ ﷺ يَقُولُ: اتَّقِ اللهَ وَأَمْسِكْ عَلَيْكَ زَوْجَكَ، قَالَ أَنَسٌ: لَوْ كَانَ رَسُولُ اللهِ ﷺ كَاتِمًا شَيْئًا لَكَتَمَ هَذِهِ الْآيَةَ، فَكَانَتْ تَفْخَرُ عَلَى أَزْوَاجِ النَّبِيِّ ﷺ تَقُولُ: زَوَّجَكُنَّ أَهَالِيكُنَّ، وَزَوَّجَنِيَ اللهُ مِنْ فَوْقِ سَبْعِ سَمَوات} (أخرجه البخاري: ٦٩٨٤).

واتە: ئەنەس ﷺ دەڵێ: زەیدی کوڕی حاریسە هات سکاڵای هەبوو لە هاوسەرەکەی زەینەب، پێغەمبەریش ﷺ هەر دەیفەرموو: پارێز لە خوا بکەو هاوسەرەکەت بهێڵەوە، (دەستی لێ بەرمەدە)، ئەنەس دەڵێ: ئەگەر پێغەمبەری خوا ﷺ هیچی شاردبایەوە، ئەم ئایەتەی دەشاردەوە، دوایی (زەینەبی کچی جەحش) شانازیی بەسەر هاوسەرانی دیکەی پێغەمبەردا دەکرد ﷺ دەیگوت: ئێوە کەس و کارتان مارەی بڕیون، بەڵام خوای بەرز لەسەرووی حەوت ئاسمانانەوە، منی مارە بڕیوە! (لە پێغەمبەر ﷺ).

ج)- {عَنْ أَنَسٍ ﷺ، قَالَ: لَمَّا نَزَلَتْ هَذِهِ الآيَةُ: ﴿وَتُخْفِي فِي نَفْسِكَ مَا ٱللَّهُ مُبْدِيهِ وَتَخْشَى ٱلنَّاسَ وَٱللَّهُ أَحَقُّ أَن تَخْشَىٰهُ﴾، فِي شَأْنِ زَيْنَبَ بِنْتِ جَحْشٍ، جَاءَ زَيْدٌ يَشْكُو، فَهَمَّ بِطَلَاقِهَا ﷺ فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ: ﴿أَمْسِكْ عَلَيْكَ زَوْجَكَ وَٱتَّقِ ٱللَّهَ ﴿٣٧﴾﴾} (أخرجه أحمد: ١٢٥٣٣، والبخاري: ٦٩٨٤، والترمذي: ٣٢١٢، وقال: صحيح، وابن حبان: ٧٠٤٥، والحاكم: ٣٥٦٣).

واتە: ئەنەس ﷺ دەڵێ: کە خوا دەفەرموێ: ﴿وَتُخْفِي فِي نَفْسِكَ مَا ٱللَّهُ مُبْدِيهِ وَتَخْشَى ٱلنَّاسَ وَٱللَّهُ أَحَقُّ أَن تَخْشَىٰهُ﴾، لە بارەی زەینەبی کچی جەحشەوە هاتە خوار، کە زەیدی هاوسەری هات بۆ لای پێغەمبەر ﷺ سکاڵای کردو ویستی تەڵاقی بدات، پێغەمبەریش فەرمووی ﷺ: ژنەکەت لە لای خۆت بهێڵەوەو، پارێز لە خوا بکە.

پێشتریش گوتمان:

زەینەب دایکی ناوی ئومەیمە بووە، کچی عەبدولموتتەلیب، کە دەکاتە خوشکی بابی پێغەمبەری خوا ﷺ (عبدالله) واتە: پووری.

ئنجا بابی زەینەب، ناوی (جەحش) بووە لە هۆزی (بەنی ئەسەد) و ئەویش لە (بەنی خوزەیمە)و، بابی هاوپەیمان بووە لەگەڵ (**بنو عبدالشمس**)دا، لە مەککە.

مانای گشتیی ئایەتەکان

خوا ﷻ لەم ئایەتانەدا باسی ڕووداوێکمان بۆ دەکات، کە ڕووداوێکی گرنگ و هەستیار بووە لە ژیانی پێغەمبەردا ﷺ، ئەویش بریتی بووە لەوە، کە دوای ئەوەی پێغەمبەری خوا ﷺ زەینەب - کە کچە پووری خۆیەتی، کچی خوشکی بابیەتی - دەیخوازێ بۆ زەیدی کوڕی حاریسە، کە کاتی خۆی کۆیلە بووەو، پێغەمبەر ﷺ کردوویەتی بە کوڕی خۆی، لە سەردەمی پێش پێغەمبەرایەتییدا، هەرچەندە زەینەب و عەبدوڵڵای برای، ناڕازیی دەبن، بەڵام دوای ئەوەی زەیدو زەینەب ماوەیەك پێکەوە دەبن، پێکەوە ناگونجێن و، زەید چەند جارێك سکاڵای خۆی لە چنگ زەینەب دەباتە لای پێغەمبەر ﷺ، ئەویش پێی دەفەرموێ: هاوسەرەکەت بگرەو بیهێڵەوە، لە حاڵێکیشدا کە خوا ﷻ بە شێوەیەك لە شێوەکان، پێغەمبەری ﷺ حاڵییکردوە کە دوای ئەوەی زەید لە زەینەب جیا دەبێتەوە، خوا دەیکاتە هاوسەری پێغەمبەر ﷺ، لەو بارەوە ئەم ئایەتانە هاتوونە خوار، کە مشت و مڕی زۆریان بە دوای خۆیاندا هێناوە.

خوا دەفەرموێ: ﴿ وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ وَلَا مُؤْمِنَةٍ ﴾، هیچ پیاوێکی بڕوادار و، هیچ ئافرەتێکی بڕوادار بۆیان نیە، ﴿ إِذَا قَضَى ٱللَّهُ وَرَسُولُهُۥٓ أَمْرًا ﴾، هەر کاتێ خواو پێغەمبەرەکەی ﷺ بڕیارێکیان دەرکرد، ﴿ أَن يَكُونَ لَهُمُ ٱلْخِيَرَةُ مِنْ أَمْرِهِمْ ﴾، کە

بە نسبەت خۆیانەوە لە کاری خۆیاندا مافی سەرپشك بوونیان هەبێ، کە ئایا ئەو فەرمان و بڕیارەی خوا، جێبەجێ بکەن یان نا؟! ﴿وَمَن يَعۡصِ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥ﴾، هەر کەسێکیش سەرپێچیی لە خواو پێغەمبەرەکەی ﷺ بکات، ﴿فَقَدۡ ضَلَّ ضَلَٰلٗا مُّبِينٗا﴾، ئەوە بە گومڕا بوونێکی ئاشکرا، گومڕا بووە.

ئنجا هەرچەندە وشەی (زَیْد)یان لە جیاتی (**عبدالله**) بەکارهێنراوە لە هەندێ ڕیوایەتاندا، بەڵام وشەی: ﴿لِمُؤۡمِنٖ﴾، مەبەست پێی عەبدوڵڵای برای زەینەبەو وشەی: ﴿مُؤۡمِنَةٍ﴾، مەبەست پێی زەینەبی کچی جەحشە، کە پێغەمبەر وەك کچە پوورێکی خۆی کە تێیڕادیوە، فەرموویەتی: تۆ مارە دەکەم لە زەیدی کوڕی حاریسە، ئەویش ڕەچەڵەك و نەسەبی خۆی پێ بەرزتر بوو لە هی وی و ڕازیی نەبوو، هەتا خوا لەسەری کردە شتێکی ئیجباریی و ناچاریی، هەڵبەتە بۆ زەینەب ئەوە شتێکی ناخۆش بووە و، هەروەها بۆ عەبدوڵڵاش، بەڵام خوا حیکمەتێکی گەورەتری لەو پێناخۆش بوونەی ئەوان لە کارەکەدا بینیوە، ئەویش بریتی بووە لە هەڵوەشاندنەوەی ئەو نەریتەی سەردەمی نەفامیی کە کاتێك پیاوێك کەسێکی کردوە بە کوڕی خۆی، دوایی لە هەموو شتێکدا وەك کوڕی خۆی مامەڵەی لەگەڵدا کردوە، بۆ وێنە: بۆی نەبووە هاوسەرێك کە هی ئەو کوڕە بووە، دوای ئەو مارەی بکات، وەك چۆن مرۆڤ ناتوانێ بووکی خۆی، واتە: هاوسەری کوڕی ڕاستەقینەی خۆی مارە بکات، بەو شێوەیە مامەڵەیان کردوە، ئنجا خوا ویستوویەتی ئەو عادەتە هەڵبوەشێنێتەوە، ئنجا بەڵێ بۆ زەینەب و برایەکەی ناخۆش بوو، بەڵام حیکمەتێکی گەورەتر لە پێناخۆش بوونی ئەوان، لە کارەکەدا هەبووە، پاشانیش خوا هەم بۆ زەینەب، هەم بۆ برایەکەی ئەوە قەرەبوو دەکاتەوە، دوای ئەوەی زەینەب لە زەید جیا دەبێتەوە، دەبێتە هاوسەری پێغەمبەر ﷺ کە شانازییەکی زۆر گەورە بووە، بۆ زەینەب و برایەکەی و بۆ خزمەکانیشی.

﴿وَإِذۡ تَقُولُ لِلَّذِيٓ أَنۡعَمَ ٱللَّهُ عَلَيۡهِ وَأَنۡعَمۡتَ عَلَيۡهِ أَمۡسِكۡ عَلَيۡكَ زَوۡجَكَ﴾، یاد بکەوە! کاتێ کە تۆ بەو کەسەت دەگوت، کە خوا ﷻ چاکەی لەگەڵدا کرد بوو، بەوە کە بە مرۆڤی خوڵقاندوەو، هیدایەتی داوەو، هێناویەتی بۆ لای

پێغەمبەر ﷺو، هاتۆتە نێو ئیسلامەوە، ﴿وَأَنْعَمْتَ عَلَيْهِ﴾ تۆش چاکەت لەگەڵدا کرد بوو، کە کۆیلە بوو، ئازادت کرد بوو، دوایی کردبووت بە کوڕی خۆت و ڕێزت لێنا بوو، دواییش کچە پووری خۆتت بۆ خواستبوو، هەرچەندە کچە پوورەکەشت پێی ناخۆش بوو لەگەڵ برایەکەی، یاد بکەوە! کاتێك کە پێت دەگوت: ﴿أَمْسِكْ عَلَيْكَ زَوْجَكَ﴾، ژنەکەت بهێڵەوە لە لای خۆت، دەستی لێ بەرمەدە.

چونکە زەید دەهاتە لای پێغەمبەری خوا ﷺ و سکاڵای دەکرد، کە زەینەب خۆی بەسەرمدا هەڵدەکێشێ، دەڵێ: ڕەچەڵەکی من لە هی تۆ بەرزترە، تۆ کۆیلە بووی و ئازاد کراوی، من واو تۆ وا، لێی بێزار بوو بوو، پێغەمبەریش ﷺ دەیفەرموو: بیهێڵەوە لە لای خۆت.

﴿وَاتَّقِ اللَّهَ﴾، پارێز لە خوا بکە، ﴿وَتُخْفِي فِي نَفْسِكَ مَا اللَّهُ مُبْدِيهِ﴾، شتێکت لە دڵی خۆتدا پەنهان دەکرد، کە خوا ﷻ دەرخەرو ئاشکراکەریەتی، کە بریتی بوو لە چی؟ بریتی بوو لەوە کە زەینەب دوایی دەبێتە هاوسەری تۆ، ئەوەی پێغەمبەر ﷺ زانیویەتی و پەنهانی کردوە لە لای خۆی، ئەوەیە کە خوا بە شێوەیەك لە شێوەکان حاڵیی کردوە کە زەینەب دوای ئەوەی لە زەید جیادەبێتەوە، دەبێتە هاوسەری پێغەمبەر ﷺ، ئەوە مانا ڕاستەکەیەتی، نەك ئەوە کە کەسانێکی دڵ نەخۆش، پێیان وایە پێغەمبەر ﷺ عاشقی زەینەب بووە و، خۆشەویستیی زەینەبی لە دڵی خۆیدا پەنهان کردوە!! بەڵام ئەوە هەر ڕێی تێناچێ، نە بێژەکانی قورئان دەیگەیەنن، نە سیاقەکەش دەیگەیەنێ و، نە لە پێغەمبەری خواش ﷺ دەوەشێتەوە، نە عەقڵ و مەنتیقیش قبووڵی دەکات.

﴿وَتَخْشَى النَّاسَ﴾، هەروەها لە خەڵك دەترسای واتە: شەرمت لە خەڵك دەکرد و، مەترسییت لێیان هەبوو، کە دوایی قسەت لەسەر بکەن و لۆمەت بکەن، ﴿وَاللَّهُ أَحَقُّ أَن تَخْشَاهُ﴾، بەڵام خوا ﷻ شایستەتر بوو کە ترست لێی هەبێ و، شەرمی لێ بکەی.

بۆیـە: ﴿ فَلَمَّا قَضَىٰ زَيْدٌ مِّنْهَا وَطَرًا زَوَّجْنَٰكَهَا ﴾، کاتێـك کـە زەید کارو پێویسـتیی پێـی نەمـا، پێویسـتیی خـۆی لـێ ئەنجامـدا، دڵـی لەسـەری نەمـا، ﴿ زَوَّجْنَٰكَهَا ﴾، ئـەوە لـە تۆمـان مـارە بـڕی، ئایـا ئـەوە حیکمەتەکـەی چییـە؟ ﴿ لِكَيْ لَا يَكُونَ عَلَى ٱلْمُؤْمِنِينَ حَرَجٌ ﴾، بـۆ ئـەوەی لەسـەر بـڕواداران هیـچ سـەغڵەتیی نەبـێ، ﴿ فِىٓ أَزْوَٰجِ أَدْعِيَآئِهِمْ ﴾، لـە مارەکردنـەوەی هاوسـەرانی ئەوانـەدا کـە کردوویانـن بـە کـوڕی خۆیـان، ﴿ إِذَا قَضَوْا۟ مِنْهُنَّ وَطَرًا ﴾، هـەر کاتـێ پێویسـتییان پێیـان نەمـا و وازیـان لێهێنـان، کـە بتوانـن مارەیـان بکەنـەوە، نـەك وەك هاوسـەری کـوڕی ڕاسـتەقینەیان مامەڵەیـان لەگەڵـدا بکـەن، وەك کچـی خۆیـان بـن، ﴿ وَكَانَ أَمْرُ ٱللَّهِ مَفْعُولًا ﴾، فەرمـان و کاری خـواش ئەنجامـدراوە.

کەواتـە: ئـەوەی خـوا ﷻ دەریخسـتوە، کـە دەفەرمـوێ: ﴿ وَتُخْفِى فِى نَفْسِكَ مَا ٱللَّهُ مُبْدِيهِ ﴾، لـە نەفسـی خۆتـدا، لەبـەر خۆتـەوە شـتێك پەنهـان دەکـەی کـە خـوا ئاشـکراکەریەتی، ئـەوەی خـوا ئاشـکرای کـردوە، هـەر ئەوەیـە کـە زەینەبی لـێ مـارە کـردوە، هیچـی دیکـەی ئاشـکرا نەکـردوە، ئنجـا حیکمەتەکـەشی بـەس ئـەوە بـووە کـە نەریتـە نەفامییەکـە هەڵبوەشـێنێتەوە، کـە هاوسـەرانی ئەوانـەی پیـاوەکان کردوویانـن بـە کـوڕانی خۆیـان، کاتـێ لێیـان جیـا دەبنـەوە، بزانـن کـە وەك ئافرەتـانی دیکـە، بۆیـان ڕەوا و حەڵاڵـن، هاوسـەرگیرییان لەگـەڵ بکـەن.

﴿ مَّا كَانَ عَلَى ٱلنَّبِىِّ مِنْ حَرَجٍ فِيمَا فَرَضَ ٱللَّهُ لَهُۥ ﴾، پێغەمبـەر ﷺ هیـچ سـەغڵەتیی لەسـەر نیـە، لـە شـتێکدا کـە خـوا بـۆی دیاریـی دەکات، بـۆی بڕیـار دەدات، ﴿ سُنَّةَ ٱللَّهِ فِى ٱلَّذِينَ خَلَوْا۟ مِن قَبْلُ ﴾، ئـەوەش یاسـای خوایـە لـە گەلانێکـدا کـە لـەوەو پێـش ڕابـردوون، ﴿ وَكَانَ أَمْرُ ٱللَّهِ قَدَرًا مَّقْدُورًا ﴾، فەرمـانی خـواش ئەندازەگیریـی بـۆ دانـراوو کـراوە، نەخشـەی بـۆ دانـراوەو جێبەجێکـراوە.

﴿ ٱلَّذِينَ يُبَلِّغُونَ رِسَٰلَٰتِ ٱللَّهِ وَيَخْشَوْنَهُۥ وَلَا يَخْشَوْنَ أَحَدًا إِلَّا ٱللَّهَ ﴾، ئەوانـەی پەیامـەکانی خـوا دەگەیەنـن و، لێـی دەترسـێن و جگـە لـە خـوا لـە کـەسی دیکـە ناترسـێن، واتـە: تـۆش لـە ڕیـزی ئەوانـە دای، ﴿ وَكَفَىٰ بِٱللَّهِ حَسِيبًا ﴾، خـواش بەسـە بـۆ لێپرسـینەوە.

لـە کۆتایـی دا دەفەرمـوێ: ﴿ مَّا كَانَ مُحَمَّدٌ أَبَآ أَحَدٍ مِّن رِّجَالِكُمْ ﴾، موحەممـەد ﷺ بـابی هیچ کام لـە پیاوەکانتـان نیـە، چونکـە لـە سـەردەمی نەفامییداو دواتریـش کـە ئیسـلام هـات، هـەر بـە زەیدیـان دەگـوت: (**زیـد بـن محمـد**) زەیـدی کـوڕی موحەممــەد، خــوا ئــەوەی هەڵوەشــاندەوەو فەرمــووی: موحەممــەد بــابی هیــچ کامێـك لـە پیاوەکانتـان نیـە، بۆچـی نەیفەرمـووە: بـابی ئافرەتەکانتـان نیـە؟ چونکـە هیـچ ئافرەتێـك پێغەمبـەری خـوا ﷺ تەبەننیـی نەکـردوە، بیـكات بـە کچـی خـۆی، تاکـو بفەرمـوێ: بـابی هیـچ کام لـە پیـاوان و ئافرەتانتـان نیـە، تەنیـا زەیـدی کـرد بـوو بـە کـوڕی خـۆی لـە پێـش پێغەمبەرایەتییـدا، هەڵبەتـە پێغەمبـەری خـوا ﷺ چـوار کچیـشی هەبـوون: (**رقیـة و أم کلثـوم و زینـب و فاطمـة**) خـوا لێیـان ڕازی بـێ.

﴿ وَلَٰكِن رَّسُولَ ٱللَّهِ وَخَاتَمَ ٱلنَّبِيِّـۧنَ ﴾، بەڵکـو موحەممـەد ﷺ ڕەوانەکـراوی خوایـەو کۆتایـی پێغەمبەرانـە، ﴿ وَكَانَ ٱللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا ﴾، خـواش ﷻ بـە هەمـوو شـتێك (هـەر لـە ئەزەلـەوە) زانـا بـووە و، هەمـوو شـتێك دەزانـێ، هەمـوو شـتێکی لـێ عەیانـەو، هەمـوو شـتێك بـۆ خـوا ﷻ ئاشـکرایە.

مەسەلە گرنگەکان

مەسەلەی یەکەم:

ڕاگەیاندنی ئەو ڕاستییە کە بابای بڕوادار، نێر بێ یان مێ، پیاو بێ یان ئافرەت، بۆی نیە لە بەرانبەر بڕیاری خواو پێغەمبەرەکەیدا ﷺ، مافی سەرپشك بوون و هەڵبژاردن بە خۆی بدات، بەڵکو دەبێ ملکەچ و پابەند بێ، بە حوکم و بڕیارێکەوە کە لە لایەن خوای پەروەردگارەوە، یان پێغەمبەرو ڕەوانەکراوەکەیەوە ﷺ، دەردەچێ:

خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ وَلَا مُؤْمِنَةٍ إِذَا قَضَى اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَمْرًا أَن يَكُونَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ مِنْ أَمْرِهِمْ وَمَن يَعْصِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا مُّبِينًا ﴿٣٦﴾﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە پێنج بڕگەدا:

١)- ﴿وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ وَلَا مُؤْمِنَةٍ﴾، هیچ پیاوێکی بڕوادار و، ئافرەتێکی بڕوادار بۆیان نیە.

٢)- ﴿إِذَا قَضَى اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَمْرًا﴾، هەر کاتێك خواو پێغەمبەرەکەی ﷺ فەرمانێکیان کرد، بڕیاری فەرمانێکیاندا، بڕیاری ئەرکێکیاندا.

٣)- ﴿أَن يَكُونَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ مِنْ أَمْرِهِمْ﴾، کە لە کاروباری خۆیاندا مافی سەرپشك بوونیان هەبێ، خوێنراویشەتەوە: (أَنْ تَكُوْنَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ مِنْ أَمْرِهِمْ)، هەردووکیان یەك واتایان هەیە، (الْخِيَرَةُ: إِسْمُ مَصْدَرِ تَخَيَّرَ، مِثْلُ الطِّيَرَةَ مِنْ تَطَيَّرَ)، شارەزایانی زمان دەڵێن: تەنیا ئەو دوو وشەیە هەن، کە چاوگەکەیان لەسەر کێشی (فیعلة)ە بێ، (خِيَرَة) واتە: هەڵبژاردن، سەرپشك بوون، (طِيَرَة) واتە: باڵندە فڕاندن، یاخود گەشبینیی و ڕەشبینیی کردن، کە (خِيَرَة)، لە (تَخَيَّر)وە هاتوە، واتە: هەڵیبژارد (طِيَرَة) لە (تَطَيَّرَ)وە هاتوە، لە ئەصڵدا واتە:

باڵندەی فڕاند، بەڵام بۆ ئەوەیان بەکارهێناوە، کە ئەگەر باڵندەکە بە لای ڕاستدا ڕۆیی و گوتوویانە: (تَيَامُنُوا) واتە: ئەو سەفەرە، یان ئەو کارە خێرو خۆشییە، بیکەن، بەڵام ئەگەر بە لای چەپدا ڕۆیبێ، گوتوویانە: (تَشَاءَمُوا) واتە: ڕەشبینیی گرتوونی و ئەو کارەیان نەکردوە، کە ویستوویانە بیکەن.

٤)- ﴿ وَمَن يَعۡصِ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥ ﴾، هەر کەسێك سەرپێچیی لە خواو پێغەمبەرەکەی ﷺ بکات.

٥)- ﴿ فَقَدۡ ضَلَّ ضَلَٰلٗا مُّبِينٗا ﴾، بە گومڕا بوون و سەر لێشێوانێکی ئاشکرا، گومڕا بووەو سەری لێشێواوە، وشەی (ضَلَّ) هەم بە تێپەڕکەر (مُتَعَدِّي) دێ، بۆ وێنە: (ضَلَّ الطَّرِيْقَ)، ڕێیەکەی ونکرد، هەم بە بەرکار نەخواز (لازِم)یش دێ، وەك: (ضَلَّ عَنِ الطَّرِيْقِ) واتە: لە ڕێیەکە ون بوو، لێرەدا: وشەی (ضَلَّ) هەردوو واتایەکەی لەگەڵدا دەگونجێن، دەگونجێ بڵێی: خۆی ون بووە بە ون بوونێکی ئاشکرا، یاخود: ڕێی ونکردوە بە ڕێ ونکردنێکی ئاشکرا.

لەو بارەوە ئەم گێڕدراوەیە دەخەینە ڕوو:

(الطبري) لە تەفسیرەکەی خۆیدا هێناویەتی: {قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنهُمَا: انْطَلَقَ رَسُولُ اللهِ ﷺ يَخْطُبُ عَلَى فَتَاهُ زَيْدِ بْنِ حَارِثَةَ، زَيْنَبَ بِنْتَ جَحْشٍ، فَاسْتَنْكَفَتْ، وَأَبَتْ، وَأَبَى أَخُوهَا عَبْدُ اللهِ بْنُ جَحْشٍ، فَأَنْزَلَ اللهُ تَعَالَى: ﴿ وَمَا كَانَ لِمُؤۡمِنٖ وَلَا مُؤۡمِنَةٍ إِذَا قَضَى ٱللَّهُ وَرَسُولُهُۥٓ أَمۡرًا أَن يَكُونَ لَهُمُ ٱلۡخِيَرَةُ مِنۡ أَمۡرِهِمۡۗ وَمَن يَعۡصِ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥ فَقَدۡ ضَلَّ ضَلَٰلٗا مُّبِينٗا ﴾، فَتَابَعَتْهُ وَرَضِيَتْ}[1].

واتە: عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس (خوا لێیان ڕازیبێ)، دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ چوو بۆ ئەوەی بۆ گەنجەکەی خۆی زەیدی کوڕی حاریسە، زەینەبی کچی جەحش (کە کچە پووری خۆی بوو) بیخوازێ، بەڵام ئەو خۆی بە زلگرت، ئامادە نەبوو، هەروەها عەبدوڵڵای کوڕی جەحش (کە برای زەینەب بوو) ئامادە نەبوو، ئیدی خوای بەرز لەو بارەوە ئەمەی نارده خوار: ﴿ وَمَا كَانَ لِمُؤۡمِنٖ وَلَا

---

(١) جامع البيان برقم: ٢٨٥٤١.

مُؤۡمِنَةٍ إِذَا قَضَى ٱللَّهُ وَرَسُولُهُۥٓ أَمۡرًا أَن يَكُونَ لَهُمُ ٱلۡخِيَرَةُ مِنۡ أَمۡرِهِمۡۗ وَمَن يَعۡصِ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥ فَقَدۡ ضَلَّ ضَلَٰلٗا مُّبِينٗا ﴾، کاتێك خـوا ﷻ لـه سـەرووی حـەوت ئاسـمانانەوە بڕیـاری دەرکـرد، ئنجـا زەینـەب ڕازیـی بـوو و شـوێن پێغەمبـەر ﷺ کـەوت، عەبدوڵـڵاش بـە هەمـان شـێوە.

ئێمـە پێشـتر ڕیوایەتێکـمان هێنـا، دەڵـێ: مەبەسـت لـە (مُؤۡمِنَةٍ) زەینەبـە، بـەڵام مەبەسـت لـە (مؤمـن) زەیـدە! کـە بێگومـان ئـەوە ڕاسـت نیـە، چونکـە داخوازییەکـە بـۆ زەیـد کـراوەو زەیـد پێیخـۆش بـووە، نـەك ڕازی نەبـێ و، بـە زۆر ئـەو ژن هێنانـەی بەسـەردا بسـەپێنرێ، شـتی وانـە بـووە، بـەڵام ئافرەتەکـە ڕازی نەبـووە ئەویـش لەبـەر ئـەوەی کـە ڕەچەڵـەك و نەسـەبی خـۆی پـێ بەرزتـر بـووە لـە هـی زەیـد، گوتوویـەتی: مـن کچـە پـووری پێغەمبـەرم ﷺ بـەڵام زەیـد کاتی خـۆی کۆیلـە بـووەو ئـازاد کـراوەو، پێغەمبـەری خـوا ﷺ کردوویـەتی بـە کـوڕی خـۆی، ئنجـا ئـەو عادەتـەی بـە کوڕگرتـن (تبنيّ)یـش بـە هـۆی زەیـدەوە بـە پلـەی یەکـەم هەڵوەشـێنراوەتەوە.

کەواتـە: مەبەسـت لـە: (مؤمـن) بـە پلـەی یەکـەم عەبدوڵـڵای کـوڕی جەحشـە بـرای زەینـەب، بـەڵام وەك زانایـان گوتوویانـە: (**إِنَّ خُصُوصَ السَّبَبِ لاَ يَمْنَعُ شُمُولَ المَعْنَى**)، واتە: تایبـەت بـوونی هـۆکاری دابەزینـی ئایەتێـك، نابێتـە ڕێگـر لـە گشـتگیربوونی واتایەکـەی، لێـرەدا خـوا ﷻ نەیفەرمـووە: (**وَمَـا كَانَ لعَبْدُ اللـهِ بْنُ جَحْـشٍ ولَا لِزَيْنَـب بِنْـت جَحْـشٍ**)، یـان (**وَلَا لأخْتِـهِ**) بەڵکـو فەرموویـەتی: ﴿ وَمَا كَانَ لِمُؤۡمِنٖ وَلَا مُؤۡمِنَةٍ ﴾، هیـچ پیاوێـکی بـڕوادارو ئافرەتێـکی بـڕوادار بۆیـان نیـە، کاتێـك کـە خـوا فەرمانێـك دەر دەکات و، پێغەمبـەری خـوا ﷺ بڕیارێـك دەدات، مـافی سەرپشـك بـوون بـە خۆیـان بـدەن.

کـە دەفەرمـوێ: (مِنۡ أَمۡرِهِمۡ)، (**مِـنْ: للتَبْعِيْـضِ، أَمْرِهِـمْ: شَـأْنِهِمْ، وَالمَعْنَـى: مَـا كَانَ اخْتِيَـارُ بَعْـضِ شُـؤُونِهِمْ مِلـكاً يَمْلِكُوْنَـهُ، بَـلْ يَتَعَـيَّنُ عَلَيْهِـمْ اتِبَـاعُ مَـا قَـضَى اللـهُ بـهِ وَرَسُـوْلُهُ**)، کـە دەفەرمـوێ: ﴿ أَن يَكُونَ لَهُمُ ٱلۡخِيَرَةُ مِنۡ أَمۡرِهِمۡ ﴾، (مِنۡ) بـۆ هەندێکـە، (أَمۡرِهِمۡ) یـانی: حـاڵ و کاروباریـان، ماناکـەشی ئەوەیـە کـە هەڵبـژاردنی هەندێـك لـە کارەکانیـان موڵـکی ئـەوان نیـە، بەڵکـو لەسـەریان پێویسـتە شـوێن ئـەوە بکـەون، کـە خـواو پێغەمبەرەکـەی ﷺ بڕیـاری لەسـەر دەدەن.

سێ کورتە سەرنج

١)- مرۆڤی مسوڵمان نێر، یان مێ، گەورە یان گچکە، لە بەرانبەر فەرمانی خوادا و، لە بەرانبەر فەرمانی پێغەمبەری خوادا ﷺ، جگە لە ملکەچ بوون و فەرمانبەربوون، هیچ هەڵوێستێکی دیکەیان لێ ناوەشێتەوەو بۆ ڕەوا نیە.

٢)- لێرەشدا پلەو پایەی هاوەڵان بە نێرو مێیانەوە، دەردەکەوێ، کە هاوەڵانی پێغەمبەر ﷺ چەند ملکەچ بوون بۆ بڕیاری خواو پێغەمبەرەکەی ﷺ، با لە دڵیشدا پێیان خۆش نەبووبێ، بەڵام پابەندیی بە ئایین و بەرنامەی خواوە و، پابەندیی بە فەرمانی سەرووی خۆوە، نەبەستراوەتەوە بەوەی هەمیشە مرۆڤ ئەو شتەی لە شانی خۆش بێ و پێیخۆشبێ، وەك لە فەرمایشتەکانی پێغەمبەردا ﷺ هاتوە: {**السَّمْعُ وَالطَّاعَةُ عَلَى الْمَرْءِ الْمُسْلِمِ، فِيمَا أَحَبَّ وَكَرِهَ، مَا لَمْ يُؤْمَرْ بِمَعْصِيَةٍ؛ فَإِذَا أُمِرَ بِمَعْصِيَةٍ، فَلاَ سَمْعَ وَلاَ طَاعَةَ**} (**أخرجه أحمد: ٦٢٧٨، والبخاري: ٦٧٢٥، ومسلم: ١٨٣٩، وأبو داود: ٢٦٢٦، والترمذي: ١٧٠٧، والنسائي: ٤٢٠٦، وابن ماجه: ٢٨٦٤، عَبْدِ اللهِ بْنِ عُمَرَ**).

واتـە: مرۆڤـی مسـوڵمان لەسـەری پێویسـتە گوێڕایـەڵ بـێ و فەرمانبـەر بـێ، لـە شـتێکدا کـە حـەزی لـێ دەکات و، لـە شـتێکدا کـە حـەزی لـێ نـاکات، مـادام فەرمـانی پـێ نەکـرێ بـە سـەرپێچیی، ئنجـا ئەگـەر فەرمـانی پێکـرا بـە سـەرپێچیی، نەگوێڕایەڵیی هەیـەو، نـە فەرمانبەریـی.

٣)- لە ڕوونکەرەوانی واتاکانی قورئان، ئەوەندەی من سەرنجم داون، کە نیزیکەی سی (٣٠) تەفسیرم لە لایە، تەنیا (**محمد الطاهر بن عاشور**) لە تەفسیرەکەیدا[1] گوتوویەتی: ئایەتی ژمارە (٣٦)، مەککەییە، چونکە زەیدو زەینەب (خوا لێیان ڕازیبێ) لە مەککە هاوسەرگیرییان کردوە پێش کۆچکردن بۆ مەدینە! ئەوانی دیکە هەموویان ڕایان وایە،

(١) التحرير والتنوير: ج٢٢، ص٢٦.

کە نەخێر ئەو مەسەلەیە لە مەدینە بووە و، ئەو ئایەتە موبارەکەش بە پێی قسەی ئەو بێ، دەبێ لە مەککە دابەزیبێ و دوایی خرابێتە گەڵ سووڕەتی (**الأحزاب**)!

بەڵام لە ڕاستییدا هیچ بەڵگەیەکی بەدەستەوە نیە، بۆیە ڕایەکەی بە بێهێز و ڕەتکراوە دادەنرێ، چونکە سووڕەتی (**الأحزاب**) هەمووی بە یەکەوە هاتوە، ئنجا ئەو دەڵێ: ئەو ئایەتە پێشتر هاتوە بە تەنیا، بەڵام دوایی مەسەلەی جیابوونەوەی زەیدو زەینەب لە مەدینە ڕوویداوە، بەڵام بەڵگەیەکی وای نەهێناوە، بۆیە پشتی پێ نابەسترێ.

مەسەلەی دووەم:

سووکە گلەییەك لە لایەن خوای کارزانەوە لە پێغەمبەر موحەممەد ﷺ، بە هۆی شەرم و ترس هەبوونیەوە لە خەڵك، لە مەسەلەی هاوسەرگیریی کردنی لەگەڵ زەینەبی کچە پووریدا، پاش جیابوونەوەی لە زەید و، ڕاگەیاندنی خوا ﷻ: کە دوای پەیوەندیی نەمانی زەید بە زەینەبەوە، زەینەبی لێ مارە کردوە و، حیکمەتەکەیشی هەڵوەشاندنەوەی نەریتی نەفامانەی بە کوڕ کردن (تبنِّي) بووە، کە لە سەردەمی نەفامییدا بووە:

خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿وَإِذْ تَقُولُ لِلَّذِىٓ أَنْعَمَ ٱللَّهُ عَلَيْهِ وَأَنْعَمْتَ عَلَيْهِ أَمْسِكْ عَلَيْكَ زَوْجَكَ وَٱتَّقِ ٱللَّهَ وَتُخْفِى فِى نَفْسِكَ مَا ٱللَّهُ مُبْدِيهِ وَتَخْشَى ٱلنَّاسَ وَٱللَّهُ أَحَقُّ أَن تَخْشَىٰهُ فَلَمَّا قَضَىٰ زَيْدٌ مِّنْهَا وَطَرًا زَوَّجْنَٰكَهَا لِكَىْ لَا يَكُونَ عَلَى ٱلْمُؤْمِنِينَ حَرَجٌ فِىٓ أَزْوَٰجِ أَدْعِيَآئِهِمْ إِذَا قَضَوْا۟ مِنْهُنَّ وَطَرًا وَكَانَ أَمْرُ ٱللَّهِ مَفْعُولًا ﴿٣٧﴾ مَّا كَانَ عَلَى ٱلنَّبِىِّ مِنْ حَرَجٍ فِيمَا فَرَضَ ٱللَّهُ لَهُۥ سُنَّةَ ٱللَّهِ فِى ٱلَّذِينَ خَلَوْا۟ مِن قَبْلُ وَكَانَ أَمْرُ ٱللَّهِ قَدَرًا مَّقْدُورًا ﴿٣٨﴾ ٱلَّذِينَ يُبَلِّغُونَ رِسَٰلَٰتِ ٱللَّهِ وَيَخْشَوْنَهُۥ وَلَا يَخْشَوْنَ أَحَدًا إِلَّا ٱللَّهَ وَكَفَىٰ بِٱللَّهِ حَسِيبًا ﴿٣٩﴾﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە شازدە بڕگەدا:

١)- ﴿وَإِذْ تَقُولُ لِلَّذِىٓ أَنْعَمَ ٱللَّهُ عَلَيْهِ وَأَنْعَمْتَ عَلَيْهِ﴾، یاد بکەوە! کاتێك بەو کەسەت دەگوت: کە خوا چاکەی لەگەڵ کردوە و، تۆش چاکەت لەگەڵ کردبوو، ئەو کەسە بە تەئکید زەیدی کوڕی حاریسەی شەڕاحیلی کەلبییە، کە لە هۆزی **(الكَلْبِي)** بووە.

٢)- ﴿أَمْسِكْ عَلَيْكَ زَوْجَكَ وَٱتَّقِ ٱللَّهَ﴾، ژنەکەت لە لای خۆت بهێڵەوەو، پارێز لە خوا بکە.

ئایا چاکە کردنی خوا لەگەڵ زەیددا چی بووە؟ بێگومان زۆر شت بووەو ئەمانە هەندێ لە چاکەکانن:

یەکەم: کە زەیدو هەموو مرۆڤەکان تێیدا بەشدارن، کە خوا لە نەبوونەوە هێناویەتە دی و، بە مرۆڤێکی تێر و تەواو خوڵقاندوویەتی.

دووەم: کە تایبەتمەندیی زەیدو بڕواداران بووەو، ئەویش ئەوە بووە کە دوایی خوا هیدایەتی داوە و، ئیمانی هێناوەو هاتۆتە نێو ئیسلامەوە.

سێیەم: کە تایبەتمەندیی خودی زەید بووەو جیا کەرەوەی بووە لەوانی دیکە، بریتی بووە لەوە کە:

أ- قسمەتی کەوتۆتە گەڵ پێغەمبەری خوا ﷺ، پێش ئیسلام، قسمەتی چۆتە لای موحەممەدی کوڕی عەبدوڵلای کوڕی عەبدولموتتەڵیب ﷺ و ئەوی هەڵیبژاردوە بەسەر کەس و کارەکەیدا.

ب- پێغەمبەریش ﷺ لە پاداشتی ئەوەدا، ئەوی کردوە بە کوڕی خۆی، کە ئەوە شانازییەکی گەورە بووە بە زەید دراوە، بۆیەش باب و مام و برایەکەی کە هاتن بە دواییدا، ڕازی بوون و، پێغەمبەریش ﷺ پێش ئیسلام زەیدی کردوە بە کوڕی خۆی و، قوڕەیشی بە شایەد گرتوەو بە زەیدیان گوتوە: (**زَيْدُ بْنُ مُحَمَّد**).

ج- هەروەها ئەوە کە خوا زەیدی لە چنگ هاوبەش بۆ خوا دانەرەکان دەربازکردوە.

د- دواییش موحەممەد ﷺ خوا کردوویەتی بە پێغەمبەری کۆتایی خۆی ﷺ و، زەیدیش یەکەمین کەسێك بووە لەوانەی لێی نیزیك بوون و بڕوای پێهێناوە.

ئەوانە هەموویان چاکەی خوا بوون لەسەر زەید رضي الله عنه.

چاکەی پێغەمبەریش بەسەر زەیدەوە ئەوە بووە کە:

١- ئازادی کردوە لە کاتێکدا کۆیلە بووە و، کردوویەتی بە کوڕی خۆی.

٢- خۆشەویستییەکی تایبەتیی بۆی هەبووە.

٣- کچە پووری خۆی بۆی خواستوە.

٤- پێغەمبەری خوا ﷺ هیچ سوپایەکی نەناردوە، یان بەشێك لە سوپایەك کە زەیدی کوڕی حاریسەیان تێدابوو بێ، مەگەر زەیدی کردوە بە فەرماندەیان، دیارە زەید پیاوێکی شایستەو لێوەشاوە بووە.

هەڵبەتـە خەڵكێكیـش تانەیـان لـەو کـردوەو هەڵوێسـتەی پێغەمبـەر ﷺ داوە، بـەڵام پێغەمبـەری خـوا ﷺ گوێـی نـەداوە بـە تانـە لێـدانی ئـەوان، چونكـە تانـە لێـدانی ئـەوان لەبـەر ئـەوە نەبـووە، زەیـد شایسـتە نەبـێ و کەفائـەتی نەبـێ، بەڵكـو لەبەرئـەوە بـووە کـە کاتی خـۆی کۆیلـە بـووە و ئازادکـراوە.

کـە دەفەرمـوێ: ﴿ أَمۡسِكۡ عَلَيۡكَ زَوۡجَكَ ﴾، ژنەکـەت هـەر لـەلای خـۆت بهێڵەوەو مامەڵـەی لەگەڵـدا بکـە، (**فَالْإِمْسَاكُ: مُسْتَعَارٌ لِبَقَاءِ الصُّحْبَةِ، تَشْبِيهًا لِلصَّاحِبِ بِالشَّيْءِ الْمُمْسَكِ بِالْيَدِ**)، وشـەی (**إِمْسَاك**) خوازراوەتـەوە بـۆ مانـەوەی هاوەڵایەتیـی، کـە ئـەو هاوەڵـە، تەشـبیە دەکـرێ بـە شـتێکەوە کـە بـە دەسـتیەوەیەتی، ئنجا لەبـەر ئـەوەی پیـاو ئافـرەت دەخـوازێ، هێشـتنەوەو دەسـت لێبـەردانی ژن بـە دەسـتی پیـاوە، بۆیـە فەرموویـەتی: لـە لای خـۆت بیهێڵـەوە.

﴿ وَٱتَّقِ ٱللَّهَ ﴾، واتـە: پارێـز لـە خـوا بکـە، لـە مامەڵـەت لەگـەڵ زەینەبـدا، لێبوردنـت هەبـێ، سـەماحەتت هەبـێ و، تەحەممـولی بکـە، چونكـە زەینـەب خـۆی بەسـەر زەیـددا هەڵكێشـاوە، خـۆی پـێ لـەو بەرزتـر بـووە، وەك لـە هەنـدێ ڕیوایەتانـدا هاتـوە.

٣)- ﴿ وَتُخۡفِي فِي نَفۡسِكَ مَا ٱللَّهُ مُبۡدِيهِ ﴾، یاد بکەوە! کاتێك کە تۆ ئەوەی خوا ئاشکراکەریەتی، لە دڵی خۆتدا پەنهانت دەکرد، ئنجا ئایا ئەوە چی بووە کە خوا دوایی دەریخستوە؟ بریتی بووە لە هاوسەرگیریی کردن لەگەڵ زەینەبدا.

خـوا ﷻ پێغەمبـەری خـۆی موحەممـەد ﷺ ئـاگادار کردۆتـەوە، کـە دوای ئـەوەی زەیـد دەسـت لـە زەینـەب هەڵدەگـرێ و، لێـك جیادەبنـەوە، لەبـەر ئـەوەی پێکـەوە

ناگونجێن، زەینەب دەبێتە هاوسەری تۆ، تاکو ئەو نەریتەی سەردەمی نەفامیی بەوە هەڵبوەشێنێتەوە، کە بە کوڕ کراو (مُتَبَنَّى)یان بە کوڕی ڕاستەقینەیان دادەنا، کەواتە: هاوسەرەکەیشیان بە مەحرەم دادەنا، بۆ ئەو کەسەی ئەو پیاوەی بە کوڕی خۆی کردوە.

بەڵام کاتێك زەینەب کە هاوسەری زەید بووە، خوا لە پێغەمبەری خۆی ﷺ مارەی کرد، کە کاتی خۆی موحەممەد بە حیساب بابی زەید بووە، مانای وایە ئەو عادەتە لە ڕەگ و ڕیشەوە هێنراوەتە دەرێ و هەڵوەشێنراوەتەوە، خوای پەروەردگار پێغەمبەری خۆی، موحەممەدی ﷺ بۆ ئەو ئەزموونە قورسە هەڵبژاردوە.

کەواتە: ﴿وَتُخۡفِي فِي نَفۡسِكَ مَا ٱللَّهُ مُبۡدِيهِ﴾، ئەوە کە خوا ئاشکراکەریەتی لە دڵی خۆتدا پەنهانی دەکەی، بریتیی بووە لە هاوسەرگیریی کردن لەگەڵ زەینەبدا، چونکە خوا دوایی هەر ئەوەی دەرخستوە.

٤)- ﴿وَتَخۡشَى ٱلنَّاسَ﴾، سام لە خەڵکی دەکەی، وشەی (ٱلنَّاسَ)، (أل) بۆ ناساندنی (**عَهْد**)ە، یانی: لە خەڵکەکە، خەڵکە زانراو و ناسراوەکە، واتە: مونافیقەکان و دڵنەخۆشەکان، لەوانە دەترسێی، هەڵبەتە لێ ترسانەکە مەبەست ئەوە بووە: شەرمیان لێ دەکەی، ترس و بیمی ئەوەت هەیە دوایی قسەت لەسەر بکەن.

٥)- ﴿وَٱللَّهُ أَحَقُّ أَن تَخۡشَىٰهُ﴾، بەڵام خوا شایستەترە کە شەرمی لێ بکەی، ترست بەرانبەری هەبێ، نەك ئەو خەڵکە دڵنەخۆش و مونافیقە، (**الخَشْيَةُ: هُنَا كَرَاهِيَّةُ مَا يُرْجِفُ بِهِ المُنَافِقُوْن**)، لێرەدا مەبەست لە (**خَشْيَة**) پێناخۆش بوونی ئەوەیە، کە دوایی مونافیقەکان بیکەنە کەرەستەی پڕ و پاگەندەو بانگەشەی خراپ لە دژی پێغەمبەر ﷺ.

زانایان باسیان کردوە کە ئایا ئەوەی کە پێغەمبەری خوا ﷺ پەنهانی کردوە لە دەروونی خۆیدا، چی بووە؟

بە داخەوە کە هەندێك لە تەفسیرە موعتەبەرەکان وەك تەفسیری (**الطبري**) و (**القرطبي**)و ژمارەیەکی دیکە لە تەفسیرەکان، هەرچەندە دوایی (**القرطبي**)

ڕایەکەی دیکەی زاڵ کردوە، بەڵام هەندێکیان دەڵێن: ئەوەی کە پێغەمبەری خوا ﷺ لە دەروونی خۆیدا پەنهانی کردوە، بریتی بووە لە خۆشەویستیی و عیشقی بۆ زەینەب!!

بەڵام بە تەئکید ئەو ڕایە ڕاست نیە، چونکە ئەوەی خوا دەفەرموێ: ئەوە لە دڵی خۆتدا پەنهان دەکەی، کە خوا ئاشکراکەریەتی، ﴿وَتُخۡفِي فِي نَفۡسِكَ مَا ٱللَّهُ مُبۡدِيهِ﴾، یانی: (مَا اللهُ مُظْهِرُهُ) ئایا خوا دوایی چی دەرخستوە؟ خوا ئەوەی دەرخستوە کە زەینەب لە تۆ مارە دەکەین، کەواتە: خوای پەروەردگار پێغەمبەری ﷺ خۆی ئاگادار کردۆتەوە، دوای ئەوەی زەیدو زەینەب لێك جیا دەبنەوە، ئێمە زەینەب لە تۆ مارە دەکەین، ئنجا ئایا ئەوە لە چ ڕێیەکەوە خوا ﷻ ئەوەی بە پێغەمبەر ڕاگەیاندوە؟ یان بە ئیلهام بووە، یان بە وەحیی بووە، یاخود لە خەونێکدا بووە، هەروەك چۆن پێش ئەوەی دایکمان عائیشە (خوا لێی ڕازیبێ) بێنێت، جیبریل وێنەکەی پیشانداو پێیگوتوە: ئەوە دەبێتە هاوسەری تۆ، وەك دایکمان عائیشە گێڕاویەتەوە:

{عَنْ عَائِشَةَ رضي الله عنها قَالَتْ: قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: **أُرِيتُكِ فِي الْمَنَامِ مَرَّتَيْنِ، إِذَا رَجُلٌ يَحْمِلُكِ فِي سَرَقَةِ حَرِيرٍ، فَيَقُولُ: هَذِهِ امْرَأَتُكَ فَأَكْشِفُهَا، فَإِذَا هِيَ أَنْتِ، فَأَقُولُ: إِنْ يَكُنْ هَذَا مِنْ عِنْدِ اللهِ يُمْضِهِ**} (أَخْرَجَهُ البخاري: ٣٦٨٢ ، ومُسْلِم: ٢٤٣٨)

واتە: عائیشە گوتوویەتی: پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: (ئەی عائیشە!) دوو جاران لە خەون دا تۆیان پێشاندام، پیاوێك لە پۆشاکێکی ئاوریشم دا هەڵیگرتبووی (وێنەکەت) دەیگوت: ئەمە ئافرەتەکەتە، منیش پەردەکەم لا دەدا، تۆ بووی، منیش دەمگوت: ئەگەر ئەمە لە خواوە بێ دەیڕۆێنێ.

٦)- ﴿فَلَمَّا قَضَىٰ زَيۡدٞ مِّنۡهَا وَطَرٗا﴾، دوای ئەوەی زەید پێویستیی پێی نەما و، کاری خۆی لەگەڵ تەواو کرد، (**قَضَى: أَيِ أَتَمَّ وَاسْتَوْفَى**) تەواوی کرد، (**الوَطَر: الحَاجَةُ المُهِمَّة**)، پێویستیی گرنگ، یاخود ئارەزوو، دوای ئەوەی زەید ئارەزووی لێ نەما، یاخود چیی دیکە مەبەستی نەبوو لە لای خۆی بیهێڵێتەوە، لێی بێزار بوو.

٧)- ﴿ زَوَّجْنَـٰكَهَا ﴾، لە تۆمان مارە بڕی، لە نێو هەموو هاوەڵانی بەڕێزی پێغەمبەردا ﷺ ناوی زەید لە قورئاندا هاتوە، ئەویش لێرەدا هاتوە، یەك جار.

کە دەفەرمویٰ: ﴿ زَوَّجْنَـٰكَهَا ﴾، واتە: لە تۆمان مارەبڕی:

هەندێك لە زانایان گوتوویانە: (**أذِنَّا لَكَ أنْ تَتَزَوَّجَهَا**) ئەوە مۆڵەتمان دای، کە مارەی ببڕی، خوازبێنی بکەی، بیخوازی لە کەس و کاری و مارەی بکەی.

بەڵام ڕای یەکەمیان بەهێزترە و خوای کارزان کە مارەی کردوە و، پێویستیی بەوە نەبووە لە کەس و کاری بیخوازێ، چونکە خوا لە سەرووی حەوت ئاسمانانەوە، لێی مارە بڕیوە.

ئنجا ئایا حیکمەتی ئەوە چییە کە دەفەرمویٰ: ﴿ زَوَّجْنَـٰكَهَا ﴾، کە خوێنراویشەتەوە: (**زَوَّجْتُكَهَا**)، لە تۆمان مارە بڕی، هەردوو خوێنراوەکە هەریەك واتایان هەیە؟ حیکمەتەکەی ئەوەیە کە دەفەرمویٰ:

٨)- ﴿ لِكَىْ لَا يَكُونَ عَلَى ٱلْمُؤْمِنِينَ حَرَجٌ فِىٓ أَزْوَٰجِ أَدْعِيَآئِهِمْ إِذَا قَضَوْا۟ مِنْهُنَّ وَطَرًا ﴾، بۆیە (زەینەب)مان لە تۆ مارە کرد، تاکو بڕواداران سەغڵەتییان لەسەر نەبێ، بەرانبەر بە هاوسەرانی بە کوڕ کراوەکانیان، دوای ئەوەی پێویستییان پێیان نامێنێ و لێیان جیا دەبنەوە، واتە: هۆکاری ئەوە کە خوا ﷻ زەینەبی لە تۆ مارە بڕی، ئەوەیە کە ئەو نەریتەی پێ هەڵبوەشێنێتەوە و، بڕواداران لە بەرانبەر هاوسەرانی ئەو کەسانەدا، کە پێشتر بە کوڕی خۆیانیان کردوون، هەست بە سەغڵەتیی نەکەن، هەر کات لەگەڵ ئەو ئافرەتەدا ویستیان ببنە هاوسەری یەکدی، لەبەر ئەوەی دوێنێ هاوسەری بابایەك بووە، کە ئەو پیاوە ئەو بابایەی کردوە بە کوڕی خۆی.

٩)- ﴿ إِذَا قَضَوْا۟ مِنْهُنَّ وَطَرًا ﴾، کاتێك پێویستییان پێیان نامێنێ و، لێیان جیا دەبنەوە.

١٠)- ﴿ وَكَانَ أَمْرُ ٱللَّهِ مَفْعُولًا ﴾، فەرمانی خواش جێبەجێکراوە، (**أي مُتَّبَعٌ مُمْتَثَلٌ، فَلَا يَتَنَزَّهُ أَحَدٌ عَنْهُ**)، فەرمانی خوا دەبێ پەیڕەویی لێکراو بێ و، جێبەجێکراو بێ و هیچ کەس خۆی لێ بە پاك نەگرێ، واتە: پێی وابێ، کە نابێ ئەو فەرمانە جێبەجێ بکرێ.

بـە عەرەبیـی ئـاوای لـێ دێتـەوە: (**أي: فَلَـمَّا اسْـتَتَمَّ زَيْـدٌ مُـدَّةَ مَعَـاشَرَةِ زَيْنَـب، فَطَلَّقَهَـا، فَلَـمْ يَبْـقَ لَـهُ حَاجَـةٌ فيْهَـا زَوَّجْنَاكَهَـا**)، هـەر كاتێـك زەیـد مـاوەی مامەڵـە و هەڵسـوكەوتی ژن و مێردایەتیـی لەگـەڵ زەینەبـدا تـەواو كـرد، وازی لـێ هێنـاو كاری پێـی نەمـا، یاخـود ئـارەزووی لێـی نەمـا، (زەینەب)مـان لـە تـۆ مـارە بـڕی، هەڵبەتـە دوای ئـەوەی عیـددەی بەسـەر دەچێـت.

(**وَطَـرْ**) كـە بـە (**أوْطَـار**) كۆدەكرێتـەوە، هـەروەك (**الشـوكاني**) كتێبێـكی هەیـە بـە نـاوی (**نيـل الأوْطَـار**)، (**وَطَـرْ**) بـە مانـای پێویسـتیی دێ، بـە مانـای ئـارەزووش دێ، بـە مانـای كاری گرنگیـش دێ، پێویسـتییەكی گرنـگ (**الحَاجَـة المُهِمَّـة**).

كە دەفەرموێ: ﴿وَكَانَ أَمْرُ ٱللَّهِ مَفْعُولًا﴾، ئەمە دوو واتایان دەگەیەنێ:

أ- مەبەست فەرمانی تەشریعیی خوایە، فەرمانێ خوا كە دەینێرێ بە پێغەمبەردا ﷺ جێبەجێكراوە، واتە: هەر دەبێ جیبەجێ بكرێ و، لام و جیمی تێدا نەكرێ.

ب- مەبەست لە (**أَمْر**) فەرمانی تەكوینیی خوایە، ئەوەی خوا ویستی لەسەر بێ، جێبەجێ دەبێ و، هیچ شتێك ناتوانێ لە ڕێیدا ببێتە پەرچ.

ئنجا خوا لەسەر ئەو بابەتە بەردەوام دەبێ و، دەفەرموێ:

١١)- ﴿مَّا كَانَ عَلَى ٱلنَّبِيِّ مِنْ حَرَجٍ فِيمَا فَرَضَ ٱللَّهُ لَهُۥ﴾، پێغەمبەر ﷺ هیچ سەغڵەتیی و گوناهێكی لەسەر نیە، لەوەدا كە خوا بۆی دیارییكردوە.

﴿فِيمَا فَرَضَ ٱللَّهُ لَهُۥ﴾، (**أي: قَـدَّرَهُ اللـه لَـهُ**)، خـوا بـۆی دیارییكـردوە، یاخـود (**أَذِنَ اللـه لَـهُ بِـهِ**)، خـوا مۆڵـەتی داوە.

١٢)- ﴿سُنَّةَ ٱللَّهِ فِي ٱلَّذِينَ خَلَوْاْ مِن قَبْلُ﴾، واتە: ئەوە یاسای خوایە، لەوانەدا كە پێشتر ڕابردوون، (**سُنَّةَ: مَفْعُولٌ مُطْلَق**)ە، (**سنة**) بەركاری ڕەهایە، یانی: (**سَنَّ اللهُ سُنَّةً فِي الَّذِيْن خَلَوْا مِنْ قَبلُ**)، ئەوە یاسای خوایە دایناوە لە گەلانی ڕابردووشدا، یاخود لە پێغەمبەرانی ڕابردووشدا، ئەگەر خوا شتێكی بۆ پێویست كرد بن، شتێكی بۆ دانابن، مۆڵەتێكی دابن،

هیچ سەغڵەتییان لەسەر نیەو گوناهیان ناگات و، کەسیش بۆی نیە ئەوەیان بۆ بکاتە مایەی تانە لێدان.

(سُنَّةَ) بە مانای یاسا دێ، لە ئەسڵی زمانی عەرەبییدا (**السُّنَّةُ: السِّيْرَةُ مِنْ عَمَلٍ أو خُلُقٍ يُلَازِمُهُ صَاحِبُهُ**)، (سُنَّة) بە مانای ڕەفتار لە کردارو ئاکار دێ، کە خاوەنەکەی پێوە پەیوەست بێ و لەسەری بەردەوام بێ.

کە دەفەرموێ: ﴿ سُنَّةَ ٱللَّهِ فِي ٱلَّذِينَ خَلَوۡاْ مِن قَبۡلُ ﴾، (**أي: سَنَّ اللهُ سُنَّتَهُ فِي الَّذِيْنَ مَضَوْا سَابِقاً**) ئەمە یاسای خوایە داینـاوە، لەوانەدا کە پێشتر ڕابردوون، ئنجا چ مەبەست پێغەمبەران بێ، چ گەلان و کۆمەڵگاکان، بن.

١٣)- ﴿ وَكَانَ أَمۡرُ ٱللَّهِ قَدَرٗا مَّقۡدُورًا ﴾، فەرمانی خواش بڕیارێکی ئەندازەگیریی کراوە، (**قَضَاءً مَقْضِياً**)، (**القَدَرُ: إِيْجَادُ الأَشْيَاءِ عَلَى صِفَةٍ مَقْصُودَةٍ، وَهُوَ مُشْتَقٌّ مِنَ «القَدْر» وَهُوَ الكَمِيَّةُ المَضبُوطَة**)، واتە: (قَدَرُ) بریتیە لە هێنانە دیی شتەکان، لەسەر سیفەتێکی بە ئامانجگیراو، کە وشەی (قَدَرُ) لە (قَدْر)ەوە هاتوە، (قَدْر)یش بە ئەندازەی دیارییکراوی شتێك دەگوترێ.

کەواتە: ﴿ وَكَانَ أَمۡرُ ٱللَّهِ قَدَرٗا مَّقۡدُورًا ﴾، واتە: فەرمانی خوا بڕیارێکی ئەندازەگیریی زانراو و دیارییکراوە، واتە: دەبوو هەر بەو شێوەیە بێت.

لێرەش دا دەگونجێ (أَمۡرُ ٱللَّهِ) مەبەست پێی (**الأمر التكويني**) بێ، واتە: فەرمانی هێنانەدی خوا ﷻ.

دەشگونجێ مەبەست پێی (**الأمر التشريعي**) بێ، واتە: فەرمانی یاسایی خوا، کە لە میانی ویستی مرۆڤەکاندا، یاساکانی خوا جێبەجێ دەبن، یان جێبەجێ نابن.

١٤)- ﴿ ٱلَّذِينَ يُبَلِّغُونَ رِسَٰلَٰتِ ٱللَّهِ ﴾، کێن ئەوانەی لە پێش پێغەمبەردا ڕابردوون؟ ئەوانەی کە پەیامەکانی خوا دەگەیەنن.

١٥)- ﴿ وَيَخْشَوْنَهُۥ وَلَا يَخْشَوْنَ أَحَدًا إِلَّا ٱللَّهَ ﴾، بەس لەو دەترسێن و سامی لێ دەکەن و، جگە لە خوا ﷻ لە کەسی دیکە ناترسێن و، سام لە کەسی دیکە ناکەن، شەرم لە کەسی دیکە ناکەن.

١٦)- ﴿ وَكَفَىٰ بِٱللَّهِ حَسِيبًا ﴾، خواش ﷻ بەسە بۆ ژماردن و پاراستن، چونکە (**حَسِيْب**) دەگونجێ بە مانای (**مُحَاسِب**) بێ، واتە: ژمێرەر و، دەشگونجێ بە مانای (**حَافِظْ**) بێ، بە مانای پارێزەر، خوا ﷻ بۆ سەر ژمێرکردنی شتەکان و ژماردنیان و، بۆ پاراستن و کۆنترۆڵکردنیان، بەسە.

مەسەلەی سێیەم:

ڕاگەیاندنی ئەو ڕاستییە، کە موحەممەد ﷺ بابی هیچ کام لە پیاوانی بڕوادار نیە، بەڵکو نوێنەری خواو کۆتایی پێغەمبەرانە:

ئەم ئایەتانە هەموویان پێکەوە پەیوەستن، هەموویان بۆ هەڵوەشاندنەوەی عادەتی بە کوڕ کردن (تَبَنِّي)، هاتوون، چونکە هەمیشە بە زەیدیان دەگوت: (زَيْدُ بنُ مُحَمَّد)، بەڵام زەید بابی ناوی حاریسەش کوڕی شەڕاحیل بوو، لە عەشیرەتی (كَلْبي) بوو:

خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ مَّا كَانَ مُحَمَّدٌ أَبَآ أَحَدٍ مِّن رِّجَالِكُمْ وَلَٰكِن رَّسُولَ ٱللَّهِ وَخَاتَمَ ٱلنَّبِيِّـۧنَ ۗ وَكَانَ ٱللَّهُ بِكُلِّ شَىْءٍ عَلِيمًا ﴿٤٠﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە چوار بڕگەدا:

١)- ﴿ مَّا كَانَ مُحَمَّدٌ أَبَآ أَحَدٍ مِّن رِّجَالِكُمْ ﴾، موحەممەد ﷺ بابی هیچ کام لە پیاوانتان نیە، واتە: نە بابی زەیدە، نە بابی جگە لە زەیدیشە لە پیاوان، ئایا بۆچی باسی ئافرەتانی نەکردوە؟ چونکە پێغەمبەری خوا ﷺ هیچ ئافرەتێکی تەبەنیی نەکردوە، پێش پێغەمبەرایەتیی، هەروەها دوای پێغەمبەرایەتییش، کە هەتا ئەم ئایەتانە هاتوونە خوارو بەکوڕکردن (تبنّي)یان قەدەغە کردوە، هەر ڕەوا بووە، هەروەك چۆن شەڕاب خواردن و قوماریش ڕەوا بوون، تاکو خوا قەدەغەی کردوون.

٢)- ﴿ وَلَٰكِن رَّسُولَ ٱللَّهِ ﴾، بەڵام موحەممەد ﷺ ڕەوانەکراوی خوایە، وشەی (رَّسُولَ) بە مانای (مُرْسَل)ە، واتە: نێردراو، ڕەوانەکرا و، (نَبِّي) یان (فَعِيْل)ی بە مانای (فَاعِل)ە، (نَبِّي) واتە: (مُنْبِي) کەسێك کە هەواڵ دەدات، یاخود (فَعِيْل)ی بە مانای (مَفْعُول)ە، بە مانای (مُنْبَأ)، کەسێك کە هەواڵی پێ دەدرێ، کە پێغەمبەر ﷺ و پێغەمبەران (عَلَيْهِمُ الصَّلَاةُ وَالسَّلَام) هەموویان هەم هەواڵ دەربوون، هەم هەواڵ پێدرا و بوون، هەم هەواڵیان داوە بە خەڵك، هەواڵی تایبەت کە خوا بۆی ناردوون، هەم بەشێوەی تایبەتیش خوا هەواڵی پێداون و بۆی ناردوون.

وشەی: ﴿ وَلَٰكِن رَّسُولَ ٱللَّهِ ﴾، بە سێ شێوە خوێندراوەتەوە:

یەك: ﴿ وَلَٰكِن رَّسُولَ ٱللَّهِ ﴾.

دوو: (وَلَكِنَّ رَسُولَ اللهِ).

سێ: (وَلَكِنْ رَسُولُ اللهِ).

ئەمانە سێ جۆرە خوێندنەوە (قراءة)ن و هەر سێكیان یەك واتایان هەیە.

٣)- ﴿ وَخَاتَمَ ٱلنَّبِيِّـۧنَ ﴾، هەروەها كۆتایی پێغەمبەرانە.

ئەویش بە ﴿ وَخَاتَمَ ٱلنَّبِيِّـۧنَ ﴾، خوێندراوەتەوەو، خوێنراویشەتەوە: (**وَلَكِنْ رَسُولُ اللهِ وَخَاتَمُ النَّبِيِّنَ**)، بە بۆر (**ضَمْ**) خوێندراوەتەوە، هەروەها وشەی (**خَاتَمْ**) یش یانی: كۆتایی، بە (**خَاتِمْ**)یش خوێنراوەتەوە واتە: كۆتایی پێهێنەر.

٤)- ﴿ وَكَانَ ٱللَّهُ بِكُلِّ شَىْءٍ عَلِيمًا ﴾، خواش بە هەموو شتێك زانایە.

كەواتە: (**خَاتَمْ: أي خُتِمُوا بِهِ كَالخَاتَمِ وَالطَّابِعِ لَهُمْ**)، وەك چۆن شتێك مۆر دەكرێ، ئاوا پێغەمبەران (**عَلَيْهِمُ الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم**) بە موحەممەد ﷺ خەتم كراون و كۆتاییانە، هەروەها (**خَاتِمْ: خَتَمَهُم وَجَاءَ آخِرهُمْ**)، واتە: ئەو خەتمی كردوون، ئەو كۆتایی پێهێناون، وەك پێغەمبەر ﷺ لە فەرمایشتێكیدا دەفەرموێ:

{**إِنَّ مَثَلِي وَمَثَلُ الأَنْبِيَاءِ مِنْ قَبْلِي كَمَثَلِ رَجُلٍ بَنَى بَيْتاً، فَأَحْسَنَهُ، وَأَجْمَلَهُ، إِلاَّ مَوْضِعَ لَبِنَةٍ مِنْ زَاوِيَةٍ، فَجَعَلَ النَّاسُ يَطُوفُونَ بِهِ، وَيَعْجَبُونَ لَهُ، وَيَقُولُونَ: هَلاَّ وُضِعَتْ هَذِهِ اللَّبِنَةُ! فَأَنَا اللَّبِنَةُ، وَأَنَا خَاتَمُ النَّبِيِّينَ**} (**أَخْرَجَهُ البُخَارِي: ٦٨٥٤، وَمُسْلِم: ٢٢٨٣**).

واتە: بێگومان وێنەی من و وێنەی پێغەمبەرانی پێش من، وەك ئەوە وایە كە پیاوێك كۆشكێكی دروستكردبێ، زۆری چاككردبێ و جوانكردبێ، بەڵام یەك خشت مابێت لە گۆشەیەكدا، خەڵك بە دەوریدا بێن و بچن، بڵێن: چەند جوان و چەند ڕێكە، خۆزگە ئەو خشتەش ڕۆنرابایە! ئنجا من خشتی ئەو گۆشەیەم و، من كۆتایی پێغەمبەرانم.

لافلێدەرانی پێغەمبەرایەتیی و بابییەکان و بەهائییەکان

شایانی باسە: لە دوای پێغەمبەر موحەممەد ﷺ و، بەڵکو لە ڕۆژگاری خۆیدا، هەندێك لە ساختەچیی و درۆزنەکان، لافی پێغەمبەرایەتییان لێدەوە، وەك (**مُسَيْلِمَةَ الْكَذَّابِ**) کە ناودارترینیانە و، (**أسود العنسي**)، لە پیاوان و، (**سَجَاحِ اليمامة**) لە ئافرەتان، کە دوایی (**سَجَاح**) مێرد بە (**مُسَيْلِمَةَ الْكَذَّاب**) دەکات.

هەروەها لە دوای پێغەمبەرەوەش ﷺ جارجار کەسانێك بوون، لافی پێغەمبەرایەتییان لێداوە، بەڵام هیچیان بۆیان نەچۆتە سەر و، هەموویان وەك گوتراوە: (مەیدانی درۆ کورتە)، دوای ماوەیەك یان لە بەین چوون، یان هەموو کەس زانیویەتی درۆزنن، یان بۆ خۆیان پەشێمان بوونەوەو، ئنجا هەیانبووە مسوڵمان بووەو، هەیانە لە شێتخانەدا خۆی بینیوەتەوە.

دوو تاقم لەو دواییانەدا لە سەدەکانی دوایيدا پەیدابوون لە (**شیعة**) بوون، یەکیان (**البَابيّة**)، ئەوەی دیکە (**البهائيّة**).

ا)- بابییەکان (البابية):

لە وڵاتی فارس پەیدابوون لە ساڵی (١٢٠٦) کۆچییدا، کە پیاوێك دایمەزراند بە ناوی (**علي محمد**) کە لە شیعە تێپەڕێنەرەکانی ئیمامیی بوو، خەڵکی شیراز بوو، کارتێکراو بوو بە شێخ (**أحمد الأحسائي**)، کە بابایەکی صۆفیی **باطینیی** بوو، ڕێبازەکەی بە (**الطَّرِيْقَة الشَّيْخِيَّة**) مەشهوورە، ئەو (**علي محمد**)ە، نازناوی خۆی دەنێ بە (**بَابُ العِلم**)، دوایی هەر پێی دەگوترێ: (**البَاب**) واتە: دەرگا، شوێنکەوتووانی بە (**البابيّة**) ناسراون، لافی پێغەمبەرایەتیی لێداوەو، کتێبێکی نوسیوە بە ناوی: (**البَيَان**)، کە دوایی لە ساڵی (١٢٦٦ز)دا، واتە: لە تەمەنی شەست ساڵییدا لە (تەبرێز) دەکوژرێ، لە سێدارە دەدرێ و، کۆتایی پێ دێ، بەڵام ئێستاش لەگەڵدابێ، خەڵکی پەڕاگەندە لە شوێنکەوتووانی ماون.

هەڵبەتە من لە مەوسووعەی: (بیرکردنەوەی ئیسلامیی لە نێوان وەحیی و واقیعدا)، لە کتێبی سێیەمدا: (تەوژمە فیکرییەکانی مێژووی مسوڵمانان)، لەوێدا درێژتر لەو بارەوە دواوم و، لە بارەی هەموو جم و جۆڵە باتینییەکانەوە دواوم، کە ژمارەیان چواردە جووڵانەوەی باتینیی بووە و، هەمووشیان لە هەناوی شیعەگەرایەتیی دا پەیدابوون، مەگەر چۆن ئەگەرنا هەموویان لەوێوە هاتوون.

٢)- بەهائییەکان (البهائية):

دیارە ئەمانە لقێك بوون لە بابییەکان (**البابية**)و پاڵدەدرێتە لای دامەزرێنەرەکەی، کە بە (**بهاء الله**) ناسراو بووەو، ناوی (میرزا حسێن عەلی) بووە، خەڵکی تاران بووە، بۆتە قوتابی عەلی موحەممەد (**باب**) لە ڕێی نامە نووسینەوەو، بە زۆر لە وڵاتاندا گەڕاوەو لە هەندێکیان نەفیی کراوە، لە هەندێکیان سەفەری کردووەو، لە ساڵی (١٣٤٠) کۆچییدا لە (**حیفاء**) مردوە، ئەویش دیسان لافی پێغەمبەرایەتیی لێداوە و، سرووتە ئایینیەکانیان، وەك سرووتی ماسۆنییەکان دەچن، تەنها ئەوەندە هەیە ماسۆنییەکان لافی وەحیی بۆ هاتن لێ نادەن، بەڵام دیارە ئەو میرزا حسێن عەلییە، لافی ئەوەی لێداوە کە وەحیی بۆ دێ.

لەو مەوسووعەیەی ناوبراودا، باسی (**البهائية**)م، وردتر کردووەو ئاماژەم کردوە بەسەرچاوە مێژووییەکان، هەروەها بە بۆنەی ئەوەوە کە موحەممەد ﷺ کۆتایی پێغەمبەرانە و، دەرگای پێغەمبەرایەتیی و وەحیی بە پێغەمبەر موحەممەد ﷺ گاڵەدراوەو داخراوە، بۆیە باسی ئەو دوو تاقمەم کردو، ئەم کورتەیەم بە تۆزێ دەستکارییەوە لە تەفسیرەکەی[1] (**محمد الطاهر بن عاشور**) وەرگرت.

---

(١) التحرير والتنوير: ج٢٢، ص٤٦، ٤٧.

کورتە باسێک لە بارەی بەسەرهاتی زەیدو زەینەبەوە

ئێمە لە دوازدە (١٢) خاڵدا، کورتە باسەکە دەخەینە ڕوو:

١)- ئەرکی پێغەمبەران (عَلَيْهِمُ الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم) دوای خوا بە یەکگرتن، بریتیە لە پاکسازیی و چاکسازیی تێداکردنی کۆمەڵگا و، هەڵوەشاندنەوەی ڕەفتارو نەریتە نەفامییەکان، دیارە پێغەمبەران خۆیان پاڵەوانی ئەو کارە بوون و، هەر شتێکی قورس بوو بێ، خۆیان دەستیان داوەتێ، خۆیان تاکە سواری ئەو مەیدانە بوون.

٢)- کۆتایی پێغەمبەران موحەممەد ﷺ لەو بارەوە، لە لای هەموو کەس ئاشکرایە، کە پشکی شێری پێبڕاوە، ئەوە تەنیا سێسەدو شەست (٣٦٠) بتەکەی نێو کەعبە نەبوون، کە موحەممەد ﷺ شکاندنی، لە ساڵی هەشتەمی کۆچییدا، دوای ئازادکرانی مەککە، بەڵکو بەر لەوە، بتەکانی کە لە ڕووی فیکریی و، دەروونیی و، کۆمەڵایەتیی و، سیاسیی و، خێزانیی و، لە هەموو ڕووەکانەوە هەبوون، ئەو بتانەی شکاندن لە عەقڵ و دڵی خەڵکدا.

٣)- یەکێك لەو نەریتانەش کە لە سەردەمی نەفامییدا هەبوون، نەریتی بە کوڕ کردن (تَبَنِّي) بوو، کە بریتیە لەوەی کەسێك، کوڕێکی گەنج، یاخود بە تەمەن، بکات بە کوڕی خۆی، کە لە هەموو ڕوویەکەوە بە کوڕی ئەو دانراوەو، بە مەحرەم دانراوە بۆ خێزانی و بۆ کچەکانی و میراتی لێ بردوە و ...هتد، ئنجا خوا ﷻ پێغەمبەرەکەی خۆی موحەممەدی ﷺ بۆ ئەو ئەرکە، گرنگە هەڵبژاردوە، کە ئەو نەریتە نەفامییەی پێ هەڵوەشێنێتەوە لەگەڵ دوو کەسی دیکەی زۆر نیزیکی دا:

یەکەم: زەینەب، کە کچی پووری بووە، کچی ئومەیمە بووە، ئومەیمەش کچی عەبدولموتتەڵیبە.

دووەم: زەیدی کوڕی حاریسە، کە کەسێکی زۆر نیزیك و تایبەتیی پێغەمبەری خوا ﷺ بووە، هەم پێش ئیسلام و، هەم دوای ئیسلام.

٤)- هەر کەسێ سەرنجی ئایەتەکانی: (١ - ٥) سەرەتای سووڕەتی **(الأحزاب)** بدات، هەروەها ئایەتەکانی: (٣٦ - ٤٠)، زۆر بە ڕوونیی بۆی دەردەکەوێ، کە لەو ئایەتانەدا ئەوەی بە ئامانج گیراوە، هەڵوەشاندنەوەی ئەو نەریتە نەفامییەیە، زۆر بە ئاشکرا دیارەو خوا ﷻ هەر لە سەرەتاوە کە دەفەرموێ: ﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلنَّبِيُّ ٱتَّقِ ٱللَّهَ وَلَا تُطِعِ ٱلْكَـٰفِرِينَ وَٱلْمُنَـٰفِقِينَ ۗ إِنَّ ٱللَّهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿١﴾ ﴾، دوایی دەفەرموێ: ﴿ مَّا جَعَلَ ٱللَّهُ لِرَجُلٍ مِّن قَلْبَيْنِ فِى جَوْفِهِۦ ۚ وَمَا جَعَلَ أَزْوَٰجَكُمُ ٱلَّـٰٓـِٔى تُظَـٰهِرُونَ مِنْهُنَّ أُمَّهَـٰتِكُمْ ۚ وَمَا جَعَلَ أَدْعِيَآءَكُمْ أَبْنَآءَكُمْ ۚ ذَٰلِكُمْ قَوْلُكُم بِأَفْوَٰهِكُمْ ۖ وَٱللَّهُ يَقُولُ ٱلْحَقَّ وَهُوَ يَهْدِى ٱلسَّبِيلَ ﴿٤﴾ ﴾، هەروەها دواتر لە ئایەتەکانی: (٣٦ - ٤٠)دا، زۆر بە ئاشکرا دیارە، کە ئەوەی بە ئامانج گیراوە، لەو ئایەتە موبارەکانەدا، هەڵوەشاندنەوەی ئەو نەریتە بووە.

٥)- ئەو گێڕدراوانە **(المرويات)**انەی، لەو بارەوە هاتوون کە **(الطبري)** و **(القرطبي)** و **(الشوكاني)** و **(إبن عاشور)** هێناویانن، بەڵام دیارە هەر کام لە **(القرطبي، وإبن عاشور)** بۆ ئەوە نەیانهێناون پشتگیرییان بکەن، بە پێچەوانەی **(الطبري والشوكاني)**ەوە، کە هێناویانن و پشتگیرییان کردوون، هەروەها زۆربەی تەفسیرەکانی دی، بەڵام **(القرطبي)** ڕایەکەی دیکەی بەهێز کردوە، **(إبن عاشور)**یش بۆیە هێناونی، کە ڕەخنەیان لێ بگرێ، بەڵام گوتوویەتی: لە گریمانی ڕاست بوونی ئەو ڕیوایەتانەشدا، دیسان پێغەمبەری خوا ﷺ بەوە تانەی لێ نادرێ، ئنجا هەموو ئەو گێڕدراوانە، زانایانی لێکۆڵەرەوە **(مُحقِّق)** هیچ ئیعتیباریان بۆ دانەناون.

دیارە **(الطبري)** لە **(جامع البيان)**دا بە ژمارە: (٢٨٥٤٤) ئەو گێڕدراوەیەی هێناوەو، **(القرطبي)**یش لە تەفسیرەکەیدا[١] هێناونی و، **(الشوكاني)** لە **(فتح القدير)** دا[٢]، هێناونی و، **(محمد الطاهر بن عاشور)** لە **(التحرير والتنوير)**ەکەی خۆیدا هێناونی[٣].

---

(١) ج١٤، ص١٥٣

(٢) ج١٤، ص٣٤٤

(٣) ج٢٢، ص٣٥، ٣٦

أ)- (القاسمي)، لە تەفسیرەکەی خۆیدا گوتوویەتی[1]: (**قَالَ ابْنُ كَثِيْر: ذَكَرَ ابْنُ أَبِي حَاتِمٍ، وَابْنُ جَرِيرٍ هَا هُنَا آثَارًا، أَحْبَبْنَا أَنْ نَضْرِبَ عَنْهَا صَفحاً، لِعَدَمِ صِحَّتِهَا، فَلَا نُورِدُهَا**).

واتە: (**إِبْنُ كَثِيْر**) دەڵێ: (**ابْنُ حَاتِمٍ وَابْنُ جَرِير**) لێرەدا چەند شوێنەوارێکیان هێناون، حەزمان کرد کە پشتگوێیان بخەین، چونکە ڕاست نین بۆیە نایانهێنین.

ب)- (**إبن العربي**) لە کتێبەکەی خۆی دا[2]، دوای ئەوەی ئەو دەقەی هێناوە، گوتوویەتی: (**إِنَّهُ لَا يَصِحُّ وَإِنَّ النَّاقِلِينَ لَهُ، الْمُحْتَجِّينَ بِهِ عَلَى مُزَاعِمِهِم فِي فَهْمِ الآيَة، لَمْ يَقدِروا مَقَامَ النُّبوَّةِ حَقَّ قَدْرِهِ، وَلَمْ تُصِبْ عُقُولُهُم مِنْ مَعْنَى الصحَّةِ كُنْهَها**).

دەڵێ: ئەو گێڕدراوەیە ڕاست نیە و ئەوانەی کە نەقڵیان کردوە و بە بەڵگە هێناویانە لەسەر بۆ چوونەکانی خۆیان، لە تێگەیشتنی ئایەتەکەدا، وەك پێویست ڕێز و پێگەی پێغەمبەرایەتییان نەزانیوەو، عەقڵەکانیان هیچ ڕاستیی و هەقیان نەپێکاوە.

٦)- ئەوانەی پشتیان بەو گێڕدراوانە بەستوە، فەرمایشتی خوا، کە دەفەرموێ: ﴿وَتُخْفِي فِي نَفْسِكَ مَا ٱللَّهُ مُبْدِيهِ وَتَخْشَى ٱلنَّاسَ وَٱللَّهُ أَحَقُّ أَن تَخْشَىٰهُ ﴿٣٧﴾﴾، ئەوەیان بە بەڵگە هێناوەتەوە، گوایە ئەوەی پێغەمبەر ﷺ شاردوویەتەوە بریتی بووە: لە عاشق بوونی بۆ زەینەب! بەڵام ڕواڵەتی ئایەتەکە ئەوە بە درۆ دەخاتەوە، چونکە: خوا فەرموویەتی: ئەوەی پەنهانی دەکەی، خوا دەری دەخات!

ئنجا ئایا ئەوەی خوا دەریخستوە چی بووە؟ بێگومان تەنیا ئەوە بووە کە زەینەبی پاش جیابوونەوەی لە زەید، لە پێغەمبەر ﷺ مارەی کردوە: ﴿فَلَمَّا قَضَىٰ زَيْدٌ مِّنْهَا وَطَرًا زَوَّجْنَٰكَهَا﴾، خوا ﷻ بەس ئەوەی دەرخستوەو فەرمووشیەتی: تۆ ئەوە پەنهان دەکەی کە خوا دەرخەریەتی و ئاشکراکەریەتی، خواش تەنیا ئەوەندەی ئاشکرا کردوە، کەواتە: هەر ئەوە بووە کە پێغەمبەر ﷺ پەنهانی

---

(١) محاسن التأويل: ج٨، ص٢٦٨.

(٢) أحكام القرآن: ج٣، ص٥٧٦ الى ٥٧٨.

کردوه، ئەویش ئەوە بووە: خوا پێیڕاگەیاندوە کە زەینەب دوای ئەوەی لە زەید جیادەبێتەوە، دەبێتە هاوسەری تۆ، پێغەمبەریش ﷺ لە شەرمی خەڵك و لە ترسی زمانی خەڵك، ئەوەی پەنهان کردوە و، نەیدرکاندوەو لە لای خۆی هێشتۆتەوە، تاکو ئەو کاتەی خوا ﷻ ئایەتەکەی دابەزاندوە.

٧)- خوا ﷻ لە بارەی حیکمەتی هاوسەرگیریی موحەممەد ﷺ لەگەڵ زەینەبدا (خوا لێی ڕازیبێ)، فەرموویەتی: ﴿لِكَيْ لَا يَكُونَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ حَرَجٌ فِي أَزْوَاجِ أَدْعِيَائِهِمْ إِذَا قَضَوْا مِنْهُنَّ وَطَرًا ۚ وَكَانَ أَمْرُ اللَّهِ مَفْعُولًا ﴿٣٧﴾﴾، بۆ ئەوەی بڕواداران سەغڵەتییان لەسەرنەبێ، لە بەرانبەر هاوسەرگیریی کردن لەگەڵ هاوسەرانی بە کوڕ کراوانیاندا، دوای ئەوەی کە لێیان جیادەبنەوەو پێویستیان پێیان نامێنێ.

کەواتە: جگە لە هەڵوەشاندنەوەی ئەو نەریتە نەفامییە، هیچ هۆکارێکی دیکە نەبووە، بۆ ئەو هاوسەرگیرییەی موحەممەد ﷺ لەگەڵ زەینەبدا.

٨)- هەروەها ئایەتی: ﴿الَّذِينَ يُبَلِّغُونَ رِسَالَاتِ اللَّهِ وَيَخْشَوْنَهُ وَلَا يَخْشَوْنَ أَحَدًا إِلَّا اللَّهَ ۗ وَكَفَىٰ بِاللَّهِ حَسِيبًا ﴿٣٩﴾﴾.

دیسان هەمان ئامانج دووپات دەکاتەوە، کە پێغەمبەران (**عَلَيْهِمُ الصَّلَاةُ وَالسَّلَام**) نابێ لە گەیاندنی پەیامەکانی خوادا، شەرم و سام لە هیچ کەس بکەن، جگە لە خوا.

٩)- هەروەها ئایەتی: ﴿مَا كَانَ مُحَمَّدٌ أَبَا أَحَدٍ مِنْ رِجَالِكُمْ وَلَٰكِنْ رَسُولَ اللَّهِ وَخَاتَمَ النَّبِيِّينَ ۗ وَكَانَ اللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا ﴿٤٠﴾﴾.

دیسان هەر بەو ئامانجەوە پەیوەستە، چونکە بیانووی دڵنەخۆشەکان بۆ ڕەخنە گرتن لەو هاوسەرگیرییە، ئەوە بوو دەیانگوت: (**تَزَوَّجَ مُحَمَّد زَوْجَة ابْنَهُ زَيْد بْنِ حَارِثَة**)! موحەممەد ﷺ هاوسەری کوڕەکەی خۆی مارە کردوە! بەڵام لە ڕاستییدا زەیدی کوڕی حاریسە، کوڕی بابی خۆی بووە و، کوڕی موحەممەد ﷺ نەبووە، هەرچەندە پێش ئیسلام کرد بووی بە کوڕی خۆی، کە ئەوە نەریتێکی سەردەمی نەفامیی بووە.

١٠)- لەم خاڵی دەیەمەدا، حەوت بەڵگەی دیکە دەخەینە ڕوو:

یەك: زەینەب کە کچی (**أُمَيْمَة بنْتِ عَبْدُ المُطَّلِب**)بووە، پێغەمبەر ﷺ وەك کچی خۆی سەرپەرشتییکردوەو، هەمیشە بینیویەتی و لەبەر چاوی بووە، واتە: زەینەب کە بۆتە هاوسەری زەید، بە داخوازییکردنی پێغەمبەر ﷺ بووەو، زەینەب ڕازی نەبووەو عەبدوڵڵای کوڕی جەحش، برای زەینەبیش ڕازی نەبووە، نەسەب و ڕەچەڵەکی خۆیان پێ لە هی زەید بەرزتر بووە، بەڵام لەسەر داوا و داکۆکیی پێغەمبەر ﷺ، ئنجا زەینەب و عەبدوڵڵای برای ملیان داوە، ئنجا عەجەبا پێغەمبەر ﷺ تاکو ئەو کاتە کە زەینەب لەبەرچاوی خۆی بووە، پێی سەرسام نەبووە، دوایی کە دەبێتە هاوسەری زەید، پێی سەرسام دەبێ!

دوو: بێگومان کچی شونەکردوو لەبەرچاوترە، لە بێوەژنی تەمەنکردوو! دیارە هەموو پیاوێکی سروشتیی پێی خۆشە، ئەو ئافرەتەی هاوسەرگیریی لەگەڵ دەکات، دەستی لێ نەدرابێ و، هاوسەرگیریی نەکردبێ، ئەگەر بۆی بگونجێ ئەوەی پێ چاکترە، نەك هەر ئەوەندە، بەڵکو مرۆڤ، ئەگەر بۆی بکرێ خواردنێك دەخوات، کە لێی نەخورا بێ، گوڵێك بۆن دەکات، کە بۆن نەکرابێ، کەل و پەلێك بەکاردێنێ، کە بەکارنەهێنرابێ، مرۆڤ زیاتر دڵی بە لای ئەوەیاندا دەچێ، هەڵبەتە ئەوەی دیکەش ناڵێین: خراپە، مادام پێغەمبەری خوا ﷺ کردوویەتی بە سوننەتێك، کە ئافرەتانی بێوەژنی هێناون و، هەموو هاوسەرگیرییەکانی پێغەمبەر ﷺ حیکمەتی زۆریان تێدان، بۆچی بە زۆریی ئافرەتانی بێوەژن بوون؟ بێگومان مەبەستی زیاتر سەرپەرشتییکردنیان بووەو، سەرپەرشتییکردنی منداڵەکانیان بووە، یاخود بەهێزکردنی پەیوەندییە کۆمەڵایەتیی و، سیاسییەکان بووە، وەك لە کتێبی: (پوختەی ژیاننامەی پێغەمبەری خوا ﷺ)، لە چاپی سێیەمیدا بە تەفصیڵ لە بارەی هاوسەرەکانی پێغەمبەرەوە باسمانکردوەو، لە کتێبی: (ئافرەت و خێزان لە سایەی شەریعەت)یش دا، لە چاپی دووەمیدا، باسێکمان کردوە دەربارەی هاوسەرانی پێغەمبەری خوا.

سێ: شتێکی نالۆژیکییە، کەسێك کت وپڕ عاشقی ئافرەتێك بێ، کە بە گچکەیی دیتوویەتی و پێکەوە ژیاون!

چوار: شتێکی سەیرە کەسێك بە ئافرەتێك سەرسام بێ، کەچی بۆ کەسێکی دیکەی بخوازێ و، مەیلەو ناچاریشی بکات کە شووی پێ بکات!

پێنج: ئەوانەی ئەو گومانە بە پێغەمبەر ﷺ دەبەن، نایناسن و نازانن کێیەو چۆنە؟ ئەو کەسەی خوا پێی فەرمووە: ﴿ وَلَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ إِلَىٰ مَا مَتَّعْنَا بِهِۦٓ أَزْوَٰجًا مِّنْهُمْ زَهْرَةَ ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا لِنَفْتِنَهُمْ فِيهِ ۚ وَرِزْقُ رَبِّكَ خَيْرٌ وَأَبْقَىٰ ﴿١٣١﴾ ﴾طه، واتە: چاوەکانت مەبڕە، ئەو جوانییەی کە هەندێك لە ئەهلی کوفرمان پێ بەهرەمەند کردوە، لە ژیانی دنیادا تاکو تاقییان بکەینەوە.

شەش: گلەیی خواش ﷻ لەسەر ئەوە بووە، کە پێغەمبەری خوا ﷺ زیاد لە پێویست حیسابی بۆ ڕەخنەو گلەیی خەڵکی دڵنەخۆش کردوە و، دەست و بردی نەکردوە لە کارەکە، یاخود باسی نەکردوە، یاخود لە دڵدا زۆر حیسابی بۆ خەڵك کردوە و، مەترسیی لێیان هەبووە.

حەوت: ئایا بۆچی پێغەمبەری خوا ﷺ بە زەیدی فەرموو: ﴿ أَمْسِكْ عَلَيْكَ زَوْجَكَ وَٱتَّقِ ٱللَّهَ ﴿٣٧﴾ ﴾؟! لە حاڵێکدا کە زانیویەتی پاش جیابوونەوەی لە زەینەب، زەینەب دەبێتە هاوسەری؟

وەڵامەکەی ئەوەیە:

أ)- یان هەتا ئەو کاتە، خوای پەنهانزان موحەممەدی ﷺ ئاگاداری نەکردۆتەوە، لەو بارەوە کە زەینەب دوای جیابوونەوەی لە زەید، دەبێتە هاوسەری پێغەمبەری خوا ﷺ و لێی مارە دەکات.

ب)- یان ئەو وەك ئەرکی خۆی کە دڵسۆزییە بۆ هەموو لایەك، ئەوەی بە زەید فەرمووە و، هەر واشی لێدەوەشێتەوە و، ئەوەش دوانەتیی (**إزدواجية**) نیە، چونکە لەو کاتەدا دوو ئەرك ڕوو لە پێغەمبەر ﷺ دەکەن:

یەکەمیان: جێبەجێکردنی فەرمانی خوا: کە خوا ﷻ لە سەرووی حەوت ئاسمانانەوە زەینەبی لێ مارە دەکات، پێغەمبەر ﷺ پابەند (**مُلزَم**)ە، کە فەرمانی خوا ﷻ جێبەجێ بکات.

دووەمیان: دڵسۆزیی نواندن بۆ ژن و مێردێکی مسوڵمان: کە پێکەوە دەمەقاڵێی و مشت و مڕو ناکۆکییان بووە، هەر دەبێ ئامۆژگارییان بکات، هەر دەبێ ئامۆژگاریی پیاوەکە بکات، کە تۆ هاوسەرەکەت لە لای خۆت بهێڵەوە، چونکە زەید هاتوە بۆ لای پێغەمبەر ﷺو گوتوویەتی: دەمەوێ زەینەب تەڵاق بدەم، لەبەر ئەوەی شانازییم بەسەردا دەکات و پێکەوە ناگونجێین، بێزارم دەکات، خۆی پێ لە من بەرزترە، بۆیە پێغەمبەر ﷺ ئامۆژگاریی زەیدی کردوە، ئنجا ئەگەر زەینەب پێویستیی بە ئامۆژگاریی بووایە، ئامۆژگاریی ئەویشی دەکرد، بەڵام زەید بە تەما بووە، دەست لە زەینەب هەڵبگرێ، ئنجا پێغەمبەر ﷺ زانیویەتی کە کاتی خۆی زەینەب ئەو هاوسەرگیرییەی بە نا بە دڵیی کردوە، ئنجا ڕەنگە پێغەمبەر ﷺ چەند جار ئامۆژگاریی زەینەبیشی کردبێ، بەڵام بۆ ئێمە نەقڵ نەکرابێ، بەڵام بە لۆژیکیی و ماقووڵی نەزانیوە ئامۆژگاریی ئافرەتێك بکات، کە ئەو ناچاری کردوە، ئەو هاوسەرگیرییە بکات، چونکە بۆی هەبوو بڵێ: تۆ ناچارت کردم، ئەگەرنا هەر لە ئەوەڵەوە من ڕازی نەبووم[1].

١١)- قسەیەکی (**شیخ محمد عَبْده**) دێنین، هەر لە بارەی زەید و زەینەبەوە، کە دەڵێ:

(أَمَا والله ! لَولاَ مَا أَدْخَلَ الضُّعَفَاءُ أو المدَلِّسُونَ مِنْ مِثْل هَذِهِ الرِّوَايةِ، مَا خَطَرَ ببَالِ مُطَّلِعٍ عَلَى الآيَة الكَرِيْمَةِ، شَيءٌ مِمَّا يَرْمُونَ إِلَيْهِ، فَإِنَّ نَصّ الآيَة ظَاهِر جَلِيٌّ لاَ يَحْتَمِلُ مَعْنَاهُ التَّأْوِيلَ، ولاَ يَذْهَبُ إلى النَّفْسِ مِنْه، إلاَّ أَنَّ العِتَابَ كَانَ عَلَى التمَهُّلِ فِي الأَمْر، والتريُّث بِهِ، وأَنَّ الَّذي كَانَ يُخْفِيهِ فِي نَفْسِهِ، هو ذلكَ الأَمْرُ الإلَهِي الصَّادِر إِلَيْهِ، بأَنَّ يَهْدِمَ تِلكَ العَادَةَ المتَأَصِّلَةَ فِي نُفوسِ العَرَبِ، وأن يتَنَاول المعْوَلَ لهَدْمِهَا بنَفْسِهِ،

---

(١) ئێمە سوودمان لە چەند سەرچاوەیەك وەرگرتوە، هەڵبەتە بە گشتیی لە تەفسیرەکان، بەڵام بە تایبەت لە:

١- (إعراب القرآن الكريم وبيانه، لمحي الدين الدرويش)، (ج٨، ص ٢١ - ٢٤).

٢- (الجامع لأحكام القرآن، للقرطبي) (ج١٤، ص ١٥٣).

٣- (أحكام القرآن، لابن العربي) (ج٣، ص ٥٧١ – ٥٧٨).

٤- (التحرير والتنوير، لمحمد الطاهر بن عاشور)، (ج٢٢، ص ٣٥- ٣٨).

كَـمَا قُـدِّرَ لَـهُ أَنْ يَهْـدِمَ أَصْنَامَهُـم بيـدِهِ لأَولِ مَـرَّةٍ، عِنْـد فَتْـحِ مَكَّـةَ، وَكَـمَا هُـوَ شَـأْنُهُ فِي جَميعَ مَـا نَهَـى عَنْـهُ مِـنْ عَادَاتِهِـم)[١].

دەڵـێ: ئـاگادار بـن! سـوێند بـە خـوا، ئەگـەر کـە خەڵـکی بێهێـزو لـە بنـەوە بـڕو ساختەچیی، ئـەم جـۆرە گێڕدراوانەیـان نەهێنابانـە نێـو باسـەکەوە، هیـچ کـەس کـە ئایەتـە بەڕێزەکـەی دەخوێنـدەوە، بـە دڵیـدا نەدەهـات، ئـەوەی کـە ئـەوان ئێسـتا باسی دەکـەن، (کـە گوایـە پێغەمبـەر ﷺ سەرسـام بـووە بـە زەینـەب)، چونکـە دەقـی ئایەتەکـە زۆر ئاشـکراو درەوشـاوەیە و، مانایەکـەی هیـچ تەئویلێـك هەڵناگـرێ و، هیـچ مانایـەك لـە ڕواڵـەتی ئایەتەکـەوە نایەتـە نێـو دڵـی مـرۆڤ، ئـەوە نەبـێ کـە خـوا گلەیـی لـە پێغەمبـەر ﷺ کـردوە، لەبـەر ئـەوەی کاوە خۆیـی تێدا کـردوە و، وەخـرانی تێـدا کـردوە و، ئـەوەش کـە پێغەمبـەر ﷺ لـە دەروونـی خۆیـدا شـاردوویەتەوە، هـەر ئـەو فەرمانـە خواییـە بـووە، کـە لـە خـواوە بـۆی هاتـوە: کـە ئـەو نەرێتـە ڕیشـەدارە لـە دڵ و دەروونی عەڕەبەکانـدا بڕووخێنـێ، خـۆی پـاچ دەسـتبداتێ و بـە دەسـتی خـۆی بیڕووخێنـێ، وەك چـۆن بـۆی ئەندازەگیریـی کـراوە، کـە بـە دەسـتی خـۆی بتـەکان بشـکێنێ، بـۆ یەکەمجـار لـە کاتی ئازادکـردنی مەککـەدا، هـەروەك تەنیـا ئـەوە حاڵـی بـووە لـە هەمـوو ئـەو شـتانەدا، لـە نەرێتـەکانی سـەردەمی نەفامیـی کـە ڕێگریـی لێکـردوون.

١٢)- نابێ بە بیانووی بەرگریی لە پێغەمبەر موحەممەد ﷺ، پشت بەو ڕیوایەتانە ببەستین کە شتی قێزەون پاڵدەدەنە لای پێغەمبەرانی دیکە، لە (پەیمانی کۆن)دا، بۆ وێنە:

أ- **(القرطبي)** لە تەفسیرەکەیدا[٢]، دەڵێ: داوود سەد (١٠٠) ژنی هەبووە و، سێسەد (٣٠٠) کەنیزەکی هەبووە و، سولەیمان سێسەد (٣٠٠) ژنی هەبووە و، حەوتسەد (٧٠٠) کەنیزەکی هەبووە، ئەوە هەزار (١٠٠٠)!.

---

(١) إعراب القرآن: ج٨ ، ص ٢٥.

(٢) الجامع لأحكام القرآن: ج١٤، ص ٥٧.

ب- (محمد الطاهر بن عاشور)یش کە یەکێکە لە باش ڕوونکەرەوەکانی قورئان و، هاوچەرخ بووە و، بەڕاستیی بۆ چوونی زۆر وردو قووڵی هەن، لە بارەی تێگەیشتنی زۆر لە ئایەتەکانەوە، لە تەفسیرەکەیدا[1]، دەڵێ: **(دَاوُد تَزَوَّج زَوجة أُوريَا الحِثيِّ بَشْبَع! كَمَا جَاءَ فِي سِفر الملوك! كَمَا يَأتي فِي سُورَة ص)**، واتە: داوود ژنەکەی **(أوريا)**ی **(الحِثّي)** کە ناوی **(بشبع)** بوو مارە کردەوە، وەك لە **(سفر الملوك)**دا هاتوەو لە تەفسیری سوورەتی **(ص)** دا، دێ.

هەڵبەتە ئێمە جارێکی دیکەش بەو بۆنەوە، لە تەفسیری سوورەتی **(النور)** دا، ڕەخنەمان لە **(محمد الطاهر بن عاشور)** گرت و بە ڕاستیی پێم سەیرە هەرچەندە لێکۆڵەرەوەیەکی زۆر باشی قورئانە، بەڵام لە (پەیمانی کۆن)ەوە، وەك شتی سەلمێنراو، قسە دێنێ! کە لە تەفسیری سوورەتی **(النور)**دا، ئەو سەرچاوانەی ئاماژەیان پێدەکات، ئێمە گەڕاوینەوە بۆ خودی سەرچاوەکان، کە گوایە: **(أوريا الحثي)** ژنێکی هەبووە بە ناوی **(بشبع)** ئافرەتێکی زۆر جوان بووەو، داوود ڕۆژێك لەسەر بان بووە، چاوی پێکەوتوە، لە کاتی خۆ شۆردنداو عاشقی بووە، دوایی لە دوای ناردوەو لەگەڵی جووت بووە، کە جارێ هەر هاوسەری **(أوريا)** بووە! دوایی **(أوريا)**ی ناردۆتە جەنگ و گوتوویەتی: با بچێتە پێشەوەی جەنگ، ڕیزەکانی پێشەوە و، دوایی پشتی چۆڵ بکەن، بۆ ئەوەی بکوژرێ، دوایی کە کوژراوە ژنەکەشی مارە کردۆتەوەو گوایە سولەیمان لەو ئافرەتە بووە!!.

کە بە تەئکید مسوڵمانێکی عەوام شتی ئاوا لە خۆی ناوەشێنێتەوە و، جوولەکەکانیش شتی وایان زۆر بووە، کە بۆ پێغەمبەران هەڵیانبەستوەو، لە پشت پەردەی ڕەشەوە تەماشای پێغەمبەرانیان کردوە! بۆیە ئەو قسانە بە هیچ جۆرێك پشتیان پێ نابەسترێ و، ئێمەش بۆ ئەوەی بەرگریی لە پێغەمبەر موحەممەد ﷺ بکەین، نابێ بڵێین: ئەها داوودیش وایکردوە، ئەها سولەیمانیش وایکردوە، بۆ ئەوەی بەرگریی لە پێغەمبەری خۆمان (محمد) ﷺ بکەین، نابێ

---

(١) التحرير والتنوير: ج٢٢، ص ٤١.

پێغەمبەرانی دیکە بشکێنین، بە بەسەرهات و حیکایەتی هەڵبەستراو و بێ بنەما، خاوەنی ئەو دوو تەفسیرەش: (**القرطبي**) و (**إبن عاشور**) لەو مەسەلەیەدا خراپ بە هەڵەداچوون و نەیانپێکاوە.

هەڵبەتە ئێمە لە چەند بەرهەمێکیشماندا، باسی ئەو مەسەلەیەی زەیدو زەینەبمان (خوا لێیان ڕازیبێ) کردوە، بۆ وێنە: لە مەوسووعەی عەرەبییەکەماندا (**الإسلام كما يتجلَّى في كتاب الله**)، لە باسی پێغەمبەران دا (**عليهم الصلاة والسلام**) کە دەبێتە کتێبی شەشەم، لە چاپی دووەمدا، لەوێدا باسمان کردوە، هەروەها لە (پوختەی ژياننامەی پێغەمبەردا ﷺ) لە وێشدا باسمان کردوە، ئەوەی لێرەدا باسمان کرد، شێوەی ئەوەشمان لەو دوو شوێنەدا باسکردوە، کە ئایەتەکان تەنیا ئەوە دەگەیەنن کە باسمان کرد، بەڵام وەك (**شيخ محمد عبده**) ڕەحمەتی خوای لێبێ، گوتوویەتی: ئەوەی کە حیسابەکەی لە خەڵك تێکداوەو سەری لە خەڵك شێواندوە، ئەو ڕیوایەت و گێڕدراوە بێ بنەمایانە بوون، کە (**إبن كثير**) هەم مێژوو نووسە و، هەم ڕوونکەرەوەی قورئانە و، هەم فەرموودەناسیشە، دەڵێ: پشتگوێم خستن، چونکە هیچیان سەنەدیان ڕاست نیە و، هیچیان لەگەڵ عەقڵ و مەنتیقدا ناگونجێن و، لەگەڵ ڕواڵەتی ئایەتەکانیشدا ناگونجێن.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ، أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

دەرسی پێنجەم

پێناسەی ئەم دەرسە

ئـەم دەرسـەمان لـە هەشـت ئایـەت پێـك دێ، ئایەتـەكانی: (٤١ - ٤٨) ، كـە تێیانـدا خـوای میهرەبـان چەنـد ڕێنمایـی و ئامۆژگارییـەكی پێغەمبـەری خـوا ﷺ و، بـڕوادارانی شـوێنكەوتووی دەكات، ئەویـش لەمیـانی بـۆ جـاری دووەم (لـە حـەوت جـاری ئـەم سـوورەتەدا)، دواندنـی بڕوادارانـدا: ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ٱذۡكُرُواْ ٱللَّهَ ذِكۡرٗا كَثِيرٗا ٤١﴾! هەروەهـا جارێـك دوانـدنی پێغەمبـەری خـوا ﷺ: ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّبِيُّ﴾! كـە جـاری سێیەمە، لـە پێنـج جـاران لـەم سـوورەتەدا.

كـە هـی بـڕواداران، پەیوەسـتە بـە زۆر یادی خـوا كردنیانـەوە و، هـی پێغەمبەریش ﷺ پەیوەسـتە بـە ئـەركی سەرشـانی و، مامەڵـەی لەگـەڵ بـڕواداران و كافـران و دەغەڵانـدا.

﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ٱذۡكُرُواْ ٱللَّهَ ذِكۡرٗا كَثِيرٗا ٤١ وَسَبِّحُوهُ بُكۡرَةٗ وَأَصِيلًا ٤٢ هُوَ ٱلَّذِي يُصَلِّي عَلَيۡكُمۡ وَمَلَٰٓئِكَتُهُۥ لِيُخۡرِجَكُم مِّنَ ٱلظُّلُمَٰتِ إِلَى ٱلنُّورِۚ وَكَانَ بِٱلۡمُؤۡمِنِينَ رَحِيمٗا ٤٣ تَحِيَّتُهُمۡ يَوۡمَ يَلۡقَوۡنَهُۥ سَلَٰمٞۚ وَأَعَدَّ لَهُمۡ أَجۡرٗا كَرِيمٗا ٤٤ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّبِيُّ إِنَّآ أَرۡسَلۡنَٰكَ شَٰهِدٗا وَمُبَشِّرٗا وَنَذِيرٗا ٤٥ وَدَاعِيًا إِلَى ٱللَّهِ بِإِذۡنِهِۦ وَسِرَاجٗا مُّنِيرٗا ٤٦ وَبَشِّرِ ٱلۡمُؤۡمِنِينَ بِأَنَّ لَهُم مِّنَ ٱللَّهِ فَضۡلٗا كَبِيرٗا ٤٧ وَلَا تُطِعِ ٱلۡكَٰفِرِينَ وَٱلۡمُنَٰفِقِينَ وَدَعۡ أَذَىٰهُمۡ وَتَوَكَّلۡ عَلَى ٱللَّهِۚ وَكَفَىٰ بِٱللَّهِ وَكِيلٗا ٤٨﴾.

مانای دەقاو دەقی ئایەتەکان

{ئـەی ئەوانـەی بڕواتـان هێنـاوە! بـە یـاد كردنێـكی زۆر یـادی خـوا بكـەن (٤١) هەروەهـا بەیانیـان و ئێـواران بـە پـاكی بگـرن (٤٢) ئـەو (خـوا) كەسـێكە خـۆی و فریشـتەكانی صەڵاواتتـان لـێ دەدەن، تاكـو لـە تاریكاییـان دەرتـان بێنـێ بـەرەو ڕووناكیـی و، خـوا هـەر میهرەبانیـش بـووە بەرانبـەر بـە بـڕواداران (٤٣) سـڵاویان لـە ڕۆژێكـدا كـە پێیدەگـەن (بـە دیـداری خـوا شـاد دەبـن) سـەلامە و، پاداشـتێكی پەسـندو بایەخداریـشی بـۆ ئامـادە كـردووە (٤٤) ئـەی پێغەمبـەر! ئێمـە تۆمـان (بـۆ لای خەڵـكی) نـاردوە: چاودێـرو دڵخۆشـكەرو ترسـێنەری (٤٥) هەروەهـا بـۆ لای خـوا بانگـەوازكاری و چرایـەكی ڕۆشـنكەرەوەی (٤٦) مـوژدەش بـە بـڕواداران بـدە، كـە لـە خـواوە بەخششـێكی گەورەیـان بـۆ هەیـە (٤٧) فەرمانبەریـی كافـرو مونافیقەكانیـش مەكـەو، گـوێ مـەدە ئازاردانیـان و، پشـت بـە خـوا ببەسـتەو، خـوا بەسـە كارپـێ سـپێرراو بێـت (٤٨)}.

شیكردنەوەی هەندێك لە وشەكان

(**يُصَلِّي**): (**الصَّـلَاةُ: هِـيَ الدُّعَـاءُ وَالتَّبْرِيْـكُ وَالتَّمْجِيْـد**)، (**صَلَّيْـتُ عَلَيْـهِ: دَعَـوْتُ لَـهُ وَزَكَّيْـتُ، وَصَلَاةُ اللهِ لِلْمُسْلِمِيْنَ هُوَ فِي التَّحْقِيْقِ: تَزْكِيَّتُهُ إِيَّاهُمْ، وَمِنَ الْمَلَائِكَةِ وَالنَّاسِ: الدُّعَـاءُ وَالإِسْـتِغْفَارُ**)، (صَّلَاة) بریتیـە لـە دوعـاو پاڕانـەوە، هەروەهـا بریتیـە لـە داواكـردنی پێـز و، داواكـردنی پایـە بەرزیـی بـۆ كەسـێك، دەگوتـرێ: (**صَلَّيْـتُ عَلَيْـهِ**)، واتـە: بـۆی پاڕامـەوە و، بـە پاكـم دانـا و، صـەڵاتی خـوا بـۆ مسـوڵمانان، لـە ڕاسـتییدا بریتیـە لـە چاك و پاككـردنی بۆیـان و، بەزەیـی نوانـدنی لەگەڵیانـدا، بـەڵام صـەڵات لـە فریشـتانەوە و لـە خەڵكـەوە، بریتیـە: لـە پاڕانـەوەو داوای لێبـوردن كـردن.

(تَحِيَّتُهُمْ): واتە: سڵاوکردنیان، (أَصْلُ التَحِيَّةِ مِنَ الحَيَاةِ، يُقَالُ حَيَّاكَ اللهُ: أي: جَعَلَ لَكَ حَيَاةً، وَذَلِكَ إخْبَارٌ، ثُمَّ يُجْعَلُ دُعَاءً)، وشەی (تَحِيَّةِ) لە ڕیشەدا لە (حَيَاةِ)ەوە هاتووە، دەگوترێ: (حَيَّاكَ الله) واتە: خوا ژیانت پێ بدات، دوایی کراوە بە پاڕانەوە، کەواتە: کە دەگوترێ: (حَيَّاكَ الله) ئەوە بۆ پاڕانەوەیە، واتە: خوا تۆ بژیەنێ.

(شَٰهِدًا): (أي: رَقِيْبَاً)، (الشَّاهِدُ: المُخْبِرُ عَنْ حُجَّةِ المُدَّعِي وَدَفْعِ دَعْوَى المُبْطِلِ)، واتە: (شَاهِدُ) هەواڵدەرە بە بەڵگەی بابای دەعواکەر (داواکار)و، بەرپەرچدانەوەی دەعوای کەسێکە کە لەسەر ناهەقە.

(وَسِرَاجًا): (سِرَاج) بە مانای چرا دێ، (الزَّاهِر بِفَتِيْلَةٍ وَدُهْنٍ وُيُعَبَّرُ بِهِ عَنْ كُلِّ مُضيءٍ)، دیارە چرا چییە، فانۆسە، لامپایە، یان بە شێوەیەك لە شێوەكان فتیلەیەكی هەبووە، ڕۆنی تێکراوە و، ئێستا نەوتی تێ دەکرێ، بەڵام ئەوە بەکاردەهێنرێ و تەعبیری پێدەکرێ، لە هەر شتێکی کە ڕووناککەرەوەو خاوەن ڕووناکیی.

مانای گشتیی ئایەتەکان

خوا ﷻ لەم سوورەتەدا بۆ جاری دووەم، ڕوو دەکاتە بڕواداران و دەفەرموێ: ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ٱذۡكُرُواْ ٱللَّهَ ذِكۡرٗا كَثِيرٗا﴾، ئەی ئەوانەی بڕواتان هێناوە! بە هەموو ئەو شتانەی کە پێویستە بڕوایان پێ بهێنرێ، زۆر یادی خوا بکەن، بە یاد کردنێکی زۆر، یادی خوا بکەن، ئنجا یاد کردن، واتە: بە دڵی خۆداهێنان و، بە زمان گۆ کردن و، باسکردن، ئنجا چ دوای لە بیرچوونەوە بێ، شتێك بێتەوە یادت، یاخود بەبێ لە بیرچوونەوە بێ، کە بریتیە لەوەی باسی بکرێ و یادی بکرێ، ﴿وَسَبِّحُوهُ بُكۡرَةٗ وَأَصِيلًا﴾، خوا بە پاك بگرن بەیانیان و ئێواران، واتە: بڵێن: (سُبْحَان الله) یان بە هەر شێوەیەك لە شێوەکانی بە پاکگرتن، بە پاکگرتن واتە: خوا ﷻ بە پاك و بەرز بگرن، لە هەر شتێك کە شایستەی نیە، لە

هـەر هەڵـە و پەڵەیـەك، لـە هـەر كـەم و كورِییـەك لـە زاتیـداو، لـە سـیفەتەكانیدا و، لـە ناوەكانیـدا و، لـە بەرنامەكەیدا و، لـە پێغەمبەرەكانیـدا و، لـە پێغەمبەرەكەیـدا موحەممـەد ﷺ و، لـە كردەوەكانیـدا و، لـە دروسـتكراوەكانیدا و، خـوا بـە پـاك بگـرن، كـە هیـچ كـەم و كورِیـی و هەڵـەو پەڵەیـەك، ڕوو لـە خـوا نـاكات، خـوا لـە هـەر لەكـەو پەڵەیـەك دوورەو بەرییـە.

كـە دەفەرمـوێ: ﴿ بُكۡرَةٗ وَأَصِيلًا ﴾، لـە بەیانیـان و ئێـواران دا، واتـە: لـە بەیانیـان تاكـو ئێـوارە، یاخـود لـەو دوو كاتـە تایبەتـەدا، كـە بەیانیـان ڕەمـزو هێـمای پەیدابوونی دروسـتكراوەكانە و، ئێـواران ڕەمـزو هێـمای لـە بەیـن چوونیـان و كۆتایی پـێ هاتنیانە، دوو كاتی زۆر دڵبزوێـن و سـەرنج ڕاكێشـن، یاخـود مەبەسـت ئەوەیـە: لـە بەیانیـەوە تاكـو ئێـوارەو لـە ئێـوارەوە تاكـو بەیـانی.

﴿ هُوَ ٱلَّذِي يُصَلِّي عَلَيۡكُمۡ وَمَلَٰٓئِكَتُهُۥ ﴾، خـوا ئـەو كەسـەیە كـە خـۆی و فریشـتەكانی صەڵاواتتـان لـێ دەدەن، صـەڵاتی خـوا واتـە: خـوا بەزەییتـان لەگـەڵ دەنوێنـێ، چاكتـان دەكات و پاكتـان دەكات و، شـكۆدارتان دەكات و، فریشـتەكانیش داوای چاكیـی و پاكیـی و بەزەیـی و پیرۆزتـان بـۆ لـە خـوا دەكـەن، ﴿ لِيُخۡرِجَكُم مِّنَ ٱلظُّلُمَٰتِ إِلَى ٱلنُّورِۚ ﴾، بۆیـە خـۆی و فریشـتەكان صەڵاواتتـان لـێ دەدەن، تاكـو لـە تاریكاییـان دەربازتـان بكـەن، بـەرەو ڕۆشـنایی، لـە تاریكایـی بوونناسـیی و، لـە تاریكایـی نەبـوونی ئیـمان و عەقیدەیـەكی ڕاسـت و، لـە تاریكایـی بـە هەڵەداچوون لـە پەرسـتندا، لـە تاریكایـی ڕەوشـت و ئـاكاری دزێـو و، لـە تاریكایـی سـتەم و بێدادیـی و، لـە تاریكایـی نەرێتـە نەفامییـەكان، بـۆ ڕۆشـنایی بوونناسـییەكیی ڕاسـت و دروسـت و، ئیـمان و عەقیدەیـەكی تـەواوو، خـوا پەرسـتییەكی بـێ خلتـە و، ڕەوشـت و ئاكارێـكی بـەرزو پەسـندو ...هتـد، ﴿ وَكَانَ بِٱلۡمُؤۡمِنِينَ رَحِيمٗا ﴾، هەمیشـە خـوا بەرانبـەر بـە بڕواداران بـە بەزەیـی و بەخشـندە بـووە.

﴿ تَحِيَّتُهُمۡ يَوۡمَ يَلۡقَوۡنَهُۥ سَلَٰمٞۚ ﴾، سـڵاوكردنیان ئـەو ڕۆژەی كـە پێـی دەگـەن، واتـە: ئـەو ڕۆژە كـە بـە خـوا دەگـەن، سـڵاوكردنیان بریتیـە لـە سـەلام، خـوا دەفەرمـوێ: (السَّلَامُ عَلَيْكُـم) وەك لـە سـوورەتی (یـس)دا، دەفەرمـوێ: ﴿ سَلَٰمٞ قَوۡلٗا مِّن رَّبّٖ رَّحِيمٖ

﴿٥٨﴾ یس، سەلامێکە لە خواوە دەگوترێ، لە لایەن پەروەردگارێکی میهرەبان و خاوەن بەزەییەوە.

(تَحِيَّتُهُمْ) ئەو تەحییەی کە سڵاویان پێ لێدەکرێ، یاخود: (تَحِيَّتُهُمْ) ئەو سڵاوەی کە کاتێك دەگەنە خزمەت خوای پەروەردگار، ئەوەی کە سڵاوی پێ لە یەکدی دەکەن، بریتیە لە سەلام، یاخود فریشتەکان سەلامیان لێ دەکەن، وەك خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿وَٱلْمَلَٰٓئِكَةُ يَدْخُلُونَ عَلَيْهِم مِّن كُلِّ بَابٍ ﴿٢٣﴾ سَلَٰمٌ عَلَيْكُم ﴿٢٤﴾﴾ الرعد، واتە: فریشتەکان لە هەموو دەروازان لێیان دەچنە ژوورێ، پێیان دەڵێن: (السَّلَامُ عَلَيْكُم)، ﴿وَأَعَدَّ لَهُمْ أَجْرًا كَرِيمًا﴾، پاداشتێکی پەسند و باش و پڕ ڕێزو حورمەتی بۆ داناون، ئەم چوار ئایەتە دەربارەی بڕواداران بوون، چوار ئایەتی دیکەش دەربارەی پێغەمبەرن، واتە: ئەم چوار ئایەتە ئامۆژگاریی و ڕێنمایی خوای پەروەردگار بوون بۆ بڕواداران.

ئنجا ئەم چوارەشیان ئامۆژگاریی و ڕێنمایی خوای پەروەردگارن بۆ موحەممەد ﷺ پێغەمبەری کۆتایی، ئەمە جاری سێیەمە، لەم سووڕەتەدا خوا بانگی پێغەمبەر ﷺ دەکات بە: ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّبِيُّ﴾، ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّبِيُّ إِنَّآ أَرْسَلْنَٰكَ شَٰهِدًا وَمُبَشِّرًا وَنَذِيرًا﴾، ئەی پێغەمبەر! ﷺ بە دڵنیایی ئێمە تۆمان ڕەوانە کردوە: چاودێر بی، موژدە دەربی، ترسێنەر بی، یان دڵخۆشکەربی، هۆشیارکەرەوەبی.

أ- چاودێربی واتە: چاودێریی شوێنکەوتووان بکەی و، سەرپەرشتییان بکەی و ئاگات لێیان بێ.

ب- موژدە دەربی واتە: موژدەی بەهەشت و ڕەزامەندیی خوایان پێ بدەی و، موژدەی سەرکەوتن و بەختەوەریی دنیایان پێ بدەی، ئەگەر پابەند بن بە شەریعەتی خواوەو بەندایەتیی ساغ و بێ خڵتە بۆ خوا بکەن.

ج- بیانترسێنی و، ترسێنەریان بی و هۆشیارکەرەوەیان بی، لە لادان لە خلیسکان و، لەوە کە گرفتار ببن بە شیرك و کوفرو گوناهو تاوانەوە.

﴿ وَدَاعِيًا إِلَى ٱللَّهِ بِإِذْنِهِۦ وَسِرَاجًا مُّنِيرًا ﴾، هەروەها تۆمان ڕەوانە كردوە كە بانگەوازكار بی بۆ لای خوا و، بە مۆڵەتی خوا چرایەكی تیشكدەر بی، واتە: وەك چرایەك بی ڕێیان بۆ ڕۆشن بكەیەوە، ئنجا چرا بۆ خۆی ڕوونە، بەڵام ﴿ مُّنِيرًا ﴾، ئەوە بۆ جەختكردنەوەیە واتە: چرایەك بی، زۆر ڕێیان بۆ ڕۆشن بكەیەوە.

﴿ وَبَشِّرِ ٱلْمُؤْمِنِينَ بِأَنَّ لَهُم مِّنَ ٱللَّهِ فَضْلًا كَبِيرًا ﴾، موژدەش بدە بە بڕواداران كە لەلایەن خواوە بەخششێكی گەورەیان بۆ هەیە، ﴿ وَلَا تُطِعِ ٱلْكَـٰفِرِينَ وَٱلْمُنَـٰفِقِينَ ﴾، گوێڕایەڵیی بێبڕوایەكان و مونافیقەكان مەكە، فەرمانبەرییان مەكەو بە قسەیان مەكە، ﴿ وَدَعْ أَذَىٰهُمْ ﴾، ئازارەكەشیان پشتگوێ بخەو نادیدەی بگرە، با پەكت نەخات و نەتگێڕێتەوە لە ڕۆیشتن بەرەو ئامانجەكانت، ﴿ وَتَوَكَّلْ عَلَى ٱللَّهِ ﴾، پشتیش بە خوا ببەستە، پشتت بە خوا قاییم بێ، ﴿ وَكَفَىٰ بِٱللَّهِ وَكِيلًا ﴾، خواش بەسە پشت پێ بەستراو بێ و، كارپێ سپێردراو بێ، هەر كەسێك كاری خۆی بە خوا بسپێرێ و پشتی خۆی بە خواوە بدات، بە تەئكید خوا پشتی لە زەوی نادات و، كارەكەشی زایە ناكات.

مەسەلە گرنگەکان

مەسەلەی یەکەم:

فەرمانکـردنی خـوا بـە بـڕواداران کـە زۆر یـادی خـوا بکـەن و، بـە پاکیـی بگـرن بەیانیـان و ئێـواران و، هەواڵپێدانیـان کـە خـواو فریشـتەکانی صەڵاواتیـان لێـدەدەن، تاکـو لـە تاریکاییـان بـەرەو ڕووناکییان بێنـن و، مـوژدە پێدانیان کە لـە ڕۆژی دیداری خـوادا، بـە سـەلام سـڵاویان لـێ دەکـرێ و، خـوا پاداشـتی پەسـند و بایەخـداری بـۆ دانـاون:

خـوا ﷻ دەفەرمـوێ: ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ٱذۡكُرُواْ ٱللَّهَ ذِكۡرٗا كَثِيرٗا ﴿٤١﴾ وَسَبِّحُوهُ بُكۡرَةٗ وَأَصِيلًا ﴿٤٢﴾ هُوَ ٱلَّذِي يُصَلِّي عَلَيۡكُمۡ وَمَلَٰٓئِكَتُهُۥ لِيُخۡرِجَكُم مِّنَ ٱلظُّلُمَٰتِ إِلَى ٱلنُّورِۚ وَكَانَ بِٱلۡمُؤۡمِنِينَ رَحِيمٗا ﴿٤٣﴾ تَحِيَّتُهُمۡ يَوۡمَ يَلۡقَوۡنَهُۥ سَلَٰمٞۚ وَأَعَدَّ لَهُمۡ أَجۡرٗا كَرِيمٗا ﴿٤٤﴾﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە هەشت بڕگەدا:

١)- ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ﴾، ئەم ڕستەیە لەم سووڕەتەدا، ئەمە بۆ جاری دووەمە، ئەی ئەوانەی بڕواتان هێناوە! واتە: بڕواتان هێناوە بە هەموو ئەو شتانەی پێویستە بڕوایان پێ بهێنرێ.

٢)- ﴿ٱذۡكُرُواْ ٱللَّهَ ذِكۡرٗا كَثِيرٗا﴾، بە یاد کردنێکی زۆر یادی خوا بکەن، یانی: لە جیاتی چەلەحانێ و مشت ومڕ لەگەڵ دەغەڵ و کافرەکاندا، بۆ بەرپەرچدانەوەی ئەو تۆمەت و تانەدانانە، کە بۆ پێغەمبەری خوا ﷺ دەیانلێن، یان بۆ ئیمانداران و بۆ قورئان و ئیسلام دەیانلێن، لە جیاتی ئەوە، یادی خوا بکەن، ئەمە وەك ئەو ئایەتەی سووڕەتی **(البقرة)**، کە دەفەرموێ: ﴿فَإِذَا قَضَيۡتُم مَّنَٰسِكَكُمۡ فَٱذۡكُرُواْ ٱللَّهَ كَذِكۡرِكُمۡ ءَابَآءَكُمۡ أَوۡ أَشَدَّ ذِكۡرٗا ﴿٢٠٠﴾﴾، واتە: ئەگەر خواپەرستییەکانی حەجتان تەواو کردن، یادی خوا بکەن، وەك یاد کردنتان بۆ باب و باپیرانتان یاخود، یاد کردنێکی زیاتریش.

چونکـە عەڕەبـەکان لـە سـەردەمی نەفامییـدا نەریتیـان وابـوو کـە هەنـدێ لـە خـوا پەرسـتییەکانیان تـەواو دەکـردن، ئنجـا دەکەوتنـە سـەر مـەدح و سـەنای بـاو باپیرانیـان و پێشـینانیان، خـواش دەفەرمـوێ: لـە جیـاتی ئـەوە، یـادی خـوا بکـەن.

٣)- ﴿ وَسَبِّحُوهُ بُكْرَةً وَأَصِيلًا ﴾، هەروەها (یادی خوا بکەن و) بە پاکی بگرن بەیانیان و ئێواران، واتە: سەرەتای ڕۆژ و کۆتایی ڕۆژ، یاخود لێرەدا مەبەست ئەوەیە: لە هەموو کاتەکاندا لە بەیانییەوە تاکو ئێوارە، یان لە ئێوارەوە تاکو بەیانیی، یادی خوا بکەن و، هیچ کاتێ لە خوا بێ ئاگا (**غافل**) مەبن و، هەمیشە بە پاکی بگرن، لێرەدا باسی ستاییشکردنی نەکردوە، چونکە سیاقەکە لەگەڵ بە پاکگرتنی خوادا دەگونجێ، خوا بە پاکبگرن لەوەی کە پێغەمبەرێك بنێرێ بگونجێ پەڵەیەکی پێوە بێ، بگونجێ لەکەیەك ڕووی تێ بکات، بگونجێ شتێك بکات، کە پێی ناشیرین و پێی عەیبدار بێ، وەك مونافیق و دەغەڵ و دڵنەخۆشەکان گومانی پێ دەبەن، بەڵکو پێغەمبەر ﷺ پاك و چاکە، خوایەك ناردوویەتی بۆ ئەوەی پاکیی و چاکیی فێری خەڵك بکات و، خوا وەك چۆن بۆ خۆی پاکە، پێغەمبەرەکەی ﷺ خۆشی بە پاکیی دەهێڵێتەوەو دەیپارێزێ، تاکو سەر مەشقێکی پاك و چاك بێ بۆ خەڵك و، دینداریی و بەندایەتییەکیی ڕاست و ساف و ساغ و چاکیان فێر بکات.

٤)- ﴿ هُوَ ٱلَّذِى يُصَلِّى عَلَيْكُمْ وَمَلَٰٓئِكَتُهُۥ ﴾، خوا ئەو زاتەیە کە خۆی و فریشتەکانی صەڵاواتتان لەسەر لێ دەدەن، صەڵات لە خواوە ﷻ بە مانای بەزەیی نواندن و چاك و پاککردن و، پلە بەرزکردنەوە، دێ، کە خوا ئەوە دەکات لەگەڵ بەندەکانی دا، صەڵات لە فریشتەکانەوە، داواکردنی ئەو شتانەیە واتە: بەزەیی خواو، بەخششی خواو، چاك و پاککردنی خوا بۆ مرۆڤەکان، هەروەها صەڵات لە مرۆڤەکانیشەوە، داواکردنی ئەو شتانەیە لە خوا ﷻ، بۆچی خواو ﷻ فریشتەکانی صەڵاوات لەسەر بڕواداران دەدەن؟

٥)- ﴿ لِيُخْرِجَكُم مِّنَ ٱلظُّلُمَٰتِ إِلَى ٱلنُّورِ ﴾، تاکو لە تاریکاییەکان دەرتان بێنن بۆ ڕووناکیی، (ٱلظُّلُمَٰتِ) بۆیە بە کۆ هاتوە، چونکە تاریکیی جۆرا و جۆر هەن، بەڵام ڕووناکیی یەك شتە، بەڵام تاریکیی هەور هەیە و، تاریکیی شەو هەیە و، تاریکیی پەناو

پەسیو هەیە، تاریکاییەکان جۆراو جۆرن، بۆیە خوا بە کۆ دەیانهێنێ، هەروەك هەمیشە هەق یەکە، بەڵام باتیڵ جۆراو جۆرە، بۆ وێنە: دوو کۆ دوو دەکاتە چوار (٢ + ٢ =٤)، ئەنجامە ڕاستەکە، تەنیا چوارە، بەڵام دەگونجێ بڵێی: سێ، پێنج، هەزار، چەند، چەند، هەموویان هەڵەن، کەواتە: هەمیشە هەق یەکە، بەڵام ناهەق زۆرەو جۆراو جۆرە.

ئنجا ئایا ئەو تاریکاییانەی کە خوا بە هۆی صەڵاواتدانی خۆی و فریشتەکانی، بڕوادارانیان لێ دەردێنێ، چین؟:

١- تاریکایی بووناسیی، ئەوە کە مرۆڤ نەزانێ ئەم گەردوونە چییە؟ خاوەنی کێیە؟ بۆچی هاتۆتە دیی؟ مرۆڤ خۆی چییە؟ شوێنی لە ئیعراب دا چییە؟ لە کوێ هاتوە؟ بۆچی هاتوە؟ بۆ کوێ دەچێ؟ ژیانی دنیا چییە؟ ئایا ئەم ژیانە قۆناغی دیکەی بەدوا دادێ، یان نا؟ بە تەئکید ئەوانە تاریکایین (تاریکایی بووناسیی).

٢- تاریکایی لە ڕووی ئیمان و عەقیدەوە، کە مرۆڤ نەزانێ خوا کێیە؟ چۆنی بپەرستێ؟ چۆن بەندایەتیی بۆ بکات؟ ڕۆژی دوایی و، فریشتەکانی خوا و، کتێبەکانی خوا و، پێغەمبەران، ئەوەش تاریکاییە کە مرۆڤ لەو بارەوە بەرچاوی ڕوون نەبێ.

٣- هەروەها لە بارەی خواپەرستییەکانەوە، ئینسان چۆن بەندایەتیی بۆ خوا بکات.

٤- لە بارەی ڕەوشت و ئاکارەکانەوە.

٥- لە بارەی باری کەسێتییەوە.

٦- لە بارەی پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکانەوە.

٧- لە بارەی ئیدارەدانی وڵاتەوەو چۆنیەتیی بەڕێوەبردنی کاروباری ئابووریی و سیاسیی و کۆمەڵایەتییەوە، ئەوانە هەموویان تاریکایین.

ڕووناکییەکەش بریتیە لە:

١- لە ڕووناکیی بووناسیی و، ئیمان و عەقیدەیەکی ڕاست.

٢- ڕووناکیی خوا پەرستیی و، ڕەوشت و ئاکاری بەرزو پەسند.

٣- ڕووناكیی تۆكمەیی خێزان و توندو تۆڵیی كۆمەڵگا، ئەدەب و ڕەوشتە جوانەكانی كە دەبێ كۆمەڵگا خۆییان پێ بڕازێنێتەوە.

٤- ڕووناكیی ئیدارەدانی وڵات بە شێوەیەكی دادگەرانەو، ڕێك و پێك و سیستماتیك و، بە پێی دامەزراوەكان، ئەوەش هەمووی ڕووناكییە، خوا ﷻ و فریشتەكانی صەڵاواتتان لێ دەدەن، كە لە ئەنجامی ئەو صەڵاوات لێدانی خواو، بەزەیی چەسپانی خوا بەسەر ئێوەداو، هی فریشتەكان كە بۆتان لە خوا داوا دەكەن، ئێوە لە تاریكاییان دەرباز دەبن، بەرەو ڕووناكیی دێن.

٦)- ﴿وَكَانَ بِٱلۡمُؤۡمِنِينَ رَحِيمٗا﴾، خوا ﷻ هەر لە سەرەتاوەو هەمیشە بەرانبەر بە بڕواداران میهرەبان بووە.

٧)- ﴿تَحِيَّتُهُمۡ يَوۡمَ يَلۡقَوۡنَهُۥ سَلَٰمٞ﴾، سڵاوكردنیان لە ڕۆژێكدا كە پێی دەگەن، واتە: ئەو ڕۆژە كە ئامادە دەبن لە خزمەت خوای پەروەردگاردا، لەو شوێنەدا كە خوا دەیەوێ، لەو ڕۆژەدا ئیمانداران بە سەلام، سڵاویان لێ دەكرێ، (تَحِيَّة) ئەو قسەیە كە لە كاتی پێكگەیشتندا بەكاردەهێنرێ و، لە ڕاستییدا (تَحِيَّة) لە ئەسڵدا لە (حَيَّاكَ الله) هاتوە، واتە: خوا بتژیەنێ، ئنجا (تَحِيَّة) گشتییە، سڵاوكردن، بەڵام سەلام (تَحِيَّة)یەكی تایبەتە، بۆیە دەفەرموێ: ﴿تَحِيَّتُهُمۡ يَوۡمَ يَلۡقَوۡنَهُۥ سَلَٰمٞ﴾، ئەمە سێ واتای هەن:

١- ئەو سڵاوەی كە لێیان دەكرێ لە ڕۆژی دیداری خوادا، بریتیە لە سەلام، واتە: خوا سەلامیان لێ دەكات، وەك لە سوورەتی (يس)دا، دەفەرموێ: ﴿سَلَٰمٞ قَوۡلٗا مِّن رَّبّٖ رَّحِيمٖ ٥٨﴾یس، سەلام قسەیەكە دەگوترێ، لە پەروەردگارێكی میهرەبانەوە.

٢- دەگونجێ مەبەست پێی سەلامكردنی فریشتەكان بێ، وەك خوا دەفەرموێ: ﴿وَٱلۡمَلَٰٓئِكَةُ يَدۡخُلُونَ عَلَيۡهِم مِّن كُلِّ بَابٖ ٢٣ سَلَٰمٌ عَلَيۡكُم بِمَا صَبَرۡتُمۡۚ فَنِعۡمَ عُقۡبَى ٱلدَّارِ ٢٤﴾الرعد.

٣- دەشگونجێ مەبەست پێی سەلامكردنی نێو خۆیان بێ، واتە: خۆیان كە سەلام لە یەكدی دەكەن، دروشمەكەیان بریتیە لە: سەلام.

٨)- ﴿ وَأَعَدَّ لَهُمْ أَجْرًا كَرِيمًا ﴾، خوا پاداشتێکی پڕ ڕێزو حورمەتی بۆ داناون، وشەی (سَلَٰمٌ) پاڕانەوەیە بۆ سەلامەتیی و هێمنیی و ئاساییش، بۆیە سەلام کراوە بە دروشمی مسوڵمانەتیی: (**السَّلَامُ عَلَيْكُمْ**) واتە: سەلامەتییت لەسەر بێ، یاخود تۆ لە لایەن ئێمەوە سەلامەت بی، تۆ لە لای ئێمەوە لە هێمنیی و سەلامەتیی و ئاشتییدای، ﴿ وَأَعَدَّ لَهُمْ أَجْرًا كَرِيمًا ﴾، (أَجْرًا) بە مانای: پاداشت و کرێ دێ و، بە مانای: خەڵاتکردن دێ، (**الكَرِيْم: النَّفِيسُ مِنْ نَوْعِهِ**) شتی پەسندو چاکە لە جۆری خۆی.

مەسەلەی دووەم:

خستنە ڕووی چەند ڕێنمایییەکی گەورەو گرنگ بۆ پێغەمبەر ﷺ لە بارەی ئەرکی سەرشانی و، چۆنیەتیی مامەڵەکردنی لەگەڵ بڕوادارانی شوێنکەوتووی و، دوژمن و ناحەزانی ئاشکراو پەنهانیدا، کە ناحەزو دوژمنی خۆی و خواو بەرنامەکەینی و، گوێ نەدان بە ئازارو ناڕەحەتییەکانیان:

خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّبِيُّ إِنَّآ أَرۡسَلۡنَٰكَ شَٰهِدٗا وَمُبَشِّرٗا وَنَذِيرٗا ﴿٤٥﴾ وَدَاعِيًا إِلَى ٱللَّهِ بِإِذۡنِهِۦ وَسِرَاجٗا مُّنِيرٗا ﴿٤٦﴾ وَبَشِّرِ ٱلۡمُؤۡمِنِينَ بِأَنَّ لَهُم مِّنَ ٱللَّهِ فَضۡلٗا كَبِيرٗا ﴿٤٧﴾ وَلَا تُطِعِ ٱلۡكَٰفِرِينَ وَٱلۡمُنَٰفِقِينَ وَدَعۡ أَذَىٰهُمۡ وَتَوَكَّلۡ عَلَى ٱللَّهِۚ وَكَفَىٰ بِٱللَّهِ وَكِيلٗا ﴿٤٨﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە نۆ بڕگەدا:

١)- ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّبِيُّ ﴾، ئەمە جاری سێیەمە، لەم سوورەتە موبارەکەدا، کە خوا پێغەمبەری خۆی ﷺ دەدوێنێ، بە نازناوی پێغەمبەرایەتیی، ئەی پێغەمبەر ﷺ! واتە: ئەی ئەو کەسەی بە شێوەی تایبەت هەواڵت پێ دەدرێ، یاخود هەواڵە تایبەتەکان بە خەڵك ڕادەگەیەنی!

٢)- ﴿ إِنَّآ أَرۡسَلۡنَٰكَ شَٰهِدٗا وَمُبَشِّرٗا وَنَذِيرٗا ﴾، بە دڵنیایی ئێمە تۆمان ناردوە، چاودێر بی، موژدە دەربی، ترسێنەر بی.

٣)- ﴿ وَدَاعِيًا إِلَى ٱللَّهِ بِإِذۡنِهِۦ ﴾، هەروەها بانگەوازکار بی بۆ لای خوا، بە مۆڵەتی خوا.

٤)- ﴿ وَسِرَاجٗا مُّنِيرٗا ﴾، دیسان چرایەکی تیشك دەربی و، ڕێ ڕۆشنکەرەوە بی.

٥)- ﴿ وَبَشِّرِ ٱلۡمُؤۡمِنِينَ بِأَنَّ لَهُم مِّنَ ٱللَّهِ فَضۡلٗا كَبِيرٗا ﴾، موژدەش بدە بە بڕواداران، کە لە خواوە پاداشتێکی گەورەیان هەیە.

کەواتە: خوا ﷻ پێغەمبەری خۆی ﷺ پێغەمبەری کۆتایی (**محمد**)ی بە شەش وەسفان پێناسە کردوە:

١- ﴿ إِنَّآ أَرۡسَلۡنَٰكَ ﴾، ئێمە تۆمان ڕەوانە كردوە، كەواتە: ڕەوانەكرانی پێغەمبەر ﷺ لە خواوەیە، لە خۆوە نەهاتوە ملی ڕێ بگرێ، خوا ناردوویەتی و، خۆی هیچ چاوەڕوانییەكی نەبووە، خوا ڕەوانی بكات، ﴿ وَمَا كُنتَ تَرۡجُوٓاْ أَن يُلۡقَىٰٓ إِلَيۡكَ ٱلۡكِتَٰبُ إِلَّا رَحۡمَةٗ مِّن رَّبِّكَۖ ٨٦ ﴾القصص، واتە: تۆ پێشتر بە تەما نەبووی كتێبت بۆ لا بنێردرێ، مەگەر لە بەزەیی خواوە بۆت هات، واتە: هەر خوا بەزەیی لەگەڵ نواندی، ئەگەرنا تۆ چاوەڕوانییت نەبوو.

٢- ﴿ شَٰهِدٗا ﴾، ئێمە تۆمان ناردوە كە چاودێر بی، (**شَاهِد**) بریتیە لە هەواڵدەر بە بەڵگەی بابای دەعواكەر و، بەرپەرچدانەوەی قسەی بابای ناهەق، یاخود (**شَاهِد**) بە مانای چاودێر دێ، هەروەها بە مانای ئاگادار و سەرپەرشتیار و مشوورخۆر دێ.

٣- ﴿ وَمُبَشِّرٗا ﴾، تۆمان ناردوە كە موژدە دەربی، دڵخۆشكەربی، (**المُبَشِّرُ: المُخْبِرُ بِالبَشَارَةِ وَالبُشْرَى**)، هەواڵدەر بە شتێك كە دڵخۆشیی و شادمانییە، كە مەبەست پێی ئەوەیە تۆ دڵخۆشكەری بڕواداران بی، كە: ئەگەر بەندایەتیی بۆ خوا بكەن و، شوێن پێغەمبەری خوا ﷺ بكەون و، پەیڕەویی لە قورئان بكەن، خوا لە دنیادا بەختەوەرو سەر بەرزو پاك و چاكیان دەكات، لە دواڕۆژیشدا بە ڕەزامەندیی خۆی و بە بەهەشتی خۆییان دەگەیەنێ.

٤- ﴿ وَنَذِيرٗا ﴾، تۆمان ناردوە كە ترسێنەر بی، وریاكەرو هۆشیاركەرەوە بی، (**نَذِيْر**) لە (**إِنْذَار**)ەوە هاتوە، ئەویش بریتیە لە هەواڵدان بە شتێك كە خراپ بێ، بۆ ئەو كەسەی ڕووی تێ دەكات.

٥- ﴿ وَدَاعِيًا إِلَى ٱللَّهِ بِإِذۡنِهِۦ ﴾، هەروەها بانگەوازكاری بۆ لای خوا، واتە: خەڵك بانگ دەكەی بۆ لای خوا، بۆ لای ئایین و بەرنامەی خوا، ﴿ بِإِذۡنِهِۦ ﴾، واتە: بە ئاسانكاریی خوا، یاخود بە فەرمانی خوا، یان: بە مۆڵەتی خوا، لە خۆتەوە نیە.

٦- ﴿ وَسِرَاجٗا مُّنِيرٗا ﴾، تۆمان ناردوە چرایەكی ڕوونكەرەوەی، ئەمە: (**تَشْبِيهٌ بَلِيْغ كَالسِّرَاجُ المُضِيء**) وەك (**شِعْرٌ شَاعِر**) شیعرێكی شیعر، یاخود (**لَيْل أَلْيَل**) شەوێكی شەو، ﴿ وَسِرَاجٗا مُّنِيرٗا ﴾، واتە: چرایەكی ڕوونكەرەوە، تیشكدەر، كە بە تەئكید چرا هەر ڕوونكەرەوەیە، بەڵام ئەمە بۆ زیاتر تۆخكردنەوەی مانایەكەیەتی.

٦)- ﴿ وَبَشِّرِ ٱلْمُؤْمِنِينَ بِأَنَّ لَهُم مِّنَ ٱللَّهِ فَضْلًا كَبِيرًا ﴾، موژدەش بدە بە بڕواداران، کە لەلایەن خواوە بەخششێکی گەورەیان بۆ هەیەو.

ئەوە بە نسبەت بڕوادارانەوە.

٧)- ﴿ وَلَا تُطِعِ ٱلْكَٰفِرِينَ وَٱلْمُنَٰفِقِينَ ﴾، هەروەها گوێڕایەڵیی کافران و مونافیقەکان مەکە، کافران واتە: بێبڕوایانی بە ئاشکرا کە هەقیان بۆ دێ، دەیپۆشن و بڕوای پێناکەن، مونافیق واتە: دەغەڵ و دوو ڕووەکان، ئەوانە کە لە دڵدا کوفریان هەیە، بەڵام بە ڕواڵەت خۆیان بە مسوڵمان پیشان دەدەن، کە دەفەرموێ: بە قسەیان مەکە، فەرمانبەرییان مەکە، گوێڕایەڵییان مەکە، واتە: ئەوەی ئەوان دەیڵێن، وا مەکە.

٨)- ﴿ وَدَعْ أَذَىٰهُمْ ﴾، گوێش بە ئازارەکەیان مەدە، ئەمە دوو واتای هەن:

أ- (أي أُتْرُكْ أذاهُمْ) واز لە سزادانیان بێنە.

ب- (أهْمِل أذاهُمْ لَكَ) ئازاردانی ئەوان بۆ خۆت، پشتگوێ بخە.

من مانای دووەمم بەلاوە بەهێزترە، واتە: ئەوە کە ئازارت دەدەن، پشتگوێی بخەو نادیدەی بگرەو، بەهیچی دابنێ، ﴿ وَدَعْ أَذَىٰهُمْ ﴾، نەك لە سزادانیان واز بێنەو لێی بگەڕێ، هەڵبەتە ئەوەش لە ڕووی ڕواڵەتی زمانی عەرەبییەوە هەر دەگونجێ، بەڵام بەپێی سیاقەکە و، ڕووحی ئیسلامیش، زیاتر مەبەست پێی ئەوەیە کە تۆ گوێ مەدە بە ئازاردانی ئەوان، وەك لە شوێنی دیکە، دەفەرموێ: ﴿ وَٱصْبِرْ عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ وَٱهْجُرْهُمْ هَجْرًا جَمِيلًا ﴿١٠﴾ ﴾المزمل.

٩)- ﴿ وَتَوَكَّلْ عَلَى ٱللَّهِ وَكَفَىٰ بِٱللَّهِ وَكِيلًا ﴾، پشت بە خوا ببەستەو پشتت بە خوا قایم بێ و، خواش بەسە پشت پێ بەستراو بێ، (**التَّوَكُّلُ: الإعْتِمَادُ وَتَفْوِيْضُ الأَمْرُ إلى اللهِ**)، (**تَوَكُّلُ**) بریتیە لە پشت بە خوا بەستن و، کاری خۆ بە خوا سپاردن، ﴿ وَكَفَىٰ بِٱللَّهِ وَكِيلًا ﴾، خواش بەسە کە کار پێسپێردراو بێ و، هەر کەسێ کاری خۆی بە خوا بسپێرێ و پشتی بە خوا ببەستێ، خوا بۆ ئەو بەسە و، هەموو کەلێنانی بۆ پڕ دەکاتەوە.

حەوت ڕێنمایی گەورەو گرنگ بۆ پێغەمبەر ﷺ

١)- ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّبِيُّ ﴾، ئەی موحەممەد! تۆ پێغەمبەری ﷺ ئنجا (ٱلنَّبِيُّ) یان (**فعیل**)ی بە مانای (**فاعل**)ە، واتە: تۆ (**مُنْبِئ**)ی هەواڵدەری لە خواوە، یاخود (**فعیل**)ی بە مانای (**مفعول**)ە واتە: هەواڵپێدراو (**مُنْبَأ**)ی، کەواتە: تۆ دەبێ بزانی خوا بە شێوەی تایبەت هەواڵت پێدەدا و، تۆش هەواڵە تایبەتەکانی خوا بە خەڵك دەگەیەنی، تۆ کەسێکی ئاسایی نی.

٢)- ﴿ إِنَّآ أَرۡسَلۡنَٰكَ ﴾، ئێمە تۆمان ڕەوانکردوە، واتە: کە هەواڵی تایبەتمان پێداوی، تۆ هەواڵەکانی خوا ڕابگەیەنی، ئێمە بەوەندە ئیکتیفامان نەکردوە کە تۆ تەنیا پێغەمبەر (**نبيّ**) بی، بەڵکو تۆمان کردوە بە نێرراو (**رَسُول**)یش، تۆمان ڕەوانە کردوە بەو پەیامەی خۆمانەوە.

٣)- ﴿ شَٰهِدٗا وَمُبَشِّرٗا وَنَذِيرٗا ۝ وَدَاعِيًا إِلَى ٱللَّهِ بِإِذۡنِهِۦ وَسِرَاجٗا مُّنِيرٗا ﴾، تۆ دەبێ چاودێر بی، موژدە دەر بی، ترسێنەربی، بانگەوازکاربی بۆ لای خوا، بە مۆڵەتی خوا و، چرایەکی تیشکدەر بی، دەبێ هەموو ئەو سیفەتانە لە تۆدا هەبن، کە بە تەئکید هەموو ئەو سیفەتانە پڕ بە پێستی پێغەمبەری خوا ﷺ بوون، بە مانای وشە: شاهیدو چاودێر بوو بەسەر ئوممەتیەوە و، موژدە دەرو دڵخۆشکەر بووە بۆیان، بە پاداشتی خواو بە بەرزیی و بەختەوەریی لە دنیاو دواڕۆژدا و، ترسێنەر بووە بۆیان، لە لادان و خلیسکان و، بانگەوازکار بووە بۆ لای خوا بە مۆڵەتی خوا و، بەڕاستیی موحەممەد ﷺ چرایەکی تیشکدەر بووە، ڕێ ڕۆشنکەرەوە بووە و، ئیسلامی لە خۆیدا بەرجەستە کردوە، وەك دایکمان عائیشە خوا لێی ڕازیبێ گوتوویەتی: {**كَانَ خُلُقُ نَبِيِّ اللَّه ﷺ الْقُرْآنَ**}[1].

واتە: پێغەمبەری خوا ﷺ ڕەوشت و ئاکاری قورئان بووە.

---

(١) {عَنْ سَعْدِ بْنِ هِشَامٍ، قَالَ سَأَلْتُ عَائِشَةَ رضي الله عنها فَقُلْتُ: أَخْبِرِينِي عَنْ خُلُقِ رَسُولِ اللهِ r فَقَالَتْ كَانَ خُلُقُهُ الْقُرْآنَ} أخرجه أحمد: ٢٥٣٤١، تعليق شعيب الأرنؤوط: إسناده صحيح على شرط الشيخين.

چ تەماشـای پێغەمبـەری خـوا ﷺ بکـەی و لێـی وردبیـەوە و، چ قورئـان بخوێنیەوە، یـەك هەقیقـەت دەبینـی کـە حەقیقـەتی بەندایەتییـە بـۆ خـوا و، هەقیقـەتی بـۆ خـوا صوڵحـان و پاکیـی و چاکییـە، ڕاسـتیی و سـاغییە.

٤)- ﴿ وَبَشِّرِ ٱلْمُؤْمِنِينَ بِأَنَّ لَهُم مِّنَ ٱللَّهِ فَضْلًا كَبِيرًا ﴾، موژدەش بدە بە بڕواداران و، دڵیان خۆش بکە، کە لە خواوە پاداشتێکی گەورەیان هەیە، بەخششێکی گەورەیان هەیە، **(الفَضْلُ: العَطَاءُ الَّذِي يَزِيْدُ المُعْطِي زِيَادَةً للمُعْطِى)**، واتە: **(فَضْل)** بریتیە لەو زیادەیەی کە بابای بەخشندە دەیبەخشێ بە بابای پێ بەخشراو، یانی: بێ ئەوەی هەقی بێت، واتە: خوا لە بەخششی خۆی زیادەتان پێ دەدات.

٥)- ﴿ وَلَا تُطِعِ ٱلْكَٰفِرِينَ وَٱلْمُنَٰفِقِينَ ﴾، بە قسەی کافران و مونافیقان مەکە، گوێڕایەڵیان مەبە، فەرمانبەریان مەبە و، ئەوەی کە ئەوان دەیڵێن لەگەڵیاندا گونجاو مەبە و، بەو شێوەیەی کە ئەوان لاتبدەن، بە قسەیان مەکە لە ناهەقییدا.

٦)- ﴿ وَدَعْ أَذَىٰهُمْ ﴾، ئازارەکەیان پشتگوێ بخە، ئیهمالی بکە، نادیدەی بگرە، با هاوسەنگییت تێك نەدات و شلوێت نەکات و نەتشڵەژێنێ، چونکە ئازاری ئەوان بریتی بوو لە: پڕو پاگەندەو قسەو قاڵ و، لە پشت پەردەی ڕەشەوە تەماشاکردن و، تانە لێدانی پێغەمبەر ﷺ کە ئەوە بەردەوام هەیە، بۆ هەموو دۆستانی خوا.

٧)- ﴿ وَتَوَكَّلْ عَلَى ٱللَّهِ ۚ وَكَفَىٰ بِٱللَّهِ وَكِيلًا ﴾، پشتیش بە خوا ببەستەو، خواش بەسە وەکیل و کارپێسپێردراو بێ و، پشت پێ سپێردراو بێ، هەر کەسێ پشت بە خوا ببەستێ، پشتی لە زەوی نادرێ و، هەر کەسێ کاری خۆی بە خوا بسپێرێ، خوا کارەکەی زایە ناکات، بەڵکو کارەکەی بۆ چاك دەکات.

کورتە باسێک لە بارەی یادی خوا کردنەوە

خـوا ﷻ کـە دەفەرمـوێ: ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ٱذۡكُرُواْ ٱللَّهَ ذِكۡرٗا كَثِيرٗا ﴿٤١﴾ وَسَبِّحُوهُ بُكۡرَةٗ وَأَصِيلًا ﴿٤٢﴾﴾.

واتـە: ئـەی ئەوانـەی بڕواتـان هێنـاوە بـە یـاد کردنێـکی زۆر، یـادی خـوا بکـەن و، بەیانیـان و ئێـواران بـە پـاکی بگـرن.

بەڕێـــزان!

ئێمـە ئـەم کورتـە باسـە لـە بارەی یـادی خـوا کردنەوە، لـە پێنـج تـەوەردا، دەخەینە ڕوو، کـە بـە پوختکردنـەوەوە لـە بەرگـی چوارەمـی مەوسـووعەی: (خواپەرسـتیی ئیسـلامیی لەبـەر ڕۆشـنایی قورئـان و سـوننەتدا)، (پێنجەمیـن دروشـمی خواپەرسـتیی: زیکـری خـوا کـردن)، وەریدەگریـن[1]:

١)- واتا و پێناسەی یادی خوا (ذکر الله):

أ- پێناسەی یادی خوا، لە ڕووی زمانەوە:

زانایـان بـە چەنـد شـێوەیەك، پێناسـەی (**ذِكر**)یـان کـردوە، کـە وشـەیەکی عەرەبییـەو بـە کوردیـی وشـەی (**ذِکـر**) دەبێتـە (یـاد کـردن) و (باسـکردن)، (**ذَكَـرَهُ**) هـەم بـە مانـای (یـادی کـرد) یـان (هاتـەوە یـادی)، هەروەهـا هـەم بـە مانـای (باسـیکرد) دێ، بـۆ وێنـە:

١- خاوەنی کتێبی (**مختار الصحاح**)[2]، دەڵێ: (**الذِّكْرُ: والذِكْرَى، والذُّكْرَةُ ضِدُّ النِّسْيَان**)، هەر کام لە (**ذِكْر، ذِكْرَى، ذُكِرة**) دژی لە بیرچوونەوەن، کەواتە: (**ذكر**) واتە: لە بیربوون و بیر هاتنەوە.

---

(١) بڕوانە: لاپەڕە: ٣٤٣ - ٤٤١، چاپی دووەم.

(٢) ص ٢٢١، ط١ / ١٩٢٦م.

٢- (**راغب الأصفهاني**) دەربارەی وشەی (**ذِکر**) دەڵێ:

(وَتَارَةً يُقَالُ لِحُضُورِ الشَّيءِ القَلْبَ، أوِ القَوْلَ، وَلِذَلِكَ قِيْلَ الذِّكْرُ ذِكْرانِ: ذِكرٌ بِالْقَلْبِ وذِكْرُ بِاللِّسَانِ، وَكُلُّ وَاحِدٌ مِنْهُمَا ضَرْبَانِ: ذِكْرٌ عَنْ نِسْيَانٍ وَذِكْرٌ لا عَنْ نِسْيَانٍ)[1].

واتە: وشەی (**ذِکر**) جاری وایە بەوە دەگوترێ کە شتێك لە دڵدا ئامادە بێ، لە یادو فیکردا، یاخود لەسەر زمان و بە گوتن ئامادە بێ، هەر بۆیە گوتراوە: زیکر دوو زیکرە: یاد کردنێك بە دڵ و، یاد کردنێك بە زمان، هەر کامێکیش لەمانە دوو جۆرن: یاد کردنێك دوای لە بیرچوونەوەو، یاد کردنێك بەبێ لەبیرچوونەوە.

٣- (**الزمشخري**)یش هەر لەو بارەوە لە کتێبی (**أساس البلاغة**)[2]دا، دەڵێ: (**وَاجْعَلْهُ مِنِّي عَلَى ذِكْرٍ أي: لَا أَنْسَاهُ**)، واتە: وام لێ بکە فڵانشتەم لە بیربێت، واتە: لە بیرم نەچێ.

٤- هەروەها هەر کام لە (**إبن منظور**) لە (**لِسان العَرَب**)[3]دا.

٥- نووسەرانی (**المعجم الوسيط**)[4] هەر هەمان قسەی پێشوویان دووبارە کردۆتەوە، لە بارەی پێناسە و چەمك و واتای وشەی (**ذِکْر**)ەوە.

ب- یادی خوا لە زاراوی شەرعدا:

بە زۆریی وایە شەرع هەر بە پێی مانا زمانەوانییەکەیان، وشەکان بەکاردێنێ، ئنجا دەتوانین بڵێین: بە کورتیی و گوشراویی (**ذکر**) لە زاراوەی شەرعدا، ئەوە پێناسەکەیەتی:

{**(ذِکر) بریتیە: لە بەسەر دڵ و زماندا هێنانی یادی خواو، سیفەتە بەرزەکانی و، ناوە پەسندەکانی و، بە پاك گرتنی و ستایشکردن و بە گەورەو بەرز گرتنی**}.

---

(١) مفردات ألفاظ القرآن، ص ١٨١.

(٢) لفظ : ذكر.

(٣) ج٤ ص ٣٠٨، ٣٠٩.

(٤) ص ٣١٣.

ئەمە شیلەو پوختەی هەموو ئەو پێناسەیانەیە کە زانایانی شەرعزان لەو بارەوە گوتوویانن:

بۆ وێنە:

١- (**مُجاهد**)[1] کە یەکێکە لە زانایانی تابیعین دەڵێ: ئینسان ناچێتە ڕیزی: ﴿وَٱلذَّٰكِرِينَ ٱللَّهَ كَثِيرًا وَٱلذَّٰكِرَٰتِ﴾ەوە، هەتا بە پێوە و، بە دانیشتنەوەو، بە ڕاکشانەوە، یادی خوا نەکات.

٢- (سعید بن جُبیر)[2] گوتوویەتی: هەر کەسێك لە فەرمانبەریی خوادا بجووڵێ و کار بکات، ئەوە یادی خوای کردوە.

٣- (**عطاء الخراساني**)[3] دەڵێ: کۆڕەکانی زیکر بریتین: لە کۆڕەکانی حەڵاڵ و حەڕام و، باسکردنی چۆن دەکڕیی و، دەفرۆشیی و، چۆن نوێژ دەکەی و، بە ڕۆژوو دەبی و، ژن دێنی و تەڵاق دەدەی و، چۆن حەج دەکەی و... هتد؟!.

٤- لە (**إبن صلاح الشهرزوري**)[4] پرسیار کراوە: ئایا ئینسان بە چ ئەندازەیەك لە یادی خوا کردن دەچێتە ڕیزی: ﴿وَٱلذَّٰكِرِينَ ٱللَّهَ كَثِيرًا وَٱلذَّٰكِرَٰتِ﴾؟ واتە: پیاوان و ئافرەتانی زۆر خوا لە یاد؟ ئەویش گوتوویەتی: ئەگەر لەسەر ئەو جۆرە زیکرو ویردانە بەردەوام بێ، کە لە ڕێی ڕاستەوە ئیسپات بوون، لە بەیانیان و ئێوارانداو، لە حاڵەتە جۆراو جۆرەکانی ڕۆژدا کە دەگوترێن، ئەوە ئەو مرۆڤە دەچێتە ڕیزی ئەوانەوە کە خوا بە: ﴿وَٱلذَّٰكِرِينَ ٱللَّهَ كَثِيرًا وَٱلذَّٰكِرَٰتِ﴾ ناوی هێناون.

٥- (**القرطبي**)[5] لەو بارەوە دەڵێ: کۆڕی زیکر، یانی: کۆڕی زانست و ئامۆژگاریی و، ئەو کۆڕانەی کە قورئانی خواو سوننەتی پێغەمبەرەکەی ﷺ تێیاندا دەخرێنەڕوو، هەروەها هەواڵی پێشینە چاکەکان و، پێشەوایانی پێشووی دنیا بە کەمگر، کە دوور بوون لە ڕیاکاریی

---

(١) فقه السفة، ج٢ ص ٨٦.

(٢) الأذكار، للنووي، ص٤١، ٤٢.

(٣) هەمان سەرچاوە.

(٤) هەمان سەرچاوە.

(٥) هەمان سەرچاوە.

و، داهێنان و دنیا ویستیی و تەماع، ئەو کۆڕانەی کە بەسەرهاتی ئەوانیان تێدا دەگێڕدرێنەوە، کۆڕی زیکرن.

٦- (عبدالحميد الكشك)[1]، دەڵێ: **(إنَّ الذِّكْرَ عَلَى سَبْعَةِ أَنْحَاءُ فَذِكْرُ: العَيْنَيْنِ البُكَاءُ، وذِكْرُ الأُذُنَيْنِ الإِصْغَاءُ، وَذِكْرُ اللِّسَانِ الثَّنَاءُ، وَذِكْرُ اليَدَيْنِ العَطَاءُ، وَذِكْرُ البَدَنِ الوَفَاءُ، وَذِكْرُ القَلْبِ التَّسْلِيْمُ وَالرِّضَاءُ، وَذِكْرُ الرُّوحِ الخَوفُ والرجَاء)**.

واتە: یادی خوا کردن حەوت جۆرە، یادی خواکردنی چاوان گریانەو، هی گوێیان گوێهەڵخستنە، (واتە: بۆ قسەی باش و، بۆ قورئان خوێندن)، یادکردنی زمان مەدح و ستایشی خواکردنە و، یادی دەستان بەخشینە و، یادی جەستە وەفاداریی و جێبەجێکردنەو، یادکردنی دڵ گەردنکەچیی و ڕازیبوونەو، یادکردنی ڕووحیش ترس و ئومێدە.

ئنجا ئەگەر بمانەوێ ئەمانە هەموویان پوخت بکەینەوە، دەتوانین بڵێین:

زیکری خوا، ئەوەیە کە ئینسان خوای پەروەردگارو بێ وێنەی لە بیر بێت و، بە ناو سیفەتە بەرزو پەسندەکانی باسی بکات و، بە پاکگرتن و ستاییشکردن و بە گەورەو مەزن و بەرزو پیرۆزگرتنی خوا ڕابگەیەنێ، ئنجا بێگومان هەتا ئینسان سەر گەرمی فەرمانبەریی و بەندایەتییکردن بێ بۆ خوا، بە هەر جۆرێك لە جۆرەکانی فەرمانبەریی و بەندایەتیی، ئەوە خوای بەرزو مەزنی لە یادە و لە بیرەو، ئاگای لێی نەبڕاوەو ئەو کردەوانەی بۆی بە یادی خوا کردن لە قەڵەم دەدرێن، بە چەمکە گشتییەکەی زیکر.

چونکە (**ذِکر**) دەگونجێ بڵێین: چەمکێکی تایبەتیی هەیە و، چەمکێکی گشتییشی هەیە کە بریتیە: لە باسکردنی هەر شتێك کە پەیوەندیی بە خواو پێغەمبەرەکەی ﷺو، بە ئایین و بەرنامەی خواوە هەبێ.

---

(١) رياض الجنة، ص ١٤٠.

٢)- گرنگیی و پلە و پایەی زیکری خوا:

ئەم تەوەرە لە سێ بڕگەدا دەخەینە ڕوو:

١- لەبەر تیشکی ئایەتەکانی قورئاندا.

٢- لەبەر تیشکی دەقەکانی سوننەتدا.

٣- لەبەر ڕووناکیی قسەو بۆ چوونی زاناو پێشەوایاندا.

یەکەم: گرنگیی و پلەو پایەی زیکر، لە قورئاندا:

(إبن قيم الجوزية) لە کتێبی: **(مدارج السالكين، شرح منازل السائرين)**[1]دا، دەڵێ: گرنگیی و پلەو پایەی یادی خوا لە قورئاندا، بە دە (١٠) شێوە خراوەتە ڕوو:

١)- فەرمان پێکردنی:

خوای بەخشندە ﷻ فەرموویەتی: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ٱذۡكُرُواْ ٱللَّهَ ذِكۡرٗا كَثِيرٗا ﴿٤١﴾ وَسَبِّحُوهُ بُكۡرَةٗ وَأَصِيلًا ﴿٤٢﴾ ﴾، واتە: ئەی ئەوانەی بڕواتان هێناوە! یادی خوا بکەن، بە یاد کردنێکی زۆر و، بەیانیان و ئێواران بە پاکی بگرن.

٢)- قەدەغەکردنی بێئاگایی لە خوا:

کە ئەوە پێچەوانەی زیکرە، وەك خوای پەنهانزان فەرموویەتی: ﴿ وَٱذۡكُر رَّبَّكَ إِذَا نَسِيتَ ﴿٢٤﴾ ﴾الكهف، واتە: هەر کاتێك لە یادت چوو، یادی پەروەردگارت بکە.

هەروەها خوا ﷻ فەرموویەتی: ﴿ وَٱذۡكُر رَّبَّكَ فِي نَفۡسِكَ تَضَرُّعٗا وَخِيفَةٗ وَدُونَ ٱلۡجَهۡرِ مِنَ ٱلۡقَوۡلِ بِٱلۡغُدُوِّ وَٱلۡأٓصَالِ وَلَا تَكُن مِّنَ ٱلۡغَٰفِلِينَ ﴿٢٠٥﴾ ﴾الأعراف، واتە: یادی پەروەردگارت بکە، لەبەر خۆتەوە بە لالانەو بە ترسەوە، بە بێ دەنگ بەرزکردنەوە، بەیانیان و ئێواران و، لە بێ ئاگایان مەبە.

هەروەها فەرموویەتی: ﴿ وَلَا تَكُونُواْ كَٱلَّذِينَ نَسُواْ ٱللَّهَ فَأَنسَىٰهُمۡ أَنفُسَهُمۡۚ أُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلۡفَٰسِقُونَ ﴿١٩﴾ ﴾الحشر، وەك ئەوانە مەبن کە خوایان لە بیر کرد، خوایان فەرامۆشکردو، خواش خۆیانی لە بیربردنەوە، ئا ئەوانەن دەرچوون.

---

(١) ج٢ ص ٤٢٤-٤٢٨.

٣)- پێیەوە پەیوەست کردنی سەرفرازیی:

وەك خـوا ﷻ دەفەرمـوێ: ﴿وَٱذۡكُرُواْ ٱللَّهَ كَثِيرٗا لَّعَلَّكُمۡ تُفۡلِحُونَ ۝٤٥﴾ الأنفـال، واتـە: زۆر یـادی خـوا بکـەن، بەڵکـو سـەرفرازبن.

٤)- مەدح و ستایشکرانی ئەنجامدەرانی زیکرو، پاداشتی بەرز بۆ دانرانیان:

وەك خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿إِنَّ ٱلۡمُسۡلِمِينَ وَٱلۡمُسۡلِمَٰتِ وَٱلۡمُؤۡمِنِينَ وَٱلۡمُؤۡمِنَٰتِ وَٱلۡقَٰنِتِينَ وَٱلۡقَٰنِتَٰتِ وَٱلصَّٰدِقِينَ وَٱلصَّٰدِقَٰتِ وَٱلصَّٰبِرِينَ وَٱلصَّٰبِرَٰتِ وَٱلۡخَٰشِعِينَ وَٱلۡخَٰشِعَٰتِ وَٱلۡمُتَصَدِّقِينَ وَٱلۡمُتَصَدِّقَٰتِ وَٱلصَّٰٓئِمِينَ وَٱلصَّٰٓئِمَٰتِ وَٱلۡحَٰفِظِينَ فُرُوجَهُمۡ وَٱلۡحَٰفِظَٰتِ وَٱلذَّٰكِرِينَ ٱللَّهَ كَثِيرٗا وَٱلذَّٰكِرَٰتِ أَعَدَّ ٱللَّهُ لَهُم مَّغۡفِرَةٗ وَأَجۡرًا عَظِيمٗا ۝٣٥﴾ الأحـزاب.

٥)- هەواڵدان بە زەرەرمەندیی و، زیانباریی وازلێهێنەرانی یادی خوا:

وەك خـوا ﷻ دەفەرمـوێ: ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تُلۡهِكُمۡ أَمۡوَٰلُكُمۡ وَلَآ أَوۡلَٰدُكُمۡ عَن ذِكۡرِ ٱللَّهِۚ وَمَن يَفۡعَلۡ ذَٰلِكَ فَأُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلۡخَٰسِرُونَ ۝٩﴾ المنافقـون، واتـە: ئـەی ئـەو کەسـانەی بڕواتـان هێنـاوە! بـا مـاڵ و سـامانتان و ڕۆڵەکانتـان لـە یـادی خوا بـێ ئاگاتـان نەکـەن، چونکـە بێگومـان هـەر کەسـێ وابکات ئـا ئەوانـەن زیانبـاران.

٦)- خوا، یادکردنی خۆی بۆ بەندەکانی، کردۆتە پاداشت و بەرانبەری، یادی ئەوان بۆ وی:

وەك خـوا دەفەرمـوێ: ﴿فَٱذۡكُرُونِيٓ أَذۡكُرۡكُمۡ وَٱشۡكُرُواْ لِي وَلَا تَكۡفُرُونِ ۝١٥٢﴾ البقـرة، واتـە: یـادم بکـەن، منیـش یادتـان دەکـەم و، سوپاسـگوزارییم بـۆ بکـەن و سـپڵەییم بەرانبـەر مەکـەن، واتـە: ئەگـەر ئێمـە یـادی خـوا بکەیـن، خـوا یادمـان دەکات، کەواتـە: یادکـردنی خـوا بـۆ ئێمـە، پاداشـتی یادکـردنی ئێمەیـە بـۆ وی.

٧)- هەواڵدان بەوە، کە زیکری خوا، لە هەموو شتێك گەورەترە:

وەك خـوا دەفەرمـوێ: ﴿ٱتۡلُ مَآ أُوحِيَ إِلَيۡكَ مِنَ ٱلۡكِتَٰبِ وَأَقِمِ ٱلصَّلَوٰةَۖ إِنَّ ٱلصَّلَوٰةَ تَنۡهَىٰ عَنِ ٱلۡفَحۡشَآءِ وَٱلۡمُنكَرِۗ وَلَذِكۡرُ ٱللَّهِ أَكۡبَرُۗ وَٱللَّهُ يَعۡلَمُ مَا تَصۡنَعُونَ

﴿(٤٥)﴾ العنكبوت، واتە: ئەوەی کە لە کتێبی خوا بۆت سروشکراوە، بیخوێنەوە و، نوێژ بەرپا بکە، بێگومان نوێژ (خاوەنەکەی) قەدەغە دەکات لە هەرچی قسەو کردەوەی ناشیرین و خراپە و، یادی خواش گەورەترە و، خواش دەزانێ چی دەکەن!

٨)- ڕوونکردنەوەی ئەو ڕاستییە کە خوا لە یادان، خاوەن عەقڵ و سوودمەندن لە نیشانەکانی خوا:

وەك خوا دەفەرمووێ: ﴿إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ لَآيَاتٍ لِأُولِي الْأَلْبَابِ (١٩٠) الَّذِينَ يَذْكُرُونَ اللَّهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلَىٰ جُنُوبِهِمْ وَيَتَفَكَّرُونَ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هَٰذَا بَاطِلًا سُبْحَانَكَ فَقِنَا عَذَابَ النَّارِ (١٩١)﴾ آل عمران، واتە: بەڕاستیی لە دروستکرانی ئاسمانەکان و زەوی و، جیاوازیی و جێگۆڕکێی شەو ڕۆژدا، نیشانە گەلێك هەن، بۆ خاوەن عەقڵان، ئەوانەی کە بە پێوەو بە دانیشتنەوەو لەسەر تەنیشتیان، یادی خوا دەکەن و بیر لە دروستکرانی ئاسمانەکان و زەوی دەکەنەوە، (سەرەنجام دەڵێن:) پەروەردگارمان! ئەمەت بە پووچیی دروست نەکردوە پاکیی بۆ تۆ، دەجا لە ئازاری ئاگر چەپاڵەمان بدە!

٩)- گێڕانی یادی خوا بە کۆتایی سەرجەم خوا پەرستییەکان و کردەوە چاکەکان، بۆ وێنە: لە بارەی نوێژەوە خوا دەفەرمووێ: ﴿فَإِذَا قَضَيْتُمُ الصَّلَاةَ فَاذْكُرُوا اللَّهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلَىٰ جُنُوبِكُمْ (١٠٣)﴾ النساء، ئنجا هەر کاتێك نوێژتان تەواو کرد، یادی خوا بکەن بە پێوەو بە دانیشتنەوەو لەسەر تەنیشتەکانتان.

کەواتە: خوا، یادی خواکردنی خستۆتە کۆتایی نوێژەوە.

هەروەها لە بارەی ڕۆژووی مانگی ڕەمەزانەوە، خوا دەفەرمووێ: ﴿شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنْزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ هُدًى لِلنَّاسِ وَبَيِّنَاتٍ مِنَ الْهُدَىٰ وَالْفُرْقَانِ فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ وَمَنْ كَانَ مَرِيضًا أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ وَلِتُكْمِلُوا الْعِدَّةَ وَلِتُكَبِّرُوا اللَّهَ عَلَىٰ مَا هَدَاكُمْ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ (١٨٥)﴾ البقرة، کە بە ڕای تێکڕای

زانایـان و توێـژەرەوانی قورئـان دەڵێـن: مەبەسـت لـە: ﴿ وَلِتُكَبِّرُوا۟ ٱللَّهَ عَلَىٰ مَا هَدَىٰكُمْ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿١٨٥﴾ ﴾، (**الله أكبر**)ەکانی پێش نوێـژی جـەژنی ڕەمەزانـە.

دیسـان لـە دوای حەجیـش، خـوا دەفەرمـوێ: ﴿ فَإِذَا قَضَيْتُم مَّنَٰسِكَكُمْ فَٱذْكُرُوا۟ ٱللَّهَ كَذِكْرِكُمْ ءَابَآءَكُمْ أَوْ أَشَدَّ ذِكْرًا ﴿٢٠٠﴾ ﴾البقـرة، واتـە: هـەر کاتـێ خـوا پەرسـتییەکانی حەجتـان تـەواو کـردن، وەك بـاس و خواسـیی بـاب و باپیرانتـان و بگـرە زیاتـرو چاکتریـش، یـادی خـوا بکـەن.

لـە دوای نوێـژی جومعـەوەش، خـوا دەفەرمـوێ: ﴿ فَإِذَا قُضِيَتِ ٱلصَّلَوٰةُ فَٱنتَشِرُوا۟ فِى ٱلْأَرْضِ وَٱبْتَغُوا۟ مِن فَضْلِ ٱللَّهِ وَٱذْكُرُوا۟ ٱللَّهَ كَثِيرًا لَّعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿١٠﴾ ﴾الجمعـة، واتە: ئەگـەر نوێـژ تـەواو بـوو، بـە زەوییـدا بڵاوببنـەوەو، لـە بەخشـشی خـوا داوا بکـەن، (واتـە: کارو کاسـبیی بکـەن)و زۆریـش یـادی خـوا بکـەن، بەڵکـو سـەرفرازبن.

١٠)- جووتکردنی یادی خوا، لەگەڵ سەرجەم کردەوە چاکەکاندا و، گێڕانی بە ڕووح و کاکڵیان، وەك خوا لە بارەی نوێژەوە، فەرموویەتی: ﴿ إِنَّنِىٓ أَنَا ٱللَّهُ لَآ إِلَٰهَ إِلَّآ أَنَا۠ فَٱعْبُدْنِى وَأَقِمِ ٱلصَّلَوٰةَ لِذِكْرِىٓ ﴿١٤﴾ ﴾طه، واتە: بێگومان منم خوا، جگە لە من هیچ پەرستراوێك نیە، دەجا بمپەرستەو نوێژ بەرپا بکە بە مەبەستی یادکردنی من.

کەواتە: یادی خواکردن، ئامانجەو نوێژ ئامڕازە.

هەروەها خوا لەگەڵ ڕۆژوو، حەجیشدا باسیکردوە، کە پێشتر ئایەتەکانمان هێنان.

دیسـان لەگـەڵ جەنـگ و جیهادیشـدا، یـادی خـوا هـەر هەیـە، وەك خـوا دەفەرمـوێ: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓا۟ إِذَا لَقِيتُمْ فِئَةً فَٱثْبُتُوا۟ وَٱذْكُرُوا۟ ٱللَّهَ كَثِيرًا لَّعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿٤٥﴾ ﴾الأنفـال، واتـە: ئـەی ئەوانـەی بڕواتـان هێنـاوە! هـەر کاتـێ بـە کۆمەڵێـك گەیشـتن (بەرەنـگاری کۆمەڵێـك لـە دوژمنانتـان بوونـەوە) چەسـپاو بـن و، یـادی خـوا زۆر بکـەن، بەڵکـو سـەرفراز بـن، واتـە: ئـەو جەنگەتـان ببەنـەوە و، تێیـدا بـە ئامانـج بگـەن.

دووەم: گرنگیی و پلەو پایەی یادی خوا، لە سوننەت دا:

دەقی سوننەت لە بارەی گرنگیی و، گەورەیی و، پلەو پایەی بەرزی زیکری خوا کردنەوە، یەکجار زۆرن، ئەم پێنجەیان وەك نموونە دەخەینە ڕوو:

١)- پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: {**سَبَقَ الْمُفَرِّدُونَ، قَالُوا: وَمَا الْمُفَرِّدُونَ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ: الذَّاكِرُونَ اللهَ كَثِيراً وَالذَّاكِرَاتُ**} **(أخرجه أحمد: ٩٣٢١، ومسلم: ٢٦٧٦، وابن حبان: ٨٥٨).**

واتە: تاقبووەوەکان پێش هەموو خەڵکی کەوتوونەوە (لە چاکەدا)، گوترا: ئەی پێغەمبەری خوا! ﷺ تاقبووەوەکان کێن؟ فەرمووی: پیاوان و ئافرەتانی زۆر خوا لە یاد.

٢)- پێغەمبەری خوا ﷺ دەفەرموێ: {**لَا يَقْعُدُ قَوْمٌ يَذْكُرُونَ اللهَ، إِلَّا حَفَّتْهُمُ الْمَلَائِكَةُ، وَغَشِيَتْهُمُ الرَّحْمَةُ، وَنَزَلَتْ عَلَيْهِمُ السَّكِينَةُ، وَذَكَرَهُمُ اللهُ فِيمَنْ عِنْدَهُ**}، **(أخرجه أحمد: ١١٨٩٣، وعبد بن حميد: ٨٦١، ومسلم: ٢٧٠٠، وأبو يعلى: ١٢٥٢، وابن حبان: ٨٥٥، الترمذي: ٣٣٧٨، وقال: حسن صحيح، عن أبي هريرة).**

واتە: هیچ کۆمەڵێك لە شوێنێکدا دانانیشن و، یادی خوای تێدا ناکەن، مەگەر فریشتەکان دەوریان دەدەن و، بەزەیی خوا دایان دەپۆشێ و، ئارامیی و ئۆخژنیان بۆ دێنێتە خوار و، خوا لە لای ئەوانەی کە لە لانی (واتە: فریشتە زۆر نیزیکەکان) باسیان دەکات.

٣)- پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: {**مَثَلُ الَّذِي يَذْكُرُ رَبَّهُ وَالَّذِي لا يَذْكُرُ رَبَّهُ، مَثَلُ الحَيِّ وَالمَيِّتِ**} **(أخرجه البخاري: ٦٠٤٤، ومسلم: ٧٧٩، وابن حبان: ٨٥٤، وهذا اللفظ البخاري، عن أبي موسى الأشعري ﷺ).**

واتە: وێنەی کەسێك کە یادی خوای پەروەردگاری دەکات و، کەسێك کە یادی پەروەردگاری ناکات، وەك زیندوو و مردوو، وایە.

٤)- هەروەها پێغەمبەر ﷺ لە درێژەی فەرمایشتێکدا دەفەرموێ: {**وَآمُرُكُمْ أَنْ تَذْكُرُوا اللَّهَ، فَإِنَّ مَثَلَ ذَلِكَ كَمَثَلِ رَجُلٍ خَرَجَ الْعَدُوُّ فِي أَثَرِهِ سِرَاعًا، حَتَّى إِذَا أَتَى عَلَى حِصْنٍ حَصِينٍ، فَأَحْرَزَ نَفْسَهُ مِنْهُمْ، كَذَلِكَ الْعَبْدُ لَا يُحْرِزُ نَفْسَهُ مِنَ الشَّيْطَانِ إِلَّا بِذِكْرِ اللَّهِ**} **(أخرجه الترمذي: ٢٨٦٣، عن الحارث الأشعري ﷺ، وصَحَّحَهُ، وكذلك صَحَّحَهُ كُلّ من ابن حبّان والحاكم والألباني).**

واتە: فەرمانتان پێ دەكەم كە یادی خوا بكەن، چونكە وێنەی كەسێك كە یادی خوا دەكات، وەك پیاوێك وایە كە دوژمن بە خێرایی بەدوایدا بچێ، هەتا خۆی دەگەیەنێتە قەڵایەكی قایم و، خۆی لەوێدا لە چنگ دوژمن دەپارێزێ، بەندەش ئاوایە بە یادی خوا نەبێ، خۆی پێ لە شەیتان پەنا نادرێ و ناپارێزرێ.

٥)- عەبدوڵلای كوڕی بوسر ﷺ، دەگێڕێتەوە كە پیاوێك هاتۆتە خزمەت پێغەمبەری خوا ﷺ گوتوویەتی: ئەی پێغەمبەری خوا! ﷺ ڕێیەكانی چاكەكردن زۆرن و منیش ناتوانم هەموویان ئەنجام بدەم، ئنجا شتێكم پێ بڵێ كە جەختی لەسەر بكەم، بەڵام با زۆر نەبێ لە بیرم بچێتەوە! ئەویش پێی دەفەرموێ: {لَا يَزَالُ لِسَانُكَ رَطْبًا مِنْ ذِكْرِ اللَّهِ} **(أخرجه أحمد: ١٧٧١٦، والترمذي: ٣٣٧٥، وابن أبي شيبة: ٢٩٤٥٣، وابن ماجه: ٣٧٩٣، وابن حبان: قم ٨١٤، والحاكم: ١٨٢٢، وقال: صحيح الإسناد، وَصَحَّحَهُ الألباني).**

واتە: با بەردەوام زمانت بە یادی خوا تەڕو پاراو بێ.

سێیەم: گرنگیی و پلەو پایەی زیكری خوا، لە ڕوانگەی زانایانەوە:

بێگومان زانایانیش هەر ئەوەی كە لە قورئان و لە دەقەكانی سوننەتدا هاتوە، قسەكانی خۆیان لەوانە هەڵێنجاوە، كە هەندێكیان بە نموونە لێ دێنینەوە:

١)- **{قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا: إِنَّ اللهَ لَمْ يَفْرِضْ عَلَى عِبَادِهِ فَرِيضَةً إِلَّا جَعَلَ لَهَا حَدًّا مَعْلُوماً، ثُمَّ عَذَرَ أَهْلَهَا فِي حَالِ عُذْرٍ، غَيْرَ الذِّكْرِ، فَإِنَّ اللهَ لَمْ يَجْعَلْ لَهُ حَدًّا يَنْتَهِي إِلَيْهِ، وَلَمْ يَعْذُرْ أَحَدًا فِي تَرْكِهِ، إِلَّا مَغْلُوبًا عَلَى تَرْكِهِ، فَقَالَ: ﴿فَاذْكُرُوا اللَّهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلَىٰ جُنُوبِكُمْ ﴿١٠٣﴾﴾ النِّسَاءِ، بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ، فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ، وَفِي السَّفَرِ وَالْحَضَرِ، وَالْغِنَى وَالْفَقْرِ، وَالصِّحَّةِ وَالسَّقَمِ، وَالسِّرِّ وَالْعَلَانِيَةِ، وَعَلَى كُلِّ حَالٍ}**[1].

واتە: عەبدوڵلای كوڕی عەبباس (خوا لێیان ڕازیبێ) دەڵێ: خوا ﷻ هیچ فەڕزێكی لەسەر بەندەكانی پێویست نەكردوە، مەگەر سنوورێكی دیاریكراوی بۆ داناوە لە كاتی بۆ نەگونجانیشدا، مۆڵەتی خەڵكەكەی داوە كە نەیكەن، بێجگە لە زیكر، كە خوا

(١) جامع البیان رقم: ١٠٣٨٠، فتح القدیر للشوكاني: ج٤، ص٤١٠.

سنووریکی بۆ دانەناوە، لەوێ کۆتایی پێبێنن، مەگەر کەسێك هۆشی لەسەر خۆی نەمابێ، ئەگەرنا مۆڵەتی بە کەس نەداوە بۆ نەکردنی، خوا فەرموویەتی: بە پێوەو بە دانیشتنەوەو لەسەر تەنیشتان یادی خوا بکەن، یانی: بە شەوێ و بە ڕۆژێ، لە وشکانیی و لە دەریادا، لە سەفەرێ و لە ماڵێ، بە دەوڵەمەندیی و بە هەژاریی، بە نەخۆشیی و بە ساغیی، بە پەنهانیی و بە ئاشکراو، لە هەموو حاڵاندا.

٢)- **(الحسن البصري)** ڕەحمەتی خوای لێبێ، لەو بارەوە دەڵێ: {**الذِّكْرُ ذِكْرَانِ: ذِكْرُ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ بَيْنَ نَفْسِكَ وَبَيْنَ الله عَزَّ وَجَلَّ، مَا أَحْسَنَهُ أَعْظَمَ أَجْرَهُ، وَأَفْضَلُ مِنْ ذَلِكَ: ذِكْرُ اللهِ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى عِنْدَمَا حَرَّمَ الله عَزَّ وَجَلَّ**}[1] **(إحياء علوم الدين)**.

واتە: حەسەنی بەصرایی گوتوویەتی: یادی خوا کردن دوو جۆرە، یادی خوا **(عَزَّ وَجَلَّ)** کردن لە نێوان خۆت و خوادا **(عَزَّ وَجَلَّ)** چەندە چاکەو چەندە پاداشتەکەی مەزنە، بەڵام لەوە گەورەترو چاکتر، یادی خوا **(عَزَّ وَجَلَّ)** کردنە لەو کاتانەدا کە خوا ﷻ قەدەغەی کردوون، یانی: ئەو شتانەی خوا قەدەغەی کردوون، لەوێ یادی خوا بکەی و، سنووری قەدەغەکانی خوا **(عَزَّ وَجَلَّ)** نەشکێنی.

٣)- قسەیەکی **(أحمد بن عطاءالله الأسكندري)** کە لە حیکمەتەکانی خۆیدا هێناویەتی، بەڵام من لە **(إيقاظ الهمم في شرح الحكم)**ەوە، هێناومە، کە لەو بارەوە زۆر شتی گوتوە، بۆ وێنە:

{**لاَ يَسْتَحْقِرُ الوِرْدَ إلاَّ جَهُولٌ، الوَارِدُ يُوجَدَ فِي الدَّارِ الأَخِرَةِ، وَالوِرْدُ يَنْطَوِي بانْطِوَاءِ هِذِهِ الدار، وأولى ما يُعْتَنَى بِه، مَا لَا يُخْلَفُ وَجُوْدُهُ، الوِرْدُ هُوَ طَالِبُهُ مِنْكَ، وَالوَارِدُ أَنْتَ تَطْلُبُهُ مِنْهُ، وَأَيْنَ مَا هُوَ طَالِبُهُ مِنْكَ، مِنْ مَا هُوَ مُطْلَبُكَ مِنْهُ، الوِرْدُ الإمْدَاد بِحَسَبِ الإسْتِعْدَاد، وَشُرُوق الأنْوَارِ عَلَى حَسَبِ صَفَاءِ الأَسْرَار**}.

ئەم قسانە هەندێك وردبوونەوەیان دەوێ، باش لێیان تێبگەین:

واتە: بابای نەفام نەبێ، ویرد بە کەم ناگرێ، (ویرد: واتە: ئەو زیکرانەی کە مرۆڤ دیارییان دەکات و دووبارەیان دەکاتەوە)، بەرهەمی ویرد لە مەنزڵگای

---

(١) ج٢ ص ٤٦٢.

دوارۆژدایـە، بـەڵام بـە پێچرانـەوەی ئـەم ژیانـە دنیاییـە، ویـرد خوێنـدن کۆتایـی دێ، (واتـە: «وَارِدُ» کـە بەرهەمـی «وِرْدَ»ە، لـە دوارۆژدا پێـی دەگـەی، بـەڵام ویردەکـە لـە دنیـادا کۆتایـی دێ و سـنووردارە)، لـە پێشـترین شـتیش کـە دەبـێ بایەخیـی پـێ بـدرێ، شـتێکە کـە بـە هیـچ شـتێ پڕ نابێتـەوە، (ویردیـش بـە هیـچ شـتێك شـوێنی پڕنابێتـەوە)، ویـرد خـوا لێـی داوا کـردووی، بـەڵام بەرهەمی ویـرد (بۆ وێنـە: کەرامەت) تـۆ لـەوی داوا دەکـەی، ئنجـا ئـەوەی ئـەو لـە تـۆی داوا کـردوە، زۆر جیـاوازە، (واتـە: بـەرزو چاکـترە) لـەوەی تـۆ لـەوی داوای دەکـەی، ویـرد هاتنـی یارمەتیـی مەعنەوییـە بەپێـی ئامادەییـە و، لـە دڵـدا پەیدابـوونی ڕووناکییـەکانی هیدایـەت، بـە گوێـرەی پاکیـی و سـافبوونەوەی دەروونەکانـە.

مەبەسـتی (إبـن عطـاء اللـه) ئەوەیـە کـە بـە هـۆی بـەردەوام بـوون لەسـەر زیکـرو ویـردەوە، ئینسـان ئامادەیـی بـۆ لا هاتنـە خـوارەوەی پـێ بەخـشرانی یارمەتیـی و هیدایەتیـی خوایـی پەیـدا دەکات و، هەتـا زیاتـر ئەهـلی زیکـر بێـت، دڵـی سـافترو دەروونی پاکـتر دەبـێ و، لـە ئاکامـی ئەوەشـدا زیاتـرو چاکـتر شایسـتەیی ئـەوەی تێـدا پەیـدا دەبـێ، کـە ڕووناکیـی هیدایەتـی خـوا دڵ و دەروونی ڕۆشـن و شـوعلەوەر بـکات.

٣)- جۆرەکانی یادی خوا کردن: (أنواع الذِّكْر):

جـۆرەکانی یـادی خواکـردن، دەگونجـێ زۆر زۆریـان قسـە لەسـەر بکـرێ، بـەڵام ئێمـە دە (١٠) جۆرمـان لـە جـۆرەکانی یـادی خواکـردن هێنـاون، هەڵبەتـە هـەر کام لـەو دە جۆرانـەش، جـاری وایـە چەنـد لقێـکی لـێ دەبنـەوە:

جۆری یەکەم: قورئان خوێندن:

١- قورئانخوێندن گەورەترین جۆری یادی خواکردنە، قورئان هەر یەکێك لە ناوەکانی بریتیە لە زیکر: ﴿وَأَنزَلْنَآ إِلَيْكَ ٱلذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٤٤﴾﴾ النحل، لەو بارەوەش فەرمایشتی پێغەمبەر ﷺ زۆر زۆرن، کە قورئان گەورەترین جۆری یادی خواکردنە و، لە هەموو جۆرەکانی دیکە پاداشتی زیاترە بە گشتیی، بۆ وێنە:

٢- {اقْرَءُوا الْقُرْآنَ، فَإِنَّهُ يَأْتِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ شَفِيعًا لأَصْحَابِهِ}، (أخرجه مسلم: ٨٠٤، عن أبي أُمَامَةَ الْبَاهِلِي رضي الله عنه)، واتە: قورئان بخوێنن، چونكە ڕۆژی قیامەتدا دێت، تكاكارە بۆ هاوەڵەكانی (یان: تكا بۆ خاوەنەكانی دەكات).

٣- {الَّذِي يَقْرَأُ الْقُرْآنَ وَهُوَ مَاهِرٌ بِهِ، مَعَ السَّفَرَةِ الكِرَامِ البَرَرَةِ}، (أخرجه البخاري: ٤٦٥٣، ومسلم: ٧٩٨، وأبو داود: ١٤٥٤، عن عائشة رضي الله عنها)، واتە: ئەو كەسەی قورئان دەخوێنێ، تێیدا كارامەیە، لەگەڵ نوێنەرە بەرزە چاكەكارەكانە، واتە: لەگەڵ فریشتەكانە.

٤- {مَنْ قَرَأَ حَرْفًا مِنْ كِتَابِ اللهِ، فَلَهُ بِهِ حَسَنَةٌ، وَالحَسَنَةُ بِعَشْرِ أَمْثَالِهَا، لا أَقُولُ «الم» حَرْفٌ، ولكِنْ أَلِفٌ حَرْفٌ، ولَامٌ حَرْفٌ، ومِيمٌ حَرْفٌ} (أخرجه الترمذي: ٢٩١٠، عَنْ عَبْد اللهِ بْنُ مَسْعُودٍ رضي الله عنه، **وقال: حديث حسن صحيح)**.

واتە: هەر كەسێك پیتێك لە كتێبی خوا بخوێنێ، چاكەیەكی بۆ دەنووسرێ، هەر چاكەیەك بە دە (١٠) دەنووسرێ، ناشڵێم (**الم**) هەمووی پیتێكە، بەڵكو (أ) پیتێكە، (ل) پیتێكە، (م) پیتێكە.

جۆری دووەم: پاڕانەوە:

دەشگونجێ پاڕانەوە بە شتێكی جیاواز لە یادی خوا دابنرێ، بەڵام لە ڕاستییدا چەمك و واتای فراوانی یادی خواكردن، دوعاش دەگرێتەوە، چونكە تۆ كاتێك لە خوا دەپاڕێیەوە، چ لێ پاڕانەوەی داواكردن، چ لێ پاڕانەوەی مەدح و ستایش كردن، تۆ بە تەئكید یادی خواش دەكەی، بۆیەش خوا دەفەرمووێ: ﴿ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ ﴿٦٠﴾﴾ غافر، واتە: لێم بپاڕێنەوە، وەڵامتان دەدەمەوە.

هەروەها پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: **{الدُّعَاءُ هُوَ الْعِبَادَةُ} (أخرجه أحمد: ١٨٤١٥، والبخاري في الأدب المفرد: ٧١٤، وأبو داود: ١٤٧٩، والترمذي: ٢٩٦٩، عَنِ النُّعْمَانِ بْنِ بَشِيرٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا)**، واتە: هەر پاڕانەوە خواپەرستییە.

لە فەرموودەیەكی دیكەدا دەفەرمووێ: **{لَيْسَ شَيْءٌ أَكْرَمَ عَلَى اللهِ مِنَ الدُّعَاءِ}، (أخرجه أحمد ٨٧٣٣، والبخاري في الأدب المفرد: ٧١٢، والترمذي: ٣٣٧٠، وابن حبان: ٨٧٠، وابن ماجه: ٣٨٢٩، والحاكم: ٨٠١، وقال: صحيح الإسناد)**.

واتە: هیچ شتێك لە پاڕانەوە بەڕێزتر نیە، لە لای خوا.

بـەڵام پاڕانـەوەش لـە خـوا ﷻ - دەبـێ چەنـد مەرجێـك و چۆنیەتیـی و شـێوازی تایبـەتی تێـدا ڕەچـاو بکرێـن، بـۆ ئـەوەی کـە جێـی خـۆی بگـرێ، بـۆ وێنـە:

١)- کەسێك کە دەیەوێ لە خوا بپاڕێتەوە، دەبێ خۆی لە حەڕام بپارێزێ، لەو بارەوەش فەرمایشتی پێغەمبەر ﷺ هەیە، کە کەسێك خۆی لە حەڕام نەپارێزێ، دوعاکەی قبووڵ نابێ.

٢)- دەبێ ستاییشی خواکردن و، بە بەرزو پاکگرتنی و، صەڵات و سەلام ناردن بۆ پێغەمبەر ﷺ پێش داواکردنی هەر شتێك لە خوای بەخشەر، بکاتە پێشەکیی بۆ پاڕانەوەکەی، وەك پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی:

{إِذَا صَلَّى أَحَدُكُمْ فَلْيَبْدَأْ بِتَمْجِيدِ رَبِّهِ جَلَّ وَعَزَّ وَالثَّنَاءِ عَلَيْهِ، ثُمَّ يُصَلِّي عَلَى النَّبِيِّ ﷺ، ثُمَّ يَدْعُو بَعْدُ بِمَا شَاءَ} (أخرجه أبو داود: ١٤٨١، والطبراني فِي الكبير: ٧٩٣، وابن خزيمة: ٧١٠، قال الأعظمي: إسناده صحيح).

واتـە: یەکێـك لـە ئێـوە کـە ویسـتی بپاڕێتـەوە، بـا پایـە بەرزیـی پـەروەردگاری ڕابگەیەنـێ و سـتاییشی بـکات، دوایـی سـەڵاوات لەسـەر پێغەمبـەر ﷺ بـدات، ئنجـا دوایـی ئـەوەی دەیـەوێ داوای بـکات.

٣)- دەبێ بە دڵی بێدارو بە کڕووزانەوەو لاڵانەوەوە، پاڕانەوەکەی بکات، وەك خوا دەفەرموێ: ﴿ ٱدْعُوا۟ رَبَّكُمْ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً ۚ إِنَّهُۥ لَا يُحِبُّ ٱلْمُعْتَدِينَ ﴿٥٥﴾ ﴾ الأعراف، واتە: بە لاڵانەوەو بە پەنهانیی لە پەروەردگارتان بپاڕێنەوە، چونکە ئەو سنوور بە زێنانی خۆشناوێن.

هەروەهـا پێغەمبـەر ﷺ فەرموویـەتی: **{أَيُّهَا النَّاسُ! فَاسْأَلُوهُ وَأَنْتُمْ مُوقِنُونَ بِالإِجَابَةِ، فَإِنَّهُ لاَ يَسْتَجِيبُ لِعَبْدٍ دَعَاهُ عَنْ ظَهْرِ قَلْبٍ غَافِلٍ} (أخرجه الترمذي: ٣٤٧٩، وقال: حديث غريب، والحاكم: ١٨١٧، وقال: مستقيم الإسناد، وحسَّنَه الألباني).**

واتـە: ئـەی خەڵکینـە! بپاڕێنـەوەو داوا لـە خـوا بکـەن، لـە حاڵێکـدا کـە ئێـوە دڵنیـان لـە وەڵامدرانەوەتـان، چونکـە خـوا وەڵامـی پاڕانـەوەی کەسـێك کـە لـە دڵێـکی بـێ ئـاگاوە دێ، ناداتـەوە.

٤)- به پەله نەبوون له گیرابوونی وەڵامدرانەوە، پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: {**يُسْتَجَابُ لأَحَدِكُمْ مَا لَمْ يَعْجَلْ، يَقُولُ دَعَوْتُ؛ فَلَمْ يُسْتَجَبْ لِي**} (**أخرجه البخاري: ٦٣٤٠، مسلم: ٢٧٣٥ عن أبي هريرة** رضي الله عنه).

واتە: یەکێکتان کە دەپاڕێتەوە مادام پەلە نەکات، وەڵامی دەدرێتەوە، کە بڵێ پاڕامەوەو وەڵامم نەدرایەوە.

٥)- نەپاڕانەوە بۆ شتێکی گوناهو تاوان، دیارە مرۆڤ نابێ بۆ شتێك لە خوا بپاڕێتەوە کە لە خودی خۆیدا گوناهو تاوان بێ، ئەوەش لە فەرمایشتی پێغەمبەردا ﷺ ئەو بەندەی خراوەتە سەر، وەك دەفەرموێ:

{**مَا مِنْ مُسْلِمٍ يَدْعُو بِدَعْوَةٍ لَيْسَ فِيهَا إِثْمٌ، وَلاَ قَطِيعَةُ رَحِمٍ، إِلاَّ أَعْطَاهُ اللهُ بِهَا إِحْدَى ثَلاَثٍ: إِمَّا أَنْ يُعَجِّلَ لَهُ دَعْوَتَهُ، وَإِمَّا أَنْ يَدَّخِرَهَا لَهُ فِي الآخِرَةِ، وَإِمَّا أَنْ يَكُفَّ عَنْهُ مِنَ السُّوءِ مِثْلَهَا، قَالُوا: إِذًا نُكْثِرُ يَا رَسُولَ اللهِ؟ قَالَ: اللهُ أَكْثَرُ**} (**أخرجه ابن أبي شيبة:٢٩١٧٠، وأحمد: ١١١٤٩، وعبد بن حميد: ٩٣٧، وأبو يعلى: ١٠١٩، والحاكم: ١٨١٦، وقال: صحيح الإسناد، والبيهقي في شعب الإيمان: ١١٢٨، عن أبي سعيد الخدري** رضي الله عنه).

واتە: هیچ مسوڵمانێك نیە کە لە خوا بپاڕێتەوە، بە پاڕانەوەیەك کە گوناهو خزمایەتیی پچڕاندنی تێدا نەبێ، مەگەر خوا بەو پاڕانەوەیە، یەکێك لە سێ شتانی دەداتێ:

أ- یان پاڕانەوەکەی گیراو جێبەجێ دەبێ.

ب- یان بۆی هەڵدەگیرێ بۆ ڕۆژی دوایی.

ج- یان بە ئەندازەی ئەو شتەی داوای کردوە، شەڕو خراپەی لێ لادەدرێ، هاوەڵەکان گوتیان: کەواتە: ئەی پێغەمبەری خوا! ئێمەش زۆر دەپاڕێینەوە، فەرمووی: بەخششی خوا زیاترە لە پاڕانەوەی ئێوە.

٦)- خەفتان لەو کات و حاڵەتانەی، کە پاڕانەوەیان چاکتر تێداگیرا دەبێ، بۆ وێنە: کۆتایی دوای نوێژە فەڕزەکان و، قووڵایی شەو و، لە کاتی سەجدە بردندا.

ئنجا پێویستە چەند ئەدەبێکیش لە کاتی پاڕانەوەدا ڕەچاو بکرێن: وەك:

أ- ڕووکردنە قیبلە ئەگەر بۆی بگونجێ.

ب- دەست بەرزکردنەوە.

ج- دووبارە کردنەوەی پاڕانەوەکان سێ جار، سێ جار.

د- هەندێ لە زانایان گوتوویانە: دەست بە دەم و چاودا هێنان لە کۆتاییدا.

دیارە لە قورئان و لە سوونەتی پێغەمبەریش دا ﷺ جۆرەکانی پاڕانەوە، زۆر زۆرن.

جۆری سێیەم: زیکری خوا، لەکاتی خەو هەڵسانەوە تاکو کاتی نووستن:

پێغەمبەر ﷺ بۆ هەموو حاڵەتە جۆراو جۆرەکان، جۆرە زیکرو یادی خواکردنێکی دیارییکردوە، بۆ وێنە:

١- لە کاتی لە خەو هەڵساندا:

{**الْـحَمْدُ لِلَّـهِ الَّـذِي أَحْيَانَـا بَعْـدَ مَـا أَمَاتَنَـا، وإِلَيْـهِ النُّشُـورُ**} (**أخرجـه البُخـاري: ٥٩٥٣، عَـنْ حُذَيْفَـةَ** رضي الله عنه).

واتە: ستاییش بۆ ئەو خوایەی کە دوای ئەوەی مراند بووینی، زیندووی کردینەوەو، هەر بۆ لای ئەویش دەگەڕێینەوە.

٢- لە کاتی بەرەبەیاندا، پێغەمبەر ﷺ هاوەڵانی فێردەکرد، دەیفەرموو:

{**إذا أصبح أحدكم فَلْيَقُلْ: اللَّهُمَّ بِكَ أَصْبَحْنَا، وَبِكَ أَمْسَيْنَا، وَبِكَ نَحْيَا، وَبِكَ نَمُوتُ، وَإِلَيْكَ النُّشُور**} (**أخرجه أبو داود: ٥٠٦٨، والنسائي في» عمل اليوم والليلة«: ٥٦٤، والترمذي: ٣٣٩١، وابن ماجه: ٣٨٦٨**).

واتە: ئەگەر یەکێکتان بەیانیی کردەوە با بڵێ: ئەی خوایە! بە تۆ بەیانییمان کردەوەو، بە تۆ ئێوارەمان لێداهات و، هەر بەتۆ دەژین و، هەر بە تۆش دەمرین و، گەڕانەوەش بەس بۆ لای تۆیە.

٣- كاتێك كە مرۆڤ لە ماڵ دەچێتە دەرێ، پێغەمبەر ﷺ دایناوە كە بڵێین:

{بِسْـمِ اللَّـهِ، توكَّلْـتُ عَـلَى اللَّـهِ، وَلَا حـوْلَ ولا قُـوةَ إِلاَّ بِاللَّـهِ} **(أخرجـه أبـو داود: ٥٠٩٥، والنسـائي في الكـبرى: ٩٩١٧، وابـن السـني: ١٧٧، وابـن حبـان: ٨٢٢).**

واتـە: بـە نـاوی خـوا، پشـتم بـە خـوا بەسـت و، لادان نیـە لـە گوناهـو تـاوان و، هێـز نیـە بـۆ چاكـە، مەگـەر بـە خـوا.

٤- هەروەها لە كاتی چوون بۆ تارەتگرتن و خۆ شۆردندا، دەبێ بگوترێ:

{أَللَّهُـمَّ إِنِّي أَعُـوذُ بِـكَ مِـنَ الْخُبُـثِ وَالْخَبَائِـثِ} **(أخرجـه البخـاري: ١٤٢، ومسـلم: ٣٧٥، وأبـو داود: ٤، والترمـذي: ٥، والنسـائي: ١٠، وابـن ماجـه: ٢٩٦، عـن أنـس رضي الله عنه).**

واتە: ئەی خوایە! پەنات پێدەگرم لە شەیتانە نێرو مێیەكان.

٥- هەروەها كاتێك كە تەواو دەبێ، داوای لێبوردن لە خوا بكرێ و بگوترێ:

{غُفْرَانَكَ} **(أخرجه أحمد: ٦٥٥، وأبو داود: ٣٠، والترمذي: ٧، وابن ماجه: ٣٠٠، والنسائي في «عمل اليوم والليلة»: ٧٩، وابن حبان: ١٤٤٤، والحاكم: ١٨٥، من حديث عائشة رضي الله عنها).**

٦- هەروەها لە كاتی ڕووكردنە مزگەوتدا، دوعا هەیە، بە تایبەت لە دوای بانگی بەیانیی، پێغەمبەر ﷺ دەیفەرموو:

{اللَّهُـمَّ اجْعَـلْ فِي قَلْبِـي نُـورًا، وَاجْعَـلْ فِي لِسَـانِي نُـورًا، وَاجْعَـلْ فِي سَـمْعِي نُـورًا، وَاجْعَـلْ فِي بَـصَرِي نُـورًا، وَاجْعَـلْ خَلْفِـي نُـورًا، وَأَمَامِـي نُـورًا، وَاجْعَـلْ مِـنْ فَوْقِـي نُـورًا، وَمِـنْ تَحْتِـي نُـورًا، أَللَّهُـمَّ وَأَعْظِـمْ لِي نُـورًا} (أخرجـه أبـو داود: ١٣٥٥، وابـن خزيمـة: ٤٤٨، وغيرهـما).

٧- هەروەها لە كاتی چوونە نێو مزگەوت و، هاتنەدەرو، بیستنی بانگ و قامەتدا، بۆ وێنە: لە كاتی چوونە نێو مزگەوتدا، دەیفەرموو:

{أَللَّهُمَّ افْتَحْ لِي أَبْوَابَ رَحْمَتِكَ} (أخرجه مسلم: ١٦٨٥).

٨- لە كاتی هاتنەدەریش دا دەیفەرموو:

{اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ مِنْ فَضْلِكَ} (أخرجه مسلم: ١٦٨٥).

٩- لە کاتی بیستنی (بانگ)دا وەڵامی بانگبێژ بدرێتەوە: (**إذا سمعتم المؤذن فقولوا مثل ما يقول المؤذن إلاّ في الحيَّ علتين فقولوا: لا حول ولا قوة إلاّ بالله**) **أخرجه مسلم: ٤٨٣.**

١٠- لە کاتی جل وبەرگ داناندا بۆ خۆ شۆردن، یان بۆ خەوتن، پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: ئەوەی دەبێتە پەردە لە نێوان چاوی جندەکان و عەورەتی مرۆڤدا، ئەوەیە کە مرۆڤی مسوڵمان کاتێ پۆشاکی دادەنێ، بڵێ:

{بِسْـمِ اللهِ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ} (أخرجه ابن السني في عمل اليوم والليلة: ٢٧٢).

واتە: بە ناوی ئەو خوایەی کە جگە لەو هیچ پەرستراو نین.

١١- هەروەها لە کاتی خەوتندا چەند دوعایەك دیارییکراون، بۆ نموونە:

{بِاسْمِكَ اللَّهُمَّ أَمُوتُ وَأَحْيَا} (أخرجه البخاري: ٥٩٦٥، عن حذيفة رضي الله عنه).

واتە: بەناوی تۆ ئەی خوایە بە ناوی تۆ دەمرم و دەژیم.

١٢- لە حاڵەتی بێداربوونەوەش دا، کە مرۆڤ بێدار دەبێتەوە، بڵێ:

{الْحَمْـدُ لِلَّـهِ الَّـذِي أَحْيَانَـا بَعْـدَ مَـا أَمَاتَنَـا وَإِلَيْـهِ النُّشُـور} (أخرجـه البخـاري: ٥٩٦٥، عـن حذيفـة رضي الله عنه).

جۆری چوارەم: زیکری دوای نوێژە فەرزەکان:

لـە فەرمایشـتەکانی پێغەمبـەردا ﷺ هاتـوە، سـوننەتە ئینسـان کـە سـڵاو دەداتـەوە لـە نوێـژە فـەرزەکان، سـێ جـاران (**أَسْـتَغْفِرُ اللـهَ**) بـکات و، لـە هەنـدێ فەرمایشـتاندا هاتـوە (**ألـله أكْبَر**) بـکات، دوایـی سـێ جاران بڵـێ: (**أَسْـتَغْفِرُ اللـهَ، أَسْـتَغْفِرُ اللـهَ، أَسْـتَغْفِرُ اللـهَ**)[1].

ئنجـا بڵـێ: {**اللَّهُـمَّ أَنْـتَ السَّـلَامُ وَمِنْـكَ السَّـلَامُ، تَبَارَكْـتَ يَـا ذَا الْجَـلَالِ وَالْإِكْـرَامِ**} دوایـی (٣٣) (**سُـبْحَانَ اللـه**) و (٣٣) (**الحَمْدُاللـه**) و (٣٣) (**ألـله أكْبَر**) بـکات و، جـاری

---

(١) أخرجه مسلم: ١٣٦٢.

سـەدەمین بلّـێ: {لاَ إِلَـهَ إِلاَّ اللـهُ وَحْـدَهُ لاَ شَرِيـكَ لَـهُ الْمُلْـكُ وَلَـهُ الْحَمْـدُ وَهُـوَ عَـلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيـرٌ} (أخرجـه مسـلم: ٥٩١، وغـيره عـن ثوبـان رضي الله عنه).

هەروەها بلّێ:

{اَللَّهُـمَّ أَعِنِّـي عَـلَى ذِكْـرِكَ، وَشُـكْرِكَ، وَحُسْـنِ عِبَادَتِـكَ} (أخرجـه أحمـد: ٢٢١٧٢، وأبـو داود: ١٥٢٢، والنسـائي في الكـبرى: ٩٩٣٧، والحاكـم: ١٠١٠، وقـال: صحيـح الإسـناد عـلى شرط الشـيخين، وابـن حبـان: ٢٠٢١ عَـن مُعـاذ رضي الله عنه).

واتە: ئەی خوایە! یاریدەم بدە لەسەر یاد کردنت و سوپاسکردنت و، چاك پەرستنت.

جۆری پێنجەم: زیکری خوا لە سەفەردا:

چ لـە کاتێـك کـە لـە مـاڵ دەچێتـە دەرەوە و، ئەوانـەی ماڵـێ بەجـێ دێڵـێ، چ لـە کاتێکدا کـە سـواری ئـەو ئامـرازە دەبـێ کـە سـەفەری پـێ دەکات، بـۆ وێنـە: واباشـە کەسـێك کـە بەسـەفەر دەچـێ، ئەوانـەی کـە بەجێیان دهێڵـی، وەك پێغەمبـەر ﷺ دەفەرمـوێ، پێیان بڵێ:

{أَسْـتَوْدِعُكُمُ اللـهَ الَّـذِي لَا تَضِيـعُ وَدَائِعُـهُ} (أخرجـه ابـن ماجـه: ٢٨٢٥، والطـبراني في «الدعـاء» ٨٢٠، وابـن السـني في عمـل اليـوم والليلـة: ٢٧٢٥٠٤، عـن أبي هريـرة رضي الله عنه).

واتـە: هـەر کەسـێك ویسـتی بـە سـەفەر بچـێ، بـا بـەو کەسـانە بڵـێ: کـە بەجێیـان دێڵـێ: بـەو خوایەتـان دەسـپێرم کـە پێسـپێردراوەکانی، نافەوتێن.

بەڵام ئەگەر کەسێك کەسێکی بۆ سەفەر بەڕێدەکرد، پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی:

{أَسْـتَودِعُ اللـهَ دِيْنَـكَ، وَأَمَانَتَـكَ، وَخَوَاتِيـمَ عَمَلِـكَ} (أخرجـه أبـو داود: ٢٦٠٠، والترمـذي: ٣٤٤٣، وقـال: حسـن صحيـح غريـب، عـن عبـدِ اللـه بـنِ عمـر رضي اللـه عنهـما).

واتە: ئایینی تۆو سپاردەت و سەرجەم کردەوەکانت بە خوا دەسپێرم.

لـە کاتی سـواربوونی ئامـرازی سـەفەردا، ئـەوە بگوتـرێ لـە سـوورەتی (الزخـرف) دا هاتـوە: ﴿سُبۡحَٰنَ ٱلَّذِي سَخَّرَ لَنَا هَٰذَا وَمَا كُنَّا لَهُۥ مُقۡرِنِينَ ١٣ وَإِنَّآ إِلَىٰ رَبِّنَا لَمُنقَلِبُونَ ١٤﴾ الزخـرف.

جۆری شەشەم: یادی خواکردن، لە کاتی جەنگ و جیهاددا:

پێغەمبەر ﷺ بۆ ئەوەش چەند جۆرە زیکرێکی داناون، بۆ وێنە: کاتێك کە لەگەڵ دوژمندا ڕووبەڕوو دەبێتەوە، سوننەتە ئەوە بڵێین کە پێغەمبەر ﷺ دەیفەرموو: {**اللَّهُمَّ مُنْزِلَ الْكِتَابِ، وَمُجْرِيَ السَّحَابِ، وَهَازِمَ الأَحْزَابِ، اهْزِمْهُمْ وَانْصُرْنَا عَلَيْهِمْ**} (**أخرجه البخاري: ٢٨٠٤، ومسلم: ١٧٤٢**).

واتە: ئەی خوایە! دابەزێنەری کتێب و، ڕۆێنەری هەورو، تێکشکێنەری پێڕو تاقمەکان، تێکیان بشکێنەو سەرمان بخە.

ئەبو مووسای ئەشعەریی ﷺ دەڵێ: پێغەمبەر ﷺ ئەگەر لە دوژمنێك ترسابایە، دەیفەرموو: {**اللَّهُمَّ إِنَّا نَجْعَلُكَ فِي نُحُورِهِمْ، وَنَعُوذُ بِكَ مِنْ شُرُورِهِمْ**} (**أخرجه أبو داود: ١٥٣٧، والنسائي في «الكبرى»: ٨٦٣١**).

واتە: خوایە! ئێمە تۆیان بە گژدا دەکەین و، لە خراپەیان و زیانیان پەنا بە تۆ دەگرین.

جۆری حەوتەم: زیکری خوا کردن لە کاتی خواردن و خواردنەوەدا:

١- {**عَنْ عُمَرَ بْنِ أَبِي سَلَمَةَ رضي اللهُ عَنْهُمَا، قَالَ: كُنْتُ غُلاَمًا فِي حَجْرِ رَسُولِ اللهِ ﷺ، وَكَانَتْ يَدِي تَطِيشُ فِي الصَّحْفَةِ، فَقَالَ لِي رَسُولُ الله ﷺ: يَا غُلاَمُ! سَمِّ اللهَ، وَكُلْ بِيَمِينِكَ، وَكُلْ مِمَّا يَلِيكَ، فَمَا زَالَتْ تِلْكَ طِعْمَتِي بَعْدُ**}(**أخرجه البخاري: ٥٠٦١، ومسلم: ٢٠٢٢**).

واتە: عومەری کوڕی ئەبوو سەلەمە (خوا لێیان ڕازیبێ) دەڵێ: من گچکە بووم، لە ژێر چاودێریی و خزمەت پێغەمبەری خوادا ﷺ بووم، دەستم لە قاپەکە دەگێڕا (لە کاتی خواردندا)، {دیارە (**بسم الله**)شی نەکردوە}، پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: ئەی کوڕیژگە! ناوی خوا بهێنەو، بە دەستی ڕاستت بخۆ و، لە پێش خۆشتەوە بخۆ، بەردەوام دوای ئەوە خواردنی من ئاوایە.

٢- لە دایکمان عائیشەوە (خوا لێی ڕازیبێ) گێڕدراوەتەوە: کە پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: ئەگەر یەکێکتان لە بیری چوو لەسەرەتای خواردنەوە (**بِسْمِ الله**) بکات با هەرکاتێك هاتەوە

یادی بڵێ: {بِسْمِ اللهِ أَوَّلَهُ وآخِرَهُ} (أخرجه أبو داود: ٣٧٦٧، والترمذي: ١٨٥٨، وقال: حسن صحيح، والحاكم: ٧٠٨٧، وقال: صحيح)، واتە: بە ناوی خوا لە سەرەتای و لە کۆتاییەوە.

٣- پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: {إِنَّ اللَّهَ لَيَرْضَى عَنِ الْعَبْدِ أَنْ يَأْكُلَ الْأَكْلَةَ، فَيَحْمَدَهُ عَلَيْهَا، أَوْ يَشْرَبَ الشَّرْبَةَ، فَيَحْمَدَهُ عَلَيْهَا} (أخرجه أحمد: ١١٩٩٢، ومسلم: ٢٧٣٤، والترمذي: ١٨١٦) وَقَالَ: حسن، عن أنس رضي الله عنه).

واتە: خوا بەوەندە لە بەندەکەی ڕازی دەبێ، کە خواردنێك دەخوات، ستاییشی خوای لەسەر بکات و، کاتێ خواردنەوە دەخواتەوە، ستاییشی خوای لەسەر بکات.

جۆری هەشتەم: لە حاڵەتە جیاجیاکاندا:

١- بۆ وێنە: بەیانیان و ئێواران، بە پاککرتن و ستایشکردنی خوا ڕابگەیەنرێ، کە لە چەند شوێنێکی قورئاندا هاتوە: ﴿وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ غُرُوبِهَا ﴿١٣٠﴾﴾طه، ﴿وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ بِالْعَشِيِّ وَالْإِبْكَارِ ﴿٥٥﴾﴾غافر.

٢- هەروەها لە کاتی خەم و خەفەت و گرفتارییدا، پێغەمبەر ﷺ دایناوە کە جۆرە زیکرێك بخوێنرێ، بۆ وێنە:

{لَا إِلَـهَ إِلَّا اللَّـهُ الْعَظِيـمُ الْحَلِيـمُ، لَا إِلَـهَ إِلَّا اللَّـهُ رَبُّ الْعَـرْشِ الْعَظِيـمِ، لَا إِلَـهَ إِلَّا اللَّـهُ رَبُّ السَّـمَوَاتِ، وَرَبُّ الْأَرْضِ، وَرَبُّ الْعَـرْشِ الْكَرِيـمِ} (أخرجـه البخـاري: ٦٣٤٦، ومسـلم: ٢٧٣٠، عَـنِ ابْـنِ عَبَّـاسٍ رَضِيَ اللـهُ عَنْهُـمَا).

٣- لە کاتی بەڵاو نارەحەتیی و تاقیکردنەوەدا، وەك لە ئوممو سەلەمە خوا لێی ڕازیبێ دایکی بڕوادارانەوە هاتوە، کە سوننەتە بڵێی:{إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ، اللَّهُمَّ أْجُرْنِي فِـي مُصِيبَتِي، وَأَخْلِفْ لِي خَيْرًا مِنْهَا} (أخرجه مسلم: ٩١٨، وابن ماجه: ١٥٩٨).

واتـە: ئێمـە هـەر هـی خوایـن و، هەموومـان بـۆ لای خـوا دەگەڕێینـەوە، خوایـە! لـەو بەڵایەمـدا پاداشـتم بـدەوە و، لـەوەی کـە لێـوەت گرتـم، چاکـترم پـێ ببەخشـە.

٤- لە كاتی قەرزداریی و قەرز پێنەدرانەوەدا، بگوترێ: {اللَّهُمَّ اكْفِنِي بِحَلاَلِكَ عَنْ حَرَامِكَ، وَأَغْنِنِي بِفَضْلِكَ عَمَّنْ سِوَاكَ } (أخرجه الترمذي: ٣٥٦٣، وَحَسَّنَهُ الألباني).

٥- لە كاتی خوتخوتەو دنەدانی شەیتاندا، بگوترێ: {أعوذ بالله من السيطان الرجيم} متفق عليه.

٦- لە كاتی مەترسیی هەبوون لە شەیتان و، لە جرو جانەوەرو چاوی پیسدا، بگوترێ: {أَعُوذُ بِكَلِمَاتِ اللَّهِ التَّامَّةِ مِنْ كُلِّ شَيْطَانٍ وَهَامَّةٍ وَمِنْ كُلِّ عَيْنٍ لَامَّةٍ} (أخرجه البخاري: ٣١٩١).

٧- لە كاتی سەردان و هەواڵ پرسینی نەخۆشدا: {لا بَأْسَ، طَهُورٌ إِنْ شَاءَ الله}، (أخرجه البخاري: ٥٦٥٦، عن ابن عباسٍ رضي الله عنهما)، یان بە هەر جۆرێك دڵی خۆشبكرێ و دوعای بۆ بكرێ.

جۆری نۆیەم: چەند زیكرێكی گەورەو گرنگ:

١- پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: {أَفْضَلُ الذِّكْرِ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللهُ، وَأَفْضَلُ الدُّعَاءِ الْحَمْدُ لِلَّهِ} (أخرجه الترمذي: ٣٣٨٣، وقال: حسن غريب، وابن ماجه: ٣٨٠٠، وابن حبان: ٨٤٦، والحاكم: ١٨٣٤، وقال: صحيح، عن جابر بن عبدالله)، واتە: گەورەترین جۆری زیكر بریتیە: لە گوتنی: بێجگە لە خوا هیچ پەرستراوێك نیەو، باشترین پاڕانەوەش بریتیە: لە ستاییش كردنی خوا.

٢- هەروەها پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: {أَفْضَلُ مَا قُلْتُ أَنَا وَالنَّبِيُّونَ مِنْ قَبْلِي: لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللهُ وَحْدَهُ لاَ شَرِيكَ لَهُ} (أخرجه مالك: ٥٠٠، والترمذي: ٣٥٨٥، وقال: حسن غريب، قَالَ الألباني: حسن)، واتە: چاكترین شتێك كە من و پێغەمبەرانی پێش من گوتوومانە بریتیە: لە گوتنی: (لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللهُ وَحْدَهُ لاَ شَرِيكَ لَهُ)، بێجگە لە خوا هیچ پەرستراوێك نیەو، تاكەو هیچ هاوبەشی نین.

٣- یەكێكی دیكە لە زیكرە گەورەو گرنگەكان ئەوەیە، كە پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ:

{سَيِّدُ اَلِاسْتِغْفَارِ، أَنْ يَقُولَ اَلْعَبْدُ: اللَّهُمَّ أَنْتَ رَبِّي، لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ، خَلَقْتَنِي، وَأَنَا عَبْدُكَ، وَأَنَا عَلَى عَهْدِكَ وَوَعْدِكَ مَا اِسْتَطَعْتُ، أَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّ مَا صَنَعْتُ، أَبُوءُ لَكَ بِنِعْمَتِكَ عَلَيَّ، وَأَبُوءُ لَكَ بِذَنْبِي، فَاغْفِرْ لِي; فَإِنَّهُ لَا يَغْفِرُ اَلذُّنُوبَ إِلَّا أَنْتَ}[1].

(١) أَخْرَجَهُ اَلْبُخَارِيُّ: ٦٣٠٦، وليس عنده لفظ:» العبد» وإن كان عند غيره، وزاد:» من قالها من

کە من لە کتێبی ڕێگای صاڵح بوون و بەرەو خوا چووندا، ئەم زیکرەم لە دە (١٠) بڕگەدا شیکردۆتەوە:

واتە: گەورە سەروەری داوای لێبوردن کردن لە خوا، ئەوەیە کە بەندە بڵێ:

ئەی خوایە! تۆ پەروەردگارمی، جگە لە تۆ هیچ پەرستراوێك نیە، دروستت کردووم و منیش بەندەتم و، من هەتا لە توانامدایە هەر لەسەر پەیمان و بەڵێنی تۆم، لە چنگ خراپەی ئەوە کە کردوومە، پەنات بۆ دێنم، دان بە چاکەی تۆدا دێنم لەسەر خۆم و، پێ لە گوناهەکانم دەنێم، دەجا لێم ببوورە، بێگومان جگە لە تۆ هیچ کەس لە گوناهان نابووڕێ.

جۆری دەیەم و کۆتایی: صەڵات و سەلام ناردن بۆ پێغەمبەری خوا ﷺ:

کە دیارە صەڵات و سەلام ناردن بۆ پێغەمبەری خاتەم موحەممەد ﷺ، وێڕای جێبەجێ کردنی بەشێك لە ئەرکی سەرشان بەرانبەر بە پێغەمبەری کۆتایی ڕابەرو پێشەوامان، جۆرێکیشە لە جۆرە گرنگەکانی یادی خواکردن، وەك خوا دەفەرموێ: ﴿إِنَّ ٱللَّهَ وَمَلَٰٓئِكَتَهُۥ يُصَلُّونَ عَلَى ٱلنَّبِيِّۚ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ صَلُّواْ عَلَيۡهِ وَسَلِّمُواْ تَسۡلِيمًا ٥٦﴾ الأحزاب، واتە: خواو فریشتەکانی صەڵاوات لەسەر پێغەمبەر ﷺ دەدەن، ئەی ئەوانەی بڕواتان هێناوە، سەڵاواتی لەسەر بدەن و سەلامی بۆ بنێرن.

پێغەمبەریش ﷺ دەفەرموێ: **{مَنْ صَلَّى عَلَيَّ وَاحِدَةً، صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ بها عَشْرًا}** **(أخرجه أحمد: ٨٨٦٩، ومسلم: ٤٠٨ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ)**.

هەر کەسێك یەك صەڵاواتم لەسەر بدات، خوا بەو صەڵاتە دە صەڵاواتی لێ دەدات.

خوای پەروەردگاریش دەفەرموێ: ئەگەر صەڵاوات لەسەر ئێوە بدەم، دەبێتە هۆی ئەوە کە لە تاریکاییان دەرتان بێنم، وەك لە سوورەتی **(الأحزاب)**دا خوا دەفەرموێ: ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ٱذۡكُرُواْ ٱللَّهَ ذِكۡرٗا كَثِيرٗا ٤١ وَسَبِّحُوهُ بُكۡرَةٗ وَأَصِيلًا

النهار، موقناً بها، فمات من يومه قبل أن يمسي، فهو من أهل الجنة، ومن قالها من الليل، وهو موقن بها، فمات قبل أن يصبح، فهو من أهل الجنة»، و» أبوء»: أعترف.

﴿هُوَ ٱلَّذِى يُصَلِّى عَلَيْكُمْ وَمَلَٰٓئِكَتُهُۥ لِيُخْرِجَكُم مِّنَ ٱلظُّلُمَٰتِ إِلَى ٱلنُّورِ ۚ وَكَانَ بِٱلْمُؤْمِنِينَ رَحِيمًا ﴿٤٣﴾﴾ الأحـزاب.

واتـە: ئـەی ئەوانـەی بڕواتـان هێنـاوە! زۆر یـادی خـوا بکـەن و، بـە پـاکی بگـرن بەیانیـان و ئێـواران، خـوا ئـەو کەسـەیە کـە خـۆی و فریشـتەکانی صەڵاتتان بـۆ دەنێرن، تاکـو لـە تاریکییـان بـەرەو ڕووناکیـی دەرتـان بێنـێ و، خـوا میهرەبانـە بەرانبـەر بـە بـڕواداران، کەواتـە: لـە ئەنجامـی صەڵاواتـدانی ئێمـە لـە پێغەمبـەر ﷺ و لـە سـەلام ناردنمانـدا بـۆی، خـواو فریشـتەکانی صەڵاواتمـان لـێ دەدەن، لـە ئەنجامـی صـەڵاوەت لێـدانی خـواو فریشتەکانیشـیدا لـە ئێمـە، لـە تاریکاییـان دێینـەدەر بـەرەو ڕۆشـنایی.

٤)- چۆن زیکری خوا بکەین:

ئەگـەر سـەرنج لـە ئایەتـەکانی کتێبـی خـوا بدەیـن و، سـەرنجی دەقـەکانی ڕێبـازی پێغەمبـەری پێشـەوا بدەیـن ﷺ، بۆمـان دەردەکـەوێ، کـە یـادی خواکـردن، کـە عەبدوڵـڵای کـوڕی عەببـاس (خـوا لێیـان ڕازی بـێ) گوتوویـەتی: گشـتگیرە بـۆ هەمـوو حاڵەتـە جـۆرا و جـۆرەکانی مـرۆڤ، هەروەهـا دایکـمان عائیشـە (خـوا لێـی ڕازیبـێ)، لـە بـارەی یادکـردنی پێغەمبـەرەوە بـۆ خـوا ﷺ، گوتوویـەتی: {**كَانَ النَّبِـيُّ ﷺ يَذْكُرُ اللهَ عَـلَى كُلِّ أَحْيَانِـهِ**} (**أخرجـه مُسْـلِم: ٣٧٣، عـن عائشـة رَضِيَ اللـهُ عنهـا**)، واتـە: پێغەمبـەر ﷺ لـە هەمـوو حاڵەتەکانـدا یـادی خـوای دەکـرد.

ئێمە لە چوار ڕووەوە باسی چۆنیەتیی یادی خواکردن دەكەین

١)- لە ڕووی قیافەی جەستەییەوە:

بێگومـان ئینسـان لـە ڕووی قیافـەی جەسـتەییەوە، لـە هیـچ کاتێکـدا لـە سـێ شـێوە بـەدەر نیـە: ڕاوەسـتان، دانیشـتن، ڕاكشـان و پاڵكەوتـن، ئنجـا خـوا ﷻ لـە هـەر سـێ حاڵەتەكـەدا، فەرمـانی پێكردوویـن كـە یـادی بكەیـن، بـۆ وێنـە:

أ- لە سووڕەتی (**النساء**)دا: ﴿ فَإِذَا قَضَيْتُمُ الصَّلَوٰةَ فَاذْكُرُوا اللَّهَ قِيَٰمًا وَقُعُودًا وَعَلَىٰ جُنُوبِكُمْ ﴿١٠٣﴾ ﴾، واتە: هەر کاتێك نوێژتان تەواوكرد، یادی خوا بكەن، بە پێوەو، بە دانیشتنەوەو، لەسەر تەنیشتەكانتان.

ب- لە سووڕەتی: (**آل عمران**)یشدا، بە هەمان شێوە، خوا دەفەرموێ: ﴿ الَّذِينَ يَذْكُرُونَ اللَّهَ قِيَٰمًا وَقُعُودًا وَعَلَىٰ جُنُوبِهِمْ ﴿١٩١﴾ ﴾، واتە: ئەوانەی بە پێوەو بە دانیشتنەوەو، بە ڕاكشانەوە، یادی خوا دەكەن، بە ڕاكشانەوەش جاری وا هەیە لەسەر تەنیشتی چەپ یان ڕاست، یاخود لەسەر پشت بە هەر شێوەیەك لە شێوەكان.

٢)- لە ڕووی دەرخستن و دەرنەخستنەوە:

ئینسـان لـەو ڕووەوەش دوو حاڵـەتی هـەن: یـان بـە ئاشـكرا یـادی خـوا دەكات (**ذِكْـرُ اللـهِ عَلَانِيَـة**)، یاخـود بـە پەنهانیـی (**ذِكْـرُ اللـهِ سِرّاً**).

دیـارە لـەو ڕووەوە ئینسـان حاڵەتێـكی دیكـەی سـێیەمی نیـە، یـان دەنـگ هەڵدەبـڕێ، یاخـود دەنـگ كـپ دەكات، جـا هـەم دەنـگ هەڵبڕینەكـە، هـەم دەنـگ كـپ كردنەكـەش، ئەویـش پلـە پلەیـە، وەك لـەم فەرموودەیـەدا هاتـوە:

{عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﵁، قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ: يَقُولُ اللهُ تَعَالَى: أَنَا عِنْدَ ظَنِّ عَبْدِي بِي، وَأَنَا مَعَهُ إِذَا ذَكَرَنِي، فَإِنْ ذَكَرَنِي فِي نَفْسِهِ، ذَكَرْتُهُ فِي نَفْسِي، وَإِنْ ذَكَرَنِي فِي مَلإٍ، ذَكَرْتُهُ فِي مَلإٍ خَيْرٍ مِنْهُمْ} (أخرجه مسلم: ٢٦٧٥، والترمذي: ٢٣٨٨، وقال: حسن صحيح).

واتە: ئەبوو هورەیرە ﵁، دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: خوای بەرز دەفەرموێ: من بە پێی بۆ چوونی بەندەکەمم، لە بارەمەوە، من هەر لەگەڵیدام، هەتا یادم بکات، ئنجا ئەگەر لە دڵی خۆیدا (بە پەنهانیی) یادم بکات، منیش لە لای خۆمەوە یادی دەکەم و، ئەگەر لە نێو کۆمەڵێکدا (بە ئاشکرا)، یادم بکات، منیش لە نێو کۆمەڵێکی باشتر لەوەی ئەودا، یادی دەکەم.

٣)- لە ڕووی دەنگەوە:

دیسان ئینسان لە سێ حاڵەتان بەولا نیە، یان دەنگ بەرزکردنەوە، یان دەنگ کپ کردن و نزمکردن، یاخود میانجیی، واتە: نە زۆر دەنگ هەڵهێنان، نە زۆر دەنگ بەرزکردن، ئەوەی پێشییان لە بارەی ئاشکراو پەنهانەوە بوو بە گشتیی، بەڵام ئەمەیان لە ڕووی دەنگەوەیە، یان زۆر بەرز دەکرێ، یان کپ دەکرێ، یاخود لەو نێوەڕاستە دایە.

لەو بارەشەوە خواو ﷻ پێغەمبەر ﷺ فەرمانیان پێکردوون و، ڕێنماییان کردووین، کە بە هەر سێك جۆرەکان، یادی خوا بکەین، بۆ وێنە:

أ- یادی خواکردن بە دەنگی نزم:

یەك: خوا ﷻ لە سوورەتی (**الأعراف**)دا دەفەرموێ: ﴿وَٱذۡكُر رَّبَّكَ فِي نَفۡسِكَ تَضَرُّعٗا وَخِيفَةٗ وَدُونَ ٱلۡجَهۡرِ مِنَ ٱلۡقَوۡلِ بِٱلۡغُدُوِّ وَٱلۡأٓصَالِ وَلَا تَكُن مِّنَ ٱلۡغَٰفِلِينَ ٢٠٥﴾، واتە: لەبەر خۆتەوە بە لاڵانەوەو گەردنکەچیی و ترس و بیمەوە و، بەبێ دەنگ بەرزکردنەوە، یادی پەروەردگارت بکە.

دوو: هەروەها لە سووڕەتی **(الأعراف)**دا: ﴿ٱدْعُوا۟ رَبَّكُمْ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً ۚ إِنَّهُۥ لَا يُحِبُّ ٱلْمُعْتَدِينَ ﴿٥٥﴾﴾، واتە: بە کڕووزانەوەو بە پەنهانیی، لە پەروەردگارتان وەپاڕێن، بێگومان ئەو (خوا) سنوور شکێنانی خۆش ناوێن.

ب- یادی خوا کردن دەنگێکی میانجیی:

خوا ﷻ لە سووڕەتی **(الإسراء)**دا، فەرموویەتی: ﴿قُلِ ٱدْعُوا۟ ٱللَّهَ أَوِ ٱدْعُوا۟ ٱلرَّحْمَـٰنَ ۖ أَيًّا مَّا تَدْعُوا۟ فَلَهُ ٱلْأَسْمَآءُ ٱلْحُسْنَىٰ ۚ وَلَا تَجْهَرْ بِصَلَاتِكَ وَلَا تُخَافِتْ بِهَا وَٱبْتَغِ بَيْنَ ذَٰلِكَ سَبِيلًا ﴿١١٠﴾﴾، واتە: بڵێ: لە خوا، یان لە ڕەحمان بپاڕێنەوە، بە هەر ناوێك بانگی بکەن، خوا خاوەنی ناوە هەرە چاکەکانە و، پاڕانەوەکە با نە بە دەنگی بەرزو، نە بە دەنگی کپ بێ و، لە نێوانیاندا ڕێیەك بدۆزەوە.

بە تەئکید مەبەست لێرەدا کە دەفەرموێ: ﴿وَلَا تَجْهَرْ بِصَلَاتِكَ ﴿١١٠﴾﴾الإسراء، (صَلَاة) لێرەدا مەبەست پاڕانەوەیە، چونکە هەم لە ئەسڵدا (صَلَاة) بە مانای پاڕانەوەیە، دوایی لە زاراوی شەرعدا، بۆ نوێژیش خوازراوەتەوە و، هەم سیاقی ئایەتەکەش ئەوە دەگەیەنێ.

ج- یاد کردنی خوا بە دەنگی بەرز:

هەندێك لە زانایان یاخود هەندێك کەس پێیان وایە، کە زیکرکردن بە دەنگی بەرز دروست نیەو بیدعەتە! بەڵام لە ڕاستییدا وانیە، وەك لە دەقەکانی سوننەتدا دەردەکەوێ و، پێغەمبەری خوا ﷺ بە هەر سێك شێوەکانی دەنگ نزم و ناوەنجیی و بەرز، یادی خوای کردوە.

(النووي) لە کتێبی **(الأذكار)**دا[1] دەڵێ:

{جَاءَتْ آثَارٌ بِفَضِيلَةِ رَفْعِ الصَّوْتِ بِالقُرآنِ، وَآثَارٌ بِفَضِيلَةِ الإِسْرَارِ؛ قَالَ العُلَمَاءُ: وَالجَمْعُ بَيْنَهُمَا أَنَّ الإِسْرَارَ أَبْعَدُ مِنَ الرِّيَاءِ، فَهُوَ أَفْضَلُ فِي حَقِّ مَنْ يَخَافُ ذَلِكَ، فَإِنْ لَمْ يَخَفِ الرِّيَاءَ، فَالْجَهْرُ أَفْضَل، بِشَرْطِ أَلَا يُؤْذِي غَيْرَهُ مِنْ مُصَلٍّ، أَو نَائِمٍ، أو غَيْرِهِمَا}.

---

(١) لاپەڕە: ٣١١، چاپی یەکەم،ساڵی: ١٩٨٣.

واتە: چەند شوێنەوارێك هاتوون كە دەنگ بەرزكردنەوە بە قورئان بە چاكتر دادەنێن، هەندێكیشیان دەنگ نزمكردنەوە بە باشتر دادەنێن، زانایان گوتوویانە: ئەو دەقانە بەوە كۆدەكرێنەوە كە بگوترێ: كەسێك لە ڕیابازیی بترسێ، دەنگ نزمكردنەوەكەی چاكترە، بەڵام كەسێك ئەو ترسەی نەبێ، دەنگ بەرزكردنەوەی بۆ باشترە، بە مەرجێك ئازاری جگە لە خۆی نەدات، لە نوێژكەرو خەوتوو هی دیكەش.

عەبدوڵڵای كوڕی عەبباس (خوا لێیان ڕازیبێ)، ئەم دەقە لەو بارەوە دێنێت، كە پێغەمبەر ﷺ لە كاتی پاڕانەوەدا، كە جۆرێكە لە جۆرەكانی یادی خوا كردن لە جەنگی بەدردا، دەنگی بەرزكردۆتەوە، دەڵێ:

{قَالَ رَسُولَ ﷺوَهوَ فِي قُبَّةٍ: أللَّهـم أَنْشُدُكَ عَهْدَكَ وَوَعْدَكَ، أللَّهُمَّ إنْ شِئْتَ لَمْ تُعْبَدْ بَعْدَ اليَوْم أَبَدَاً، فأخَذَ أبو بَكْرٍ بيَدِ رَسولَ اللهِ ﷺ، وَقَالَ حَسْبُكَ يا رَسولَ اللَّهِ، فقَدْ أَلْحَحْتَ علَى رَبِّكَ} (أخرجه البخاري: ٣٩٥٣).

{وَفِي لَفْظِ مُسْلِم، فَاسْتَقْبَلَ نَبِيُّ اللهِ ﷺ الْقِبْلَةَ، ثُمَّ مَدَّ يَدَيْهِ، فَجَعَلَ يَهْتِفُ بِرَبِّهِ: أللَّهُمَّ أَنْجِزْ لِي مَا وَعَدْتَنِي} (أخرجه مسلم: ٤٦٨٧).

واتە: پێغەمبەر ﷺ لە كاتێكدا كە لە چادرەكەیدا بوو فەرمووی: ئەی خوایە! من پەیمان و بەڵێنەكەتت لێ داوا دەكەم، ئەی خوایە! ئەگەر بتەوێ ئەم كۆمەڵە مسوڵمانە بفەوتێنی لەمڕۆ بەدواوە ناپەرسترێی، ئنجا ئەبوو بەكر خوا لێی ڕازیبێ دەستی پێغەمبەری ﷺ گرت، گوتی: ئەی پێغەمبەری خوا! بەستە ﷺ، چونكە زۆر داكۆكییت لە پەروەردگارت كرد.

لە ڕیوایەتی موسلیمدا: پێغەمبەری خوا ﷺ ڕوویكردە قیبلە، پاشان دەستەكانی بەرەو ئاسمان درێژكردن و، بە دەنگی بەرز هاواری دەكردە پەروەردگاری و دەیفەرموو: ئەی خوایە! ئەوەی بەڵێنت پێدام بۆم جێبەجێ بكە.

(النووي) گوتوویەتی: (**قُلْتُ: يَهْتِفُ بِفَتْحِ أَوَّلِهِ وكَسْرِ ثَالِثِهِ وَمَعْنَاهُ: يَرْفَعُ صَوْتَهُ بِالدُّعَاءِ**)، واتە: دەنگی لە پاڕانەوەكەی دا بەرز دەكردەوە.

هەروەها لە زیکری دوای نوێژەکاندا، ئەم فەرموودەیە هاتوە:

{**أَنَّ عَبْدَ اللهِ بْنَ الزُّبَيْرِ كَانَ يُهَلِّلُ فِي دُبُرِ كُلِّ صَلاَةٍ يَقُولُ: «لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللهُ وَحْدَهُ لاَ شَرِيكَ لَهُ، لَهُ الْمُلْكُ، وَلَهُ الْحَمْدُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ، لاَ حَوْلَ وَلاَ قُوَّةَ إِلاَّ بِاللَّهِ، لاَ نَعْبُدُ إِلاَّ إِيَّاهُ، لَهُ النِّعْمَةُ وَلَهُ الْفَضْلُ، وَلَهُ الثَّنَاءُ الْحَسَنُ، لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ، مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ»، ثُمَّ يَقُولُ ابْنُ الزُّبَيْرِ : كَانَ رَسُولُ اللهِ ﷺ يُهَلِّلُ بِهِنَّ دُبُرِ كُلِّ صَلاَةٍ**} (**أخرجه مُسْلِم: ٥٩٤**).

واتە: عەبدوڵڵای کوڕی زوبەیر (خوا لێیان ڕازیبێ)، دەنگی بەرز دەکردەوە دوای هەر نوێژێکی فەڕز، بەم وشانە، دەیگوت: بێجگە لە خوا هیچ پەرستراو نین، تاکەو هیچ هاوەڵی نین، حوکمڕانیی هەر هی ئەوە و، ستاییش هەر شایستەی ئەوە، ئەو لەسەر هەموو شتێك بە توانایە، لادان نیە لە گوناهو، هێز نیە بۆ چاکە، مەگەر بە مۆڵەتی خوا، جگە لەو ناپەرستین، هەر ئەو خاوەنی چاکەیە، هەر ئەو خاوەنی بەخششە و، هەر ئەو شایستەی مەدح و پێهەڵگوتنی چاکە، جگە لەو هیچ پەرستراو نین، گەردن کەچیی خۆمان بۆ وی ساغ دەکەینەوە، هەرچەندە بێبڕوایەکان پێیان ناخۆش بێت، پاشان دەیگوت: پێغەمبەری خوا ﷺ دەنگی بەرز دەکردەوە، دوای هەر نوێژێکی فەڕز، بەم وشانە.

وشەی (**يُهَلِّلُ**) واتە: دەنگی بەرز دەکردەوە، دەنگی هەڵدەهێنا.

هەروەها بوخاریی و موسلیم لە عەبدوڵڵای کوڕی عەبباسەوە (خوا لێیان ڕازیبێ)، گێڕاویانەتەوە، گوتوویەتی: {**مَا كُنَّا نَعْرِفُ انْقِضَاءَ صَلاةِ رَسُولَ اللهِ ﷺ إلاَّ بِالتَّكْبِير**} (**أخرجه البخاري: ٨٠٥، ومسلم: ١٣٤٥، واللَّفظ لمسلم**)، واتە: بەوە دەمانزانی پێغەمبەری خوا ﷺ لە نوێژ بۆتەوە کە (**الله أكبر**)ی دەکرد بە دەنگی بەرز.

هەروەها بوخاریی لە جابیری کوڕی عەبدوڵڵاوە (خوا لێیان ڕازیبێ)، گوتوویەتی: {**كُنَّا إذا صَعِدْنا كَبَّرْنَا، وإذا نَزَّلْنَا سَبَّحْنَا**} (**أخرجه البخاري: ٢٩٩٣**).

واتە: ئێمە لە سەفەر لەگەڵ پێغەمبەر ﷺ دابووین، کاتێك کە بەرز دەبووینەوە لە بەرزاییەك (ألله أكبر)مان دەکردو، کە نزم دەبووینەوە (سبحان الله)مان دەکرد.

کەواتە: هەر سێ حاڵەتەکان هەن، بەڵام بە تەئکید حاڵەتی پەنهان، زیاتر جەختی لەسەر کراوەتەوە، بەڵام لە هەندێ حاڵەتی جیاوازیشدا، کە پێویست بکات، دەنگ هەڵێنانیش ڕەوایە، هەروەك لەو نێوانەشدا، نە زۆر دەنگ هەڵێنی و نە دەنگیش زۆر کپ بکەی، ئەویش هەر هەیە.

٤)- لە ڕووی تەنهایی و تێکەڵییەوە:

لەو ڕووەوەش مرۆڤ دوو حاڵەتی هەن: یان بە تەنیایە (**على انفراد**)، یاخود تێکەڵە (**حالة الإختلاط والإجتمَاع**).

ئنجا دیسان لە هەردوو حاڵەتی بە تەنیا بوونی مرۆڤ و، لەگەڵ خەڵکدا بوون دا، دیسان فەرمان بە یادی خوا کراوە، جارێ لە حاڵەتی تەنیا بوون، کە وەك گوتم حاڵەتی ئەسڵیی و بنچینەی گشتیی یادی خوا کردنە، بەڵام جاری وا هەیە کە بە کۆمەڵیش دەگونجێ یادی خوا بکرێ، وەك لەم فەرمایشتەی پێغەمبەرەوە ﷺ دیارە:

{**إِنَّ للهِ مَلاَئِكَةً يَطُوفُونَ فِي الطُّرُقِ، يَلْتَمِسُونَ أَهْلَ الذِّكْرِ، فَإِنْ وَجَدُوا قَوْمًا يَذْكُرُونَ اللهَ، تَنَادَوْا: هَلُمُّوا إِلَى حَاجَتِكُمْ قَالَ: فَيَحُفُّونَهُمْ بِأَجْنِحَتِهِمْ إِلَى السَّمَاءِ الدُّنْيَا**} (**أخرجه أحمد: ٨٩٦٠، والبخاري: ٦٠٤٥، ومسلم: ٢٦٨٩، وابن حبان: ٨٥٦، عن أَبي هريرة** رضي الله عنه).

واتە: خوا چەند فریشتەیەکی هەن، (کە لە نووسینی کردەوەکانی خەڵکی زێدەن، جگە لەوەی کە تەرخانی کردوون بۆ نووسین و تۆمارکردنی کردەوەکانی مرۆڤان)، ئنجا بە ڕێ و بانانداا دەگەڕێن و لە ئەهلی زیکر دەخەفتێن، هەر کاتێك کۆمەڵێکیان دۆزینەوە کە یادی خوا بەرز دەکەن، یەکسەر بانگی یەکدی

دەکەن، وەرن بۆ ئەوەی لێی دەگەڕان، فەرمووی: بە باڵەکانیان دەوریان دەدەن، هەتا سنووری ئاسمانی نیزیك (ئاسمانی یەکەم).

هەروەها لەو بارەوە ئەم دەقەی سوننەتیش هاتوە:

{**إِنَّ رَسُولَ اللهِ ﷺ خَرَجَ عَلَى حَلْقَةٍ مِنْ أَصْحَابِهِ فَقَالَ: مَا أَجْلَسَكُمْ؟ قالوا: جَلَسْنَا نَذْكُرُ الله وَنَحْمَدُهُ، عَلَى مَا هَدَانَا للإِسْلاَمِ وَمَنَّ بِهِ عَلَيْنَا، قَالَ: آللهِ مَا أَجْلَسَكُمْ إِلاَّ ذَاكَ؟ قَالُوا: وَاللهِ مَا أَجْلَسَنَا إِلاَّ ذَاكَ، قَالَ: أَمَا إِنِّي لَمْ أَسْتَحْلِفْكُمْ تُهْمَةً لَكُمْ، ولكِنَّهُ أَتَانِي جِبرِيلُ فَأَخْبَرَنِي أَنَّ الله يُبَاهِي بِكُمُ المَلاَئِكَةَ**} (**أخرجه أحمد: ١٦٨٨١، ومسلم: ٢٧٠١، واللفظ له، والترمذي: ٣٣٧٩، وقال: حسن غريب، والنسائي ٥٤٢٦، وابن حبان: ٨١٣**).

واتە: پێغەمبەر ﷺ کە بە لای کۆمەڵێکدا ڕابرد کە کۆبوو بوونەوە، فەرمووی: بۆچی دانیشتوون و کۆبوونەتەوە؟ گوتیان: دانیشتووین یادی خوای بەرز دەکەین و ستاییشی دەکەین، کە ڕێ ڕوونیی کردووین بۆ ئیسلام و، بە هۆی ئەوەوە منەت و چاکەی خستۆتە سەرمان، فەرمووی: تووخوا بەس بۆ ئەوە کۆبوونەتەوە؟ گوتیان: بە خوا بەس بۆ ئەوە دانیشتووین، فەرمووی: بزانن لەبەر بێ متمانەییم پێتان سوێندم نەدان، بەڵام جیبریل هاتە لام و هەواڵی دامێ، کە خوای بە پیت و پێز و بەرز، شانازییتان پێوە دەکات بەسەر فریشتەکانەوە.

٥)- بەرهەمی زیکری خواکردن:

ئایا ئەگەر بەو جۆرەی کە باسکرا، بە هەموو جۆرو شێوازەکان و، لە هەموو حاڵەتەکاندا یادی خوامان کرد، بەرهەمی ئەوە چییەو چیمان دەست دەکەوێ؟.

ئێمە لە هەشت بڕگان دا، پوختەیەکی بەرهەمەکانی یادی خوا کردن دەخەینەڕوو، بەڵام زۆر بەکورتی:

١)- بەرهەمی یادی خوا، لە بواری پەیوەندیی لەگەڵ خوادا:

بێگومان یادی خوا، لەلایەن مرۆڤەوە، دەبێتە هۆی ئەوە کە خوا لێی ڕازیبێ و، یادی بکات، چونکە خوا دەفەرمووێ: هەر کەسێك یادم بکات یادی دەکەم: ﴿ فَاذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ وَاشْكُرُوا لِي وَلَا تَكْفُرُونِ ﴿١٥٢﴾ ﴾البقرة، واتە: یادم بکەن، یادتان دەکەم، بێگومانیش کاتێ خوا بەندەکانی خۆی یاد بکات، مانای وایە ئاگای لێیان دەبێ و، سەرپەرشتییان دەکات و دەیانپارێزێ و، ڕاستە ڕێیان دەکات.

هەروەها خوا بە هۆی یادکردنی بەندەوە بۆ خوا، لە مرۆڤ ڕازی دەبێ و، دیارە ڕازیکردنی خوا ﷻ و، ڕازیبوونی خواش، گەورەترین ئامانجە لە ژیاندا، وەك خوا ﷻ دەفەرمووێ: ﴿ وَرِضْوَانٌ مِّنَ اللَّهِ أَكْبَرُ ذَٰلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴿٧٢﴾ ﴾التوبة، واتە: ڕازیبوونێك لە خواوە، گەورەترە، یانی: گەورەترە لە بەهەشتیش و، لە هەر شتێك کە بە زەینی مرۆڤدا دێت، ئنجا لە ئەنجامی یادکردنی خوادایە، کە خوا ﷻ لە مرۆڤ ڕازی دەبێ و یادی دەکات.

٢)- بەرهەمی یادی خوا، لە بواری پەیوەندیی لەگەڵ پێغەمبەردا ﷺ و لەگەڵ فریشتەکاندا:

بێگومان خۆشویستنی پێغەمبەری خوا ﷺ و شوێنکەوتنی، لەسەر هەموو مسوڵمانێك فەرزە و، خوا ﷻ کردوویەتی بە بەڵگەو نیشانەی بڕوا پێبوون و خۆشویستنی خۆیشی، وەك دەفەرمووێ: ﴿ قُلْ إِن كُنتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ ۗ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿٣١﴾ ﴾آل عمران.

خوا بە پێغەمبەر دەفەرمووێ ﷺ: تۆ پێیان بفەرموو: ئەگەر ئێوە خواتان خۆش دەوێ، شوێنم بکەون، خواش خۆشی دەوێن و، لە گوناهەکانتان دەتانبوورێ و، خوا لێبووردەی میهرەبانە.

ئنجا ئەگەر ئینسان ئەو ویردانە و ئەو زیکرانە بخوێنێت، کە پێغەمبەری خوا ﷺ لە حاڵەتە جۆرا و جۆرەکاندا فەرمووونی و دیارییکردوون، ئەوە دیارە شوێن

پێغەمبەر ﷺ کەوتووەو، مانای وایە هەمیشە پێغەمبەری خوای ﷺ لەبەرچاوە، لەبەر چاوی عەقڵ و دڵیەتی، ئەوەش دەبێتە هۆی ئەوە کە پەیوەندیی لەگەڵ پێغەمبەردا ﷺ گەرم و گوڕ بێت و، پتەو و دامەزراو بێ.

٣)- لە سۆنگەی یادی خوا کردنەوە، مرۆڤ دەبێتە هاودەم و هاوڕازو دۆستی فریشتە پاکەکانی خوا:

وەك خوای پەروەردگار دەفەرموێ: ﴿إِنَّ ٱلَّذِينَ قَالُواْ رَبُّنَا ٱللَّهُ ثُمَّ ٱسْتَقَٰمُواْ تَتَنَزَّلُ عَلَيْهِمُ ٱلْمَلَٰٓئِكَةُ أَلَّا تَخَافُواْ وَلَا تَحْزَنُواْ وَأَبْشِرُواْ بِٱلْجَنَّةِ ٱلَّتِى كُنتُمْ تُوعَدُونَ ﴿٣٠﴾ نَحْنُ أَوْلِيَآؤُكُمْ فِى ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا وَفِى ٱلْـَٔاخِرَةِ وَلَكُمْ فِيهَا مَا تَشْتَهِىٓ أَنفُسُكُمْ وَلَكُمْ فِيهَا مَا تَدَّعُونَ ﴿٣١﴾ نُزُلًا مِّنْ غَفُورٍ رَّحِيمٍ ﴿٣٢﴾﴾ فصلت.

واتە: بێگومان ئەوانەی دەڵێن: پەروەردگارمان خوایە، پاشان ڕاوەستا و دەبن لەسەر ئەوە، فریشتەکان دادەبەزنە لایان و پێیان دەڵێن: مەترسن و پەژارەتان نەبێ و، موژدەتان لێبێ بەو بەهەشتەی کە بەڵێنتان پێدەدرا، ئێمە دۆستتانین لە ژیانی دنیاو لە دوارۆژیشدا.

کەواتە: بە هۆی یادی خواوە، ئینسان لەگەڵ فریشتە پاك و چاکەکاندا دەبێتە هاودەم و هاوڕاز و، ئەوان لێی نیزیك دەبن، چونکە فریشتەکان دۆستی پلەیەکی خوای پەروەردگارن: ﴿لَّا يَعْصُونَ ٱللَّهَ مَآ أَمَرَهُمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ ﴿٦﴾﴾ التحریم، واتە: هەرچی خوا فەرمانیان پێ بکات، سەرپێچیی ناکەن و، هەرچی فەرمانیان پێبکرێ، جێبەجێی دەکەن، فریشتەکان خوا وای خوڵقاندوون وەك چۆن ئاسن بەلای موگناتیسدا دەکشێ، فریشتەکانیش بە لای دۆستانی خوادا و، بەلای ئەوانەدا دەچن کە بۆ خوا صوڵحاون، دیارە یادی خوا کردنیش، وا لە مرۆڤ دەکات زیاتر لە خوا نیزیك بێ و، بۆ خوا صوڵحاو بێ و، بە هۆی یادی خواوەش، فریشتەکان زیاتر لە مرۆڤ نیزیك دەبنەوە.

٤)- لە بواری فەرمانبەریی و گوێڕایەڵییدا:

أ- یەکەمین بەرهەمی یادی خوا، لە بواری فەرمانبەریی خوادا، ئەوەیە کە یادی خوا دەبێتە هۆی چاکە بۆ نووسران و، خراپە لێ لابران و، پلە بۆ بەرزکرانەوە، وەك لە فەرمایشتەکاندا هاتوە:

{عَـنْ أَبِي هُرَيْـرَةَ ﵁: **أَنَّ رَسُـولَ اللـهِ ﷺ قَـالَ: مَـنْ قـال: لَا إِلَـهَ إِلَّا اللـهُ وَحْـدَهُ لَا شَرِيـكَ لَـهُ، لَـهُ الْمُلْـكُ، وَلَـهُ الْحَمْـدُ، وَهُـوَ عَـلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيـرٌ، فِي يَـوْمٍ مِائَـةَ مَـرَّةٍ، كَانَـتْ لَـهُ عِـدْلَ عَـشْرِ رِقَـابٍ، وَكُتِبَـتْ لَـهُ مِائَـةُ حَسَـنَةٍ، وَمُحِيَـتْ عَنْـهُ مِائَـةُ سَـيِّئَةٍ، وَكَانَـتْ لَـهُ حِـرْزًا مِـنْ الشَّـيْطَانِ يَوْمَـهُ ذَلِـكَ حَتَّـى يُمْـسِيَ، وَلَـمْ يَـأْتِ أَحَـدٌ بِأَفْضَـلَ مِـمَّا جَـاءَ بِـهِ، إِلَّا أَحَـدٌ عَمِـلَ أَكْـثَرَ مِـنْ ذَلِـكَ**} (أخرجـه البخـاري: ٣١١٩، ومسـلم: ٢٦٩١).

واتـە: هـەر کەسـێك ڕۆژێ سـەد جـار بڵـێ: (**لَا إِلَـهَ إِلَّا اللَّـهُ، وَحْـدَهُ لَا شَرِيـكَ لَـهُ، لَـهُ الْمُلْـكُ، وَلَـهُ الْحَمْـدُ وَهُـوَ عَـلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيـر**)، ئـەوە بـۆی بـە بارتەقای پاداشـتی ئازادکردنی دە (١٠) کۆیلـە دادەنـرێ و، سـەد (١٠٠) چاکـەی بـۆ دەنـوسرێ و، سـەد (١٠٠) خراپـەی لـێ دەسـڕێتەوە و، لـەو ڕۆژەدا هەتـا ئێـوارە بـۆی دەبێتـە پەنـا و پارێـزەر لـە شـەیتان، ....

ب- دووەمین بەرهەمی یادی خوا، لە بواری فەرمانبەریی دا، ئەوەیە کە خاوەنەکەی لە گوناهو تاوان دەپارێزرێ، وەك خوا دەفەرموێ: ﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ ٱتَّقَوۡاْ إِذَا مَسَّهُمۡ طَٰٓئِفٞ مِّنَ ٱلشَّيۡطَٰنِ تَذَكَّرُواْ فَإِذَا هُم مُّبۡصِرُونَ ٢٠١ ﴾الأعراف، واتە: بە دڵنیایی ئەوانەی کە پارێزکاریی دەکەن، هەر کاتێك خوتخوتەیەکی شەیتانیان گەیشتێ، خوایان دێتەوە یادو یەکسەر دەبینن(و شەیتان ناتوانێ فێڵیان لێ بکات و لە خشتەیان بەرێ).

ج- سێیەمین بەرهەمی یادی خوا، لەبواری فەرمانبەریی دا ئەوەیە کە یادی خواکردن جێگای زۆر لە کردەوە چاکەکان دەگرێتەوە، بەڵام هیچیان کەلێنی وی پڕناکەنەوە، وەك لەم فەرمایشتەدا دیارە:

{عـن عَبْـدِ اللـهِ بْـنِ بُـسْرٍ ﵁، **أَنَّ رَجُـلًا قَـالَ: يَـا رَسُـولَ اللـهِ! إِنَّ أَبْـوَابَ الْخَـيْرِ كَثِيرة، وَلَا اسْـتَطِيعُ القيـام بِكُلِّهَـا، فأخـبرني بِعمـلٍ أَتَشَـبَّثُ بِـهِ، وَلَا تُكْـثِرْ عَـلَيَّ فَأَنْـسَى، قَـالَ: لَا يَـزَالُ**

لِسَانُكَ رَطْبَاً بِذِكْرِ اللهِ تَعَالَى}، (أخرجه أحمد: ١٧٧١٦، والترمذي: ٣٣٧٥، وابن ماجه: ٣٧٩٣، وابن حبان: ٨١٤، والحاكم: ١٨٢٢، وقال: صحيح الإسناد).

واتە: پیاوێك گوتی: ئەی پێغەمبەری خوا! دەرگاكانی چاكە زۆرن و، ناتوانم هەمووان جێبەجێ بكەم، ئنجا كردەوەیەكم پێ بڵێ دەستی پێوە دەگرم، بەڵام با زۆر نەبێ لە بیرم بچێ، فەرمووی: با بەردەوام زارت بە یادی خوای بەرز تەڕو پاراو بێ.

كەواتە: بەردەوام زمان تەڕ بوون و زمان پارا و بوون بە یادی خوا، كەلێنی زۆر لە كردەوەكانی دیكە پڕ دەكاتەوە.

هەروەها لەو فەرموودەیەشدا كە بوخاریی و موسلیم لە (**أبو هريرة**)ەوە هێناویانە، كە هەژارە كۆچكەرەكان ڕۆژێك دەچنە خزمەت پێغەمبەر ﷺ و سكاڵای ئەوەی لەلا دەكەن، كە خاوەن ماڵ و سامانەكان پلە بەرزەكانی بەهەشت بۆ خۆیان قۆرخ دەكەن، بەهۆی ئەوەوە كە ماڵ و سامانی خۆیان دەبەخشن، چونكە وێڕای نوێژو ڕۆژوو، كە هەژارو دەوڵەمەند تییاندا بەشدارن، ئەوان ماڵ و سامانیشیان هەیە، كە حەج و عومرەی پێدەكەن و، جیهادی پێدەكەن، خێری پێ دەكەن، پێغەمبەریش ﷺ پێیان دەفەرمێ:

{أَفَلَا أُعَلِّمُكُمْ شَيْئًا تُدْرِكُونَ بِهِ مَنْ سَبَقَكُمْ وَتَسْبِقُونَ بِهِ مَنْ بَعْدَكُمْ؟ وَلَا يَكُونُ أَحَدٌ أَفْضَلَ مِنْكُمْ، إِلَّا مَنْ صَنَعَ مِثْلَ مَا صَنَعْتُمْ؟ قالوا: بلى يارسول الله، قال: تُسَبِّحون الله دُبُرَ كُلِّ صلاةٍ ثلاثاً وثلاثين وتحمدون ثلاثا وثلاثين، وتكبِّرون ثلاثا وثلاثين} (أخرجه مسلم: ٥٩٥).

واتە: ئایا شتێكتان پێ بڵێم كە پێی دەگەنەوە ئەوانەی پێشتان كەوتوونەوە و، پێش ئەوانەش دەكەونەوە كە لە دواتانەوەن، هیچ كەس لە ئێوە چاكتر نیە، مەگەر یەكێك وەك ئێوە بكات، گوتیان: با، ئەی پێغەمبەری خوا! ﷺ، فەرمووی: دوای هەر نوێژێكی فەرز (**سبحان الله، الحمدلله، ألله أكبر**) بكەن [واتە: سی و سێ جار بۆ هەر یەكێكیان].

٥)- یادی خواکردن، لە خزمەت پێکردنی عەقڵ و دڵ و جەستەدا:

بەهۆی یادی خواوە، هەم خزمەت بە عەقڵ دەکرێ، هەم خزمەت بە دڵ و جەستە دەکرێ، ئنجا ئەوەش تۆزێك پێویستی بە ڕوونکردنەوە هەیە:

أ- بە نسبەت دڵەوە، خوا دەفەرموێ: ﴿ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَتَطۡمَئِنُّ قُلُوبُهُم بِذِكۡرِ ٱللَّهِۗ أَلَا بِذِكۡرِ ٱللَّهِ تَطۡمَئِنُّ ٱلۡقُلُوبُ ﴿٢٨﴾ ﴾الرعد، واتە: ئەوانەی بڕوایان هێناوەو دڵیان بە یادی خوا ئارام دەگرێ، ئاگادار بن! تەنیا بە یادی خوا دڵان ئارام دەگرن.

بێگومان کاتێکیش مرۆڤ دڵی بە یادی خوا ﷻ ئارام دەگرێ، مانای وایە لەسەر ڕاستە شەقامی خوا بەردەوام دەبێ و، دەپارێزرێ لە خلیسکان و لادان و هەڵەو تاوان، لە ئەنجامی خوا لە یاد بووندا، شەیتان لە ئینسان دوور دەکەوێتەوە، هەر کاتێ لە خوا بێ ئاگا بوو، خوتخوتەی بۆ دەکات و، هەر کاتێ یادی خوای کرد، لێی دوور دەکەوێتەوە.

وەك بوخاریی ئەم دەقەی بە **(معلَّق)**یی هێناوە[1]: **(عن ابن عباس رضي الله عنهما، قال : الْوَسْوَاسُ: إذا وُلِدَ خَنَسهُ الشَّيطانُ ، فإذا ذُكِرَ اللّهُ ذَهَبَ، إذا لم يُذْكَرِ اللّهُ ثبت على قَلْبِهِ)**.

واتە: مرۆڤ کە لە دایك دەبێ شەیتان نقورچکی لێدەدات و، هەر کاتێ یادی خوای بەرزی کرد، خۆی پەنهان دەکات و، هەر کاتێ لە خوا بێ ئاگا بوو، خوتخوتەو دنەدانی خراپی بۆ دەکات.

ب- بە نسبەت زیهن و فکرو هۆشەوە، ئێستا زانایانی دەروونزان وەك ڕاستییەك بۆیان دەرکەوتوە، کە لە ئەنجامی ئەوەدا مرۆڤ زەین و فیکری خۆی کۆ بکاتەوە، دەتوانێ داهێنان بکات و، بەرهەمی فیکریی باشی هەبێت و، دەتوانێ نەخشەو پلانی چاك دابنێ، بەڵام لە ئاکامی زیهن و هۆش پەرت بوون و بڵاوبووندا، مرۆڤ هیچی پێ ناکرێ، بۆ وێنە: دکتۆر **(أحمد عزت راجح)** لە کتێبی **(أصول علم النفس)**دا[2] دەڵێ:

---

(١) أخرجه البخاري تعليقاً في التفسير، باب سورة: قل أعوذ برب الناس. ذكره البخاري بغير إسناد.
(٢) ص ٤٨.

(پێویست بە ڕوونکردنەوە ناکات کە زەین بڵاویی و بیر پەرت بوون، ئەگەر بوو بە خوویەکی چارەسەر نەکراو، چەندان شوێنەوارو ئەنجامی بەد و دڵتەزێنی دەبن، زۆر لە خوێندکاران دەڵێن: ئەو نەخۆشییە، هۆیەکی سەرەکیی و بنەڕەتیی بووە، لە دواکەوتن و کەوتنیان جار لە دوای جار، ئەمەو جگە لەوەش خووی گۆرین، دەبێتە هۆی هەستکردن بە ناتەواویی و هەستکردن بە دەستەوسانیی، لە ئاقار لە خۆ چارەسەرکردندا، بگرە تەنانەت ڕق لە خۆ هەستانیشدا).

ئنجا یادی خوا کردن، کە مرۆڤ لەسەر یەك چەق و خاڵ، دڵ و زەین و هۆشی خۆی چڕ دەکاتەوە، بێگومان ئەوە زۆر هاوکاری دەبێ، کە ئەم حاڵەتی بیر چەسپاندنی بۆ بێتە دی، بە تایبەت لە نوێژدا کە فەڕزە ئینسان داڵغەی بەولاو بەولادا نەچێ و، بیری لەسەر نوێژەکەی بێ و، کە لە خزمەت خوادا وەستاوە، زەینی بەولا و بەولادا نەچێ.

ج- ئایا یادی خوا، چ خزمەتێك بە مرۆڤ دەکات، لە ڕووی جەستەییەوە؟

ئێمە لە کتێبێکدا کە لە ساڵی (١٩٨٧ز)دا چاپکراوە، بە ناوی: (یادی خوا)، لەو بارەوە زۆر قسەمان کردووە، زانیارییەکانمان لە کۆمەڵێك سەرچاوەوە هێناون[1].

زانایانی پسپۆڕی دەروونناسیی تێکڕای ئەو تێکچوون و نەخۆشییانەی کە باسیان دەکەین و، پازدەمان لێیان هێناون، دەڵێن هەموویان زادەو هەڵقوڵاوی حاڵەتە دەروونییە ناتەواوەکان و، حاڵەتە نەخۆشەکانی دروونن:

١)- تێکچوونی کۆئەندامی سووڕی خوێن.

---

(١) ١- الإنسان ذلك المجهول، الكسيس كارليل.
٢- النفس وانفعالاتها وأمراضها وعلاجها، للدكتور علي كمال.
٣- أصول علم النفس، د. أحمد عزت راجح.
٤- ألله يتجلى في عصر العلم، مجموعة مؤلِّفين.
٥- روح الدين الإسلامي، عفيف عبدالفتاح طبارة.
٦- جدِّد حياتك، للشيخ محمد الغزالي.

٢)- بەرزبوونەوەی پەستانی خوێن.

٣)- سەر ئێشەی نیمچەیی.

٤)- تێکچوونی کۆئەندامی هەرس.

٥)- قەڵەویی.

٦)- خواردن پێ نەخوران.

٧)- برینداریی گەدە.

٨)- تێکچوونی کۆئەندامی هەناسەدان.

٩)- تێکچوونی کۆئەندامی ئێسکیی و ماسوولکەیی و، ڕۆماتیزمی جومگەکان و، ئازاری پشت و ماسوولکە گرژبوون.

١٠)- تێکچوونی کۆئەندامی دەمار.

١١)- تێکچوونی کۆئەندامی زاووزێ.

١٢)- نەخۆشییەکانی پێست.

١٣)- هەندێ جۆری نەخۆشیی شێرپەنجە.

١٤)- نەخۆشیی ڕیخۆڵەی گەورە، (**قولون**).

١٥)- تێکچوونی لوولە ڕژێنەکانی نێوەوەی لەش.

ئەو سەرچاوانەی ئاماژەمان پێدان دەڵێن: ئەو نەخۆشییە جەستەییانە هەموویان لە حاڵەتە دەروونییە ناتەواوە نەخۆشەکانەوە پەیدادەبن.

کە لە ڕاستییدا حاڵەتە دەروونییە ناتەواوەکانیش، لە ئەنجامی دوورکەوتنەوە لە خواو، تێکچوونی ئۆخژن و ئارامیی دەروون و، نەمانی ئۆقرەییە لە دڵ و

دەروونـدا، کـە بـە هـۆی یـادی خـواوە پەیـدا دەبـن، وەك خـوا فەرموویـەتی: ﴿ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَتَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُم بِذِكْرِ ٱللَّهِ ۗ أَلَا بِذِكْرِ ٱللَّهِ تَطْمَئِنُّ ٱلْقُلُوبُ ﴿٢٨﴾ ﴾الرعـد، واتـە: ئەوانـەی بڕوایـان هێنـاوەو، دڵەکانیـان بـە یـادی خـوا ئۆخژنیـان بـۆ دێ، ئەهـا! دڵان بـەس بـە هـۆی یـادی خـواوە ئـارام دەگـرن.

٦)- یادی خوا کردن هۆکاری لە بەرانبەر شەیتان و دوژمناندا وەستان و پێویرانیانە:

أ- خوای پەروەردگار بە شەیتان دەفەرموێ: ﴿ إِنَّ عِبَادِى لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَٰنٌ إِلَّا مَنِ ٱتَّبَعَكَ مِنَ ٱلْغَاوِينَ ﴿٤٢﴾ ﴾الحجر، واتە: (ئەی ئیبلیس!)بێگومان بەندەکانی من، تۆ دەسەڵاتت بەسەریاندا نیە، مەگەر ئەوانەی کە لە بێمرادان شوێنت دەکەون.

ب- هەروەها دەفەرموێ: ﴿ إِنَّ عِبَادِى لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَٰنٌ ۚ وَكَفَىٰ بِرَبِّكَ وَكِيلًا ﴿٦٥﴾ ﴾الإسراء، واتە: بە دڵنیایی بەندەکانی من، تۆ ناتوانی بیانخەیە ژێر ڕکێفی خۆتە وەو، پەروەردگاریشت بەسە کە (کار) پێسپێردراو بێ.

ج- هەروەها دەفەرموێ: ﴿ فَإِذَا قَرَأْتَ ٱلْقُرْءَانَ فَٱسْتَعِذْ بِٱللَّهِ مِنَ ٱلشَّيْطَٰنِ ٱلرَّجِيمِ ﴿٩٨﴾ إِنَّهُۥ لَيْسَ لَهُۥ سُلْطَٰنٌ عَلَى ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ ﴿٩٩﴾ ﴾النحل، واتە: هەر کاتێك قوڕئانت خوێند، پەنا بە خوا بگرە لە شەیتانی دوورخراوە، (یان: نەفرین لێکراو)، بە دڵنیایی ئەو دەسەڵاتی نیە، بەسەر ئەوانەدا کە بڕوایان هێناوەو پشت بە پەروەردگاریان دەبەستن.

د- پێغەمبەری خواش ﷺ لە بارەی شەیتانەوە، دەفەرموێ: **{إِذَا دَخَلَ الرَّجُلُ بَيْتَهُ، فَذَكَرَ اللهَ عِنْدَ دُخُولِهِ وَعِنْدَ طَعَامِهِ، قَالَ الشَّيْطَانُ: لاَ مَبِيتَ لَكُمْ وَلاَ عَشَاءَ} (أخرجه أحمد: ١٥١٤٨، ومسلم: ٢٠١٨، وأبو داود: ٣٧٦٥، وابن ماجه: ٣٨٨٧، وابن حبان: ٨١٩).**

واتـە: هـەر کاتێـك پیاوێـك (کـە کوڕەکـە کـوڕی پیاوانـە، ئەگەرنـا بـۆ ئافرەتیـش هەروایـە)، چـۆوە ماڵەکـەی خـۆی یـادی خـوای کـرد، لـە کاتی چوونـە ژووریـدا و لـە کاتی خواردنیـدا، شـەیتان بـە سـەربازەکانی دەڵـێ: نـە شـەو مانەوەتـان بـۆ هەیـە لـەو ماڵـە و، نـە خواردنیشـتان دەسـت دەکـەوێ، خـواردنی ئێـوارە [بـڕۆن].

هەروەها یادی خوا دەبێتە مایەی خۆڕاگریی و پێ چەسپان و پێ وێران، لە کاتی ڕووبەڕوو بوونەوەی جەنگدا، وەك خوای بەرز دەفەرموێ: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ إِذَا لَقِيتُمْ فِئَةً فَٱثْبُتُواْ وَٱذْكُرُواْ ٱللَّهَ كَثِيرًا لَّعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿٤٥﴾ ﴾ الأنفال، واتە: ئەی ئەوانەی بڕواتان هێناوە! هەر کاتێ بەرەنگاریی کۆمەڵێك لە دوژمنانتان بوون، چەسپاو خۆڕاگربن، زۆر یادی خوا بکەن بۆ ئەوەی سەرکەتوو سەرفراز بن، واتە: بۆ ئەوەی لە بەرانبەر دوژمنەکانتاندا خۆڕاگربن و پێیان بوێرن.

٧)- بەرهەمی یادی خواکردن، لە بواری برایەتیی و یەکڕیزیی مسوڵماناندا:

بێگومان کەسانێك هەمیشە یادی خوا، ویردی سەر زمانیان بێ و، دڵیان بە یادی خوا ﷻ ڕووناك و ئاوەدان و درەوشاوە بێ، ناتوانن بەندە دڵسۆزو نیزیکەکانی خوایان خۆشنەوێن و، ئەرك و مافی برایەتیی و، خوشك و برایەتییان لەگەڵدا جێبەجێ نەکەن.

وەك خوا بە پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: ﴿ وَٱصْبِرْ نَفْسَكَ مَعَ ٱلَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُم بِٱلْغَدَوٰةِ وَٱلْعَشِيِّ يُرِيدُونَ وَجْهَهُۥ ۖ وَلَا تَعْدُ عَيْنَاكَ عَنْهُمْ تُرِيدُ زِينَةَ ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا ۖ وَلَا تُطِعْ مَنْ أَغْفَلْنَا قَلْبَهُۥ عَن ذِكْرِنَا وَٱتَّبَعَ هَوَىٰهُ وَكَانَ أَمْرُهُۥ فُرُطًا ﴿٢٨﴾ ﴾ الكهف، واتە: (ئەی پێغەمبەر ﷺ!) ئارامبگرە و لەگەڵ ئەوانەدا بمێنەوە، کە بەیانیان و ئێواران لە پەروەردگاریان دەپاڕێنەوە، ڕەزامەندیی (یان دیداری) ویان دەوێ و، چاوتیان لێ لامەدە، جوانیی ژیانی دنیات مەبەست بێ و، بە قسەی کەسێك مەکە کە دڵیان لە یادی خۆمان بێئاگا کردووەو، بە دوای ئارەزووی خۆی کەوتووەو کاری لە کار ترازاوە.

هەروەها لە فەرمایشتی پێغەمبەریشدا ﷺ باسی ئەوە کراوە، کە دەفەرموێ:

{لَيَبْعَثَنَّ اللهُ أَقْوَامًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِي وُجُوهِهِمُ النُّورُ، عَلَى مَنَابِرِ اللُّؤْلُؤِ، يَغْبِطُهُمُ النَّاسُ، لَيْسُوا بِأَنْبِيَاءَ وَلَا شُهَدَاءَ»، قَالَ: فَجَثَا أَعْرَابِيٌّ عَلَى رُكْبَتَيْهِ، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللهِ! حَلِّهِمْ لَنَا نَعْرِفْهُمْ. قَالَ: «هُمُ الْمُتَحَابُّونَ فِي اللهِ، مِنْ قَبَائِلَ شَتَّى، وَبِلَادٍ شَتَّى، يَجْتَمِعُونَ عَلَى ذِكْرِ اللهِ يَذْكُرُونَهُ} (أخرجه الطبراني كما في مجمع الزوائد، وقال

الهیثمـي: إسـناده حسـن).

واتـە: خـوا لـە ڕۆژی دواییـدا کەسـانێك دێنـێ، کـە دەم و چاویـان ڕووناکیـی تێدایـە، لەسـەر چەنـد دوانگەیـەکی گەوهەریـی، کـە خەڵـك ئیرەییـان پێدەبـات، (خۆزگەیـان پـێ دەخـوازێ) نـە لـە پێغەمبـەران و نـە لـە شەهیدانیشـن، عەرەبێکی خێڵەکیـی لەسـەر ئەژنۆیـان دانیشـت و گـوتی: ئـەی پێغەمبـەری خـوا! ﷺ وەسـفیان بۆمـان بکـە، بیانناسـینەوە، فەرمـووی: ئەوانـە کەسـانێکن لەبـەر خـوا یەکدییـان خۆشویسـتوە، لـە هـۆزی جیاجیـا و لـە وڵاتی جیاجیـان، کۆدەبنـەوە لەسـەر یـادی خـواو، یـادی خـوا دەکـەن.

بـە تەئکیـد ئەوانـەی لەبـەر خوا یەکدییان خۆشـدەوێ، شـوێن ڕێبـازی پێغەمبەری خـوا ﷺ دەکـەون، ئـەو یـادی خواکردنـە، وەك چـۆن دەزوویـەك دەنکـە تەسبیحەکان پێـوە گرێـردەدات، یـادی خـواو پەیوەندیـی لەگـەڵ خـواش دا، ئـاوا مسـوڵمانان بەیەکـەوە گـرێ دەدات، برایەتیـی و تەبایـی و دۆسـتایەتییان بەهێـز دەکات، یـان برایەتیـی و خوشـکایەتییان بەهێـز دەکات و پێکیانـەوە دەبەسـتێ و، پێکیانـەوە جـۆش دەدات.

٨)- دروستبوونی کەسایەتییەکی ساغ و تێر و تەواو:

لـە ئەنجامـی یـادی خـوادا، مـرۆڤ کەسـایەتییەکی سـاغ و سـەلیم و، تێـر و تـەواوی دەبـێ، هەڵبەتـە ئەوانـەی باسـمان کـردن لـە حـەوت خاڵـی ڕابـردوودا، ئـەو حـەوت بەرهەمـە، هەموویـان دەبنـە پێشـەکیی بـۆ ئـەو دەرەنجامـەی کـە لـەم بەرهەمـی هەشـتەمدا هاتـوە، چونکـە لـە کاتێکـدا کـە مرۆڤـی مسـوڵمان:

١- یادی خوا، دڵی پاك دەکات.

٢- زەینی کۆ دەکاتەوە.

٣- جەستەی لە نەخۆشیی و دەرد دەپارێزێ.

٤- پاشان یادی خوا ﷻ لە بەرانبەر شەیتاندا بەهێزی دەكات و، لە بەرانبەر دوژمندا دامەزراوی دەكات.

٥- لەگەڵ ئەهلی ئیماندا نیزیك و تەبای دەكات، ئەو جۆرە كەسە دەبێتە خاوەنی كەسایەتییەكی ساغ و سەلیم و تێر و تەواو.

چونكە ئێمە خوا ﷻ دوو شتی لەسەر پێویست كردووین، لە سووڕەتی (**الفاتحة**)دا، كە ئێمە ڕۆژانە چەند جاران دەیخوێنین: ﴿إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ ۝٥﴾ الفاتحة، (خوایە!) بەس تۆ دەپەرستین و، یارمەتیش بەس لە تۆ دەخوازین، ئەم ڕستەی: ﴿إِيَّاكَ نَعْبُدُ﴾، دوو شتی تێدا بەرجەستەن: یەكەم: خوا بەیەكگرتن (**التوحيد**)، دووەم: یەكڕیزیی (**الوحدة**).

خوا بەیەكگرتن و تەنیا خوا پەرستن، بەڵام بە كۆمەڵ و پێكەوەش، واتە: خوایە! من لەگەڵ باقی مسوڵمانانندا بە پیاو و ئافرەتەوە، بەندایەتیی بۆ تۆ دەكەم، هەموومان پێكەوە بەندایەتیی بۆ تۆ دەكەین.

بەڵێ لە ڕاستییدا یادی خواكردن و خوا ﷻ لە یاد بوون، وەك تاكە بەدیهێنەرو، تاكە پەروەردگارو، تاكە خاوەن و، تاكە مشووورخۆر و، تاكە پەرستراو، ئاوا یادی خواكردن، دەبێتە هۆی ئەوە، كە هەموو ئەوانەی لە خزمەت خوادان و لە خوا نیزیكن و دۆستی خوان و، بەندەی خوان، خۆشت بوێن و، بە پێچەوانەشەوە: هەموو ئەوانەی كە دژی خوان و، دژی پێغەمبەرەكەی و ئایین و بەرنامەكەینی و دژی دۆستەكانی خوان، ڕقت لێیان بێ، ئەم جۆرە یادی خواكردنە، بە تەئكید دەبێتە هۆی ئەوە كە مرۆڤ هەر كام لە مسوڵمانان، هەر كام لە خوا یادكەران، لە زاتی خۆیاندا، خاوەنی كەسایەتییەكی تۆكمەو دامەزراو ساغ و سەلیم بن، هەم لە ڕووی ڕووحەوە ساغ بن و، هەم لە ڕووی زەین و هۆشەوە تێرو تەواوبن، هەم لە ڕووی جەستەوە و، هەم لە ڕووی پەیوەندییە كۆمەڵایەتییەكانیانەوە.

خوا لە بە لوتف و كەرەمی خۆی یارمەتیی هەموو لایەكمان بدات، كە بە هۆی یادی خواوە، هەمیشە پاك و چاك بین، لە زاتی خۆماندا و، لەگەڵ

دەووربەرماندا، بەو شێوەیە بین، کە شایستەی ئەوە بین، پێمان بگوترێ: بەندەی خوا و، پێمان بگوترێ: شوێنکەوتووی پێغەمبەری پێشەوا ﷺ.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ، أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

دەرسی شەشەم

پێناسەی ئەم دەرسە

ئـەم دەرســەمان لــە چــوار ئایــەت پێــك دێ، ئایەتــەكانی: (٤٩ - ٥٢)، ئایــەتی یەكەمیـان: دەربـارەی بڕوادارانێکـە کـە ئافرەتانێـك مـارە دەكـەن، بـەڵام بـەر لـە گواسـتنەوە (چوونـە لایـان) لێیـان جیادەبنـەوە، كـە پێویسـتە دیارییـان بدەنـێ، كـە پێـی دەگوتـرێ: (**مُتْعَـة**)و، بـە جوانیـی دەسـتیان لـێ بەربـدەن.

سـێ ئایەتەكـەی دیكـەش (٥٠ و ٥١و ٥٢) لـە بـارەی چۆنیەتیـی مامەڵەكـردنی پێغەمبـەری خـواوەن ﷺ لەگـەڵ هاوسـەرانی بەڕێزیـدا (خـوا لێیـان ڕازیبـێ) و، چەنـد وردەكارییـەك لـەو بـارەوە كـە حیكمـەت تێیانـدا، ئاسـانكارییە بـۆ پێغەمبـەری خـوا ﷺو، دڵخـۆش بـوون و ڕازیبـوونی دایکانی بـڕواداران، كـە بزانـن پێغەمبـەری خـوا ﷺ دەسـتكراوەیە، بـۆ مامەڵەكـردن لەگەڵیانـدا، كەواتـە: كـە دادگەرییـان لـە نێـوان دا ڕەچـاو دەكات، تەنیـا بەخششـێكی خـۆی و چاكەیـەكی خۆیـەتی بەرانبەریـان.

هەروەهـا ڕاگەیانـدنی خوایـە بـۆ ئـەوە كـە: پێغەمبـەر ﷺ دوای ئـەو هاوسـەرانەی كـە ڕۆژی دوایـی و مانـەوە لەگـەڵ ئەویانـدا، هەڵبـژاردوە، بەسـەر زرق و برقـی ژیـانی دنیـاو جیابوونـەوەدا، هیـچ ئافرەتێـكی دیكـەی وەك هاوسـەر بـۆ ڕەوا نیـە، كـە هاوسـەرگیریی لەگەڵـدا بـكات، جگـە لەوانـەی كـە وەك كەنیـزەك دەكەونـە بەردەسـت، ئەوانـە هەڵاوێـردراون.

﴿يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ إِذَا نَكَحْتُمُ ٱلْمُؤْمِنَـٰتِ ثُمَّ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِن قَبْلِ أَن تَمَسُّوهُنَّ فَمَا لَكُمْ عَلَيْهِنَّ مِنْ عِدَّةٍ تَعْتَدُّونَهَا ۖ فَمَتِّعُوهُنَّ وَسَرِّحُوهُنَّ سَرَاحًا جَمِيلًا ﴿٤٩﴾ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلنَّبِىُّ إِنَّآ أَحْلَلْنَا لَكَ أَزْوَٰجَكَ ٱلَّـٰتِىٓ ءَاتَيْتَ أُجُورَهُنَّ وَمَا مَلَكَتْ يَمِينُكَ مِمَّآ أَفَآءَ ٱللَّهُ عَلَيْكَ وَبَنَاتِ عَمِّكَ وَبَنَاتِ عَمَّـٰتِكَ وَبَنَاتِ خَالِكَ وَبَنَاتِ خَـٰلَـٰتِكَ ٱلَّـٰتِى هَاجَرْنَ مَعَكَ

وَٱمۡرَأَةٗ مُّؤۡمِنَةً إِن وَهَبَتۡ نَفۡسَهَا لِلنَّبِيِّ إِنۡ أَرَادَ ٱلنَّبِيُّ أَن يَسۡتَنكِحَهَا خَالِصَةٗ لَّكَ مِن دُونِ ٱلۡمُؤۡمِنِينَۗ قَدۡ عَلِمۡنَا مَا فَرَضۡنَا عَلَيۡهِمۡ فِيٓ أَزۡوَٰجِهِمۡ وَمَا مَلَكَتۡ أَيۡمَٰنُهُمۡ لِكَيۡلَا يَكُونَ عَلَيۡكَ حَرَجٞۗ وَكَانَ ٱللَّهُ غَفُورٗا رَّحِيمٗا ﴿٥٠﴾ تُرۡجِي مَن تَشَآءُ مِنۡهُنَّ وَتُـٔۡوِيٓ إِلَيۡكَ مَن تَشَآءُۖ وَمَنِ ٱبۡتَغَيۡتَ مِمَّنۡ عَزَلۡتَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيۡكَۚ ذَٰلِكَ أَدۡنَىٰٓ أَن تَقَرَّ أَعۡيُنُهُنَّ وَلَا يَحۡزَنَّ وَيَرۡضَيۡنَ بِمَآ ءَاتَيۡتَهُنَّ كُلُّهُنَّۚ وَٱللَّهُ يَعۡلَمُ مَا فِي قُلُوبِكُمۡۚ وَكَانَ ٱللَّهُ عَلِيمًا حَلِيمٗا ﴿٥١﴾ لَّا يَحِلُّ لَكَ ٱلنِّسَآءُ مِنۢ بَعۡدُ وَلَآ أَن تَبَدَّلَ بِهِنَّ مِنۡ أَزۡوَٰجٖ وَلَوۡ أَعۡجَبَكَ حُسۡنُهُنَّ إِلَّا مَا مَلَكَتۡ يَمِينُكَۗ وَكَانَ ٱللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيۡءٖ رَّقِيبٗا ﴿٥٢﴾﴾.

مانای دەقاو دەقی ئایەتەکان

{ئەی ئەوانەی بڕواتان هێناوە! هەر کات ئافرەتانی بڕوادارتان مارەکردن، دوایی بەر لەوەی دەستیان بگەیەننێ (و بچنە لایان و بیانگوازنەوە)، تەڵاقتاندان، ئێوە مافتان لەسەریان نیە عیددەیان لەسەر بژمێرن، ئنجا بەهرەمەندیان بکەن (دیارییان پێبدەن) و، بە دەست لێبەردانێکی جوان، دەستیان لێ بەربدەن ﴿٤٩﴾ ئەی پێغەمبەر! ئێمە هاوسەرانێکت کە پاداشت و کرێ (مارەیی)ت، پێداون و، ئەو (ئافرەت)انەی بە دەستی ڕاستتەوەن (کەنیزەکەکان) لەوەی خوا بۆ لای گێڕاویەوە (کردوویەتە دەستکەوتت) و کچانی مامت و، کچانی پوورەکانت و، کچانی خاڵت و، کچانی پلکەکانت، کە کۆچیان لەگەڵت کردوەو، ئافرەتێکی بڕوادار کە خۆی بە پێغەمبەر ﷺ دەبەخشێ (خۆی پێشکەش دەکات)، ئەگەر پێغەمبەر ﷺ ویستی مارەی بکات، ئەمە تەنیا بۆ تۆیە، جیا لە بڕواداران، ئەوانەمان بۆ ڕەوا کردووی، بە دڵنیایی دەزانین چیمان (لەسەر مسوڵمانان) پێویستکردوە لە بارەی هاوسەرانیان و، ئەو (ئافرەت)انەوە، کە خاوەنیانن (بۆیەش دەستی تۆمان لەو بارەوە کراوە کرد) تاکو لەو بوارەدا دووچاری سەغڵەتیی نەبیت و، خواش

هەردەم لێبوردەی بە بەزەیی بووە ﴿٥٠﴾ هەر کامیانت بوێ لە هاوسەرانت دوای دەخەی (لە نۆرەی خۆی)و، هەر کامێکیشیانت مەبەست بێ، بۆ لای خۆتی دێنی (با نۆرەشی نەبێ)، هەروەها هەر کامێکیان کە دوورت خستۆتەوە، گوناهت لەسەر نیە، ئا ئەوەش نیزیکترو چاکترە (بۆ ئەوە) کە هەموویان شادمان بن (بە چۆنیەتیی مامەڵەت لەگەڵیان، کە بزانن دەستکراوەی، بەڵام لەگەڵیاندا چاکەکاری)و دڵتەنگ نەبن و ڕازی بن، خواش دەزانێ چی لە دڵەکانتان دایەو، خوا هەردەم زانای هێدیی بووە ﴿٥١﴾ لەمەودواش ئافرەتانت بۆ ڕەوا نین (هاوسەرگیریان لەگەڵ بکەی)و بۆ شت نیە، بە هاوسەرانی دیکە بیانگۆڕی (یەکیان تەڵاق بدەی و، یەکی دیکە لە جێی بێنی) هەرچەندە جوانییشیان سەرسامت بکات، جگە لەوانەی دەبیە خاوەنیان (وەك کەنیزەك) خواش هەمیشە بەسەر هەموو شتێکەوە چاودێر بووە ﴿٥٢﴾}.

شیکردنەوەی هەندێک لە وشەکان

(**نَكَحْتُمُ**): (**أَصْلُ النِّكَاحِ لِلعَقْدِ، ثُمَّ اسْتُعِيرَ للجِمَاعِ، ومُحَالٌ أَنْ يَكُونَ فِي الأَصْلِ للجِمَاعِ، ثُمَّ اسْتُعِيرَ لِلْعَقْدِ، لأَنَّ أَسْمَاءَ الجِمَاعِ كلَّها كِنَايَاتٌ**)، وشەی (نَكَحْتُم) لە ئەسڵدا بە مانای گرێبەستە، مارە کردنە، دوایی خوازراوەتەوە بۆ لەگەڵ جووتبوون، ناگونجێ لە ئەسڵدا بە مانای لەگەڵدا جووتبوون بێ و، دوایی خوازرابێتەوە بۆ مارە کردن، چونکە ناوەکانی جووتبوونی پیاو و ژن، لە قورئاندا بە کنارە (**كِنَايَة**) هاتوون، هیچیان بە ئاشکرا نەهاتوون.

(**عِدَّةٍ**): (**عِدَّةَ الْمَرْأَةِ: هِيَ الأَيَّامُ الَّتِي بِانْقِضَائِهَا يَحِلَّ لَهَا التَزَوُّج**) واتە: عیددەی ئافرەت ئەو ڕۆژانەن، کە بە تەواو بوونیان بۆی ڕەوا دەبێ، هاوسەرگیریی بکاتەوە.

(**فَمَتِّعُوهُنَّ**): واتە: دیارییان پێ بدەن، (**الْمَتَاعُ: كَلُّ مَا يُنْتَفَعُ بِهِ مِنْ وَجْهٍ مَا، فَهُوَ مَتَاعٌ ومُتْعَةٌ**)، هەر شتێك بە شێوەیەك لە شێوەکان، بەهرەی لێوەربگیرێ، پێی

دەگوترێ: (**مَتَاعٌ، وَمُتْعَةٌ**)، ئەو دیارییەی کە پیاو بە ئافرەتی دەدات، کاتێ لێی جیا دەبێتەوە و، بەر لەوەی کە دەستی گەیاندبێتێ و لەگەڵی جووت بووبێ، لەبەر هەر هۆیەك بێ، ئەو دیارییە پێی دەگوترێ: موتعە و مەتاع.

(سَرَاحًا): دەست لێ بەردان، لە ئەسڵدا (**السَّرْحُ: شَجَرٌ لَهُ ثَمَرٌ، الوَاحِدَةُ: سَرْحَةٌ، وسَرَّحْتُ الإبْلَ، أصْلُهُ: أنْ تُرْعِيَهُ السَّرْحَ**)، وشەی (**سَرْح**) بە درەختێك دەگوترێ: کە میوەی هەبێ، کۆیە و، تاکەکەی بریتیە لە: (**سَرْحَةٌ**) و، دەگوترێ: (**وسَرَحْتُ الإبْلَ**)، حوشترەکەم بەڕەڵا کرد، لە نێو ئەو درەختانەدا کە میوەیان هەیە، یاخود گەڵایان پێوە بووە، بۆ ئەوەی بلەوەڕێ، دوایی هەموو جۆرە ناردنێك بۆ لەوەڕاندن، پێی گوتراوە: (**سَرْح**)، (**السَّرَاحُ الجَمِيْل**) بریتیە لە دەست لێ بەردانێك، تەڵاقێك کە جوان و ڕێك بێ و، دەمەقاڵێی و ناکۆکیی لە دوا نەبێ، ئەوەش زیاتر بە پیاوەکە دەکرێ، بەو شێوەیە بێ، ئەو ئافرەتە با لێشی جیابێتەوە، بەڵام بە حورمەت و ڕێزەوە دەستی لێ بەردات.

(تُرْجِي): (**الإرْجَاءُ: التَأْخِيْرُ، أرْجَأتُ الأمْرَ وَأرْجَيتُهُ: أَخَّرتُهُ**)، (**تُرْجِي**)، واتە: دوای دەخەی، (**تُؤَخِّر**) دەگوترێ: (**الإرْجَاءُ**)، واتە: دواخستن، (**وَأرْجَيتُهُ: أَخَّرتُهُ**) هەردووکیان، واتە: دوامخست.

(وَتُئْوِيٓ): (**وَالْإِيْوَاءُ: جَعْلُ الشَّيْءِ آوِيًا، أَيْ رَاجِعاً إِلَى مَكَانِهِ، وَهُوَ هُنَا مَجَازٌ فِي مُطْلَقِ الإِسْتِقْرَارِ**)، (**إِيْوَاءُ**) لە ئەسڵدا ئەوەیە کە وابکەی شتێك بگەڕێتەوە جێی خۆی، کە لێرەدا مەبەست پێی نیشتەجێکردنە.

(عَزَلْتَ): (**الإعْتِزَالُ: تَجَنُّبُ اسْتِعْمَالُ الشَّيءِ، عَزَلْتُهُ، وَاعْتَزَلْتُهُ، وَتَعَزَّلْتُهُ**) (**إعْتِزَال**) بریتیە لەوە کە ئینسان خۆی دوور بگرێ لە بەرکاهێنانی شتێك، دەگوترێ: (**عَزَلْتُهُ، وَاعْتَزَلْتُهُ، وَتَعَزَّلْتُهُ**) هەر سێکیان بەیەك واتان، واتە: کەنارم لێی گرت، لێی دوورکەوتمەوە.

(حَلِيمًا): (**الحِلْمُ: ضَبْطُ النَّفْسِ وَالطَبْعِ عَنْ هِيْجَانِ الغَضَبِ**)، (**حِلْم**) بریتیە لە خۆڕاگریی و، خۆ کۆنترۆڵ کردن لە کاتی هەڵچوونی تووڕەییدا.

(رَّقِيبًا): (الرَّقِيبُ: الحَافِظُ، وَذَلِكَ إِمَا لِمُرَاءاتِ رَقَبَةِ المَحْفُوظِ، أَو لِرَفْعِهِ رَقَبَتَهُ)، (رَقِيبُ) واتە: پارێزەر، بۆیەش بە پارێزەر، گوتراوە: (رَقِيبُ) لەبەر ئەوەی ئەو کەسەی دەیپارێزێ، لە پشتەوەڕا تەماشای پشتە ملی دەکات، یاخود لەبەر ئەوەی ملی خۆی بەرز دەکاتەوە تاکو ئەو شتەی پێسپێردراوە، چاودێریی بکات و ئاگای لێی بێ.

هۆی هاتنە خوارەوەی ئایەتەکان

١)- هۆی هاتنە خوارەوەی ئەم ئایەتە موبارەکە: ﴿ تُرۡجِي مَن تَشَآءُ مِنۡهُنَّ وَتُـٔۡوِيٓ إِلَيۡكَ مَن تَشَآءُۖ وَمَنِ ٱبۡتَغَيۡتَ مِمَّنۡ عَزَلۡتَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيۡكَۚ ذَٰلِكَ أَدۡنَىٰٓ أَن تَقَرَّ أَعۡيُنُهُنَّ وَلَا يَحۡزَنَّ وَيَرۡضَيۡنَ بِمَآ ءَاتَيۡتَهُنَّ كُلُّهُنَّۚ وَٱللَّهُ يَعۡلَمُ مَا فِي قُلُوبِكُمۡۚ وَكَانَ ٱللَّهُ عَلِيمًا حَلِيمٗا ﴿٥١﴾ ﴾.

ئەم ئایەتە موبارەکە، دوو ڕیوایەتی لە بارەوە دێنین:

أ- {عَن عائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا، فَقَالَتْ: أَمَا تَسْتَحِي الْمَرْأَةُ أَنْ تَهَبَ نَفْسَهَا لِلرَّجُلِ؟ فَلَمَّا نَزَلَتْ: ﴿ تُرۡجِي مَن تَشَآءُ مِنۡهُنَّ ... ﴾، قُلْتُ: يَا رَسُول اللهِ ﷺ! مَا أَرَى رَبَّكَ إِلَّا يُسَارِعُ فِي هَوَاكَ} (أخرجه البخاري: ٤٨٢٣، ومسلم: ٥٦٤).

واتە: دایکمان عائیشە (خوا لێی ڕازیبێ)، (دەربارەی ئەوە کاتێ خۆی ئافرەتێك[1] خۆی پێشکەشی پێغەمبەر ﷺ کردوە)، دەڵێ: ئایا ئافرەت شەرم ناکات خۆی پێشکەشی پیاو بکات؟ بەڵام کاتێ فەرمایشتی خوا هاتە خوار: ﴿ تُرۡجِي مَن تَشَآءُ مِنۡهُنَّ وَتُـٔۡوِيٓ إِلَيۡكَ مَن تَشَآءُۖ وَمَنِ ٱبۡتَغَيۡتَ مِمَّنۡ عَزَلۡتَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيۡكَ ...﴿٥١﴾ ﴾، دەڵێ:

---

(١) یاخود زیاتر، خۆیان پێشکەشی پێغەمبەری خوا صلی اللە علیە وسلم کردوە، کە نەزانراوە، هیچ کام لەوانەی خۆیان پێشکەشیکرد، بوونە هاوسەری و هاوسەرگیریی لەگەڵدا کردبن.

گوتم: ئەی پێغەمبەری خوا! ﷺ من هەر ئەوە دەبینم کە پەروەردگارت ئەوەی تۆ حەزی پێ دەکەی، بە خێرایی ئەوەت بۆ جێبەجێ دەکات.

ئەوەش بۆچوونی دایکمان عائیشە بووە (خوا لێی ڕازیبێ)، وای هاتۆتە بەرچاو، کە خوا ﷻ ئاگای لە پێغەمبەری خۆیەتی و ﷺ کار ئاسانیی بۆ دەکات.

٢)- {عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا، قَالَتْ: كُنْتُ أَغَارُ عَلَى اللاَّتِي وَهَبْنَ أَنْفُسَهُنَّ لِرَسُولِ اللهِ ﷺ وَأَقُولُ أَتَهَبُ الْمَرْأَةُ نَفْسَهَا؟! فَلَمَّا أَنْزَلَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ: ﴿ تُرْجِي مَن تَشَاءُ مِنْهُنَّ وَتُؤْوِي إِلَيْكَ مَن تَشَاءُ ... ﴾، فَقُلْتُ: وَاللهِ مَا أُرَى رَبَّكَ إِلاَّ يُسَارِعُ لَكَ فِي هَوَاكَ} (أخرجه البخاري: ٤٨٢٣، ومسلم: ٣٧٠٤).

واتە: عائیشە (خوا لێی ڕازیبێ)، دەڵێ: ئەوانەی کە خۆیان پێشکەشی پێغەمبەر ﷺ دەکرد، غەیرەم بەرانبەریان هەبوو، (واتە: هەستیاریی و هەستی هەوێداریی)و دەمگوت: ئایا ئافرەت خۆی پێشکەش دەکات؟! بەڵام کاتێ خوای زاڵی پایەدار ئەوەی دابەزاند: ﴿ تُرْجِي مَن تَشَاءُ مِنْهُنَّ وَتُؤْوِي إِلَيْكَ مَن تَشَاءُ ...﴿٥١﴾ ﴾، گوتم: بە خوا پەروەردگارت هەر دەبینم خێرایی دەکات لە جێبەجێ کردنی ئەوەدا کە تۆ پێت خۆشە.

مانای گشتیی ئایەتەکان

پێشتر گوتمان: لەم سووڕەتەدا، حەوت جار وشەی: ﴿ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ﴾، هاتووەو، پێنج جاریش وشەی: ﴿ يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ ﴾، هاتووە، بۆ جاری سێیەم لەم سووڕەتەدا، لە حەوت جاران، خوا ﷻ ڕوو لە بڕواداران دەکات، شایانی باسە: کە ئەم سووڕەتە وێڕای دواندنی بڕواداران بۆ حەوت جارو، دواندنی پێغەمبەر ﷺ پێنج جاران، بەڵام زیاتر پەیوەستە بە باری خێزانیی پێغەمبەری خواوە ﷺ، جارجاریش ئاماژە دەکات بە هەندێ شتی کۆمەڵایەتیی کە بڕوادارانیش بە

گشـتیی دەگرێتـەوە، بـەڵام پێغەمبـەری خـوا ﷺ سەرمەشـق و پێشـڕەوی بـڕواداران بـووەو ئـەو بڕوادارانـە، پێویسـتە لـە هەمـوو شـتێکدا چـاوی لێبکـەن، جگـە لـەو شـتانەی کـە تایبەتمەندیـی ئـەون، زانایـان هەموویـان لەسـەر ئـەوە یەکدەنگـن.

ئنجـا لێـرەدا بـۆ جـاری سـێیەم، خـوا ﷻ دەفەرمـوێ: ﴿يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ إِذَا نَكَحْتُمُ ٱلْمُؤْمِنَـٰتِ ثُمَّ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِن قَبْلِ أَن تَمَسُّوهُنَّ﴾، ئـەی ئەوانـەی بڕواتـان هێنـاوە! هـەرکات ئافرەتـانی بڕوادارتـان مارەکـردن، گرێبەسـتی هاوسـەرگیرییتان لەگـەڵ بەسـتن، دوایـی دەسـتبەرداریان بـوون، بەرلـەوەی دەسـتیان بگەیەننـێ، واتـە: بـەر لـەوەی بیانگوازنـەوەو بچنـە لایـان و لەگەڵیـان جـووت بـن، ﴿فَمَا لَكُمْ عَلَيْهِنَّ مِنْ عِدَّةٍ تَعْتَدُّونَهَا ۖ فَمَتِّعُوهُنَّ﴾، واتـە: مـافی ئێـوە نیـە لەسـەر ئـەوان کـە بچنـە عیددەیەکـەوە، ئێـوە لەسـەریان بژمێـرن، عیـددەش وەك لـە تەفسـیری سـوورەتی (**البقـرة**)دا باسـکراوە، عیـددەی ئافـرەت کـە مێـردی دەسـت بـەرداری دەبـێ، بریتیـە لـە سـێ (قـرء)، ﴿وَٱلْمُطَلَّقَـٰتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنفُسِهِنَّ ثَلَـٰثَةَ قُرُوٓءٍ ۝٢٢٨﴾البقـرة، (قـرء) یـش هـەم بـە مانـای پاکیـی (**طهـر**)ە، هـەم بـە مانـای حەیـز (**حیض**)یشـە، بـەڵام ئافرەتێـك تۆڵـدار بـێ و تـەڵاق بـدرێ، بـە دانـانی تۆڵەکـەی (کۆرپەکـەی) عیددەکـەی تـەواو دەبـێ، هەندێـك لـە زانایانیـش دەڵێـن: دەبـێ دوورترینـی دوو کاتـەکان (**أقصى الأجلين**) کامیـان دوورتـر بـێ، ئەویـان دەبێتـە عیـددەی واتـە: سـێ مانگەکـە، یاخـود دانـانی تۆڵەکـەی، بـەڵام ئافرەتێـك کـە هاوسـەری دەمـرێ، مێردەکـەی دەمـرێ، عیددەکـەی دیاریکـراوە، وەك خـوا دەفەرمـوێ: ﴿وَٱلَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَٰجًا يَتَرَبَّصْنَ بِأَنفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا ۝٢٣٤﴾البقـرة، ئەوانەتـان کـە دەمرێنرێـن و ژنـان بـە جـێ دێڵـن، ئەوانـە چـوار مانـگ و دە (١٠) شـەو دەبـێ بچنـە عیـددەوە.

(عِـدّة)ش ئـەو شـەوو ڕۆژانـەن کـە ئافـرەت دەیانژمێـرێ، تاکـو دوای ئـەوەی تـەواوی کـردن، دەسـتی کراوەبـێ، بـۆ دووبـارە هاوسـەرگیریی کردنـەوە.

﴿فَمَتِّعُوهُنَّ وَسَرِّحُوهُنَّ سَرَاحًا جَمِيلًا﴾، ئـەو ئافرەتانـەی کـە دەسـتبەرداریان دەبن و تەڵاقیـان دەدەن، بـەر لـەوەی دەسـتیان بگەیەننـێ و بچنـە لایـان، مـافی ئێوەیـان

لەسەر نیە، کە بچنە عیددەوە، واتە: سێ مانگ بە نسبەت ئافرەتانێکەوە کە لە حەیز چوونەتەوە، یاخود جارێ نەگەیشتوونە تەمەنی کەوتنە حەیز، یاخود سێ پاکیی دوای بێ نوێژیی، یاخود: سێ کەوتنە بێ نوێژیی، سێ حەیز، ئەوەتان لەسەریان نیە، بەڵام ﴿ فَمَتِّعُوهُنَّ ﴾، دیارییان پێ بدەن و بەهرەمەندیان بکەن، ﴿ وَسَرِّحُوهُنَّ سَرَاحًا جَمِيلًا ﴾، هەروەها بە دەست بەردانێکی جوان و ڕێك، دەستبەرداریان بن.

لە تەفسیری سوورەتی (**البقرة**)دا، باسی موتعەی تەڵاق کراوە، واتە: بەهرەمەندکردنی پیاو بۆ ئافرەتێك، کە دەست بەرداری دەبێ و تەڵاقی دەدا، ئنجا بە هەر شێوەیەك لە شێوەکان بێ، بە ڕای بەشێك لە زانایانەوە فەرزە، بە ڕای هەندێکیشیانەوە، شتێکی پەسندو باشە، کە ئەو پیاوە دیارییەك بدات بەو ئافرەتە، بۆ ئەوەی دڵی چاك بێتەوەو، دڵی ناڕەحەت نەبێ، هەروەها بۆ سومعەو ڕێزیشی لە نێو خەڵك دا، بۆ ئەوەی گومانی خراپی پێ نەبردرێ و، بۆ ڕێزلێگرتنی خزم و کەس و کاریشی.

ئنجا خوا ﷻ ڕوو دەکاتە پێغەمبەر ﷺ، کە ئەمە جاری چوارەمە، لەم سوورەتە موبارەکەدا و دەفەرمووێ: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّبِيُّ إِنَّآ أَحۡلَلۡنَا لَكَ أَزۡوَٰجَكَ ٱلَّٰتِيٓ ءَاتَيۡتَ أُجُورَهُنَّ ﴾، ئەی پێغەمبەر ﷺ! بە دڵنیایی ئێمە ئەو هاوسەرانەت کە مارەییت پێداون، بۆمان ڕەوا کردووی، (**أجور**) کۆی (**أَجْر**)ە، کە بە مانای پاداشت دێ و، بە مانای کرێش دێ، بەڵام لێرەدا مەبەست پێی مارەییە، ئەو ئافرەتانەت کە مارەییت پێداون، بۆ تۆمان حەڵاڵ کردوون، ﴿ وَمَا مَلَكَتۡ يَمِينُكَ ﴾، هەروەها ئەوەی دەکەوێتە دەستی ڕاستتەوە، بە دەستی ڕاستتەوە دەبێت، کە مەبەست پێی کەنیزەکە، ﴿ مِمَّآ أَفَآءَ ٱللَّهُ عَلَيۡكَ ﴾، لەوانەی خوا گێڕاونیەوە بۆ لای تۆ، وەك دەستکەوتی جەنگیی، ﴿ وَبَنَاتِ عَمِّكَ وَبَنَاتِ عَمَّٰتِكَ ﴾، هەروەها کچانی مامت و، کچانی پوورەکانت، (**عمة**) کە بە (**عمات**) کۆدەبێتەوە واتە: خوشکی باب، ﴿ وَبَنَاتِ خَالِكَ وَبَنَاتِ خَٰلَٰتِكَ ﴾، هەروەها کچانی خاڵت و کچانی پلکەکانت، (**خالة**) کە بە (**خالات**) کۆ دەبێتەوە، خوشکی دایکە، ﴿ ٱلَّٰتِي

﴿ هَاجَرْنَ مَعَكَ ﴾، ئەوانەی کە لەگەڵ تۆدا کۆچیان کردوە، ئەوانەت بۆ حەڵاڵن، ﴿ وَٱمْرَأَةً مُّؤْمِنَةً إِن وَهَبَتْ نَفْسَهَا لِلنَّبِيِّ ﴾، هەروەها ئافرەتێکی بڕوادار، ئەگەر خۆی پێشکەشی پێغەمبەر ﷺ کردو خۆی بۆ کردە دیاریی.

﴿ إِنْ أَرَادَ ٱلنَّبِيُّ أَن يَسْتَنكِحَهَا ﴾، هەر کات پێغەمبەر ﷺ ویستی مارەی بکات، ئەگەرنا تەنیا بە خۆ پێشکەش کردن و خۆ بەخشین بە پێغەمبەر ﷺ نابێتە هاوسەری، ئەگەر پێغەمبەر ﷺ ئارەزووی لە مارەکردنی و هاوسەرگیریی لەگەڵ کردنی نەبێ، ﴿ خَالِصَةً لَّكَ مِن دُونِ ٱلْمُؤْمِنِينَ ﴾، ئا ئەوەیان کە ئافرەتێك خۆی پێشکەشی پیاوێك بکات و مارەیی نەبێ و، خۆی پێ ببەخشێ، ئا ئەوەیان ساغ بۆ تۆیە، جیا لە بڕواداران، واتە: تایبەتە بە تۆوە، بەڵام بڕواداران ئەگەر ئافرەتێکیش خۆیان پێشکەش بکات، تەنیا بەو پێشکەشکردنە نابنە هاوسەریان، بەڵکو دەبێ مارەییان پێ بدەن، بە پێی ئەو ئەدەب و ڕێ و ڕەسمە کە دیاریکراوە، هاوسەرگیریی لەگەڵ ئافرەتانی بڕواداردا بکەن.

﴿ قَدْ عَلِمْنَا مَا فَرَضْنَا عَلَيْهِمْ فِيٓ أَزْوَٰجِهِمْ وَمَا مَلَكَتْ أَيْمَٰنُهُمْ ﴾، بە دڵنیایی ئێمە زانیمان چیمان لەسەر بڕواداران پێویستکردوە، لە بواری هاوسەرەکانیانداو لە کەنیزەکانیشیاندا، ئەو ئافرەتانەی کە بەدەستی ڕاستیانەوە دەبن و دەبنە خاوەنیان، ئەو ئافرەتانەی ئەو پیاوە بڕوادارانە دەبنە خاوەنیان، ﴿ لِكَيْلَا يَكُونَ عَلَيْكَ حَرَجٌ ﴾، (ئەوەمان زانیوە کە لەسەریانمان پێویستکردوە، لە بواری هاوسەرانیان و کەنیزەکانیاندا) تاکو تۆ سەغڵەتییت لەسەر نەبێ، واتە: هی ئەوان دیارەو هی تۆش دیاربێت، ئەگەر خوای پەروەردگاریش شتێکی تایبەتیی بۆ تۆ ڕەواکرد، لەبەر ئەوەی پێگەکەت وا دەخوازێ، بەرپرسیارییەتەکەت وادەخوازێ کە دەبێ دەست کراوەتربی و، کار ئاسانییت بۆ بکرێ و هیچ سەغڵەتییت لەسەر نەبێ، یانی: ئەوان بزانن سنووری ئەوان تاکو کوێیەو، سنووری تۆش تاکو کوێیەو، تایبەتمەندییەکانی تۆ چین؟ ﴿ وَكَانَ ٱللَّهُ غَفُورًا رَّحِيمًا ﴾، بە دڵنیایی خواش لێبووردەی بە بەزەییە، بەرانبەر بە تۆش و، بەرانبەر بە بڕوادارانیش، ئەگەر تووشی هەڵەو پەڵەیەك ببن.

﴿ تُرۡجِي مَن تَشَآءُ مِنۡهُنَّ ﴾، هـەر کام لـە هاوسـەرەکانت بـوێ، دوای دەخـەی، واتـە: لـە نـۆرەی خـۆی دوای دەخـەی، بـا نـۆرەشی بـێ، دەگونجـێ دوای بخـەی لـە نۆرەکـەی، ﴿ وَتُـٔۡوِيٓ إِلَيۡكَ مَن تَشَآءُ ﴾، هەروەهـا بـۆ لای خـۆتی دێنـی هـەر کامێـك لـەو هاوسـەرانەت، ئەگـەر بتـەوێ، ئـەوە واتایـەکی.

واتایـەکی دیکـەی ئەوەیـە: کـە هـەر کامێـك لـەو هاوسـەرانەت دووردەخەیـەوە، یـان دوای دەخـەی، مـەرج نیـە لـە نـۆرەی خۆیـشی، هـەر جـۆرە دواخسـتنێك و کەنـار گرتنێـك، کەنـاری لێدەگـری، ﴿ وَتُـٔۡوِيٓ إِلَيۡكَ مَن تَشَآءُ ﴾، هـەر کامێکیشـیانت مەبەسـت بـێ، لـە خۆتـی وەنیزیـك دەخـەی، ﴿ وَمَنِ ٱبۡتَغَيۡتَ مِمَّنۡ عَزَلۡتَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيۡكَۚ وَٱللَّهُ يَعۡلَمُ مَا فِي قُلُوبِكُمۡۚ وَكَانَ ٱللَّهُ عَلِيمًا حَلِيمٗا ﴾، هەروەهـا ئەگـەر یەکێکیشـیان کەنـارت لـێ گرتبـێ، بـەڵام دوایـی بیخـوازی و بیهێنیـەوە لای خـۆت، دیسـان هیـچ سـەغڵەتیی و گونـاح لەسـەر تـۆ نیـە.

﴿ ذَٰلِكَ أَدۡنَىٰٓ أَن تَقَرَّ أَعۡيُنُهُنَّ ﴾، ئـا ئـەو دەسـتکراوەییەش بـۆ تـۆ ئـەی پێغەمبەری خـوا! ﷺ لـە بـواری مامەڵـەت لەگـەڵ هاوسـەرەکانتدا، کـە تـۆ دەسـتت کراوەیـەو پابەنـد نەکـراوی بـەوەوە کـە دادگەرییـان لـە نێوانـدا ڕەچـاو بکـەی، یـانی: پابەنـد نەکـراوی بـەو شـێوەیە مامەڵەیـان لەگەڵـدا بکـەی، کـە بـڕواداران مولزەمـن لەگـەڵ هاوسـەرانیاندا مامەڵـە بکـەن، ئـا ئـەوە نیزیکـترە، بـۆ ئـەوەی شـادمان بـن ﴿ تَقَرَّ أَعۡيُنُهُنَّ ﴾، (قَـرَّتْ عَيْنُـه)، (فرِحَـتْ، سَرَّت) دڵخۆشـبوو، یـانی: دڵخـۆش بـن، شـادمان بن، ﴿ وَلَا يَحۡزَنَّ ﴾، هەروەهـا دڵتەنـگ نەبـن، ﴿ وَيَرۡضَيۡنَ بِمَآ ءَاتَيۡتَهُنَّ كُلُّهُنَّۚ ﴾، ڕازیـش بـن بـەوەی کـە پێتـداون، هەموویـان بـە بـەشی خۆیـان ڕازی بـن.

واتـە: خـوا ﷻ کـە دەسـتی تـۆ دەکاتـەوە، ئـەی پێغەمبـەر! ﷺ بـۆ مامەڵـە لەگـەڵ هاوسـەرەکانتداو، ئـەو قەیـدو بەندانـەت لەسـەر لادەبـات و دەسـتت کـراوە دەکات، ئـا ئـەوە وا دەکات، کـە هاوسـەرەکانت بـەو بەشـەی کـە پێیـان دەدرێ، ڕازی و شـادمان بـن، چونکـە ئـەو کاتـە دەزانـن کـە تـۆ دەسـتت کراوەیـە، خـوا ﷻ دەسـتی کردوویـەوە، لەبـەر پێویسـتیی پێگەکـەت و بەرپرسـیارییەتە قورسـەکەت، بۆیـە ئـەو بەشـەی کـە پێیـان دەدرێ، پێـی دڵخـۆش دەبـن، نـەك چاوەڕوانیـی زیاتریـان هەبـێ.

واتایەكی دیكەی ئەوەیە كە: خوا ﷻ دەستی پێغەمبەری خۆی ﷺ كردۆتەوە، بەڵام پێغەمبەری خوا ﷺ هەر پابەند بووە بە دادگەریی لە نێوان هاوسەرەكانیدا (خوا لێیان ڕازیبێ)و، بە پێی ئەو دەستكراوەییە، كاری نەكردوە، مەگەر بە دەگمەن، ئەو كاتە هاوسەرەكانی (خوا لێیان ڕازیبێ)، زانیویانە كە ئەوەی پێغەمبەر ﷺ دەیكات، هەر چاكەو بەخشینێكەو ئاگا لێبوونێكە، لە لایەن خۆیەوە، نەك پابەندكرابێ كە دەبێ هەروا بكات، ئەوەش زیاتر دەبێتە هۆی ئەوە، كە هەست بە منەت و چاكەی پێغەمبەری خوا ﷺ بكەن، لەسەریان و، دڵخۆش بن و ڕازیی بن، ﴿ وَٱللَّهُ يَعۡلَمُ مَا فِي قُلُوبِكُمۡ ﴾، خواش ئەوەی لە دڵەكانتاندا هەیە، دەیزانێ، ﴿ وَكَانَ ٱللَّهُ عَلِيمًا حَلِيمٗا ﴾، خواش هەر لە ئەزەلەوە زاناو هێدیی و مەندبووە.

لە كۆتاییدا، خوا بە پێغەمبەری خاتەم ﷺ دەفەرموێ: ﴿ لَّا يَحِلُّ لَكَ ٱلنِّسَآءُ مِنۢ بَعۡدُ ﴾، لەمەودوا ئافرەتان بۆ تۆ حەڵاڵ نین، كە هاوسەرگیرییان لەگەڵدا بكەی، واتە: دوای ئەوەی كە نۆ هاوسەرەكەت سەرپشككردن و، ئەوانیش مانەوە لەگەڵ تۆو، پاداشتی ڕۆژی دواییان هەڵبژارد، دوای ئەوە، بۆت نیە هاوسەرگیریی لەگەڵ ئافرەتانی دیكەدا بكەی، ﴿ وَلَآ أَن تَبَدَّلَ بِهِنَّ مِنۡ أَزۡوَٰجٖ ﴾، هەروەها بۆشت نیە، كە لەو نۆیە، یەكێكیان دەست لێبەربدەی و، هاوسەرێكی دیكە بێنیە شوێنی، ﴿ وَلَوۡ أَعۡجَبَكَ حُسۡنُهُنَّ ﴾، هەرچەندە جوانییەكەشیان تۆ سەرسام بكات، ﴿ إِلَّا مَا مَلَكَتۡ يَمِينُكَۗ ﴾، جگە لەوەی كە دەكەوێتە دەستی ڕاستتەوە، جگە لەوەی كە دەكەوێتە بەردەستت و دەبێتە كەنیزەك.

﴿ وَكَانَ ٱللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيۡءٖ رَّقِيبٗا ﴾، خواش هەر لە سەرەتاوە چاودێر بووە، بەسەر هەموو شتێكەوەو، ئاگاداری هەموو شتێكەو، هەموو شتێك لە ژێر چاودێریی وردی خوای پەروەردگاردا بەڕێوە دەچێ.

مەسەلە گرنگەکان

مەسەلەی یەکەم:

ڕێنمایی خوا ﷻ بۆ پیاوانی بڕوادار، کە هەرکات ئافرەتانیان مارەکردو، دەستبەرداریان بوون، پێش گواستنەوەیان، دیارییان بدەنێ و خەڵاتیان بکەن، هەروەها ئەو ئافرەتانە عیددەشیان لەسەر پێویست نیە، کە بێ ئەوەی هاوسەریان بچنە لایان، دەست بەرداریان بوون:

خوا دەفەرموێ: ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ إِذَا نَكَحۡتُمُ ٱلۡمُؤۡمِنَٰتِ ثُمَّ طَلَّقۡتُمُوهُنَّ مِن قَبۡلِ أَن تَمَسُّوهُنَّ فَمَا لَكُمۡ عَلَيۡهِنَّ مِنۡ عِدَّةٖ تَعۡتَدُّونَهَاۖ فَمَتِّعُوهُنَّ وَسَرِّحُوهُنَّ سَرَاحٗا جَمِيلٗا ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە شەش بڕگەدا:

١)- ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ﴾، ئەی ئەوانەی بڕواتان هێناوە! ئەمە جاری سێیەمە لەم سوورەتەدا لە حەوت جاران کە خوا ﷻ بانگی مسوڵمانان دەکات، بە نازناوی ئیمان، واتە: ئەی ئەوانەی بڕواتان هێناوە: بە خوا ﷻ بە فریشتەکانی خوا، بە کتێبەکانی خوا، بە پێغەمبەرانی خوا (**عَلَيْهِمُ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ**)، بە ڕۆژی دوایی، ئەو پێنج پایە کە لە قورئاندا هاتوون، هەروەها بە قەدەرو نەخشەو ئەندازەگیریی خوا، کە لە لایەن پێغەمبەری خواوە ﷺ خراوەتە گەڵ ئەو پێنج پایەو، کراوە بە پایەی شەشەمی ئیمان، ئەی ئەوانەی بەو شەشانە هەموویان بڕواتان هێناوە!

٢)- ﴿إِذَا نَكَحۡتُمُ ٱلۡمُؤۡمِنَٰتِ﴾، هەرکاتێك ئافرەتانی بڕوادارتان مارەکردن، (**نَكَحَ**) بە مانای: مارەی کرد (**عَقَدَ عَلَيْهَا**)یە، واتە: (**نَكَحَ الرَّجُلُ الْمَرْأَةَ: عَقَدَ عَلَيْهَا**) واتە: مارەی کرد، هاوسەرگیریی لەگەڵ کرد، بەڵام (**نَكَحَ**) بە مانای (**وَطَأَ**) نایەت، چونکە لە هەموو

قورئاندا، خوا ئەگەر ویستبێتی باسی پرۆسەی پێکەوە جووتبوونی پیاو ئافرەت بکات، بە کنارەو لەبەر ڕاهاویشتن (**كناية**) ئەو تەعبیرەی بەکارهێناوە، بۆ وێنە:

﴿ وَقَدْ أَفْضَىٰ بَعْضُكُمْ إِلَىٰ بَعْضٍ ﴿٢١﴾ ﴾النساء، هەندێکتان چوونە لای هەندێکتان یان: ﴿ أَوْ لَامَسْتُمُ النِّسَاءَ ﴿٤٣﴾ ﴾النساء، دەستتان گەیاندە ژنان، یان: ﴿ قَبْلِ أَن تَمَسُّوهُنَّ ﴿٤٩﴾ ﴾الأحزاب، بەر لەوەی دەستیان بگەیەنن.

بەو شێوەیە خوا ﷻ لە پەنارا باسی ئەو حاڵەتە دەکات، کەواتە: وشەی (**نِكَاح**) لە ئەسڵی زمانی عەرەبییداو لە بەکارهێنانی قورئاندا، بە مانای گرێبەستە، بە مانای مارەکردنە، لێرەش زۆر ڕوونە کە بەو مانایەیە.

٣)- ﴿ ثُمَّ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِن قَبْلِ أَن تَمَسُّوهُنَّ ﴾، دوایی بەرهەڵداتان کردن، دەست بەرداریان بوون، بەر لەوەی دەستیان بگەیەنن، واتە: (**مِنْ قَبْلِ أَنْ تُجَامعوهُنَّ**) بەرلەوەی لەگەڵیان جووتبن، بەرلەوەی بچنە لایان، کە ئەمە کینایەیە بۆ لەگەڵ جووتبوون، (**مَسَّهُ**) واتە: دەستی گەیاندێ، هەروەها: (**لَا مَسْتم**) یان (**أفضى**) یان (**مَسّ**) ئەوانە هەموویان تەعبیری کنارەیی (**كنائي**) ین، خوا ﷻ بۆ جووتبوونی پیاوو ئافرەت بەکاری هێناون، ئنجا دەفەرموێ: کاتێ ئافرەتانی بڕوادارتان مارەکردن، دوایی تەڵاقتان دان بەر لەوەی دەستیان بگەیەنێ واتە: بیانگوازنەوەو لەگەڵیان جووتبن.

٤)- ﴿ فَمَا لَكُمْ عَلَيْهِنَّ مِنْ عِدَّةٍ تَعْتَدُّونَهَا ﴾، مافی ئێوە نیە لەسەر ئەوان، کە عیددەیەکیان لەسەر بژمێرن، (**عِدَّةٍ**) بریتیە لەو شەوو ڕۆژانەی کە ئافرەت دەیانژمێرێ، تاکو لە کۆتاییەکەیاندا، بۆی ڕەوابێ هاوسەرگیریی دیکە بکات، ﴿ فَمَا لَكُمْ عَلَيْهِنَّ مِنْ عِدَّةٍ تَعْتَدُّونَهَا ﴾، (**مِنْ إحْصَاءِ أَقْراءٍ، وَلَا أَشْهُرٍ تُحْصُونَهَا عَلَيْهِن**) کە حەیز، یاخود پاکیی دوای حەیزیان لێ بژمێرن، یاخود: مانگەکانیان لەسەر بژمێرن، ئەو مافەتان نیە، واتە: عیددەیان لەسەر پێویست نیە، چونکە عیددە کە ئافرەت دەیشوات، بۆ ئەوەیە کە بزانرێ: منداڵدانی پاکە لە تۆوی ئەو پیاوە، ئنجا کە پیاوەکە نەچووبێتە لای، پێویستیی بەوە ناکات.

٥)- ﴿ فَمَتِّعُوهُنَّ ﴾، (**أي: أُعْطُوهُنَّ مَا يَسْتَمْتِعنَ بِهِ مِنْ عَرَضٍ، أو عَيْنِ مَالٍ**) واتە: شتێکیان بدەنێ لە کەل وپەل، یاخود لە ماڵ و سامان، کە لێی بەهرەمەندبن.

٦)- ﴿ وَسَرِّحُوهُنَّ سَرَاحًا جَمِيلًا ﴾، دوایی بە دەست لێ بەردانێکی جوان، دەستیان لێ بەردەن، واتە: (**خَلُّوا سَبِيلَهُنَّ تَخْلِيَةً بِالمَعْرُوف**) واتە: بەرهەڵدایان بکەن، دەستیان لێ بەردەن، بە شێوەیەکی پەسندو بە چاکزانراو.

پێشتریش ئاماژەمان پێدا، کە ئێمە لە سوورەتی (**البقرة**)دا، لە تەفسیری ئایەتی ژمارە (٢٣٦)و، هەروەها ئایەتی ژمارە (٢٤١)دا، لە بەرگی یەکەمی ئەم تەفسیرەدا، بە درێژیی لەو بارەوە دواوین و، لەوێدا باسی موتعەی تەڵاق کراوە، بۆ وێنە کە دەفەرموێ: ﴿ لَّا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِن طَلَّقْتُمُ ٱلنِّسَآءَ مَا لَمْ تَمَسُّوهُنَّ أَوْ تَفْرِضُوا۟ لَهُنَّ فَرِيضَةً وَمَتِّعُوهُنَّ عَلَى ٱلْمُوسِعِ قَدَرُهُۥ وَعَلَى ٱلْمُقْتِرِ قَدَرُهُۥ مَتَـٰعًۢا بِٱلْمَعْرُوفِ ۖ حَقًّا عَلَى ٱلْمُحْسِنِينَ ﴿٢٣٦﴾ ﴾البقرة.

واتە: گوناهتان ناگاتێ ئەگەر ئافرەتانتان تەڵاقدان، مادام دەستتان نەیانگەیاندبێ (واتە: نەتانگواستبنەوە)، هەروەها مارەییەك کە فەرزە لەسەرتان، بۆتان دیاریی نەکردبن، بەڵام بەهرەمەندیان بکەن، (دیارییان پێبدەن)، بابای دەوڵەمەندو خاوەن سامانی فراوان بە پێی خۆی، ئەوەش کە توانای کەمە، بە پێی خۆی، دیاریی پێدانێك بە شێوەیەکی پەسند، ئەوە مافێکە لەسەر چاکەکاران.

لێردا دەفەرموێ: ﴿ حَقًّا عَلَى ٱلْمُحْسِنِينَ ﴾، مافێکە لەسەر چاکەکاران کە دەگونجێ وا تەفسیر بکرێ: ئەوەی نەیویست، چاکە بکات، لەسەری پێویست نیە، بەڵام دوایی خوا ڕوونی دەکاتەوە لە ئایەتی ژمارە (٢٤١)دا، کە مەبەست لە چاکەکاران لێرەدا ئەوە نیە ئەگەر پێیان خۆشبێ بیکەن، ئەگەرنا نەیکەن، وەك دەفەرموێ:

﴿ وَلِلْمُطَلَّقَـٰتِ مَتَـٰعٌۢ بِٱلْمَعْرُوفِ ۖ حَقًّا عَلَى ٱلْمُتَّقِينَ ﴿٢٤١﴾ ﴾البقرة، واتە: بۆ ئافرەتانی دەست لێبەردراو، مافیانە بەهرەمەند بکرێن بە شێوەیەکی پەسند، ئەمە مافێکە لەسەر پارێزکاران، واتە: کەسێك بیەوێ بە پارێزکار لە قەڵەم بدرێ، ئەو مافەی لەسەرە، هەر کات دەستی لە ئافرەتێك بەردا، کە مارەی کردوە، ئنجا چ مارەیی بۆ دیارییکرد بێ، چ بۆی دیاریی نەکردبێ، مادام نەچووبێتە لای و دەستی نەگەیاندبێتێ، لەسەری پێویستەو، مافێکە لە ئەستۆیدا کە دیاریی پێبداو، بەهرەمەندی بکات.

(العِدَّةُ: فِي الأَصْلِ إِسْمُ هَيْئَةٍ مِنَ العَدِّ، وَهُوَ الحِسَابُ، فَأُطْلِقَتِ العِدَّةُ عَلَى الشَّيءِ المَعْدُودِ، وَفِي اصْطِلَاحِ الشَّرْعِ: هِيَ المُدَّةُ المُحَدَّدَةُ لانْتِظَارِ المَرْأَة زَوَاجَاً ثَانِيَاً)، (تَعْتَدُّونَهَا: أي: تَعُدُّونَهَا عَلَيْهِنَّ أي تَعُدُّونَ أَيَّامَهَا عَلَيْهِنْ، وَاعْتَدَّتِ المَرْأَةُ أي: قَضَتْ أَيَامَ عِدَّتِهَا).

(**عِدَّة**) لە بناغەدا بریتیە لە شێوەی ژماردن کە بریتیە: لە ژماردنی شتێك، دوایی وشەی (**عِدَّة**) بەکارهێنراوە بۆ شتێکی ژمێردراو، ئەمە لە ئەسڵی زماندا، بەڵام لە زاراوەی شەرعدا بریتیە: لەو ماوە دیارییکراوەی کە ئافرەت چاوەڕێ دەکات تەواوبێ، تاکو بۆ جاری دووەم (یاخود: بۆ جارێکی دیکە مەرج نیە دووەم بێ، دەکرێ ئەو ئافرەتە بۆ جاری سێیەم و چوارەمە) هاوسەرگیریی بکات.

(**تَعْتَدُّونَهَا**) واتە: ئێوە دەیژمێرن لەسەریان، واتە: ڕۆژەکانی، یاخود حەفتەو مانگەکانی دەژمێرن، لەسەر ئافرەتەکە، کە دەگوترێ: (**اعْتَدَّتِ المَرْأَةُ**) واتە: ڕۆژەکانی ئەو ماوەیەی کە دەبێ چاوەڕێ بێ، تەواوی کردن، واتە: ئافرەتەکە ماوەکەی تەواوکرد، ئەو ماوەیەی کە دەبوو چاوەڕێ بێ، تاکو دەستی کراوە دەبێ بۆ هاوسەرگیرییەکی دیکە، دوای ئەوەی لە مێردەکەی جیابۆتەوە.

مەسەلەی دووەم:

چەند ڕێنماییەك بۆ پێغەمبەر ﷺ لە بواری هاوسەرگیریی كردنی و، مامەڵەی لەگەڵ هاوسەرانیداو، دەست كراوەكردنی، تاكو تووشی سەغڵەتیی نەبێ و، هاوسەرانی شادمان و ڕازی بن، كە پێغەمبەر ﷺ بێ ئەوەی لەسەری فەرز بێ، وەك بەخشش ئاگای لێیانەو، دادگەرییان لە نێواندا دەكات، بە پێی توانای:

خوا دەفەرمووێ: ﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلنَّبِيُّ إِنَّآ أَحْلَلْنَا لَكَ أَزْوَٰجَكَ ٱلَّـٰتِىٓ ءَاتَيْتَ أُجُورَهُنَّ وَمَا مَلَكَتْ يَمِينُكَ مِمَّآ أَفَآءَ ٱللَّهُ عَلَيْكَ وَبَنَاتِ عَمِّكَ وَبَنَاتِ عَمَّـٰتِكَ وَبَنَاتِ خَالِكَ وَبَنَاتِ خَـٰلَـٰتِكَ ٱلَّـٰتِى هَاجَرْنَ مَعَكَ وَٱمْرَأَةً مُّؤْمِنَةً إِن وَهَبَتْ نَفْسَهَا لِلنَّبِىِّ إِنْ أَرَادَ ٱلنَّبِىُّ أَن يَسْتَنكِحَهَا خَالِصَةً لَّكَ مِن دُونِ ٱلْمُؤْمِنِينَ ۗ قَدْ عَلِمْنَا مَا فَرَضْنَا عَلَيْهِمْ فِىٓ أَزْوَٰجِهِمْ وَمَا مَلَكَتْ أَيْمَـٰنُهُمْ لِكَيْلَا يَكُونَ عَلَيْكَ حَرَجٌ ۗ وَكَانَ ٱللَّهُ غَفُورًا رَّحِيمًا ﴿٥٠﴾ تُرْجِى مَن تَشَآءُ مِنْهُنَّ وَتُـْٔوِىٓ إِلَيْكَ مَن تَشَآءُ ۖ وَمَنِ ٱبْتَغَيْتَ مِمَّنْ عَزَلْتَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكَ ۚ ذَٰلِكَ أَدْنَىٰٓ أَن تَقَرَّ أَعْيُنُهُنَّ وَلَا يَحْزَنَّ وَيَرْضَيْنَ بِمَآ ءَاتَيْتَهُنَّ كُلُّهُنَّ ۚ وَٱللَّهُ يَعْلَمُ مَا فِى قُلُوبِكُمْ ۚ وَكَانَ ٱللَّهُ عَلِيمًا حَلِيمًا ﴿٥١﴾ ﴾.

شیكردنەوەی ئەم دوو ئایەتە، لە بیست و دوو بڕگەدا:

١)- ﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلنَّبِيُّ ﴾، ئەمە جاری چوارەمە لەو پێنج جارەی، كە لەم سوورەتە موبارەكەدا خوا بانگی موحەممەد پێغەمبەری كۆتایی ﷺ دەكات، (ٱلنَّبِيُّ) هەم دەگونجێ (**فعيل**)ی بە مانای (**فاعل**)بێ، (**نبيّ**) واتە: (**مُنْبِئ**) هەواڵدەر، دەشگونجێ (**فعيل**)ی بە مانای (**مفعول**) بێ، وەك (**قَتِيل**) بە مانای (**مَقْتُول**)، واتە: (**مُنْبَأ**) هەواڵ پێدراو، ئنجا پێغەمبەری خوا ﷺ و هەموو پێغەمبەران (**عَلَيْهِمُ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ**) هەم لە لایەن خواوە هەواڵیان پێدراوە (**مُنْبَأْ**)ن و، هەم (**مُنْبِئ**)یشن ئەوەی كە لە لایەن خواوە پێیان ڕاگەیێنراوە، هەواڵ بە خەڵك دەدەن، خوا بانگی پێغەمبەر دەكات ﷺ دەفەرموێ:

٢)- ﴿إِنَّآ أَحۡلَلۡنَا لَكَ أَزۡوَٰجَكَ ٱلَّٰتِيٓ ءَاتَيۡتَ أُجُورَهُنَّ﴾، بە دڵنیایی ئێمە ئەو هاوسەرانەت کە مارەییت پێداون بۆ تۆمان حەڵاڵ کردوون، بۆ تۆمان ڕەواکردوون، پرسیار دەکرێ: هاوسەرەکانی پێغەمبەر ﷺ بۆ پێغەمبەری خوا ﷺ حەڵاڵ بوون، بۆچی خوا ﷻ لێرە ئەوە دەفەرموێ؟

ئەمە هەواڵدانە بۆ چەسپاندنی یاسایەکی پێشتر، لێرەدا مەبەست پێی چاکەو منەتی خوایە لەسەر پێغەمبەرەکەی ﷺو، بۆ ئەوەی کەسێکیش گومانی پەیدانەبێ، کە خوا کاتێك فەرمانی بە پێغەمبەر کرد ﷺ: هاوسەرەکانی سەرپشك بکات، کەسێك دوو دڵیی و دڵ لە دڵدانێکی بۆ پەیدانەبێ کە: ئەو هاوسەرانەی پێغەمبەر ﷺ هیچ کەم و کوڕییەك لە ڕەواییاندا پەیدابووبێ! بۆ ئەوەی ئەو جۆرە گومان و دوو دڵییانە لابچن، ئەگەر هەبن لە دڵی کەسێکدا، خوا ئەوەی فەرمووە، ئەوە لە تەفسیرەکاندا نەمبینیوە، بەڵام ئێستا هاتە دڵم.

کە دەفەرموێ: ﴿ءَاتَيۡتَ أُجُورَهُنَّ﴾، (**أُجُور**) کۆی (**أَجْرَ**)ە، واتە: کرێ، پاداشت، خەڵات، کە بە تەئکید لێرەدا بە مانای (**مَهْر**) مارەیی دێ، واتە: ئەوانەی کە مارەییت پێداون و هاوسەرتن و لەگەڵتن.

٣)- ﴿وَمَا مَلَكَتۡ يَمِينُكَ مِمَّآ أَفَآءَ ٱللَّهُ عَلَيۡكَ﴾، هەروەها ئەوەی کە بە دەستی ڕاستتەوەیە، لەوانەی کە خوا گێڕاونیەوە بۆ لای تۆ، وەك دەستکەوتی جەنگیی، (**وَمَا أفاءَ الله عَلَيك**)، (**صِفَةٌ لِمَا مَلَكَتْ يَمِيْنُك**)، لەوانەی خوا گێڕاونیەوە بۆ لای تۆ، واتە: وەك دەستکەوتی جەنگیی، ئەمەش یانی: هەرچی کە لەبەر دەستی کافرانە، لە ئەصڵدا هی بڕوادارانە، خوا ﷻ بە هۆی جەنگەوە، یان بەهۆی حاڵەتێکەوە کە دێتە پێش، دەیگێڕێتەوە بۆ لای بڕواداران، بۆ لای خاوەنە ئەسڵییەکەی، ئەوانەشت بۆ حەڵاڵن، ئەو کەنیزەکانەی کە بەدەستی ڕاستتەوەن و تۆ خاوەنیانی.

٤)- ﴿وَبَنَاتِ عَمِّكَ وَبَنَاتِ عَمَّٰتِكَ﴾، هەروەها کچانی مامت و کچانی پوورەکانت، ﴿وَبَنَاتِ عَمِّكَ﴾، (**أي: بَنَاتُ إخْوَةِ أبِيْه**) واتە: کچانی برایەکانی بابی (**وبنات عماتك**)، (**أي: بنات إخوة أبيك**) واتە: کچانی خوشکانی بابت، (**بَنَاتُ عبدالمطلب**)، کچانی عەبدولموتتەلیب،

واتە: کچانێك کە لە ئافرەتانێك پەیدابوون، کە کچانی عەبدولموتتەلیبن، کە دەبنە خوشکانی بابی پێغەمبەر ﷺ.

٥)- ﴿وَبَنَاتِ خَالِكَ وَبَنَاتِ خَـٰلَـٰتِكَ﴾، هەروەها کچانی خاڵت و، کچانی خاڵەتەکانت، لە ناوچەی بادینان بە خوشکی دایك دەڵێن: خالەت، هەروەك بە خوشکی باب دەڵێن: مەت، کە هەر لە (**خالة وعمة**)ی عەرەبیی وەرگیراون، منیش وشەی (پوور) بۆ خوشکی باب بەکاردێنم و، وشەی (پلك) بۆ خوشکی دایك بەکاردێنم، واتە: (**خالة**)، کەواتە: ﴿وَبَنَاتِ خَالِكَ﴾، واتە: کچانی بنەماڵەی (**عبدالمناف بن الزهرة**) کە خاڵەکانی پێغەمبەرن ﷺ، ﴿وَبَنَاتِ خَـٰلَـٰتِكَ﴾، واتە: کچانی خوشکانی دایکت.

لێرەدا پرسیارێك دێتە پێش: بۆچی وشەی (**عم و خال**) بە تاك، هاتوون بەڵام (**عمات و خالات**) بە کۆ؟! ﴿وَبَنَاتِ عَمِّكَ وَبَنَاتِ عَمَّـٰتِكَ وَبَنَاتِ خَالِكَ وَبَنَاتِ خَـٰلَـٰتِكَ﴾.

شارەزایانی زمانی عەرەبیی زۆریان قسە لێکردوە، بەڵام ئەو وەڵامە، ڕەنگە لە هەموویان بەجێتربێ:

لەبەر ئەوەی (**عم**) بۆ برای باب و، بۆ برای باپیرو سەرتریش بەکاردێ، (خال)یش بۆ برای دایك و، بۆ برای نەنك و بۆ سەرتریش بەکاردێ، بەڵام (**عمة و خالة**) واتە: خوشکی باب و خوشکی دایك، مەبەست پێیان جینس نیە، بۆیە کۆکراونەوە، دیارە وشەیەك کە مەبەست پێی جینس بێ، پێویست بە کۆکردنەوە ناکات، هەروەها ئەگەر مەبەست پێی چاوگ (**مصدر**) بێ، پێویست بە کۆکردنەوە ناکات، بەڵام کە مەبەست پێی چاوگ یان جینس نەبوو، تاکەکانی ئەو شتە کۆدەکرێنەوەو (**عمة و خالة**)ش بەو جۆرەن.

٦)- ﴿ٱلَّـٰتِي هَاجَرْنَ مَعَكَ﴾، هەموو ئەو ئافرەتانە واتە: کچانی مام و پوورو، کچانی خاڵ و پلك، ئەوانەی کە کۆچیان لەگەڵتدا کردوە، بەڵام ئەوانەی کە جارێ هەر لە شاری مەککەن، یان لە هەر شوێنێکی دیکەن و نەهاتوونە نێو مەدینە، ئەوانەت بۆ ڕەوا نیە.

٧)- ﴿ وَٱمۡرَأَةٗ مُّؤۡمِنَةً إِن وَهَبَتۡ نَفۡسَهَا لِلنَّبِيِّ ﴾، هەروەها ئافرەتێکی بڕوادار کە خۆی پێشکەشی پێغەمبەر ﷺ کرد، خۆی پێبەخشی، یانی: (**تَجْعَلْ نَفْسَهَا لَهُ هِبَة دُونَ مَهْرٍ**) واتە: خۆی پێشکەش دەکات، بێ ئەوەی چاوەڕوانیی مارەیی لێبکات.

٨)- ﴿ إِنۡ أَرَادَ ٱلنَّبِيُّ أَن يَسۡتَنكِحَهَا ﴾، ئەگەر پێغەمبەر ﷺ ویستی، مارەی بکات، (**أَنْ يَنْكِحَهَا**) کە مارەی بکات، بەڵام (**يَسۡتَنكِحَهَا**)، مانایەکەی بەهێزتر دەکات، کە مارەی ببڕێ، گرێبەستی هاوسەرگیریی لەگەڵ ببەستێ.

ئایا بۆچی ئەمە هێنراوە: ﴿ إِنۡ أَرَادَ ٱلنَّبِيُّ أَن يَسۡتَنكِحَهَا ﴾؟ ئەمە بۆ خۆپاراستنە لە نەریتێکی عەرەبەکان، کە پیاو کاتێ ئافرەتێك خۆی پێشکەش دەکرد، لەسەری پێویست بوو قبووڵی بکات، واتە: بە پێی ئەو نەریتە کار ناکرێ، لەگەڵ پێغەمبەردا ﷺ هەر ئافرەتێك خۆی پێشکەش کرد بڵێت: بڵێ! وەك لە هەندێ ڕیوایەتاندا هاتوە کە ئافرەت هەبووە خۆی پێشکەشی پێغەمبەر ﷺ کردوە، ئەویش تەماشایەکی کردوەو، هیچ دەنگی نەکردوە، دوایی یەکێك لە هاوەڵان گوتوویەتی: ئەی پێغەمبەری خوا! ﷺ ئەگەر پێویستیت پێی نیە، لە منی مارە بکە، ئەویش فەرموویەتی: چیت هەیە؟ دوایی لەسەر شتێك کە ئافرەتەکەش پێی ڕازیبووە، مارەی کردوە، هەبووە نەداربووە فەرموویەتی: چەندە قورئانت لەبەرە؟ ئەوەندە قورئانەی بۆ دیارییکردوە فێری بکات و، کردوویەتی بە مارەیی.

٩)- ﴿ خَالِصَةٗ لَّكَ مِن دُونِ ٱلۡمُؤۡمِنِينَۗ ﴾، ئا ئەوە تایبەتە بە تۆوە جیا لە بڕواداران، ﴿ خَالِصَةٗ لَّكَ ﴾، (**تِلْكَ المَرْأَةُ خَالِصَة لَكَ**) واتە: ئەو ئافرەتە بە تایبەتی کە خۆی پێشکەش دەکات، تایبەتە بە تۆوە، بۆ تۆ ساغ بۆتەوە، واتە: پیاوانی بڕوادار بۆیان نیە هەر ئافرەتێك خۆی پێشکەشکردن، بەبێ مارەیی، بۆیان ڕەوا نیە، دەبێ مارەیی بێ و، بە پێی ڕێ و ڕەسمی خۆی بێ.

١٠)- ﴿ قَدۡ عَلِمۡنَا مَا فَرَضۡنَا عَلَيۡهِمۡ ﴾، واتە: ئێمە دەزانین کە چیمان بۆ داناون، چیمان لەسەر پێویست کردوون، چونکە (**فَرَضَ لَهُ: فَرَضَ عَلَيْهِ**) واتە: بۆی دانا، بۆی دیارییکرد، واتە: دەزانین چیمان بۆ بڕیارداون، ئەوەی کە شایستەیانە وەك ئۆممەت بە گشتیی.

١١)- ﴿ فِيٓ أَزۡوَٰجِهِمۡ وَمَا مَلَكَتۡ أَيۡمَٰنُهُمۡ ﴾، لە هاوسەرانیانداو لە کەنیزەکەکانیاندا، واتە: لەو ئافرەتانەدا کە لەبەر دەستیانن و ئەوان خاوەنیانن.

بۆچـی دەفەرمـوێ: (**فِي**)؟ لێـرەدا دەڵـێ: (**فِي: ظَـرْفٌ مَجَـازٌ، لِأنَّ الْمَظْـرُوفَ: الأَحْـكَامُ الشَّرْعِيَّـةُ، لَا ذَواتُ الأَزْوَاجِ، وَلَا ذَوَاتُ مَـا مَلَكَتْـهُ الأَيْمَـان**) واتـە: (**فِي**) تێدابـوو (**ظرف**)ێـکی مەجـازە، چونکـە ئـەوەی کـە (**مَظْـرُوف**)ە، شـتەکەی تێـدا هەیـە، بریتیـە لـە حوکمـە شـەرعییەکان، نـەك خـودی هاوسـەرەکانیان، یاخـود خـودی کەنیزەکەکانیـان.

١٢)- ﴿ لِكَيۡلَا يَكُونَ عَلَيۡكَ حَرَجٞ ﴾، (دەزانین چیمان بۆ بڕیارداون لەبارەی هاوسەرانیان و کەنیزەکەکانیان و بۆ بڕواداران بە گشتیی)، تاکو تۆ هیچ سەغڵەتییت لەسەر نەبێ، (**الحَرَجُ: الضّيْقُ**) سەغڵەتیی و تەنگیی.

١٣)- ﴿ وَكَانَ ٱللَّهُ غَفُورٗا رَّحِيمٗا ﴾، بە دڵنیایی خوا لێبووردەی بە بەزەییە، واتە: کە ئەوەی داناوەو، بۆی بڕیارداون، بەرهەمی لێبوردن و بەزەیی خۆیەتی.

ئنجا خوا ﷻ دێتە سەر بابەتێکی دیکەو دەفەرموێ:

١٤)- ﴿ تُرۡجِي مَن تَشَآءُ مِنۡهُنَّ ﴾، خوێنـراویشەتەوە: (**تُرجِـيءُ**)، واتــە: لە هــاوسەرانت هەرکامێکیان کە مەبەستت بێ، دوای دەخەی، (**الإِرْجَاءُ: التَّأْخِيْرُ، وَفِعْلُهُ يَنْصَرِفُ إِلى الأَحْوَالِ لَا للذَّوَات**) واتە: نۆرەکەی دوا دەخەی، یان حاڵەکەی دوا دەخەی.

١٥)- ﴿ وَتُـٔۡوِيٓ إِلَيۡكَ مَن تَشَآءُ ﴾، (**تُئْوِي: أَي تَضُمُّ وَتُقَرِّبُ**) واتە: نیزیکی دەخەیەوە لە خۆت، بۆ لای خۆتی دێنی، هەر کامێکیان لەو هاوسەرانەت ئەگەر بتەوێ، بۆ لای خۆتی دێنی.

هەڵبەتـە هەندێـك لـە زانایـان (تُرۡجِي، وَتُـٔۡوِيٓ)، یـان وا مانـا کـردوون، کـە (تُرۡجِي) تەڵاقـدان و، (**إيواء**)یـش بـە (**إِبْقَـاء**) هێشـتنەوە، واتـە: هـەر کامێکیانـت بـوێ دووری دەخەیـەوەو وازی لێدێنـی و، هـەر کامێکیانـت بـوێ، دەیهێڵیـەوە، بـەڵام ئـەوە ڕایـەکی بێهێـزە!

بەڵکو مەبەست ئەوەیە کە هەر کامێکیان لە نۆرەی خۆیدا، یان لە جگە لە نۆرەی خۆی دا، بتەوێ دووری دەخەیەوە، یان دوای دەخەی و، هەر کامێکیانت بوێ، نیزیکی دەخەیەوە، یاخود بۆ لای خۆتی دێنی.

١٦)- ﴿ وَمَنِ ٱبۡتَغَيۡتَ مِمَّنۡ عَزَلۡتَ ﴾، هەروەها ئەگەر کەنارت لە یەکێکیان گرتبێ، بە هەر هۆیەکەوەبێ، بەڵام دوایی بیخوازیەوە، بیهێنیەوە.

١٧)- ﴿ فَلَا جُنَاحَ عَلَيۡكَ ﴾، هیچ سەغڵەتیی لەسەر تۆ نیە، **(وَالْمَعْنَى: فَإِنْ عَزَلْتَ بِالْإِرْجَاءِ إِحْدَاهُنَّ، فَلَيْسَ الْعَزْلُ بِوَاجِبٍ اسْتِمْرَارُهُ، بَلْ لَكَ أَنْ تُعِيدَهَا، إِنِ ابْتَغَيْتَ العَوْدَ إِلَيْهَا)** واتە: ئەگەر یەکێکیانت بە هۆی دواخستنەوە کەنارلێگرتبوو، ئەوە مەرج نیە ئەو کەنارگرتنەو، ئەو دواخستنە، هەر بەردەوام بێ، بەڵکو بۆت هەیە، ئەگەر ویستت بیهێنیەوە بۆ لای خۆت و، ویستت بگەڕێیەوە بۆ لای.

کەواتە: ئەوەی کە لە کۆی ئەو ڕستە موبارەکەدا وەردەگیرێ، ئەوەیە کە خوا پێغەمبەری ﷺ بۆ مامەڵە لەگەڵ هاوسەرانی بەڕێزی دا، دەستی کراوە کردوە، چونکە دوایی حیکمەتی ئەوە ڕووندەکاتەوەو دەفەرمووێ:

١٨)- ﴿ ذَٰلِكَ أَدۡنَىٰٓ أَن تَقَرَّ أَعۡيُنُهُنَّ ﴾، ئەوە نیزیکترە بۆ ئەوەی دڵیان خۆشبێت، (ذَٰلِكَ) واتە: ئەو دەستکراوەییە، یاخود **(ذَلِكَ: الإِبْتِغَاءُ بَعْدَ العَزْلِ)** واتە: ئەو دووبارە گێڕانەوەی دوای کەنارگیرییە، بەڵام زیاتر مەبەست پێی دەستکراوەییە، ئەو دەستکراوەییە بۆ تۆ نیزیکترە لە پێشترە کە هاوسەرەکانت دڵخۆش و شادمان بن، **(قَرَّتْ عَيْنُه)** واتە: چاوی فرمێسکی شادیی پێدا هات، چونکە **(قَرّ)** بە مانای ساردییە، پێچەوانەی **(حَرّ)** بە مانای گەرمییە.

١٩)- ﴿ وَلَا يَحۡزَنَّ ﴾، هەروەها دڵتەنگ نەبن.

٢٠)- ﴿ وَيَرۡضَيۡنَ بِمَآ ءَاتَيۡتَهُنَّ كُلُّهُنَّ ﴾، هەروەها هەموویان ڕازی بن بەوەی کە پێتداون و شادمان بن، وشەی **(تَقَرّ)** خوێنراویشەتەوە: **(تُقِرَّ)**، ئنجا کە دەفەرمووێ: ﴿ وَيَرۡضَيۡنَ بِمَآ ءَاتَيۡتَهُنَّ كُلُّهُنَّ ﴾، **(إِشَارَةٌ إِلَى أَنَّ المُرَادَ: الرِّضَا الَّذِي يَتَسَاوَيْنَ فِيْه)** واتە: ئاماژەیە بۆ

ڕەزامەندییەك كە هەموویان تێیدا یەكسان بن، واتە: هەموویان شادمان و دڵخۆشبن، بە شێوەی مامەڵەی پێغەمبەر ﷺ لەگەڵیاندا، ئەگەر پاش و پێشێك لەگەڵیاندا بكرێ، بزانن كە پێغەمبەر ﷺ خوا ئاوا دەستی كردۆتەوە، كە چی پێغەمبەر ﷺ بەبێ جیاوازیی مامەڵەی لەگەڵدا كردوون، ئەوە زیاتر دەبێتە هۆی ئەوە كە هەست بە خۆشەویستیی پێغەمبەرو ﷺ دڵڕاگرتنی بۆیان و، ڕێزلێگرتنی لێیان و، ئاگاداربوونی لێیان، بكەن.

٢١)- ﴿ وَٱللَّهُ يَعۡلَمُ مَا فِي قُلُوبِكُمۡ ﴾، خواش ئەوە دەزانێ كە لە دڵەكانتاندا هەیە.

٢٢)- ﴿ وَكَانَ ٱللَّهُ عَلِيمًا حَلِيمًا ﴾، خواش هەر لە ئەزەلەوە، زاناو هێدیی و مەندبووە.

دایكمان عائیشە (خوا لێی ڕازیبێ) گوتوویەتی: {**عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا أَنَّهَا قَالَتْ: مَا خُيِّرَ رَسُولُ اللهِ ﷺ فِي أَمْرَيْنِ، إِلاَّ أَخَذَ أَيْسَرَهُمَا مَا لَمْ يَكُنْ إِثْمًا**} (**أخرجه: البخاري:٣٥٦٠، ومسلم: ٢٣٢٧**).

واتە: پێغەمبەری خوا ﷺ هیچ كات سەرپشك نەكراوە لە نێوان دوو شتاندا، مەگەر كامەیان ئاسانترە، ئەوەی هەڵبژاردوە، ئەگەر گوناح نەبووبێ، واتە: بۆ خەڵك كامەیان ئاسانترە.

(القرطبي) لە تەفسیرەكەی خۆیدا[1]، دەڵێ: {**وَاخْتَلَفَ الْعُلَمَاءُ فِي تَأْوِيلِ هَذِهِ الْآيَةِ، وَأَصَحُّ مَا قِيلَ فِيهَا، التَّوْسِعَةُ عَلَى النَّبِيِّ ﷺ فِي تَرْكِ الْقَسْمِ، فَكَانَ لَا يَجِبُ عَلَيْهِ الْقَسْمُ بَيْنَ زَوْجَاتِهِ**}.

واتە: زانایان ڕاجیاییان هەیە لە تەفسیری ئەو ئایەتەداو، ڕاسترین شت كە لە بارەی ئەم ئایەتەوە گوتراوە، ئەوەیە كە خوا فراوانیی داناوە بۆ پێغەمبەر ﷺ و دەستی كراوە كردوە، لە ڕەچاوكردنی دادگەریی لە نێوان هاوسەرەكانیداو، لەسەری پێویست نەبووە هەركامیان بەشی خۆی بە یەكسانیی پێبدات.

ئنجا كە پێغەمبەر ﷺ بەو شێوەیەی كردوە، هاوسەرەكانی زیاتریان هەستیان بە چاكەو فەزڵی پێغەمبەری خوا ﷺ كردوە.

---

(١) الجامع لأحكام القرآن: ج١٤، ص١٧٢.

دیسان (القرطبي) له‌ تەفسیرەكەی خۆیدا[1]، كە خوا دەفەرموێ: ﴿ذَٰلِكَ أَدْنَىٰ أَن تَقَرَّ أَعْيُنُهُنَّ وَلَا يَحْزَنَّ وَيَرْضَيْنَ بِمَا آتَيْتَهُنَّ كُلُّهُنَّ﴾، دەڵێ: **(أَيْ ذَلِكَ التَّخْيِيرُ الَّذِي خَيَّرْنَاكَ فِي صُحْبَتِهِنَّ أَدْنَى إِلَى رِضَاهُنَّ، إِذْ كَانَ مِنْ عِنْدِنَا، لِأَنَّهُنَّ إِذَا عَلِمْنَ أَنَّ الْفِعْلَ مِنَ اللهِ، قَرَّتْ أَعْيُنُهُنَّ بِذَلِكَ وَرَضِينَ، لِأَنَّ الْمَرْءَ إِذَا عَلِمَ أَنَّهُ لَا حَقَّ لَهُ فِي شَيْءٍ، كَانَ رَاضِيًا بِمَا أُوتِيَ مِنْهُ وَإِنْ قَلَّ)**.

واتە: كە دەفەرموێ: ﴿ذَٰلِكَ أَدْنَىٰ أَن تَقَرَّ أَعْيُنُهُنَّ وَلَا يَحْزَنَّ وَيَرْضَيْنَ بِمَا آتَيْتَهُنَّ كُلُّهُنَّ﴾، واتە: ئەو دەستكراوەییە كە تۆمان تێدا سەرپشك كردوە، لە چۆنیەتیی مامەڵەكردن لەگەڵ هاوسەرەكانتدا، نیزیكترە بۆ ڕازی بوونی ئەوان، چونكە ئەگەر ئەوان زانییان ئەوە لە لایەن خواوەیە، ئەو كاتە دڵیان خۆش دەبێ و بەوە ڕازی دەبن، چونكە مرۆڤ ئەگەر زانی لە شتێكدا مافی نیە، هەرچەندە لەو شتە كەمێكیشی پێبدرێ، پێی ڕازی دەبێ (لەبەر ئەوەی دەزانێ ئەوە مافی نیە، بەڵام چاكەی لەگەڵدا كراوە).

بەڵام زانایان و، گێڕەرەوانی بەسەرهاتی پێغەمبەر ﷺ دەڵێن: پێغەمبەری خوا ﷺ ئەم مافەی لەگەڵ هاوسەرانیدا كە خوا پێیداوە، بەكارنەهێناوە، بۆچی؟

چونكە پێغەمبەر ﷺ كاری بە باشترین و بەرزترین ڕەوشت كردوە، كە بریتیە لە ڕەچاوكردنی دادگەریی لە نێوان هاوسەرەكانیدا، بۆیە ئەو دەستكراوەییە كە خوا دەستی كردۆتەوە، كاری پێ نەكردوە، بەڵام خوا بۆچی ئەوەی خستۆتە ڕوو؟ تاكو هەر كام لە هاوسەرەكانی پێغەمبەر ﷺ ئەگەر ئەو كەمیشی بۆ كرا ئاگای لێی بێ، ڕازی بن و دڵخۆش بن و بزانن كە پێغەمبەر ﷺ دەیتوانی ئەو مافەش نەدا، بەڵام كە ئەو مافەیان پێدەدا، ئەوە لە بەخشش و چاكەو جوامێریی خۆیەتی، ئەگەرنا لە لایەن خوای پەروەردگارەوە دەستی كراوەیەو، لەسەری فەرز نەكراوە، دادگەریی لە نێوان هاوسەرانیدا بكات، ئنجا كە دادگەرییەكەی كرد، مانای وایە ئەوە شتێكە لە خۆیەوەیەو لە چاكەی خۆیەتی.

---

(١) الجامع لأحكام القرآن: ج١٤، ص١٧٣.

دوا قسە لەو بارەوە: دوای ئەوەی خوا لەو ئایەتە موبارەکەدا دەستی پێغەمبەر ﷺ دەکاتەوە، سەبارەت بە چۆنیەتیی مامەڵەکردنی لەگەڵ هاوسەرە بەڕێزەکانیداو، حیکمەتی ئەوەش دەخاتە ڕوو، ئەویش ئەوەیە کە هەموویان بە یەکسانیی دڵخۆش بن و، دڵتەنگ نەبن، ڕازی بن بەو ئەندازە مافەی تۆ بە هەر کامیان دەدات، دوایی دەفەرموێ: ﴿وَٱللَّهُ يَعۡلَمُ مَا فِي قُلُوبِكُمۡۚ﴾، خواش دەزانێ چی لە دڵەکانتاندا هەیە، هەم دڵی پێغەمبەر ﷺو هەم دڵی هاوسەرانی پێغەمبەر ﷺ و، هەم دڵی هەموو خەڵکی دیکەش، دوایی دەفەرموێ: ﴿وَكَانَ ٱللَّهُ عَلِيمًا حَلِيمٗا﴾، خواش هەمیشە زانای هێدیی و مەند بووە، ئەم تەعبیرەش مەبەست پێی ئەوەیە: کەواتە تۆش ئەی پێغەمبەر ﷺ! لە مامەڵە لەگەڵ هاوسەرەکانتدا زانابەو هێدیی و مەندیش بە، زانابە، بزانە چۆن مامەڵەیان لەگەڵدا دەکەی، هێدیی و مەندیش بە، چونکە (**حِلم**) پێچەوانەی زوو تووڕە بوون (**سُرْعَةُ الغَضَب**)ە، واتە: خێرا تووڕە مەبەو هێدیی و مەندو لێبوردە بە.

هەموو ئەو تەعقیبانەی کە خوا ﷻ لە کۆتایی ئایەتەکاندا دەیانفەرموێ، دەبێ ئینسان لێیان ورد بێتەوە، چونکە بە زۆریی وایە خوا لە میانیان دا باسی هەندێك لە سیفەتەکانی خۆی دەکات، کە پەیوەستن بە نێوەڕۆکی ئەو بابەتەوە کە ڕابردوە.

مەسەلەی سێیەم:

ڕاگەیاندنی قەدەغەکرانی هاوسەرگیریی کردنی پێغەمبەر ﷺ لەگەڵ ئافرەتانی دیکەی جگە لەوانەدا کە باسکران، مەگەر کەنیزەك:

خوا دەفەرمووێ: ﴿ لَّا يَحِلُّ لَكَ ٱلنِّسَآءُ مِنۢ بَعۡدُ وَلَآ أَن تَبَدَّلَ بِهِنَّ مِنۡ أَزۡوَٰجٖ وَلَوۡ أَعۡجَبَكَ حُسۡنُهُنَّ إِلَّا مَا مَلَكَتۡ يَمِينُكَۗ وَكَانَ ٱللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيۡءٖ رَّقِيبٗا ﴿٥٢﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە پێنج بڕگەدا:

١)- ﴿ لَّا يَحِلُّ لَكَ ٱلنِّسَآءُ مِنۢ بَعۡدُ ﴾، ئافرەتانت بۆ حەڵاڵ نین لەمەودوا، وشەی: ﴿ مِنۢ بَعۡدُ ﴾، دوو واتای هەن: (مِنْ بَعْدِ مَنْ ذُكِر) دوای ئەوانە کە باسکران، یاخود: (مِنْ غَيْرِ مَنْ ذُكِرَ) جگە لەوانەی باسکران.

٢)- ﴿ وَلَآ أَن تَبَدَّلَ بِهِنَّ مِنۡ أَزۡوَٰجٖ ﴾، هەروەها بۆ شت نیە جێگۆڕکە بکەی بە هاوسەرەکان، (تَبَدَّلَ: أي تَتَبَدَّلَ أي: بِتَعْوِيْضِ إحْدَاهُنَّ بِجَدِيْدَةٍ)، هەروەها بۆشت نیە کە جێگۆڕکێ بکەی بە هاوسەرەکان، واتە: یەکێکیان تەڵاق بدەی و هاوسەرگیرییەکی دیکە بکەی و، ئافرەتێکی دیکە بهێنیە شوێنی ئەو هاوسەرەی تەڵاقتداوە.

٣)- ﴿ وَلَوۡ أَعۡجَبَكَ حُسۡنُهُنَّ ﴾، هەرچەندە جوانیی ئەو ئافرەتانە، کە دەتەوێ هاوسەرگیرییان لەگەڵدا بکەی، تۆش سەرسام بکات، واتە: لە هیچ حاڵاندا بۆ تۆ ڕەوا نیە، تەنانەت لە حاڵی سەرسامکردنی جوانیی ئەوانیش دا بۆ تۆ.

٤)- ﴿ إِلَّا مَا مَلَكَتۡ يَمِينُكَ ﴾، جگە لەوەی دەکەوێتە دەستی ڕاستت، ئەمە هەڵاواردنێکی دابڕاوە (إسْتِثْنَاءٌ مُنْقَطِعٌ: أي لَكِنْ مَا مَلَكَتْ يَمِيْنُكَ حَلَالٌ فِي كُلِّ حَال)، بەڵام ئەو کەنیزەکەی دەکەوێتە دەستت و تۆ دەبیە خاوەنی، بۆ تۆ حەڵاڵە لە هەموو حاڵاندا.

٥)- ﴿ وَكَانَ ٱللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيۡءٖ رَّقِيبٗا ﴾، بە دڵنیایی خواش بەسەر هەموو شتێکەوە چاودێرەو، هەموو شتێك لە ژێر کۆنترۆڵ و چاودێریی خوادایە.

ئـەو ئایەتـە موبارەکـە کـە دەفەرمـوێ: ﴿ وَلَوْ أَعْجَبَكَ حُسْنُهُنَّ ﴾، دەگونجـێ بـە بەڵگـە بهێنرێتـەوە، لەسـەر ئـەوە کـە ڕەوایـە، پیـاو تەماشـای ئـەو ئافرەتـە بـکات کـە دەیـەوێ بیهێنـێ، هـەروەك ئافرەتیـش بـە هەمـان شـێوە، بـۆی هەیـە پیـاوە لـە دڵگیراوەکـەی خـۆی ببینـێ.

لەو بارەوە ئەو سێ فەرموودەیە دێنین:

١- پێغەمبەر ﷺ یەکێك لە هاوەڵانی هاوسەرگیریی کردبوو، پێی فەرموو: تەماشات کردوە؟ گوتی: نەخێر، فەرمووی: {**فَانْظُرْ إِلَيْهَا فَإِنَّهُ أَجْدَرُ أَنْ يُؤْدَمَ بَيْنَكُمَا**} (**أخرجه ابن ماجه ١٨٦٥، قال البوصيري: إسناد صحيح رجاله ثقات، وعبد بن حميد: ١٢٥٤، وابن حبان: ٤٠٤٣، والحاكم: ٢٦٩٧، وقال: صحيح على شرط الشيخين عن أنس** رضي الله عنه**، وَصَحَّحَهُ الألباني**)[1]، واتە: تەماشای بکە، چونکە ئەوە شایستەترە، کە دوایی پەیوەندییتان پێکەوە بەردەوامبێ، ئولفەتتان پێکەوە هەبێ، (ئەگەر تۆ ببینی و ئەو تۆ ببینێ و، یەکدی پەسند بکەن).

٢- هەروەها لەو بارەوە هاتوە، کە یەکێك لە هاوەڵان، دیارە لە کۆچکەران بووە، هاوسەرگیریی کردوە لەگەڵ ئافرەتێکی پشتیوانیی (**أنصاري**)دا، پێغەمبەریش ﷺ پێی فەرموو: {**أَنْظُرْ إِلَيْهَا، فَإِنَّ فِي أَعْيُنِ الْأَنْصَارِ شَيْئًا**} (**أخرجه مسلم: ١٤٢٤، والنسائي: ٢٣٤٧**)، واتە: تەماشای بکە، چونکە چاوی پشتیوانەکان شتێکی تێدایە، (شتێك هەیە لە چاوی پیاوان و ئافرەتانی خەڵکی مەدینەدا).

لـە شـەرحی ئـەم فەرموودەیـەدا هاتـوە دەڵـێ: خەڵـکی مەدینـە بـە گشـتیی بـە نسـبەت خەڵـکی مەککـەوە، چاویـان بچووکـتر بـووە، واتـە: نـەوەك ئێسـتا چـاك سـەرنجی نـەدەی، دوایـی کـە بـوون بـە حەڵاڵـی یەکـدی، ئنجـا لـەوێ عەیبـی لـێ بگـری، نـا، ئێسـتا تەماشـای بکـە!

---

(١) حديث المغيرة بن شعبة: أخرجه أحمد: ١٨١٦٢، والترمذي: ١٠٨٧، وقال: حسن، والنسائي: ٣٢٣٥، وابن ماجه: ١٨٦٦، واللَّفظُ للنسائي.

٣- فەرموودەیەكی دیكە لەو بارەوە، پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: {**إِذَا خَطبَ أَحَدُكُمْ المَرْأَةَ، فَإِنِ اسْتَطَاعَ أَنْ يَنْظُرَ إِلَى مَا يَدْعُوهُ إِلَى نِكَاحِها، فَلْيَفْعَلْ**} (**أخرجه أبو داود: ٤٠٨٢، والحاكم: ٢٦٩٦ وغيرهم، قال الألباني : حسن**).

واتە: هەر كات یەكێكتان ئافرەتێكی خواست، ئەگەر توانی ئەوەندە سەرنجی بدات، كە پاڵنەربێ بۆ ئەوەی مارەی بكات، با سەرنجی بدات، (واتە: بۆی ڕەوایە تەماشای بكات و لە سەرەتاوە باشی ببینێ، هەروەك ئافرەتەكەش بە هەمان شێوە، مافی هەیە).

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ، أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

دەرسی حەوتەم

پێناسەی ئەم دەرسە

ئـەم دەرسـەمان لـە شـەش (٦) ئایـەت پێکهاتـوە: (٥٣ - ٥٨)، کـە تێیانـدا چەنـد ڕێنماییـەك بـۆ بـڕواداران خراونـەڕوو، بـۆ چۆنیەتیـی مامەڵەکردنیان لەگەڵ هاوسـەرانی پێغەمبـەری خـوادا ﷺ و، لـە بـواری هامۆشـۆکردنیان بـۆ ماڵـی پێغەمبـەر ﷺو، خۆپاراسـتنیان لـە ئـازاردانی پێغەمبـەری خـوا ﷺ ، بـە تایبـەت لـە بـواری خێزانیـی دا.

دواتـر ئـەوە خراوەتـەڕوو کـە هاوسـەرەکانی پێغەمبـەر ﷺ (خـوا لێیـان ڕازیبـێ) دایـکانی بـڕواداران، گوناهیـان نـاگات کـە مەحرەمەکانیـان بیانبینـن، وەك بـاب، کـوڕ، بـرا، بـرازا، خوشـکەزا، ئافرەتـانی بـڕوادارو، بەردەسـتەکانیان، (کۆیلـەو کەنیزەکیـان).

دواییـش خـوا ﷻ ڕایگەیانـدوە کـە صـەڵاتی لـە پێغەمبـەر ﷺ داوەو، فەرمانیـشی بـە مسـوڵمانان کـردوە کـە صـەڵات و سـەلامی بـۆ بنێـرن.

لـە کۆتاییشـدا خـوا ڕایگەیانـدوە کـە نەفرینـی لـە ئـازاردەرانی خـواو پێغەمبـەری خـوا ﷺ کـردوەو، سـزای ڕیسـواکەری بـۆ دانـاون و، ئەوانـەش کـە ئـازاری مسـوڵمانان دەدەن، بێگومـان بوختـان و گوناهێـکی ئاشـکرا هەڵدەگـرن، واتـە: ئـەو گوناهـە لـە کۆڵـێ دادەنێـن، بـۆ قیامـەت کـە لـەوێ بـە تەئکیـد تـووشی سـزایەکەی دەبـن.

﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تَدۡخُلُواْ بُيُوتَ ٱلنَّبِيِّ إِلَّآ أَن يُؤۡذَنَ لَكُمۡ إِلَىٰ طَعَامٍ غَيۡرَ نَٰظِرِينَ إِنَىٰهُ وَلَٰكِنۡ إِذَا دُعِيتُمۡ فَٱدۡخُلُواْ فَإِذَا طَعِمۡتُمۡ فَٱنتَشِرُواْ وَلَا مُسۡتَـٔۡنِسِينَ لِحَدِيثٍۚ إِنَّ ذَٰلِكُمۡ كَانَ يُؤۡذِي ٱلنَّبِيَّ فَيَسۡتَحۡيِۦ مِنكُمۡۖ وَٱللَّهُ لَا يَسۡتَحۡيِۦ مِنَ ٱلۡحَقِّۚ وَإِذَا سَأَلۡتُمُوهُنَّ مَتَٰعٗا فَسۡـَٔلُوهُنَّ مِن وَرَآءِ حِجَابٖۚ ذَٰلِكُمۡ أَطۡهَرُ لِقُلُوبِكُمۡ وَقُلُوبِهِنَّۚ وَمَا كَانَ لَكُمۡ أَن تُؤۡذُواْ رَسُولَ ٱللَّهِ وَلَآ أَن تَنكِحُوٓاْ أَزۡوَٰجَهُۥ مِنۢ بَعۡدِهِۦٓ أَبَدًاۚ إِنَّ ذَٰلِكُمۡ

كَانَ عِندَ ٱللَّهِ عَظِيمًا ﴿٥٣﴾ إِن تُبْدُواْ شَيْـًٔا أَوْ تُخْفُوهُ فَإِنَّ ٱللَّهَ كَانَ بِكُلِّ شَىْءٍ عَلِيمًا ﴿٥٤﴾ لَّا جُنَاحَ عَلَيْهِنَّ فِىٓ ءَابَآئِهِنَّ وَلَآ أَبْنَآئِهِنَّ وَلَآ إِخْوَٰنِهِنَّ وَلَآ أَبْنَآءِ إِخْوَٰنِهِنَّ وَلَآ أَبْنَآءِ أَخَوَٰتِهِنَّ وَلَا نِسَآئِهِنَّ وَلَا مَا مَلَكَتْ أَيْمَٰنُهُنَّ ۗ وَٱتَّقِينَ ٱللَّهَ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ كَانَ عَلَىٰ كُلِّ شَىْءٍ شَهِيدًا ﴿٥٥﴾ إِنَّ ٱللَّهَ وَمَلَٰٓئِكَتَهُۥ يُصَلُّونَ عَلَى ٱلنَّبِىِّ ۚ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ صَلُّواْ عَلَيْهِ وَسَلِّمُواْ تَسْلِيمًا ﴿٥٦﴾ إِنَّ ٱلَّذِينَ يُؤْذُونَ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥ لَعَنَهُمُ ٱللَّهُ فِى ٱلدُّنْيَا وَٱلْءَاخِرَةِ وَأَعَدَّ لَهُمْ عَذَابًا مُّهِينًا ﴿٥٧﴾ وَٱلَّذِينَ يُؤْذُونَ ٱلْمُؤْمِنِينَ وَٱلْمُؤْمِنَٰتِ بِغَيْرِ مَا ٱكْتَسَبُواْ فَقَدِ ٱحْتَمَلُواْ بُهْتَٰنًا وَإِثْمًا مُّبِينًا ﴿٥٨﴾

مانای دەقاو دەقی ئایەتەكان

{ئەی ئەوانەی بڕواتان هێناوە! مەچنە ماڵەكانی پێغەمبەرەوە، مەگەر مۆڵەتتان بدرێ (بانگ بكرێن) بۆ خواردنێك، كە نابێ (دابنیشن) چاوەڕێی پێگەیشتنی بكەن، بەڵام ئەگەر بانگهێشت كران بۆ خواردن، بچنە ژوورو هەركات خواردتان (بچنە دەرو) بڵاوەی لێبكەن، هەروەها نابێ (دابنیشن) بە قسانەوە بە یەكدی هۆگرانە، بخافڵێن، ئا ئەو (ڕەفتار)ەتان پێغەمبەر بێزار دەكات و، شەرمیشتان لێ دەكات (بڵێ: هەڵسن)، بەڵام خوا لە گوتنی هەقێ شەرم ناكات، هەروەها هەر كات (قسەتان لەگەڵ هاوسەرانی پێغەمبەردا كرد) كەل و پەلێكتان لێ داواكردن (لە پێویستییەكانی ماڵ) لە پشت پەردەوە لێیان بخوازن، ئا ئەو (شێواز)ەتان پاكترە بۆ دڵەكانی ئێوەو، دڵەكانی ئەوانیش و، هەرگیزیش بۆتان (ڕەوا) نیە كە پێغەمبەری خوا (بە قسەو كردەوەی خراپ) ئازار بدەن، هەروەها بە هیچ شێوەیەك و هەرگیز بۆتان نیە هاوسەرانی پێغەمبەری خوا، دوای خۆی مارە بكەنەوە، ئا ئەو ڕەفتارەتان لە لای خوا (تاوانێكی) مەزنە ﴿٥٣﴾ ئەگەر شتێك دەربخەن یان پەنهانی بكەن (خوا دەیزانێ) چونكە بێگومان خوا بە هەموو شتێك زانایە ﴿٥٤﴾

(هاوسەرانی پێغەمبەر ﷺ) گوناهیان ناگات ئەگەر (ڕەچاوی پەردەگرتنەوە نەکەن) لە مامەڵە لەگەڵ بابەکانیانداو، کوڕەکانیانداو، برایەکانیانداو، کوڕانی برایەکانیانداو، کوڕانی خوشکەکانیانداو، ئافرەتەکانیانداو، بەردەستەکانیان (کۆیلەو کەنیزەکەکانیان) داو، پارێزیش لە خوا بکەن (ئەی هاوسەرانی پێغەمبەر!) بێگومان خوا ئاگاداری هەموو شتێکە ﴿٥٥﴾ بە دڵنیایی خواو فریشتەکانی صەڵەوات لەسەر پێغەمبەر دەدەن، ئەی ئەوانەی بڕواتان هێناوە! (ئێوەش) صەڵاتی لەسەر بدەن و، سەلامی تێر و تەواوی بۆ بنێرن ﴿٥٦﴾ بێگومان ئەوانەی ئازاری خواو پێغەمبەرەکەی دەدەن (بە قسەی ناخۆش و ناشیرین) خوا لە دنیاو دواڕۆژدا، نەفرینی لێکردوون و ئازارێکی ڕیسواکەری بۆ داناون ﴿٥٧﴾ ئەوانەش کە ئازاری پیاوانی بڕوادارو ئافرەتانی بڕوادار دەدەن، بە هۆی کارێکەوە کە نەیانکردوە، بوختانێك و گوناهێکی ئاشکرایان هەڵگرتوە (بۆ ڕۆژی خۆی) ﴿٥٨﴾ }.

شیکردنەوەی هەندێک لە وشەکان

(غَيْرَ نَٰظِرِينَ): واتە: چاوەڕێکەرانە مەبن، (بۆ کوڵین و پێگەیشتنی خواردنەکە).

(**النَّظَـرُ: الإنْتِظَـارُ، النَّاظِـرُ: المُنْتَظِـرُ، النَّاظِـرُ: إسْـمُ فَاعِـلٍ مِـنْ نَظَـرَ: أي انْتَظَـر**)، (**نَظَـرْ**) واتـە: (**إنْتِظَـار**) چاوەڕوانیـی، (**نَاظِـر**) واتـە: (**مُنْتَظِـر**): چاوەڕێکـەر، ئنجا (**النَاظِـرُ**) نـاوی بکـەر (**إسـم فاعـل**)ە، لـە (**نَظَـرَ**)ەوە هاتـوە، (**نَظَـرَ**) یـانی: (**انْتَظَـرَ**) چاوەڕێـی کـرد.

(إِنَىٰهُ): دەگوترێ: (**آنَ الـشَّيءُ وَأنَى: قَـرُبَ إنَـاهُ**)، (**وإنَـاهُ: أي: وَقْتُـهُ، أو وَقْـتُ نَضْجِـهِ**)، واتـە: (**إنَاه**)ەکـەی نیزیـك کەوتـەوە، (**إنَـاه**) هـەم بـە مانـای کات دێ، کاتەکـەی نیزیـك کەوتـەوەو، هـەم بـە مانـای کاتی پێگەیشـتنی دێـت، کاتی کوڵیـن و پێگەیشـتن و ئامادەبـوونی خـواردن.

(مُسْتَـْٔنِسِینَ): (الإسْـتِئْنَاسُ: طَلَـبُ الأُنْـسِ مَـعَ الغَـيْرِ، أي: وَلَا مُسْتَأنِسِـيْنَ لِإجْـلِ حَدِيْـثٍ يَجْـرِي بَيْنَكُـمْ)، (إسْـتِئْنَاس) بریتیـە لـەوە کـە مـرۆڤ خوازیـاری ئولفـەت گرتـن بـێ لەگـەڵ یەکێـکی دی، هۆگـری بـێ، کـە دەفەرمـوێ: ﴿ وَلَا مُسْتَـْٔنِسِینَ لِحَدِیثٍ ﴾، واتـە: بـە هۆگـر بـوونی یەکدییـەوە، بـە قسـانەوە مەخافڵێـن، بـە هـۆی قسـانەوە هۆگریـی یەکـدی بـن و، بخافڵێـن لـە ماڵـی پێغەمبـەردا ﷺ.

(فَیَسْتَحْیِۦ مِنكُمْ): ئـەو شـەرمتان لێـدەکات، واتـە: شـەرم دەکات لـەوەی ئاگادارتـان بکاتـەوە، کـە ئـەو دانیشـتنەی ئێـوە لـە کاتی نەگونجـاودا، ئـازاری دەدات، (الحَيَـاءُ: والإسْـتَحِياء: انْقِبَـاضُ النَّفْـسِ عَـنِ القِبَائِـحِ وَتَرْكُـهُ)، (حَيَـاء) بریتیـە: لـەوە کـە نەفـس بێتـەوە یـەك لـە شـتی خـراپ و، وازی لـێ بێنـێ، (إسْـتَحْيَا فَهُـوَ مُسْـتَحِي، وَاسْـتَحَى فَهُـوَ مُسْـتَحٍ)، واتـە: (إسْـتَحْيَا واسْـتَحِى) بـە (ي) و بـە تەنویـن، هەردووکیـان یـەك واتایـان هەیـە، واتـە: شـەرمی کـرد، ئـەو شـەرمکەرە.

(حِجَابٍ): واتـە: پـەردە، (الْحَجْـبُ وَالحِجَـابُ: المَنْـعُ مِـنَ الوُصُـولِ، وَالحِجَـابُ: مَـا يَحْجُـبُ البَـصَر)، (حَجْـب و حِجَـاب) واتـە: ڕێگرتـن لـە گەیشـتنی شـتێك، (حِجَـاب) هـەر شـتێکە کـە ڕێبگـرێ لـە دیـتن، زۆربـەی خەڵـکی تەنانـەت هەندێـك لەوانـەش کـە ئەهـلی عیلمـن، وشـەی حیجاب بـۆ پۆشـاکی ئافـرەت بەکاردێنـن، بـەڵام لـە ڕاسـتییدا حیجـاب کـە لێـرەدا هاتـوەو لـە شـوێنی دیکـەی قوڕئانیـش دا هاتـوە، بـۆ وێنـە: لـە سـووڕەتی (الأعـراف)دا هاتـوە، بـە مانـای پەردەیـە.

(یُصَلُّونَ): (الصَّـلَاةُ: هِـيَ الدُّعَـاءُ وَالتَّبْرِيْـكُ وَالتَّمْجِيْـدُ)، (صَـلَاة) بریتیـە لـە پاڕانـەوەو، پێـز بـۆ داواکـردن و شـکۆمەند کـردن.

(لَعَنَهُمُ ٱللَّهُ): واتـە: خـوا نەفرینـی لێکـردوون، (اللَّعْـنُ: الطَّـرْدُ وَالإبْعَـادُ عَـلَى سَـبِيْلِ السَّـخَطِ)، (لَعْـن) بریتیـە لـە دەرکـردن و دوور خسـتنەوە، بەشـێوەی لـێ تووڕەبـوون.

(بُهْتَـٰنًا): (البُهْتَـانُ: الكَـذِبُ الَّـذِي يُبْهِـتُ سَـامِعَهُ لِفَظَاعَتِـه)، (بُهْتَـان) ئـەو درۆیەیـە کـە کەسـێك بیبیسـتێ، بیسـەرەکەی سەرسـام و سەراسـیمە دەکات، لەبـەر زۆر ناشـیرینیی و زۆر ناقۆڵایـی.

هۆی هاتنە خوارەوەی ئایەتەکان

١)- هۆی هاتنە خوارەوەی ئەو ئایەتەی کە خوا تێیدا دەفەرموێ: ﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تَدْخُلُواْ بُيُوتَ ٱلنَّبِيِّ إِلَّآ أَن يُؤْذَنَ لَكُمْ إِلَىٰ طَعَامٍ غَيْرَ نَـٰظِرِينَ إِنَىٰهُ وَلَـٰكِنْ إِذَا دُعِيتُمْ فَٱدْخُلُواْ فَإِذَا طَعِمْتُمْ فَٱنتَشِرُواْ وَلَا مُسْتَـْٔنِسِينَ لِحَدِيثٍ ۚ إِنَّ ذَٰلِكُمْ كَانَ يُؤْذِى ٱلنَّبِيَّ فَيَسْتَحْىِۦ مِنكُمْ ۖ وَٱللَّهُ لَا يَسْتَحْىِۦ مِنَ ٱلْحَقِّ ۚ وَإِذَا سَأَلْتُمُوهُنَّ مَتَـٰعًا فَسْـَٔلُوهُنَّ مِن وَرَآءِ حِجَابٍ ۚ ذَٰلِكُمْ أَطْهَرُ لِقُلُوبِكُمْ وَقُلُوبِهِنَّ ۚ وَمَا كَانَ لَكُمْ أَن تُؤْذُواْ رَسُولَ ٱللَّهِ وَلَآ أَن تَنكِحُوٓاْ أَزْوَٰجَهُۥ مِنۢ بَعْدِهِۦٓ أَبَدًا ۚ إِنَّ ذَٰلِكُمْ كَانَ عِندَ ٱللَّهِ عَظِيمًا ﴿٥٣﴾ ﴾.

لەوبارەوە دوو گێڕدراوە دێنین:

أ- {**عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ ﷛، قَالَ: لَمَّا تَزَوَّجَ رَسُولُ اللهِ ﷺ زَيْنَبَ بِنْتَ جَحْشٍ، دَعَا القَوْمَ فَطَعِمُوا، ثُمَّ جَلَسُوا يَتَحَدَّثُونَ، وَإِذَا هُوَ كَأَنَّهُ يَتَهَيَّأُ لِلْقِيَامِ، فَلَمْ يَقُومُوا، فَلَمَّا رَأَى ذَلِكَ قَامَ، فَلَمَّا قَامَ، قَامَ مَنْ قَامَ، وَقَعَدَ ثَلاَثَةُ نَفَرٍ، فَجَاءَ النَّبِيُّ ﷺ لِيَدْخُلَ، فَإِذَا القَوْمُ جُلُوسٌ، ثُمَّ إِنَّهُمْ قَامُوا، فَانْطَلَقْتُ، فَجِئْتُ فَأَخْبَرْتُ النَّبِيَّ ﷺ أَنَّهُمْ قَدِ انْطَلَقُوا، فَجَاءَ حَتَّى دَخَلَ، فَذَهَبْتُ أَدْخُلُ، فَأُلْقِيَ الحِجَابُ بَيْنِي وَبَيْنَهُ، فَأَنْزَلَ اللهُ: ﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تَدْخُلُواْ بُيُوتَ ٱلنَّبِيِّ ﴾، الآيَةَ**} (**أخرجه البخاري: ٤٧٩١، ومسلم: ١٤٢٨، وغيرهما**).

واتە: ئەنەسی کوڕی مالیك ﷛ [کە خزمەتکاری پێغەمبەر بوو ﷺ] دەڵێ: کاتێك پێغەمبەری خوا ﷺ زەینەبی کچی جەحشی هێنا، (کچە پووری خۆی، دوای ئەوەی لە زەیدی کوڕی حاریسەی کوڕی شەراحیل جیابۆوە)، خەڵکەکەی بانگ کرد، نانیان خوارد، دوایی دانیشتن قسەیان دەکردن، پێغەمبەریش ﷺ هەڵسا کە بڕوا، بە حیساب ئەوانیش هەڵسن، بەڵام ئەوان هەڵنەستان، (وەك چۆن جاری وا هەیە خانە خوێ ڕادەسێ هەڵسێ، بۆ ئەوەی میوانەکانیش تێبگەن و ئەوانیش هەڵسن)، بەڵام هەر هەڵنەستان، کاتێ ئەوەی بینی ئەو هەڵسا، بەڵام دوای

ئـەوەی هەڵسـا، هەندێکیـان لەوانـە کـە دانیشـتبوون، هەڵسـان، بـەڵام سـێ نەفـەر دانیشـتن و مانـەوە، دوایـی پێغەمبـەر ﷺ هـات، (لـە ڕیوایـەتی دیکـەدا هاتـوە کـە چـووە بـۆ لای هاوسـەرەکانی دیکـەی، بـۆ ژوورەکانیـان و سـڵاوی لێکـردوون)، دوایـی هـات بـۆ ئـەوەی بچێتـە ژوور، بـەڵام تەماشـای کـرد ئـەو خەڵکـە هـەر دانیشـتبوو، (ئـەو سـێ کەسـە)، دوایـی (کـە هەسـتیان بـە هەڵەکـەی خۆیـان کـرد)، ئەوانیـش هەڵسـان، ئەنـەس دەڵـێ: منیـش ڕۆیشـتم هەواڵـم دا بـە پێغەمبـەر ﷺ کـە ئەوانـە ڕۆیشـتوون، ئەویـش هاتـە ژوور، منیـش ویسـتم بچمـە ژوور، (هـەر ئـەو ژوورەی کـە خـۆی و هاوسـەری [زەینـەبی کچـی جەحـشی لێبـوون، کـە دیـارە هـەر ئـەو شـەوو ڕۆژە بـووە، گوازراوەتـەوە]، بـەڵام پـەردە خرایـە نێـوان مـن و پێغەمبـەرەوە ﷺ.

واتـە: خـوا ئـەو ئایەتـەی نـاردە خـوار، کـە لەمـەودوا لـە پشـت پـەردەوە، قسـە لەگـەڵ هاوسـەرانی بەڕێـزی پێغەمبـەردا ﷺ بکـەن.

لـە ڕیوایـەتی دیکـەدا هاتـوە، کـە ئـەو سـێ کەسـە هـەر دانیشـتوون و بـە قسـان خافڵاون، زەینەبیـش خـوا لێـی ڕازی بـێ کـە بووکـەو گوازراوەتـەوە، پشـتی لـەوان کردبـوو، ڕووی لـە دیوارەکـە کردبـوو، پێغەمبەریـش ﷺ دیـارە دوو سـێ جـار هاتۆتـەوەو، چۆتـەوە دەرێ، تاکـو ئـەوان فیکریـان پـێ بشـکێ و هەڵسـن، بـەڵام دیـارە لـەو جـۆرە کەسـانە بـوون، کـە بـە ئاسـانیی حاڵیـی نابـن! هەتـا خـوا ﷻ لـە سـەرووی حـەوت ئاسـمانانەوە، ئامۆژگاریـی ئـەوان و، جگـە لـە ئەوانیـشی کـردوە.

ب- {**عَن أَنَسَ قَالَ: قَالَ عُمَرُ بن الخَطَّاب رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا: يَا رَسُولَ اللهِ ﷺ! إِنَّ نِسَاءَكَ يَدْخُلُ عَلَيْهِنَّ الْبَرُّ وَالْفَاجِرُ، فَلَوْ أَمَرْتَهُنَّ أَنْ يَحْتَجِبْنَ، فَنَزَلَتْ آيَةُ الْحِجَاب**} (**أخرجه البخاري: ٤٩١٦، وبلفظ أخر عن مسلم: ١٤٢٨**).

واتــە: ئەنـەسی کـوڕی مالیـك دەڵـێ: عومـەری کـوڕی خەتتـاب (خـوا لێیـان ڕازی بـێ)، ڕۆژێـك گـوتی: ئـەی پێغەمبـەری خـوا ﷺ! ئافرەتەکانـت چـاك و خـراپ لێیـان وەژوور دەکـەوێ، ئەگـەر فەرمانـت کردبایـە (بـە دایـکانی بـڕواداران) پـەردە بگرنـەوە[1]، هەتـا خـوا ئایـەتی حیجـاب (واتـە: ئایـەتی پەردەگرتنـەوە)ی نـاردە خـوار.

---

(١) دیـارە پێغەمبـەر ﷺ هەنـدێ شـت کـە زانیبێتـی یاسـایەکی شـەرعییە، تاکـو خـوا فەرمانـی پـێ

ماناى گشتيى ئايەتەكان

خـوا ﷻ بـۆ جـاری چـوارەم لـەم سـووڕەتە موبارەکـەدا، ڕوو لـە بـڕواداران دەکات، بـڕواداران دەدوێنـێ، دەربـارەی چۆنیەتیـی هەڵسـوکەوتکردنی لێزانانـەو، بە سـەلیقانە، لەگـەڵ ماڵـی پێغەمبـەردا ﷺ، لەگـەڵ هاوسـەرانی بەڕێـزی پێغەمبـەردا ﷺ، ئەمـە تـەوەرە سـەرەکییەکەیەتی.

دواییـش خـوا ﷻ بـاسی ئـەوە دەکات، کـە ئایـا هاوسـەرانی بەڕێـزی پێغەمبـەر ﷺ لەگـەڵ مەحڕەمەکانیشـدا، هـەر مولزەمـن کـە پـەردە بگرنـەوە؟ دەیخاتـە ڕوو، کـە نەخێـر، هەروەهـا بـاسی ڕێـزو حورمـەت و پلـەو پایـەی بـەرزی پێغەمبـەر ﷺ دەکات، لـە لای خـوا ﷻ کـە صـەڵاتی بـۆ دەنێـرێ، هەروەهـا فریشـتەکانیشی، ئنجـا دوایـی ڕایدەگەیەنـێ کـە ئەوانـەی ئـازاری خـواو پێغەمبەرەکـەی دەدەن، خـوا نەفرینـی لێکـردوون، هەروەهـا ئەوانـەی ئـازاری بـڕواداران دەدەن بـە پیـاو ئافرەتـەوە، ئەوانـە گوناهێـکی گـەورە دەکـەن.

خــوا دەفەرمــوێ: ﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تَدْخُلُواْ بُيُوتَ ٱلنَّبِىِّ إِلَّآ أَن يُؤْذَنَ لَكُمْ إِلَىٰ طَعَامٍ غَيْرَ نَـٰظِرِينَ إِنَىٰهُ ﴾، ئـەی ئەوانـەی بڕواتـان هێنـاوە! مەچنـە ماڵـەکانی پێغەمبــەرەوە ﷺ، مەگــەر مۆڵــەت بدرێــن و بــەرەو خواردنێــك بانهێشــت بکرێــن، بــەڵام چاوەڕێــی پێگەیشــتنی مەکــەن، واتــە: نەچــن دابنیشــن تاکــو چێشــتەکە دەکوڵــێ، هەتــا خواردنەکــە ئامــادە دەبــێ، ﴿ وَلَـٰكِنْ إِذَا دُعِيتُمْ فَٱدْخُلُواْ ﴾، بــەڵام ئەگــەر بانگکــران واتــە: خواردنەکــە پێگەیــی و پێغەمبــەر ﷺ کەســێکی بەدواتانــدا نــارد، بچنــە ژوور، ﴿ فَإِذَا طَعِمْتُمْ فَٱنتَشِرُواْ ﴾، ئنجـا ئەگــەر خواردنەکەتـان خــوارد، بــڵاوەی لێبکــەن، ﴿ وَلَا مُسْتَـْٔنِسِينَ لِحَدِيثٍ ﴾، هەروەهــا پێکــەوە مەخافڵێــن،

نەکردبێ، نەیکـردوە، بـەڵام هەندێك شـتی دیکـە کـە زانیبێتـی لـە مـەودای عەقـڵ و هەڵـس و کەوتەکاندایـەو، عەقڵ زیاتـر دەوری تێـدا دەبینـێ، پێشـنیاری خەڵکـی وەرگرتـوە، چەنـد جارێك عومـەر ئـەو پێشـنیارەی بـۆ کـرد، بـەڵام وەری نەگـرت، تاکـو خـوا وەحیـی بـۆ نـارد.

هۆگری یەکدی بن، بەهۆی قسەکردنەوەو وابزانن بەس خۆتانن! ئەوە ماڵی پێغەمبەرە ﷺ، ئەویش قسەیەکی تایبەتیی دەبێ و هەڵس و کەوتێکی تایبەتیی دەبێ لەگەڵ ماڵ و خێزانی دا، پێکەوە هۆگرانە بە قسانەوە، مەخافڵێن، ﴿إِنَّ ذَٰلِكُمْ كَانَ يُؤْذِي النَّبِيَّ﴾، ئا ئەمەتان ئەو شێوە ڕەفتارەتان، پێغەمبەری خوا ﷺ ئازاردەدات، دڵی دەڕەنجێنێ و بێزاری دەکات، ﴿فَيَسْتَحْيِي مِنكُمْ﴾، ئەویش شەرمتان لێدەکات، واتە: شەرمتان لێدەکات پێتان بڵێ: من بێزاربووم و، شەرمتان لێدەکات کە ئاگادارتان بکاتەوە: هەڵسن، ﴿وَاللَّهُ لَا يَسْتَحْيِي﴾، بەڵام خوا لە هەق (لە گوتنی هەق) شەرم ناکات، خوا ﷻ خوایە، هەر هەقێك پێویست بێ، دەیفەرموێ، بەو شێوەیە کە بۆ خۆی چاکترو ڕاستتری دەزانێ، ﴿وَإِذَا سَأَلْتُمُوهُنَّ مَتَاعًا﴾، هەروەها هەر کاتێك هاوسەرانی پێغەمبەر ﷺ دایکانی بڕواداران پێویستییەکتان لێ داواکردن، کەل وپەلێك، حەواجێك، ﴿فَاسْأَلُوهُنَّ مِن وَرَاءِ حِجَابٍ﴾، لە پشت پەردەوە لێیان داوا بکەن، ﴿ذَٰلِكُمْ أَطْهَرُ لِقُلُوبِكُمْ وَقُلُوبِهِنَّ﴾، ئا ئەو ئاکارەتان، کە لە پشت پەردەوە هاوسەرانی بەڕێزی پێغەمبەر ﷺ بدوێنن، پاکترە بۆ دڵەکانی ئێوەو بۆ دڵەکانی ئەوانیش، ﴿وَمَا كَانَ لَكُمْ أَن تُؤْذُوا رَسُولَ اللَّهِ﴾، بۆشتان نیە هەرگیز پێغەمبەری خوا ﷺ ئازار بدەن، بە قسەیەك، بە ڕەفتارێك و ئاکارێك، ﴿وَلَا أَن تَنكِحُوا أَزْوَاجَهُ مِن بَعْدِهِ أَبَدًا﴾، هەروەها هەرگیزیش بۆتان نیە لە دوای پێغەمبەر ﷺ هاوسەرەکانی مارە بکەنەوە، ﴿إِنَّ ذَٰلِكُمْ كَانَ عِندَ اللَّهِ عَظِيمًا﴾، بە دڵنیایی ئا ئەوەتان لە لای خوا مەزنە، واتە: گوناهێکی مەزنە.

﴿إِن تُبْدُوا شَيْئًا أَوْ تُخْفُوهُ فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا﴾، ئەگەر شتێك ئاشکرا بکەن، یاخود پەنهانی بکەن، بەدڵنیایی خوا بە هەموو شتێك زانایە، خوا نێو دڵتان دەخوێنێتەوە، نیازو مەبەستتان دەخوێنێتەوە.

ئنجا باسی ئەوە دەکات کە ئایا هاوسەرانی بەڕێزی پێغەمبەر ﷺ، دەبێ هەر لە پشت پەردەوە، لەگەڵ مەحرەمەکانیشیان دا قسە بکەن؟

خـوا ﷻ ڕوونی دەکاتـەوە، کە نەخێـر، دەفەرمـوێ: ﴿ لَّا جُنَاحَ عَلَيْهِنَّ فِيٓ ءَابَآئِهِنَّ ﴾، گوناهیـان ناگاتـێ بـە نسـبەت مامەڵەیـان لەگـەڵ باوکانیانـدا، ﴿ وَلَآ أَبْنَآئِهِنَّ ﴾، هەروەهـا کوڕەکانیانـدا، ﴿ وَلَآ إِخْوَٰنِهِنَّ ﴾، هەروەهـا برایەکانیانـدا، ﴿ وَلَآ أَبْنَآءِ إِخْوَٰنِهِنَّ ﴾، هەروەهـا کـوڕانی برایەکانیانـدا، ﴿ وَلَآ أَبْنَآءِ أَخَوَٰتِهِنَّ ﴾، هەروەهـا کوڕانی خوشـکەکانیاندا، ﴿ وَلَا نِسَآئِهِنَّ ﴾، هەروەهـا ئافرەتانیان، ئافرەتـانی بڕواداردا، ﴿ وَلَا مَا مَلَكَتْ أَيْمَٰنُهُنَّ ﴾، هەروەهـا ئەوانـەی کـە بەدەسـتیانەوەن، بەردەسـتیانن، واتـە: کۆیلـەو کەنیزەکەکانیانـدا، هەرچەنـدە هەندێکیـان گوتوویانـە: تەنیـا کەنیزەکەکانیان، ئەگەرنـا کۆیلەکانیـان دەبـێ هـەر لـە پشـت پـەردەوە مامەڵەیـان لەگەڵـدا بکـەن، ﴿ وَٱتَّقِينَ ٱللَّهَ ﴾، ئـەی هاوسـەرانی بەڕێـزی پێغەمبـەر! ﷺ پارێزیـش لـە خـوا بکـەن، ﴿ إِنَّ ٱللَّهَ كَانَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدًا ﴾، بـە دڵنیایـی خـوا ئـاگاداری هەمـوو شـتێکە، چاودێـرە بەسـەر هەمـوو شـتێکەوە.

هەندێـك لـە زانایـان گوتوویانـە: کـە دەفەرمـوێ: ﴿ لَّا جُنَاحَ عَلَيْهِنَّ فِيٓ ءَابَآئِهِنَّ وَلَآ أَبْنَآئِهِنَّ وَلَآ إِخْوَٰنِهِنَّ وَلَآ أَبْنَآءِ إِخْوَٰنِهِنَّ وَلَآ أَبْنَآءِ أَخَوَٰتِهِنَّ وَلَا نِسَآئِهِنَّ وَلَا مَا مَلَكَتْ أَيْمَٰنُهُنَّ ۗ وَٱتَّقِينَ ٱللَّهَ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ كَانَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدًا ﴾، مەبەسـت پـەردە گرتنـەوە نیـە، بەڵکـو مەبەسـت مەسـەلەی خـۆ داپۆشـینە، بـە نسـبەت ئەوانـەوە کـە مەحرەمـن، ئەگـەر خۆشـیان دانەپۆشـن واتـە: سەرپۆشـیش دابنێـن، قەیـدێ نـاکات، بـەڵام مـادام بـاس بـاسی پەردەگرتنەوەیـەوە، دیـارە مەبەسـت پێـی ئەوەیـە، ئەگەرنـا بـە تەئکیـد ئافـرەت بـە نسـبەت بـاب و کـوڕو بـراو بـرازاو خوشـکەزاو...هتدەوە، کـە مەحرەمـن، لەسـەری پێویسـت نیـە، وەك چـۆن لـە خەڵـکی دیکـە خـۆی دادەپۆشـێ، لـەوان خـۆی داپۆشـێ، بـەڵام لێـرەدا سـیاقەکە ئـەوە دەگەیەنـێ کـە مەبەسـت پێـی پەردەگرتنەوەیـەو، پەردەگرتنـەوە لەگـەڵ مەحرەمانـدا، لەسـەر هاوسـەرانی بەڕێـزی پێغەمبـەر ﷺ پێویسـت نیـە.

ئنجـا خـوا ﷻ بـۆ ئـەوەی بـڕواداران، بـە پیـاوو ئافرەتـەوە بزانـن، کـە پێگـەو پلـەو پایـەی پێغەمبـەری خـوا ﷺ لـە لای خـوا، چەنـدە بـەرزو ناوازەیـە، دەفەرمـوێ:

﴿ إِنَّ ٱللَّهَ وَمَلَٰٓئِكَتَهُۥ يُصَلُّونَ عَلَى ٱلنَّبِيِّ ﴾، بە دڵنیایی خواو فریشتەکانی صەڵات لە سەر پێغەمبەر دەدەن ﷺ، صەڵاتی خوا واتە: خوا پلەی پێغەمبەر ﷺ بەرز دەکاتەوەو بەزەیی پێیدادێ، پاکی دەکاو چاکی دەکات، صەڵاتی فریشتەکانیش ئەوەیە کە ئەوەی خوا بۆ پێغەمبەر ﷺ دەیکات، لە پلە بەرزکردنەوەو بەزەیی و چاك و پاککردن، ئا ئەوەی لە خوا بۆ داوا بکەن، ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ صَلُّواْ عَلَيْهِ وَسَلِّمُواْ تَسْلِيمًا ﴾، ئەی ئەوانەی بڕواتان هێناوە! ئێوەش صەڵاتی لێبدەن، با تەواوییش سەلامی لێبکەن، صەڵات لە سەر پێغەمبەر ﷺ واتە: داوای بەزەیی خوا و، پلە بەرزکردنەوە و، پاکیی و چاکیی خوا، بۆ پێغەمبەر ﷺ بکەن، دیسان سەلامی بۆ بنێرن واتە: داوای سەلامەتیی و سەربەرزیی و هێمن و ئاساییشی بۆ بکەن، یاخود سڵاو ڕێزو حورمەتی بۆ پێشانبدەن.

ئنجا باسی ئەوانە دەکات کە ئازاری خواو پێغەمبەرەکەیان ﷺ داوە: ﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ يُؤْذُونَ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥ ﴾، بە دڵنیایی ئەوانەی ئازاری خواو پێغەمبەرەکەی ﷺ دەدەن، ﴿ لَعَنَهُمُ ٱللَّهُ فِى ٱلدُّنْيَا وَٱلْءَاخِرَةِ ﴾، خوا لە دنیاو لە مەنزڵگای کۆتایی دا، لە ڕۆژی دواییدا نەفرینیان لێدەکات، هەم لە دنیادا لە بەزەیی خۆی دووریان دەخاتەوە، هەم لە دواڕۆژدا، چونکە (لَعْن): (**هُوَ الطَّرْدُ وَالإِبْعَادُ عَلَى سَبِيْلِ السَّخَطْ**)، (لَعْن) بریتیە لە دەرکردن و دوورخستنەوە بە شێوەی لێ تووڕە بوون، ﴿ وَأَعَدَّ لَهُمْ عَذَابًا مُّهِينًا ﴾، سزایەکی ڕیسواکەریشی بۆ ئامادەکردوون، ئەوانەی ئازاری خواو پێغەمبەرەکەی ﷺ دەدەن.

دیارە ئازاری خوا، بەوە دەدرێ کە هاوبەشی بۆ دابنرێ، بێ ئەدەبیی بەرانبەر بکرێ، گومانی خراپی پێ ببردرێ، قسەی ناشایستەی بەرانبەر بکرێ.

ئازاری پێغەمبەریش ﷺ دیارە بە قسەی ناشایست، بە ڕەفتاری ناشایست و هەڵسوکەوت و، مامەڵەی نەگونجاو بێ سەلیقانە، دەبێ، یان بە قسەکردن لە بارەی خۆی، یان لە بارەی خێزانەکانی، یان لە بارەی هاوەڵەکانیەوە (خوا لێیان ڕازی بێ)... هتد، هەر شتێك دڵی پێغەمبەری ﷺ لێ خەمبارو ناڕەحەت بێ، هەمووی دەگرێتەوە.

هەمـوو ئەوانـەی ئـازاری خـواو پێغەمبەرەکـەی دەدەن، خوا ﷻ لە دنیـاو دوارۆژدا نەفرینیـان لێـدەکات، واتـە: لـە بەزەیـی خـۆی دووریـان دەخاتـەوەو، لـە دوارۆژیشـدا سـزایەکی ڕیسـواکەرو زەبوونکەریـان بـۆ دادەنـێ، چونکـە ئەوانـە بـێ ڕێزیـی بەرانبـەر بـە خـواو پێغەمبەرەکـەی دەکـەن، بـە حیسـاب دەیانـەوێ لـە پێگـەی بـەرزو بـێ وێنـەی خـوا دابەزێنـن، هەروەهـا دەیانـەوێ لـە پلـەو پایـەی نـاوازەی پێغەمبـەر ﷺ دابەزێنـن، خـواش بـە پێچەوانـەی مەبەسـتەکەی خۆیـان، سـزایان دەدات، کـە بریتیـە لـە ڕیسـواکردن و زەبوونکـردن و بچوککردنـەوە لـە دوارۆژدا، هەروەهـا لـە دنیاشـدا، دووریـان دەخاتـەوە لـە بەزەیـی خـۆی.

﴿ وَٱلَّذِينَ يُؤْذُونَ ٱلْمُؤْمِنِينَ وَٱلْمُؤْمِنَٰتِ بِغَيْرِ مَا ٱكْتَسَبُوا۟ ﴾، ئەوانـەش کـە ئـازاری پیـاوانی بـڕوادارو ئافرەتـانی بـڕوادار دەدەن بـە شـتێك کـە نەیانکـردوە، واتـە: شـتێکیان پاڵدەدەنـە لا، کـە نەیانکـردوە، یـان قسـەیەکیان پاڵدەدەنـە لا، کـە نەیانگوتـوە، یـان سـیفەتێکیان لـێ هەڵـدەدەن، کـە لێـی دوورن، ﴿ فَقَدِ ٱحْتَمَلُوا۟ بُهْتَٰنًا وَإِثْمًا مُّبِينًا ﴾، ئـەوە بـە دڵنیایـی بوختانێـکی مـەزن و، گوناهێـکی ئاشـکرایان هەڵگرتـوە.

﴿ بُهْتَٰنًا ﴾، بریتیـە لـە پاڵـدانی کارێـك، یـان سـیفەتێك، یـان قسـەیەك بـۆ لای کەسـێك، کـە شـتێکی ناشـیرین و خـراپ بـێ و، ئەویـش نەیکردبـێ.

دەربـارەی (غیبـة) پرسـیار کـراوە لـە پێغەمبـەری خـوا ﷺ ئـاوا وەڵامـی دەداتـەوە و پێناسـەی (بهتان)یشـی کـردوە: {قیـل: **يَـا رَسُـولَ اللهِ مَـا الْغِيبَـةُ؟ قَـالَ: «ذِكْرُكَ أَخَـاكَ بِمَـا يَكْـرَهُ»، قِيـلَ: أَفَرَأَيْـتَ إِنْ كَانَ فِي أَخِـي مَـا أَقُـولُ؟ قَـالَ: «إِنْ كَانَ فِيـهِ مَـا تَقُـولُ فَقَـدِ اغْتَبْتَـهُ، وَإِنْ لَـمْ يَكُـنْ فِيـهِ مَـا تَقُـولُ، فَقَـدْ بَهَتَّـهُ »**} (**أخرجـه أحمـد: ٨٩٧٣، ومسـلم: ٢٥٨٩، وأبـو داود: ٤٨٧٤**).

واتـە: گوتـرا: ئـەی پێغەمبـەری خـوا! غەیبـەت چییـە؟ فەرمـووی: ئەوەیـە بـە شـێوەیەك بـاسی برایەکـەت بکـەی کـە پێـی ناخـۆش بـێ (پاشـملە بـە خراپـە باسـکردن)، گوتـرا: ئـەدی ئەگـەر ئـەو برایـەی کـە بـاسی دەکـەم بـە خراپـە، ئـەو

سیفەتەی تێدابێ (ئایا هەر غەیبەتە)؟ فەرمووی: ئەگەر ئەو سیفەتە خراپەی (کە تۆ باسی دەکەی، کە ئەگەر پێی بگاتەوە پێی ناخۆش بێ، سیفەتەکەی) تێدابوو ئەوە غەیبەتە، بەڵام ئەگەر سیفەتەکەی تێدا نەبێ، ئەوە بوختانت پێ کردوە.

واتە: شتێکت بۆ هەڵبەستوە، کە ئەو سیفەتەی تێدانیە، کەواتە: بوهتان کە بە کوردیی دەڵێن: «بوختان» لە غەیبەت گەورەترە، بۆیەش خوا دەفەرموێ: ئەوانەی ئازاری پیاوانی بڕوادارو ئافرەتانی بڕوادار دەدەن، بە شتێك کە نەیانکردوە، ئەوە هەم بوختانێکیان هەڵگرتوەو، هەم گوناهێکی ڕوون و ئاشکراشیان بۆ خۆیان تۆمارکردوەو هەڵگرتوە.

بێگومان خوا ﷻ لەم ئایەتە موبارەکانەدا، کە تەوەری سەرەکییان چۆنیەتیی مامەڵەکردنی بڕوادارانە بە پیاوو ئافرەتەوە - بە تایبەت پیاوان - لەگەڵ هاوسەرانی بەڕێزی پێغەمبەردا ﷺ، بۆیە دەڵێین: بە تایبەت پیاوان، چونکە ئاشکرایە پیاوو ئافرەتانی بڕواداران کە کاتی خۆی هاوەڵان (خوا لێیان ڕازیبێ) بوون، هەر دەبێ ڕێزو حورمەت و ئەدەب و نەجابەت لە مامەڵە لەگەڵ پێغەمبەرو ﷺ ماڵ و خێزانیدا، بەکاربێنن، بەڵام سیاقەکە ئەوە دەخوازێ، کە بە تایبەت مەبەست پیاوانن، چونکە ئافرەتان بۆیان هەبووە بچنە ماڵەکانی پێغەمبەرەوەو، قسە لەگەڵ هاوسەرەکانیدا بکەن و لێیان وەژووربکەون، بەبێ ڕەچاوکردنی پەردە، هەڵبەتە دوای مۆڵەت وەرگرتن، بۆیان هەبووە بچنە لایان و دابنیشن، ئنجا ئافرەتانی پێغەمبەریش ﷺ هاوسەرە بەڕێزەکانی، مولزەم نەکراون بەوەی خۆیان لە ئافرەتان داپۆشن.

ئەوەتا کە خوا دەفەرموێ: ﴿لَّا جُنَاحَ عَلَيْهِنَّ فِيٓ ءَابَآئِهِنَّ وَلَآ أَبْنَآئِهِنَّ وَلَآ إِخْوَٰنِهِنَّ وَلَآ أَبْنَآءِ إِخْوَٰنِهِنَّ وَلَآ أَبْنَآءِ أَخَوَٰتِهِنَّ وَلَا نِسَآئِهِنَّ وَلَا مَا مَلَكَتْ أَيْمَٰنُهُنَّۗ وَٱتَّقِينَ ٱللَّهَۚ إِنَّ ٱللَّهَ كَانَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٖ شَهِيدًا﴾، (... **وَلاَ نِسَآئهن**) ئافرەتەکانیان، واتە: ئافرەتانی بڕوادار، هاوسەرانی بەڕێزی پێغەمبەر ﷺ پابەند نەکراون بەوەوە کە خۆیانیان لێ پشت پەردە بکەن، یان لەبەر ئەوان خۆیان دابپۆشن، چونکە

ئافرەتـان لـە یەکـدی مەحرەمـن و، بـۆ یەکـدی ڕەوایـە تەماشـای ئـەو ئەندامانـەی یەکـدی بکـەن، کـە نابـێ بـۆ پیـاوان دەربخرێـن.

ئـەم ئایەتانـە تـەوەرە سـەرەکییەکەیانە، بـەڵام لـە پەنـای ئـەو تـەوەرە سـەرەکییەی چۆنیەتیـی مامەڵەکـردن لەگـەڵ مـاڵ و خێـزانی پێغەمبـەردا ﷺ، خـوای پـەروەردگار بـاسی ئـەوەشی کـرد کـە پلـەو پایـەو پێگـەی پێغەمبـەری خـوا ﷺ لـە لای خـوا چەنـدە بـەرزە! کـە ئەمـەش دەبێتـە هانـدەری بـڕواداران، بـۆ ئـەوەی زیاتـر ڕەچـاوی ئـەدەب و ڕێـزو حوڕمـەت و نەجابـەت بکـەن، لەگـەڵ ماڵـی پێغەمبـەر ﷺ و، لەگـەڵ خـودی پێغەمبـەری خـوادا.

ئنجـا هـەر بـەو بۆنـەوەش خـوای پـەروەردگار بـاسی ئـەوە دەکات، کـە ئەوانـەی ئـازاری خـواو پێغەمبـەری خـوا ﷺ دەدەن، خـوا نەفرینیـان لێـدەکات و سـزایەکی ڕیسـواکەری بـۆ دانـاون، بـۆ ئـەوەی خۆیـان بپارێـزن لـە ئـازاردانی پێغەمبـەر ﷺ، ئنجا چ ڕاسـتەوخۆ، خـۆی، یاخـود قسـەکردن لـە بـارەی مـاڵ و خێزانییـەوە، بـە شـێوازێکی ناشایسـت و خـراپ.

هەروەهـا خـوا بـاسی ئـەوەش دەکات، کـە ئەوانـەی ئـازاری پیـاوانی بـڕوادارو ئافرەتـانی بـڕوادار دەدەن، بـەوە کـە شـتێکیان پاڵدەدەنـە لا، کـە نەیانکـردوە، ئەوانەش بـە هەڵگـری بوختـان و هەڵگـری گوناهێـکی ئاشـکرا لـە قەڵـەم دەدرێـن، چونکـە وەك چـۆن ئـازاردانی پێغەمبـەر و ﷺ هاوسـەرانی و مـاڵ و خێـزانی، گوناهـە، بـە هەمـان شـێوە، ئـازاردانی پیـاوانی بـڕوادراو ئافرەتـانی بڕوادارێـش، هـەر گوناهـە، واتـە: تـەوەرە سـەرەکییەکە، چۆنیەتیـی مامەڵەکردنـە لەگـەڵ مـاڵ و خێـزانی پێغەمبـەردا ﷺ، بـەڵام بـەو بۆنـەوە، ئـەو شـتانەی دیکـەش لـە پەراوێـزدا باسـکراون.

مەسەلە گرنگەکان

مەسەلەی یەکەم:

چەند ڕێنماییەك بۆ چۆنیەتیی مامەڵەکردنی مسوڵمانان، لەگەڵ ماڵ و خێزانەکانی پێغەمبەری خوادا ﷺ، لە بواری خواردن و خۆراك و دانیشتنی بەرو مەجلیس و، داواکردنی کەل وپەل و، حەواجێك لە دایکانی بڕواداران (خوا لێیان ڕازیبێ):

خوا دەفەرموێ: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تَدۡخُلُواْ بُيُوتَ ٱلنَّبِيِّ إِلَّآ أَن يُؤۡذَنَ لَكُمۡ إِلَىٰ طَعَامٍ غَيۡرَ نَٰظِرِينَ إِنَىٰهُ وَلَٰكِنۡ إِذَا دُعِيتُمۡ فَٱدۡخُلُواْ فَإِذَا طَعِمۡتُمۡ فَٱنتَشِرُواْ وَلَا مُسۡتَـٔۡنِسِينَ لِحَدِيثٍۚ إِنَّ ذَٰلِكُمۡ كَانَ يُؤۡذِي ٱلنَّبِيَّ فَيَسۡتَحۡيِۦ مِنكُمۡۖ وَٱللَّهُ لَا يَسۡتَحۡيِۦ مِنَ ٱلۡحَقِّۚ وَإِذَا سَأَلۡتُمُوهُنَّ مَتَٰعٗا فَسۡـَٔلُوهُنَّ مِن وَرَآءِ حِجَابٖۚ ذَٰلِكُمۡ أَطۡهَرُ لِقُلُوبِكُمۡ وَقُلُوبِهِنَّۚ وَمَا كَانَ لَكُمۡ أَن تُؤۡذُواْ رَسُولَ ٱللَّهِ وَلَآ أَن تَنكِحُوٓاْ أَزۡوَٰجَهُۥ مِنۢ بَعۡدِهِۦٓ أَبَدًاۚ إِنَّ ذَٰلِكُمۡ كَانَ عِندَ ٱللَّهِ عَظِيمًا ﴿٥٣﴾ إِن تُبۡدُواْ شَيۡـًٔا أَوۡ تُخۡفُوهُ فَإِنَّ ٱللَّهَ كَانَ بِكُلِّ شَيۡءٍ عَلِيمٗا ﴿٥٤﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم دوو ئایەتە، لە شازدە بڕگەدا:

١)- ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ﴾، ئەی ئەوانەی بڕوایان هێناوە! ئەمە جاری چوارەمە لەم سووڕەتە موبارەکەدا، کە خوا بە نازناوی ئیمان بانگی مسوڵمانان دەکات، جاری چوارەمە لە حەوت جاران.

لێرەدا قسەکەی عەبدوڵلای کوڕی عەبباس (خوا لە خۆی و بابی ڕازیبێ)، بە بیر خۆمان بێنینەوە کە دەڵێ: هەر جارێك کە خوا دەفەرموێ: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا

﴿ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ ﴾، ئـەی ئەوانـەی ئیمانیـان هێنـاوە! دەبـێ ئینسـانی مسـوڵمان گـوێ قـوڵاغ بێـت، بـاش سـەرنجبدات و گـوێ هەڵخـات، چونکـە خـوا هیـچ جارێـك بانگـی بـڕواداران نـاکات، مەگـەر یـان ئەرکێکیـان پـێ دەسـپێرێ جێبەجێـی بکـەن، کـە لـە بەرژەوەندیـی دنیـاو قیامەتیانـە، یـان قەدەغەیەکیـان پـێ دەڵـێ خۆیـانی لـێ دووربگـرن، کـە بـە زیـانی دنیـاو دوا ڕۆژیـان تـەواو دەبـێ.

٢)- ﴿ لَا تَدۡخُلُوا۟ بُیُوتَ ٱلنَّبِیِّ ﴾، (ئەی ئەوانـــەی بڕواتان هـــێناوە!) مەچنە ماڵــەکانی پێغەمبەرەوە ﷺ.

٣)- ﴿ إِلَّاۤ أَن یُؤۡذَنَ لَكُمۡ إِلَىٰ طَعَامٍ ﴾، مەگەر مۆڵەت بدرێن بۆ خواردنێك، واتە: بانگهێشت بکرێن بۆ خواردنی خۆراکێك، ﴿ یُؤۡذَنَ لَكُمۡ ﴾، مادام بەرکاری خواستوە بە (إلى) مانای (**تُدْعَوْن**)ەی خراوەتە نێو، ﴿ یُؤۡذَنَ لَكُمۡ ﴾، یانی: بانگ بکرێن (**تُدْعَوْنَ**)، مۆڵەت بدرێن بەرەو خواردنێك و بانگهێشت بکرێن، لە زمانی عەرەبییدا بنچینەیەك هەیە، پێی دەگوترێ: (**تضمین**) خستنە نێو، جاری وا هەیە کردارێك کە عادەت نیە بە پیتێك تەعەددا بکات بۆ بەرکار (**مفعول به**) کاتێك بەو پیتە بەرکار دەخوازێ، وێڕای مانا ئەسڵییەکەی، مانایەکی دیکەش دەگەیەنێ، لێرەش: ﴿ یُؤۡذَنَ لَكُمۡ ﴾، عادەت نیە بە پیتی (**إلى**) تێپەڕ بکات و، بەرکار بخوازێ، ئنجا کە لێرەدا بە (**إلى**) بەرکاری خواستوە، مانای بانگ دەکرێن (**تُدْعَوْن**)ی خراوەتە نێو، کەواتە: خوا دەفەرموێ: ئەی بڕوادارینە! مەچنە ماڵەکانی پێغەمبەرەوە ﷺ مەگەر مۆڵەت بدرێن و بانگهێشت بکرێن، بۆ بەهرەمەندبوون لە خواردن و خۆراکێك کە لە ماڵی ئەواندا ئامادەکراوە.

کـە دەفەرمـوێ: ﴿ بُیُوتَ ٱلنَّبِیِّ ﴾، ئـەم تەعبیـرە بەڵگەیـە لەسـەر ئـەوەی مـاڵ هـی پیـاوەو پاڵدەدرێتـە لای پیـاو، دەگوتـرێ: ماڵـی فلانکـەس، بـەڵام یەکێـك بـۆی هەیـە بڵـێ: ئـەدی بۆچـی لـە ئایەتـەکانی پێشـتردا، خـوا لـە کاتی دوانـدنی هاوسـەرەکانی پێغەمبـەردا ﷺ فەرمـووی: ﴿ وَقَرۡنَ فِی بُیُوتِكُنَّ ﴾، لـە ماڵـەکانی خۆتانـدا نیشـتەجێ بن، ئەی هاوسـەرانی بەڕێـزی پێغەمبـەر! ﷺ لـە وەڵام دا دەڵێیـن: ئەمـە وەك پاڵـدانی ماڵـە، بـۆ لای کەسـێك کە لـەو ماڵـەدا نیشـتەجێیە، نـەك خـاوەنی بـێ، توێـژەرەوان هەندێکیـان ئـاوا دەڵێـن.

بەڵام من پێموایە: دەگونجێ ماڵ پاڵبدرێتە لای پیاو، بەو ئیعتیبارە کە ئەو خاوەن و مشوورخۆریەتی و، دەبێ پەیدای بکات: ﴿أَسْكِنُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ سَكَنتُم مِّن وُجْدِكُمْ ۝٦﴾ الطلاق، ﴿وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ ۝٢٣٣﴾ البقرة، دابینکردنی خواردن و خۆراك و پۆشاك و جێگەو رێگە، لەسەر پیاوە، لەسەر بابە بۆ منداڵەکانی و، لەسەر مێردە بۆ ژنەکەی، بەڵام ئەوە مانای وانیە کە ژنیش بەشی بەو ماڵ و حاڵەوە نیە، بۆیە ماڵەکان پاڵدراونە لای هاوسەرانی پێغەمبەر ﷺ، لێرەش پاڵدراونە لای پێغەمبەری خوا ﷺ، وەك خاوەندارێتیی دیارە پیاو خاوەنە، بەڵام ئافرەتیش پشك و بەشی هەیە بەو ماڵ و حاڵەوە.

ئنجا ئایا هەر کاتێك مۆڵەتدران و بانگهێشت کران بۆ خواردنێك، دەبێ پێش وەخت بچن؟ نەخێر، خوا دەفەرموێ:

٤)- ﴿غَيْرَ نَاظِرِينَ إِنَاهُ﴾، چاوەڕێکەرانەی پێگەیشتنی، مەبن.

نابێ چاوەڕێی پێگەیشتنی بکەن، یانی: (**غَيْرَ مُنْتَظِرِيْنَ وَقْتَ نُضْجِهِ**)، واتە: چاوەڕێکەری کاتی پێگەیشتنی خواردنەکە مەبن، پێش وەخت بچن لەوێ دابنیشن، تاکو خواردنەکە سەعاتێکە دوو سەعاتە پێدەگات، کەواتە: وشەی (**إِنَاهُ: مَصْدَر أَنَى الشَّيءُ، أي: حَانَ**)، (**إِنَاهُ**) چاوگە، واتە: شتەکە پێگەیشت، یان وەختی هات، کاتی هات، هەندێکیان دەڵێن: (**إِنَاهُ**) واتە: کاتی پێگەیشتن و کوڵان و ئامادە کردنی ئەو خواردنە.

٥)- ﴿وَلَٰكِنْ إِذَا دُعِيتُمْ فَادْخُلُوا﴾، بەڵام ئەگەر بانگهێشتکران بچن، (**وَلَكِنْ: للإِسْتِدْرَاك**) (**لكن**) بەڵام، بۆ ڕوونکردنەوەی ئەوەیە کە وەك چۆن نابێ لە پێش وەختی پێگەیشتنی خواردنەکەدا مرۆڤ بچێ، واش باشە لە دوای بانگکرانەش دوانەکەوێت و لە کاتی خۆیدا بچێ، بۆ ئەوەی خواردنەکە سارد نەبێتەوە، یان ئەوانی دیکەی کە لەوێن، یان خاوەن ماڵ چاوەڕێ نەکات، بە داخەوە هەندێ کەس ئەو سەلیقەیەی نیە، جاری وا هەبووە کە بانگهێشتکراوە، خواردن دانراوەو وایانزانی لە کاتی خۆیدا دێ، دوایی ساربۆتەوە، یاخود بە پێویست زانراوە دووبارە گەرم بکرێتەوە، کە ئەوە بێ سەلیقەییە، بە پێی

ئەم ئایەتە موبارەکانە، وا باشە ئینسان نەپێش وەخت بچێ، بە تایبەتیی کە بزانێ ئەو ماڵە سەرقاڵی ئامادەکردنی خواردنەکەن، یاخود کاری دیکەیان هەیە، هەروەها لە کاتی پێگەیشتنی خواردنەکەش، دوانەکەوێ، واتە: بە وردیی لەو کاتەدا بچێ، کە خواردنەکە پێگەیشتوەو، لەو کاتەدا کە خاوەن ماڵ چاوەڕێ دەکات، وا باشە لە کاتی خۆیدا ئەو کەسەی بانگهێشتکراوە بۆ خواردن، بچێ.

٦)- ﴿فَإِذَا طَعِمْتُمْ فَٱنتَشِرُواْ﴾، ئنجا ئەگەر خواردنتان خوارد، بڵاوەی لێبکەن، **(فَإِذا طَعِمْتُم: أَكَلْتُم)**، (فَٱنتَشِرُواْ)، **(الإنْتِشَارُ: يُطْلَقُ عَلَى الخُرُوجِ مَجَازاً)**، **(إنتشار)**: بەکارهێنراوە بۆ چوونە دەر، واتە: بڵاوەی لێبکەن و بچنەدەر، ئەمەش ئەوە دەگەیەنێ کە مۆڵەتدران بۆ چوونە ژووری ماڵێك و، بانگهێشتکردن بۆ خواردنێك، تەنیا بۆ ئەو کاتەیە کە ئەو مرۆڤە بانگدەکرێ بۆ خواردن لەو ماڵەدا و پەیوەستە بەوێوە، بەڵام کە خواردنەکەی خوارد، کە ئەوی بۆ بانگکراوە، حاڵەتەکە دەگەڕێتەوە سەر ئەصڵی خۆی، کە ئەو خاوەن ماڵە پێویستە ئازاد بێ، لەگەڵ ماڵ و حاڵی خۆی داو، ئەو کەسانەی بانگهێشتکراون بۆ ئەو ئامانجە، کە بریتیە لە خواردن، یان خواردنەوەی شتێك، دوای جێبەجێکردنی ئەو کارەو، ئەنجامدرانی ئەو نانخواردنە، کە تەواو دەبێ، دۆخەکە دەچێتەوە بۆ حاڵەتی پێشێ، کە ئەصڵ ئەوەیە خاوەن ماڵەکان ئازادبن لە چوار چێوەی ماڵەکەی خۆیانداو، کەس سەغڵەتیان نەکات و تەنگیان پێ هەڵنەچنێ.

٧)- ﴿وَلَا مُسْتَـْٔنِسِينَ لِحَدِيثٍ﴾، هەروەها بە قسە کردنەوە هۆگری یەکدی مەبن، کە دەفەرموێ: ﴿غَيْرَ نَٰظِرِينَ إِنَىٰهُ﴾، واتە: چاوەڕێی کوڵان و پێگەیشتنی مەکەن، ﴿وَلَا مُسْتَـْٔنِسِينَ لِحَدِيثٍ﴾، (و)ی بادانەوە، ئەم ڕستەیە بادەداتەوەو دەیگێڕێتەوە، بۆ ئەوێ، واتە: نە چاوەڕێی پێگەیشتنی بکەن و، نە بەیەکدی هۆگرانەوە بە هۆی قسە کردنەوەش بمێننەوە، دوای نان خواردن، **(الإسْتِئْنَاس: طَلَبُ الأُنْسِ مَعَ الغَيْر)**، **(إستئناس)** داوای ئولفەت و هۆگرییە لەگەڵ هی دیکەدا.

﴿وَلَا مُسْتَـْٔنِسِينَ لِحَدِيثٍ﴾، (ل)ی سەر **(لِحَدِيْث)** **(لام العلة)**ەیە واتە: **(وَلَا مُسْتَأْنِسِيْنَ مِنْ أَجَلِ الحَدِيْث)**، واتە: هۆگری یەکدی مەبن، بە هۆی قسەکردنەوە، بە قسەکردن و چوونە نێو باس و خواسەوە، لە کاتێکدا خاوەن ماڵ ئەو

میوانانـەی بانگکـردوە بـۆ خـواردن، دوای ئـەوەی خـواردن خواردنەکـە تـەواو دەبـێ، نابـێ بـە قسـانەوە بخافڵێـن و ڕەزای خۆیـان گـران بکـەن و، سـێبەری خۆیـان قـورس بکـەن، لـە لای خـاوەن مـاڵ، بـەوە کـە ئازادییـان لـێ تەسـك بکەنـەوەو، تەنگیـان پـێ هەڵبچنـن.

٨)- ﴿إِنَّ ذَٰلِكُمْ كَانَ يُؤْذِى ٱلنَّبِىَّ﴾، ئا ئەوەتان ئازاری پێغەمبەر دەدات، ئەو ڕەفتارەتان کە پێش ئەوەی خواردنەکە پێ بگات، بچن چاوەڕێ بن و، دوای ئەوەی خواردیشتان بە قسانەوە بخافڵێن، هۆگرانە بە یەکدییەوە بە قسانەوە بخافڵێن، ئەوە ئازاری پێغەمبەر ﷺ دەدات.

٩)- ﴿فَيَسْتَحْىِۦ مِنكُمْ﴾، پێغەمبەریش ﷺ شەرمتان لێ دەکات، واتە: شەرمتان لێ دەکات کە پێتان بڵێ: بە مانەوەی ئێوە، یان بە خافڵانی ئێوە بە قسانەوە، سەغڵەتم، یان ماڵ و منداڵم سەغڵەتەو، ئاگادارتان بکاتەوە!

(**إبـن عاشـور**) ئـەم ڕسـتەیەی: ﴿فَيَسْتَحْىِۦ مِنكُمْ﴾، ئـاوا تەفسـیر کـردوە دەڵـێ: {**أَي: لَا تَحْـضُرُوا الْبُيُوتَ لِلطَّعَـامِ قَبْـلَ تَهْيِئَـةِ الطَّعَـامِ لِلتَّنَـاوُلِ، فَتَقْعُـدُوا تَنْتَظِـرُونَ نُضْجَـهُ**}[1].

واتـە: لـە ماڵـەکانی پێغەمبـەردا ﷺ پێـش ئامادەکـردنی خـۆراك مەچنـە مـاڵان و دامەنیشـن، چاوەڕێـی کـوڵان و پێگەیشـتنی بکـەن.

هەروەهـا کـە خواردنەکـەش دەخـورێ، پێویسـتە بـڵاوەی لێبکـرێ، بـۆ ئـەوەی میوانـەکان سـێبەری خۆیـان گـران نەکـەن، ئنجـا خـوا دەفەرمـوێ: ئـا ئـەو ڕەفتارەتـان، ئەگـەر بـەو شـێوەیە بکـەن -کـە خـوا دەفەرمـوێ وا مەکـەن- ئـەوە ئـازاری پێغەمبـەر ﷺ دەدات و، ئەویـش شـەرم دەکات لـەوەی پێتـان بڵـێ: مـن بەوە بێزارم و سـەغڵەتم.

کـە دەفەرمـوێ: ﴿يُؤْذِى ٱلنَّبِىَّ﴾، وشـەی، (**الأَذَى: كُلُّ مَـا يُسِـيءُ قَـوْلًا أَو فِعْـلًا**)، (**الأَذَى**) بریتیـە: لـە هـەر شـتێك کـە مـرۆڤ ناڕەحـەت بـکات بـە قسـە بـێ، یاخـود بـە

---

(١) التحرير والتنوير: ج٢٢، ص٨٢.

ڕەفتار بێ، کە دەفەرموێ: ﴿إِنَّ ذَٰلِكُمْ كَانَ يُؤْذِى ٱلنَّبِىَّ فَيَسْتَحْىِۦ مِنكُمْ﴾، ئەمە بۆ بەرپەرچدانەوەی ئەو هەست و خەیاڵەیە کە پێیان وابوو بێ، پێغەمبەر ﷺ ڕازییە بە مانەوەی ئەوان، بە بەڵگەی ئەوەی بێ دەنگە! نا، بێدەنگیی جاری وا هەیە لەبەر شەرمکردنەو، لەبەر زێدە ڕێزو نەجابەت و خانەدانییە ئەو مرۆڤە قسە ناکات، بەڵام مەرج نیە ڕازیبێ.

١٠)- ﴿وَٱللَّهُ لَا يَسْتَحْىِۦ مِنَ ٱلْحَقِّ﴾، خواش شەرم لە هەقێ ناکات، (**حق**) یانی: شتی ڕاست و چەسپاو، پێچەوانەی (**بَاطِل**)ە، واتە: شتی پووچ و بێ بنەما، کە دەفەرموێ: ﴿وَٱللَّهُ لَا يَسْتَحْىِۦ مِنَ ٱلْحَقِّ﴾، واتە: (**واللهُ لَا يَسْتَحْي مِنْ إِظْهَارِ الحَقِّ، وقَوْلُ الحَقِّ وبَيَان الحَقِّ**) واتە: خوا شەرم ناکا لەوەی هەقێ دەربخات، هەقێ ڕوون بکاتەوەو هەقێ بفەرموێ.

ئەم تەعبیری: ﴿وَٱللَّهُ لَا يَسْتَحْىِۦ مِنَ ٱلْحَقِّ﴾، هاوەڵان دوایی وەك تەعبیرێك بەکاریان هێناوە، وەك لە هەندێ فەرمایشتدا هاتوە، بۆ وێنە: {**جَاءَتْ أُمُّ سُلَيْمٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا، إِلَى رَسُولِ اللهِ ﷺ، فَقَالَتْ: إِنَّ اللهِ لا يَسْتَحِي مِنَ الْحَقِّ، هَلْ عَلَى الْمَرْأَةِ مِنْ غُسْلٍ إِذَا هِيَ احْتَلَمَتْ؟ قَالَ: نَعَمْ، إِذَا رَأَتِ الْمَاءَ**} (**أخرجه البخاري: ٥٧٧٠، ومسلم: ٧٣٧**).

واتە: ئوممو سولەیم (خوا لێی ڕازیبێ) هاتە لای پێغەمبەرو ﷺ گوتی: ئەی پێغەمبەری خوا! ﷺ خوا شەرم لە گوتنی هەقێ ناکات، ئایا ئافرەت غوسڵی لەسەر پێویستە، کاتێك ئحتیلامی بووو؟ پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: بەڵێ، ئەگەر ئاوی بینی، ئەگەر ئحتیلامی بوو و، ئاوی هاتبۆوەو پێویستە خۆی بشۆرێ.

ئنجا خوا ﷻ دێتە سەر باسێکی دیکەی پەیوەست بە چۆنیەتیی مامەڵەکردن لەگەڵ ماڵەکانی پێغەمبەردا ﷺ لە لایەن مسوڵمانانەوە، دەفەرموێ:

١١)- ﴿وَإِذَا سَأَلْتُمُوهُنَّ مَتَٰعًا فَسْـَٔلُوهُنَّ مِن وَرَآءِ حِجَابٍ﴾، هەروەها هەر کاتێك پێویستیی و حەواجێکتان لێ داواکردن (لە دایکانی بڕواداران، هاوسەرانی پێغەمبەر ﷺ)، لە پشت پەردەوە لێیان بخوازن، (**مَتَاع**) وشەیەکی گشتییە بۆ هەر شتێك کە لە قاپ و قاچاغ و کەل و پەل، هەروەها لە پێداویستییەکانی دین و ژین، داوا دەکرێ، بۆیە هەندێ لە زانایان

وایان لێكداوەتەوە، كە مەرج نیە هەر بۆ داواكردنی كەل و پەل و شمەكێك و پێویستییەكی ماڵ بێ، هی ژیان و گوزەرانی دنیا، بەڵكو بە پێی ئەو ڕایە ئەگەر پرسیارێكیشیان هەبێ، لە بارەی كاروبارێكی دینداریەوە، ئەویش هەر دەگرێتەوە، چونكە ئەویش (مَتَاع)ە، واتە: مایەی بەهرەمەندبوونی مرۆڤە لە ڕووی مەعنەوییەوە.

كە دەفەرموێ: ﴿وَإِذَا سَأَلْتُمُوهُنَّ مَتَٰعًا﴾، وشەی (هُنّ)، دەگەڕێتەوە بۆ لای هاوسەرانی پێغەمبەر ﷺ كە لە باسی (بُيُوتَ) دەفامرێتەوە، كە دەفەرموێ: ﴿لَا تَدْخُلُوا۟ بُيُوتَ ٱلنَّبِىِّ﴾، بۆچی؟ چونكە هاوسەرە بەڕێزەكانی پێغەمبەر ﷺ لەو ماڵانەدان، ئنجا بەڵێ تاكو ئێرە، بە ڕاشكاویی ناوی هاوسەرانی پێغەمبەر ﷺ نەهاتووە، بەڵام ڕاناوی (هُن) لە: ﴿وَإِذَا سَأَلْتُمُوهُنَّ مَتَٰعًا﴾، هەر دیارە كە پەیوەستە بە ماڵەكانی پێغەمبەرو ﷺ هاوسەرانی بەڕێزیەوە (خوا لێیان ڕازیبێ).

كە دەفەرموێ: ﴿فَسْـَٔلُوهُنَّ مِن وَرَآءِ حِجَابٍ﴾، لە پشت پەردەوە لێیان داوا بكەن، حیجاب واتە: پەردە، نێوان، (الحِجَاب: السَّتْرُ المُرْخَى عَلَى بَابِ البَيْتِ)، (حجاب) ئەو پەردەیە كە بە دەرگادا دراوەو، دەرگاش بكرێتەوە، تاكو پەردەكە لانەدەی، نێوماڵ دەرناكەوێ، یاخود جاری وایە كەسێك بەس ژوورێكی هەیەو، ژوورەكە دەكاتە دوو بەش و، پەردەیەكی بە نێودا ڕادەهێڵێ، ئەویش هەر دەگونجێ.

توێژەرەوانی قورئان و ڕوونكەرەوانی ماناكانی قورئان، دەڵێن: **(كَانَتِ السُتُور مُرْخَاة عَلَى أَبْوَاب بُيُوتِ النَّبِيّ الشَّارِعَةِ إِلى المَسْجِد)** واتە: عادەت وا بووە ماڵەكانی پێغەمبەر ﷺ كە دەرگایان بەسەر مزگەوتەوە بووە، پەردەیان پێدا دراوە، پێشێ هەر دەرگابوو، ئەگەر كرابایەوە، یەكسەر نێو ماڵەكە دەردەكەوت، هەر كەسێكی لێبایە، بەڵام دوایی پەردە دادرا بۆوە بەسەر دەرگاكانداو، لە پشت دەرگاكەوە ئەگەر دەرگاشت كردبایەوە، تاكو پەردەكە لانەدرابایە، دەرنەدەكەوت، یەكسەر ڕووی دەرگاكانیش بەسەر مزگەوتەوە بووە.

ئنجا ئایا دەرگای دیكەشیان هەبوون، یان هەر ئەو دەرگایانە بوون؟ وا پێدەچێ بەس ئەو دەرگایانە بووبن، كە بەسەر مزگەوتەوە بوون.

١٢)- ﴿ذَٰلِكُمْ أَطْهَرُ لِقُلُوبِكُمْ وَقُلُوبِهِنَّ﴾، ئا ئەوەتان (بەو شێوەیە مامەڵەکردنەتان کە لە پشت پەردەوە داوا لە هاوسەرانی بەڕێزی پێغەمبەر ﷺ بکەن، ئەگەر پرسیارێکتان بوو، ئەگەر کارێك، پێویستییەکتان بوو)، پاکترە بۆ دڵی ئێوەو، دڵی ئەوانیش.

١٣)- ﴿وَمَا كَانَ لَكُمْ أَن تُؤْذُوا رَسُولَ اللَّهِ﴾، هەرگیزیش بۆتان نیە پێغەمبەری خوا ﷺ ئازار بدەن و بێزارو ناڕەحەتی بکەن.

١٤)- ﴿وَلَا أَن تَنكِحُوا أَزْوَاجَهُ مِن بَعْدِهِ أَبَدًا﴾، هەروەها هەرگیزیش بۆتان نیە لە دوای خۆی هاوسەرەکانی مارە بکەنەوە، هاوسەرگیریی لەگەڵ هاوسەرانی دا بکەن، دوای ئەوەی ئەو کۆچیی دوایی دەکات.

١٥)- ﴿إِنَّ ذَٰلِكُمْ كَانَ عِندَ اللَّهِ عَظِيمًا﴾، بە دڵنیایی ئا ئەمەتان لە لای خوا، زۆر مەزنە، واتە: تاوانێکی زۆر مەزنە، کەسێك تەماعی وابێ، کە یەکێك لە هاوسەرانی بەڕێزی پێغەمبەر ﷺ دوای کۆچی دوایی خۆی، مارە بکاتەوە، حەڕامە.

١٦)- ﴿إِن تُبْدُوا شَيْئًا أَوْ تُخْفُوهُ فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا﴾، ئەگەر شتێك ئاشکرا بکەن یاخود پەنهانی بکەن، بە دڵنیایی خوا بە هەموو شتێك زانایە.

ئەمە تەعبیرێکی گشتییەو کۆکەرەوەیە، وەك هاندان لە لایەکەوەو لەلایەکی دیکەوەش، وەك هۆشداریی پێدان، هەروەها جۆرێك لە هەڕەشەشی گرتۆتە نێو خۆی، کە خوا قسەو کردەوە ئاشکراو، پەنهان و شێردراوەکانتان دەزانێ و، دەبیستێ و دەبینێ.

چــوار سەرنجی گرنگ

١)- خوا دەفەرمویٚ: ﴿ فَإِذَا طَعِمۡتُمۡ فَٱنتَشِرُواْ ﴾، هەر کاتێك خواردنتان خوارد (لە ماڵی پێغەمبەر ﷺ) بڵاوبن، واتە: بڵاوەی لێبکەن و بچنەدەر، ئەمە چەند شتێکی لێوەردەگیرێ:

أ- چوونە ژووری ماڵەکانی پێغەمبەر ﷺ هەروەها ماڵی هەر کەسێکی دیکە، قەدەغەیە، بەڵام ڕەوا کراوە لە حاڵەتی بانگهێشتکردندا بۆ خواردن، کەواتە: کاتێ خواردنەکە تەواو دەبێ، هۆکاری ڕەوا کردنەکە نامێنێ و، حاڵەتەکە دەگەڕێتەوە سەر دۆخە ئەصڵییەکەی خۆی کە بریتیە لە: قەدەغەبوون.

ب- هەروەها ئەم ڕستە قوڕئانییە بەڵگەی ئەوەشی تێدایە، کە بابای میوان ئەوەی دەیخوات، موڵکی خانەخوێیە دەیخوا، نەك موڵکی خۆی بێ، چونکە خوا ﷻ دەفەرمویٚ: ﴿ فَإِذَا طَعِمۡتُمۡ فَٱنتَشِرُواْ ﴾، (فَلَمْ يَجْعَل لَهُ أَكْثَرَ مِنَ الأَكْلِ)، هەرکاتێ خواردنتان خوارد بڵاوەی لێبکەن، واتە: زیاد لەوەی کە پێ دەخورێ، بەشی بەو خواردنەوە نیە.

هەڵبەتە ئەوە لە حاڵەتی ماڵاندایە، بەڵام کەسێك لە چێشتخانەیەك خواردن دەکڕێ و پارەی خۆی دەدات، ئەوەی کە لێی زیاد دەبێ، ئەگەر بیپێچێتەوە بۆ ئەوەی خەسار نەبێ، ئەوە نەك هەر ڕەوایە، بەڵکو شتێکی باشیشە، چونکە لە بەرانبەری دا پارە دراوەو هەقی خۆیەتی، بەڵام کەسێك لە ماڵی کەسێك خواردن دەخوات، هەر ئەوەندەی بەش پێوەیە کە دەیخوات، لە کوردەواریی خۆماندا دەڵێین: (میوان ڕزقی خۆی لەگەڵ خۆی دێنێ)، بەڵام ئەو قسەیە بە ڕەهایی ڕاست نیە، خانە خوێ بە هێزی شانی خواردنەکەی ساز کردوە، مەعقووڵ نیە بابای میوان لێی بکاتە بێ منەتیی و بڵێ: ڕزقی خۆمەو لەگەڵ خۆمدا هێناومە! ئەوە هەر شتێکی عورفییە، ئەگەرنا لە ڕاستییدا بابای میوان کە ماڵی خانە خوێیەکە دەخوات، موڵکی ئەوە دەیخوات، بەڵام بە بانگهێشتی ئەو و بە مۆڵەتی ئەو، بۆی هەیە بایی ئەوەندەی بۆی دەخورێ، بیخوات.

ج- هەر کۆبوونەوەیەك، سەردانێك بۆ هەر مەبەستێك بێ، پێویستە دوای هێنانەدی ئامانجەکە کۆتایی پێبێ، لێرەدا دەفەرمویٚ: ﴿فَإِذَا طَعِمْتُمْ فَانتَشِرُوا﴾، ئەگەر خواردنەکەتان خوارد، بڵاوەی لێبکەن، کەواتە: هەر کۆبوونەوەیەکی دیکەش، کاتێ کۆبونەوە دەکرێ بۆ چایی خواردنەوەیەك، بۆ میوە خواردنێك، سەردانی نەخۆشییێك، هەر کۆبونەوەیەك، دوای ئەوە کارەکەی تەواو دەبێ، وا باشە بڵاوەی لێبکرێ.

٢)- کە خوا دەفەرموێ: ﴿ذَٰلِكُمْ أَطْهَرُ لِقُلُوبِكُمْ وَقُلُوبِهِنَّ﴾، ئا ئەوەتان کە لە پشت پەردەوە، داوای شتێك لە هاوسەرانی بەرێزی پێغەمبەر بکەن، پاکترە بۆ دڵی ئێوەو دڵی ئەوانیش.

ئەمەش چەند شتێکی لێوەردەگیرێ:

أ- خوای پەنهانزان هەقی ڕووت و ڕەهای لە لایەو، خاتری کەس ناگرێ، لە گوتنی هەقدا، خوا بە ڕوون و ئاشکرایی دەفەرموێ: ئەوە باشترە بۆ دڵی ئێوەش و، دڵی ئەوانیش، بۆ ئەوەی خەتەرەیەکی خراپتان لە دڵدا پەیدانەبێ، ئێوە بەرانبەر بە ئەوان، یاخود ئەوان بەرانبەر بە ئێوە، ئەوە ئەگەر ئێمە بین، هەرگیز شتی وا ناڵێین، بەڵام خوا ﷻ: ﴿وَقُلِ الْحَقُّ مِن رَّبِّكُمْ ۝٢٩﴾الكهف، بڵێ هەقی ڕەها لە لای پەروەردگارتانەوەیە، خوا شەرم لە کەس ناکات.

ب- هەرچۆنێك بێ مرۆڤەکان، وەهم و خەیاڵی گوناهیان هەر هەیە، مادام خوا بەرانبەر بە هاوەڵان (خوا لێیان ڕازیبێ)و دایکانی بڕواداران (خوا لێیان ڕازیبێ) ئەو تەعبیرە بەکاردێنێ، کەواتە: مرۆڤ نابێتە فریشتەو هەرچۆن بێ، وەهم و خەیاڵی گوناهی هەر هەیەو، دەبێ خۆی بپارێزێ.

ج- نەبینرانی مرۆڤ، هۆکاری ئەوەیە کە زیاتر وێنای مەعنەویی بکرێ، نەك ماددیی، دایکانی بڕوادارانیش بەو شێوازە، پێگەو ڕێزی مەعنەویی شایستەیان زیاد دەکات، هەر ئەوەش هۆکاری ئەوەیە کە زۆر جاران دەستەڵاتداران کەم خۆیان پێشانی خەڵك دەدەن، بۆ ئەوەی خەڵك وێنەیەکی هێمایی و مەعنەویی، خەیاڵییان لە بەرانبەریان دا بۆ پەیدا بێ!

کەواتــە: ئــەوە حیکمــەتی ئەوەیــە کــە خــوا ﷻ دوای ئــەوەی مســوڵمانان زۆر بــوون، خەڵکێـکی زۆر هاتۆتــە نێـو ئیسـلامەوە، ئـەو پەروەردەیـەی پێشـێ نەکـراون، ئـەو پـەروەردە ڕووحیـی مەعنەویـی و ئاکارییـەی پێشـێ، خەڵکێـکی زۆر تـازە هاتـوە مســوڵمان بــووە، ڕەنگــە هــە بووبــێ هــەر مســوڵمانیش نەبووبــێ و بــە ڕواڵــەت خـۆی بـە مسـوڵمان پێشـاندابێ، ئنجـا ناکـرێ ئەوانـە هەموویـان هاوسـەرانی بەڕێـزی پێغەمبـەر ببینـن، کـە ژیانێـکی سـادەو، بـەرگ و پۆشـاکێکی سـادەو، حاڵێـکی سـادەیان هەبـووە، بۆیـە خـوا ﷻ لـەو قۆناغـەدا کـە کۆتایـی سـاڵی شەشـەمی کۆچییـە، کـە وردە وردە کۆمەڵـگای ئیسـلامیی فراوانـتر بـووە، خەڵـکی زۆر هاتۆتـە نێـو ئیسـلامەوە، ئـەم یاسـایەی دانـاوە کـە هاوسـەرانی بەڕێـزی پێغەمبـەر ﷺ پێویسـتە هەمـوو کـەس لێیـان وەژوور نەکـەوێ و، ڕووبـەڕوو قسـەیان لەگەڵـدا نـەکات، تاکـو ڕێـزو حورمـەت و هەیبەتیـان پارێزراوبـێ.

٣)- قسەیەکی عائیشە لە بارەی ڕەزاگرانانەوە: {**قَالَتْ: عائِشَةَ رَضِيَ اللهُ تَعَالَى عَنْهُا: حَسْبُكَ فِي الثُّقَلاءِ أَنَّ اللَّهَ تَعَالَى لَمْ يَحْتَمِلْهِم**}[1].

واتــە: دایکــمان عائیشــە (خــوا لێــی ڕازیبــێ) دەڵــێ: ئەوەنــدەت بەســە بــۆ ڕەزاگرانــان، بــۆ سـێبەر قورسـان، [ئەوانـەی خەڵـکی جـاڕس دەکـەن، خەڵـکی بێـزار دەکـەن، بـە هـۆی زۆر مانـەوە، یـان بـە هـۆی زۆر هاموشـۆکردنیانەوە]، کـە تەنانـەت خـوای بـەرز تەحەممـولی نەکـردوون، خـوای بـەرز لێیـان بـێ دەنـگ نەبـووە.

کەواتــە: دەبــێ بزانــرێ کــە مانــەوە لــە ماڵــی خەڵــك دا، بەبــێ پێویســتیی و، بێزارکـردن و سـەغڵەت کردنیـان، شـتێکی خراپـە، ئنجـا ئـەوەش پلـە پلەیـە، دەگونجـێ ناپەسـندبێ، دەشـگونجێ حـەڕام بـێ، کاتێـك کـە ببێتـە هـۆی ئـەوەی ئـەو خانـە خوێیـە زۆر ئـازار بـدرێ و بێـزار بکـرێ و سـەغڵەت بکـرێ، ئـازاردانی مسـوڵمانانیش حەڕامــەو قەدەغەیــە، کەواتــە: ئــەو مرۆڤــە کارێــکی قەدەغــەی ئەنجامــداوە.

---

(١) إعراب القرآن الكريم: ج٨، ص ٤٢. تأليف: محي الدين الدرويش.

٤)- ڕستەی: ﴿فَسۡـَٔلُوهُنَّ مِن وَرَآءِ حِجَابٖ﴾، لە پشت پەردەوە داوایان لێبکەن، دوو ڕاستییان دەگەیەنێ:

أ)- ئەوە دەگەیەنێ کە دروستە دایکانی بڕواداران لە پشت پەردەوە پرسیاریان لێبکرێ و داوایان لێبکرێ، بۆ هەر پێویستییەك کە دێتە پێش، یاخود پرسیارێك کە لێیان دەکرێ، ئەوان زانیاریی و وەڵامەکەیان لە لایە.

ب)- هەروەها لەم ڕستەیە وەردەگیرێ کە شایەدیی دانی بابای کوێر دروستە، هەروەها بابای کوێر کە هاوسەرێکی هەیە، بەڵام بەهۆی دەنگیەوە دەیناسێتەوەو بە هۆی قسەکردنیەوە دەیناسێ، بۆی ڕەوایە کە لەگەڵیدا جووت بێ، لەبەر ئەوەی بە هۆی دەنگەوە دەیزانێ و دەیناسێ، ئەگەرنا نایبینێ.

مەسەلەی دووەم:

خستنەڕووی ئەو ڕاستییە کە دایکانی بڕواداران (خوا لێیان ڕازییێ)، بۆیان هەیە، بەشێوەی ئاسایی لەگەڵ مەحرەمەکانیاندا تێکەڵ بن و هەڵس و کەوت بکەن، باب و کوڕو، براو برازاو، خوشکەزاو ئافرەتان و بەردەستەکانیان، ئەمە بۆ لابردنی سەغڵەتییە لەسەر هاوسەرانی پێغەمبەر ﷺ لە لایەکەوەو، لەسەر مەحرەمەکانیشیان کە ناگونجێ باب و کوڕو برازاو خوشکەزا، ئەوانە نەتوانن هاوسەرانی بەڕێزی پێغەمبەر ﷺ ببینن، یاخود ئەوان بیانبینن، کە ئەو کاتە جۆرێك دەبێ لە پچڕانی پەیوەندیی خزمایەتیی:

خوا دەفەرموێ: ﴿لَّا جُنَاحَ عَلَيۡهِنَّ فِيٓ ءَابَآئِهِنَّ وَلَآ أَبۡنَآئِهِنَّ وَلَآ إِخۡوَٰنِهِنَّ وَلَآ أَبۡنَآءِ إِخۡوَٰنِهِنَّ وَلَآ أَبۡنَآءِ أَخَوَٰتِهِنَّ وَلَا نِسَآئِهِنَّ وَلَا مَا مَلَكَتۡ أَيۡمَٰنُهُنَّۗ وَٱتَّقِينَ ٱللَّهَۚ إِنَّ ٱللَّهَ كَانَ عَلَىٰ كُلِّ شَيۡءٖ شَهِيدًا ٥٥﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە دە بڕگەدا:

١)- ﴿لَّا جُنَاحَ عَلَيۡهِنَّ﴾، گوناهیان ناگاتێ و سەغڵەتییان ناچێتە سەر، بە تەئکید مەبەست هاوسەرانی بەڕێزی پێغەمبەرە ﷺ.

(الطبري) دەڵێ: {لَا حَرَجَ عَلَى أَزْوَاجِ رَسُولِ اللهِ: (فِيٓ ءَابَآئِهِنَّ وَلَآ أَبۡنَآئِهِنَّ وَلَآ إِخۡوَٰنِهِنَّ وَلَآ أَبۡنَآءِ إِخۡوَٰنِهِنَّ وَلَآ أَبۡنَآءِ أَخَوَٰتِهِنَّ وَلَا نِسَآئِهِنَّ وَلَا مَا مَلَكَتۡ أَيۡمَٰنُهُنَّ)، وَلَا إِثْمَاً، فِي وَضْعِ جَلَابِيبِهِن، وَتَرْكِ الإحْتِجَابِ عَنْهُمْ}[1].

واتە: هاوسەرانی پێغەمبەری خوا ﷺ گوناهیان ناگاتێ بە نسبەت بابەکانیان، کوڕەکانیان، برایەکانیان، کوڕانی برایان، کوڕانی خوشکەکانیان، بە نسبەت ئافرەتەکانیان و، بەردەستەکانیانەوە، (کۆیلەو کەنیزەکەکانیان)، لەوەدا کە جیلبابەکانیان دابنێن، هەروەها کە پەردە نەگرنەوە لە بەرانبەریان دا بۆ قسە لەگەڵدا کردنیان.

---

(١) جامع البيان برقم :٢٨٦٥١، ٢٨٦٥٢.

خوای پەروەردگار حەوت جۆرە کەس باس دەکات کە ئەوانە یان مەحرەمن، یاخود حوکمی مەحرەمیان هەیە بۆ هاوسەرانی بەڕێزی پێغەمبەر ﷺ بە نسبەت پێویست نەبوونی پەردەگرتنەوە، یاخود لە پشت پەردەوە قسە لەگەڵ کردنیان، هەروەها بە نسبەت ئەوەوە کە خۆیانیان لێ دانەپۆشن، بەو خۆ لێ داپۆشینەی کە لە خەڵکی نامەحرەم، دادەپۆشن، ئنجا جیلبابە سەرپۆشە، هەرچی هەیە.

کەواتە: حەوت جۆرە کەس بۆ هاوسەرانی بەڕێزی پێغەمبەری خوا (خوا لێیان ڕازی بێ)، هەڵاوێرراون لەوە کە پێویست بێ لە ئاستیان دا پەردە پۆش بن و لە پشت پەردەوە نەبێ نەیاندوێنن.

٢)- ﴿ فِيٓ ءَابَآئِهِنَّ ﴾، لە ئاست بابەکانیاندا، بۆچی دەفەرموێ بابەکانیان؟ چونکە هەر کامێکیان بابێکی هەبووە، دەشگونجێ (ءَابَآئِهِنَّ)، بابیان و باپیریان و بابی باپیریان و تاکو سەرێ، مەبەست بێ.

٣)- ﴿ وَلَآ أَبۡنَآئِهِنَّ ﴾، هەروەها لە ئاست کوڕەکانیاندا، ئنجا کوڕی کوڕو، هەروەها کوڕەزای کوڕ و...هتد، هەموویان دەگرێتەوە.

٤)- ﴿ وَلَآ إِخۡوَٰنِهِنَّ ﴾، دیسان لە ئاست برایەکانیاندا.

٥)- ﴿ وَلَآ أَبۡنَآءِ إِخۡوَٰنِهِنَّ ﴾، هەروەها لە ئاست برازاکانیشیاندا، واتە: کوڕانی برایەکانیان و هەتا خوارێ.

٦)- ﴿ وَلَآ أَبۡنَآءِ أَخَوَٰتِهِنَّ ﴾، هەروەها لە ئاست کوڕانی خوشکەکانیاندا.

٧)- ﴿ وَلَا نِسَآئِهِنَّ ﴾، هەروەها لە ئاست ئافرەتەکانیاندا، (نِسَاء: **إِسْمُ جَمْعُ امْرَأة، لَا مُفْرَدَ لَهُ مِنْ لَفْظِه، وَهُنَّ الإنَاث البَالِغَات أو المُرَاهِقَات**)، (نِسَاء) ناوی کۆی (**إمْرَأة**)ەیە، کە تاکی نیە لە بێژەی خۆی [واتە: ئافرەتان، بە یەکێك لە ئافرەتان دەگوترێ: (**إمْرَأة**) بە کۆیان دەگوترێ: (نِسَاء)]، کە بریتین لە ئافرەتانێ کە پێگەیشتوون، یاخود خەریکی پێگەیشتنن، واتە: هەموو ئافرەتانی مسوڵمان.

٨)- ﴿ وَلَا مَا مَلَكَتْ أَيْمَٰنُهُنَّ ﴾، هەروەها لە ئاست ئەوانەدا، کە بەدەستی ڕاستیانەوەن، واتە: کۆیلەو کەنیزەکەکانیان، ئەوانەی کە هاوسەرانی بەڕێزی پێغەمبەر ﷺ خاوەنیانن.

هەندێ گوتوویانە: لێرەدا تەنیا کەنیزەکەکان مەبەستن، تەنیا مێینەکانیان، ئافرەتە کۆیلەکان، کە کەنیزەکیان پێ دەڵێن.

هەندێکیش گوتوویانە: بەڵکو پیاوان و ئافرەتان مەبەستن، کە عادەت وایە کەسێك خزمەتکار بێ، یاخود کۆیلەبێ، لە ماڵێکدا، گومانی ئەوەی لێناکرێ تەماع و نیازی خراپی هەبێ، بەڵام لە کاتێکدا کە ئەگەری ئەوەی هەبێ، بە تەئکید ئەو کاتە هەروەك نامەحرەمەکانی دیکە مامەڵەی لەگەڵدا دەکرێ، بە هەر حاڵ هەردوو ڕایەکان لە تەفسیرەکاندا هەن.

پێموایە بۆیە خوا ﷻ بە گشتیی فەرموویەتی: چونکە دەگونجێ بۆ هەندێ کەس وابێ، بە نسبەت کۆیلەو کەنیزەکەوەو، بۆ هەندێ کەسیش وابێ تەنیا بە نسبەت کەنیزەکەکانەوە، بۆی هەبێ وەك مەحرەم مامەڵەیان لەگەڵدا بکرێ، بۆیە خوا وشەیەکی هێناوە، هەردووك حاڵەتەکە بگرێتەوە.

پێموایە زۆر لەو کەسانەی کە لە ڕۆژهەڵاتی ئاسیاو لە ئەفریقیاوە دێن و خزمەتی خەڵك دەکەن، ئەو ئافرەتە، یان ئەو پیاوەی دێ، پێموایە تا ڕاددەیەکی زۆر، چۆنیەتیی مامەڵەکردن لەگەڵ کۆیلەو کەنیزەکەکانی کاتی خۆیدا، بە کەڵکی مامەڵەکردن لەگەڵ ئەوانە دێ، هەڵبەتە ئەوانە ئازادن کۆیلەو کەنیزەك نین، بەڵام لە ڕووی مامەڵەی جوان و ڕێزلێگرتن و بەزەیی پێداهاتنەوەوە، وەك لە فەرموودەکەی پێغەمبەردا ﷺ هاتوە: مرۆڤ لەوە دەرخواردی کۆیلەو کەنیزەکەی بدات، کە بۆ خۆشی دەیخوات و، لەو پۆشاکە پێی بپۆشێ، کە خۆی لێی دەپۆشێ و....هتد[1].

---

(١) {إِخْوَانُكُمْ خَوَلُكُمْ جَعَلَهُمُ اللَّهُ فِتْيَةً تحت أيديكم، فمن كان أخوه تحت يده، فَلْيُطْعِمْهُ مِنْ طَعَامِهِ، وَلْيُلْبِسْهُ مِنْ لِبَاسِهِ، ولا يُكَلِّفْهُ مَا يَغْلِبُهُ، فَإِنْ كَلَّفَهُ مَا يَغْلِبُهُ فَلْيُعِنْهُ} أخرجه أحمد: ٢١٤٤٧، والبخاري: ٢٤٠٧، ومسلم: ١٦٦١، وأبو داود: ٥١٥٨، والترمذي: ١٩٤٥، وابن ماجه: ٣٦٩٠، عن أبي ذر رضي الله عنه.

٩)- ﴿ وَٱتَّقِينَ ٱللَّهَ ﴾، پارێزیش لە خوا بکەن، ئەی ئافرەتانی پێغەمبەر! ﷺ، (أي إحْذَرْنَ مِنْ تَجَاوزٍ مَا خَطَّهُ اللهُ لَكُنَّ) واتە: وریابن و هۆشیاربن! لەوەی خوا ﷻ نەخشەی بۆ داناون خەتی بۆ کێشاون تێ نەپەڕێنن.

١٠)- ﴿ إِنَّ ٱللَّهَ كَانَ عَلَىٰ كُلِّ شَىْءٍ شَهِيدًا ﴾، بەدڵنیایی خوا چاودێرە بەسەر هەموو شتێکەوەو، لە هەموو شتێك ئاگادارە.

مەسەلەی سێیەم:

ڕاگەیاندنی صەڵاتدانی خواو، فریشتەكانی خوا ﷻ لە پێغەمبەرەكەی موحەممەد ﷺو، فەرمانكردنی خوا بە مسوڵمانان كە صەڵات و سەلامی بۆ بنێرن:

خوا دەفەرمویٚ: ﴿ إِنَّ ٱللَّهَ وَمَلَٰٓئِكَتَهُۥ يُصَلُّونَ عَلَى ٱلنَّبِيِّۚ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ صَلُّواْ عَلَيْهِ وَسَلِّمُواْ تَسْلِيمًا ﴿٥٦﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە سێ بڕگەدا:

١)- ﴿ إِنَّ ٱللَّهَ وَمَلَٰٓئِكَتَهُۥ يُصَلُّونَ عَلَى ٱلنَّبِيِّ ﴾، بە دڵنیایی خواو فریشتەكانی صەڵاوات لە پێغەمبەر ﷺ دەدەن.

لێرەدا كە خوا دەفەرمویٚ: ﴿ إِنَّ ٱللَّهَ وَمَلَٰٓئِكَتَهُۥ يُصَلُّونَ عَلَى ٱلنَّبِيِّ ﴾، هەردووكیانی پێكەوە هێناون، خواو فریشتەكانی صەڵات لەسەر پێغەمبەر ﷺ دەدەن.

پرسیارێك دەكرێ كە بۆچی لە فەرمایشتی پێغەمبەردا ﷺ هاتوە: كاتێ كە وتاربێژێك خواو پێغەمبەری ﷺ پێكەوە باسكردوون، پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: تۆ دواندەرو وتاربێژێكی خراپی؟ وەك لەم دەقەدا دەبینرێ:

{عَنْ عَدِيِّ بْنِ حَاتِمٍ رضي الله عنه، أَنَّ رَجُلاً خَطَبَ عِنْدَ النَّبِيِّ ﷺ فَقَالَ مَنْ يُطِعِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ رَشِدَ، وَمَنْ يَعْصِهِمَا فَقَدْ غَوَى، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «بِئْسَ الْخَطِيبُ أَنْتَ، قُلْ وَمَنْ يَعْصِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ} (أخرجه مُسْلِم: ٢٠٤٧، وابن حبان: ٢٧٩٨).

واتە: عەدیی كوڕی حاتەم رضي الله عنه دەڵێ: پێغەمبەر ﷺ پیاوێك وتارێكیدا لە لای پێغەمبەر ﷺ گوتی: هەر كەسێك فەرمانبەریی خواو پێغەمبەرەكەی بكات ﷺ ئەوە سەر ڕاستە، بە ئامانج گەیشتوویەو، هەر كەسێك سەرپێچییان لێبكات، بێمرادو سەرگەردانە، پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: تۆ خراپترین وتاربێژی، بڵێ: هەر كەسێك سەرپێچیی لە خواو لە پێغەمبەرەكەی بكات، (نەك بڵێی **(وَمَنْ يَعْصِهِمَا)** پێكەوە).

هەروەها دەقێكی دیكە هەیە كە پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: {**إِنَّ اللهَ وَرَسُولَهُ يَنْهَيَانِكُمْ عَنْ لُحُومِ الْحُمُرِ الأَهلِيَّةِ**} (**أخرجه البخاري: ٢٩٩١ ، ومسلم: ١٣٥٨**).

واتە: بە دڵنیایی خواو پێغەمبەرەكەی ﷺ گۆشتی كەری ماڵییتان لێ قەدەغە دەكەن.

لێرەدا پێغەمبەر ﷺ پێكەوەی هێناون، بەڵام لەوێ ڕەخنەی لە وتاربێژەكە گرتوە، لێرەش دەفەرموێ: (**يَنْهَيَانِكُمْ**) پێكەوە، خواو پێغەمبەری ﷺ لە یەك كرداردا هێناون؟

وەڵامەكەی ئەوەیە:

هۆكاری قەدەغەكردنی پێغەمبەر ﷺ لە سەرزەنشتكردنی بۆ وتاربێژەكە ئەوەیە، كە وای لێ تێگەیشتوە لەگەڵ خوادا یەكسانی بكات و بیخاتە ئاستی خواوە، لەگەڵ خوادا بیخاتە تەرازوویەكەوە، ئەگەرنا لە ئەسڵدا ناڕەوا نیە، چونكە ئەوەتا بۆ خۆشی خواو پێغەمبەری ﷺ خوای پێكەوەو لە یەك كرداردا باسكردوون، كەواتە: پێغەمبەر ﷺ كە لەوێ ڕەخنەی لەو وتاربێژە گرتوە، وای لێ حاڵیی بووە، كە پێی وایە پێغەمبەریش ﷺ لە ئاستی خوادایە، كە بە تەئكید ئەوە وانیەو شیركەو حەڕامە.

٢)- ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ﴾، ئەی ئەوانەی بڕواتان هێناوە! ئەمە جاری پێنجەمە لەم سووڕەتە موبارەكەدا، ئەم تەعبیرە بێ.

٣)- ﴿صَلُّواْ عَلَيۡهِ وَسَلِّمُواْ تَسۡلِيمًا﴾، ئێوەش صەڵاتی لێبدەن (لە پێغەمبەر ﷺ)، سەلامیشی لێبكەن بە سەلامێكی تێرو تەواو.

چۆنیەتیی پێكەوە پەیوەست بوونی ئایەتەكان

لە بارەی چۆنیەتیی پێكەوە پەیوەست بوونی ئایەتەكانەوە، ئەم پێنج خاڵە دەخەینە ڕوو:

١)- باسی سنووردانان بۆ مسوڵمانان، كە پێغەمبەری خوا ﷺ خۆی و خێزانی سەغڵەت نەكەن.

٢)- دوایی باسكردنی ڕێزو پلەو پێگەی هاوسەرانی بەڕێزی پێغەمبەر ﷺ.

٣)- ئنجا باسی مەحرەمەكانیان كراوە، تاكو سەغڵەت نەبن، لە مامەڵەكردن لەگەڵ مەحرەمەكانیاندا.

٤)- دوایی باسی قەدرو حورمەت و گەورەیی پێغەمبەر ﷺ لەلای خواو فریشتەكانی، كراوە.

٥)- پاشان باسی گەورەیی تاوانی ئەزیەتدانی پێغەمبەری خوا ﷺ كراوە، كە هەر كەسێك خواو پێغەمبەرەكەی ﷺ ئەزیەت بدات، لە دنیاو دوارۆژدا، نەفرینیان لێدەكات و لە بەزەیی خۆی دووریان دەخاتەوەو، سزایەكی ڕیسواكەریشی بۆ داناون.

کورتە باسێک لە بارەی
صەڵات و سەلام دان لەسەر پێغەمبەری خوا ﷺ

ئێمە ئەم کورتە باسە لە حەوت تەوەردا دەخەینە ڕوو:

ا)- مانای (صَلَاة) و (سَلَام):

أ- وشەی (صَلَاة):

بوخاریی هێناویەتی: (عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ: قَالَ: «**صَلَاةُ اللَّهِ عَلَيْهِ: ثَنَاؤُهُ عَلَيْهِ عِنْدَ الْمَلَائِكَةِ، وَصَلَاةُ الْمَلَائِكَةِ عَلَيْهِ: الدُّعَاءُ لَهُ**»)[1].

(**قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: يُصَلُّونَ: يُبَرِّكُونَ، أَي: يَدْعُونَ بالبَرَكَة، وبالجملة: فالصلاة تكون بمعنى التمجيد والدُّعاء والرَّحمة**)[2].

واتە: لە ئەبوو عالییەوە گێڕراوەتەوە کە گوتوویەتی: صەڵاتی خوا لەسەر پێغەمبەر ﷺ بریتیە: لە مەدحکردن و پیداهەڵدانی لە لای فریشتەکانی، بەڵام صەڵاتی فریشتەکان بریتیە: لە داواکردنی مەدحی خواو چاك و پاککردنی خوا بۆ پێغەمبەر ﷺ، لە خوا.

عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس گوتوویەتی: کە دەفەرموێ: (**يُصَلُّونَ**)، واتە: داوای بەرەکەت و پیزی بۆ لە خوا دەکەن.

کەواتە: (**صَلَاة**) بە مانای شکۆدارکردن و پاڕانەوەو بەزەیی دێت، ئەگەر صەڵات لە خواوە بێ، واتە: خوا بەزەیی خۆی، شکۆدارکردنی خۆی، چاك و پاککردنی

---

(١) أخرجه البخاري في: «الصحيح» تعليقًا: «الفتح» ٨/ ٥٣٢، كتاب التفسير، سورة الأحزاب.

(٢) محاسن التأويل: ج٨، ص ٣٠١،٣٠٠.

خۆی، بۆ پێغەمبەر ﷺ یان بۆ بڕواداران ئەنجام دەدات، ئەگەر صەڵات لە فریشتانەوە بێ، واتە: ئەوەی کە خوا دەیکات لەگەڵ پێغەمبەرو ﷺ بڕواداراندا، لە کاتی صەڵات ناردنی دا بۆیان، فریشتەکان ئەوە داوا دەکەن لە خوا، ئەگەر لە بڕوادارانەوە بێ، دیسان هەر بە مانای پاڕانەوەو داواکردنی پیت و پێزو بەرەکەت و شکۆمەندییە لە خواوە، بۆ پێغەمبەر ﷺ.

(**رَاغِبُ الأَصْفَهَانِي**) گوتوویەتی: (**الصَّلاَةُ: الدُّعَاءُ وَالتَّبْرِيْكُ وَالتَّمْجِيْد**)، (صلاَة) بریتیە: لە پاڕانەوەو پیت و پێزو شکۆدارکردن.

ب)- وشەی سەلام:

(**السلام: السَّلَامَةُ مِنَ الآفَاتِ وَالأَمْنِ وَالخَيْرِ وَالصَّلَاح**).

واتە: وشەی سەلام واتە: بێ مزەڕەتیی و، بێ زیانیی لە دەردو گرفتارییەکان، هەروەها دابینکردنی هێمنیی و ئاساییش و، چاککردن.

کەواتە: کە ئێمە سەلام بۆ پێغەمبەر ﷺ دەنێرین و دەڵێین: (**صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ**) واتە: هەم شکۆمەندیی و پیزو پایە بەرزیی خوا بۆ پێغەمبەر ﷺ داوا دەکەین، هەم سەلامەتیی و، بێ مزەڕەتیی و، بێ زیانیی لە خوای پەروەردگارەوەی بۆ داوا دەکەین.

٢)- حوکمی صەڵات و سەلام ناردن بۆ سەر پێغەمبەر ﷺ:

(**القرطبي**) و (**الشوكاني**) لە تەفسیرەکانیان، ئەم چەند دێرە دێنن بە شێوەیەك کە زۆر وێك دەچن، گوتوویانە: {**وَاخْتَلَفَ الْعُلَمَاءُ فِي الصَّلَاةِ عَلَى النَّبِيِّ ﷺ فِي الصَّلَاةِ، فَالَّذِي عَلَيْهِ الْجَمُّ الْغَفِيرُ وَالْجُمْهُورُ الْكَثِيرُ: أَنَّ ذَلِكَ مِنْ سُنَنِ الصَّلَاةِ وَمُسْتَحَبَّاتِهَا، قَالَ ابْنُ الْمُنْذِرِ: يُسْتَحَبُّ أَلَّا يُصَلِّيَ أَحَدٌ صَلَاةً إِلَّا صَلَّى فِيهَا عَلَى رَسُولِ اللهِ ﷺ، فَإِنْ تَرَكَ ذَلِكَ، تَارِكٌ، فَصَلَاتُهُ مُجْزِيَةٌ فِي مَذَاهِبِ مَالِكٍ وَأَهْلِ الْمَدِينَةِ وَسُفْيَانَ الثَّوْرِيِّ وَأَهْلِ الْكُوفَةِ مِنْ أَصْحَابِ الرَّأْيِ وَغَيْرِهِمْ، وَهُوَ قَوْلُ جُلِّ أَهْلِ الْعِلْمِ، وَحُكِيَ عَنْ مَالِكٍ**

وَسُفْيَانَ أَنَّهَا فِي التَّشَهُّدِ الْأَخِيرِ مَسْتَحَبَّة، وأنَّ تَارِكَهَا فِي التَّشْهد مُسِئٌ، وَشَذَّ الشَّافِعِيُّ فَأَوْجَبَ عَلَى تَارِكِهَا فِي الصَّلَاةِ الْإِعَادَةَ، وَأَوْجَبَ إِسْحَاقُ الْإِعَادَةَ مَعَ تَعَمُّدِ تَرْكِهَا دُونَ النِّسْيَانِ}[1].

دەڵێن: زانایان ڕاجیاییان هەیە لە بارەی حوکمی صەڵاتدان لەسەر پێغەمبەر ﷺ لە نوێژدا، ئەوەی کە زۆربەی هەر زۆریان و جەماوەری زانایان لە سەرینی، ئەوەیە کە صەڵاتدان لەسەر پێغەمبەر ﷺ لە نوێژدا لە سوننەتەکان و، شتە بە باشزانراوەکانی نوێژە، (**ابْنُ الْمُنْذِرِ**) دەڵێ: وا پەسندە مرۆڤ هیچ نوێژێك نەکات، مەگەر لە نوێژەکەیدا صەڵات لەسەر پێغەمبەری خوا ﷺ بدات، بەڵام ئەگەر صەڵاتدانی لەسەر پێغەمبەر ﷺ لە نوێژەکەیدا وازلێهێنا، ئەوە نوێژەکەی وەبەردەکەوێ، بەڕای مالیك و خەڵکی مەدینەو سوفیانی سەوریی خەڵکی کووفە [واتە: ئەبوو حەنیفەو هاوەڵەکانی]، هەروەها ئەوە قسەی زۆربەی ئەهلی زانستە.

هەروەها لە مالیك و لە سوفیانەوە گێڕدراوەتەوە کە لە تەحییاتی کۆتایی هەر نوێژێکدا، صەڵات ناردن بۆ پێغەمبەر ﷺ شتێکی باش و بە پەسند زانراوەو، کەسێك لە تەحییاتی کۆتاییدا صەڵات نەنێرێ بۆ پێغەمبەر ﷺ شتێکی خراپی کردوە.

بەڵام شافیعی ڕیزپەڕ بووە لەو ڕایەو، بە پێویستی داناوە کە کەسێك صەڵات لەسەر پێغەمبەر ﷺ لە نوێژدا وازلێبێنێ، پێویستە نوێژەکەی بگێڕێتەوە واتە: نوێژەکەی بەرناکەوێ.

ئیسحاقیش گێڕانەوەی نوێژەکەی کاتێك بە پێویست زانیوە، ئەگەر بە ئەنقەست بێ، نەك بە هۆی لەبیرچوونەوەوە، صەڵاتی بۆ پێغەمبەر ﷺ نەناردبێ.

ئەوە بە نسبەت صەڵات ناردنەوە لە نوێژدا بۆ پێغەمبەر ﷺ، بەڵام هەموویان لەسەر ئەوە یەکدەنگن کە مرۆڤ لە تەمەنیدا، جارێك لەسەری پێویستە صەڵات لەسەر پێغەمبەر ﷺ بدات.

---

(١) الجامع لأحكام القرآن: ج١٤، ص١٩١،١٩٠، وفتح القدير: ج٤، ص: ٣٦٥.

لـەو بـارەوە کـە صەڵاواتـدان لەسـەر پێغەمبـەر ﷺ خـوا پەرسـتییەکی بـەرزو گەورەیـەو، پاداشـتێکی گـەورەی هەیـە، وەك بەڵگـە، ئـەم دوو فەرموودەیـە دێنیـن:

أ)- پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: {لَا تَجْعَلُوا قَبْرِي عِيدًا، وَصَلُّوا عَلَيَّ، فَإِنَّ صَلَاتَكُمْ تَبْلُغُنِي حَيْثُما كُنْتُمْ} (**أخرجه أبو داود:٢٠٤٢، والبيهقي فِي شعب الإيمان: ٤١٦٢، عن أبي هريرة** رضي الله عنه**، وَصَحَّحَهُ الألباني**).

واتـە: گۆڕەکـەی مـن مەکـەن بـە جـەژن (واتـە: وەك چـۆن جەژنـان لـە شـوێنێك کۆدەبنـەوە، ئـاوا لـە دەوری کۆببنـەوە، یـان بـە شـێوەیەکی بـەردەوام لـە کاتانێـکی دیارییکـراودا، بێـن وەك چـۆن جـەژن لـە ڕۆژانێـکی دیارییکـراودا دووبـارە دەبێتـەوە)، هەروەهـا صەڵاواتـم لێبـدەن، چونکـە صـەڵاتی ئێـوە لـە هـەر جێیـەك بن، پێمـدەگات.

ب)- هەروەها پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: {**أَوْلَى النَّاسِ بِي يَوْمَ الْقِيامةِ أَكْثَرُهُم عَلَيَّ صَلَاةً**} (**أخرجه الترمذي ٤٨٤، وقال: حسن غريب، وابن حبان: ٩١١، والبيهقي في شعب الإيمان: ١٥٦٣، عن ابن مسعود** رضي الله عنه**، وَصَحَّحَهُ الألباني**).

واتـە: نیزیکتریـن (لـە پێشـترین) کـەس لـە ڕۆژی قیامەتـدا، لـە مـن، ئـەو کەسـەیە کـە زۆرتریـن صـەڵاتی بـۆ ناردووم.

٣)- چۆنیەتیی صەڵاواتدان لەسەر پێغەمبەر ﷺ لە نوێژدا:

یەك: بێژەی صەڵاوات ناردن، بە چەند شێوەیەك هاتوە، کە لە خوارەوە ئاماژەیان پێدەکەین:

أ)- {**اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّد وَعَلَى آلِ مُحَمَّد، كَمَا صَلَّيتَ عَلَى آلِ إبْرَاهيمَ إِنَّكَ حَميدٌ مَجيدٌ، وَبَارك عَلَى مُحَمَّد وَعَلَى آلِ مُحَمد، كَمَا بَارَكتَ عَلَى إبْرَاهيمَ إنكَ حَمِيد مَجِيدٌ**} (**أخرجه البخاري: ٣٣٧١، ومسلم: ٤٠٦، عن كَعْبُ بْنُ عُجْرَةَ** رضي الله عنه).

واتـە: ئـەی خوایـە! صـەڵات لەسـەر موحەممـەد بـدەو لەسـەر شـوێنکەوتووانی موحەممـەدو نیزیـکانی موحەممـەد (صـەڵات) بـدە، وەك چـۆن صەڵاتـت داوە لەسـەر

شـوێنكەوتووانی ئیبراهیـم، بـە دڵنیایـی تـۆ ستاییشـكراوی و شـكۆمەندی، ئـەی خوایـە! بەرەكـەت و پیـز بـۆ سـەر موحەممـەد بنێـرەو، بـۆ سـەر شـوێنكەوتووانی موحەممـەدو نیزیـكانی موحەممـەد، هـەروەك چـۆن بەرەكـەت و پیـزت بـۆ سـەر شـوێنكەوتووانی ئیبراهیـم نـاردوە، بـە دڵنیایـی تـۆ ستایشـكراوی شـكۆداری.

ب)- {**اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَأَزْوَاجِهِ وَذُرِّيَّتِهِ، كَمَا صَلَّيْتَ عَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ، وَبَارِكْ عَلَى مُحَمَّدٍ وَأَزْوَاجِهِ وَذُرِّيَّتِهِ، كَمَا بَارَكْتَ عَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ، إِنَّكَ حَمِيْدٌ مَجِيدٌ**} (**أخرجه البخاري: ٦٣٦٠، ومسلم: ٣٠٦، عن أَبِي حُمَيْدٍ السَّاعِدِيِّ** رضي الله عنه).

واتـە: ئـەی خوایـە! صـەڵات لـە موحەممـەد بدەو لـە هاوسـەرانی و، لـە وەچەكەی، وەك چـۆن صەڵاتـت داوە لەسـەر شـوێنكەوتووان و نیزیـكانی ئیبراهیـم، هەروەهـا بەرەكـەت و پیـز لەسـەر موحەممـەدو، هاوسـەرانی وەچەكـەی بـدە (واتـە: ڕۆڵـەكانی) وەك چـۆن بەرەكـەت و پیـزت بـۆ سـەر شـوێنكەوتووانی ئیبراهیـم نـاردوە، بـە دڵنیایـی تـۆ ستاییشـكراوی شـكۆداری.

دوو: چۆنیەتیـی سـەلامیش لـە پێغەمبـەر ﷺ بەمجۆرەیـە: {**السَّـلَامُ عَلَيْـكَ أَيُّهَـا النَّبِيُّ وَرَحْمَـةُ اللَّـهِ وَبَرَكَاتُـهُ**} (**أخرجـه عبـد الـرزاق: ٣٠٦٥، وأحمـد: ١٩٥٢٢، ومسـلم: ٤٠٤**))، كـە لـە (**التحيّـات**)دا هەیە.

واتــە: ســەلام لەســەر تــۆ ئــەی پێغەمبــەر! هەروەهــا بەزەیــی و بەرەكــەت و پیـزەكانی خـوا بـۆ سـەر تـۆ.

٤)- حوكمی صەڵات و سەلام ناردن بۆ جگە لە پێغەمبەران (عَلَيْهِمُ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ):

(**جـمال الديـن القاسـمي**) خـاوەنی (**محاسـن التأويـل**) لـەو بـارەوە پوختەیـەكی بـاش دێنـێ لـە زانایانـەوە، دەڵـێ: (**وَأَمَّـا الصَّـلَاةُ عَـلَى غَـيْرِ الْأَنْبِيَـاءِ، فَـإِنْ كَانَـتْ عَـلَى سَـبِيلِ التَّبَعِيَّـةِ كَـمَا تَقَـدَّمَ فِي الْحَدِيـثِ: «اللَّهُـمَّ، صَـلِّ عَـلَى مُحَمَّـدٍ وَآلِـهِ وَأَزْوَاجِـهِ وَذُرِّيَّتِـهِ»،**

فَهَـذَا جَائِـزٌ بِالْإِجْـمَاعِ، وَإِنَّمَـا وَقَـعَ النِّـزَاعُ فِيـمَا إِذَا أَفْـرَدَ غَـيْرَ الْأَنْبِيَـاءِ بِالصَّـلَاةِ عَلَيْهِـمْ، فأجـازه بعضهـم واسـتدلُّوا بهـذه النصـوص: ﴿ هُوَ ٱلَّذِى يُصَلِّى عَلَيْكُمْ وَمَلَـٰٓئِكَتُهُۥ ﴿٤٣﴾ ﴾الأحـزاب، ﴿ أُوْلَـٰٓئِكَ عَلَيْهِمْ صَلَوَٰتٌ مِّن رَّبِّهِمْ وَرَحْمَةٌ وَأُوْلَـٰٓئِكَ هُمُ ٱلْمُهْتَدُونَ ﴿١٥٧﴾ ﴾البقـرة، ﴿ خُذْ مِنْ أَمْوَٰلِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِم بِهَا وَصَلِّ عَلَيْهِمْ إِنَّ صَلَوٰتَكَ سَكَنٌ لَّهُمْ ﴿١٠٣﴾ ﴾التوبـة، والحديـث: إِذَا أَتَـاهُ قَـوْمٌ بِصَدَقَتِهِـمْ قَـالَ: «أَللَّهُـمَّ صَـلِّ عَلَيْهِـمْ»، فَأَتَـاهُ أَبِي أَوفى بِصَدَقَتِـهِ، فَقَـالَ: أَللَّهُـمَّ صَـلِّ عـلى أَبِي أَوفى[١]. وَكَرِهَـهُ قَـوْمٌ لِكَـوْنِ الصَّـلَاةِ هَـذَا، صَـارَ شِـعَارًا للأنبيـاءِ إِذ ذُكِـرُوا، فَـلَا يُلْحَـقُ بِهِـمْ غَيْرُهُـمْ، فَـلَا يُقَـالُ: عُمَـر صَـلَّى اللهُ عَلَيْـهِ، كَـمَا لَا يُقَـالُ: قَـالَ مُحَمَّـدٌ عَـزَّ وَجَـلَّ، وَإِنْ كَانَ عَزِيـزًا جَلِيـلًا، لِكَـوْنِ هَـذَا مِـنْ شِـعَارِ ذِكْـرِ اللـهِ عَـزَّ وَجَـلَّ، قَـالَ ابْـنُ الحَجَـر: إِنَ ذَلِـكَ وَقَـعَ مِـنَ الشَّـارِعِ، وَلِصَاحِـبِ الحَـقِّ أَنَ يَتَفَضَّـلَ مِـنَ حَقِّـهِ بِمَـا شَـاءَ، وَلَيْـسَ لِغَـيْرِه أَنَ يَتَصَـرَّفَ إِلاَّ بِإِذْنِـهِ، وَلَـمْ يَثْبُـتْ عَنْـهُ إِذْنٌ فِي ذَلِـكَ}[٢].

(جـمال الديـن القاسـمي) پوختەیـەکی بـاشی ڕای زانایـانی لـەو بـارەوە دێنـێ، دەڵـێ: صـەڵات نـاردن بـۆ جگـە لـە پێغەمبـەران (عَلَيْهِـمُ الصَّـلَاةُ وَالسَّـلَامِ) ئەگـەر لەگـەڵ پێغەمبـەران (عَلَيْهِـمُ الصَّـلَاةُ وَالسَّـلَامِ)و وێـڕای ئـەوان بـێ، وەك: (أَللَّهُـمَّ، صَـلِّ عَـلَى مُحَمَّـدٍ وَآلِـهِ وَأَزْوَاجِـهِ وَذُرِّيَّتِـهِ) خوایـە صـەڵات بنێـرە سـەر موحەممـەدو ﷺ شـوێنکەوتووانی و لـە هاوسـەرانی، ئـەوە بـە یەکدەنگیـی زانایـان دروسـتەو ڕەوایـە، بـەڵام ئەگـەر سـەربەخۆ بـێ، ڕا جیایـی تێدایـە، (وەك بڵـێ: (عَـلِي صَـلَّى اللـهُ عَلَيْـهِ، عُمَـر صَـلَّى اللـهُ عَلَيْـهِ))، ئـەوە کۆمەڵێـك بـە ڕەوایـان دانـاوەو ئـەم دەقانەیـان بـە بەڵگـە هێناونـەوە:

أ- ﴿ هُوَ ٱلَّذِى يُصَلِّى عَلَيْكُمْ وَمَلَـٰٓئِكَتُهُۥ ﴾الأحزاب، خوا ئەو کەسەیە کە خۆی و فریشتەکانی صەڵاواتتان لێدەدەن.

ب- ﴿ أُوْلَـٰٓئِكَ عَلَيْهِمْ صَلَوَٰتٌ مِّن رَّبِّهِمْ وَرَحْمَةٌ ﴿١٥٧﴾ ﴾البقرة، لە پەروەردگاریانەوە صەڵاوات و بەزەییان لەسەرە.

---

(١) أخرجه الْبُخَارِي: ١٤٢٦، ومسلم: ٢٥٤٤.

(٢) محاسن التأويل ج٨، ص: ٣٠٣.

ج- ﴿خُذۡ مِنۡ أَمۡوَٰلِهِمۡ صَدَقَةٗ تُطَهِّرُهُمۡ وَتُزَكِّيهِم بِهَا وَصَلِّ عَلَيۡهِمۡۖ إِنَّ صَلَوٰتَكَ سَكَنٞ لَّهُمۡۗ وَٱللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ١٠٣﴾ التوبة، واتە: لە ماڵەکانیان زەکاتێك، صەدەقەیەك وەربگرە کە بەهۆیەوە پاکیان بکەیەوەو چاکیان بکەی و صەڵاتیان لێبدە...

هەروەها لەبەر ئەو فەرموودەیەی کە دەڵێ: هەر کاتێ کۆمەڵێك صەدەقەی خۆیان بۆ پێغەمبەر ﷺ هێنابایە دەیفەرموو: (**أَللَّهُمَّ صَلِّ عَلَيْهِ**) واتە: خوایە! صەڵاتی لێبدە، جارێك ئەبوو ئەوفا صەدەقەکەی خۆی هێنا، پێغەمبەریش ﷺ فەرمووی: {**أَللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى آلِ أَبِي أَوْفَى**}، واتە: ئەی خوایە! صەڵات بدە لەسەر ئەبی ئەوفاو شوێنکەوتووان و نیزیکانی.

(کەواتە: هەندێك بە ڕەوایان داناوە کە بە سەربەخۆیی صەڵات و سەلام بۆ جگە لە پێغەمبەران (**عَلَيْهِمُ الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم**) بنێردرێن)، بەڵام کۆمەڵێکیان بە ناپەسندیان داناوەو گوتوویانە: چونکە سیغەی صەڵات بۆتە دروشمێك بۆ پێغەمبەران (**عَلَيْهِمُ الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم**) هەر کاتێ باسکران، بۆیە جگە لە خۆیان بەوانەوە پەیوەست ناکرێ، بۆیە ناگوترێ: (**عُمَر صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ**)، وەك چۆن ناگوترێ: (**مُحَمَّدٌ عَزَّ وَجَلَّ**)، لەگەڵ ئەوەشدا کە موحەممەد عەزیزو جەلیلیشە (واتە: هەم خاوەن باڵا دەستییە، هەم شکۆداریشە)، لەبەر ئەوەی (**عز وجل**) بۆتە دروشمێك بۆ یادی خوا.

(**إبن الحجر العسقلاني**) خاوەنی (**فتح الباري**) دەڵێ: ئەگەر شتێك لە شەرعدانەرەوە هات، خاوەن هەق بۆی هەیە ئەو هەقەی خۆی بدات بە هەر کەسێك، بەڵام جگە لە خۆی، بۆی نیە تەصەڕروف لەوەدا بکات، مەگەر بە مۆڵەتی خوا، نەشچەسپاوە لە خاوەن شەرعەوە، (کە خوای پەروەردگار) مۆڵەتی دابێ صەڵات و سەلام بۆ جگە لە پێغەمبەران (**عَلَيْهِمُ الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم**) بە سەربەخۆیی بەکاربهێنرێ.

بەڵام بێگومان کەسێکیش بە سەربەخۆیی بۆ جگە لە پێغەمبەرانی (**عَلَيْهِمُ الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم**) بەکارهێنا، وەك شیعەی دوازدە ئیمامیی کە بۆ ئیمامەکانیان

دەیکەن، هەڵەکە هەر لەوەدایە، کە تەنیا بۆ ئیمامەکانیان دەیکەن، چونکە ئیمامەکانیشیان بەس زانان، وەك زانایانی دیکەی ئیسلام، وەك پێشەوایانی دیکەی ئیسلام و هەروەك وانن، یان شتێك لەوان سەرتر، یاخود شتێك لەوان خوارترن، ئەوانیش زانابوون وەك زانایانی ئۆممەت و، جیاکردنەوەکەیان داهێنراوو خراپە، ئەگەرنا ئەوەی دیکە تاکو رادەدیەك رێی تێدەچێ، هەرچەندە واباشترە ئەو شتانەی تایبەت کراون، بە پێغەمبەرانەوە (عَلَيْهِمُ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ) هەر بۆ وان بەکاربهێنرێن، هەروەك ئەو وشانەی کە تایبەت دەکرێن بە خواوە ﷻ دەبێ هەر بۆ خوا بەکاربهێنرێن، هەروەها ئەو وشانەی تایبەتکراون بە هاوەڵانەوە کە دەگوترێ: (**رَّضِيَ اللهُ عَنْهُم**)، یان (**رَّضِيَ اللهُ عَنْهُنَ**)، یان (**رَّضِيَ اللهُ عَنْهُ**)، یان (**رَّضِيَ اللهُ عَنْهُا**)، ئەگەر بۆ جگە لە هاوەڵانیش بگوترێ: خوا لێیان رازیبێ، هەر دروستە، بەڵام مادام وەك دروشمێکە بۆ هاوەڵان، واباشە ئەوە تەنیا بۆ ئەوان بەکاربێ و بە زانایانی دیکە بگوترێ: (خوا لێیان خۆشبێ)، خوا پلەیان بەرز بکاتەوە، یان: خوا رووحی پاك بکات، یان خوا لێی ببوورێ ...هتد.

٥)- وا باشە صەڵات و سەلام کۆبکرێنەوە بۆ پێغەمبەر ﷺ:

(**النَّوَوِيُّ**) رەحمەتی خوای لێبێ گوتوویەتی: (**إِذَا صَلَّى عَلَى النَّبِيِّ ﷺ فَلْيَجْمَعْ بَيْنَ الصَّلَاةِ وَالتَّسْلِيمِ، فَلَا يَقْتَصِرُ عَلَى أَحَدِهِمَا، فَلَا يَقُولُ: صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ فَقَطْ. وَقَالَ ابْنُ كَثِير: وَهَذَا الَّذِي قَالَهُ، مُنْتَزَعٌ مِنْ هَذِهِ الْآيَةِ:** ﴿ إِنَّ ٱللَّهَ وَمَلَٰٓئِكَتَهُۥ يُصَلُّونَ عَلَى ٱلنَّبِيِّۚ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ صَلُّواْ عَلَيۡهِ وَسَلِّمُواْ تَسۡلِيمًا ﴿٥٦﴾ ﴾)[1].

واتە: (کەسێك) کاتێك صەڵاتی لە پێغەمبەردا ﷺ، با صەڵات و سەلام پێکەوە کۆ بکاتەوەو، تەنیا یەکێکیان بەکارنەهێنێ، بۆ وێنە نەڵێ: (**صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ**) خوا صەڵاتی لێبدا بە تەنیا، هەروەها نەشڵێ: (**عَلَيْهِ السَّلَام**) بە تەنیا سەلامی لێبێ، بەڵکو بڵێ: (**صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ**).

---

(١) محاسن التأويل ج٨، ص ٣٠٤.

(إِبْنُ كَثِيرٍ) گوتوویەتی: ئەوەی گوتوویەتی، لەم ئایەتە موبارەكە وەریگرتوە، كە خوا صەڵات و سەلامی بۆ پێغەمبەر ﷺ كۆكردوونەوە.

٦)- حیكمەتی صەڵات و سەلام ناردنی ئێمە بۆ پێغەمبەر ﷺ:

لەو بارەوە (**فخرالدين الرازي**) لە تەفسیرەكەی خۆیدا، كە هەم بە (**التفسير الكبير**)[1] و هەم بە (**مفاتيح الغيب**)یش ناوداره، دەڵێ:

{إِذَا صَلَّى اللهُ وَمَلَائِكَتُهُ عَلَيْهِ، فَأَيُّ حَاجَةٍ إِلَى صَلَاتِنَا؟ نَقُولُ: الصَّلَاةُ عَلَيْهِ لَيْسَ لِحَاجَتِهِ إِلَيْهَا، وَإِلَّا فَلَا حَاجَةَ إِلَى صَلَاةِ الْمَلَائِكَةِ مَعَ صَلَاةِ اللهِ عَلَيْهِ، وَإِنَّمَا هُوَ لِإِظْهَارِ تَعْظِيمِهِ، كَمَا أَنَّ اللهَ تَعَالَى أَوْجَبَ عَلَيْنَا ذِكْرَ نَفْسِهِ، وَلَا حَاجَةَ لَهُ إِلَيْهِ، وَإِنَّمَا هُوَ لِإِظْهَارِ تَعْظِيمِهِ مِنَّا، شَفَقَةً عَلَيْنَا، لِيُثِيبَنَا عَلَيْهِ، وَلِهَذَا، قَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ: «مَنْ صَلَّى عَلَيَّ صَلَاةً، صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ بِهَا عَشْرًا»[2]}.

(**فخرالدين الرازي**) ڕەحمەتی خوای لێبێ، لە تەفسیرەكەیدا جار جار هەندێ پرسیارو ئیشكال دەوروژێنێ، كە شتی بەجێن، دواییش بە خۆی وەڵامیان دەداتەوەو ئیشكالەكە لادەبات.

دەڵێ: ئەگەر پرسیار بكرێ: ئایا كاتێك كە خواو فریشتەكانی صەڵات دەنێرن بۆ پێغەمبەر ﷺ، چ پێویستییەك هەیە بە صەڵاتی ئێمە بۆی؟ دەڵێ: ئێمەش دەڵێین: صەڵاتدانی ئێمە بۆ سەر پێغەمبەر ﷺ لەبەر ئەوە نیە كە پێغەمبەری خوا پێویستیی پێیەتی! ئەگەرنا لە دوای صەڵاتی خوا لەسەر پێغەمبەر ﷺ، پێویستیی بە صەڵاتی فریشتانیش ناكات، بەڵكو صەڵاتدانی ئێمە لەسەر پێغەمبەر ﷺ (واتە: صەڵات و سەلام ناردنمان بۆی)، بۆ دەرخستنی بە مەزنگرتنیەتی، هەروەك چۆن خوای بەرز لەسەری پێویست كردووین، یادی بكەین و باسی بكەین، لە حاڵێكدا كە خوا پێویستیی بە باسكردن و یادكردنی ئێمە نیە، بەڵام

---

(١) ج٢٥، ص١٩٨، ١٩٩.

(٢) أخرجه مسلم: ٨٧٥، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرِو بْنِ الْعَاصِ رضي الله عنهما.

بۆیـە لەسـەری پێویسـت کردوویـن، یـادی بکەیـن، تاکـو بـە مەزنگرتنـی ئێمـە بـۆ خـوا، ئاشـکرا بکـرێ، ئـەوەش بەزەیـی خوایـە بەرامبـەر بـە ئێمـە، تاکـو پاداشـتمان بداتـەوە، هـەر بۆیـەش لـە فەرمایشـتی پێغەمبـەردا ﷺ هاتـوە: (**مَـنْ صَـلَّى عَـلَيَّ صَلاَةً، صَلَّى اللَّـهُ عَلَيْـهِ بِهَا عَشْرً**)، واتـە: هـەر کەسـێك یـەك صەڵاتـم بـۆ بنێـرێ، خـوا بەهۆی ئـەو صەڵاتـەوە، دە (١٠) جـار صـەڵاتی لێـدەدات.

شـایانی باسیشـە: کـە هـەر لـەم سـووڕەتی (**الأحـزاب**)دا، وەك پێشـتر باسـمان کـرد، خـوا ﷻ فەرموویـەتی: ﴿يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ٱذْكُرُواْ ٱللَّهَ ذِكْرًا كَثِيرًا ﴿٤١﴾ وَسَبِّحُوهُ بُكْرَةً وَأَصِيلًا ﴿٤٢﴾ هُوَ ٱلَّذِى يُصَلِّى عَلَيْكُمْ وَمَلَـٰٓئِكَتُهُۥ لِيُخْرِجَكُم مِّنَ ٱلظُّلُمَـٰتِ إِلَى ٱلنُّورِ ۚ وَكَانَ بِٱلْمُؤْمِنِينَ رَحِيمًا ﴿٤٣﴾﴾ الأحـزاب.

واتـە: ئـەی ئەوانـەی بڕواتـان هێنـاوە! بـە یادکردنێـکی زۆر یـادی خـوا بکـەن و، بەیانیـان و ئێـواران بـە پـاکی بگـرن، خـوا ئـەو زاتەیـە کـە خـۆی و فریشـتەکانی صەڵاتتـان لێـدەدەن، صەڵاتتـان بـۆ دەنێـرن، تاکـو لـە تاریکاییـان دەرتـان بێنـێ بـەرەو ڕووناکیـی و، خـوا بەرامبـەر بـە بـڕواداران بـە بەزەییـە، بەخشـندەیە.

ئنجـا پێغەمبـەر ﷺ دەفەرمـوێ: هـەر کەسـێك صەڵاتێـك لـە مـن بـدات خـوا بـە هـۆی ئـەو صەڵاتـەوە، دە صـەڵاتی لێـدەدا، هـەر کەسـێکیش خـوا صـەڵاتی لێبـدا بـە پێـی ئایەتەکـەی سـووڕەتی (**الأحـزاب**)، ئـەوە خـوا لـە تاریکاییـان بەهـۆی صـەڵاتی خـۆی و فریشـتەکانەوە دەری دێنـێ بـەرەو ڕۆشـنایی.

کەواتـە: صەڵاتـدانی ئێمـە لەسـەر پێغەمبـەر ﷺ، دەبێتـە هـۆی صەڵاتـدانی خـوا لەسـەر ئێمـە، هەروەهـا هـی فریشـتەکانی و، ئـەوەش دەبێتـە هـۆی ئـەوەی ئێمـە لـە تاریکاییـان بێینـەدەر، بـەرەو ڕۆشـنایی: ﴿لِيُخْرِجَكُم مِّنَ ٱلظُّلُمَـٰتِ إِلَى ٱلنُّورِ﴾، کـە بێگومـان ئـەو تاریکاییانـەو لـێ دەرچوونیـان بـەرەو ڕووناکیـی، هـەم بـواری بوونناسـیی دەگرنـەوە، بوونناسیی کـە مـرۆڤ بزانـێ کێیـە؟ ئـەم گەردوونـە چییـە؟ سـەرەتایی و کۆتایـی و حیکمـەتی؟ خاوەنی ئـەم گەردوونـە کێیـە؟ ئـەرکی ئـەو مرۆڤـە چییـە؟ بوونناسـیی هەمـوو ئەوانـە دەگرێتـەوە.

کە لە ڕاستییدا نەبوونی بوونناسییەکی ڕاست و دروست، تاریکاییەو، هەبوونی بوونناسییەکی ڕاست و دروست، ڕۆشناییە.

پاشان ئیمان و عەقیدە، نەبوونی ئیمان و عەقیدیەکی ڕاست و دروست، بەرانبەر بە: خواو فریشتەکانی و کتێبەکانی و پێغەمبەران (عَلَيْهِمُ الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم) و ڕۆژی دوایی، تاریکاییە، بەپێچەوانەوەش: هەبوونی ئیمان و عەقیدەیەکی ڕاست و دروست و ساغ، ڕووناکییە.

پاشان پەرستشەکان، دوایی ڕەوشت و ئاکارەکان، دوایی ڕێکخستنی باری کەسێتیی، دوایی ئەدەب و ڕەوشتە کۆمەڵایەتییەکان، دوایی ئیدارەدانی کۆمەڵگا، حوکم و سیاسەت، بازرگانیی، ئابووریی، کاتێك شەریعەتی خوا حاکم نابێ، لە هەموو ئەو ڕووانەوە، تاریکایی پەیدادەبن، ستەم و لادان و چینایەتیی و قڕیی و پڕیی، پەیدادەبێ، کاتێ شەریعەتی خواش وڵات ڕۆشن دەکاتەوە، دڵ و دەروونی مرۆڤ ڕۆشن دەکاتەوە، هەم مرۆڤ لە خودی خۆیدا ڕۆشنایی بۆ پەیدادەبێ، عەقڵی، دڵی، جەستەی، لە چوارچێوەی ماڵ و خێزانی دا، هەم لە هەڵسوکەوتەکانی لەگەڵ دەوروبەی و لەگەڵ کۆمەڵگایدا، ڕۆشنایی بۆ پەیدادەبێ، کەواتە: صەڵاتدانی ئێمە لەسەر پێغەمبەر ﷺ، خۆمان زیاتر لێی بەهرەمەند دەبین بە تەئكید.

بەڵام من لەگەڵ ئەو قسەیەی (**فخرالدین الرازي**)دا نیم، کە پێغەمبەر ﷺ صەڵاتی ئێمە هیچ سوودی پێناگەیەنێ، ئەوە وا نیە، بەڵکو صەڵاتی ئێمە لەسەر پێغەمبەری خوا ﷺ دەبێتە هۆی ئەوە، کە پلەو پایەی بەرزتربێ، بەڵێ بە تەئكید ئەو پلەو پایەی هەر بەرزە، ئەوە ئێمەین بە هۆی صەڵاتدان لەسەر پێغەمبەر ﷺ زیاتر بەهرەمەند دەبین، کە ئەوە هەم ئەرکێکی سەرشانمانە بەرامبەر بەوی جێبەجێ دەکەین، وەك وەفادارییەك، هەم بەندایەتییەکە بۆ خوا جێبەجێ دەکەین، هەم خۆشمان بەهرەمەند دەبین لەو صەڵات ناردن و سەلام ناردنە بۆ پێغەمبەر ﷺ، کە بە هۆی ئەوەوە، خوا لە تاریکاییان دەرمان دێنێ بەرەو ڕۆشنایی.

٧)- وەڵامی پرسیارێك:

بۆچـی خـوا ﷻ فەرموویـەتی: ﴿ إِنَّ ٱللَّهَ وَمَلَٰٓئِكَتَهُۥ يُصَلُّونَ عَلَى ٱلنَّبِيِّۚ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ صَلُّواْ عَلَيۡهِ وَسَلِّمُواْ تَسۡلِيمًا ﴿٥٦﴾ ﴾، بۆچـی سـەلامی تایبـەت کـردوە بـە بڕوادارانـەوەو، بـۆ خـۆی و فریشـتەکانی بـەس بـاسی صـەڵاتی کـردوە؟

(جمال الدين القاسمي)[1]، سێ وەڵامی هێناون بۆ ئەو پرسیارە، کە ئەوانەن:

١)- (مِنَ الإحتباك، فَحُذِفَ «عَلَيْهِ» من أحدهما، و«المصدر» من الآخر): ﴿ إِنَّ ٱللَّهَ وَمَلَٰٓئِكَتَهُۥ يُصَلُّونَ عَلَى ٱلنَّبِيِّۚ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ صَلُّواْ عَلَيۡهِ وَسَلِّمُواْ تَسۡلِيمًا ﴾، واتە: ئەمە **(إحتباك)**ە، کە بریتیە لەوەی: لە شوێنێك شتێك دەقرتێنرێ و، لە شوێنەکەی دیکەش شتێکی دیکە دەقرتێنرێ، لە شوێنێك شتێك هەیەو، لە شوێنەکەی دیکە نیەو، ئەوەی ئەوێ، قەرەبووی ئەولا دەکاتەوە، لێرەدا کە دەفەرموێ: ﴿ إِنَّ ٱللَّهَ وَمَلَٰٓئِكَتَهُۥ يُصَلُّونَ عَلَى ٱلنَّبِيِّۚ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ صَلُّواْ عَلَيۡهِ وَسَلِّمُواْ تَسۡلِيمًا ﴾، واتە: بە دڵنیایی خواو فریشتەکانی صەڵات لەسەر پێغەمبەر ﷺ دەدەن: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ صَلُّواْ عَلَيۡهِ وَسَلِّمُواْ تَسۡلِيمًا ﴾، (وَسَلِّمُواْ تَسۡلِيمًا) تەنیا لە هی دووەمیاندا هاتوە: ﴿ تَسۡلِيمًا ﴾، چاوگ(مصدر)ەو، بۆ زیاتر جەختکردنەوەیە، هەروەها (يُصَلُّونَ عَلَى ٱلنَّبِيِّ) تەنیا لە ڕستەی یەکەمیان دا هاتوە.

کەواتـە: ئـەوەی لـە هـی دووەمـدا هاتـوە بـۆ یەکەمیشـەو، ئـەوەی لە یەکەمیشـدا هاتـوە بـۆ دووەمیشـە، هـەروەك ئـەو سـەلامەش کـە لـە هـی دووەمـدا هاتـوە، واتـە: خـواو فریشـتەکانیشی هـەر سـەلام بـۆ پێغەمبـەر ﷺ دەنێرن.

٢)- (السَّلَامُ لَهُ مَعْنَيَانِ: التحيَّة والإِنقِيَادُ، فَأُمِرَ بِهِ المؤمنُونَ لصحتهما منهم، واللهُ وملائكتهُ لا يجوز منهم الإِنقياد، فلم يضف إليهم، دَفْعَاً للإيهام).

واتـە: سـەلام دوو واتـای هەیـە: سـڵاوکردن لەگـەڵ بـۆ ملکـەچ بـوون، بۆیـە بـڕواداران فەرمانیـان پێکـراوە بـە سـەلام کـردن، چونکـە هەردووکیـان لـە بـڕواداران دەوەشـێنەوە، هـەم سـڵاو کـردن لـە پێغەمبـەر ﷺ هـەم ملکەچکـردنی ئیمانـداران

---

(١) محاسن التأويل: ج٨، ص٣٠٤ و ٣٠٥.

بۆ پێغەمبەر ﷺ بۆ فەرمانەكانی، بەڵام خواو فریشتەكانی بەڵێ سڵاوكردنیان لە پێغەمبەر ﷺ لێ دەوەشێتەوە، بەڵام ملكەچ بوونیان بۆ پێغەمبەر ﷺ لێ ناوەشێتەوە، بۆیە پاڵنەدراوەتە لایان، تاكو ئەو وەهمە بەرپەرچ بدرێتەوە.

٣)- (أَنَّ السَّلَام تسليمه عَمَّا يُؤْذِيهِ، فلمَّا جاءت هذهِ الآية عقيب ذكر ما يُؤذِي النَّبيَّ ﷺ، والأذية إِنَّما هِيَ مِنَ البَشَر وقد صَدَرت مِنْهُم، فَنَاسَبَ التَّخْصيص بهم والتأكيد).

واتە: سەلام بریتیە: لە سەلامەتكردنی پێغەمبەر ﷺ لە شتێك كە ئازاری پێگەیاندبێ، ئنجا لەبەرئەوەی ئەم ئایەتە لە دوای ئەوە هاتوە، كە باسی ئازاردانی پێغەمبەرە ﷺ، ئازاریش لە بەشەرانەوە دەبێ بۆ پێغەمبەر ﷺ و ئازاردانەكەشیان لێوە دەرچووە، بۆیە گونجاو بووە، كە ئەو سەلام ناردنە تایبەت بكرێ بە بڕوادارانەوەو، جەختیشی لێبكرێتەوە، كە ئەی ئیماندارینە! هەمیشە ئێوە، سەلام و سڵاو ڕێزو حورمەت و، بێ ئازاریی بۆ پێغەمبەری خوا ﷺ بنێرن، ئاگاشتان لێبی، بە هیچ شێوەیەك لە ئێوەوە ئازارو بێزاركردن و ناڕەحەتییەكی پێ نەگات.

مەسەلەی چوارەم و کۆتایی:

باسی ئەوە کە ئازاردەرانی خواو پێغەمبەرەکەی، خوا ﷺ لە دنیاو دوارۆژدا نەفرینیان لێدەکات و، ئازارێکی ڕیسواکەری بۆ داناون، ئازاردەرانی بە ناهەق و بێ پاساوی بڕوادارانیش، گوناهی بوختان و تاوانێکی ئاشکرا هەڵدەگرن:

خوا دەفەرموێ: ﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ يُؤْذُونَ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥ لَعَنَهُمُ ٱللَّهُ فِى ٱلدُّنْيَا وَٱلْءَاخِرَةِ وَأَعَدَّ لَهُمْ عَذَابًا مُّهِينًا ﴿٥٧﴾ وَٱلَّذِينَ يُؤْذُونَ ٱلْمُؤْمِنِينَ وَٱلْمُؤْمِنَـٰتِ بِغَيْرِ مَا ٱكْتَسَبُوا۟ فَقَدِ ٱحْتَمَلُوا۟ بُهْتَـٰنًا وَإِثْمًا مُّبِينًا ﴿٥٨﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم دوو ئایەتە، لە شەش بڕگەدا:

١)- ﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ يُؤْذُونَ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥ ﴾، بە دڵنیایی ئەوانەی ئازاری خواو پێغەمبەرەکەی ﷺ دەدەن، ئازاردرانی خوا، بەو واتایە کە شتێك دەڵێن و دەکەن، خوا پێی ناخۆش بێ، ئنجا خوا ﷻ بەچی ئازاردەدرێ؟ بۆ وێنە لەم فەرموودەدا هاتوە: {عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضي الله عنه قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أُرَاهُ قَالَ اللَّهُ تَعَالَى: يَشْتِمُنِي ابْنُ آدَمَ وَمَا يَنْبَغِي لَهُ أَنْ يَشْتِمَنِي، وَيُكَذِّبُنِي وَمَا يَنْبَغِي لَهُ، أَمَّا شَتْمُهُ، فَقَوْلُهُ: إِنَّ لِي وَلَدًا، وَأَمَّا تَكْذِيبُهُ، فَقَوْلُهُ: لَيْسَ يُعِيدُنِي كَمَا بَدَأَنِي} (أخرجه أحمد: ٩١٠٣، والبخاري: ٣٠٢١، والنسائي: ٢٠٧٨)، واتە: پێغەمبەر پێم وایە فەرمووی: خوای بەرز فەرمووی: ئادەمزاد قسەم پێ دەڵێ و بۆشی نیە قسەم پێ بڵێ و، بە درۆی دانام و بۆی نەبوو بە درۆم دابنێ، قسە پێگوتنەکەی ئەوەیە کە من ڕۆڵەم هەیەو، بە درۆ دانانەکەشی، ئەو قسەیەتی کە دەڵێ: خوا زیندووم ناکاتەوە وەك دروستی کردووم!

ئازاردرانی پێغەمبەریش ﷺ بەوە دەبێ کە تانەی لێبدرێ و، نکووڵیی لێبکرێ، هەروەها لە بارەی کەس و کارو ماڵ و خێزانی، یان هاوەڵانی، یان میراتگرانی و شوێنکەوتووانی، بە گشتیی قسەی ناشایست بکرێ، پێغەمبەر ﷺ بەوە ئازار دەچێژێ و ناڕەحەت دەبێ، خوا دەفەرموێ: ئەوانەی ئازاری خواو پێغەمبەرەکەی ﷺ دەدەن.

٢)- ﴿ لَعَنَهُمُ ٱللَّهُ فِي ٱلدُّنْيَا وَٱلْأَخِرَةِ ﴾، خوا لە دنیاو دواڕۆژدا نەفرینی لێکردوون، وشەی (لَعْن) بریتیە لە دوورخستنەوە لە بەزەیی و، ڕیسواکردن و سووکایەتیی پێکردنی بابای نەفرین لێکراو، خوا لە دنیاو دواڕۆژدا نەفرینی لێکردوون.

٣)- ﴿ وَأَعَدَّ لَهُمْ عَذَابًا مُّهِينًا ﴾، سزایەکی ڕیسواکەری بۆ داناون، هەم سزاو ئازارەو، هەم ڕیسواکەرو زەبوونکەریشە، سزاو ئازارە بۆ جەستە، ڕیسواکەرە بۆ ڕووح، ئنجا لەبەر ئەوەی ئەوانەی ئازاری خوا دەدەن و، ئازاری پێغەمبەر ﷺ دەدەن، بەو واتایە کە شتێك دەکەن خوا پێی ناخۆشە، یان شتێك دەڵێن، خوا پێی ناخۆشەو، شتێك بەرانبەر بە پێغەمبەر ﷺ دەکەن، یان دەڵێن کە پێغەمبەری خوا ﷺ پێی بێزاربێ و ناڕەحەت بێ، لەبەرئەوەی ئەوانە مەبەستیانە: شکۆو پلەوپایەی بەرزی بێ وێنەی خوا، یاخود شکۆو پایەی پێغەمبەری خوا ﷺ دابەزێنن، خوا ﷻ ئازارێکی ڕیسواکەرو زەبوونکەری وایان بۆ دادەنێ، کە ئەوان زەبوون و بچووك و نابەرچاو بن.

٤)- ﴿ وَٱلَّذِينَ يُؤْذُونَ ٱلْمُؤْمِنِينَ وَٱلْمُؤْمِنَٰتِ ﴾، هەروەها کەسانێکیش کە پیاوانی بڕوادارو ئافرەتانی بڕوادار، ئازار دەدەن، بە هەرشێوەیەك لە شێوەکان، بە قسە، بە کردەوە.

٥)- ﴿ بِغَيْرِ مَا ٱكْتَسَبُوا۟ ﴾، بەبێ ئەوەی شتێکی خراپیان کردبێ، (بِغَيْرِ مَا عَمِلُوا) بەبێ ئەوەی شتێکیان ئەنجام دابێ، واتە: لە خۆڕا بوختانیان بۆ هەڵدەبەستن و شتێکیان پاڵدەدەنە لا، کە نەیانکردوە.

٦)- ﴿ فَقَدِ ٱحْتَمَلُوا۟ بُهْتَٰنًا وَإِثْمًا مُّبِينًا ﴾، ئەوە بە دڵنیایی ئەوانە بوختانێکیان هەڵگرتوە، هەروەها گوناهێکی ئاشکراش.

(أي: كَلَّفُوا أَنْفُسَهُمْ حِمْلًا) واتە: بارێکیان خستۆتە سەرشانی خۆیان کە باری بوختانە.

﴿ وَإِثْمًا مُّبِينًا ﴾، هەروەها گوناهێکی ئاشکراشیان هەڵگرتووەو لە کۆڵیان ناوە، ئەمە وەك ئایەتەکەی سووڕەتی (النساء) وایە، کە خوا دەفەرمووێ: ﴿ وَمَن

﴿يَكْسِبْ خَطِيٓـَٔةً أَوْ إِثْمًا ثُمَّ يَرْمِ بِهِۦ بَرِيٓـًٔا فَقَدِ ٱحْتَمَلَ بُهْتَٰنًا وَإِثْمًا مُّبِينًا ﴿١١٢﴾﴾، واتـە: هـەر کەسێك گوناهێـك، یـان تاوانێـك وەدەسـت بێنـێ، دوایـی بابایـەکی بـێ گوناهـی پـێ تۆمەتبـار بـکات، ئـەوە بـە دڵنیایـی بوختانێـکی مـەزن و گوناهێـکی ئاشـکرای هەڵگرتـوە.

بۆیـە بوختـان نـاوی لێنراوە: (**بهتـان**): (**لإنَّـهُ يُبْهِـتُ سَامِعَهُ**)، چونکـە ئـەوەی کـە ببیسـتێ، پێـی سەرسـام دەبـێ، پێـی سەراسـیمە دەبـێ و زۆر ناڕەحـەت دەبـێ، بوختـان بریتیـە: لـەوە کـە شـتێك پاڵبدرێتـە لای کەسـێك، ئـەو کەسـە ئـەو شـتەی نەکردبـێ.

دەربـارەی (**غیبـة**) پرسـیار کـراوە لـە پێغەمبـەری خـوا ﷺ ئەویـش پێناسـەی ئەویـش و هـی بوختانیشـی کـردوە: {**قِيـلَ يَـا رَسُـولَ اللـهِ مَـا الْغِيبَـةُ؟ قَـالَ: «ذِكْـرُكَ أَخَـاكَ بِمَـا يَكْـرَهُ»، قِيـلَ: أَفَرَأَيْـتَ إِنْ كَانَ فِي أَخِـي مَـا أَقُولُ؟ قَـالَ: «إِنْ كَانَ فِيـهِ مَـا تَقُـولُ، فَقَـدِ اغْتَبْتَـهُ، وَإِنْ لَـمْ يَكُـنْ فِيـهِ مَـا تَقُـولُ فَقَـدْ بَهَتَّـهُ»**} (**أخرجـه أحمـد: ٨٩٧٣، ومسـلم: ٢٥٨٩، وأبــو داود: ٤٨٧٤**).

واتـە: گوتـرا: ئـەی پێغەمبـەری خـوا! غەیبـەت چییـە؟ فەرمـووی: بـە شـێوەیەك بـاسی برایەکـەت بکـەی کـە پێـی ناخـۆش بـێ، (پاشـملە بـە خراپـە باسـکردن)، گوتـرا: ئـەدی ئەگـەر ئـەو برایـەی کـە بـاسی دەکـەم بـە خراپـە، ئـەو سـیفەتەی تێدابـێ، (ئایا هـەر غەیبەتـە؟)، فەرمـووی: ئەگـەر ئـەو سـیفەتە (خراپـەی کـە تـۆ بـاسی دەکـەی، کـە ئەگـەر پێـی بگاتـەوە پێـی ناخـۆش بـێ) سـیفەتەکەی تێدابـوو، ئـەوە غەیبەتـە، بـەڵام ئەگـەر سـیفەتەکەی تێـدا نەبـێ، ئـەوە بوختانـت بـۆ کـردوە (واتـە: شـتێکت پـێ هەڵبەسـتوە، کـە ئـەو سـیفەتەی تێدانیـە).

چونکـە غەیبـەت ئەوەیـە، کەسـەکە سـیفەتە خراپەکـەی تێدابـێ، کـە بـاسی دەکـەی، بـەڵام بوهتـان ئەوەیـە کـە ئـەو سـیفەتە خراپـەی هـەر تێـدا نەبـێ و تـۆ بـۆی هەڵبەسـتی، کـە ئـەوە گوناهەکـەی بـە تەئکیـد زیاتـرە لـە غەیبەتکـردن.

خـوا بـە لوتـف و کەڕەمـی خـۆی یارمەتییـمان بـدات، وەك پێویسـت ڕێـزو حورمـەتی پێغەمبـەری خـوا ﷺ بگریـن و، هەمیشـە صـەڵات و سـەلامی بـۆ بنێریـن و، شـتێك نەڵێیـن و نەکەیـن کـە پێغەمبـەری خـوا ﷺ پێـی ناڕەحـەت بـێ، پێـی بێزاربـێ، چ لـە بـارەی خۆیـەوە، چ لـە بـارەی هاوسـەرانی بەڕێزیـەوە، دایـکانی بـڕواداران، چ لـە بـارەی وەچـەو ڕۆڵەکانیـەوە، چ لـە بـارەی هـاوەڵانی بەڕێزیـەوە، چ لـە بـارەی زانایـانی جێنشـین و جێگرییـەوە، چ لـە بـارەی ئۆممەتەکەیـەوە، لەبـارەی شـوێنکەوتووانی دانسـتەو تایبەتییـەوە (**آل محمـد**)، واتـە: شـوێنکەوتووانی دانسـتەو تایبـەتی، بـەڵام (**أهـل البيـت**)، واتـە: هاوسـەرانی بەڕێـزی پێغەمبـەر ﷺ، چونکـە ژن زیاتـر لـە ماڵدایـە (**أهـل البيـت**)، بـە پلـەی یەکـەم ژن و هاوسـەر دەگرێتـەوە، بـەڵام جـاری واش هەیـە کـە خزمـان و ئەوانـەی کـە لـە چوارچێـوەی خێزانـدان، ئەوانیـش دەگرێتـەوە، لـە کـوڕان و کچـان و ئـەوانی دیکـە.

خـوا بـە بەزەیـی و کەڕەمـی خـۆی، وامـان لێبـکات خۆمـان بپارێزیـن لـە ئـازاردانی پیـاوانی بـڕوادارو ئافرەتـانی بـڕوادار، بەڵکـو لـە ئـازاردانی هـەر کەسـێك بـە ناهـەق، کـە بێگومـان ئـەوە بارێـکی قورسـە، هـەر کەسـێك ئـازاری مسـوڵمانان بـدات، ئـازاری خەڵـك بـدات، بارێـکی قورسـە، کۆڵێـکی گـران لـە کۆڵـی خـۆی دەنـێ بـۆ قیامـەت، خـوا لـەو کۆڵـە گرانـە بمانپارێـزێ و، دڵ و سـینەمان بەرانبـەر بـە هەمـوو کـەس سـاغ و سـاف بـکات.

دەرسی هەشتەم

پێناسەی ئەم دەرسە

ئـەم دەرسـەمان چـوار (٤) ئایـەت دەگرێتـە خـۆی، ئایەتـەکانی: (٥٩ - ٦٢)، لـە ئایـەتی یەکەمیانـدا خـوا فەرمـان بـە پێغەمبـەر ﷺ دەکات، کـە ئامۆژگاریی هاوسـەرانی و، کچـانی و، ئافرەتـانی بـڕوادار بـکات، کـە خۆیـان داپۆشـن و کۆڵوانـەو دەسـماڵ و چارشـێوەکانیان لـە خۆیانـەوە بپێچـن، تاکـو بناسرێـن کـە خـاوەنی حەیـاو حورمەتـن و، تەماعیـان تـێ نەکـرێ و، ئازارنەدرێـن لـە لایـەن کەسـانی دڵنەخۆشـەوە.

لـە سـێ ئایەتەکـەی دیکەشـدا، خـوا هەڕەشـەی تونـد لـە مونافیـق و دڵنەخـۆش و پڕوپاگەندەچییـەکانی نێـو شـاری مەدینـە دەکات، کـە ئەگـەر دەسـت لـە خراپەکاریـی هەڵنەگـرن، پێغەمبەریـان ﷺ لـێ هانـدەدات، خـوا بـۆ خـۆشی نەفرینیـان لـێ دەکات و، لـە هـەر جێیـەك بـەر پـەل بکەون لـە کاتی جەنگـدا، دەگیرێـن و دەکوژرێـن، بەپێی یاسـای چەسـپاوی خـواش لـە ژیـانی گـەلانی ڕابـردوودا، کۆمەڵـگا دەبـێ پاکسـازیی بکـرێ، لـەو کەسـانەی کـە وەك بـژارو گیاکەڵـەوان، دەردو ئـازارو ناڕەحەتیـی تێـدا بـڵاو دەکەنـەوە.

﴿يَـٰٓأَيُّهَا ٱلنَّبِيُّ قُل لِّأَزْوَٰجِكَ وَبَنَاتِكَ وَنِسَآءِ ٱلْمُؤْمِنِينَ يُدْنِينَ عَلَيْهِنَّ مِن جَلَـٰبِيبِهِنَّ ذَٰلِكَ أَدْنَىٰٓ أَن يُعْرَفْنَ فَلَا يُؤْذَيْنَ وَكَانَ ٱللَّهُ غَفُورًا رَّحِيمًا ﴿٥٩﴾ لَّئِن لَّمْ يَنتَهِ ٱلْمُنَـٰفِقُونَ وَٱلَّذِينَ فِى قُلُوبِهِم مَّرَضٌ وَٱلْمُرْجِفُونَ فِى ٱلْمَدِينَةِ لَنُغْرِيَنَّكَ بِهِمْ ثُمَّ لَا يُجَاوِرُونَكَ فِيهَآ إِلَّا قَلِيلًا ﴿٦٠﴾ مَّلْعُونِينَ أَيْنَمَا ثُقِفُوٓاْ أُخِذُواْ وَقُتِّلُواْ تَقْتِيلًا ﴿٦١﴾ سُنَّةَ ٱللَّهِ فِى ٱلَّذِينَ خَلَوْاْ مِن قَبْلُ وَلَن تَجِدَ لِسُنَّةِ ٱللَّهِ تَبْدِيلًا ﴿٦٢﴾﴾.

مانای دەقاو دەقی ئایەتەکان

{ئـەی پێغەمبـەر! بـە هاوسـەرەکانت و کچەکانـت و ئافرەتـانی بـڕواداران بڵـێ: بـا چارشـێوو (کۆڵوان)ەکانیـان لـە خۆیـان وەنیزیـك بخـەن (لـە خۆیانیانـەوە بپێچـن)، ئـەوە نیزیکـترە بناسرێـن، کـە (بـە حەیـاو حورمەتـن و) سـەرەنجام (تەماعیـان تێنەکـرێ و) بێزارنەکرێـن بـە قسـەو ڕەفتـاری ناشایسـت، خـواش هـەردەم لێبـوردەی بـە بەزەیـی بـووە ﴿٥٩﴾ بـە دڵنیایـی ئەگـەر مونافیقـەکان و ئەوانـەی نەخۆشـیی لـە دڵەکانیانـدا هەیـەو، بڵاوکـەرەوەکانی هەواڵـی درۆو خـراپ، دەسـت هەڵنەگـرن (لـە قسـەو ڕەفتارەکانیـان) تۆیـان لـێ هاندەدەیـن، دوایـی کەمێـك لـە (کات) نەبـێ لـەوێ (مەدینـە)دا، لـە نیزیکتـەوە نابـن (واتـە: هاوشـارییت نابـن) ﴿٦٠﴾ نەفریـن لێکراوانـە (بـە دوورخرانـەوە لـە بەزەیـی خـوا، شـار بەدەردەکرێـن)، ئنجـا (دوای سـەنگەرگرتنیان لـە دژی مسـوڵمانان) لـە هـەر کوێیـەك بەرپـەل بکـەون، دەگیرێـن و بـە خەسـتیی دەکوژرێـن ﴿٦١﴾ (ئـا ئـەوە) یاسـای خوایـە لەوانـەدا کـە پێشـتر ڕابردوون و، هەرگیزیـش گۆڕانکارییـت بـۆ یاسـای خـوا چنـگ ناکـەوێ ﴿٦٢﴾ }.

شیکردنەوەی هەندێ لە وشەکان

(يُدۡنِينَ): (**الْإِدْنَـاءُ: التَّقْرِيـبُ، وَهُـوَ كِنَايَـةٌ عَـنِ اللُّبْـسِ وَالْوَضْـعِ، أَيْ: يَضَعْـنَ عَلَيْهِـنَّ جَلَابِيبَهُـنَّ**)، (**إِدْنَـاءٌ**) واتـە: نیزیکخسـتنەوە، کـە کینایەیـە بـۆ پۆشـین و دانـانی شـتێك، واتـە: ئەوانـەی کـە جیلبابەکانیـان دەپۆشـن.

(جَلَٰبِيبِهِنَّ): (**الْجَلَابِيـبُ: جَمْـعُ جِلْبَـاب، وَجَلْبَـاب وَهُـوَ ثَـوْبٌ أَصْغَـرُ مِـنَ الـرِّدَاءِ وَأَكْبَرُ مِـنَ الخِـمَارِ وَالقِنَـاعِ**)، (**جِلْبَـاب**) کـە بـە (**جَلَابِيـبَ**) کۆدەکرێتـەوە، (**جِلْبَـاب وَجَلْبَـاب**) پۆشـاکێکە گچکەتـرە لـە کـراس، واتـە: ئـەوەی کـە سـەرتاپا جەسـتە دادەپۆشـێ،

گەورەتریشـە لـە سـەرپۆش و لەچـك و، لـە باڵاپـۆشی سەرتاسـەریش گچکەتـرە، لـە کوردەواریـی دا چارشـێوی پـێ دەڵێـن، کۆڵوانـەی پـێ دەڵێـن، دەسـماڵی پـێ دەڵێـن، ئـەوە کـە ئافـرەت بەسـەری خۆیـدا دەدات و ناوشـان و پشـتیشی دەگـرێ.

(وَٱلۡمُرۡجِفُونَ): (الإرْجَافُ: إِشَاعَةُ الأَخْبَارِ الكَاذِبَةِ وَالمُسِيْئَةِ لِأَصْحَابِهَا)، (إِرْجَاف) بریتیـە لـە بڵاوکردنـەوەی هەواڵـی درۆو، زیانگەیێنـن بـە هاوەڵـەکانی، (مُرْجِف) کەسـێکە کـە ئـەوە دەکات واتـە: پڕوپاگەندەچییـانی خـراپ.

(لَنُغۡرِيَنَّكَ بِهِمۡ): واتـە: تۆیـان لـێ هاندەدەیـن، (الإغْرَاءُ: الحَثُّ وَالتَّحْرِيْضُ عَلَى فِعْلٍ، أَيْ: نُغْرِيَنَّكَ بِعُقُوبَتِهِم)، (إِغْرَاءُ) بریتیـە لـە هانـدان و تیژکـردن لەسـەر شـتێك، واتـە: تـۆ هاندەدەیـن لەسـەر سـزادانیان.

(لَا يُجَاوِرُونَكَ): (لَا يُسَاكِنُونَكَ، لَا يَكُونُونَ بِالْقُرْبِ مِنْكَ)، واتـە: لەگـەڵ تـۆدا لـە مەدینـە نیشـتەجێ نابـن و، لـە نیزیـك تـۆوە نابـن، هاوشـارییت نابـن.

(ثُقِفُوٓاْ): (الثَّقِفُ: الظَّفَرُ وَالعُثُورُ عَلَى العَدُوِّ بِدُونِ قَصْدٍ)، (ثَقِف) بریتیـە لـەوە کـە مـرۆڤ دوژمنـی لـێ هەڵبکـەوێ، بـێ ئـەوەی مەبەسـتی بووبـێ، لـە شـوێنێك لێـی هەڵکـەوێ و بەرپـەلی بکـەوێ.

مانای گشتیی ئایەتەکان

لـە بێـژەی ئایەتەکانـدا، هەروەهـا لـە سـیاقیان دا، دیـارە کـە کەسـانێکی خراپـەکار لـە شـاری مەدینـەدا بـوون، کاتێ خـۆی، خـوای کارزان بـۆ ئـەو کاتـەو بـۆ تێکـڕای مرۆڤایەتیـی بـە گشـتیی پەرژینێـکی دانـاوە، لەبـەردەم خراپەکارییانـدا، کـە ئـەو چـوار ئایەتـە موبارەکـە بـاسی دکـەن، سـەرەتا خـوا ﷻ دەفەرمـوێ: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّبِيُّ ﴾، ئـەی پێغەمبـەر ﷺ! ئەمـە جـاری پێنجـەم و کۆتاییـە، لـەم سـوورەتەدا کـە خـوا بە: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّبِيُّ ﴾، موحەممـەد پێغەمبـەری کۆتایـی ﷺ خـۆی بدوێنـێ، ﴿ قُل لِّأَزۡوَٰجِكَ وَبَنَاتِكَ

﴿ وَنِسَآءِ ٱلْمُؤْمِنِينَ ﴾، بە هاوسـەرەکانت و کچەکانـت و بـە ئافرەتـانی بڕوادار، بفەرموو: ﴿ يُدْنِينَ عَلَيْهِنَّ مِن جَلَٰبِيبِهِنَّ ﴾، بـا جیلبابەکانیـان لـە خۆیـان وەنیزیـك بخـەن، واتە: کۆڵوانـەو دەسـماڵەکانیان لـە خۆیانـەوە بپێچـن، ﴿ ذَٰلِكَ أَدْنَىٰٓ أَن يُعْرَفْنَ فَلَا يُؤْذَيْنَ ﴾، ئـا ئـەوە نیزیکـترە بـۆ ئـەوەی بناسرێـن و ئازارنەدرێـن، واتـە: بناسرێـن کـە بـە حەیـاو حورمەتـن، تەماعیـان تێنەکـرێ لـە لایـەن کەسـانی دڵنەخۆشـەوەو قسـەو توانـج و پلاریـان پـێ نەگوتـرێ، یـان بـە شـێوەیەك لـە شـێوەکان مامەڵەیـان لەگەڵـدا نەکـرێ، کـە ببێتـە مایـەی ئـازارو بێزاربوونیـان، چونکـە ئافرەتێـك کـە پۆشـتەو پەرداخـە، بـە حەیـاو حورمەتـە، پیـاوان لێـی دەسـڵەمنەوەو، پیـاوان تەماعـی لـێ ناکـەن، بـەڵام ئافرەتێـك وەك گۆشـتی قەسـاب خـۆی بخاتـە گـۆڕێ، مێینایەتیـی لـە خۆیـدا بەرجەسـتە بـکات، لـە جیـاتی مرۆڤایەتیـی، بـە تەئکیـد تەماعـی تێدەکـرێ، بەڵکـو مەبەسـتیشی هـەر ئەوەیـەو بـە زمـانی حـاڵ بـە خەڵـك دەڵـێ: تەماشـام بکـەن، داخـۆ ئەندامەکانـم چۆنـن؟! ئـەوەش حیکمـەتی پۆشـتەو پـەرداخ بـوونی ئافرەتـەو، حیکمـەتی ئەوەیـە کـە ئافـرەت لـە ئیسـلامدا، جۆرێـك لـە بـەرگ و پۆشـاکی بـۆ دیارییکـراوە، کـە وەك مـرۆڤ بێتـە بەرچاو، نـەك وەك مێینـە، ﴿ وَكَانَ ٱللَّهُ غَفُورًا رَّحِيمًا ﴾، خـواش هەمیشـە لێبـوردەی بـە بەزەیـی بـووە، لەگـەڵ کەسـانێکدا کـە بـە هەڵـە مامەڵەیـان کـردوە، چ ئافرەتـان کـە چـاك خۆیـان دانەپۆشـیبێ لـە ڕابـردوودا، چ پیاوانێـك کـە نەخۆشـیی ئارەزوویـان لـە دڵـدا بوویێـت و، ئـەوە وای لێکردبـن، زیـان بـە ئافرەتـان بگەیەنـن و بێزاریـان بکـەن، بـەڵام ئێسـتا کـە دەگەڕێـنەوە، خـوا لێبـوردەو بەزەییـە لـە بەرانبەریانـدا.

دیـارە لـە نێـو شـاری مەدینـەدا، کەسـانێك هەبـوون بـە تایبـەت ئافرەتانیـان بێـزارو نارەحەتکـردوە، بۆیـە بـە گشـتیی پڕوپاگەنـدەی خـراپ و قسـەی خراپیـان بڵاوکردۆتـەوە، بۆیـەش خـوا دەفەرمـوێ: ﴿ لَّئِن لَّمْ يَنتَهِ ٱلْمُنَٰفِقُونَ وَٱلَّذِينَ فِى قُلُوبِهِم مَّرَضٌ وَٱلْمُرْجِفُونَ فِى ٱلْمَدِينَةِ ﴾، ئەگـەر مونافیقـەکان و ئەوانـەی دڵیـان نەخۆشـیی تێدایـەو پڕوپاگەندەچییـەکان لـە مەدینـەدا وازنەهێنـن، واتـە: وازنەهێنـن لـەو کارو کـردەوەو ڕەفتـارە قێزەونانـەی دەیانکـەن و، لـەو قسـەو قاڵانـەی بڵاویـان

دەکەنـەوە، ﴿لَنُغْرِيَنَّكَ بِهِمْ﴾، تۆیـان لـێ هاندەدەیـن بـە دڵنیایـی، واتـە: تـۆ لـە سـزادانیان هاندەدەیـن، ئـەی پێغەمبـەری خـوا! ﷺ، ﴿ثُمَّ لَا يُجَاوِرُونَكَ فِيهَآ إِلَّا قَلِيلًا﴾، دوایـی ماوەیـەکی کەمیش نەبێ لەوێـدا، لـە شـاری مەدینـەدا، نامێننـەوە، ماوەیـەکی کـەم نەبـێ دوای ئـەوەی تـۆ سـزایان دەدەی، نامێننـەوە، چونکـە ئابڕوویـان دەچـێ، تـۆ بـۆت هەیـە دەریـان بکـەی، مـادام کـە هێمنیـی و ئاسـاییشی شـار تێکبـدەن و، هەڕەشـەبن بـۆ سـەر ئابـڕوو و کەڕامـەت و هێمنیـی و ئاسـاییشی خەڵـك، ﴿مَّلْعُونِينَ أَيْنَمَا ثُقِفُوٓا۟ أُخِذُوا۟﴾، نەفریـن لێکـراون لـە هـەر شـوێنێك بـەر پـەل بکـەون و، زەفەریـان پـێ بـردرێ دەگیرێـن، ﴿وَقُتِّلُوا۟ تَقْتِيلًا﴾، هەروەهـا زۆر بـە خەسـتیی دەکوژرێـن، واتـە: دوای ئـەوە کـە دەربـەدەر دەکرێـن، نەفرینیـان لـێ دەکـرێ، دوای ئـەوە کـە دەچنـە سـەنگەری دژایەتیـی کـردن بەرانبـەر بـە ئیسـلامەوەو، بەرامبـەر بـە ئیسـلام چـەك هەڵدەگـرن، ئـەوە لـە هـەر شـوێنێك بەرپـەل بکـەون دەگیرێـن و، بـە خەسـتیی دەکوژرێـن.

﴿سُنَّةَ ٱللَّهِ فِى ٱلَّذِينَ خَلَوْا۟ مِن قَبْلُ﴾، ئـا ئـەوە یاسـای خوایـە لـەو گەلانـەدا کـە پێشـتر ڕابـردوون، ﴿وَلَن تَجِدَ لِسُنَّةِ ٱللَّهِ تَبْدِيلًا﴾، تـۆش گـۆڕان و گـۆڕانکارییت بـۆ یاسـای خـوا چنـگ ناکـەوێ، یاسـای خـوا لـە ژیـانی بەشـەردا، گـۆڕانی بەسـەردا نایـەت، وەك چـۆن یاسـا گەردوونییـەکانی خـوا ناگۆڕێـن، هەندێـك لـە یاسـاکانی شـەریعەتیش کـە بریتیـن لـە هێڵـە گشـتییەکانی چۆنیەتیـی بەڕێوەبـردنی کۆمەڵـگا، ئەوانـەش گۆڕانیـان بەسـەردا نایـەت و چەسـپاون.

مەسەلە گرنگەکان

مەسەلەی یەکەم:

فەرمانکردنی خوا ﷻ بە پێغەمبەرەکەی (موحەممەد ﷺ) کە ئامۆژگاریی هاوسەرانی و کچانی و ئافرەتانی پیاوانی بڕوادار بکات، کە لە کاتی لە ماڵ چوونە دەردا پۆشتەو پەرداخ بن و، هەر کەس بینینی بزانێ کە بە حەیاو حورمەتن و، دووچاری ئازاردران و بێزارکران نەبن:

خوا دەفەرموێ: ﴿يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُل لِّأَزْوَاجِكَ وَبَنَاتِكَ وَنِسَاءِ الْمُؤْمِنِينَ يُدْنِينَ عَلَيْهِنَّ مِن جَلَابِيبِهِنَّ ذَٰلِكَ أَدْنَىٰ أَن يُعْرَفْنَ فَلَا يُؤْذَيْنَ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَّحِيمًا ﴿٥٩﴾﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە هەشت بڕگەدا:

١)- ﴿يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ﴾، لەم سوورەتە موبارەکەدا پێنج جاران ئەم وشەیە هاتوەو، ئەمە جاری پێنجەم و کۆتاییە، ئەی پێغەمبەر ﷺ! (النَّبِيُّ) کە بە کوردیی بە پێغەمبەر، یان بە پەیامبەر مانا کراوە، ئەو کەسەیە کە خوا ﷻ بە شێوەی تایبەت سروش (**وحي**)ی بۆ دەنێرێ، ئەویش بە ناوی خواوە، هەواڵ بە خەڵك دەدات، بۆیە (النَّبِيُّ) کە لەسەر کێشی (**فعيل**)ە، دەگونجێ بە مانای (**فاعل**) بێ، (**مُنْبِئ**) کەسێك کە هەواڵ دەدات، هەواڵدەر بە ناوی خواوە، دەشگونجێ (**فعيل**)ی بە مانای (**مفعول**) بێ، (**مُنْبَأْ**) کەسێك کە هەواڵی پێدراوە کە لە خواوە، هەواڵی تایبەتی پێ دەدرێ، بە هەردوو واتایەکەی پێغەمبەران (**عَلَيْهِمُ الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم**) لە ئادەمەوە تاکو خاتەم، هەم خوا هەواڵی تایبەتیی پێداون، لە ڕێی وەحیی و سروشێکەوە کە بۆی ناردوون، هەم ئەوانیش هەواڵی ئەو پەیام و وەحییەی خوا بۆی ناردوون، بە خەڵکیان داوە.

٢)- ﴿ قُل لِّأَزْوَٰجِكَ ﴾، ئەی پێغەمبەر! ﷺ بە هاوسەرەکانت بڵێ، مەبەست لە **(أزواجك)** دیارە ئەو کاتەی کە ئەم ئایەتە موبارەکە هاتۆتە خوار، لە کۆتایی ساڵی پێنجەمی کۆچییدا، زانایان دەڵێن: نۆ هاوسەری هەبوون، کە پێشتر ناومان هێناون.

٣)- ﴿ وَبَنَاتِكَ ﴾، هەروەها کچەکانت، واتە: چوار کچەکەی: **(زينب، رقية، فاطمة، أم كلثوم)** خوا لێیان ڕازیبێ.

٤)- ﴿ وَنِسَآءِ ٱلْمُؤْمِنِينَ ﴾، هەروەها بە ئافرەتانی پیاوانی بڕواداریش بڵێ: **(نِسَاء: إِسْمُ جَمْعُ النِسَاء، لَا مُفْرَدَ لَهُ مِنْ لَفْظِهِ)**، **(نساء)** ناوی کۆی ئافرەتانەو لە بێژەکەی خۆی تاکی نیە، بەڵکو تاکی ئافرەتان پێی دەگوترێ: **(إِمْرأة)**، بە ئافرەتانی پیاوانی بڕوادار بڵێ، واتە: چ هاوسەریان بن، چ دایکیان بن، چ کچیان بن، چ خوشکیان بن ... هتد، کە چی بکەن؟

٥)- ﴿ يُدْنِينَ عَلَيْهِنَّ مِن جَلَٰبِيبِهِنَّ ﴾، جیلبابەکانیان لە خۆیان نیزیك بخەنەوە، **(جِلَابِيْب)** کۆی **(جِلْبَاب)**ە یان **(جَلْبَاب)**ە، بە هەردووکیان هاتوە، **(جلباب: وَهُوَ ثَوْبٌ أَكْبَرُ مِنَ الخِمَار)**، (جلباب) پۆشاکێکە گەورەترە لە سەرپۆش، سەرپۆش ئەوە دیارە، کە قژو گەردن و سەرو ملی ئافرەت دادەپۆشێ، بەڵام جیلباب لە سەرپۆش گەورەترە، لە کوردییدا دەگونجێ کۆڵوانەی پێ بگوترێ، دەسماڵی پێ بگوترێ، چار شێوی پێ بگوترێ، مەرج نیە بە مانای عەبا بێ، چونکە ئەگەر هەموو جەستە داپۆشێ، ئەوە پێی دەگوترێ: **(ثَوْبٌ)**، بەڵام جیلباب ئەوەیە کە ئافرەت بە خۆیدا دەدات، لەسەر سەرپۆشەوە، شان و مل و تاکو خوار پشتی دادەپۆشێ.

با جیلبابەکانیان لە خۆیان نیزیك بخەنەوە، واتە: لە خۆیانەوەیان بپێچن و خۆیان داپۆشن، بە پۆشاکە فراوانەکەی کە گچکەترە لە کراس **(ثَوْب)** کە هەموو جەستەی دادەپۆشێ، کەواتە: مەبەست پێی عەبا نیە، چونکە عەبا هەموو جەستە دادەپۆشێ و لە **(ثَوْب)**یش فراوانترە، **(ثَوْب)** واتە: کراس، هەروەها (جلباب) گەورەتریشە لە سەرپۆش، واتە: پۆشاکێکە لەو نێوانەدا، نە عەبایە هێندەی عەبا گەورەنیەو، نە بە قەدەر سەرپۆشیش گچکەیە، بەڵکو لەو

نێوانەدایـە، کـە لـە نێـو هەمـوو گـەل و کۆمەڵگایەکانـدا ئـەو جـۆرە پۆشـاکە هەیـە، ئافرەتـان خۆیـانی پـێ دادەپۆشـن.

٦)- ﴿ ذَٰلِكَ أَدْنَىٰٓ أَن يُعْرَفْنَ ﴾، ئا ئەوە (واتە: ئەو خۆداپۆشینەیان بە جیلبابەکانیان) نیزیکترە بۆ ئەوەی بناسرێن، واتە: بناسرێن کە ئەو ئافرەتانە، ئافرەتی پۆشتەو پەرداخن، بە حەیاو حورمەتن.

٧)- ﴿ فَلَا يُؤْذَيْنَ ﴾، ئنجا ئازار نەدرێن، لە ئەنجامی ئەوەدا کە دەناسرێن، چ جۆرە ئافرەتێکن، خاوەنی حورمەت و کەسایەتیی خۆیانن و خۆیان داپۆشیوە، تەماعیان تێناکرێ و، ئازار نادرێن بە توانج و پلارو، بە تەماع تێکران و بە شێوەی دیکە.

٨)- ﴿ وَكَانَ ٱللَّهُ غَفُورًا رَّحِيمًا ﴾، بە دڵنیاییش خوا لێبوردەی بە بەزەییە، واتە: لێبوردەی بە بەزەییە لە بارەی ئەوەوە کە لەوەوپێش ڕابردوە، لەو ئافرەتانە، یاخود لە پیاوانێکەوە کە تەماعیان لە ئافرەتانێك کردبێ و، دوایان کەوتبن و بێزاریان کردبن.

لـە هەمـوو تەفسـیرەکاندا دەڵـێ: ﴿ ذَٰلِكَ أَدْنَىٰٓ أَن يُعْرَفْنَ ﴾، (**أي: يُعْرفْـنَ كَحَرائِـرَ فَـلَا يَخْتَلِطْـنَ بِإِمَـاءٍ**) واتـە: بناسرێنـەوە وەك ئافرەتـانی ئـازادو، لەگـەڵ کەنیزەکانـدا تێکـەڵ نەبـن!

بـەڵام مـن ئـەو مانایـەم پـێ ڕاسـت نیـە، چونکـە وشـە قورئانییەکـە، هـەم بـۆ ئـەو کاتـە گونجـاوەو، بـۆ ئێسـتاش دەگونجـێ و، لـە ڕاسـتییدا چەمکەکـەی فراوانـترە بـۆ ئـەو کاتیـش، مەسـەلە هـەر ئـەوە نەبـووە بـە هـۆی ئـەو پۆشـاکە بـە حورمەتـەوە، بزانـرێ کـە ئـەو ئافرەتـە ئافرەتێـکی ئـازادەو کەنیـزەك نیـە، چونکـە ئافرەتـانی ئازادیش هەبـوون، کـە خەڵـك تەماعـی تێکـردوون و، دیسـان خۆشـیان ڕەنگـە تەماعیـان بووبـێ بـەرەو گوناهـو لادان، وەك سـەرجەم ئەوانـەی کـە دوایـی تـووشی زینابـوون، لـە پیـاوان و ئافرەتـان و ئازادیـش بـوون.

بەڵکـو مەبەسـت ئەوەیـە، کـە ئـەو ئافرەتـە بنـاسرێ نـەك بـە کەسـیی (**شـخصي**)، بەڵکـو بـە جۆریـی (**نوعـي**) بنـاسرێ، واتـە: نـەك وەك کـەس، کـە فڵانکـەسی کچـی

فڵانکەسـە، یـان هاوسـەری فڵانکەسـە، یـان خوشـکی فڵانکەسـە! بەڵکـو وەك جـۆر (نـوع) بنـاسرێ، کـە ئـەوە جـۆرە ئافرەتێکـە، هـی ئـەوە نیـە خەڵـك تەماعـی تـێ بـکات.

ئنجـا ئایـا لـە چییـەوە ئـەوە هەڵدەهێنجـرێ؟ لـەوەوە کـە ئـەو ئافرەتـە تەماشـا بکـەن: چـۆن خـۆی داپۆشـیوەو جوانییـەکانی خـۆی دەرنەخسـتوون، دەیـەوێ وەك مرۆڤێـك بێتـە بەرچـاو، نـەك وەك مێیینەیـەك، بـە بەڵگـەی ئـەوە کـە پۆشـاکێکی لەبـەر کـردوە مرۆڤایەتیـی وی تێـدا بەرجەسـتە دەکات، نـەك مێیینایەتیـی، ئنجـا لـە ئەنجامـی ئـەوەدا: ﴿فَلَا يُؤْذَيْنَ﴾، ئـەو کاتـە ئـازار نادرێـن، واتـە: بێـزار ناکرێـن و تەماعیـان تێناکـرێ.

کورتە باسێک لە بارەی خێزان (أسرة)ی پێغەمبەرەوە ﷺ

خوا یار بێ ئێمە لە چوار بڕگەدا، ئەم کورتە باسە دەخەینەڕوو:

١)- باب و دایکی و باپیری پێغەمبەری خوا ﷺ:

شتێکی ئاشکرایە کە پێغەمبەر موحەممەد ﷺ کوڕی عەبدوڵڵای کوڕی عەبدولموتتەڵیبە، ئەویش بە ڕەچەڵەك دەگاتەوە ئیسماعیل پێغەمبەر، کوڕی ئیبراهیم (**عَلَيْهِمَا الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم**) لە ڕێی عەدنانەوە.

دایکی پێغەمبەر ﷺ ئامینەی کچی وەهەب، لە بەنی زوهرەیە، کە ئەویش دوایی لە باپیرەی چەندەمدا، لەگەڵ پێغەمبەری خوادا ﷺ ڕەچەڵەکی یەك دەگرێتەوە.

پێغەمبەری خوا ﷺ کە بابی ناوی عەبدوڵڵا بووە، نۆ (٩) مامی بوون، کە دووانیان مسوڵمان بوون، حەمزەو عەبباس (خوا لێیان ڕازیبێ)، ئەوانی دیکە مسوڵمان نەبوون، هەندێکیان هەر لە فریای هاتنی ئیسلام نەکەوتوون و، پێشتر وەفاتیان کردوە، ئەوانی دیکەش نەزانراوە، مسوڵمان بووبن.

بەڵام دایکی نەمزانیوە خوشکی بووبن، واتە: ئامینە دایکی پێغەمبەری خوا ﷺ، ئەوە وەك ئەصڵ و ڕەچەڵەکی پێغەمبەری خوا ﷺ کە دیارە چ لە لایەنی بابیەوە، چ لە لایەنی دایکیەوە، عەڕەبیی عەدنانیین و دەچنەوە سەر ئیسماعیل پێغەمبەر کوڕی ئیبراهیم (**خلیل الله**) صەڵات و سەلامی خوایان لەسەربێ.

٢)- ناوو ژمارەی هاوسەرەکانی و، ساڵی هاوسەرگیریی کردنی لەگەڵیان:

پێغەمبەری خوا ﷺ ئەو کاتە کە ئەم سووڕەتە هاتۆتە خوار، نۆ هاوسەر لە ژێر نیکاحدا بوون، کە پێشتر ناوەکانیانمان هێنا، جگە لەوانە دیارە خەدیجەش

بـووە (خـوا لێـی ڕازیبـێ)، کـە خەدیجـە[1] پێـش کۆچکـردنی پێغەمبـەر ﷺ بـۆ مەدینە، وەفـاتی کـردووە، بـاسی کۆمەڵێـکی دیکـەش لـە ئافرەتـان دەکـرێ، کـە پێغەمبـەری خـوا ﷺ مـارەی کـردوون، بـەڵام نەیگواسـتوونەوە بـە هـەر هۆیـەك لـە هۆیـەکان، بـەڵام ئەوانـەی کـە لـەلای بـوون، ئەوانـەن:

{١- عَائِشَةُ بِنْتُ أَبِي بَكْرِ بْنِ أَبِي قُحَافَةَ بْنِ عَامِرِ بْنِ عَمْرِو بْنِ كَعْبِ بْنِ سَعْدِ بْنِ تَيْمِ بْنِ مُرَّةَ بْنِ كَعْبِ بْنِ لُؤَيِّ بْنِ غَالِبٍ.

٢- حَفْصَةُ بِنْتُ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ بْنِ نُفَيْلِ بْنِ عَبْدِ الْعُزَّى بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ قُرْطِ بْنِ رِيَاحِ بْنِ رِزَاحِ بْنِ عَدِيِّ بْنِ كَعْبِ بْنِ لُؤَيٍّ.

٣- أُمُّ حَبِيبَةَ بِنْتُ أَبِي سُفْيَانَ بْنِ حَرْبِ بْنِ أُمَيَّةَ بْنِ عَبْدِ شَمْسِ بْنِ عَبْدِ مَنَافِ بْنِ قُصَيِّ بْنِ كِلَابِ بْنِ مُرَّةَ بْنِ كَعْبِ بْنِ لُؤَيٍّ.

٤- أُمُّ سَلَمَةَ بِنْتُ أَبِي أُمَيَّةَ بْنِ الْمُغِيرَةِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ بْنِ مَخْزُومِ بْنِ يَقَظَةَ بْنِ مُرَّةَ بْنِ كَعْبِ بْنِ لُؤَيٍّ.

٥- سَوْدَةُ بِنْتُ زَمْعَةَ بْنِ قَيْسِ بْنِ عَبْدِ شَمْسِ بْنِ عَبْدِ وُدِّ بْنِ نَصْرِ بْنِ مَالِكِ بْنِ حِسْلِ بْنِ عَامِرِ بْنِ لُؤَيٍّ.

٦- زَيْنَبُ بِنْتُ جَحْشِ بْنِ رِئَابِ بْنِ يَعْمَرَ بْنِ صُبْرَةَ بْنِ مُرَّةَ بْنِ كَبِيرِ بْنِ غَنْمِ بْنِ دُودَانَ بْنِ أَسَدِ بْنِ خُزَيْمَةَ.

٧- مَيْمُونَةُ بِنْتُ الْحَارِثِ بْنِ حَزْنِ بْنِ بَجِيرِ بْنِ هُزَمَ بْنِ رُوَيْبَةَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ هِلَالِ بْنِ عَامِرِ بْنِ صَعْصَعَةَ بْنِ مُعَاوِيَةَ بْنِ بَكْرِ بْنِ هَوَازِنَ بْنِ مَنْصُورِ بْنِ عِكْرِمَةَ بْنِ خَصَفَةَ بْنِ قَيْسِ بْنِ عَيْلَانَ.

٨- وَجُوَيْرِيَةُ بِنْتُ الْحَارِثِ بْنِ أَبِي ضِرَارِ الْخُزَاعِيَّةِ، ثُمَّ الْمُصْطَلِقِيَّةِ.

---

(١) خَدِيجَـةُ بِنْـتُ خُوَيْلِـدِ بْـنِ أَسَـدِ بْـنِ عَبْـدِ الْعُـزَّى بْـنِ قُـصِّي بْـنِ كِلَابِ بْـنِ مُـرَّةَ بْـنِ كَعْـبِ بْـنِ لُـؤَيٍّ.

٩- صَفِيّةُ بِنْتُ حُيَيّ بْنِ أَخْطَبَ، مِنْ بَنِي النّضِيرِ[(١)]

هەندێکی دیکەش وەك کەنیزەك مامەڵەی لەگەڵ کردوون، بۆ وێنە: (**مارية القبطية**) خوا لە هەموویان ڕازیبێ.

٣)- ناوو ژمارەی کچ و کوڕەکانی پێغەمبەر ﷺ:

کچ و کوڕەکانی پێغەمبەر ﷺ کە بە ڕای زۆربەی زانایان، چوار کچەکان ئەوە دیارن، دوو کوڕیشی بوون و، هەموویان لە خەدیجە بوون واتە: ئەو چوار کچ و دوو کوڕە هەموویان لە خەدیجە بوون (خوا لێی ڕازیبێ)، تەنیا ئیبراهیمی کوڕی لە (**مارية القبطية**) بووە، خوا لێیان ڕازیبێ.

أ)- کچەکانی پێغەمبەر ﷺ:

١- (**زينب**) کە لە هەموو کچەکانی گەورەتر بووەو، کوڕی خوشکی دایکی (**إبن خالتها**)، مارەی کردوە، بە ناوی (**أبو العاص بن الربيع**)، چونکە دایکی (**العاص**): (**هالة بنت خويلد**) خوشکی خەدیجە بووەو، زەینەب کە کچی گەورەی پێغەمبەر ﷺ بووە، لەساڵی هەشتەمی کۆچییدا واتە: پێش کۆچی دوایی پێغەمبەر ﷺ وەفاتی کردوە.

٢- (**رقية**) کە (**عتبة بن أبي لهب**) واتە: ئامۆزای خۆی مارەی کردوە، پێش پێغەمبەرایەتیی، دوایی کە ئەم سوورەتە هاتۆتە خوار: ﴿تَبَّتۡ يَدَآ أَبِي لَهَبٖ وَتَبَّ ١ مَآ أَغۡنَىٰ عَنۡهُ مَالُهُۥ وَمَا كَسَبَ ٢ سَيَصۡلَىٰ نَارٗا ذَاتَ لَهَبٖ ٣ وَٱمۡرَأَتُهُۥ حَمَّالَةَ ٱلۡحَطَبِ ٤ فِي جِيدِهَا حَبۡلٞ مِّن مَّسَدِۢ ٥﴾ المسد.

ئەبوو لەهەب بە عوتبەی کوڕی گوت: قسەت لەگەڵ ناکەم، ئەگەر دەستبەرداری ڕوقییە نەبی، ئەویش بەبێ ئەوەی بیگوازێتەوە، دەستی لێهەڵگرتووەو تەڵاقیداوەو، عوسمانی کوڕی عەففان خوا لێی ڕازیبێ (**رقية**)ی هێناوە، لە نێو قورەیش دا باو بووە، گوتوویانە: (**أَحْسَنُ شَخْصَيْنِ رَأَى إنْسَانُ رُقَيَّةُ وَبَعْلُهَا عُثْمَانُ**) واتە: جوانترین

(١) الجامع لأحكام القرآن، ج١٤، ص ١٣٣ - ١٣٦.

دوو مرۆڤێك كـە ئینسـان بینیبنـی، ڕوقییـەو هاوسـەرەكەی عوسـمانە، ڕوقییـە هـەردوو كۆچەكـەی كـردوون بـۆ حەبەشـە، چونكـە مسـوڵمانان دوو جـاران كۆچیـان كـردوە بـۆ حەبەشـە، پێش كۆچـی مسـوڵمانان بـۆ (یـثرِب)و لـە میـانی جەنگـی بـەدردا، كـە حەڤـدە (١٧) مانـگ لـە دوای كۆچـی پێغەمبـەر ﷺو مسـوڵمانانەوە بـوو لـە مەككەوە بـۆ مەدینە، كاتـێ كـە لـە جەنگـی بـەدر دابـوون، وەفـاتی كـردوە، بۆیـە عوسـمان (خـوا لێـی ڕازیبـێ) بـۆی نەكـراوە لـەو جەنگـەدا بەشـداربێ، لەبـەر ئـەوەی خێـزانی لەسـەر مـردن بـووە.

٣- **(أم كلثوم)** كە **(عُتَيَبَةُ بن أبي لهب)** ئەویش هەر ئامۆزای خۆی بووە، هێناویەتی، پێش پێغەمبەرایەتیی **(محمد)** ﷺ، دوایی لەسەر فەرمانی بابی دەستی لێ هەڵگرتوە، پێش ئەوەی بیگوازێتەوە، ئەویش عوسمان (خوا لێی ڕازیبێ)، دوای ئەوەی ڕوقییەی لە میانی جەنگی بەدردا واتە: ساڵی دوەمی كۆچیی دا، كۆچی دوایی كردوە، **(أم كلثوم)**ی هێناوە، بەو بۆنەیەشەوە، بە عوسمان گوتراوە: **(ذا النورين)** خاوەنی دوو ڕووناكییەكان، لەبەر ئەوەی دوو كچی پێغەمبەری ﷺ یەك لە دوای ئەوی دیكە، هاوسەری بوون، **(أم كلثوم)** یش لە ساڵی نۆیەمی كۆچییدا واتە: یەك دوو ساڵ پێش كۆچی دوایی بابی وەفاتی كردوە.

٤- **(فاطمة)** كە خەدیجە كاتێك فاتیمەی بووە، كە قورەیشییەكان بە پێنج ساڵ پێش ئەوەی پێغەمبەر ﷺ وەحیی بۆ بێت، بەیت (كەعبە)یان دروست دەكردەوە، واتە: پێنج ساڵ پێش ئەوەی بابی ببێتە پێغەمبەر ﷺ، فاتیمە لە دایك بوو و، گچكەترین كچی پێغەمبەر بووە ﷺ، عەلی كوڕی ئەبوو تاڵیب لە ساڵی دووەمی كۆچییدا، هاوسەرگیریی لەگەڵدا كردوەو، لە دوای پێغەمبەر ﷺ بە ماوەیەكی كەم (بە شەش مانگ) كۆچی دوایی كردوە (خوا لێیان ڕازیبێ).

ب)- كوڕەكانی پێغەمبەر ﷺ:

١- **(القاسم)**: كە پێغەمبەر ﷺ بە (القاسم) كونیەی بۆ دانراوە **(كَانَ بِهِ يُكَنَّى)**و، یەكەمین منداڵیشی بووە، كە كۆچی دوایی كردوە، دوو ساڵ ژیاوەو بە گچكەیی مردووە.

٢- **(عَبْدالله)**: كە بە **(طاهر وطيب)**یش نازناوی هەبووە، واتە: هەندێك لە زانایان كە پێیان وایە پێغەمبەر ﷺ لە خەدیجە چوار كوڕی بوون **(القاسم و عبدالله و طاهر و**

طيب)، وا نیەو (**طاهر وطيب**) هەردووكیان نازناوی (**عَبْدُالله**)ن، كەواتە: تەنیا دوو كوڕی لە خەدیجە بوون و، ئەوە كە گوتراوە: (**طاهر وطيب**) دوو كوڕی دیكەن، بەڵگەیەكی وای لەسەر نیە، عەبدوڵلاش دیسان پێش كۆچی پێغەمبەر ﷺ لە مەككەوە بۆ مەدینە، كۆچی دوایی كردوە.

٣- (**إبراهيم**): كە لە (**مارية القبطية**) لە دایك بووە، ئەویش لە مانگی (**ذي الحجة**)ی ساڵی هەشتەمی كۆچییدا لە دایك بووە، كاتێك تەمەنی گەیشتۆتە شازدە (١٦) مانگ، یان هەژدە (١٨) مانگ، كۆچی دوایی كردوە، كە هەم بۆ پێغەمبەرو ﷺ هەم بۆ كچەكانیشی مایەی خەفەت و پەژارەی زۆر بووە، هەروەها بۆ سەرجەم هاوەڵانیشی.

٤)- وەچە (نسل)ی پێغەمبەری خوا ﷺ:

تەنیا لە ڕێی (**فاطمە**)ەی كچی، حەسەن و حوسەینی نەوەیەوە (خوا لێیان ڕازیبێ) وەچەی ماوەتەوە، چونكە پێغەمبەر ﷺ سێ كچەكانی دیكەی: (**زينب و رقية و أم كلثوم**) نەزانراوە وەچەیان لێ پاشەكەوتبێ، هەبووە منداڵی بووە دوایی وەفاتی كردوە بە گچكەیی، كوڕەكانیشی بە گچكەیی مردوون، مانای وایە تەنیا لە ڕێی فاتیمەوە، وەچەی ماوەتەوە، ئەویش هاوسەرەكەی ئامۆزای خۆی بووە كە عەلی كوڕی ئەبوو تاڵیبە (خوا لێیان ڕازیبێ)، ئنجا لە ڕێی حەسەن و حوسەینەوە كە فاتیمەش ئەو دوو كوڕەی بوون، لە ڕێی ئەو دووانەوە وەچەی پێغەمبەر ﷺ درێژەی بووە، واتە: هەرچی كە ڕەچەڵەكی خۆیان دەبەنەوە سەر پێغەمبەر ﷺ، لە ڕێی فاتیمەی كچیەوەیەتی نەك لە ڕێی كوڕی، چونكە كوڕەكانی بە گچكەیی مردوون.

مەسەلەی دووەم:

هەڕەشەکانی خوای دادگەر لە موونافیق و دڵنەخۆش و پڕوپاگەندە چییەکانی مەدینە، کە ئەگەر وازنەهێنن، خوا پێغەمبەریان ﷺ لێ مۆڵەت دەدات و شار بەدەر دەکرێن، دواییش لە کاتی جەنگدا سزای سەخت دەدرێن، ئەوەش یاسای لە مێژینەو نەگۆڕی خوایە ﷻ:

خوا دەفەرموێ: ﴿لَّئِن لَّمْ يَنتَهِ ٱلْمُنَٰفِقُونَ وَٱلَّذِينَ فِى قُلُوبِهِم مَّرَضٌ وَٱلْمُرْجِفُونَ فِى ٱلْمَدِينَةِ لَنُغْرِيَنَّكَ بِهِمْ ثُمَّ لَا يُجَاوِرُونَكَ فِيهَآ إِلَّا قَلِيلًا ﴿٦٠﴾ مَّلْعُونِينَ ۖ أَيْنَمَا ثُقِفُوٓا۟ أُخِذُوا۟ وَقُتِّلُوا۟ تَقْتِيلًا ﴿٦١﴾ سُنَّةَ ٱللَّهِ فِى ٱلَّذِينَ خَلَوْا۟ مِن قَبْلُ ۖ وَلَن تَجِدَ لِسُنَّةِ ٱللَّهِ تَبْدِيلًا ﴿٦٢﴾﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە هەشت بڕگەدا:

١)- ﴿لَّئِن لَّمْ يَنتَهِ ٱلْمُنَٰفِقُونَ﴾، بە دڵنیایی ئەگەر موونافیقەکان واز نەهێنن و دەستهەڵنەگرن.

٢)- ﴿وَٱلَّذِينَ فِى قُلُوبِهِم مَّرَضٌ﴾، هەروەها ئەوانەی دڵیان نەخۆشیی تێدایە.

٣)- ﴿وَٱلْمُرْجِفُونَ فِى ٱلْمَدِينَةِ﴾، هەروەها پڕوپاگەندە چییەکان و، بڵاوکەرەوەکانی هەواڵی ناخۆش لە نێو مەدینەدا، ئەگەر ئەو سێ تاقمە واز نەهێنن، واز لە چی نەهێنن؟ واز لە پیلان گێڕان و خراپەکاریی، هەموو ئەو شتانە نەهێنن کە بە زمان دەکرێن، یاخود بە دەست دەکرێن، واتە: واز لە قسەی خراپ و کرداریی خراپ و، بڵاوکردنەوەی ئاشووب و گوناهو تاوان لە نێو شاری مەدینەدا، نەهێنن و دەست لەوە هەڵنەگرن!.

٤)- ﴿لَنُغْرِيَنَّكَ بِهِمْ ثُمَّ لَا يُجَاوِرُونَكَ فِيهَآ إِلَّا قَلِيلًا﴾، مسۆگەر تۆیان لێ هاندەدەین و بە گژدا دەکەین، دواییش کەمێك نەبێ لەوێدا، (لە نێو مەدینەدا، لە نێو شارەکەتدا) دراوسێی تۆ نابن، لە تۆ نیزیك نابن و هاوشاریی تۆ نابن، واتە: شار بەدەر دەکرێن.

زانایـان لـەو بـارەوە کـە ئایـا ئـەم سـێیە: ﴿لَّئِن لَّمْ يَنتَهِ الْمُنَافِقُونَ وَالَّذِينَ فِي قُلُوبِهِم مَّرَضٌ وَالْمُرْجِفُونَ فِي الْمَدِينَةِ﴾، ئایـا سـێ وەصفـن بـۆ یـەك کۆمـەڵ؟ یاخـود سـێ جـۆرە تاقـم بـوون؟

لەو بارەوە هەردووك بۆچوون هەن.

بـەڵام پێموایـە سـێ جـۆرە کۆمـەڵ بـوون، هەرچەنـدە (**محمـد الطاهـر بـن عاشـور**) و هەندێـکی دیکـە دەڵێـن: ئەوانـە هـەر سـێکیان وەصفـن بـۆ یـەك کۆمـەڵ، کـە بـە مونافیقیـش ناوزەنـد کـراون، بـە دڵ نەخۆشـیش، بـە پڕوپاگەندەچییـش.

بەڵام پێموایە، ئەو ڕایە نەپێکاوە، چونکە:

یەکەم: هەر ئەوە کە بە (و) عەتفکراون: ﴿لَّئِن لَّمْ يَنتَهِ الْمُنَافِقُونَ وَالَّذِينَ فِي قُلُوبِهِم مَّرَضٌ وَالْمُرْجِفُونَ فِي الْمَدِينَةِ﴾، ئەوە بۆ خۆی بەڵگەیە لەسەر ئەوە کە سێ کۆمەڵی جیابوون، پسپۆڕانی زمان گوتوویانە: (**العَطْفُ يدلُّ على المغايرة**) بادانەوەی جیایی دەگەیەنێ.

دووەم: لە قوڕئاندا کە باسی (**منافقون**) دەکرێ، واتە: ئەوانەی مونافیقی خەست و تەواو عیارن، پێناسەی مونافیقیان بە تەواویی بەسەردا دەچەسپێ و، ئەوەش لە قوڕئان دا زۆر ئاشکرایە، بۆ وێنە سەرەتای سووڕەتی (**المنافقون**) تەماشا بکە!.

بەڵام دوو تاقمەکەی دیکە:

أ- ﴿وَالَّذِينَ فِي قُلُوبِهِم مَّرَضٌ﴾، ئەوانەی دڵیان نەخۆشیی تێدایە، مەرج نیە، مونافیق بن، یان مونافیقی تەواوبن، ڕەنگە چەند سیفەتێك، یان چەند هەڵسوکەوتێکی مونافیقانیان هەبێ و تێدابێ.

ب- ﴿وَالْمُرْجِفُونَ فِي الْمَدِينَةِ﴾، پڕوپاگەندەچیی و بانگەشەکەرانی خراپەش لە مەدینەدا، ئەوانیش دیسان دەگونجێ هیچ پەیوەندییان بە نیفاقەوە نەبێ و، مسوڵمانانێکی ناحاڵیی و نا تێگەیشتوبن، یان زار پەل بن و قسەیان لێ بکەوێتە خوار،

یاخود هەندێ کەس پێی خۆشە کە هەواڵێکی بیست، یەکسەر بڵاوی بکاتەوە، یان بە دوای هەواڵدا دەگەڕێ.

بۆیە ڕاستتر وایە بڵێین: ئەوانە سێ کۆمەڵ بوون، خوا ﷻ دەفەرموێ: ئەگەر مونافیقەکان و، دڵنەخۆشەکان، ئنجا ئەو دڵ نەخۆشییەش: ﴿وَٱلَّذِينَ فِي قُلُوبِهِم مَّرَضٌ﴾، ئەوانەی دڵیان نەخۆشیی تێدایە، ئایا مەبەست پێی دوو دڵیی و گومانە، یاخود مەبەست پێی ئارەزووی زیناو خراپەیە؟ یاخود مەبەست پێی کینەو بوغزە بەرانبەر بە ئیسلام و مسوڵمانان؟ هەموویان و جگە لەوانیش دەگرێتەوە، دەشگونجێ هەر سێك جۆرە نەخۆشییەکەیان تێدابووبن و، دەشگونجێ نەخۆشیی دیکەیان تێدا بووبن.

﴿وَٱلْمُرْجِفُونَ فِي ٱلْمَدِينَةِ﴾، **(إرجاف)** بریتیە: لە بڵاوکردنەوەی هەواڵی درۆ، کە زیان گەیێنەربێ بە خاوەنەکانی، واتە: ئەوانەی هەواڵەکەیان لەبارەوە بڵاودەکرێتەوە، کە دەفەرموێ: ﴿لَنُغْرِيَنَّكَ بِهِمْ﴾، **(الإغْرَاءُ: الحَثُّ وَالتَحْرِيْضُ عَلَى فِعْلٍ)**، **(إغْرَاءُ)** بریتیە لە هاندان و تیژکردن لەسەر کارێك.

کە دەفەرموێ: ﴿ثُمَّ لَا يُجَاوِرُونَكَ فِيهَآ إِلَّا قَلِيلًا﴾، **(ثُمَّ)** لێرەدا بۆ ڕیزبەندیی پلەیی **(الترتيب الرتبي)**یە، چونکە دەرکران لە نیشتیمان، سەختترە، لە زیانگەیاندن بە جەستە، یان بە ماڵ و سامان.

٥)- ﴿مَّلْعُونِينَ﴾، لە حاڵێك دا نەفرینلێکراون، ئەمە پەیوەستە بە ڕستەی پێشترەوە کە دەفەرموێ: ﴿ثُمَّ لَا يُجَاوِرُونَكَ فِيهَآ إِلَّا قَلِيلًا﴾، کەمێك نەبێ دراوسێی تۆ نابن، کەمێك نەبێ لە نیزیك تۆ نابن، لە شارەکەتدا نامێننەوە، دوای ئەوەی لەسەر خراپە بەردەوام دەبن و دەست هەڵناگرن، خوا ﷻ مۆڵەتی پێغەمبەر ﷺ دەدات کە سزایان بدات و دوای ئەوە کەمێك نەبێ نامێننەوە، بایی ئەوەندە کە نهێنییەکانیان ئاشکرا دەبن و، پێغەمبەری خوا ﷺ دەنگیان دەدا شار بەجێ بهێڵن، مادام واز لە خراپە ناهێنن، ئنجا لەو حاڵەتەدا نەفرین لێکراو دەبن و، خواش ﷻ دووریان دەخاتەوە لە بەزەیی خۆی، کە دەفەرموێ: ﴿ثُمَّ لَا يُجَاوِرُونَكَ فِيهَآ إِلَّا قَلِيلًا﴾، زۆربەیان وایان

لێکداوەتەوە کە: (لَا يَسَاكِنُونَكَ فِيهَا)، لەگەڵ تۆدا لە شارەکەدا نامێننەوە، واش پێدەچێ مەبەستی ئەو ڕستە موبارەکە هەر ئەوەبێ.

٦)- ﴿أَيۡنَمَا ثُقِفُوٓاْ أُخِذُواْ وَقُتِّلُواْ تَقۡتِيلٗا﴾، لە هەر شوێنێك بەرپەل بکەون، زەفەریان پێ ببرێ، دەگیرێن و زۆر بە سەختیی دەکوژرێن، (أَيْنَمَا: إسْمُ زَمَانٍ مُتَضَمِّن مَعْنَى الشَّرْط)، (أَيْنَمَا) ناوی کاتە، بەڵام مانای مەرجی گرتۆتە نێو خۆی، واتە: بە مەرجێك کە بەرپەل بکەون و، زەفەریان پێ ببردرێ، دەگیرێن، (تَقۡتِيلٗا) چاوگ (مصدر)ێکە جەخت لەسەر کردارەکەی خۆی دەکاتەوە، (أَي: قُتِلوا قَتْلًا شَدِيْدَاً)، زۆر بە خەستیی و، سەختیی دەکوژرێن.

هەڵبەتە لێرەدا مەبەست ئەوەیە، کە دوای ئەوەی ئەوانە شاری مەدینە بەجێدێڵن و، ئیعلانی دژایەتیی و سەنگەرگرتن بەرانبەر بە ئیسلام و مسوڵمانان دەکەن، لەو کاتەدا خوێنیان حەڵاڵ دەبێ و، لە هەر شوێنێ بەرپەل بکەون، سزا دەدرێن و دەکوژرێن، لەبەر ئەوەی دوژمنێکەو سەنگەری گرتووە، هەر کەسێ سەنگەریش لە ئیسلام بگرێ و، بە چەك و هێز لە دژی مسوڵمانان و ئیسلام بوەستێ، مسوڵمانانیش لە بەرانبەریدا دەستەو ئەژنۆ نابن، هەرچەندە هەتا دوێنێ هاوشاریی بوو بێت و، خۆشی بە مسوڵمان لە قەڵەم دابێ.

٧)- ﴿سُنَّةَ ٱللَّهِ فِي ٱلَّذِينَ خَلَوۡاْ مِن قَبۡلُۖ﴾، ئەمە یاسای خوایە لە گەلانی ڕابردوو و تێپەڕیویش دا، بووە.

﴿سُنَّةَ ٱللَّهِ﴾، کە (منصوب)ە، (مَفْعُولٌ مُطْلَقٌ نَائِبٌ عَنْ فِعْلِه)، (أَي: سَنَّ اللهُ سُنَّةً)، خوا یاسایەکی داناوە، لەوانەی کە لە پێشدا ڕابردوون، کە بەو شێوەیە دەبێ مامەڵەیان لەگەڵدا بکرێ، (أَي: سَنَّ اللهُ إغْرَاءَكَ بِهِمْ سُنَّتَه فِي أَعْدَاءِ الدِّيْن) واتە: خوا ﷻ هاندانی تۆی لە دژیان کردوە بە یاسایەك، کە ئەو یاسایەی پێشتریش داناوە بۆ مامەڵەکردن لەگەڵ کەسانێکدا کە دژی ئیسلامن، دژی ئایین و بەرنامەی خوان، لێرەدا کە دەفەرموێ: ﴿سُنَّةَ ٱللَّهِ فِي ٱلَّذِينَ﴾، پسپۆڕانی زمان دەڵێن: (فِي لِلظَّرْفِيَّةِ الْمَجَازِيَةِ، شُبِّهَتِ السُّنَّةُ الَّتِي عُومِلُوا بِهَا بِشَيْءٍ فِي وَسَطِهِمْ، كِنَايَةً عَنْ تَغَلْغُلِهِ فِيهِمْ وتناوله جَمِيعَهُمْ)، واتە: (فِي)، ﴿سُنَّةَ ٱللَّهِ فِي

﴿ ٱلَّذِينَ ﴾، بۆ زەرفیەتی مەجازییە، [(ظرف) شتێکە، شتێکی تێبکرێ]، یانی: ئەو یاسایەی کە ئاوا مامەڵەی لەگەڵیان دا پێ دەکرێ، چوێنراوە بە شتێکەوە کە چۆتە نێوانیانەوە، ئەویش کینایەیە بۆ ئەوە کە ئەو یاسایە تێیاندا قووڵبۆتەوەو، هەموویانی گرتۆتەوەو کردوونی بە توورەکە (ظرف)ی خۆی!

﴿ ٱلَّذِينَ خَلَوْاْ مِن قَبْلُ ﴾، دەگونجێ مەبەست پێی دوژمنانی پێغەمبەران بێ (عَلَيْهِمُ الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم)، دەشگونجێ مەبەست پێی کۆمەڵگا پێشووەکان بێ.

لە کۆتایی دا خوا دەفەرموێ:

٨)- ﴿ وَلَن تَجِدَ لِسُنَّةِ ٱللَّهِ تَبْدِيلًا ﴾، هەرگیزیش گۆڕانت بۆ یاسای خوا ﷻ چنگ ناکەوێ، واتە: یاسای خوا نابێ بگۆڕدرێ، هەر کەسێك ئیمانداربێ و پابەندبێ بە بەرنامەی خواوە، نابێ یاساکانی بگۆڕێ، کە لێرەدا مەبەست پێی یاسای مامەڵەکردنە لەگەڵ کەسانێکدا، کە بە ئاشکرا پیلانگێڕیی دەکەن و، دژایەتیی ئیسلام و مسوڵمانان دەکەن، یانی: مەبەست لە: (سنة الله) یاسای خوا، یاسای شەرعییەو، هەر ئەم ڕایەش لەگەڵ ئەم سیاقەدا گونجاوە.

بەشێك لە زانایانیش وایان لێکداوەتەوە، کە مەبەست لە: (سنة الله) یاسای گەردوونیی خوایە، منیش وای تێدەگەم کە ئەم یاسایەی مامەڵەکردن لەگەڵ ناحەزانی نێو خۆدا، وێڕای ئەوە کە یاسایەکی شەرعییەو لە ڕێی وەحییەوە دەزانرێ، هاو کات یاسایەکی گەردوونیی (قانون كوني)ی خوایە لە ژیانی بەشەردا وەك گەلێك یاسای دیکە، کە شەرعیی و گەردوونییشن لە یەك کات دا.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ، أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

دەرسی نۆیەم

پێناسەی ئەم دەرسە

ئـەم دەرسـەمان یـازدە (١١) ئایـەتی کۆتایـی سـوورەتی (**الأحـزاب**) دەگرێتـە خـۆی: (٦٣ - ٧٣)، کـە تـەوەری سـەرەکییان بـاسی ڕۆژی دوایـی و، سـەرەنجامی شـوومی بێبڕوایانـی شـوێنکەوتەو لاسـاییکەرەوەی سـەرکردەو دەمڕاسـتە خـۆ بەزلگرەکانـە.

هەروەهـا چەنـد ڕێنماییـەکی گـەورەو گرنـگ بـۆ بـڕواداران، کراونـە نێواخنـی ئـەو بابەتـە.

لـە کۆتاییشـدا بـاسی هەڵگرتنـی مـرۆڤ بـۆ سپاردەی خـوا ﷻ کـراوە، لـە حاڵێکـدا کـە ئاسـمانەکان و زەوی و چیایـەکان، لـە بەرانبەریـدا دەستەوەسـانیی و بێتواناییـی خۆیـان دەربڕیـوەو، لێیترسـاون، سـەرەنجامیش حیکمـەت و ئامانجـی ئـەو سپاردە پێ سـپێردرانەی مـرۆڤ، لـە لایـەن خـواوە خراوەتـە ڕوو، کـە پاداشـتدانەوەی بـڕواداران و، سـزادرانی هاوبـەش بـۆ خـوا دانـەران و مونافیقەکانـە.

﴿يَسْـَٔلُكَ ٱلنَّاسُ عَنِ ٱلسَّاعَةِ ۖ قُلْ إِنَّمَا عِلْمُهَا عِندَ ٱللَّهِ ۚ وَمَا يُدْرِيكَ لَعَلَّ ٱلسَّاعَةَ تَكُونُ قَرِيبًا ﴿٦٣﴾ إِنَّ ٱللَّهَ لَعَنَ ٱلْكَـٰفِرِينَ وَأَعَدَّ لَهُمْ سَعِيرًا ﴿٦٤﴾ خَـٰلِدِينَ فِيهَآ أَبَدًا ۖ لَّا يَجِدُونَ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا ﴿٦٥﴾ يَوْمَ تُقَلَّبُ وُجُوهُهُمْ فِى ٱلنَّارِ يَقُولُونَ يَـٰلَيْتَنَآ أَطَعْنَا ٱللَّهَ وَأَطَعْنَا ٱلرَّسُولَا۠ ﴿٦٦﴾ وَقَالُوا۟ رَبَّنَآ إِنَّآ أَطَعْنَا سَادَتَنَا وَكُبَرَآءَنَا فَأَضَلُّونَا ٱلسَّبِيلَا۠ ﴿٦٧﴾ رَبَّنَآ ءَاتِهِمْ ضِعْفَيْنِ مِنَ ٱلْعَذَابِ وَٱلْعَنْهُمْ لَعْنًا كَبِيرًا ﴿٦٨﴾ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ لَا تَكُونُوا۟ كَٱلَّذِينَ ءَاذَوْا۟ مُوسَىٰ فَبَرَّأَهُ ٱللَّهُ مِمَّا قَالُوا۟ ۚ وَكَانَ عِندَ ٱللَّهِ وَجِيهًا ﴿٦٩﴾ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ ٱتَّقُوا۟ ٱللَّهَ وَقُولُوا۟ قَوْلًا سَدِيدًا ﴿٧٠﴾ يُصْلِحْ لَكُمْ أَعْمَـٰلَكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ ۗ وَمَن يُطِعِ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥ فَقَدْ فَازَ فَوْزًا عَظِيمًا ﴿٧١﴾ إِنَّا عَرَضْنَا ٱلْأَمَانَةَ عَلَى ٱلسَّمَـٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ وَٱلْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَن يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا

ٱلْإِنسَٰنُ ۖ إِنَّهُۥ كَانَ ظَلُومًا جَهُولًا ﴿٧٢﴾ لِّيُعَذِّبَ ٱللَّهُ ٱلْمُنَٰفِقِينَ وَٱلْمُنَٰفِقَٰتِ وَٱلْمُشْرِكِينَ وَٱلْمُشْرِكَٰتِ وَيَتُوبَ ٱللَّهُ عَلَى ٱلْمُؤْمِنِينَ وَٱلْمُؤْمِنَٰتِ ۗ وَكَانَ ٱللَّهُ غَفُورًا رَّحِيمًا ﴿٧٣﴾ ﴾.

مانای دەقاو دەقی ئایەتەكان

{خەڵك لە بارەی كاتی دیارییكراو(ی ڕۆژی دوایی)ەوە پرسیارت لێ دەكەن، بڵێ: زانیارییەكەی تەنیا لە لای خوایە، تۆش (ئەی موحەممەد) چ شتێك وات لێدەكات بزانی! ڕەنگە كاتی دیارییكراو نیزیك بێ ﴿٦٣﴾ بێگومان خوا نەفرینی لە بێبڕوایان كردووە، بڵێسەی ئاگری (دۆزەخ)ی بۆ ئامادە كردوون ﴿٦٤﴾ بە هەمیشەیی تێیدا دەمێننەوە، هیچ سەرپەرشتیارو پشتیوانێكیان چنگ ناكەوێ ﴿٦٥﴾ ئەو ڕۆژە كە بێبڕوایان، ڕووەكانیان لە نێو ئاگردا هەڵگێڕو وەرگێڕ دەكرێن، دەڵێن: ئەی خۆزگە فەرمانبەریی خواو فەرمانبەریی پێغەمبەرمان كردبایە! ﴿٦٦﴾ هەروەها بێبڕوایەكان لە دۆزەخدا گوتیان: پەروەردگارمان! ئێمە (بۆیە بەو مەرەدە چووین چونكە) بە قسەی سەرۆكەكانمان و گەورەكانمان كردو، ئەوانیش لە ڕاستە ڕێ ونیان كردین ﴿٦٧﴾ پەروەردگارمان! (ئەوان) دوو هێندە ئازاربدەو، بە نەفرینلێكرانێكی گەورە، نەفرینیان لێ بكە ﴿٦٨﴾ ئەی ئەوانەی بڕواتان هێناوە! وەك ئەوانە مەبن كە مووسایان ئازاردا (بە قسەو تۆمەتی ناڕاست) خواش لەوەی گوتیان: پاكیەتیی (وی) دەرخست و دووری خستەوە (و مووساش) لە لای خوا، گرانقەدرو بەڕێز بوو ﴿٦٩﴾ ئەی ئەوانەی بڕواتان هێناوە! پارێز لە خوا بكەن و، قسەی ڕێك و ڕاست بكەن ﴿٧٠﴾ (ئەگەر وا بكەن) كردەوەكانتان بۆ ڕێك و چاك دەكات و، گوناهەكانتان بۆ دەبووریٚ و، هەر كەسیش فەرمانبەریی خواو پێغەمبەرەكەی بكات، بە بردنەوەیەكی مەزن بردوویەتەوە ﴿٧١﴾ ئێمە سپاردە (ی خۆمان)مان لەسەر ئاسمانەكان و زەوی و چیاكان ڕانواند (كە هەڵیگرن) بەڵام ئامادە نەبوون هەڵیگرن و ترس و بیمیان لێی (لە سەرەنجامی هەڵگرتنی) هەبوو، كەچی

مرۆڤ هەڵیگرت، بە دڵنیایی ئەویش (ئەگەر دەستی بە هیدایەتی خواوە نەبێ) زۆر ستەمکارو زۆریش نەفامە ﴿٧٢﴾ (خوا ئەو سپاردەیەی بە مرۆڤ سپارد) تاکو سەرەنجام خوا پیاوانی مونافیق و ئافرەتانی مونافیق و، پیاوانی هاوبەشدانەرو ئافرەتانی هاوبەشدانەر، سزا بدات (لەسەر خیانەت کردنیان بە سپاردەی خوا)و، (بڕوادارانیش بگەڕێنەوەو) خواش گەڕانەوە لە پیاوانی بڕوادارو ئافرەتانی بڕوادار وەربگرێ، خواش هەمیشە لێبوردەی بە بەزەیی بووە ﴿٧٣﴾ }

شیکردنەوەی هەندێک لە وشەکان

(سَعِيرًا): (**السَّعَرُ: إلتِهَابُ النَّارِ وَسَعَيْرٌ: فَعِيْلٌ بِمَعْنَى مَفْعُول**)، (**سَعر**) بریتیە لە بڵێسەدانی ئاگرو، وشەی (**سَعِيْر**) لەسەر کێشی (**فَعِيْل**)ە، بەڵام بە مانای (**مَفْعُول**)ە، واتە: ئاگرێك کە بڵێسەدار کرابێ.

(سَادَتَنَا): (**السَّادَةُ جَمْع السَّيِّد، وَهُوَ المُتَوَلِّي للسوَاد، أي: الجَمَاعَة الكَثِيْرَة، وَسَيِّد القَوْم، وَسَادَتَنَا أي: وُلَاتَنَا وَسَائِسِيْنا**)، (**سَادَة**) کۆی (**سَيِّد**)ە، واتە: کەسێك کە سەرپەرشتیی ئاپۆرایی و حەشەمات (**سَوَاد**) دەکات، خەڵك و کۆمەڵێکی زۆر، دەگوترێ: (**سَيِّد القَوْم**) واتە: سەرۆکی خەڵکەکە، کەواتە: (سَادَتَنَا) واتە: سەرپەرشتیارانمان و سیاسەتمەدارانمان و بەڕێوەبەرانمان.

(وَكُبَرَآءَنَا): (**كُبَرَاء**) کۆی (**كَبِيْر**)ە، بە مانای گەورەی هۆز (**عَظِيْم العَشِيْرَة**) دێ، (**كَبِيْر**) لە خوار (**سَيِّد**)ەوەیە، چونکە (**كَبِيْر**) بە سەرۆکی خێڵ و هۆز دەگوترێ، بەڵام (**سَيِّد**) کە بە (**سَادَة**) کۆ دەکرێتەوە، کەسێکە سەرۆکی هەموو لایەکەو وڵات ئیدارە دەدات.

(وَجِيهًا): واتە: خاوەن ڕێزو پێگەی چاك، (**وجیە**) سیفەتە، یانی: (**ذُو الوَجَاهَة**) خاوەن ڕوو و پێگە، (**الجَاهُ: حُسْنُ القُبُولِ عِنْدَ النَّاس، وَجُهَ الرَّجُلُ، فَهُوَ وَجِيْهٌ**)، (**وَجِيْه**) کەسێکە خاوەن وەجاهەت بێ، ئەویش بریتیە: لە هەبوونی ڕێزو پەسند

كـران لـە لایـەن خەڵـك، چـاك پەسـندكران لـە لای خەڵـك، دەگوتـرێ: (**وَجـه الرَّجُـلُ فَهُـوَ وَجِيْـهٌ**)، پیاوەكـە خـاوەن ڕێـزو حورمـەت و پێگـە، بـوو.

(سَدِيدًا): (**السَّـدِيْدُ: الَّـذِي يُوَافِـقُ السَّـدَاد، وَالسَّـدَاد: الصَّـوَابُ وَالحَـقُّ، وَمِنْـهُ تَسْـدِيْدُ السَّـهْمِ عِنْـدَ الرَّمـي**)، (سَـدِيْد) ئەوەیـە كـە لەگـەڵ (سَـداد)دا یـەك بـێ، سـەدادیش واتـە: ڕاسـتیی و هـەق، لـەوەوە (**تَسْـدِيْدُ السَّـهْمِ**) هاتـوە، تیـر كـە لـە نیشـانە دەگیرێ، ئەگـەر نیشـانەی پـێ بپێكـرێ، دەگوتـرێ: (**سَـدَّد سَـهْمَهُ**)، تیرەكـەی ڕێـك لـە شـوێنی مەبەسـتیدا.

(فَازَ): (**الفَـوْزُ: الظَّفَـرُ بالخَـيْرِ مَـعَ حُصُـولِ السَّـلَامَةِ**)، (فـوز) بریتیـە لـە وەدەسـت هێنـانی خێـرو چاكـە، لەگـەڵ پەیدابـوونی سـەلامەتیی و بـێ مزەڕەتییشـدا.

(عَرَضْنَا): (**عَرَضْـتُ الـشَّيء عَـلَى البَيْـعِ، وَعَرَضْـت الـشَّيءَ عَـلَى فُـلَانٍ، وَعَرَضْـتُ الجُنْـدَ، وَالعَـارِضُ: البَـادِي عُرْضَـهُ**) واتـە: شـتەكەم ڕانوانـد پێشـانمدا بـۆ فرۆشـتن، یاخـود بـۆ فڵانكەسـم ڕانوانـدو پێشـانمدا، سـەربازەكانم ڕانوانـدن، (**العَـارِضُ**) كەسـێكە لاملی بـۆ كەسـێك بخاتـەڕوو.

(ٱلْأَمَانَةَ): (**الأَمَانَـةُ: مَـا يُؤْمَـنُ عَلَيْـه الإنْسَـان**)، ئەمانـەت هـەر شـتێكە كـە مـرۆڤ لەسـەری ئەمینـدار بكـرێ، واتـە: پێـی بسـپێردرێ كـە بیپارێـزێ.

(وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا): (**الإِشْـفَاقُ: عِنَايَـةٌ مُخْتَلِطَـةٌ بخَـوْفٍ؛ لأنَّ المُشْـفِقَ يُحِـبُّ المُشْـفَقَ عَلَيْـهِ، وَيَخَـافُ مَـا يَلْحقُـهُ**)، (**إِشْـفَاق**) بریتیـە لـە خـەم لـێ خواردنێـكی تێكـەڵ لەگـەڵ تـرس دا، چونكـە بابـای بـە پـەرۆش (**مُشـفق**)، بابـای جێـی پـەرۆش (**مُشـفَق**)ی خۆشـدەوێ و تـرس و بیمیـشی هەیـە تـووشی زیـان و ئـازار ببـێ.

كەواتــە: (وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا)، واتــە: ئــەو شــتەیان خۆشدەویســت، بــەڵام ترســیان بەرانبەریـشی هەبـوو كـە زایـە ببـێ، بۆیـە ئامـادە نەبـوون هەڵیگـرن، پێـم وایـە وشــەی (**إشــفاق**) لــە كوردیــی دا بــە پەرۆشــبوون، مانــا بكــرێ، باشــە.

مانای گشتیی ئایەتەکان

خـوا ﷻ لـە کۆتایـی ئـەم سـوورەتە موبارەکـەدا، جارێـکی دیکـە ڕوو دەکاتـە پێغەمبـەری خاتـەم ﷺ و پێـی دەفەرمـوێ: ﴿يَسْـَٔلُكَ ٱلنَّاسُ عَنِ ٱلسَّاعَةِ﴾، خەڵك لـە بـارەی (ٱلسَّاعَةِ)ەوە پرسیارت لێدەکـەن، (ٱلسَّاعَةِ) یـانی: ئـەو کاتـە دیاریکـراوەی کـە ڕۆژی دوایـی تێـدا دێ، جـاری وایـە: (ٱلسَّاعَةِ) بـە مانـای ئاخیـر زەمـان دێ، کۆتایـی هاتنـی ئـەم گەردوونـە، دوای فـووی یەکـەم، کـە ئیسـڕافیل بـە کەڕانایـدا دەیکات و شـەیبوور، لێـدەدات، جـاری واشـە: (ٱلسَّاعَةِ) بـە مانـای (قیامة) دێ، واتـە: ئـەوەی کـە لـە دوای فـوی دووەم، کـە لەلایـەن ئیسـڕافیلەوە بـە کەڕەنـادا دەکـرێ، ڕوودەدات، کـە بریتیـە لـە زیندووبونـەوەو هەسـتانەوەی خەڵك، جـاری واشـە: (ٱلسَّاعَةِ) بـە کۆی ڕۆژی دوایـی دەگوتـرێ بـە هـەردوو قۆناغەکەیـەوە: ئاخیـر زەمـان و زیندووبونـەوە، ئنجـا دەفەرمـوێ: پرسـیارت لێدەکـەن، لـەو کاتـەی ئـەو ڕووداوە مەزنـەی تێـدا دەقەومـێ، ﴿قُلْ إِنَّمَا عِلْمُهَا عِندَ ٱللَّهِ﴾، بڵـێ: زانیارییەکـەی تەنیـا لـە لای خوایـە، ﴿وَمَا يُدْرِيكَ لَعَلَّ ٱلسَّاعَةَ تَكُونُ قَرِيبًا﴾، تـۆش چـووزانی (ئـەی موحەممـەد! ﷺ) ڕەنگـە (ٱلسَّاعَةِ) زۆر نیزیـك بـێ، لەوانەیـە نیزیـك بـێ ئـەو کاتـە دیاریکـراوە، بـێ.

﴿إِنَّ ٱللَّهَ لَعَنَ ٱلْكَـٰفِرِينَ وَأَعَدَّ لَهُمْ سَعِيرًا﴾، بـە دڵنیایـی خـوا ﷻ نەفرینـی لـە بێبڕوایـان کـردوەو، ئاگرێـکی بڵێسـەداری بـۆ ئامـادە کـردوون، ﴿خَـٰلِدِينَ فِيهَآ أَبَدًا﴾، بـە هەمیشـەیی تێیـدا دەمێننـەوەو لێـی دەربـاز نابـن، ﴿لَّا يَجِدُونَ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا﴾، هیـچ سەرپەرشـتیارو هیـچ پشتیوانێکیشـیان چنـگ ناکـەوێ، لـە فریایـان بـێ لـەو ئاگـرە دەربازیـان بـکات، ﴿يَوْمَ تُقَلَّبُ وُجُوهُهُمْ فِى ٱلنَّارِ﴾، ئـەو ڕۆژە کـە ڕووەکانیـان لـە نێـو ئاگـردا هەڵگێـڕو وەرگێـڕ دەکرێـن، واتـە: ئـەم دیـو ئـەو دیویـان پێدەکـرێ، بـۆ ئـەوەی بـاش بسـووتێن، ﴿يَقُولُونَ يَـٰلَيْتَنَآ أَطَعْنَا ٱللَّهَ وَأَطَعْنَا ٱلرَّسُولَا۠﴾، دەڵێـن: ئـەی خۆزگـە! فەرمانبەریـی خـواو فەرمانبەریـی پێغەمبەرمـان کردبایـە ﷺ، بـە قسـەی خـواو ڕەوانەکراوەکەیـمان کردبایـە، بـەڵام داری خۆزگـە بـەر ناگـرێ، ﴿وَقَالُوا۟

﴿ رَبَّنَآ إِنَّآ أَطَعۡنَا سَادَتَنَا وَكُبَرَآءَنَا ﴾، هەروەها گوتیان: ئەی پەروەردگارمان! ئێمە بە قسەی سەرۆکەکان و گەورەکانی خۆمانمان کرد، ﴿ فَأَضَلُّونَا ٱلسَّبِيلَا۠ ﴾، ئەوانیش ئێمەیان لە ڕێ ونکرد، یاخود: ڕێیان لە ئێمە ونکردو لایاندایـن، سەرگەردانیان کردین، ﴿ رَبَّنَآ ءَاتِهِمۡ ضِعۡفَيۡنِ مِنَ ٱلۡعَذَابِ وَٱلۡعَنۡهُمۡ لَعۡنٗا كَبِيرٗا ﴾، پەروەردگارمان! دوو قات لە سزا بۆ ئەوان، بدە، ئەوان دوو بەرانبەر سزاو ئازاربدەو، بە نەفرینێکی گەورەش نەفرینیان لێ بکە.

(ضِعۡفَيۡنِ) دەگونجێ بە مانای دوو بەرانبەر بێ، دەشگونجێ بە مانای چەند بەرانبەر بێ.

ئنجا خوا ﷻ لەم سوورەتەدا، بۆ جاری شەشەم ڕوو دەکاتە بڕواداران و دەفەرموێ: ﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ﴾، ئەی ئەوانەی بڕواتان هێناوە! ﴿ لَا تَكُونُواْ كَٱلَّذِينَ ءَاذَوۡاْ مُوسَىٰ ﴾، وەك ئەوانە مەبن کە ئازاری مووسایاندا، مووسایان بێزار کرد، بە قسەو تۆمەتی ناڕەوا، ﴿ فَبَرَّأَهُ ٱللَّهُ مِمَّا قَالُواْ ﴾، خوا لەوەی گوتبوویان، بەریی کردو دووری خستەوە، پاکانەی بۆ کرد، ﴿ وَكَانَ عِندَ ٱللَّهِ وَجِيهٗا ﴾، مووساش لە لای خوا ﷻ زۆر خاوەن ڕێزو حورمەت و پێگەی تایبەت بوو.

ئنجا خوا بۆ جاری حەوتەم و کۆتایی لەم سوورەتەدا، ڕوو دەکاتە بڕواداران، ﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ٱتَّقُواْ ٱللَّهَ وَقُولُواْ قَوۡلٗا سَدِيدٗا ﴾، ئەی ئەوانەی بڕواتان هێناوە! پارێز لە خوا بکەن و قسەی ڕێك و ڕاست بکەن، ﴿ يُصۡلِحۡ لَكُمۡ أَعۡمَٰلَكُمۡ وَيَغۡفِرۡ لَكُمۡ ذُنُوبَكُمۡۗ وَمَن يُطِعِ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥ فَقَدۡ فَازَ فَوۡزًا عَظِيمًا ﴾، [ئەگەر پارێز لە خوا بکەن و قسەی ڕێك و ڕاست بکەن] [خوا ﷻ] کردەوەکانتان بۆ چاك دەکات و لە گوناهەکانیشتان دەتانبوورێ، ﴿ وَمَن يُطِعِ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥ فَقَدۡ فَازَ فَوۡزًا عَظِيمًا ﴾، هەر کەسێکیش فەرمانبەریی و گوێڕایەڵیی خواو پێغەمبەرەکەی ﷺ بکات، بە دڵنیایی بە بردنەوەیەکی مەزن بردوویەتەوە، واتە: چاك بە ئامانج و ئاکامی خۆی گەیشتوە.

لـە كۆتاییـدا خـوا ﷻ دەفەرمـوێ: ﴿ إِنَّا عَرَضْنَا ٱلْأَمَانَةَ عَلَى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ وَٱلْجِبَالِ ﴾، بـە دڵنیایـی ئێمـە سـپاردەمان ڕانوانـد لەسـەر ئاسـمانەكان و زەوی و چیایـەكان، ﴿ فَأَبَيْنَ أَن يَحْمِلْنَهَا ﴾، كەچـی لاملییـان كـرد كـە هەڵیگـرن، یـان: ئامادەنەبـوون هەڵیگـرن، ﴿ وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا ﴾، پـەرۆش تـرس و بیمیـان بەرانبـەری هەبوو، بەرانبـەر بـەو سپاردەیە كـە ئەگـەر پێیان بسـپێردرێ، لـە دەسـتیان زایە بـێ و، نەتوانـن هەقـی خـۆی پێبـدەن، ﴿ وَحَمَلَهَا ٱلْإِنسَٰنُ ﴾، كەچـی مـرۆڤ هەڵیگـرت، ﴿ إِنَّهُۥ كَانَ ظَلُومًا جَهُولًا ﴾، بـە دڵنیایـی مرۆڤیـش گەلێـك سـتەمكارو زۆر نەفامـە، مەگـەر بەهـۆی هیدایـەتی خـواوە، سـتەمەكەی بگۆڕێ بـۆ دادگەریـی و، نەزانییەكەشی بگـۆڕێ بـۆ زانیاریـی و بەرچـاو ڕوونیـی.

ئنجـا ئایـا بۆچـی خـوا ﷻ ئـەو ئەمانەتـەی بـە مـرۆڤ سـپارد، ئـەو سـپاردەیەی كە بـە ئاسـمانەكان و زەوی و چیایـەكان هەڵنەگیـرا؟ ﴿ لِّيُعَذِّبَ ٱللَّهُ ٱلْمُنَٰفِقِينَ وَٱلْمُنَٰفِقَٰتِ وَٱلْمُشْرِكِينَ وَٱلْمُشْرِكَٰتِ ﴾، بـۆ ئـەوەی سـەرەنجام خـوا پیـاوانی مونافیـق و ئافرەتـانی مونافیـق و، پیـاوە هاوبـەش بـۆ خوادانـەرەكان و ئافرەتـە هاوبـەش بـۆ خوادانـەرەكان، سـزا بـدات، لـە ئەنجامـی خیانەتكردنیـان بـەو سـپاردەیەی خـوادا، ﴿ وَيَتُوبَ ٱللَّهُ عَلَى ٱلْمُؤْمِنِينَ وَٱلْمُؤْمِنَٰتِ ﴾، پیـاوانی بـڕوادارو ئافرەتـانی بڕواداریـش (دوای ئـەوەی بـۆ لای خـوا دەگەڕێنـەوە)، خـوا بگەڕێتـەوە بـۆ لایـان و تۆبەیـان لێوەربگـرێ و، لـە كـەم و كوڕییەكانیـان چاوپۆشـییان لێبـكات، ﴿ وَكَانَ ٱللَّهُ غَفُورًا رَّحِيمًا ﴾، بـە دڵنیایـی خـواش ﷻ لێبـوردەی بـە بەزەییـە.

مەسەلە گرنگەکان

مەسەلەی یەکەم:

پرسیارکردنی خەڵك لە بارەی کاتی دیارییکراوی هاتنی ڕۆژی دواییەوەو، وەڵامدانەوەیان کە زانیارییەکەی تەنیا لەلای خوایەو، خستنە ڕووی سەرەنجامی شوومی بێبڕوایان و سووتێنرانی ڕووەکانیان لە دۆزەخداو، پەشێمان بوونەوەیان و، پاساو هێنانەوەیان بەوە کە گوێڕایەڵیی سەرۆك و دەم ڕاستەکانی خۆیانیان کردوە، بۆیە بەو دەردە چوون و داواکردنیان لە خوای پەروەردگار، کە سزای ئەوان دوو قات، یان چەند قات بێ و، نەفرینێکی گەورەشیان لێبکات:

خوا دەفەرموێ: ﴿يَسْأَلُكَ النَّاسُ عَنِ السَّاعَةِ قُلْ إِنَّمَا عِلْمُهَا عِندَ اللَّهِ وَمَا يُدْرِيكَ لَعَلَّ السَّاعَةَ تَكُونُ قَرِيبًا ﴿٦٣﴾ إِنَّ اللَّهَ لَعَنَ الْكَافِرِينَ وَأَعَدَّ لَهُمْ سَعِيرًا ﴿٦٤﴾ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا لَّا يَجِدُونَ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا ﴿٦٥﴾ يَوْمَ تُقَلَّبُ وُجُوهُهُمْ فِي النَّارِ يَقُولُونَ يَا لَيْتَنَا أَطَعْنَا اللَّهَ وَأَطَعْنَا الرَّسُولَا ﴿٦٦﴾ وَقَالُوا رَبَّنَا إِنَّا أَطَعْنَا سَادَتَنَا وَكُبَرَاءَنَا فَأَضَلُّونَا السَّبِيلَا ﴿٦٧﴾ رَبَّنَا آتِهِمْ ضِعْفَيْنِ مِنَ الْعَذَابِ وَالْعَنْهُمْ لَعْنًا كَبِيرًا ﴿٦٨﴾﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە دوازدە بڕگەدا:

١)- ﴿يَسْأَلُكَ النَّاسُ عَنِ السَّاعَةِ﴾، خەڵك لە بارەی (السَّاعَةِ)ەوە لێت دەپرسن، وشەی (النَّاسُ) (أل)ی ناساندنی لەسەرە، دەگونجێ (أل) بۆ (عهد) بێ، واتە: خەڵکە دیارییکراوەکە، ئەوانەی بڕوایان بە ڕۆژی دوایی نیە واتە: هاوبەش بۆ خوا دانەران و بێبڕوایەکان، دەشگونجێ (النَّاسُ)، (أل) بۆ (جنس) بێ، واتە: تێکڕای خەڵك، کە مەبەستیانە بزانن ڕۆژی دوایی کەی دێ و چۆن دەبێ؟ هەردووك واتاکەش گونجاون.

٢)- ﴿ قُلۡ إِنَّمَا عِلۡمُهَا عِندَ ٱللَّهِ ﴾، بڵێ: زانیاریی هاتنی (ٱلسَّاعَةِ) تەنیا لە لای خوایە، واتە: ڕۆژی دوایی، جا چ مەبەست پێی قۆناغی یەکەم بێ بە تایبەت، کە ئاخیر زەمانەو لە دوای فووی یەکەم، کە ئیسڕافیل بە کەڕەنایدا دەکات، دێتە دی، چ مەبەست پێی قۆناغی دووەمی ڕۆژی دوایی بێ، کە قیامەت و هەڵسانەوەو زیندووکرانەوەیەو، لە دوای فوی دووەمی ئیسڕافیل بە کەڕەنادا، دێتە دی، یاخود کۆی ئەو ڕووداوە مەزنە بێ، ڕۆژی دوایی بە هەردوو قۆناغەکەیەوە، بڵێ: زانیارییەکەی تەنیا لە لای خوایە.

لە سووڕەتی (**الأعراف**)دا لەو بارەوە باسێکی تایبەتمان کردوە، لەبەر ڕۆشنایی ئەو ئایەتە موبارەکەدا، خوا دەفەرموێ: ﴿ يَسۡـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلسَّاعَةِ أَيَّانَ مُرۡسَىٰهَاۖ قُلۡ إِنَّمَا عِلۡمُهَا عِندَ رَبِّيۖ لَا يُجَلِّيهَا لِوَقۡتِهَآ إِلَّا هُوَۚ ثَقُلَتۡ فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِۚ لَا تَأۡتِيكُمۡ إِلَّا بَغۡتَةٗۗ يَسۡـَٔلُونَكَ كَأَنَّكَ حَفِيٌّ عَنۡهَاۖ قُلۡ إِنَّمَا عِلۡمُهَا عِندَ ٱللَّهِ وَلَٰكِنَّ أَكۡثَرَ ٱلنَّاسِ لَا يَعۡلَمُونَ ١٨٧ ﴾، واتە: پرسیارت لێدەکەن دەربارەی (ٱلسَّاعَةِ) بڵێ: زانیارییەکەی لە لای پەروەردگارمە، تەنیا ئەو بۆ کاتی خۆی دەری دەخات و ئاشکرای دەکات، لەسەر ئاسمانەکان و زەوی قورسە، کت و پڕ نەبێ بۆتان نایەت، لێت دەپرسن، وەك تۆ زۆر پێی شارەزاو ئاشنابی، بڵێ: زانیارییەکەی تەنیا لە لای خوایە، بەڵام زۆربەی خەڵکی نازانن.

٣)- ﴿ وَمَا يُدۡرِيكَ لَعَلَّ ٱلسَّاعَةَ تَكُونُ قَرِيبًا ﴾، ئایا چی بە تۆی زانایندوە، ڕەنگە ڕۆژی دوایی نیزیك بێ.

لێرەدا ڕووی دواندن لە پێغەمبەری خاتەمە ﷺ، ڕەنگە (**ساعة**) نیزیك بێ! ئەو کاتە دیارییکراوە بۆ هاتنی ئاخیر زەمان، یان هاتنی قیامەت، یان هاتنی ڕۆژی دوایی، بە هەردوو قۆناغەکەیەوە، ڕەنگە نیزیك بێ، ﴿ وَمَا يُدۡرِيكَ ﴾، (**ما**) لێرەدا (**ما الإسْتِفْهَامية**)یە، بۆ پرسیارکردنە، (يُدۡرِيكَ) ڕابردووەکەی: (**أَدْرَاكَ**)، (**أَدْرَاهُ أي أَعْلَمُه**) واتە: (**أي شَيءٍ يَجْعَلُ لَكَ دِرَايَةً**) واتە: چ شتێك وا لە تۆ دەکات بزانی؟ چ شتێك پێت دەزانێنێ؟! (لَعَلَّ ٱلسَّاعَةَ تَكُونُ قَرِيبًا)، ڕەنگە (ٱلسَّاعَةِ) زۆر نیزیك بێ و لە کاتێکی نیزیکدا بقەومێ.

٤)- ﴿ إِنَّ ٱللَّهَ لَعَنَ ٱلۡكَٰفِرِينَ ﴾، بە دڵنیایی خوا نەفرینی لە بێبڕوایان کردوە.

(ٱلۡكَٰفِرِينَ) کـە (أل)ی ناسـاندنی لەسـەرە، دەگونجێ مەبەسـت پێـی (**عهـد**) بـێ، واتـە: ئـەو بێبڕوایانـەی نـاسراون و زانـدراون و، دەشـگونجێ مەبەسـت پێـی جینـسی کافـران بـێ، واتـە: (أل) کـە بـۆ (**إِسْتِغْرَاق**) بـێ، واتـە: تێکـڕای کافـران، چ ئەوانـەی کـە زانـراون و نـاسراون بـۆ تـۆ، چ ئەوانـەی دیکـەش، هەموویـان خـوا نەفرینی لێکـردوون.

٥)- ﴿ وَأَعَدَّ لَهُمۡ سَعِيرًا ﴾، ئاگرێکی بڵێسەداریشی بۆ ئامادە کردوون، (**السَّعِيْرُ: النَّارُ الشَّدِيْدَةُ الإِيْقَادِ**)، (**سَعِير: فَعِيلٌ بِمَعْنَى المَفْعُول: مَسْعُورَة**)، (**سَعِيْر**) ئاگرێکە کە زۆر بە سەختیی داگیرسێنرابێ، (**سَعِيْر**) لەسەر کێشی (**فعيل**)ە، بەڵام بە مانای (**مَفْعُول**)ە واتە: ئاگرێکی بڵێسەدارکراو، (**أَي: نارٍ مَسْعُورَة**)، ئاگرێك کە هەڵگیرسێنرابێ و، کڵپەی بەرزبووبێتەوە.

لێـرەدا جێـی خۆیـەتی ئامـاژە بەوە بکەیـن، کە وشـەی (**كَافِـر، كَافِرِيْـن، كَافِـرُوْن**) (**كَافِر**) لەسـەر کێـشی (**فاعـل**)ە و لـە ئەسـڵدا (**إسـم فاعـل**)ە، واتـە: کەسـێك کـە کوفـر دەکات، کوفریـش لـە ئەسـڵدا لـە (**كَفَـر**)ەوە، هاتـوە بـە مانـای (**سَتَر**)، واتـە: کافـر کەسـێکە بـە ڕاسـت و دروسـتیی هەقـی بۆبـێ، داپۆشـێ و ڕەتی بکاتـەوەو نادیـدەی بگـرێ، کەواتـە: کەسـێك هەقـی بـۆ نەهاتبێ و پێینەگەیبێ و نەیناسـیبێ، یاخود: بە شـێوەیەکی شـێوێنراوو ناڕاسـت، هەقـی بـۆ هاتبـێ، ئەوانە پێناسـەی کافـر نایانگرێتـەوە، مـادام کەمتەرخەمییان نەبووبـێ لـەوەدا کـە پـەی بـەو هەقـە بـەرن، کـە خـوا بـە پێغەمبەرانـدا (**عَلَيْهِـمُ الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم**) ناردوویـەتی، بـۆ هـەر کامیـان لـە کات و ڕۆژگاری خۆیـدا.

بـە نسـبەت پێغەمبـەری خاتەمـەوە (موحەممـەد ﷺ)یـش، ئـەوە هەقەی خـوا پێیدا نـاردوە، ئەگـەر کەسـانێك هەبـن ئـەو هەقەیـان پێنەگەیبـێ، دەنگوبـاسی ئیسـلامیان هـەر نەبیسـتبێ، یاخـود بیسـتبیان، بـەڵام بـە پێچەوانـەوەی حاڵەتی ئاسـایی و سروشـتیی خۆیـەوە، بیسـتبیان، واتـە: لینگـەو قـووچ و سـەراوبن حاڵیـی بووبـن و، بـە شـێوێنراویی پێیـان گەیشـتبێ و، کەمتەرخەمیـش نەبووبـن لـەوەدا کە ڕاسـتیی و چییەتیی ئـەو ئایینە دەرك بکـەن، سـیفەتی کافـر بەسـەر ئەوانـدا ناچەسـپێ، چونکـە هەقێکیـان پێنەگەیـوە کـە ڕەتی بکەنـەوەو داپۆشـن.

زۆربەی خەڵك ئەو ڕاستییە نازانن، وا دەزانن هەر كەسێك مسوڵمان نەبوو، پێناسەی كافر دەیگرێتەوە، بەڵام لە ڕاستییدا وانیەو، كافر كەسێكە بە ڕاست و دروستیی ئیسلامی پێ بگات و ڕەتی بكاتەوەو نادیدەی بگرێ، یاخود كەمتەرخەمیی هەبێ، لە ناسین و پەیڕەوكردنی ئیسلام داو هەر لە ڕێوە پشتگوێی بخات.

٦)- ﴿ خَٰلِدِينَ فِيهَآ أَبَدٗا ﴾، بێبڕوایان بە هەمیشەیی لە دۆزەخدا، لە ئاگری بڵێسەدارو كڵپەداردا دەمێننەوە.

٧)- ﴿ لَّا يَجِدُونَ وَلِيّٗا وَلَا نَصِيرٗا ﴾، هیچ سەرپەرشتیارو هیچ پشتیوانیان چنگ ناكەون، وشەی (وَلِي) بە مانای سەرپەرشتیارو مشوورخۆر دێ، (نَصِيْر)یش بە مانای پشتیوان و هاوكار دێ، بۆیە هەمیشە (وَلِي) پێش دەخرێ، چونكە (ولي) سەرپەرشتیار، ئەوەیە مشوور دەخوات و سەرپەرشتیاریی دەكات و، ئاگای دەبێ لەوانەی سەرپەرشتیاركراونی، بەڵام (نَصِيْر) شتێكی كاتییە، لە تەنگانەو كاتی دیارییكراوداو، بۆ حاڵەتێكی تایبەت پشتیوانیی دەكات.

٨)- ﴿ يَوۡمَ تُقَلَّبُ وُجُوهُهُمۡ فِي ٱلنَّارِ ﴾، واتە: ئەو ڕۆژە كە ڕووەكانیان لە ئاگردا، ئەم دیوەو دیو دەكرێن، هەڵگێڕو وەرگێڕ دەكرێن، وشەی (تُقَلَّبُ) خوێنراویشتەوە: (نُقَلِّبُ)، كە ئەو كاتە (وُجُوهُهُمْ)یش دەبێتە: (وُجُوهَهُم) واتە: ئەو ڕۆژە كە ڕووەكانیان لە ئاگردا ئەمدیوەو دیو دەكەین، هەڵگێڕو وەرگێڕ دەكەین، (**التَّقْلِيْبُ: شِدَّةُ القَلْبِ وَهُوَ تَغِييرُ وضْعِ الشَّيءِ عَلَى غَيْرِ الجِهَةِ الَّتِي كَانَ عَلَيْهَا**)، (**تقْلِيْب**) ئەوەیە شتێك بە توندیی هەڵگێردرێتەوە، بریتیە لەوەی شتێك لەسەر حاڵەتێك بێ بگۆڕدرێ بۆ حاڵەتێكی دیكە، بە كوردیی: ئەمدیوەو دیو كردنی پێ دەگوترێ، یان هەڵگێڕو وەرگێڕی پێ دەگوترێ.

كە دەفەرموێ: ﴿ تُقَلَّبُ وُجُوهُهُمۡ فِي ٱلنَّارِ ﴾، دیسان خوێندراویشەتەوە: (**تُقَلِّبُ وُجُوهَهُم فِي النَّار**)، (**أَي تُقَلِّبُهَا المَلَائِكَةُ مِنْ غَيْرِ اخْتِيَارِ مِنْهُم**) واتە: فریشتەكان ڕووەكانیان هەڵدەگێڕنەوە بەبێ ویستی خۆیان، ئنجا چ (**تُقَلَّب**) بێ چ (**نُقَلِّب**) بێ، چ (**تُقَلِّب**) بێ[1] واتە:

---

(١) كەواتە: سێ جۆرە خوێندنەوە (قراءە)ن:

١-تُقَلَّبُ وجوهُهُم...

أ- دەم و چاویان هەڵگێڕو وەڕگێڕ دەکرێن.

ب- دەم و چاویان هەڵگێڕو وەرگێڕ دەکەین.

ج- یان دەم و چاویان هەڵگێڕو وەرگێڕ دەکەن.

بە تەئکید هەمووی لە لایەن فریشتەکانەوەیە، واتە: بێ ئەوەی بۆ خۆیان ئازاد بن، لەوەدا کە دەم و چاویان لە چ حاڵەتێکدا ڕابگرن، بەبێ ویستی خۆیان، دەم و چاویان ئەمدیوو ئەمدیو دەکرێن، بۆ ئەوەی لە هەموو لایەکەوە ئاگرەکەیان بەر بکەوێ و بسووتێن.

٩)- ﴿ يَقُولُونَ يَٰلَيۡتَنَآ أَطَعۡنَا ٱللَّهَ وَأَطَعۡنَا ٱلرَّسُولَا۠ ﴾، (بێبڕوایەکان) دەڵێن: ئەی خۆزگە! فەرمانبەریی خواو فەرمانبەریی پێغەمبەرمان کردبایە، لێرەدا ئەم خۆزگە خواستنە (یَٰلَيۡتَنَآ) مەبەست پێی پەشێمانییە، واتە: زۆر پەشێمانین، بەڵام داری خۆزگەو بریا بۆ کەس بەری نەگرتوە، تاکو بۆ ئەوان بەربگرێ.

ئنجا دەیانەوێ پۆزش و پاساو بێننەوە، بۆچی خۆیان بەو دەردە بردوە؟

١٠)- ﴿ وَقَالُواْ رَبَّنَآ إِنَّآ أَطَعۡنَا سَادَتَنَا وَكُبَرَآءَنَا ﴾، گوتیشیان: پەروەردگارمان! ئێمە بە قسەی سەرۆکەکان و گەورەکانی خۆمانمان کرد، فەرمانبەریی ئەوانمان کرد، وشەی (سَادَتَنَا)، (سَادَة) کۆی (سَيِّد)ە، خوێنراویشتەوە: (سَادَاتِنا) کە کۆی (سَادَة)یە، (سَادَات) دەبێتە کۆی کۆ (**جمع الجمع**)، (**كُبَرآءَ**)یش کۆی (**كَبِيْر**)ە، (**أي عَظِيْمُ العَشِيْرَة**) یانی: گەورەی هۆزێك، یان کۆمەڵێك.

کەواتە: (سَادَتَنَا) واتە: سەرۆکەکانمان سەرۆکی گشتیی، (**كُبَرآءَنا**) گەورەکانمان، گەورەی تایبەت بە کۆمەڵێکی دیارییکراوەوە، هۆزێك، یاخود حیزبێك، یاخود خەڵکێك، کە گەورەیەك و مشوورخۆرێکیان هەیە.

٢-نُقَلِّبُ وجوهَهُم...

٣-تُقَلِّبُ وجوهَهُم...

١١)- ﴿ فَأَضَلُّونَا ٱلسَّبِيلَا۠ ﴾، ئێمەیان لە ڕێ لادا، ﴿ فَأَضَلُّونَا ٱلسَّبِيلَا۠ ﴾، دەڵێ: (**بِنَزْعِ الخَافض عَلَى السَّبِيْل**)، (**أضلُّونا عن السَّبيل**) واتە: ئێمەیان لە ڕێیە ونکرد، (**السَّبِيْل**) (**أل**)ی ناساندن (تعريف)ی لەسەرەو بۆ (**عهد**)ە، واتە: لە ڕێیەکە، ڕێبازەکە، ئێمەیان لە ڕاستە شەقامەکەی تۆ، ونکرد.

کە دەفەرموێ: ﴿ إِنَّآ أَطَعۡنَا سَادَتَنَا وَكُبَرَآءَنَا ﴾، دەگونجێ مەبەست لە (**سَادَة**)، بەرپرسانی سیاسیی بێ، (**كُبَرَآءَ**)یش بەرپرسانی ڕووحیی و فیکریی بن.

ئنجا جارێکی دیکە شوێنکەوتووە فریو خواردووەکان دووبارەی دەکەنەوە:

١٢)- ﴿ رَبَّنَآ ءَاتِهِمۡ ضِعۡفَيۡنِ مِنَ ٱلۡعَذَابِ وَٱلۡعَنۡهُمۡ لَعۡنٗا كَبِيرٗا ﴾، ئەی پەروەردگارمان! ئەو سەرۆك و گەورانەمان کە ئێمەیان لە ڕێ لادا، ئێمەیان ونکرد لە ڕاستە شەقامی تۆ، دوو قات سزایان بدە، یاخود: چەند قات چەند بەرانبەر سزایان بدەو، بە نەفرینێکی گەورەش نەفرینیان لێبکە.

وشەی (ضِعۡفَيۡنِ) هەندێك دەڵێن: مەبەست پێی دوو قاتە، دوو بەرانبەرە، هەندێکیش دەڵێن: (**مُسْتَعْمَلٌ فِي مُطْلَقِ تكْرِيرِ العَدَدِ، وَكِنايَةٌ عَنْ شِدَّةِ العَذابِ**)، واتە: بەکارهێنراوە لە دووبارە کردنەوەی ژمارەدا بە ڕەهایی، (مەرج نیە جارێك، یان دوو، یان سێ، بەڵکو چەند بەرانبەر)، ئەوەش کینایەیە بۆ ئەوە کە زۆر بە سەختیی سزایان بدات.

مەسەلەی دووەم:

هۆشداریپیدانی خوای پەروەردگار بە مسوڵمانان، کە وەك گەلی جوولەکە (بنو إسرائیل) نەبن، کە بە تۆمەتبارکردنی ناڕاست، دڵی مووسایان ئازارداو، خواش پاکیی مووسای ﷺ لەو تۆمەتە خستەڕوو، مووساش ﷺ لە لای خوا بەڕێزو خاوەن پایەی بەرزبوو:

خوا دەفەرموێ: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تَكُونُواْ كَٱلَّذِينَ ءَاذَوۡاْ مُوسَىٰ فَبَرَّأَهُ ٱللَّهُ مِمَّا قَالُواْۚ وَكَانَ عِندَ ٱللَّهِ وَجِيهٗا ٦٩ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە چوار بڕگەدا:

١)- ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ﴾، ئەمە جاری شەشەمە لەم سووڕەتەدا، خوا بانگی بڕواداران دەکات، ئەی ئەوانەی بڕواتان هێناوە! بە هەموو ئەو شتانەی پێویستە بڕوایان پێ بهێنرێ.

٢)- ﴿ لَا تَكُونُواْ كَٱلَّذِينَ ءَاذَوۡاْ مُوسَىٰ ﴾، وەك ئەوانە مەبن کە مووسایان ﷺ ئازاردا، لێرەدا خوا ﷻ لە مسوڵمانانی قەدەغە دەکات کە خۆیان وەك (**بنو إسرائیل**) لێبکەن لە ئازاردانی پێغەمبەری خۆیان مووسادا ﷺ واتە: ئەوان ئازاری پێغەمبەری خۆیاندا، بەڵام ئێوە ئازاری دڵی پێغەمبەرەکەتان مەدەن، کە موحەممەدە ﷺ، بە گومانی خراپ و، بە عەقڵ و دڵی گچکەتانەوە، تەماشای شتە گەورەکانی پێغەمبەر بکەن، کە لە هەمبانەی خۆتان دا گوێز بژمێرن و، لە پشت پەردەی ڕەشەوە تەماشای بکەن، بە تایبەتیی لە بواری خێزانیی و هاوسەرگیرییدا، کە دیارە لەو بارەوە هەندێ شت هەبووە، بۆیە خوا ﷻ لەم سووڕەتەدا لەو بارە زۆر ڕاستیی ڕوونکردوونەوەو، ئێستاش بۆ کەسانێکی دڵنەخۆش و ئیمان لەرزۆك، لەو بارەوە شت هەیە، بەڵام ئیمانی تێرو تەواوو، زانیاریی و شارەزایی قووڵ و فراوان، دڵی مرۆڤ دامەزراو دەکات.

٣)- ﴿ فَبَرَّأَهُ ٱللَّهُ مِمَّا قَالُواْ ﴾، بەڵام خوا مووسای عليه السلام بەرییکردو دوورخستەوە لەوەی کە ئەوان گوتبوویان، ﴿ فَبَرَّأَهُ ٱللَّهُ مِمَّا قَالُواْ ﴾، (**أي: أَظْهَرَ بَرَاءَتَهُ**) واتە: خوا پاکیی مووسای عليه السلام دەرخست، مووسای ئەستۆ پاککرد، لەوەی ئەوان گوتبوویان، ﴿ مِمَّا قَالُواْ ﴾، (**ما**) دوو ئەگەری هەن:

أ- (**المَصْدَرِيَّةُ**)، (**أي مِنْ قَوْلِهِم**)، واتە: لە قسەکەیان، ئەو قسەیەی کردبوویان.

ب- (**ما**) ئەگەر (**موصولة**) بێ، واتە: (**مِنَ الَّذِي قَالُوْه**)، لەو قسەیەی کردبوویان.

٤)- ﴿ وَكَانَ عِندَ ٱللَّهِ وَجِيهًا ﴾، مووساش لە لای خوا، خاوەن ڕوو، پێگەدارو بەڕێز بوو.

(**وَجِيْهاً: ذا وَجَاهَة**)، خاوەن پایەو پێگەی بەرز، (**الوَجِيْه عِنْدَ اللهِ: العَظِيْم القَدْرِ، وَالرَّفِيْعُ المَنْزِلَة**)، پێگەی مەزن و پلەی بەرز بوو.

زانایان لەو بارەوە کە ئایا ئەوە چی بووە، مووسای عليه السلام پێ ئازارداوە، لە لایەن (**بنو إسرائيل**)ەوە؟ سێ ڕایان هەن:

ڕای یەکەم: ناتەواوییەکی جەستەییان پاڵداوەتە لا:

١- هەندێکیان دەڵێن: تۆمەتباریان کردوە بەوە کە قۆڕ (**آدَر**)ە، (**أُدْرَة**) یانی: قۆڕیی.

٢- هەندێکی دیکە دەڵێن: بەڵکو گوتوویانە: مووسا عليه السلام بەڵەکە.

٣- هەندێکی دیکە دەڵێن: گوتوویانە: عەیبێکی دیکە لە جەستەیدا هەیە.

ڕای دووەم: کوشتنی هاڕوونی براییان پاڵداوە لا:

گوتوویانە: مووسا هاڕوونی برای (**عَلَيْهِما الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم**) کوشتوە، جارێکیان پێکەوە ڕۆیشتوون، دوایی مووسا عليه السلام هاتۆتەوەو فەرموویەتی: هاڕوونی برام عليه السلام وەفاتی کرد، ئەوانیش تۆمەتباریان کردوە کە تۆ کوشتووتە، لەبەر ئەوەی زۆر پیاوێکی نەرم و نیان و میهرەبان بوو، بەڵام تۆ توندو سەختی لەگەڵماندا!

لـە حاڵێكـدا كـە لـە ڕاسـتییدا توندیـی و سـەختییەكەی مووسـا ﷺ دەرمـانی دەردی كەللـە ڕەقیـی و عینادیـی (**بنـو إسرائیـل**) بـووە، هەڵبەتـە هاڕوونیـش كـە نـەرم و نیـان و میهرەبـان بـووە، جۆرێـك لـە هاوسـەنگیی پێـدانی سـەختیی و توندییەكـەی مووسـا بـووە، كـە دیـارە پێغەمبەرێـكی وەك مووسـا ﷺ بـۆ گەلێـكی كەللـە ڕەق و لاری وەك (**بنـو إسرائیـل**) پێویسـت بـوو، هەروەهـا بـۆ فیرعـەون و دارو دەسـتەیەكی ئـاوا سەرسـەخت، كـە لـە میصـڕدا حكومـڕان بـوون، دەبـوو پێغەمبەرێـكی ئـاوا توندو سـەخت و زبـر بـێ، هەڵبەتـە لـە سـنووری ڕەواو هەقـدا، مووسـا ﷺ سـەختیی و زبرییەكـەی بـووە و، بـە گشـتیی مووسـا ﷺ هەڵوێسـتەكانی توندیـی و زبرییـان پێـوە دیـارە.

ڕای سێیەم: تۆمەتباركردنی بە جادووگەریی، یان شێتیی:

گوتوویانە: مووسا ﷺ جادووگەرە، یاخود شێتە.

لـەو بـارەوەش كـە مووسـا لەلایـەن خەڵكەكەیـەوە زۆر ئـازار دراوە، بەگشـتیی ئـەو فەرموودەیـە هەیـە:

{عَـنْ ابْـنِ مَسْـعُودٍ ﷺ، قَـالَ قَسَـمَ رَسُـولُ اللَّـهِ ﷺ قِسْـمَةً، فَقَـالَ رَجُـلٌ مِـنْ الْأَنْصَـارِ: وَاللَّـهِ مَـا أَرَادَ مُحَمَّـدٌ بِهَـذَا وَجْـهَ اللَّـهِ، فَأَتَيْـتُ رَسُـولَ اللَّـهِ ﷺ فَأَخْبَرْتُـهُ، فَتَمَعَّـرَ وَجْهُـهُ، وَقَـالَ رَحِـمَ اللَّـهُ مُـوسَى، لَقَـدْ أُوذِيَ بِأَكْـثَرَ مِـنْ هَـذَا، فَصَـبَرَ} (**أخرجـه البخـاري: ٣١٥٠، ومسـلم: ٧٩٣**).

واتـە: عەبدوڵـڵای كـوڕی مەسـعوود ﷺ دەڵـێ: پێغەمبـەری خـوا ﷺ شـتێكی دابەشـكرد، پیاوێـك لـە پشـتیوانەكان گـوتی: سـوێند بـە خـوا موحەممـەد لـەم دابەشـكردنەدا، ڕەزامەندیـی خـوای تێـدا ڕەچـاو نەكـردوە! منیـش چـووم هەواڵـم بـە پێغەمبـەردا، ڕووی موبـارەكی سـوور بـۆوە (زۆر تـووڕەو ناڕەحـەت بـوو، دوایـی) فەرمـووی: خـوا بەزەیـی بـە مووسـا دابـێ، بـە زۆر زیاتـر لەمـە ئـازاردراوە، بـەڵام خۆڕاگربـوو.

هەروەها لەو بارەوە ئەم فەرموودەیەش هاتووە، لە بارەی تۆمەتبارکردنی مووساوەو، ئەم فەرموودەیە دیاریی دەکات، شێوەی تۆمەتبارکردنەکەیان بۆ مووسا ﷺ چی بووەو، چۆن بووە؟ پێغەمبەر ﷺ دەفەرمووێ:

{عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضي الله عنه، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ، قَالَ: كَانَتْ بَنُو إِسْرَائِيلَ يَغْتَسِلُونَ عُرَاةً، يَنْظُرُ بَعْضُهُمْ إِلَى بَعْضٍ، وَكَانَ مُوسَى يَغْتَسِلُ وَحْدَه، فَقَالُوا: وَاللهِ مَا يَمْنَعُ مُوسَى أَنْ يَغْتَسِلَ مَعَنَا إِلاَّ أَنَّهُ آدَرُ، فَذَهَبَ مَرَّةً يَغْتَسِلُ، فوضع ثَوْبَه على حَجَرٍ، فَفَرَّ الْحَجَرُ بِثَوْبِهِ، فَخَرَجَ مُوسى فِي إِثْرِهِ يَقُولُ: ثَوْبِي يا حَجَر! ثَوْبِي يَا حَجَرُ! حَتَّى نَظَرَتْ بَنُو إِسْرَائِيلَ إِلَى مُوسى، فَقَالُوا: وَاللهِ مَا بِمُوسى مِنْ بأسٍ، وَأَخَذَ ثَوْبَهُ، فَطَفِقَ بِالْحَجَرِ ضَرْبًا} (أخرجه أحمد: ٨١٥٨، والبخاري: ٢٧٤، ومسلم: ٣٣٩).

واتە: ئەبوو هورەیرە رضي الله عنه دەڵێ: پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: بەنوو ئیسرائیل بە رووتیی خۆیان دەشۆرد، هەندێکیان تەماشای عەورەتی هەندێکیان دەکرد، بەڵام مووسا ﷺ بە تەنیا خۆی دەشۆرد، (**بنو إسرائيل**) گوتیان: بە خوا هیچ شتێ رێ لە موسا ناگرێ کە لەگەڵ ئێمەدا خۆی بشوات، مەگەر ئەوە کە قۆرە، ئنجا رۆژێك مووسا ﷺ بە تەنێ خۆی دەشۆرد، پۆشاکەکەی لەسەر بەردێك دانابوو، بەردەکە پۆشاکەکەی مووسای رفاند، مووسا ﷺ بە دوای بەردەکە کەوت، کە پۆشاکەکەی لەبەر بکاتەوە، هەر دەیفەرموو: ئەی بەردەکە! پۆشاکەکەم، ئەی بەردەکە! پۆشاکەکەم، هەتا (**بنو إسرائيل**) تەماشای جەستەی مووسایان کردو، گوتیان: بە خوا مووسا هیچ عەیبێك لە جەستەیدا نیە، ئنجا بەردەکە راوەستا، ئیدی مووساش پۆشاکەکەی لەسەر بەردەکە داگرت (و لەبەری کردەوە)، ئنجا دەستی کرد بە لێدانی بەردەکە، هەتا (**أبو هريرة**) دەڵێ: شوێنی لێدانی مووسا بە بەردەکەوە مابوو.

(**أُدرَة**) دەڵێ: (**مَرَضٌ تَنْتَفِخُ مِنْهُ الخِصْيَتَانِ وَتَكْبُرَانِ جِدّاً لانْصَبَابِ مَادَّةٍ أو رِيْحٍ غَلِيْظٍ فِيهِمَا، وَرَجُل «آدَرُ» بِالمَدِّ كَآدَم بِه (أُدْرَةٌ)**)[1].

---

(١) إعراب القرآن الكريم وبيانه: ج٨، ص٥٩، تأليف: محي الدين الدرويش.

(أُدْرَةً) نەخۆشییەکە لە ئەنجامیدا دوو گونەکانی مرۆڤ دە ئاوسێن و، گەورە دەبن، لەبەرئەوە کە ماددەیەك دەچێتە نێویان، یاخود بایەك دەچێتە نێویان و فوو دەدرێن، کە بە کوردیی قۆڕ بوونی پێ دەڵێین، دەگوترێ: **(رَجُلٌ آدَرُ)** وەك ئادەم واتە: نەخۆشیی قۆڕیی **(أُدْرَة)**ی هەیە.

کەواتە: دیارە تۆمەتبار کردنەکەی **(بنو إسرائیل)** بۆ مووسا عليه السلام و دڵ ئازاردرانەکەی ئەوە بووە، کە بە ناهەق ئەو عەیبەیان لێگرتووە، دواییش خوای کارزان وەزعێکی هێناوەتە پێش، تاکو تەماشای جەستەی مووسا بکەن، کە هیچ عەیبی نیەو، بۆیان دەرکەوێ کە تاکو ئێستا بە درۆو بە ناهەق مووسایان تۆمەتبار کردوە.

مەسەلەی سێیەم:

فەرمانکردنی خوا ﷻ بە بڕواداران کە پارێز لە خوا بکەن و، قسەی ڕێك و ڕاست بکەن، تاکو سەرەنجام کردەوەکانیان چاك بکات و لێیان ببوورێ و، ڕاگەیاندنی ئەو ڕاستییەش، کە فەرمانبەریی خواو پێغەمبەرەکەی ﷺ، مایەی بە مراد گەیشتن و سەرکەوتن و بردنەوەیە:

خوا دەفەرموێ: ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ٱتَّقُواْ ٱللَّهَ وَقُولُواْ قَوۡلٗا سَدِيدٗا ٧٠ يُصۡلِحۡ لَكُمۡ أَعۡمَٰلَكُمۡ وَيَغۡفِرۡ لَكُمۡ ذُنُوبَكُمۡۗ وَمَن يُطِعِ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥ فَقَدۡ فَازَ فَوۡزًا عَظِيمًا ٧١﴾.

شیکردنەوەی ئەم دوو ئایەتە، لە شەش بڕگەدا:

١)- ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ﴾، ئەی ئەوانەی بڕواتان هێناوە! ئەمە جاری حەوتەم و کۆتاییە لە سووڕەتی (**الأحزاب**)دا کە خوا بانگی مسوڵمانان دەکات و بە نازناوی ئیمان دەیاندوێنێ، ئەی ئەوانەی بڕواتان هێناوە! بە هەموو ئەو شتانەی پێویستە بڕوایان پێبهێنرێ.

٢)- ﴿ٱتَّقُواْ ٱللَّهَ وَقُولُواْ قَوۡلٗا سَدِيدٗا﴾، پارێز لە خوا بکەن، (خۆتان بپارێزن لە هەر شتێك کە خوا پێی ناخۆشە) و قسەی ڕێك و ڕاست بکەن، (السَّدِيْدُ: **المُوَافِقُ لِلسَّدَادِ وَالسَّدَادُ: الصَّوَابُ وَالحَقُّ**) قسەی ڕێك و ڕاست بکەن، (**سَدِيْد**) ئەوەیە کە بە پێی (**سَدَاد**)بێ، (**سَدَاد**)یش واتە: ڕاستیی و هەق.

واتاو چەمکی ئەم ڕستە قورئانییە، زۆر زۆر فراوانە، کە دەفەرموێ: ﴿وَقُولُواْ قَوۡلٗا سَدِيدٗا﴾، واتە: قسەی ڕێك و ڕاست بکەن، واتە: چ لە ڕووی بووناسییەوە، چ لە ڕووی ئیمان و عەقیدەوە، چ لە ڕووی پەرستشەکانەوە، چ لە ڕووی ڕەوشت و ئاکارەکانەوە، چ لە ڕووی باری کەسێتییەوە، چ لە ڕووی هەڵسوکەوتە کۆمەڵایەتییەکانەوە، چ لە ڕووی حوکم و سیاسەتەوە، چ لە ڕووی جەنگ و ئاشتییەوە، لە هەموو ڕووەکانەوە، مرۆڤ کە قسە دەکات، دەبێ قسەی ڕێك و ڕاست و ئامانجدار بکات.

هەروەهـا مـرۆڤ پێویسـتە لەگـەڵ مـاڵ و خێـزانی، لەگـەڵ دەرو دراوسـێکانی، لەگـەڵ خزمـانی، لەگـەڵ کۆمەڵـگا، لەگـەڵ دۆسـت و دوژمنـانی دا، مرۆڤـی مسـوڵمان دەبـێ قسـەی ڕێـك و ڕاسـت بـكات.

ئنجـا کـە دەفەرمـوێ: ﴿ وَقُولُواْ قَوۡلٗا سَدِيدٗا ﴾، دوای ئـەوەی دەفەرمـوێ: ﴿ ٱتَّقُواْ ٱللَّهَ ﴾، کەواتـە: قسـەی ڕاسـتکردن، بەرهەمـی پارێـزکار بوونـەو، زمـان ڕاسـت بـوونی مـرۆڤ، بەرهەمـی دڵ ڕاسـت بوونیـەتی و، لەگـەڵ خەڵکـدا بـاش بـوونی مـرۆڤ، بەرهەمـی لەگـەڵ خـوادا ڕاسـت بوونیـەتی، بۆیـە لـە سـووڕەتی (الأنفـال)دا خـوا دەفەرمـوێ: ﴿ فَٱتَّقُواْ ٱللَّهَ وَأَصۡلِحُواْ ذَاتَ بَيۡنِكُمۡ ١ ﴾الأنفـال، پارێـز لـە خـوا بکـەن و پەیوەندییـەکانی نێوانتـان چـاك بکـەن، ئەگـەر مـرۆڤ لەگـەڵ خـوادا ڕاسـت بـوو، لەگـەڵ خەڵکیـدا چـاك دەبـێ، بۆیـە مـن هەمیشـە دەڵێـم:

ئیسـلام لـە دوو وشـەدا پوخـت دەبێتـەوە: خواپەرسـتیی و مـرۆڤ دۆسـتیی، چـاك بەندایەتیـی بـۆ خـوا کـردن و، بـاش مامەڵـە لەگـەڵ خەڵکـدا کـردن، کـە بێگومـان دووەمیـان لـە یەکەمیانـەوە پەیدادەبـێ، خـوای پەروەردگاریـش لـە قورئانـدا، زۆرجـار وشـەی تەقـواو ئیحسـانی پێکـەوە هێنـاون: ﴿ إِنَّ ٱللَّهَ مَعَ ٱلَّذِينَ ٱتَّقَواْ وَّٱلَّذِينَ هُم مُّحۡسِنُونَ ١٢٨ ﴾النحـل، واتـە: بـە دڵنیایـی خـوا لەگـەڵ ئەوانەدایـە کـە پارێزیـان کـردووەو، ئەوانـە کـە چاکـەکارن، ئەگـەر پارێـز لـە خـوا بکـەی، لەگـەڵ خەڵکیـدا چاکـەکار دەبـی.

خوا دەفەرموێ: ئەگەر پارێز لە خوا بکەن و قسەی ڕێك و ڕاست بکەن:

٣)- ﴿ يُصۡلِحۡ لَكُمۡ أَعۡمَٰلَكُمۡ ﴾، (خوا) کردەوەکانتان چاك دەکات.

زانایان ئەو تەعبیرەیان هێناوە، دەڵێن:

(**بِالتَّقْوَى وَالقَـوْلِ السَّـديد، تَشيعُ الْفَضَائِـلُ وَالْحَقَائِـقُ بَـيْنَ النَّـاسِ، فَيَرْغَبُـونَ فِي التَّخَلُّـقِ بِهِـمَا، جَـرَّاء التَّقْـوَى وَصَـلَاحَ الأَعْـمَال**) واتـە: بـە هـۆی پارێزکاریـی و، قسـەی ڕێـك و ڕاسـتەوە، سـیفەتە بـەرزەکان و ڕاسـتییەکان لـە نێـو خەڵکـدا بـڵاو دەبنـەوەو، خەڵـك

ئارەزوومەنـدی ئـەوە دەبـن، خۆیانیـان پـێ بڕازێننـەوەو لـە خۆیانـدا بیانکـەن بـە ئـاکارو ڕەوشـت، لـە ئەنجامـی ئـەوەدا کـە پارێـزکارن و، کـردەوەی باشـیان هـەن.

٤)- ﴿ وَيَغۡفِرۡ لَكُمۡ ذُنُوبَكُمۡ ﴾، هەروەها (خوا) لە گوناهەکانیشتان دەتانبووڕێ.

٥)- ﴿ وَمَن يُطِعِ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥ ﴾، بە دڵنیایی هەر کەسێکیش گوێڕایەڵیی خواو پێغەمبەرەکەی بکات، فەرمانبەرییان بکات، بە قسەیان بکات.

٦)- ﴿ فَقَدۡ فَازَ فَوۡزًا عَظِيمًا ﴾، ئەوە بە دڵنیایی بە سەرکەوتنێکی مەزن، سەرکەوتوە، مانایەکەی ئاوای لێدێتەوە: بە بردنەوەیەکی مەزن دەیبەنەوەو، بە سەرکەوتنێکی مەزن سەردەکەون و، بە ئامانج دەگەن، ئەگەر ئێوە فەرمانبەریی خواو پێغەمبەرەکەی ﷺ بکەن.

مەسەلەی چوارەم:

باسی خستنەڕووی خوا ﷻ بۆ سپاردەکەی بۆ ئاسمانەکان و، زەوی و، چیایەکان و، ئامادەیی نەبوونیان بۆ هەڵگرتنی و، هەڵگیرانی ئەو سپاردەیە لە لایەن مرۆڤی ستەمکارو نەفامەوە، کە سەرەنجام موونافیق و موشریکەکان بە نێر و مێوە، دووچاری سزا ببن و، بڕوادارانیش بە پیاو ئافرەتەوە، لێیان ببوردرێ و، خوا ﷻ بە کەرەم و لوتف و بەزەیی خۆی مامەڵەیان لەگەڵدا بکات:

خوا دەفەرموێ: ﴿ إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَن يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الْإِنسَانُ إِنَّهُ كَانَ ظَلُومًا جَهُولًا ﴿٧٢﴾ لِّيُعَذِّبَ اللَّهُ الْمُنَافِقِينَ وَالْمُنَافِقَاتِ وَالْمُشْرِكِينَ وَالْمُشْرِكَاتِ وَيَتُوبَ اللَّهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَّحِيمًا ﴿٧٣﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم دوو ئایەتە، لە هەشت (٨) بڕگەدا:

١)- ﴿ إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ ﴾، بە دڵنیایی ئێمە سپاردەمان لەسەر ئاسمانەکان و زەویی و چیایەکان ڕانواند، پێشانمان دان.

واتە: سپاردەی خۆمانمان ڕانواندو هەڵگرتنیمان پێشنیار کرد بۆ کۆی دروستکراوانمان لە نێویان دا، گەردوون بەو فراوانییەی و، لە نێویدا زەوی و، لە نێو زەویشدا چیایەکان، کە زەوی لە نێو گەردووندا، خڕۆکەیەکە ئەو تایبەتمەندییانەی زەوی هەیەتی، هیچ کام لە خڕۆکەکانی دیکە نیانن، هەروەها چیایەکانیش لە زەوییدا سەختترین و ڕەقترین و پتەوترین شتن، ئنجا ئاسمانەکان بەو فراوانییە، کە هەموو گەردوون دەگرنەوەو زیاتریش، هەروەها زەویی بەو حاڵەتە سەرسوڕهێنەرەی و، چیایەکان بەو سەختییەیان، نەیانتوانی ئەو سپاردەیەی خوا وەربگرن و هەڵیبگرن!

٢)- ﴿ فَأَبَيْنَ أَن يَحْمِلْنَهَا ﴾، واتە: لامليیان كرد كە هەڵیگرن، (الإِبَاء: شِدَّةُ الإِمْتِنَاع)، ئەگەر زۆر بە سەختیی و بە توندیی شتێك پەسند نەكەی و وەرینەگری، پێی دەگوترێ: (إِبَاء)، واتە: زۆر بە سەختی لاملییان كردو ئامادەییان نەبوو، هەڵیگرن.

٣)- ﴿ وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا ﴾، پەرۆشیی و ترسیشیان لێی هەبوو، ترس و بیمیان لێی هەبوو، (الإِشْفَاقُ: عِنَايَةٌ مُخْتَلِطَةٌ بِخَوْفِ)، (إِشْفَاق) بریتیە لە پەرۆش و ئاگابوون لە شتێك، یاخود بە تەنگەوە بوون بۆ شتێك، بەڵام تێكەڵ لەگەڵ ترسدا.

٤)- ﴿ وَحَمَلَهَا ٱلْإِنسَٰنُ ﴾، بەڵام مرۆڤ ئەو سپاردەیەی هەڵگرت، وشەی: (ٱلْإِنسَٰنُ) (أل) ەكەی بۆ ناساندن (تعریف)ە، بەڵام مەبەست لە ناساندنەكە، بۆ جینسە، واتە: تێكڕای مرۆڤان ئەو سپاردەیان هەڵگرت.

٥)- ﴿ إِنَّهُۥ كَانَ ظَلُومًا جَهُولًا ﴾، بە دڵنیایی ئەو مرۆڤەش (واتە: جینسی مرۆڤ) زۆر ستەمكارو زۆریش نەفامە.

(الظُّلْمُ: الإِعْتِدَاءُ عَلَى حَقِّ الْغَيْرِ، وَهُنَا الإِعْتِدَاءُ، عَلَى حَقِّ اللهِ الْمُلْتَزَم لَهُ بِتَحَمّلِ الْأَمَانَةِ، وَهُوَ حَقُّ الْوَفَاءِ)، (ظُلْم) بە مانای پێشێلكردنی مافی بەرانبەرە، بەڵام لێرەدا مەبەست پێی سنوور بەزاندنە بەرانبەر بە مافی خوا، لە حاڵێكدا ئەو مرۆڤە پابەندیی خۆی دەربڕیوە كە ئەو سپاردەیە هەڵبگرێ و، دەبوایە وەفاداربێ بەو بەڵێنەی خۆی (و ئەو سپاردەیەی خوا بپارێزێ، بەڵام سنوور شكێنیی و سنوور بەزێنیی تێدا دەكات).

(ظَلُومًا) و (جَهُولًا) لەسەر كێشی (فَعُوْل)ن، واتە: زۆر ستەمكارو زۆر نەفام، (الجَهْلُ: انتِفَاءُ العِلْمِ بِمَا يَتَعَيَّنُ عِلْمُه)، (جَهْل) بریتیە لە نەبوونی زانیاریی بە شتێك، كە پێویستە بزانرێ، (جَهُوْل)یش واتە: زۆر نەفام و نەزان.

لێرەدا بە تەئكید مەبەست ئەوەیە: كە مرۆڤ، ئەگەر دەستی هیدایەتی خوای نەگاتێ و، بەهرەمەند نەبێ لە ڕێنمایی خوا، كە بە پێغەمبەراندا دەینێرێ، ئەوە لە ڕووی كردەییەوە، زۆر تووشی ستەم و لادان دەبێ و، لە ڕووی تیۆرییەوەش،

زۆر تـووشی نەفامیـی و نەزانیـی و بـێ ئاگایـی دەبـێ، بـەڵام بەهـۆی دەسـتگرتنی بـە هیدایـەتی خـواو، بـە وەحیـی خـواوە، نەزانیـی و نەفامییەکـەی دەگـۆڕێ بـۆ زانیـن و مەعریفـەت و، سـتەمەکەشی دەگـۆڕێ بـۆ دادگەریـی و هاوسـەنگیی و ڕێکیـی.

٦)- ﴿ لِّيُعَذِّبَ ٱللَّهُ ٱلۡمُنَٰفِقِينَ وَٱلۡمُنَٰفِقَٰتِ وَٱلۡمُشۡرِكِينَ وَٱلۡمُشۡرِكَٰتِ ﴾، بۆ ئەوەی خوا پیاوانی مونافیق و ئافرەتانی مونافیق و، پیاوانی هاوبەشدانەرو ئافرەتانی هاوبەشدانەر، سزا بدات.

ئـەم (ل)ە (**لامُ العَاقِبَة**)یـە، تاکـو سـەرەنجام وای لێبـێ، دەشـگونجێ (**لامُ العِلَّـة**) بـێ، واتـە: خـوا بۆیـە ئـەو سـپاردەیەی کـە بـە ئاسـمانەکان و زەویـی و چیایـەکان هەڵنەگیـراو، ئامـادە نەبـوون هەڵیبگـرن و، تـرس و بیمیـان لێـی هەبـوو، بۆیـە بـە مرۆڤـی سـپاردو، مرۆڤـی واڵێکردبـوو، بتوانـێ ئـەو سـپاردەیە هەڵبگـرێ، لـە حاڵێکـدا کـە ئەگـەر لـە خـۆی وریـا نەبـێ، زۆر سـتەمکارو زۆریـش نەفامـە، تاکـو سـەرەنجام خـوا سـزای پیـاوانی مونافیـق و ئافرەتـانی مونافیـق و، پیـاوانی هاوبەشـدانەرو ئافرەتـانی هاوبەشـدانەر بـدات.

(پیـاوانی هاوبـەش بـۆ خـوا دانـەرو، ئافرەتـانی هاوبـەش بۆ خـوا دانـەر)، لەسـەر ئەوەی ئـەو سـپاردەیەی خـوا چـاك پێـی وەفـادار نابن و بـاش نایپارێـزن، خیانـەتی پێدەکەن.

٧)- ﴿ وَيَتُوبَ ٱللَّهُ عَلَى ٱلۡمُؤۡمِنِينَ وَٱلۡمُؤۡمِنَٰتِ ﴾، هەروەها سەرەنجام خوا بگەڕێتەوە بۆ لای پیاوانی بڕوادارو ئافرەتانی بڕوادار واتە: تۆبەیانی لێ قبووڵ بکات و بەزەیی پێیاندا بێ، لە ئەنجامی ئەوەدا کە وەفاداربوون بە پەیمانی خواوەو، وەفاداربوون بەو بەڵێنەی داویانە بە خوا، کە سپاردەکەی بپارێزن و، خیانەتی پێ نەکەن.

٨)- ﴿ وَكَانَ ٱللَّهُ غَفُورٗا رَّحِيمَۢا ﴾، بە دڵنیایی خواش لێبووردەی بە بەزەییە، واتە: لێبووردەیە بۆ ستەمەکەیان و، بە بەزەییشە لە بەرانبەر نەفامیی و نەزانییەکەیاندا.

کەواتـە: سـەرەنجام خـوا ﷻ بێبڕوایـەکان بـە هـەردوو بەشـە سـەرەکییەکەیانەوە، کـە ئەهـلی نیفـاق و ئەهـلی شـیرکن، سـزا دەدات، بـە هـۆی بێوەفاییانـەوە بەرانبـەر

بە سپاردەی خواو، خیانەتکردنیانەوە بەو سپاردەیەی خوا، کە هەڵیانگرتوە، هەروەها پاداشتی پیاوان ئافرەتانی بڕواداریش دەداتەوە، لە بەرانبەر ئەوەدا کە وەفادار بوون بە بەڵێن و پەیمانی خواو، پارێزەر بوون بۆ سپاردەی خوا ﷻ.

مانای وشەی (أمانة) لە ئایەتی (٧٢)دا:

بۆ تەفسیری وشەی (ٱلْأَمَانَةَ) زانایان چەند واتایەکیان هێناون:

١- هەندێکیان گوتوویانە: واتە: فەرمانبەریی کردن بۆ خوا.

٢- هەندێکیان گوتوویانە: فەرزەکان.

٣- هەندێکیان گوتوویانە: ملکەچیی بۆ خوا.

٤- هەندێکیان گوتوویانە: مەبەست پێی هەر شتێکە، کە مرۆڤ لەسەری بە ئەمیندار دەدانرێ.

٥- هەندێکیان گوتوویانە: مەبەست لە ئەمانەت لێرەدا، عەقڵە.

٦- هەندێکیان گوتوویانە: ئەمانەت جێنشینایەتیی خوایە ﷻ.

بەڵام پوختەو گوشراوی ڕای خۆم لە بارەی مانای ئەم دوو ئایەتە موبارەکەوە لە حەوت بڕگەدا دەخەمە ڕوو، دیارە ئەوەشم لە کۆی ئەو تەفسیرانە وەرگرتوەو، هەندێکیشی بە تەئکید ڕەنگە بەوشێوەیە کە من دەیڵێمەوە دایدەڕێژم، لە هیچ کام لە تەفسیرەکاندا نەبێ.

پوختەی ڕای بەندە لە بارەی مانای وشەی (أمانة) و تەفسیری ئەم دوو ئایەتەوە:

١)- خوا ﷻ ویستوویەتی کارێکی گرنگ بە یەکێك لە دروستکراوەکانی بسپێرێ، کە هیچ کام لە دروستکراوەکانی ئەوەیان لە تواناداا نەبووە، ئەو ئەرکە گرنگەیان پێ بسپێردرێ:

أ- ئاسمانەکان بەو فراوانییە، چونکە ئاسمانەکان واتە: هەموو گەردوون، بەڵکو زۆر زیاتریش لە گەردوون (کون).

ب- زەویی بەو سەرسوڕهێنەریە، کە تاکە خڕۆکەیە لە گەردووندا بەو شێوەیە بێت، کە ژیانی تێدابێ و ئەو هەل و مەرجانەی تێدا ڕەخسێنرابن و، مرۆڤ بتوانێ لەسەری بژی و جێنشینایەتیی خوای لەسەر بکات.

ج- چیایەکان بەو بەرزیی و سەختیی ڕەقییە، ئەوانە هەموویان نەیانتوانی ئەو سپاردەیە هەڵبگرن و، ئەو ئەرکە وەئەستۆ بگرن.

٢)- بەڵام مرۆڤ ئەو تاکە دروستکراوەی خوا بوو، کە ئامادە بوو بۆ هەڵگرتنی ئەو بەرپرسیاریەتییە ترسناکە، ئەو ئەرکەی خوا ﷻ کە بە هەموو گەردوون جێبەجێ نەکرا، ئەو سپاردەیەی خوا، کە هیچ کام لە پێکهاتەکانی گەردوون، نەیانتوانی هەڵیبگرن، بەڵام مرۆڤ هەڵیگرت و وەئەستۆی گرت.

٣)- ئاشکراشە کە هەڵگرتنی ئەو بەرپرسیاریەتییەو، وەئەستۆگرتنی ئەو سپاردەیە، دەبێ پەی لەسەر تایبەتمەندییەك بکەوێ، کە ئەو تایبەتمەندییە تەنیا لە مرۆڤدا هەیە، لە نێو هەموو دروستکراوەکانی خوای پەروەردگاردا، کەواتە: ئەوە ڕێمان بۆ خۆش دەکات، پەی بەوە ببەین: ئەو سپاردەیە چییە؟

٤)- کاتێك ئێمە بە وردیی دروستکراوەکانی دەپشکنین و تێیان ڕادەمێنین و سەرنجیان دەدەین، دەبینین: ئەو تایبەتمەندیی و ئەو جیاکەرەوەیەی تەنیا لە مرۆڤدا هەیە، بریتیە: لە ویستی ئازاد، خواستی سەربەخۆ، کە بۆ ئەنجامدانی چاکەو، ئەنجامدانی خراپە، دەگونجێ، یاخود گونجاوە بۆ ئەوە پێی بەرز بێتەوە بەرەو خوا، یاخود نزم بێتەوەو لە خوا دوور بکەوێتەوە، یاخود گونجاوە بۆ ئەوەی مرۆڤ فەرمانبەریی خوای پێبکات، یاخود سەرپێچیی خوای پێبکات، هەروەها گونجاوە بۆ ئەوەی مرۆڤ، ئیمان و خوا بەیەکگرتنی، پێ هەڵبژێرێ، یاخود بێبڕوایی و هاوبەشدانان.

کەواتە: لێرەدا گەیشتینە ئەوەی، ئەو سپاردەیە چییە؟ ئەو سپاردەیە بریتیە: لەو ویستە ئازادەی کە خوا بە مرۆڤی داوەو، دەتوانێ پێی بەرز بێتەوەو نزم بێتەوە، ڕاست بڕواو چەوت بڕوا، چاکە بکات و خراپە بکات، ڕوو لە ئیمان بکات و ڕوو لە کوفر بکات.

٥)- ئاشکراشە کە هەر کام لە: فەرمانبەریی، فەرزەکان، ملکەچیی بۆ خوا، پاراستنی سپاردەکان، عەقڵ، جێنشینایەتیی خوا (**الطَّاعَةَ، وَالفَرَائض، وَالإِنْقِيَاد، وَالأَمَانَات، وَالعَقْل،**

وَالخِلاَفَة) کە ڕای تەفسیرەکانە، هەموویان، دەرەنجامی ئەو تایبەتمەندییە تاکەن، کە تەنیا مرۆڤ هەیەتی، هەروەها جندیش لەگەڵ مرۆڤدا، کەواتە: ئەو ڕایەی ئێمە هەڵمانبژارد، کۆکەرەوەی هەموو ڕایەکانی دیکەشە.

٦)- ستەم و نەفامیی بریتین: لە دوو خاڵە بێهێزەکەی مرۆڤ، کە ئەگەر لێیان وریا نەبێ لە تاقیکردنەوەدا دەکەوێ، چونکە (**ظُلْم**) بریتیە لە لادانی مرۆڤ و سنوور بەزێنیی و سنوور شکاندنی لە ڕووی کردەییەوە، (**جَهْل**)یش بریتیە لە دەرکنەکردنی مرۆڤ بۆ ڕاستییەکان، پێش هەموو شتێك، ئەو ڕاستییە کە ئەم گەردوونە شاری بێ خاوەن نیە، خوایەکی پەروەردگار سەرپەرشتیی دەکات و بەسەری ڕادەگا، مرۆڤ بێ خاوەن نیەو لە خۆوە نەهێنراوە، بەڵکو هێنراوە بۆ تاقیکردنەوە، بۆ جێنشینایەتیی کردنی خوا، ئنجا ئەگەر مرۆڤ ئاگاداری ئەو دوو خاڵە بێهێزەی خۆی نەبێ، ئاگاداری ستەم (**ظُلْم**) نەبێ، ئاگاداری نەزانیی (**جَهْل**) نەبێ، بە تەئکید لە تاقیکردنەوەی خوادا دەکەوێ.

٧)- پێچەوانەی ستەم و نەفامیی (**ظُلْم، جَهْل**)، بریتیە: لە دادگەریی و زانیاریی، کە دادگەریی و زانیارییش، میوەو بەرهەمی ئیمان بە خوای بەرزن، میوەو بەرهەمی دەستگرتنن بە وەحیی و پەیامی خوای پەروەردگارەوە، کە بە هۆی ئیمان بە خوا ﷻ و ئیمان بە هەموو ئەو شتانەی خوا فەرمووني، ئیمان بە فریشتەکانی خوا، بە کتێبەکانی خوا، بە پێغەمبەرانی خوا (عَلَيْهِمُ الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم)، بە ڕۆژی دوایی، بە نەخشەو ئەندازەگیریی (**قدر**)ی خوا، لە ئەنجامی ئەو ئیمانەدا، مرۆڤ عیلمی بۆ پەیدا دەبێ، زانیارییەکی بۆ پەیدادەبێ و بەرچاو ڕوون دەبێ، کە ئەم گەردوونە چییە؟ ئەو مرۆڤە بۆچی هاتوە بۆ ئێرە؟ چ ئەرکێکی پێ سپێردراوە؟ دەبێ چی بکات و چۆن بکات؟ بەرچاو ڕوون دەبێ و، هەروەها لە ئەنجامی ئیمان دا، مرۆڤ حاڵەتی هاوسەنگیی و، حاڵەتی دادگەریی بۆ دروست دەبێت، لە لادان و سنوور شکێنیی و سنوور بەزاندن، کە ستەمە، دەپارێزرێ.

بەڵگەشمان لەسەر ئەو واتایە، کە هەڵمانبژارد، وێڕای مانای ئاشکرای ئایەتەکان، قسەی خوای بەرزە کە دەفەرموێ:

﴿ لِّيُعَذِّبَ ٱللَّهُ ٱلْمُنَٰفِقِينَ وَٱلْمُنَٰفِقَٰتِ وَٱلْمُشْرِكِينَ وَٱلْمُشْرِكَٰتِ وَيَتُوبَ ٱللَّهُ عَلَى ٱلْمُؤْمِنِينَ وَٱلْمُؤْمِنَٰتِ ۗ وَكَانَ ٱللَّهُ غَفُورًا رَّحِيمًا ﴿٧٣﴾ ﴾.

چونكـه ئـەم (ل)ە، ئەگـەر لامـی سـەرەنجام (**لام العَاقِبة**)بـێ، یاخـود لامـی هـۆكار (**لام العِلَّة**)بـێ، یـانی: ئـەو هـۆكارەی وایكـردوە، خـوا ﷻ ئـەو سـپاردەیە بـە مـرۆڤ بسـپێرێ، یاخـود ئـەو دەرەنجامـەی كـە لـەوە پەیـدا دەبـێ، كـە خـوا ئـەو سـپاردەیەی بـە مـرۆڤ سـپاردوە، بریتیـە: لـە سـەپێنرانی سـزا بەسـەر كافرانـدا، بـە هـەردوو بەشـە سـەرەكییەكەیانەوە، واتـە: مونافیقـەكان و هاوبـەش بـۆ خـوا دانـەرەكان، بـە پێچەوانـەوەش قبوولكـردنی خـوا ﷻبـۆ گەڕانـەوەی ئەهـلی ئیـمان، كـە بـە تەئكیـد هەرچـۆن بێـت، كـەم و زۆر تـووشی گوناهـو هەڵـە دەبـن، بـە هـۆی سـتەم و نەفامییەكەیانـەوە، بـەڵام خـوا تۆبەیـان لێوەردەگـرێ، مـادام لەسـەر ڕاسـتە شـەقامی خـوان، بـا جـار جـار هەڵبنگـوون و سـاتمە بـەرن و بەمـلاولا بچـن، بـەڵام مـادام لەسـەر ڕاسـتە شـەقامی خـوان، خـوا ﷻ لـە بەرەكـەتی بەندایەتییـان بـۆ خـواو، بڕوایـان بـە خـوا ﷻ و بـە كتێبـەكانی خـواو بـە فریشـتەكانی خـواو بـە پێغەمبـەران و (**عَلَیْهِمُ الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم**) بـە ڕۆژی دوایـی، لـە بەرەكـەتی ئـەوەدا، خـوا ﷻ چاوپۆشـیی لـەو هەڵـەو كـەم و كوڕیـی و سـاتمەبردن و خلیسـكان و لادانانەیـان دەكات، مـادام بـە گشـتیی لەسـەر ڕاسـتە شـەقامی خـوای پـەروەردگارن.

ئەمـە ئـەو پوختەیـە بـوو، كـە پێموایـە باشـترین مانـا لێكدانەوەیـە، بـۆ ئـەو دوو ئایەتـە موبارەكـەو، بـەو شـێوەیەش كـە هێنـام، لـە هیـچ كام لـە تەفسـیرەكاندا بـەو شـێوەیە نەمبینیـوە.

خـوا بـە لوتـف و كەرەمـی خـۆی، یارمەتییمان بـدات، زیاتر لـە كتێبەكـەی تێبگەین و، زیاتـر بـە ڕاسـتییە مەزنەكانـی ئـەو كتێبـە ڕاسـت و تـەواوەی خـوای پـەروەردگار ئاشـنا بیـن و، یارمەتییشـمان بـدات كـە ئـەو ڕاسـتییانە لـە عەقـڵ و دڵـی خۆمانـدا و، لـە ژیانـی تاكیـی و خێزانیـی و كۆمەڵایەتیـی و سیاسـیی، خۆمانـدا ڕەنگیـان پـێ بدەینـەوەو، بەرجەسـتەیان بكەیـن.

لێرەشدا دێینە كۆتایی تەفسیر كردنی سوورەتی (**الأحزاب**).

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ، أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

تەفسیری سوورەتی

سَبَإٍ

دەستپێک

بەڕێـــزان!

ئەمـڕۆ کـە ٤/ی **ذي الحجـة**/ی ١٤٤٠ی کۆچییـە، بەرانبـەر (٢٠١٩/٨/٥)ی زاینیـی، خـوا پشـتیوان بـێ دەسـت دەکەیـن بـە تەفسـیر کردنـی سـوورەتی (سـبأ).

پێناسەی سوورەتی (سبأ) و بابەتەکانی

لە حەوت بڕگەدا، پێناسەو نێوەڕۆکی ئەم سوورەتە دەخەینە ڕوو:

یەکەم: ناوی ئەم سوورەتە:

ئـەم سـوورەتە هـەر بـە نـاوی (سـبأ) نـاسراوە، هۆیەکەشـی ئەوەیـە کـە باسـی گەلـی (سـبأ)، یـان هـۆزی (سـبأ)ی تێـدا هاتـوە، باسـی گەلـی سـەبەئیش، جگـە لـە سـوورەتی (**النَّمـل**)، کـە لـە ئایـەتی ژمـارە (٢٢)دا، کـە تەنیـا ئاماژەیـەك کـراوە: ﴿ وَجِئۡتُكَ مِن سَبَإِۭ بِنَبَإٖ يَقِينٍ ﴾، تەنیـا لێـرە لـەم سـوورەتەدا، باسـی گەلـی (سـبأ)، یـان هـۆزی (سـبأ) کـراوەو، بەسەرهاتەکەشیان تایبەتـە بـەم سـوورەتەوە، بۆیـە ئـەو نـاوەی لێـنراوە.

دووەم: شوێنی دابەزینی:

ئـەم سـوورەتە مەککەییـەو، ئـەو ڕایـەی کـە دەڵێ: ئـەم ئایەتـە: ﴿ وَيَرَى ٱلَّذِينَ أُوتُواْ ٱلۡعِلۡمَ ٱلَّذِيٓ أُنزِلَ إِلَيۡكَ مِن رَّبِّكَ هُوَ ٱلۡحَقَّ وَيَهۡدِيٓ إِلَىٰ صِرَٰطِ ٱلۡعَزِيزِ ٱلۡحَمِيدِ ۝٦ ﴾، مەدینەییـە، ڕایەکـی بێهێـزە، چونکـە ئـەم ڕایـە پشـتی بـەوە بەسـتوە، کـە مەبەسـت

لـە (**أُوتُـوا الْعِلـم**) خـاوەن کتێـبن، کـە ئەوانیـش لـە مەدینـە بـوون! بـەڵام مـەرج نیـە مەبەسـت تەنیـا خـاوەن کتێبیـەکان بـێ، پاشـان مـەرج نیـە ئەوانیـش تەنیـا لـە مەدینـە بووبـن! وەك پێشـتریش لـە سـەرەتای چەنـد سـووڕەتێکدا لـەو بـارەوە باسـمان کـرد.

بەڵکـو دەگونجـێ مەبەسـت لـە (**أُوتُـوا الْعِلـم**) زایانایـان بـێ، بـە گشـتیی، چ زانایانـی ئیسـلام و شـارەزا بـە قورئـان و فەرمایشـتی خـوا، واتـە: هاوەڵانـی بەڕێـزی پێغەمبـەر ﷺ، چ زانایـان بـە گشـتیتر، واتـە: ئەهلـی ئیسـلام بـن، یـان ئەهلـی ئیسـلام نەبـن، خـاوەن کتێـب بـن، یـان خـاوەن کتێـب نەبـن، دەشـگونجێ مەبەسـت پێـی خـاوەن کتێبـەکان بـێ، بـەڵام کـە مەبەسـتیش خـاوەن کتێبـەکان بـێ، واتـە: جوولەکـەو نەصرانییـەکان، کـە ئـەو دوو کۆمەڵـە زیاتـر هەبـوون، لـە نیـوە دورگـەی عەرەبییـدا، ئەوانیـش مـەرج نیـە تەنیـا لـە مەدینـە بووبـن، بەڵـێ زیاتـر لـەوێ بـوون، بـەڵام کـەم و زۆر هاموشـۆو، تێکەڵییشـیان بـووە لەگـەڵ خەڵکـی مەککـەدا، وەك لـە زۆر لـە سـووڕەتە مەککەییەکانـدا، خـوا ﷻ ئامـاژەی بـۆ ئـەوە کـردوە، کەواتـە: ئـەم سـووڕەتە هەمـووی مەککەییـە بەبـێ هـەڵاواردن.

سێیەم: ڕیزبەندیی لە موصحەف و هاتنە خواردا:

ئـەم سـووڕەتە لـە ڕیزبەندیـی دابەزینـدا، ژمـارە (٥٧)، یـان ژمـارە (٥٨)، واتـە: (٥٧)میـن، یـان (٥٨)میـن سـووڕەتە، کـە لـە قورئـان دابەزیـێ و، لـە دوای سـووڕەتی (**لقـمان**)و، پێـش سـووڕەتی (**الزمـر**) دابەزیـوە، بـەڵام لـە ڕیزبەندیـی موصحەفـدا، ژمـارە: (٣٤)ە، واتـە: کـە لـە سـووڕەتی (**الفاتحـة**)ەوە پێـدا دێیـن، لـە ژمـارە (٣٤)دا، دەیگەینـێ.

چوارەم: ژمارەی ئایەتەکان:

ژمـارەی ئایەتـەکانی سـووڕەتی (سـبأ) لـە لای زۆربـەی زانایـان (٥٤)ە، بـەڵام لـە لای خەڵکـی شـام (٥٥)ە، پێشـتریش باسـمانکردوە، کـە کەمیـی و زۆریـی ژمـارەی

ئایەتەكان، دەگەڕێتەوە بۆ كورتیی و درێژیی ڕستەكان، نەك هەندێكیان بڵێن: فڵان ڕستەیەش ئایەتێك بووە، ئەوانەی دیكە بڵێن: نەخێر ئایەت نەبووە، شتی وا نیە، زانایان لەسەر وشەیەكی قورئانیش ناكۆكییان نیە، نەك لەسەر ئایەتێك، یان ڕستەیەك.

پێنجەم نێوەڕۆكی:

هەرچەندە وەك زۆربەی هەرە زۆری سوورەتە مەككەییەكان، باسی: بووناسیی و، ئیمان بە خواو، یەكتایی خوا لە بەدیهێنان و خاوەنداریی و مشوورخۆریی و پەرستراویێتیی داو، پاشان ئیمان بە فریشتان و، باسی پێغەمبەران (**عَلَيْهِمُ الصَّلاَةُ وَالسَّلَام**) بە گشتیی و، بە تایبەتیی موحەممەد ﷺو، باسی وەحیی و قورئان و ... هتد، كراوە، بەڵام باسی ڕۆژی دوایی و بە هەشت و دۆزەخ لەم سوورەتەدا، پشكی شێری پێبڕاوەو، نیوەی زیاتری ئایەتەكانی ئەم سوورەتە موبارەكە، بۆ باسی (**ساعة**) و (**قیامة**)و، سزاو پاداشتی خوا ﷻ تەرخان كراون.

شەشەم: تایبەتمەندییەكانی:

هەر كام لە سوورەتەكان كۆمەڵێك تایبەتمەندییان هەن، ئنجا حەوت (٧) تایبەتمەندییم بۆ ئەم سوورەتە، كەوتوونە بەرچاو، كە تایبەتن بە خۆیەوە:

تایبەتمەندیی یەكەم: باسی مردنی سولەیمان (عليه السلام)و، پێزانرانی بە هۆی مۆرانە لێدانی گۆچانەكەی و، كەوتنیەوە، كە ئەمەش لە ئایەتی ژمارە (١٤) هاتووە، واتە: سولەیمان (عليه السلام) ماوەیەك بەسەر مردنیدا تێپەڕیوە، خۆی داوەتە سەر گۆچانەكەی، كەس بە مردنەكەی نەزانیوە، تاكو گۆچانەكەی مۆرانە لێیداوەو كۆڵیویەتی و، ڕزیوەو سولەیمان كەوتوە، ئنجا زانیویانە كە وەفاتی كردوە!

تایبەتمەندیی دووەم: باسی گەلی (**سبأ**)ە، لە ئایەتەكانی: (١٥ - ١٩)، وەك پێشتر باسمان كرد، تەنیا لەم سوورەتەدا، باسی گەلی یان هۆزی (**سبأ**) كراوە.

تایبەتمەندیی سێیەم: پشتڕاستکردنەوەی خوا ﷻ بۆ گومانی ئیبلیس، لە بارەی مرۆڤانەوە، لە ئایەتی ژمارە (٢٠)دا، کە دەفەرموێ: ﴿ وَلَقَدْ صَدَّقَ عَلَيْهِمْ إِبْلِيسُ ظَنَّهُۥ ﴾، واتە: بە دڵنیایی ئیبلیس گومانەکەی لە بارەی مرۆڤەکانەوە ڕاست دەرچوو، گومانەکەی ڕاست بردە سەر، تەنیا لەم سووڕەتەدا ئەم تەعبیرە هاتوە.

تایبەتمەندیی چوارەم: خستنە ڕووی نەرمترین شێوازی وتوێژ لەگەڵ بێبڕوایاندا، لە ئایەتەکانی: (٢٤ - ٢٦)دا، یانی: پێم شك نایەت، لە هەموو قورئاندا لەوە شێواز نەرمتر هەبێت بۆ چۆنیەتیی وتوێژو گفتوگۆ کردن، لە لایەن ئەهلی ئیمانەوە لەگەڵ بێبڕوایاندا.

تایبەتمەندیی پێنجەم: فەرمانکردنی خوا ﷻ بە پێغەمبەر ﷺ کە ئامۆژگاریی بێبڕوایان بکات، یەك یەك و دوو دوو، بیربکەنەوە لە بارەی پێغەمبەرەوە ﷺ، لە بارەی پەیامەکەیەوە، ئەمیش لە ئایەتی ژمارە (٤٦)دا هاتوە: ﴿ قُلْ إِنَّمَآ أَعِظُكُم بِوَٰحِدَةٍ ۖ أَن تَقُومُواْ لِلَّهِ مَثْنَىٰ وَفُرَٰدَىٰ ثُمَّ تَتَفَكَّرُواْ ﴾، واتە: ئامۆژگارییتان دەکەم، کە یەك یەك و دوو دوو، بۆ خوا ﷻ هەڵسن و بیربکەنەوە، تەنیا لەم سووڕەتەدا ئەم تەعبیرە هاتوە.

تایبەتمەندیی شەشەم: دووبارە بوونەوەی ﴿ قُلْ ﴾، لە شوێنێکدا، پێنج جاران، لە چوار ئایەتدا، لە ئایەتەکانی: (٢٤ - ٢٧)و، لە شوێنیکی دیکەدا، دیسان پێنج جاران لە سەرەتای پێنج ئایەتدا، کە دوای هەر کام لەو وشانە، واتە: دوای ﴿ قُلْ ﴾، کە سەرجەم دەبن بە دە (١٠)، لەم سووڕەتەدا بە دوای یەکدا، ڕاستییەکی مەزن خراوەتە ڕوو، واتە: خوا ﷻ بە پێغەمبەری ﷺ فەرمووە: ئەوە بفەرموو، ئەوە بفەرموو، ئەوە بفەرموو، هەڵبەتە ئەوەش بۆ وتوێژ لەگەڵ بێبڕوایاندا، شوێنی یەکەمیان، وەك گوتم: پێنج جاران لە چوار ئایەتدا، ئایەتەکانی: (٢٤ - ٢٧)ن و، شوێنی دووەمیان، پێنج جاران لە سەرەتای پێنج ئایەتدا، کە ئایەتەکانی: (٤٦ - ٥٠)ن.

تایبەتمەندیی حەوتەم: هاتنی چەند وشەیەك کە تەنیا لەم سووڕەتەدا هاتوون، بۆ نموونە:

١- ﴿ مُزِّقۡتُمۡ كُلَّ مُمَزَّقٍ ﴾، كە لە ئایەتی ژمارە (٧)دا هاتوە.

٢- ﴿ مِنسَأَتَهُۥ ﴾، (مِنْسأة: عَصا)، گۆچان یان گۆچانێكی پتەو، لە ئایەتی ژمارە (١٤)دا هاتوە.

٣- ﴿ سَيۡلَ ٱلۡعَرِمِ ﴾، واتە: لافاوێكی بێڕەزا، تۆفانێكی بێڕەزا، زۆر سەخت و توند، لە ئایەتی ژمارە (١٦)دا هاتوە.

٤- ﴿ ذَوَاتَيۡ أُكُلٍ خَمۡطٖ وَأَثۡلٖ ﴾، واتە: دوو باخی خاوەن خواردنی تاڵ (أثل)یش واتە: دار گەز، یان دار سیواك، درەختی ئەڕاك، لە ئایەتی ژمارە (١٦)دا هاتوە.

٥- ﴿ فُزِّعَ عَن قُلُوبِهِمۡ ﴾، (أي: أُزِيلَ عَنْهَا الفَزَع)، واتە: ترس لە دڵیان لابرا، لە ئایەتی ژمارە (٢٣)دا هاتوە.

٦- ﴿ مِعۡشَارَ ﴾، (مِعشَار) بە مانای (عُشر) دێ، واتە: یەك لەسەر دە، كە لە ئایەتی ژمارە (٤٥)دا، هاتوە.

٧- ﴿ ٱلتَّنَاوُشُ ﴾، (التَّنَاوُش) واتە: دەست گەیاندنە شتێك بە ئەسپایی، كە لە ئایەتی ژمارە (٥٢)دا هاتوە.

٨- ﴿ وَحِيلَ ﴾، واتە: پەردە خرایە، نێوان خرایە بەینی ئەوان و ئەوەی ئارەزووی دەكەن، لە ئایەتی ژمارە (٥٤)دا هاتوە.

حەوتەم: دابەشكردنی ئایەتەكانی بۆ چەند دەرسێك:

وەك زۆر جاری دیكە گوتوومانە، دابەشكردنی ئێمە بۆ ئایەتەكانی هەر سووڕەتێك، دوای سەرنجدان و تێڕامانی زۆرە، كە كام كۆمەڵە ئایەتە پێكەوە پەیوەستن، كە ئەوە ئێمە بە كۆشش و ئیجتیهادی خۆمان وامانكردوەو لەوەدا، لاسایی كەسم نەكردۆتەوە، بەڵێ، سەرنج دەدەمە تەفسیرەكانیش، بەڵام تەفسیرەكان بە زۆریی وایە، هەموو ئایەتەكان بڕ بڕ دەكەن، ئایەت ئایەت،

دوو ئایـەت دوو ئایـەت، یـان چەنـد ئایەتێکـی کـەم پێکـەوە دێنـن، بـەڵام من تەماشا دەکـەم کام کۆمەڵـە ئایەتـە، باسـی بابەتێکـی دیارییکـراو دەکـەن، ئەوانـە دەکـەم بـە دەرسـێك، ئنجـا ئەگـەر کـەم بـن، ئەگـەر زۆربـن:

دەرسـی یەکـەم: ئایەتەکانـی: (١ - ٩)یـە، نـۆ (٩) ئایەتـی سـەرەتا دەگرێتـە خـۆی، کـە وەك پێشـەکیی بـۆ کـۆی ئایەتەکانـی سـوورەتەکەیە.

دەرسـی دووەم: ئایەتەکانـی: (١٠ - ١٤)یـە، پێنـج (٥) ئایـەت و، تەرخانکـراوە بـۆ باسـی داوودو سـولەیمان (**عَلَيهِما الصَّلاةُ والسَّلام**)، کـە دوو پێغەمبـەری بـاب و کـوڕ بـوون، ئـەو نیعمەتانـەی کـە خـوا ﷻ پێـداون، ژمارەیـەك لـە نیعمەتـەکان باسـکراون.

دەرسـی سـێیەم: ئایەتەکانـی: (١٥ - ١٩)یـە، پێنـج (٥) ئایـەت، کـە تەرخـان کـراون بـۆ باسـی هـۆزی (**سبأ**)، یاخـود گەلـی (**سبأ**)، کـە چـۆن خـوا ﷻ نـازو نیعمـەتی زۆری پێـدا بـوون، بـەڵام ئـەوان سـپڵەیی و بێبڕواییـان کـردە پیشـە، سـەرەنجام حاڵەکەیان لە خۆشـگوزەرانیی و نـازو نیعمەتـەوە، گـۆڕا بـۆ ژیانێکـی تەنـگ و تـاڵ و، باخەکانـی کـە هەیانبـوون، دوو بـاخ لـە مـلاولای ڕێ، گـۆڕان بـۆ هەندێـك درەخـت و گیـای بیابانیـی، یـان بـێ بـەر، یاخـود بەرتـاڵ و ناخـۆش، هەروەهـا حاڵەتـی تۆکمەیـی کۆمەڵگاکەیـان گـۆڕا بـۆ پەڕاگەندەیـی و، هـەر کۆمـەڵ و، تیرەیـەك بـە لایەکـدا ڕۆیشـتن.

دەرسـی چـوارەم: ئایەتەکانـی: (٢٠ - ٣٠)یـە، یـازدە (١١) ئایـەت، ئەوانیـش خـوا ﷻ زیاتـر تێیـان دا باسـی یەکتایـی خـواو، وتوێـژ لەگـەڵ بێبڕوایـەکان لـەو بـارەوە کـراوە، لـە کۆتاییشـدا باسـی ڕۆژی دوایـی، کـە ئـەو بەڵێنـەی خـوا ﷻ دایناوە، بـە مسـۆگەریی لـە کاتـی خۆیـدا دێ.

دەرسـی پێنجـەم: ئایەتەکانـی: (٣١ - ٣٩)یـە، نـۆ (٩) ئایـەت، کە باسـی هەڵوێسـتی بێبڕوایانـە لـە بـارەی قورئانـەوە، کـە گوتوویانـە نـە بـڕوا بـە قورئـان و، نـە بـڕوا بـە کتێبەکانـی پێـش قورئانیـش دێنیـن، خـوا ﷻ یەکسـەر لـەوەوە دەیگوازێتـەوە بـۆ دیالـۆگ و وتوێـژو مشـتومڕێك لـە نێـوان چەوسـێنراوانی هەڵخەڵەتـاوو، خۆبەزلزانانـی خۆسـەپێندا، لـە بێبڕوایـان، کـە چـۆن هەموویـان پەشـێمان دەبنـەوەو پەنجـەی

پەشیمانیی دەگەزن، دوایی خوا (سبحانه وتعالى) باسی ئەوە دەكات كە مەرج نیە هەر كەسێك ماڵ و سامان و نازو نیعمەتی پێدرابێ، نیشانەی ئەوە بێ، كە خوا (سبحانه وتعالى) خۆشی دەوێ، بەڵكو خۆشویستنی خوا بە هۆی ئیمان و كردەوەی چاكەوەیەو ئەوە سەنگی مەحەكە، دوایی خوا (سبحانه وتعالى) باسی سەرەنجامی كردەوەی، هەر كام لە بڕواداران و بێبڕوایان دەكات.

دەرسی شەشەم: ئایەتەكانی: (٤٠ - ٤٥)یە، شەش (٦) ئایەت، ئەوانیش هەموویان باسی ڕۆژی دوایی و، باسی هەڵوێستی بێبڕوایانن، لە بەرانبەر ئایەتەكانی خوا دا، كە بەسەریاندا دەخوێنرێنەوە، كە بە هەڵبەستراوو جادوو، پێغەمبەریش ﷺ بە كەسێك كە دەیەوێ ئەو خەڵكە لە ڕێ و ڕەسمی باب و باپیرانی لابدا، وا پێناسە دەكرێ.

دەرسی حەوتەم: ئایەتەكانی: (٤٦ - ٥٤)یە، نۆ (٩) ئایەت، كە خوا لە سەرەتای پێنج ئایەتیاندا، فەرمان بە پێغەمبەر ﷺ دەكات بە: ﴿قُلْ﴾، واتە: وشەی ﴿قُلْ﴾ پێنج جاران لە سەرەتای پێنج ئایەتەكاندا دێ، كە لە دوای هەر كام لەو وشانەدا: ﴿قُلْ﴾، خوا (سبحانه وتعالى) ڕاستییەكی مەزن دەخاتە ڕوو، دیسان كۆتایی ئەو ئایەتانەش بە باسی ڕۆژی دوایی دێ، كە چۆن بێبڕوایان دەستیان لە هەموو پچكان دەبڕێ و، هیچ چارەو دەرەتانێكیان نابێ.

ده‌رسی یه‌كه‌م

پێناسەی ئەم دەرسە

ئەم دەرسە لە نۆ (٩) ئایەتی سەرەتای سوورەتی (سبأ) پێك دێ، ئایەتەكانی: (١ - ٩)، كە ئەم نۆ ئایەتە، وەك پێشەكی وان، بۆ كۆی سوورەتەكەو، بۆ كۆی بابەتەكانی، لەو نۆ ئایەتەش دا هەر سێك پایەو بنەڕەتەكەی ئیمان، خراونە ڕوو:

١- بڕوا بە خواو سیفەت و كردەوە بێ وێنەكانی.

٢- بڕوا بە ڕۆژی دوایی و، سزاو پاداشتی خوا.

٣- بڕوا بە وەحیی و، پێغەمبەرایەتیی و، ئەو ئایەتانەی كە خوا ﷻ بە پێغەمبەردا ﷺ ڕەوانی كردوون.

هەروەها هەر لەم نۆ ئایەتەدا، باسی هەڵوێستی نەرێنییانەی، بێبڕوایان لە بەرانبەر ڕۆژی دوایی و، پێغەمبەرایەتیی و، وەحیی داو، هەڵوێستی ئەرێنییانەی بڕوادارانی زاناو، هەڕەشە لێكردنی خوا، لە بێبڕوایان كراوە.

بِسْمِ ٱللَّهِ ٱلرَّحْمَٰنِ ٱلرَّحِيمِ

﴿ٱلْحَمْدُ لِلَّهِ ٱلَّذِى لَهُۥ مَا فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَمَا فِى ٱلْأَرْضِ وَلَهُ ٱلْحَمْدُ فِى ٱلْءَاخِرَةِ ۚ وَهُوَ ٱلْحَكِيمُ ٱلْخَبِيرُ ﴿١﴾ يَعْلَمُ مَا يَلِجُ فِى ٱلْأَرْضِ وَمَا يَخْرُجُ مِنْهَا وَمَا يَنزِلُ مِنَ ٱلسَّمَآءِ وَمَا يَعْرُجُ فِيهَا ۚ وَهُوَ ٱلرَّحِيمُ ٱلْغَفُورُ ﴿٢﴾ وَقَالَ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ لَا تَأْتِينَا ٱلسَّاعَةُ ۖ قُلْ بَلَىٰ وَرَبِّى لَتَأْتِيَنَّكُمْ عَٰلِمِ ٱلْغَيْبِ ۖ لَا يَعْزُبُ عَنْهُ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَلَا فِى ٱلْأَرْضِ وَلَآ أَصْغَرُ مِن ذَٰلِكَ وَلَآ أَكْبَرُ إِلَّا فِى كِتَٰبٍ مُّبِينٍ ﴿٣﴾ لِّيَجْزِىَ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَعَمِلُوا۟ ٱلصَّٰلِحَٰتِ ۚ أُو۟لَٰٓئِكَ لَهُم مَّغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ ﴿٤﴾ وَٱلَّذِينَ سَعَوْ فِىٓ ءَايَٰتِنَا مُعَٰجِزِينَ أُو۟لَٰٓئِكَ

لَهُمْ عَذَابٌ مِّن رِّجْزٍ أَلِيمٌ ﴿٥﴾ وَيَرَى ٱلَّذِينَ أُوتُوا۟ ٱلْعِلْمَ ٱلَّذِىٓ أُنزِلَ إِلَيْكَ مِن رَّبِّكَ هُوَ ٱلْحَقَّ وَيَهْدِىٓ إِلَىٰ صِرَٰطِ ٱلْعَزِيزِ ٱلْحَمِيدِ ﴿٦﴾ وَقَالَ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ هَلْ نَدُلُّكُمْ عَلَىٰ رَجُلٍ يُنَبِّئُكُمْ إِذَا مُزِّقْتُمْ كُلَّ مُمَزَّقٍ إِنَّكُمْ لَفِى خَلْقٍ جَدِيدٍ ﴿٧﴾ أَفْتَرَىٰ عَلَى ٱللَّهِ كَذِبًا أَم بِهِۦ جِنَّةٌۢ ۗ بَلِ ٱلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِٱلْـَٔاخِرَةِ فِى ٱلْعَذَابِ وَٱلضَّلَٰلِ ٱلْبَعِيدِ ﴿٨﴾ أَفَلَمْ يَرَوْا۟ إِلَىٰ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُم مِّنَ ٱلسَّمَآءِ وَٱلْأَرْضِ ۚ إِن نَّشَأْ نَخْسِفْ بِهِمُ ٱلْأَرْضَ أَوْ نُسْقِطْ عَلَيْهِمْ كِسَفًا مِّنَ ٱلسَّمَآءِ ۚ إِنَّ فِى ذَٰلِكَ لَـَٔايَةً لِّكُلِّ عَبْدٍ مُّنِيبٍ ﴿٩﴾﴾.

مانای دەقاو دەقی ئایەتەکان

{ستایش (هەمووی) بۆ خوا، ئەو کەسەی کە هەرچی لە ئاسمانەکان و زەویدایە هی ویەو، لە دوارۆژیش دا، ستایش تەنیا بۆ ویەو، ئەو کارزانی شارەزایە ﴿١﴾ هەرچی دەچێتە نێو زەوی و هەرچی لێی دەردەچێ، دەیزانێ، هەروەها هەرچی لە ئاسمانێ دادەبەزێ و، هەرچی پێیدا بەرز دەبێتەوە (هەڵدەکشێ) دەیزانێ و، تەنیا ئەو بەبەزەیی لێبوردەیە ﴿٢﴾ (خوا بەو شێوەیە زاناو باڵادەستە) کەچی ئەوانەی بێبڕوان گوتیان: کاتی دیاریکراو (ی ڕۆژی دوایی)مان بۆ نایەت، بڵێ: با، سوێند بە پەروەردگارم بۆتان دێ، (خواش) زانای پەنهانە، گرانایی گەردێکی لێ پەنهان و ون نابێ، نە لە ئاسمانەکان و نە لە زەمین داو، نە لەوە گچکەترو نە گەورەتریش، هیچ شتێك نیە کە لە نووسراوێکی ڕووندا نەبێ ﴿٣﴾ (هاتنی ڕۆژی دوایی مسۆگەرە) تاکو (خوا) پاداشتی ئەوانە بداتەوە، کە بڕوایان هێناوەو، کردەوە باشەکان دەکەن، ئەوانە لێبوردن (ێکی تایبەت)و بژیوێکی پەسندو پڕ ڕێزیان هەیە ﴿٤﴾ ئەوانەش کە تێکۆشان لە دژی ئایەتەکانمان (بە خەیاڵی خۆیان)، خۆ دەربازکەرانە (لە سزای ئێمە)، ئەوانە ئازارێکیان هەیە (لە ڕۆژی دوایی دا) لە پیسییەکی بە ئێش و ژان

﴿٥﴾ ئەوانەش کە زانیارییان پێدراوە، دەزانن کە ئەوەی بۆ لای تۆ دابەزێنراوە، هەر ئەوە هەقەو بەرەو ڕاستە ڕێی (خوای) زاڵی ستاییشکراو، ڕێنمایی (خەڵك) دەکات ﴿٦﴾ ئەوانەش کە بێبڕوابوون گوتیان: ئایا پیاوێکتان پێشان بدەین، هەواڵتان پێدەدات کە کاتێك (مردن و) بە تەواویی پارچە پارچە بوون {بە نێو گڵی زەویدا بڵاوبوونەوە} ئێوە لە نوێ دروست دەکرێنەوە؟ ﴿٧﴾ ئایا درۆی بە (ناوی) خواوە هەڵبەستوە، یان (جۆرێك لە) شێتیی تێدایە؟ (نە درۆی هەڵبەستوەو نە شێتیشە)، بەڵکو ئەوانەی بڕوا بە ڕۆژی دوایی ناهێنن، لە نێو ئازارو گومڕاییەکی دووردان ﴿٨﴾ ئایا سەرنجی ئاسمان و زەوییان نەداوە، لە پێش دەستەکانیانەوەو لە دوایانەوە، ئەگەر بمانەوێ بە زەوییاندا ڕۆ دەبەینە خوار، یان چەند پارچەیەکیان لە ئاسمانێوە بەسەردا دەخەینە خوارێ، بێگومان لەوەدا (کە بە زەوییدا ڕۆناچن و پارچەکانی ئاسمانیان بەسەردا ناکەون)، نیشانەیەك (ی گەورەو گرنگ) هەیە، (لەسەر بەزەیی و بەخششی خوا) بۆ هەموو بەندەیەکی لە ناخەوە گەڕاوە (بۆ لای خوا ﷻ) ﴿٩﴾}.

شیکردنەوەی هەندێک لە وشەکان

(**لَا يَعْزُبُ عَنْهُ**): واتە لێی ون نابێ، لێی پەنهان نابێ، (**عَزَبَ الشَّيءُ: غَابَ وَخَفِيَ، عَزَبَ الشَّيءُ يَعْزُبُ**)، واتە: ئەو شتە ون بوو، ون دەبێ، پەنهان بوو، پەنهان دەبێ.

(**مِثْقَالُ**): (**المِثْقَالُ: مَا يُوزَنُ بِهِ، وَهُوَ مِنَ الثِّقْلِ، وَذَلِكَ اسْمٌ لِكُلِّ سِنْجٍ**)، (**مِثْقَالُ: زِنَة**)، (**مِثْقَال**)، واتە: هەر شتێك کە شتێکی پێ بکێشرێ، کە لە وشەی (**ثِقْل**)ەوە هاتوە، ئەویش ناوە بۆ هەر شتێك کە شتی پێ هەڵبسەنگێنرێ، (**مِثْقَال**) واتە: کێش، (**زِنَة**) واتە: کێشی ئەو شتە، گرانایی.

(ذَرَّةٍ): (أي: الهَبَاءَة)، ئەو تۆزو گەردەی بە پەنجەرەدا دێتە ژوورێك، لەبەر تیشكی خۆردا دەبینرێ، بە ئاستەم بە چاو دەبینرێ، بەوە دەگوترێ، هەروەها بە مێرووڵەی گچكە دەگوترێ، هەروەها بە هێلكەی مێرووڵەش دەگوترێ، كە سپیەو زۆر بچووكە، واتە: گەرای مێرووڵە.

(سَعَوْا): تێكۆشاون، هەوڵیانداوە، (السَّعِيُ: المَشِيُ السَّرِيْعُ، وَهُوَ دُونَ العَدْوِ، ويُسْتَعَارُ للجَدِّ فِي الأَمْرِ، خَيْراً كَانَ أَو شَرّاً)، (سَعِي) بە ڕۆیشتنێكی خێرا دەگوترێ، كە كەمتر بێ لە ڕاكردن و دەشخوازرێتەوە بۆ جدیی بوون و، تێكۆشانی چاك لە كارێكدا، ئنجا چاك بێ، یان خراپ بێ.

(مُعَٰجِزِينَ): (أَعْجَزْتُ فُلَاناً وَعَجَّزْتُهُ وَعَاجَزْتُهُ: جَعَلْتُهُ عَاجِزاً)، (أَعْجَزْتُ فُلَاناً) یان (عَجَّزْتُهُ فلاناً)، یان (عَاجَزْتُهُ فُلَاناً)، هەر سێكیان، واتە: فڵانكەسم دەستەپاچەكرد، دەستەوسان كرد، كەواتە (مُعَاجِزِين) واتە: دەستە پاچەكەرانەو، دەستەوسانكەرانە.

(رِّجْزٍ): (أَصْلُ الرِّجْزِ: الإِضْطِرَابُ)، (رِجْز)، بە واتای جووڵە دێ، (رَجَزَ البَعِيْرُ رَجْزاً)، حوشترەكە هات و چوو، لە ئەنجامی برسێتیی، یان نەخۆش بوونێكداو، (الرِّجْزُ: أَسْوَءُ العَذَابِ)، (رِجْز): بە خراپترین سزا دەگوترێ، (رِجْز) بە مانای پیسییش دێ، وەك چۆن (رِجْس) بە مانای پیسیی دێ، (رِجْز)یش هەر هەمان واتا دەگەیەنێ.

(مُمَزَّقٍ): واتە: لێك هەڵوەشێندراو، لێك پچڕێندراو، (المُمَزَّقُ: مَصْدَرٌ مِيْمِيٌّ لە (مَزَّقَهُ) مِثْلُ مُسَرَّحْ للتَّسْرِيْح)، (مُمزَّق) چاوگێكی میمییە لە وشەی (مَزَّقَهُ، يُمَزِّقُهُ، فَهُوَ مُمَزَّقٌ)، وەك (مُسَرَّح) لە (تَسْرِيْح)ەوە هاتوە، (تَسْرِيْح) واتە: بەرهەڵداكردن، ئنجا (مَسَرَّح) واتە: بەرهەڵداكراو.

(جِنَّةُۢ): (الجِنَّةُ: الجنُونُ، جُنَّ فُلَانٌ: أَصَابَهُ الجِنُّ)، دەگوترێ: (جُنَّ فُلَانٌ)، واتە: جینن دەستی لێوەشاندوە، (جِنَّة) بە مانای شێتیی دێ.

(نَخْسِفْ بِهِمُ): واتە: بە زەوییاندا ببەینە خوار، (خَسَفَ بِهِ: أَذْهَبَهُ)، واتە: ڕۆیبردەخوار بە زەوییدا.

(مُنِيبٍ): (رَاجِعٌ مِنَ القَلْبِ إلى اللهِ)، (مُنِيب): بە کەسێك دەڵێن کە لە ناخەوە، لە دەروونەوە بۆ لای خوا ﷻ گەڕابێتەوە.

مانای گشتیی ئایەتەکان

پێشتر لە خستنە ڕووی پێناسەو نێوەڕۆکی سوورەتی سەبەئدا، باسمان کرد، کە تەوەری سەرەکیی سوورەتەکە، باسی ڕۆژی دواییە، بەڵام باسی یەکتایی خوا ﷻو، سیفەتەکانی و، کردەوە ناوازەو بێ وێنەکانی، هەروەها باسی وەحیی و پێغەمبەرایەتییش کراوەو، چەند بابەتێکی دیکەش نێواخنی ئەو بابەتانە کراون.

سەرەتا خوا ﷻ دەفەرموێ: (بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ) بە ناوی خوای بە بەزەیی بەخشندە، واتە:

دەستپێکردنم بە ناوی خوایە، کە ئەوەش مەبەستی ئەوەیە:

١- ئەم کارە تەنیا بۆ خواو بە ناوی خواوە دەکەم.

٢- بە پێی شەرعی خوا دەیکەم.

٣- بە تواناو یارمەتیی خوای پەروەردگار دەیکەم.

٤- بۆ هێنانەدی ڕەزامەندیی خوا ئەنجامی دەدەم.

دەفەرموێ: ﴿ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ ﴾، ستاییش بۆ ئەو خوایەی کە هەرچی لە ئاسمانەکان و هەرچی لە زەویی دایە، هی ویە، ئەو خاوەنیەتی، ئێمە دوایی لە مەسەلە گرنگەکان دا زیاتر قسە دەکەین، لەسەر چەمك و واتای وشەی (حَمد)و، جیاوازییان لەگەڵ (مدح)، هەروەها لەگەڵ (شُکر)دا، بەڵام لێرەدا ئەوە دەڵێین: کە خوا ﷻ (أل)ی خستۆتە سەر وشەی (حَمد)، ﴿ الْحَمْدُ لِلَّهِ ﴾، واتە: هەرچی ستاییش هەیەو هەرچی مەدح و سەناو پەسندیی بۆ دەربڕین هەیە، هەمووی هی خوایە، ئەویش ئەو زاتەیە

کە هەرچی لە ئاسمانەکان و زەویدا هەیە، هی ویە، ﴿ وَلَهُ ٱلۡحَمۡدُ فِي ٱلۡأٓخِرَةِ ﴾، هەروەها هەرچی ستاییش هەیە لە ڕۆژی دواییدا، لە مەنزڵگای کۆتاییشدا، هەر هی ئەوە، ﴿ وَهُوَ ٱلۡحَكِيمُ ٱلۡخَبِيرُ ﴾، هەر ئەو کارزانی شارەزایە، هەم کارەکانی کە ئەنجامیان دەدات، زۆر بە کارامەیی و لێزانیی ئەنجامیان دەدات، هەم زۆریش شارەزایە بە هەڵسوکەوت و حاڵ و باڵی دروستکراوەکانی.

شایانی باسە: لە سەرەتای پێنج لە سووڕەتەکانی قورئاندا، ئەم: ﴿ ٱلۡحَمۡدُ لِلَّهِ ﴾، دووبارە بۆتەوە، کە بە پێی ڕیزبەندیی (**مصحف**)، بەمجۆرەن:

١- ﴿ بِسۡمِ ٱللَّهِ ٱلرَّحۡمَٰنِ ٱلرَّحِيمِ ۝١ ٱلۡحَمۡدُ لِلَّهِ رَبِّ ٱلۡعَٰلَمِينَ ۝٢ ﴾ **الفاتحة**.

٢- ﴿ ٱلۡحَمۡدُ لِلَّهِ ٱلَّذِي خَلَقَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضَ وَجَعَلَ ٱلظُّلُمَٰتِ وَٱلنُّورَ ۝١ ﴾ **الأنعام**.

٣- ﴿ ٱلۡحَمۡدُ لِلَّهِ ٱلَّذِيٓ أَنزَلَ عَلَىٰ عَبۡدِهِ ٱلۡكِتَٰبَ وَلَمۡ يَجۡعَل لَّهُۥ عِوَجَاۜ ۝١ ﴾ **الكهف**.

٤- ﴿ ٱلۡحَمۡدُ لِلَّهِ ٱلَّذِي لَهُۥ مَا فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَمَا فِي ٱلۡأَرۡضِ وَلَهُ ٱلۡحَمۡدُ فِي ٱلۡأٓخِرَةِۚ وَهُوَ ٱلۡحَكِيمُ ٱلۡخَبِيرُ ۝١ ﴾ **سبأ**.

٥- ﴿ ٱلۡحَمۡدُ لِلَّهِ فَاطِرِ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِ جَاعِلِ ٱلۡمَلَٰٓئِكَةِ رُسُلًا أُوْلِيٓ أَجۡنِحَةٖ مَّثۡنَىٰ وَثُلَٰثَ وَرُبَٰعَۚ يَزِيدُ فِي ٱلۡخَلۡقِ مَا يَشَآءُۚ إِنَّ ٱللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيۡءٖ قَدِيرٞ ۝١ ﴾ **فاطر**.

کە دواتر قسەی وردتر لەو بارەوە دەکەین، کە بۆچی کە لە پێش ئەو پێنج سووڕەتە موبارەکەوە، خوا ﷻ ستاییشی بۆ خۆی ڕاگەیاندوە؟

ئنجا دەفەرمووێ: ﴿ يَعۡلَمُ مَا يَلِجُ فِي ٱلۡأَرۡضِ وَمَا يَخۡرُجُ مِنۡهَا ﴾، خوا ﷻ دەزانێ هەرچی دەچێتە زەوییەوەو، هەرچی بە نێو زەویدا دەچێ و، هەرچی لێشی دەردەچێ، ﴿ وَمَا يَنزِلُ مِنَ ٱلسَّمَآءِ وَمَا يَعۡرُجُ فِيهَا ﴾، هەروەها دەزانێ هەرچی لە ئاسمانێوە دێتە خوارو، هەرچی بە ئاسمانێ دا بەرز دەبێتەوەو هەڵدەکشێ، کە دەفەرمووێ: ﴿ يَعۡلَمُ مَا يَلِجُ فِي ٱلۡأَرۡضِ وَمَا يَخۡرُجُ مِنۡهَا وَمَا يَنزِلُ مِنَ ٱلسَّمَآءِ وَمَا يَعۡرُجُ فِيهَا ﴾، ئەم چوار (ما)یە، هەموویان (ما)ی (**موصولة**)ن، واتە: هەرچی کە

دێتە نێو زەوییەوە، خوا دەیزانێ، ئنجا شتی ماددیی بن، یان مەعنەویی و، بەرهەست بن، یان نا بەرهەرست، هەرچییش لە زەوی دەردەچێ بە هەمان شێوە، هەروەها هەرچی لە ئاسمان دادەبەزێ، بە هەمان شێوە، لە شتی ماددیی و مەعنەویی و، لە دروستکراوە بەرهەست و نا بەرهەستەکان، هەرچی بەرەو ئاسمانیش بەرز دەبێتەوە، لە شتە ماددیی و مەعنەوییەکان و، لەو شتانەی کە بەرهەست و نا بەرهەرستن، خوا هەموویان دەزانێ ﴿وَهُوَ ٱلرَّحِيمُ ٱلْغَفُورُ ﴾، هەر ئەویش بە بەزەیی لێبوردەیە، لە هەموو قورئاندا خوا ﷻ هەر لێخۆشبوونی خۆی، پێش بەزەیی خستوە، بەڵام لێرەدا (ٱلرَّحِيمُ) پێش (ٱلْغَفُورُ) خراوە، لەبەر ئەوەی مەقامەکە وا دەخوازێ، کە دروستکراوەکان پێش هەموو شتێ، پێویستییان بە بەزەیی خوا هەیە، بۆ بەڕێوەچوون و بەردەوام بوونیان، ئنجا ئەگەر هەڵەو کەم و کوڕییشیان کرد، ئەوانەی خاوەن ئیرادەو هەستن و ئەرکدار (**مُكلَّف**)ن کە مرۆڤ و جندن، پێویستییان بە لێبوردنی خوا هەیە.

﴿ وَقَالَ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ لَا تَأْتِينَا ٱلسَّاعَةُ ﴾، ئەم (و)ە (**حالية**)یە، واتە: لە حاڵێکدا کە خوا ﷻ بەو شێوەیە، کەچی ئەوانەی بێبڕوا بوون، گوتیان: (**ساعة**)مان بۆ نایەت، (**ساعة**) لە زمانی عەرەبییدا بە مانای کاتێکی کەم دێ، کاتێکی دیارییکراو، بەڵام لێرەدا مەبەست پێی، ڕۆژی دواییەو وشەی (**ساعة**) کراوە بە ناو، بۆ ڕۆژی دوایی، بە گشتیی، یاخود بۆ قۆناغی یەکەمی ڕۆژی دوایی، کە ئاخیر زەمانە، کە لە دوای فوو پێداکردنی کەڕەنا، لە لایەن ئیسرافیلەوە، بۆ جاری یەکەم ڕوو دەدات، کە (**ساعة**)ی پێ دەگوترێ، ئاخیر زەمان، یاخود مەبەست پێی قیامەتە، واتە: هەڵسانەوەو زیندوو بوونەوە، کە لە دوای بۆ جاری دووەم فوو پێداکرانی کەڕەننا، لە لایەن ئیسرافیلەوە، ڕوو دەدات، واتە: وشەی (**ساعة**) دەگونجێ مەبەست پێی ئاخیر زەمان بێ، دەشگونجێ مەبەست پێی زیندوو بوونەوەو لێپرسینەوە بێ، دەشگونجێ مەبەست پێی کۆی ڕۆژی دوایی بێ، بە هەردوو قۆناغەکەیەوە.

ئەوانەی بێبڕوا بوون، گوتیان: (ساعة)مان بۆ نایەت، کە مەبەستیان ڕۆژی دواییە، زیاتر مەبەستیان زیندوو بوونەوەو لێپرسینەوەیە، چونکە مردنەکە دەزانن کە هەموویان دەمرن و، ڕەنگە مەبەستیشیان ئەوەبێ کە ئاخیر زەمان نایەت و، ژیانی ئێمە لەسەر زەوی کۆتایی نایەت.

﴿ قُلۡ بَلَىٰ وَرَبِّي لَتَأۡتِيَنَّكُمۡ ﴾، بڵێ: با، سوێند بە پەروەردگارم، بە دڵنیاییەوە بۆتان دێ، واتە: ئەو کاتە دیاریکراوەتان بۆ دێ، کە ئەم ژیانی دنیایەی تێدا کۆتا دێ، یاخود ئێوەی تێدا زیندوو دەکرێنەوە، یاخود ڕۆژی دوایی تێدا دێ، بە هەردووك قۆناغە سەرەکییەکەیەوە، ﴿ عَٰلِمِ ٱلۡغَيۡبِ ﴾، (خوا) زانای پەنهانە، هەرچی پەنهان و شێردراوە بێ، خوا ﷻ دەیزانێ، ﴿ لَا يَعۡزُبُ عَنۡهُ مِثۡقَالُ ذَرَّةٖ فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَلَا فِي ٱلۡأَرۡضِ ﴾، بە ئەندازەی گرانایی گەردیلەیەکی لێ ون نابێ، نە لە ئاسمانەکان و نە لە زەویدا، ﴿ وَلَآ أَصۡغَرُ مِن ذَٰلِكَ وَلَآ أَكۡبَرُ ﴾، نە لە گەردیلەیەك گچکەترو نە لەوەش گەورەتر (ی لێ ون نابێ) ﴿ إِلَّا فِي كِتَٰبٖ مُّبِينٖ ﴾، چونکە لە هەرکام لەوانە نووسراوێکی ڕووندا تۆمار کراو، بۆچی خوا ﷻ ڕۆژی قیامەت دێنێتە پێش ڕۆژی دوایی؟

﴿ لِّيَجۡزِيَ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَعَمِلُواْ ٱلصَّٰلِحَٰتِ ﴾، تاکو پاداشتی ئەوانە بداتەوە کە بڕوایان هێناوەو کردەوە باشەکانیان ئەنجام داون، کە دیارە پاداشتی ئەوان بەهەشت و ڕەزامەندیی خوایە، ﴿ أُوْلَٰٓئِكَ لَهُم مَّغۡفِرَةٞ وَرِزۡقٞ كَرِيمٞ ﴾، ئا ئەوانە لێبوردنێکی تایبەت و بژیوێکی پڕ ڕێزو حورمەتیان بۆ هەیە.

﴿ وَٱلَّذِينَ سَعَوۡ فِيٓ ءَايَٰتِنَا مُعَٰجِزِينَ ﴾، ئەوانەش کە بە خەیاڵی خۆیان، دەستەوەستانکەرانە تێکۆشاون لە دژی نیشانەکانی ئێمەو، ئایەتەکانی ئێمە، ﴿ أُوْلَٰٓئِكَ لَهُمۡ عَذَابٞ مِّن رِّجۡزٍ أَلِيمٞ ﴾، ئا ئەوانە ئازاریان بۆ هەیە، لە پیسییەکی بە ئێش و ژان، یاخود ئەوانە سزایەکی زۆر سەخت و بە ئێش و ژانیان بۆ هەیە، چونکە، (**رِجز**)یش هەر بە مانای ئازار (**عَذاب**)ە، بەڵام سەختترین ئازار (**أَشَدُّ العَذاب**) یان (**أَسْوَءُ العَذاب**)، خراپترین سزا.

یەکسەر خوای پەروەردگار دوای خستنە ڕووی هەڵوێستی نەفامانەی نەزانان، دێتە سەر خستنە ڕووی هەڵوێستی ئاقڵانەی زانایان، ئەوانەی کە زانیارییان پێدراوە، دەفەرموێ: ﴿ وَيَرَى ٱلَّذِينَ أُوتُوا۟ ٱلْعِلْمَ ﴾، ئەوانەش کە زانیارییان پێدراوە دەزانن، هەڵبەتە لێرەدا، بینین، زانستییە نەك چاویی (**الرُّؤيَـة عِلْمِيّةً وَلَيْسـت بَصَرِيّـةً**)، واتە: بە چاوی عەقڵ و دڵ دەبینن، بەڵام بۆچی وشەی (**يَرَى**) ی بەکارهێناوە؟ تاکو بزانرێ، وەك بە چاوی سەر ببینن، بەو شێوەیە یەقینیان هەیەو بڕوایان دامەزراوە، بە چی؟ ﴿ ٱلَّذِىٓ أُنزِلَ إِلَيْكَ مِن رَّبِّكَ هُوَ ٱلْحَقَّ ﴾، دەزانن کە ئەوەی لەلایەن پەروەردگارتەوە بۆ تۆ دابەزێنراوە، هەر ئەوە هەقە، هەر ئەوە چەسپاوەو ڕاستە، ﴿ وَيَهْدِىٓ إِلَىٰ صِرَٰطِ ٱلْعَزِيزِ ٱلْحَمِيدِ ﴾، خەڵکیش ڕێنمایی دەکات بەرەو ڕاستە شەقامی خوای زاڵی ستاییشکراو.

ئایا مەبەست لە: ﴿ أُوتُوا۟ ٱلْعِلْمَ ﴾ کێیە؟ وەك پێشتریش باسمانکرد، لە پێناسەی ئەم سوورەتەدا ئەوانەی کە زانیارییان پێدراوە، دەگونجێ مەبەست پێی خاوەن کتێبەکان بێ، واتە: زانیاریی خواییان پێ دراوە، لە پێش قورئاندا، ئەوانەیان کە ئەهلی ئینصاف و ویژدان بوون، دانیان بە هەقێتیی قورئان و پێغەمبەر ﷺ و ئیسلام دا هێناوە، دەگونجێ مەبەست پێی ئەوانە بێ لە هاوەڵان، لە بڕواداران کە شارەزایی و زانیارییان لە بارەی کتێبی خواوە پێ دەدرێ، چونکە ئینسان تاکو لە کتێبی خوا، زیاتر ورد بێتەوەو تێیدا شارەزاتر بێ، هەق و هیدایەتێك کە ئەم کتێبە گرتوویەتە خۆی، زیاتری بۆ دەردەکەوێ.

دەشگونجێ: ﴿ أُوتُوا۟ ٱلْعِلْمَ ﴾ - کە ئەوەم لە تەفسیرەکاندا نەدیوە - مەبەست پێی ئەوانە بێ، کە زانیارییان پێ دەدرێ بە گشتیی، وەك گوتراوە: {قەدری زێڕ لەلای زێڕینگەرە} لە ڕاستییدا مرۆڤ تاکو زاناتر بێ، قەدری ئەم فەرمایشتەی خوا زیاتر دەزانێ و، هەقێتیی و ڕاستییەتیی ئەم کتێبەی زیاتر لەلا دەرەوشاوە دەبێ، هەروەها ئەوە کە ئەم کتێبە، خەڵك ڕێنمایی دەکات بەرەو ڕاستە شەقامی خوای باڵادەستی ستاییشکراو.

﴿ وَقَالَ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ هَلۡ نَدُلُّكُمۡ عَلَىٰ رَجُلٖ يُنَبِّئُكُمۡ إِذَا مُزِّقۡتُمۡ كُلَّ مُمَزَّقٍ ﴾، ئەوانەی بێبڕوان، گوتیان: ئایا پیاوێکتان پێشان بدەین و، هەواڵتان پێدەدات، لە کاتێکدا کە ئێوە زۆر بە تەواویی پارچە پارچە دەبن، (**تمزيق**) واتە: لێك پچڕاندنی شتێك، پارچە پارچە کردنی، کە مەبەستیان ئەوە بووە، کە مرۆڤ جەستەکەی دەچێتە نێو خاکەوەو دەنێژرێ، دوایی هەڵدەوەشێتەوەو پارچەکانی بە نێو زەویدا بڵاودەبنەوە، ئایا پیاوێکتان پێشان بدەین هەواڵتان پێدەدا، کە هەر کاتێك ئێوە خرانە زەوییەوەو، جەستەکەتان پارچە پارچە بوو، ﴿ إِنَّكُمۡ لَفِي خَلۡقٖ جَدِيدٍ ﴾، بە دڵنیایی ئێوە لە نوێ دروست دەکرێنەوە، پیاوێکی واتان پێشانتان بدەین؟ وەك شارەزایانی قورئان گوتوویانە: کە لێرەدا دەفەرموێ: ﴿ هَلۡ نَدُلُّكُمۡ عَلَىٰ رَجُلٖ ﴾، (**رَجُل**) نەناسراو (**نكرة**)ە، بەڵام بێگومان موحەممەد ﷺ بەر لە ئیسلامیش، بەر لەوەی خواش ﷻ بیکاتە پێغەمبەر ﷺ، هەم بۆ خۆی پیاوێکی ناسراو بووەو، کۆمەڵگاکە خۆی نازناوی ڕاستگۆی ئەمیندار (**الصادق الأمين**)یان پێداوە، هەم وەك بنەماڵەو کەس و کاریشی، باپیری وی (**عبدالمطلب**) بووە، کە سەرۆکی هۆزی قورەیش بووە، هەروەها باب و باپیرانی هەموویان ناسراو بوون، بەڵام لێرەدا کافرەکان بۆ نادیدەگرتن و، بۆ بە کەم تەماشاکردنی پێغەمبەر ﷺ ئەو تەعبیرەیان بەکارهێناوە.

ئنجا دەڵێن: ﴿ أَفۡتَرَىٰ عَلَى ٱللَّهِ كَذِبًا أَم بِهِۦ جِنَّةُۢ ﴾، ئایا درۆی بە ناوی خواوە هەڵبەستوە، کە دەڵێ زیندوو دەکرێنەوە، دوای ئەوەی پارچە پارچە دەبن لە زەویدا، یاخود جۆرێك لە شێتیی هەیە، واتە: لە دوو حاڵ بەدەر نیە، یان ئەوەتا درۆ هەڵدەبەستێ بە ناوی خواوە، گوایە خوا ﷻ هەواڵی پێداوە کە مرۆڤەکان زیندوو دەکرێنەوە، یاخود عەقڵی تێکچووەو باری دەروونیی تەواو نیە، جۆرێك لە شێتیی تووش بووە، وشەی (**أَفْتَرَى**) لە ئەسڵدا: (**ءَإِفْتَرَى عَلَى اللـه كَذِباً**)، بەڵام هەمزەی ئیستیفهامەکە ماوەتەوەو، هەمزەکەی دیکە: (**تَذْهَبُ فِي الدَّرْج**)، ئەگەر لە سەرەتاوە بێ دەگوترێ: (**إفترى**)، بەڵام لە کاتێکدا شتێکی دیکەی لە پێشەوە بێ، ئەو هەمزەیە دەڕوات، ﴿ بَلِ ٱلَّذِينَ لَا يُؤۡمِنُونَ بِٱلۡأٓخِرَةِ فِي

﴿ ٱلۡعَذَابِ وَٱلضَّلَٰلِ ٱلۡبَعِيدِ ﴾، واتە: هیچ کام لەم دوو حاڵەتە نیە، نە درۆی بە دەمی خواوە هەڵبەستوەو، نە شێتییشی هەیە، بەڵکو ئەوانەی بڕوایان بە ڕۆژی دوایی و مەنزڵگای کۆتایی نیە، لە سزاو لە گومڕاییەکی دوور دان، ئنجا جارێ ئێستا سزایەکە نەهاتۆتە پێش، ئەگەر مەبەست پێی سزای ڕۆژی دوایی بێ، بۆیە پێم وایە، مەبەست لە ئازار (عَـذَاب) لێرەدا، ئەو ئێش و ئازارە دەروونییەیە، کە لە ئەنجامی کوفردا بۆ مرۆڤ دێتە دی، ئەوەش نەمبینیوە، لە تەفسیرەکان دا ئاماژەی پێ بکەن.

لە ڕاستییدا ژیانی بێبڕوایان لە خودی خۆیدا، سزایەو ئازارەو دەردو ناڕەحەتییە، کە مرۆڤ نەزانێ خاوەنێکی هەیە، یان پێی وابێ: ئەم گەردوونە خاوەنی هەیە، وەك هاوبەشدانەرەکان پێیان وابووە، بەڵام پێی وابێ: ئەو خاوەنەی دوای ئەوەی مرۆڤ دەمرێ، زیندووی ناکاتەوەو، لێی ناپرسێتەوەو، سزاو پاداشت لە گۆڕێ دا نیە، بابایەکی وا هەر ژیانە دنیاییەکەی دەبێتە ئازارو مەینەتیی و ناڕەحەتیی، بۆیە خوا ﷻ دەفەرموێ: ئەوانەی بڕوایان بە مەنزڵگای کۆتایی نیە، کە ڕۆژی دواییە، (**فِي العـذاب**) لە ئازاردان، ﴿ وَٱلضَّلَٰلِ ٱلۡبَعِيدِ ﴾، لە گومڕاییەکی دووردان، دەشگونجێ مەبەست ئەوەبێ کە لە ئەنجامی ئەو گومڕاییە دوورەی کە لە دنیادا پێی گیرۆدە بوون و، خۆیان پێوە گرفتار کردوە، لە ڕۆژی دواییدا دەچنە نێو سزاو ئازارەوە، بەڵام خوا ﷻ چوونە نێو سزاو ئازارەکەی پێشخستوە، لە گومڕاییە دوورەکە، هەرچەندە سزاو ئازارەکە لە ڕۆژی دواییدا دێ و، گومڕاییەکە لە دنیادایە، بەڵام لەبەر ئەوەی چوونە نێو سزاو ئازارەکە، گرنگترە، بۆیە خوا ﷻ ئەوەی پێشخستوە، هەرچەندە لە ڕووی کاتەوە، ئەو لە دواترە.

ئنجا خوا ﷻ لە کۆتاییدا نقورچکەیەکیان لێدەدات، هۆشدارییەکیان پێدەدات و دەفەرموێ: ﴿ أَفَلَمۡ يَرَوۡاْ إِلَىٰ مَا بَيۡنَ أَيۡدِيهِمۡ وَمَا خَلۡفَهُم مِّنَ ٱلسَّمَآءِ وَٱلۡأَرۡضِ ﴾، ئایا سەرنجیان نەداوەتە ئەوەی لە پێش دەستیانەو، ئەوەی لە دوایانەوە هەیە، لە ئاسمان و لە زەوی، ئایا نەیانڕوانیوەتە ئەو ئاسمان و زەوییەی، کە هەم لە پێشیانەوە هەیەو، هەم لە دوایانەوە هەیە، یاخود: ئابڵووقەیان داون و لە

هەر چواردەوریان، یان ئاسمانە، وەك گومەزێك بەسەریانەوە، یان زەوییە، كە وەك بەڕەو فەڕشێك بۆیان ڕاخراوە؟ واتە: (مَا بَيۡنَ أَيۡدِيهِمۡ)، ئەوەی كە لە پێش دەستەكانیانەوە، هەیە، (وَمَا خَلۡفَهُم)، ئەوەی كە لە دوایانەوە، هەیە، مەبەست پێی ئەوەیە كە مرۆڤ ئەگەر سەرنج بدات، هەموو شتێك یان لە پێشیەوەیە، یان لە دوایەوەیە، مەبەست ئەوەیە، ئایا تەماشای ئەو ئاسمانەیان نەكردوە، كە لە هەر چواردەوریان هەیەو، ئەو زەوییەیان تەماشا نەكردوە كە دیسان لە هەر چواردەوریان هەیە؟ ﴿إِن نَّشَأۡ نَخۡسِفۡ بِهِمُ ٱلۡأَرۡضَ﴾، ئەگەر ئێمە بمانەوێ بە زەویدا ڕۆیان دەبەینە خوار، واتە: بە زەویدا ڕۆیان دەچوێنین، ﴿أَوۡ نُسۡقِطۡ عَلَيۡهِمۡ كِسَفٗا مِّنَ ٱلسَّمَآءِ﴾، یان ئەو ئاسمانە كە تەماشای دەكەن، چەند شین و جوانەو، چەند ساف و هێمن و ئارامە، ئەگەر بمانەوێ چەند پارچەیەكیان لە ئاسمانەوە بەسەردا دەخەینە خوار، ﴿إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَأٓيَةٗ لِّكُلِّ عَبۡدٖ مُّنِيبٖ﴾، لەوەدا نیشانەیەكی مەزن و جێی سەرنج هەیە، بۆ هەر بەندەیەكی بۆ لای خوا گەڕاوە، واتە: لەوەدا كە نە زەوییان لە بندا ڕۆدەچێ و، نە لە ئاسمانەوە پارچەیان بەسەردا دەكەونە خوار، دەبێ بزانن كە نیشانەیەكی گەورە هەیە، لەوەدا لەسەر میهرەبانیی خوا، لەسەر هێدیی و مەندیی خوا، لەسەر پەلە نەكردنی خوا، لە سزادانیاندا.

مەسەلە گرنگەکان

مەسەلەی یەکەم:

ڕاگەیاندنی ستاییشکردنی خواو خاوەندارێتیی بۆ گەردوون، بەسەرو خواریەوەو، زانابوونی خوا ﷻ بە هەرچی شتێك کە دەچێتە نێو زەوی و، لێوەی دەردەچێ و، لە ئاسمان دادەبەزێ و بۆ لای بەرز دەبێتەوە:

خوا دەفەرموێ: ﴿ ٱلْحَمْدُ لِلَّهِ ٱلَّذِى لَهُۥ مَا فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَمَا فِى ٱلْأَرْضِ وَلَهُ ٱلْحَمْدُ فِى ٱلْءَاخِرَةِ وَهُوَ ٱلْحَكِيمُ ٱلْخَبِيرُ ﴿١﴾ يَعْلَمُ مَا يَلِجُ فِى ٱلْأَرْضِ وَمَا يَخْرُجُ مِنْهَا وَمَا يَنزِلُ مِنَ ٱلسَّمَآءِ وَمَا يَعْرُجُ فِيهَا وَهُوَ ٱلرَّحِيمُ ٱلْغَفُورُ ﴿٢﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم دوو ئایەتە: لە هەشت بڕگەدا:

١)- ﴿ ٱلْحَمْدُ لِلَّهِ ٱلَّذِى لَهُۥ مَا فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَمَا فِى ٱلْأَرْضِ ﴾، ستاییش بۆ خوا، ئەو کەسەی کە هەرچی لە ئاسمانەکان و زەوییەدا هەیە، هی ئەوە، واتە: خاوەنی هەموو شتێکە لە ئاسمانەکان و زەویی دا.

٢)- ﴿ وَلَهُ ٱلْحَمْدُ فِى ٱلْءَاخِرَةِ ﴾، ستاییش لە مەنزڵگای کۆتاییش دا تایبەتە بەوەوە، مەدح و ستاییش لەوێش بەس هی ئەوە.

٣)- ﴿ وَهُوَ ٱلْحَكِيمُ ٱلْخَبِيرُ ﴾، ئەو کاربەجێی شارەزایە.

پێناسەی: حَمْد وشکر ومَدْح و جیاوازییان:

وشەی (حَمْد) وەك خاوەنی (إعراب القرآن)[1] دەڵێ: (**الحَمْدُ: الوَصْفُ بِالْجَمِيْلِ الإخْتِيَارِيِّ عَلَى قَصْدِ التَّعْظِيْمِ، وَالشُّكْرُ: فِعْلٌ يُنْبِيءُ عَنْ تَعْظِيْمِ المُنْعِمِ مِنْ حَيْثُ أَنَّهُ مُنْعِمٌ عَلَى الشَّاكِرِ،**

---

(١) ج٨، ص٦٦.

فَيَكُوْنُ مَوْرِدُهُ اللِّسَانِ وَالجَنَانُ وَالأَرْكَان) واتە: وشەی (**حَمْد**): بریتیە لە وەسفکردنی کەسێك کە چاکییەك لەودا هەیە، کە بە ویستی خۆی ئەو چاکەیە لەودا هەیە، بە مەبەستی بە مەزنگرتن.

بۆیە دەڵێ: (**الوَصْفُ بِالْجَمِيْلِ الإختياريِّ**...) وەسفکردنە بە سیفەتێکی چاك کە بە ویستی ئازادانە هاتۆتە دی، بە مەبەستی بەمەزنگرتن، تاکو (**حَمْد**) لەگەڵ (**مَدْح**) لێك جیابێتەوە، کەواتە: (**حَمْد**) بریتیە لە ستاییشکردن و پەسندیی دەربڕین بۆ کەسێك کە سیفەتی باشی تێدایە، ئەو سیفەتە باشە کە لەودا هەیە، بە ویستی خۆی ئەو سیفەتەی لە خۆیدا هێناوەتە دی، مەبەستیش لەو ستاییشکردنە بە مەزنگرتن و بە بەرزگرتنی ئەو کەسەیە، ئنجا ئەمە جیایە لە (**مَدْح**)، (**مَدْح**): بریتیە لە پێهەڵاگوتن و پەسەندیی دەربڕینی کەسێك یان شتێك، با ئەو سیفەتەشی بە ویستی خۆی، لە خۆیدا نەهێنا بێتە دی، بۆ وێنە: مەدحی پیاوێك دەکرێ کە بە شان و شەوکەتە، مەدحی ئافرەتێك دەکرێ کە جوان و بەرچاوە، لە ڕووی جەستەو قەدو قیافەوە، بەڵام ئەگەر بویسترێ باسی سیفەتە باشەکانی پیاوەکە یان ئافرەتەکە بکرێ، ئەوە وشەی (**حَمْد**)ی بۆ بەکاردێ، چونکە سیفەتەکان مرۆڤ بە ویستی خۆی دەیانهێنێتە دی، لەسەر ئەوە (**حَمْد**) دەکرێ، ستایش دەکرێ، بەڵام شتێك مرۆڤ ویستی خۆی تێدا نەبووبێ، پێی (**مَدْح**) دەکرێ، دەگوترێ: فڵانکەس جوانە، ئەو جوانییە بە ویستی خۆی نەیهێناوەتە دی.

جیاوازیی نێوان (**حَمْد**)و (**شُکر**)یش، ئەوەیە کە (**شُكر**) بریتیە لە کردەوەیەك کە هەواڵ دەدات، لە بە مەزنگرتنی کەسێك کە خاوەن چاکەیە، لەو ڕووەوە کە چاکەیەکی کردوە، لەگەڵ ئەو کەسەدا کە سوپاسی دەکات، بۆیە (**شُکر**)، واتە: سوپاس، هەم پەیوەندیی بە زمانەوە هەیە، هەم پەیوەندیی بە دڵەوە هەیە، هەم پەیوەندیی بە ئەندامەکانەوە هەیە، بەڵام (**حَمْد**) بەس پەیوەندیی بە عەقڵ و دڵ و، پاشان بە زمانەوە هەیە، (**حَمْد**): وەك گوتمان بریتیە لەوەی ستایشی کەسێ بکرێ، با لەویشەوە چاکە بۆ وی نەهاتبێ.

(**شُكر**): تەنیا كاتێك دەبێ لەو كەسەوە، لەو زاتەوە، چاكەیەك بۆ تۆ هاتبێ، تۆ لە بەرانبەر چاكەكەدا سوپاس (**شُكر**)ی دەكەی، بۆیە هەم دەبێ ئەوپەڕی ستایش (**حَمْد**) بۆ خوا دەرببڕدرێ، هەم ئەوپەڕی سوپاس (**شُكر**) چونكە خوا ﷻ هەم لە زاتی خۆیدا، خاوەنی ئەوپەڕی سیفەتی بەرزو پەسندو چاكە، هەم خوا ﷻ خاوەنی ئەوپەڕی چاكەكاریی و هەموو نیعمەتەكانە، وەك خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ وَمَا بِكُم مِّن نِّعْمَةٍ فَمِنَ ٱللَّهِ ﴾**النحل**، هەر چاكەیەك لە ئێوەدا هەیە، لە خواوەیە، كەواتە: لە ڕاستییدا، ستایشی تێرو تەواوو سوپاسگوزاریی تێرو تەواو، تەنیا شایستەی خوایە، من وشەی (**حَمْد**) بە ستاییش، لێكدەدەمەوەو، وشەی (**شُكر**)یش بە سوپاس.

كە دەفەرموێ: ﴿ وَلَهُ ٱلْحَمْدُ فِى ٱلْءَاخِرَةِ ﴾، ستاییش هەر هی ئەوە، لە ڕۆژی دواییدا، واتە: لە ڕۆژی دواییدا هەرچی ستاییش هەیە، تەنیا شایستەی خوایە ﷻ، دیارە لە دنیاشدا هەر وایە، بەڵام لە دنیادا جاری وا هەیە، مرۆڤەكان ستایشی كەسێك، یان شتێك دەكەن، كە شایستەی نیە، بەڵام لە دواڕۆژدا، خەڵك هەموو ڕاستییەكانی بۆ ئاشكرا دەبن.

﴿ وَهُوَ ٱلْحَكِيمُ ٱلْخَبِيرُ ﴾، خوا كارزانی شارەزایە، كارەكانی بەو پەڕی حیكمەت و وەستایی و داناییەوە دەكات، شارەزایە بە مرۆڤەكان، بە حاڵ و باڵیان و بە هەڵسوكەوتیان.

٤)- ﴿ يَعْلَمُ مَا يَلِجُ فِى ٱلْأَرْضِ ﴾، دەزانێ چی بە زەویدا دەچێ، پێیدا دەچێتە خوار، (**الوُلُوجُ: الدُّخُولُ فِي مَضِيْقٍ**)، (**وُلُوجُ**): بریتیە لە چوونە نێو شتێكی تەنگەبەر، ئەوەی كە دەچێتە نێو زەوییەوە چییە؟ ئاوە، كە لە ئاسمانەوە دادەبەزێ بە شێوەی بەفرو باران و تەرزە، یان ئاونگ و شەونم، هەروەها جۆرەكانی تیشكەكانە، كە لە خۆرەوەو لە مانگەوەو، لە ئەستێرەو كەهكەشانەكانەوە، دێن، هەروەها دەنكەكانن (**النَّوى**)، دەنكی خورما، دەنكی خۆخ و قەیسی و هەموو ئەو درەختانە، هەروەها دانەوێڵەكانن، تۆوەكانن، ئنجا چ تۆوی دانەوێڵە، وەك: گەنم و نیسك و نۆك و جۆو هەرزن و ماش

بە هەردوو جۆری ماشی سپیی و ڕەش، هەروەها تۆوی باقی ڕووەکەکان کە دەڕوێن، هەروەها هەر شتێکی دیکەی، کە بەس خوا ﷻ دەزانێ چی دێتە نێو زەوییەوە.

٥)- ﴿ وَمَا يَخْرُجُ مِنْهَا ﴾، ئەوەی لە زەوی دەردەچێ، ئەوەی کە لە زەوی دەردەچێ لە دانەوێڵەکان کە دەڕوێن، درەختەکان کە دەڕوێن، ڕووەکەکان کە دەڕوێن، کانزایەکان کە دەردەهێنرێن، چی دیکە لە زەوی دێتە دەرێ، ئاگرپژێنەکان، کە ئاگرو ئاسن دەرداوێن، خوا ﷻ هەمووی دەزانێ.

٦)- ﴿ وَمَا يَنزِلُ مِنَ ٱلسَّمَآءِ ﴾، هەروەها (خوا) دەزانێ چی لە سەرێیە، ئاسمان واتە: چی لە سەرێوە دێتە خوارو، دادەبەزێ، لە شتە ماددیی و مەعنەوییەکان.

٧)- ﴿ وَمَا يَعْرُجُ فِيهَا ﴾، هەروەها چ شتێکیش کە بە ئاسماندا هەڵدەکشێ، بەرزدەبێتەوە، دیسان لە شتی ماددیی و مەعنەویی.

٨)- ﴿ وَهُوَ ٱلرَّحِيمُ ٱلْغَفُورُ ﴾، بەس ئەو بە بەزەیی لێبوردەیە، لێرەدا لەبەر ئەوەی قسە لە بارەی خواوەیە ﷻ وەك خاوەنی بوون و گەردوون، بۆیە خوا ﷻ وشەی (ٱلرَّحِيمُ) ی پێش خستوە، سەرەتا دروستکراوەکان، پێویستییان بە بەزەیی خوا هەیە، بۆ ئەوەی پەیدابن و بەڕێوەبچن، دوایی ئەگەر کەم و کوڕییەکیان هەبوو، ئەوانەی کە خاوەنی شعوورو ئیرادەن، کە مرۆڤ و جندن، پێویستییان بە لێبوردەیی هەیە، بۆیە لێرەدا وشەی: (ٱلرَّحِيمُ)، پێش (ٱلْغَفُورُ)خراوە.

وشەی: (ٱلْحَمْدُ لِلَّهِ) لە هەموو قورئاندا، (٣٨) جار هاتوە، لە سەرەتای پێنج سوورەتدا هاتوە، واتە: پێنج سوورەتی موبارەك، بە: (ٱلْحَمْدُ لِلَّهِ) دەستیان پێکردوە، وەك پێشتریش گوتمان:

١- سوورەتی (الفاتحة): ﴿ ٱلْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ ٱلْعَٰلَمِينَ ۝٢ ﴾.

٢- سوورەتی (الأنعام): ﴿ ٱلْحَمْدُ لِلَّهِ ٱلَّذِى خَلَقَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ وَجَعَلَ ٱلظُّلُمَٰتِ وَٱلنُّورَ ۖ ثُمَّ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ بِرَبِّهِمْ يَعْدِلُونَ ۝١ ﴾.

٣- سووڕەتی (**الكهف**): ﴿ ٱلْحَمْدُ لِلَّهِ ٱلَّذِىٓ أَنزَلَ عَلَىٰ عَبْدِهِ ٱلْكِتَٰبَ وَلَمْ يَجْعَل لَّهُۥ عِوَجَا ۜ ﴿١﴾ ﴾.

٤- سووڕەتی (**سبأ**): ﴿ ٱلْحَمْدُ لِلَّهِ ٱلَّذِى لَهُۥ مَا فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَمَا فِى ٱلْأَرْضِ وَلَهُ ٱلْحَمْدُ فِى ٱلْءَاخِرَةِ ۚ وَهُوَ ٱلْحَكِيمُ ٱلْخَبِيرُ ﴿١﴾ ﴾.

٥- سووڕەتی (**فاطر**): ﴿ ٱلْحَمْدُ لِلَّهِ فَاطِرِ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ جَاعِلِ ٱلْمَلَٰٓئِكَةِ رُسُلًا أُوْلِىٓ أَجْنِحَةٍ مَّثْنَىٰ وَثُلَٰثَ وَرُبَٰعَ ۚ يَزِيدُ فِى ٱلْخَلْقِ مَا يَشَآءُ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ ﴿١﴾ ﴾.

ئەگەر تەماشای ئەم پێنج سووڕەتە موبارەکە بکەین، کە هەم لە سەرەتای قورئان کە (**الفاتحة**)یەو، هەم لە چارەگی یەکەمی قورئان، کە سووڕەتی (**الأنعام**)ەو، هەم لە نێوەڕاستی قورئان دا، کە سووڕەتی (**الكهف**)ەو، هەم لە نیوەی دووەمی قورئان دا، کە سووڕەتەکانی (**سبأ**) و (**فاطر**)ن، خوا ﷻ ئەم ڕستە موبارەکەی هێناوە، ئەگەر سەرنجی ئەم پێنج تەعبیرە بدەین، واتە: هەر پێنجیان لەیەکدی جیان:

١- سووڕەتی (**الفاتحة**): ﴿ ٱلْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ ٱلْعَٰلَمِينَ ﴾، ستاییش هەمووی بۆ خوایە، کە پەروەردگارو خاوەن و مشوورخۆری جیهانییەکانە.

٢- سووڕەتی (**الأنعام**): ﴿ ٱلْحَمْدُ لِلَّهِ ٱلَّذِى خَلَقَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ وَجَعَلَ ٱلظُّلُمَٰتِ وَٱلنُّورَ ﴾، ستاییش بۆ ئەو خوایەی کە ئاسمانەکان و زەوی هێناونە دی و، تاریکییەکان و ڕووناکیی داناون.

٣- سووڕەتی (**الكهف**): ﴿ ٱلْحَمْدُ لِلَّهِ ٱلَّذِىٓ أَنزَلَ عَلَىٰ عَبْدِهِ ٱلْكِتَٰبَ ﴾، ستاییش بۆ ئەو خوایەی کە کتێبی دابەزاندۆتە سەر بەندەکەی خۆی، کتێبێکی ڕاست و ڕێك، یاخود: سەرپەرشتیار، کە هیچ لاریی و نارێکیی تێدا نابینی، نە لە ڕووی بێژەکەیەوەو، نە لە ڕووی واتاکانیەوە.

٤- سووڕەتی (**سبأ**): ﴿ ٱلْحَمْدُ لِلَّهِ ٱلَّذِى لَهُۥ مَا فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَمَا فِى ٱلْأَرْضِ وَلَهُ ٱلْحَمْدُ فِى ٱلْءَاخِرَةِ ۚ وَهُوَ ٱلْحَكِيمُ ٱلْخَبِيرُ ﴾، ستاییش بۆ ئەو خوایەی، کە هەرچی لە ئاسمانەکان و زەویی دایە، هی ئەوەو، ستاییش لە مەنزڵگای کۆتاییدا، هەر شایستەی ئەوە، ئەو کارزانی شارەزایە.

ئەمیش بابەتێکی دیکەیەو لێرەدا خاوەندارێتیی خوا ﷻ بۆ هەموو شتێك ڕاگەیەنراوە.

٥- سوورەتی (**فاطر**): ﴿ ٱلۡحَمۡدُ لِلَّهِ فَاطِرِ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِ جَاعِلِ ٱلۡمَلَٰٓئِكَةِ رُسُلًا أُوْلِيٓ أَجۡنِحَةٖ مَّثۡنَىٰ وَثُلَٰثَ وَرُبَٰعَۚ ﴾، ستاییش بۆ ئەو خوایەی کە پەیداکەری ئاسمانەکان و زەوییە، گێڕەری فریشتەکانە بە خاوەن باڵ، دوو دوو، سێ سێ و، چوار چوارو، ئەوەندەی بیشیەوێ لە دروستکراوەکانی خۆی زیاد دەکات.

ئەگەر تەماشای ئەم پێنج تەعبیرە بکەین، هیچ شتێك نامێنێتەوە کە خوا ﷻ ستاییشی خۆی لەسەر نەکردبێ:

أ- چ بە دیهێنانی بۆ ئاسمانەکان و زەوی: ﴿ ٱلۡحَمۡدُ لِلَّهِ ٱلَّذِي خَلَقَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضَ ﴾ **الأنعام**.

ب- چ خاوەندارێتیی بۆ گەردوون، بە سەرو خواریەوە، ﴿ ٱلۡحَمۡدُ لِلَّهِ ٱلَّذِي لَهُۥ مَا فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَمَا فِي ٱلۡأَرۡضِ ﴾.

ج- چ ستاییش بڕیاردان بۆی، بە هۆی ئەوەوە کە لە نوێ پەیداکەری ئاسمانەکان و زەوییە: ﴿ ٱلۡحَمۡدُ لِلَّهِ فَاطِرِ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِ ﴾**فاطر**، چونکە (فَاطِرِ) زاتێکە شتێکی هێنابێتە دی، کە لە پێش ئەودا نەبووبی، وەك (**بديع**).

د- چ بە هۆی ئەوەوە کە کتێبی دابەزاندۆتە سەر بەندەکەی خۆی: ﴿ ٱلۡحَمۡدُ لِلَّهِ ٱلَّذِيٓ أَنزَلَ عَلَىٰ عَبۡدِهِ ٱلۡكِتَٰبَ وَلَمۡ يَجۡعَل لَّهُۥ عِوَجَاۜ ﴾الکهف.

هـ- چ لەو ڕووەوە کە پەروەردگارو خاوەن و مشووخۆری جیهانییانە، ﴿ ٱلۡحَمۡدُ لِلَّهِ رَبِّ ٱلۡعَٰلَمِينَ ﴾**الفاتحة**، واتە: لەم پێنج سوورەتەدا، خوا ﷻ ئێمەی فێرکردوە، ستاییشی بکەین، هەموو ستاییش بۆ خوا بڕیار بدەین، لەبەر ئەوەی هەرچی شت هەیە، کە عەقڵی ئێمە دەرکی بکات، لە مشوورخۆریی و، بەسەر ڕاگەیشتن و، بەزەیی نواندن و، چاکەکاریی خوا، لەگەڵ ئێمەومانان و دروستکراوەکاندا، خوا ﷻ خستوویەتە نێو سەرەتای ئەو پێنج سوورەتە موبارەکە.

مەسەلەی دووەم:

نکووڵییکردنی بێبڕوایان لە ڕۆژی دوایی و، بەرپەرچدانەوەیان و، سەلماندنی ڕۆژی دوایی، ئنجا پێویستیی هەبوونی پاداشت دانەوەی بڕواداران و، سزادانی بێبڕوایانی هەوڵدەر لە دژی ئایەتەکانی خوا:

خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ وَقَالَ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ لَا تَأْتِينَا ٱلسَّاعَةُ ۖ قُلْ بَلَىٰ وَرَبِّى لَتَأْتِيَنَّكُمْ عَٰلِمِ ٱلْغَيْبِ ۖ لَا يَعْزُبُ عَنْهُ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَلَا فِى ٱلْأَرْضِ وَلَآ أَصْغَرُ مِن ذَٰلِكَ وَلَآ أَكْبَرُ إِلَّا فِى كِتَٰبٍ مُّبِينٍ ﴿٣﴾ لِّيَجْزِىَ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَعَمِلُوا۟ ٱلصَّٰلِحَٰتِ ۚ أُو۟لَٰٓئِكَ لَهُم مَّغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ ﴿٤﴾ وَٱلَّذِينَ سَعَوْ فِىٓ ءَايَٰتِنَا مُعَٰجِزِينَ أُو۟لَٰٓئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مِّن رِّجْزٍ أَلِيمٌ ﴿٥﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە یازدە بڕگەدا:

١)- ﴿ وَقَالَ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ لَا تَأْتِينَا ٱلسَّاعَةُ ﴾، ئەوانەی بێبڕوابوون، گوتیان: (سَاعَة)مان بۆ نایەت، (كَفَرُوا۟): لێرەدا بە کردار (فِعْل) هێناویەتی، واتە: ئەوانەی هەقیان داپۆشیی، هەقیان ڕەفز کردو قبووڵیان نەکرد، لەگەڵ ئەوەش دا کە پێی ئاشنابوون و دەیانناسی، ئەوانەی هەقیان داپۆشیی و، هەقیان ڕەتکردەوە، گوتیان: (ٱلسَّاعَةُ)مان بۆ نایەت، زانایان دەڵێن: (عُبِّرَ عَنِ انْتِفَاءِ وُقُوعِهَا بِانْتِفَاءِ إِتْيَانِهَا)، تەعبیرکراوە بەوەی کە ڕوونادات، بەوە کە نایەت، چونکە شتێك کە هەبێت، دێ، کە نەهات، مانای ئەوەیە، نیە، کە گوتوویانە: (لَا تَأْتِينَا ٱلسَّاعَةُ)، (ساعة)مان بۆ نایەت، یانی: بوونی نیە، (ٱلسَّاعَةُ) واتە: کاتێکی دیارییکراو بۆ شتێك، کە لێرەدا خوا ﷻ ئەو وشەیەی خواستۆتەوە بۆ تەعبیرکردن، لە هاتنی کۆتایی ژیانی مرۆڤ لەسەر زەوی، ئاخیر زەمان، یاخود: زیندوو کرانەوەی مرۆڤ، لە ڕۆژیی دواییدا، واتە: قیامەت، یاخود: بۆ کۆی ڕۆژیی دوایی، بە هەردوو قۆناغی سەرەکیی ئاخیر زەمان و زیندوو کرانەوەو، هەڵسێنرانەوەو سزاو پاداشت درانەوەوە.

٢)- ﴿ قُلۡ بَلَىٰ وَرَبِّي لَتَأۡتِيَنَّكُمۡ ﴾، خوا ﷻ بە پێغەمبەری خاتەم ﷺ دەفەرموێ: بڵێ: با، سوێند بە پەروەردگارم، بە دڵنیایی بۆتان دێ، (ٱلسَّاعَةُ)، ئەو کاتەی دیارییکراوە بۆ تێکچوونی ئەم گەردوونە، کۆتایی پێهاتنی ئەم ژیانی دنیایە، یاخود: دیارییکراوە بۆ هاتنی ڕۆژی زیندووکرانەوەو سزاو پاداشت درانەوە، دێ.

(**بَـلَى: حَـرْفُ جَـوَابٍ مُخْتَـصٌّ بِإِبْطَـالِ النَّفْـيِ، فَهُـوَ حَـرْفُ إِيجَـابٍ لِـمَا نَفَـاهُ كَلَامٌ سَـابِقٍ**)، (بَـلَى) پیتـی وەڵامدانەوەیـە بـۆ شـتێك، کـە قسـەیەکی پێشـتر لایـبردووەو نکووڵییلێکـردووەو، پیتـی چەسـپاندنی قسـەیەکی پێشـتر لابـراوە.

٣)- ﴿ عَٰلِمِ ٱلۡغَيۡبِ ﴾ (خوا) زانای پەنهانە، پێشتر باسی خوا ﷻ کراوە، واتە: خوا زانای پەنهانە، چونکە کێ (ٱلسَّاعَةُ) دێنێ؟ بە دڵنیایی خوا دەیهێنێ، ئنجا لەبەر ئەوەی خوا زانای پەنهان و شێردراوەکانە (**ساعة**)ش دێنێ، ئەمە هەم بەڵگەیە، هەم هەڕەشەیە، بەڵگەیە لەسەر ئەوەی خوایەك ﷻ ە، شارەزای پەنهانەو، هێندەی گرانایی گەردێکی لێ ون نابێ، نە لە زەوی و، نە لە ئاسمانداو، نە لەوە گچکەترو، نە لەوە گەورەتر، مەگەر هەمووی سەرژمێر کردوە، لە نووسراوێکی ڕۆشندا، خوایەك کە هەموو کردەوەکان و هەموو هەڵسوکەوتەکانی مرۆڤەکانی تۆمار کردوون، لە هەمووی شارەزایەو، دەزانێ خەڵك چەند کردەوەی خراپیان هەیەو، چەند کردەوەی چاکیان هەیە، مەعقووڵ نیە، ئەو هەموو کردەوە چاکانە بێ پاداشت بڕۆن و، ئەو هەموو کردەوە خراپانە، بێ سزا بڕۆن، واتە: ئەوەی ڕابرد: بەڵگە بوو بۆ ئەوەی پێشێ، خوایەك ئەوەندە گەورەو شارەزا بێ، بزانێ ئەو خەڵکە چی کردوەو چۆنی کردوە؟ لە حیکمەتی خوا، لە دانایی خوا، لە دادگەریی خوا ﷻ ناوەشێتەوە، لێیان بگەڕێ، وەك بەرزەکی بانان بۆی دەربچن، نە کەس بە چاکەکارەکان بڵێ: چاکتان کردو، نە کەس بە خراپەکارەکان بڵێ: خراپتان کرد، ئەوە لە دادگەریی خواو کاربەجێیی خوا ﷻ ناوەشێتەوە.

هەروەهـا هەڕەشەشـە، واتـە: خـوا زانـای پەنهانـە، نـەك هـەر زانـای ئاشـکرا، دەزانـێ چیتـان کـردوەو چۆنتـان کـردوە، ئـەی بێبڕوایـەکان! کەواتـە: خۆتـان هەڵگـرن بـۆ سـزایەك لـە لایـەن خوایەکەوە، کـە نەك بەس کـردەوە، ڕواڵـەت و ئاشـکرایەکانتان،

بەڵکو نیازو مەبەستە گڵاوەکانی نێو دڵ و دەروونیشتان دەزانێ، ئەو کردەوانەی کە بە پەنهانییش کردووتانن، کە خەڵك ئاگای لێیان نیە، ئەوانیش دەزانێ و لەسەر ئەوانەش سزاتان دەدا.

وشەی ﴿ عَٰلِمِ ٱلۡغَيۡبِ ﴾، وەك چۆن بە ژێر خوێندراوەتەوە: (**عالِمِ الغَيْب**)، کە ئەمە دەچێتەوە سەر ﴿ قُلۡ بَلَىٰ وَرَبِّي ﴾، (**رَبِّيَ: عالِمِ الغَيْب**)، واتە: زانای پەنهانە، هەروەها خوێندراوەتەوەش: (**عَالِمُ الغَيْب**) کە ئەو کاتە دەبێتە نیهاد (**مبتدأ**) و، ڕستەیەکە لە نوێ دەستی پێکردوە، هەروەها خوێندراویشەتەوە: (**عَلَّامِ الغَيْب**) واتە: زۆر زاناو، زۆر شارەزا بە پەنهان.

٤)- ﴿ لَا يَعۡزُبُ عَنۡهُ مِثۡقَالُ ذَرَّةٖ ﴾ هێندەی گرانایی گەردێکی لێ پەنهان و ون نابێ، (**لَا يَعۡزُبُ عَنۡهُ**: **لَا يَغِيبُ وَلَا يَخْفَى عَنْهُ**) لێی نادیار نابێ و لێی داپۆشراوو پەنهان نابێ، (**مِثۡقَالُ ذَرَّةٖ**): هێندەی گرانایی گەردیلەیەك، (**مِثْقَال: زِنَة**)، واتە: کێش، گرانایی، (**لَا يَعْزُبُ عَنْهُ: لَا يَستَتِرُ، لَا يَخْفَى ولَا يَغِيب عَنْهُ**)، لێی پۆشراوو نادیارو پەنهان نابێ، بە ئەندازەی گرانایی گەردێك، باسمان کرد گەرد (**ذرة**)یش دەگونجێ مەبەست پێی ئەو شتە وردیلانە بێ، کە کاتێ تیشکی خۆر لە پەنجەرەیەك دێتە ژوورێ، شتی بچووك دێتە بەرچاو، کە بە عەرەبیی پێی دەگوترێ: (**هَبَاءَة**) و کۆیەکەی (**هَبَاء**)و، تاکەکەی (**هَبَاءة**)، یاخود مەبەست پێی مێروولەی گچکەیە، یاخود مەبەست پێی هێلکەی مێروولەیە، کە زۆر بچووکە.

٥)- ﴿ فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَلَا فِي ٱلۡأَرۡضِ ﴾، ئنجا گرانایی ئەو گەردیلە لە ئاسماندا بێ، یان لە زەوی دا.

٦)- ﴿ وَلَآ أَصۡغَرُ مِن ذَٰلِكَ وَلَآ أَكۡبَرُ ﴾، نە لەوە گچکەترو، نە لەوەش گەورەتر.

یەکێ بۆی هەیە، بڵێ: باشە گچکەتر ئەوە دیارە، خوا ﷻ دەفەرموێ: هی گچکەتر لە گەردیلەشم لێ ون نابێ، بەڵام هی گەورەتر هەر دیارەو، ون نابێ، بۆچی فەرموویەتی؟

أ- وەڵامێکی ئەوەیە کە (**الشعراوي**) لە (**خواطر**)ەکەی خۆی دا هێناویەتی، دەڵێ:

(لأنَّ الكِبَرَ كَالْصِّغَرِ، قَدْ يَكُونُ مَانِعَاً مِنَ الإِدْرَاكِ)، لەبەر ئەوەی گەورەییش وەك گچكەیی، جاری وا هەیە بە هۆی گەورەییەوە، شتێك نابینی.

ب- وەڵامێكی دیكەشی ئەوەیە كە مەبەست لێرەدا خستنە ڕووی گشتیی بوونی دیتن و زانینی خوایە بۆ ورد و درشت، بە هەموو جۆرو پلەكانیانەوە.

٧)- ﴿إِلَّا فِي كِتَٰبٖ مُّبِينٖ﴾، هیچ كامێك لەوانە نیە، مەگەر لە كتێبێكی ڕووندا تۆماركراوە، كە (كِتَٰبٖ مُّبِينٖ) یان مەبەست پێی (لَوْح مَحْفُوظ)ە، ئەو تەختە پارێزراوەی كە خوای گەورە هەموو زانیارییەكانی خۆی تێدا پاراستوون و، یان مەبەست پێی زانیاریی دەورە دەرو بێ سنووری خوایە، كە من پێم وایە ئەوەی دووەمیان زیاتر پێدەچێ، هەرچەندە هیچ ڕێگرییەكیش نیە، ئەگەر خوای زانا هەرچی زانیاریی خۆیەتی لە جیسمێكدا تۆماری كردبێ، كە پێی دەگوترێ: (لَوْح مَحْفُوظ)، یان (إمام مُبِيْن) یان (كتابٍ مُبِيْن)، دەشگونجی ئەمانە هەموویان تەعبیر بن، بۆ زانیاریی بێ سنووری خوا، چونكە خوا ﷻ لە قەدەر عەقڵی ئێمە فەرمایشت دەكات، ئێمە وەختێ زانیارییەكمان هەبێ و بمانەوێ لە بیرمان نەچێ، تۆماری دەكەین، وەك پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: {قَيِّدُوا الْعِلْمَ بِالْكِتَابِ} (أخرجه القضاعي فِي مسند الشهاب» ٦٣٧، قال الألباني: إسناده حسن)، زانیاریی بە هۆی نووسینەوە، ببەستنەوە، ئنجا ئێمە لەبەر ئەوەی، پێمان وایە، ئەگەر شتێكمان نووسی، لە بیرمان ناچێ، خواش ﷻ بە پێی عەقڵی ئێمە ئێمەی دواندوە، واتە: زانیاریی خواش، وەك لە كتێبێكدا تۆماری كردبێ، لە لەوحێكدا، بەو شێوەیە هیچی لێ ون نابێ و، لێ پەنهان نابێ.

ئنجا ئایا بۆچی خوا ﷻ (ساعة) دێنێ، ڕۆژی دوایی دێنێ، ئاخیر زەمان و، هەڵسانەوەو قیامەت و سزاو پاداشت دێنێ؟

٨)- ﴿لِّيَجۡزِيَ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَعَمِلُواْ ٱلصَّٰلِحَٰتِۚ﴾، تاكو پاداشتی ئەوانە بداتەوە، كە بڕوایان هێناوەو كردەوە باشەكانیان ئەنجام داون، واتە: پاداشتی شایستەیان بداتەوە.

٩)- ﴿أُوْلَٰٓئِكَ لَهُم مَّغۡفِرَةٞ وَرِزۡقٞ كَرِيمٞ﴾، ئا ئەوانە لێبوردنێكی تایبەت و، بژیوێكی پڕ ڕێزو حورمەت، یاخود باشترین و پەسندترین بژیویان بۆ دانراوە، ئەوە بە

نسبەت ئەهلی ئیمانەوە، کەواتە: یەکێك لە حیکمەتەکانی هاتنی **(ساعة)**، چ ئاخیر زەمان بێ، چ قیامەت بێ، چ ڕۆژی دوایی بێ، بە گشتیی، ئەوەیە خوا ﷻ پاداشتی بڕوادارانی کردار باش بداتەوە، بە لێبوردنێکی تایبەت و بژیوێکی پڕ ڕێزو حورمەت.

هاندەرێکی دیکە، پاڵنەرێکی دیکەو حیکمەتێکی دیکە لە هاتنی ئاخیر زەمان، یاخود قیامەت، یان ڕۆژی دوایی، ئەوەیە سزای خراپەکاران بداتەوە.

١٠)- ﴿ وَٱلَّذِينَ سَعَوْ فِيٓ ءَايَٰتِنَا مُعَٰجِزِينَ ﴾، ئەوانەش کە تێکۆشاون لە دژی ئایەتەکانمان، دەستەوسانکەرانە، واتە: کە پێیان وابووە ئێمە دەستەوسان دەکەن، یاخود: ئایەتەکانی ئێمە پەك دەخەن، دەستەپاچەیان دەکەن، **(مُعاجِزين)** خوێندراوەتەوەش: **(مُعَجِّزين)**، کە هەر یەك واتایان هەیە، واتە: بە خەیاڵی خۆیان، پێیان وایە خوا ﷻ دەستەوسان دەکەن و، ئایەتەکانی خوا ﷻ پەك دەخەن، یاخود: پێیان وایە: دەرباز دەبن.

١١)- ﴿ أُوْلَٰٓئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مِّن رِّجْزٍ أَلِيمٌ ﴾، ئەوانەش سزایان بۆ هەیە، لە سەختترین و تۆخترین سزای بە ئێش.

﴿ مِّن رِّجْزٍ أَلِيمٌ ﴾، **(الرِّجزُ: العَذَاب، أو أسُوء العَذَاب و أَشدُّهُ)**، هەروەها **(الرِّجْز)** و **(الرُّجْز)** بە مانای **(الحِملُ الثَقِيل)**، باری قورسیش هاتوە، کەواتە: **(عَذَاب)** یانی: سزا، **(رِجز)**یش یانی: سزای خراپ، یان سزای سەخت، **(أليم)** یانی: بە ئێش، ﴿ لَهُمْ عَذَابٌ مِّن رِّجْزٍ أَلِيمٌ ﴾، ئەو **(مَن)**ە، بۆ ڕوونکردنەوەیە، (مِن)ی **(بيانية)**یە، واتە: ئازارەکەیان لە پیسترین و سەختترین ئازارەو زۆریش بە ئێش و ژانە.

کە دەفەرموێ: ﴿ وَٱلَّذِينَ سَعَوْ ﴾، **(السَّعِي: الإجْتِهَادُ، وَهُنَا مُسْتَعَارٌ للْجِدِّ فِي فِعْلٍ مَا)**، وەك پێشتریش گوتمان **(سَعِي)**: بە مانای تێکۆشان و هەوڵدان و خۆماندوو کردنە، بەڵام لێرەدا خوازراوەتەوە بۆ جیددیی بوونی کەسێك و مکووڕ بوونی لەسەر شتێك و، سەرفکردنی ئەوپەڕی توانای خۆی لە شتێکدا.

مەسەلەی سێیەم:

ئەوانەی خاوەن زانیارییـن، قـەدری کتێبـی خـوا دەزانـن و، دڵنیـان لـە ڕاسـت و هەقبوونـی و، بـەرەو ڕاسـتە ڕێ، ڕێنمایـی کردنـی:

خـوا دەفەرمـوێ: ﴿ وَيَرَى ٱلَّذِينَ أُوتُواْ ٱلْعِلْمَ ٱلَّذِىٓ أُنزِلَ إِلَيْكَ مِن رَّبِّكَ هُوَ ٱلْحَقَّ وَيَهْدِىٓ إِلَىٰ صِرَٰطِ ٱلْعَزِيزِ ٱلْحَمِيدِ ۝٦ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە سێ بڕگەدا:

١)- ﴿ وَيَرَى ٱلَّذِينَ أُوتُواْ ٱلْعِلْمَ ﴾، ئەوانەی کە زانیارییان پێدراوە دەبینن، دەزانن.

٢)- ﴿ ٱلَّذِىٓ أُنزِلَ إِلَيْكَ مِن رَّبِّكَ هُوَ ٱلْحَقَّ ﴾، کە ئەوەی لە پەروەردگارتەوە بۆ تۆ دابەزێنراوە، هەر ئەوە هەق و ڕاستە.

٣)- ﴿ وَيَهْدِىٓ إِلَىٰ صِرَٰطِ ٱلْعَزِيزِ ٱلْحَمِيدِ ﴾، ڕێنمایی دەکات بەرەو ڕاستە، شەقامی (خوای) زاڵی ستاییشکراو.

لێـرەدا کـە دەفەرمـوێ: ﴿ وَيَرَى ٱلَّذِينَ أُوتُواْ ٱلْعِلْمَ ﴾، (وَيَرَى): لێـرەدا مەبەسـت لـە بینیـن، بینینـی زانیارییـە، بینینـی عەقـڵ و دڵـە، بـەڵام بۆیـە ئەمـە هەڵبژێـردراوە بەسـەر (يَعْلَـم)دا، لـە جیاتـی ئـەوەی بفەرمـوێ: (وَيَعَلَـمُ الَّذِيْـنَ أُوتُـوا العِلْـمَ)، تاکـو ئێمـە ئـاگادار بکاتـەوە، کـە ئـەو زانیارییـە پێـدراوەی هەیانـە، بـە هەقانیەتـی کتێبـی خـوا، وەك زانیارییانـە بـە شـتە بینـراوەکان، کـە بەرهەسـتن و لەبـەر چاویانـن، واتـە: وەك بـە چـاوی سـەر ببینـن، ئـاوا بـە چـاوی عەقـڵ و دڵ دەزانـن، دەبینـن کـە ئـەوەی لـە پەروەردگارتـەوە بـۆ تـۆ دابەزێنـدراوە، هـەر ئـەوە هەقـەو ڕاسـتە، ﴿ هُوَ ٱلْحَقَّ ﴾، کـە ئـەم (هُوَ) پێـی دەگوتـرێ: ڕانـاوی جیاکردنـەوە (ضَمِـيْرُ الفَصْـل)، مانـای کـورت هەڵهێنانـی هـەق لـە قورئانـدا، دەگەیەنـێ، بـەس ئـەوە هەقـە، هەقـی ڕەهـا تەنیـا لـە قورئاندایـە.

مەبەست لە: (أُوتُوا۟ ٱلۡعِلۡمَ): وەك پێشتریش باسمكرد:

١- دەگونجێ خاوەن كتێبەكان بن، واتە: ئەوانەی ئەو كاتە باو بوون، جوولەكەو نەصرانییەكان، ئەگەرنا صابیئەو مەجووسەكانیش، پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: وەك خاوەن كتێبەكان مامەڵەیان لەگەڵدا بكەن، لەبەر ئەوەی ئەوانیش شوبهە كتێبێكیان هەیە.

٢- دەشگونجێ مەبەست پێی زانایانی ئیسلام بێ، چ هاوەڵان (خوا لێیان ڕازی بێ)، چ ئەوانەی دیكە كە لە قورئان شارەزابن و زانیارییان لە بارەی قورئانەوە پێ درابێ، دەزانن ئەوەی بۆ تۆ دابەزێنراوە، كە قورئانە لە پەروەردگارتەوە، هەر ئەوە هەقەو، هەر ئەوە خەڵك ڕێنمایی دەكات، بۆ ڕاستە شەقامی خوای باڵادەستی ستاییشكراو.

٣- دەشگونجێ مەبەست پێی زانایان بێ، بە ڕەهایی، ئەم مانایەش ڕەنگە هەبێ، بەڵام لە تەفسیرەكاندا نەمبینیوە، كە مەرج نیە مەبەست خاوەن كتێبەكان بن و، مەرج نیە تەنیا مسوڵمانانی زاناو شارەزابن، بە قورئان، بەڵكو مرۆڤە زانایەكان، دەزانن كە ئەم قورئانەی بۆ تۆ دابەزێندراوە لە پەروەردگارتەوە، هەقەو ڕاستەو، چەسپاوە، هەقی گرتۆتە نێو خۆی، ڕاستی گرتۆتە نێو خۆی، چاكیی و پاكیی گرتۆتە نێو خۆی، خەڵكیش ڕێنمایی دەكات، بەرەو ڕاستە شەقامی خوای زاڵی ستاییشكراو، كوردەواریی خۆمان دەڵێن: (قەدری زێڕ لەلای زێڕنگرە)، ئێستاش لە گۆشەو كەنارەكانی دنیادا، لە ڕۆژهەڵات و ڕۆژئاوای دنیادا، لە باكوورو باشووری، هەموو ئەو مرۆڤانەی لێ دەكۆڵنەوە، بە مەرجێك ویژدانێكی زیندوویان هەبێ، زانیارییەكی باشیان هەبێ، لە ئەنجامی لێكۆڵینەوە لە قورئان و، لە ئەنجامی ڕۆچوون بە زانیارییەكەی خۆیاندا، بە مەرجێك قورئانیان لێ هەڵكەوێ و، بە بەشێك لە قورئان یان بە هەمووی ئاشناو شارەزا بن، دەیانبینی بڕوا دەهێنن و دەبنە مسوڵمانی زۆر چاك و جیددیی، چونكە لە ڕاستییدا مرۆڤ تاكو زاناتر بێ، زیاتر قەدری كتێبی خوا سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى دەزانێ.

مەسەلەی چوارەم و كۆتایی:

سەرسوڕمانی بێبڕوایان لە مەسەلەی زیندوو كرانەوەو، تۆمەتبار كردنیان بۆ پێغەمبەری خوا (محمد ﷺ)، بە درۆ هەڵبەستن یان شێتیی و، وەڵامدرانەوەیان بە ڕێك و پێكیی لە گەردووندا، پارێزرانی ئەوان، لە بە زەوییدا ڕۆبران و، ئاسمان بەسەردا كەوێندران، كە ئەوە نیشانەیەكی گەورەو مەزنە، بۆ هەر بەندەیەك كە لە ناخەوە بەرەو خوا بگەڕێتەوە:

خوا دەفەرموێ: ﴿ وَقَالَ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ هَلْ نَدُلُّكُمْ عَلَىٰ رَجُلٍ يُنَبِّئُكُمْ إِذَا مُزِّقْتُمْ كُلَّ مُمَزَّقٍ إِنَّكُمْ لَفِى خَلْقٍ جَدِيدٍ ﴿٧﴾ أَفْتَرَىٰ عَلَى ٱللَّهِ كَذِبًا أَم بِهِۦ جِنَّةٌۢ ۗ بَلِ ٱلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِٱلْءَاخِرَةِ فِى ٱلْعَذَابِ وَٱلضَّلَـٰلِ ٱلْبَعِيدِ ﴿٨﴾ أَفَلَمْ يَرَوْاْ إِلَىٰ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُم مِّنَ ٱلسَّمَآءِ وَٱلْأَرْضِ ۚ إِن نَّشَأْ نَخْسِفْ بِهِمُ ٱلْأَرْضَ أَوْ نُسْقِطْ عَلَيْهِمْ كِسَفًا مِّنَ ٱلسَّمَآءِ ۚ إِنَّ فِى ذَٰلِكَ لَءَايَةً لِّكُلِّ عَبْدٍ مُّنِيبٍ ﴿٩﴾ ﴾.

شیكردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە چواردە بڕگەدا:

١)- ﴿ وَقَالَ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ ﴾، ئەوانەی بێبڕوابوون، گوتیان، واتە: ئەوانەی كە هەقیان كەوتە بەرچاو، بەڵام دایانپۆشی و ڕەفزیان كردو قبووڵیان نەكرد، ئەگەرنا كەسێك هەق نەزانێ و بە هەق ئاشنا نەبووبێ، بە مەرجێك تێیدا كەمتەرخەم نەبووبێ، بە كافر لە قەڵەم نادرێ، چونكە هەقێكی بۆ نەهاتوە، تاكو دایپۆشێ و، ئەو كاتەش ئەو حوكمانەی بۆ كافران دیارییكراون، لە دنیاو دواڕۆژدا، ئەو جۆرە كەسانە ناگرنەوە، وەك زۆر جاری دیكە گوتوومانەو لە كتێبی دوازدەیەمی مەوسووعەی: (**الإسْلَامُ كَمَا يَتَجَلَّى فِي كِتَابِ الله**) دا، بە درێژیی لەو بارەوە دواوم، هەروەها لە مەوسووعەی: (بیركردنەوەی ئیسلامیی لە نێوان وەحیی و واقیعدا)، دیسان لەو بارەوە لە چەند شوێنێك دا قسەم كردوە، بەتایبەت لە كتێبی دووەم دا.

ئەوانەی کە بێبڕوان و هەقیان دا پۆشیوەو ڕەفز کردوە، گوتیان:

٢)- ﴿ هَلْ نَدُلُّكُمْ عَلَىٰ رَجُلٍ ﴾: ئایا پیاوێکتان پێشان بدەین؟ ئەم پرسیارە (**هَلْ**)، (**الإِسْتِفْهَامُ يُسْتَعْمَلُ فِي العَرْضِ وَيُقْصَدُ بِهِ التَّعْجِيْب**)، ئەم پرسیارکردنە بە کارهێنراوە لە ڕانواندن و پێشاندانداا، بەڵام مەبەست پێی سەرسوڕماندنە، واتە: سەرتان سوڕبمێنێ، لە پیاوێك، (**نَدُلُّكُمْ**) پێشانتان بدەین، (**نُعَرِّفُكُم**)، پیاوێکتان پێ بناسێنین.

ئنجا کە گوتوویانە: (**هَلْ نَدُلُّكُمْ عَلَىٰ رَجُلٍ**)، ئایا پیاوێکتان پێشان بدەین؟ وشەی: (**رَجُلٍ**) بە نەناسراو (**نكرة**) هاتوە، وەك پێغەمبەر موحەممەد ﷺ پیاوێکی نەناسراوبێ و کەس پێی ئاشنا نەبێ، یاخود پیاوێکی نادیدەگیراو بێ! کە لە ڕاستییدا ئەوە بێ ئەدەبیی و بێ ئینسافییەکی گەورە بووە لە لایەن کافرەکانەوە، چونکە موحەممەد ﷺ پێش پێغەمبەرایەتییشی، زۆر ناسراو بووە، بە بەڵگەی ئەوە کە کاتێك لە دەمی دروستکردنەوەی کابەدا دەبێتە کێشەو مشتومڕیان، لەسەر ئەوەی کێ بەردە ڕەشە (**الحجر الأسود**) دابنێتەوە، لە ساڵی (٣٥)ی پێش پێغەمبەرایەتییدا، دەڵێن: هەر کەسێك یەکەمجار هات، ئەو دەکەینە دادوەر، داخۆ ئەو بەردە ڕەشە چۆن دابنێینەوە؟ کێشەیەکی جیددیی دەبێ لە نێو تیرەکانی قوڕەیش دا، هەر کامێکیان، دەڵێ: دەبێ من دایبنێمەوە، لەبەر ئەوەی بەردە ڕەشەیان پێ پیرۆز (**مقدّس**) بووە، ئنجا یەکەمین کەس لەوکاتەدا کە دێ موحەممەد ﷺ دەبێ، دەڵێن: (**جَاءَ الأَمِيْن، جَاءَ الأَمِيْن**)، ئەوە ئەمین هات، پیاوی ئەمیندارو ئەمانەت پێ سپێردراوو پاك و، دەستپاك هات، هەروەها موحەممەد بە: (**الصَّادِقُ الأَمِيْن**)، ڕاستگۆو دەستپاك ناوی دەرکرد بوو، موحەممەد ﷺ پیاوێکی نەناسراو نەبووە، پیاوێکی نامۆ نەبووە، بەڵام ئەوە بێ نەزاکەتیی و بێ ئینسافیی بێبڕوایەکان دەردەخات.

ئنجا ئایا ئەو پیاوە چی دەڵێ؟:

٣)- ﴿ يُنَبِّئُكُمْ إِذَا مُزِّقْتُمْ كُلَّ مُمَزَّقٍ إِنَّكُمْ لَفِي خَلْقٍ جَدِيدٍ ﴾، هەواڵتان پێ دەدا، کاتێك ئێوە پارچە پارچە بوون، بە تەواویی بەش بەش بوون و لێك هەڵوەشان لە زەویدا،

ئێوە لە نوێ دروستدەکرێنەوە؟ ﴿إِذَا مُزِّقْتُمْ كُلَّ مُمَزَّقٍ﴾، (**التَّمْزِيْقُ: تَفْكِيْكُ الأَجزَاءِ المُتَلَاصِقَة**)، (**تَمْزِيْق**): بریتیە لە یەکهەڵوەشاندنی بەشەکانی شتێك کە پێکەوە لکێندراون و جۆشدراون، (**مُمَزَّق: مَصْدَرٌ مِيْمِيٌّ، لِمزَّقَهُ مِثْلُ: المُسَرّح للتَسْرِيْح**)، وشەی: (**مُمَزَّق**) چاوگێکی میمییە، بۆ کرداری (**مَزَّق**)، (**مَزَّقَ، يُمَزِّقُ، تَمْزِيْقاً فَهُوَ مُمَزَّق**)، (**مُمَزَّق**)یش هەم دەبێتە ناو (هەڵوەشاو) هەم دەبێتە چاوگ (هەڵوەشاندن)، وەك (**مُسَرَّح**) کە لە وشەی (**سَرَّحَ، يُسَرِّحُ، تَسْرِيْحَاً**)وە، دێ، واتە: بەردراو، بەرهەڵداکراو، بەردان، بەرهەڵداکردن.

(**كُلَّ مُمَزَّقٍ**)، بە تەواویی لێك هەڵوەشاوەو پارچە پارچە بووەو، هەر بەشەی بە لایەکدا چووە، مەبەستیان ئەوە بووە، مرۆڤ کاتێ دەمرێ و جەستەکەی دەخرێتە بن خاکەوە، پارچە پارچە دەبێ و پرژو بڵاو دەبێ.

﴿إِنَّكُمْ لَفِي خَلْقٍ جَدِيدٍ﴾، ئنجا ئێوە لە نوێ دروست دەکرێنەوە، (**الخَلْقُ الجَدِيْد: الحَدِيْثُ العَهْدِ بِالوُجُود**)، دروستکراوی تازە، واتە: دروستکراوێك کە تازە هاتۆتە بوون، (**أي: فِي خَلْقٍ غَيْرِ الخَلْقِ الأَوَّلِ الَّذِي أَبْلَاهُ الزَّمَان**)، واتە: دروستکرانێك جگە لە دروستکرانی یەکەم، کە ڕۆژگار ڕزاندوویەتی و لێکیهەڵوەشاندوە، لە نوێ دروست بکرێنەوە، کە مەبەست پێی زیندوو کردنەوەی ڕۆژی دواییە، بە سەرسوڕمانەوە دەڵێن: پیاوێکتان پێ نیشان بدەین، شتێکی واتان پێ دەڵێ؟

ئنجا وشەی (﴿جَدِيدٍ﴾) لە: ﴿إِنَّكُمْ لَفِي خَلْقٍ جَدِيدٍ﴾دا، یان (**فعيل**)ی بە مانای (**فاعل**)ە، واتە: لە نوێ هاتوە، یاخود (**فعيل**)ی بە مانای (**مفعول**)ە، واتە: لە نوێ هێندراوە، هەردوو حاڵەتەکەی لەگەڵدا دەگونجێن، واتە: یان ئەو دروستکراوە لە نوێ هاتوە، یان لە نوێ هێنراوە.

٣)- ﴿أَفْتَرَىٰ عَلَى ٱللَّهِ كَذِبًا أَم بِهِۦ جِنَّةٌ﴾، ئایا ئەو پیاوە کە ئەو قسەیە دەکات، درۆی بەناوی خواوە هەڵبەستوە، یان شێتییەکی تێدایە؟! یانی: حاڵی لە دوو ئەگەر بەدەر نیە:

أ- یان درۆ بە ناوی خواوە دەکات.

ب- یان جۆرێك لە شێتیی تووشبووە.

لـە ئەصڵـدا، (أَفۡتَرَىٰ)، (أَإِفترى)یـە، بـەڵام (تَذْهَـبُ الهَمْـزَةُ فِي الـدَّرْجِ)، لـە کاتێکـدا کـە لـە پێـش ئـەو هەمزەیـەوە شـتێکی دیکـە هەبـێ، ئـەو هەمزەیـە نامێنـێ و دەڕوا، واتـە: ئەگـەر خـۆی لـە سـەرەتاوە دەسـتی پێکرابایـە دەگوتـرا: (إِفـترى)، بـەڵام کـە شـتێکی دیکـەی دەخرێتـە پێـش، لـە کاتـی وەسـڵدا دەڕوا:

ئایـا بـە نـاوی خـواوە درۆی هەڵبەسـتوە، کـە دەڵـێ: خـوا ﷻ پێـی فەرمـووم: زینـدوو دەکرێنـەوە، ئایـا ئـەوە درۆیەکـە بـە نـاوی خـواوە هەڵیدەبەسـتێ؟ یاخـود جـۆرێ لـە شـێتیی تووشـبووە، (جِنَّةٌۢ) بـە نەنـاسراو (نکـرة) هاتـوە، ئەمـەش دەلالـەت لەسـەر جـۆر (نـوع) دەکات، واتـە: جۆرێـك لـە شـێتیی هەیـە، نـەك شـێتیی تـەواو بـێ، بـەڵام جۆرێـك لـە شـێتییە ئـەو جـۆرە بیرکردنەوەیـە!

خواش ﷻ لە وەڵامیاندا دەفەرموێ:

٤)- ﴿بَلِ ٱلَّذِينَ لَا يُؤۡمِنُونَ بِٱلۡأٓخِرَةِ فِي ٱلۡعَذَابِ وَٱلضَّلَٰلِ ٱلۡبَعِيدِ﴾، بەڵکو ئەوانەی بڕوایان بەمەنزڵگای کۆتایی نیە لە ئازارو گومڕاییەکی دووردان. ئەوان بۆیە پێغەمبەری خوا ﷺ تۆمەتبار دەکەن، بەوە کە: یان درۆی بە ناوی خواوە هەڵبەستوە، یان جۆرێك لە شێتیی هەیە، لەبەر ئەوەی بڕوایان بە ڕۆژی دوایی نیە، بۆیە خوا ﷻ دەیانباتە سەر ئەصڵی مەبەست و دەفەرموێ: بەڵکو ئەوانەی بڕوایی بە ڕۆژی دوایی و مەنزڵگای کۆتایی نیە، لە سزادان و لە گومڕاییەکی دووردان و، هۆکاری نکووڵییکردنیان لە زیندووکرانەوەو سزاو پاداشت، ئەوەیە.

(الضَّلَالُ: خَطَـأُ الطَّرِيْـقِ المَوْصِـلِ إلى المَقْصُـود)، (ضلال) ئەوەیـە مـرۆڤ ئـەو ڕێیـەی دەیگەیەنـێ بـە ئامانـج لێـی ون ببـێ، یـان تێیـدا بـە هەڵـەدا بچـێ، ئنجا چ ئـەو لـە ڕێگەکـە ون بـێ، چ ڕێگەکـە لـەو ون بـێ، (ضَـلَّ الطَّرِيْـقَ) ڕێیەکـەی ون کـرد، (ضَلَّ عَـنِ الطَّرِيْـقِ) خـۆی لـە ڕێیەکـە ون بـوو، چونکـە دەگونجـێ مـرۆڤ ڕێـی لـێ ون بـێ، دەشـگونجێ بـۆ خـۆی لـە ڕێیـە لابـدات و ون بـێ.

کـە دەفەرمـوێ: ﴿فِي ٱلۡعَذَابِ وَٱلضَّلَٰلِ ٱلۡبَعِيدِ﴾، لـە سـزاو ئـازاردان و، لـە گومڕایـی دووردان، هەمـوو توێژەرانـی قورئـان گوتوویانـە: لـە سـزاو ئـازاردان، واتـە: لـە ڕۆژیـی

دواییدا لە سزاو ئازاردان، بەڵام بۆچی پێشخراوە؟ هەرچەند گومڕاییە دوورەکە، لە ڕووی ڕیزبەندیی کاتییەوە، لە پێشەوەیە، لە دنیایەدایەو، لە ڕاستییدا کەوتنە نێو سزاو ئازارەکە، بەرهەمی گیرۆدە بوونە بە گومڕاییە دوورەکەوە، کەواتە: دەبووایە بفەرمویٰ: (فِي الضَّلَالِ البَعِيْد وَالعَذَاب)، بەڵام بۆچی پێشخراوە؟ وەڵامەکەی ئەوەیە: لەبەر ئەوەی لە سزاو ئازاردا بوونەکە، گرنگترو گەورەترە، بۆیە پێشخراوە، ئەمە ڕای زۆربەی ڕوونکەرەوانی قورئانە.

بەڵام من وێڕای ئەوە، بۆچوونێکی دیکەشم هەیە، ئەویش ئەوەیە کە: (ٱلْعَذَابِ)، دەگونجیٰ هەر مەبەست پێی ئازارو سزای دنیا بێ، یانی: هەر لە دنیادا ئەوانەی بڕوایان بە ڕۆژی دوایی و بە مەنزڵگای کۆتایی نیە، لە سزاو ئازاردان، لە ئەشکەنجەی دەروونییدان و، لە نارەحەتیی و دڵە ڕاوکەدان، کە پێیان وایە خوایەك و خاوەنێك، لێیان ناپرسێتەوەو، زیندوویان ناکاتەوە، سزاو پاداشتێك لە ئارادا نیە، ئەوە هەر بۆ خۆی ئەشکەنجەو ئازارێکی دەروونیی گەورە بۆ مرۆڤ دروست دەکات.

٥)- ﴿ أَفَلَمْ يَرَوْا۟ إِلَىٰ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُم مِّنَ ٱلسَّمَآءِ وَٱلْأَرْضِ ﴾، ئایا نەیانڕوانیوە بۆ ئەوەی لە پێش دەستیانەوەو، ئەوەی لە دوایانەوەیە، لە ئاسمان و زەوی.

هەمزە (أ)ی (أَفَلَمْ يَرَوْا۟)، هەمزەی پرسیارکردنە، کە لێرەدا بۆ سەرسوڕمانێکە، نکووڵیلێکردنی تێکەڵ و ئاوێتە بووە، ﴿ أَفَلَمْ يَرَوْا۟ إِلَىٰ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ ﴾، جێی سەرسوڕمانە، ئایا سەرنجیان نەداوەتە، ئەوەی لە پێش دەستیانەوەیە، لە پێشیانەوەیەو، ئەوەی لە پشتیانەوەیە، لە ئاسمان و لە زەوی، واتە: ئایا تەماشای ئەو ئاسمان و زەوییەیان نەکردوە، کە هەم لە پێشیانەوەیە، هەم لە دوایانەوە، بە واتەیەکی دیکە: هەر چواردەوریان ئاسمان و زەوییە.

لێرەدا: (أَفَلَمْ يَرَوْا۟)، دەگونجیٰ دیتن **(رؤية)** دیتنی چاویی بێ، ئنجا ئەوەی ئەو مانایەش، بەهێزتر دەکات، ئەوەیە کە (يَرَوْا۟) بە پیتی (إِلَىٰ) بەرکاری خواستوە، (أَفَلَمْ يَرَوْا۟ إِلَىٰ)، چونکە بە چاو سەرنجی ئەوە دەدریٰ، ئەگەرنا **(رؤية)** ئەگەر

مەبەست پێی: دیتنی عەقڵیی بێ، پێویستیی بە (إِلَىٰ) ناكات، بەركاری پێ بخوازێ هەروەها دەشگونجێ مەبەست لە دیتن دیتنی عەقڵیی بێ و، بەكارهێنانی (إِلَىٰ) ش بۆ تۆخكردنەوەی مانای سەرنجدان و ڕامانەكەیە.

٦)- ﴿إِن نَّشَأْ نَخْسِفْ بِهِمُ ٱلْأَرْضَ﴾، ئەگەر بمانەوێ بە زەوییاندا ڕۆ دەبەینە خوار، ڕۆیان دەچوێنین، ﴿إِن نَّشَأْ نَخْسِفْ بِهِمُ ٱلْأَرْضَ﴾، خوێندراویشەتەوە: (**إِنْ يَشَأْ يَخْسِفْ بِهِمُ الأَرْضَ**)، واتە: ئەگەر خوا ﷻ بیەوێ بە زەوییاندا، ڕۆدەباتە خوار، بە زەوییدا ڕۆیاندەچوێنێ.

٧)- ﴿أَوْ نُسْقِطْ عَلَيْهِمْ كِسَفًا مِّنَ ٱلسَّمَآءِ﴾، یاخود چەند پارچەیەكیان لە ئاسمانێوە بەسەردا دەخەینە خوار، دیسان ئەویش خوێندراوەتەوە: (**أو يُسْقِطْ عَلَيْهِم كِسَفاً مِنَ السَّمَاء**)، یاخود (خوا) چەند پارچەیەكیان لە ئاسمان بەسەردا دەخاتە خوار، وشەی: (**كِسَفاً**)یش، هەم بە (**كِسَفاً**) خوێندراوەتەوە، هەم بە (**كِسْفاً**)یش، ئەگەر (**كِسَفاً**) بێ، واتە: (**قِطَعاً**) چەند پارچەیەك، بەڵام (**كِسْفاً**) یانی: پارچەیەك.

لێرەدا ئەوەی خوا ﷻ سەرنجی ئەوانی بۆ ڕادەكێشێ ئەوەیە كە: ئەو ئاسمانەی لە پێشیانەوەیەو لە دوایانەوەیەو، ئەو زەوییەی لە پێشیانەوەو لە دوایانەوەیە، واتە: ئەو ئاسمان و زەوییەی كە لە هەموو لایەكیانەوە هەیەو، ئابڵووقەیان داون، دەبینن: ئاسمان بەو ڕوون و ڕێك و صافییەی و، بەو بێ هەست و خوست و بێ ژاوە ژاوییەی، وەك گومبەزێك بە سەریاندا دراوە، هەروەها زەوییش وەك بەڕەیەك بۆیان ڕاخراوە، ئنجا كە ئاوا دەیبینن، نە لە ئاسمانەوە هیچیان بەسەردا دەكەوێ و، نە زەویشیان لە بن دا ڕۆدەچێ و، دەبوو بزانن، پەروەردگارێك و خاوەنێكیان هەیە، مشووریان لێ دەخوات و ئاگای لێیانە، بۆیە دەفەرموێ:

٨)- ﴿إِنَّ فِى ذَٰلِكَ لَءَايَةً لِّكُلِّ عَبْدٍ مُّنِيبٍ﴾، بەڕاستیی لەوەدا نیشانەیەكی مەزن هەیە، بۆ هەر بەندەیەكی لە ناخەوە گەڕاوە بۆ لای خوا، (**آيَة**) واتە: نیشانەو بەڵگە، لێرەدا مەبەست لە (**آيَةً**) واتە: نیشانەیەكی زۆر گەورەو گرنگ، چونكە بە نەزانراو (**نكرة**) هاتوە،

یانی: نیشانەیەکە وەسف ناکرێ و زۆر گەورەیەو، جێی سەرنج لێدان و تێڕامانە، کە خوا ﷻ نە زەوییان لە بن پێدا ڕۆدەباتە خوار، کە بە زەوییدا بچنە خوار، نە ئاسمانیشیان بەسەردا دەکەوێنێ، لەگەڵ ئەوەشدا ئەوانە ئەهلی کوفرو گومڕایین و، پێغەمەبەری خواش ﷺ تۆمەتبار دەکەن، بە ناهەق و، ئایەتەکانی خواش بە درۆ دادەنێن و، دان بە چاکەکانی خوا دانانێن و، بەندایەتیی بۆ خوا ناکەن، ئنجا ئەوە کە خوا ﷻ لێیان دەگەڕێ، ژیانی دنیا ببەنە سەر، بگوزەرێنن، بێ ئەوەی پارچەیەکیان لە ئاسمانەوە بکەوێتە سەرو، بێ ئەوەی بە زەوییدا ڕۆببرێنە خوار، لەوەدا نیشانەیەکی مەزن هەیە، بۆ هەر بەندەیەك کە لە ناخەوە بۆ لای خوا بگەڕێتەوە، چونکە (**مُنِيْب: من رَجَع بِقَلْبِهِ إلى الله تَعَالَى**)، (**مُنِيْب**): کەسێکە لە دڵەوە بەرەو لای خوای بەرز دەگەڕێتەوە، لە ڕاستییدا کاتێك مرۆڤ بۆ لای خوا دەگەڕێتەوە، ئنجا چاوی بەصیرەت و دڵ و دەروونی دەکرێتەوەو، گوێی بەصیرەتی دەکرێتەوەو هەق دەبیستێ، هەق دەبینێ و هەق دەرك دەکات، بەڵام کاتێ کە مرۆڤ لە خوا دوور دەبێ، عەقڵ و هەستەوەرەکانی، باش کار ناکەن، پەردەیان بەسەر هەڵدەکشێ و، شتەکان وەك خۆیان نابینن، یان نیشانەکانی خوا دەبینن، بەڵام وەك نیشانەی خوا نایانبینن، بەڵکو وەك دیاردەی سروشتیی بێ خاوەن، تەماشایان دەکەن.

ئنجا وەك لە مەوسووعەی: (ئیمان و ئیلحاد)دا، باسمان کردوە، هەر ئەوەشە هۆکاری ئەوە، کە هەندێ لە زانایانی سروشتناس، هەرچەندە شارەزان لە بواری فیزیاو کیمیاو گەردووناسیی و پزیشکیی و زەویناسیی و، ڕووەکناسیی و زیندەوەرزانیی و ئاژەڵناسییدا، بەڵام زانیارییەکەیان نابێتە هۆی هیدایەتدانیان، چونکە ئینسان کە ئیمانی نەبوو، وەك کەسێك وایە بەبێ میکرۆسکۆب تەماشای دڵۆپەیەك ئاو بکات، ئنجا کە بە چاوی ڕووت، تەماشای دڵۆپەیەك ئاو بکات، بەس دڵۆپەیەك ئاو دەبینێ، بەڵام ئەگەر بە میکرۆسکۆب تەماشای بکات، دنیایەك زیندەوەرو دروستکراوانی تێدا دەبینێ، لە ڕاستییدا ئیمانیش میکرۆسکۆبێکە، ئینسان دەیکاتە سەر عەقڵ و چاوو دڵ و گوێی، شتی دیکەی پێ دەبینێ، واتە: شتەکان کە دەبینێ، وەك دیاردەیەکی سروشتیی، وەك ماددەیەکی کەڕو لاڵ، وەك شتێکی بێ خاوەن، نایانبینێ، بەڵکو وەك ئەوە دەیانبینێ، کە نیعمەت

و چاکەی خوان و لە حەقیقەتیشدا هەر وایە، چونکە تۆ تەماشا بکە! مرۆڤێك گوڵێکی پلاستیك لە شوێنێك کەوتوە، دەیبینێ، سەری لێ سوڕدەمێنێ، چەندە جوان دروستکراوە! ئەدی گوڵێك کە خوا دروستیکردوە، بۆنی هەیەو گەشەی هەیە، بۆچی دەبێ سەری لەوە سوڕنەمێنێ؟! یان مرۆڤ بووکە شووشەیەك دەبینێ، پێی سەیرە، یان تابلۆو دیمەنی مرۆڤێك دەبینێ دەڵێ: زۆر جوانیان دروستکردوە! ئەدی بۆچی بە خودی مرۆڤەکە، زۆر سەرسام نابێ؟ هۆکارەکە هەر ئەوەیە کە مرۆڤ بە ئیمانەوە تەماشا ناکات و، عەقڵ و دڵەکەی ئیمانیان تێدانیە، وەك کەسێك کە میکرۆسکۆبێکی بە دەستەوە نیەو، تەماشای شتەکان دەکات، تەنیا ڕواڵەتەکەیان دەبینێ، یان کەسێ بە چاوی ڕووت تەماشای ئاسمان بکات، ئەوە لە کوێ و ئەوە لە کوێ کە بە تەلەسکۆب تەماشا بکات، ئەو هەموو کاکێشان و ئەستێرانە ببینێ! بەڵام کە بە چاوی سەر تەماشابکات، تەنیا ئاسمانێکی شین دەبینێ!

خوا بە لوتف و کەرەمی خۆی یارمەتییمان بدات، کە چاوی عەقڵ و دڵمان زیاتر بکرێتەوە، بە هۆی ئیمانەوە، تاکو دروستکراوەکانی خوا، وەك نیشانەکانی خوا ببینین.

دەرسی دووەم

پێناسەی ئەم دەرسە

ئەم دەرسەمان لە پێنج ئایەت پێکهاتوەو، لە بارەی هەردووك پێغەمبەری خواوە، داوودو سولەیمان، کە باب و کوڕن (عَلَيْهِما الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم)و، ئەو چاکەو نیعمەتانەی خوا پێی بەخشیون، دەدوێن، هەرچی داوودە عليه السلام، خوا سبحانه وتعالى باسی چیایەکان و باڵندەکانی کردوە، کە لەگەڵیدا یادی خوایان کردوەو، ئاسنیشی بۆ نەرمکردوە بۆ دروستکردنی زرێیان، هی سولەیمانش عليه السلام، خوا سبحانه وتعالى باسی باو کانیی مس و، ڕامکرانی جندەکان، کە میحراب و پەیکەرو مەنجەڵی گەورەی حەوزی ئاو ئاساو، مەنجەڵی چەسپاویان، بۆ دروستکردوون و، هەتا مۆرانەش لە گۆچانەکەی نەداوەو نەکەوتوە، جند نەیانزانیوە، مردوە، بەڵکو هەر سەرگەرمی کارو بێگار بوون.

﴿وَلَقَدْ ءَاتَيْنَا دَاوُۥدَ مِنَّا فَضْلًا ۖ يَـٰجِبَالُ أَوِّبِى مَعَهُۥ وَٱلطَّيْرَ ۖ وَأَلَنَّا لَهُ ٱلْحَدِيدَ ﴿١٠﴾ أَنِ ٱعْمَلْ سَـٰبِغَـٰتٍ وَقَدِّرْ فِى ٱلسَّرْدِ ۖ وَٱعْمَلُوا۟ صَـٰلِحًا ۖ إِنِّى بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿١١﴾ وَلِسُلَيْمَـٰنَ ٱلرِّيحَ غُدُوُّهَا شَهْرٌ وَرَوَاحُهَا شَهْرٌ ۖ وَأَسَلْنَا لَهُۥ عَيْنَ ٱلْقِطْرِ ۖ وَمِنَ ٱلْجِنِّ مَن يَعْمَلُ بَيْنَ يَدَيْهِ بِإِذْنِ رَبِّهِۦ ۖ وَمَن يَزِغْ مِنْهُمْ عَنْ أَمْرِنَا نُذِقْهُ مِنْ عَذَابِ ٱلسَّعِيرِ ﴿١٢﴾ يَعْمَلُونَ لَهُۥ مَا يَشَآءُ مِن مَّحَـٰرِيبَ وَتَمَـٰثِيلَ وَجِفَانٍ كَٱلْجَوَابِ وَقُدُورٍ رَّاسِيَـٰتٍ ۚ ٱعْمَلُوٓا۟ ءَالَ دَاوُۥدَ شُكْرًا ۚ وَقَلِيلٌ مِّنْ عِبَادِىَ ٱلشَّكُورُ ﴿١٣﴾ فَلَمَّا قَضَيْنَا عَلَيْهِ ٱلْمَوْتَ مَا دَلَّهُمْ عَلَىٰ مَوْتِهِۦٓ إِلَّا دَآبَّةُ ٱلْأَرْضِ تَأْكُلُ مِنسَأَتَهُۥ ۖ فَلَمَّا خَرَّ تَبَيَّنَتِ ٱلْجِنُّ أَن لَّوْ كَانُوا۟ يَعْلَمُونَ ٱلْغَيْبَ مَا لَبِثُوا۟ فِى ٱلْعَذَابِ ٱلْمُهِينِ ﴿١٤﴾﴾.

مانای دەقا و دەقی ئایەتەکان

{هەروەها (وەك چۆن پێغەمبەرایەتییمان بە موحەممەد ﷺ داوە) بە دڵنیاییەوە لە لایەن خۆمانەوە بەخششێك (ی مەزن)مان بە داوود دابوو (یەكێك لە نیشانەكانی ئەو بەخششەش زیكری خوا لەگەڵ گوتنەوەی چیایەكان و باڵندەكان بوو، گوتمان:) ئەی چیایەكان و باڵندەكان! وێڕای (داوود) بیڵێنەوە، هەروەها ئاسنیشمان بۆی نەرمكردبوو، تاكو زرێیانی لێ دروست بكات ﴿١٠﴾ پێمان گوت: ئەی داوود!، (زرێیە) تێرو تەواوەكان (سەرتاپا داپۆشەرەكان) دروست بكەو، لە چنیندا ئەندازەگیریی (وردەكاریی) بكە، (با بزمارەكان لە قەدەر كونەكان بن، نە باریكترو نە درشتتر)، هەروەها كردەوەی چاكیش بكەن، بێگومان من بینەری ئەوەم كە دەیكەن ﴿١١﴾ هەروەها بۆ سولەیمانیش (با)مان دەستەمۆ كرد بوو، ڕێ بڕینی بەیانیانی، مانگە ڕێیەك و، هی ئێوارانیشی، مانگە ڕێیەك بوو و، كانیی مسیشمان بۆ ڕەوان كرد بوو و، لە جندانیش هی وایان هەبوون بە مۆڵەتی پەروەردگاری لەبەر دەستیدا، كاریان دەكردو، هەر كەسێكیش لەوان لە فەرمانی ئێمەی لادابایە (خۆی بواردبایە) لە ئازاری كڵپەی ئاگرمان پێ دەچێژت ﴿١٢﴾ هەرچی ویستبای بۆیان دروستدەكرد، لە كۆشكان (یان پەرستگایان)و، پەیكەران و، دەفران (قاپی گەورەی خۆراك تێدا خواردن) ی وەك حەوزان و، مەنجەڵە چەسپاوەكان، (پێمان گوتن:) ئەی نیزیكانی داوود! سوپاسگوزاریی ئەنجام بدەن و، كەمێكیش لە بەندەكانم سوپاسگوزارن ﴿١٣﴾ ئنجا كاتێك مردنمان بەسەر (سولەیمان)دا هێنا، تەنیا زیندەوەری زەویی (مۆرانە) كە گۆچانەكەی خوارد، لە مردنیی ئاگاداری كردنەوە، كاتێك (لاشەكەی) كەوت، جندەكان بۆیان ڕوونبۆوە، كە ئەگەر (وەك لاف لێدەدەن) پەنهانیان زانیبایە (ئەو هەموو ماوەیە كە بەسەر مردنی سولەیماندا گورەزا بوو) لە ئازار (ی بێگار)ی ڕیسواكەردا نەدەمانەوە ﴿١٤﴾}.

شیكردنەوەی هەندێك لە وشەكان

(فَضۡلًا): (الفَضْلُ: الزِّيَادَةُ مِنَ الإِقْتِصَادِ، وَكُلُّ عَطِيَّةٍ لَا تَلْزَمُ مِنْ يُعْطِي هِيَ فَضْل)، (فَضْل): بریتیە لە زیادە لە حاڵەتی میانجیی، هەر بەخششێكیش كە بابای بەخشەر پابەند نەبێ ببیەخشێ، پێی دەگوترێ: (فَضْلُ)، فەزڵی لەگەڵ نواند، واتە: شتێكی پێدا كە لەسەر پێویست نەبێ بیدات.

(أَوِّبِي مَعَهُۥ): لەگەڵیدا بیلێنەوە (الأَوْبُ: الرُّجُوعُ، أَوِّبِي: فِعْلُ أَمْرٍ مِنَ التَّأْوِيْب، وَالأَوْبُ، رَجِّعِي مَعَهُ التَّسْبِيْح، أو رَاجِعِي مَعَهُ فِي التَّسْبِيْح)، وشەی (أَوِّبِي) كرداری فەرمانە لە (تَأْوِيْب) یاخود لە (أَوْب)ەوە، یانی: خوا بە پاكگرتنی لەگەڵ بلێوە، یاخود كە ئەو خوا بە پاك دەگرێ، یادی خوا دەكات، تۆش لەگەڵی پێدا بچۆوە.

(سَٰبِغَٰتٍ): كۆی (سَابِغَة)یە، (سَابِغَة) واتە: تەواو داپۆشەر، (سابغات: دُرُوعَاً وَاسِعَةً ضَافِيَةً)، ئەو زرێیانەی هەموو جەستە دادەپۆشن، كاتی خۆی زرێ هەبووە، لە كاتی جەنگدا جەنگاوەران پۆشیویانە، كە تیرو شیرو زەبر، نەیانتوانیوە بگەنە جەستەی ئەو مرۆڤەو بریندار بكەن.

(وَقَدِّرۡ فِي ٱلسَّرۡدِ): (السَّرْدُ: نَسْجُ الدِّرْع)، (سَرْد): واتە: چنینی زرێ، (قَدِّر فِي السَّرْدِ: بَيِّنْ كَمِّيَّتهُ وَاجْعَلِ المَسَامِيْرَ وَالثُّقُوبَ بِمِقْدَار وَانْسِجَامٍ مَعَ بَعْض)، واتە: ئەندازەكەی دیاریی بكەو، ئەو كونانەی بزمارەكانیان تێدەخرێن، با بە ئەندازەو پێكەوە گونجاو بن.

(غُدُوُّهَا): واتە ڕۆیشتنی بەیانیی، (الغَدْوَةُ وَالغَدَاةُ: أَوَّلُ النَّهَارِ)، سەرەتای ڕۆژ، لە بەیانییەوە تاكو نیوەڕۆ، پێی دەگوترێ: (غَدْوَة)، یان (غَدَاة)، (غُدُوُّ) واتە: ڕۆیشتنی بەیانییان، (وَهِيَ مَا بَيْنَ الفَجْرِ وَطُلُوعُ الشَّمْسِ) كە دەكەوێتە نێوان سپێدەی بەیانیی، تاكو خۆرهەڵاتن و، هەندێكیش گوتوویانە: تاكو نیوەڕۆش هەر پێی دەگوترێ: (غَدَاة)، لەوە بەولاش، پێی دەگوترێ: (عَشِيّ)، دوای نیوەڕۆ.

(وَرَوَاحُهَا): (الـرَّوَاحُ: السَّـيْرُ لَيْـلًا)، (رَواح) ڕۆیشـتنی شـەوە، کـە مەبەستیشـیان ئـەوە بـووە لـە دوای نوێـژی نیـوەڕۆ، پێیـان گوتـوە: (عَـشِي) یاخـود: ئێـوارە، ئنجـا (رَوَاح) بریتیـە لـە ڕۆیشـتنی دوای نیـوەڕۆ، بـە کورتیـی: خـوا دەفەرمـوێ: ئـەو بایـەی بـۆ سـولەیمانمان دەسـتەمۆ کـرد بـوو، مـاوەی مانگـە ڕێیەکـی دەبـڕی، لـە بەیانییـەوە تاکـو نیـوەڕۆو، مـاوەی مانگـە ڕێیەکـی دیکەشـی دەبـڕی، لـە نیـوەڕۆوە تاکـو شـەو.

(وَأَسَلْنَا): (جَعَلْنَاهُ يَسِيْلُ سَيَلَاناً) وامانلێکرد بڕوا، بڕژێ.

(عَيْنَ ٱلْقِطْرِ): واتە: کانیی مس، (القِطْرُ: النُّحَاسُ المُذَاب) (قطر) مسی تواوەیە.

(يَزِغْ): (يَزِغْ: يَمِلْ، وَيَحِدْ)، واتە: لابدا، مەبەست پێی سەرپێچییکردنە.

(مَّحَـٰرِيبَ): (المَسَـاكِنُ وَالأَبْنِيَّـة الشَّرِيْفَـةُ المَصُونَـةُ عَـنِ الإِبْتِـذَالِ، أَو القُصُـورِ، أَو المَعَابِد)، (مَحَارِيـب) کـۆی (مِحْـراب)ە، یـان بـە خانووبـەرەو بینـا خـاوەن ڕێـزو پارێزراوەکانـن، لـەوە کـە هەمـوو کـەس دەسـتی بیانگاتـێ، یاخـود: بـە کۆشـکی بـەرز دەگوتـرێ، یاخـود: بـە پەرسـتگاکان دەگوتـرێ.

(وَتَمَـٰثِيلَ): (تَمَاثِيْـل: جِمْـعُ تِمْثَـال وَهُـوَ الصُّـورَةُ المُصَـوَّرَة)، (تَمَاثِيْـل) کـۆی (تِمْثَـال)ە، ئەویـش بریتیـە لـە وێنەیـەك کـە کێشرابـێ، وێنەیـەك کـە وەك پەیکـەر داتاشرابـێ.

(وَجِفَانٍ): (جَمْـعُ جَفْنَـة، وَهِـيَ القِصْعَـةُ الكَبِـيْرَة)، (جَفْنَـة) دەفرێکـی گـەورەو قاپێکـی گەورەیـە، خواردنـی تێـدا بخـورێ.

(كَٱلْجَوَابِ): (جَـوَاب: جَمْـعُ جَابِيَـة، وَهِـيَ الحَـوْضُ الكَبِـيْر، سُـمِّيَ جَابِيَـة لأَنَّهَـا تَجْمَـعُ المَـاء)، (جَـوابَ) کـۆی (جَابيَـة)ە، (جَابيَـة)ش بریتیـە لـە حـەوزی گـەورە، ئنجـا ئـەو دەفـرو قاپـە گەورانـە کـە خۆراکیـان تێـدا خـوراوە، بۆیـە بـە یەکێکیـان گوتـراوە: (جَابيَـة)، چونکـە وەك چـۆن حـەوزی ئـاو، ئـاو کـۆ دەکاتـەوە، ئەویـش خواردنـی تێـدا کۆکراوەتـەوە.

(وَقُدُورٍ): (قُـدُور: جَمْـعُ قِـدْر: إِنَـاءٌ يُطْبَـخُ فِيـهِ) (قِـدْر) بریتیـە لـە دەفرێـك خواردنـی تێـدا دەکوڵێنـرێ، قابلەمـە، مەنجـەڵ، قازان.

(رَّاسِيَـٰتٍ): (جَمْعُ رَاسِيَة: ثَابِتَـاتٍ لَا تَتَحَرَّك)، واتـە: چەسپاون، ناگوازرێنـەوەو لـە شـوێنی خۆیـان چەسـپاون.

(دَآبَّةُ ٱلْأَرْضِ): زینـدەوەری زەوی، ژیانـداری زەوی، (الأَرَضَـة: السُّرْفَـة: سُـوسٌ يَنْقِـرُ الخَشَـب)، هـەم (أَرَضَـة)ی پـێ دەگوتـرێ، هـەم (سُرفَـة)ی پـێ دەگوتـرێ، بـە كوردیـی دەڵێیـن: مۆرانـە، جـۆرە زیندەوەرێكـی وردە، دارو تەختـە دەكۆڵـێ و كرمۆڵـی دەكات.

(مِنسَأَتَهُۥ): (مَنْسـأَة)ش خوێنراوەتـەوە، (العَـصَى الغَلِيْظَـة) گۆچانێكـی پتـەو، یاخـود: گۆچـانی ئاسـایی.

(خَرَّ): (أَي: سَقَطَ) كەوت.

(تَبَيَّنَتِ ٱلْجِنُّ): جندەكان بۆیان دەركەوت، بۆیان ڕوونبوەوە.

(مَا لَبِثُواْ): (مَا مَكَثُوا، وَمَا بَقُوا)، واتە: نەدەمانەوەو پێیان نەدەچوو.

مانای گشتیی ئایەتەکان

وەك پێشتر گرتمان، لەم پێنج ئایەتە موبارەکەدا، خوا ﷻ گۆشەیەك لە ژیان و بەسەرهاتی داوودو سولەیمان (عَلَيْهِمَا السَّلَامُ)، باب و کوڕی بەڕێز، کە هەم پێغەمبەر بوون و هەم پادشاو حوکمڕان بوون، بۆمان باس دەکات، هەڵبەتە ئێمە لە سوورەتی (الأنبياء)دا، لە کاتی تەفسیرکردنی ئایەتەکانی: (٧٨ - ٨٥)دا، بە درێژیی لە بارەی داوودو سولەیمانەوە (عَلَيْهِمَا السَّلَامُ)، دواوین و بەسەرهاتەکەیانمان هێناوەو، شیکردنەوەی وردمان لە بارەی موعجیزەکانیانەوە، کە خوا ﷻ پێی داون و، نیشانەکانیان و ئەو نیعمەتانەی خوا بۆی دەستەبەر کردوون، لەو بارەوە بە وردیی قسەمان کردوە، بۆیە لێرەدا بەس بە ئەندازەی ئەوە کە چەمك و واتای ئایەتەکان، ڕوون دەبێتەوە، قسە دەکەین:

خوا دەفەرموێ: ﴿ وَلَقَدْ ءَاتَيْنَا دَاوُۥدَ مِنَّا فَضْلًا ﴾، بە دڵنیایی ئێمە بەخششمان لە لایەن خۆمانەوە بە داوود ﷺ دابوو، واتە: شتێکمان پێدابوو کە پێویست نەبوو پێی بدەین، وەك بەخشش و خەڵات و دیاریی پێمان دابوو، ئنجا یەکسەر خوا ﷻ دێتە سەر باسی هەندێك لە بەخششەکان: ﴿ يَٰجِبَالُ أَوِّبِى مَعَهُۥ ﴾، (گوتمان:) ئەی چیایەکان! لەگەڵی بڵێنەوە، (رَجِّعِي مَعَه)، ﴿ وَٱلطَّيْرَ ﴾، هەروەها ئەی باڵندەکان! ئێوەش لەگەڵی بڵێنەوە، یاخود: ﴿ وَٱلطَّيْرَ ﴾، یانی: (وَسَخَّرْنَا لَهُ الطَّيْرَ)، باڵندەشمان بۆ دەستەمۆ کردبوو، کە وەك چۆن چیایەکان، کاتێك داوود ﷺ ڕازو نیازی لە خزمەت پەروەدگاری دا دەکرد، بەو دەنگە بە سۆزو خۆشەی، یادی خوای دەکرد، چیایەکان لەگەڵیان دەگوتەوە، بە هەمان شێوە، باڵندەکانیش لەگەڵیان دەگوتەوە، دەیانگێڕایەوە، ﴿ وَأَلَنَّا لَهُ ٱلْحَدِيدَ ﴾، ئاسنیشمان بۆ نەرمکرد بوو، ئایا ئەو ئاسن نەرمکردنە چۆن بووە؟ دوایی باسی دەکەین لە مەسەلە گرنگەکاندا، کە دیارە نەرمکردنێکی نائاساییی بووە، ئەگەرنا هەموو کەس دەزانێ، ئاگر بداتە بەر ئاسن، ئاسن نەرم دەبێ و، ئەوە شتێکی تایبەت

نیە بە پێغەمبەرانەوە (عَلَيْهِمُ الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم)، بەڵام ئاسن بۆ نەرمکرانەکەی داوود، خوا ﷻ وەك بەخششی خۆی باسی بکات، بۆیە ئەوە شتێکی تایبەت بووە، ئەگەرنا هەموو کەس دەزانێ و شتێکی زانستییە، کە ئاسن بە هۆی ئاگر درانە بەرەوە، نەرم دەبێ، کەواتە: دیارە ئەو ئاسن بۆ نەرمکرانەی داوود ؑ نەرمکرانێکی تایبەت بووە، ﴿ أَنِ ٱعۡمَلۡ سَٰبِغَٰتٖ وَقَدِّرۡ فِي ٱلسَّرۡدِۖ ﴾، پێمان گوت: زرێیە داپۆشەرەکان دروست بکەو، ئەندازەگیریی و وردەکاریی بکە، لە چنیندا، واتە: بزمارەکان لە قەدەر کونەکان بن و، چنینەکە بە ئەندازە بێ، ﴿ وَٱعۡمَلُواْ صَٰلِحًاۖ ﴾، پێشمان گوتن: کردەوەی باش ئەنجام بدەن، کە لە ڕاستییدا دروستکردنی زرێیەکان، بۆ ئەوەی لە جەنگدا، جەنگاوەرەکان پارێزراوبن، ئەوە بەشێك بووە لەو کردەوە باشە، یاخود وێڕای ئەوەی خوای پەروەردگار ئەو نیعمەتانەی بۆ تۆ ڕەخساندوون، تۆش کردەوەی باش بکە، وەك سوپاسگوزاریی بۆ خوا ﷻ کە ئەو چاکەو نیعمەتانەی پێداوی، ﴿إِنِّي بِمَا تَعۡمَلُونَ بَصِيرٞ ﴾، بە دڵنیایی من بینەری ئەوەم دەیکەن، هەرچی دەیکەن، من ئاگادارم و بینەرم و بە سەریەوە چاودێرم.

ئنجا دێتە سەر باسی سولەیمان ؑ: ﴿ وَلِسُلَيۡمَٰنَ ٱلرِّيحَ ﴾، هەروەها بۆ سولەیمانیش (با)مان دەستەمۆ و ملکەچ کرد بوو، ﴿ غُدُوُّهَا شَهۡرٞ ﴾، ڕۆیشتنی بەیانیانی، مانگە ڕێیەك بوو، لە بەیانیی ڕا، تاکو لای نیوەڕۆ، ئەو بایە ماوەی مانگە ڕێیەکی دەبڕی، ﴿ وَرَوَاحُهَا شَهۡرٞۖ ﴾، ڕۆیشتنی ئێوارانیشی، مانگەڕێیەك بوو، واتە: دوای نیوەڕۆیانیش، دیسان مانگە ڕێیەکی دەبڕی، ﴿ وَأَسَلۡنَا لَهُۥ عَيۡنَ ٱلۡقِطۡرِۖ ﴾، کانیی مسیشمان بۆ ڕژاند بوو، بۆمان هەڵقوڵاند بوو، لێی دەڕژا، ﴿ وَمِنَ ٱلۡجِنِّ مَن يَعۡمَلُ بَيۡنَ يَدَيۡهِ بِإِذۡنِ رَبِّهِۦۖ ﴾، لە جندانیش هەبوو، هەندێکیان لەبەر دەستیدا کاریان دەکرد، بە مۆڵەتی پەروەردگاری، واتە: لەبەر دەستیدابوون، کاریان بۆ دەکرد، دوایی هەندێك لە کارەکانی کە جند بۆ سولەیمانیان ئەنجام داون، باسیان دەکات، بەڵام جارێ باسی پابەندییان دەکات: ﴿ وَمَن يَزِغۡ مِنۡهُمۡ عَنۡ أَمۡرِنَا ﴾، هەر کەسێکیش لەوان لایدابایە لە فەرمانی ئێمە، کە فەرمانی خوا ﷻ، ئەوە

بووە، ئەو کارانەی سولەیمان پێیان دەسپێرێ، ئەنجامیان بدەن و، خۆ بواردن و کەمتەرخەمییان تێدا نەکەن، ئنجا هەر کەسێك لایدابایە، لەوان، لە فەرمانی ئێمە، ﴿نُذِقۡهُ مِنۡ عَذَابِ ٱلسَّعِيرِ﴾، ئەوە لە ئازاری کڵپەی ئاگرمان پێ دەچێژت.

وا پێدەچێ سولەیمان عليه السلام، خوا سبحانه وتعالى ئەو توانایەی دابێتێ، هەر کام لە جندەکان، ئەگەر سەرپێچییان کردبایە، بە ئاگر سزای دابووایە، بەڵام هەندێك لە زانایان دەڵێن: ﴿نُذِقۡهُ مِنۡ عَذَابِ ٱلسَّعِيرِ﴾، یانی: لە ڕۆژی دواییدا بە کڵپەی ئاگری دۆزەخ سزای دەدەین، لەسەر ئەوەی لە دنیادا خۆیان بواردوە، لەو کارانەی سولەیمان عليه السلام پێی سپاردوون.

ئنجا باسی هەندێك لەکارەکانیان دەکات: ﴿يَعۡمَلُونَ لَهُۥ مَا يَشَآءُ﴾، هەرچی ئەو ویستبای بۆیان ئەنجام دەدا، بۆیان دەکرد، ﴿مِن مَّحَٰرِيبَ وَتَمَٰثِيلَ وَجِفَانٖ كَٱلۡجَوَابِ وَقُدُورٖ رَّاسِيَٰتٍ﴾، چوار شتان باس دەکات: لە میحرابەکان و لە تیمسالەکان و لە جەفنەکان و لە قیدرەکان، (**مَحَارِيب**) کۆی (**مِحْرَاب**)ە، پێشتریش باسمان کرد:

١- (**مِحْرَاب**) یان بە پەرستگا دەگوترێ، یان بە کۆشکی بەرز دەگوترێ، یان بە شوێنێکی تایبەت و پڕ ڕێز دەگوترێ، کە خەڵکی ئاسایی دەستی نەیگاتێ.

٢- (**تَمَاثِيل**) کۆی (**تِمْثَال**)ە، کە بریتیە لە پەیکەری شتەکان، کە بە وێنەی ژیاندارێك، وەك: شێر، یان پڵنگ، یاخود مرۆڤ دابتاشرێ.

٣- (**جِفَان**) کۆی (**جَفْنَة**)یە، (**الجَفْنَة: وَهِيَ القِصْعَةُ الكَبِيْرَة، يُؤْكَلُ فِيْهَا الطَّعَام**)، قاپێکی گەورە یان دەفرێکی گەورە، کە خواردنی تێدا دەخورێ، کە هێندە گەورە بوون وەك حەوزان بوون، (**كَالْجَوَاب**)، (**جَوَاب**) کۆی (**جَابِيَة**)یەو، (**جَابِيَة**) بە حەوزی ئاو دەگوترێ، گۆمی ئاو چەند گەورەیە، ئەو دەفرانە کە جند بۆ سولەیمانیان دروست دەکردن، تاکو خەڵکەکە، یان سەربازەکانی خواردنیان تێدا بخۆن، هێندەی حەوزی ئاو گەورە بوون.

٤- ﴿وَقُدُورٖ رَّاسِيَٰتٍ﴾، (**قُدُور**)یش کۆی (**قِدْر**)ە، واتە: مەنجەڵ و، قاپلەمەو، ئەو قاپلەمەو مەنجەڵانەش چەسپاو بوون و نەدەگوازرانەوە، زۆر قورس و گەورە بوون، ئەوانەیان هەموو بۆ دروستدەکردن، لە شوێنی دیکەش خوا سبحانه وتعالى باس دەکات، بۆ وێنە:

دەفەرموێ: ﴿ وَمِنَ ٱلشَّيَـٰطِينِ مَن يَغُوصُونَ لَهُۥ وَيَعْمَلُونَ عَمَلًا دُونَ ذَٰلِكَ ۖ وَكُنَّا لَهُمْ حَـٰفِظِينَ ﴾، لە شەیتانەکان هەبوون کە بۆی دەچوونە بن دەریاو، گەوهەرو مرواریییان بۆ دەردەهێنان و، جگە لەوە کاری دیکەشیان دەکردو ئێمەش پارێزەریان بووین.

لە شوێنی دیکەش دەفەرموێ: ﴿ وَءَاخَرِينَ مُقَرَّنِينَ فِى ٱلْأَصْفَادِ ﴿٣٨﴾ ﴾ص، هەندێکیش لە جندەکان جووت کرابوون لە زنجیراندا، لە کۆت و زنجیردا، واتە: سولەیمان ﷺ هەندێك لە جندان کە سەرپێچییان کردوە، زنجیرپێچی کردوون، کەلەپچەی کردوون.

وەك لە سوورەتی (ص)دا، دەفەرموێ، ﴿ وَٱلشَّيَـٰطِينَ كُلَّ بَنَّآءٍ وَغَوَّاصٍ ﴿٣٧﴾ وَءَاخَرِينَ مُقَرَّنِينَ فِى ٱلْأَصْفَادِ ﴿٣٨﴾ ﴾، شەیتانەکانیش، هەر بینا دروستکەرێك {(بَنَّآء) ئەوەی بینا دروست دەکات}و (**غَواص**): {ئەوەی دەچێتە بن دەریا}و هەندێکی دیکەشیان کە پێکەوە جووتکرابوون، لە زنجیراندا کەلەپچە کرابوون.

دوایی خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ ٱعْمَلُوٓا۟ ءَالَ دَاوُۥدَ شُكْرًا ﴾، ئەی نیزیکانی داوود ﷺ! واتە: داوودو نیزیکانی و بنەماڵەکەی، نیزیکانی و شوێن کەوتووانی! سوپاسگوزاریی ئەنجام بدەن، ﴿ وَقَلِيلٌ مِّنْ عِبَادِىَ ٱلشَّكُورُ ﴾، کەمێکیش لە بەندەکانم سوپاسگوزارن، دوایی باسی سوپاسگوزاریی دەکەین، کە سوپاسگوزاریی کردەوەیەکە ئەنجام دەدرێ، نەك قسە بێ بگوترێ، پێشتریش پێناسەی شوکرو مەدح و حەمدمان کرد، کە شوکر جیایە لە حەمدو مەدح، زیاتر لایەنی کردەوەیی و جێبەجێکردنی هەیە.

﴿ فَلَمَّا قَضَيْنَا عَلَيْهِ ٱلْمَوْتَ ﴾، ئنجا کاتێ مردنمان بۆ بڕیاردا، مردنمان بەسەر سولەیمان هێنا، ﴿ مَا دَلَّهُمْ عَلَىٰ مَوْتِهِۦٓ إِلَّا دَآبَّةُ ٱلْأَرْضِ ﴾، هیچ شتێك مردنەکەی سولەیمانی پێشان نەدان و حاڵیی نەکردن، کە سولەیمان مردوەو کۆچی دوایی کردوە، جگە لە زیندەوەری زەویی، مۆرانە، ﴿ تَأْكُلُ مِنسَأَتَهُۥ ﴾، کۆچانەکەی دەخوارد، لە نێویدا گۆچانەکەی گەندەڵ و کرمۆڵ کرد بوو، مۆرانە

خوارد بووی، ﴿فَلَمَّا خَرَّ﴾، ئنجا گۆچانێك كە لە نێویدا بخورێ، توێكڵەكەی دەرێ خۆی ڕاناگرێ، سولەیمانیش خۆی داوەتە سەرو لەو كاتەش دا، گیانی سپاردوە، ئنجا كاتێك گۆچانەكە كەوت، سولەیمانیش كە لە سەری بوو، كەوت، ﴿تَبَيَّنَتِ ٱلْجِنُّ﴾، جندیش بۆیان ڕوونبۆوە ﴿أَن لَّوْ كَانُوا۟ يَعْلَمُونَ ٱلْغَيْبَ مَا لَبِثُوا۟ فِى ٱلْعَذَابِ ٱلْمُهِينِ﴾، كە ئەگەر پەنهانیان زانیبایە، لەو ئازارو بێگارە ڕیسواكەرو، زەبوونكەرەدا، نەدەمانەوە، بێگومان جند ئەو كارانەی سولەیمان پێی كردوون، كارو بێگارێك بووەو پێیان وابووە ئەوە مایەی ڕیسوایی ئەوانە، چونكە بە ویستی خۆیان نەبووەو لەسەریان پێویستكراوە، یان ئەو جندانە كافر بوون و بە دیل گیراون و، وەك سزادانێك سولەیمان كارو بێگاری پێ كردوون، بۆیە ئەوان، ئەو كارو بێگارەیان بە سزایەكی ڕیسواكەرو زەبوونكەر داناوە، ئنجا خوا ﷻ دەفەرموێ: جند بۆیان دەركەوت، كە ئەگەر پەنهانیان زانیبایە، ئەو ماوەیە كە بەسەر مردنی سولەیماندا تێپەڕیوە، لەو كارو بێگارە، كە ئازارێكی ڕیسواكەر بووە، لەوەدا نەدەمانەوە، ئایا چەندی پێچوە؟ دوایی باسی دەكەین كە لەو بارەوە ڕای زانایان جیاوازو جۆراو جۆرە.

مەسەلە گرنگەکان

مەسەلەی یەکەم:

باسی ژمارەیەك لەو چاكەو نیعمەتانەی خوای بەخشەر، بە داوود پێغەمبەر ؈ی داون، وەك بەخششێکی تایبەتیی خۆی، وەك: زیکری خوا لەگەڵدا گوتنەوەی چیایەکان و، باڵندان و، نەرمکرانی ئاسن و، دروستکردنی زرێیان:

خوا دەفەرمووێ: ﴿وَلَقَدْ ءَاتَيْنَا دَاوُۥدَ مِنَّا فَضْلًا يَٰجِبَالُ أَوِّبِى مَعَهُۥ وَٱلطَّيْرَ وَأَلَنَّا لَهُ ٱلْحَدِيدَ ﴿١٠﴾ أَنِ ٱعْمَلْ سَٰبِغَٰتٍ وَقَدِّرْ فِى ٱلسَّرْدِ وَٱعْمَلُوا۟ صَٰلِحًا إِنِّى بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿١١﴾﴾.

شیکردنەوەی ئەم دوو ئایەتە: لە حەوت بڕگەدا:

١)- ﴿وَلَقَدْ ءَاتَيْنَا دَاوُۥدَ مِنَّا فَضْلًا﴾، بە دڵنیایی ئێمە لە لایەن خۆمانەوە، بەخششێکمان بە داوود ؈ دابوو، بەخششێکی تایبەت و ناوازە، کە دەفەرمووێ: ﴿مِنَّا﴾، ئەمە: (**تَشْرِيْفٌ للفَضْلِ**) بەڕێزکردنی ئەو بەخششەیە، کە خوا ﷻ بە داوودی داوەو، پێشتر گوتیشمان: (**فَضْل**): بریتیە لە هەر بەخششێك، کە بابای بەخشەر پابەند نەبێ بیبەخشێ.

ئنجا خوا ﷻ دێتە سەر باسی ڕوونکردنەوەی ئەو بەخششەی بە داوودی ؈ داوە:

٢)- ﴿يَٰجِبَالُ أَوِّبِى مَعَهُۥ وَٱلطَّيْرَ﴾، (گوتمان) ئەی چیایەکان، لەگەڵیدا بڵێنەوەو باڵندەکانیش، ئەمە (**مَقُولُ قَوْلٍ مَحْذُوفٍ**)، گوتراوی قسەیەکی قرتێنراوە، یانی: (**قُلْنَا**)، گوتمان: ئەی چیایەکان! لەگەڵی بڵێنەوە، چی لەگەڵ بڵێنەوە؟ ئەو زیکرە، ئەو خوا بە پاکگرتن و ستایشکردنەی خوا کە داوود دەیڵێ، ئێوەش لەگەڵیدا بڵێنەوە، ﴿وَٱلطَّيْرَ﴾، هەندێك قورئانخوێن خوێندوویانەتەوە: (**وَالطَّيْرُ**)، (**يَا جِبَالُ أَوِّبِي مَعَهُ وَالطَّيْرُ**)، واتە:

با دراوەتەوە سەر بانگکراو (**مُنادى**) یانی: (**يَا طَيْرُ أَوِّبِي مَعَهُ**)، ئەی باڵندەکان! ئێوەش لەگەڵی بڵێنەوە، زۆربەش خوێندوویانەتەوە: (**والطّيرَ**) ﴿ يَٰجِبَالُ أَوِّبِي مَعَهُۥ وَٱلطَّيْرَ ﴾، یانی: (**وَسَخَّرْنَا لَهُ الطَّيْرَ**)، واتە: باڵندەکانیشمان بۆ دەستەمۆ کرد بوون، لێرەدا کە دەفەرموێ: ﴿ أَوِّبِي مَعَهُۥ ﴾، لەگەڵیدا بڵێنەوە، ئەم فەرمانە، بۆ دروستکردن (**تكوين**) ە، نە بۆ یاسادانان (**تشريع**)، واتە: چیایەکان فەرمانێکی تەکوینییمان پێکردبوون، چونکە فەرمانی تەشریعیی ئاڕاستەی خاوەن عەقڵ و شعوورو ئیرادەکان دەکرێ، هەروەها هی باڵندەکانیش هەر فەرمانێکی (**تكويني**) یان پێکراوە، کە لەگەڵ داوود دا ئەو یادی خوایە، کە دەیکات، دووبارەی بکەنەوەو بیلێنەوە، (**التَّأْوِيْب: تَرْجِيعُ الصَّوْتِ، وَقِيْلَ التَّأْوِيْبُ: التَّسْبِيْحُ بَلُغَةِ الحَبَشَة**)، (**تَأْوِيْب**) بە مانای گێڕانەوەی دەنگە، یانی: داوود عليه السلام شتێکی دەگوت، چیایەکانیش لە لەگەڵیدا دەیانگوتەوە، هەروەها داوود عليه السلام شتێکی دەگوت، لە یادو زیکری خوا، باڵندەکانیش لەگەڵیان دەگوتەوە، هەندێکی دیکەش گوتوویانە: وشەی (**تَأْوِيْب**) بە مانای خوا بەپاکگرتنە، بەڵام بە زمانی حەبەشەیی.

٣)- ﴿ وَأَلَنَّا لَهُ ٱلْحَدِيدَ ﴾، ئاسنیشمان بۆ نەرمکرد بوو، بەدڵنیایی لێرەدا مەبەست لە نەرمکردنی ئاسن، وەك دواییش باسی دەکەین، نەرمکرانێکی نائاساییە، چونکە نەرمکردنی ئاسایی، هەموو کەس ئێستا دەزانێ کە ئاسن لە کوورەدا نەرم دەکرێ، تەنانەت ئاسنگەرێکی ئاساییش دەزانێ، چ جای لەو کارگە گەورانەدا، کە ئاسنیان تێدا دەتوێنرێتەوەو، کەل و پەلی لە ئاسن و پۆڵایان تێدا دروست دەکرێ، مادام مرۆڤ بەوە گەیشتوە، ئەوە لە چوارچێوەی موعجیزەدا نیە، ئەو شتانە لە چوارچێوەی موعجیزەدان، کە مرۆڤ بە یاسا گەردوونییەکان پێیان نەگات.

٤)- ﴿ أَنِ ٱعْمَلْ سَٰبِغَٰتٍ ﴾، {هەروەها بە داوودمان گوت:} زرێیە داپۆشەرەکان، دروست بکە، (**سَابِغَات: صِفَةٌ لِمَوْصُوفٍ مَحْذُوفٍ، لِظُهُورِه، إِذْ شَاعَ وَصْفُ الدُّرُوعِ بِالْسَّابِغَات وَالسَّوَابِغ: وَهِيَ الكَوَامِل**).

(**سَابِغَات**): سیفەتە بۆ وەسفکراوێك کە قرتێندراوە، لەبەر ئەوەی ئاشکرایە، چونکە شتێکی باوە کە زرێیەکان بە (**السَّابِغَات وَالسَّوَابِغ**) وەسف دەکرێن،

(**دِرْعٌ سَابِغَة**) واتە: زرێیەك كە هەموو جەستەی مرۆڤ دادەپۆشێ، یان (**الدُّرُوعُ السَّابِغَات**)، واتە: ئەو زرێیانەی هەموو جەستە جەنگاوەرەكان دادەپۆشن، یانی: تێرو تەواو، پێشتر زرێ بەو جۆرە نەبووە، كە بچنرێ، ئەوە لە سەردەمی داوود دا ﷺ و بە دەستی داوود ئەو جۆرە زرێ دروستكردنە، داهێنراوە، ئەویش بە وەحیی خوای پەروەردگارو بە ئیلهامی خوا.

٥)- ﴿ وَقَدِّرْ فِي ٱلسَّرْدِ ﴾، {پێمان گوت كە} لە چنیندا ئەندازەگیریی ڕەچاو بكە، ﴿ وَقَدِّرْ ﴾: (**قَدِّر: إجْعَلْهُ عَلَى تَقْدِيْرٍ، وَهُوَ جَعَلَ الشَّيءِ عَلَى مِقْدَارٍ مَخْصُوص**)، ئەندازەگیریی و وردەكاریی بكە، واتە: با بزمارەكان و ئاڵقەو قوڵفەكان بە ئەندازەی یەكدی بن، بزمارەكە گەورەتر نەبێ، قوڵفەكە بقڵیشێنێ و، گچكەتریش نەبێ، كە تێیدا شل بێت و بجووڵێ.

وشەی: ﴿ ٱلسَّرْدِ ﴾، پێشتریش باسمان كرد، یانی: (**صُنْعُ دِرْعِ الحَدِيْد**)، (**ٱلسَّرْدِ**) یانی: چنین، بەڵام لێرەدا مەبەست پێی چنینی زرێیە، كە ئاڵقەكانی و بزمارەكانی ئاسنن، (**أي: تَرْكِيْبُ حِلَقِها ومَسَامِيرِهَا**) واتە: بزمارەكان و ئەڵقەكانی بخرێنە نێو یەك.

٦)- ﴿ وَٱعۡمَلُواْ صَٰلِحًا ﴾، كردەوەی باشیش بكەن (ئەی داوودو نیزیكانی داوود!) كە دەفەرموێ: ﴿ وَٱعۡمَلُواْ صَٰلِحًا ﴾، كەواتە: سوپاسگوزاریی خوا، بە ئەنجامدانی كردەوەی باش دەكرێ، شوكر شتێك نیە بە قسە بگوترێ، بەڵكو شتێكە بە كردەوە ئەنجام دەدرێ، چونكە شوكر، واتە: بەكارهێنانی چاكەكانی خوا، لە ڕەزامەندیی خوادا، بەكارهێنانیش حاڵەتێكی كردەیی و جەستەییە.

٧)- ﴿ إِنِّي بِمَا تَعۡمَلُونَ بَصِيرٞ ﴾، بێگومان من بینەری ئەوەم ئێوە دەیكەن، دەزانم چی دەكەن و چۆن دەكەن؟ ئەمە هەم هۆشداریی پێدانەو، وریا كردنەوەو ترساندنە، بزانن چی دەكەن! چونكە من بینەرتانم، هاوكاتیش هاندان و تیژكردنە، واتە: خوا كردەوەكەتان دەبینێ، كەواتە: ئازابن لە كردەوەی باش، چونكە خوا بینەری كردەوەكەتانە.

لە بارەی چۆنیەتیی پێکەوە پەیوەستبوونی ئەم ئایەتانەوە، کە خوای تێیاندا باسی نیعمەتەکانی دەکات، کە بە داوودو سولەیمانی کوڕی داون، زانایان چەند شتێکیان گوتوە، دووانیانم بەدڵترن:

یەکەم: (**ابْنُ عَطِيَّة**)، دەڵێ: خوا ﷻ چاکەی خۆی لەسەر داوودو سولەیمان باس دەکات، بۆ بەڵگەهێنانەوە بۆ ئەوەی بە موحەممەد ﷺ بەخشراوە، واتە: ئەوە بە دوور مەزانن، کە موحەممەد ﷺ، خوا ﷻ بیکاتە پێغەمبەری خۆی و وەحیی بۆ بنێریٚ و، قورئانی بۆ بنێریٚ و، ئەو پلەو پایە بەرزەی پێ ببەخشێ و، بیکاتە کۆتایی و سەروەری پێغەمبەران، ئەوە بە دوور مەزانن، چونکە بەخشینی ئێمە بە بەندەکانمان و، چاکەکاریی ئێمە لەگەڵ بەندەکانمان دا، عادەتێکی لە مێژینەی ئێمەیە، ئەوەتا بۆ وێنە: داوودو سولەیمانیش (**عَلَيْهِما الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم**) کە هەم پێغەمبەر بوون و، هەم حوکمڕانیش بوون، چاکەو نیعمەتی زۆرو جۆراوجۆری خوایان بەسەرەوە بوون.

دووەم: (**الزَّمَخْشَري**) بە جۆرێکی دیکە ئەم ئایەتانە پەیوەست دەکات، بە ئایەتەکانی پێشەوە، ئەو دەڵێ: لە کۆتایی ئایەتەکانی پێشێ دا، خوا ﷻ دەفەرمویٚ: ﴿إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً لِّكُلِّ عَبْدٍ مُّنِيبٍ﴾، لەوەدا نیشانەیەکی مەزن و تایبەت هەیە، بۆ هەر بەندەیەکی گەڕاوە بۆ لای خوا.

دەڵێ: بابای گەڕاوە بۆ لای خوا، بێگومان هەرگیز خاڵیی نابێ لە سەرنجدانی نیشانەکانی خواو، ئەوە کە خوا ﷻ لەسەر هەموو شتێك بە توانایە، وەك: زیندووکردنەوەو، سزادانی ئەوانەی بێبڕوان، بۆیە خوا ﷻ بەو بۆنەوە باسی داوودو سولیمانی کردوە، کە ئەوەتا خوا ﷻ ئەها چەند نیشانەو بەڵگەی بە داوودو سولەیمانی کوڕیشی داون، هەروەها دواتریش باسی مردنی سولەیمان دەکات، کە جند هیچیان لێ نەزانیوە، کەواتە: نادیارو پەنهانیش تەنیا لە لای خوایە ﷻ.

ئنجا لەو ڕووەوە کە داوودو سولەیمان ناودارترین کەس بوون، کە لە ناخەوە بۆ لای خوا گەڕاونەوە، کە خوا ﷻ بەوجۆرە باسی داوود دەکات: ﴿فَٱسْتَغْفَرَ

رَبَّهُۥ وَخَرَّ رَاكِعًا وَأَنَابَ ﴿٢٤﴾ ص، هەروەها باسی سولەیمانیش دەكات: ﴿وَوَهَبْنَا لِدَاوُۥدَ سُلَيْمَـٰنَ نِعْمَ ٱلْعَبْدُ إِنَّهُۥٓ أَوَّابٌ ﴿٣٠﴾﴾ ص، (أَوَّابٌ) یانی: (رجَّاع) زۆر گەڕاوە، كەواتە: هەم داوودو هەم سولیمانیش (عَلَيْهِما الصَّلَاةُ وَالسَّلَام)، ئەو باب و كوڕە بەڕێزە، كە هەم پێغەمبەریش بوون و هەم حوكمڕانیش بوون، ئەوانیش زۆر بۆ لای خوای بە بەزەیی گەڕاونەوە، ئنجا دوای ئەوەی خوای میهرەبان دەفەرموێ: ﴿إِنَّ فِى ذَٰلِكَ لَـَٔايَةً لِّكُلِّ عَبْدٍ مُّنِيبٍ﴾، دوو لە بەندە زۆر گەڕاوەكانی خۆی وەك نموونە دێنێتەوە، بۆ بەڵگە لەسەر ئەوە كە دوو لە بەندەكانی لەگەڵ ئەوەدا كە حوكمڕانیش بوون، بەڵام ئەو سیفەتی گەڕانەوە بۆ لای خوایان، لە خۆیان دا بەجەستە كردوە.

مەسەلەی دووەم:

باسی ژمارەیەك لەو چاكەو نیعمەتانەی خوای بەخشەر بە سولەیمانی ﷺ بەخشیبوون، وەك: ڕامكرانی باو، هەڵقوڵینی كانیی مس و، دەستەمۆ بوونی جندو، دروستكردنی پێداویستییە جۆراو جۆرەكان بۆ سولەیمان و، دەرك نەكردنی جند بە مردنی سولەیمان، تاكو مۆرانە گۆچانەكەی خواردەوەو سولەیمان ﷺ كەوتوە:

خوا دەفەرموێ: ﴿ وَلِسُلَيْمَٰنَ ٱلرِّيحَ غُدُوُّهَا شَهْرٌ وَرَوَاحُهَا شَهْرٌ وَأَسَلْنَا لَهُۥ عَيْنَ ٱلْقِطْرِ وَمِنَ ٱلْجِنِّ مَن يَعْمَلُ بَيْنَ يَدَيْهِ بِإِذْنِ رَبِّهِۦ وَمَن يَزِغْ مِنْهُمْ عَنْ أَمْرِنَا نُذِقْهُ مِنْ عَذَابِ ٱلسَّعِيرِ ﴿١٢﴾ يَعْمَلُونَ لَهُۥ مَا يَشَآءُ مِن مَّحَٰرِيبَ وَتَمَٰثِيلَ وَجِفَانٍ كَٱلْجَوَابِ وَقُدُورٍ رَّاسِيَٰتٍ ٱعْمَلُوٓاْ ءَالَ دَاوُۥدَ شُكْرًا وَقَلِيلٌ مِّنْ عِبَادِيَ ٱلشَّكُورُ ﴿١٣﴾ فَلَمَّا قَضَيْنَا عَلَيْهِ ٱلْمَوْتَ مَا دَلَّهُمْ عَلَىٰ مَوْتِهِۦٓ إِلَّا دَآبَّةُ ٱلْأَرْضِ تَأْكُلُ مِنسَأَتَهُۥ فَلَمَّا خَرَّ تَبَيَّنَتِ ٱلْجِنُّ أَن لَّوْ كَانُواْ يَعْلَمُونَ ٱلْغَيْبَ مَا لَبِثُواْ فِى ٱلْعَذَابِ ٱلْمُهِينِ ﴿١٤﴾ ﴾.

شیكردنەوەی ئەم ئایەتانە: لە چواردە بڕگەدا:

١)- ﴿ وَلِسُلَيْمَٰنَ ٱلرِّيحَ ﴾، هەروەها (با)مان بۆ سولەیمان دەستەمۆ كردبوو، (و) بۆ بادانەوەیەو، ئەم ڕستەیە دەگێڕێتەوە بۆ ڕستەی: ﴿ وَأَلَنَّا لَهُ ٱلْحَدِيدَ ﴾، ئاسنمان بۆ داوود ﷺ نەرمكرد بوو، ﴿ وَلِسُلَيْمَٰنَ ٱلرِّيحَ ﴾، یانی: بۆ سولەیمانیش ﷺ (با)مان دەستەمۆو ملكەچ كرد بوو، (أي: وَسَخَّرْنَا لِسُلَيْمَانَ الرِّيْحَ)، (الرِّيْحَ) خوێندراویشەتەوە: (الرِّيَاح) بایەكان، (رِيح) با، (رِيَاح) بایەكان.

٢)- ﴿ غُدُوُّهَا شَهْرٌ وَرَوَاحُهَا شَهْرٌ ﴾، ڕۆیشتنی دەمەو بەیانیانی، مانگە ڕێیەك بوو و، ڕۆیشتنی دوانیوەڕۆیانیشی، مانگە ڕێیەك، وشەی (غُدُوّ) لە (غَدَاة)ەوە، هاتوە، دەڵێ: (غَدَا: أَي ذَهَبَ، رَاحَ: رَجَعَ)، (غدا) ڕۆیی، (راح) گەڕایەوە.

یاخود مەبەست ئەوەیە: (**تُوصِلُهُ الرِّيْحُ فِي الغَدَاةِ مَسَافَةَ شَهْرٍ، وَتُرْجِعُهُ فِي العَشِيِّ مَسَافَةَ شَهْرٍ**)، با، دەمەو بەیان، مانگە ڕێیەکی بۆ دەبڕی و، ئێوارەش ماوەی مانگە ڕێیەك دەیگەڕاندەوە، ئێمە دوایی چەند سەرنجێك لە بارەوە دەخەینە ڕوو.

٣)- ﴿ وَأَسَلۡنَا لَهُۥ عَيۡنَ ٱلۡقِطۡرِ ﴾، سەرچاوەی كانیی مسیشمان بۆ دەرقوڵاند بوو، بۆمان ڕژاند بوو، (**الإِسَالَةُ: جَعَلُ الشَّيءِ سَائِلاً، أي: مُنْبَطِحَاً فِي الأَرْضِ**)، (**إِسَالَة**) بریتیە لەوە شتێك بڕژێنرێ، یانی: بە زەویدا بڵاوبێتەوە.

٤)- ﴿ وَمِنَ ٱلۡجِنِّ مَن يَعۡمَلُ بَيۡنَ يَدَيۡهِ بِإِذۡنِ رَبِّهِۦ ﴾، لە جندەكانیش هی وا هەبوون كە لەبەر دەستیدا كاریان دەكرد، بەمۆڵەتی پەروەردگاری (يَعۡمَلُ بَيۡنَ يَدَيۡهِ: **يَخْدِمُهُ وَيُطِيْعُهُ، يُقَالُ: أَنَا بَيْنَ يَدَيْكَ: مُطِيْعٌ**)، واتە: لەبەر دەستی بوون و خزمەتیان دەكردو، ئەو كارانەی دەیویست ئەنجامیان دەدان، وەك عەرەب دەڵێن: (**أَنَا بَيْنَ يَدَيْكَ: مُطِيْعٌ**) واتە: من لە بەردەستت دام، بۆت ملكەچم.

﴿ بِإِذۡنِ رَبِّهِۦ ﴾، ئەوە كە هەندێ لە جند، كاریان لە بەر دەستی سولەیمان دەكرد، بە مۆڵەتی پەروەردگاری، بوو، خوا وایكرد بوو جندەكان بە قسەی سولەیمان بكەن و فەرمانبەریی بكەن.

٥)- ﴿ وَمَن يَزِغۡ مِنۡهُمۡ عَنۡ أَمۡرِنَا نُذِقۡهُ مِنۡ عَذَابِ ٱلسَّعِيرِ ﴾، هەر كامێك لەو جندانە لە فەرمانی ئێمە لایدابایە، لە سزای ئاگری بڵێسەدارمان پێ دەچێژت، (**يَزِغ: يَزَلْ وَيَعْدِلْ**)، لایدابایەو، سەرپێچیی كردبایە، لە فەرمانی ئێمە، یانی: فەرمانمان كرد بوو كە بە قسەی سولەیمان بكەن، ئنجا هەر كامێك لەوانە خۆی بواردبووایەو فەرمانەكەی جێبەجێ نەكردبایە، لە سزای ئاگری بڵێسەدارمان پێ دەچێژت، ئەمە وەك پێشتریش گوتمان: دەكرێ مەبەست پێی دنیا بێ، واتە: لە دنیادا بە ئاگرێ، بە كڵپەیەك سزامان دەدا، كە وەك كڵپەی ئاگری دۆزەخە، یاخود مەبەست پێی سزای دواڕۆژە، واتە: لە دواڕۆژدا سزامان بۆ داناوە، هەر كەسێك كە لە فەرمانی سولەیمان لابدات، سزای ئاگری بڵێسەدارمان بۆ داناوە.

ئنجا باسی کارەکانی کە جند بۆ سولەیمانیان ئەنجام دەدا، دەکات:

٦)- ﴿ يَعْمَلُونَ لَهُۥ مَا يَشَآءُ ﴾، هەرچی ویستبای بۆیان دەکرد، یانی: هەرچی ویستبای لە دروستکراوەکان، بۆیان دروست دەکرد، ئنجا هەندێکیان بە نموونە دێنێتەوە:

٧)- ﴿مِن مَّحَـٰرِيبَ وَتَمَـٰثِيلَ وَجِفَانٍ كَٱلْجَوَابِ وَقُدُورٍ رَّاسِيَـٰتٍ ﴾، لە میحرابەکان و، پەیکەرەکان و، دەفرەکانی وێنەی حەوزان و، مەنجەڵە چەسپاوەکان.

١- ﴿ مَّحَـٰرِيبَ ﴾، کۆی (**مِحراب**)ە، ئەمە ڕوونکردنەوەی ڕستەی پێشێیە، کە دەفەرموێ: ﴿ يَعْمَلُونَ لَهُۥ مَا يَشَآءُ ﴾، ئەوەی دەیویست، بۆیان دەکرد، چی بوو؟ ﴿مِن مَّحَـٰرِيبَ ﴾، لە میحرابەکان، (**مِحْرَاب**): هەم بە مانای قەڵا دێ، هەم بە مانای کۆشك دێ، هەم بە مانای پەرستگا دێ، هەم بە مانای ژوورێکی گچکە دێ، بۆ خواپەرستیی، واتە: میحراب، چوار واتای هەن، بەڵام ئەوەی ئێستا لە مزگەوتان دا پێدەگوترێ: میحراب، بە تەئکید مەبەست ئەوە نیە، بەڵکو ئەوە دوایی داهێنراوەو، وا پێدەچێ لە سەدەی دووەمی کۆچییەوە، ئەو شوێنەی کە ئیمام لێی دەوەستێ، چالاییەکیان تێدا دروستکردوە، بۆ ئەوەی ڕیزێك بۆ نوێژکارەکان بگەڕێتەوە، ئەوە شتێکی تازەیە، بەڵام لە ئەصڵی زماندا، میحراب بە یەکێك لەو چوار شتانە گوتراوە: ١- قەڵا، ٢- کۆشك، ٣- پەرستگا، ٤- ژوورێکی گچکە بۆ خوا پەرستیی.

٢- ﴿ وَتَمَـٰثِيلَ ﴾، کۆی (**تِمْثَال**)ە، ئەویش دوو واتایان بۆ داناون:

یەکەم: (**صُوَرٌ غَيْرُ مُجَسَّمَةٍ**)، وێنەکان کە پەیکەردار نەبن، واتە: نەخش و نیگارو وێنە، لەسەر دیوار، یان لەسەر لەوحێك.

دووەم: (**تمثال، أي: هَيْكَلٍ مُجَسَّم**)، مەبەست پێی پەیکەرێکی بەرجەستەیە.

٣- ﴿ وَجِفَانٍ كَٱلْجَوَابِ ﴾، ﴿ وَجِفَانٍ ﴾، کۆی (**جَفْنَة**)یە، (**الجَفْنَة: القَصْعَةُ الكَبِيْرَة يُؤْكَلُ فِيْهَا الطَّعَامُ**)، (**جَفنة**) دەفری گەورە، قاپی گەورە کە خواردنی تێدا خوراوە، (**جَوابْ**)یش کۆی (**جَابِيَة**)یە، کە ئەویش حەوزو گۆلێکی گەورەیە، ئاوی تێدا کۆ دەکرێتەوە، ئەو قاپ و دەفرانە، کە خواردنیان تێدا خوراوە، هێندەی حەوزان بوون.

٤- ﴿ وَقُدُورٍ رَّاسِيَٰتٍ ﴾، ئەمە شتی چوارەمە کە جندەکان بۆ سولەیمانیان دروستکردوون، (قدور) کۆی (قِدرْ)ە، واتە: مەنجەڵ و، قابلەمەی گەورە، ﴿ رَّاسِيَٰتٍ ﴾، یانی: (ثَابِتَات)، چونکە نەجووڵێنراون و، زۆر گەورە بوون.

٨)- ﴿ ٱعْمَلُوٓاْ ءَالَ دَاوُۥدَ شُكْرًا ﴾، (گوتمان:) ئەی نیزیکانی داوود! سوپاسگوزاریی بکەن. ئەمە: (مَقُولُ قَوْلٍ مَحْذُوفٍ)، گوتراوی قسەیەکی قرتێنراوە، یانی: (قُلْنَا) گوتمان: ئەی نیزیکانی داوود! شوێنکەوتوانی داوود! کە سولەیمان لە ئالی داوود بووەو، ئەوانی دیکەش، سوپاسگوزاریی ئەنجام بدەن، ئەمەش دوو واتایان بۆ داناون:

أ- (أي: اعْمَلُوا صَالِحَاً لأَجْلِ الشُّكْر)، کردەوەی باش بکەن، وەك سوپاسگوزاریی ئەنجام دان بۆ خوا.

ب- واتایەکی دیکەی: (اعْمَلُوا شُكْرَاً)، واتە: سوپاسگوزاریی بکەن، ئەنجام بدەن.

٩)- ﴿ وَقَلِيلٌ مِّنْ عِبَادِيَ ٱلشَّكُورُ ﴾، کەمێکیش لە بەندەکانم شوکرانە بژێرن.

١٠)- ﴿ فَلَمَّا قَضَيْنَا عَلَيْهِ ٱلْمَوْتَ ﴾، کاتێ مردنمان بەسەردا بڕیاردا، (الطَّبَرِي) دەڵێ: (فَلَمَّا أَمَضَيْنَا قَضَاءنَا عَلَى سُلَيْمَان بِالمَوْتِ، فَمَاتَ)، کاتێ بڕیاری خۆمان بەسەر سولەیماندا چەسپاند، کە بمرێ و، مردیش.

١١)- ﴿ مَا دَلَّهُمْ عَلَىٰ مَوْتِهِۦٓ إِلَّا دَآبَّةُ ٱلْأَرْضِ ﴾، هیچ شتێك مردنەکەی پێشان نەدان، جگە لە زیندەوەری زەویی، (الدِّلَالَةُ: الإِشْعَارُ بِأَمْرٍ خَفِي)، (دلالة) ئەوەیە کە شتێکی پەنهان، کەسێکی لێ ئاگادار بکرێتەوە، یانی: هیچ شتێك مردنی سولەیمانی پێشان نەدان.

﴿ دَآبَّةُ ٱلْأَرْضِ ﴾، (أَرَضَة) و (سُرْفَة)ی پێ دەڵێن، بە کوردیی دەڵێن: (مۆرانە) شتێکە دارو تەختە بنکۆڵ دەکات و، کرمۆڵی دەکات، شیی دەکاتەوە لە نێویدا.

١٢)- ﴿ تَأْكُلُ مِنسَأَتَهُۥ ﴾، گۆچانەکەی دەخوارد، (مِنْسَأة)، یان (مَنْسَأة) هەردووکیان هاتوون، واتە: گۆچان، هەندێکیش دەڵێن: گۆچانی گەورە (العَصَا الغَلِيْظَة) گۆچانی پتەوو قایم.

١٣)- ﴿ فَلَمَّا خَرَّ تَبَيَّنَتِ ٱلْجِنُّ ﴾، کاتێك (سولەیمان) کەوت جند زانییان و بۆیان دەرکەوت، واتە: گۆچانەکە کە لە نێویدا شیی ببووەوەو پووچەڵ بوو بوو، شکا، سولەیمانیش کە خۆی دابووە سەری، کەوت.

﴿تَبَيَّنَتِ ٱلْجِنُّ﴾، خوێنراویشەتەوە: (**تُبُيِّنَتِ الجِنُّ**)، بۆ جند ڕوون بووەوە، جند بۆیان دەرکەوت.

١٤)- ﴿ أَن لَّوْ كَانُوا۟ يَعْلَمُونَ ٱلْغَيْبَ مَا لَبِثُوا۟ فِى ٱلْعَذَابِ ٱلْمُهِينِ ﴾، کە ئەگەر پەنهانیان زانیبایە، لە ئازاری ڕیسواکەردا نەدەمانەوە، ئازاری ڕیسواکەر، ئەوە بوو کە داوود ئەوانەی بێبڕوا بوون لە جند، سۆخرەو بێگاری پێ کردوون، بۆیە بۆ ئەوان ئازارێکی ڕیسواکەر بووە.

کورتە باسێک:

دە (١٠) کورتە سەرنج لە بارەی
چاکەکانی خواوە لە سەر داوود و سولەیمان (علیهما السلام)

أ- سێ کورتە سەرنج لە بارەی داوود ﷺ و نیعمەتەکانی خواوە لە سەری:

١- مەبەست لە گێڕانەوەی چیایەکان و باڵندەکان بۆ داوود ﷺ ﴿يَـٰجِبَالُ أَوِّبِي مَعَهُۥ وَٱلطَّيْرَ﴾ بە دڵنیایی دەنگدانەوەی سرووشتیی نیە، کە هەندێ لە زانایان وایان گوتوە، وەك کاتی خۆی لە تەفسیری سوورەتی (**الأنبياء**)دا، باسمان کرد، چونکە ئەوە (دەنگدانەوەی ئاسایی و سرووشتیی) موعجیزەو نیشانەیەکی تایبەت نیەو، هیچ بەخششێك نیە، چونکە خوا ﷻ ئەوەی بە هەمووان داوە، شوانێکیش لە چیایەکان هاوار بکات، یان لە ئەشکەوتێکدا، دەنگ دەداتەوە، کەواتە: نا، بە تەئکید مەبەست پێی دەنگانەوە نیە، بەڵکو مەبەست پێی دووبارە کردنەوەی ئەو یادو زیکرو ستایشەیە، کە داوود ﷺ گوتوویەتی، چیایەکانیش گوتوویانەتەوە، نەك هەر دەنگ بدەنەوە، هەروەها باڵندەکانیش لەگەڵیاندا گوتۆتەوە.

٢- نەرمکرانی ئاسن بۆ داوود ﷺ کە دەفەرموێ: ﴿وَأَلَنَّا لَهُ ٱلْحَدِيدَ﴾، ئەویش هەندێ لە زانایان، بۆ وێنە: (**محمد الطاهر بن عاشور**) و هەندێکی دیکەش گوتوویانە: مەبەست ئەوە بووە کە خوا ﷻ داوودی فێرکردوە بە هۆی ئاگرەوە، بە هۆی کوورەوە، ئاسن نەرم بکات و شتی لێ دروست بکات! بەڵام وەك پێشتریش گوتمان، ئەوە حاڵەتێکی تایبەت نیە بە پێغەمبەر داوودەوە ﷺ، مرۆڤەکان بە عەقڵ و زانستیی خۆیان بەگشتیی بەو شتانە دەگەن و، ئەوە یاسایەکی گەردوونییەو هەر کەسێ بیدۆزێتەوە،

لێی بەهرەمەند دەبێ، بەڵام ئەو شتانەی بە پێغەمبەران (**عَلَيْهِمُ الصَّلَاةُ وَالسَّلَام**) دراون، لە سەرووی ئەو یاسا گەردوونییانەوە بوون، ئەوانیش بێگومان خوا ﷻ بە پێی چەند یاسایەك ئەو شتانەی بۆ کردوون، بۆ وێنە: کە دەریای سوور بۆ مووسا ؑو بەنوو ئیسرائیل شەق دەبێ و پێیدا تێپەڕ دەبن، هەروەها: ئاگر بۆ ئیبراهیم ؑ سارد دەبێتەوە، هەروەها کە لێرەدا ئاسن بۆ داوود ؑ نەرم بووە، ئەمە شتێکی نائاسایی بووە، نەك بە پێی یاسا گەردوونییەکان بێ و زانست پێی بگات، کە ئێستا پێی گەیشتوەو، ڕەنگە هەر ئەو کاتەش بە پێی زانست، خەڵك هەر زانیبێتی لە کوورەدا ئاسن نەرم و گەرم بکات و، دوایی ئەوەی دەیەوێ، لێی دروست بکات.

٣- وا پێدەچێ داوود ؑ داهێنەری زرێی ئاڵقەیی بووبێ و، پێشتر زرێیەکان زرێی پارچە ئاسن و یەك تەختە بوون، کە بەدڵنیایی جووڵەی بابای جەنگاوەر لە زرێیەکدا، کە تەختە ئاسن بێ، بە زەحمەتترە، وەك لە هی ئاڵقەیی دا، کە لەبەر دەکرێ و دەپۆشرێ، بەڵام خوا ﷻ بە وەحیی و ئیلهام داوود ؑی فێری دروستکردنی ئەو جۆرە زرێیانە کردوە.

ب- حەوت کورتە سەرنج لە بارەی سولەیمان ؑو، ئەو موعجیزەو چاکەو نیعمەتانەوە، کە خوا ﷻ پێیدابوون:

١- کاتێك خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ وَلِسُلَيْمَٰنَ ٱلرِّيحَ ﴾، یان (**وَلِسُلَيْمَان الرِّيَاحَ**)، بە هەردوو خوێندنەوەکە هاتون، ﴿ غُدُوُّهَا شَهْرٌ وَرَوَاحُهَا شَهْرٌ ﴾، واتە: بەیانیان مانگە ڕێیەك دەڕۆیی و، ئێوارانیش مانگە ڕێیەك، یاخود بۆ دەرچوون بۆ شوێنێك بەیانییەکەی، مانگە ڕێیەکی دەبڕی و، بۆ گەڕانەوەش لەو شوێنە، ئێوارەکەی مانگە ڕێیەکی دەبڕی، واتە: لە ماوەی نیوەڕۆ تاکو ئێوارە، لەو بارەوە زانایان زۆریان قسە کردوە، هەڵبەتە ئێمە لە تەفسیری سووڕەتی (**الأنبياء**)دا، لەو بارەوە درێژتر دواوین، بەڵام لێرەدا ویستم قسەی دوو لە زانایان بێنم:

أ- (**محمد الطاهر بن عاشور**)، له تەفسیرەکەی خۆی دا[1] دەڵێ: (**رِيَاحٌ مَوْسِمِيَّةٌ تَهُبُّ شَهْرًا مُشْرِّقَةً لِتَذْهَبَ فِي ذَلِكَ الْمَوْسِمِ سُفُنُهُ، وَتَهُبُّ شَهْرًا مُغْرِّبَةً، لِتَرْجِعَ سُفُنُهُ إِلَى شَوَاطِيءِ فِلَسْطِينَ**)،

دەڵێ: کە خوا ﷻ دەفەرموێ: بایەکانمان بۆ سولەیمان دەستەمۆ کرد بوون، ئەوانە بای کەشتیی بوون، (واتە: ئەو بایانەی کە هاوینان هەڵدەکەن، یان زستانان و، یان بەهاران، یان پایزان، لە کاتی دیارییکراودا)، بۆ ماوەی مانگێك ئەو بایە هەڵیدەکرد، بەرەو ڕۆژهەڵات، تاکو کەشتییەکانی بڕۆن، (واتە: ئەو بایە، کە ئەو کات کەشتیی چارۆکەدار هەبوون، یارمەتیی ڕۆیشتنی کەشتییەکانی داوە، کە بەرەو ڕۆژهەڵات ڕۆیشتوون)، لەو سەریشەوە مانگێکی دیکە، ئەو بایە هەڵیدەکرد بۆ ماوەی مانگێك، بۆ ئەوەی بەرەو ڕۆژئاوە کەشتییەکان بگەڕێنەوە، بۆ کەنارەکانی فەلەستین، واتە: دەریای سپیی نێوەڕاست.

ئەو ئاوای هێناوە، بەڵام ئەم قسەیە، تێبینییەکی زۆر گەورە هەڵدەگرێ، چونکە ئەگەر خوای کاربەجێ بای ڕەخساندبێ بۆ ڕۆیاندنی کەشتییەکان، ئەو بایە تایبەت نەبووە بە کەشتییەکانی سولەیمانەوە، ئەو بایە خەڵکی دیکەش لێی بەهرەمەند بووە، بەڵام لێرەدا خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ وَلِسُلَيْمَٰنَ ٱلرِّيحَ ﴾، بۆ سولەیمان بە تایبەت، بامان بۆ ڕەخساند بووا!

پێم وایە جار جار (**محمد الطاهر بن عاشور**)، هەروەها هەندێ لە توێژەرەوانی دیکەش، دەیانەوێ جۆرێ لە خۆ دوورگرتن، خۆ دوور بگرن لەوە، کە موعجیزەکانی پێغەمبەران (**عَلَيْهِمُ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ**)، وەك یاسا دڕ، کە لە یاسا گەردوونییەکان بە دەر بن، تەفسیر بکەن، بەڵام ئەوە - کە (**شیخ محمد عبده**)ش کاتی خۆی ئەو ڕێڕەوەی هەبووە - بە تەئکید ئەوە هەڵەیەکی کوشندەو گەورەیە، چونکە موعجیزەی پێغەمبەران (**عَلَيْهِمُ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ**)، ناکرێ بە یاسا گەردوونییە باوەکان، کە ئێمە دەیانزانین و خەڵکی دیکەش دەتوانن لێیان بەهرەمەند بن، ناگونجێ بەوان تەفسیر بکرێن.

---

(١) التحرير والتنوير، ج٢٢، ص١٥٨.

ب- (الطبري)، بەمجۆرە ئەو ئایەتە موبارەکە، تەفسیر دەکات: ﴿ غُدُوُّهَا شَهْرٌ وَرَوَاحُهَا شَهْرٌ ﴾، دەڵێ: **(غُدُوُّهَا إِلَى انْتِصَافِ النَّهَارِ مَسِيرَةُ شَهْرٍ، وَرَوَاحُهَا مِنَ انْتِصَافِ النَّهَارِ إِلَى اللَّيْلِ مَسِيرَةُ شَهْرٍ)**، ﴿ غُدُوُّهَا ﴾، واتە: لە بەیانییەوە تاكو ڕۆژ بە نیوە دەبێ، ماوەی مانگە ڕێیەك، ئەو بایە ئەو ڕێیەی دەبڕی و، گەڕانەوەشی دیسان لە نیوەڕۆوە تاكو ئێوارە مانگە ڕێیەکی دەبڕی.

(القرطبي) دەڵێ: حەسەنی بەصڕایی (ڕەحمەتی خوای لێ بێ)، گوتوویەتی: **(قَالَ الْحَسَنُ: كَانَ يَغْدُو مِنْ دِمَشْقَ فَيَقِيلُ بِإِصْطَخْرَ، ثُمَّ يَرُوحُ مِنْ اصْطَخْرَ فَيَبِيتُ بِكَابُلَ، وَبَيْنَهُمَا مَسِيرَةُ شَهْرٍ لِلْمُسْرِعِ)**.

حەسەنی بەصڕایی گوتوویەتی: بەیانییان زوو لە دیمەشقەوە دەردەچوو، لە **(اصْطَخْرَ)** - کە شارێکە لە ئێران - لەوێ سەرخەوێکیان دەشکاند {ئیسڕاحەتی نیوەڕۆیان دەکرد] و، دوایی لە **(اصْطَخْرَ)**ەوە، دەڕۆیشت، {واتە: دەمەو دوای نیوەڕۆ،}و شەو لە کابوڵ دەمایەوەو، لە نێوان **(اصْطَخْرَ)**و کابوڵیشدا، مانگە ڕێیەکە بۆ کەسێك کە زۆر بە خێرایی بڕوات.

لە ڕاستییدا ئەمە زیاتر لەگەڵ ڕواڵەتی ئایەتەکەدا دەگونجێ و، ئەوەش موعجیزەیەك بووە بۆ سولەیمان ﷺ، بەڵام ئەوە کە با هەڵبکات کەشتیی چارۆگەدار بەرێ و بێنێتەوە، ئەوە تایبەت نەبووە بە سولەیمانەوەو، خەڵکی دیکەش لەوە بەهرەمەند بووەو دەبێ و، ئەو بایانەش هەر هەبوون، پێش سولەیمان و دوای سولەیمانیش ﷺ.

هەڵبەتە ئێمە لە کاتی تەفسیری سوورەتی **(الأنبياء)**دا باسی بەسەرهاتی داوودو سولەیمانمان کرد، زانایان دەڵێن: سولەیمان ﷺ، تەختێکی زۆر گەورەی هەبووە، خۆی و هەموو سوپاو هاوکارانی لەسەر ئەو تەختە دانیشتوون و با هاتوە، ئەو تەختەی هەڵگرتوەو، بردوویەتی بۆ ئەو شوێنەی مەبەستی بووە، کە وەك خوا ﷻ دەفەرموێ: بە پێش نیوەڕۆیەك مانگە ڕێیەکی بڕیوەو، دوای نیوەڕۆیەکیش مانگە ڕێیەکی بڕیوە، ئەوەش مانای ڕواڵەتیی و گونجاوی ئایەتەکانە،

ئنجا ئایا ئەوە چۆن بووە؟ لە ڕاستییدا بەس خوا دەزانێ چۆنییەتەکەی چۆن بووەو، لە کتێبەکاندا بە وردیی باس نەکراوە، بەڵێ باسکراوە کە سولەیمان ﷺ تەختێکی زۆر گەورەی هەبووە، خۆی و سەربازەکانی هەموویان لە سەری ڕیز بوون، بەڵام ئێمە وردەکارییەکەی نازانین.

٢- دەربارەی ئەوە کە دەفەرموێ: ﴿ يَعۡمَلُونَ لَهُۥ مَا يَشَآءُ مِن مَّحَٰرِيبَ وَتَمَٰثِيلَ ﴾، ئەوەی کە ویستبای بۆیان دروست دەکرد، لە میحرابەکان و لە پەیکەرەکان، **(القرطبي)** گوتوویەتی: (**وَذُكِرَ أَنَّهَا صُوَرُ الْأَنْبِيَاءِ وَالْعُلَمَاءِ، وَكَانَتْ تُصَوَّرَ فِي الْمَسَاجِدِ لِيَرَاهَا النَّاسُ، فَيَزْدَادُوا عِبَادَةً وَاجْتِهَادًا**)[1].

واتە: باسکراوە کە ئەو پەیکەرانەی جند بۆ سولەیمان ﷺ دروستیان کردوون، پەیکەرانی پێغەمبەران و زانایان بوون و لە مزگەوتەکاندا پەیکەرەکان دانراون، {یاخود: ئەگەر مەبەست پێی شتی بەرجەستە نەبێ، واتە: وێنەی پێغەمبەران و زانایان لە دیواری مزگەوتەکاندا کێشراوە} تاکو خەڵك بیانبینێ و، بە هۆی دیتنی وێنەی ئەوانەوە، خوا پەرستییان زیاد بێ و زیاتر خۆیان ماندوو بکەن {وەك ئەو پێغەمبەرو زانایانە بکەن، چۆن خوا پەرستییان کردوە}.

ئنجا با چەند فەرموودەیەك بێنین، لە بارەی وێنە کێشان و پەیکەرتاشینەوە:

فەرموودەی یەکەم: {**عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا، قَالَ: لَمَّا اشْتَكَى النَّبِيُّ ﷺ، ذَكَرَ بَعْضُ نِسَائِهِ كَنِيسَةً رَأَيْنَهَا بِأَرْضِ الْحَبَشَةِ، يُقَالُ لَهَا: مَارِيَةُ «وَكَانَتْ أُمُّ سَلَمَةَ وَأُمُّ حَبِيبَةَ أَتَتَا أَرْضَ الْحَبَشَةِ» فَذَكَرَتَا مِنْ حُسْنِهَا وَتَصَاوِيرَ فِيهَا، فَرَفَعَ رَأْسَهُ، وَقَالَ: أُولَئِكَ إِذَا مَاتَ فِيهِمْ الرَّجُلُ الصَّالِحُ بَنَوْا عَلَى قَبْرِهِ مَسْجِداً، ثُمَّ صَوَّرُوا فِيهِ تِلْكَ الصُّوَرَ، أُولَئِكَ شِرَارُ الْخَلْقِ عِنْدَ اللهِ**} **(أخرجه البخاري ٤٢٧، ومسلم: ٥٢٨).**

واتە: دایکمان عائیشە (خوا لێی ڕازی بێ)، دەڵێ: کاتێك پێغەمبەر ﷺ نەخۆشکەوت، هەندێك لە هاوسەرەکانی باسی کەنیسەیەکیان کرد کە بینیبوویان

---

(١) الجامع لأحكام القرآن، ج١٤، ص٢١٩.

لـە حەبەشـە، پێـی دەگوتـرا: ماریـە، ئنجـا ئوممـو سـەلەمەو ئوممـو حەبیبـە کـە چووبوونـە خـاکی حەبەشـە، هاتـن بـاسی جوانیـی وێنەکانـی نێـو ئـەو کەنیسـەیان بـۆ کـرد، ئەویـش سـەری بـەرز کـردەوەو فەرمـووی: ئەوانـە عادەتیـان وابـوو، ئەگـەر پیاوێکـی چـاك لـە نێویانـدا وەفاتـی بکردایـە، لەسـەر گۆڕەکـەی مزگەوتێکیـان دروسـت دەکـردو، ئـەو وێنانەیـان لەسـەر دەکێشـان، یـان پەیکەریان لەسـەر دروسـت دەکـردن، ئەوانـە خراپتریـن کەسـن لـەلای خـوا.

فەرمـوودەی دووەم: پێغەمبـەر ﷺ لـە فەرمایشـتێکدا دەفەرمـوێ: {**إِنَّ مِـنْ أَشَـدِّ النَّـاسِ عَذَابًـا يَـوْمَ الْقِيَامَـةِ، الَّذِيـنَ يُشَـبِّهُونَ بِخَلْـقِ اللَّـهِ عَـزَّ وَجَـلَّ**} (**أخرجـه البخـاري: ٥٢٢٤، مسـلم: ٢١٠٧**).

واتـە: ئـەو کەسـانە کـە لـە ڕۆژی قیامەتـدا سـزایان لـە هەمـوو کـەس سـەختترە، ئەوانـەن کـە وەك دروسـتکراوی خـوا ﷻ شـت دروسـت دەکـەن، واتـە: دروسـتکراوی وا دروسـت دەکـەن، کـە وەك دروسـتکراوی خـوا بچـێ.

فەرمـوودەی سـێیەم: پێغەمبـەر ﷺ دەفەرمـوێ: {**إِنَّ أَصْحَـابَ هَـذِهِ الصُّـوَرِ، يُعَذَّبُـونَ يَـوْمَ الْقِيَامَـةِ، وَيُقَـالُ لَهُـمْ: أَحْيُـوا مَـا خَلَقْتُـمْ**}، (**أخرجـه البخـاري: ٩٦١، مسـلم: ٢١٠٧**).

واتـە: بێگومـان خاوەنانـی ئـەم وێنانـە {ئنجـا پەیکـەرن، یـان وێنـەن} لـە ڕۆژی قیامەتـدا ئـازار دەدرێـن و پێیـان دەگوتـرێ: ئـەوەی دروسـتتان کـردوە، زینـدووی بکـەن.

واتە: ئەوەی دروستتان کردوە، ژیانی وەبەر بنێن، ڕووحی بخەنە بەر.

ئـەوە لـە بـارەی پەیکـەر دروسـت کـردن و وێنـە کێشـانەوە، بـەڵام زانایـان هـەر بەوەنـد لـێ نەگـەڕاون، کـە فەرمایشـتەکان ئـاوا بێنـن، بەڵکـو هەڵسـاون هەنـدێ فەرمایشـتی دیکـەش کـە لـەو بـارەوە هـەن و زانایـان قسـەیان لـێ کـردوون، هێناویانـن، بـۆ وێنـە: پێغەمبـەر ﷺ لـە درێـژەی فەرموودەیەکـدا کـە دەفەرمـوێ: وێنـە کێشـان و پەیکـەر تاشـین حەڕامـە، دوایـی دەفەرمـوێ: {**إِلَّا مَـا كَانَ رَقْـمًا فِي**

ثَوْبٍ} (**أخرجه البخاري: ٥٩٥٨، مسلم: ٢١٠٦**)، واتە: مەگەر وێنەیەك بێ، نەخش و نیگارێك بێ، لە پۆشاكێكدا.

كەواتە: ئەگەر وێنەیەك بێ، لە پۆشاكێكدا، لە كەل و پەلێكدا، ئەوە قەیدێ ناكات.

هەروەها دایكمان عائیشە (خوا لێی ڕازی بێ)، دەگێڕێتەوە، دەڵێ: من پەردەیەكم لە ماڵێ گرتبۆوە ، پێغەمبەر ﷺ كە بەرەو ئەو پەردەیە نوێژی دەكرد، فەرمووی: {**أَخِّرِيهِ عَنِّي، فَإِنِّي كُلَّمَا رَأَيْتُهُ ذَكَرْتُ الدُّنْيَا**} (**أخرجه البخاري: ٥٩٥٤، مسلم: ٢١٠٧**)، واتە: ئەو پەردەیە كە وێنەی تێدا هەن، لێمی دووربخەوەو لایبدە، چونكە هەر كاتێك بینیم، دنیام دەكەوێتەوە یاد.

هەڵبەتە زانایان باسیان كردوە، دەڵێن: لە پەیكەرەكانیش ئەوە هەڵاوێردراوە، كە كچۆڵە یاریی پێ دەكەن واتە: بووكە شووشە.

هەروەها دایكمان عائیشە (خوا لێی ڕازی بێ) لە فەرمایشتێكدا هێناویەتی دەڵێ: پەردەیەكم هەڵواسیبوو وێنەی تێدا بوون (**كَانَ فِيهِ تَصَاوِيْر**)، پێغەمبەریش ﷺ پێیناخۆشبوو فەرمووی: لایبدە، بەڵام دوایی كردمە بەرگی پشتیی و سەرین ئنجا لێی بە ڕەخنە نەگرتم (**فَمَا عَابَ عَلَيَّ**).

كەواتە: وەك من لە كتێبی: {چەند بابەتێك هونەریی و گۆرانیی و مۆسیقا، لەبەر ڕۆشنایی قورئان و سوننەتدا} بە تەفصیل لەو بارەوە قسەم كردوە، لە كۆی ئەو فەرمایشت و دەقانە بۆمان ڕوون دەبێتەوە، كە حیكمەتی قەدەغەكردنی وێنە كێشان و پەیكەر تاشین، ئەوەیە بە مەزن بگیرێن، بۆیە دایكمان عائیشە دەڵێ: دوای ئەوەی كردمە بەرگە پشتیی و دۆشەك، لێی بە عەیب نەگرتم، حیكمەتێكی دیكەی قەدەغەكردنیان ئەوەیە كە مرۆڤ سەرقاڵ بكەن و داڵغەی بەملاو بەولادا بەرن، كەواتە: ئەگەر قوماش و پەردە وێنەدارەكە لە شوێنێك بێ، مرۆڤ سەرنجی ڕانەكێشرێ، قەیدێ ناكات، چونكە پێغەمبەر فەرمووی: (**أَخِّرِيْهِ عَنِّي**)، نەیفەرموو: لایبەرە بە یەكجاریی، هەروەها پێغەمبەر ﷺ كە دەفەرمویێ: {**إِلَّا مَا كَانَ رَقْمًا فِي ثَوْبٍ**}، (**أخرجه البخاري: ٥٩٥٨، ومسلم: ٢١٠٦**).

واتـە: مـادام لـە پۆشـاك بـێ، قەیـدێ نـاكات، چونكـە پۆشـاكەكە لەبـەر دەكـرێ و دوور دەخرێتـەوە لـەوەی بـە پیـرۆزو مـەزن بگیـرێ.

ئنجـا ئـەوە كـە لـە سـەردەمی سولەیمانیشـدا هەبـووە، كەواتـە: مەسـەلەی مامەڵە كـردن لەگـەڵ وێنـەو پەیكەرەكانـدا، شـتێك نیـەو بەشـێك نیـە لـە ئیـمان و عەقیـدە، ئەگەرنـا پێغەمبـەران (**عَلَيْهِـم الصَّـلاَةُ وَالسَّـلاَم**)، لـە كاروبـاری ئیـمان و عەقیـدەو لـە بنەڕەتەكانـی دینداریيـدا، هەموویـان یەكـن، مـادام ئـەو كات ڕەوا بـووە، بـۆ هەنـدێ بەرژەوەندیـی، دەگونجـێ ئەوانـە لـە ڕۆژگاری ئێمەشـدا، بـۆ هەنـدێ بەرژەوەندیـی ڕەوابـن، لـە ڕووی تەندروسـتیی و جوگرافیـی و كۆمەڵناسـیی و، لـە ڕووی ناسـینەوەی تاوانبارانـەوەو، لـە ڕووی موخابەراتییـەوە، بـەڵام گرنـگ ئەوەیـە ئـەو وێنانـە، نەكرێنـە بەهانـەی بـە پیـرۆز گرتـن و بـە مەزنگرتـن و سـەر بكێشـن بۆ بتپەرسـتیی و، پەرسـتنی جگـە لـە خـوا سُبْحَانَهُ وَتَعَالَىٰ.

٣- له بارەی چۆنیەتیی بایەكەی سولەیمانەوە عَلَيْهِ السَّلَامُ، كە خوا سُبْحَانَهُ وَتَعَالَىٰ دەفەرموێ: پێش نیوەڕۆیان، مانگە ڕێیەك دەیبردو، دوای نیوەڕۆیان مانگە ڕێیەك دەیهێنایەوە، دەتوانین بڵێین: وەك باڵۆنی ئێستا وابووە، وەك چۆن ئێستا باڵۆن هەیە، جۆرێك هەوای تێ دەكرێ، سووكەو بەرز دەبێتەوە، دوایی كۆنتڕۆڵیش دەكرێ بە لای ڕاست و چەپ دا و، بۆ بەرز كردنەوەو نزم كردنەوە، بەڵكو زیاتر وەك فڕۆكە بووە، مرۆڤ كە ئێستا گەیشتۆتە ئەوەی فڕۆكە دروست بكات، خواش سُبْحَانَهُ وَتَعَالَىٰ شتێكی ئاوای وەك ئامڕازێك بۆ سولەیمان ڕەخساندوە، ئەو شتەی سولەیمان و سوپایەكەی لە سەری بوون، ئنجا تەختە بووە، هەر چی بووە، (با) هەڵیگرتوە، هەروەك چۆن فڕۆكە با هەڵیدەگرێ، تەیارەی بۆینگ حەوتسەد كەس، بەڵكو هەزار كەس هەڵدەگرێ و دوو قاتە، خوای پەروەردگار وەك موعجیزەیەك شتێكی وای بۆ پێغەمبەر سولەیمان عَلَيْهِ السَّلَامُ ڕەخساندوە، بەڵێ، مرۆڤ دوایی لە ڕێی زانستەوە گەیشتوە بە دروستكردنی فڕۆكەو باڵۆن، بەڵام ئەوەی سولەیمان هەر بۆ نیزیك خستنەوە لە عەقڵ وا دەڵێین، ئەگەرنا بە تەئكید شتێكی تایبەت بووەو لەو جۆرە نیە، كە مرۆڤ لە ڕێی عەقڵ و زانست و لێكۆڵینەوەوە پێی بگات.

٤- لە بارەی: ﴿عَيْنَ ٱلْقِطْرِ﴾ەوە: ﴿وَأَسَلْنَا لَهُۥ عَيْنَ ٱلْقِطْرِ﴾، ئەویش دیسان (**محمد الطاهر بن عاشور**)و هەندێك لە توێژەران گوتوویانە: (**ليست عَيْناً حقيقيةً ولكنَّها مُسْتَعَارَةٌ لِمُصَبٍّ مَا يُصْهَرُ بِهِ فِي مَصَانِعِه مِنَ النَّحَاسِ**)[1]، واتە: مەبەست پێی سەرچاوەی ڕاستەقینە نیە، بەڵكو ئەوە وشەیەكە خوازراوەتەوە بۆ ئەو كانزایانە كە لە كارگەكانی سولەیمان عليه السلامدا توێندراونەوە، دوایی ڕژاوەو لەبەری ڕۆیشتوە، وەك كانیی و سەرچاوە هاتۆتە بەرچاو.

پێم وایە ئەوەش دیسان جۆرێكە لە مل پێ بادانی ئایەتەكان، بۆ ئەوەی زیاتر لەگەڵ عەقڵ و هۆشی خەڵكدا بگونجێ، بەڵام ئەو كاتە ئەوە لە موعجیزە دەشۆرێ و، لەوە دەشۆرێ كە تایبەت بوو بێ بە سولەیمانەوە عليه السلام، ئێستاش لە هەموو دنیادا كارگەی ئاسن و، توانەوەی ئاسن و پۆڵاو مس و، هەموو جۆرە كانزایەكان هەن، مرۆڤ پێیان گەیشتوە!! كەواتە: ئەوەی سولەیمان عليه السلام، دەبێ كانیی و سەرچاوەیەك بێ كە مسی لێ هەڵقوڵیبێ و توابێتەوەو لە بەری ڕۆیشتبێ و، تایبەت بووە بە سولەیمانەوە عليه السلام وەك موعجیزەیەك، خوا سبحانه وتعالى باسیكردوە.

٥- كە دەفەرموێ: ﴿فَلَمَّا قَضَيْنَا عَلَيْهِ ٱلْمَوْتَ مَا دَلَّهُمْ عَلَىٰ مَوْتِهِۦٓ إِلَّا دَآبَّةُ ٱلْأَرْضِ تَأْكُلُ مِنسَأَتَهُۥ﴾، زانایان لەو بارەوە پرسیاریان كردوە: ئایا سولەیمان عليه السلام چەند بە مردوویی لەسەر گۆچانەكەی ماوەتەوە؟ ڕۆژێك بووە؟ دوو ڕۆژ بووە؟ هەفتەیەك بووە؟ مانگێك بووە؟ دوو مانگ بووە؟ ساڵێك بووە، كەمتر بووە، زیاتر بووە؟ لەو بارەوە زانایان زۆر قسەیان كردوە، بۆ وێنە: (**الطبري**)، لە تەفسیرەكەی خۆیدا[2]، ڕیوایەتێك دێنی، ئەمە سەرەتاكەیەتی:

{**عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ، وَعَنْ أُنَاسٍ، مِنْ أَصْحَابِ رَسُولِ اللهِ ﷺ قَالَ: كَانَ سُلَيْمَانُ يَتَجَرَّدُ فِي بَيْتِ الْمَقْدِسِ السَنَةَ وَالسَّنَتَيْنِ، وَالشَّهْرَ وَالشَّهْرَيْنِ، وَأَقَلَّ مِنْ ذَلِكَ وَأَكْثَرَ، يُدْخِلُ طَعَامَهُ وَشَرَابَهُ**}، دوایی لە كۆتاییدا دەڵێ: (**وَبقُوا سَنَةً يَعْمَلُونَ لَهُ**)[3].

---

(١) التحرير والتنوير، ج٢٢ ص١٥٩.

(٢) جامع البيان برقم: ٢٨٨٠٨.

(٣) قال محقق تفسير الطبري: إسناده حسن، وانظر: تفسير القرآن العظيم، لابن كثير، ج١١، ص٢٦٨.

(طبري) دەڵێ: لە عەبدوڵڵای كوڕی مەسعوودەوە لە كەسانێك و، لە هاوەڵانی پێغەمبەری خواوە ﷺ گێڕدراوەتەوە، كە سولەیمان خۆی یەكلا دەكردەوە لە (بیت المقدس)دا ساڵێك و دوو ساڵ، مانگێك و دوو مانگ و، لەوە كەمترو لەوە زیاترو، خواردن و خواردنەوەشی لەگەڵ خۆی دەبردە ژووری.

دیارە شوێنێكی تایبەتیی بووە، لەوێدا خۆی یەكلا كردۆتەوە بۆ خواپەرستیی، بە پێی ئەو ڕیوایەتەی (الطبري)، دەڵێ: دوای ئەوەی خواردنی بردۆتە ژووری، كە چۆتە حاڵەتی ئیعتیكافەوە، دوایی خۆی داوەتە سەر گۆچانەكەی و ماوەی ساڵێك بووە، كۆچی دوایی كردوە، ساڵێك بەسەر مردنەكەیدا تێپەڕیوە، تاكو گۆچانەكەی مۆرانە لێی داوە، لە نێویدا شیكراتەوەو قرپۆك بووەو، گۆچانەكە شكاوەو، سولەیمان كەوتوە، ئەوە ساڵێكی بەسەردا چووە.

كە بە ڕاستیی من ئەوە بە دوور دەزانم، سولەیمانێك حوكمڕان بێ و، مەملەكەتێكی لەبەر دەستدا بێ، ئەو هەموو وەزیرو كاربەدەستانەی هەبن و ئەو سوپای مرۆڤ و جندو باڵندەو با، ساڵێك بەسەر مردنیدا تێپەڕبێ و كەس پێی نەزانێ! من ئەوە بە دوور دەزانم، بێگومان دەبێ ماوەیەكیش بووبێ، دەنگونجێ مانگێ بووبێ، هەفتەیەك بووبێ، وەك پێغەمبەر (محمد) ﷺ دە (١٠) شەوی كۆتایی ڕەمەزان چووبێتە ئیعتیكافەوە، بە تەئكید دەبێ ماوەیەك بووبێ، بایی ئەوە بكات مۆرانە گۆچانەكەی بخۆن و لە نێویدا، شیی بكەنەوە، گۆچانەكەی قرپۆك بێ و، گۆچانەكەی بشكێ و سولەیمانیش بكەوێ، ئنجا بزانرێ كە كۆچی دوایی كردوە.

هەڵبەتە حیكمەتی ئەوەش، ئەوە بووە جند بە درۆ بخرێنەوە، كە گوتوویانە: ئێمە پەنهان دەزانین، بێگومان جند دەتوانن شتێك كە ئێستا هەیە، بەڵام لە شوێنێكی دوور دەست، پەی پێ ببەن، بەڵام شتێك كە لە داهاتوودا دەبێ، كە ئەوە (غیب)ی پێ دەگوترێ، بە تەئكید ئەوە لە توانای جندا نیەو نادیار و پەنهان تەنیا لە لای خوایە، خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ قُل لَّا يَعۡلَمُ مَن فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ

﴿وَٱلْأَرْضِ ٱلْغَيْبَ إِلَّا ٱللَّهُ ۚ وَمَا يَشْعُرُونَ أَيَّانَ يُبْعَثُونَ ۝٦٥﴾ **النمل**، واتە: بڵێ: ئەو نهێنیی و پەنهانەی لە ئاسمانەکان و زەوی دان، جگە لە خوا کەس نایزانێ و، هەستیش ناکەن، نایزانن کەی زیندوو دەکرێنەوە، ئەوەش تەنیا لە لای خوای پەروەردگارە، واتە: ئەو جۆرە مردنەی سولەیمان حیکمەتەکەی ئەوە بووە کە بە جۆرێك بمرێ، لەبەر ئەوەی جند بۆ سولەیمان دەستەمۆ و، ڕام و، ملکەچ کراون و، بە جۆرێك بمرێ کە جند بە درۆ بکەنەوە، کە لافیی ئەوەیان لێداوە پەنهان (**غیب**) دەزانن، پەنهانێك کە تەنیا خوا دەیزانێ، ئەگەرنا کەسێك شتێکی لە شوێنێك شاردبێتەوە، بەڵام کەسێکی دیکە ئاگای لێیە، شتێك کە بە نسبەت خەڵکی ئێرە پەنهانە، بەڵام لەولا دەیزانن، ئەوە دەگونجێ جندو مرۆڤیش بیزانن و، بە هۆی پێشکەوتنی زانستەوە بیزانن، بەڵام شتێك کە تەنیا خوا ﷻ دەیزانێ و، تەنیا لە هەگبەی نادیار (**غَیب**)ی خوای پەروەردگاردا هەیە، جندو مرۆڤ پەی پێ نابەن.

٦- کە دەفەرموێ: ﴿ٱعْمَلُوٓا۟ ءَالَ دَاوُۥدَ شُكْرًا﴾، ئەی ئالی داوود شوکر ئەنجام بدەن، کەواتە: شوکر دەکرێ و ناگوترێ، شوکر شتێکە بە کردەوە ئەنجام دەدرێ، بۆیە دەفەرموێ: ﴿ٱعْمَلُوٓا۟ ءَالَ دَاوُۥدَ شُكْرًا﴾، هەرچەندە هەندێك لە زانایان وەك پێشتر هێنامان، ویستوویانە ئەوە تەئویل بکەن، (**أي: اعْمَلُوا صَالِحَاً لأَجْلِ الشُّكْرِ**)، کردەوەی باش بکەن لە پێناوی سوپاسگوزاریی دا، بەڵام لە ڕاستیدا پێویست بەو تەقدیرو تەئویلە ناکات، ﴿ٱعْمَلُوٓا۟ شُكْرًا﴾، یانی: شوکر ئەنجام بدەن، (**شُكْر**) سوپاسگوزاریی دەکرێ و ئەنجام دەدرێ، بە کردەوە، نەك قسەیەك بێ تەنیا بە دەم بگوترێ، چونکە شوکر پەیوەندیی بە سێ لایەنی مرۆڤەوە هەیە:

أ- پەیوەندیی بە عەقڵ و دڵییەوە هەیە، ئەویش ئەوەیە ئینسان چاکەکانی خوا، لە خواوە بزانێ.

ب- پەیوەندیی بە زمانیەوە هەیە، بە زمان دان بە چاکەکانی خوادا بێنێ.

ج- پەیوەندیی بە ئەندامەکانیەوە هەیە، بە کردەوە هەقی ئەو نیعمەتانە بدات، ئەویش ئەوەیە ئەو نیعمەتانە لە ڕەزامەندیی خوادا بەکاربێنێ بە کردەوە، ئەگەر زانستە بڵاوی

کاتەوە، ئەگەر دەسەڵاتە بەکاری بێنێ بۆ لابردنی زوڵم و، چەسپاندنی دادگەریی و چاکە، ئەگەر ماڵیشە بیبەخشێ، واتە: بە کردەوە مامەڵە لەگەڵ ئەو چاکەیەی خوادا بکات، بۆ سوود پێگەیاندنی بەندەکانی.

٧)- زۆر کەس لەوەدا بە هەڵە داچوون، کە پێیان وایە، جند پەنهان دەزانن، واتە: پەنهانێك کە بە هۆی ئامرازە ئاساییەکانەوە مرۆڤ پێی ناگات، بۆ وێنە: ئێستا بە هۆی کەشناسییەوە، مرۆڤ دەزانێ کەی باران دەبارێ، بارانەکە چەند دەبێ، کەی خۆر دەگیرێ، کەی مانگ دەگیرێ، هەروەها بوومە لەرزە، هەرچەندە بومەلەرزە تاکو ئێستاش بە ماوەیەکی زۆر کەم لە پێش ڕوودانی توانیویانە دەرکی پێ بکەن، لە حاڵێکدا کە زۆر لە ژیاندارەکان، پێش ماوەیەکی زۆر دەزانن بوومەلەرزە دێ، زانایان لێیان کۆڵیوەتەوە کە هەندێ لە ژیانداران هێلانەو بەچکەکانی خۆیان دەگوازنەوەو کۆچ دەکەن، لە کاتێکدا دەزانن لەو شوێنەدا بوومەلەرزە دێ، یان تسۆنامیی دێ، پێش ڕۆژێ دوو ڕۆژ، ئەوان دەکەونە خۆیان، زۆر جار مرۆڤ بەهۆی وانەوە دەزانێ، کە ڕەنگە شتێك لە ڕێ بێ، ئەوەش هەستێکە خوا ﷻ بەوانی داوە، ئنجا بەهۆی ئامرازە باوەکانەوە، هەرشتێ پەی پێ ببردرێ، بەو غەیبە دانانرێ کە بەس لەلای خوایە ﷻ، بەڵکو بە غەیبێکی ڕێژەیی (**غيب نسبي**) دادەنرێ، بەڵام غەیبی موتڵەق، وەك هاتنی قیامەت، یان ڕوودانی هەندێ شتی دیکەی داهاتوو یان فلانکەس کەی دەمرێ، یان چی وچی لێ دێ؟ وەك خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ مَّاذَا تَكْسِبُ غَدًا وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ بِأَيِّ أَرْضٍ تَمُوتُ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ ﴿٣٤﴾﴾ **لقمان**، ئەوە تەنیا لە هەگبەی غەیبی خوای پەروەردگاردایە، زۆر گرنگە مرۆڤ دڵی لەسەر ئەوە چەسپاو بێ و، پێی وانەبێ جگە لە خوا هیچ کەسی دیکە، ئەو نادیارو پەنهانانە دەزانێ، کە بە ئامرازە ئاسایی و باوەکان و لە ڕێی دۆزینەوەی یاسا گەردوونییەکانەوە دەرکیان پێ ناکرێ و، پەییان پێ نابردرێ.

سُبْحَانَك اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ، أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

دەرسی سێیەم

پێناسەی ئەم دەرسە

ئەم دەرسە پێنج ئایەت دەگرێتە خۆی، ئایەتەکانی: (١٥ - ١٩)، تێیان دا باسی گەلی (سبأ) کراوە، کە خوا نازو نیعمەتێکی فراوانی لە هەموو ڕوویەکەوە پێدا بوون: جێگاو شوێنی باش و پەسەندو، باغ و بێستانی زۆرو، بژیوی فراوان و، هێمنیی و ئاسایشێکی باش، کەچی بە هۆی سپڵەیی و پشت لە خوا کردنیانەوە، خوای دادگەر حاڵەکەی گۆڕیون بە حاڵێکی ناخۆش و لافاوێکی بێڕەزا، بەنداوەکەی لێ ڕووخاندوون (بەنداوی شاری مەئریب)، سەرەنجام لە جێی باخ و بیستانەکانیان، هەندێ ڕووەکی خراپ و بێ بەر، یاخود بەرتاڵ و ناخۆش، پەیدا بوون، لە جێی هێمنیی و ئاسایشەکەشیان، ترس و دڵە ڕاوکێیان بە ملدا هاتوەو، لە جێی تۆکمەیی و پێکەوە بوونیان، پرژو بڵاویی پارچە پارچە بوون، یەخەی پێگرتوون.

﴿لَقَدْ كَانَ لِسَبَإٍ فِي مَسْكَنِهِمْ ءَايَةٌ ۖ جَنَّتَانِ عَن يَمِينٍ وَشِمَالٍ ۖ كُلُوا۟ مِن رِّزْقِ رَبِّكُمْ وَٱشْكُرُوا۟ لَهُۥ ۚ بَلْدَةٌ طَيِّبَةٌ وَرَبٌّ غَفُورٌ ﴿١٥﴾ فَأَعْرَضُوا۟ فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ سَيْلَ ٱلْعَرِمِ وَبَدَّلْنَٰهُم بِجَنَّتَيْهِمْ جَنَّتَيْنِ ذَوَاتَىْ أُكُلٍ خَمْطٍ وَأَثْلٍ وَشَىْءٍ مِّن سِدْرٍ قَلِيلٍ ﴿١٦﴾ ذَٰلِكَ جَزَيْنَٰهُم بِمَا كَفَرُوا۟ ۖ وَهَلْ نُجَٰزِىٓ إِلَّا ٱلْكَفُورَ ﴿١٧﴾ وَجَعَلْنَا بَيْنَهُمْ وَبَيْنَ ٱلْقُرَى ٱلَّتِى بَٰرَكْنَا فِيهَا قُرًى ظَٰهِرَةً وَقَدَّرْنَا فِيهَا ٱلسَّيْرَ ۖ سِيرُوا۟ فِيهَا لَيَالِىَ وَأَيَّامًا ءَامِنِينَ ﴿١٨﴾ فَقَالُوا۟ رَبَّنَا بَٰعِدْ بَيْنَ أَسْفَارِنَا وَظَلَمُوٓا۟ أَنفُسَهُمْ فَجَعَلْنَٰهُمْ أَحَادِيثَ وَمَزَّقْنَٰهُمْ كُلَّ مُمَزَّقٍ ۚ إِنَّ فِى ذَٰلِكَ لَءَايَٰتٍ لِّكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ ﴿١٩﴾﴾.

مانای دەقاو دەقی ئایەتەکان

{بە دڵنیایی نیشانەیەك(ی گەورە) بۆ (گەلی) سەبەء (لەسەر میهرەبانیی و چاکەکاریی خوا) لە وڵاتەکەیاندا هەبوو: دوو باغ لەلای ڕاست و چەپ(ی شوێنی نیشتەجێ بوونیان)دا هەبوون، {بە زمانی حاڵ پێمان گوتن:} لە بژیوی پەروەردگارتان بخۆن و سوپاسگوزاریی بۆ بکەن، (وڵاتەکەتان) وڵاتێکی خۆش و دڵگیرەو پەروەردگارێکی لێبوردەتان هەیە، (بەندایەتییەکی ساغی بۆ بکەن) ﴿١٥﴾ کەچی (وێڕای ئەو هەموو نیعمەت و چاکانەی خوا) ڕوویان لە پەیام و بەرنامەی خوا وەرگێڕا، ئێمەش (لە سزای ئەوەدا) لافاوێکی بێڕەزامان ناردە سەریان (بەنداوەکەی ڕووخاندن)و، دوو باغەکەشیانمان بۆ گۆڕین بە دوو باخچەی خاوەن میوەی تاڵ و ناخۆش و (درەختی) گەزو شتێك لە (درەختی) سیدرێکی کەم ﴿١٦﴾ ئەو (سزای)ەش سزادانمان بوو بۆیان بە هۆی بێبڕواییانەوە، ئایا جگە لە بابای زۆر بێبڕواو سپڵە، هیچکەس (بەو سزا سەختە) سزا دەدەین؟ ﴿١٧﴾ هەروەها لە نێوان (وڵاتی) ئەوان و نێوان ئەو شارانەدا کە پیت و پێزمان تێخستوون، چەندان ئاوەدانیی دیارو بەرچاومان ڕەخساند بوون و، سەفەرکردن و ڕۆیشتنمان لە نێوانیاندا ئەندازەگیریی کرد بوو (بە زمانی حاڵ پێمان گوتن:) لە ماوەی نێوان چەندان شەوو ڕۆژان دا، لە نێوانیاندا سەفەرو هاموشۆ بکەن، لە حاڵێکدا کە هێمن و بێ ترسن (لە دزو جەردەو ڕێگران) ﴿١٨﴾ کەچی (بە زمانی حاڵ) گوتیان: پەروەردگارمان! سەفەرەکانمان بۆ لەیەکدی وە دووربخەو ستەمیشیان لە خۆیان کرد، (سەرەنجام) ئێمەش کردمانن قسەو بەسەرهات(ی کۆڕو مەجلیسان)و زۆرمان پەرتەوازەو پچڕپچڕ کردن، بێگومان لەو سەرەنجامە شووم و خراپەی گەلی سەبەئدا، نیشانە گەل هەن (لەسەر کارزانیی و زاڵیی خوا) بۆ هەر زۆر خۆڕاگرێکی زۆر سوپاسگوزار ﴿١٩﴾}.

شیكردنەوەی هەندێ لە وشەكان

(سَبَأ): (اسْمُ بَلَدٍ تَفَرَّقَ أَهْلُهُ، يُقَالُ: ذَهَبُوا أَيَادِيَ سَبَأ، أَيَ تَفَرَّقُوا تَفَرُّقَ أَهْلِ هَذَا المَكَانِ مِنْ كُلِّ جَانِبٍ)، (سبأ): ناوی وڵاتێكە كە خەڵكەكەی لەوێ بڵاوەیان لێكردوە، لە زمانی عەرەبییدا دەڵێ: (ذَهَبُوا أَيَادِيَ سَبَأ)، واتە: بە مەرەدی سەبەء چوون، واتە: وەك خەڵكی ئەو شوێنە، بە هەموو لایاندا پرژو بڵاو بوون و پرژاون.

(مَسْكَنِهِمْ): (مَسْكِنِهِمْ، أو مَسَاكِنِهِمْ)، هەردووكیان هاتوون، (مَسْكَنْ: اسْمُ مَكَان، وَالجَمْعُ: مَسَاكِنْ)، (مَسْكَن): ناوی شوێنە، واتە: شوێنی نیشتەجێ بوون و بە (مَسَاكِنْ)، كۆدەكرێتەوە.

(طَيِّبَةٌ): (أَصْلُ الطَّيِّبِ: مَا تَسْتَلِذُّهُ الحَوَاسُ ومَا تَسْتَلِذُّهُ النَّفْسُ) لە بنچینەدا (طَيِّب): هەر شتێكە كە هەستەكان تامی لێوەربگرن {بۆنێكی خۆش، تامێكی خۆش، ڕەنگێكی جوان، دەنگێكی خۆش، هەموو پێیان دەگوترێ: (طَيِّب)، هەموو ئەو شتانەی كە خۆشن}و هەرشتێك كە نەفس لەزەتی لێبكات، (طَيِّب)ی بۆ بەكاردێ.

(سَيْلَ الْعَرِمِ): واتە: لافاوێكی بێڕەزا، (السَّيْلُ: أَصْلُهُ مَصْدَرٌ، المَاءُ الَّذِي يَأْتِيكَ، وَلَمْ يُصِبْكَ مَطَرُه)، (سَيْل): ئەو ئاوەیە كە پێت دەگات، بێ ئەوەی بارانەكەی لە تۆی دابێ، واتە: باران لە شوێنێكی دیكە باریوەو بۆتە لافاو، لافاوەكەی دەگاتە تۆ، (العَرِم): (أي: الشَّدِيْد)، واتە، زۆر سەخت و توندو بێڕەزا.

(ذَوَاتَىْ أُكُلٍ خَمْطٍ): (ذَوَاتَىْ أُكُلٍ): (أي: صَاحِبَتَي أَكْلٍ)، ئەو دوو باخە خاوەنی جۆرە میوەیەك بوون، (أُكُلٍ): بەر، میوە، شتێك كە بخورێ، ﴿خَمْطٍ﴾، واتە: تاڵ، هەندێكیش گوتوویانە: (الخَمْطُ: شَجَرُ الأرَاك)، درەختی (أرَاك) كە سیواكی لێ دروست دەكرێ، تەنیا بۆ سیواك بەكار دەهێنرێ و بەرێكی وای نیە، هەندێكیش گوتوویانە: (خَمْط)، درەختێكە دڕكی تێدا نیە، بەڵام بەرەكەی تاڵە.

(وَأَثْلٍ): (**أَثْل: شَجَرٌ ثَابِتُ الأَصْل**)، بە درەختێك دەگوترێ: كە بنكەكەی چەسپا بێ، هەندێكیش گوتوویانە: (**أَثْل**)، واتە: درەختی (**أَرَاك**)، بەڵام (**خَمْط**)، بە مانای تاڵ و ناخۆش دێ.

(سِدْرٍ): درەختی سیدر، ئەوەیە كە بۆنی خۆشەو دەچێنرێ، بەڵام بەرەكەی ئەگەر هەبێ، یاخود گەڵاكەی ئەگەر بخورێ، سوودێكی وای نیە، (**شَجَرٌ قَلِيْلُ غَنَاءٍ عِنْدَ الأَكْلِ**)، سوودێكی كەم دەگەیەنێ لە كاتێكدا كە دەخورێ، ئنجا چ گەڵایەكەی، چ ئەگەر بەرو میوەیەكی هەبێ بخورێ.

(ظَٰهِرَةً): (**مَرْئِيَّةً**) واتە: بینراو، یاخود (**مُتَقَارِبَةً يَظْهَرُ بَعْضَهَا لِبَعْض**)، ئاوەدانییەكان لێك نزیكن، هەندێكیان لە هەندێكیانەوە نیزیك دیارن.

(ٱلسَّيْرَ): (**السَّيْر: المُضِيُّ فِي الأَرْض**)، (**سَيْر**) بریتیە لە: ڕۆیشتن بە زەوییدا.

(أَحَادِيثَ): (**أَحَادِيث**) كۆی (**حَدِيْث**)ە، واتە: هەواڵ، واتە: كردمانن بە بەسەرهاتی مەجلیسان، تەنیا لە مەجلیسان بەسەرهاتیان بگێڕدرێتەوە چۆن فەوتاون؟

(كُلَّ مُمَزَّقٍ): (**التَّمْزِيْقُ: تَقْطِيعُ الثَّوْبِ قِطَعَاً، اسْتُعِيْرَ هُنَا لِلْتَفْرِيْق**)، (**تَمْزِيْق**): بریتیە لەوەی پۆشاكێك بدڕێنرێ، پارچە پارچە بكرێ، لێرەدا خوازراوەتەوە بۆ پرژو بڵاوە پێكردنی ئەو خەڵك و گەلە، كە گەلی سەبەئن.

مانای گشتیی ئایەتەکان

خـوا ﷻ دوای ئـەوەی باسـی داوودو سـولەیمانی کـرد (عَلَيْهِـما الصَّـلاَةُ وَالسَّـلاَم)، کـە خـوا چاکـەو نیعمەتـی خـۆی پێـداون، بـۆ ئـەوەی بیکاتـە بەڵگـە لەسـەر ئـەوە: موحەممەدیـش ﷺ کـە خـوا کردوویەتـی بـە پێغەمبـەرو نیعمەتـی پێغەمبەرایەتیـی پێـداوە، ئـەوە شـتێکی غەریـب و نامـۆ نیـە، لـە پێـش موحەممەدیشـدا ﷺ، خـوا ﷻ پێغەمبەرانـی دیکـەی هەڵبـژاردوون، بـە تایبەتـی داوودو سـولەیمان، کـە ئـەو بـاب و کـوڕە بەڕێـزە، وێـڕای ئـەوەی پێغەمبـەر بـوون، حوکمـڕان و پادشـاش بـوون، دوای ئـەوە خـوا ﷻ جۆرێکـی دیکـە لـە بەسـەرهات بـاس دەکات، باسـی ئەزموونێکـی دیکـەی پێچەوانـەی ئەزموونـی داوودو سـولەیمان دەکات، کـە داوودو سـولەیمان هەرچـی ئیمکانیەتـی خـوا پێیـداون، لـە ڕەزامەندیـی خـواو خزمەتکردنـی خەڵـك و وڵاتـدا، بەکاریـان هێنـاوە، لەبـەر ئـەوەی پێغەمبـەر بـوون (عَلَيْهِـما الصَّـلاَةُ وَالسَّـلاَم)، پابەنـد بـوون بـە بەرنامـەی خـواوە، ئنجـا خـوا ﷻ نموونـەی گەلـی سـەبەء بـاس دەکات، کـە لەگـەڵ ئەوەشـدا، خـوا ﷻ نیعمەتـی زۆری بـەوان دابـوو، هەمـوو جۆرەکانـی نیعمـەت، جێگـەو ڕێگـەی بـاش و، بـاغ و بێسـتان، هێمنیـی و ئاسایيش و، ڕزق و ڕۆزییەکـی زۆر، بـەڵام وەفـا دارانـەو بـە ئەمەگانـە، لەگـەڵ چاکەکانـی خـوادا مامەڵەیـان نەکـرد، بەڵکـو سـپڵەو ناسـوپاس بـوون، سـەرەنجام خـوا ﷻ سـزای دان.

خـوا ﷻ دەفەرمـوێ: ﴿لَقَدْ كَانَ لِسَبَإٍ فِي مَسْكَنِهِمْ ءَايَةٌ﴾، بـە دڵنیایـی بـۆ گەلـی سـەبەء، لـە جێگـەو ڕێگایانـدا، نیشـانەو بەڵگەیەکـی گـەورە هەبـوو، لەسـەر ئـەوە کـە خـوا ﷻ خـاوەن کـەرەم و لوتفـە بەرانبـەر بـە بەندەکانـی، یاخـود لەسـەر ئـەوە کـە خـوا چاکـە لەگـەڵ بەنـدەکانی دا دەکات، بـەڵام ئەگـەر سوپاسـگوزار نەبـن، دوایـی سـزایان دەدا، لەسـەر ئـەوەی بـێ وەفـاو سـپڵە بـوون بەرانبـەر بـە چاکەکانـی.

ئنجـا بـاس دەکات دەفەرمـوێ: ﴿جَنَّتَانِ عَن يَمِينٍ وَشِمَالٍ﴾، دوو باخـی گـەورە بـوون بـۆ خەڵکـی سـەبەء، لـە لای ڕاسـت و لای چـەپ، بۆیـە دەفەمـوێ: لای ڕاسـت

و لای چەپ، دەگونجێ ناوچەیەك كە گەلی سەبەئی لێ بووە، كە لە یەمەن بووەو، بەنداوی مەئریب زۆر ناودارە، دەگونجێ مەبەست لەوە بێ كە كەسێ ڕۆیشتوە، ئەملاو لای هەمووی باخ بووە، واتە: لای ڕاست و چەپی هەمووی باخ بووەو، كە دەفەرمویٚ: ﴿عَن يَمِينٍ وَشِمَالٍ﴾، واتە: (عَنْ يَمِيْنِ وَشِمَالِ الْمُسَافِرِ)، لەلای ڕاست و چەپی ڕێبوار، وادیارە شوێنەكەیان شوێنێكی گەورەو فراوان بووبێ، ڕووبارێكی بە نێودا ڕۆیشتبێ و، لای ڕاست و چەپی، دوو باغی گەورە بووبن، ﴿كُلُوا مِن رِّزْقِ رَبِّكُمْ وَاشْكُرُوا لَهُ﴾، واتە: پێمان گوتن: لە بژیوی پەروەردگارتان بخۆن و سوپاسگوزاریی پەروەردگارتان ئەنجام بدەن، ﴿بَلْدَةٌ طَيِّبَةٌ وَرَبٌّ غَفُورٌ﴾، وڵاتێكی خۆشتان هەیە، وڵاتێكی پڕ نازو نیعمەتتان هەیەو، پەروەردگارێكی لێبوردەشتان هەیە.

﴿فَأَعْرَضُوا﴾، كەچی ئەوان پشتیان هەڵكرد، واتە: پشتیان كردە پەیامی خواو پشتیان لە ئایین و بەرنامەی خوا كرد، ڕوویان لێ وەرگێڕا، ﴿فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ سَيْلَ الْعَرِمِ﴾، ئێمەش لافاوێكی سەخت و بێڕەزامان ناردە سەریان، كە سەرەنجام بەنداوەكەیان ڕووخاوەو، مەشهورە لە مێژوودا كە بەنداوی مەئریب لافاوێكی گەورە لێیداوەو ڕووخاوەو، لە ئەنجامی ڕووخانەكەشیدا، باغەكان نەماون و وشك بوون، چونكە ئەو شاجۆگەو جۆگەلانەی هەڵیانبەستوون، بە هۆی ئاوی داوەستاوی بەنداوەكەوە كە كۆیان كردۆتەوە، دیارە ئەو شاجۆگەو جۆگەلانە هەموویان وشك بوون، بۆیە دەفەرمویٚ: ﴿وَبَدَّلْنَاهُم بِجَنَّتَيْهِمْ جَنَّتَيْنِ ذَوَاتَيْ أُكُلٍ خَمْطٍ وَأَثْلٍ وَشَيْءٍ مِّن سِدْرٍ قَلِيلٍ﴾، دوو باخەكەیانمان گۆڕین بە دوو باخی خاوەن میوەی تاڵ و، دار گەز، {دار گەز جۆرە درەختێكە هیچ سوودی نیە، مەگەر بۆ دارە ڕێی خانوو بەكاربهێنرێ و، بۆ سووتان، ئەگەرنا هیچ سوودێكی نیە} ﴿وَشَيْءٍ مِّن سِدْرٍ قَلِيلٍ﴾، شتێكی كەمیش لە درەختی سیدر، سیدریش ئەوەیە كە لە نێو جادەو شەقامەكان دا دەچێنرێ و، ئەندازەیەك بەرز دەبێتەوەو گەڵایەكەی بۆنێكی خۆشی هەیە، جۆرێ لە سابوونیشی لێ دروست دەكرێ، ﴿ذَٰلِكَ جَزَيْنَاهُم بِمَا كَفَرُوا﴾، ئەو سزایەشمان دان، بە هۆی بێبڕواییانەوە بوو،

یاخـود بـە هـۆی سـپڵەییانەوە بـوو، ﴿كَفَرُواْ﴾، هـەم بـە مانـای بێبڕواییـان کـرد، هـەم بـە مانـای سپڵەییان کـرد، دێ، ﴿وَهَلْ نُجَٰزِيٓ إِلَّا ٱلْكَفُورَ﴾، ئایـا ئێمـە جگـە لـە بابـای زۆر بێبـڕوا، یـان ناسـپاس و سـپڵە، هیچکـەس بـەو سـزا سـەختە، سـزا دەدەیـن؟

﴿وَجَعَلْنَا بَيْنَهُمْ وَبَيْنَ ٱلْقُرَى ٱلَّتِي بَٰرَكْنَا فِيهَا قُرًى ظَٰهِرَةً﴾، هەروەهـا لـە نێـوان ئـەوان (گـەلی سـەبەء لـە یەمـەن)و ئـەو ئاوەدانییانـەدا کـە پیـت و پێزمـان تێخسـتبوون، {کـە مەبەسـت پێیـان شـامە} چەنـد ئاوەدانییەکـی ئاشـکرامان دانابـوون، چەنـد ئاوەدانییـەك کـە بەسـەر یەکـەوە بـوون، یاخـود چەنـد ئاوەدانییـەك کـە لـە دوورەوە دیـار بـوون، ﴿وَقَدَّرْنَا فِيهَا ٱلسَّيْرَ﴾، مـاوەی ڕۆیشتنیشـمان تێـدا ئەندازەگیریـی کردبـوون، یـانی: وابـوو کـە لـەم شـارە تاکـو دەگەنـە ئـەو شـارە، یـەك جـار پێویسـتییان بـە پشـوودان بـێ، تاکـو لـە یەمەنـەوە دەچونـە شـام، هەمـووی قۆنـاغ بـە قۆنـاغ ئاوەدانیـی لـێ هەبـوون.

﴿سِيرُواْ فِيهَا لَيَالِيَ وَأَيَّامًا ءَامِنِينَ﴾، بـە زمانـی حـاڵ پێـمان فەرمـوون: شـەوان و ڕۆژانێکـی زۆر، بـە هێمنانـەو ئاساییشـانە بـڕۆن، واتـە: هیـچ ترسـی دزو جـەردەو ڕێگرتـان نەبـێ، ﴿فَقَالُواْ رَبَّنَا بَٰعِدْ بَيْنَ أَسْفَارِنَا﴾، بـەڵام گوتیـان: پەروەردگارمـان! سـەفەرەکانمان لێـك وەدووربخـە، ئەمـە دەگونجـێ لـە ئەنجامـی ملهوڕیـی و خـۆ پـێ زۆریـی و بـێ منەتییـەوە، وایانگوتبـێ، گوتبیان:با پشـوو لـەو ڕێیـە لـێ نەدەیـن و، ئێمـە لـە هیـچ شـتێك ناترسـین، دەشـگونجێ بـە زمانـی حـاڵ وایانگوتبـێ، بـە زمانـی حـاڵ گوتبیـان: پەروەردگارمـان! بـا سـەفەرەکانمان لێـك دوور بـن، ﴿وَظَلَمُوٓاْ أَنفُسَهُمْ﴾، ستەمیشـیان لـە خۆیـان کـرد، ﴿فَجَعَلْنَٰهُمْ أَحَادِيثَ﴾، ئنجـا ئێمـەش کردمانـن بـە قسـەکان، واتـە: هەمـوو ئـەوەی لێیـان مایـەوە، ئـەو بەسـەرهاتانە بـوون کـە لـە بارەیانـەوە دەگێڕدرانـەوە، ﴿وَمَزَّقْنَٰهُمْ كُلَّ مُمَزَّقٍ﴾، بـە هەمـوو شـێوەیەکی پرژوبڵاوکـردن و لێـك پارچـە پارچـە کـردن، لێکـمان دابڕیـن و پەرتەوازەمـان کـردن، ﴿إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَأٓيَٰتٍ لِّكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ﴾، بێگومـان لـەوەدا نیشـانەی زۆر هـەن، بـۆ هـەر زۆر خۆڕاگرێکـی زۆر سوپاسـگوزار، دوایـی لـە مەسـەلە گرنگـەکان دا بـاس دەکەیـن، ئـەو نیشـانانە چیـن؟

گرنگ ئەوەیە کە دەفەرمووێ: ﴿إِنَّ فِي ذَٰلِكَ﴾، وشەی: ﴿ذَٰلِكَ﴾، دەگونجێ بگەڕێتەوە بۆ چۆنیەتیی فەوتاندنیان، دەشگونجێ بگەڕێتەوە بۆ کۆی بەسەرهاتی سەبەء، چ ئەو نازو نیعمەتانە کە پێیان دراون، چ هەڵوێستی بێبڕوایانەو ناسوپاسانەی ئەوان، چ سزا دارانیان لە لایەن خوای دادگەرو کاربەجێیەوە.

مەسەلە گرنگەکان

مەسەلەی یەکەم:

لە وڵاتی گەلی سەبەئدا باخ و بێستانی پڕ بژیو هەبوو، لەوەش دا بۆ گەلی سەبەء نیشانەیەکی گەورە هەبوو، لەسەر میهرەبانیی خوا، کە دەبووایە سوپاسی خوای لەسەر بکەن و، بیپەرستن، کەچی ڕوویان لە خوا وەرگێڕاو، خوای کاربەجێش وەك سزادان، لافاوێکی بێڕەزای ناردە سەریان و، سەرەنجام لە جێی هەردوو باخەکەیان، کە پڕ بوون لە میوەی جۆراو جۆر، تەنها هەندێك جۆرە درەختی بێ میوەو بەر، یاخود بەرتاڵ و بێ تامیان بۆ مانەوەو، ئەوەش سزای بێبڕوایی و سپڵەییان بوو:

خوا دەفەرموێ: ﴿لَقَدْ كَانَ لِسَبَإٍ فِي مَسْكَنِهِمْ ءَايَةٌ جَنَّتَانِ عَن يَمِينٍ وَشِمَالٍ كُلُوا مِن رِّزْقِ رَبِّكُمْ وَاشْكُرُوا لَهُ بَلْدَةٌ طَيِّبَةٌ وَرَبٌّ غَفُورٌ ﴿١٥﴾ فَأَعْرَضُوا فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ سَيْلَ الْعَرِمِ وَبَدَّلْنَاهُم بِجَنَّتَيْهِمْ جَنَّتَيْنِ ذَوَاتَيْ أُكُلٍ خَمْطٍ وَأَثْلٍ وَشَيْءٍ مِّن سِدْرٍ قَلِيلٍ ﴿١٦﴾ ذَٰلِكَ جَزَيْنَاهُم بِمَا كَفَرُوا وَهَلْ نُجَازِي إِلَّا الْكَفُورَ ﴿١٧﴾﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە دە (١٠) بڕگەدا:

١)- ﴿لَقَدْ كَانَ لِسَبَإٍ فِي مَسْكَنِهِمْ ءَايَةٌ﴾، بە دڵنیایی بۆ هۆزی سەبەء، یان گەلی سەبەء لە شوێنی نیشتەجێ بوونیان دا، نیشانەیەکی مەزن و تایبەت و گەورە هەبوو، یاخود عیبرەت و پەندێکی گەورە هەبوو.

وشەی: **(مَسْكَنْ)**، خوێندراویشەتەوە: **(مَسَاكِنْ)**، ئەگەر بڵێین: **(مَسْكَنْ)**، واتە: شوێنی نیشتەجێ بوون، **(مَسَاكِنْ)**، شوێنەکانی نیشتەجێ بوونیان، نیشانەیەکی گەورەیان تێدا هەبوو، هەندێك لە زانایان ئاوایان لێکداوەتەوە، **(أي: لَقَدْ كَانَ**

لِسَبَإٍ فِي حَالِ مَسَاكِنِهِمْ وَنِظَامِ بِلَادِهِمْ آيَةٌ، أي: الْأَمَارَةُ وَالدَّلَالَةُ عَلَى تَصَرُّفِ اللهِ وَنِعْمَتِهِ عَلَيْهِمْ)، بۆ گەلی سەبەء لە شوێنی نیشتەجێ بوونیان و بۆ سیستمی بەڕێوەبردنی وڵاتیان، نیشانەیەکی گەورەو بەڵگەیەك هەبوو، لەسەر ئەوە کە خوا ﷻ چاکەی لەگەڵدا کردوون و، نیعمەتی خۆی بەسەردا ڕشتوون.

٢)- ﴿ جَنَّتَانِ عَن يَمِينٍ وَشِمَالٍ ﴾، دوو باخ لەلای ڕاست و لای چەپ، وشەی: ﴿ جَنَّتَانِ ﴾، دەبێتە جێگرەوە (بَدَل) بۆ (ءَايَةٌ)، ئەو نیشانەیە چی بوو؟ ئەو پەندو عیبرەتە چی بوو؟ دوو باخ لەلای ڕاست و لای چەپ، لای ڕاست و لای چەپیش، وەك گوتمان: دەگونجێ مەبەست ئەوە بێ کەسێ کە ڕۆیشتوە، ئەو لاو لای باخ بووە، یاخود شوێنەکە وا بووە دوو قەدپاڵی هەبوون، هەردووکیان باخ بوونە، لای ڕاست و لای چەپ.

٣)- ﴿كُلُواْ مِن رِّزْقِ رَبِّكُمْ وَٱشْكُرُواْ لَهُۥ ﴾، لە بژیوی پەروەردگارتان بخۆن و سوپاسگوزاریی بۆ بکەن، ئەم ڕستەیە: (مَقُوُلُ قَوْلٍ مَحْذوفٍ) گوتراوی قسەیەکی قرتێنراوە، واتە: پێیان گوترا: لە بژیوی پەروەردگارتان بخۆن و سوپاسگوزاریی بۆ ئەنجام بدەن، یاخود: ئەوە بە زمانی حاڵ پێیان گوتراوە، یاخود: ئەوە لەسەر زمانی پێغەمبەران (عَلَيْهِمُ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ) کە بۆیان نێردراون، پێیان گوتراوە.

٤)- ﴿ بَلْدَةٌ طَيِّبَةٌ وَرَبٌّ غَفُورٌ ﴾، وڵاتێکی خۆش و پەروەردگارێکی لێبوردە، ﴿ طَيِّبَةٌ ﴾، (الطَّيِّبَةُ: الْحَسَنَةُ فِي جِنْسِهَا، الْمُلَائِمَةُ لِمُزَاوِلِهَا وَمُسْتَثْمِرِهَا)، ﴿ بَلْدَةٌ طَيِّبَةٌ ﴾، وڵاتێکی گونجاو بۆ کەسێك کە بیەوێ کاری تێیدا بکات و، تێیدا بژی، چونکە (طَيِّبَ)، هەر شتێکە کە هەستەوەرەکان و دەروون چێژی لێ ببینن.

٥)- ﴿ فَأَعْرَضُواْ ﴾، کە چی پشتیان تێکردو، ڕوویان وەرگێڕا، ئەمەش ئەوە دەخوازێ کە پێشتر پێغەمبەریان بۆ هاتبێ، یاخود هۆشیار کەرەوەیەکیان بووبێ و، ئەوانیش پشتیان لەو پەیام و بەرنامەیە کردوە، کە ئەو پێغەمبەرە ؏، یاخود ئەو هۆشیار کەرەوەیە کە شوێنکەوتووی پێغەمبەران بووە، پێیڕاگەیاندوون.

٦)- ﴿ فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ سَيْلَ ٱلْعَرِمِ ﴾، ئێمەش لافاوێکی سەخت و بێزەمان نارده سەریان، (الْإِرْسَالُ: الطَّلَاقُ ضِدُّ الْحَبْسِ، وَتَعْدِيَتُهُ بِحَرْفِ «عَلَى» مُؤْذِنَةٌ بِأَنَّهُ إِرْسَالُ نِقْمَةٍ)، (إرسال)

بەرهەڵدانە دژی گرتن و نەهێشتن، ئنجا کە (أرسل) بە پیتی (عَلَى) بەرکاری خواستوە، ئەمە ئەوە دەگەیەنی کە خوا ﷻ وەك بەڵاو سزا بۆی ناردوون، وشەی: ﴿ٱلْعَرِمِ﴾، (الْعَرِمِ وَصْفُ الْعَرَامَةِ، وَهِيَ الشِّدَّةُ وَالْكَثْرَةُ)، (عَرِم) وەسفی (عَرامة)یە، کە بریتیە لە: سەختیی و زۆریی، یاخود وشەی: ﴿ٱلْعَرِمِ﴾، (الْعَرِم: اسْمُ جَمْعِ العَرِمَة)، (الْعَرِم) ناوی کۆی (عَرِمة)یە، یانی: سەختیی و نارەحەتیی، گرنگ ئەوەیە خوا ﷻ دەفەرموێ: لافاوێکی سەخت و بێڕەزامان ناردە سەریان.

٧)- ﴿وَبَدَّلْنَٰهُم بِجَنَّتَيْهِمْ جَنَّتَيْنِ ذَوَاتَيْ أُكُلٍ خَمْطٍ وَأَثْلٍ﴾، دوو باخەکەیانمان بۆ گۆڕین، بە دوو باخچەی خاوەن میوەی تاڵ و دارگەز، ﴿أُكُلٍ خَمْطٍ﴾، خوێندراویشەتەوە: (أُكُلِ خَمْطٍ)، ﴿أُكُلٍ خَمْطٍ﴾، یانی: میوەی تاڵ و تفت، یان (أُكُلِ خَمْطٍ)، یانی: میوەیەك کە تاڵیی و تفتیی بوو.

٨)- ﴿وَشَيْءٍ مِّن سِدْرٍ قَلِيلٍ﴾، شتێکیش لە (درەختی) سیدرێکی کەم، ئەوەشمان لە شوێنی دوو باخەکان دا بۆ ڕواندن، کە ئەوانە هەموویان درەختی بیابانن، یان میوەیان نیە، یاخود میوەکەیان تفت و تاڵ و ناخۆشە.

لە کۆتایی ئەم دەرسەماندا، چۆنیەتیی پەیوەستبوونی ئەم بەسەرهاتی سەبەء، بە ئایەتەکانی پێشەوە لە زمانی (إبن عَطيّة)ەوە، دێنین، دەڵێ:

(لَمَّا فَرَغَ التَّمْثِيلُ لِمُحَمَّدٍ ﷺ، رَجَعَ التَّمْثِيلُ لَهُم «أَي: للْمُشْرِكِين» بِسَبَأٍ، وَمَا كَانَ مِنْ هَلَاكِهِمْ بِالْكُفْرِ وَالْعُتُوِّ، فَهَذِهِ الْقِصَّةُ تَمْثِيلُ أُمَّةٍ بِأُمَّةٍ، وَبِلَادٍ بِأُخْرَى).

واتە: دوای ئەوەی خوا ﷻ نموونەی بۆ موحەممەد ﷺ هێنایەوە، (بە داوودو سولەیمان کە خوا ﷻ بەس چاکەی بە موحەممەد نەداوەو داوودو سولەیمانیش خوا ﷻ کردوونی بە پێغەمبەرو کردووشنی بە حوکمڕان پادشاو، ئەو هەموو نیعمەتانەی پێداون)، خوا دەگەڕێتەوە بۆ نموونە هێنانەوە بۆ هاوبەش بۆ خوا دانەرەکان بە گەلی سەبەء، کە چۆن بە هۆی کوفرو مل هوڕییانەوە، خوا فەوتاندوونی، ئەو هەموو نیعمەتانەی پێداون، کەچی لە بەرانبەر نیعمەتەکانی خوادا، ملهوڕ و پێ نەزان و سپڵە بوون و، خواش فەوتاندوونی، کەواتە: ئەم

بەسەرهاتە، چواندنی گەلێکە بە گەلێك و، وڵاتێك بە وڵاتێك، {کە ئێوە دەبێ دەرس لەوان وەربگرن}.

کە دەفەرموێ: ﴿ لَقَدْ كَانَ ﴾،{(ل) (قد)، (اللام للقَسَمِ (قد) للتحقيق)} (لام) بۆ سوێندەو (قد)یش بۆ ساغکردنەوەیە، (**وَالتَّأْكِيدُ بِلَامِ الْقَسَمِ وَحَرْفِ التَّحْقِيقِ لِتَنْزِيلِ حَالِهِمْ حَالَةَ الْمُنْكِرِ**)، ئایا بۆچی بە جەختکردنەوەوە دەفەرموێ؟

چونکە حاڵی بێبڕوایەکانی ڕۆژگاری پێغەمبەر ﷺ وەك حاڵی کەسێ بووە، کە نکووڵیی بکات، لەوە کە گەلی سەبەء، لە ڕێگەو جێگەکەیاندا، نیشانەیەك و پەندو عیبرەتێك بووبێ.

دیارە کافرەکانی ڕۆژگاری پێغەمبەریش ﷺ بە تایبەتیی لە مەککەو دەورو بەریدا، زۆر نزیك بوون لە یەمەنەوەو، بەسەرهاتی بەنداوی مەئریب و گەلی سەبەء، لە نێویاندا زۆر باو بووە.

٩)- ﴿ ذَٰلِكَ جَزَيْنَٰهُم بِمَا كَفَرُواْ ﴾، بەوجۆرەش سزاماندان بە هۆی بێبڕواییانەوە، بە هۆی سپڵەییانەوە. (**ذَٰلِكَ جَزَيْنَاهُمْ: جَزَيْنَاهُمُ الجَزَاءَ الْمُشَارَ إِلَيْهِ**) یانی: ئەو سزایەمان دان، کە ئاماژەی پێدرا.

١٠)- ﴿ وَهَلْ نُجَٰزِىٓ إِلَّا ٱلْكَفُورَ ﴾، ئایا ئەو سزا سەختەی کە دامانن، جگە لە بابای بێبڕواو سپڵە، کەسی دیکەی پێ سزا دەدەین؟ ئایا جگە لە بابای بێبڕواو سپڵەو ناسوپاس کەسی دیکە، بەو جۆرە سزا سەختە، سزا دەدەین؟ ئەوە دیارە پرسیارلێکردنی نکووڵیلێکەرانەیە، واتە: هیچ کەس سزا نادەین، مەگەر وەك وان بێبڕوا بێ و، وەك وان بێ سپڵەو نا سوپاس بێ، کەواتە: ئەی کافرەکانی ڕۆژگاری پێغەمبەر ﷺو، ئەی کافرەکانی هەموو ڕۆژگارەکان! وریا بن، ئێوەش وەك گەلی سەبەء بێبڕواو سپڵەو نا سوپاس مەبن، بۆ ئەوەی بە مەرەدی ئەوان نەچن و، بەو جۆرە سزا سەختە سزا نەدرێن.

مەسەلەی دووەم:

باسی ئاسانکاریی خوا بۆ سەفەرو هاتن و چوونی گەلی (سبأ) بە هۆی هەبوونی ئاوەدانییانی زۆرەوە، لە نێوان وڵاتی (سبأ)و شام دا، کە بە هێمنیی سەفەریان دەکرد بە شەوو ڕۆژ، بەڵام بەهۆی ستەم و ناشکورییانەوە، خۆیان دووچاری لێکهەڵوەشان و پەرتەوازە بوون کرد:

خوا دەفەرموێ: ﴿وَجَعَلْنَا بَيْنَهُمْ وَبَيْنَ ٱلْقُرَى ٱلَّتِى بَٰرَكْنَا فِيهَا قُرًى ظَٰهِرَةً وَقَدَّرْنَا فِيهَا ٱلسَّيْرَ ۖ سِيرُوا۟ فِيهَا لَيَالِىَ وَأَيَّامًا ءَامِنِينَ ﴿١٨﴾ فَقَالُوا۟ رَبَّنَا بَٰعِدْ بَيْنَ أَسْفَارِنَا وَظَلَمُوٓا۟ أَنفُسَهُمْ فَجَعَلْنَٰهُمْ أَحَادِيثَ وَمَزَّقْنَٰهُمْ كُلَّ مُمَزَّقٍ ۚ إِنَّ فِى ذَٰلِكَ لَءَايَٰتٍ لِّكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ ﴿١٩﴾﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە دە بڕگەدا:

١)- ﴿وَجَعَلْنَا بَيْنَهُمْ وَبَيْنَ ٱلْقُرَى ٱلَّتِى بَٰرَكْنَا فِيهَا قُرًى ظَٰهِرَةً﴾، {خوا ﷻ دووبارە دێتەوە سەر باسی ئەو نیعمەتانەی کە بە گەلی سەبەئی دابوون، دەفەرموێ:} لە نێوان ئەوان و لە نێوان ئەو ئاوەدانییانەدا، کە پیت و پێزمان تێخستوون، ئاوەدانییانێکی ئاشکرامان دانابوون. مەبەست لەم ئایەتە موبارەکە، باسی نیعمەتی هێمنیی و ئاساییش و، ئاسانکاریی بۆ سەفەرو هاتن و چوون و، ئاوەدانیی وڵاتە.

٢)- ﴿قُرًى ظَٰهِرَةً﴾، أ- ئاوەدانییانێکی وا کە بۆ ڕێبواران دیار بن، لە دوورەوە.

ب- یاخود: ئەو ئاوەدانییانەی، لە یەکدی دیار بوون، هەندێکیان هەندێکیان دەبینی، واتە: لەو شارەوە ئەوی دیکە دیار بوو، لەوی دیکەوەش، ئەوی دیکەو ...هتد.

ج- واتایەکی دیکە بۆ وشەی: ﴿ظَٰهِرَةً﴾، کراوە، کە بریتیە لە: (**خَارِجَةً عَنِ المُدُنْ**)، ئەو ئاوەدانییانەی لە دەرەوەی شارن، یانی: شارە گەورەکان هەبوون و، لە دەرەوەی ئەوانیش ئاوەدانیی دیکە هەبوون، بۆ ئەوەی ئەو شارانە پێکەوە پەیوەست بکەنەوە.

وشەی: (قُرَى) تاكەكەی (قَرْيَة)ە، واتە: ئاوەدانیی گەورە، واتە: ئەو چەمك و واتایە باوەی نیە، كە لەم ڕۆژگارەی ئێستادا هەیەتی، كە (قَرْيَة)، بە واتای: لادێ، گوند، كە بەرانبەری شارە، دێ، بەڵكو (قَرْيَة) بە مانای ئاوەدانیی گەورە دێ، بۆ وێنە: بە مەككە گوتراوە: (أُمُّ القُرَى)، واتە: دایكی ئاوەدانییەكان، (**القُرَى الَّتِي بَارَكْنَا فِيهَا**)، ئەو ئاوەدانییانەی پیت و پێزمان تێخستبوون، مەبەست پێی شامە، بە تایبەتی فەڵەستین، بە بەڵگەی ئەو ئایەتەی سوورەتی (**الأنبياء**)، كە خوا ﷻ لە بارەی ئیبراهیمەوە ﵇ەوە دەفەرموێ: ﴿ وَنَجَّيْنَـٰهُ وَلُوطًا إِلَى ٱلْأَرْضِ ٱلَّتِى بَـٰرَكْنَا فِيهَا لِلْعَـٰلَمِينَ ﴿٧١﴾ ﴾، واتە: خۆی و (**لوط**)**مان** دەرباز كردن، بەرەو ئەو سەر زەمینەی، پیت و پێزمان بۆ جیهانییان تێخستوە.

كە دیارە ئیبراهیم ﵇ و لووطی ﵇ برازای لە ئووری كلدانییەكانەوە، كاتێك كە لە عێراق دەر بەدەر دەبێ و، بابی دەری دەكات، دەچێ بۆ شام، پێشێ دەچێ بۆ ناوچەی حەڕڕان، دواتر دەچێ بۆ فەلەستین، گرنگ ئەوەیە كە بە هەمووی گوتراوە شام، بۆیەش خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ ٱلْأَرْضِ ٱلَّتِى بَـٰرَكْنَا فِيهَا لِلْعَـٰلَمِينَ ﴾، چونكە ئەو سەر زەمینە، سەر زەمینێكی بە پیت و پێزە، چەندان جۆرە درەخت و میوەو كشتوكاڵ و دانەوێڵەی لێ بەرهەم دێ.

٢)- ﴿ وَقَدَّرْنَا فِيهَا ٱلسَّيْرَ ﴾، لە نێوان ئەو ئاوەدانییانەدا، ڕۆیشتن و هات و چووغان ئەندازە گیریی كرد بوو، (**أي: قَدَّرْنَا مَسَافَاتِ السَّيْرِ فِي القُرَى**)، ماوەی ڕۆیشتنمان لە نێوان ئاوەدانییەكاندا ئەندازەگیریی كرد بوو، واتە: قۆناغ بە قۆناغ، وەك ئێستا نەبووە سەفەر بە فڕۆكەو شەمەندەفەرو سەیارە بێ! بە بارو وڵاخ بووە، بە گوێدرێژو ئەسپ و ماین و ئێسترو حوشتر بووەو، ئەوانیش پێویستییان بە پشوودان و ئیسراحەت هەبووە، دەبووایە چەند سەعاتێك بڕۆن و پشووبدەن، هەم وڵاخەكان و، هەم نەفەرەكان پشوو بدەن، بۆیە پێویست بووە، قۆناغ قۆناغ بێ.

٣)- ﴿ سِيرُوا۟ فِيهَا لَيَالِىَ وَأَيَّامًا ءَامِنِينَ ﴾، تێیدا بڕۆن شەوان و ڕۆژانێك بە دڵنیایی بە هێمنیی، ئەم ڕستەیە: (**مَقُولُ قَوْلٍ مَحْذُف**)، گوتراوی قسەیەكی قرتێنراوە، یانی: (**قُلْنَا**

سِيْرُوا فِيْهَا)، گوتمان: پێیدا بڕۆن، ئنجا ئەم (**قُلْنَا**)یە، لێرەدا فەرمانێکی تەکوینیی بووە، نەك تەشریعیی، واتە: وامان بۆ دانابوون، بە پێی یاسا گەردوونییەکانی خۆمان، وەك بە زمانی حاڵ، پێمانگوتبن: بە شەوان و بە ڕۆژان بڕۆن، بە دڵنیایی، بۆچی شەوی پێشخستوە؟ ﴿لَيَالِيَ وَأَيَّامًا﴾، لەبەر ئەوەی ڕۆیشتنی شەوێ، خۆشترەو، گەرم نیە، ئنجا شەویش زیاتر پێویستیی بە هێمنیی و ئاساییش هەیە، ئنجا ئەگەر لە شەوێدا هێمنیی و ئاساییشیان بۆ ڕەخسابێ، بە ڕۆژی باشترو زیاتر.

کە دەفەرموێ: ﴿ءَامِنِينَ﴾، واتە: لە ڕۆژێ و شەوێشدا ئەمین و دڵنیا بوون، بێ ترس بوون و، ڕێگاوبان ئەمین بوون و، جەردەو دزو ڕێگری لێ نەبوون، ئەوەش نیعمەتێکی گەورەیە بۆ هەر وڵاتێك کە هێمنیی و ئاساییشی تێدا سەقامگیر بێ، واتە: بە شەو یان بە ڕۆژ، بڕۆن، یان بە شەوو ڕۆژ بڕۆن، چۆنی دەتانەوێ.

٣)- ﴿فَقَالُوا۟ رَبَّنَا بَـٰعِدْ بَيْنَ أَسْفَارِنَا﴾، بەڵام گوتیان: پەروەردگارمان! سەفەرەکانمان لێك وەدووربخە، وشەی: ﴿بَـٰعِدْ﴾، خوێندراوەیشەتەوە: (**بَعِّدْ**)، کە واتاکانیان زۆر لە یەك نیزیکن، واتە: سەفەرەکانمان لێك وە دووربخە، ئنجا ئەمە دوو ئەگەری هەن، ئەو قسەیە چۆن کراوە؟:

أ- یان بە زمانی حاڵ وایانگوتوە، یانی: (**دَلَّ حَالُهُمْ عَلَى هَذَا القَوْل**)، وەك بە زمانی حاڵ گوتبێتیان: خوایە! با سەفەرەکانمان ماوەیان لێك دوور بێ و، ئاوەدانیی زۆر لەسەر ڕێگامان نەبن، بتوانین زوو زوو پشوو بدەین، بەڵکو با ئاوەدانییەکان لێك دوور بن، دەشت و بیابان بێ، واتە: وەك وایانگوتبێ، وا دەهاتنە بەرچاو، لە ئەنجامی ئەو هەڵسوکەوت و ڕەفتارە بێنمەکیی و سپڵەییە، کە لەگەڵ چاکەکانی خوادا کردیان، بە تایبەتیی نیعمەتەکانی هێمنیی و ئاساییش، وەك بە زمانی وتار گوتبێتیان: خوایە! با ماوەی هاتن و چوونمان لێك دووربێ، قۆناغەکان لێك دوور بن، وەك وایانگوتبێ، وابوون.

ب- واتایەکی دیکە: ئەگەری هەیە کە ئەمەیان بە زمانی گوتار گوتبێ: بەڵام (**جَواباً عَنْ مَواعِظِ أنْبِيَائِهِم أو منذريهم**)، واتە: لە وەڵامی ئامۆژگاریی پێغەمبەرانیان (**عَلَيْهِم الصَّلَاةُ

وَالسَّلَام) یان ئامۆژگاریی ترسێنەران و هۆشیارکەرەوانیان دا، گوتبیان: پەروەردگارمان! بۆ بەرپەرچدانەوەی قسەی ئەوان [پێغەمبەران (**عَلَيْهِم الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم**) یان: وریاکەرەوەو ترسێنەران] با سەفەرەکانمان لە یەك دوور بن و، ئەو چاکەو نیعمەتەی خۆمان لێبستێنەوە!

٤)- ﴿ وَظَلَمُوٓاْ أَنفُسَهُمۡ ﴾، ستەمیشیان لە خۆیان کرد، (و)ی سەر (**وظلموا**) {**وَاو الحَالِية، أي: قَالُوْا ذَٰلِكَ وَقَدْ ظَلَمُوْا أَنْفُسَهُمْ بِالْشِّرْك**}، وایانگوت: لە حاڵێکدا کە ستەمیان لە خۆیان کرد بوو، بە هاوبەش بۆ خوا دانان.

یان بە سپڵەیی کردن لە بەرانبەر چاکەکانی خوادا، کە ئەوەیان زیاتر لەگەڵ سیاقەکەدا دەگونجێ.

٥)- ﴿ فَجَعَلۡنَٰهُمۡ أَحَادِيثَ ﴾، ئێمەش کردمانن بە قسە، واتە: (**فَصَارَ وُجُودُهُمْ فِي الأَخْبَارِ وَالقَصَصْ**)، بوونیان چووە نێو باس و قسەی گێڕدراوەو بەسەرهاتەکانەوە، واتە: تەنیا لە قسەو باس و خواس و بەسەرهاتەکان دا، بوونیان ماوەو، ئەگەرنا لەسەر ئەرزی واقیع بوونیان نەماوە، واتە: کردمانن بە قسەی نێو کۆڕ و دیوەخانان، قسەی نێو حیکایەت و بەسەرهاتان، کە گەلی سەبەء ئاوابوون و، ئاوا چوون!

٦)- ﴿ وَمَزَّقۡنَٰهُمۡ كُلَّ مُمَزَّقٍ ﴾، هەروەها بە هەموو شێوە لێك پچڕاندنێك، لێکمان پچڕاندن، وشەی: ﴿ كُلَّ ﴾ لە: (**كُلَّ ممزق**)دا (**مَنْصُوبٌ عَلَى المَفْعُولِيَة المُطْلَقَةِ**)، مەنصووبە بەهۆی بەرکاری ڕەهابوونیەوە، یانی: هەموو پەیوەندییەکانیانمان پچڕاندن، لێرەدا ﴿ كُلَّ ﴾، بە مانای زۆر (**كثير**) دێ، یانی: (**كَثِيْر التَّمْزِيْق**)، ﴿ كُلَّ ﴾، زۆر جاران بە مانای (زۆر) دێ، نەك بە مانای (هەموو)، واتە: زۆرمان لێك دابڕین، زۆرمان پچڕاندن، لە ئەنجامی ئەوەدا، کە ئەوان بە زمانی حاڵ، یان بە زمانی وتار، داوایان کرد بوو بەو شێوەیان لێ بێ، کە سەفەرەکانیان لێك دوور بن و، قۆناغەکانی سەفەریان لێك نیزیك نەبن.

٧)- ﴿ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَأٓيَٰتٖ لِّكُلِّ صَبَّارٖ شَكُورٖ ﴾، بە ڕاستیی لەوەدا، {لە حاڵو بەسەرهاتی سەبەئدا} نیشانەی زۆر هەن، بۆ هەر زۆر خۆڕاگرێکی زۆر سوپاسگوزارو شوکرانە بژێر.

لە بارەی گەلی سەبەئەوە، ئەم فەرموودەیە هەیە:

{عَنْ فَرْوَةَ بْنِ مُسَيْكٍ الْمُرَادِيِّ قَالَ: أَتَيْتُ النَّبِيَّ ﷺ فَقُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَلَا أُقَاتِلُ مَنْ أَدْبَرَ مِنْ قَوْمِي بِمَنْ أَقْبَلَ مِنْهُمْ؟ فَأَذِنَ لِي فِي قِتَالِهِمْ وَأَمَّرَنِي، فَلَمَّا خَرَجْتُ مِنْ عِنْدِهِ سَأَلَ عَنِّي: مَا فَعَلَ الْغُطَيْفِيُّ؟ فَأُخْبِرَ أَنِّي قَدْ سِرْتُ، قَالَ: فَأَرْسَلَ فِي أَثَرِي، فَرَدَّنِي فَأَتَيْتُهُ، وَهُوَ فِي نَفَرٍ مِنْ أَصْحَابِهِ فَقَالَ: «ادْعُ الْقَوْمَ، فَمَنْ أَسْلَمَ مِنْهُمْ، فَاقْبَلْ مِنْهُ، وَمَنْ لَمْ يُسْلِمْ فَلَا تَعْجَلْ حَتَّى أُحْدِثَ إِلَيْكَ»، قَالَ: وَأُنْزِلَ فِي سَبَإٍ مَا أُنْزِلَ، فَقَالَ رَجُلٌ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، وَمَا سَبَأٌ؟ أَرْضٌ أَوِ امْرَأَةٌ؟ قَالَ: لَيْسَ بِأَرْضٍ وَلَا بِامْرَأَةٍ، وَلَكِنَّهُ رَجُلٌ وَلَدَ عَشَرَةً مِنَ الْعَرَبِ، فَتَيَامَنَ مِنْهُمْ سِتَّةٌ، وَتَشَاءَمَ مِنْهُمْ أَرْبَعَةٌ، فَأَمَّا الَّذِينَ تَشَاءَمُوا، فَلَخْمُ وَجُذَامُ وَغَسَّانُ وَعَامِلَةُ، وَأَمَّا الَّذِينَ تَيَامَنُوا، فَالْأَزْدُ، وَالْأَشْعَرِيُّونَ، وَحِمْيَرُ، وَكِنْدَةُ، وَمَذْحِجُ، وَأَنْمَارُ، فَقَالَ رَجُلٌ: يَا رَسُولَ اللَّهِ وَمَا أَنْمَارُ؟ قَالَ: الَّذِينَ مِنْهُمْ خَثْعَمُ وَبَجِيلَةُ} (أخرجه الترمذي: ٣٢٢٢، قال: هذا حديث حسن، وأبو يعلى: ٦٨٥٢، وابن أبي شيبة: ٧١٣، قَالَ الألباني: حسن صحيح).

واتە: فەڕوەی کوڕی موسەیکی موڕادیی (خوا لێی ڕازی بێ)، دەڵێ: چوومە لای پێغەمبەر ﷺ، گوتم: ئەی پێغەمبەری خوا! ﷺ خەڵکەکەم ئەوانەی کە ڕوو بە ئیسلام هاتوون، بەوانە بجەنگم لە دژی ئەوانەی کە پشتیان لە ئیسلام کردووە، مسوڵمان نەبوون؟ ئەویش مۆڵەتی دام لە جەنگ کردنیانداو، کردمیە بەرپرسیان، بەڵام کاتێك لەلای وی چوومە دەرێ، پرسیاری کرد بوو، (**مَا فَعَلَ الْغُطَيْفِيُّ؟**)، {ئەو نازناوە، هی شوێنەکەی بووە، یاخود تیرەکەی بووە} ئایا (**غُطَيْفِي**)، چی کرد، بۆ کوێ چوو؟ ئیدی هەواڵی پێدرابوو کە ڕۆیشتووم، بە دوایدا ناردم، گێڕامیەوە، منیش چوومە خزمەتی، چەند کەسێ لە هاوەڵانی لە دەوری بوون، فەرمووی: ئەو خەڵکە بانگ بکە، (واتە: بانگیان بکە بۆ ئیسلام)، هەر کەسێك مسوڵمان بوو، لێی وەربگرە، بەڵام ئەوەی مسوڵمان نەبوو، پەلە مەکە، تاکو دوایی فەرمانت بۆ دەنێرم.

(فەڕوە) دەڵێ: لە بارەی سەبەئیشەوە ئەوە دابەزی کە دابەزی، پیاوێك گوتی: ئەی پێغەمبەری خوا! ﷺ سەبەء چی بووە؟ ئایا سەر زەمینێکە؟ یاخود ناوی ئافرەتێکە؟ پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: نە ناوی سەر زەمین و وڵاتێکە،

نە ناوی ئافرەتێکیشە، بەڵکو سەبەء ناوی پیاوێکە، دە (١٠) کوڕی بوون لە عەرەبەکان، هەر کوڕێکیان تیرەیەکی لێ پەیدابووە، شەشیان بە لای ڕاستدا چوون و، چواریشیان بە لای چەپ دا، (واتە: ئەو شوێنەی لێی بوون، شەشیان بە لای ڕاستی ئەو شوێنەدا ڕۆیشتوون، چواریشیان بە لای چەپدا)، ئەوانەی بە لای چەپدا ڕۆیشتوون، ئەم چوار هۆزەن: (**لَخْمُ وَجُذَامُ وَغَسَّانُ وَعَامِلَةُ**)، ئەوانەش کە بە لای ڕاستدا ڕۆیشتوون، ئەم شەش هۆزەن: (**الْأَزْدُ وَالْأَشْعَرِيُّونَ وَحِمْيَرُ وَكِنْدَةُ وَمَذْحِجُ وَأَنْمَارُ**)، پیاوێك لەوێ بوو گوتی: ئەی پێغەمبەری خوا! ﷺ (**أَنْمَارُ**) چییە؟ فەرمووی: (**أَنْمَارُ**) ئەو هۆزەیە، کە (**خَثْعَمُ وَبَجِيلَةُ**)، لەوانەوە وەپاش کەوتوون.

حەوت هەڵوەستە لە بەرانبەر بەسەرهاتی گەلی سەبەئدا

١)- گەلی سەبەء، یان هۆزی سەبەء:

دەگونجێ وەك گەلێك تەماشا كرابن و لە چەند هۆزێك پێك هاتبن، دەشگونجێ هۆزێك بووبن و، لە چەند تیرەیەك پێك هاتبن، گرنگ ئەوەیە، ئەو خەڵكە دە (١٠) هۆز بوون، یاخود دە تیرە بوون، هەر هۆزێك دەبێتە چەند تیرەیەك، یانی: (**قبيلة**) دەبێتەوە عەشیرەت، عەشیرەت و دەبێتە (**فَخذ**) لە زمانی عەرەبییدا، لە كوردییشدا دەڵێین: هۆزو تیرەو تایەفە، ئەو دە (١٠) تیرەیە، هۆزی سەبەئیان پێكهێناوە: (**الْأَزْدُ وَالْأَشْعَرِيُّونَ وَحِمْيَرُ وَكِنْدَةُ وَمَذْحِجُ وَأَنْمَارُ ولَخْمُ وَجُذَامُ وَغَسَّانُ وَعَامِلَةُ**)، شەشی یەكەمیان، واتە: (**الْأَزْدُ وَالْأَشْعَرِيُّونَ وَحِمْيَرُ وَكِنْدَةُ وَمَذْحِجُ وَأَنْمَارُ**)، هەر بە وڵاتی یەمەندا بڵاو بوونەوەو، چوارەكەی دیكەیان، واتە: (**لَخْمُ وَجُذَامُ وَغَسَّانُ وَعَامِلَةُ**)، (**عَامِلَةُ**) كە (**خزاعة**)ن، ڕوویان كردۆتە ئەملاو ئەملا، هۆزی (**أَزْد**) چۆتە عەممان، عەممانی پایتەختی وڵاتی ئوردنی ئێستا، (**خُزاعة**) چۆتە تیهامە، كە ناوچەیەكە لە نیزیك مەككە، ئەوس و خەزرەج كە لە (**لَخْم**)ن، چوونە یەثریب، كە دوایی بۆتە مەدینەی پێغەمبەر ﷺ، هۆزی یان تیرەی (**غَسَّان**) چۆتە بوصرا، كە پێشیگوتراوە: (غەدیر) كە لەلای شامە، هەروەها بەشێك لە ئەوس و خەزرەج كە لە (**لخم**)ن، چوونە عێراق.

٢)- هۆكاری پرژانیان:

هۆكاری لێك بڵاوبوونی گەلی سەبەء، یان هۆزی سەبەء، ئەوەی كە مێژوو بۆمان باس دەكات، هۆكاری سەرەكیی بریتی بووە لە: ڕووخانی بەنداوی

مەئریب، یان مەئرەب، کە گوایە وەك مێژوونووسان گوتوویانە، هەشتسەد (٨٠٠) باسك **(ذراع)** درێژ بووەو، دە تاکو نۆزدە (١٠-١٩) باسکیش بەرز بووەو، پانییەکەشی سەدو پەنجا (١٥٠) باسك بووە، وەك **(الحسن الهمداني)**، لە کتێبێکی خۆی دا بە ناوی: **(الإكليل)**، گوتوویەتی و، ئەو لە سەرەتای سەدەی چوارەمی کۆچییدا، شوێنەواری ئەو بەنداوە ڕووخاوەی بینیوە.

٣)- هۆکاری ڕووخانی بەنداوەکە:

لە تەفسیری **(الطبري)**و تەفسیرەکانی دیکەشدا، کۆمەڵێك بەسەرهات باس دەکەن، کە گوایە مشکێك پشیلە بە دوای کەوتووەو، چۆتە بن دیواری بەنداوەکەوەو کۆلیویەتی و ڕووخاوە! کۆمەڵێ حیکایەت هەن، بەڵام لە ڕاستییدا هیچیان جێی دڵنیایی نین و، وا پێ دەچێ کەمتەرخەمیی خۆیان بەرانبەر بەو بەنداوە، هۆکار بووبێ، ئەویش بە هۆی سەرقاڵ بوونیان بە شەڕو شۆڵ و مشت و مڕی نێوخۆیانەوە، زۆر نەیانپەڕژابێتە سەر چاککردن و ئاگا لێبوونی بەنداوەکە، کە کتێبەکانی مێژوو دەڵێن: ساڵانە، یان هەر بەیناو بەین، تەعمیریان کردۆتەوەو دەستیان پێداهێناوەتەوە، ئەگەر لە شوێنێکەوە باریك بووبێ، تەنك بوو بێ و ئاو دزیبێتی، چاکیان کردۆتەوە، بەڵام دیارە ماوەیەك لێی بێ خەم بوون، لە ئەنجامی ئەوەدا بەنداوەکە، لافاوێکی گەورەی بەمل دا هاتوە، کە خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ سَيْلَ ٱلْعَرِمِ ﴿١٦﴾ ﴾سبأ، لافاوێکی بێبڕەزاو سەختمان نارد، ئیدی بەنداوەکەی ڕامالیوەو ڕووخاندوویەتی و، لە ئەنجامی ئەوەشدا، ئەوان بەهۆی ئەو بەنداوەوە دەریاچەیەکیان، دروستکردووەو لەو دەریاچەیەدا، ئەو ئاوەی کۆیان کردۆتەوە، چەند جۆگەو ڕووباریان لێ هەڵبەستوون، باخ و دێبەرو کشتوکاڵی خۆیان پێ ئاو داوە، ئنجا کە دەریاچەکە نەماوە، جۆگەلەو ڕووبارەکانیش کۆتاییان پێهاتووەو سەرەنجام کشتوکاڵ و ڕەزو باخەکانی ئەوانیش وشك بوون و، سەرەنجام ئەوانیش بڵاوەیان لێکردووەو پرژاون.

٤)- بۆچی خوا ﷻ فەرموویەتی: ﴿إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَءَايَٰتٍ لِّكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ ﴾؟

یەکەم: کە دەفەرموێ: ﴿لَءَايَٰتٍ﴾؟ لەوەدا نیشانەی زۆر هەن، لەبەر ئەوەی بێگومان لەو بەسەرهاتەدا زۆر نیشانە هەبوون:

أ- هۆزی یان گەلی سەبەء، لەو شوێنە، خوا ﷻ ئاوێکی باشی بۆ ڕەخساندوون، ئنجا ئەوان بەنداویان لە بەردەم ئاوەکەدا دروست کردوەو ئاوەکەیان کۆکردۆتەوەو، دەریاچەیەکی لێ دروستبووە، ئەوە بۆ خۆی نیشانەیەك بووە.

ب- دوایی فیکریان بەوە شکاوە، خوا ئیلهامی بۆ کردوون، یان بەو عەقڵەی کە خوا ﷻ پێیداون، بیریان کردۆتەوەو تەگبیریان کردوە، چۆن بەهرەی باشتر لەو ئاوە وەربگرن؟ ڕەزو باخیان پێ بنیات ناوەو، ڕەزو باخەکانیشیان زۆر بەردارو پڕ بەرهەم بوون، ﴿كُلُواْ مِن رِّزْقِ رَبِّكُمْ وَٱشْكُرُواْ لَهُۥ﴾، ئنجا دیارە سەر زەمینەکەشیان بە پیت و پێز بووە، ﴿بَلْدَةٌ طَيِّبَةٌ﴾.

ج- خوا ﷻ هێمنیی و ئاسایشێکی زۆری بۆ ڕەخساندوون، کە بتوانن بازرگانییش بکەن، هەر بەوەندە ڕانەوەستاون کشتوکاڵ بکەن و، ڕەزو باخیان هەبێ و، دانەوێڵەیان هەبێ و، ئاودێریی بکەن، بەڵکو بازرگانییشیان کردوە، ﴿وَجَعَلْنَا بَيْنَهُمْ وَبَيْنَ ٱلْقُرَى ٱلَّتِي بَٰرَكْنَا فِيهَا قُرًى ظَٰهِرَةً وَقَدَّرْنَا فِيهَا ٱلسَّيْرَ ۖ سِيرُواْ فِيهَا لَيَالِيَ وَأَيَّامًا ءَامِنِينَ﴾.

د- هەروەها لە نێوخۆدا توکمەو بە هێزو پێز بوون و تەبا بوون، ئەوانە هەموویان نیشانەکانی خوا بوون و، نیعمەتی خوا بوون و، بەخشیونی بە گەلی سەبەء.

دووەم: کە دەفەرموێ: نیشانە هەن بۆ هەر زۆر خۆڕاگرێکی زۆر شوکرانە بژێر، چونکە کەسێك خۆڕاگر نەبێ، لە بەرانبەر ناڕەحەتییەکانداو، شوکرانە بژێرو سوپاسگوزار نەبێ، بەرانبەر بە نیعمەتەکانی خوا، لە چاکەو نیعمەتەکانی خوا بەهرەمەند نابێ و، وەك نیشانەکانی خوا تەماشای چاکەکانی خوا ناکات، واتە: مرۆڤ دەبێ خۆی بڕازێنێتەوە

بە هەردوو سیفەتەکانی: خۆڕاگریی لە بەرانبەر ناڕەحەتییەکانداو، شوکرانە بژێریی لە بەرانبەر نیعمەتەکاندا، ئنجا لە چاکەو نیعمەتەکانی خوا، بەهرەمەند دەبێ و وەك نیشانەکانی خوا تەماشایان دەکات.

٥)- نیعمەتەکانی خوا بەبێ سوپاسگوزاریی، بۆ خوا بەردەوام نابن:

بەڵێ بەبێ سوپاسگوزاریی خوا لەسەرکردنیان، چاکەکانی خوا بەردەوام نابن، وەك لە سوورەتی (**إبراهيم**)دا خوا ﷻ دەفەرمووێ: ﴿ وَإِذْ تَأَذَّنَ رَبُّكُمْ لَئِن شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ وَلَئِن كَفَرْتُمْ إِنَّ عَذَابِي لَشَدِيدٌ ﴿٧﴾ ﴾، واتە: یاد بکەوە کاتێك پەروەردگارت ڕایگەیاند، (واتە: وەك یاسایەکی گەردوونیی، لە ژیانی مرۆڤ دا)، ئەگەر سوپاسگوزاریی بکەن، بۆتان زیاد دەکەم {لە چاکەکان} و، ئەگەر سپڵەیی بکەن، سزای من سەختە.

دیارە گەلی سەبەئیش کە خۆیان لێ گۆڕاوە، خواش لێی گۆڕیون، وەك لە سوورەتی (**الأنفال**)دا، خوا ﷻ دەفەرمووێ: ﴿ ذَٰلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ لَمْ يَكُ مُغَيِّرًا نِّعْمَةً أَنْعَمَهَا عَلَىٰ قَوْمٍ حَتَّىٰ يُغَيِّرُوا مَا بِأَنفُسِهِمْ وَأَنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٥٣﴾ ﴾، واتە: ئەوە بە هۆی ئەوەوە کە خوا ﷻ واقیعی پڕ نازو نیعمەتی هیچ کۆمەڵ ناگۆڕێ، تاکو ئەوان خۆیان نەگۆڕن، واتە: خۆیان نەگۆڕن لە چاکییەوە بۆ خراپیی، خوا ﷻ ئەو واقیعە کە نازو نیعمەتی پێداون، واقیعەکەیان بۆ ناگۆڕێ بە خراپیی.

٦)- هێمنیی و ئاسایشی ڕێ و بان نیعمەتێکی خوایە:

خوا ﷻ دەفەرمووێ: ﴿ سِيرُوا فِيهَا لَيَالِيَ وَأَيَّامًا آمِنِينَ ﴿١٨﴾ ﴾، بە زمانی حاڵ پێمان گوتن: بڕۆن بەو ڕێگایانەداو، بەو ئاوەدانییانەدا، شەوان و ڕۆژانێکی زۆر، بە دڵنیایی، بێگومان لە هەر شوێنێك هێمنیی و ئاساییش سەقامگیر بێ، کەسابەتیش دەبێ و، بازرگانییش دەبێ و، کشتوکاڵیش دەبێ و، ئاژەڵدارییش دەبێ و، پیشەسازییش دەبێ، هەموو ئەوانە بەرهەمی سەقامگیریی هێمنیی و

ئاساییشن، بەڵام کە هێمنیی و ئاساییش نەبوو، ئەو جموجۆڵانە هیچیان لە نێو وڵاتدا نابن، یان وەك پێویست نابن.

٧)- تۆکمەیی و تەبایی و کۆمەڵگا، نیعمەتێکی گەورەو گرنگی خوایەو، بە پێچەوانەوە، پەرتەوازەیی و پرژو بڵاویی و ناکۆکیی، بەڵایەکیی زۆر خراپ و بێڕەزایە:

هەر کۆمەڵگایەك لە نێو خۆیاندا ناکۆك و ناتەبا بوون، هەموو شتێکیان لێ تێکدەچێ، تەبایی و تۆکمەیی بناغەی هەموو شتێکی باشە، بۆیە خوا ﷻ وەك سزادانی گەلی (سبأ) دەفەرموێ: ﴿وَمَزَّقۡنَٰهُمۡ كُلَّ مُمَزَّقٍ﴾، واتە: بە هەموو شێوەك لێکمان پچڕاندن، لە ئەنجامی ئەوەدا کە ئەوان بەرانبەر چاکەکانی خوادا سپڵەو ناسوپاس بوون.

کەواتە: تەبایی نیعمەتێکە دەبێتە بناغەی نیعمەتەکان، بەڵام بناغەی تەباییش بریتیە لە: دادگەریی و بناغەی دادگەرییش بریتیە لە: ئیمان، بەهۆی ئیمانەوە دادگەریی دەبێ، مرۆڤەکان ئەگەر هەموویان بەندەی خوا ﷻ بن، هەموویان پێکەوە برا دەبن و پێکەوەش تەبا دەبن، دیارە بەندەی خوا بوون و تەبا بوون، ڕەگ و ڕیشەی دادگەرییە، ڕەگ و ڕیشەی دادگەرییش ئەوەیە قۆرخکاریی نەبێ و، گەندەڵیی نەبێ و، خۆ سەپاندن نەبێ و، یەکدی بە کەمگرتن نەبێ و، ئەو دادگەرییە بناغەی تەباییە، تەباییش بناغەی ئاوەدانییە لە وڵات دا[1].

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ، أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

---

(١) ئەو حەوت هەڵوەستەیە، لە تەفسیری: (التحریر والتنویر، ج٢٢، ص (١٧٠ - ١٨١)ی (محمد الطاهر بن عاشور)، وەرمگرتوون، بە دەستکاریی خۆمەوە.

دەرسی چوارەم

پێناسەی ئەم دەرسە

ئـەم دەرسـەمان لـە یـازدە (١١) ئایـەت پێـك دێ، ئایەتەكانـی: (٢٠ - ٣٠)، تـەوەری سـەرەكیی ئـەو ئایەتانـە، باسـی یەكتایـی خـوا ﷻ لـە بەدیهێنەرایەتیـی و پەروەردگارێتیـی و خاوەنداریێتیـی و پەرستراوێتیی دا و، پووچەڵیـی شـیركە، وێـڕای خسـتنە ڕووی باشـترین شـێوازی وتووێـژو شـەڕە قسـە، لەگـەڵ بێبڕوایـان دا.

لـە سـێ ئایەتـی كۆتاییشـدا سـەرو ئامـاژە كـراوە، بـە هـەر كام لـە پێغەمبەرایەتیـی گشـگیریی موحەممـەد ﷺ بـۆ هەمـوو مرۆڤایەتیـی و، ڕۆژی دوایـی كـە كـەم و زۆر، پـاش و پێـش ناكـرێ و، لـە كاتـی دیاریـی كـراوی خۆیـدا دێ،

﴿ وَلَقَدْ صَدَّقَ عَلَيْهِمْ إِبْلِيسُ ظَنَّهُۥ فَٱتَّبَعُوهُ إِلَّا فَرِيقًا مِّنَ ٱلْمُؤْمِنِينَ ﴿٢٠﴾ وَمَا كَانَ لَهُۥ عَلَيْهِم مِّن سُلْطَٰنٍ إِلَّا لِنَعْلَمَ مَن يُؤْمِنُ بِٱلْءَاخِرَةِ مِمَّنْ هُوَ مِنْهَا فِى شَكٍّ ۗ وَرَبُّكَ عَلَىٰ كُلِّ شَىْءٍ حَفِيظٌ ﴿٢١﴾ قُلِ ٱدْعُوا۟ ٱلَّذِينَ زَعَمْتُم مِّن دُونِ ٱللَّهِ ۖ لَا يَمْلِكُونَ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَلَا فِى ٱلْأَرْضِ وَمَا لَهُمْ فِيهِمَا مِن شِرْكٍ وَمَا لَهُۥ مِنْهُم مِّن ظَهِيرٍ ﴿٢٢﴾ وَلَا تَنفَعُ ٱلشَّفَٰعَةُ عِندَهُۥٓ إِلَّا لِمَنْ أَذِنَ لَهُۥ ۚ حَتَّىٰٓ إِذَا فُزِّعَ عَن قُلُوبِهِمْ قَالُوا۟ مَاذَا قَالَ رَبُّكُمْ ۖ قَالُوا۟ ٱلْحَقَّ ۖ وَهُوَ ٱلْعَلِىُّ ٱلْكَبِيرُ ﴿٢٣﴾ ۞ قُلْ مَن يَرْزُقُكُم مِّنَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ۖ قُلِ ٱللَّهُ ۖ وَإِنَّآ أَوْ إِيَّاكُمْ لَعَلَىٰ هُدًى أَوْ فِى ضَلَٰلٍ مُّبِينٍ ﴿٢٤﴾ قُل لَّا تُسْـَٔلُونَ عَمَّآ أَجْرَمْنَا وَلَا نُسْـَٔلُ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٢٥﴾ قُلْ يَجْمَعُ بَيْنَنَا رَبُّنَا ثُمَّ يَفْتَحُ بَيْنَنَا بِٱلْحَقِّ وَهُوَ ٱلْفَتَّاحُ ٱلْعَلِيمُ ﴿٢٦﴾ قُلْ أَرُونِىَ ٱلَّذِينَ أَلْحَقْتُم بِهِۦ شُرَكَآءَ ۖ كَلَّا ۚ بَلْ هُوَ ٱللَّهُ ٱلْعَزِيزُ ٱلْحَكِيمُ ﴿٢٧﴾ وَمَآ أَرْسَلْنَٰكَ إِلَّا كَآفَّةً لِّلنَّاسِ بَشِيرًا وَنَذِيرًا وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَ ٱلنَّاسِ لَا

يَعۡلَمُونَ ﴿٢٨﴾ وَيَقُولُونَ مَتَىٰ هَٰذَا ٱلۡوَعۡدُ إِن كُنتُمۡ صَٰدِقِينَ ﴿٢٩﴾ قُل لَّكُم مِّيعَادُ يَوۡمٖ لَّا تَسۡتَـٔۡخِرُونَ عَنۡهُ سَاعَةٗ وَلَا تَسۡتَقۡدِمُونَ ﴿٣٠﴾﴾.

مانای دەقاو دەقی ئایەتەکان

{بە دڵنیایی ئیبلیسیش گومانەکەی لە بارەیانەوە (لە بارەی مرۆڤەکانەوە) ڕاست دەرچواند، (چونکە) جگە لە کۆمەڵێك، لە بڕواداران، هەموویان شوێنی کەوتن ﴿٢٠﴾ هیچ دەستەڵاتیشی بەسەریاندا نەبوو، (بواریشمان نەدا زەفەر بەوانەیان بەرێ کە حەزیان لە گومڕاییە) مەگەر بۆ ئەوەی ئەو کەسە بزانین، کە بڕوای بە ڕۆژی دوایی هەیە (و جیابێتەوە) لەو کەسەی لە بارەیەوە، لە دوو دڵیی دایەو، پەروەردگاریشت بەسەر هەموو شتێکەوە پارێزەر (و چاودێر)ە. ﴿٢١﴾ بڵێ: (ئەی بێبڕوایەکان!) لەوانە بپاڕێنەوە کە پێتان وایە جگە لە خوا (پەرستراو) ن، تۆسقاڵێك لە ئاسمانەکان و زەوییان بە دەست نیە و، تێشیاندا هاوبەش نین و، ئەو (خوا)یش هیچ هاوکارێکی لە نێویاندا نیە ﴿٢٢﴾ هەروەها تکاکردنی (هیچ تکاکارێك)یش لە لای وی سوود ناگەیەنێ، مەگەر بۆ کەسێك (خوا) مۆڵەتی دابێ (تکای بۆ بکرێ)، ئنجا کاتێکیش ترس و بیم لە دڵیان (لە دڵی فریشتەکان)دا لابرا، گوتیان: پەروەردگارتان چی فەرموو؟ گوتیان: هەق(ی فەرموو)و ئەویش بەرزی گەورەیە ﴿٢٣﴾ بڵێ: کێ لە ئاسمانەکان و زەوییەوە بژیوتان دەدات؟ بڵێ: خوا، ئێمە یان ئێوەش لە سەر ڕێنمایی، یان لە گومڕاییەکی ڕووندایین ﴿٢٤﴾ بڵێ: ئێوە لە بارەی تاوانکردنی ئێمەوە، لێتان ناپرسرێ و، ئێمەش لە بارەی ئەوەوە کە ئێوە دەیکەن (لێمان ناپرسرێ) ﴿٢٥﴾ بڵێ: تەنیا پەروەردگارمان (لە ڕۆژی دوایی دا) بە هەق دادوەرییمان لە نێواندا دەکات و، تەنیا ئەو دادوەری زانایە ﴿٢٦﴾ بڵێ: ئەو (پەرستراو)انەشم پێشان بدەن، کە وەك هاوبەشان پێتانەوە پەیوەستکردوون، (بە خواوە)، نەخێر، (خوا هیچ هاوبەشی نین)، بەڵکو ئەو خوای زاڵی کارزانە ﴿٢٧﴾

تۆشمان نەناردوە (ئەی موحەممەد!) مەگەر بە مـوژدەدەرو ترسێنەر بـۆ تێکڕای خەڵکی، بەڵام زۆربەی خەڵکی (ئەو ڕاستییە) نازانن ﴿٢٨﴾ (بێبڕوایەکان) دەشڵێن: ئەگەر ئێوە لە ڕاستانن، ئەو بەڵێنە (کە قیامەت دێ) کەیە؟ ﴿٢٩﴾ بڵێ: بەڵێنی ڕۆژێکتان هەیە (و بۆ دانراوە) کە نە ساتێك لێی دوا دەکەون، نە(لێی) پێش دەکەون (ڕێك لە کاتی دیاریکراوی خۆیدا دێ) ﴿٣٠﴾}.

شیکردنەوەی هەندی لە وشەکان

(صَدَّقَ): ﴿ وَلَقَدْ صَدَّقَ عَلَيْهِمْ إِبْلِيسُ ظَنَّهُۥ ﴾، واتە: بە دڵنیایی ئیبلیسیش گومانی خۆی لە بارەی مرۆڤەکانەوە ڕاست دەرچواند، دەگوترێ: (صَدَّقْتُ فُلَانَاً، أي: نَسَبْتُهُ إِلى الصِّدْقِ)، واتە: پاڵم دایە لای ڕاستیی.

(زَعَمْتُم): (الزَّعْمُ: حِكَايَةُ قَوْلٍ يَكُوْنُ مَظِنَّةً لِلْكَذِبِ)، (زَعْم): بریتیە لە: گێڕانەوەی قسەیەك کە گومانی درۆی لێ بکرێ، (زَعَمَ فُلَان)، واتە: زیاتر قسەکەی بە لای درۆ و ناڕاستییدا دەکێشرێ.

(ظَهِيرٍ): (مُعِيْن)، واتە: هاوکارو یارمەتییدەر.

(فُزِّعَ): (الفَزَعُ: انْقِبَاضٌ وَنِفَارٌ يَعْتَرِي الإِنْسَانَ مِنَ الشَّيءِ المُخِيْف)، (فَزَع): بریتیە لە ڕێکهاتن و دوور کەوتنەوەیەك، یاخود حاڵەتێکی ناخۆش کە بەسەر مرۆڤدا دێ، لە ئەنجامی دیتنی شتێکی مەترسییکراودا، کەواتە: (فَزَع)، بریتیە لە ڕاچەڵەکین و داچەڵەکین و ترس ڕێ نیشتن، ﴿ فُزِّعَ عَن قُلُوبِهِمْ ﴾، واتە: ترس ڕێ نیشتن و داچەڵەکینیان لێ لابردرا.

(ٱلْفَتَّاحُ): (الفَتْحُ: إِزَالَةُ الإِغْلَاقِ وَالإِشْكَالِ، فَتَحَ القَضِيَّةَ افْتِتَاحَاً، فَصَّلَ الأَمْرَ فِيْهَا)، (فَتْح): بریتیە لە لابردنی شتێك کە داخرابێ و، ئیشکالێك هەبێ لابچێ، کەواتە: (فَتَّاح) واتە: لابەری ئیشکال و گرێ و گۆڵ، دەگوترێ: (فَتَحَ القَضِيَّةَ افْتِتَاحَاً)،

واتە: دادوەریی لە کێشەکەدا کرد، بە دادوەرییەکی چاك، هەق و ناهەقی تێدا لێك هەڵاوارد.

(كَافَّةً): بە دوو واتایان لێکیان داوەتەوە، وشەی: (**كَآفة**)یان بە کۆمەڵ لێکدراوەتەوە، واتە: ﴿وَمَآ أَرۡسَلۡنَٰكَ إِلَّا كَآفَّةٗ لِّلنَّاسِ﴾، واتە: بۆ تێکڕای خەڵك نەبێ، نەماننارد‌ووی هەروەها: (**كَآفَّة أي: كَافَّةً لَهُمْ عَنِ المَعَاصِي، وَالهَاء فِيهِ للمُبَالَغَة مِثْل: رَاوِيَة وَعَلَّامَة وَنَسَّابَة، وَقِيْلَ كَافَّة: الجَمَاعَة**)، ﴿كَآفَّةٗ لِّلنَّاسِ﴾، **كَافَّةً لَهُمْ عَنِ المَعَاصِي**)، واتە: بۆ ئەوەی تۆ لە گوناهـ بیانگێڕیەوەو لایان بدەی، وشەی (**هاء**) لە کۆتاییەکەیدا: (**كَآفَّة**) بۆ زێدەڕۆییە، وەك: (**رَاوِيَة**)، پیاویش بێ، پێی دەگوترێ: (**راوية**)، واتە: کە زۆر بەسەرهاتان، قسە دەگێڕێتەوە، (**عَلَّامَة**)، واتە: زۆر زانا، (**نَسَّابَة**)، واتە: زۆر ڕەچەڵەکناس، ئەوانە با پیاویش بن، بەو شێوەیە ئەو (ة)یە، لە کۆتاییان زیاد دەکرێ، بۆ زێدەڕۆیی لە واتاکەیاندا.

(مِّيعَادُ): (**المَوْعِدُ وَالمِيْعَادُ: يَكُونَانِ مَصْدَراً وَاسْماً**)، وشەی (**مَوْعِدُ وَمِيْعَاد**)، هەم بە چاوگ دێن، (**وَعَدَ، يَعِدُ، مَوْعِداً، وَمِيْعَاداً**)، هەروەها وەك ناویش بەکاردێن.

(سَاعَةً): (**السَّاعَةُ: جُزْءٌ مِنْ أَجْزَاءِ الزَّمَانِ وَيُعَبَّرُ بِهِ عَنِ القِيَامَة**)، (**سَاعَة**): بەشێکە لە بەشەکانی کات، بەڵام بەکاردەهێنرێ بۆ مانای قیامەت، بەڵکو جارێ وایە بۆ کۆتایی ژیانی مرۆڤ لەسەر زەوی و، جاری واش هەیە: (**سَاعَة**) بۆ هەردووکیان، واتە: هەم بۆ ئاخیر زەمان، هەم بۆ زیندوو کرانەوە، بۆ کۆی ڕۆژی دوایی بەکاردێ.

مانای گشتیی ئایەتەکان

دوای ئەوەی بەسەرهاتی هەریەك لە داوودو سولەیمان (عَلَيْهِمَا الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ) باسکرا، وەك دوو پێغەمبەری حوکمڕان، کە خوا نیعمەتی زۆری پێ دابوون و، ئەوانیش شوکرانە بژێر بوون، لەسەر نیعمەتەکانی خوا، پاشان باسی گەلی سەبەئیش کرا، کە گەلێك بوون، خوا نیعمەتێکی زۆری پێ دابوون، بەڵام سپڵەو ناسوپاس بوون، بەرانبەر بە چاکەو نیعمەتەکانی خوا، خواش واقیعەکەیانی گۆڕی لە نازو نیعمەتەوە بۆ بەڵاو گرفتاریی و، لە تۆکمەیی و تەباییەوە، بۆ پرژو بڵاویی و پەرتەوازەیی، دوای ئەوە خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ وَلَقَدْ صَدَّقَ عَلَيْهِمْ إِبْلِيسُ ظَنَّهُۥ ﴾، بە دڵنیایی ئیبلیسیش گومانی خۆی لە بارەیانەوە ڕاست دەرچواند، (صَدَّقَ)، ڕاستییکرد، بەڵام: ﴿ صَدَّقَ ﴾، یانی: بە ڕاستیی دانا، واتە: ئیبلیسیش گومانەکەی خۆی بە ڕاست داناو، وەڕاستیگێرا، گومانەکەی چی بوو؟ ئەوە بوو کە گوتی: ﴿ لَأُغْوِيَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ ﴿٨٢﴾ إِلَّا عِبَادَكَ مِنْهُمُ الْمُخْلَصِينَ ﴿٨٣﴾ ﴾ص، واتە: هەموویان بێمرادو سەرگەردان دەکەم، جگە لە بەندە ساغەکانت، هەروەها ئیبلیس گوتی: ﴿ وَلَا تَجِدُ أَكْثَرَهُمْ شَاكِرِينَ ﴿١٧﴾ ﴾الأعراف، زۆربەیان سوپاسگوزار نابینی، گومانەکەی خۆی ڕاست دەرچواند، ﴿ فَاتَّبَعُوهُ إِلَّا فَرِيقًا مِّنَ الْمُؤْمِنِينَ ﴾، هەموویان شوێنی کەوتن، جگە لە کۆمەڵێك، واتە: کەمینەیەك لە بڕواداران.

ئەوەی جێی سەرنجە لێرەدا، خوا ﷻ قسەی ئیبلیسی پشتڕاست کردۆتەوە، خوا ﷻ هەقی ڕەهای لەلایە، ئیبلیسیش قسەیەکی ڕاستی کرد بێ، خوا ﷻ پشتگیریی کردوەو، فەرموویەتی: لەوەدا ڕاستیکردوە، ئەوەیە دادگەریی موتڵەق، کە تەنیا لەلای خوایە ﷻ.

ڕەنگە لێرەدا پرسیارێك بورووژێنرێ: باشە ئیبلیس چۆنی زانی کە دەتوانێ زۆربەی مرۆڤەکان بێمراد بکات و، گومڕاو سەرگەردانیان بکات، جگە لە بەندە ساغبووەوەکانی خوا، یان بەندە خۆ ساغکەرەوەکانی خوا، چۆنی ئەوە زانی؟

ئایا دەستەڵاتی بەسەریانەوە هەبووە؟ ئاوا بە لە خۆ ڕادیتوویی و بە دڵنیایی هەڕەشەی کردو گوتی: هەموویان گومڕا دەکەم؟ خوای بەرزو پاك لەوەڵامی ئەو پرسیارەدا دەفەرموێ:

﴿ وَمَا كَانَ لَهُۥ عَلَيۡهِم مِّن سُلۡطَٰنٍ ﴾، ئیبلیس هیچ دەسەڵاتی بەسەریاندا نەبوو، لە ژێر ڕكێفی ئەودا نەبوون، ﴿ إِلَّا لِنَعۡلَمَ مَن يُؤۡمِنُ بِٱلۡأٓخِرَةِ مِمَّنۡ هُوَ مِنۡهَا فِي شَكٍّۗ ﴾، ئەو توانای بەسەریاندا نەبوو كە بە تۆبزیی گومڕایان بكات، بەڵام ئێمە توانامان پێدا بوو، كە هەركام لە مرۆڤان خۆی ئارەزوومەندی گومڕایی بێ، ئیبلیسیش زەفەری پێ بەرێ، ئەو توانایەشمان كە پێدابوو، بەس بۆ ئەوە بوو، كە هەركەس بڕوای بە ڕۆژی دوایی هەیە، بە مەنزڵگای كۆتایی هەیە، بیزانین و جیابێتەوە لەوكەسەی لە بارەیەوە لە دوو دڵیی و گومان دایە، ﴿ وَرَبُّكَ عَلَىٰ كُلِّ شَيۡءٍ حَفِيظٞ ﴾، پەروەردگاریشت بەسەر هەموو شتێكەوە پارێزەرە، كەواتە: لە ڕاستییدا ئیبلیس، بۆیە توانی زەفەریان پێ بەرێ، چونكە خوا ﷻ مرۆڤەكانی خستۆتە تاقیكردنەوەوە، بەڵام كە توانی زەفەریان پێ بەرێ، ئەوە نەبوو بە ناچاریی ملیان پێ بادا، بەڵكو ویستی ئازادی خۆشیان لە ئارادا هەبوو، ئنجا حیكمەتی ئەو توانا پێدرانەش بە ئیبلیس ئەوە بووە كە خوا بڕوادارانی پێ لە بێبڕوایان، جیا بكاتەوە.

ئنجا خوا بە پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: ﴿ قُلِ ٱدۡعُواْ ٱلَّذِينَ زَعَمۡتُم مِّن دُونِ ٱللَّهِ ﴾، بڵێ: ئێوە لە ئەوانە بپاڕێنەوە، كە پێتان وایە لە جیاتی خوا پەرستراوو هاوبەشی خوان {لێیان بپاڕێنەوە، بزانن دەتوانن بە دەنگتانەوە بێن؟} ﴿ لَا يَمۡلِكُونَ مِثۡقَالَ ذَرَّةٖ فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَلَا فِي ٱلۡأَرۡضِ ﴾، {ئەو پەرستراوانە} تۆزقاڵێك لە ئاسمان و لە زەوی، شتیان بە دەست نیەو خاوەنی هیچ شتێك نین، ئنجا ئەگەر مرۆڤن، جند و شەیتانن، ئەگەر فریشتەكانن، ئەگەر دارو بەردن، ئەگەر ئەستێرەو خۆرو مانگن، ئەگەر هەواو ئارەزوون، ئەگەر حیزب و ڕژێمن، هەرچی هەن ئەو پەرستراوانە هیچیان بە دەست نیە، تۆزقاڵێك، (مثقال) یانی: قورسایی و گرانایی، لە ئەسڵدا، **(مثقال)**، بریتیە لە: **(آلَةٌ يُوزَنُ بهَا)**، ئامڕازێكە

شتی پێ کێش دەکرێ، دوایی خوازراوەتەوە بۆ خودی گرانایی، (مثقال ذرة)، یانی: هێندەی گرانایی گەردێك و، گەردیش پێشتر باسمان کرد، کە بە کوردیی دەبێتە تۆزقاڵێك، تۆزقاڵێکیان لە ئاسمان و لە زەوییدا بە دەست نیە، ئنجا ئەو پەرستراوانەی ئێوە، نەك خاوەنی هیچ نین، بەڵکو ﴿ وَمَا لَهُمْ فِيهِمَا مِن شِرْكٍ ﴾، تێشیاندا بەشدار نین، واتە: لە ئاسمانەکان و زەویدا بەشدار نین، نەك خاوەنی سەربەخۆ نین، بەڵکو پشك و بەشیشیان نیە، ﴿ وَمَا لَهُۥ مِنْهُم مِّن ظَهِيرٍ ﴾، خوا ﷻ لە نێو ئەواندا، هیچ هاوکارو پشتیوانێکی نیە، واتە: ئەوانە لەو ئاستەدا نین، کە تەنانەت خوا ﷻ کارێکیشیان پێ بکات، ئەرکێکیشیان پێ بسپێرێ، وەك چۆن ئەرکی بە فریشتەکان سپاردوە، بەڵام ئەو پەرستراوانەی ئێوە، شایستەی ئەوە نەبوون، کە خوا ﷻ ئەرکێکیان پێ بسپێرێ.

پاشان دەفەرموێ: ﴿ وَلَا تَنفَعُ ٱلشَّفَـٰعَةُ عِندَهُۥٓ إِلَّا لِمَنْ أَذِنَ لَهُۥ ﴾، نەك هەر ئەوە، بەڵکو توانای تکاکردنیشیان نیە، چونکە دەفەرموێ: تکاکردن لە لای خوا سوودی نیە، مەگەر بۆ کەسێك خوا مۆڵەتی دابێ، واتە: مۆڵەتی دابێ تکای بۆ بکرێ، ئنجا ئەو تکاکردنە سوودی هەیە.

﴿ حَتَّىٰٓ إِذَا فُزِّعَ عَن قُلُوبِهِمْ ﴾، ئنجا بە بۆنەی تکاکردنەوە، باسی حاڵەتی فریشتەکان دەکات، کە تکا دەکەن، یاخود: کاتێك کە خوا ﷻ فەرمانێك دەدا، هەتا کاتێك ترسیان لە دڵ دەڕەوێتەوە، ﴿ قَالُوا۟ مَاذَا قَالَ رَبُّكُمْ ﴾، گوتیان: پەروەردگارتان چی فەرمووی؟ ﴿ قَالُوا۟ ٱلْحَقَّ ﴾، هەندێکی دیکەیان کە لە خوا نیزیکترن وەڵام دەدەنەوە گوتیان: پەروەردگارمان هەقی فەرمووی، ﴿ وَهُوَ ٱلْعَلِىُّ ٱلْكَبِيرُ ﴾، ئەویش (خوا) بەرزی گەورەیە، بەرزییەك کە بۆ خوا شایستەیەو، گەورەییەك کە بۆ خوا شایستەیە، ئەمە دوایی لە مەسەلە گرنگەکاندا، زیاتر تیشکی دەخەینە سەر.

خوا ﷻ لێرەدا باسی ئەوە دەکات، کاتێك فەرمانێك دەکات، فریشتەکان هەموویان دادەچەڵەکن و ترسیان ڕێ دەنیشێ، دوایی کە ترس لە دڵیان لادەچێ،

هێمن دەبنەوە، دەڵێن: پەروەردگارتان چی فەرمووو؟ ئەوانەی زۆر لە خوا نیزیكن، یاخود جیبریل كە لە فەرمایشتی پێغەمبەردا ﷺ هاتوە، بەڵام خوا ﷻ بە ڕاناوی كۆ هێناویەتی، لەبەر ئەوەی جیبریل سەرۆكی فریشتەكانە، یاخود ئەویش كۆمەڵێك فریشتەی لەگەڵدان بۆ گەیاندنی پەیڤ و پەیامی خوا ﷻ بە پێغەمبەران (عَلَيْهِمُ الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم)، ئەوان دەڵێن: پەروەردگارمان هەقی فەرموو، ڕاستیی فەرمووو، ﴿ وَهُوَ ٱلۡعَلِيُّ ٱلۡكَبِيرُ ﴾، هەر ئەویش بەرزی گەورەیە.

ئنجا خوا ﷻ لە چوار ئایەتەكانی: (٢٤ - ٢٧)دا، نەرمترین و، لێزانانەترین شێوازی گفتوگۆو وتووێژی بڕواداران لەگەڵ نەیارانیان، لەگەڵ ئەهلی كوفردا دەخاتە ڕوو، دەفەرمووێ: ﴿ قُلۡ مَن يَرۡزُقُكُم مِّنَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِۖ ﴾، بڵێ: كێ لە ئاسمانەكان و زەوییەوە بژیوتان دەدات، چ بژیوی ماددیی، چ بژیوی مەعنەویی؟ ﴿ قُلِ ٱللَّهُۖ ﴾، هەر بۆ خۆت، وەڵام بدەوە بڵێ: خوا لە ئاسمانەكان و زەوییەوە بژیو دەڕەخسێنێ، بۆ مرۆڤەكان و بۆ جندیش ﴿ وَإِنَّآ أَوۡ إِيَّاكُمۡ لَعَلَىٰ هُدًى أَوۡ فِي ضَلَٰلٖ مُّبِينٖ ﴾، {پێیان بفەرمووو:} یان ئێمە، یان ئێوە، لەسەر ڕێنماییین، یاخود لە گومڕاییەكی ڕوون و ئاشكراداین، واتە: بەدڵنیاییی یەكێكمان لەسەر ڕێنماییین و، یەكێكیشمان لە گومڕاییی داین، بەڵام وەرن با لێی بكۆڵینەوە، بزانین كێ ڕێی ڕاستی گرتووەو، كێش لە گومڕاییی دایە، ئەوە شێوازێكی زۆر نەرمە لە وتووێژدا، نەك هەر بڵێی: تۆ لە گومڕاییی دای و منیش لەسەر هیدایەتم!! بەڵكو بڵێ: مادام قسەكانمان پێچەوانەی یەكدیین، یەكێكمان ڕوو بە ڕۆژهەڵات دەڕوات و، یەكێكمان ڕوو بە ڕۆژئاوا، یەكێكمان ڕوو بەسەرەو، یەكێكمان ڕوو بە خوار، حەتمەن هەر یەكێكمان ڕاستین، ئنجا وەرن با لێی بكۆڵینەوە، كاممانە؟!

﴿ قُل لَّا تُسۡـَٔلُونَ عَمَّآ أَجۡرَمۡنَا وَلَا نُسۡـَٔلُ عَمَّا تَعۡمَلُونَ ﴾{ئەی موحەممەد ﷺ! یان ئەی كەسێك كە قورئان دەخوێنێ! بە بەرانبەرەكانت} بڵێ: ئێوە لە بارەی ئەو تاوانانەوە كە ئێمە دەیانكەین، لێتان ناپرسرێ و، ئێمەش لە بارەی كردەوەكانی ئێوەوە لێمان ناپرسرێتەوە، ئێمە تاوانی خۆمان بۆ خۆمان و، ئێوەش كردەوەی خۆتان بۆ خۆتان، هی خۆی بە تاوان (**جريمة**) ناو بردوە،

هـی ئەوانیش بـە کـردەوە (**عمـل**)، بـۆ ئـەوەی نەیانورووژێنـێ، ئەگەرنا لـە ڕاسـتییدا ئـەوەی ئـەوان کردوویانـە، کـە لـە کوفـرو شـیرکەوە سـەرچاوەی گرتـوە، ئەگـەر دزیـی بـووە، ئەگـەر زوڵـم بـووە، ئەگـەر مەیخۆریـی بـووە، ئەگـەر زینـا بـووە، ئەگـەر ڕێگریـی بـووە، هـی ئـەوان تـاوان بـووە، بـەڵام ئیـمان سـەرچاوەیەکی هێنـدە پـاك و چاکـە، ئـاوی زوڵاڵ و شـیرینی کـردەوە چاکـەکان نەبـێ، لێـی هەڵناقوڵـێ، وەك: نوێـژو خواپەرسـتیی و، ڕۆژوو و، چاکـە و مـاڵ بەخشـین و، دادگەریـی و ئینسـاف و، ڕەوشـتی جـوان و، پەیوەندیـی خزمایەتیـی و، ڕێـزو حورمـەت، ﴿ قُلْ يَجْمَعُ بَيْنَنَا رَبُّنَا ﴾، بڵـێ: پەروەردگارمـان کۆمـان دەکاتـەوە (لـە قیامەتـدا،) ﴿ ثُمَّ يَفْتَحُ بَيْنَنَا ﴾، دوایـی دادوەرییـمان لـە نێوانـدا دەکات (بـە هـەق و ڕاسـتیی) ﴿ وَهُوَ ٱلْفَتَّاحُ ٱلْعَلِيمُ ﴾، ئـەو زۆر لێـك جیاکەرەوەیەکـی زانایـە، زۆر دادوەرێکـی زانایـە.

لـە کۆتایـی دا دەفەرمـوێ: ﴿ قُلْ أَرُونِيَ ٱلَّذِينَ أَلْحَقْتُم بِهِۦ شُرَكَآءَ ﴾، بڵـێ: پێشـانم بـدەن ئەوانـەی وەك هاوبـەش، بـە خواتانـەوە پەیوەسـتکردوون، ﴿ كَلَّا ﴾، نەخێـر، خـوا ﷻ هیـچ هاوبەشـی نیـن، ﴿ بَلْ هُوَ ٱللَّهُ ٱلْعَزِيزُ ٱلْحَكِيمُ ﴾، بەڵکـو ئـەو خـوای زاڵـی کارزانـە، ئنجـا بـە پێغەمبـەر ﷺ دەفەرمـوێ: ﴿ وَمَآ أَرْسَلْنَٰكَ إِلَّا كَآفَّةً لِّلنَّاسِ بَشِيرًا وَنَذِيرًا ﴾، تۆشـمان نەناردوە، مەگـەر بـۆ تێکـڕای خەڵکـی مـوژدەدەرو ترسـێنەر بـی، ﴿ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَ ٱلنَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴾، بـەڵام زۆربـەی خەڵکـی نازانـن، واتـە: ئـەو ڕاسـتییە نازانـن کـە تـۆ وەك مـوژدە دەرو دڵخۆشـکەرو، وەك ترسـێنەرو ورياکـەرەوە، بـۆ هەموويـان ڕەوانـە کـراوی، ﴿ وَيَقُولُونَ مَتَىٰ هَٰذَا ٱلْوَعْدُ إِن كُنتُمْ صَٰدِقِينَ ﴾، دەشـڵێن: ئـەو بەڵێنـە کەیـە، ئەگـەر ئێـوە لـە ڕاسـتانن؟! بەڵێنـی هاتنـی ئاخیـر زەمـان، یاخـود بەڵێنـی هاتنـی قیامـەت و زینـدوو بوونەوەو لێپرسـینەوە، ﴿ قُل لَّكُم مِّيعَادُ يَوْمٍ لَّا تَسْتَـْٔخِرُونَ عَنْهُ سَاعَةً وَلَا تَسْتَقْدِمُونَ ﴾، بڵـێ: بەڵێنـی ڕۆژێکتـان بـۆ هەیـە، کـە نـە سـەعاتێك (ماوەیەکـی کـەم) لێـی دوا دەکـەون و، نەلێـی پێـش دەکـەون و، ڕێـك لـە کاتـی خۆیـدا دێ، نـە پێشـتر و نـە دواتـر.

مەسەلە گرنگەکان

مەسەلەی یەکەم:

پشتڕاستکردنەوەی خوا بۆ گومانی خراپی ئیبلیس، لە بارەی مرۆڤەکانەوە، کە هەموویان گومڕا دەکات، جگە لە کەمێك و، ڕوونکردنەوەی ئەو ڕاستییەش کە ئیبلیس دەستەڵاتی بەسەریاندا نەبوو، کە بە زۆر گومڕایان بکات، بەڵام خوا توانای پێدابوو، ئەوانەی کە ئارەزوومەندی گومڕایین، ئیبلیس بتوانێ گومڕایان بکات، بە مەبەستی لێك هەڵاواردنیان، واتە: خوا ﷻ توانای گومڕاکردنی ئەو مرۆڤانەی کە خۆیان عەودالی گومڕایین بە ئیبلیسی دابوو، بە مەبەستی ئەوە کە ئەوانەی بڕوایان بە ڕۆژی دوایی هەیە، جیاببنەوە، لەوانەی لێی دوو دڵن:

خوا دەفەرموێ: ﴿ وَلَقَدْ صَدَّقَ عَلَيْهِمْ إِبْلِيسُ ظَنَّهُۥ فَٱتَّبَعُوهُ إِلَّا فَرِيقًا مِّنَ ٱلْمُؤْمِنِينَ ﴿٢٠﴾ وَمَا كَانَ لَهُۥ عَلَيْهِم مِّن سُلْطَٰنٍ إِلَّا لِنَعْلَمَ مَن يُؤْمِنُ بِٱلْـَٔاخِرَةِ مِمَّنْ هُوَ مِنْهَا فِى شَكٍّ ۗ وَرَبُّكَ عَلَىٰ كُلِّ شَىْءٍ حَفِيظٌ ﴿٢١﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم دوو ئایەتە، لە پێنج بڕگەدا:

١)- ﴿ وَلَقَدْ صَدَّقَ عَلَيْهِمْ إِبْلِيسُ ظَنَّهُۥ ﴾، بە دڵنیایی ئیبلیس گومانی خۆی لە بارەیانەوە ڕاست دەرچواند، (صَدَّقَ: أَي حَقَّقَ)، واتە: ئیبلیس گومانێکی پێبرد بوون و، گومانەکەی ڕاست دەرچوو لە بارەیانەوە، کە بریتی بوو: لەوەی هەموویان گومڕا دەکات، جگە لە کەمێك، گومانەکەشی ڕاست دەرچوو.

وشەی: ﴿ صَدَّقَ ﴾، خوێندراویشەتەوە: (صَدَق)، واتە: بە دڵنیایی ئیبلیس لە گومانیدا لە بارەیانەوە ڕاستیکرد، هەروەها خوێندراویشەتەوە: (**وَلَقَد صدَّقَ عَلَيهِم إبلِيسَ ظَنُّهُ**)، واتە: گومانی ئیبلیس، ئیبلیسی بە ڕاست دانا، واتە: گومانەکەی، ئەوی وەڕاست گێڕا.

ئنجا ئەگەر بخوێندرێتەوە: (**وَلَقَد صَّدَقَ عَلَيهِم إبلِيسُ ظَنَّهُ**)، بە داڕنینی ژێردارکەر، یانی: (**أي: صَدَقَ فِي ظَنِّهِ**)، یانی: (**بِنَزْعِ الخَافِضْ: أَصَابَ فِي ظَنِّهِ**)، ئیبلیس لە گومانەکەیدا، پێکای لە بارەیانەوە، کەواتە: ئەم ڕستەیە، بەم سێ شێوەیە خوێنراوەتەوە:

١- ﴿ وَلَقَدْ صَدَّقَ عَلَيْهِمْ إِبْلِيسُ ظَنَّهُۥ ﴾، واتە: ئیبلیس گومانی خۆی لە بارەیانەوە، ڕاست دەرچواند.

٢- (**وَلَقَد صَّدَقَ عَلَيهِم إبْلِيسُ ظَنَّهُ**)، واتە: ئیبلیس ڕاستیکرد، لە گومانەکەیدا، لە بارەیانەوە.

٣- (**وَلَقَد صَدَّقَ عَلَيهِمْ إبلِيسَ ظَنُّهُ**)، واتە: گومانەکەی ئیبلیس، ئیبلیسی بە ڕاست دانا، واتە: ئیبلیسی بە ڕاست گێڕا.

کە هەرسێکیان واتایەکەیان ئەوەیە: ئەو گومانەی ئیبلیس پێی بردبوون، ڕاست دەرچوو.

ئایا گومانەکە بریتیە لە چی؟ لە چەند شوێنێکی قورئاندا، ئەوە هاتوە:

١- لە سوورەتی (**الإسراء**)دا کە ئیبلیس گوتی: ﴿ لَأَحْتَنِكَنَّ ذُرِّيَّتَهُۥٓ إِلَّا قَلِيلًا ﴿٦٢﴾ ﴾، بەدڵنیایی وەچەکەی هەموو ڕیشەکێش و بنبڕ دەکەم جگە لە کەمێکیان.

٢- لە سوورەتی (ص)دا ئیبلیس گوتی: ﴿ لَأُغْوِيَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ ﴿٨٢﴾ إِلَّا عِبَادَكَ مِنْهُمُ ٱلْمُخْلَصِينَ ﴿٨٣﴾ ﴾، واتە: بێگومان هەموویان سەرگەردان دەکەم، جگە لە بەندە ساغەکانت، ﴿ ٱلْمُخْلَصِينَ ﴾، واتە: ساغبووەوەکان، یان (**المُخْلِصِين**)، واتە: خۆساغکەرەوەکان، هەردووك خوێندنەوەکەی هاتوون.

٣- لە سوورەتی (**الأعراف**)دا کە ئیبلیس گوتی: ﴿ وَلَا تَجِدُ أَكْثَرَهُمْ شَٰكِرِينَ ﴿١٧﴾ ﴾، زۆربەیانت سوپاسگوزار چنگ ناکەوێ، هەروەها لە چەند شوێنێکی دیکەشدا، ئیبلیس ئەو قسانەی کردوون، خواش دەفەرموێ: ئەو گومانەی بە مرۆڤەکانی بردبوو، ئیبلیس لە گومانەکەیدا ڕاستیکردو، گومانەکەی لە بارەیانەوە ڕاست دەرچواند.

٢)- ﴿ فَٱتَّبَعُوهُ إِلَّا فَرِيقًا مِّنَ ٱلْمُؤْمِنِينَ ﴾، هەموویان شوێنی کەوتن، جگە لە کۆمەڵێك لە بڕواداران، کە دەفەرموێ: ﴿ فَرِيقًا مِّنَ ٱلْمُؤْمِنِينَ ﴾، هەر دیارە (فَرِيْقاً) کەمێکە لە زۆرێك، واتە: کەمێك، کەمینەیەك لە بڕواداران نەبێت، ئەوانی دیکە هەموویان شوێنی کەوتن.

٣)- ﴿ وَمَا كَانَ لَهُۥ عَلَيْهِم مِّن سُلْطَٰنٍ ﴾، دەستەڵاتیشی بەسەریان دا نەبوو، ئەمە وەڵامی پرسیارێکی سەرسامکەرە لە هەندێك عەقڵ و مێشکاندا: ئایا ئیبلیس کە گومانی پێبردبوون و کە گومانەکەشی ڕاست دەرچوو، لەبەر ئەوە بوو کە دەیتوانی ناچاریان بکات لەسەر گومڕایی؟ وەڵامەکەی ئەوەیە، دەفەرموێ: دەستەڵاتیشی بەسەریاندا نەبوو، (**أَي: لَمْ يَكُنْ لَهُ عَلَيْهِمْ مِنْ تَسْلِيْطٍ واسِتِيْلَاءٍ بِالْوَسْوَسَةِ وَالإِسْتِغْوَاء**)، واتە: نەیدەتوانی بەهۆی دەست بەسەرداگرتن و بە هۆی خوتخوتە بۆ کردن و گومڕاکردنەوە، بیانخاتە ژێر ڕکێفی خۆی.

٤)- ﴿ إِلَّا لِنَعْلَمَ مَن يُؤْمِنُ بِٱلْءَاخِرَةِ مِمَّنْ هُوَ مِنْهَا فِى شَكٍّ ﴾، دەستەڵاتی بە سەریان دا نەبوو، مەگەر بۆ ئەوەی بزانین کێ بڕوای بە دواڕۆژە (و جیابێتەوە) لەو کەسەی لە بارەیەوە لە دوودڵیی دایە. یانی: ئێمە تەنها توانای ئەوەمان پێدابوو، ئەوانەیان کە بە ویستی خۆیان دەیانەوێ گومڕابن، ئیبلیسیش بتوانێ لەگەڵ خۆی دا پەلکێشیان بکات، ئەوەش بۆ ئەوەی بزانین: کێ بڕوای بە ڕۆژی دوایی هەیە، جیابێتەوە لەوانەی کە لە بارەی ڕۆژی دواییەوە لە دوو دڵییدان.

مانایەکەی ئاوایە: (**أَي: لَمْ يَكُنْ لَهُ عَلَيْهِمْ مِنْ تَسَلُّطٍ إِلاَّ لِغَرَضٍ صَحِيْحٍ، وَلِحِكْمَةٍ بَيِّنَةٍ، وَهِيَ لِنَعْلَمَ مَنْ يُؤْمِنُ بِالْآخِرَةِ مِمَّنْ هُوَ مِنْهَا فِي شَكٍّ**)، واتە: دەستەڵاتی بەسەریاندا نەبوو، مەگەر بۆ مەبەستێکی باش و حیکمەتێکی ڕوون کە بریتی بوو، لەوەی پاك و پیسیان لێك جیابکەینەوە، ئەوانەی بڕوایان بە ڕۆژی دواییە، بیانزانین و جیایان بکەینەوە لەوانەی لەبارەیەوە لە دوو دڵییدان، ئەگەرنا، ئەگەر خوا ﷻ ویستبای وەك چۆن شەیتان زەفەر بە فریشتەکان نابات، زەفەری بە مرۆڤەکانیش نەدەبرد، بەڵام بۆیە توانای زەفەر بردنی ئیبلیسی بە مرۆڤەکان

داوە، نەك ناچاریان بكات، بەڵكو بە ویستی ئازادانەی خۆیان شوێنی بكەون، وەك لە سوورەتی (إبراهیم)دا دەفەرمووێ: ﴿وَمَا كَانَ لِيَ عَلَيۡكُم مِّن سُلۡطَٰنٍ إِلَّآ أَن دَعَوۡتُكُمۡ فَٱسۡتَجَبۡتُمۡ لِيۖ فَلَا تَلُومُونِي وَلُومُوٓاْ أَنفُسَكُم ﴿٢٢﴾﴾، واتە: من هیچ دەستەڵاتێكم بەسەرتاندا نەبوو، جگە لەوەی بانگم كردن، ئێوەش وەڵامتان دامەوە، سەر كۆنەی من مەكەن و سەركۆنەی خۆتان بكەن.

ئنجا ئەو توانایەی خوا بە ئیبلیسی داوە، لە بەرانبەر جند و مرۆڤ دا، كە بتوانێ گومڕایان بكات، بە پێچەوانەی فریشتەكانەوە، كە دەستەڵاتی بەسەریانەوە نیە، بۆ ئەوەیەو حیكمەتەكەی ئەوەیە، كە بڕوادارو بێبڕوا، لە ڕۆژی دوایی دا لێك جیا ببنەوە.

كە دەفەرمووێ: ﴿إِلَّا لِنَعۡلَمَ﴾، دەڵێ: **(العِلْمُ المُسْتَقْبَل المُعَلَّلُ بِهِ هُنَا، لَيْسَ هُوَ العِلْمُ الأَزَلِيُّ القَائِمُ بِالذَّاتِ المُقَدَّسِ، بَلْ تَعَلُّقُه بِالمَعْلُوم فِي عَالَمِ الشَّهَادَةِ الَّذِي يَتَرَتَّبُ عَلَيْهِ الجَزَاءُ بِالثَّوَابِ وَالعِقَابِ، فَالْمَعْنَى مَا سَلَّطْنَاهُ عَلَيْهِمْ، إِلَّا لِيَبْرُزَ مَنْ كُمُونِ الغَيْبِ مَا عَلِمْنَاهُ، أَو إلاَّ لِنَجْزِيَ عَلَى الإِيْمَانِ وَضِدِّه)**[1].

واتە: ئەو زانیارییەی بە داهاتوو، وەك هۆكار هێنراوەتەوە، {تاكو بزانین} ئەمە بریتی نیە لەو زانیارییە ئەزەلییەی خوا ﷻ كە هەمیشە لەگەڵ زاتی پاكی خوادایە، بەڵكو ئەو زانیارییە، زانیارییەكی پەیوەستە بە جیهانی بینراوەوە، كە بەپێی ئەو زانیارییە، سزاو پاداشت دێنە سەر كردەوەكان، واتاكەی ئاوای لێدێتەوە: ئیبلیسمان بەسەردا زاڵ نەكردن، كە بتوانێ گومڕایان بكات، مەگەر بۆ ئەوە، كە ئەوەی زانیومانە بە زانیاریی ئەزەلیی خۆمان لە دنیای بینراودا، بۆ مرۆڤەكان دەربكەوێ، یاخود بۆ ئەوەی لە سەر ئیمان و كوفر، ئێمە پاداشت و سزای مرۆڤەكان بدەین.

٥)- ﴿وَرَبُّكَ عَلَىٰ كُلِّ شَيۡءٍ حَفِيظٞ﴾ پەروەردگاریشت پارێزەری هەموو شتێكەو، بەسەر هەموو شتێكەوە چاودێرو ئاگادارە.

---

(١) محاسن التأويل: ج١٤، ص١٨-١٩.

مەسەلەی دووەم:

فەرمانكردنی خوا بە پێغەمبەرەكەی ﷺ كە بە هاوبەشدانەرەكان بفەرمووێ: هاوبەشە خەیاڵییەكانیان كە لە جیاتی خوا دەیانپەرستن، بانگ بكەن، كە نە هیچیان لە ئاسمانەكان و زەوییدا بە دەستەوە، نە هاوبەشیان هەیەو، نە خوا كۆمەككارێكی لە نێویاندا هەیەو، نە هیچ تكاكردنیشیان لە لای خوا هەیە، مەگەر ئەوەی خوا مۆڵەتی بدات لە فریشتان، یان خوا مۆڵەتی بدات تكای بۆ بكرێ، فریشتەكانیش كە تكا دەكەن، ئەوانیش دوای ترس و بیم لێ لابرانیان، لە فەرمانی خوا دەپرسن؟ ئنجا وەڵامیان دەدرێتەوە، كە خوا هەقی فەرمووە:

خوا دەفەرمووێ: ﴿ قُلِ ٱدْعُوا۟ ٱلَّذِينَ زَعَمْتُم مِّن دُونِ ٱللَّهِ ۖ لَا يَمْلِكُونَ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَلَا فِى ٱلْأَرْضِ وَمَا لَهُمْ فِيهِمَا مِن شِرْكٍ وَمَا لَهُۥ مِنْهُم مِّن ظَهِيرٍ ﴿٢٢﴾ وَلَا تَنفَعُ ٱلشَّفَٰعَةُ عِندَهُۥٓ إِلَّا لِمَنْ أَذِنَ لَهُۥ ۚ حَتَّىٰٓ إِذَا فُزِّعَ عَن قُلُوبِهِمْ قَالُوا۟ مَاذَا قَالَ رَبُّكُمْ ۖ قَالُوا۟ ٱلْحَقَّ ۖ وَهُوَ ٱلْعَلِىُّ ٱلْكَبِيرُ ﴿٢٣﴾ ﴾.

شیكردنەوەی ئەم دوو ئایەتە: لە نۆ بڕگەدا:

١)- ﴿ قُلِ ٱدْعُوا۟ ٱلَّذِينَ زَعَمْتُم مِّن دُونِ ٱللَّهِ ﴾، {ئەی موحەممەد! ﷺ بە هاوبەش بۆ خوادانەرەكان} بڵێ: ئەوانەی پێتان وایە لە جیاتی خوا، لەگەڵ خوا پەرستراون و، هاوبەشیان دەكەن لە پەرستندا، بانگیان بكەن، لێیان بپاڕێنەوە، كە دەفەرموێ: ﴿ زَعَمْتُم مِّن دُونِ ٱللَّهِ ﴾، واتە: (**زَعَمْتُمُوهُمْ أَرْبَابًا، أو زَعَمْتُمُوهُمْ آلِهَةً**)، واتە: پێتان وایە پەروەردگارن، یان پێتان وایە پەرستراون، كە دەفەرموێ: ﴿ مِّن دُونِ ٱللَّهِ ﴾، واتە: جگە لە خوا ﷻ، (**أي: مِنَ نَاحِيَةِ غَيْرِ الله**) لەلایەن جگە لە خواوە.

٢)- ﴿ لَا يَمْلِكُونَ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَلَا فِى ٱلْأَرْضِ ﴾، خاوەنی تۆزقاڵێك نین، خاوەنی گرانایی گەردێك نین، نە لە ئاسمانەكان و نە لە زەوییدا، خاوەنی هیچ شتێك نین.

(المِثْقَالُ: مَصْدَرٌ مِيمِيٌّ سُمِّيَ بِهِ الشَّيْءُ الَّذِي بِهِ التَّثْقِيلُ، ثُمَّ أُطْلِقَ عَلَى الْعَدِيلِ مَجَازًا)، (مِثْقَال)، چاوگێکی میمییە، ئەو شتەی کە شتی پێ قورس دەکرێ، یان شتی پێ هەڵدەسەنگێنرێ، ئەوەی پێ ناو نراوە، دوایی بۆ هەر شتێك کە هاوتای شتێك بێت، بە کارهێنراوە، چونکە (المِثْقَالُ: آلَةُ الثِّقَلِ أو اسْمُ لِمَا يُوزَنُ بِه)، واتە: (مثقال) ئامرازی قورسیی و گرانییە، یاخود ناوە بۆ ئەو شتەی شتی پێ هەڵدەسەنگێنرێ.

وشەی: (ذَرَّة) بە هێلکەی مێروولە دەگوترێ، کە هێلکەیەکی سپیی زۆر وردە، یاخود بەو تۆز گەردە دەگوترێ کە لە پەنجەرەوە دەبینرێ، کاتێ تیشکی خۆر دێتە ژوورێ، واتە: تۆزقاڵێك.

٣)- ﴿وَمَا لَهُمْ فِيهِمَا مِن شِرْكٍ﴾، {نەك هەر خاوەنی تۆزقاڵێك شت نین، لە ئاسمانەکان و زەوییدا} بەڵکو هیچ بەش و پشکێکیان لە ئاسمانەکان و زەوییدا نیە.

چونکە جاری وایە ئینسان دەبێتە خاوەنی شتێکی سەربەخۆو، جاری وایە خاوەنی سەربەخۆ نیە، بەڵام پشکی تێدا هەیە، بەڵام تەنانەت ئەوانە پشك و بەشیشیان نیە، (لَيْسَت لَهُم شَرَاكَةٌ، وَلَا مُشَارَكَةٌ فِي شَيْء)،هیچ جۆرە هاوبەشیی و پشکدارییەکیان لە هیچ شتێك دا نیە.

٤)- ﴿وَمَا لَهُۥ مِنْهُم مِّن ظَهِيرٍ﴾، هەروەها (خوا ﷻ) لە نێو ئەواندا هیچ هاوکارێکی نیە، (ظَهِيرٌ: أَيْ مُعِينٌ)، وەك چۆن خوا ﷻ هەندێك لە کارو بارەکانی بە فریشتان سپاردوون، ئەو پەرستراوانەی ئێوەش، ئەگەر شەیتانن، ئەگەر مرۆڤن، ئەگەر مردوون، ئەگەر زیندوون، هەرچییەکن، خوا ﷻ هیچ هاوکارێکی نیە لە نێویاندا نیەو، هیچ پێیان نەسپاردوە.

٥)- ﴿وَلَا تَنفَعُ ٱلشَّفَٰعَةُ عِندَهُۥٓ إِلَّا لِمَنْ أَذِنَ لَهُۥ﴾، تکاکردنیش لە لای خوا سوودی نیە، مەگەر بۆ کەسێك مۆڵەتی دابێ، تکای بۆ بکرێ، واتە: ئەوانەی ئێوە دەیانپەرستن، مافی تکاکردنیشیان نیە، لە لای خواو، تکا کردنیش سوود بە کەس ناگەیەنێ لە لای خوا ﷻ، مەگەر تکاکردنی کەسێك بۆ کەسێك، کە خوا مۆڵەتی دابێ، تکای بۆ بکرێ، وەك

له شوێنی دیکەدا دەفەرموێ: ﴿وَلَا يَشْفَعُونَ إِلَّا لِمَنِ ٱرْتَضَىٰ ﴿٢٨﴾﴾الأنبياء، واته: فریشتەکانیش تکا ناکەن، مەگەر بۆ کەسێك که خوا پەسندی کردبێ، تکای بۆ بکرێ.

ئەمە وێڕای ئەوەی خوێندراوەتەوە: ﴿إِلَّا لِمَنْ أَذِنَ لَهُۥ﴾، خوێندراویشەتەوە: (إِلاَّ لِمَنْ أُذِنَ لَهُ)، مەگەر کەسێك مۆڵەت درابێ، تکای بۆ بکرێ.

لێرەدا که دەفەرموێ: ﴿إِلَّا لِمَنْ أَذِنَ لَهُۥ﴾، ئەمە دوو واتایان هەڵدەگرێ:

١- تکاکردن له لای خوا ﷻ سوودی نیه، مەگەر بۆ کەسێك خوا مۆڵەتی دابێ، تکا بکات، (أي: لِمَنْ أَذِنَ لَهُ مِنْ الشَّافِعِين).

٢- تکاکردن لەلای خوا سوودی نیه، مەگەر بۆ کەسێك خوا مۆڵەتی دابێ، تکای بۆ بکرێ، (أي: أذِن لَه مِنَ المَشْفُوعِيْن)، بۆ تکا بۆ کراوان.

بەڵام ئەوەی دووەمیان لەگەڵ ئەم سیاقەدا دەگونجێ، چونکە باسی سوود بەخشینی تکاکردن له لای خوا دەکات، بێگومانیش بابای شەفاعەت بۆ کراو سوودی پێ دەگات و بەهرەی وەردەگرێ، نەك بابای تکاکار.

٦)- ﴿حَتَّىٰٓ إِذَا فُزِّعَ عَن قُلُوبِهِمْ﴾، هەتا کاتێك ترسیان له دڵ ڕەوێنرایەوە، هەروەها خوێندراویشەتەوە: (فَزَّعَ عَنْ قُلُبِهِم)، ترسی له دڵدا ڕەواندنەوە، واته: خوا ترسی له دڵی فریشتەکان دا ڕەواندەوە.

٧)- ﴿قَالُوا۟ مَاذَا قَالَ رَبُّكُمْ﴾، گوتیان: پەروەردگارتان چی فەرمووە؟.

٨)- ﴿قَالُوا۟ ٱلْحَقَّ﴾، {دیاره پرسیارکەرەکان جیان، له وەڵامدەرەوەکان} هەندێکیان وەڵامیان دایەوە، گوتیان: خوا هەقی فەرموو، ڕاستیی فەرموو.

٩)- ﴿وَهُوَ ٱلْعَلِىُّ ٱلْكَبِيرُ﴾، بەس خواش بەرزی گەورەیە.

لێرەدا کە دەفەرموێ: ﴿حَتَّىٰٓ إِذَا فُزِّعَ عَن قُلُوبِهِمْ﴾، هەندێك له توێژەرەوانی قورئان، له بارەی ئەم ئایەتەوە زۆر ڕاجیایی و مشتومڕیان کردوە، بەڵام هەندێکیان ئەمەیان بەستۆتەوە بەوەی پێشەوەو، دەڵێن:

(**التَّقْدِيْرُ: إِلاَّ لِمَنْ أَذِنَ لَهُ، وَيَومَئِذٍ يَبْقَى النَّاسُ مرتَقِبِينَ الإِذْنَ لِمَنْ يَشْفَعُ، فَزِعِينَ مِن أَن لَا يُؤذَنَ لأحَدٍ، زَمَناً يَنتَهِي بِوَقْتِ زَوَالِ الفَزَعِ عَن قُلُوبِهِمْ، حِيْنَ يُؤذَنُ للشَّافِعِيْن بِأَن يَشْفَعُوا**)، بەوێوە پەیوەست دەبێتەوە، واتە: تکاکردن سوودی نیە، مەگەر بۆ کەسێ کە خوا مۆڵەتی دابێ و، ئەو کاتە کە ڕۆژی دواییە، خەڵك لە چاوەڕوانییدا دەمێننەوە، ئایا مۆڵەتی کێ دەدرێ، تکا بکات؟ بە ترس و لەرزەوە خەڵك دەمێننەوە، نەوەك مۆڵەتی هیچ کەس نەدرێ تکا بکات، دوایی بەوە ترسیان لە دڵ دەڕەوێتەوە، کە کاتێك مۆڵەت دەدرێ، بە هەندێ لە تکا کەرەکان، تکا بکەن.

ئەو کاتە دەپرسن: پەروەردگارتان چی فەرمووی؟ هەندێکی دیکە، وەڵام دەدەنەوە دەڵێن: پەروەردگارمان هەقی فەرموو، ڕاستیی فەرموو، ئەو هەتا بڵێی بەرزەو گەورەیە، بەرزیی و گەورەییەك کە هەر شایستەی خۆیەتی.

یەکێك بۆی هەیە، بڵێ: ئەو ترسە چۆن لە دڵیان دەڕەوێتەوە؟ دەڵێ: (**التَّفْزِيْعُ يَحْصُلُ لَهُم بانكِشَافٍ إجْمَالِيٍ يُلْهَمُونَهُ، فَيَعْلَمُونَ بِأَنَّ اللهَ أَذِنَ بِالشَّفَاعَةِ، ثُمَّ يَتَطَلَّبُون التَّفْصِيلَ بِقَولِهِمْ، قَالُوا: مَاذَا قَالَ رَبُّكُم؟ قَالُوا: الحَقَ**)، ئەو ترس لە دڵ ڕەوێندرانەوەی فریشتەکان، بەوە بۆیان پەیدا دەبێ کە وەك ئیلهامێك پێیان دەگوترێ و دەزانن خوا مۆڵەتی داوە، شەفاعەت بکرێ، دواتر داوا دەکەن، کە زیاتر بۆیان ڕوون بێتەوە، دەڵێن: پەروەردگارتان چی فەرمووی؟ دەڵێن: هەقی فەرموو.

ئنجا ئایا ئەوەی گوتوویەتی: (**مَاذَا قَالَ رَبُّكُم**) کێیە؟ زانایان سێ ئەگەریان بۆ داناون:

١- هەندێکیان گوتوویانە: تاوانبارەکان دەڵێن: پەروەردگارتان چی فەرمووی؟

٢- هەندێك دەڵێن: نەخێر بەڵکو تکا بۆ کراوەکان (**المَشْفوعون**) دەڵێن: پەروەردگارتان چی فەرمووی؟

٣- هەندێکیشیان دەڵێن: فریشتەکان بە گشتیی بە فریشتەکانی سەرەوەی خۆیان، کە لە خوا نزیکترن (**المُقَرَّبِیْن**) دەڵێن: پەروەردگارتان چی فەرمووە؟

کە ئەوەی سێیەمیان زیاتر لەگەڵ سیاقی ئایەتەکان دا دەگونجێ، چونکە تاوانبارەکان لەو ڕۆژەدا، نایانپەڕژێتە سەر ئەوەی بڵێن: پەروەردگارتان چی فەرمووەو، گوێبیستی فەرمایشتی پەروەردگاریش نابن، هەروەها تکا بۆ کراوەکانیش بە دەردی خۆیانەوە سەرقاڵن، بەڵام وا پێدەچێ ئەوە وتووێژو مشتومڕی نێوان فریشتەکان بێ، وەك لەم فەرمایشتەی پێغەمبەرەوە ﷺ دەردەکەوێ، کە ئێمە دوو ڕیوایەتی ئەو فەرمایشتە دێنین:

یەك: {**عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضي الله عنه، أَنَّ نَبِيَّ اللَّهِ ﷺ قَالَ: «إِذَا قَضَى اللَّهُ الْأَمْرَ فِي السَّمَاءِ ضَرَبَتِ الْمَلَائِكَةُ بِأَجْنِحَتِهَا خُضْعَانًا لِقَوْلِهِ، كَأَنَّهُ سِلْسِلَةٌ عَلَى صَفْوَانٍ فَإِذَا: ﴿فُزِّعَ عَن قُلُوبِهِمْ قَالُوا۟ مَاذَا قَالَ رَبُّكُمْ قَالُوا۟ ٱلْحَقَّ وَهُوَ ٱلْعَلِىُّ ٱلْكَبِيرُ﴾ وَالشَّيَاطِينُ بَعْضُهُمْ فَوْقَ بَعْضٍ**} (**أخرجه البخاري: ٤٧٠، وأبو داود: ٣١٨٩، والترمذي: ٣٢٢٣، وابن ماجه: ١٩٤، وابن حبان: ٣٦، والحميدي: ١١٥١**).

واتە: ئەبوو هورەیرە رضي الله عنه، دەگێڕێتەوە: پێغەمبەری خوا ﷺ فەرموویەتی: کاتێك خوا سبحانه وتعالى بڕیارێك دەر دەکات، لە ئاسمان (لە گەردووندا) فریشتەکان، وەك ملکەچیی بۆ فەرمانی خوا، باڵەکانیان لێك دەدەن، وەك زنجیرێك کە فڕێدەدرێتە سەر تاتە بەردێکی سپیی لووس (چۆن دەنگی دێ، ئاوا دەنگیان دێ) کاتێك ترسیان لە دڵ لا دەدرێ، دەڵێن: پەروەردگارتان چی فەرموو؟ ئەوانی دیکە کە لێیان دەپرسرێ، دەڵێن: هەقی فەرموو، ئەو بەرزی گەورەیە، شەیتانەکانیش هەندێکیان لە سەرووی هەندێکیانەوەن {واتە: لە سەر یەك کەڵەکە بوون}.

کەواتە: ئەمە مەبەست پێی ئێستایەو، مەبەست پێی هەر کاتێکە کە خوا فەرمایشت بکات، نەك مەبەست پێی قیامەت بێ.

دوو: {**عَنِ النَّوَّاس بْنِ سَمْعَان رضي الله عنه، قَالَ: قَالَ رَسُول اللَّه ﷺ: إِنَّ اللَّهَ إِذَا أَرَادَ أَنْ يُوحِيَ بِالْأَمْرِ تَكَلَّمَ بِالْوَحْيِ، أَخَذَتِ السَّمَاوَاتِ مِنْهُ رَجْفَةٌ، أَوْ رِعْدَةٌ شَدِيدَةٌ، خَوْفًا مِنَ اللَّهِ تَعَالَى، فَإِذَا سَمِعَ**

أَهْلُ السَّمَاوَاتِ ذَلِكَ، صَعِقُوا وَخَرُّوا لِلَّهِ تَعَالَى سُجَّدًا، فَيَكُونُ أَوَّلُ مَنْ يَرْفَعُ رَأْسَهُ جِبْرِيلُ، فَيُكَلِّمُهُ اللَّهُ تَعَالَى، وَيَقُولُ لَهُ: مِنْ وَحْيِهِ مَا أَرَادَ، ثُمَّ يَمُرُّ جِبْرِيلُ بِالْمَلَائِكَةِ، كُلَّمَا مَرَّ بِسَمَاءٍ، سَأَلَهُ مَلَائِكَتُهَا مَاذَا قَالَ رَبُّنَا يَا جِبْرِيلُ؟ فَيَقُولُ: جِبْرِيلُ: قَالَ الْحَقَّ، وَهُوَ الْعَلِيُّ الْكَبِيرُ قَالَ: فَيَقُولُ كُلُّهُمْ كَمَا قَالَ جِبْرِيلُ: فَيَنْتَهِي جِبْرِيلُ بِالْوَحْيِ حَيْثُ أَمَرَهُ اللَّهُ تَعَالَى}[1].

ئەمە بەڕاستیی تیشکی باشتر دەخاتە سەر چەمك و واتای ئەو ئایەتە موبارەکە.

واتە: نەوواسی کوڕی سەمعان ﵁، دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: خوای بەرز هەر کاتێك ویستی کارێك سروش بکات، (واتە: کارێك لە ڕێی وەحییەوە بنێرێ)، وەحیی دەفەرمویّ و، ئاسمانەکان بەهۆی وەحیی فەرمووني خواوە، لەرزینەوەیەك، یان داچەڵەکانێکی توند دەیانگرێ لە ترسی خوای بەرز، کاتێك خەڵکی ئاسمانەکان ئەوە دەبیستن، ئەوانیش دادەچەڵکێن، یاخود بێهۆش دەبن و، بە کڕنووشدا دەکەون بۆ خوای بەرز، یەکەمین کەس کە سەر بەرز دەکاتەوە، جیبریلە کە خوای بەرز دەیدوێنێ و، لەوەی لە وەحیی خۆی کە دەیەوێ پێی ڕادەگەیەنێ، ئنجا جیبریل بە لای فریشتەکاندا دەڕوات، هەر کاتێك جیبریل بە ئاسمانێکدا دەڕواو، فریشتەکانی ئەو ئاسمانە لێی دەپرسن، ئەی جیبریل! پەروەردگارمان چی فەرموو؟ جیبریلیش دەڵێ: هەقی فەرموو، ئەو بەرزی گەورەیە، ئنجا هەموویان ئەوەی جیبریل فەرموویەتی، دووبارەی دەکەنەوە، تاکو جیبریل وەحییەکە دێنێ، بۆ ئەو شوێنەی کە خوای بەرز فەرمانی پێکردوە.

واتە: بۆ ئەو پێغەمبەرە ﷺ، کەواتە: ئەمە تایبەتی دەکاتەوە، بەو کاتەوە کە خوا ﷻ وەحیی بۆ پێغەمبەران (**عَلَيْهِم الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم**) ڕەوان کردوە.

---

(١) أخرجه الطبراني في الشاميين: ٥٩١، والبيهقي في الأسماء والصفات: ٤٢٣.

مەسەلەی سێیەم:

فەرمانکردنی خوا بە پێغەمبەرەکەی کە پرسیاریان لێ بکات، لە بێبڕوایەکان، لە هاوبەش بۆ خوا دانەرەکان، لە نا مسوڵمانەکان بە گشتیی، کێ لە ئاسمانەکان و زەوییەوە بژیویان دەدات؟ بێگومان وەڵامەکەی ئاشکرایە، کە تەنیا خوایە، پاشان ڕێنمایی کردنی خوا ﷻ بۆ نەرمترین و جوانترین شێوازی وتووێژ، کە بریتیە لە هەڵبژاردنی وشەو تەعبیری دڵگیرو بە نەزاکەت و، دروستکردنی پردی خۆشەویستیی و ڕێزو متمانەو، سەرەنجامیش ڕاگەیاندنی هەقی ڕوون و ڕاشکاو:

خوا دەفەرموێ: ﴿قُلْ مَن يَرْزُقُكُم مِّنَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ۖ قُلِ ٱللَّهُ ۖ وَإِنَّآ أَوْ إِيَّاكُمْ لَعَلَىٰ هُدًى أَوْ فِى ضَلَٰلٍ مُّبِينٍ ﴿٢٤﴾ قُل لَّا تُسْـَٔلُونَ عَمَّآ أَجْرَمْنَا وَلَا نُسْـَٔلُ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٢٥﴾ قُلْ يَجْمَعُ بَيْنَنَا رَبُّنَا ثُمَّ يَفْتَحُ بَيْنَنَا بِٱلْحَقِّ وَهُوَ ٱلْفَتَّاحُ ٱلْعَلِيمُ ﴿٢٦﴾ قُلْ أَرُونِىَ ٱلَّذِينَ أَلْحَقْتُم بِهِۦ شُرَكَآءَ ۖ كَلَّا ۚ بَلْ هُوَ ٱللَّهُ ٱلْعَزِيزُ ٱلْحَكِيمُ ﴿٢٧﴾﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە دە بڕگەدا:

١)- ﴿قُلْ مَن يَرْزُقُكُم مِّنَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ﴾، لێیان بپرسە: کێ لە ئاسمانەکان و زەوییەوە بژیوتان دەدات؟ (رِزق) هەر شتێکە کە دروستکراوەکان پێی بژین، یان پێی بەڕێوە بچن، چ شتی ماددیی و، چ شتی مەعنەویی، بژیوی ئاسمان بەرهەستی هەیەو، نابەرهەستی هەیە، بەرهەستەکەی: وەك تیشکی خۆر، هەروەها ئاوێك کە لە ئاسمانەوە دادەبارێ، نابەرهەستەکەشی: وەك وەحیی خواو، ئیلهامی فریشتەکان کە بۆ مرۆڤی مسوڵمان و جندی مسوڵمان، دێ، بژیوی زەویش بریتیە لە: جۆرەکانی ڕووەك و ئاژەڵ و کانزایەکان و ئەوشتانەی خوا لە زەوی دا دایناون، بۆ بەڕێوەچوونی ژیانی مرۆڤەکان، بڵێ: کێ بژیوتان دەدات لە ئاسمانەکان و لە زەوییەوە؟

٢)- ﴿قُلِ ٱللَّهُ﴾ بڵێ: خوا، هەر بۆ خۆت، وەڵام بدەوەو، چونکە ئەم پرسیارە تەنیا ئەم وەڵامەی هەیە، وەڵامی ڕاست و دروست.

٣)- ﴿ وَإِنَّآ أَوْ إِيَّاكُمْ لَعَلَىٰ هُدًى أَوْ فِي ضَلَٰلٍ مُّبِينٍ ﴾، {پێیان بڵێ:} ئێمە یان ئێوە لەسەر ڕێنماییین، یاخود لە گومڕاییەکی ئاشکرا داین، ئەمە لە: {زانیاریی باس و وتووێژ} (علم البَحْث وَالمُنَاظَرَة)دا، پێی دەگوترێ: (إِرْخَاءُ العِنَانِ وَالكَلَامُ المُنْصِف)، واتە: ڕست درێژکردن بۆ لایەنی بەرانبەرو قسەی بە ویژدانانە لەگەڵدا کردنی، کە بریتیە لەوەی مرۆڤ شەڕە قسەی توند نەکات، لەگەڵ بەرانبەرەکەی دا، کە هۆکاری ئەوە بێ، تووڕە و پەست بێ و مکووڕ بێ، لەسەر قسەکانی خۆی.

بەدڵنیایی پێغەمبەر ﷺ دڵنیا بووە، کە بۆ خۆی لەسەر هەقەو، ئەوان لەسەر ناهەقن، بەڵام خوا ﷻ پێی دەفەرمووێ، پێیان بفەرمووە: ئێمە یان ئێوە لەسەر ڕێنماییین، یاخود لە گومڕاییدایین، ئنجا وشەی ﴿ هُدًى ﴾ ی لەگەڵ ﴿ على ﴾، داهێناوە: ﴿ لَعَلَىٰ هُدًى ﴾، چونکە کەسێك کە لەسەر ڕێی ڕاست بێت، وەك ئەوەیە سواری وڵاخێك بووبێت، بە ڕێك و ڕاستیی دەڕوا، بەڵام گومڕایی (ضلال) ی لەگەڵ ﴿ فِي ﴾، داهێناوە: ﴿ فِي ضَلَٰلٍ مُّبِينٍ ﴾، چونکە کەسێك ڕێی چەوت بگرێ، وەك ئەوە وایە کە کەوتبێتە چاڵێکەوە، یان زەلکاوێکەوە.

٤)- ﴿ قُل لَّا تُسْـَٔلُونَ عَمَّآ أَجْرَمْنَا ﴾ {دیسان بفەرمووە:} ئێوە پرسیارتان لێ ناکرێ، لە بارەی ئەو تاوانبارییەی کردوومانە، واتە: ئەو تاوانانەی ئێمە لە ڕابردوودا، کردوومانن، ئێوە لێیان بەرپرسیار نین.

٥)- ﴿ وَلَا نُسْـَٔلُ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴾، ئێمەش لە بارەی ئەو کردەوانەی ئێوە دەیانکەن، لێمان ناپرسرێتەوە، هی خۆی بە (جُرْم) ناوبردوە، هی وان بە (عَمَل)، هەروەها هی خۆی بە کرداری ڕابردوو هێناوە، ﴿ عَمَّآ أَجْرَمْنَا ﴾، ئەو تاوانانەی کردوومانن، بەڵام هی ئەوانی بە کرداری ئێستا هێناوە (فِعْل المُضَارِع) ﴿ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴾، ئەو کردەوانەی دەیانکەن، ئێستاو دوایی دەیکەن.

٦)- ﴿ قُلْ يَجْمَعُ بَيْنَنَا رَبُّنَا ﴾، بڵێ: پەروەردگارم کۆمان دەکاتەوە.

٧)- ﴿ ثُمَّ يَفْتَحُ بَيْنَنَا بِٱلْحَقِّ ﴾، دوایی بە هەق دادوەرییمان لە نێواندا دەکات.

٨)- ﴿ وَهُوَ ٱلْفَتَّاحُ ٱلْعَلِيمُ ﴾، ئەوە (خوا ﷻ) دادوەرێكی زۆر زانایە، (**القَاضِي العَلِيْمُ بِالْقَضَاءِ بَيْنَ خَلْقِه**)، خوا دادوەرێكی زانایە، بە چۆنیەتیی دادوەرییكردن لە نێوان دروستكراوەكانیدا، هەروەك خوا ﷻ لە ئایەتی (٨٩)ی (**الأعراف**)دا دەفەرموێ: ﴿ رَبَّنَا ٱفْتَحْ بَيْنَنَا وَبَيْنَ قَوْمِنَا بِٱلْحَقِّ وَأَنتَ خَيْرُ ٱلْفَٰتِحِينَ ﴾، واتە: پەروەردگارمان! لە نێوان ئێمەو خەڵكەكەماندا، بە هەق دادوەرییمان لە نێواندا بكەو، تۆ باشترین لێك جیاكەرەوەی دادوەری، كە هەق و ناهەق لێك جیا دەكاتەوە.

٩)- ﴿ قُلْ أَرُونِيَ ٱلَّذِينَ أَلْحَقْتُم بِهِۦ شُرَكَآءَ ﴾، بڵێ: پێشانم بدەن، ئەوانەی بە خواتانەوە پەیوەستتان كردوون، وەك هاوبەش.

١٠)- ﴿ كَلَّا بَلْ هُوَ ٱللَّهُ ٱلْعَزِيزُ ٱلْحَكِيمُ ﴾، نەخێر ڕاست نیە، (خوا هاوبەشی نین)، بەڵكو ئەو خوای زاڵی كارزانە.

(**أَرُوْنِي مُسْتَعْمَلٌ فِي التَّعْجِيْزِ، وَالإِرَاءَةُ هُنَا بَصَرِيَّةٌ، أَي: أَرُوْنِي شُخُوصَهُمْ لِنُبْصِرَ: هَلْ عَلَيْهَا مَا يُنَاسِبُ صِفَةَ الإِلَهِيَّة**)، لێرەدا وشەی (**أَرُوْنِي**) بەكارهێنراوە لە دەستەوسانكردن داو، مەبەست لە (**أَرُوْنِي**) {پێشانم بدەن} پێشاندانی چاوییە، واتە: پەیكەرەكانیان و، جەستەكانیانمان پێشان بدەن، تاكو بزانین و تەماشا بكەین: ئایا ئەوانە هیچ سیفەتی پەرستراوێتییان لەسەرەو، دەگونجێ بە پەرستراو دابنرێن؟

كە دەفەرموێ: ﴿ كَلَّا بَلْ هُوَ ٱللَّهُ ٱلْعَزِيزُ ٱلْحَكِيمُ ﴾، نەخێر وانیە كە ئێوە گومانتان بردوە، بەڵكو ئەو خوای زاڵی كارزانە، زاڵە، واتە: باڵادەستەو، پێویستیی بە هاوبەشان نیەو، كارزانیشە، واتە: هەموو كارەكانی بەوپەڕی حیكمەت ئەنجام دەدا، دەڵێ: (**العِزَّةُ: الإِسْتِغْنَاءُ عَنِ الغَيْرِ فَلَا يَحْتَاجُ غَيْرَهُ**)، (**عِزَّة**): بریتیە لە بێ نیازیی لە غەیری خۆی، پێویستیی بە جگە لە خۆی نیە، تاكو بیانكاتە هاوبەش، (**الحِكْمَةُ: الإِحْكَامُ وَالإِتْقَانُ فِي الأُمُورِ، فَلَا نَقْصَ فِي خَلْقِهِ وَأَمْرِهِ**)، (**حِكْمَة**): بریتیە لە ئەوپەڕی وەستایی و دانایی و وردەكاریی لە كاروباریداو، كەم و كوڕیی نیە، لە كارەكەیدا نیە، تاكو پێویستیی بە هاوبەشان بكات.

لێرەدا با قسەیەکی شەوکانیی بێنین، لە تەفسیرەکەی دا[1]، دەڵێ:

(وَفِي إِسْنَادِ الْجُرْمِ إِلَى الْمُسْلِمِينَ، وَنِسْبَةِ مُطْلَقِ الْعَمَلِ إِلَى الْمُخَاطَبِينَ، مَعَ كَوْنِ أَعْمَالِ الْمُسْلِمِينَ مِنَ الْبِرِّ الْخَالِصِ، وَالطَّاعَةِ الْمَحْضَةِ، وَأَعْمَالِ الْكُفَّارِ مِنَ المَعْصِيَةِ الْبَيِّنَةِ، وَالْإِثْمِ الْوَاضِحِ، مِنَ الْإِنْصَافِ مَا لَا يُقَادَرُ قَدْرُهُ، وَالْمَقْصُودُ: الْمُهَادَنَةُ وَالْمُتَارَكَةُ، وَقَدْ نُسِخَتْ هَذِهِ الْآيَةُ، وَأَمْثَالُهَا بِآيَةِ السَّيْفِ).

واتە: لێرەدا کە تاوان پاڵدراوەتە لای مسوڵمانان و، کردەوەی ڕەها دراوەتە پاڵ دوێنراوەکان کە نامسوڵمانەکانن، لەگەڵ ئەوەشدا کە کردەوەی مسوڵمانان چاکەی ساغەو، فەرمانبەریی ڕووتە، بەڵام کردەوەی کافرەکان، گوناهو سەرپێچیی و تاوانی ئاشکرایە، ئەوە ئینصاف و ویژدانێکی زۆری تێدایە، کە ئەندازەکەی نازانرێ، مەبەست لێرەدا بریتیە لە: وازلێهێنان کە واز لە یەکدی بهێنرێ، بەڵام ئەم ئایەتەو هاو وێنەکانی، بە ئایەتی شمشێر نەسخ کراونەوە.

دیارە مەبەستی لە ئایەتی شمشێر ئایەتی ژمارە (٥)ی سوورەتی (التوبة)یە: ﴿ فَإِذَا ٱنسَلَخَ ٱلْأَشْهُرُ ٱلْحُرُمُ فَٱقْتُلُوا۟ ٱلْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدتُّمُوهُمْ وَخُذُوهُمْ وَٱحْصُرُوهُمْ وَٱقْعُدُوا۟ لَهُمْ كُلَّ مَرْصَدٍ ۚ فَإِن تَابُوا۟ وَأَقَامُوا۟ ٱلصَّلَوٰةَ وَءَاتَوُا۟ ٱلزَّكَوٰةَ فَخَلُّوا۟ سَبِيلَهُمْ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿٥﴾ ﴾،

کە ئێمە لە تەفسیری سوورەتی (**التوبة**)دا، کە لە بەرگی هەشتەمی ئەم تەفسیرە کوردییەماندا هاتوە، بە درێژیی لەو بارەوە قسەمان کردوە.

لە ڕاستییدا جێی داخە، کە لێرەدا شەوکانیی، هەروەها زۆر لە زانایان، ئەو ئایەتە موبارەکە بە ئایەتی (**السَّيْفِ**)، شمشێر، ناو دەبەن، لە حاڵێکدا کە وشەی (**السَّيْفِ**) نەك لە ئایەتی ژمارە پێنجی سوورەتی (**التوبة**)دا، بەڵکو لە هیچ کام لە ئایەتەکانی قورئاندا، وشەی (شمشێر) هەر نەهاتوە، بەس وشەی چەکەکان (**أسلحة**) هاتوە، لەوێدا باسمان کردوە، کە ئەم ئایەتە هیچ ئایەتێکی نەسخ

---

(١) فتحُ القدير: ج٤، ص٣٩٥.

نەکردۆتەوە، چونکە ئایەتی ژمارە پێنج لە سووڕەتی (**التوبة**)، باسی جەنگ کردن لە دژی ئەو هاوبەش بۆ خوا دانەران دەکات، کە خاوەن پەیمان بوون لەگەڵ مسوڵماناندا، بەڵام دوایی پەیمانەکەیان شکاندوە، خوا سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى دەفەرموێ: سزایان بدەن، هەتا یان پابەند دەبن بە پەیمانەکەیانەوە، یاخود دێنە نێو ئیسلامەوە، یانی: ئەوانەی پەیمانیان شکاندوە، بەڵام ئەوانەی پابەندن بە پەیمانەکەیانەوە، خوا سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى دەفەرموێ: ﴿فَأَتِمُّوٓاْ إِلَيۡهِمۡ عَهۡدَهُمۡ إِلَىٰ مُدَّتِهِمۡۚ إِنَّ ٱللَّهَ يُحِبُّ ٱلۡمُتَّقِينَ﴾، واتە: پەیمانەکەیان تاکو ئەو کاتەی بەستراوە، تاکو کاتی دیارییکراو، پەیمانەکەیان لەگەڵدا تەواو بکەن، چونکە خوا سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى پارێزکارانی خۆش دەوێن، ئەوانەی پەیمان لەگەڵ ئەهلی کوفریش دەپارێزن، ئەوانە پارێزکارن.

کورتە باسێک لە بارەی
شێوازی بانگەوازەوە: لە دە خاڵاندا

١)- لەسەرەتادا دەڵێم: سوپاس بۆ خوا ئێمە کتێبێکمان لەوبارەوە نووسیوە بە ناوی: (بەرەو بانگەوازێکی ڕاست و ڕەسەن)، کە بە درێژیی لەو بارەوە دواوین، ئەو کتێبەش دەبێتە یەکێك لە کتێب و ئاڵقەکانی مەوسووعەی، یان زنجیرەی: (مسوڵمانینە! با باشتر تێبگەین و پێبگەین)[1]، کە لە ژێر چاپەو، خوا پشتیوان بێ، زۆری پێ ناچێ بەر دیدی خوێنەرانی بەڕێز دەکەوێ، ئێمە لەوێدا قسەی تێرو تەسەلمان کردوە، لە بارەی بانگەواز، شێوازی بانگەواز، بانگەوازکاران ، ڕەوشتی بانگەوازکاران، شێوازەکانی بانگەواز، ئامڕازەکانی بانگەواز، ڕێبازی، بانگەواز... لەوێدا قسەی تێرو تەسەلی خۆمانمان کردوە.

٢)- دەبێ بزانین مرۆڤ تەنیا عەقڵ نیە، هەروەك تەنیا دڵ و عاتیفەش نیەو، مەگەر چۆن، ئەگەرنا هەموو کەس خۆی بە سەنتەر دادەنێ و، ڕێزلێگرتنی دەخاتە پێش هەموو شتێکی دیکەوە، هەر بۆیەش پێغەمبەران (**عَلَيْهِمُ الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم**) بە وشەی (**يا قَوْمِي**)، ئەی گەلەکەم! خەڵکیان دواندوەو، پێغەمبەری خاتەم ﷺ سەر مەشقی ئێمەیە، لەوەدا کە ئەوپەڕی نەزاکەت و حورمەت و ڕێزی بەرانبەر بە بەرانبەرەکانی بەکارهێناوە، کە دواندوونی، لە حاڵێکدا کە ئەوان نەفامییان کردوە، ئەو خۆی شلوێ نەکردوە، هەر پێغەمبەری خاتەمیش ﷺ وانەبووە، هەرچەندە ئەو لە لووتکەدا بووە، بەڵکو هەموو پێغەمبەران (**عَلَيْهِم الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم**) کاتێك سەیری شێوەی وتووێژو دواندن و گفتوگۆیان دەکەی، لەگەڵ گەلەکانیاندا، وەك دەریایەك وابوون بە هیچ شلوێ نەبوون، هەرچەندە بەرانبەرەکانیان پێیان گوتوون: شێتن، پێیان گوتوون: جادووگەرن، پێیان گوتوون: دەتانەوێ خۆتان فەرز بکەن و، پێیان گوتوون: درۆ دەکەن، بەڵام ئەوان ئەو وشانەیان بۆ بەرانبەرەکەیان بە کارنەهێناون، لە حاڵێکدا بەرانبەرەکانیان شایستەی ئەو شتانە

---

(١) دوایی ناوەکەیمان گۆڕی بۆ: {بەرەو باشتر تێگەیشتن و پێگەیشتن}.

بوون، بەس گوتوویانە: نەخێر ئێمە درۆ ناکەین، ئێمە دڵسۆزتانین، ئێمە ئەمیندارین بۆتان، ئێمە بە تەنگتانەوەین، ئێمە پەرۆشی ئێوەمانە!

٣)- لە کاتی قسەکردندا، پێویستە مرۆڤ خۆی بە ڕەوشت و بەها بەرزەکان بڕازێنێتەوە، ئەوە زۆر زۆر گرنگەو، لە ڕاستییدا ڕەوشت و ئاکاری بەرز لەو بوارەدا، یەکجار کاریگەرییەکی گەورەی هەیە، کە بەشێك لە ڕەوشت و بەهای بەرز، بریتیە لە: تەعبیری جوان و بە نەزاکەت، بریتیە لە: هەڵبژاردنی وشەی جوان، بریتیە لە: شێوازی مامەڵەی جوان و خۆپاراستن لە هەر تەعبیرو هەڵس و کەوتێکی ناشیرین، بۆ وێنە: پێنەکەنین بە قسەی بەرانبەر با هەڵەش بێ، یاخود لێو لێ هەڵنەقرچاندنی، یاخود بەکارنەهێنانی هیچ ئاماژەیەك، هیچ دەست ڕاوەشاندنێك، هیچ شتێك کە ببێتە مایەی بێزاریی و دڵ ڕەنجاندنی بەرانبەر، بەڵێ شێوازی بەرزو، ڕەوشتی بەرز، لە وتووێژدا کلیلی زۆر ئیشکالانە.

٤)- پێویستە مرۆڤ کە بەرانبەرەکانی دەدوێنێ، متمانەو باوەڕی بە قسەی خۆی هەبێ و، لە دڵێکی پڕ بە بەزەیی و پەرۆشەوە، قسە بۆ خەڵك بکات، نەك شەیتان زەفەری پێ بەرێ و لە ئەنجامی تووڕەبووندا، دڵی کینە و ڕق و بوغزی بچێتێ، ئەو کاتە قسەکانی کاریگەرییان نابێ، چونکە زۆر ڕاستە گوتراوە: دڵ ئاوێنەی دڵە، بەڵێ جاری وایە بەرانبەرەکە عینادیی و سەرکێشیی و سەرەخەریی دەیگرێ، بەڵام دەبێ هەر کەسە لە قەدەر بەرنامەو پەیامی خۆی بێ و، پەیامی خوا، جگە لە شێوازی بەرزو، جگە لە سینگ فراوانیی و سەماحەت و ئینصاف، هیچی دیکەی شایستە نیە.

٥)- پێویستە ئامانج، هەق دۆزینەوەو گەیشتن بە ڕاستیی بێ، نەك زاڵبوون و بێ قسەکردنی بەرانبەر، ئامانجی ئەوە نەبێ بەرانبەرەکەی بێ قسە بکات و، زاری بکاتە تەڵەی تەقیو، بەڵکو ئامانجی ئەوە بێ، کە بەرانبەرەکەی هەق بدۆزێتەوەو پەی بە هەق ببات.

٦)- پێویستە بە هەموو جۆرێك خۆی بپارێزێ، لە بە کەمگرتنی بەرانبەرو، بەکارهێنانی وشەو تەعبیری بریندارکەر، وەك پێشتریش ئاماژەم پێدا، ڕێزگرتن لە بەرانبەرو، پاراستنی هەست و نەستی، زۆر کاریگەریی هەیە، لەوەدا کە ئەویش باشتر گوێ بگرێ.

٧)- بەڕێزو حورمەتەوە لێوەرگرتنی قسەی هەق و، سوپاسکردنی لەسەر قسەی هەق و ڕاست، واتە: کاتێك مرۆڤ قسە لەگەڵ کەسێك دا دەکات، کاتێك ئەو قسە دەکات، دەبێ چەندەی هەقە، لێی وەربگرێ، نەك کاتێ کە ئەو قسە دەکات، تۆ تەنها بیر لەوە بکەیەوە، چۆن بەرپەرچی قسەکانی بدەیەوە، ڕاست بن یان ناڕاست بن! کە بە داخەوە زۆر کەس بەو شێوەیە مامەڵە دەکات، کە بێگومان شێوازێکی خراپە، بەڵکو پێویستە بەرانبەرەکەت ئەو هەقەی پێیەتی وەربگری و، بڵێی ئەوە هەقە، بەڵام ئەوەیان تێبینییم لە سەری هەیە، مەرجیش نیە بڵێی تۆ غەڵەتی، بڵێ: تێبینییم لەسەر ئەو قسەیەت هەیە، با لێی بکۆڵینەوە.

٨)- حاڵیی کردنی بەرانبەر کە دڵسۆزو بە پەرۆشە بۆی و، سوودو بەرژەوەندیی ئەوی مەبەستە، پێویستە ئەو کەسە کە وتووێژ دەکات لەگەڵ کەسێکدا، ئنجا ئەگەر ئەو کەسە مسوڵمانێکی ڕێ لێ تێك چوویە، ئەگەر نامسوڵمانێکە، ئەگەر مولحیدێکە، حاڵیی بکات و تێی بگەیەنی کە دڵسۆزو بە پەرۆشە بۆی و، سوودو بەرژەوەندیی ئەوی دەوێ، نەك پێی وابێ کە مەبەستی ئەوەیە هەر بیهێنێتە سەر قسەی خۆی، بەڵکو مەبەستی ئەوەیە، کە ئەو بەهرەمەند بکات.

٩)- دەمارگیرنەبوون بۆ ڕاوبۆچوونی خۆو، بوار هێشتنەوە بۆ بەرانبەر، وەك ئەو بنچینە زێڕینەی شافیعیی، کە زۆر جوان، دەڵێ: (**قَوْلِي صَوَابٌ يَحْتَمِل الخَطَأْ، وَقَوْلُ غَيْرِي خَطَأٌ يَحْتَمِل الصَّوَاب**)، واتە: قسەی خۆم پێ ڕاستە، دەگونجێ هەڵە بێ، قسەی بەرانبەرەکەم پێ هەڵەیە، دەگونجێ ڕاست بێ، ئەوە بنچینەیەکی زێڕینە، لەو شتانەدا کە دەگونجێ ڕاست بن و دەگونجێ هەڵە بن، بەڵام بۆ ئایەتی خوا، ناڵێی ئەو ئایەتە دەگونجێ ڕاست بێ و دەگونجێ هەڵە بێ، نا، چونکە هەقی موتڵەق لە لای خواوەیە، بەڵام لەو شتانەدا کە بواری تێدا هەیە، مرۆڤ بیپێکی یان نەیپێکێ، پێویستە بەو شێوەیە مامەڵە بکات، لەگەڵ شتە ڕاجیایی هەڵگرەکاندا.

١٠)- ئیقناعکردنی بەرانبەرو سەرنجڕاکێشانی هونەرەو، وەستایی و، کارامەیی و لێزانیی دەوێ، بەڵام دڵ ڕەنجاندن و خەڵك تاراندن و تۆراندن، هیچ هونەرو ئازایەتیی ناوێ،

وەك جاری دیكەش باسم كردوە، جارێ مامۆستایەك ئێستا بەرەو ڕەحمەتی خوا چووە، ئامۆژگاریی منی دەكرد، كە تازە دەگەیشتمێ، خەڵكم بانگ دەكردو، وتووێژم لەگەڵ خەڵك دا دەكرد، گوتی: فڵانكەس خەڵك بۆ لای خوا بانگكردن و خەڵك ئیقناعكردن، وەك ڕاو كردن وایە، كەسێك كە بیەوێ ئەو نێچیرە ڕاو بكات، دەبێ دێوجامەی بۆ لەبەر بكات، جاری وایە دەبێ تەڵەی بۆ دابنێ، دانی بۆ ڕۆ بكات، داوی بۆ دابنێ، بە ئەسپایی و بە شێنەیی، پارێزی بۆ بەرێ، بەڵام ئەگەر بتەوێ باڵندەكە، یان نێچیرەكە، بڕەوێنی و بتۆرێنێ و بفڕێنی، بەردێكیان تێگرە لە دوور ڕا، بۆ خۆیان دەفڕن، یان نێچیرەكە دەڕواو تەواو! بەڵێ لە ڕاستییدا خەڵك واوە هێنان بۆ لای خواو، خەڵك ئیقناعكردن هونەرەو، لێزانیی و كارامەیی پێویستە.

مەسەلەی چوارەم:

ڕاگەیاندنی ئەو ڕاستییە کە خوا ﷻ موحەممەدی ﷺ وەك پێغەمبەرێكی مـوژدەدەرو ترسێنەر بـۆ هەمـوو خەڵكی ناردوە، بۆ هەمـوو مرۆڤایەتیی:

خوا دەفەرمـوێ: ﴿ وَمَآ أَرۡسَلۡنَٰكَ إِلَّا كَآفَّةٗ لِّلنَّاسِ بَشِيرٗا وَنَذِيرٗا وَلَٰكِنَّ أَكۡثَرَ ٱلنَّاسِ لَا يَعۡلَمُونَ ﴿٢٨﴾ ﴾.

شیكردنەوەی ئەم ئایەتە، لە سێ بڕگەدا:

١)- ﴿ وَمَآ أَرۡسَلۡنَٰكَ إِلَّا كَآفَّةٗ لِّلنَّاسِ ﴾، تۆمان نەناردوە، مەگەر بۆ تێكڕای خەڵك.

وشەی: ﴿ كَآفَّةٗ ﴾، بە دوو واتایان لێكدراوەتەوە:

أ- (كافة) (أي: عَامَّة)، تۆ بە گشتیی بۆ هەموو خەڵكی نێردراوی.

ب- ﴿ كَآفَّةٗ ﴾، بە مانای (كَافّ)ە، بەرپەرچدەرەوە، **(أي: كَافّاً للنَّاسِ تَكُفُّهُمْ عَمَّا هُمْ فِيْهِ مِنَ الكُفْرِ وَتَدْعُوُهُمْ إلى الإسْلَام)**، **(كَفَّهُ، يَكُفُّه)**، **(كَفّ)** لە (لە پی دەست)ە هاتوەو، ئەگەر تۆ بتەوێ كەسێك بیگێڕیەوە، لەپەدەستی بە سینگەوە دەنێی، ئنجا **(كَافّة)**، واتە: تۆ گێڕەرەوەی خەڵكی، دەیانگێڕیەوە لەوەی كە لە سەرنی، لە كوفرو خراپەو، بانگیان دەكەی بۆ ئیسلام، كەواتە: لێرەدا: ﴿ وَمَآ أَرۡسَلۡنَٰكَ إِلَّا كَآفَّةٗ لِّلنَّاسِ ﴾، واتە: **(إلاَّ إرْسَالَةً كَافَّةً)**، مەگەر ناردنێكی گێڕەرەوە، خەڵك بگێڕیەوە لە كوفرو خراپەو، بانگیان بكەی بۆ ئیسلام، بەڵام زۆربەی زاناایان وشەی: ﴿ كَآفَّةٗ ﴾، یان هەر بەتێكڕا، هەموو **(عَامَّة، جَمَاعَة)**، لێكداوەتەوە، **(الزجاج)** گوتوویەتی: **(جَامِعَاً للنَّاسِ بِالإِنْذَار)**، خەڵكی كۆبكەیەوە بە هۆی وشیاركردنەوەیانەوە.

٢)- ﴿ بَشِيرٗا وَنَذِيرٗا ﴾، موژدەدەرو ترسێنەر بی، كە دەفەرموێ: ﴿ بَشِيرٗا ﴾، واتە: هەم موژدەیان پێ بدەی و، دڵیان خۆشبكەی، ئەگەر ڕێی ڕاست بگرن، كە لە دنیادا بەختەوەر دەبن و، لە دوارۆژیش دا بەمرادگەیشتوو و سەرفراز دەبن و، بە ڕەزامەندیی

خوا ﷻ شاد دەبن، ﴿ وَنَذِيرًا ﴾، هەروەها بیانترسێنی و وریایان بکەیەوە، بە نسبەت ژیانی دنیاوە، کە ژیانێکی تاڵ و خراپیان دەبێ، ئەگەر لە پەیامی خوا لامل بن، هەم بە نسبەت ڕۆژی دواییەوە، کە تووشی سزای خوا ﷻ دەبن، ئەگەر لە ئایینی خواو ڕێبازی پێغەمبەری خوا لا بدەن.

٣)- ﴿ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَ ٱلنَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴾، بەڵام زۆربەی خەڵکی نازانن:

أ- زۆربەی خەڵك نازانن کە تۆ دڵخۆشکەرو ترسێنەری بۆیان، ئەگەر بە دوای تۆ بکەون، بەدڵنیایی بەهرەمەند دەبن لەو موژدەیەو، پارێزراو دەبن لەو هەڕەشەو ترساندنە، بەڵام ئەگەر لابدەن، بێبەش دەبن لەو موژدەیەو، تووشی ئەوەش دەبن، کە تۆ هەڕەشەیان پێی لێ دەکەی و ئەوانی پێ دەترسێنی.

ب- یاخود: زۆربەی خەڵك قەدری ئەو موژدەدان و ترساندنە نازانن.

ج- یاخود (**لَا يَعْلَمُونَ صِدْقَ البَشَارَةِ وَالنَّذَارَةِ**)، زۆربەیان نازانن کە ئەو موژدە پێدان و دڵخۆشکردن و، ترساندن و وریاکردنەوەیە، ڕاستە.

د- یاخود: زۆربەی خەڵکی هەق نازانن، بۆیە گوتراوە: (**عَلَيْكَ بِطَرِيْقِ الحَقِّ، وَلَا تَسْتَوْحِش مِنْ قِلَّةِ السَّالِكِيْن، وإياك وطريق الباطل، وَلَا تغترَّ بِكَثْرَةِ الهَالِكِيْن**)، واتە: ڕێی هەق بگرەو هەست بە غەریبی مەکە کە ڕێبوارانی کەمن و، خۆت لە ڕێی ناهەق و پووچ دوور بگرە و فریو مەخۆ، بەوەی کە زۆر کەس لە ڕێی ناهەق دا فەوتاون.

(**الطبري**): ئەم ئایەتەی ئاوا لێکداوەتەوە، دەڵێ: (**وَمَا أَرْسَلْنَاكَ يَا مُحَمَّدُ إِلَى هَؤُلَاءِ الْمُشْرِكِينَ بِاللَّهِ مِنْ قَوْمِكَ خَاصَّةً، وَلَكِنَّا أَرْسَلْنَاكَ كَافَّةً لِلنَّاسِ أَجْمَعِينَ، الْعَرَبَ مِنْهُمْ وَالْعَجَمِ، وَالْأَحْمَرَ وَالْأَسْوَد، بَشِيراً مَنْ أَطَاعَكَ، وَنَذِيرًا مَنْ كَذَّبَكَ**)[1].

واتە: تۆمان نەناردوە ئەی موحەممەد! ﷺ بۆ لای ئەو هاوبەش بۆ خوا دانەرانە، لە گەلەکەت بە تایبەت، بەڵکو تۆمان ناردوە بۆ تێکڕای خەڵکی: عەرەب و عەجەم و، سوورو ڕەش، ئەوانەیان کە فەرمانبەریی دەکەن، موژدەیان پێ بدەی و، ئەوانەش کە بە درۆت دادەنێن، بیانترسێنی.

---

(١) جامع البيان: ج٢٢، ص١٠٢.

مەسەلەی پێنجەم و كۆتایی:

پرسیاركردنی نكووڵییلێكەرانەی كافران، لە بارەی هاتنی بەڵێنی خواوەو، وەڵامدرانەوەیان كە لە بەڵێنگە پاش و پێش ناكەن:

خوا دەفەرموێ: ﴿ وَيَقُولُونَ مَتَىٰ هَٰذَا ٱلْوَعْدُ إِن كُنتُمْ صَٰدِقِينَ ﴿٢٩﴾ قُل لَّكُم مِّيعَادُ يَوْمٍ لَّا تَسْتَـْٔخِرُونَ عَنْهُ سَاعَةً وَلَا تَسْتَقْدِمُونَ ﴿٣٠﴾ ﴾.

شیكردنەوەی ئەم دوو ئایەتە: لە سێ بڕگەدا:

١)- ﴿ وَيَقُولُونَ مَتَىٰ هَٰذَا ٱلْوَعْدُ إِن كُنتُمْ صَٰدِقِينَ ﴾، هەروەها دەڵێن: {بە سیاق دەزانرێ كە بێبڕوایەكانن} ئەو بەڵێنە، كەنگێیە ئەگەر ئێوە لە ڕاستانن؟ واتە: لە چ كاتێكدا دێ، ئەگەر ئێوە لە ڕاستانن، لەوەدا كە بەڵێنمان پێ دەدەن؟

٢)- ﴿ قُل لَّكُم مِّيعَادُ يَوْمٍ ﴾، پێیان بڵێ: بەڵێنی ڕۆژێكتان بۆ هەیە، واتە: ڕۆژێكی مەزن كە وەسف ناكرێ، (**التَّنْكِيْرُ للتَهْوِيْلِ**)، بەڵێنی ڕۆژێكتان بۆ دانراوە، (**المِيْعَادُ مَصْدَرٌ مِيْمِيٌّ لِلْوَعْدِ، فَإِضَافَتُهُ إِلى ظَرْفِه بَيَانِيَّةٌ**)، ﴿ مِّيعَادُ ﴾، چاوگی میمییە بۆ وەعد، یانی: بەڵێنی ڕۆژێك، ئنجا كە پاڵدراوەتە لای ڕۆژەكە، ئەم پاڵدرانە بۆ ڕوونكردنەوەیە.

٣)- ﴿ لَّا تَسْتَـْٔخِرُونَ عَنْهُ سَاعَةً وَلَا تَسْتَقْدِمُونَ ﴾، ئێوە سەعاتێك لێی دواناكەون و لێشی پێش ناكەون، واتە: ئەو بەڵێنە، ئێوە نە لێی دوادەكەون و نە لێشی پێش دەكەون، بە ڕێكیی لەو كاتەدا كە خوا دیارییكردوە، بەڵێنەكە دێ، وشەی: ﴿ سَاعَةً ﴾، (**السَّاعَةُ حِصَّةٌ مِنَ الزَّمَنْ**)، (ساعة) بەشێكە لە كات، بە زۆرییش بۆ كاتێكی كەم و كورت بەكاردێ، بەڵام بەشێك بوونی (ساعة) لە بیست و چوار بەشی شەوو ڕۆژێك، ئەوە مانایەكی باوو عورفییە.

كە دەفەرموێ: ﴿ لَّا تَسْتَـْٔخِرُونَ عَنْهُ سَاعَةً وَلَا تَسْتَقْدِمُونَ ﴾، (**أي: لَا تَؤَخَّرُوْنَ لِلتَوْبَةِ وَالإعْتِذَار، وَلَا تُقَدَّمُونَ لاسْتِعْجَالِ العَذَاب**)، نە دوادەخرێن بۆ ئەوەی تۆبە

بکەن و پۆزش بێننەوەو، نە پێشیش دەخرێن، پەلە بکرێ لە سزادانتاندا، بەڵکو ڕێك لە کاتی خۆیدا، ئەو کاتەی دیاریکراوە، دێ، بە پێی سیستمێك کە خوا ﷻ بۆ کارەکانی داینـاوە.

کۆتایی ئەم دەرسەش بەم فەرمایشتەی پێغەمبەر ﷺ دێنین:

{أُعْطَيْتُ خَمْساً لَمْ يُعْطَهُنَّ أَحَدٌ قَبْلِي، بُعِثْتُ إِلَى أَحْمَرَ وَأَسْوَدَ، وَجُعِلَتْ لِي الأَرْضُ مَسْجِداً وَطَهُوراً، وَأُحِلَّتْ لِيَ الْغَنَائِمُ، وَلَمْ تُحَلَّ لِأَحَدٍ قَبْلِي، وَنُصِرْتُ بِالرُّعْبِ مَسِيرَةَ شَهْرٍ، وَأُعْطِيتُ الشَّفَاعَةَ، فَادَّخَرْتُهَا لِأُمَّتِي يَوْمَ القِيَامَةِ، فَهِيَ نَائِلَةٌ إِنْ شَاءَ اللَّهُ تَعَالَى لِمَنْ لَا يُشْرِكُ بِاللَّهِ شَيْئًا} (أخرجه البخاري: ٣٢٨، ومسلم: ٥٢١، وغيرهما).

پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: پێنج شتم پێدراون، نەدراون بە هیچ کەس لە پێش مندا، (نەدراون بە پێغەمبەران):

١)- ڕەوانە کراوم بۆ لای سپیی و ڕەش، یان سوورو ڕەش {واتە: بۆ لای عەرەب و عەجەم، یان بۆ لای هەموو مرۆڤەکان بە هەموو ڕەنگەکانیانەوە}.

٢)- سەر زەمینم بۆ کراوە بە مزگەوت و بە پاك {پێشتر دەبوو تەنیا لە پەرستگاکانی خۆیاندا پەرستش بکەن، خاوەن بەرنامەکانی دیکەی کە پێغەمبەران هێناویانن، بەڵام بۆ ئەهلی ئیسلام دەفەرموێ: لە هەر شوێنێك کاتی نوێژ بوو، بۆت هەیە، مادام ڕووی زەوی پاکەو، بۆت هەیە بیکەی بە شوێنی خوا پەرستیی لێکردن}.

٣)- دەستکەوتەکانی جەنگم بۆ حەڵاڵ کراون {کە پێشتر بۆ کەس حەڵاڵ نەکراون و دەستکەوتی جەنگیی ڕەوا نەبووە بەکاربهێنرێ، یان خۆیان سووتاندوویانە، یان ئاگرێك لە ئاسمانەوە سووتاندوویەتی و ڕەوا نەبووە بەکاربهێنرێ}.

٤)- ماوەی مانگە ڕێیەك ترسم بۆ خراوەتە دڵی دوژمنەوە {لە کاتێکدا لەگەڵم ڕووبەڕوو دەبنەوە}.

٥)- تکاکردنم پێدراوەو، هەڵمگرتوە بۆ ئۆممەتەکەم بۆ ڕۆژی قیامەت {تکاکردنی گشتیی} ئەگەر خوا حەز بکات، ئەو تکاکردنەم، هەموو کەس دەگرێتەوە کە هیچ

شتێك بە هاوبەش بۆ خوا دانەنێ. {هەر کەسە بە پێی خۆی، ئەوەی ئیماندار بێ و، ئیمانی چاك بووبێ و، کردەوەی باشی بووبێ، خوا بە هۆی شەفاعەتی پێغەمبەرەوە ﷺ پلەی بۆ بەرز دەکاتەوە، ئەوەش کە شایستەی سزادان بووبێ، سزای لەسەر سووك دەکرێ، یان هەر سزایەکەی لەسەر هەڵدەگیرێ}.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ، أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

دەرسی پێنجەم

پێناسەی ئەم دەرسە

ئـەم دەرسـەمان لـە نـۆ (٩) ئایـەت پێـك دێ، ئایەتـەكانی: (٣١ - ٣٩)، تـەوەری سـەرەكیی ئـەو نـۆ ئایەتـە، باسی هەڵوێستی نەرێنیـی و خراپـی بێبڕوایانـی كەللەڕەق، لـە بـارەی قورئـان و پەیامـی خوادایـە، پاشـان مشـت ومـڕی نێـوان چەوسـێنراوانی لاساییكەرەوەو خـۆ بـە زلگرانـی خۆسـەپێن و ملهوڕ لـە قیامەتـدا، كـە هـەر كامیـان خەتـا لـە ملـی ئـەوی دیكـە دەكات و، خـۆی بەریـی دەكات.

دوایـی هەڵوێسـتی حوكمڕانـە خۆسـەپێن و خـۆ بەزلزانـەكان و، خۆشـگوزەرانەكان خراوەتـە ڕوو لـە بەرانبـەر پێغەمبەرانـدا (**عَلَيْهِـمُ الصَّلاَةُ وَالسَّـلاَم**)، كـە هاتـوون، بـۆ هۆشـیار كردنـەوەو ترسـاندنی خەڵـك و ڕاچەڵەكاندنیـان و، بوغڕابوونی ئـەو حوكمڕانە خۆسـەپێن و خـۆ بەزلزانانـە، بـە مـاڵ و سـامان و منداڵیـان و، بەرپەرچدانـەوەی خـوای زانـا و كارزان بـۆ ئـەو خەیاڵپڵاوەیـان كـە گوایـە خـوا خۆشـی دەوێـن، وەك چـۆن لـە دنیـادا بەهرەمەنـدی كـردوون، لـە قیامەتیشـدا هـەروا دەبـن و تووشـی سـزاو جەزرەبـەی خـوا نابـن!! دواتـر سـەرەنجامی هـەر كام لـە بـڕواداران و، بێبڕوایان و پاداشـت و سـزای دادگەرانەیـان لـە لایـەن خـوای كارزانـی دادگـەرەوە، خراوتـە ڕوو.

﴿ وَقَالَ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ لَن نُّؤْمِنَ بِهَٰذَا ٱلْقُرْءَانِ وَلَا بِٱلَّذِى بَيْنَ يَدَيْهِ ۗ وَلَوْ تَرَىٰٓ إِذِ ٱلظَّٰلِمُونَ مَوْقُوفُونَ عِندَ رَبِّهِمْ يَرْجِعُ بَعْضُهُمْ إِلَىٰ بَعْضٍ ٱلْقَوْلَ يَقُولُ ٱلَّذِينَ ٱسْتُضْعِفُواْ لِلَّذِينَ ٱسْتَكْبَرُواْ لَوْلَآ أَنتُمْ لَكُنَّا مُؤْمِنِينَ ﴿٣١﴾ قَالَ ٱلَّذِينَ ٱسْتَكْبَرُواْ لِلَّذِينَ ٱسْتُضْعِفُوٓاْ أَنَحْنُ صَدَدْنَٰكُمْ عَنِ ٱلْهُدَىٰ بَعْدَ إِذْ جَآءَكُم ۖ بَلْ كُنتُم مُّجْرِمِينَ ﴿٣٢﴾ وَقَالَ ٱلَّذِينَ ٱسْتُضْعِفُواْ لِلَّذِينَ ٱسْتَكْبَرُواْ بَلْ مَكْرُ ٱلَّيْلِ وَٱلنَّهَارِ إِذْ تَأْمُرُونَنَآ أَن نَّكْفُرَ بِٱللَّهِ وَنَجْعَلَ لَهُۥٓ أَندَادًا ۚ وَأَسَرُّواْ ٱلنَّدَامَةَ لَمَّا رَأَوُاْ ٱلْعَذَابَ وَجَعَلْنَا ٱلْأَغْلَٰلَ فِىٓ أَعْنَاقِ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ ۚ هَلْ

يُجۡزَوۡنَ إِلَّا مَا كَانُواْ يَعۡمَلُونَ ﴿٣٣﴾ وَمَآ أَرۡسَلۡنَا فِي قَرۡيَةٖ مِّن نَّذِيرٍ إِلَّا قَالَ مُتۡرَفُوهَآ إِنَّا بِمَآ أُرۡسِلۡتُم بِهِۦ كَٰفِرُونَ ﴿٣٤﴾ وَقَالُواْ نَحۡنُ أَكۡثَرُ أَمۡوَٰلٗا وَأَوۡلَٰدٗا وَمَا نَحۡنُ بِمُعَذَّبِينَ ﴿٣٥﴾ قُلۡ إِنَّ رَبِّي يَبۡسُطُ ٱلرِّزۡقَ لِمَن يَشَآءُ وَيَقۡدِرُ وَلَٰكِنَّ أَكۡثَرَ ٱلنَّاسِ لَا يَعۡلَمُونَ ﴿٣٦﴾ وَمَآ أَمۡوَٰلُكُمۡ وَلَآ أَوۡلَٰدُكُم بِٱلَّتِي تُقَرِّبُكُمۡ عِندَنَا زُلۡفَىٰٓ إِلَّا مَنۡ ءَامَنَ وَعَمِلَ صَٰلِحٗا فَأُوْلَٰٓئِكَ لَهُمۡ جَزَآءُ ٱلضِّعۡفِ بِمَا عَمِلُواْ وَهُمۡ فِي ٱلۡغُرُفَٰتِ ءَامِنُونَ ﴿٣٧﴾ وَٱلَّذِينَ يَسۡعَوۡنَ فِيٓ ءَايَٰتِنَا مُعَٰجِزِينَ أُوْلَٰٓئِكَ فِي ٱلۡعَذَابِ مُحۡضَرُونَ ﴿٣٨﴾ قُلۡ إِنَّ رَبِّي يَبۡسُطُ ٱلرِّزۡقَ لِمَن يَشَآءُ مِنۡ عِبَادِهِۦ وَيَقۡدِرُ لَهُۥۚ وَمَآ أَنفَقۡتُم مِّن شَيۡءٖ فَهُوَ يُخۡلِفُهُۥۖ وَهُوَ خَيۡرُ ٱلرَّٰزِقِينَ ﴿٣٩﴾.

مانای دەقاو دەقی ئایەتەکان

{هەروەها ئەوانەی بێبڕوا بوون (بەو شتانەی پێویست بوو بڕوایان پێ بێنن)، گوتیان: هەرگیز نە بڕوا بەم قورئانە دێنین و، نە بەوەش کە لە پێش ویەوە بوون (لە کتێبەکان و پێغەمبەران)و، ئەگەر بشبینی کاتێك ستەمکاران لە لای پەروەردگاریان وەستێنراون (دیمەنێکی ڕاچڵەکێن دەبینی) پێکەوە شەڕە قسە دەکەن (هەر کامێکیان ئەوی دیکە تۆمەتبار دەکات)، ئەوانەی بێهێز کراون بەوانە دەڵێن کە خۆیان بە زلگرتوە: ئەگەر ئێوە نەبوونایە ئێمە بڕوادار دەبووین ﴿٣١﴾ ئەوانەش کە خۆیان بەزلگرتوە بە وانەیان گوت کە بێهێز کراون: ئایا ئێمە ئێوەمان لە ڕاستە ڕێ (هیدایەت) لادا، دوای ئەوەی بۆتان هات؟ (ڕاست نیە)، بەڵکو خۆتان تاوانبار بوون (بە لە ڕاستە ڕێ لاتاندان)، ﴿٣٢﴾ ئەوانەش کە بێهێز کرابوون بەوانەیان گوت کە خۆیان بە زلگرتبوو: (لە حوکمڕانە خۆسەپێنەکان) بەڵکو پیلانگێڕیی شەوو ڕۆژتان لە دژمان {هۆکاری لادانمان بوو} کاتێك فەرمانتان پێدەکردین، بێبڕوابین بە خواو هاوتایانی بۆ دابنێین! کاتێکیش ئازاری دۆزەخیان بینی {بێهێز کراوان و خۆسەپێنان} پەشێمانییان پەنهانکردو (ئێمەش) کۆت و

زنجیرەکانمان خستنە گەردنی ئەوانەوە کە بێبڕوابوون، ئایا تەنیا بە گوێرەی ئەوەی کردوویانە سزا نادرێن؟ ﴿٣٣﴾ هیچ ترسێنەرو وریاکەرەوەیەکیشمان لە هیچ ئاوەدانییەکدا نەناردوە، مەگەر (حوکمڕانە) خۆشگوزەرانەکانی گوتوویانە: ئێمە بێبڕواین بەو (پەیام)ەی پێی ڕەوانە کراون ﴿٣٤﴾ هەروەها حوکمڕانە خۆشگوزەرانە بێبڕوایەکان، گوتیان: ئێمە ماڵ و سامان و ڕۆڵەمان (لە ئێوە) پترەو، ئێمە (لە ڕۆژی دواییدا) لە سزادراوان نابین ﴿٣٥﴾ بڵێ: (وەك خەیاڵتان کردوە وانیە)، بێگومان پەروەردگارم بۆ هەر کەسێکی بوێ، بژێو زۆرو فراوان دەکات و (بۆ هەر کەسێکیشی بوێ)، بژێو کەم و بەرتەسك دەکاتەوە، بەڵام زۆربەی خەڵك نازانن (کە فراوانکردن و کەمکردنی بژێو، نیشانەی ڕێزلێگرتن و بوغزاندنی خوا نیە بۆ مرۆڤەکان) ﴿٣٦﴾ بە دڵنیاییش سامان و ڕۆڵەکانتان هۆکاری ئەوە نین، بە نیزیکخستنەوە لە ئێمەتان نیزیك بخەنەوە، جگە لەو کەسەی بڕوابێنێ و کردەوەی باش بکات (ئەوانە سامان و ڕۆڵەکانیان دەکەنە هۆکاری لێ نیزیك بوونەوەمان و) ئەوانە بە هۆی ئەوەوە کە کردوویانە (لە کاری چاکە) پاداشتیان چەند قاتەو، لە کۆشکەکان(ی بەهەشت)دا هێمن و بێ ترس و بیمن ﴿٣٧﴾ ئەوانەش کە بە خەیاڵی خۆیان دەستەوسانکەرانە دژایەتیی ئایەتەکانمان دەکەن، ئەوانە لە ئازاری دۆزەخدا ئامادە دەکرێن ﴿٣٨﴾ بڵێ: بێگومان پەروەردگارم بۆ هەر کەسێکی بوێ لە بەندەکانی، بژێوی بۆ زۆرو فراوان دەکات و (بۆ هەر کەسێکیشی بوێ) بۆی بەرتەسك دەکات و، هەر شتێکیش (لە ڕێی خوادا) ببەخشن ئەو (خوا) شوێنی پڕ دەکاتەوەو، ئەو چاکترینی بژێودەرانە ﴿٣٩﴾}.

شیكردنەوەی هەندێك لە وشەكان

(صَدَدْنَكُمْ): (أي: صَرَفْنَاكُمْ أو مَنَعْنَاكُمْ)، واتە: ئێوەمان لادا، یان پێشگیرییمان لە ئێوە كرد، (الصَّدُ والصُّدُودُ: الإنْـصِرَافُ وَالإمْتِنَاعُ عَـنِ الـشَّيءِ، أو الـصَّرْفُ وَالمَنْعُ)، وشەی (صَدّ وَصُدُود) بریتیە لە: لادان لە شتێك، لاملیی كردن لێی، یاخود لادانی خەڵك و پێشگیریی كردنی خەڵك لێی، واتە: وشەی (صَدَّ) هەم بە (لَازِم) دێ، واتە: خۆی لایداو، هەم بە (مُتَعَّدِي) دێ، واتە: خەڵكی دیكەی لادا.

(مَكْرُ): (المَكْرُ: صَرْفُ الغَيْرِ عَمَّا يَقْصِدُهُ بِحِيلَةٍ)، ﴿ مَكْرُ ﴾، (مَكْر): بریتیە لە لادانی خەڵك لەوەی دەیانەوێ، بە فێڵ و پیلانێك.

(أَندَادًا): (نِدُّ الشَّيءِ: مُشَارِكُهُ فِي جَوْهَرِهِ، فَكُلُّ نِدٍّ مِثْلٌ، وَلَيْسَ كُلُّ مِثْلٍ نِدًّا)، (نِدّ) ی هەر شتێك، (هَذَا نِدُّ هَذَا)، ئەوەیە هاوبەشی بێ لە نێوەڕۆك و چییەتی دا، بۆیە هەموو (نِدّ)ێك بە (مِثْل) دادەنرێ، بەڵام هەموو (مِثْل)ێك، بە (نِدّ) دانانرێ، چونكە (مِثْل) ئەوەیە لە شتێك لە شتەكاندا، وەك ئەو بێ، بەڵام (نِدّ) ئەوەیە لە جەوهەرو چییەتی دا، وەك ئەو بێ، (نِدّ: هاوتا)، (مِثْل: وێنە).

(وَأَسَرُّواْ): واتە: پەنهانیان كرد، (الإسْرَارُ: خِلَافُ الإعْلَانِ، أسَرُّوا النَّدَامَةَ: كَتَمُوهَا، وَقِيْلَ أَظْهَرُوهَا)، ﴿ وَأَسَرُّواْ ٱلنَّدَامَةَ ﴾، واتە: پەشێمانییان پەنهانكرد، چونكە (إسْرَارُ)یانی: پەنهانكردن، پێچەوانەی (إعْلَانِ)ە، واتە: دەرخستن، كەواتە: ﴿ وَأَسَرُّواْ ٱلنَّدَامَةَ ﴾، واتە: پەشێمانییان پەنهان كرد، هەندێكیش گوتوویانە: وشەی: ﴿ وَأَسَرُّواْ ﴾، لەو جۆرە وشانەیە، كە دوو مانای دژی یەكدی دەگەیەنێ و، بەپێی سیاق دەزانرێ كامیان مەبەستە؟ وەك (عَسْعَسَ)، ﴿ وَٱلَّيْلِ إِذَا عَسْعَسَ ﴿١٧﴾ ﴾التكویر، (عَسْعَس) بە مانای: هات (أَقْبَلَ)و، بە مانای: ڕۆیی (أَدْبَرَ)یش دێ، لێرەش: ﴿ وَأَسَرُّواْ ﴾، یانی: (أَظْهَرُوا النَّدَامَةَ)، پەشێمانییان دەرخست، بەڵام ڕای یەكەم ڕاسترە، كە بە مانای پەنهانكردن دێ.

(ٱلنَّدَامَةَ): (النَّـدْمُ وَالنَّدَامَـةُ: التَّحَـسُّرُ مِـنْ تَغَـيُّرِ رَأْيٍ فِي أَمْـرٍ فائـتٍ)، (نَـدْم ونَدَامَـة): بریتیـە لـە خەفەتبـار بـوون بـە هـۆی ئـەوەوە شـتێك كـە تێپـەڕ بـووە، مـرۆڤ ڕای لـە بەرانبـەردا بگـۆڕێ، كـە بـە ڕاسـتی نەزانیبـێ و ئێسـتا بـۆی دەركـەوێ، كـە بـە ڕاسـت نەزانینەكـەی هەڵـە بـووەو، ئـەو شـتە ڕاسـت بـووە.

(ٱلْأَغْلَـٰلَ): (الغُـلُّ: مُخْتَـصٌّ بِمَـا يُقَيَّـدُ بِـهِ فَتَجْعَـلُ الأَعْضَـاءُ فِي وَسْـطِهِ)، (أَغْـلاَل) كـۆی (غُـلّ)ە، تایبەتـە بـەوەوە كـە لـە گەردنـی مـرۆڤ دەكـرێ، ئنجـا ئـەو ئەندامانـە دەخرێنـە نێـوی، هەڵبەتـە ئـەو لێـرەدا مەبەسـتی ئەوەیـە: وشـەی (غُـلّ) مـەرج نیـە، تەنیـا بـۆ گـەردن بەكاربـێ، هەرچەنـدە خـوا ﷻ دەفەرمـوێ: ﴿ إِنَّا جَعَلْنَا فِىٓ أَعْنَـٰقِهِمْ أَغْلَـٰلًا ﴿٨﴾ ﴾یـس، واتـە: ئێمـە كـۆت (غُلّ)ەكانمـان خسـتۆتە گەردنیانـەوە، بـەڵام وا پێدەچـێ كـۆت بخرێتـە غەیـری گەردنیشـەوە، بـەڵام ئـەو ئەندامـە دەخرێتـە نێـوی و، ئـەوی لێـك وێ دەهێنرێتـەوەو دادەخـرێ.

(مُتْرَفُوهَآ): (التُّرْفَـةُ: التَّوْسُـعُ فِي النِّعْمَـةِ: أَتْـرَفَ فُـلاَنٌ فَهُـوَ مُـتْرَفٌ)، (تُرْفَـة): بریتیـە لـە فراوانیـی لـە نـازو نیعمەتـدا، دەگوتـرێ: (أَتْـرَفَ فُـلاَنٌ فَهُـوَ مُـتْرَفٌ)، فڵانكـەس ئیتـڕافی كـردوە، ئـەو موتڕەفـە، واتـە: خۆشـگوزەرانە، خاوەنـی نیعمەتـی فراوانـە، یـان بەهرەمەنـدە لـە نـازو نیعمـەت، بـە فراوانیـی.

(زُلْفَىٰٓ): (الزُّلْفَـةُ وَالزُّلْفَـى: المَنْزِلَـةُ وَالحُظْـوَةُ)، (زُلْفَـة وزُلْفَـى): بریتیـە لـە پێگـەو نیزیكیـی كەسـێك لـە كەسـێك كـە لێـی بەهرەمەنـد بـێ.

(ٱلضِّعْفِ): چەنـد بەرانبـەر، چەنـد قـات، دەگوتـرێ: (أَضْعَفْـتُ الـشَّيءَ، وَضَعَّفتُـهُ وَضَاعَفْتُـهُ: ضَمَمْـتُ إِلَيْـهِ مِثْلَـهُ فَصَاعِـدَاً)، ئـەم سـێ كـرداره هـەر سـێكیان بـە یـەك واتـان، (أَضْعَفْـتُ الـشَّيءَ، وَضَعَّفتُـهُ، وَضَاعَفْتُـهُ)، شـتەكەم دوو قـات، یـان دوو بەرانبـەر، یاخـود چەنـد بەرانبـەر كـردەوە، (ضَمَمْـتُ إِلَيْـهِ مِثْلَـهُ فَصَاعِـدَاً)، وێنـەی خۆیـم خسـتە پـاڵ و زیاتریـش، واتـە: دوو هێنـدەو، سـێ هێنـدەو، چـوار هێنـدەو، زیاتریـش، (وَالضِّعْـفُ: إِسْـمٌ كَالثَّنَـى وَالثِّنَـى، فَضِعْـفُ الـشِّيءِ هُـوَ الَّـذِي يُثَنِّيـهِ)، (ضِعْـف) بریتیـە لـە نـاو، (ضِعْفِ)ی هـەر شـتێك بریتیـە لـەوەی كـە دەیكاتـە دووان، یـان دوو قاتـی دەكاتـەوە، یاخـود زیاتـر.

(ٱلْغُرُفَٰتِ): (الغُرُفَات جَمْعُ غُرْفَة: عُلِّيَّةٌ مِنَ البِنَاءِ، وَسُمِّي مَنازِلُ الجَنَّةِ غُرَفاً)، (غُرُفَات)، هەروەها لە قورئان بە (غُرَف)یش هاتووە، کۆی (غُرْفَة)یە، (غُرْفَة)ش بریتییە لە باڵەخانە، کەواتە: (غُرُفَات)، واتە: باڵەخانەکان و کۆشکەکان و مەنزڵگاکانی بەهەشت، بە (غُرَف) و (غُرُفَات) ناویان هاتووە، واتە: کۆشك و باڵەخانە بەرزەکان.

(ءَامِنُونَ): (الأَمْنُ: طُمَأْنِينَةُ النَّفْسِ وَزَوَالُ الخَوْفِ)، (أَمن): بریتییە لە هێمن بوونەوەی دەروون و لاچوونی ترس و بیم.

(يُخْلِفُهُۥ): واتە: شوێنی پڕ دەکاتەوە، (يُخْلِفُهُ: أَخْلَفَ اللهُ عَلَيْكَ: أَي أَعْطَاكَ خَلَفاً)، واتە: خوا ﷻ قەرەبووت بداتێ، شوێنی ئەو شتەی کە لە دەستت چووە، یان ڕۆیشتووە، پڕی بکاتەوە.

مانای گشتیی ئایەتەکان

بەڕێـــزان!

ئـەو نـۆ ئایەتـە موبارەکـە، بـەو ڕسـتەیە دەسـت پـێ دەکـەن: ﴿ وَقَالَ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ ﴾، ئەوانـەی بێبـڕوان گوتیـان، یانـی: ئەوانـەی نکووڵیی دەکەن لـە بەرنامەکانی خـوا بـە گشـتیی، واتـە: هـەم هـی ئێسـتاو، هـەم هـی ڕابـردوو، کـە ئـاوا دەڵێـن: ﴿ لَن نُّؤۡمِنَ بِهَٰذَا ٱلۡقُرۡءَانِ وَلَا بِٱلَّذِي بَيۡنَ يَدَيۡهِۖ ﴾، ئەوانـەی بێبـڕوان، بێبـڕوا بـوون بـە هەمـوو ئـەو شـتانەی پێویسـتە بڕوایـان پـێ بهێنـرێ، واتـە: بێبـڕوا بـوون بـە خـوا ﷻو، بـە کتێبەکانـی خـواو، بـە فریشـتەکانی خـواو، بـە پێغەمبەرانـی خـوا (**عَلَيْهِـم الصَّـلاَةُ وَالسَّـلاَم**)و، بـە ڕۆژی دوایـی و بـە قـەدەر، یاخـود بـە یەکێـك لەوانـە بێبـڕوا بـوون، چونکـە مـەرج نیـە مـرۆڤ بێبـڕوا بـێ، بـە هەمـوو پایەکانـی ئیـمان، ئنجـا بەبـێ ئیـمان لـە قەڵـەم بـدرێ، بەڵکـو ئەگـەر بـە هـەر کام لـە پایـەکان بێبـڕوا بـێ، یـان بـە هـەر شـتێ ئاشـکراو زانـراو بـێ، کـە بەشـێکی بنەڕەتییـە لـە دینداریـی، ئـەوە بـە بێبـڕوا لـە قەڵـەم دەدرێ، ئنجـا ئەوانـەی بێبـڕوا بـوون، گوتیـان: هەرگیـز بـڕوا ناهێنیـن، بـەم قورئانـەو بـەوەش کـە لـە پێشـیەوە بـووە، ئەمـە وەك ئـەو ئایەتـە موبارەکـەی سـوورەتی (**الأنعـام**)ە، کـە دەفەرمـوێ: ﴿ وَمَا قَدَرُواْ ٱللَّهَ حَقَّ قَدۡرِهِۦٓ إِذۡ قَالُواْ مَآ أَنزَلَ ٱللَّهُ عَلَىٰ بَشَرٖ مِّن شَيۡءٖۗ.... ﴿٩١﴾ ﴾، واتـە: وەك پێویسـتە بـۆ خـوا ﷻ، قـەدری خوایـان نەگـرت، ڕێـزی خوایـان نەزانـی، کاتـێ گوتیـان: خـوا ﷻ هیـچ شـتێکی بـۆ سـەر هیـچ مرۆڤێـك دانەبەزانـدوە، واتـە: نکووڵییـان کـرد لـە هەمـوو پەیامەکانـی خـوا ﷻ، نـەك تەنیـا لـەو پەیامـەی کـە خـوا بـۆ پێغەمبـەری خاتەمـی ﷺ ناردوە، لێرەدا خـوا ﷻ وەڵامیـان ناداتـەوە، بەڵکـو یەکسـەر لـە دنیـاوە دەیانبـات بـۆ ڕۆژی قیامـەت و، دیمەنێـك لـە مشـت و مـڕی کافـرە لاساییکەرەوەکان لەگـەڵ کافـرە خـۆ سـەپێنەکان، چ مشـت ومـڕو وتووێژێکیـان دەبـێ، ئـەو دیالـۆگ و مشـت و مڕەمـان بـۆ بەرجەسـتە دەکات: دەفەرمـوێ: ﴿ وَلَوۡ تَرَىٰٓ إِذِ ٱلظَّٰلِمُونَ مَوۡقُوفُونَ عِندَ

﴿رَبِّهِمْ﴾، ئەگەر تۆ ببینی کاتێ ستەمکاران لە لای پەروەردگاریان وەستێنراون، دیارە کەسێك دەوەستێنرێ، - چونکە نافەرموێ وەستاون، دەفەرموێ: وەستێنراون - کەسێك دەوەستێنرێ کە بە تۆبزیی بردرابێ و پەلکێش کرابێ، کە دەفەرموێ: لەلای پەروەردگاریان وەستێنراون، یانی: بۆ دادگایی کران، ﴿يَرْجِعُ بَعْضُهُمْ إِلَىٰ بَعْضٍ الْقَوْلَ﴾، هەندێکیان قسە بۆ هەندێکیان دەگێڕنەوە، واتە: یەکێکیان قسە دەکات، ئەوی دیکە لە وەڵامدا قسە دەکاتەوە، پێکەوە وتووێژ دەکەن، پێکەوە شەڕە قسە دەکەن، ئنجا بۆمان باس دەکات کە ئەو قسەو بۆ یەکدی گێڕانەوەو بەرپەرچدانەوەیە چۆنە؟

﴿يَقُولُ الَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا لِلَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا﴾، ئەوانەی بێهێزکراون بە ئەوانەی خۆیان بە زلگرتوە، دەڵێن، ﴿اسْتُضْعِفُوا﴾ی بکەر نادیار (**مَجْهُول الفاعل**) هێناوە، دیار نیە، بکەرەکەکێیەو کێ بێهێزی کردوون، یاخود کێ بە بێهێزی داناون؟ چونکە (**استضعاف**)، هەم دەگونجێ بە مانای بە بێهێزدانران، هەم بە مانای بێهێزکران بێ، ئەوانەی کە بە بێهێز دانراون، یان بێهێز کراون، بەوانەیان گوت: کە خۆیان بە زلگرتبوو، خۆ بە زلگرەکان و، حوکمڕانە خۆسەپێنەکان بە بکەر زانراو (**مَعْلُوم الفاعل**) دێنێ، چونکە خۆیان بکەری خۆ بە زلگرتنەکەیان بوون، بەڵام هی چەوسێنراوو بێهێز کراوەکان، بکەرەکەی بە نادیار دەهێنێ، چونکە هەر ئەوانەی خۆیان بە زلگرتبوو، ئەوانەشیان بە بێهێز تەماشا دەکرد، یاخود بێهێزیان کردبوون، یان بە بێهێزیان دادەنان، ئنجا بێهێزکراوەکان بە خۆ بە زلگرەکانیان گوت: ﴿لَوْلَا أَنتُمْ لَكُنَّا مُؤْمِنِينَ﴾، ئەگەر ئێوە نەبوونایە، ئێمە بڕوادار دەبووین، ئەگەر ئێوە نەبوونایە، واتە: ئەگەر ڕێگریی ئێوە نەبوایە، یان پیلان و فێڵی ئێوە نەبوایە لە دژی ئێمە، ئێمە بڕوادار دەبووین.

﴿قَالَ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا لِلَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا﴾، ئەوانەی خۆیان بە زلگرتبوو بەوانەیان گوت، کە بێهێز کرابوون، یان بە بێهێز دانرابوون، ﴿أَنَحْنُ صَدَدْنَاكُمْ عَنِ الْهُدَىٰ﴾، ئەوە پرسیارلێکردنێکی نکووڵیلێکەرانەیە: ئایا ئێمە ئێوەمان لە ڕێی ڕاست گێڕایەوە؟ لە هیدایەت گێڕایەوە؟، ﴿بَعْدَ إِذْ جَاءَكُم﴾، دوای ئەوەی بۆتان

هاتبوو؟ لە کوێوە بۆیان هاتبوو؟ بێگومان لە خواوە ﷻ، ﴿ بَلۡ كُنتُم مُّجۡرِمِينَ ﴾، بەڵکو ئێوە تاوانبار بوون، بۆیە کەیفتان بە ڕێگای ڕاست و هیدایەتی خوا نەدەهات، کەیفتان بە ڕێگای خوا نەدەهات، چونکە لەگەڵ تاوان و خراپەی ئێوەدا دانووی نەدەکوڵین و، ڕێی تاوان و خراپەی لێ دەگرتن، وەك پێشینان دەڵێن: (تەیری گول عاشقی داری ژەقنەمووتە)، ئێوە خۆتان تەیری گول بوون، بۆیە عاشقی بێبڕوایی و خراپەو کوفر بوون، ئەو پەیامە نورانییەو هەقانییەی خواتان وەرنەگرت، لەبەر ئەوەی ڕێی تاوان و خراپەو گوناهی لێ دەگرتن.

﴿ وَقَالَ ٱلَّذِينَ ٱسۡتُضۡعِفُواْ لِلَّذِينَ ٱسۡتَكۡبَرُواْ ﴾، هەروەها ئەوانەی چەوسێنرابوونەوە، یاخود بێهێزکرابوون، یان بە بێهێز دانرابوون، بەوانەیان گوت کە خۆیان بە زلگرتبوو، خۆیان سەپاندبوو، ﴿ بَلۡ مَكۡرُ ٱلَّيۡلِ وَٱلنَّهَارِ ﴾، بەڵکو ئەوەی بوو بە هۆی لادانی ئێمە، فێڵی شەوو ڕۆژان بوو، واتە: فێڵی شەوو ڕۆژی ئێوە لە دژمان، پیلانگێریی و فێڵ و تەڵەکەتان لە دژمان، دوایی باسی پیلانگێڕیی شەوو ڕۆژی ئەو ملهوڕو خۆ بەزلگرو خۆ سەپێنەکان دەکات، لە دژی چەوسێنراوەکان و، بێهێزکراوەکان و دەفەرموێ: ﴿ إِذۡ تَأۡمُرُونَنَآ أَن نَّكۡفُرَ بِٱللَّهِ ﴾، کاتێك کە فەرمانتان پێ دەکردین، بێبڕوابین بە خوا، ﴿ وَنَجۡعَلَ لَهُۥٓ أَندَادٗاۚ ﴾، هاوتایانی بۆ دابنێین، چونکە وشەی: ﴿ أَندَادٗا ﴾، کۆی (نِدّ)ە، واتە: ڕێك شتێك وەك شتێك بێ، وەك گوتراوە: (**النِدُّ: هُوَ المُشَارِكَ فِي الجَوْهَر**)، واتە: (نِدّ) ئەوەیە لە چییەتیدا وەك ئەو بێ، ﴿ وَأَسَرُّواْ ٱلنَّدَامَةَ لَمَّا رَأَوُاْ ٱلۡعَذَابَۚ ﴾، هەردووك لایان، واتە: چەوسێنراوەو، بە بێهێزدانراو و بێهێزکراوەکان، کە کوێرانە کەوتوونەتە دوایان، هەروەها خۆ بە زلگرو خۆ سەپێنەکان، پەشێمانییان پەنهان کرد، ژیوان بوونەوەو پەشێمانییان پەنهان کرد، کەنگێ؟ ﴿ لَمَّا رَأَوُاْ ٱلۡعَذَابَ ﴾، کاتێك سزایان بینی، دیارە (أل)ی سەر ﴿ ٱلۡعَذَابَ ﴾، بۆ ناساندنە، ﴿ ٱلۡعَذَابَ ﴾ واتە: سزایەکەیان بینی و، ئازارەکەیان بینی، کە دۆزەخە.

﴿ وَجَعَلۡنَا ٱلۡأَغۡلَٰلَ فِيٓ أَعۡنَاقِ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْۚ ﴾، کۆت (غُلّ) شتێکە دەکرێتە گەردنەوەو، وا دەکات مرۆڤ نەتوانێ سەر دانەوێنێ و، دەبێ ملی هەر هەڵبڕێ،

یانی: کۆت (غُل)ەکانمان خستنە ملی ئەوانەوە کە بێبڕوان، (غُل) بە کوردیی دەبێتە کۆت، ئنجا کە دەفەرموێ: کۆتەکانمان خستنە ملی ئەوانەوە کە بێبڕوان، ئەوانەی بێبڕوان کێن؟ هەم بێهێزکراوەکانن، هەم خۆ بەزلگرەکانن، چونکە لە سەرەتاوە خوا ﷻ فەرمووی: ﴿ وَقَالَ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ لَن نُّؤْمِنَ بِهَٰذَا ٱلْقُرْءَانِ ﴾، ئەوانەی بێبڕوا بوون، گوتیان: ئێمە هەرگیز بڕوا بەم قورئانە، ناهێنین، ﴿ وَلَا بِٱلَّذِى بَيْنَ يَدَيْهِ ﴾، هەروەها بەوەی کە لە پێشیەوەشی دابەزێنراوەو هاتوە، ﴿ هَلْ يُجْزَوْنَ إِلَّا مَا كَانُوا۟ يَعْمَلُونَ ﴾، ئایا جگە لەوەی کە کردوویانە سزا دەدرێنەوە؟ واتە: ئەوە سزای پڕ بە پێستیانە، کە بەو شێوەیە سزایان بدەین، چونکە کردەوەکانیان ئەو جۆرە سزایە هەڵدەگرن.

ئەگەر سەرنج بدەین: خوا ﷻ لە سەرەتاوە هەموویانی بە بێبڕوا لە قەڵەم داوە، دواتریش هەموویانی بە ستەمکار لە قەڵەمداون: ﴿ وَلَوْ تَرَىٰٓ إِذِ ٱلظَّٰلِمُونَ مَوْقُوفُونَ عِندَ رَبِّهِمْ يَرْجِعُ بَعْضُهُمْ إِلَىٰ بَعْضٍ ٱلْقَوْلَ ﴾، ئەگەر ببینی ستەمکاران لە لای پەروەردگاریان وەستێنراون، هەندێکیان قسە بۆ هەندێکیان هەڵدەدەنەوەو دەگێڕنەوە، واتە: وەڵامی یەکدی دەدەنەوە، ئنجا دابەشیان دەکات بۆ دوو جۆر:

أ- چەوسێنراوان، یاخود بێهێزکراوان، یاخود بە بێهێزدانراوان.

ب- لەگەڵ خۆ بەزلگران و خۆسەپێنان، دوایی خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ وَجَعَلْنَا ٱلْأَغْلَٰلَ فِىٓ أَعْنَاقِ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ ﴾، کۆتەکانیشمان خستنە گەردنی ئەوانەی بێبڕوان. کەواتە: ئەوانە هەموویان بێبڕوان و، هەمووشیان بە ستەمکار ناوزەند کراون و، خواش ﷻ هەموویان کۆت دەکات، دواییش دەفەرموێ: ﴿ هَلْ يُجْزَوْنَ إِلَّا مَا كَانُوا۟ يَعْمَلُونَ ﴾، ئایا بە جگە لەوەی، کردوویانە سزا دەدرێن؟ واتە: نابێ هیچ کەسێك خوتخوتەیەکی لە دڵدا پەیدابێ و بڵێ: چۆن خوا ئەو سزا سەختەیان دەدات؟ چونکە بە پێی کردەوەکانیان سزا دەدرێن و، کردەوەکانیان ئاوا بوون کە باسکراو، ئەوەش سزایەکەیانە.

دوایی خوا ﷻ دێتە سەر خستنەڕووی، یاسایەکی گەورەو گرنگی خۆی لە ژیانی بەشەردا، کە بریتیە لە هەڵوێستی حوکمڕانە خۆشگوزەرانە خۆ سەپێنەکان،

لـە بەرانبـەر پەیـام و بەرنامەکانـی خـوادا، بەرانبـەر بـە پێغەمبـەران (عَلَيْهِمُ الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم)، دەفەرمـوێ: ﴿ وَمَآ أَرۡسَلۡنَا فِي قَرۡيَةٖ مِّن نَّذِيرٍ ﴾، لـە هیـچ ئاوەدانییەکـدا هیـچ ترسـێنەرو هۆشـیارکەرەوەیەکمان نەنـاردوە، ﴿ إِلَّا قَالَ مُتۡرَفُوهَآ ﴾، مەگـەر خۆشـگوزەرانەکانی گوتوویانـە: ﴿ إِنَّا بِمَآ أُرۡسِلۡتُم بِهِۦ كَٰفِرُونَ ﴾، ئێمـە بـەوەی ئێـوە پێـی ڕەوانەکـراون، بێبڕوایـن، دیـارە کـە گوتوویانـە: ﴿ إِنَّا بِمَآ أُرۡسِلۡتُم بِهِۦ كَٰفِرُونَ ﴾، ئێمـە بـەوەی ئێـوە پێـی ڕەوانەکـراون، ئـەوە بـە تەوسـەوەو بـە توانجـەوە گوتوویانـە، ئەگەرنـا بێبڕوایـان دانیـان بـەوەدا نەهێنـاوە، کـە ئەوانـە لەلایـەن خـواوە ﷻ نێـردراون و ڕەوانەکـراون، نکووڵییـان لـەوە کـردوە، خـوا ناردبنـی، وەك لـە شـوێنێکی دیکـەش دا بـە توانـج و تەوسـەوە دەڵێـن: ﴿ قَالَ إِنَّ رَسُولَكُمُ ٱلَّذِيٓ أُرۡسِلَ إِلَيۡكُمۡ لَمَجۡنُونٞ ٢٧ ﴾ الشعراء، واتـە: (فیرعـەون)، گـوتی: ئـەو پێغەمبەرەتـان کـە بـۆ لای ئێـوە ڕەوان کـراوە، شـێتە، یـانی: پێچەوانـەی عەقڵ و لۆژیکـە، خـوا بابایەکـی شـێت ڕەوان بـکات، کەواتـە: مـادام شـێتە، لـە لایـەن خـواوە نەهاتـوە.

﴿ وَقَالُواْ نَحۡنُ أَكۡثَرُ أَمۡوَٰلٗا وَأَوۡلَٰدٗا ﴾، {خۆشـگوزەرانە خۆسـەپێنەکان} گوتیـان: ئێمـە مـاڵ و سـامان و منداڵـمان لـە هـی ئێـوە زیاتـرە، واتـە: لـە هـی ئێـوەو خەڵکـی دیکـە زیاتـرە، ﴿ وَمَا نَحۡنُ بِمُعَذَّبِينَ ﴾، ئێمـەش لـە سـزادراوان نابیـن، واتـە: مـادام خـوا ﷻ لـە دنیـادا بەهرەمەنـدی کردوویـن لـە مـاڵ و سـامان و منـداڵ و وەچـەی زۆر، ئـەوە نیشـانەی ڕازی بوونیەتـی لێمان، ئنجا کـە لێشـمان ڕازی بـوو، لـە دنیـاداو لـە دواڕۆژدا سـزامان نـادات و، لـە سـزادراوان نابیـن؟!

خـوا ﷻ بەرپەرچییـان دەداتـەوە: ﴿ قُلۡ إِنَّ رَبِّي يَبۡسُطُ ٱلرِّزۡقَ لِمَن يَشَآءُ وَيَقۡدِرُ ﴾، بڵـێ: بـە دڵنیاییـەوە پـەروەردگارم بـۆ هـەر کەسـێك بیـەوێ بژیـو فـراوان دەکات، بـۆ هـەر کەسیشـی بـوێ، تەنگـی دەکات و کەمـی دەکات، واتـە: فراوانکـران و، وەتەنـگ هێنرانـی بژیـو، زۆرکـران و کەمکرانـی، نیشـانەی ئـەوە نیـە، کـە خـوا ﷻ ئـەوەی بژیـوی زۆری بداتـێ لـە دنیـادا، خۆشـی دەوێ و، ئـەوەی کەمـی بداتـێ، خۆشـی نـاوێ، بەڵکـو ویسـتی حەکیمانـەی خـوا لـە پشـت ئـەو مەسـەلەوەیە، هەڵبەتـە هۆکارەکانیـش کاریگەرییـان تێیـدا هەیـە، بـەڵام بـە هیـچ جۆرێـك نابـێ وا لێـك

بدرێتەوە کە هەرکەس خوا بژیوی زۆری بداتێ، خۆشی دەوێ و، ئەوەی بۆ یشی کەم بکات و، لێشی کەم بکاتەوە، ڕقی لێیەتی، ﴿ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَ ٱلنَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴾، بەڵام زۆربەی خەڵکی نازانن، هەر بەو خەیاڵ و وەهمە خۆیان دەخەڵەتێنن، بە تایبەتی خۆشگوزەرانەکان و ساماندارەکان، کە لە ڕێی حەڕامەوە سەروەت و سامانیان وەسەریەکناوە، پێیان وایە مادام لە دنیادا حاڵییان وایە، لە دواڕۆژیشدا هەروادەبن!

﴿ وَمَآ أَمْوَٰلُكُمْ وَلَآ أَوْلَٰدُكُم بِٱلَّتِي تُقَرِّبُكُمْ عِندَنَا زُلْفَىٰٓ ﴾، لەحاڵێکدا سامانەکانتان و منداڵەکانتان ئەو هۆکارە نین ئێوە لە ئێمە نیزیك بخەنەوە، واتە: هەرچەندە سامانتان زۆر بێ و منداڵ و وەچەتان زۆر بێ، ئەوە هۆکاری نیزیك بوونەوەتان نیە، لە ئێمە، ﴿ إِلَّا مَنْ ءَامَنَ وَعَمِلَ صَٰلِحًا ﴾، مەگەر کەسێك بڕوای هێنابێ و کردەوەی باش بکات و، ماڵ و سامان و منداڵەکەی لە ڕەزامەندیی خوادا بەکارهێنابن، ﴿ فَأُوْلَٰٓئِكَ لَهُمْ جَزَآءُ ٱلضِّعْفِ بِمَا عَمِلُواْ ﴾، ئا ئەوانە پاداشتی دوو قات یان چەند بەرانبەریان هەیە، بە هۆی ئەوەوە کە کردوویانە، ﴿ وَهُمْ فِي ٱلْغُرُفَٰتِ ءَامِنُونَ ﴾، هەروەها ئەوانە لە کۆشکە بەرزەکان - لە بەهەشت - دا، بە دڵنیایی و بێ ترس و بیم، نیشتەجێ دەکرێن، ﴿ وَٱلَّذِينَ يَسْعَوْنَ فِيٓ ءَايَٰتِنَا مُعَٰجِزِينَ ﴾، ئەوانەش کە لە دژی ئایەتەکانی ئێمە تێدەکۆشن {کە بە خەیاڵی خۆیان} ئێمە دەستەوسان بکەن، یان پێشمان بکەونەوە، (**مُعَاجِزِيْنَ أي: مُسَابِقِيْنَ أو مُغَالِبِيْنَ**)، بە خەیاڵی خۆیان، پێیان وایە، بەسەر ئێمەدا، یان بەسەر ئایەتەکانی ئێمەدا، زاڵ دەبن ﴿ أُوْلَٰٓئِكَ فِي ٱلْعَذَابِ مُحْضَرُونَ ﴾، ئا ئەوانە لە سزاو ئازاری دۆزەخدا ئامادە دەکرێن، ﴿ فِي ٱلْعَذَابِ ﴾، (أل)ی سەر ﴿ ٱلْعَذَابِ ﴾، بۆ ناساندنی (**عَهْد**)ە، واتە: لە سزایەکەدا، کە مەبەست پێی دۆزەخە ئامادە دەکرێن.

لە کۆتاییدا، خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ قُلْ إِنَّ رَبِّي يَبْسُطُ ٱلرِّزْقَ لِمَن يَشَآءُ مِنْ عِبَادِهِۦ وَيَقْدِرُ لَهُۥ ﴾، ئەوەی پێشێ بۆ خەڵك بە گشتیی و، بۆ بێبڕوایان بە تایبەتیی بوو، ئەمەیان بۆ بڕوادارانە، ﴿ قُلْ إِنَّ رَبِّي يَبْسُطُ ٱلرِّزْقَ لِمَن يَشَآءُ مِنْ عِبَادِهِۦ وَيَقْدِرُ لَهُۥ ﴾، بڵێ: بە دڵنیایی پەروەردگارم بژیو بۆ هەر کام لە بەندەکانی

فـراوان دەكات و، جـاری واش هەیـە بـۆی وەتەنـگ دێنـێ، واتـە: لـە قۆناغێكـدا بـۆی فراوانكـردووەو، لـە قۆناغێـكی دیكـەدا لێـی وەتەنـگ دێنـێ و، بـۆی كـەم دەكاتـەوە، كـە كەمكردنەوەكـەش لـە بەرژەوەندیـی خۆیەتـی مـادام ئیمانـدار بـێ، ﴿وَمَآ أَنفَقْتُم مِّن شَىْءٍ فَهُوَ يُخْلِفُهُۥ﴾، هـەر شـتێكیش ئێـوە ببەخشـن، خـوا كەلێنێكـەی پـڕ دەكاتـەوەو، شـوێنی پـڕ دەكاتـەوە، بژیـوی دیكـە دەهێنێتـەوە جێـی، ﴿وَهُوَ خَيْرُ ٱلرَّٰزِقِينَ﴾، خـواش ﷻ باشـترینی بژیودەرانـە، واتـە: ئێـوە لـەوەی خـوا پێیـداون، ببەخشـن، لـە ڕەزامەندیـی خـوادا، خـواش ﷻ كەلێنـی ئـەو بەخشراوەتـان بـۆ پـڕ دەكاتـەوە، جگـە لـەوەی كـە لـە دواڕۆژیشـدا پاداشـتتان دەداتـەوە.

مەسەلە گرنگەکان

مەسەلەی یەکەم:

نکووڵییکردنی بێبڕوایانی بتپەرست لە ئەسڵی پەیامی خواو، وەڵامدانەوەیان بە خستنە ڕووی هەڵوێستی هەردووك لایەنی بێهێزکراوانی لاساییکەرەوەو، حوکمڕانانی خۆ بەزلگر لە ڕۆژی دواییدا، کە هەر کامیان خەتا لە ملی ئەوی دیکە دەکات و، سەرەنجام هەموویان کۆت و زنجیر دەکرێن و پەشێمانیی دەکێشن:

خوا دەفەرموێ: ﴿وَقَالَ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ لَن نُّؤۡمِنَ بِهَٰذَا ٱلۡقُرۡءَانِ وَلَا بِٱلَّذِي بَيۡنَ يَدَيۡهِۗ وَلَوۡ تَرَىٰٓ إِذِ ٱلظَّٰلِمُونَ مَوۡقُوفُونَ عِندَ رَبِّهِمۡ يَرۡجِعُ بَعۡضُهُمۡ إِلَىٰ بَعۡضٍ ٱلۡقَوۡلَ يَقُولُ ٱلَّذِينَ ٱسۡتُضۡعِفُواْ لِلَّذِينَ ٱسۡتَكۡبَرُواْ لَوۡلَآ أَنتُمۡ لَكُنَّا مُؤۡمِنِينَ ﴿٣١﴾ قَالَ ٱلَّذِينَ ٱسۡتَكۡبَرُواْ لِلَّذِينَ ٱسۡتُضۡعِفُوٓاْ أَنَحۡنُ صَدَدۡنَٰكُمۡ عَنِ ٱلۡهُدَىٰ بَعۡدَ إِذۡ جَآءَكُمۖ بَلۡ كُنتُم مُّجۡرِمِينَ ﴿٣٢﴾ وَقَالَ ٱلَّذِينَ ٱسۡتُضۡعِفُواْ لِلَّذِينَ ٱسۡتَكۡبَرُواْ بَلۡ مَكۡرُ ٱلَّيۡلِ وَٱلنَّهَارِ إِذۡ تَأۡمُرُونَنَآ أَن نَّكۡفُرَ بِٱللَّهِ وَنَجۡعَلَ لَهُۥٓ أَندَادٗاۚ وَأَسَرُّواْ ٱلنَّدَامَةَ لَمَّا رَأَوُاْ ٱلۡعَذَابَ وَجَعَلۡنَا ٱلۡأَغۡلَٰلَ فِيٓ أَعۡنَاقِ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْۖ هَلۡ يُجۡزَوۡنَ إِلَّا مَا كَانُواْ يَعۡمَلُونَ ﴿٣٣﴾﴾.

شیكردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە چواردە بڕگەدا:

١)- ﴿وَقَالَ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ﴾، ئەوانەی بێبڕوا بوون، گوتیان، زۆربەی تەفسیرەکان هەر دەڵێن: واتە: کافرەکانی مەککەو، هاوبەش بۆ خوا دانەرەکانی مەککە، وەك چۆن قورئان کە لە سەرەتاوە، لە مەککە دابەزیوە، هەتا قیامەتیش هەر ڕوو لە خەڵکی مەککە بکات، کە خەڵکی مەککەش ئێستا مسوڵمانن! بەڵام نەخێر، مەبەست پێی ئەوانەیە کە بێبڕوان، ئنجا بەڵێ یەکەمجار بێبڕوایەکانی مەککەو دەوروبەری گرتۆتەوە، چونکە

پێغەمبەر ﷺ لە نێو ئەواندا بووە، بەڵام بە تەئكید هەمموو دواندنەكانی قورئان، هەمموو باس و خواسەكانی كە لە فەرمایشت خوادا هاتوون، كاتێك باسی بێبڕوایان دەكەن، واتە: بێبڕوایان بە گشتیی، مەگەر بە بەڵگەیەك بێبڕوایانی قۆناغێك، یان جۆرێك لە بێبڕوایان تایبەت بكرێن بەو دواندنەوە، ئەگەرنا بێبڕوایان هەموویان دەگرێتەوە، هەروەها كە باسی ئیماندارانیش دەكات، هەموویان دەگرێتەوە.

كەواتە: ﴿وَقَالَ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ﴾، ئەوانەی بێبڕوا بوون، گوتیان، سەرەتا مەبەست بێبڕوایەكانی مەككەو دەوروبەریەتی، بەڵام دواییش هەمموو بێبڕوایان لە هەر شوێنێكی دنیادا بووبن، لە هەر قۆناغێكی مێژووی بەشەردا بووین، مەبەست بوون.

٢)- ﴿لَن نُّؤۡمِنَ بِهَٰذَا ٱلۡقُرۡءَانِ وَلَا بِٱلَّذِي بَيۡنَ يَدَيۡهِ﴾، هەرگیز بڕوا بەم قورئانەو بەوەی پێشووشی ناهێنین. (لَنْ) بۆ (تَأْكِيْد تَأْبِيْد)ە، جەختكردنەوەو لەمەودوایە، واتە: هەرگیز بڕوا ناهێنین بەم قورئانە، ﴿وَلَا بِٱلَّذِي بَيۡنَ يَدَيۡهِ﴾، هەروەها بە هەرچییەك كە لە پێش دەستیشیەوە بووە، كە هەمموو كتێبەكانی خوا دەگرێتەوە، هەروەها هەمموو پێغەمبەران (عَلَيْهِم الصَّلَاةُ وَالسَّلَام) دەگرێتەوە، هەندێكیش گوتوویانە: ﴿وَلَا بِٱلَّذِي بَيۡنَ يَدَيۡهِ﴾، (الكِتَابُ الَّذِي هُوَ قَرِيْبُ العَهْدِ بِهِ)، ئەو كتێبەی كە ڕۆژگارەكەی لە قورئانەوە نیزیك بووە، كە ئەگەر وابێ ئینجیل دەگرێتەوە، لە پێش ئەویشدا زەبوورو، دوایی تەورات و، صوحوفی ئیبراهیم.

بەڵام من پێم وایە، ئەو رایە ڕاستە كە دەڵێ: ﴿وَلَا بِٱلَّذِي بَيۡنَ يَدَيۡهِ﴾، هەرچی لە پێش قورئانەوەیە، واتە: بڕوا بە هیچ كام لە كتێبەكانی خوا ناكەین.

٣)- ﴿وَلَوۡ تَرَىٰٓ إِذِ ٱلظَّٰلِمُونَ مَوۡقُوفُونَ عِندَ رَبِّهِمۡ﴾، ئەگەر ببینی كاتێك ستەمكاران لە لای پەروەردگاریان ڕاگیراون.

ئەوەی تێبینیی دەكرێ، خوا ﷻ وەڵامی قسەی كافرەكان ناداتەوە، كە دەڵێن هەرگیز بڕوا بەم قورئانەو، بە هیچ كام لە كتێبەكانی خوا ناكەین، خوا ﷻ

وەڵامی ئەو قسەیە ناداتەوە، چونکە خوا ﷻ وەڵامەکەی دەخاتە دووتوێی ئەو وتووێژەوە، کە لە نێوان لاسایکەرەوانی بێهێز کراوو بە بێهێز دانراوو، خۆ بە زلگرانی خۆ سەپێن، لە قیامەتێ دا دەبێ، کە هەر کامێکیان خەتا لە ملی ئەوی دیکە دەکات، واتە: خوا ﷻ لە جیاتی ئەوەی وەڵامێکی تیۆرییان بداتەوە، دیمەنێك لە دیمەنەکانی قیامەت، کە بریتیە لە وتووێژو دیالۆگێك لە نێوان ئەو دوو کۆمەڵەدا: شوێنکەوتووان و پەیڕەوییلێکراوان (**أَتْبَاعٌ وَمَتْبُوعِيْن**)، یاخود: بێهێزکراوو بە بێهێز دانراوان و، خۆ سەپێن و خۆ بە زلگراندا، دەبێ، ئەو وتووێژەیان بۆ دەگوازێتەوە، کە ئەو کوفرەی ئێوە ئێستا لەسەرینی، ئەو بڕیارەی داوتانە، کە هەرگیز بڕوا بە قورئان و، بە هیچ کام لە کتێبەکانی پێش قورئانیش ناکەن، تا ئەوە سەرەنجامەکەیەتی، لە قیامەت دا! بۆیە خوا ﷻ دەفەرموێ: تۆ ئەگەر ببینی کاتێك کە ستەمکاران لە لای پەروەردگاریان وەستێنراون، وەڵامی ئەگەر (**لَوْ**) قرتێندراوە، بە مەبەستی مەزنکردن و سەرسوڕماندن، وەك: (**لَرَأَيْتَ أَمْراً عَجَباً**)، ئەگەر ببینی کاتێ ستەمکاران ڕاگیراون و، وەستێنراون لە لای پەروەردگاریان: دیمەنێکی زۆر سەرسوڕهێنەر دەبینی.

٤)- ﴿ يَرْجِعُ بَعْضُهُمْ إِلَىٰ بَعْضٍ ٱلْقَوْلَ ﴾، هەندێکیان قسە بۆ هەندێکیان دەگێڕنەوە، (**رَجْعُ القَوْلِ: المُجَاوَبَة وَالمُحَاوَرَة**)، (**رجع القول**) بریتیە لە وەڵامدانەوەی یەکدیی و وتووێژ پێکەوە کردن، واتە: قسە بۆ یەکدی هەڵدەدەنەوە، یەکیان قسە دەکات، ئەوی دیکە وەڵامی دەداتەوە، ئنجا باسی ئەو قسە بۆ یەکدی هەڵدان و گێڕانەوەیە دەکات:

٥)- ﴿ يَقُولُ ٱلَّذِينَ ٱسْتُضْعِفُواْ لِلَّذِينَ ٱسْتَكْبَرُواْ ﴾، ئەوانەی کە بە بێهێز دانراون، یاخود بێهێز کراون، بە وانەیان گوت کە خۆیان بەزلگرتوە، (**اسْتُضْعِفُوا: الَّذِيْن يَعُدُّهُمْ النَّاسُ ضُعَفَاءَ، أو الذِيْن جُعِلُوا ضُعَفَاءَ**)، ئەوانەی کە خەڵك بە بێهێزیان دادەنێ و بە بێهێز تەماشایان دەکات، یاخود ئەوانەی بێهێز کراون، هەردوو واتایەکەی ڕاستن، بۆیەش بە بکەر نادیار (**مَجْهُول الفَاعِل**) هاتوە، یانی:

أ- ئەوانەی کە بێهێزکراون لەلایەن ستەمکارانەوە.

ب- یان لە ئەنجامی لاساییکردنەوەی کوێرانەدا، خۆیان بێهێز کردوە.

ج- یان: بارودۆخێكی سیاسیی و كۆمەڵایەتیی نادادگەرانە، وایكردوە ئەوانە بێهێز بن، ئنجا لەبەر ئەوەی هۆكارەكانی زۆرن، بۆیە خوا ﷻ بە زۆریی ئەوە بە بكەر نادیار **(مجهول الفاعل)** دەیهێنێ، ئەوانەی بە بێهێز دانراون، یاخود بێهێز كراون، بەوانەی خۆیان بەزلگرتوە، گوتیان:

﴿ لِلَّذِينَ ٱسْتَكْبَرُوٓاْ ﴾، ئەوانـەی خۆیـان بـە زلگرتبـوو، خۆیـان سـەپاند بـوو، ئەمـەش چەنـد واتایەكـی هەن:

أ- **(اسْتَكْبَرُواْ: يَعْنِي تَكَبَّرُوا عَلَى النَّاس)**، خۆیان لەسەر خەڵك بە زلگرتبوو،

ب- یاخود: **(طَلَبُوا الكِبرَ وَالعَظَمة)**، خۆ بە زلگریی و مەزنایەتییان داوا كردبوو.

ج- یاخود: **(عَدُّوا أنْفُسَهُمْ كُبَراء)**، خۆیان بە گەورە دەزانی.

بۆیـەش بـە بكـەر زانـراو، هێناویـەتی، چونكـە خـۆ بـە زلگرتنەكـە لـە خۆیانـەوە سـەرچاوەی گرتـوە، چەوسـێنراوەكان، بێهێـز كـراوو بـە بێهێـز دانـراوەكان بـە خـو بـە زلگرەكانیـان گـوت:

٦)- ﴿ لَوْلَآ أَنتُمْ لَكُنَّا مُؤْمِنِينَ ﴾، ئەگەر ئێوە نەبوونایە، ئێمە بڕوادار دەبووین، لێرەدا: **(لَوْلَا حَرْفُ امْتِنَاعٍ لِوُجُودٍ)**، پیتی نەبوونی شتێكە لەبەر بوونی شتێكی دیكە. واتە: **(لَوْلَا سَعْيُكُمْ أنْتُم، لَكُنَّا مُؤْمِنِيْن)**، واتە: ئەگەر هەوڵدانی ئێوە نەبووایە، ئێمە بڕوادار دەبووین، ئایەتەكە دەفەرموێ: ئەگەر ئێوە نەبوونایە، ئێمە بڕوادار دەبووین، بەڵام بە تەئكید بە سیاق و سەلیقە دەزانرێ، كە شتێكی دیكەی تێدایە قرتێندراوە، وەك: **(لَوْلَا سَعْيُكُمْ)**، یان **(لَوْلَا مَكْرُكُمْ)**، یان **(لَوْلَا مُحَاوَلَاتُكُمْ ضِدَّنَا)**، ئەگەر كۆششی ئێوە نەبووایە، یان: فێڵ و پیلانی ئێوە نەبووایە، یان: هەوڵەكانی ئێوە نەبوونایە، لە دژی ئێمە، ئێمە بڕوادار دەبووین، بەڵام ئایا ئەوان بێدەنگ دەبن؟ نەخێر، بەڵكو وەڵام دەدەنەوە:

٧)- ﴿ قَالَ ٱلَّذِينَ ٱسْتَكْبَرُواْ لِلَّذِينَ ٱسْتُضْعِفُوٓاْ ﴾، چەوسێنراوەكان بە زمانی سووتاو یەك ڕستە دەڵێن، بەڵام خۆ بە زلگرەكان، هەروەك لە دنیادا عادەتیان پێوە گرتوە، كە زۆر زمان درێژیی بكەن و، هەر كەسێك قسەیەكی پێیان دەگوت، چوار قسەی پێ بڵێنەوە:

ئەوانــەی خۆیــان بــە زلگرتبــوو، خۆیــان ســەپاندبوو، بەوانەیــان گــوت: کــە چەوســێنرابوونەوەو بێهێــز کرابــوون و بــە بێهێــز دانرابــوون.

٨)- ﴿أَنَحۡنُ صَدَدۡنَٰكُمۡ عَنِ ٱلۡهُدَىٰ بَعۡدَ إِذۡ جَآءَكُمۖ بَلۡ كُنتُم مُّجۡرِمِينَ﴾، ئایا ئێمە ئێوەمان لە ڕێی ڕاست و ڕێنمایی گێڕایەوە، دوای ئەوەی بۆتان هات؟! بەڵکو خۆتان تاوانبار بوون، ئەمە پرسیاکردنی نکووڵیلێکەرانەیە، کە هەمیشە وەڵامەکەی لادەبرێ، واتە: ئێمە ئێوەمان لە ڕێنمایی خوا نەگێڕابۆوە، لە ڕێی ڕاست نەگێڕابۆوە.

﴿بَلۡ كُنتُم مُّجۡرِمِينَ﴾، بەڵکــو ئێــوە پێشــتر تاوانبــار بــوون، واتــە: هــۆی لادانتــان لــە ڕێنمایــی خــوا، تاوانباریتــان بــوو، بابــای تاوانبــار کەیفــی بــە ئاییــن و ڕێنمایــی خــوا نایــەت، چونکــە ڕێنمایــی خــوا، ڕێــی تاوانــی لــێ دەگــرێ.

یــانی: ئێــوەش کەیفتــان لــە تــاوان و خراپــە بــوو، بۆیــە بــە دوای ڕێنمایــی خــوا نەکەوتــن، نــەك ئێمــە ملــمان بــە ئێــوە ســووڕاند بــێ.

٩)- ﴿وَقَالَ ٱلَّذِينَ ٱسۡتُضۡعِفُواْ لِلَّذِينَ ٱسۡتَكۡبَرُواْ﴾، ئەوانەی بێهێزکرابوون بەوانەیان گوت کە خۆیان بەزلگرتبوو، (و)ی سەرەتا بادەرەوە (**عاطفة**)یەو، بۆ گێڕانەوەی ئەم ڕستەیە بۆ ڕستەی پێشێ، ئەمەش ئەوە دەگەیەنێ کە ئەم قسەیەی چەوسێنراوانی بێهێزکراو، تەواوکەری قسەی پێشێیانە، ئەگەرنا خوا ﷻ قسەی خۆ بە زلگرەکانی بەبێ (و) هێناو، یەکسەر فەرمووی: ﴿قَالَ ٱلَّذِينَ ٱسۡتَكۡبَرُواْ لِلَّذِينَ ٱسۡتُضۡعِفُوٓاْ﴾، بەڵام لێرەدا دووبارە قسەی بێهێز کراوەکان بە (و) دێنێ، کەواتە: ئەمە هەر تەواوکەری قسەی پێشێیانەو، وا دیارە خۆ بە زلگرەکان، قسەیان پێ بڕیون، هەر کە ئەوان گوتوویانە: ﴿لَوۡلَآ أَنتُمۡ لَكُنَّا مُؤۡمِنِينَ﴾، خۆ بە زلگرەکان لێنەگەڕاون، قسەکەیان تەواو بکەن و یەکسەر گوتوویانە: ﴿أَنَحۡنُ صَدَدۡنَٰكُمۡ عَنِ ٱلۡهُدَىٰ بَعۡدَ إِذۡ جَآءَكُمۖ بَلۡ كُنتُم مُّجۡرِمِينَ﴾، بۆیەش بە (و)ی بادانەوە هاتوە، تاکو بزانرێ ئەوە هەر تەواوکەری قسەی پێشێیانە.

١٠)- ﴿بَلۡ مَكۡرُ ٱلَّيۡلِ وَٱلنَّهَارِ﴾، {بەڵکو ئەوەی ئێمەی لادا، لە هیدایەتی خوا} پیلانی شەوو ڕۆژ بوو، واتە: پیلانی شەوو ڕۆژی ئێوە بوو لە دژمان.

ئنجا پیلانەکە ڕوون دەکەنەوە:

١١)- ﴿إِذۡ تَأۡمُرُونَنَآ أَن نَّكۡفُرَ بِٱللَّهِ وَنَجۡعَلَ لَهُۥٓ أَندَادٗا﴾، کاتێك فەرمانتان پێ دەکردین بێبڕوا بین بە خواو هاوتایانی بۆ دابنێین.

بێبڕوابین بە خوا، وەك تاکە بە دیهێنەرو پەرستراو نەیناسین، ئنجا هاوتاشی بۆ دابنێین، نەك هەر هاوبەش، بەڵکو هاوتا، واتە: شتانی دیکە وەك خوا تەماشا بکەین، چونکە: (**الأنْدَادُ جَمْعُ نِدّ: وَهُوَ الْمُشَارِكُ فِي الجَوْهَر**)، وەك پێشتر گوتمان: (**نِدّ**)، واتە: ڕێك لە هەموو شتێکدا، یان لە نێوەڕۆکدا، وەك بەرانبەرەکەی بێ، بەڵام (**مِثْل وشَبيه**)، ئەوەیە کە لە شتێك لە شتەکاندا وەك ئەو بچێ.

١٢)- ﴿وَأَسَرُّواْ ٱلنَّدَامَةَ لَمَّا رَأَوُاْ ٱلۡعَذَابَ﴾، پەشێمانییان پەنهان کرد، دوای ئەوەی سزاو ئازارەکەیان بینی، کە مەبەست بێی ئازارو سزای دۆزەخە، (أل)ی سەر ﴿ٱلۡعَذَابَ﴾، بۆ ناساندنە، بەڵام مەبەست پێی ناساندنی (**عهد**)ە، واتە: سزایەکەیان بینی، جاری دیکەش گوتوومانە: (أل)ی (**عهد**) لە زمانی عەرەبیدا دەچێتەوە بەرانبەر (کە) لە زمانی کوردییدا، ئەگەر گوتم: کتێبم بۆ بێنە، نازانی کام کتێب؟ بەڵام کە گوتم: کتێبەکە، دیارە کام کتێبەیە، هەروەك لە عەرەبییدا کە گوتی: (**جِئْني بِكِتَابٍ**) کتێبم بۆ بێنە، نازانی کامەیە، بەڵام کە گوتی: (**جِئْني بالْكِتَاب**)، واتە: ئەو کتێبەی دەزانین، ئەو کتێبەی زاندراوو ناسراوە.

کە دەفەرموێ: ﴿وَأَسَرُّواْ ٱلنَّدَامَةَ﴾، ﴿ٱلنَّدَامَةَ﴾: بریتیە لە خەم خواردن لە شتێك کە ڕۆیشتوەو لە دەست چووەو، ناگونجێ قەرەبوو بکرێتەوە.

١٣)- ﴿وَجَعَلۡنَا ٱلۡأَغۡلَٰلَ فِيٓ أَعۡنَاقِ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ﴾، ئێمە کۆتەکانمان خستنە گەردنەکانی ئەوانەوە کە بێبڕوان، ﴿ٱلۡأَغۡلَٰلَ﴾، کۆی (**غُلّ**)ە، (**غُلّ**)یش بازنەیەکە لە ئاسن، یاخود لە چەرم، یان هەرشتێکی دیکە، بە ئەندازەی گەردن و، گەردنی مرۆڤی دەخرێتە نێوو دادەخرێ.

١٤)- ﴿هَلۡ يُجۡزَوۡنَ إِلَّا مَا كَانُواْ يَعۡمَلُونَ﴾، ئایا بە جگە لەوەی دەیانکرد، سزا دەدرێن؟

کە دەفەرموێ: ﴿وَجَعَلۡنَا ٱلۡأَغۡلَٰلَ فِيٓ أَعۡنَاقِ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ﴾، واتە: ئەوانەی بێبڕوا بوون، چ بە بێهێز دانراوەکان و بێهێزکراوەکان، چ خۆسەپێن و خۆ بەزلگرەکان،

هەردووكیان وەك یەك، خوا كۆت و پێوەند دەخاتە گەردنیانەوە، دواییش كە دەفەرموێ: ﴿هَلۡ يُجۡزَوۡنَ إِلَّا مَا كَانُواْ يَعۡمَلُونَ﴾، ئایا بە جگە لەوەی دەیانكرد، سزا دەدرێن؟ ئەمە پرسیاركردنێكی نكوولیلێكەرانەیە، واتە: نابێ بە جگە لەوەی كردوویانە سزا بدرێن، ئەمە بۆ ئاگادار كردنەوەیە، هەروەك (**الشعراوي**) لە تەفسیرەكەی خۆیدا، كە بە (**خواطر الشعراوي**) ناسراوە، قسەیەكی جوان دەكات، دەڵێ:

(**تَنْبِيه للمُؤْمِنِيْنَ الَّذِيْنَ يَسْمَعُونَ هَـذَا الكَلَام وَهَـذَا الجَـزَاء: إِيَّاكُمْ أَنْ تَأْخُذْكُمْ بِهَـؤلَاءِ رِقَّةٌ عَلَى حَالِهِمْ فِي الآخِرَةَ، وَانْظُرُوا إلى مَا فَعَلُوهُ فِي الدُّنْيَا مِنْ إِجْرَامٍ، لِتَعَلَمُوا أَنَّ اللهَ تَعَالَى عَادِلٌ لَا يَظْلِمُ النَّاسَ، وَلَكِنَ النَّاسَ أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُون**)[1].

واتە: ئەمە ئاگاداركردنەوەو وشیاركردنەوەیە بۆ بڕواداران، كاتێك كە ئەم فەرمایشتەی خوا ﷻو ئەم سزایە دەبیستن، لە ڕۆژی دوایی دا، خوا ﷻ دەیەوێ پێیان بفەرموێ: وریا بن! بەزەییتان بەوانەدا نەیەتەوە كە لە دوارۆژدا، بەو شێوەیە سزا دەدرێن، تەماشا بكەن لە دنیادا چییان كردوە لە تاوانباریی، تاكو بزانن كە خوا دادگەرەو زوڵم لە خەڵك ناكات، بەڵكو خۆیانن ستەم لە خۆیان دەكەن.

كە دەفەرموێ: ﴿هَلۡ يُجۡزَوۡنَ إِلَّا مَا كَانُواْ يَعۡمَلُونَ﴾، ئایا بە جگە لەوەی كە دەیانكرد، سزا دەدرێن؟ یانی: ئاوایان كردوەو ئەوە كردەوەكانیان بوون، بۆیە پێویستە بەو جۆرەش سزا بدرێن.

وەك دەبینین: خوا ﷻ هەردوو كۆمەڵەكان: لاساییكەرەوەكان كە بە: (**مُسْتَضْعَفِيْن، الذين اسْتُضْعِفُوا**)، چەوسێنراوان و بێهێز كراوەكان باس دەكرێن و، حوكمڕانە خۆسەپێنەكان، كە بە (**اسْتَكْبِرُوا**) ئەوانەی خۆیان بە زلگرتبوو، پێناسە دەكرێن، هەردووكیانی بە: (**كَافِرُون**) و (**ظَالِمُون**) و (**مُجْرِمُون**)یش، ناوزەند كردوون، بێبڕوایان و، ستەمكارن و، تاوانباران.

---

(١) خواطر الشعراوي ، ج٢٠، ص١٢٣٤٠.

شایانی باسە: ئێمە لە تەفسیری سووڕەتی (**الأعراف**)دا، بەرگی شەشەمی ئەم تەفسیرە کوردییە، لە تەفسیری ئایەتەکانی: (٣٧ - ٣٩)دا، باسێکی خەست و قووڵمان لەو بارەوە کردووە، ئەو ئایەتانەی لە قورئاندا، لەوبارەوە هاتوون، لە نێویشیاندا ئەم ئایەتانەی لە سووڕەتی (**سبأ**)دا، هاتوون، هەموو ئایەتەکانمان هێناون و، باسێکمان کردووە لە بارەی ئەوانەوە، کە لە دنیادا، دەبنە دوو بەش، بەشێکیان خۆسەپێن و خۆ بە زلگرو حوکمڕان، بەشێکیشیان شوێنکەوتوو و لاساییکەرەوەی کوێرانە، کە کاتێك خوا ﷻ باسی سزادانەکەیان دەکات، هەم لێرەدا، هەم لە سووڕەتی (**الأعراف**)دا، هەم لە شوێنەکانی دیکەدا، وەك یەك باسیان دەکات، تەنانەت لە سووڕەتی (**الأعراف**)دا، خوا دەفەرمووێ: ﴿قَالَ لِكُلٍّ ضِعْفٌ ﴿٣٨﴾﴾، بۆ هەر کامتان سزای چەند بەرانبەر هەیە، نەك هەر بۆ ستەمکارەکان، کە خەڵکیان لاداوە، ئێوەش ئەی شوێنکەوتووە لاساییکەرەوەکان! سزاتان چەند بەرانبەرە، چونکە ئێوە بوونە هۆی ئەوەی ئەو ستەمکارانە پەیدا بن، هەروەك گوتراوە: بێ دەنگیی ستەم پەیدا دەکات، ستەم بێ دەنگیی پەیدا ناکات.

مەسەلەی دووەم:

هەمیشە هەڵوێستی خۆشگوزەرانەکان بریتی بووە لە: بڕوا نەهێنان بە پێغەمبەران (عَلَيْهِمُ الصَّلَاةُ وَالسَّلَام)و پەیامی خوا، بە خەیاڵی خۆیان، چونکە سامان و ڕۆڵەیان زۆرن، خوا خۆشییدەوێن و لە دوارۆژیشدا سزایان نادات:

خوا دەفەرمووێ: ﴿ وَمَآ أَرۡسَلۡنَا فِي قَرۡيَةٖ مِّن نَّذِيرٍ إِلَّا قَالَ مُتۡرَفُوهَآ إِنَّا بِمَآ أُرۡسِلۡتُم بِهِۦ كَٰفِرُونَ ٣٤ وَقَالُواْ نَحۡنُ أَكۡثَرُ أَمۡوَٰلٗا وَأَوۡلَٰدٗا وَمَا نَحۡنُ بِمُعَذَّبِينَ ٣٥ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم دوو ئایەتە، لە سێ بڕگەدا:

١)- ﴿ وَمَآ أَرۡسَلۡنَا فِي قَرۡيَةٖ مِّن نَّذِيرٍ إِلَّا قَالَ مُتۡرَفُوهَآ إِنَّا بِمَآ أُرۡسِلۡتُم بِهِۦ كَٰفِرُونَ ﴾، لە هیچ ئاوەدانییەکدا، هیچ ترسێنەرو هۆشیارکەرەوەیەکمان ڕەوان نەکردوە، مەگەر خۆشگوزەرانەکانی گوتوویانە: ئێمە بەوەی پێی نێرراون بێبڕواین. مەبەست لە: ﴿ نَّذِيرٍ ﴾، ترسێنەر، هۆشیارکەرەوە بە ناوی خواوە، بە پلەی یەکەم پێغەمبەران (**عَلَيْهِم الصَّلَاةُ وَالسَّلَام**)و، دوای ئەوانیش شوێنکەوتووانی پێغەمبەرانن، کە لە جیاتی پێغەمبەران (**عَلَيْهِمُ الصَّلَاةُ وَالسَّلَام**)، پەیامی خوا بە خەڵك ڕادەگەیەنن.

وشەی: ﴿ قَرۡيَةٍ ﴾، کە بە: (**قُـرَى**) کۆ دەکرێتەوە، واتە: ئاوەدانیی گەورە، نەك بەو چەمکە باوەی کە ئێستا هەیە، کە (**قَرْيَة**) بە مانای (**رِيْـف**)و، (**قُرَى**) بە مانای (**أرْيَاف**)، واتە: گوند یان ئاوەدانیی بچووك مانا دەکرێ، لە قورئاندا بە مانای شاری گەورەو قەڵەباڵغ و ئاوەدانیی گەورە، بەکارهێنراوەو، پێغەمبەران (**عَلَيْهِمُ الصَّلَاةُ وَالسَّلَام**)، هیچ کامیان لە ئاوەدانیی گەورەدا نەبێ، ڕەوان نەکراون، چونکە لە ئاوەدانیی گەورەدا، پەیامەکە زیاتر بڵاو دەبێتەوە، نەك لە کوێرە دێیەك و شوێنێکی لاپەڕگەدا، کە دەنگ و سەدای ئەو پەیامە باش بە خەڵك ناگات، بۆیە زانایانی زمان دەڵێن: (**القَرْيَةُ: المَدِيْنَةُ العَامِرة**)، شارێکی ئاوەدان و قەڵەباڵغ، ئنجا خوا ﷻ دەفەرمووێ: لە هیچ ئاوەدانییەکی قەڵەباڵغدا، لە هیچ

شـارێکی گـەورەدا، هیـچ ترسـێنەرو وشـیارکەرەوەیەکمان ڕەوانـە نەکـردوە، مەگـەر خۆشـگوزەرانەکانی ئـەو ئاوەدانییـە، گوتوویانـە: ئێمـە بـەوەی ئێـوە پێـی ڕەوانکـراون، بێبڕوایـن، ﴿ مُتْرَفُوهَآ ﴾، (أي: مُنَعَّمُوهَـا)، خۆشـگوزەرانەکانی، کـە بەشـێك لـە زانایـانی ڕوونکـەرەوەی قورئـان گوتوویانـە: (أَصْحَـابِ السُّـلْطَانِ وَالجَـاهِ وَالمَـال)، ئەوانـەی خاوەنـی دەسـتەڵات و سـامان و پێگـەی کۆمەڵایەتییـن، بـە پێـی عـورف و بـاوی لاسـەنگی ئـەو کۆمەڵگایانـە، کـە دەسـەڵاتدارانی خـۆ سـەپێن بەڕێوەیـان دەبـەن و، بـە زۆریـی وایـە لـە ژیانـی بەشـەردا، کـە دەسـتەڵات و سـامان (السُّـلْطَة وَالـثَّرْوَة)، هـەر پێکـەوەن، بۆیـە ئەوانـەی خۆشـگوزەران بـوون، بێگومـان هـەر حوکمڕانـە خـۆ سـەپێنەکان بـوون، هـەر هەمـان ئەوانـەی خۆیـان بـە زلگرتـوە، ئەوانیـش بـوون دەسـتیان بەسـەر سـەروەت و مـاڵ و سـامانی کۆمەڵـگادا گرتـوە، بـە حەڕامیـی، وەك ئێسـتاش دەیبینیـن، هەمیشـە دەوڵەمەنـدە، پـارەی حـەرام کۆکـەرەوەکان، لـە پەنـای حوکمڕانـە خۆسـەپێن و بـە زەبـرو زۆرەکانـدا دەبـن و، ئـەو دووچینـە هەمیشـە پێکـەوەن، دەسـتەڵاتدارەکان، بەهـرە لـە موڵـك و سـامانی ئـەوان وەردەگـرن و، ئەوانیـش لـە دەسـتەڵاتی نـا شـەرعیی ئـەوان بەهرەمەنـد دەبـن، بـۆ بەسـەرێکەوە نانـی سـەروەت و سـامانی حـەڕام، هەروەهـا حوکمڕانـە خۆسـەپێنەکان، سـوود وەردەگـرن لـە سـەروەت و سـامانی حـەڕام، بـۆ چەواشـەکردنی خەڵك و خۆسـەپاندن، وەك ئامرازێـك بـۆ هێشـتنەوەی حوکمڕانیـی خـۆ سـەپێنانەی خۆیـان.

٢)- ﴿ وَقَالُواْ نَحْنُ أَكْثَرُ أَمْوَٰلًا وَأَوْلَٰدًا ﴾، هەروەها {خۆشگوزەرانەکان لە حوکمڕانانی خۆ سەپێن و، لە ساماندارانی گەندەڵ و پۆخڵ} گوتیان: ئێمە سامانمان زیاترەو، وەچە و منداڵمان زیاترن.

٣)- ﴿ وَمَا نَحْنُ بِمُعَذَّبِينَ ﴾ ئێمەش لە سزا دراوان نابین، یانی: لە ڕۆژی دواییدا.

پێویسـتە بزانـرێ، کـە لێـرەدا دەڵێـن: ﴿ إِنَّا بِمَآ أُرْسِلْتُم بِهِۦ كَٰفِرُونَ ﴾، ئێمـە بـەوەی کـە پێـی ڕەوان کـراون بێبڕوایـن، مەبەسـتیان ئـەوە نەبـووە، دان بـەوە دابنێن، کـە ئەوانـە لەلایـەن خـواوە ڕەوانـە کـراون، بەڵکـو واتـە: ئـەوەی ئێـوە خۆتـان لاتی

لێدەدەن و داوای دەکەن، کە ڕەوانە کراون، ئێمە باوەڕمان بەوە نیە، کە پێی ڕەوان کراون و پێتانە.

لە تەفسیری ئەوەدا کە دەڵێن: ﴿وَمَا نَحْنُ بِمُعَذَّبِينَ﴾، ئێمە لە سزادراوان نابین، لە ئازاردراوان نابین، (الطبري)، لە تەفسیرەکەی خۆی دا[1]، عیبارەتێکی جوان دێنێ، دەڵێ: ﴿وَمَا نَحْنُ بِمُعَذَّبِينَ﴾ **يقولون: وَمَا نَحْنُ فِي الْآخِرَةِ بِمعذَّبين، لِأَنَّ اللَّهَ لَوْ لَمْ يَكُنْ رَاضِيًا مَا نَحْنُ عَلَيْهِ مِنَ الْمِلَّةِ وَالْعَمَلِ، لَمْ يُخَوِّلْنَا الْأَمْوَالَ وَالْأَوْلَادَ، وَلَمْ يَبْسُطْ لَنَا فِي الرِّزْقِ، وَإِنَّمَا أَعْطَانَا مَا أَعْطَانَا مِنْ ذَلِكَ، لِرِضَاهُ أَعْمَالَنَا، وَآثَرَنَا بِمَا آثَرَنَا عَلَى غَيْرِنَا، لِفَضْلِنَا، وَزُلْفَةٍ لَنَا عِنْدَهُ).**

کە دەڵێن: ﴿وَمَا نَحْنُ بِمُعَذَّبِينَ﴾، دەڵێن: ئێمە لە ڕۆژی دواییدا، لە سزا دراوان نابین، چونکە ئەگەر خوا ﷻ ڕازی نەبووایە لەو ڕێبازەی کە ئێمە لەسەرینی و، ئەو کردەوەیەی ئێمە دەیکەین، ئەو سامان و منداڵانەی پێ نەدەداین و، بژیوی بۆ فراوان نەدەکردین، بەڵکو ئەوەی کە پێیداوین، بۆیە پێیداوین، چونکە لە کردەوەکانمان ڕازییە، بۆیەش ئێمەی بەسەر غەیری خۆماندا هەڵبژاردوە، لەبەر ئەوەی کە ئێمە چاکترین و، ئێمە لەلای ئەو نیزیکین و، پەسەند کراوین.

واتە: ئەو قسەیەی ئەوان، ئەوە چەمك و واتایەکەیەتی، کە بە تەئکید ئەوە خەیاڵ پڵاوێکی بێ مانایەو، کێشان و پێوانێکی زۆر لاسەنگ و لاتەڵانەیە، بەڵام مرۆڤ کە پێوەری ناهەق بوو، تەرازووەکەی لاسەنگ و لاتەڵ بوو، کێشراوەکانیشی، هەمیشە لاتەڵ و لا سەنگ دەردەچن.

(١) جامع البيان، ج٢٢، ص١٠٥.

مەسەلەی سێیەم:

ڕاگەیاندنی ئەو ڕاستییە کە بژیو فراوان و تەنگکردنەوە بە دەست خوایەو، پەیوەندیی بە چاکیی و خراپیی مرۆڤەکانەوە نیەو، سامان و منداڵیش مایەی لە خوا نیزیکیی نین، بەڵکو ئیمان و کردەوەی باش، سەنگی مەحەکەو، بڕوادارانیش لە کۆشکە بەرزەکانی بە هەشتدا دەبن و، دژایەتییکەرانی ئایەتەکانی خواش، لە سزای دۆزەخ دا ئامادەو حەپس دەکرێن:

خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿قُلْ إِنَّ رَبِّي يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَن يَشَاءُ وَيَقْدِرُ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٣٦﴾ وَمَا أَمْوَالُكُمْ وَلَا أَوْلَادُكُم بِالَّتِي تُقَرِّبُكُمْ عِندَنَا زُلْفَىٰ إِلَّا مَنْ آمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَأُولَٰئِكَ لَهُمْ جَزَاءُ الضِّعْفِ بِمَا عَمِلُوا وَهُمْ فِي الْغُرُفَاتِ آمِنُونَ ﴿٣٧﴾ وَالَّذِينَ يَسْعَوْنَ فِي آيَاتِنَا مُعَاجِزِينَ أُولَٰئِكَ فِي الْعَذَابِ مُحْضَرُونَ ﴿٣٨﴾﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە هەشت بڕگەدا:

١)- ﴿قُلْ إِنَّ رَبِّي يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَن يَشَاءُ وَيَقْدِرُ﴾، بڵێ: بێگومان پەروەردگارم بۆ هەر کەس بیەوێ، بژیو فراوان دەکات و وەتەنگ دێنی.

ئەمە زانایان دوو واتایان بۆ لێکداونەوە: - کە لە چەند شوێنێکی قورئاندا ئەم تەعبیرە هاتوە -

أ- بۆ تاك تاکی مرۆڤەکان، خوا جاری وایە بژیوی بۆ فراوان دەکات، جاری واش هەیە لێی وەتەنگ دێنێ.

ب- یاخود: (**إِنَّ رَبِّي يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ، وَيَقْدِرُ الرِّزْقَ عَلَى مَنْ يَشَاء**)، پەروەردگارم بۆ هەرکەسێکی بوێ بژیوی بۆ فراوان دەکات و، هەرکەسێکیشی بوێ، لێی وەتەنگ دێنێ. واتە: ئەوەی کە بژیوی بۆ فراوان دەکات، جیایە لەوەی کە لێی وەتەنگ دێنێ.

بێگومان پەروەردگارم بۆ هەر کەس بیەوێ بژیو فراوان دەکات، واتە: زۆر دەکات و، بۆ هەر کەسێکی دیکەش بیەوێ، بژیوی لێ وەتەنگ دێنێ، یانی: لێی کەم دەکات.

٢)- ﴿وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَ ٱلنَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ﴾، بەڵام زۆربەی خەڵکی نازانن، واتە: زۆربەی خەڵکی نازانن کە بژیو زۆرکران و کەمکران، فراوان کران و تەنگ کران، نیشانەی ئەوە نیە کە خوا بژیو بۆ ئەو کەسە فراوان دەکات، کە لێی ڕازییەو، ئەوی دیکە کە لێی کەم دەکاتەوە، لێی تووڕەیە، بەڵکو بژیو فراوان بوون و تەنگ بوون، چەند هۆکارێکی دیکەی هەن و، بۆ ئەوەی بزانی: کە ئایا لە خوا نیزیکیی یان دووری، خوا لێت ڕازییە، یان لێت تووڕەیە؟ دەبێ شتی دیکە بکرێتە پێوەر، ئیمان و کردەوەی چاك بکرێتە پێوەر، نەك مەسەلەی ژیان و گوزەران و بژیو.

لە تەفسیری ئەم ئایەتە موبارەکەدا: ﴿قُلْ إِنَّ رَبِّي يَبْسُطُ ٱلرِّزْقَ لِمَن يَشَآءُ وَيَقْدِرُ﴾، (الطبري) لە تەفسیرەکەی دا[1]، گوتوویەتی: **(قُلْ لَهُمْ يَا مُحَمَّدُ: ﴿إِنَّ رَبِّي يَبْسُطُ ٱلرِّزْقَ لِمَن يَشَآءُ وَيَقْدِرُ﴾**[سبأ: ٣٦] **مِنْ خَلْقِهِ، فَيُوَسِّعُ عَلَيْهِ تَكْرِمَةً وَغَيْرَ تَكْرِمَةٍ، وَيَقْدِرُ عَلَى مَنْ يَشَاءُ مِنْهُمْ، فيُضَيِّقُهُ وَيَقْتُرُهُ إِهَانَةً لَهُ وَغَيْرَ إِهَانَةٍ، بَلْ مِحْنَةً وَاخْتِبَاراً)**.

واتە: ئەی موحەممەد! بڵێ: بێگومان پەروەردگارم بژیو بۆ هەر کەسێك و خەڵکێك فراوان دەکات، وەك ڕێزلێگرتن و، وەك جیا لە ڕێزلێگرتنیش، یاخود بژیو وەتەنگ دێنێ، بۆ هەر کەسێك کە بیەوێ، بەرتەسکی دەکاتەوە، وەك بێڕێزیی و، وەك جیا لە بێڕێزییش، بەڵکو وەك تاقیکردنەوەو جەڕباندن.

هەروەها (الطبري) دەڵێ: **(فَيُضَيِّقُ عَلَى مَنْ يَشَاءُ، لَا لِمَحَبَّةٍ فِيمَنْ يَبْسُطُ لَهُ ذَلِكَ، وَلَا خَيْرٍ فِيهِ وَلَا زُلْفَةٍ لَهُ، اسْتَحَقَّ بِهَا مِنْهُ، وَلَا لِبُغْضٍ مِنْهُ لِمَنْ قَدَرَ عَلَيْهِ ذَلِكَ، وَلَا مَقْتٍ، وَلَكِنَّهُ يَفْعَلُ ذَلِكَ مِحْنَةً لِعِبَادِهِ وَابْتِلَاءً، وَأَكْثَرُ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ أَنَّ اللَّهَ**

---

(١) جامع البيان، ج٢٢، ص١٠٧.

يَفْعَلُ ذَلِكَ اخْتِبَارًا لِعِبَادِهِ، وَلَكِنَّهُمْ يَظُنُّونَ أَنَّ ذَلِكَ مِنْهُ مَحَبَّةٌ لِمَنْ بَسَطَ لَهُ، وَمَقْتٌ لِمَنْ قَدَرَ عَلَيْهِ) [(١)].

واتە: خوا بژیو لە هەر کەسێك تەنگ دەکاتەوە، نەك لەبەر ئەوەی کە بژیوی بۆ فراوان دەکات، خۆشی بوێ و، لەبەر ئەوەی چاکەیەکی هەیەو، لەبەر ئەوەی نیزیکییەکی هەیە لە خواو، بە هۆی ئەوەوە شایستەی ئەوە بووە، هەروەها ئەوەی کە بژیوی لێ وەتەنگ دێنێ و بژیوی لێ کەم دەکاتەوە، لەبەر ئەوە نیە، کە خوا ڕقی لێ هەڵدەستێ و لێی تووڕە بووە، بەڵکو بۆیە خوا ﷻ وا دەکات، کە بژیو بۆ هەندێکیان فراوان دەکات و، بۆ هەندێکیان تەسك دەکاتەوە، وەك تاقیکردنەوەی بۆ بەندەکانی و، وەك جەڕباندنی بۆیان، بەڵام زۆربەی خەڵکی نازانن، کە خوا وەك تاقیکردنەوە بۆ بەندەکانی، ئەوە دەکات، زۆربەی خەڵك ئەوە نازانن، بەڵکو پێیان وایە ئەوەی بژیوی بۆ فراوان دەکات، خوا خۆشیدەوێ و، ئەوەش کە لێی وەتەنگ بێنێ ڕقی لێ هەڵدەستێ. {لەوەش دا نەیانپێکاوە}.

ئەم تەعبیرە لە سوورەتی (**الفجر**)یش دا، خوا ﷻ هێناویەتی، دەفەرموێ: ﴿فَأَمَّا ٱلۡإِنسَٰنُ إِذَا مَا ٱبۡتَلَىٰهُ رَبُّهُۥ فَأَكۡرَمَهُۥ وَنَعَّمَهُۥ فَيَقُولُ رَبِّيٓ أَكۡرَمَنِ ﴿١٥﴾ وَأَمَّآ إِذَا مَا ٱبۡتَلَىٰهُ فَقَدَرَ عَلَيۡهِ رِزۡقَهُۥ فَيَقُولُ رَبِّيٓ أَهَٰنَنِ ﴿١٦﴾ كَلَّاۖ بَل لَّا تُكۡرِمُونَ ٱلۡيَتِيمَ ﴿١٧﴾﴾.

واتە: مرۆڤ (واتە: مرۆڤێك کە دەستی هیدایەتی خوای نەگەیوەتێ، یان مرۆڤی بێبڕوا)، کاتێك پەروەردگاری تاقیدەکاتەوەو بژیوی بۆ فراوان دەکات، بە هۆی سامان پێدانەوە ڕێزی لێ دەگرێ، دەڵێ: پەروەردگارم ڕێزی لە من گرت، بەڵام ئەگەر بژیوی لێ وەتەنگ بێنێ و، بەوە تاقیبکاتەوە، دەڵێ: پەروەردگارم منی بێڕێز کرد، (خوا دەفەرموێ:) نەخێر وانیە، بەڵکو ئێوە ڕێزی هەتیو ناگرن.

واتە: نە لە حاڵەتی بژیو بۆ فراوان کردن دا، مانای ئەوەیە خوا ڕێزی لێگرتووەو، نە لە حاڵەتی بژیو لێ وەتەنگ هێناندا، مانای وایە خوا بێ ڕێزی کردوە، بەڵکو بەڕێزیی و بێڕێزیی، لە لای خوا تەرازوو و پێوەری دیکەیان هەیە.

---

(١) جامع البيان، ج٢٢، ص١٠٥.

بۆیە خوا ﷻ دەفەرمویٚ:

٣)- ﴿ وَمَآ أَمۡوَٰلُكُمۡ وَلَآ أَوۡلَٰدُكُم بِٱلَّتِي تُقَرِّبُكُمۡ عِندَنَا زُلۡفَىٰٓ ﴾، هەروەها سامانەکانتان و منداڵەکانتان هۆکاری ئەوە نین، کە بە نیزیکخستنەوە، لە ئێمەتان نزیك بخەنەوە، ﴿ بِٱلَّتِي تُقَرِّبُكُمۡ عِندَنَا زُلۡفَىٰٓ ﴾، یانی: (**بِالَّتِي تُقَرِّبُكُم مِنَّا قُرْبَةً**)، وەك نیزیکیی لە ئێمەتان نیزیك بخەنەوە، ماڵ و سامان و منداڵ و ڕۆڵەکانتان هۆکاری ئەوە نین.

٤)- ﴿ إِلَّا مَنۡ ءَامَنَ وَعَمِلَ صَٰلِحٗا ﴾، جگە لە کەسێك کە ئیمانی هێناوەو کردەوەی باش دەکات، ئەوە دەگونجێ ماڵ و سامانەکەی و، منداڵ و ڕۆڵەکانی بەکاربێنێ بۆ لە خوا نیزیك کەوتنەوە، سامانەکەی لە پێناوی خوادا ببەخشێ و، منداڵەکانی بەو شێوەیە پەروەردە بکات، کە خوا پێی خۆشەو، بە کەڵکی ماڵ و خێزانیان و کۆمەڵگایان بێن، ئەوە دەبێتە هۆی ئەوەی کە لە خوا نیزیك ببنەوە بە هۆی ئەو ماڵ و سامانەوە، کە بە حەڵاڵیی پەیدایان کردوەو، لە ڕێی خوادا دەیبەخشن و، بە هۆی ئەو منداڵانەوە کە دیسان ئەوانیش وەچەیەکی پاکن و، بە شێوەیەکی پاك و چاك، پەروەردە کراون و ڕاهێنراون و بارهێنراون، کە بە کەڵکی خۆیان و ماڵ و خێزانیان و کۆمەڵگایان بێن، ئا ئەوە:

٥)- ﴿ فَأُوْلَٰٓئِكَ لَهُمۡ جَزَآءُ ٱلضِّعۡفِ بِمَا عَمِلُواْ ﴾، {کەسانێك کە ئاوا بن} ئەوانە پاداشتی چەند بەرانبەریان هەیە، بە هۆی ئەوەوە کە کردوویانە، یانی: (**لَكِنْ مَنْ آمَنَ وَعَمِلَ صَالِحَاً سَيُقَرِّبُهُمْ عَمَلُهُمْ إلِيْنَا**)، ئەوانەی کە بڕوایان هێناوەو کردەوە باشەکان ئەنجام دەدەن، کردەوەکەیان لە ئێمەیان نزیك دەخاتەوە.

کە دەفەرمویٚ: ﴿ جَزَآءُ ٱلضِّعۡفِ ﴾، واتە: (**الجَزَاءُ المُضَاعَف**)، ئەوانە پاداشتی چەند بەرانبەر یان چەند قاتکراوە، وشەی: ﴿ ٱلضِّعۡفِ ﴾یش، یانی: (**المُضَاعَفُ المُكَرَّر فَيَصْدُقُ بِالمُكَرَّرِ مَرَّةً وَأَكْثَر**)، پاداشتێك کە دووبارە کرابێتەوە، ئنجا یەك جار دووبارە کرابێتەوە، یان زیاتر، واتایەکەی هەر دەیگەیەنێ.

٦)- ﴿ وَهُمۡ فِي ٱلۡغُرُفَٰتِ ءَامِنُونَ ﴾، ئەوان لە کۆشکە بەرزەکاندا، بە دڵنیایی بەبێ ترس و بیمی نیشتەجێن، (**الغُرُفَات جَمْعُ غُرْفَة، وَهِيَ البَيْتُ العالي**)، کۆشکی بەرز، خانووی بەرز

کە بە (**غُرَف**)یش هاتوە، لە قورئانداو بە (**غُرُفَات**)یش هاتوە، کە (**غُرفَة**) تاکەکەیەتی، واتە: کۆشکی بەرز، ئەوە بە نسبەت کەسانێکەوە کە سامان و ڕۆڵەکانیان بەکاردێنن لە ڕەزامەندیی خوادا.

٧)- ﴿ وَٱلَّذِينَ يَسْعَوْنَ فِىٓ ءَايَـٰتِنَا مُعَـٰجِزِينَ ﴾، بەڵام ئەوانەیان کە لە دژی ئایەتەکانی ئێمە تێدەکۆشن، هەوڵ دەدەن، ﴿ مُعَـٰجِزِينَ ﴾، (**أي: مُغَالِبِيْنَ مُطَالِبِيْنَ العَجْزَ بِظَنِّهِمْ**)، واتە: کە بە خەیاڵی خۆیان زاڵ بن بەسەر خوادا، بەسەر ئایەتەکانی ئێمەدا، بەسەر هەڵگرانی ئایەتەکانی ئێمەدا، بەسەریاندا زاڵ بن، یاخود لە سزای ئێمە دەرباز بن، دیارە وا خەیاڵ دەکەن.

٨)- ﴿ أُوْلَـٰٓئِكَ فِى ٱلْعَذَابِ مُحْضَرُونَ ﴾، ئا ئەوانە لە نێو ئازاردا ئامادە دەکرێن، یانی: سجن و زیندانیی دەکرێن، (**حَاضِر**) ئامادە، کەسێکە بۆ خۆی، بۆ شوێنی بچێ، بەڵام (**مُحْضَر**) ئامادە کراو، کەسێکە هێنرابێ و پەلکێش کرابێ، خوا ﷻ هەمیشە لە قورئاندا بۆ کافرەکان دەفەرموێ: ﴿ مُحْضَرُونَ ﴾، ئامادەکراون، هێنراون، پەلکێش کراون، وشەی: ﴿ ٱلْعَذَابِ ﴾، جاری دیکەش باسمان کردوە کە (أل)ی ناساندن (تعریف)ی لەسەرە، لێرەدا مەبەست پێی ناساندنی (عهد)ە، واتە: لە سزایەکەداو، لە ئازارەکەدا کە ئازاری دۆزەخە، لەوێدا ئامادە دەکرێن، پێغەمبەری خوا ﷺ لە بارەی چەند بەرانبەر کردنەوەی پاداشتی ئیمانداران، فەرمایشتی زۆرن، یەکێك لە فەرمایشتەکان ئەوەیە کە پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: {**كُلُّ عَمَلِ ابْنِ آدَمَ يُضَاعَفُ، الْحَسَنَةُ بِعَشْرُ أَمْثَالِهَا إِلَى سَبْعِمِائَةَ ضِعْفٍ**}، (**أخرجه: مسلم: ١٦٤**)، واتە: هەموو کردەوەکانی ڕۆڵەی ئادەم چەند بەرانبەر دەکرێنەوە، {مەبەست پێی کردەوە چاکەکانن، چاکە بە دە (١٠) وێنەی خۆی} تاکو حەوتسەد (٧٠٠) وێنەی خۆی.

هەندێك لە زانایانیش دەڵێن: حەوتسەد هێندەکەش، هەر بۆ زۆرییە، ئەگەرنا مەرج نیە بەس ئەوەندەش بێ، بەڵکو هەتا نیەتەکەی باشتر بێ و، کردەوەکە شەرعییترو، ڕێکتر بێ، پاداشتەکەی زیاترە.

مەسەلەی چوارەم و كۆتایی:

فەرمانكردنی خوا ﷻ بە پێغەمبەرەكەی ﷺ كە ڕاییگەیەنێ: پەروەردگارم بە ویستی ڕەهای خۆی، بژیو بۆ بەندەكانی زۆر یان كەم دەكات، هەرچییەكیش بەندەكان بیبەخشن، بۆیان قەرەبوو دەكاتەوە:

خوا دەفەرمووێ: ﴿ قُلْ إِنَّ رَبِّي يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَن يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَيَقْدِرُ لَهُ وَمَا أَنفَقْتُم مِّن شَيْءٍ فَهُوَ يُخْلِفُهُ وَهُوَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ ﴿٣٩﴾ ﴾.

شیكردنەوەی ئەم ئایەتە، لە سێ بڕگەدا:

١)- ﴿ قُلْ إِنَّ رَبِّي يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَن يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَيَقْدِرُ لَهُ ﴾، بڵێ: پەروەردگارم بۆ هەر كام لە بەندەكانی بیەوێ، بژیوی بۆ فراوان دەكات، جاری واش هەیە بۆی كەم دەكاتەوە.

٢)- ﴿ وَمَا أَنفَقْتُم مِّن شَيْءٍ فَهُوَ يُخْلِفُهُ ﴾، هەر شتێك ببەخشن زۆر یان كەم، ئەو شوێنی پڕ دەكاتەوە، (يَعْنِي: يَجْعَلُ لَهُ خَلَفاً)، یانی: شوێنی پڕ دەكاتەوەو، قەرەبووی دەكاتەوە.

٣)- ﴿ وَهُوَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ ﴾، ئەو باشترینی بژیودەرانە.

ئەوەی پێشێ بۆ بەرپەرچدانەوەی هاوبەش بۆ خوادانەرەكان و كافرەكان بوو، كە لە ڕوانگەیەكی دنیاییەوە، تەماشای شتەكان دەكەن، تەماشای نازو نیعمەتی دنیا، تەماشای سەروەت و سامان و ڕۆڵەكان دەكەن، بەڵام ئەمەیان بۆ هاندانی بڕوادارانە، لەسەر بەخشین، بە بەڵگەی ئەوە كە دەفەرمووێ: ﴿ قُلْ إِنَّ رَبِّي يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَن يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَيَقْدِرُ لَهُ ﴾، خوا بژیو فراوان دەكات، بۆ هەر كام لە بەندەكانی و، جاری واش هەیە بۆی وەتەنگ دێنێ، بۆیە لێرە دەفەرمووێ: ﴿ وَيَقْدِرُ لَهُ ﴾، لێرەدا: ﴿ لَهُ ﴾، زیاد كراوە، لە ئایەتی پێشێ دا فەرمووی: ﴿ وَيَقْدِرُ ﴾، وەتەنگ دێنێ، بەڵام لێرەدا دەفەرمووێ: ﴿ وَيَقْدِرُ

﴿لَهُۥ﴾، یانی: بژیویشی لێ وەتەنگ دێنێ و بۆی کەم دەکاتەوە، لەبەر خۆی و بەرژەوەندیی وی تێدایە، ﴿وَمَآ أَنفَقۡتُم مِّن شَيۡءٖ فَهُوَ يُخۡلِفُهُۥ﴾، هەر شتێك ئێوە ببەخشن، بەدڵنیایی ئەو قەرەبووی دەکاتەوەو، شوێنی پڕ دەکاتەوە، ﴿وَهُوَ خَيۡرُ ٱلرَّٰزِقِينَ﴾، ئەویش باشترینی بژیودەرانە، وەك لە فەرمایشتی پێغەمبەردا ﷺ هاتوە، کە خوای بەرز دەفەرموێ: {يَا ابْنَ أدَمَ أَنْفِقْ، أُنْفِقْ عَلَيْكَ} **(أخرجه البخاري: ٧٤٩٦، ومسلم: ٥٩٣)**، واتە: ئەی ڕۆڵەی ئادەم! ئەی کوڕی ئادەم! ببەخشە، منیش پێت دەبەخشم.

هەروەها لەو بارەوە فەرمایشتێکی دیکەی پێغەمبەر ﷺ هەیە، کە دەفەرموێ: **{مَا مِنْ يَوْمٍ يُصبِحُ العِبادُ فِيهِ إِلَّا مَلَكَانِ يَنْزِلانِ، فَيَقُولُ أَحَدُهُمَا: أَللَّهُمَّ أَعْطِ مُنْفِقًا خَلَفًا، وَيَقُولُ الآخَرُ: اللَّهُمَّ أَعْطِ مُمْسِكًا تَلَفاً} (أخرجه البخاري: ١٤٤٢، ومسلم: ٣٣٢٣)**.

واتە: هیچ ڕۆژێ نیە، بەندەکان ڕۆژی تێدا بکەنەوە، سەر لەبەیانییەکەی دوو فریشتە دانەبەزن، یەکێکیان دەڵێ: ئەی خوایە! هەر کەسێك دەبەخشێ، بۆی قەرەبوو بکەوە، ئەوی دیکەشیان دەڵێ: ئەی خوایە! ئەوەی نابەخشێ و دەست دەگرێتەوە، ماڵەکەی بفەوتێنەو، بەرەکەت و پێز لە ماڵەکەی هەڵبگرە.

لەو بارەوە کە خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿وَمَآ أَنفَقۡتُم مِّن شَيۡءٖ فَهُوَ يُخۡلِفُهُۥ﴾، هەر شتێك ئێوە ببەخشن، خوا قەرەبووی دەکاتەوە، جگە لەو دوو فەرمایشتەی هێنامانن، زانایان لەو بارەوە کە چۆن قەرەبوو دەبێتەوەو، چۆن خوا کەلێنی پڕ دەکاتەوە؟ چەند ڕایەکیان هێناون:

١- وەك خۆی، یاخود زیاتر، خوا بۆی زیاد دەکات، لە هەمان ئەو جۆرە شتەی بەخشیویەتی.

٢- پاداشتەکەی بۆ قەرەبوو دەکاتەوە، هەر لە دنیادا، بەڵام بە شتێکی دیکەی جگە لەوەی بەخشیویەتی.

٣- پاداشتەکەی بۆ هەڵدەگرێ و لە ڕۆژی دواییدا، دەیبینێتەوە، هەڵبەتە ڕایەکەی دیکەش کە دەڵێ: خوا لە دنیادا بۆی قەرەبوو دەکاتەوە، مانای وانیە لە قیامەتیش پاداشتی نیە.

٤- جاری واش هەیە، ئەو بەخشینە دەبێتە هۆی ئەوە کە لەشی ساغ بێ، یاخود دەبێتە هۆی ئەوەی کە تەمەنی درێژ بێ، یاخود دەبێتە هۆی ئەوە کە حاڵ و باڵی چاك بێ.

هەرکام لە: (**إبن العربي**) لە (**أحكام القرآن**)دا، و (**إبن عاشور**) لە تەفسیرەکەی خۆیدا، بە تێکەڵیی ئەو قسانەیان هێناون.

دوا سەرنجمان لە بارەی ئەو ئایەتەوە، کە دەفەرموێ: ﴿ قُلْ إِنَّ رَبِّي يَبْسُطُ ٱلرِّزْقَ لِمَن يَشَآءُ مِنْ عِبَادِهِۦ وَيَقْدِرُ لَهُۥ ﴾، ئەوەیە کە: ﴿ لَهُۥ ﴾، لێرەدا لەبەر ئەوەی قسە لە بارەی ئەهلی ئیمانەوەیە، بۆیە جاری وا هەیە بژیو تەنگکردنەوەی خوا لێیان، لە بەرژەوەندییانە، چونکە لە ڕاستییدا بە هۆی ئیمانەوەو، بە ئیمان تامی شتەکان دەگۆڕێ، جاری وایە کەسێك بە نەداریی و هەژارییەکەی خۆی سوپاسگوزارەو شوکرانە بژێرەو، پێی دڵ ئاسوودەو موڕتاحە، جاری وا هەیە خوا ﷻ بژیو لە یەکێك بەندەکانی تەنگ دەکاتەوە، چونکە بەرژەوەندیی لەوەدا هەیە، هەڵبەتە ئەگەر ئیماندار بێ، کاتێك خوا بژیوەکەی لێ کەم دەکاتەوە، یاخود لە کەسابەتێکدا سەروەت و سامانێکی لە دەست دەچێ، ئەگەر ئەهلی ئیمان بێ، دەڵێ: خوای پەروەردگار بردوویەتەوەو، من تاقی دەکاتەوەو، دیارە خێرو بەرژەوەندییم لەوەدایە، بۆیە بۆ ئەمیان دەفەرموێ: ﴿ وَيَقْدِرُ لَهُۥ ﴾، بۆ وی ڕزقەکەی کەم دەکاتەوە، چونکە ئیماندارە، دیارە بەرژەوەندیی لەوەدایە، بەڵام بۆ ئەوی دیکە هەر فەرموویەتی: ﴿ وَيَقْدِرُ ﴾، لەبەر ئەوەی بابای بێبڕوا، وادەزانێ: ئەگەر خوا ڕزقی زۆری بداتێ، دیارە خۆشی دەوێ و، ئەگەر لێشی کەم بکاتەوە، دیارە ڕقی لێ هەڵدەستێ، خوای پەروەردگاریش هەر بە پێی گومانی خۆیان، مامەڵە لەگەڵ بەندەکانی دا دەکات.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ، أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

دەرسی شەشەم

پێناسەی ئەم دەرسە

ئەم دەرسەمان شەش ئایەت دەگرێتە خۆی، ئایەتەکانی: (٤٠ - ٤٥)، تەوەری بنەڕەتیی ئەو شەش ئایەتەش، باسی ڕۆژی قیامەتەو، ئەو سەرەنجامە شوومەیە کە هاوبەشدانەران گیرۆدەی دەبن، هەروەها باسی هەڵوێستی کەللە ڕەقانەی بێبڕوایان کراوە لە بەرانبەر پێغەمبەری خواداو، ئەو ئایەتە ڕۆشنانەی خوا ﷻ، کە پێغەمبەر ﷺ بە سەریاندا دەخوێنێتەوە، پاشان سەرنجڕاکێشانی هەموو لایەك بۆ گەلانی پێشوو، کە چۆن گرفتاری سزای خوای دادگەر بوون، بە هۆی عینادیی و مکوڕ بوونیانەوە لەسەر بێبڕوایی و، گوێی خۆ خەواندنەوە لە ئاستی هەقدا.

﴿وَيَوْمَ يَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا ثُمَّ يَقُولُ لِلْمَلَٰٓئِكَةِ أَهَٰٓؤُلَآءِ إِيَّاكُمْ كَانُوا۟ يَعْبُدُونَ ﴿٤٠﴾ قَالُوا۟ سُبْحَٰنَكَ أَنتَ وَلِيُّنَا مِن دُونِهِم ۖ بَلْ كَانُوا۟ يَعْبُدُونَ ٱلْجِنَّ ۖ أَكْثَرُهُم بِهِم مُّؤْمِنُونَ ﴿٤١﴾ فَٱلْيَوْمَ لَا يَمْلِكُ بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ نَّفْعًا وَلَا ضَرًّا وَنَقُولُ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا۟ ذُوقُوا۟ عَذَابَ ٱلنَّارِ ٱلَّتِى كُنتُم بِهَا تُكَذِّبُونَ ﴿٤٢﴾ وَإِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ ءَايَٰتُنَا بَيِّنَٰتٍ قَالُوا۟ مَا هَٰذَآ إِلَّا رَجُلٌ يُرِيدُ أَن يَصُدَّكُمْ عَمَّا كَانَ يَعْبُدُ ءَابَآؤُكُمْ وَقَالُوا۟ مَا هَٰذَآ إِلَّآ إِفْكٌ مُّفْتَرًى ۚ وَقَالَ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ لِلْحَقِّ لَمَّا جَآءَهُمْ إِنْ هَٰذَآ إِلَّا سِحْرٌ مُّبِينٌ ﴿٤٣﴾ وَمَآ ءَاتَيْنَٰهُم مِّن كُتُبٍ يَدْرُسُونَهَا ۖ وَمَآ أَرْسَلْنَآ إِلَيْهِمْ قَبْلَكَ مِن نَّذِيرٍ ﴿٤٤﴾ وَكَذَّبَ ٱلَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ وَمَا بَلَغُوا۟ مِعْشَارَ مَآ ءَاتَيْنَٰهُمْ فَكَذَّبُوا۟ رُسُلِى ۖ فَكَيْفَ كَانَ نَكِيرِ ﴿٤٥﴾﴾.

مانای دەقاو دەقی ئایەتەکان

{هەروەها (یاد بکەوە) ئەو ڕۆژەی کە (خوا، هاوبەشدانەرەکان) هەموویان کۆدەکاتەوە، دوایی بە فریشتان دەفەرمویٚ: ئایا ئەوانە ئێوەیان دەپەرست؟ ﴿٤٠﴾ (فریشتەکان) گوتیان: پاکیی بۆ تۆ (کە هیچ کەس و هیچ شتێك شایستەی پەرستران بێ، جگە لە تۆ)، بەس تۆ دۆست و سەرپەرشتیارمانی، نەك ئەوان، بەڵکو ئەوانە جندیان دەپەرستن، زۆربەیان پێیان بڕوادار بوون (وەك پەرستراو) ﴿٤١﴾ ئنجا ئەمڕۆ هیچ کامتان سوودو زیانی یەکدیتان بە دەست نیەو، بەوانەی ستەمیان کردوە دەڵێین: ئازاری ئەو ئاگرە بچێژن، کە بە درۆتان دادەنا ﴿٤٢﴾ کاتێکیش ئایەتە ڕۆشنەکانمانیان بەسەردا بخوێنرێنەوە، دەڵێن: ئەم (موحەممەد)ە، تەنیا پیاوێکە دەیەوێ لاتان بدات، لەوەی باب و باپیرانتان دەیانپەرست، هەروەها گوتیان: ئەم (قورئان)ە، بەس درۆیەکی (بە ناو خواوە) هەڵبەستراوە، دیسان ئەوانەی بێبڕوان بە (پەیامی) هەقیان گوت، کاتێك بۆیان هات، ئەمە تەنیا جادوویەکی ئاشکرایە ﴿٤٣﴾ ئێمە (پێشتر) کتێبانێکمان پێ نەدابوون، لێیان بکۆڵنەوەو، لە پێش تۆش دا هیچ ترسێنەرێکمان (ورياکەرەوەیەکمان) بۆیان نەنارد بوو ﴿٤٤﴾ ئەوانەی پێش وانیش، پەیام و پێغەمبەرانی خوایان بە درۆ دانا (سەرەنجامیش سزادران) لە حاڵێك دا کە (لە تواناو دەسترۆیشتوویيدا) ئەمانە نەگەیشتبوونە دەیەکی ئەوەی بەوانمان دابوو، ئنجا ئەوان پێغەمبەرانیان بە درۆ دانا، دەجا سەرنج بدە! نکوولّییکردنم (و سزادانم بۆیان) چۆن بوو! (زۆر سەخت و بێبەزا بوو) ﴿٤٥﴾}.

شیکردنەوەی هەندێک لە وشەکان

(إِفْكٌ): (**الإِفْـكُ: كُلُّ مَـصْرُوفٍ عَـنْ وَجْهِـهِ الَّـذِي يَحِـقُّ أَنْ يَكُـوْنَ عَلَيْـهِ، فَاسْـتُعْمِلَ فِي الْكَـذِبِ وَالبَاطِـلِ**)، (**إِفْك**): هـەر شـتێك لـەو ڕووە كـە پێویسـتە لـە سـەری بـێ، لابـدرێ، ئنجـا دوایـی بەکارهێـنراوە بـۆ درۆو قسـەی پـووچ و بەتـاڵ.

(مُفْتَرَى): واتـە: هەڵبەسـتراو، (**الْفَـرْيُ: قَطْـعُ الْجِلْـدِ، وَالإِفْـتِرَاءُ لِلإِصْـلَاحِ والإِفْسَـادِ، وَاسْـتُعْمِلَ فِي الْكَـذِبِ وَالـشِّرْكِ وَالظُّلْـمِ**)، (**فَـرْي**): بـە مانـای بڕینـی پێسـت دێ، بـۆ ئـەوەی شـتێکی لـێ دروسـت بکـرێ، (**إِفْـتِرَاء**) واتـە: قسـە دروسـتکردن، ئنجـا هـەم بـۆ چاککـردن و هـەم بـۆ خراپکـردن، بەکاردێ، بـەڵام زیاتـر بـۆ قسـە هەڵبەسـتن بـە خراپـەو، بـۆ درۆو شـیرك و سـتەم لـە قورئانـدا، بەکارهێـنراوە.

(يَدْرُسُونَهَا): واتـە: بیخوێننـەوە، لێـی بکۆڵنـەوە، دەگوتـرێ: (**دَرَسْـتُ العِلْـمَ: تَنَاوَلْتُ أَثَـرَهُ بِالحِفْـظِ**)، واتـە: لەبەرمکـردو لێـم کۆڵیـەوە، (**وَالدِّرَاسَـةُ: إِدَامَـةُ القِرَاءَةِ**)، (**دِرَاسَـة**): بریتیـە لـە بـەردەوام بـوون لەسـەر خوێندنـەوەو لێکۆڵینـەوەو لێوردبوونەوە.

(مِعْشَارَ): (**مِعْشَارُ الشَّيءِ: عُشْرُهُ**)، (**مِعْشَار**): واتە: دە یەك، یەك لەسەر دە.

(نَكِيرِ): یانـی: ئینـکار، نکووڵییلێکـردن، دەگوتـرێ: (**نَكَّـرْتُ عَـلَى فُـلَانٍ وأَنْكَـرْتُ: فَعَلْـتُ بِـهِ مَـا يَردَعُـهُ**)، (**نَكَّـرْتُ عَـلَى فُـلَانٍ وأَنْكَـرْتُ**)، واتـە: شـتێکم پێکـرد، کـە بیسـڵەمێنێتەوەو، بیپرینگێنێتـەوە لـەوەی دەیکـرد، ئـەو کەسـەی ئـەو سـزایەی داوە، دیـارە ئـەو شـتەی ئـەو سـزادراوە کردوویـەتی، پێـی خـراپ بـووە.

مانای گشتیی ئایەتەکان

خـوا ﷻ سـەرنجی هەمـوو لایـەك ڕادەكێشـێ بـۆ دیمەنـی ڕۆژی دوایـی، كاتـێ خـوا ﷻ فریشـتەكان و، هەروەهـا هەمـوو ئەوانـەی كـە جگـە لـە خوایـان پەرسـتوە، بـە تایبـەت كـە لافیـان لێداوە: فریشـتەكان دەپەرسـتن، كۆیـان دەكاتـەوەو، پرسـیارو وەڵامیـان لەگەڵـدا دەكات، ﴿وَيَوْمَ يَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا﴾، ئـەو ڕۆژە كـە تێكڕایـان كۆدەكاتـەوە، واتـە: یـادی ئـەو ڕۆژە بكـەوە، ﴿ثُمَّ يَقُولُ لِلْمَلَـٰٓئِكَةِ﴾، دوایـی بـە فریشـتەكان دەفەرمـوێ، خوێندراوەیشـەتەوە: (**وَيَـوْمَ نَحْشُرُهُـم جَمِيْعَـاً، ثُـمَّ نَقُـوْل لِلمَلَائِكَـة**)، ئـەو ڕۆژەی هەموویـان خڕدەكەینـەوەو، بـە فریشـتەكان، دەڵێیـن: ﴿أَهَـٰٓؤُلَآءِ إِيَّاكُمْ كَانُوا۟ يَعْبُدُونَ﴾، ئایـا ئەوانـە ئێوەیـان دەپەرسـت؟ واتـە: ئـەو بتپەرسـت و هاوبـەش بـۆ خـوا دانەرانـە، ئێوەیـان دەپەرسـت، ئـەی فریشـتەكان؟ بێگومـان هەیانبـووە فریشـتەكانیان پەرسـتوون، بـەڵام ئـەوان لافـی ئەوەیـان لێداوە كـە: فریشـتەكان پێیـان خۆشـە بیانپەرسـتین، یاخـود: بـە فەرمانـی فریشـتەكان دەیانپەرسـتین، بۆیـە خـوا ﷻ ئـەو پرسـیارەیان لـێ دەكات.

﴿قَالُوا۟ سُبْحَـٰنَكَ﴾، گوتیـان: پاكیـی بـۆ تـۆ، تـۆ بـە پـاك دەگریـن، یانی: تـۆ بـە پـاك دەگریـن، كـە جگـە لـە تـۆ شایسـتەی پەرسـتن و بەندایەتیـی بـۆ كـران بـێ، ﴿أَنتَ وَلِيُّنَا مِن دُونِهِم﴾، تـۆ دۆسـت و نیزیـك و سەرپەرشـتیاری ئێمـەی، نـەك ئـەوان، ﴿بَلْ كَانُوا۟ يَعْبُدُونَ ٱلْجِنَّ﴾، بەڵكـو ئـەوان جندەكانیـان دەپەرسـتن، واتـە: ئەگـەر بـە ڕواڵەتیـش، فریشـتەكانیان پەرسـتبن، بـەڵام بـە هاندانـی جنـدەكان بـووە، چونكـە فریشـتە خەڵـك هـان نـادەن، جگـە لـە خـوا بپەرسـترێ، كەواتـە: ئـەوە بـە دەسیسـەو پیلانـی شـەیتانە جنـدەكان بـووە، كـە ئێمەیـان پەرسـتبێ، یان هەرشـتێكیان پەرسـتبێ، ﴿أَكْثَرُهُم بِهِم مُّؤْمِنُونَ﴾، زۆربەیـان {بـەو جندانـەی كـە پەرسـتوویانن و هانیـان داون، جگـە لـە خـوا بپەرسـتن} پێیـان بـڕوادار بـوون.

ئنجا خوا ﷻ پێیان دەفەرموێ: ﴿ فَٱلۡيَوۡمَ لَا يَمۡلِكُ بَعۡضُكُمۡ لِبَعۡضٖ نَّفۡعٗا وَلَا ضَرّٗا ﴾، ئەمڕۆ هیچ کامتان، بۆ هیچ کامتان نە سوود دەگەیەنن، نە زیان، واتە: نە سوودتان بە دەستەو نە زیان، سوودتان بەدەست نیە، سوود بە یەکدی بگەیەنن، زیانیشتان بە دەست نیە، زیان لە یەکدیی وەدووربخەن، یاخود سوود بە کەسێ بگەیەنن، کە خۆشتان دەوێ و، زیان لە کەسێك بدەن، کە ڕقتان لێیەتی، ئەوانەتان بەدەست نین، ئنجا خوا ﷻ بە هەموویان دەفەرموێ، ﴿ وَنَقُولُ لِلَّذِينَ ظَلَمُواْ ﴾، ئەوانەی ستەمیان کردوە، پێیان دەڵێین، ئەوانەی ستەمیان کردوە، کە جگە لە خوایان پەرستوە، هەروەها ئەوانەی ستەمیان کردوە، کە پەیامەکانی خوایان بە درۆ داناون و بڕوایان بە پێغەمبەران (عَلَيْهِم الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم) نەهێناوە، ﴿ ذُوقُواْ عَذَابَ ٱلنَّارِ ٱلَّتِي كُنتُم بِهَا تُكَذِّبُونَ ﴾، {پێیان دەفەرمووین:} سزای ئەو ئاگرە بچێژن، کە ئێوە پێی بێبڕوا بوون و، بە درۆتان دادەنا.

ئنجا خوا ﷻ دوای نیشاندانی ئەو دیمەنەی ڕۆژی دوایی، کە ئەوانەی جگە لە خوا دەپەرستن، تووشی چ سزاو سەرشۆڕییەك دێن و، چۆن لەوێ پەرستراوەکانیان هیچ سوودیان پێ ناگەیەنن، هەموویان لەوێ کلۆڵ و دەستە پاچە دەکەون و، خواش ﷻ بەو شێوەیە سەرزەنشتیان دەکات، ئنجا دەگوازێتەوە بۆ بابەتێکی دیکە، دەفەرموێ: ﴿ وَإِذَا تُتۡلَىٰ عَلَيۡهِمۡ ءَايَٰتُنَا بَيِّنَٰتٖ ﴾، کاتێك ئایەتە ڕۆشنەکانی ئێمەیان بەسەردا بخوێنرێنەوە، بێگومان لەلایەن موحەممەدەوە ﷺ بە پلەی یەکەم، ئنجا جێنشین و جێگرەکانی ئەو لە دوای وی، ﴿ قَالُواْ مَا هَٰذَآ إِلَّا رَجُلٞ يُرِيدُ أَن يَصُدَّكُمۡ عَمَّا كَانَ يَعۡبُدُ ءَابَآؤُكُمۡ ﴾، گوتیان: ئەمە تەنیا پیاوێکە، دەیەوێ لاتان بدات، لەوەی باب و باپیرانتان دەیانپەرست، ﴿ قَالُواْ مَا هَٰذَآ ﴾، ئەمە هیچ نیە، ﴿ إِلَّا رَجُلٞ ﴾، جگە لە پیاوێك، هەڵبەتە بەو شێوەیە ئاماژەکردن بۆ پێغەمبەری خاتەم ﷺ، مەبەستیان پێی نادیدە گرتن و بە کەم تەماشاکردن بووە، کە دیارە هەر کەسە لە هەمبانەی خۆیدا گوێزان دەژمێرێ، ئەگەرنا موحەممەد ﷺ پێش پێغەمبەرایەتییش پیاوێکی ناسراو بووەو، شایستەی ئەوە نەبووە، بەو شێوەیە ئاماژەی بۆ بکرێ، ﴿ مَا هَٰذَآ إِلَّا رَجُلٞ ﴾، ئەمە هیچ شتێ نیە، جگە لە پیاوێك،

﴿ يُرِيدُ أَن يَصُدَّكُمْ عَمَّا كَانَ يَعْبُدُ ءَابَآؤُكُمْ ﴾، دەیەوێ لاتان بدات، لەوەی کە باب و باپیرانتان دەیانپەرست، کە ئەمەیان ڕاستە، موحەممەد ﷺ ویستوویەتی لەو ڕێیە چەوتەی کە باب و باپیرانیان لە سەری بوون و، لەو پەرستراوە ساختانەی باب و باپیرانیان پەرستوونیان، لایان بدات، ئەوە ڕاستە، ﴿ وَقَالُواْ مَا هَٰذَآ إِلَّآ إِفْكٌ مُّفْتَرًى ﴾، دیسان گوتیان: ئەمە هیچ نیە، جگە لە درۆیەکی هەڵبەستراو، واتە: درۆیەکی هەڵبەستراو بە ناوی خواوە، لێرەدا مەبەستیان لە: ﴿ مَا هَٰذَآ ﴾، قورئان بووە، یانی: (**ما هذا القرآن إلاَّ إفك مفترى**)، ئەم قورئانە بەس درۆیەکی هەڵبەستراوە، بە ناوی خواوە هەڵیبەستوە، نەك خوا بۆی ناردبێ، ﴿ وَقَالَ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ لِلْحَقِّ لَمَّا جَآءَهُمْ إِنْ هَٰذَآ إِلَّا سِحْرٌ مُّبِينٌ ﴾، ئەوانەش کە بێبڕوا بوون بە هەقیان گوت، کاتێك بۆیان هات، (گوتیان:) ئەمە تەنیا جادوویەکی ئاشکرایە، ئەو هەقە کە لە پێغەمبەری خوادا ﷺ بەرجەستەیەو، لەو پەیامەدا کە خوا بۆی ناردوەو، لەو قورئانەدا کە بەسەریاندا دەخوێنێتەوە، هەموویان دەگرێتەوە، ئەو هەقە، ئەوانەی بێبڕوان گوتیان: جگە لەوەی جادوویەکی ئاشکرایە، هیچی دیکە نیە!!

دوایی خوا ﷻ باسی ئەوە دەکات، کە ئەوانە ئەو هەڵوێستەیان بووە، لە حاڵێکدا هیچ شارەزاییان نەبووە لە کتێبەکانی خواو، هیچ ترسێنەرو وریاکەرەوەیەکیان پێش موحوممەد ﷺ بۆ نەهاتوە، واتە: لە ڕۆژگاری نیزیکی هاتنی پێغەمبەردا ﷺ نە کتێبێکیان بۆ دابەزێنراوەو، نە پێغەمبەرو وریاکەرەوەیەکیان بۆ نێردراوە، ﴿ وَمَآ ءَاتَيْنَٰهُم مِّن كُتُبٍ يَدْرُسُونَهَا ﴾، ئێمە کتێبانێکمان پێ نەدابوون، بیانخوێننەوەو لێیان بکۆڵنەوەو، بەدواداچوونیان بۆ بکەن، ﴿ وَمَآ أَرْسَلْنَآ إِلَيْهِمْ قَبْلَكَ مِن نَّذِيرٍ ﴾، لە پێش تۆشدا هیچ ترسێنەرو وریاکەرەوەیەکمان بۆ لا ڕەوان نەکردبوون، تۆ پشك و بەشی ئەوانی بە پلەی یەکەم، وەك پێغەمبەری خواو، قورئانیش پشك و بەشی ئەوانە لە کتێبەکانی خوا، بە پلەی یەکەم، ئەگەرنا قورئان بۆ هەموو بەشەرییەتە: ﴿ إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِّلْعَٰلَمِينَ ﴿١٠٤﴾ ﴾ **یوسف**، موحەممەدیش ﷺ بۆ هەموو بەشەرییەتە: ﴿ وَمَآ

أَرْسَلْنَٰكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَٰلَمِينَ ﴿١٠٧﴾ ﴾الأنبياء، بەڵام دیارە بە پلەی یەکەم بۆ گەلی عەرەب بوون و لە نێو ئەوانیشدا ئەو خەڵکەی، هاوچەرخی پێغەمبەر موحەممەد ﷺ بوون، واتە: نە لە پێش کتێبەکەی تۆدا هیچ کتێبێکی دیکەمان بۆ دابەزاندوون، لە پێش ئەو کتێبەدا کە بۆ تۆمان دابەزاندوە، کە قورئانەو، نە لە پێش تۆش دا پێغەمبەرێکی دیکەمان بۆ ناردوون، وریاکەرەوەیەك و ترسێنەرێك، کەواتە: دەبوو زۆر بە گەرم و گوڕیی، پێشوازیی لەو کتێبەی خوا بکەن، کە کۆتا کتێبی خوایەو، لەو پێغەمبەرەی خوا بکەن، کە کۆتا پێغەمبەرو ڕەوانە کراوی خوایە بۆ بەشەر.

﴿ وَكَذَّبَ ٱلَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ ﴾، ئەوانەی پێش وانیش بە درۆیان دانا، چییان بە درۆ دانا؟ پەیامەکانی خوایان بە درۆ دانان و، پێغەمبەرانی خوایان بە درۆ دانان و، کتێبەکانی خوایان بە درۆ دانان، بەڵام لێرەدا بەرکار (**مَفْعُول بِه**)ی (**كَذَّبَ**) قرتێنراوە، بۆ ئەوەی هەموویان بگرێتەوە، ئەگەر فەرمووبای: (**وَكَذَّبَ الَّذِيْنَ مِنْ قَبْلِهِمْ بِرُسُلِ اللهِ، أو بِكُتُبِ اللهِ، أو بِرِسَالَاتِ اللهِ**)، هەر ئەوەی دەگرتەوە، بەڵام ئەوانەی پێش وان سیفەتیان بە درۆ دانان بوو، بۆ کتێبەکانی خواو، بۆ پێغەمبەرانی خواو، بۆ پەیامەکانی خواو، بۆ ئەو ڕاستییانەی کە پێغەمبەرانی خوا (**عَلَيْهِم الصَّلَاةُ وَالسَّلَام**)، هێناویانن ﴿ وَمَا بَلَغُواْ مِعْشَارَ مَآ ءَاتَيْنَٰهُمْ ﴾، بێبڕوایەکانی ڕۆژگاری تۆ، نەگەیشتوونە یەك لەسەر دە (١/١٠)ی، ئەوەی بەوانمان دابوو، توانای ئەمان نەگەیشتۆتە یەك لەسەر دەی ئەو توانایەی بۆ گەلانی پێش خەڵکانی تۆمان ڕەخساند بوو، ئەوان زۆر خاوەن تواناتر بوون، ﴿ فَكَذَّبُواْ رُسُلِي ﴾، کەچی پێغەمبەرانی منیان بە درۆ دانا، بڕوایان بە پەیامەکانی من نەکرد، کە بە پێغەمبەراندا ناردبوومن، ﴿ فَكَيْفَ كَانَ نَكِيرِ ﴾، ئنجا ئایا سزادانی من، یاخود: نکووڵییکردنی من، ڕەخنە گرتنی من لێیان، چۆن بوو؟! خوا ڕەخنە لە کەسێ بگرێ و نکووڵیی لێ بکات، دیارە سزای دەدات، چۆن بوو؟ زۆر سەخت و بێڕەزا بوو، کەواتە: ئەوانیش با وریابن و پەند لەوان وەربگرن و، خۆیان بە مەرەدی ئەوان نەبەن.

هەڵبەتە هەندێ لە زانایان گوتوویانە: ﴿وَمَا بَلَغُواْ مِعْشَارَ مَآ ءَاتَيْنَٰهُمْ﴾، واتە: کافرەکانی پێشێ نەگەیشتبوونە، یەك لەسەر دە (١/١٠)ی ئەوەی کە بەم خەڵکەی ڕۆژگاری تۆمان داوە، ئەی موحەممەدا! ﷺ، لە توانا و دەستڕۆیشتوویی ماددیی دا.

بەڵام ئەوە ڕایەکی بێهێزە، چونکە عەرەب لەو کاتەدا کە پێغەمبەری خاتەم ﷺ هاتوە، نە دەوڵەتیان هەبووەو، نە قەوارەی سیاسیی و، نە ئیمکانیەت و دەستەڵاتێکی وایان هەبووەو، زیاتر کۆچەریی و بیابانشین بوون.

هەندێکی دیکەش وایان لێك داوەتەوە، کە مەبەست لێرەدا ئەوەیە: ئەو پەیامە بەرزەی کە بە گەلی تۆمان داوە، بەو خەڵکەی سەردەمی تۆ، ئەو قورئانەو، ئەو پێغەمبەرە ﷺو، ئەو هیدایەتە کە بۆیان هاتوە، ئەوانی پێشێ یەك لەسەر دەی ئەو هیدایەت و بەخشش و ڕووناکییەی خوای پەروەردگاریان پێ نەدراوە.

ئەمە لەگەڵ ئایەتەکەدا و لەگەڵ واقیعەکەشدا گونجاوە، قورئان تەواوترین کتێبی خوایەو، باشترین هیدایەت و ڕووناکیی خوایەو، موحەممەدیش ﷺ سەروەری پێغەمبەرانە، بەڵام سیاقی ئایەتەکان ئەو مانایەی یەکەمیان زیاتر دەگەیەنێ، کە مەبەست ئەوەیە خەڵکەکەی ڕۆژگاری تۆ نەگەیشتوونە دەیەك (١/١٠)ی ئەو توانا و دەست ڕۆیشتوویییەی بە گەلانی پێشوومان دابوو - کەواتە: با بە توانا و دەستڕۆیشتویەتیی خۆیان نەخورن - کەچی کاتێك پێغەمبەرانی منیان بە درۆ دانا، سزامدان، بەڵام چۆن سزادانێك! زۆر جێی سەرسوڕمان بوو، زۆر سەخت و بێڕەزا بوو، هی ئەوەیە کە کافرەکانی ڕۆژگاری تۆ پەندو عیبرەت لەو سزادرانەی ئەو گەلە پێشووانە، وەربگرن.

مەسەلە گرنگەكان

مەسەلەی یەكەم:

لـە ڕۆژی كۆكرانـەوەدا، خـوا ﷻ پرسـیار لـە فریشـتان دەكات، ئایـا هاوبەشـدانەرەكان ئێوەیـان دەپەرسـت؟ ئەوانیـش پاكیـی بـۆ خـوا دەردەبـڕن و، جەخـت لەسـەر تەنیـا سەرپەرشـتیارێتیی خـوا ﷻ بـۆ خۆیـان، دەكەنـەوە، خـواش پێیـان ڕادەگەیەنـێ: كـە لـەو ڕۆژەدا هیـچ كامیـان سـوودو زیانیـان بـۆ یەكـدی نیـە، نەپەرسـتراوەكان و نـە پەرسـتەرەكان:

خـوا دەفەرمـوێ: ﴿وَيَوْمَ يَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا ثُمَّ يَقُولُ لِلْمَلَٰٓئِكَةِ أَهَٰٓؤُلَآءِ إِيَّاكُمْ كَانُوا۟ يَعْبُدُونَ ﴿٤٠﴾ قَالُوا۟ سُبْحَٰنَكَ أَنتَ وَلِيُّنَا مِن دُونِهِم ۖ بَلْ كَانُوا۟ يَعْبُدُونَ ٱلْجِنَّ ۖ أَكْثَرُهُم بِهِم مُّؤْمِنُونَ ﴿٤١﴾ فَٱلْيَوْمَ لَا يَمْلِكُ بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ نَّفْعًا وَلَا ضَرًّا وَنَقُولُ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا۟ ذُوقُوا۟ عَذَابَ ٱلنَّارِ ٱلَّتِى كُنتُم بِهَا تُكَذِّبُونَ ﴿٤٢﴾﴾.

شیكردنەوەی ئەم ئایەتانە: لە دە بڕگەدا:

١)- ﴿وَيَوْمَ يَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا﴾، ئەو ڕۆژە كە (خوا) تێكڕایان كۆدەكاتەوە، وشەی: ﴿يَحْشُرُهُمْ﴾، واتە: خڕیان دەكاتەوەو، كۆیان دەكاتەوە، خوێنراوەیشەتەوە: (**وَيَوْمَ نَحْشُرُهُمْ**)، ئنجا (**يَحْشُرُهُمْ**)و (**نَحْشُرُهُمْ**)، یانی: خوا كۆیان دەكاتەوەو، ئێمە كۆیان دەكەینەوە، ﴿جَمِيعًا﴾، وشەی (**جَمِيْع، فَعِيْلٌ بِمَعْنَى مَفْعُول: أي مَجْمُوع**)، وشەی: (**جَمِيْع**) كە لەسەر كێشی (**فَعِيْل**)ە، بەڵام بە مانای (**مَفْعُول**)ە، یانی: (**مجموع**)، هەموویان، ئنجا كە دەفەرموێ: هەموویان كۆدەكەینەوە، یانی: هەموو جۆرەكانیان:

أ- پەرســـتراوەكان:

١- چ بە ویستی خۆیان بووبێ، وەك شەیتانەكان و تاغووت و فیرعەونەكان.

٢- چ بە ویستی خۆیان نەبووبێ، وەك فریشتەكان و، هەندێ لە پێغەمبەران و، هەندێ لە پیاوچاكان.

٣- چ ویستیان هەر نەبووبێ لە شتەكەدا، وەك مانگ و خۆرو ئەستێرەكان و، پەیكەرو ڕووەك و ژیاندارەكان و، هەموو ئەو شتانەی كە پەرستراون لە جیاتی خواوە، جگە لە خوا ﷻ هەموویان كۆدەكەینەوە.

ب- هەروەها پەرستەرەكانیش، ئەوانیش بە هەموو جۆرەكانیانەوە.

٢)- ﴿ ثُمَّ يَقُولُ لِلْمَلَٰٓئِكَةِ ﴾، خوێندراویشەتەوە: (**ثُمَّ نَقُوْلُ لِلْمَلَائِكَةِ**)، دوایی بە فریشتەكان دەفەرموێ، یاخود بە فریشتەكان دەفەرمووین:

٣)- ﴿ أَهَٰٓؤُلَآءِ إِيَّاكُمْ كَانُوا۟ يَعْبُدُونَ ﴾، ئایا ئەوانە ئێوەیان دەپەرست؟ هەڵبەتە ئەوە لەبەر ڕاهاویشتنە بۆ هاوبەش بۆ خوا دانەرەكان، وەك لە زمانی عەرەبییدا دەڵێ: (**إِيَّاكَ أَعْنِي وَاسْمَعِي يَا جَارَتِي**)، یانی: قسە لەگەڵ تۆ دەكەم، بەڵام ئەی دراوسێیەكەم تۆش گوێت لێی بێ، یان لە كوردەواریی خۆمان دا دەڵێن: (دیوار لەگەڵ تۆمە، گوێسوانە گوێت لێ بێ)، خوا ﷻ كە ئەو دیمەنەی ڕۆژی دوایی، لێرەدا دەخاتە ڕوو، یانی: ئەوانەی جگە لە خوا دەپەرستن، ئەگەر فریشتەن، ئەگەر هەر شتێكن، لە ڕۆژی دوایی، ئاوا پرسیارو وەڵامیان لەگەڵدا دەكرێ و دادگایی دەكرێن، سەرەنجام زاریان دەبێتە تەڵەی تەقیو! هەڵبەتە هەمزە (أ)ی سەر: ﴿ أَهَٰٓؤُلَآءِ إِيَّاكُمْ كَانُوا۟ يَعْبُدُونَ ﴾، هەمزەی پرسیاركردنی نكووڵیلێكەرانەیە، بێگومان دەشگونجێ بگوترێ: بۆ سەرزەنشتكردنە، بەڵام ئەوكاتە دەبێ ئاڕاستەی هاوبەش بۆ خوا دانەرەكان بكری، چونكە فریشتەكان سەر زەنشتیان ئاڕاستە ناكرێ، فریشتەكان پاكن لە هەموو هەڵە و كەم و كوڕییەك، چ جای ڕێگا بدەن، یاخود داوا بكەن: لە جیاتی خوا، یان لەگەڵ خوادا بپەرسترێن؟! بەڵام سەر زەنشتەكە ئاڕاستەی بتپەرستەكان و خوانەپەرستەكان دەكرێ، چونكە هەندێ لە بتپەرستەكان گوتوویانە: فریشتەكان كچانی خوان، وەك لە سوورەتی (**الأنعام**)دا، كاتی خۆی لە بەرگی پێنجی ئەم تەفسیرەدا، قسەمان لێ كردوە، خوا دەفەرموێ: ﴿ وَخَرَقُوا۟ لَهُۥ بَنِينَ وَبَنَٰتٍۭ

﴿بِغَيۡرِ عِلۡمٖۚ سُبۡحَٰنَهُۥ وَتَعَٰلَىٰ عَمَّا يَصِفُونَ ١٠٠﴾، واته: بۆیان هەڵبەست کوڕان و کچان، بەبێ زانیاریی، دەیانگوت: شەیتانەکان کوڕانی خوان و فریشتەکان کچانی خوان.

٤)- ﴿قَالُواْ سُبۡحَٰنَكَ﴾ {فریشتەکان وەڵامیان دایەوە} گوتیان: پاکیی بۆ تۆ، ﴿سُبۡحَٰنَكَ﴾، **(أي: تَنْزِيْهَاً لَكَ، أَنْ يَكُونَ لَكَ شَرِيْكٌ)**، پاکیی بۆ تۆ دەردەبڕین، کە تۆ هاوبەشت هەبێ، ئەم تەعبیرە: ﴿سُبۡحَٰنَكَ﴾، **(تَبَرُّءٌ مِنَ الرِّضَى بِأَنْ يَعْبُدَهُمْ المُشْرِكُون)**، حاشا کردن و دووریی گرتنە، لەوە کە ڕازیی بن، بەوەی هاوبەش بۆخوا دانەرەکان، بیانپەرستن، یان ڕازیی بووبن بیانپەرستن.

٥)- ﴿أَنتَ وَلِيُّنَا مِن دُونِهِم﴾ {فریشتەکان لەسەر قسەکانی خۆیان بەردەوام بوون، دەڵێن:} تۆ جگە لەوان سەرپەرشتیاری ئێمەی، یانی: **(لَا نُوالِي غَيْرَكَ)**، ئێمە جگە لە تۆ دۆست و پشتیوانمان نیەو، دۆستایەتیی کەسێکی دیکە ناکەین، هیچکەس بە سەرپەرشتیاری خۆمان قبووڵ ناکەین.

خوا ﷻ باسی عیبادەت دەکات، بەڵام ئەوان لێرەدا باسی **(وِلايـة و وَلَايَـة)** دەکەن، ویلایەت واتە: سەرپەرشتیی و، وەلایەت واتە: دۆستایەتیی، چونکە: **(العِبَادَةُ وِلايةٌ و وَلَايَةٌ بَيْنَ العَابِدِ وَالمَعْبُود)**، لە ڕاستییدا پەرستنیش، بریتیە لە: سەرپەرشتیارییکردنی پەرستراو بۆ پەرستەرو، نیزیکیی و دۆستایەتیی نێوان پەرستراوو پەرستەر، کەواتە: ئەگەر سەرپەرشتیی و دۆستایەتیی و نیزیکیی نەبێ، مانای وایە پەرسترانیش لە ئارادا نیە، ئنجا دوایی فریشتەکان، هەر لەسەر قسەی خۆیان بەردەوام دەبن و دەڵێن:

٦)- ﴿بَلۡ كَانُواْ يَعۡبُدُونَ ٱلۡجِنَّ﴾، بەڵکو ئەو (بتپەرست)انە، ئەو جگە لە خواپەرستانە، بە هەموو جۆرەکانیانەوە، جیننیان دەپەرست، جندیش، وەك چۆن ئێمەی مرۆڤ لەسەر زەوی دەژین، ئەوانیش لەسەر زەوی دەژین و، هاو کات لەگەڵ مرۆڤدا نیشتەجێ بوون لەسەر زەوی، وەك لە ئایەتەکانی سەرەتای سوورەتی **(الأعراف)**دا، لە بەسەرهاتی ئادەم و حەووا **(عَلَيْهِما السَّلَام)**و ئیبلیسدا، بە درێژیی باسمان کردوە، ئەو ڕایە ڕاستە کە مرۆڤ و جند پێکەوە هاتوونە سەر زەوی، جندیش ئەو دروستکراوانەن، کە ئێمە ئەوان نابینین

و، ئەوان ئێمە دەبینن، وەك خوا لە سوورەتی (الأعراف)دا دەفەرمووێ: ﴿ إِنَّهُۥ يَرَىٰكُمْ هُوَ وَقَبِيلُهُۥ مِنْ حَيْثُ لَا تَرَوْنَهُمْ ﴿٢٧﴾ ﴾، ئیبلیس و دارو دەستەکەی ئێوە، دەبینن، بێ ئەوەی ئێوە ئەوان ببینن.

ئنجا کە لێرەدا دەفەرمووێ: ﴿ بَلْ كَانُوا۟ يَعْبُدُونَ ٱلْجِنَّ ﴾، بە تەئكید مەبەستیان هەموو جند نیە، (أي: الشَّيَاطِيْنَ مِنْهُمْ)، بەڵكو شەیتانەكانی جندو گەورەكانیان و لە خوا دوورەكانیان، چونكە جندیش وەك مرۆڤ، مسوڵمان و نامسوڵمانیان هەن، وەك لە سوورەتی (الجنّ)دا، خوا ﷻ لەسەر زمانیان دەفەرمووێ: ﴿ وَأَنَّا مِنَّا ٱلْمُسْلِمُونَ وَمِنَّا ٱلْقَـٰسِطُونَ ﴿١٤﴾ ﴾، ئێمە مسوڵمان و ملكەچمان هەن و، ستەمكارو لادەریشمان هەن.

ئنجا كە فریشتەكان دەڵێن: ﴿ بَلْ كَانُوا۟ يَعْبُدُونَ ٱلْجِنَّ ﴾، ئەمە گواستنەوەیە لە حاشا لێكردن و دووریی گرتن لە غەیری خوا پەرستەكان، بۆ شایەدیی دان لەسەریان و، شایەدیی دان لەسەر ئەوانەی جگە لە خوا پەرستنیان بۆ جوان كردوون، كە شەیتانەكانن، بەڵام لێرەدا بۆیە دەفەرمووێ: جند، هەرچەندە وشەی: (ٱلشَّيَـٰطِينَ)، لە قورئاندا بۆ هەموو ئەوانە بەكارهێنراوە، كە لە خوا دوورن، مرۆڤ بن، یان جند، بەڵام لێرەدا بە سیاق دەزانرێ، كە مەبەست پێی شەیتانەكانی جندە، بۆیە: ﴿ يَعْبُدُونَ ٱلْجِنَّ ﴾، یانی: جندە (شەیتانە)كان، دەپەرستن، ئەوانەی لە خوا دوورن، لە جند.

٧)- ﴿ أَكْثَرُهُم بِهِم مُّؤْمِنُونَ ﴾، زۆربەیان پێیان بڕوا داربوون، واتە: زۆربەی ئەو، جگە لە خوا پەرستانەو، ئەو هاوبەش بۆ خوا دانەرانە، بڕواداربوون بەو جندە شەیتانانە، ئەو شەیتانە جندانە هاوبەش بۆ خوا دانانیان بۆ جوان كردن و، ڕازاندیانەوەو، هانیاندان بۆی، ئەوانیش زۆربەیان پێیان بڕواداربوون، بۆیەش دەفەرمووێ: زۆربەیان، چونكە بە تەئكید بەشێك لە بتپەرستەكان، یان بەشێك لە هاوبەش بۆ خوا دانەرەكان، یان بەشێك لە جگە لە خواپەرستەكان، ڕاستییان دەزانی، بەڵام دەیانویست خەڵك و جەماوەرەكەیان چەواشە بكەن، وایان پێشان دەدات، كە ئەوانیش بڕوایان بە شەیتانەكان هەیە، كە بپەرسترێن و

پەرستراو بن و بکرێنە هاوبەش بۆ خوا، یان لە جیاتی خوا بپەرسترێن، بۆیە دەفەرموێ: ﴿أَكۡثَرُهُم بِهِم مُّؤۡمِنُونَ﴾، زۆربەیان پێیان بڕوادار بوون، چونکە بەشێکیان - لە هاوبەشدانەران - بڕوایان بەوە نەبوو شەیتانەکان بپەرسترێن، یان شایستەی پەرستران بن، بەڵام دەیانویست کڵاو لە سەری خەڵك و جەماوەرەکەیان بنێن، وەك چۆن لەم ڕۆژگارەدا هەندێك ڕەوت و ڕێبازگەو مەشرەبی پووچ و ئەفسانەیی لە نێو مسوڵماناندا هەن، ئەوانەی کە سەرپەرشتیی ئەو مەشرەب و مەزهەب و ڕەوتانە دەکەن، لەوانەیە زۆریان بڕوایان بەو کەسانە نەبێ، کە ئەو مەشرەب و مەزهەب و ڕەوتانەیان، تەبەننیی کردوون، بەڵام وا پێشان دەدەن کە بڕوایان پێیان هەیە، بۆ هەڵخەڵەتاندنی خەڵك و جەماوەرەکەیان و نانیان لەوەدایە!

٨)- ﴿فَٱلۡيَوۡمَ لَا يَمۡلِكُ بَعۡضُكُمۡ لِبَعۡضٍ نَّفۡعًا وَلَا ضَرًّا﴾، {ئەمە فەرمایشتی خوایە، ئاڕاستەی هاوبەش بۆ خوادانەرەکانی دەکات، دەفەرموێ:} ئەمڕۆ هەندێکتان سوودو زیانی هەندێکتان بە دەست نیە، هەڵبەتە دەشگونجێ لێرەدا ڕووی قسان تەنیا لە هاوبەش بۆ خوادانەرەکان و جگە لە خواپەرستەکان نەبێ، بەڵکو خوا سبحانەو تعالی پەرستراوەکان کە فریشتەو جگە لە فریشتەکانن و، پەرستەرەکان بە هەموو شێوەکانیانەوە، هەموویان دەدوێنێ و دەفەرموێ: ئەمڕۆ سوودو زیانی یەکدیتان بە دەست نیە، واتە: نە دەتوانن سوود بە یەکدی بگەیەنن، نە دەتوانن زیان لە یەکدی دوور بخەنەوە.

٩)- ﴿وَنَقُولُ لِلَّذِينَ ظَلَمُواْ﴾، بەوانەش دەڵێین کە ستەمیان کردوە.

ئەوانەی ستەمیان کردوە بەوە کە بە خوا بێبڕوا بوون، بەرانبەر بە خوا سپڵە بوون، هاوبەشیان بۆ خوا داناوە، جگە لە خوایان پەرستوە، بەوانە دەڵێین:

١٠)- ﴿ذُوقُواْ عَذَابَ ٱلنَّارِ ٱلَّتِي كُنتُم بِهَا تُكَذِّبُونَ﴾، ئازاری ئەو ئاگرە کە ئێوە پێی بێبڕوا بوون، بە درۆتان دادەنا، بیچێژن.

کە دەفەرموێ: ﴿ذُوقُواْ﴾، (**الذَّوْقُ: مَجَازٌ لِمُطْلَقِ الإِحْسَاس**)، (**ذوق**) وشەیەکە بە مەجاز کاردەهێنرێ بۆ هەست پێکردن بە ڕەهایی.

دەشگونجێ بگوترێ: وشەی: (**ذَوْق**)، بۆیە بۆ سزاو ئازار خوازراوەتەوە، چونکە ئینسان کە شتێك دەخوات، تامی دەکات و دەیچێژێ، چاك دەزانێ چۆنە؟ ئەوانەش کە خوا سزایان دەدات، ئەو سزای ئاگرە کە پێی ئازار دەدرێن، چاك دەزانن چۆنە؟ وەك چۆن خواردنێك کە مرۆڤ دەیخاتە زاریەوە، دەیچێژێ، ئەوانیش ئاوا ئەو سزایە، ئەو ئازارە دەچێژن، لە سوورەتی (**السجدة**)دا هەمان ئەو تەعبیرە هاتوە، بەڵام بەم شێوەیە هاتوە: ﴿وَقِيلَ لَهُمْ ذُوقُواْ عَذَابَ ٱلنَّارِ ٱلَّذِى كُنتُم بِهِۦ تُكَذِّبُونَ ۝٢٠﴾، پێیان گوترا: ئازاری ئەو ئاگرەی کە پێشتر پێی بێبڕوابوون، بیچێژن، لێرەدا دەفەرموێ: ﴿ذُوقُواْ عَذَابَ ٱلنَّارِ ٱلَّتِى كُنتُم بِهَا تُكَذِّبُونَ﴾، لەوێ دەفەرموێ: ﴿ذُوقُواْ عَذَابَ ٱلنَّارِ ٱلَّذِى كُنتُم بِهِۦ تُكَذِّبُونَ ۝٢٠﴾، چونکە هی سوورەتی (**السجدة**)، واتە: ئێوە بێبڕوا بوون بە خودی سزایەکە، ﴿ذُوقُواْ عَذَابَ ٱلنَّارِ ٱلَّذِى كُنتُم بِهَا تُكَذِّبُونَ﴾، (**العَذاب الَّذي كُنْتُمْ بِهِ تُكَذِّبون**)، بەڵام لێرە لە سوورەتی (**سبأ**)دا، بە درۆ دانانەکە ڕووی پێکراوەتە، خودی ئاگرەکە، دەفەرموێ: ﴿ذُوقُواْ عَذَابَ ٱلنَّارِ ٱلَّتِى كُنتُم بِهَا تُكَذِّبُونَ﴾، ئاشکراشە: (ٱلنَّارِ) مێینەی مەجازییەو ڕاناوی مێینەی دەوێ و، (عَذَابَ)یش نێرینەی مەجازییەو ڕاناوی نێرینەی دەوێ.

مەسەلەی دووەم:

تۆمەتبارکردنی کافرەکان بۆ پێغەمبەر ﷺ و قورئان، کە جگە لە دژایەتیی کردنی ئایین و کلتووری پێشینانیان و، درۆو جادوو، هیچی دیکە نین! ڕاگەیاندنی ئەو ڕاستییەش کە خوا نە لە پێش قورئان دا هیچ کتێب و، نە لە پێش موحەممەددا، هیچ پێغەمبەری بۆ ناردوون، بۆ ئەو گەلەی پێغەمبەر موحەممەد ﷺ لە نێویاندا هات، کە گەلی عەرەبن و، ئەو گەلانەی ڕابردووش کە خوا بە هۆی کوفریانەوە سزای داون، زۆر خاوەن تواناتر بوون لە کافرانی ڕۆژگاری دابەزینی قورئان و، کافرانی کۆمەڵگای پێغەمبەر ﷺ:

خوا دەفەرموێ: ﴿ وَإِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ ءَايَٰتُنَا بَيِّنَٰتٍ قَالُوا۟ مَا هَٰذَآ إِلَّا رَجُلٌ يُرِيدُ أَن يَصُدَّكُمْ عَمَّا كَانَ يَعْبُدُ ءَابَآؤُكُمْ وَقَالُوا۟ مَا هَٰذَآ إِلَّآ إِفْكٌ مُّفْتَرًى ۚ وَقَالَ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ لِلْحَقِّ لَمَّا جَآءَهُمْ إِنْ هَٰذَآ إِلَّا سِحْرٌ مُّبِينٌ ﴿٤٣﴾ وَمَآ ءَاتَيْنَٰهُم مِّن كُتُبٍ يَدْرُسُونَهَا ۖ وَمَآ أَرْسَلْنَآ إِلَيْهِمْ قَبْلَكَ مِن نَّذِيرٍ ﴿٤٤﴾ وَكَذَّبَ ٱلَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ وَمَا بَلَغُوا۟ مِعْشَارَ مَآ ءَاتَيْنَٰهُمْ فَكَذَّبُوا۟ رُسُلِى ۖ فَكَيْفَ كَانَ نَكِيرِ ﴿٤٥﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە دوازدە بڕگەدا:

١)- ﴿ وَإِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ ءَايَٰتُنَا بَيِّنَٰتٍ ﴾، کاتێك کە ئایەتە ڕۆشنەکانی ئێمەیان بەسەردا خوێنرانەوە، (و)ی سەر: ﴿ وَإِذَا تُتْلَىٰ ﴾، واوی بادەرەوە (**عاطفة**)یەو بۆ گێڕانەوەیە، ئەو ڕستەیە بادەداتەوەو، دەیگێڕێتەوە سەر ڕستەی پێشوو، کە دەفەرموێ: ﴿ وَيَوْمَ يَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا ﴾، واتە: ئەوانە حاڵیان وابوو، کە کاتێك ئایەتەکانی ئێمەیان بە ڕۆشنیی، یان: ئایەتە ڕۆشنەکانی ئێمەیان بەسەردا دەخوێندرانەوە، کە دەفەرموێ: ﴿ بَيِّنَٰتٍ ﴾، (**أي: حَالَ كَوْنِهَا وَاضِحَاتٍ فِي مَجِيئِهَا مِنَ اللهِ تَعَالى**)، لە حاڵێکدا کە ئەو ئایەتانە زۆر ڕۆشن بوون، کە لە خوای بەرزەوە هاتوون، یاخود: ﴿ بَيِّنَٰتٍ ﴾، واتە: ڕۆشن بوون، ئامانجەکانیان زۆر بە ڕۆشنیی دەگەیاند.

٢)- ﴿قَالُوا۟ مَا هَـٰذَآ إِلَّا رَجُلٌ﴾، [کاتێك ئەو ئایەتە ڕۆشنانەی ئێمەیان بەسەردا خوێنرانەوە]، گوتیان: ئەمە تەنیا پیاوێکە، بە سیاق دەزانرێ کە بێژەرەکە، مەبەست پێی هاوبەش بۆ خوا دانەرەکان و، جگە لە خوا پەرستە، بتپەرستەکانن، ﴿قَالُوا۟ مَا هَـٰذَآ إِلَّا رَجُلٌ﴾، ئەمە - لەوکاتەدا ئاماژەیان بۆ پێغەمبەر ﷺ کردوە - تەنیا پیاوێکە، واتە: ئەوەی کە ئایەتەکانیان بەسەردا دەخوێنێتەوە، پیاوێکە، ئاسایی وەك سەرجەم پیاوانی دیکە بێ جیاوازیی، یان پیاوێکی نەناسراوو نامۆیە!

٣)- ﴿يُرِيدُ أَن يَصُدَّكُمْ عَمَّا كَانَ يَعْبُدُ ءَابَآؤُكُمْ﴾، دەیەوێ لەوەی کە باب و باپیرانتان، پێشینانتان، دەیانپەرست، لاتان بدات.

بێگومان ئەم قسەیە، مەبەست پێی زلەزلانی بێبڕوایان و دەمڕاست و بڕیاردەرەکانیانە، ویستوویانە خەڵك بوروژێنن و هانبدەن لە دژی پێغەمبەر ﷺ، کە ئەها! دەیەوێ ڕێبازی پێشینان و باب و باپیرانتان لێ تێکبدات و، ئەوەی باب و باپیرانتان دەیانپەرست، لاتان بدات لێی!

بە نسبەت پێغەمبەرەوە ﷺ بەوە تۆمەتباریان کرد، کە تەنها پیاوێکە، دەیەوێ لەوەی کە پێشینانتان و باب و باپیرانتان پێشتر پەرستوویانە، لاتان بدات، ئنجا دێنە سەر باسی قورئان:

٤)- ﴿وَقَالُوا۟ مَا هَـٰذَآ إِلَّآ إِفْكٌ مُّفْتَرًى﴾ هەروەها گوتیان: ئەم (قورئان)ە تەنیا درۆیەکی هەڵبەستراوە، ﴿إِفْكٌ﴾، بە مانای درۆ دێ، ﴿مُّفْتَرًى﴾، واتە: هەڵبەستراو بە ناوی خواوە، یانی: هەڵبەستراوەو دروستکراوە لە لایەن پێغەمبەرەوە ﷺ بەناوی خواوە!

٥)- ﴿وَقَالَ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ لِلْحَقِّ لَمَّا جَآءَهُمْ﴾، هەروەها ئەوانەی بێبڕوا بوون، بەو هەقەیان گوت، کە بۆیان هاتبوو:

٦)- ﴿إِنْ هَـٰذَآ إِلَّا سِحْرٌ مُّبِينٌ﴾، ئەمە تەنیا جادوویەکی ئاشکرایە.

کە لێرەدا دەڵێن: ﴿مَا هَـٰذَآ إِلَّآ إِفْكٌ مُّفْتَرًى﴾، ئەم قورئانە هەمووی درۆیەکی هەڵبەستراوە، یانی: وەك خۆی بە گشتیی، درۆیەو، بەسەرهاتەکانیشی هەموویان

هەڵبەستراون، یاخود هەمووی درۆشەو هەڵبەستراویشە، یان بۆ دوو جۆر دابەش دەبێ:

أ- غەیری بەسەرهاتەکانی درۆیە.

ب- بەسەرهاتەکانیشی هەڵبەستراون و بنەڕەت و بنەمایەکیان نیە.

کە دەفەرموێ: ﴿وَقَالَ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ لِلْحَقِّ لَمَّا جَآءَهُمْ﴾، ئەوانەی بێبڕوان، بە هاقیان گوت کە بۆیان هات، لێرەدا دەگونجا بفەرموێ: **(وَقَالُوا لِلْحَقِّ لَمَا جَاءَهُم)**، بەڵام بۆیە دەفەرموێ: ﴿وَقَالَ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ لِلْحَقِّ لَمَّا جَآءَهُمْ﴾، بۆ ئەوەی کوفرو بێبڕواییەکەیان دەربخات، کە بێبڕواییەکەیان هاندەریان بوو، ئەو قسەیە بکەن، ﴿وَقَالَ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ لِلْحَقِّ﴾، ئەوانەی کە بێبڕوا بوون، بێبڕوا بوون بە هەموو شتێك، بە هەقیان گوت: کاتێك بۆیان هات، ﴿إِنْ هَٰذَآ إِلَّا سِحْرٌ مُّبِينٌ﴾، ئەمە جگە لە جادوویەکی ئاشکرا هیچی دیکە نیە.

کەواتـــــە:

١- پێغەمبەری خاتەمیان ﷺ بەوە تۆمەتبار کردوە، کە دەیەوێ لەوەی باب و باپیرانیان پەرستوویانە، لایان بدات.

٢- قورئانیشیان بەوە تۆمەتبار کردوە، کە درۆیەو هەڵبەستراوە.

٣- کۆی ئەو هەقەش کە موحەممەد هێنابووی، ئەو پەیامە هەقە، بەوەیان تۆمەتبار کرد کە جادوویەکی ئاشکرایە! ئەمانەش بەس لاف لێدانن و هیچ نەك بەڵگە، شوبهە بەڵگەیەکیشیان بۆ نەهێناونەوە، بۆیە خوا ﷻ بە پێویستی نەزانیوە، وەڵامیان بداتەوە لەم سیاقەدا، تەنها ئەوەندە دەفەرموێ:

٧)- ﴿وَمَآ ءَاتَيْنَٰهُم مِّن كُتُبٍ يَدْرُسُونَهَا﴾، ئێمە هیچ کتێبمان پێنەداون، لێی بکۆڵنەوەو، بیخوێننەوە، **(يَعْنِي لَمْ يَكُونوا أَهْل دِرَاسَةٍ وَتَحْقِيْق لِلْكُتُبِ سَابِقَاً)**، ئەوانە پێشتر ئەهلی ئەوە نەبوون، کتێبان بخوێننەوەو لێیان بکۆڵنەوەو هەڵیانسەنگێنن، تاکو ئێستا بە هەوای باڵ، هەروا لە خۆوە، قورئان تۆمەتبار بکەن و، موحەممەد تۆمەتبار بکەن.

﴿ يَدۡرُسُونَهَا ﴾، (الدِّرَاسَـةُ: القِـرَاءَةُ بِتهمُّـلٍ وَتَفَهُّـمْ)، (دِرَاسَـة) بریتیـە: لـە خوێندنـەوەی بـە شـێنەیی و بـە لێتێگەیشـتن و لێوردبوونـەوەوە.

٨)- ﴿ وَمَآ أَرۡسَلۡنَآ إِلَيۡهِمۡ قَبۡلَكَ مِن نَّذِيرٖ ﴾، [بە نسبەت پێغەمبەرانیشەوە] لە پێش تۆدا، هیچ وریاکەرەوەو ترسێنەرێكمان بۆ نەناردوون، واتە: هیچ پێغەمبەرێك كە وریایان بكاتەوەو بیانترسێنێ و هۆشیاریان بكاتەوە، بۆمان نەناردوون، واتە: ئەو قسانەی دەیانكەن، لە بارەی وەحیی و ئایینی خواو، لە بارەی پێغەمبەری خواوە ﷺ، دەبێ سەرچاوەكەی یان كتێب و وەحیی خوا ﷻ بێ، یان پێغەمبەرێكی لە لایەن خواوە، ڕەوانە كراو بێ، بەڵام ئەوانە نە پێشتر هیچ كتێبێكیان پێدراوە، پێش قورئان و موحەممەد ﷺ نە هیچ پێغەمبەرێكیان بۆ ڕەوانە كراوە، كەواتە: ئەو قسانە هەر بە گومان دەیانكەن و پشت ئەستوور نین بە بەڵگە، ئەو قسانە لە سەرچاوەیەكەوە نایەن، كە پێویستە لێیەوە بێن، كە وەحییە.

٩)- ﴿ وَكَذَّبَ ٱلَّذِينَ مِن قَبۡلِهِمۡ ﴾، ئەوانەی پێش وانیش بە درۆیان دانا، چییان بە درۆ دانا؟ پێغەمبەرانیان بە درۆ دانا، كتێبەكانی خوایان بە درۆ دانا، پەیامی خوایان بە درۆ دانا.

١٠)- ﴿ وَمَا بَلَغُواْ مِعۡشَارَ مَآ ءَاتَيۡنَٰهُمۡ ﴾، كافرەكانی ڕۆژگاری پێغەمبەر ﷺ نەگەیشتوونە دەیەك (١٠/١)ی ئەوەی كە بەوانمان دابوو، (مِعْشَار: عُشْر، وَقِيْلَ عُشْرُ العُشر)، واتە: یەك لەسەر دە (١٠/١) گوتراویشە: سەد یەك، واتە: كافرەكانی ڕۆژگاری تۆ ئەی موحەممەد! ﷺ دەیەك (١٠/١)ی، یاخود: سەدیەك (١٠٠/١) ئەو تواناو دەستڕۆیشتوویەی كە ڕەخساندبوومان بۆ گەلانی پێشوو، كە پێغەمبەرانیان بە درۆ دانان، پێیان نەدراوە.

١١)- ﴿ فَكَذَّبُواْ رُسُلِي ﴾، بەڵام پێغەمبەرانی منیان بە درۆ دانا.

١٢)- ﴿ فَكَيۡفَ كَانَ نَكِيرِ ﴾، ئنجا ئایا نكووڵیلێكردنی من چۆن بوو؟ (نَكِيرِ)، هەرچەندە ژێر (**كسرة**)ی هەیە، بەڵام لە ئەصڵدا (**نكيري**)یە، ئایا نكووڵیلێكردنی من چۆن بوو؟ دیارە نكووڵیلێكردن و ڕەخنەلێگرتنی خواش، بێگومان سەردەكێشێ بۆ سزادانیان، كەواتە:

﴿ فَكَيۡفَ كَانَ نَكِيرِ ﴾، (**أي: فَكَيْفَ كَانَ عَذَابِي المُتَرَتِّبِ عَلَى إنْكَارِي لَهُمْ**)، ئەو سزایەم کە دەرەنجامی نکوولّیلێکردن و ڕەخنەگرتنی من بوو، لێیان، چۆن بوو؟ ئەمە پرسیارکردنە، بەڵام بۆ سەرسوڕماندن و مەزن پێشاندانی ئەو سزایەیە کە خوا داونی.

ئەمە بەو شێوەیەی مانامان کرد، بە تایبەتی ئەم ڕستە موبارەکە کە دەفەرمویٚ: ﴿ وَمَا بَلَغُواْ مِعۡشَارَ مَآ ءَاتَيۡنَٰهُمۡ ﴾، زۆربەی توێژەرەوان وایان لێکداوەتەوە، واتە: کافرەکانی ڕۆژگاری موحەممەد ﷺ نەگەیشتبوونە، یەك لەسەر دە، دەیەکی ئەوەی کە بە کافرەکانی ڕۆژگارانی پێشوومان دابوو، لە ڕووی ئیمکانیاتی ماددیی و، توانای سەربازیی و توانای ئابووریی، کەچی کە سزاشم دان، هیچ خۆیان نەگرت.

کەواتە: ئەوان کە دەیەك (١٠/١)ی توانای ئەوانەی پێشووشیان نیە، یاخود: یەك لەسەر سەدیشیان نیە، دەبێ بترسێن، ئەگەر هەر بە پێوانەو کێشانەی خۆشیان بێ، خوا ئاسانتر دەتوانێ سزایان بدات!

لێرەدا دوای ئەوەی خوا ﷻ دەریخست کە ئەو قسانەی دەیانکەن، نە لە کتێبێکی خواییەوە سەرچاوە دەگرێ، نە لە پێغەمبەرێکی لەلایەن خواوە ڕەوانەکراوەوە، کەواتە: هیچ بنەمایەکی نیە، دوای ئەوە خوا ﷻ گواستیەوە بۆ زمانی هەڕەشە، کە دەفەرموێ: ﴿ وَكَذَّبَ ٱلَّذِينَ مِن قَبۡلِهِمۡ وَمَا بَلَغُواْ مِعۡشَارَ مَآ ءَاتَيۡنَٰهُمۡ فَكَذَّبُواْ رُسُلِيۖ فَكَيۡفَ كَانَ نَكِيرِ ٤٥ ﴾، ئەمە هەڕەشەیە بۆیان، دوای ئەوەی دەریخست کە قسەکانیان تەنیا لاف لیدانی ڕووتن، ئنجا خوا ﷻ هەڕەشەی لێکردن.

جێی سەرنجە کە (**محي الدين الدرويش**)، لە تەفسیرەکەیدا[1]، کە لە ڕووی ڕێزمانییەوە ئیعرابی قورئانی کردوەو، زۆر جاران نوکتەی ڕەوانبێژیی، بەڵکو کۆمەڵایەتیی و فیکرییش دەخاتە ڕوو، لێرەدا ڕایەکی هێناوە، کە کەمتر بینیومە لە تەفسیرەکانی دیکەدا، ئەو ڕایە هاتبێ، با پێشێ عیبارەتەکانی بێنین، ئنجا قسەکانی تەرجەمە دەکەین و هەڵویستی خۆشمانی لەسەر دەردەبڕین، دەڵێ:

---

(١) إعراب القرآن الكريم وبيانه، ج٨، ص١٠٨.

(فِي هـذِهِ الآيَـاتِ تِكْـرَارٌ، يَـدُلُّ عَـلَى الغَضَـبِ وَالإِنْـكَارِ، فَقَـدْ تَكَـرَّرَ الفِعْـلُ، وَهُـوَ قَوْلُهُـمْ، وَصَرَّحَ بِاسْـمِهِمْ وَهُـوَ (الَّذِيْـنَ كَفَـرُوا) وَجَـاءَ بِالـلَّامِ المُؤذِنَـةُ بِالْقُـوَّةِ، وَصَرَّحَ بِقَوْلِـهِ: ﴿لَمَّا جَآءَهُمْ﴾، لِلْعَجَـبِ مِـنْ مُبَادَهَتِهِـمْ بِالْكُفْـرِ، وَذَلِـكَ لِلدَّلَالَـةِ عَـلَى مَـدَى السَّـخَطِ عَلَيْهِـمْ، وَالزِّرَايَـةِ بِأَقْدَارِهِـمْ، وَالتَّعَجُّـبِ مِـنِ ارْتِـكَاسِ عُقُولِهِـمْ، وَنُبُوِّهَـا عَـنِ الحَـقِّ، ثُـمَّ أَضْفَـى عَـلَى ذَلِـكَ، مَـا هُـوَ أَبْلَـغُ فِي الدَّلَالَـةِ عَـلَى رُسُـوخِهِمْ فِي الكُفْـرِ وَتَمَادِيْهِـمْ فِي البَاطِـلِ، وَهُـوَ أَنَّ مَـنْ قَبْلَهُـمْ مِـنْ أَصْحَـابِ الكِتَـابِ، لَـمْ يُؤْتَـوْا مِثْلَـمَا أُوْتُـوا، بَـلْ لَـمْ يَبْلُـغْ مَـا أُوتُـوهُ مِعْشَـارَ مَـا آتَاهُـمْ، وَهُـوَ جُـزْءٌ مِـنْ عَـشْرَةٍ، بَـلْ مِـنْ مِائَـةٍ عَـلَى رَأْيِ بَعْضِهِـمْ، بَـلْ جُـزْءٌ مِـنْ أَلْـفِ عَـلَى رَأْيِ آخَرِيْـنَ).

واتـە: لـەم ئایەتانـەدا دووبـارە کردنەوەیـەك هەیە، کـە تووڕەیـی و نکوولّیلێکردنی خـوا دەگەیەنـێ، چونکـە کردەوەکەیـان کـە بریتیـە لـە قسـە بـێ بنەماکانیـان، دووبارە بوونـەوەو، خـوا ﷻ بـە ئاشـکرا ناوەکەیـانی، هێنـاوە: ﴿ٱلَّذِينَ كَفَرُوٓاْ﴾، هەروەها (ل) ی هێنـاوە کـە ئـەوە دەلالـەت لەسـەر هێـز دەکات، کـە دەفەرمـوێ: ﴿لَمَّا جَآءَهُمْ﴾، کاتێـك کـە قورئـان بۆیـان هـات، ئـەوان ئەوەیـان گـوت، ئـەوەش بـۆ سەرسـوڕماندن، لـەوە کـە هـەر یەکسـەر ئەوانـە کوفریـان دەربڕیـوە، کـە هەقیـان بـۆ هاتـوە! ئەمەش بـۆ ئەوەیـە ئـەوە بگەیەنـێ، کـە خـوا چەنـدە لێیـان تووڕەیـەو، چەنـدە بەبـێ ڕێزیـی و، کـەم پایەیـی تەماشـایان دەکات و، بـۆ سەرسـوڕماندن لـەوە کـە چـۆن عەقڵەکانیـان هەڵگەڕاونـەوەو، چـۆن لـە هـەق دوور کەوتوونـەوە! دوایـی شـتێکی دیکـەی خسـتۆتە پـاڵ ئـەوەی ڕابـرد، کـە لـەوەی ڕابـرد زیاتـر گەیەنـەری ئەوەیـە، ئەوانـە زۆر لـە کوفردا ڕۆ چـوون و، لـە ناهەقـدا درێژەیـان پێـداوە، کـە ئـەوانی پێـش وان لـە خـاوەن کتێبان، ئەوەیـان پـێ نـەدراوە کـە بـە کافرانـی ڕۆژگاری پێغەمبـەر ﷺ دراوە (لەوەحیـی و کتێـب) بەڵکـو ئـەوەی کـە بـە ئـەوان دراوە، دەیـەك (١٠/١)ی ئـەوە نەبـووە کـە بـە ئەمـان دراوە، کـە (مِعْشَارَ)، بریتیـە لـە: بەشـێك لـە دە (١٠) (دەیـەك) بەڵکـو لـە سـەر ڕای هەندێکیـان یـەك لەسـەر سـەد، بەڵکـو هەندێکیـان دەڵێـن: یـەك لەسـەر هەزارە.

ئـەم وای لێكداوەتـەوە، كـە ئـەم وەحییـەی بـۆ پێغەمبـەری خاتـەم ﷺ هاتـوە، چەنـد قاتـی ئـەو كتێـب و وەحییەیـە، كـە بـۆ گەلانـی پێشـوو هاتـوە، كەواتـە: ئەمـە خوازیـاری ئەوەیـە، دەبووایـە بـڕوای پـێ بێنـن.

بـەڵام لـە ڕاسـتییدا بـە سـەرنجدانی ئایەتـەكان، هـەر ئـەو بـۆ چوونـە زیاتـر بـە ڕاسـت دەردەكـەوێ، كـە دەفەرمـوێ: ﴿ وَمَا بَلَغُواْ مِعْشَارَ مَآ ءَاتَيْنَٰهُمْ ﴾، واتـە: كافرەكانـی سـەردەمی پێغەمبـەر ﷺ نەگەیشـتوونە دەیـەك (١٠/١)ی ئـەوەی كـە بـەوان دراوە، لـە ڕووی ئیمكانیاتـی ماددیـی و دەسترۆیشـتوویەتییەوەو، لـە ڕووی توانـای سیاسـیی و توانـای ماددیـی و ئابووریـی و كۆمەڵایەتیـی و.. هتـدەوە، چونكـە عەرەبـەكان كاتێـك كـە پێغەمبـەری خاتـەم ﷺ هاتـوە، دەوڵەتێكـی كۆكەرەوەیـان نەبـووە، قەوارەیەكـی سیاسـییان نەبـووە، بەڵكـو هـەر عەشـیرەتەو هـەر شـارە، بـۆ خـۆی قەوارۆكەیەكـی سیاسـیی بـوو و پـرژ بڵاوبوون، بۆیە ئـەو ئیمكانیـەت و توانایەی كـە بـۆ دەوڵەتـان دەرەخسـێ، ئـەوان ئـەو توانایەیـان نەبـووە، كەچـی پێشـووەكان كاتێـك بێبـڕوا بـوون و پێغەمبەرانیـان بـە درۆ دانـاوە، خـوا ﷻ سـزای داون، یانـی: خـوا گەلانـی پێشـووی سـزاداون، لـە حاڵێكـدا كـە توانایـان، توانـای ماددییـان، چەنـد بەرانبـەری ئەوانـەی ڕۆژگاری پێغەمبـەر ﷺ بـووە، كەواتـە: بـا كافرەكانـی ڕۆژگاری پێغەمبەریـش ﷺ بـەو تـۆزە توانایـە، بـەو بـڕە توانایـە، كـە یـەك لـە سـەر دە، یاخـود یـەك لەسـەر سـەدی ئـەو توانـا ماددییـەش نیـە، كـە بـە گەلانـی پێشـوو دراوە، بـا پێـی لـە خۆیـان بایـی نەبـن، چونكـە ئـەوان تواناشـیان زۆر زۆر بـوو، كەچـی خـوا سـزای دان و، ئەمانیـش بـەو تـۆزە توانایـەوە، ناتوانـن دەربـاز بـن، لـە سـزای خـوا.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ، أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

دەرسی حەوتەم

پێناسەی ئەم دەرسە

ئەم دەرسە لە نۆ (٩) ئایەتی کۆتایی سوورەتی (سبأ) پێك دێ، ئایەتەکانی: (٤٦ - ٥٤)، کە تێیاندا خوای زاناو کارزان، پێنج کەڕەتان پێغەمبەرەکەی موحەممەد ﷺ بە وشەی: بڵێ (قُل) دەدوێنێ، هەر کەڕەتەش لە ئایەتێکی سەربەخۆداو، هەر جارەش فەرمانی پێدەکات کە ڕاستییەکی گەورەو گرنگ بە بێبڕواو هاوبەشدانەرەکان ڕابگەیەنێ، ئەوە لە پێنج ئایەتی سەرەتادا: (٤٦ - ٥٠).

لە چوار ئایەتەکەی کۆتاییشدا، خوا ﷻ باسی دیمەنی ترس و لەرزو ڕاچڵەکینی بێبڕوایان دەکات، لە قیامەت دا، کە دەستیان لە هەموو پچکان دەبڕێ و، بە هیچ شتێك ڕاناگەن، ئەوەی کە ئارەزوویان دەکرد، لێی بێبەش دەکرێن و، بەربەست دەخرێتە نێوان خۆیان و ئارەزووەکانیانەوە.

﴿قُلْ إِنَّمَآ أَعِظُكُم بِوَٰحِدَةٍ ۖ أَن تَقُومُوا۟ لِلَّهِ مَثْنَىٰ وَفُرَٰدَىٰ ثُمَّ تَتَفَكَّرُوا۟ ۚ مَا بِصَاحِبِكُم مِّن جِنَّةٍ ۚ إِنْ هُوَ إِلَّا نَذِيرٌ لَّكُم بَيْنَ يَدَىْ عَذَابٍ شَدِيدٍ ﴿٤٦﴾ قُلْ مَا سَأَلْتُكُم مِّنْ أَجْرٍ فَهُوَ لَكُمْ ۖ إِنْ أَجْرِىَ إِلَّا عَلَى ٱللَّهِ ۖ وَهُوَ عَلَىٰ كُلِّ شَىْءٍ شَهِيدٌ ﴿٤٧﴾ قُلْ إِنَّ رَبِّى يَقْذِفُ بِٱلْحَقِّ عَلَّٰمُ ٱلْغُيُوبِ ﴿٤٨﴾ قُلْ جَآءَ ٱلْحَقُّ وَمَا يُبْدِئُ ٱلْبَٰطِلُ وَمَا يُعِيدُ ﴿٤٩﴾ قُلْ إِن ضَلَلْتُ فَإِنَّمَآ أَضِلُّ عَلَىٰ نَفْسِى ۖ وَإِنِ ٱهْتَدَيْتُ فَبِمَا يُوحِىٓ إِلَىَّ رَبِّىٓ ۚ إِنَّهُۥ سَمِيعٌ قَرِيبٌ ﴿٥٠﴾ وَلَوْ تَرَىٰٓ إِذْ فَزِعُوا۟ فَلَا فَوْتَ وَأُخِذُوا۟ مِن مَّكَانٍ قَرِيبٍ ﴿٥١﴾ وَقَالُوٓا۟ ءَامَنَّا بِهِۦ وَأَنَّىٰ لَهُمُ ٱلتَّنَاوُشُ مِن مَّكَانٍۭ بَعِيدٍ ﴿٥٢﴾ وَقَدْ كَفَرُوا۟ بِهِۦ مِن قَبْلُ ۖ وَيَقْذِفُونَ بِٱلْغَيْبِ مِن مَّكَانٍۭ بَعِيدٍ ﴿٥٣﴾ وَحِيلَ بَيْنَهُمْ وَبَيْنَ مَا يَشْتَهُونَ كَمَا فُعِلَ بِأَشْيَاعِهِم مِّن قَبْلُ ۚ إِنَّهُمْ كَانُوا۟ فِى شَكٍّ مُّرِيبٍۭ ﴿٥٤﴾﴾.

مانای دەقاو دەقی ئایەتەکان

{(ئەی موحەممەد!) بڵێ: (ئەی بێبڕوایەکان!) تەنیا بە یەك ئامۆژگاریی، ئامۆژگارییتان دەکەم: کە لەبەر خوا دوو دوو و یەك یەك هەڵسن، دوایی بیر بکەنەوە: هاوەڵەکەتان (موحەممەد) هیچ جۆرە شێتییەکی نیە، تەنیا ترسێنەرتانە وریاکەرەوەتانە لە پێش دەستی ئازارێکی سەخت دا ﴿٤٦﴾ بڵێ: هەر کرێیەك لێتانم داوا کردوە، با بۆ خۆتان بێ، کرێ و پاداشتم تەنیا لەسەر خوایەو، ئەو بەسەر هەموو شتێکەوە چاودێرە ﴿٤٧﴾ بڵێ: بێگومان پەروەردگارم هەق دەهاوێ (بەرەو ناهەق) یەکجار زانایە بە پەنهانەکان (و هیچی لێ ناشاردرێتەوە) ﴿٤٨﴾ بڵێ: هەق هات و ناهەق (هیچ کارەیە) نە هیچی پێ دەست پێدەکرێ و، نە هیچیشی پێ دەگێڕدرێتەوە ﴿٤٩﴾ بڵێ: ئەگەر گومڕابم، ئەوە زیانی گومڕابوونەکەم تەنیا بۆ خۆمەو، ئەگەر ڕێی ڕاستیشی بگرم، بە هۆی ئەوەوەیە، کە پەروەردگارم سروشم بۆ دەکات، بە ڕاستیی ئەو بیسەری نیزیکە ﴿٥٠﴾ ئەگەر ببینی کاتێك (بێبڕوایان) بە ترس و لەرزەوە دادەچڵەکن (بەڵام) قوتاربوون نیەو، لە شوێنێکی نیزیکەوە گیراون (دیمەنێکی زۆر سامناکە) ﴿٥١﴾ (بێبڕوایەکان لە قیامەتدا)، گوتیشیان: بڕوامان پێی هێنا، بەڵام لەو شوێنە دوورەوە چۆن دەستیان دەیگاتێ ﴿٥٢﴾ بێگومان پێشتر پێی بێبڕوا بوون و، لە دوورەوە بەرەو پەنهان دەیانهاویشت (بەنەزانیی لە بارەی نادیارەوە دەدوان) ﴿٥٣﴾ بەربەستیش خرایە نێوان ئەوان و ئەوەوە کە ئارەزوویان دەکرد، وەك چۆن ئەوەش بەرانبەر بە کۆمەڵەکانی پێشوویان کرا، بێگومان ئەوانیش لە دوو دڵییەکی خەست و خۆڵ دا بوون (بۆیە بەو دەردە چوون) ﴿٥٤﴾}.

شیکردنەوەی هەندێک لە وشەکان

(**يَقْذِفُ**): دەهاوێ، (**القَـذْفُ: الرَّمـيُ البَعِيْـد**)، (**قَـذْف**): بریتیـە لـە هاویشـتنێك بـەرەو دوور، یـان لـە دوورەوە، هاویشـتن وەك خـوا ﷻ لـە سـوورەتی (**طـه**)دا، دەفەرمـوێ: ﴿ فَٱقۡذِفِيهِ فِي ٱلۡيَمِّ ﴿٣٩﴾ ﴾طـه، فڕێیبـدە نێـو دەریایەکـەوە.

(**فَزِعُواْ**): واتـە: داچەڵەكيـن، (**الفَـزَعُ: انْقِبَـاضٌ وَنِفَـارٌ يَعْـتَرِي الإنْسَـانَ مِـنَ الـشَّيءِ المُخِيْـفِ، وَهُـوَ مِـنْ جِنْـسِ الجَـزَعِ**)، (**فَزَع**): بریتیـە لـە هاتنەوەیـەك و سـڵەمینەوەیەك كـە بەسـەر ئینسـاندا دێ، لـە ئەنجامـی دیتنـی شـتێكی مەترسـیلێكراوو ترسـناكدا، (**فَـزَع**) لـە ڕەگـەزی (**جَـزَع**)ە، (**جَـزَعْ**) واتـە: هەڵپـەو نارەحـەت بـوون، (**فَزَع**)یـش واتـە: داچڵەكیـن.

(**فَلَا فَوۡتَ**): دەربازبـوون نیـە، (**الفَـوْتُ: بُعْـدُ الـشَّيءِ عَـنِ الإنْسَـانِ، بَحِيْـث يَتَعَـذَّرُ إدْرَاكُـهُ**)، (**فَـوْت**): بریتیـە لـەوەی شـتێك لـە ئینسـانەوە دوور بـێ، بـە شـێوەیەك نەتوانـێ دەسـتی بگەیەنێتـێ.

(**ٱلتَّنَاوُشُ**): (**النَّـوْشُ: التَّنَـاوُل**)، (تنـاوش) بریتیـە لـەوەی ئینسـان دەسـت بگەیەنێتـە شـتێك، یانـی: (**تَنَـاوُل**).

(**وَحِيلَ**): (**حَـالَ بَيْنِـي وَبَيْنَـكَ كَـذَا**) واتـە: فـڵان شـتە، كەوتـە نێـوان مـن و تـۆوە، (**حَائِـلْ**)، پـەردە، (**أَصْـلُ الحَـوْلِ: تَغَـيُّرُ الـشَّيءِ وَانْفِصَالُـهُ عَـنْ غَـيْرِه**)، وشـەی (**حَـوْل**)، بریتیـە لـە شـتێك كـە بگـۆڕێ و لـە شـتێكی دیكـە جیابێتـەوە، وەك گوتمـان: (**حَائِـلْ**)، لەسـەر كێـشی (**فَاعِـل**)ە، بـە مانـای پـەردەو نێوانێـك دێ، كـە دەكەوێتـە نێـوان دوو شـتانەوە.

مانای گشتیی ئایەتەکان

خوا ﷻ لە کۆتایی ئەم سوورەتە موبارەکەدا، پێغەمبەری خاتەم موحەممەد ﷺ دەدوێنێ، لە پێنج ئایەتی یەك لە دوای یەکدا، پێنج جاران فەرمانی پێ دەکات: (بڵێ)و، پێنج ڕاستیی زۆر گەورەو گرنگی پێ دەفەرمووێ، کە پێیان ڕابگەیەنێ، کە لە هەموو قورئاندا وێنەی ئەوە نیە، بۆیەش ئێمە ئەوەمان بە یەکێك لە تایبەتمەندییەکان سوورەتی (سبأ) دانا، لە کاتی خستنە ڕووی نێوەڕۆك و پێناسەی ئەم سوورەتەدا.

یەکەمجار خوا ﷻ دەفەرمووێ: ﴿ قُلۡ إِنَّمَآ أَعِظُكُم بِوَٰحِدَةٍ ﴾، ئاشکرایە ڕووی دواندن لە پێغەمبەرە ﷺ تۆ بڵێ: ﴿ إِنَّمَآ أَعِظُكُم بِوَٰحِدَةٍ ﴾، من تەنیا بە یەك شت ئامۆژگارییتان دەکەم، چییە ئەوە تاکە ئامۆژگارییە؟ ﴿ أَن تَقُومُواْ لِلَّهِ مَثۡنَىٰ وَفُرَٰدَىٰ ﴾، ئەویش ئەوەیە کە بۆ خوا ﷻ هەڵسن، دوو دوو و یەك یەك، ﴿ ثُمَّ تَتَفَكَّرُواْ ﴾، دوایی بیر بکەنەوە، چونکە مرۆڤ ئەگەر بە تەنیا بێ، باش بیری بۆ دەکرێتەوە، ئەگەر یەکێکی دیکەشی لەگەڵ دا بێ، لەوانەیە باشتر هەندێك شتی بیر بخاتەوە، بەڵام ئەگەر قەڵەباڵغ بوون، بێگومان مرۆڤ ناتوانێ وەك پێویست بیر بکاتەوەو، فیکرو هۆشی خۆی چڕ بکاتەوە لە سەر بابەتێکی دیارییکراو، بۆیە لێرەدا دەفەرمووێ: تەنیا بە یەك شت ئامۆژگارییتان دەکەم، ئەویش ئەوەیە : لەبەر خوا، هەڵسن، واتە: دڵی خۆتان بۆ خوا ساغ بکەنەوەو مەبەستی دیکەتان نەبێ، لەبەر ڕەزامەندیی خوا، دوو دوو، یان یەك یەك، بیر بکەنەوە، ﴿ مَا بِصَاحِبِكُم مِّن جِنَّةٍ ﴾، بیر بکەنەوە لە حاڵی پێغەمبەر، موحەممەد ﷺ، ئەو کاتە بۆتان دەردەکەوێ کە: هاوەڵەکەتان هیچ جۆرە شێتییەکی تێدانیە، ﴿ إِنۡ هُوَ إِلَّا نَذِيرٞ لَّكُم ﴾، ئەو تەنیا وریاکەرەوەو ترسێنەرێکە بۆ ئێوە، ﴿ بَيۡنَ يَدَيۡ عَذَابٖ شَدِيدٖ ﴾، لە پێش دەستی سزایەکی سەخت دا، بۆتان ڕەوانە کراوە، واتە: هاتووە ئاگادارتان بکاتەوەو بتانترسێنێ و هۆشیارتان بکاتەوە، کە سزایەکی

سەخت لە پێشەوەیە، ئنجا پێش ئەوەی ئەو سزا سەخت و دژوارەتان بۆ بێ و، ملتان بگرێ، هاتوە وریاتان بکاتەوەو هۆشدارییتان بداتێ، تاکو لە خۆتان وریا بن.

کەواتە: یەکەمجار کە خوا ﷻ فەرمووی: ﴿قُلْ﴾، واتە: ئەی موحەممەد تۆ بڵێ: ئامۆژگارییتان دەکەم بە یەك ئامۆژگاریی، ئەویش ئەوەیە: دوو دوو و یەك یەك، لە بەر خوا هەڵسن، کە دەفەرموێ: هەڵسن، مەبەست پێی ئەوە نیە، هەڵسنە سەر پێ، یانی: ویستی بیرکردنەوەتان هەبێ و، دڵی خۆتانی لەسەر ساغ بکەنەوەو، بیر بکەنەوە لە هاوەڵەکەتان موحەممەد ﷺ کە هیچ جۆرە شێتییەکی تێدا نیە، بەڵکو نموونەی عەقڵ و هۆشی هەرە بەرزەو، لە لووتکەی عەقڵ و هۆش و تێگەیشتن دایە، ئەوە تەنیا ترسێنەرو ورياکەرەوەیە بۆتان.

بۆ جاری دووەم دیسان پێی دەفەرموێ: ﴿قُلْ مَا سَأَلْتُكُم مِّنْ أَجْرٍ فَهُوَ لَكُمْ﴾، تۆ پێیان بڵێ: هەر کرێیەك و پاداشتێك لێم داوا کردوون، با بۆ خۆتان بێ، واتە: هیچ چاوەڕوانییەکم لێتان نیە، یاخود هەر شتێك کە لێم داوا کردوون، ئەوە هەمووی بۆ سوودی خۆتانە، ئەوەی کە پێغەمبەر ﷺ لێی داوا کردوون، ئەگەر بریتی بێ لە پاداشت و کرێ، ئەوە بووە کە بڕوا بێنن، کە بڕوا هێنانەکەش بە سوودو قازانجی خۆیانە، ﴿إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلَى اللَّهِ﴾، پاداشتی من تەنیا لەسەر خوایە، ﴿وَهُوَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ﴾، ئەو چاودێرو ئاگادارە بەسەر هەموو شتێکەوە.

بۆ جاری سێیەم دەفەرموێ: ﴿قُلْ إِنَّ رَبِّي يَقْذِفُ بِالْحَقِّ عَلَّامُ الْغُيُوبِ﴾، تۆ بڵێ: بێگومان پەروەردگارم هەق دەهاوێ، هەق بۆ کوێ دەهاوێ؟ بێگومان هەق بە ناهەق دادەدات، هەق ئەگەر وەك بەردێك و فیشەکێك بێ، بهاویشترێ و بتەقێنرێ، دەبێ بەرەو ڕووی شتێك بهاویشترێ، ئنجا بە سیاق دەزانرێ کە هەق بە ناهەق دادەدرێ، ﴿عَلَّامُ الْغُيُوبِ﴾، ئەو زانای هەموو پەنهانەکانە.

جاری چوارەم: ﴿قُلْ جَاءَ الْحَقُّ﴾، تو بڵێ: هەق هات، ئەو هەقەی لە قورئاندا بەرجەستەیە، لە پێغەمبەری خاتەم ﷺو ڕێبازەکەیدا، ﴿وَمَا يُبْدِئُ

﴿ ٱلۡبَٰطِلُ وَمَا يُعِيدُ ﴾، ناهەق نە هیچ شتێکی پێ دەکرێ، نە هیچ شتێکی پێ دەگێڕدرێتەوە، واتە: ناهەق هیچ کارە نیە و دەستە پاچەیە لە بەرانبەر هەقداو، هیچی لە دەست نایەت، چونکە ئەوە وەك مەسەلێکە لە زمانی عەڕەبییدا، دەڵێ: (لَايُبْدِيءُ وَلَا يُعِيد)، واتە: هیچ کارە نیەو، هیچی لە دەست نایەت، یاخود نە هیچ شتێکی پێ دەست پێ دەکرێ لە سەرەتاوەو، نەهیچ شتێکی دوای ئەوەی لادەچێ، پێ دووبارە دەکرێتەوەو، دەگێڕدرێتەوە.

بۆ جاری پێنجەم و کۆتایی دەفەرموێ: ﴿ قُلۡ إِن ضَلَلۡتُ فَإِنَّمَآ أَضِلُّ عَلَىٰ نَفۡسِي ﴾، بڵێ: ئەگەر گومڕابم ئەوە زیانی گومڕا بوونەکەم بۆ خۆمە، بە زیانی خۆم تەواو دەبێ، ﴿ وَإِنِ ٱهۡتَدَيۡتُ فَبِمَا يُوحِيٓ إِلَيَّ رَبِّيٓۚ ﴾، ئەگەر ڕێی ڕاستیش بگرم، ئەوە پەروەردگارم بۆم سروش دەکات و بە پەنامەکیی بۆم دەنێرێ، بە هۆی پەیامی خواوە من ڕێی ڕاست دەگرم، ئەگەر لاش بدەم بە هۆی خۆمەوەیەو، بە زیانی خۆشمە، ﴿ إِنَّهُۥ سَمِيعٞ قَرِيبٞ ﴾، بە دڵنیایی ئەو (پەروەردگارم) بیسەری نیزیکە، ئنجا لە کۆتایی دا، خوا ﷻ، ئەو دیمەنە سامناکەی ڕۆژی دواییان دەخاتە بەرچاو:

﴿ وَلَوۡ تَرَىٰٓ إِذۡ فَزِعُواْ فَلَا فَوۡتَ ﴾، ئەگەر تۆ ببینی کاتێك، ڕاچڵەکین و دەرباز بوونیش نیە، ﴿ وَأُخِذُواْ مِن مَّكَانٖ قَرِيبٖ ﴾، لە شوێنێکی نیزیکەوەش گیران، ﴿ وَقَالُوٓاْ ءَامَنَّا بِهِۦ ﴾، لەوێ (لە قیامەتدا) گوتیان: بڕوامان پێهێنا، ﴿ وَأَنَّىٰ لَهُمُ ٱلتَّنَاوُشُ مِن مَّكَانِۭ بَعِيدٖ ﴾، بەڵام چۆن دەستی دەگەیەننێ، چۆن بۆیان بەرپەل و بەردەست دەبێ، دەستی دەگەیەننێ لە شوێنێکی دوورەوەو، لە قیامەت دا چۆن تازە دەستیان بە ژیانی دنیا ڕادەگاتەوە، چونکە شوێنی ئیمان هێنان ژیانی دنیا بوو، نەك قیامەت، ﴿ وَقَدۡ كَفَرُواْ بِهِۦ مِن قَبۡلُۖ ﴾، پێشتریش پێی بێبڕوا بوون، لە دنیادا، ئەو شوێنەی کە دەگونجا ئیمانی تێدا بێنن، ئەوان پێی بێبڕوا بوون، بەو هەقە کە بۆیان هاتبوو، کە لە قورئان و لە پێغەمبەردا ﷺ بەرجەستەیە، ﴿ وَيَقۡذِفُونَ بِٱلۡغَيۡبِ مِن مَّكَانِۭ بَعِيدٖ ﴾، لە دنیادا ڕوو بە پەنهان،

شتیان دەهاویشت لە شوێنێکی دوورەوە، تفەنگیان بە تاریکییەوە دەنا، نەزانانەو بێ ئاگایانە، بێ ئەوەی شارەزاییان هەبێ، قسەیان دەکرد.

لە کۆتایی دا دەفەرمووێ: ﴿ وَحِيلَ بَيْنَهُمْ وَبَيْنَ مَا يَشْتَهُونَ ﴾، واتە: بەربەست خرایە نێوان ئەوان و ئەوەوە کە ئارەزوویان دەکرد، ئارەزووەکانیان، ﴿ كَمَا فُعِلَ بِأَشْيَاعِهِم مِّن قَبْلُ ﴾، وەك چۆن ئەوەش بە کۆمەڵەکانی پێش وان کرا، واتە: ئەو کۆمەڵانەی پێش وان، ڕابردوون بە هەمان مەرەد چوون، هەمان ئەو دەردەیان تووشبوو، کە پەردە خرایە نێوان خۆیان و ئارەزووەکانیان، بۆچی؟ ﴿ إِنَّهُمْ كَانُوا۟ فِى شَكٍّ مُّرِيبٍ ﴾، چونکە ئەوان لە دوو دڵییەکی خەست و خۆڵدا بوون، ﴿ شَكٍّ مُّرِيبٍ ﴾، (رَيبٌ و شَكٌ) هەردووکیان بە مانای دوو دڵیین، ﴿ شَكٍّ مُّرِيبٍ ﴾، وەك: (**لَيلٌ أليَلْ**) شەوێکی شەو، یان (**شِعْر شَاعِر**)، شیعرێکی شیعر، ئەوە بۆ تەئکید کردنەوەیە، واتە: لە دوو دڵییەکی زۆرخەست و خۆڵ دا بوون، بۆیە بەو مەرەدو دەردە چوون.

مەسەلە گرنگەکان

مەسەلەی یەکەم:

فەرمانکردنی خوا ﷻ بە پێغەمبەرەکەی موحەممەد ﷺ کە پێنج ڕاستیی گەورەو گرنگ بە بێبڕوایان ڕابگەیەنێ:

١- دوو دوو و یەك یەك، لەبەر خوا بیربکەنەوە، لە بارەی هاوەڵەکەیانەوە: موحەممەد ﷺ، ئەو کاتە دەگەنە ئەو دەرەنجامەی، کە هیچ جۆرە شێتییەکی تێدانیە.

٢- موحەممەد ﷺ هیچ جۆرە کرێ و پاداشتێکیان لێ داوا ناکات و، پاداشت تەنیا لە خوا چاوەڕێ دەکات.

٣- خوا هەق بە ناهەق دا دەدات و بۆی دەهاوێ، دیارە هەقیش بە ناهەق بکەوێ دەیپووچێنێتەوە.

٤- کە هەق هات، ناهەق لە پەل و پۆ دەکەوێ و، دەستە پاچە دەبێ و، هیچ کارە دەبێ.

٥- مرۆڤ ئەگەر گومڕا بێ، خەتای خۆیەتی و، ڕاستە ڕێ بوونیشی بەرهەمی وەحیی خوایە، یاخود موحەممەد ﷺ ئەگەر گومڕابێ، خەتای خۆیەتی و، ڕاستە ڕێ بوونیشی، بەرهەمی وەحیی و پەیامێکە، کە لە خوای بەرزەوە بۆی دابەزێنراوە:

خوا دەفەرموێ: ﴿قُلْ إِنَّمَآ أَعِظُكُم بِوَٰحِدَةٍ ۖ أَن تَقُومُوا۟ لِلَّهِ مَثْنَىٰ وَفُرَٰدَىٰ ثُمَّ تَتَفَكَّرُوا۟ ۚ مَا بِصَاحِبِكُم مِّن جِنَّةٍ ۚ إِنْ هُوَ إِلَّا نَذِيرٌ لَّكُم بَيْنَ يَدَىْ عَذَابٍ شَدِيدٍ ﴿٤٦﴾ قُلْ مَا سَأَلْتُكُم مِّنْ أَجْرٍ فَهُوَ لَكُمْ ۖ إِنْ أَجْرِىَ إِلَّا عَلَى ٱللَّهِ ۖ وَهُوَ عَلَىٰ كُلِّ شَىْءٍ شَهِيدٌ ﴿٤٧﴾ قُلْ إِنَّ رَبِّى يَقْذِفُ بِٱلْحَقِّ عَلَّٰمُ ٱلْغُيُوبِ ﴿٤٨﴾ قُلْ جَآءَ ٱلْحَقُّ وَمَا يُبْدِئُ ٱلْبَٰطِلُ وَمَا يُعِيدُ ﴿٤٩﴾ قُلْ إِن ضَلَلْتُ فَإِنَّمَآ أَضِلُّ عَلَىٰ نَفْسِى ۖ وَإِنِ ٱهْتَدَيْتُ فَبِمَا يُوحِىٓ إِلَىَّ رَبِّىٓ ۚ إِنَّهُۥ سَمِيعٌ قَرِيبٌ ﴿٥٠﴾﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە شازدە بڕگەدا:

١)- ﴿قُلۡ إِنَّمَآ أَعِظُكُم بِوَٰحِدَةٍ﴾، بفەرموو: تەنیا بە یەك شت ئامۆژگارییتان دەكەم، ئەمە فەرمانی یەكەمە، كە خوا پێنج جاران لە پێنج ئایەتی بەدوای یەك دا دووبارەی دەكاتەوە، دەفەرموێ: ﴿قُلۡ﴾، بفەرموو: ﴿أَعِظُكُم بِوَٰحِدَةٍ﴾، من تەنیا بە یەك شت ئامۆژگارییتان دەكەم، ﴿أَعِظُكُم﴾، (**الوَعْظُ: كَلَامٌ يَرِقُّ لَهُ القَلْبُ وَفِيْهِ تَحْذِيْرٌ وَتَرْغِيْب**)، (**وَعْظ**): بریتیە لە قسەیەك كە دڵی مرۆڤ بۆی نەرم بێ و، ترساندن و وریاكردنەوەو هاندانی تێدابێ.

(**إِنَّمَـا: أَدَاةُ الحَـصْرِ وَالإِثْبَـات**)، (**إنمـا**) ئامـڕازی كـورت هەڵهێنـان و چەسـپاندنە، كـە دەفەرمـوێ: ﴿قُلۡ إِنَّمَآ أَعِظُكُم بِوَٰحِدَةٍ﴾، بفەرمـوو: تەنیـا بـە یـەك شـت ئامۆژگارییتـان دەكـەم، (**أي: مَـا أَعِظُكُـمْ إِلاَّ بِخَصْلَـةٍ وَاحِـدَة**)، ئەمـە بـۆ ئەوەیـە ڕێـی وتووێـژو قسـەو بـاس بپێچرێتـەوەو، قسـەی كـورت و پوخـت لـە كۆتاییـدا بكـرێ، كـە دەفەرمـوێ: ﴿أَعِظُكُم بِوَٰحِدَةٍ﴾، وشـەی: ﴿بِوَٰحِدَةٍ﴾، (**صِفَـةٌ لِمَوْصُـوفٍ مَحْـذوفٍ: أي كَلِمَـةٍ وَاحِـدَةٍ، أو خَصْلَـةٍ وَاحِـدَةٍ، أو قَضْيَـةٍ وَاحِـدَة، أو مَوْعِظَـةٍ وَاحِـدَة**)، وشـەی: (**واحـدة**) سـیفەتی وەسـفكراوێكی قرتێـنراوە، واتـە: یـەك وشـەتان پێرادەگەیەنـم، یـان یـەك خەسـڵەت، یـان یـەك بابـەت، یـان یـەك ئامۆژگاریـی ئەویـش بریتیـە لـە چـی؟

٢)- ﴿أَن تَقُومُواْ لِلَّهِ مَثۡنَىٰ وَفُرَٰدَىٰ﴾، كە بۆ خوا دوو دوو، یەك یەك، هەڵسن، لێرەدا كە دەفەرموێ: بۆ خوا هەڵسن، (**القِيَامُ: مُرَادٌ بِهِ مَعْنَاهُ المَجَازِي، وَهُوَ التَأَمُّلُ للعَمَلِ وَالإِجْتِهَاد**)، مەبەست هەڵسانی ڕواڵەتیی نیە، بەڵكو مەبەست مانا مەجازەییەكەیەتی، واتە: خۆتان ماندوو بكەن و كۆشش بكەن، كە دەفەرموێ: (**مَثْنَى وَفرادى**)، واتە: (**مَثْنَى: أي اثْنَيْنِ اثْنَيْنِ، وَفرادى أي: فَرْدَاً فَرْدَاً**)، چونكە دوو دوو، یەك یەك، وەك پێشتریش باسمان كرد، كاتێ ئینسان تەنیایە، باشتر دەتوانێ بیر بكاتەوە، یاخود ئەوپەڕی یەكێكیشی لەگەڵدا بێ، شتێكی بیر بخاتەوە، پێكەوە وتووێژ بكەن، بەڵام كە بوونە سێ و چوارو پێنج و... هتد، هەر كەسە قسەیەكی كردو، هەر كەسە بە دۆڵێكدا ڕۆیی، مرۆڤ مێشكی پەرت دەبێ.

٣)- ﴿ثُمَّ تَتَفَكَّرُواْ﴾، دوایی بیربکەنەوەو ڕامێنن (ثُمَّ) لێرەدا بۆ ڕیزبەندیی پلەییە (للتَّرْتِيْب الرُّتْبِي)، چونكە خۆ ئامادە كردنەكە شتێكە، بەڵام بیركردنەوەو ڕامان لە پلەو پایەدا بەرزترەو گرنگترە، لە خۆ ئامادەكردن و هەڵسان و، پێكەوە بە جووتیی و بە تاكیی بیركردنەوە.

ئنجا ئایا بیر لە چی بكەنەوە؟ بە ڕەهایی بیر لە خوا بكەنەوەو، بیر لە خۆتان بكەنەوەو، بیر لە ژیان بكەنەوەو، بیر لە دواڕۆژ بكەنەوەو، یاخود بیر بكەنەوە بە تایبەتیی لە پێغەمبەر ﷺ موحەممەد.

٤)- ﴿مَا بِصَاحِبِكُم مِّن جِنَّةٍ﴾ بیر بكەنەوە لەوەدا كە هاوەڵەكەتان هیچ شێتییەكی تێدا نیە، بۆچی دەفەرموێ: ﴿بِصَاحِبِكُم﴾؟ (**الصَّاحِبُ: الْمُخَالِطُ مُطْلَقَاً بالْمُوافَقَةِ والْمُخَاصَمَةِ، وَهُوَ كِنَايَةٌ عَنِ التبَصُّرِ فِي خُلُقِهِ، وَهَذَا إظْهارٌ فِي مَقامِ الإضْمارِ: «مَا به مِنْ جِنَّةٍ»**)، چونكە هاوەڵ (**صَاحِب**): ئەو كەسەیە لەگەڵ كەسێك دا تێكەڵ بێ و، چ هاوڕای بێ، یان ڕای جیا بێ، لێرەدا مەبەست پێی ئەوەیە كە ئەو موحەممەدە ﷺ ئەوەندە لەگەڵی تێكەڵن، كە باش شارەزای ڕەوشت و ئاكارنی و چاكی دەناسن، ئەمەش ئاشكراكردنە لە جیاتی شاردنەوە بەهۆی ڕاناوەوە.

یانی: كە دەفەرموێ: ﴿مَا بِصَاحِبِكُم مِّن جِنَّةٍ﴾، هاوەڵەكەتان هیچ جۆرە شێتییەكی تێدانیە، لە جیاتی ئەوەی بفەرموێ: (**مَا بِهِ مِنْ جِنَّةٍ**)، ئەو هیچ شێتیی تێدانیە، یانی: ئەو كەسەی لە نیزیكەوە دەیناسن و، هاوەڵایەتیی و ڕەفاقەتتان لەگەڵی هەیەو لەگەڵی ژیاون و، لەگەڵی تێكەڵن و چاكی دەناسن.

﴿مِّن جِنَّةٍ﴾، (**مِنْ**) یان دەستپێكردەنیی (**إبْتِدَائِيَة**)یە، یان (**مِنْ**)ی بەشكردەنیی (**تَبْعِيضية**)یە، ئەگەر (**مِنْ**)ی (**إبْتِدَائِيَة**) بێ، واتە: هەر لە سەرەتایەوە هیچ جۆرە شێتییەكی تێدانیە، ئەگەر (**مِنْ**)ی (**تَبْعِيضية**)ش بێ، واتە: (**أي شَيءٍ مِنَ الجُنُونِ وَلَوْ قَلِيْلًا**)، هیچ بەشێك لە شێتیی تێدانیە، هەرچەندە كەمیش بێ.

٥)- ﴿إِنْ هُوَ إِلَّا نَذِيرٌ لَّكُم﴾، ئەو تەنها ترسێنەرو وشیاركەرەوەیە بۆ ئێوە، واتە: پێش ئەوەی سزا سەختەكەتان بۆ بێ، ئەو هاتوە وریاتان دەكاتەوە.

٦)- ﴿بَيْنَ يَدَيْ عَذَابٍ شَدِيدٍ﴾، لە پێش دەستی سزایەکی سەخت و توندڎا، یانی: سزایەك کە لێتانەوە نیزیکە، ﴿بَيْنَ يَدَيْ﴾، (أي: قَرِيْبٍ)، واتە: نیزیکە، واتە: پێش ئەوەی سزا سەختەکەتان بۆ بێ، ئەو هاتوە، وریاتان دەکاتەوە، بتانترسێنێ، تاکو هۆشیاریی خۆتان وەربگرن، کە مەبەست پێی سزای ڕۆژی دواییە، ئنجا چ قۆناغی یەکەمی، کە ئاخیر زەمانەو تێك چوونی گەردوونە، یان قۆناغی دووەمی، کە زیندوو کرانەوەو لێپرسرانەوەیەو، یاخود کۆی ڕۆژی دوایی، دەشگونجی مەبەست پێی ئەو سزاو ئازارە بێ، کە لە دوای مردنەوە دەست پێ دەکات، کە کەوتنە نێو قۆناغی بەرزەخە، ئەمە جاری یەکەمە لە پێنج جارەکە کە خوا فەرمووی: (قُلْ)، پێیان بفەرموو: وەرن بابە یەك ئامۆژگاریی ئامۆژگارییتان بکەم، ئەویش ئەوەبوو کە باسمان کرد.

ئنجا بۆ جاری دووەم دەفەرموێ:

٧)- ﴿قُلْ مَا سَأَلْتُكُم مِّنْ أَجْرٍ فَهُوَ لَكُمْ﴾، بفەرموو: هەرکرێ و پاداشتێکم لێتان داواکردبێ، با بۆ خۆتان بێ، ئەمە دوو مانایان هەڵدەگرێ:

أ- (مَا) لێرەدا (مَا الشَّرْطِيَة): ﴿مَا سَأَلْتُكُم مِّنْ أَجْرٍ﴾، لە وشەی: ﴿مِّنْ أَجْرٍ﴾، ڕوونکردنەوەیە بۆ (مَا)، چونکە (مَا) نەزانراویی (إبهام)ێکی تێدایەو نازانی چییە؟ ﴿مَا سَأَلْتُكُم﴾، یانی: (أيُّ شيٍّء سَأَلْتُكُمْ) هەرشتێك کە داوام لێکردوون، دوایی دەفەرموێ: ﴿مِّنْ أَجْرٍ﴾، لە کرێ و پاداشت، با بۆ خۆتان بێ، ﴿فَهُوَ لَكُمْ﴾، ئەمە وەڵامی مەرج (جَواب الشَّرْط)ەکەیە، واتە: هەر پاداشتێکم لێ داواکردوون، با بۆ خۆتان بێ.

ب- یاخود: ﴿مَا سَأَلْتُكُم مِّنْ أَجْرٍ﴾، (مَا: نَافِيَة)، دەگونجێ (ما) لابەرەبێ، یانی: هیچ کرێیەکم لێ داوا نەکردوون، (مِّنْ أَجْرٍ) هەرجۆرە کرێ و پاداشتێك، ئەمە تەئکیدی ئەوەیە کە هیچ جۆرە کرێیەکم لێتان داوا نەکردوە، کە دەفەرموێ: ﴿فَهُوَ لَكُمْ﴾،

ئەمەش دوو واتای هەن:

أ- هەر کرێ و پاداشتێکم لێ داواکردوون، با بۆ خۆتان بێ.

ب- (هو) دەگەڕێتەوە بۆ قورئان، ﴿ فَهُوَ لَكُمْ ﴾، واتە: قورئان بۆ ئێوەیە، بۆ سوودی خۆتانەو، من هیچ کرێیەکم لێ داوا نەکردوون، ﴿ قُلْ مَا سَأَلْتُكُم مِّنْ أَجْرٍ ﴾، بڵێ: من هیچ پاداشتێکم لێ داوا نەکردوون، ﴿ فَهُوَ لَكُمْ ﴾، قورئان تەنها بۆ خۆتانە، ئەگەر بڕوای پێ بێنن.

بەڵام وا پێدەچێ مانای یەکەمیان گونجاوتر بێ: ﴿ قُلْ مَا سَأَلْتُكُم مِّنْ أَجْرٍ فَهُوَ لَكُمْ ﴾، واتە: هەر پاداشتێکم لێ داواکردوون، با بۆ خۆتان بێ، واتە: هیچم لێ داوا نەکردوون.

ئەم ئایەتەی ئێرە شێوەی هەردووك ئایەتی: (٨٦ و ٨٧)ی سوورەتی (ص) دەکات: خوا لە سوورەتی (ص)دا، دەفەرموێ: ﴿ قُلْ مَآ أَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ وَمَآ أَنَا۠ مِنَ ٱلْمُتَكَلِّفِينَ ﴿٨٦﴾ إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِّلْعَـٰلَمِينَ ﴿٨٧﴾ ﴾، واتە: بڵێ من هیچ پاداشتێکتان لە سەری لێ داوا ناکەم، من لە ئەرك خەرەسەران نیم، {لەوانە نیم، بارتان گران بکەم و ئەرکتان بخەمە سەرێ} ئەمە تەنها بیرخەرەوەیە بۆ جیهانییان.

(أَجْرٍ): بریتیە لە قەرەبوویەك لە بەرانبەر کارێکدا کە دەکرێ و، سوودێك بە وەرگرەکەی دەگەیەنێ.

ئەو ئایەتە بەپێزە مانایەکی دیکەش دەگەیەنێ کە لە تەفسیرەکاندا نەمبینیوە، بەڵام پێم وایە ئەو واتایەش لە خۆی دەگرێ: من هیچ شتێکم لێ داوا نەکردوون، ئەوە نەبێ کە بڕوا بێنن، ئنجا ئەگەر ئەو داوا کردنەی من: {بڕوا بێنن} بە کرێ و پاداشتی تێدەگەن، بە تەئکید بەس خۆتان لێی بەهرەمەندن و هەر بۆ خۆتانەو بۆ هیچکەسی دیکە نیە.

٨)- ﴿ إِنْ أَجْرِىَ إِلَّا عَلَى ٱللَّهِ ﴾، پاداشتی من تەنیا لەسەر خوایە ﷻ، ئەمەش بە دوو شێوە خوێنراوەتەوە: ﴿ إِنْ أَجْرِىَ إِلَّا عَلَى ٱللَّهِ ﴾، خوێنراویشەتەوە: (**إِنْ أَجْرِي إِلاَّ عَلَى اللهِ**)، پاداشتم تەنیا لەسەر خوایە ﷻ.

٩)- ﴿ وَهُوَ عَلَىٰ كُلِّ شَىْءٍ شَهِيدٌ ﴾ ئەویش (خوا) چاودێرو ئاگاداری هەموو شتێکەو، بینەری هەموو شتێکە.

١٠)- ﴿ قُلۡ إِنَّ رَبِّي يَقۡذِفُ بِٱلۡحَقِّ ﴾، {ئەمە جاری سێیەمە} بڵێ: بە دڵنیایی پەروەردگارم هەق دەهاوێ، ئایا مەبەست لە هەق هاویشتن، چییە؟

أ- (**يُظْهِرُ الحَقّ**)، هەق دەردەخات.

ب- یاخود هەقێ بە نا هەقێ دادەدات: (**يَرْمِي بِالْحَقِّ عَلَى البَاطِل**)، هەق دەهاوێ بەرەو باتیڵ.

١١)- ﴿ عَلَّٰمُ ٱلۡغُيُوبِ ﴾، (خوا) زۆر زانای پەنهانەکانە، کەواتە: نا هەق و باتیڵ لە کوێ بێ، خوا دەیبینێ، ناهەق لە هەر شوێنێك بێت، خوا دەری دەخات و دەیبینێ و، ئەو هەقەی کە بەرەو ڕووی دەیهاوێ، دەیپێکێ و دەیهەنگێوێ.

١٢)- ﴿ قُلۡ جَآءَ ٱلۡحَقُّ ﴾، {جاری چوارەم} بڵێ: هەق هات، ئەو هەقە مسۆگەر مەبەست پێی قورئانە، ئەو هەقەی کە لە قورئانداو، لە وەحیی و پەیامی خوادا بەرجەستەیە.

١٣)- ﴿ وَمَا يُبۡدِئُ ٱلۡبَٰطِلُ وَمَا يُعِيدُ ﴾، باتیڵ هیچ دەست پێناکات و هیچ ناگێڕێتەوە. هەق واتە: شتی چەسپاو، باتیل، واتە: شتی بۆش و بێ بنەما، کە لێرەدا مەبەست لە (حق) خوا بە یەکگرتن و بەندایەتیی بۆ خوا کردن و بە ڕێی خوادا ڕۆیشتنەو، باتیڵیش بە پێچەوانەکەیەتی، کە بریتیە لە هاوبەش بۆ خوا دانان، یان دان بە خوادانەنان، یاخود دان بە پێغەمبەردا نەهێنان و ڕێی وەحیی و خوانەگرتن، بڵێ: هەق هات و باتیڵ هیچ دەست پێ ناکات و هیچ ناگێڕێتەوە، ئەمە وەك ئەو ئایەتەی سوورەتی (**الإسراء**) ە، کە دەفەرموێ: ﴿ وَقُلۡ جَآءَ ٱلۡحَقُّ وَزَهَقَ ٱلۡبَٰطِلُۚ إِنَّ ٱلۡبَٰطِلَ كَانَ زَهُوقٗا ٨١ ﴾، بڵێ: هەق هات و باتیڵ مرد، لە بەینچوو، بێگومان باتیڵ خۆی لە خۆیدا، لە بەین چوویە، کە دەفەرموێ: ﴿ وَمَا يُبۡدِئُ ٱلۡبَٰطِلُ وَمَا يُعِيدُ ﴾، ﴿ يُبۡدِئُ ﴾، واتە: دەست پێدەکات، ﴿ يُعِيدُ ﴾، واتە: دەگێڕێتەوە: ئەم تەعبیرە چوار واتایان هەڵدەگرێ:

أ- دەگونجێ مەبەست پێی ئەوە بێ، کە هەر لە سەرەتاوە دروست ناکات و ناهێنێتە دی و، هیچ شتێکیش دوای لە بەین چوون، ناگێڕێتەوە.

ب- دەشگونجێ مەبەست ئەوە بێ، کە ئەوە عیبارەتێکی مەشهوورە لە زمانی عەرەبییدا دەڵێ: (فلَان مَا يُبْدِيءُ وَمَا يُعِيدُ)، واتە: فڵانکەس هیچی لە دەست نایەت و دەستە پاچەیە.

ج- یاخود ئەمە کینایەیە بۆ لە بەینچوون، کە دەفەرموێ: ﴿وَمَا يُبۡدِئُ ٱلۡبَٰطِلُ وَمَا يُعِيدُ﴾، یانی: باتیڵ لە بەین چووە و هیچی لە دەست نایەت، چونکە کەسێ کە فەوتابێ و مردبێ و لە بەین چووبێ، هیچی پێناکرێ.

د- هەندێکیش گوتوویانە: ﴿وَمَا يُبۡدِئُ ٱلۡبَٰطِلُ وَمَا يُعِيدُ﴾، ئەمە لە زمانی عەرەبییدا بەو واتایە هاتوە: یانی: نە ئەوەیە خۆی قسەیەك بکات، نە ئەوەشە کە لە وەڵامی قسەی خەڵکدا، قسە بکات.

١٤)- ﴿قُلۡ إِن ضَلَلۡتُ فَإِنَّمَآ أَضِلُّ عَلَىٰ نَفۡسِي﴾، {جاری پێنجەم} بڵێ: ئەگەر گومڕابم، زیانی گومڕابوونە کە لە سەرخۆمە.

وشەی: ﴿أَضِلُّ﴾، (تَعْدِيَةُ (أَضِلُّ) بـ «عَلَى» إِذْ شُبِّهَ الضَّلَالُ بِجَرِيمَةٍ عَلَيْهِ)، یانی: کە (أَضِلُّ): تەعەددای پێکراوە بە (عَلَى)، واتە: ئەگەر گومڕابم، ئەوە تاوانێك بەرانبەر خۆم دەکەم و، ستەم لە خۆم دەکەم و زیانەکەی بۆ خۆمە.

١٥)- ﴿وَإِنِ ٱهۡتَدَيۡتُ فَبِمَا يُوحِيٓ إِلَيَّ رَبِّيٓۚ﴾، ئەگەر ڕێی ڕاستیش بگرم، ئەوە بەهۆی ئەوەوەیە کە پەروەردگارم سروشم بۆ لادەکات. ﴿ٱهۡتَدَيۡتُ﴾، واتە: ڕاستە ڕێ بووم، ڕێی ڕاستم گرت.

واتە: ڕێی ڕاست گرتنم بە هۆی خواوەیەو، گومڕابوونیشم بە هۆی خۆمەوەیەو، ڕێی ڕاست گرتنم بە قازانجی خۆمەو، نەك بە قازانج و سوودی خوا ﷻ، گومڕابوونیشم بە زیانی خۆمە، نەك زیانێ لە خوا ﷻ بدەم.

١٦)- ﴿إِنَّهُۥ سَمِيعٞ قَرِيبٞ﴾، بە دڵنیایی ئەو بیسەری نیزیکە، واتە: خوا ﷻ بیسەری هەموو شتێکەو، نیزیکیشە ئاگای لە هەموو شتێکە.

کەواتــە: ئەوانــە ئــەو پێنــج جــارەن، کــە خــوا ﷻ بــە پێغەمبــەری خاتــەم ﷺ دەفەرمــوێ، بفەرمــوو:

١- کە دەفەرموێ: ﴿قُلْ إِنَّمَآ أَعِظُكُم بِوَٰحِدَةٍۖ أَن تَقُومُواْ لِلَّهِ مَثْنَىٰ وَفُرَٰدَىٰ ثُمَّ تَتَفَكَّرُواْ﴾، بڵێ: تەنیا ئامۆژگارییەکتان دەکەم: هەڵسن بۆ خواو بیر بکەنەوە، بیر لە هەموو شتێك بکەنەوەو، بە تایبەت بیر لە موحەممەد ﷺ بکەنەوە، کە پێغەمبەری ڕەوانە کراوی خوایە، بیر لە خۆیان بکەنەوەو، بیر لە خوا بکەنەوەو، بیر لە ژیانی دنیا بکەنەوەو، بیر لە دوارۆژ بکەنەوەو، هەمووی دەگرێتەوە.

٢- کە دەفەرموێ: ﴿قُلْ مَا سَأَلْتُكُم مِّنْ أَجْرٍ فَهُوَ لَكُمْ﴾، بڵێ: من هیچ کرێ و پاداشتێکتان لێ داوا ناکەم، هیچ چاوەڕوانییەکم لێتان نیەو، هیچ بارگرانییەکیشم بۆتان نیەو، شانتان قورس ناکەم.

٣- کە دەفەرموێ: ﴿قُلْ إِنَّ رَبِّى يَقْذِفُ بِٱلْحَقِّ﴾، بڵێ: بێگومان پەروەردگارم هەقی دەهاوێ، هەق بەرەو پێچەوانەکەی خۆی و دژەکەی دەهاویشترێ، کە ناهەق (**باطل**)ە، لێرەدا مەبەستەکە ئەوەیە کە هەق ڕوون بۆوەو، وەك بە ناهەق دا درابێ، وایە، ناهەق بۆ خۆی دەپووچێتەوە، لە ڕاستییدا لە نەبوونی هەقدا باطیل و ناهەق دێتە مەیدان و خۆی ڕادەنوێنێ و خۆی بادەدات، کاتێ هەق بێ، باطیل دەپووچێتەوە، وەك لە سوورەتی (**الإسراء**)دا، خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿وَقُلْ جَآءَ ٱلْحَقُّ وَزَهَقَ ٱلْبَٰطِلُۚ إِنَّ ٱلْبَٰطِلَ كَانَ زَهُوقًا ﴿٨١﴾﴾.

٤- ﴿قُلْ جَآءَ ٱلْحَقُّ وَمَا يُبْدِئُ ٱلْبَٰطِلُ وَمَا يُعِيدُ﴾، بڵێ: هەق هات و باتیڵ هیچ کارەیە. دوای ئەوەی هەق دێ، باطیل بوونی نامێنی، یاخود هیچ کارەو دەستەپاچە دەبێ.

٥- کە دەفەرموێ: ﴿قُلْ إِن ضَلَلْتُ فَإِنَّمَآ أَضِلُّ عَلَىٰ نَفْسِىۖ وَإِنِ ٱهْتَدَيْتُ فَبِمَا يُوحِىٓ إِلَىَّ رَبِّىٓ﴾، بڵێ: گومڕاییەکەم بە زیانی خۆمەو، ڕێ ڕاست گرتنەکەم لە خواوەیە ﷻ، کەواتە: ئێوەش ئەی بێبڕوایەکان! ئەگەر گومڕابن، تەنیا زیان لە خۆتان دەدەن و، ئەگەر ڕێی ڕاستیش بگرن، تەنها بە هۆی پەیامی خواوە دەتوانن ڕێی ڕاست بگرن، کە لەم ژیانی دنیایەدا بە جۆرێك ژیان بگوزەرێنن و بیبەنە سەر، کە شایستەی مرۆڤ بێ، ئەوە تەنیا بە هۆی خوای پەروەردگارو، بە هۆی ئەو بەرنامەو پەیامەوەیە، کە خوا ﷻ ناردوویەتی.

مەسەلەی دووەم:

خستنە ڕووی دیمەنی ترس و لەرزو داچڵەکینی کافران لە ڕۆژی دواییداو، گیرانیان لە نیزیکەوەو، بڕوا هێنانی ناچارییان لەوێ و، لێ نەسەلمێنرانی ئەو ئیعتیڕافە ناچارییەو، چواندنیان بە کەسێك کە دەیەوێ لە دوورەوە، دەست بگەیەنێتە شتێك، ئنجا بیر هێنانەوەی کوفری پێشوویان کە تفەتگیان لە دوورەوە بە تاریکییەوە دەناو، خستنە ڕووی ئەو ڕاستییە کە ئەوەی ئارەزوویان دەکرد، دەستیان ناکەوێ، وەك ڕابردووانیان:

خوا دەفەرموێ: ﴿ وَلَوْ تَرَىٰٓ إِذْ فَزِعُواْ فَلَا فَوْتَ وَأُخِذُواْ مِن مَّكَانٍ قَرِيبٍ ﴿٥١﴾ وَقَالُوٓاْ ءَامَنَّا بِهِۦ وَأَنَّىٰ لَهُمُ ٱلتَّنَاوُشُ مِن مَّكَانٍۭ بَعِيدٍ ﴿٥٢﴾ وَقَدْ كَفَرُواْ بِهِۦ مِن قَبْلُ ۖ وَيَقْذِفُونَ بِٱلْغَيْبِ مِن مَّكَانٍۭ بَعِيدٍ ﴿٥٣﴾ وَحِيلَ بَيْنَهُمْ وَبَيْنَ مَا يَشْتَهُونَ كَمَا فُعِلَ بِأَشْيَاعِهِم مِّن قَبْلُ ۚ إِنَّهُمْ كَانُواْ فِى شَكٍّ مُّرِيبٍۭ ﴿٥٤﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە نۆ بڕگەدا:

١)- ﴿ وَلَوْ تَرَىٰٓ إِذْ فَزِعُواْ فَلَا فَوْتَ ﴾، ئەگەر ببینی کە داچڵەکین، هیچ قوتاربوونێك نیە. لێرەدا وەڵامی (لَوْ)، قرتێندراوە، چونکە بە سیاق و سەلیقە دەزانرێ، ﴿ وَلَوْ تَرَىٰٓ ﴾، ئەگەر تۆ ببینی، ﴿ فَزِعُواْ ﴾، کاتێك کە داچەڵەکین، ﴿ فَلَا فَوْتَ ﴾، دەرباز بوون نیە، قوتار بوون و ڕزگار بوونیان نیە، (**وَلَوْ تَرَى إِذْ فَزِعُوا فَلَا فَوْتَ، لَرَأَيْتَ أَمْرَاً عَجِيْبَاً**)، ئەگەر ببینی کە داچڵەکین، ئنجا قوتاربوون نیە، تۆ شتێکی زۆر سەرسوڕهێنەر دەبینی، یاخود: (**لَرَأَيْتَ أَمْرَاً مَخُوفَاً**)، شتێکی زۆر سامناك دەبینی، ئەگەر ئەو ڕۆژەت بینیبایە، کە کافرەکان دادەچڵەکن و هیچ بواری دەرباز بوونیشیان نیە.

کە دەفەرموێ: ﴿ وَلَوْ تَرَىٰٓ ﴾، کرداری: ﴿ تَرَىٰٓ ﴾: بەرکار (**مَفْعُولٌ بِهِ**)ەکەی قرتێندراوە، یانی: (**لَوْ تَرَاهُمْ، أو: تَرَى عَذَابَهُمْ**)، واتە: ئەگەر تۆ بیانبینی، یان سزایەکەیان ببینی، کە دەفەرموێ: ﴿ إِذْ فَزِعُواْ ﴾، ﴿ إِذْ ﴾، لە شوێنی بەرکار

(**مَفْعُولٌ بِهِ**)ەو مانا ناگەیەنێ، یانی: ئەگەر ئەو کاتە ئەو حاڵە ببینی، شتێکی سامناك دەبینی، وەڵامەکەی قرتێنراوە، وشەی: ﴿فَوْتَ﴾، لە: ﴿فَلَا فَوْتَ﴾، (**الفَوْتُ: الخَلَاصُ وَالتَفَلُّتُ مِنَ العِقَابِ**)، واتە: دەرباز بوون و، ڕزگار بوون لە سزا، بەڵام لەوێ هیچ دەربازبوونێك نیە ﴿فَلَا فَوْتَ﴾.

٢)- ﴿وَأُخِذُوا۟ مِن مَّكَانٍ قَرِيبٍ﴾، لە شوێنێكی نیزیكەوەش گیران.

﴿وَأُخِذُوا۟﴾، واتە: گیران، بەڵام لێرەدا بەكارهێنراوە بۆ تێشكان و هیچ لە دەست نەهاتن، ﴿مِن مَّكَانٍ قَرِيبٍ﴾، شوێنی كۆكرانەوەی خەڵك لەسەر زەمینی مەحشەرو بەرەو ئاگر، كە شوێنێكی نیزیكە، یان وەك شوێنێكی نیزیك وایە، با دووریش بێ، مادام هەمووی لە بەر دەستی خوایەو، ئەوان شوێنی قوتار بوونیان نیە، وەك لە شوێنێكی نیزیكەوە بگیرێن، وایە، وەك دەگوترێ: لە بنەو پاڵەوە گیران.

وشەی (**فَزِعوا**)، داچڵەكین لە: ﴿إِذْ فَزِعُوا۟﴾، (**الفَزَعُ: الخَوْفُ المُفَاجِيء**)، ترسێكی لە ناكاو، كە دەبێتە هۆی داچڵەكین و ڕاچڵەكینی مرۆڤ.

٣)- ﴿وَقَالُوٓا۟ ءَامَنَّا بِهِۦ﴾، گوتیان: ئێمە بڕوامان پێهێنا، دیارە لە ڕۆژی دواییدا، گوتیان، ئەم دیمەنە هەمووی باسی ڕۆژی دواییە، واتە: لەوێ گوتیان: ئێمە بڕوامان پێهێنا، بڕوایان بە چی هێناو ڕاناوی (**بە**) بۆچی دەچێتەوە؟ دەگونجێ بچێتەوە بۆ قورئان، واتە: ئیمانمان بە قورئان هێنا، دەگونجێ مەبەست پێی پێغەمبەر ﷺ بێ، یاخود بڕوامان هێنا بە ڕۆژی دوایی، یاخود بڕوامان هێنا، بەو هەڕەشەیەی كە پێی دەترسێنراین، هەموو ئەوانە دەگرێتەوە، یاخود بڕوامان بە هەموو ئەوانە هێنا، كە پێغەمبەر ﷺ هەواڵی پێدابوون.

٤)- ﴿وَأَنَّىٰ لَهُمُ ٱلتَّنَاوُشُ مِن مَّكَانٍۭ بَعِيدٍ﴾، بەڵام لە شوێنێكی دوورەوە چۆن دەستپێكەیاندنیان دەبێ؟ ﴿وَأَنَّىٰ﴾، (**أَنَّى: إسْتِفْهَامٌ عَنِ المَكَانِ وَهُنَا مُسْتَعْمَلٌ فِي الإِنْكَارِ**)، (**أَنَّى**): پرسیاركردنە لە بارەی شوێنەوە {جاری واش هەیە، لە بارەی چۆنیەتییەوە: (**أَنَّى شِئْتُم**)، هەرچۆنێك ویستتان، جاری واش هەیە (**أَنَّى**)، بۆ كاتە، یانی: (**مَتى شِئْتُم**) هەركات ویستتان}

بەڵام لێرەدا: ﴿ وَأَنَّىٰ لَهُمُ ﴾، (أَنَّى) بۆ پرسیارکردنەو بەکارهێنراوە بۆ نکووڵییلێکردن: یانی: چۆن دەستیان دەگاتێ؟ ﴿ مِن مَّكَانِۭ بَعِيدٍ ﴾، لە شوێنێکی دوورەوە، قیامەت و دنیا، دوو شوێنی لە یەك دوورن، لە ڕووی کاتەوە، تازە کات بەرەو دواوە ناگەڕێتەوە، لە قیامەتەوە چۆن دەستیان دەگاتەوە دنیا و بڕوا بێنن؟ کە گوتوویانە: ﴿ ءَامَنَّا بِهِۦ ﴾ چونکە شوێنی بڕواهێنان دنیا بوو!!

پێشتریش گوتمان: ﴿ ٱلتَّنَاوُشُ ﴾، یانی: (التَّنَاوُلُ): دەستگەیاندن بە شتێك، (الزمخشري) دەڵێ: (**التَّنَاوُلُ وَالتَّنَاوُشُ أَخَوَان، إلاَّ أَنَّ التَّنَاوُشُ: تَنَاوُلٌ سَهْلٌ لِشَيْءٍ قَرِيبٍ، يُقَالُ: نَاشَهُ يَنُوشُهُ وَتَنَاوَشَهُ الْقَوْمُ**)[1]، ئەمە: (**محي الدين الدرويش**)، هێناویەتی، دەڵێ: (**تَنَاوُلُ وَتنَاوُش**) بران، بەڵام (**تنَاوُش**)، بۆ دەستگەیاندنە بۆ شتێکی ئاسان، شتێکی نیزیك، دەگوترێ: (**نَاشَهُ يَنُوشُهُ وَتَنَاوَشَهُ الْقَوْمُ**)، واتە: دەستی گەیاندێ و، خەڵکەکە دەستیان گەیاندێ، لە نیزیکەوە بە ئاسانیی.

٥)- ﴿ وَقَدْ كَفَرُواْ بِهِۦ مِن قَبْلُ ﴾، لە حاڵێك دا پێشتر پێی بێبڕوابوون، ئێستا چۆن دەتوانن بە ئاسانیی دەستی بگەیەننێ، چۆن لە شوێنێکی دوورەوە، دەستیان دەگاتە ئیمان؟ ﴿ وَقَدْ كَفَرُواْ بِهِۦ مِن قَبْلُ ﴾، پێشتر پێی بێبڕوا بوون، بە چی بێبڕوا بوون؟ بەوەی کە ئێستا دەڵێن: بڕوامان پێی هێنا، بە هەموو ئەگەرەکان:

١- بڕوا بە قورئان.

٢- بڕوا بە پێغەمبەر ﷺ.

٣- بڕوا بەو هەقە کە قورئان و موحەممەد گرتوویانەتە خۆیان.

٤- بڕوا بە ڕۆژی دوایی هێنا.

٥- بڕوا بە سزای خوا، ﴿ وَقَدْ كَفَرُواْ بِهِۦ مِن قَبْلُ ﴾، پێشتر پێی بێبڕوا بوون، واتە: پێشتر ئەو کاتەی دەگونجا، ئیمان بێنن و ئیمان هێنانەکەیان سوودی بۆیان هەبێ، پێی بێبڕوا بوون، لە کاتێك دا ئیمان پێ هێنان کەڵکی هەبوو، پێی بێبڕوا بوون، بەڵام لە کاتێك دا ئیمان پێهێنان سوودی نیە، ئێستا بڕوا دێنن، وەك گوتراوە: (لە پاش بارانان کەپەنەك).

---

(١) إعراب القرآن الكريم وبيانه: ج٨، ص١١٣.

٦)- ﴿وَيَقْذِفُونَ بِالْغَيْبِ مِن مَّكَانٍ بَعِيدٍ﴾، بۆ پەنهان دەهاوێن لە شوێنێکی دوورەوە، ﴿وَيَقْذِفُونَ بِالْغَيْبِ﴾، (**الغَيْبُ: المُغَيَّبُ**)، واتە: شتێك کە لێیان نادیارەو پەنهانە، لە دوورەوە بۆی دەهاوێن، وەك پەندی پێشینان دەڵێ: {تفەنگ بە تاریکییەوە دەنێ} (**يَقْذِفُونَ**)، {(مفعول (**يَقْذِفُونَ مَحْذوفٌ**)} بەرکاری دەهاوێن (**يقذفون**) قرتێنراوە، (**أي: يَقْذِفُونَ بِكَلِمَاتٍ مِنَ الكُفْرِ وَالبَاطِلِ، وَيَرْمُونَ بِهَا جُزَافاً**)، وشەکانی بێبڕوایی و ناهەقیان هەر لە گۆترە دەهاویشت بەرەو پەنهان و نادیار، ئەویش ئەوە بوو کە دەیانگوت: موحەممەد ﷺ شێتە، دەیانگوت: قورئان جادوویەو، ناهەقەو، نکووڵییان دەکرد، لە هاتنی ڕۆژی دوایی، لە هاتنی ڕۆژی سزاو پاداشت، ئەوانە هەموویان نادیار بوون لێیان و، ئەوان لە دوورەوە ئەو جۆرە قسانەیان بەرەو، ئەو نادیارە دەهاویشت.

دەشـگونجێ مەبەسـت ئەوەبـێ: (**أي: يَقْذِفُونَ وَهُمْ غَائِبُون عَنِ المَقْذُوف مِنْ مَكَانٍ بَعِيد**)، واتـە: ئەوانـە شـتیان دەهاویشـت، لـە حاڵێکـدا کـە خۆیـان نادیـار بـوون، لـەو شـتەی کـە بۆیـان دەهاویشـت، لێـی دوور و نادیـار بـوون، واتـە: بەبـێ ئاگایانـە قسـەیان لـە بـارەی شـتێکەوە دەکـرد، کـە خۆیـان لێـی دوورو بێئاگابـوون.

(**القرطبي**) لـە بـارەی شـیکردنەوەی واتـای ئـەم ڕسـتە قورئانییـەوە، کـە دەفەرموێ: ﴿وَيَقْذِفُونَ بِالْغَيْبِ مِن مَّكَانٍ بَعِيدٍ﴾، دەڵـێ: (**الْعَرَبُ تَقُولُ لِكُلِّ مَنْ تَكَلَّمَ بِمَا لَا يَحُقُّهُ: «هُوَ يَقْذِفُ وَيَرْجُمُ بِالْغَيْبِ. مِنْ مَكَانٍ بَعِيدٍ»، عَلَى جِهَةِ التَّمْثِيلِ لِمَنْ يَرْجُمُ وَلَا يُصِيبُ، أَيْ: يَرْمُونَ بِالظَّنِّ فَيَقُولُونَ: لَا بَعْثَ، وَلَا نُشُورَ، وَلَا جَنَّةَ، وَلَا نَارَ، رَجْمًا مِنْهُمْ بِالظَّنِ**)[1]، واتـە: عـەڕەب عادەتیـان وایـە بـۆ هـەر کەسـێك قسـەیەك بـکات، کـە قسـەکەی هـەق نەبـێ، دەڵێـن: ئـەو بـەرد دەهـاوێ بـە نادیاریـی لـە شـوێنێکی دوورەوە، وەك تەشـبیهـ کـردن بـۆ کەسـێك، کـە شـتێك بـەرەو شـتێك دەهـاوێ، (بەردێـك یـان تیرێـك بـەرەو شـتێك دەهـاوێ)، بـەڵام نایپێکـێ.

یـانی: ئەوانـەش هـەر بـە گومـان شـت دەهاوێـن و، بـەس گومانـان بـۆ شـتەکە دەهاوێـن، کـە دەڵێـن: زیندووبوونـەوە نیـەو، بڵاوبوونـەوە نیـەو، بەهەشـت نیـەو، دۆزەخ نیـەو، هەمـووشی بـە گومـان.

---

(١) الجامع لأحكام القرآن، ج١٤، ص٢٥٥.

هەندێکی دیکە گوتوویانە: ﴿وَيَقْذِفُونَ بِٱلْغَيْبِ مِن مَّكَانٍۭ بَعِيدٍ﴾، (**هُنَا مُسْتَعَارٌ لِلْقَوْلِ بِدُونَ تَرَوٍّ وَلَا دَلِيلٍ**)، واتە: ئەم تەعبیرە خوازراوەتەوە بۆ قسە کردنێك لە بارەی شتێکەوە، کە بیر کردنەوەو رامان و بەڵگە هێنانەوەی لەگەڵدا نەبێ، لە خۆڕا قسە دەکەن، ئەوە واتایەکی، واتایەکی دیکەی: (**شُبِّهوا بِمَنْ يَرْمِي شَيْئًا مِنْ مَكَانٍ بَعِيدٍ وَهُوَ غَائِبٌ عَنْهُ، فَلَا يُصِيبُهُ البَتَّةَ**)، چوێندراون بە کەسێکەوە کە شتێك دەهاوێ، لە شوێنێکی دوورەوە بەرەو شتێك، کە لێی دوورەو ئەو شتە نابینێ، بۆیە هەرگیز ناپێکێ.

٧)- ﴿وَحِيلَ بَيْنَهُمْ وَبَيْنَ مَا يَشْتَهُونَ﴾ هەروەها بەربەست خرایە نێوان ئەوان و ئەوەی ئارەزووی دەکەن.

٨)- ﴿كَمَا فُعِلَ بِأَشْيَاعِهِم مِّن قَبْلُ﴾، وەك چۆن کۆمەڵەکانیان پێشتر ئەوەیان بەسەر هێنرا، واتە: وەك چۆن ئەوە کرا بەو کۆمەڵانە، کە لە پێش وان دابوون، واتە: ئەو کافرانەی ڕۆژگاری تۆش ئەی موحەممەد! ﷺ بەربەست و نێوان خرایە، نێوان ئەوان و ئارەزووکانیان، وەك چۆن ئەو کۆمەڵانەیان، کە وەك وان بوون، هەمان شت بەرانبەر وانیش کرا.

٩)- ﴿إِنَّهُمْ كَانُوا۟ فِى شَكٍّ مُّرِيبٍ﴾، بەدڵنیایی ئەوانیش لە دوودڵییەکی خەست دا بوون، ﴿شَكٍّ﴾، واتە: دوو دڵیی، (**ظَنٌ**)، واتە: گومان، (شك) یانی: لە نێو قەدێ بوەستی، نە بەملادا و نە بەولادا، ﴿مُّرِيبٍ﴾، لە (**رَيْب**)ەوە، هاتوە، ﴿مُّرِيبٍ﴾، واتە: شتێك کە شتێك بخاتە دوو دڵییەوە، (**أَرَابَهُ، يُرِيبُهُ فَهُوَ مُرِيب**)، (**مُرِيب**)، واتە: (**المُدْخِلُ فِي الشَّكِّ، المُدْخِلُ فِي الرَّيْب**)، ئەمە کە دەفەرموێ: ئەوانەی پێش وان لە دوو دڵییەکی خەستدا بوون، بۆیە بەو مەرەدە چوون، ئەوانەی ئێستاش کە لە خۆیانەوە تفەنگ بە تاریکییەوە دەنێن و، لە پشت پەردەی ڕەشەوە تەماشا دەکەن، هەر لە خۆوە قسە دەکەن، ئەوانیش هەروەك کۆمەڵەکانی پێشوویان وان، کەواتە: هەر بە ڕێچکەی ئەواندا دەڕۆن و چی بەسەر وان دا هات، بەسەر ئەمانەش دێ، کە دەفەرموێ: ﴿فِى شَكٍّ مُّرِيبٍ﴾، ئەمە وەك: (**لَيْلٌ أَلْيَلْ، شِعْرٌ شَاعِر**)، واتە: شەوێکی شەو، شیعرێکی شیعر، یانی: بریتیە

لە تۆخکردنەوەی مانای شتێك، هەر لە بێژەی خۆی، یاخود بە غەیری بێژەی خۆی، بەڵام هەمان واتا بگەیەنێ، وەك: ﴿فِي شَكٍّ مُّرِيبٍ﴾، (لَيْلٌ أَلْيَلْ)، (شِعْرٌ شَاعِر)، ڕستەی: ﴿كَمَا فُعِلَ بِأَشْيَاعِهِم﴾، واتە: وەك چۆن بە کۆمەڵەکانیان کران، (شِيَعْ وَأَشْيَاع)، هەردووکیان کۆی شیعەن، (**شيعة**)ش واتە: کۆمەڵ، واتە: کۆمەڵەکانی پێش ئەوان چییان بەسەر هات، ئەمانیش هەر هەمان شتیان بەسەر دێ، چونکە بە هەمان ڕێگای واندا دەڕۆن، کە ئەوان لە دوو دڵییەکی خەست دا بوون، ئەوانەی پێش وان، ئەمانەش هەروا، کەواتە: چی بەسەر واندا هات، بەهۆی ئەو دوو دڵیی و گومان و دڵ لە دڵ دانەوە، کە هەیانبوو، بەرانبەر پێغەمبەران و پەیامی خوا، هەمان شتیش بەسەر ئەم کافرانەدا دێ، لەبەر هەمان هۆکار کە بریتیە لە دوو دڵیی.

کە دەفەرموێ: ﴿وَحِيلَ بَيْنَهُمْ وَبَيْنَ مَا يَشْتَهُونَ﴾، یانی: (**حَالَ زَجُّهُمْ فِي النَّارِ بَيْنَهُمْ وَبَيْنَ مَا يَأْمُلُونَهُ مِنَ النَّجَاةِ بِقَوْلِهِمْ «آمَنَّا بِهِ» وَمَا يَشْتَهُونَهُ، هُوَ النَّجَاةُ مِنَ الْعَذَابِ، أَوْ عَوْدَتُهُمْ إِلَى الدُّنْيَا**)، کاتێك کە دەخرێنە ئاگرەوە، چوونە نێو ئاگریان، بووە بەر بەستێك لە نێوان ئەوان و دەرباز بوونیان دا لە ئاگر، بەوەی کە دەڵێن: (**آمنَّا بِهِ**)، بەوە دەرباز نابن، یاخود ئەوەی کە ئارەزووی دەکەن، کە بریتیە لە دەرباز بوون یان گەڕانەوە بۆ دنیا.

کە نە دەرباز دەبن لە ئاگر، نە دەگەڕێنەوە بۆ دنیا، بەو قسەیەی کردوویانە، لە کاتێکداو لە شوێنێکدا، کات و شوێنی ئەو قسەیە نەبوو، کە گوتیان: (**آمنَّا بِهِ**)، ئەو بڕواهێنانە دەبوو لە دنیادا بووایە، پێشتر بووایە کە ئەوێ شوێنی تاقیکردنەوە بوو، قیامەت شوێنی ئەنجام وەرگرتنەوەیە، ئەمە لە قورئاندا لە چەند شوێنێکدا هاتوە، ئەو پەشێمانییەی کە بێبڕوایان دەیکێشن، بۆ وێنە:

أ- خوا ﷻ لە سووڕەتی (**الأنعام**)دا، دەفەرموێ: ﴿فَقَالُواْ يَٰلَيْتَنَا نُرَدُّ وَلَا نُكَذِّبَ بِـَٔايَٰتِ رَبِّنَا وَنَكُونَ مِنَ ٱلْمُؤْمِنِينَ ﴿٢٧﴾﴾، واتە: گوتیان: ئەی خۆزگە بگێڕدرێینەوەو، ئایەتەکانی پەروەردگارمان بە درۆ دانەنێین و، لە بڕواداران بین.

هەی خۆزگە! بەڵام داری خۆزگە بۆ کەس بەری نەگرتوە، تاکو بۆ ئەوان بەر بگرێ.

ب- هەروەها خوا ﷻ لە سوورەتی (المؤمنون)دا دەفەرمویٚ: ﴿ حَتَّىٰٓ إِذَا جَآءَ أَحَدَهُمُ ٱلۡمَوۡتُ قَالَ رَبِّ ٱرۡجِعُونِ ﴿٩٩﴾ لَعَلِّيٓ أَعۡمَلُ صَٰلِحٗا فِيمَا تَرَكۡتُۚ كَلَّآۚ إِنَّهَا كَلِمَةٌ هُوَ قَآئِلُهَاۖ وَمِن وَرَآئِهِم بَرۡزَخٌ إِلَىٰ يَوۡمِ يُبۡعَثُونَ ﴿١٠٠﴾ ﴾، واتە: هەتا کاتێك یەکێکیان مردنی بۆ هات، گوتی: پەروەردگارم! بمگێڕنەوە، بەڵکو لەوەدا کە بەجێمهێشتوە {کە ژیانی دنیایە} کاری باش بکەم، نەخێر، ئەوە قسەیەکە، تەنیا خۆی دەیکات، (واتە: قسەیەکە هیچ سوودێکی نیەو)، لە پشتیانەوە پەردەیەك هەیە، تاکو ئەو ڕۆژەی تێدا زیندوو دەکرێنەوە.

واتە: لە پشتیانەوە قۆناغی بەرزەخ چاوەڕێیانە، بەڵام قۆناغی بەرزەخ، تاکو کوێ دەوامی هەیە؟ ﴿ إِلَىٰ يَوۡمِ يُبۡعَثُونَ ﴾، تاکو ئەو ڕۆژەی تێیدا زیندوو دەکرێنەوە، لەوێ قۆناغی بەرزەخ کۆتایی پێ دێ و، قۆناغی قیامەت و ڕۆژی دوایی دێتە پێش.

ج- هەروەها خوا ﷻ لە سوورەتی (فاطر)دا، دەفەرمویٚ: ﴿ رَبَّنَآ أَخۡرِجۡنَا نَعۡمَلۡ صَٰلِحًا غَيۡرَ ٱلَّذِي كُنَّا نَعۡمَلُۚ ﴿٣٧﴾ ﴾، واتە: پەروەردگارمان! دەرمان بێنە، کردەوەی باش بکەین، جیا لەوەی کە پێشتر دەمانکرد، واتە: جیا لەو کردەوە خراپانەی بریتی بوون لە بێ ئیمانیی و تاوان و خراپە، با شتێکی جیاواز بکەین، ئەم جارە دەرمان بێنە، واتە: جارێکی دیکە تاقیمان بکەوە، بەڵام ئەوە قسەیەکی پووچە، چونکە خوا ﷻ سیستمی ژیانی مرۆڤی واداناوە، کە قۆناغی تاقیکردنەوە هەیە، لە دنیادا، دوایی قۆناغی ئەنجام وەرگرتنەوە هەیە، ئەوانە دەیانەوێ ئەوەی کە لە قۆناغی تاقیکردنەوەدا دەکرا، لە قۆناغی ئەنجام وەرگرتنەوەدا بیکەن، بێگومان ئەوە پێچەوانەی سیستمی خوای کارزان و کاربەجێیە، کە خوا ﷻ هەموو شتێکی بە سیستم داناوەو، شتێك کە لە قۆناغێکدا دەکرێ، لە قۆناغێکی دیکەدا ناکرێ، دەبێ لەو قۆناغەدا کە دەکرێ، ئاگات لە خۆت بێ، هەر بۆیە خوا ﷻ ئەو هەموو پێغەمبەرانەی (**عَلَيۡهِمُ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامِ**) ناردوون و، ئەو هەموو کتێبانەی دابەزاندوون، تاکو لەو قۆناغەدا کە قۆناغی تاقیکرانەوەیە، مرۆڤ لە خۆی وریا بێ و، ئەوەی کە پێویستە لێرەدا بیکات، تاکو لە شوێنێکی دیکەو، لە قۆناغێکی دیکەدا پەشێمان نەبێتەوە، کە پەشێمانییەکەی هیچ سوودێکی بۆی نیە.

لـە خـوای پـەروەردگار دەپاڕێمـەوە، بـە لوتـف و کەرەمـی خـۆی یارمەتییـمان بـدات، پەنـد وەربگریـن لـە سـەرەنجامی شـوومی ئـەو بێبڕوایانـەی، کـە لـە ڕۆژی دواییـدا پەشـێمان دەبنـەوەو کاڵـەك بـە ئەژنـۆ دەشـکێنن و، خۆزگـە دەخـوازن، بـەڵام هیـچ سـوودی نیـە.

هەروەهـا خـوا ﷻ لـەو کەسـانەمان بگێـڕێ کـە بـەر لـەوەی ڕۆژێـك بێـت تێیـدا پەشـێمان بینـەوە، ئێسـتا بـە ویسـتی ئازادانـەی خۆمـان پەشـێمان بینـەوەو، لـە هـەر خراپەیـەك کـە کردوومانـە، بـۆ لای خـوا بگەڕێینـەوە، بـەر لـەوەی بـە ناچاریـی بگێڕدرێینـەوە، بـە ئیختیـاری خۆمـان بـۆ لای بگەڕێینـەوە، ئەگەرنـا ئەوانـەش کـە بـە ئیختیـارو بـە ویسـتی ئازادانـەی خۆیـان ناگەڕێنـەوە بـۆ لای خـوا، دوایـی هـەر دەگێڕدرێنـەوە، بـەڵام بـە ناچاریـی دەگێڕدرێنـەوەو، ئەوانـەی ئێسـتاش پەشـێمان نابنـەوە، کاتێـك دێـت پەشـێمان ببنـەوە، بـەڵام بـە ناچاریـی پەشـێمان دەبنـەوە، ئـەو کاتـە پەشـێمان بوونەکەیـان سـوودیان پـێ ناگەیەنـێ.

خـوا بـە لوتـف و کەرەمـی خـۆی یارمەتییـمان بـدات، زیاتـر لـە قورئـان تێبگەیـن و لێـی ورد بینـەوەو، کارلێکـی لەگەڵـدا بکەیـن، لـە قورئـان تێبگەیـن و بـە هـۆی قۆرئانـەوە پـێ بگەیـن، خەڵـك لـە قورئـان تێبگەیەنیـن و، بـە هـۆی قۆرئانـەوە پێیـان بگەیەنیـن، تاکـو ئـەو واقیعـە پـڕ تەنـگ و چەڵەمـەو، پـڕ تـاوان و سـتەم و خراپـەو لادانـەی کـە دەیبینیـن، چ لێـرە لـە هەرێمـی کوردسـتان و عیـراق دا، چ لـە وڵاتانـی مسوڵماننشـین و لـە سەرتانسـەری دنیـادا، کـە دەیبینیـن دنیـا پـڕ بـووە لـە جـەورو سـتەم و لادان و تـاوان، لـە هەڵگەڕانـەوە لـە زگماکێـك کـە خـوا مرۆڤـی لەسـەر خوڵقانـدوە، لـە حوکمـی عەقـڵ، لـە حوکمـی شـەرع، تاکـو بتوانیـن ئێمـە خۆمـان و ئـەوەی دەسـتمان پێیـڕادەگات، دەربـازی بکەیـن لـەو واقیعـە تـاڵ و دژوارەو، بـە لای کەمـەوە ئەگـەر واقیعەکەشـمان پـێ نەگـۆڕێ و پـێ چـاك نەکـرێ، خۆمـان ئەوەنـدە تۆکمـەو دامـەزراو بیـن، کـە نەگۆڕدرێـن، واقیـع ئێمـە نەگـۆڕێ و لانـەدا، کـە بـە تەئکیـد ئەرکـی ئۆممەتـی پێغەمبـەرە ﷺ - کـە ئۆممەتـی پێغەمبەریـش لـە گەلانـی مسـوڵمان و گەلانـی مسـوڵمان لـە تاکـەکان پێـك دێـن - ئەرکـی ئۆممەتـی پێغەمبـەرە ﷺ کـە نـەك هـەر بـەرەی خۆیـان لـە ئـاوێ دەربێنـن و، خۆیـان سـەرفرازو

بەختەوەر بکەن، بەڵکو بەرەی هەمـوو مرۆڤایەتییش لە ئاوێ دەربێنن، وەك خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿كُنتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ ﴿١١٠﴾﴾ **آل عمران**، ئێوە باشترین کۆمەڵن بۆ مرۆڤایەتیی پەیداکراون، ئێمە بەس ئەرکی سەرشانمان نیە کە خۆمان بەختەوەر بکەین و، ڕێی ڕاست بگرین، بەڵکو ئەرکمانە کە هەوڵبدەین لەگەڵ مرۆڤایەتییدا، هەمـوو مرۆڤایەتیی بێتە سەر ڕێی ڕاست، ئەو ڕێیە ڕاستەی کە خوا ﷻ خستوویەتە ڕوو، لە ڕێبازی پێغەمبەردا ﷺ، کە ئەو ڕێیە ڕاستە، هەم دەبێتە هۆی ئەوە کە مرۆڤ لە زاتی خۆیدا بەرچاو ڕوون بێ، دڵنیا بێ، بزانێ کێیە؟ لە کوێ هاتووەو بۆ چی هاتووە؟ بۆ کوێ دەچێ؟ کێ هێناویەتی؟ ئەم گەردوونە خاوەنی کێیە؟ چۆن بەڕێوەدەچێ و بەرەو کوێ دەچێ؟ هەم لەسەر ئاستی خێزان، خێزان تۆکمەو دامەزراو دەبێ، ژن و مێرد ئەرك و مافەکانیان دەزانن، ڕۆڵەکان، ئەرك و مافیان دەزانن، دایك و باب لەگەڵ منداڵەکانیان، منداڵ لەگەڵ دایك و باببیان، خزم لەگەڵ خزم، دراوسێ لەگەڵ دراوسێ.

هەروەها لە ڕووی بازنەی کۆمەڵایەتیی فراوانترەوە، پاشان لە ڕووی سیاسیی و ئیدارییەوە، کۆمەڵگا پاك و چاك دەبێ، دوور دەبێ لە ستەم و چەوساندنەوەو، قڕیی و پڕیی و چینایەتیی و، خۆسەپاندنی سیاسیی، لە چەوساندنەوەی ئابووریی، لە چین و توێژ دروستکردنی کۆمەڵایەتیی، بەڵکو لە ئەنجامی شوێنکەوتنی وەحیی خوای پەروەردگارو، لە ئەنجامی پابەندیی بە پەیام و بەرنامەی خوای پەروەردگارەوە، لەسەر ئاستی تاك و خێزان و کۆمەڵایەتیی و سیاسیی و ئیدارەدان و بەڕێوەبردنی کۆمەڵگا، مرۆڤەکان بەختەوەر دەبن و، ئەو ڕاستە شەقامە دەگرن، کە بەختەوەریی و سەربەرزیی دنیاو دوا ڕۆژیانی تێدایە.

خوا ئێمە لەو کەسانە بگێڕێ کە پشك و بەشیان دەبێ، لەوەدا کە کۆمەڵگاو دەوروبەری خۆیان لەگەڵ ئایین و بەرنامەی خوای پەروەردگاردا، هاوڕەنگ بکەن، لەو کەسانە بین، کە خوا بە هۆی ئێمەوە خەڵکی دیکەش لە ئیسلامدا تێبگەیەنێ و پێ بگەیەنێ، تاکو هەم لە دنیادا بەختەوەر بین، هەم لە دوارۆژدا سەربەرزو سەرفراز بین.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ، أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ

نێــوەڕۆک

تەفسیری سووڕەتی (الأحزاب)

دەرسی شەشەم ٣٢٥

دەرسی حەوتەم ٣٥٥

تەفسیری سووڕەتی (سبأ)